

T.C.
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA (1634-1683)

Hazırlayan
Metin AYDAR

Tarih Anabilim Dalı
Doktora Tezi

Danışman
Prof. Dr. Songül ÇOLAK

TOKAT - 2022

ETİK SÖZLEŞME

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Prof. Dr. Songül ÇOLAK danışmanlığında hazırlamış olduğum “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (1634-1683)” adlı Doktora tezinin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi hâlinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

18/11/2021

Metin AYDAR

İmza

X X X X X

ÖN SÖZ

Biyografi, zor bir tarih yazım türüdür. Dolaylı ya da doğrudan olarak tarihe mâl olmuş bir şahsiyetin yaşam öyküsünü ortaya koyma girişimidir. Bir anlamda araştırma duygusunu besleyen bir keşif konusudur. Bu yönüyle biyografi, aynı zamanda yorumlama, birden fazla bakış açısı ve görüşle etkileşime girme fırsatı veren bir çalışma sahasıdır. Herhangi bir vesileyle, tarihte iz bırakmış kişilerin yaşam öykülerini incelemek, geçmişe dair yeni bir anlayış ortaya koyar, bu da insanların ve içinde bulundukları dönemin doğası hakkında daha derin bir anlayış geliştirir. Bu gerçekten hareketle; tarihî şahsiyetlerin hayat öyküsünü yazmak, aslında bir biyografi yazmanın ötesinde, ele alınan bireyin yaşadığı dönemdeki siyasî, askerî, sosyal veya ekonomik düzenin perde arkasını anlamak ve bu ilişki ağı içerisinde o kişinin belirleyici olan rolünü tespit etmeye yardımcı olmaktadır.

Son dönemde biyografi çalışmalarında ve bu araştırmaların önemi konusunda artan bir farkındalık söz konusu olsa da Osmanlı tarihinde iz bırakan ve ele alınmaya değercek bir yaşam öyküsüne sahip olan çok sayıda tarihî şahsiyet mevcuttur. Bundan hareketle, yukarıda söz ettiğimiz eksikliği bir nebze de olsa gidebilmek için Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın şu ana kadar müstakil olarak bilimsel bir çalışmaya konu olmamış hayat öyküsünü çalışmayı uygun gördük. Osmanlı tarihinin en tartışmalı devlet adamlarından birisi olan bu şahsiyetin askerî ve siyasî kariyerine yönelik farklı temalarda incelemeler yapılmışsa da bunların tam anlamıyla biyografi penceresinden bakan çalışmalar olmaması bu konuyu seçmemizde belirleyici olmuştur.

Bazı tarihî şahsiyetler en çok bir önemli savaşla tanınırlar. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın hayatı incelenirken daha çok 1683 Viyana Kuşatması üzerinden bir değerlendirmeye bağlı kalınmıştır. Bununla birlikte, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren isminden sık sık söz ettiren bu devlet adamının farklı yönünü ele alan çalışmalar da olmuştur. Ne var ki bu sınırlı çalışmalar, kapsamlı bir biyografi açısından yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, Paşa'nın hayatını anlamak için geniş bir çerçeve sağlamaya çalışan bu incelememizde konuyu daha kapsamlı bir şekilde sunmaya ve yorumlamaya çalıştık. Onun hayat öyküsünü incelemek aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılın ikinci yarısındaki siyasî, askerî ve diplomasi tarihini ele almak demektir. Paşa'nın hayatı ve faaliyetleri üzerine yaptığımız derinlemesine incelemeler,

onun hayat öyküsüne dair hevesimi canlandıran ve derinleştiren ilgi çekici bir bilimsel deneyim oldu. Ayrıca belirtmek gerekir ki, bu çalışmanın öncelikli hedefi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı temize çıkarmak ya da itibarsızlaştırmak değildir. Doğumundan ölümüne kadar geniş bir incelemeyi kapsayan bu çalışmanın temel amacı hem Osmanlı Devleti hem de Avrupa tarihinde önemli bir rol oynayan bir tarihî bireyin hayatının dinamik bir tasvirini ortaya koyma çabasıdır. Bu bağlamda, hayatında meydana gelen askerî, siyasî vb. olaylara dikkat çekmeye, görünüşte birbirinden farklı olan bu olayların nasıl birbiriyle bağlantılı olduğunu göstermeye ve bunu yaparken de siyasî ve askerî faaliyetlerini daha geniş bir çerçeve içine oturtmaya çalışıldı. Nihayetinde, bunu yaparken dönemin resmî arşiv kaynakları ve çağdaş tanıkların notları tahlil edilerek, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın hayat öyküsünün sadece siyasî ve askerî faaliyetleriyle sınırlı olmadığı, görünenin dışında da farklı bir hayata sahip olduğu ortaya konuldu. Bu minvalde, Paşa'nın bir yaşam örgüsünün oluşmasına ve kötü şöhretli birisi olarak tanınmasına sebep olan eylemlerine vurgu yapılarak hayatı kronolojik bir sıra dâhilinde ele alındı.

Ele aldığımız tez çalışması, giriş, beş bölüm, sonuç ve eklerden oluşmaktadır. İlk bölümde, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın ailesi, çocukluk yılları, Köprülü ailesine dâhil olması, idarecilik yılları ve katıldığı askerî faaliyetler ayrıntılı bir şekilde ele alındı. Başka bir ifadeyle, sadaretine kadar üstlendiği vazifeleri ve siyasî kariyer bakımından yükselişine zemin hazırlayan ortam değerlendirildi. İkinci bölümde, sadarete getirilişi, iktidar yıllarında Batılı devletlere karşı izlediği dış politikası ve ilk Osmanlı-Rus Seferi ayrıntılarıyla ortaya konuldu. Üçüncü bölümde, büyük bir propaganda süreci yürüterek giriştiği başarısız 1683 Viyana Seferi, akabinde yaşanan gelişmeler ve idamına giden süreçten bahsedildi. Bu ana kadar yapılan çapraz okumalar, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı Osmanlı tarihinde neyin önemli veya dikkate değer kıldığını yeniden gözden geçirmemizi sağladı. İlk üç bölümde ağırlıklı olarak idarî ve askerî faaliyetlerini incelediğimiz Paşa'nın başarılarıyla veya tam tersine başarısızlıklarıyla tarihin seyrini nasıl etkilediğine dair cevaplar bulmaya çalışıldı. Elde edilen veriler, yaşadığı zamanla arasındaki ilişkiyi kavramamızı ve tarihsel bağlamın insanları oldukları hâle nasıl getirdiğini anlamamızı sağladı. Dördüncü bölümde, çeşitli kaynakların sunduğu bilgiler ışığında; Paşa'nın şahsî hayatı, devlet adamlığı ve fikir dünyasıyla ilgili konular ele alınarak onu daha yakından tanımamıza imkân sağlayacak

bir portre ortaya konuldu. Son bölümde genellikle askerî ve siyasî meselelerle gündeme gelen Merzifonlu'nun himaye politikası incelendi. Sonuç kısmında ise Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın hayatı ve faaliyetlerine ilişkin sunulan bilgilerin özeti mahiyetinde bulgulara yer verildi.

Yukarıda zikredilen bölümler yazıya dökülürken ağırlıklı olarak dönemin resmî arşiv kaynaklarından ve çağdaş kroniklerden istifade edilmiştir. Bununla birlikte, araştırma ve inceleme eserler de çalışmada kullanılan kaynakların önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Aslına erişim sağlayamadığımız doğrudan alıntılmalarda içeriğe müdahale edilemeyeceği için orijinaline sadık kalındı. Çalışmamızı ilgilendiren çağdaş kroniklerin bir bölümünde rastlanılan ve anlam değişikliğine yol açabilecek bazı hatalar bizi eserlerin orijinaline bağlı kalmaya ve bunlara atıf yapmaya sevk etti. Öte yandan çalışmalarımız esnasında işimizi kolaylaştıran bu çalışmalara da kaynakçada yer verildi.

Doktora tez çalışmamın başlangıcından bitimine kadar pek çok kişinin yardımını gördüm. Öncelikle, çalışmamı sabırla ve titizlikle okuyup, sayısız düzeltme ve üslup geliştirmesi yapan çok kıymetli ve saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. Songül Çolak'a özel bir teşekkür borcum var. Her zaman tavsiyeleriyle ve cesaretlendirmeleriyle bana rehber olan danışman hocama minnettarım. O olmasaydı, bu işi tamamlamak çok daha zor olurdu. Bana insanlığa ve ilme dair çok şey kazandıran kıymetli danışmanıma hayatım boyunca minnettar kalacağımı burada ayrıca belirtmek isterim.

Tez izleme komitelerinde yaptıkları son derece faydalı tespitler ve tenkitler için tez izleme jürilerim olan çok kıymetli Prof. Dr. Ali Açık ve Doç. Dr. Serkan Kekevi hocalarıma da katkılarından dolayı teşekkür ederim. Yine tez savunma sürecimde yol göstericilik yapan ve görüşleriyle önemli katkılarda bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Rıza Karagöz ve Dr. Öğr. Üyesi Cumhur Bekar'a ayrıca teşekkür borçluyum. Çalışmamı yakından takip eden ve ufuk açıcı fikirlerini dinlemekten onur duyduğum değerli hocam Prof. Dr. Mustafa Çolak'a yardımlarını esirgemediği için müteşekkirim. Araştırmamın yazılmasıyla ilgili sorduğum sorulara ilişkin tavsiyeleri hayatî önemdeydi. Öte yandan tez çalışmam sırasında karşılaştığım bazı pürüzleri aşmamı sağlayan ve bu süreçte desteğini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. İsmet Türkmen'e teşekkür etmek benim için bir zevktir. Benzer şekilde, çalışmalarım sırasında elini her zaman omzumda hissettiren, tez çalışmamın bölümlerini okuyup nihai taslak için değerli ve kritik yorumlarda bulunan saygıdeğer hocam Doç. Dr. Murat Hanılçe'ye ne

kadar teşekkür etsem azdır. Ondan başka çalışmanın bir bölümünü okuma nezaketi gösteren değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre Tekinsoy ile çalışmanın *Giriş* bölümünü okuyan meslektaşım Arş. Gör. Yunus Alıcı'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa gibi önemli bir tarihî şahsiyetin hayat öyküsünü yazmaya başlarken, bilgi birikiminden istifade ettiğim alanında uzman isimleri de zikretmeden geçemem. Varşova Üniversitesi'nden Prof. Dr. Dariusz Kołodziejczyk, kendisiyle her iletişime geçtiğimde geri dönüş yapma nezaketi gösterdi, yönlendirmeleriyle ve destekleriyle çalışmama katkıda bulundu. Kendisine hassaten teşekkür ederim. Aklıma takılan bazı ilmî meseleleri çözmemde yardımcı olan kıymetli hocam Doç. Dr. Nejdet Gök'ü unutamam, kendisine teşekkür borçluyum. Paşa'nın hamilik yönünü ele alırken, sayın Doç. Dr. Dursun Ali Tökel'in yararlı tavsiyelerini ve yönlendirmelerini ihmal edemem. Kendisine teşekkür ederim. Yine çalışmamı sürdürürken gerek fikir gerekse kaynak paylaşımı hususunda desteklerini esirgemeyen değerli hocalarım Doç. Dr. Kahraman Şakul, Dr. Öğr. Üyesi Yasir Yılmaz ve Dr. Öğr. Üyesi M. Fatih Çalışır'a teşekkürlerimi sunarım.

Tez çalışmam devam ederken yanımda olduklarını hissettirerek desteklerini esirgemeyen dostlarım ve meslektaşlarım da özel bir teşekkürü hak etmektedir. Çalışmalarım sırasında gerçekleştirdiğimiz sohbetlerde özellikle bazı bölümlerde farklı bakış açıları kazanmamı sağlayan Dr. Özden Aydın'a derinden müteşekkirim. Benzer şekilde, bu süreçte yanımda olan sevgili dostlarım ve meslektaşlarım Dr. Ahmet Acar, Dr. Murat Çaylı, Öğr. Gör. İsa Yapar, Arş. Gör. Hasan Daşdemir, Mikail Devedakan, Refik Aydemir, Rıdvan Güngör, Fatih Sansar, Mehmet Teksöz, Onur Duran, Ayşen Acar, Sibel Pekdoğan, Kübra Kabakçıoğlu ve Rusça kaynakların tercümelerinde katkıda bulunan Turan Neşe İbrahimzade'ye teşekkür borçluyum. Benimle fikirlerini paylaşmasının yanı sıra Polonya'da bulunan Archiwum Głównie Akt Dawnych (Eski Belgeler Merkez Arşivi) ile iletişim kurmamda ve Lehçe kaynakları temin etmemde yardımları dokunan sayın Karolina Anna Kotus hanımefendiye de şükranlarımı ifade etmek isterim.

Çalışma sürecimde, katkılarını göz ardı edemeyeceğim bazı kurumlar ve çalışanları da oldu. Başta Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) olmak üzere, İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi ve kıymetli personellerine çalışmalarım

esnasında gerek kaynak temini gerekse çalışma şartları açısından sağladıkları büyük kolaylıklar için teşekkür borçluyum. Ayrıca mensubu olduğum Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü ile lisansüstü eğitimimi tamamlama fırsatı bulduğum Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nün tüm akademik ve idari personeline araştırmalarımı sürdürmem hususunda bana kolaylıklar sağladıkları için teşekkür ederim.

Son olarak eğitim hayatıma başladığımdan bu yana maddi ve manevi desteklerini üzerimden esirgemeyen, her daim yanımda olduğunu hissettiren biricik aileme en içten şükranlarımı sunuyorum.

Metin AYDAR

Tokat-2022

ÖZET

Bu tez çalışmasında, 17. yüzyıl Osmanlı ve Batı tarihine damga vurmuş devlet adamlarından birisi olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın tarihsel biyografisi incelenmiştir. Onun hayat öyküsü, babası Oruç Bey'in ölümünden sonra başlamaktadır. Ardından Köprülü Mehmed Paşa tarafından evlatlık alınmıştır. Köprülü ailesine dâhil olduktan sonra yükselişe geçen ve geniş bir zaman aralığına yayılan siyasî ve askerî hayatı 1683'te sonlanmaktadır. Günümüze kadar paşanın hayatı hakkında çok sayıda çalışma hazırlanmışsa da bu incelemelerin büyük bölümü, Viyana Kuşatması (1683)'na odaklanmıştır. Bu önemli askerî harekâtın yanı sıra, Batılı temsilcilerle yaşadığı polemikler, şaşırtıcı olmayan bir şekilde, onu döneminin en tartışmalı ve kötü şöhretli figürlerinden birisi yapmıştır.

Elimizdeki tez çalışması, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın 1683 Viyana Kuşatması'nın gölgesinde kalan siyasî, askerî, diplomatik kariyerine ve bu yönleriyle bağlantılı olarak ortaya çıkan ilişki ağlarına odaklanmaktadır. Paşa'nın hayatına biyografi penceresinden odaklanan bu çalışmada bütüncül bir yaklaşım öne çıkarılmıştır. Bu bağlamda, çalışmanın temel amacı, 17. yüzyıl Osmanlı tarihinin önemli bir siması olan bir paşanın hayatına ve faaliyetlerine yeni bir bakış açısı sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Kara Mustafa Paşa, Merzifon, Sultan IV. Mehmed, Köprülü, İkinci Viyana Kuşatması

ABSTRACT

In this thesis, the historical biography of Merzifonlu Kara Mustafa Pasha, one of the statesmen who left his mark on the 17th century Ottoman and Western history, was examined. His life story begins after the death of his father Oruç Beg. Then he was adopted by Köprülü Mehmed Pasha. After being included in the Köprülü family, his political and military life, which started to rise and spread over a wide period of time, ended in 1683. Although many studies have been prepared about the life of the pasha, most of these studies have focused on the Siege of Vienna (1683). This important military campaign, as well as his polemics with Western representatives, unsurprisingly made him one of the most controversial and notorious figures of his time.

Our thesis focuses on the political, military and diplomatic career of Merzifonlu Kara Mustafa Pasha, which was overshadowed by the Siege of Vienna in 1683, and the networks that emerged in relation to these aspects. The study also includes findings on the socio-cultural life of Pasha and his contributions in this field. In this study, which focuses on the life of Pasha from the perspective of biography, a holistic approach has been put forward. In this context, the main purpose of the study is to present a new perspective on the life and activities of a pasha who was an important figure in the 17th century Ottoman history.

Keywords: Kara Mustafa Pasha, Merzifon, Sultan Mehmed IV, Köprülü, The Second Siege of Vienna.

İÇİNDEKİLER

ETİK SÖZLEŞME	ii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	ix
ABSTRACT.....	x
İÇİNDEKİLER.....	xi
KISALTMALAR	xv
GİRİŞ.....	1
1. Çalışmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Problematigi ve Literatür	6
3. Çalışmanın Amacı ve Önemi.....	15
4. Çalışmanın Yöntemi ve Kapsamı	16
BİRİNCİ BÖLÜM	20
SADARETİNE KADAR MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA’NIN MESLEKÎ KARIYERİ (1634-1676)	20
1.1.KARA MUSTAFA PAŞA’NIN İLK YILLARI.....	20
1.1.1. Çocukluk Dönemi.....	20
1.1.2. Eğitimi ve Gençlik Yılları	24
1.2. KÖPRÜLÜ MEHMED PAŞA’NIN HİMAYESİNDE KARA MUSTAFA PAŞA (1638-1661).....	26
1.2.1.Yetiştigi Devrin Genel Durumu	26
1.2.2. İlk Görevleri.....	29
1.2.3. Silistre Beylerbeyliği.....	32
1.2.4. Diyarbakır Beylerbeyliği.....	34
1.3. FÂZİL AHMED PAŞA DÖNEMİNDE KARA MUSTAFA PAŞA (1661- 1676)	34
1.3.1. Kara Mustafa Paşa’nın İlk Vezirlik Yılları	35
1.3.1.1.Kaptanıderya Olması	35
1.3.1.2.Uyvar Seferi ve Rikâb-ı Hümayûn Kaymakamı Olması.....	38
1.3.1.3.Kara Mustafa Paşa ve Faaliyetleri	41
1.3.2. Girit Seferi (1666-1669) ve Kara Mustafa Paşa.....	47
1.3.2.1.Girit Seferi ve Rikâb-ı Hümayûn Kaymakamlığı.....	47
1.3.2.2.Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ile Evliya Çelebi Karşılaşması.....	56
1.3.2.3.Kuşatmadaki Son Durum.....	58
1.3.2.4. Kara Mustafa Paşa ve Venedik Elçisiyle Müzakereler.....	63
1.3.2.5. Kuşatmada Sona Doğru.....	66
1.3.2.6. Kandiye’nin Düşüşü ve Fetih Müjdesi	68
1.4. LEHİSTAN SEFERİ (1672-1676)’NDE KARA MUSTAFA PAŞA	71
1.4.1. Birinci Lehistan Seferi (1672).....	71

1.4.1.1. Kara Mustafa Paşa ve Seferin Tarihî Zemini	71
1.4.1.2. Seferin Nedenleri ve Savaş Hazırlıkları	84
1.4.1.3. Sefer Yürüyüşü ve Kara Mustafa Paşa'nın Hizmetleri	89
1.4.1.4. Kamanice'nin Kuşatılması ve Fethedilmesi.....	100
1.4.1.5. Bucaş ve Çevresindeki Palankaların Ele Geçirilmesi	115
1.4.1.6. Kara Mustafa Paşa ve Barış Görüşmeleri.....	117
1.4.2. İkinci Lehistan Seferi (1673-1674).....	124
1.4.2.1. Hotin Bozgunu (1673)	124
1.4.2.2. Kara Mustafa Paşa ve Human Seferi (1674).....	129
1.5. SULTAN IV. MEHMED'İN EDİRNE ŞENLİĞİ VE KARA MUSTAFA PAŞA (1675)	134
5.1.Şehzadelerin Sünnet Merasimindeki Rolü.....	134
5.4. Kara Mustafa Paşa'nın Küçük Sultan'a Namzet Olması	136
İKİNCİ BÖLÜM.....	139
MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA VE İLK SADARET YILLARI (1676-1681)	139
2.1. SADARETE GETİRİLMESİ.....	139
2.1.1. Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'nın Ölümü.....	139
2.1.2. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Sadrazam Olması.....	141
2.2. OSMANLI DEVLETİ'NİN GENEL DURUMU VE BATILI DEVLETLERLE İLİŞKİLER	143
2.2.1.Osmanlı-Habsburg İlişkileri.....	145
2.2.2.Osmanlı-Lehistan İlişkileri	147
2.2.3.Osmanlı-Rusya İlişkileri	154
2.2.4.Osmanlı-Fransa İlişkileri	159
2.2.5.Osmanlı-İngiltere İlişkileri	169
2.2.6.Osmanlı-Hollanda İlişkileri.....	178
2.2.7.Osmanlı-Venedik İlişkileri	183
2.3. SADRAZAM KARA MUSTAFA PAŞA VE OSMANLI-RUS MÜCADELESİ (1676-1681)	189
2.3.1. Seferin Tarihsel Arka Planı.....	189
2.3.2. İlk Osmanlı-Rus Savaşı: Çehrin Seferi'nin Birinci Safhası (1677)	194
2.3.3. İkinci Çehrin Seferi (1678)	199
2.3.3.1. Rusya'ya Harp İlanı	199
2.3.3.2. Rus Elçisiyle Yapılan Müzakereler	201
2.3.3.3. Sefer Hazırlıkları.....	204
2.3.3.4. Sefer Yürüyüşü	209
2.3.3.5. Çehrin'in Kuşatılması	221
2.3.6. Osmanlı Ordusunun Geri Dönüşü	240
2.3.4. Yeni Bir Sefer Harekâtı.....	244
2.3.5. Barış Müzakereleri ve Bahçesaray Antlaşması	246

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	252
KARA MUSTAFA PAŞA VE VİYANA SEFERİ (1683)	252
3.1. SAVAŞIN ARİFESİNDE GENEL DURUM.....	252
3.1.1.Osmanlı Devleti'nin Siyasî Vaziyeti	252
3.1.2.Avusturya'nın Siyasî Vaziyeti	255
3.1.3.Orta Macaristan ve Erdel'in Durumu.....	257
3.2. VİYANA SEFERİ'NE DOĞRU	264
3.2.1. Habsburg Elçileriyle Müzakereler	264
3.2.2. Sadrazam'ın Propaganda Faaliyetleri	269
3.2.3. Harp İlanı ve Seferberlik.....	276
3.3. SEFER YÜRÜYÜŞÜ	282
3.3.1. Osmanlı Ordusunun Edirne'den Hareketi	282
3.3.2. Savaş Meclisinin Toplanması.....	290
3.3.4. Osmanlı Ordusunun Viyana Yürüyüşü	306
3.3.5. Avusturya'nın Son Savunma Hazırlıkları	313
3.3.6. Osmanlı Ordusunun Yanıkkale'den Viyana'ya Yürüyüşü	317
3.4. VİYANA'NIN KUŞATILMASI.....	322
3.4.1. Kuşatmanın Başlaması (14 Temmuz 1683)	322
3.4.2. Bisamberg Muharebesi ve Kuşatmaya Etkisi	348
3.4.3. Kuşatmanın Son Günleri	354
3.4.4. Kahlenberg Meydan Muharebesi (12 Eylül 1683).....	365
3.4.5. Bozgunun Sebepleri	384
3.4.6. Sadrazam Otağının Serencamı.....	388
3.5. VİYANA'DAN DÖNÜŞ	393
3.5.1. Osmanlı Ordusunun Yanıkkale'ye Çekilmesi	393
3.5.2. Sadrazam'ın Budin'e Dönmesi	398
3.5.3. Ciğerdelen ve Estergon'un Elden Çıkması	406
3.5.4. Sadrazam'ın Belgrad'a Hareketi.....	423
3.5.5. Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Ölümü	428
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	439
KAYNAKLARIN DİLİNDEN BİR MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA PORTRESİ.....	439
4.1. MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA.....	439
4.1.1. Şahsiyeti ve Fizikî Yapısı	440
4.1.2. Bir Devlet Adamı Olarak Kara Mustafa Paşa	451
4.1.2.1. İdareciliği	451
4.1.2.2. Diplomatik Kişiliği	458
4.1.2.3. Askerî Kişiliği.....	465
4.1.3.Ailesi	470

4.1.4. Günlük Hayatı ve İhtişamı.....	475
4.1.5. Din ve Dünya Görüşü.....	484
4.2. DÖNEMİN SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYATINDAKİ ROLÜ.....	486
4.2.1. İlim ve İlim Adamlarıyla Münasebeti	486
4.2.2. Dinî ve Toplumsal Bir Akımın Ortaya Çıkışı: Sabatay Sevi ve Kara Mustafa Paşa	490
4.3. DEVLETİN İÇ İŞLEYİŞİYLE İLGİLİ İCRAATLARI	495
4.3.1. Orduyla İlgili Düzenlemeleri	495
4.3.2. Donanma-yı Hümayûn ve Tersâne-i Âmire ile İlgili Çalışmaları....	498
4.3.3. İdarî, Ekonomik ve Sosyal Faaliyetleri	500
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	505
BİR HAMÎ OLARAK KARA MUSTAFA PAŞA	505
5.1. EDEBÎ HAMİLİK GELENEĞİNDE KARA MUSTAFA PAŞA.....	505
5.1.1. Sâbir Pârsâ	507
5.1.2. Yûsuf Nâbî Efendi	509
5.1.3. Bosnalı Sâbit	511
5.1.4. Neşâtî.....	512
5.1.5. Hüseyin Behçetî Efendi.....	515
5.1.6. Öziçeli Vuslatî Ali Bey	521
5.1.7. Sükkerî.....	522
5.1.8. Mezâkî.....	523
5.1.9. Abdülbâki Ârif Efendi	524
5.2. SİYASÎ HAMİLİĞİ	526
5.2.1. Kara Mehmed Paşa.....	527
5.2.2. Bayburtlu Kara İbrahim Paşa.....	530
5.2.3. Hacı Ali Paşa	533
5.2.4. Acem Ebubekir Efendi	534
5.3. ULEMAYLA MÜNASEBETLERİ.....	535
5.3.1. Kara Mustafa Paşa ve Dinî Zümreler	535
5.3.2. Himayesine Giren Bazı Din Adamları.....	538
SONUÇ	542
KAYNAKÇA.....	553
EKLER	586

KISALTMALAR

AGAD	Archiwum Główne Akt Dawnych
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
bk.	Bakınız
BOA	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
çev.	Çeviren
ed.	Editör
hzl.	Hazırlayan
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
nr.	Numara
öl.	Ölüm tarihi
s.	Sayfa
S.	Sayı
ss.	Sayfa sayısı
sad.	Sadeleştiren
TDV	Türk Diyanet Vakfı
TDVİA	Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
Vol.	Volume
vr.	Varak
Yay. hzl.	Yayıma hazırlayan
YYLT	Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi
YDT	Yayımlanmamış Doktora Tezi

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu

Biyografi, bir yaşamın tümünü ya da belli bir bölümünü anlama çabasıdır. Ele alınan kişinin, hayatta olup olmadığına bakılmaksızın daima bir “*olmuş bitmiş*”in üzerinde değerlendirme yapılmasıdır. Diğer bir ifadeyle, mütemadiyen varoluşun arkasından bakılmasıdır¹. Yunanca bir terim olan biyografi, canlılık, hayat anlamındaki “*bios*” ile yazı, şekil manasındaki “*graphe*” sözcüklerinin birleşiminden meydana gelmiştir². Bununla birlikte biyografinin ne olduğuna dair çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Örneğin *Webster Sözlüğü*’nde biyografi, “*Bir insan hayatının yazılı tarihi*” şeklinde ifade edilirken *Oxford İngilizce Sözlüğü*’nde bu tanıma yakın bir şekilde, “*Bir bireyin yaşamının yazılı bir kaydı*” olarak ifade edilmektedir³. Biyografinin tarihsel geçmişi çok eskilere dayanmakla beraber şimdiki anlamda ilk defa 1683 yılında İngiliz John Dryden tarafından kullanıldığı bilinmektedir⁴.

Günümüzde biyografi, yazı kültürümüzün en sıra dışı ve belki de en az çalışılan çağdaş yazı biçimlerinden biri olarak önemli bir yer işgal etmektedir⁵. Oysa 19. asırda biyografi eserlerinin kişinin “*hayatı ve eserleri*” başlığı altında resmî ve kuru metinlere dönüştüğü görülmektedir. “*Büyük adamlar*” ile sınırlı ve tarihi bu kimselerin yaptıklarından ibaret gören biyografi türü, tarih yazımının bilhassa post-modernist etkilerle geçirdiği değişim ve ulaştığı sentezler sonucunda yeni bir itibar kazandığı 20. yüzyılın sonuna kadar küçümseinen bir saha olmuştur⁶. Bu küçümseme, genellikle tek bir şahıs üzerine odaklanan biyografinin tarihe kıyasla çok daha basit ve daha az titizlik gerektiren bir alan olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır⁷.

¹ Vefa Taşdelen, “Biyografi: Ötekine Yolculuk”, *Milli Eğitim Dergisi*, S. 172, (Güz 2006), s. 15.

² Birgitte Possing, “Biography: Historical”, *International Encyclopedia of the Social & Behavioural Sciences*, Second Edition, James D. Wright (ed.), Vol. 2, Elsevier, Oxford-Amsterdam-New York-Singapore 2015, s. 645; Mahmut Çetin, *Biyografi Kitabı*, Biyografi Net Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 15.

³ Louis M. Smith, “Biographical Method”, *Handbook of Qualitative Research*, N. Denzin and Y. Lincoln (ed.), Thousand Oaks, SAGE, CA 1994, s. 286-287.

⁴ Mahmut Çetin, *a.g.e.*, s. 15.

⁵ Michael Shortland-Richard Yeo (ed.), *Telling Lives in Science, Essays on Scientific Biography*, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 1.

⁶ Abdülhamit Kırmızı, “Biyografi”, içinde, *Tarih İçin Metodoloji*, Ahmet Şimşek (ed.), Pegem Akademi Yayınları Ankara 2015, s. 157.

⁷ Barbara Caine, *Biyografi ve Tarih*, Müge Sözen (çev.), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 28.

Tarihçiler tarafından kaleme alınan biyografiler eskiden beri vardı; fakat son zamanlarda biyografiye olan yöneliş kayda değer bir şekilde artış göstermiştir. Bu artışta, biyografinin tarihçilere daha yaygın bir okur kitlesine ulaşma olanağı sağlamasının rolü olduğu inkâr edilemez. Bir diğer neden ise ele alınan bireysel yaşamların tarihsel araştırmalarda daha kapsamlı gelişmelerle ilişkilendirilerek açıklanmasıdır. Geçtiğimiz otuz kırk senedir bütün sosyal bilimlerde ayırt edici bir izi olan yapısalcı yaklaşım ve yorumlardan uzaklaşılması da özellikle önemlidir⁸. Yirminci yüzyıl boyunca, bir ilgi alanı olarak tarihî biyografi, önde gelen tarihî figürlerin bilinçli bir mitolojisinden eleştirel bir hikâye anlatımına kadar gelişmişti⁹.

Şimdi “*yeni biyografi*” olarak adlandırılan söylem ilk olarak 1990’larda ortaya çıktı. Bu yeni akımın uygulayıcıları, özellikle feminist, post-modernist ve ırk teorisyenlerinin düşüncelerinden etkilendiler. Feministler ve post-modernistler, “*özcülüğe*” yoğunlaşan kişiliklerin, hareketlerin ve kurumların çeşitliliği ve karmaşıklığına odaklandı. Irk teorisyenleri, baskı ve ayrımcılığa maruz kalan marjinalleşmiş siyah ve Afro-Amerikan gruplara odaklandılar ve bu da post-kolonyal çalışmalarda çok ulusluluk hakkında daha geniş meseleleri gündeme getirdi. Bir başka ifadeyle, akımların ve geleneklerin çeşitliliği ve karmaşıklığına odaklanan feminist ve post-modernistler, felsefede varoluş karşısında özü ön planda tutan “*özcülük*”ü kınarlarken, ırk teorisyenleri “*kadın*” ve “*erkeklerin*” ırkla değişmeyen birleşik bir kimlik kategorisinde olduğu inancını savunmuşlardır. Yakın dönem biyografi yazarları, bireysel kişiliğin değişen ve çok yönlü doğasını vurgulamışlardır¹⁰.

Son çeyrek asırdır sosyal tarih ve tarihsel anlatıya olan ilginin ışığında, tarihsel biyografi, bireye odaklanarak; toplum, sınıf ve sosyal grubun bir parçası olarak bir *Rönesans* geçirdi. Öte yandan, türün saygınlığı defalarca tartışıldı ise de ciddi ve bilimsel bir profil sağlanmadı. Biyografiyi tarih yazımı içine bir tür olarak yerleştirme konusundaki belirsizlik, tek karakterlerin dikkate alınmasına devam eden bir muhalefetin sonucu gibi görünüyordu. Bireysel yaşamlar, özellikle de özel hayat, yapısalcı, pozitivist ve post-modern anti-biyografiler tarafından tarih, bilim veya sanat

⁸ Barbara Caine, *a.g.e.*, s. 2. Akademik tarihçiliğimizde biyografi türüne olan ilginin gelişimi ve bu türün yazın tarihimizdeki artışına ilişkin detaylı bilgi için bk. Özgür Türesay, “Tarihyazımı ve ‘Biyografinin Dönüşü’”, içinde, *Halil İnalçık Armağanı -I-*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2009, s. 329-349.

⁹ Birgitte Possing, “a.g.m.”, s. 647.

¹⁰ Lois Banner, “Biography as History”, *The American Historical Review*, Vol. 114, No. 3 (Jun., 2009), s. 580-581; Birgitte Possing, “a.g.m.”, s. 647; Barbara Caine, *a.g.e.*, s. 31.

anlayışıyla ilgisiz veya uygunsuz olarak kabul edildi¹¹. Biyografi yazarı kategorisinde yer alan Edward H. Carr, şahısların hayatlarına odaklanmanın önemini kabul ederken Geoffrey Elton ise bireylerin önemini kabul etmekle birlikte kurumların ön planda tutulmasını savunmaktadır. Ayrıca, biyografiye yoğunlaşmanın neticesinde edebî bir yaklaşımdan dolayı tarihin içerisine düşeceği durumdan kaygılandığını belirtmektedir¹².

Tarihsel ve sosyolojik disiplinler içinde tarihî biyografi, başlı başına bir tür olmaktan ziyade, tarihsel bireyin ve öznel deneyimin önemini anlamada bir metodoloji olarak kaldı¹³. Biyografi çalışmalarının şekillenmesinde ve sınırlandırılmasında “*Kişisel tutarlılık*” ön plana çıktı. Birçok yazar, yorumlanmış veya kronolojik olarak düzenlenmiş bir anlatıdan türeyen kişisel tutarlılık duygusunun ve bir öznenin iç yaşamının ifadesinin olduğunu iddia etti¹⁴. Buna karşılık, biyografinin iki farklı kaynaktan doğan bir karışım olduğunu ifade edenler de mevcuttu. Bunlara göre biyografi, anlatımın gelenekleriyle örtüşen tarihin doğrulanabilir gerçekleriydi. Öyleyse biyografi yazarı, yaşamın mevcut gerçeklerini sunmakla birlikte, keyfiliklerini, bütünlüklerini ve eksikliklerini ilgi çekici bir bütün hâlinde biçimlendirmek zorundaydı¹⁵. Fakat bu biçimlendirme bir öznenin yaşamını tekrar inşa etmenin, yeniden yaşamamanın ve sonunda yeni baştan düşünmenin bir yoluydu. Nitekim biyograflar meraklı insanlardır. Onların işleri, öteki insanların yaşamlarıdır. Bir başkasının hayatına dalmak suretiyle, bir bireyin hayatını yeniden anlama, yeniden inşa etme, hatta yeniden yaratma konusunda girişimde bulunurlar. Bu sebeple, insan merakının ve belirli bir fedakârlığın kavşağında durmaktadırlar. Üstelik bu girişimi kamusal hâle getirerek diğer bireylerin merakını tatmin ederler¹⁶. Bu bağlamda, meşhur kimselerin hayatları biyografların, tarihçilerin ve okurların nazarında ilginçliğini kaybetmemiştir. Tersine, dikkate değer politik, dinî ve askerî liderlerin hayat hikâyeleri sanatçı, yazar ve bilim insanlarının biyografilerinde olduğu gibi ilgi çekmeye devam etmiştir¹⁷. Tarihsel söylemin doğasının dönüşüm yaşaması suretiyle, “*İnsanı çerçeveleyen şartlar*” yerine “*şartların içindeki insan*”; ekonomik ve demografik

¹¹ Birgitte Possing, “a.g.m.”, s. 646.

¹² Barbara Caine, *a.g.e.*, s. 28.

¹³ Birgitte Possing, “a.g.m.”, s. 645.

¹⁴ Michael Shortland-Richard Yeo, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁵ Michael Benton, *Literary Biography, An Introduction*, Wiley-Blackwell, Chichester 2009, s. 35.

¹⁶ Rana Tekcan, *The Biographer and the Subject, A Study on Biographical Distance*, Ibidem Verlag, Stuttgart 2014, s. 1.

¹⁷ Barbara Caine, *a.g.e.*, s. 4.

sorunlar yerine kültürel ve duygusal olanlar, fikirler, inançlar, gelenekler önemli bir hâle geldi¹⁸.

Biyografi yazarı Richard Holmes, biyografi yazımında yaşadığı süreci iki anahtar sözcükle nitelendirmektedir: “*Arayış*” ve “*peşini bırakmama*”. Bunlar aynı olayın iki yüzü gibidir. Bu arayış, geçmişin içinden geçen kişinin yolunun fizikî izini, ayak izlerini takip etmeyi, bu ümit verici figürün peşinde koşmak için onu şimdiki zamanda canlandıracak şekilde yazma çabasıdır. Diğer durum ise biyografiye konu olan şahsın yeniden canlandırılmasının başarılı olmasıyla birlikte ortaya çıkar¹⁹. Ancak tarihsel biyografi, 2000’li yılların başında tarih yazıcılığını geliştirme sürecindeydi. Tarihte biyografik dönüşten sonra, tarihî biyografinin meydan okuması değişti. Biyografik çalışmalar seline rağmen, henüz gelişmiş bir eleştirel gelenekten söz etmek zordu²⁰. Yirminci asrın son çeyreğinde önemli bir dönemece giren modern biyografileri önceki çalışmalardan ayıran özelliği, sadece ilgilendikleri konular değil ayrıca bu konuları nasıl ele aldıkları olmuştur. Keza bu dönemde tarihçiler, insan merkezli tarihler kaleme alınırken, yüzyılın başında olduğu gibi bu asrın sonunda da öteki disiplinlerde daha önce süregelen tartışmaları izlemişlerdir. Post-yapısalcılık, post-modernizm gibi birbiriyle bağlantılı yeni akımların önemli bir ortak noktası, “*modernlik*” olarak andıkları tarihsel konuma atfedilmiş bilim, bilimsellik, nesnellik ve ilerleme gibi iddiaları sorgulamalarıdır. Bu tartışmaların merkezi konumundaki A.B.D. ve Batı Avrupa’da yer alan ülkelerin tarihçileri de zorunlu olarak bu tartışmalara dâhil olmuş, bu durumun bir neticesi olarak tarih yazıcılığının nesnellik iddiaları hiç olmadığı kadar gözden geçirilmiştir²¹.

Bu tartışmalara biyografiye konu olan şahsın karakterinin anlaşılma ve tartışılma biçimlerini de eklemek gerekir. 17. ve 18. yüzyıllarda biyografi için önem arz eden, özneleri olduğu gibi sunma ve karakterlerini tümüyle ortaya koymaya yönelik ilgi, daha çok şahsî zaafıların ve zayıflıklarının yanında asil ve soylu özelliklerin de sunumunu kapsıyordu. Fakat 19. yüzyılda itibarın ve saygınlığın korunması, biyografi çalışmalarında bütünü takdim etmekten çok daha önemli görülmeye başlandı.

¹⁸ Abdülhamit Kırmızı, “a.g.m.”, s. 157.

¹⁹ Michael Benton, *a.g.e.*, s. 35.

²⁰ Birgitte Possing, “a.g.m.”, s. 647.

²¹ Derin Terzioğlu, “Tarihi İnsanlı Yazmak: Bir Tarih Anlatı Türü Olarak Biyografi ve Osmanlı Tarihyazıcılığı”, *Cogito*, S. 29, (Güz 2001), s. 286; Mahmut Çetin, *a.g.e.*, s. 18.

Dolayısıyla, bir şahsın olumsuz taraflarının ortaya konulması, bireyleri tüm yönleriyle sunmak isteyen biyografların göz ardı etmesi gereken bir şey olarak görüldü. Ancak bu durumun karşılığı, 20. yüzyılda tam tersine ilerledi²². Biyografin müdahalesi, biyografideki “*gerçeği sorgulamanın*” cevabı olarak görüldü. Biyografik gerçekliğin arayışı, modern biyografinin doğasını ortaya koyan bir özellik olarak belirdi. Böylelikle biyografik eleştiride doğruluk ve dürüstlük soruları ön plana çıktı²³. “*Nesnel biyografi*” mutlak anlamda imkânsızdır, ancak bazı biyografiler kronoloji ile birlikte bir arada tutulan ve nispeten yazarların yorumuyla gerçek bir harmanlamaya meyillidir. “*Olaylar kendileri için konuşur*” klişesinden hareketle, bu tür biyografiler, güçlü bir kronolojik kurgu dâhilinde, tarihsel arka plan ve konunun temelini tamamlayacak özelliklerin eklenmesiyle şekil kazanır. Biyograf, yazdığı hayat hikâyesi için bu bağlamda bir form oluşturur. Bu belki de akademik biyografiler arasında en yaygın olanıdır²⁴.

Biyografi daima tarih biliminin ana anlatı modellerinden biri olmuştur²⁵. Kapsam açısından ele alındığında, İlber Ortaylı’ya göre tarihsel biyografi, tek başına bir “*tercüme-i hâl*” değildir. Ona göre biyografi, yalnızca bir tarihî devri izah etmek, tanımlamak için oluşturulan bir tablonun parçası da değildir. Tersine, kendi başına bir tarihî devri aksettiren bir eserdir. Belirlemiş olduğumuz geçmişteki insanların her biri, tarihin bir kesitini simgeleyecek potansiyele sahiptir. Bunun gerçekleşebilmesi de kaynakların izin verdiği ölçüde, tarihçinin malzemeye hakkını ve kıymetini vererek teknik, bilimsel ve sanatsal açıdan ele almasına bağlıdır²⁶. Bu bağlamda biyografinin tarih gibi, arşiv araştırmasına dayanan, tarihsel kategorileri ve metodolojileri birleştiren, var olan politik ve teorik kaygıları yansıtan, gerçeğin ve kanıtın karmaşık sorunlarını ortaya koyan bir tür olduğunu ifade etmek mümkündür²⁷. Öyleyse, bireyin yaşamını, kendi iyiliği için çalışılacak bir konu olarak değil, geçmişe farklı bir yol sağlayabilecek

²² Barbara Caine, *a.g.e.*, s. 37. Biyografi inşasında ortaya çıkan öznellik-nesnellik sorunu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Necati Çavdar, “Tarihsel Biyografi İnşasında Sübjektiflik Sorunu”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 60, (Eylül 2017), s. 627-644.

²³ Michael Shortland-Richard Yeo, *a.g.e.*, s. 35.

²⁴ Louis M. Smith, “a.g.m.”, s. 292.

²⁵ Mott T. Greene, “Writing Scientific Biography”, *Journal of the History of Biology*, Vol. 40, No. 4 (Dec., 2007), s. 727.

²⁶ İlber Ortaylı, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat, Ankara 2011, s. 142.

²⁷ Lois W. Banner, “a.g.m.”, s. 580.

bir kanıt olarak hayal etmek mümkündür²⁸. Böylece güçlü bir anlatıyla sunulduğu zaman tarihsel bir anlam ve öneme kavuşabileceği ifade edilebilir.

2. Araştırmanın Problematiği ve Literatür

Osmanlı tarihi, geniş kapsamlı bir araştırma sahasına sahip olup, bu konuda günümüze kadar çok sayıda ilmî çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin öteki devletlerle olan münasebetlerinin, yapılan savaşların ve antlaşmaların ele alındığı siyasî tarih çalışmaları kadar devletin işleyişine etki eden ve bu hadiselerin doğrudan içerisinde bulunan tarihî simalarla ilgili yapılacak çalışmalar da önemlidir. Zira bu tür çalışmalar, incelenen kişilerin yaşamına ilişkin bilgi sunmanın yanı sıra yaşadıkları devrin bir portresini de ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, biyografi araştırmaları, yalnızca özel bir hayat hikâyesi olmanın ötesinde, söz konusu devrin doğasını da ortaya çıkarır. Bir yandan ele alınan tarihî şahsiyetin hayatı ortaya konarken, öte yandan siyasî ve idarî konulara nasıl yön verdikleri açığa çıkarılır. Bu sebeple, biyografi araştırmalarına konu olan her şahsiyetin bu alanda bir eksikliği gidereceği göz önüne alındığında, devlet hizmetinde bulunmuş ve önemli yetkilerle donatılmış bir tarihî simanın yaşamını ve dolayısıyla yaşadığı döneme etkisini ortaya koymakta fayda vardır. Bu nedenle biyografi çalışmalarının sayısının artması gerekmektedir. Günümüzde Osmanlı devlet adamlarıyla ilgili kayda değer çalışmalar yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalarla, biyografisi yazılan devlet adamlarının icra ettiği vazifeleri, bu süre zarfındaki faaliyetleri ve siyasî uğraşı, etkin olduğu dönemi anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Fakat bu çalışmaların istenilen seviyede olduğunu dile getirmek güçtür. Bu sebeple, Osmanlı tarihçiliğinde biyografi araştırmalarına duyulan ihtiyaç etkisini devam ettirmektedir²⁹. Nitekim bu husustaki eksikliğe değinen Ali Birinci, Türk tarihinde biyografisi ele alınması gereken birçok şahsiyetin bulunduğu işaret etmektedir³⁰.

Ülkemizde biyografi araştırmalarında, son yıllarda kayda değer bir artış görülmektedir. Ancak bu durum, Osmanlı Devleti'nin dönüm noktalarından birini teşkil

²⁸ Alice Kessler-Harris, "Why Biography?", *The American Historical Review*, Vol. 114, No. 3 (June 2009), s. 626.

²⁹ Derin Terzioğlu, "a.g.m.", s. 284. Osmanlılarda biyografi çalışmalarının önemine dair bk. Feridun M. Emecen, "İki Osmanlı Ricalinin Resmi Hayatlarının Kaynaklarına Dair", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 17, (İstanbul 1997), s. 91.

³⁰ Ali Birinci, "Türkiye'de Biyografi Geleneği", *Yedikuta*, S. 99, (Kasım 2016), s. 53.

eden 17. yüzyıl için değerlendirildiğinde, bu tür çalışmaların henüz istenilen düzeye gelmediği söylenebilir. Araştırmaya konu olan çalışmaların daha çok sonraki devirlere ve şahıslara yöneldiği dikkat çekmektedir. Oysaki her dönem gibi 17. yüzyılda da tarihin akışına etki eden karakterler bu açıdan ele alınmaya ve incelenmeye değerdir. Çünkü bu süreçte bilinen bir hakikat vardır; bu da devlet erkânı, hatırı sayılır komutanlar ve hatta müstesna muhalifler gibi ileri gelen şahsiyetlerin tarihî hadiseler üzerinde ciddi etkiler bıraktığıdır. Bu şahıslar bir anlamda tarih, edebiyat ve din gibi farklı alanlarda, yaşadığı dönemi etkilemiş, tarihte iz bırakmışlardır. Dolayısıyla bunların hayatlarını inceleyen biyografi çalışmaları, tarih biliminin olmazsa olmaz araştırma sahalarından ve kaynaklarından biri olmuştur.

Bu bağlamda, araştırmamıza konu olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, 17. yüzyılın en göze çarpan sadrazamlarının başında gelmektedir. O, devletin siyasî, idarî, askerî kademelerinde adım adım yükselmiş, yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından hem akademik hem popüler çok sayıda çalışmaya konu olmuş bir kişidir. Bu bağlamda akla ilk gelenlerden Fransız şarkiyatçı Antoine Galland'ın günlüğüne eklenen isimless bir rapordur. Kara Mustafa Paşa'nın resmî ve özel hayatına ilişkin bir rapor hâlinde hazırlanan bu notlar oldukça önemli ve dikkat çekicidir. Henüz kaymakamlık yıllarında Mustafa Paşa'nın hayatına dair özel bir ilgi duyulması ve ayrıntılı bir biyografisinin yazılması bu devlet adamının işgal ettiği mevki ve tesir ettiği politikaların bir yansıması olarak izah edilebilir.

Onun hayatına mâl olan Viyana Seferi, Kara Mustafa Paşa'yı tarih sahnesinde en öne çıkaran hadise olmuştur. Öyle ki bu gelişme onun çok farklı coğrafyalarda tanınmasını sağlamış, henüz ölümünden bir yıl sonra yani 1684'te ünlü Fransız romancı Jean de Préchac Sadrazam'ın yükselişine ve ölümüne dair bir biyografik roman yazmıştır. Orijinali Fransızca olan “*Cara Mustapha, Grand Vizir. Histoire contenant son élévation, ses amours dans le serrail, ses divers emplois, le vray sujet qui luy a fait entreprendre le Siege de Vienne, et les particularitez de sa mort*” başlıklı eser kısa sürede popüler hâle gelerek uluslararası çapta ilgi görmüştür. Eser, hemen ertesi yıldan itibaren İngilizce, Almanca, İtalyanca ve Felemenkçeye çevrilmiştir. Ancak bu eser araştırmacılar tarafından pek ilgi görmemiştir. Batı'da Kara Mustafa Paşa'nın biyografisini konu edinen eserlerden birisi de 19. yüzyılın ikinci yarısında Lehçe kaleme alınan ve pek de bilinmeyen “*Kara Mustafa Wielki Wezyr Pantswa*

Ottomanskiego” isimli çalışmadır. Batı dünyasında bu kadar çok ilgi görmesine rağmen Osmanlı tarih eserlerinde ona dair aktarılan bilgilerin kırıntı sayılabilecek nitelikte olması henüz o dönem içerisinde bir biyografi yazma geleneğinin olmamasıyla açıklanabilir. Nitekim Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, Defterdâr Sarı Mehmed Paşa ve Râşid Efendi gibi devrin önde gelen tarihçileri eserlerinde oldukça kısa hayat öyküsüne yer vermişlerdir. Bununla birlikte, erken dönem faaliyetlerini en ayrıntılı sunan tarihçi Sultan IV. Mehmed’in sırkatibi Abdurrahman Abdi Paşa’dır. Bu durum, Mustafa Paşa’nın sürekli Padişah’ın yanında hizmet etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu isimleri takip eden ve Osmanlı sadrazamlarının hayat öykülerini ele alan ilk biyografi yazarı Osmanzâde Taib Ahmed Efendi dahi *Hadikatü’l-Vüzerâ* isimli eserinde kısa bir biyografiye yer vermiştir. Ondan başka Uşşâkizâde İbrâhîm Hasîb Efendi, ulema ve şeyhlerin biyografilerini yazan Nev’îzâde Atâyî’nin *Hadaîku’l-Hakâ’ik Fî Tekmileti’ş-Şakâ’ik* eserine ilaveten yazdığı *Zeyl-i Şakâ’ik* adlı eserinde Merzifonlu ve yaşadığı devre dair önemli bilgiler sunmuştur. Onun yazdığı zeyli tenkit edip beğenmeyen ve aynı dönemi kapsayacak şekilde bir zeyl yazmaya başlayan Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi’u’l-Fuzalâ*’sında Kara Mustafa Paşa’ya ilişkin benzer fakat mühim biyografik bilgiler vermiştir. Sonrasında Ramiz Paşa-zâde Mehmed İzzet Bey, Osmanlılara hizmet eden kaptanıderyaların biyografisine yer verdiği *Harita-i Kapudânân-ı Deryâ* adlı çalışmasında ona dair benzer sayılabilecek bilgiler vermiştir. Mustafa Paşa’nın hayatını anlatan çalışmalardan bir diğeri de Mizancı Mehmed Murad tarafından yazılmıştır. *Târîh-i Ebu’l-Faruk* isminde sekiz ciltlik bir dünya tarihi hazırlayan Mizancı, Hicrî 1332 (M. 1913/1914) yılında neşrettiği eserinin yedinci cildinde Köprülü Mehmed Paşa, Fâzıl Ahmed Paşa ve Kara Mustafa Paşa’nın hayatını aktarmıştır. Burada Mustafa Paşa’yı oldukça ağır bir dille eleştirdiği görülmektedir. Onun dışında Ömer Köprülü, 1943 yılında neşrettiği *Osmanlı Devleti’nde Köprülüler* başlıklı eserinde Mustafa Paşa’ya da oldukça kısa bir bölüm ayırmıştır. 1946’da Amasya şehir tarihi yazarlarından Osman Fevzi Olcay ise Kara Mustafa Paşa’yla ilgili vekayinamelerden derlediği bilgilerle gelişigüzel bir biyografi kaleme almış ve hemen ardından Viyana Kuşatması esnasında yazılan sefer günlüğünün bir fotokopisini eserine ilave etmiştir.

Kara Mustafa Paşa’nın doğrudan hayatını ele alan müstakil çalışmalar sınırlıdır. Günümüzde 08-11 Haziran 2000 yılında gerçekleştirilen “*Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu*” şu ana kadar Kara Mustafa Paşa ile ilgili yapılmış olan

en genel çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır³¹. Bununla beraber bir şekilde Kara Mustafa Paşa ile bağlantısı bulunan çalışmalar ise oldukça fazladır. Bunlar arasında ansiklopedi maddeleri, doktora-yüksek lisans düzeyinde yapılmış tezler, kitap çalışmaları, özgün makaleler ve bildiriler gösterilebilir.

Öte yandan gün geçtikçe Kara Mustafa Paşa'nın biyografisiyle ilgili literatürde kayda değer bir artış gerçekleşmiştir. Bu konuda yapılan kıymetli araştırmalardan biri, Millî Eğitim Bakanlığı tasarrufunda hazırlanan *İslam Ansiklopedisi*'nde Münir Aktepe'nin kaleme aldığı "*Kara Mustafa Paşa, Merzifonlu*" maddesidir. Aktepe'nin dışında, Abdülkadir Özcan da benzer şekilde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'nde "*Merzifonlu Kara Mustafa Paşa*" maddesini yazmıştır. Colin J. Heywood, *Encyclopedia of Islam*'da "*Kara Mustafa Pasha, Merzifonlu*" başlıklı maddeyi kaleme almış olup bu hususta yüzeysel fakat oldukça önemli bilgiler sunmaktadır. Bunların dışında Merlijn Olon, 2003 yılında yayımladığı "*A Most Agreeable and Pleasant Creature? Merzifonlu Kara Mustafa Paşa in the Correspondence Of Justinus Colyer (1668-1682)*" başlıklı makalesinde, Hollandalı elçi Justinus Colyer'in yazışmalarından hareketle Paşa'yla ilgili ayrıntılı ve ilginç bilgiler vermektedir. Olon, resmî yazışmaları mercek altına alarak Batılılar tarafından acımasızca eleştirilen Kara Mustafa Paşa'nın farklı bir portresini gözler önüne sermektedir. Çalışma, bu yönüyle -tezimizde de yer yer değineceğimiz üzere- modern araştırmalardan oldukça farklı ve orijinal bilgiler sunmaktadır. Aynı yazar, "*Brought under the law of the land: the history, demography and geography of crossculturalism in early modern İzmir, and the Köprülü Project of 1678*" isimli doktora tezinde de Kara Mustafa Paşa'nın kayda değer bir biyografisine yer ayırmıştır.

Bugün Kara Mustafa Paşa hem akademik camiada hem de halk nezdinde Viyana Seferi ile özdeşleşmiş durumdadır. Günümüze dek yerli ve yabancı araştırmacılar, bu hadiseyi oldukça farklı yönlerden incelemişlerdir. Yakın dönemde bu konuda yapılmış

³¹ Burada sunulan bildiriler, adından da anlaşılacağı üzere Kara Mustafa Paşa ve dönemiyle ilgilidir. Yerli ve yabancı araştırmacıları bir araya getiren bu bilgi şöleninde toplamda 31 bildiri sunulmuştur. Ekseriyetle, Kara Mustafa Paşa ve döneminin siyasî, sosyal ve ekonomik meselelerine odaklanan araştırmalar sunulmuştur. Bununla birlikte arşiv kayıtlarından yoksun, genellikle ikincil kaynaklardan istifadeyle hazırlanarak sunulan çalışmalar olduğu görülmektedir. Çalışmaların her birinin bu konudaki katkıları şüphesiz olmakla beraber bu çalışmaların büyük bir bölümü derinlemesine tahlillerden uzak bir görüntü sergilemekte ve sınırlı sayıda çalışma doğrudan Kara Mustafa Paşa'nın hayatına odaklanmaktadır. Daha geniş bilgi için bk. Zeki Dilek, vd. (Ed.), *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000)*, Ankara, 2001.

önde gelen çalışmalar ise şunlardır: Cevat Üstün'ün “1683 Viyana Seferi” başlıklı eseri, doğrudan Viyana Seferi ile ilgili olan önemli çalışmaların başında gelmektedir. Üstün, eserinde doğrudan kuşatma sürecini ele almıştır. Eserde Osmanlı Devleti, Macarlar ve Avusturyalıların genel durumu ele alındıktan sonra sefere yönelik alınan tedbirler ve sonraki süreç işlenmiştir. Eseri değerli kılan yönü sefere dair plan, harita ve görseller içermesidir. Türk askerî tarihi araştırmalarına önemli katkılarda bulunan Tahsin Ünal'ın kaleme aldığı “*İkinci Viyana Muhasarası (Mağlûbiyetimizin Gizli Sebepleri)*” adlı eseri çok hacimli olmasa da sebep-sonuç ilişkisi açısından ortaya koyduğu fikirler nedeniyle önemli bir çalışmadır. John Stoye'un “*İkinci Viyana Kuşatması*” adlı eseri Viyana hadisesini en ayrıntılı ele alan çalışmalardan birisidir. Eserde, kuşatmanın öncesinden sonrasına kadar iki devletle ilgili siyasî ve askerî gelişmeler verilmiş, kuşatma birçok yönüyle gözler önüne serilmiştir. Viyana Kuşatması'na dair kaleme alınan önemli yabancı eserler arasında Thomas M. Barker'ın “*Double Eagle and Crescent: Vienna's Second Turkish Siege and Its Historical Setting*” başlıklı eserini zikretmek gerekir. Barker, bahsi geçen çalışmasında Batılı kaynakları merkeze koyan kıymetli bir eser ortaya çıkarmıştır. Onun dışında, Andrew Wheatcroft'ın Türkçeye “*Kapımızdaki Düşman*” ismiyle kazandırılan “*Enemy at the Gate*” başlıklı çalışması önemli bir askerî tarih çalışmasıdır. Wheatcroft, eserinde Türklerin Avrupa'da ilerleyişlerinin sebep olduğu korkuyu ve iki taraf için de bir “ölüm kalım” meselesi hâline gelen mücadeleyi ele almıştır. Bu çerçevede yazar, Türk orduları ile Batılı orduların nispi güçlerini, taktiksel mücadelesini ve askerî harekâtını oldukça detaylı bir şekilde vermiştir. Mustafa Paşa'yla ilgili yazılmış önemli incelemelerden birisi de askerî tarih uzmanı Mircea Soreanu'ya aittir. Onun “*Le destin de Kara Mustafa Pacha en perspective européenne. Image et vérité*” başlıklı incelemesi, Avrupalıların bakış açısından Mustafa Paşa'nın hayatını ele almaktadır. Konuyu askerî devrim bağlamında ele alan Soreanu, çalışmasında Kara Mustafa Paşa'yı Viyana yenilgisinin baş sorumlusu olduğu klişesinden sıyrarak söz konusu dönemde yaşanan askerî gelişmelerin belirleyici olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Bu yönüyle özgün ve farklı bir yaklaşım sergilediği çalışması dikkat çekicidir. Son yıllarda Yasir Yılmaz'ın Viyana Kuşatması'na giden süreci irdelediği “*The Road to Vienna: Habsburg and Ottoman statecraft during the time of Grand Vizier Kara Mustafa Paşa (1676-1683)*” adlı doktora tezi de bu sahada en öne çıkan araştırmalar arasındadır. Yılmaz, söz konusu

çalışmasında, Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın sadaret yıllarında Habsburg ve Osmanlı Devleti'nin karar alma mekanizmasını başka bir deyişle iki tarafın devlet idaresini karşılaştırmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, Habsburg diplomatik raporları ve Osmanlı kronikleri esas alınarak, iki devletin diplomatik duruşları ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca eserde, kısmen de olsa, Kara Mustafa Paşa'nın biyografisine yer verilmiştir. Yılmaz'ın bu önemli çalışmasının ardından Kahraman Şakul'un 2021'de yayımladığı "*II. Viyana Kuşatması, Yedi Başlı Ejderin Fendi*" isimli kitap çalışması, Merzifonlu'nun kaderini etkileyen bu askerî harekâtı en kapsamlı değerlendiren çalışmaların başında gelmektedir. Şakul, yerli ve yabancı literatürle zenginleştirdiği ve askerî tarihçilik merkezinde ele aldığı eserinde, Viyana Kuşatması'nın başlangıcından sonuna dek gelişen süreci geniş bir perspektifte ele almıştır. Bundan başka Viyana Seferi'nin organizasyonu da araştırmalara konu olmuştur. Zikredilen konuda en dikkat çeken inceleme, Meryem Kaçar Erdoğan'a ait olan "*II. Viyana Kuşatması*" isimli doktora tezidir. Bu çalışmanın ana temasını Viyana Seferi ile ilgili siyasî ve askerî gelişmelerden ziyade seferin arka planını oluşturan iaşe, ikmal ve diğer lojistik faaliyetleri oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı lojistik faaliyetlerini Viyana Kuşatması örneğinde ele alan ve büyük bir eksikliği tamamlayan çalışmalardan biridir. Yukarıda belirtilen çalışmalara ek olarak Fatih Gürcan da "*Avrupa'daki Askerî Gelişmeler ve İkinci Viyana Kuşatması*" başlıklı yüksek lisans tezinde Avrupa'da var olan savunma sistemleri ve orduların donanımındaki gelişmeleri kapsayan askerî devrimi ve niteliğini ele alarak Viyana Seferi'ne giden süreci değerlendirmiştir. Gürcan tezinde 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki güç dengesini irdelemiştir. Avrupa'daki askerî değişim ve savunma sisteminde yaşanan gelişmeler açıklanmış, bu değişimlerin ışığında, 17. yüzyılın sonunda yaşanan Osmanlı-Avusturya mücadelesi, savaşın çıkışı ve Osmanlıların Edirne'den Viyana'ya ulaşmalarına dek iki tarafta yaşanan olaylar ana hatlarıyla verilmiştir. Eserin ikinci bölümünde, Türk ve Batılı kaynakların ışığında kuşatma süreci genel hatlarıyla verilmiş, çalışmanın son kısmında ise iki taraf arasındaki mücadele ve seferin sonucu ayrıntılarıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmalar haricinde, doğrudan Viyana Seferi dolaylı olarak ise Kara Mustafa Paşa'yı ilgilendiren önemli makalelerden söz etmek gerekir. Örneğin İlber Ortaylı'nın hazırladığı "*İkinci Viyana Kuşatmasının İktisadi Sonuçları Üzerine*" isimli çalışma

kuşatmanın ardından Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü iktisadi durum üzerinde durmaktadır. Yine Mehmet Öz'e ait "*XVII. Yüzyıl: Çözülme ve Buhran Dönemi-II. Viyana Seferine Kadar*" başlıklı makale kuşatma öncesinde Osmanlı Devleti'nin tecrübe ettiği değişiklikleri ve karşılaştığı durumu ele almaktadır. Bu çalışmaların yanında Mustafa Turan'ın "*II. Viyana Muhâsarası, Osmanlı Devleti'nde Siyasî, İdarî ve Askerî Çözülme*" adlı araştırması da Kara Mustafa Paşa'nın başlattığı Viyana Kuşatması ve sonuçları üzerine odaklanan önemli çalışmalar arasındadır.

Biz burada, Viyana Kuşatması ekseninde hazırlanan çağdaş birkaç eseri zikretmekle yetindik. Hiç şüphesiz Kara Mustafa Paşa'yla ve dolaylı olarak onunla ilgili yapılan çalışmaları artırmak mümkündür.

Kara Mustafa Paşa ve onu ilgilendiren dönem ile alâkalı hazırlanmış çok sayıda makale ve bildiriler de bahis konusudur. Yasir Yılmaz "*Grand vizieral authority revisited: Köprülü's legacy and Kara Mustafa Paşa*" isimli makalesinde, Köprülü Mehmed Paşa ve oğlu Fâzıl Ahmed Paşa'nın meydana getirdiği toparlanma sürecini ele aldıktan sonra Kara Mustafa Paşa'nın siyasî faaliyetlerini ve bunların arka planını incelemiştir. Yılmaz, bu çalışmasında Kara Mustafa Paşa'nın kişisel hırslarına dayalı bir siyaset izlediğini ileri süren tarihçilerin aksine onun Köprülü Mehmed Paşa'ya hizmetinden sadrazam olana kadarki yükselişine ortam hazırlayan şartların arka planını ele almıştır. Suraiya Faroqhi'nin "*Savaş Raporlarına Göre Bir Esir: Bir Görgü Tanığı Anlatısında Veziriazam Kara Mustafa Paşa'nın Karargâhı ve Hanesi*" başlıklı makalesi Viyana Kuşatması sürecinde esir edilen bir şahsın gözlemlerinden hareketle Kara Mustafa Paşa'ya dair önemli bilgiler sunmaktadır. Hedda Reindl-Kiel'in Kara Mustafa Paşa'nın muhallefatiyla ilgili yaptığı "*The Must-Haves of a Grand Vizier: Merzifonlu Kara Mustafa Pasha's Luxury Assets*" isimli çalışması bu sahadaki önemli araştırmalardandır. Reindl-Kiel, "*Diamonds Are a Vizier's Best Friends or: Merzifonlu Kara Mustafa's Jewelry Assets*" başlıklı bir diğer araştırmasında Paşa'nın ihtişamını ortaya koyan bir unsur olarak onun değerli taşlardan oluşan takı varlığına odaklanmıştır. Lüks hayatın bir göstergesi olan bu durum, resmî arşiv kaynaklarından yola çıkılarak hazırlanmıştır ve Mustafa Paşa'nın lüks hayatının bir manzarasını fark edilir kılmaktadır. Fatma Ünyay Açıkgöz'ün kaleme aldığı "*Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın IV. Mehmet'e Sunduğu Hediyeler*" bildiri ise Paşa ile Padişah arasındaki hediye takdimine dair önemli çalışmalardan birisidir.

Bugüne kadar Kara Mustafa Paşa'nın yalnızca vakıflarını ele alan sınırlı sayıda tez çalışması hazırlanmıştır. Ramazan Pantık tarafından hazırlanan ve “*Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Vakıfları: Yönetimi, Kentsel Gelişime Katkıları ve İktisadi Yapısı*” başlığını taşıyan doktora çalışması, Kara Mustafa Paşa'nın vakıfları üzerine yapılan en genel çalışmadır. Oldukça titiz bir çalışmanın sonucu olan bu inceleme, Paşa'nın ailesine, Osmanlı coğrafyasının farklı noktalarında tesis ettiği vakıflara, bunların yönetimine ve kuruldukları bölgelerin kentsel gelişimine dair önemli bilgiler barındırmaktadır. Ayrıca Abdülbaki Yeşil'in “*Merzifon-Kara Mustafa Paşa Külliyesi*”, Behiye Nuray Efe'nin “*Mezar taşlarında plastik düzen (Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Hazinesi üzerine bir araştırma)*”, Hicabi Gülgen'in “*Merzifon Kara Mustafa Paşa Camii ve Hamamı ile Narince Abide Hatun Camii*” ve Şeyda Güngör'ün “*İncesu-Karamustafa Paşa Medresesi Restorasyon Projesi*” başlıklı çalışmalar da Paşa'nın vakıfları üzerine yapılmış çalışmalar olarak sıralanabilir. Bu çalışmaların haricinde Sultan Murat Topçu'nun “*Gücün Mimariye Yansıması: Köprülüler*” adlı çalışmasında Kara Mustafa Paşa'nın birçok coğrafyada bulunan vakıflarına detaylı olarak yer verilmiştir.

Yukarıda zikredilen faydalı çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda, onun hayatının öne çıkan yönünün Viyana Kuşatması olduğu görülür. Niceliği itibarıyla ele alındığında bu konudaki çalışmalar, onun hakkında önemli bilgiler vermekle beraber denilebilir ki sefer öncesi hayatını gölgede bırakmıştır. Başka bir ifadeyle, meseleye biyografi penceresinden bakıldığında, Kara Mustafa Paşa'nın tüm hayatı şöyle dursun, sadaret hayatının dahi göreceli bir kısmını kapsayan bu hadiseyle ilgili çalışmaların onun biyografisini ortaya koymada yetersiz kalacağı çok açıktır. Bu da araştırmanın üzerine eğildiği temel nokta olmuştur.

Daha önce de belirttiğimiz üzere, sadrazamlığına kadar çeşitli görevlerde bulunan Kara Mustafa Paşa'yı günümüzde tanınır kılan hadise Viyana'yı kuşatma girişimidir. Onun bu başarısız harekâtı gerek Osmanlı tarihinde gerekse Batı dünyasında onu sıkça işlenmiş bir tarihî şahsiyet hâline getirmiştir. Kısaca, Kara Mustafa Paşa'nın ününün başarısızlıkla sonuçlanan bu girişime bağlı olduğu iddia edilmiştir. Fakat Kara Mustafa Paşa'nın tarihî rolünün yalnızca bu kuşatmaya bağlı kalınarak değerlendirilmesi bazı eksiklik ve yanlışlıkları da beraberinde getirmektedir. Nitekim sadrazamlığından önce farklı görevlerde bulunan ve bunlar içerisinde rikâb-ı hümayûn

kaymakamlığı gibi önemli bir vazifeyi uzun süre yürüten Kara Mustafa Paşa aynı zamanda yedi yıl sadrazamlık yapmıştır. Uzun bir devlet hayatı geçmişi olan bu tarihî şahsiyetin yalnızca bu hadise temel alınarak değerlendirilmesi ilmî açıdan eksikliklere ve hatalara neden olmaktadır. Kara Mustafa Paşa'nın hem önceki devlet hayatında hem de sadrazamlık sürecinde önemli gelişmeler olmuştur. Bilhassa sadrazam olduktan sonra başlattığı ve 1681'de Bahçesaray Antlaşması'yla neticelenen Çehrin Seferi onun ciddi bir askerî faaliyetidir. Yine bundan önce gerçekleşen Kamaniçe ve Human seferlerindeki rolü de detaylı olarak ortaya konulmuş değildir.

Kaleme alınan Osmanlı tarihlerinde Kara Mustafa Paşa'nın Osmanlıların cihan hâkimiyeti siyasetini savunan önemli temsilcilerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki sadarete geldiğinde yetkileri devralan Mustafa Paşa devletin mevcut gücü ve olanaklarına yönelik bilgisi ve düşüncesiyle bu amaca hizmet etmiştir. Bu süreçte, tarihî kayıtlara göre, kendinden emin ve mağrur diplomasisiyle dikkatleri üzerine çekmiştir. Onunla ilgili yapılan çalışmalar, Kara Mustafa Paşa'nın bilimsel olarak hazırlanan bir biyografisi için yetersizdir. Nitekim bu çalışmaların ekseriyeti Kara Mustafa Paşa'nın biyografisini ortaya koymaktan ziyade siyasî hadiseler ön planda tutularak hazırlanmıştır.

Bizi onun biyografisini çalışmaya sevk eden husus 25 yıl boyunca alt kademedен başlayarak yükselen Paşa'nın -sadaret yılları da dâhil- askerî kişiliğinden idareciliğine, diplomat yönünden karakteristik özelliklerine dair mevcut tarihî kayıtların yeterince ele alınıp değerlendirilmemiş olmasıdır. Dolayısıyla, 17. yüzyıla damgasını vuran bir devlet adamının henüz tam bir biyografisinin kaleme alınmamış olması önemli bir boşluk olarak karşımıza çıkmıştır.

Günümüzde onun hayat öyküsüne dair yapılan çalışmalar tarihte işgal ettiği mekân, zaman ve önemle orantılı değildir. Bu noktadan hareketle, araştırmanın ana problemi, Kara Mustafa Paşa örneğinde, “*Olayların akışında birey veya kişi mi yoksa dönemin şartları, başka bir ifadeyle sistem mi daha belirleyicidir?*” sorusuna yanıt aramaktır. Bununla birlikte, onun Osmanlı tarihindeki rolü, idarecilik yılları ve bu süredeki faaliyetleri, devlet teşkilatına yönelik icraatları ve içinde bulunduğu askerî faaliyetlerdeki -*Kamaniçe, Human, Çehrin ve Viyana seferleri gibi*- konumu ve etkileri alt problemleri oluşturmaktadır. Ayrıca, Paşa'nın sosyal, ekonomik ve kültürel durumu

da cevap aranacak sorular içerisinde. Bu bağlamda, Kara Mustafa Paşa ve dönemiyle ilgili arşiv kaynakları, kronikler ve yerli-yabancı araştırmalar ışığında konunun yeniden ele alınması gerekli görülmüştür.

3. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, 17. yüzyıl Türk tarihinin en önemli ve bariz simalarındandır. Bilhassa sebep olduğu II. Viyana Kuşatması'ndan dolayı gerek Türk tarihinde gerekse Batı dünyasında dikkat ve ilgi uyandıran tarihî bir şahsiyettir. Bu çalışma ile arşiv kaynakları, kronikler ve çağdaş araştırmalardan hareketle, önemli bir döneme mâl olan bir şahsiyetin portresini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Çalışmanın önceki araştırmalara kıyasla bir bütünlük arz etmesi, farklı arşiv kaynaklarından hareketle ele alınması ve değişik yönleriyle birlikte kurgulanmasıyla o dönemin anlaşılmasına yeni bir bakış açısı kazandırması hedeflenmektedir.

Tarihsel ilerlemeyi kavrayabilmek adına insanlığın ve medeniyetin ne tarafa yöneldiğini ve nelerle uğraştığını bilmek gerekir. Bu bağlamda, 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin gidişatına etki eden bir şahsiyet olarak Kara Mustafa Paşa'nın ayrıntılı bir biyografisi ortaya konularak bu alandaki önemli bir eksikliğin giderilmesi amaçlanmaktadır.

17. yüzyıl sonlarında gerçekleşen, Osmanlı Devleti'nin gerilemesine sebep olarak gösterilen 1683 Viyana Kuşatması ve bu başarısız harekâtın sorumlusu olan Kara Mustafa Paşa ile ilgili araştırmalar hâlâ canlılığını korumaya devam etmektedir. Merzifonlu'nun hayatını ele alan bu çalışma, genel olarak özgün, bütüncül ve ilgili literatürde öne çıkan araştırmalardan ayrılan yanlarıyla önemini ortaya koymaktadır. Bu sahada Osmanlı çöküşünün baş âmili gibi klasikleşmiş bir yaklaşımdan sıyrılarak daha farklı açılardan incelenmesi ayrı bir önemi haizdir.

İdarî görev bakımından Kara Mustafa Paşa'nın kaptan-ı deryalık ve sadaret kaymakamlığı gibi mühim vazifeleri uzun süre uhdesinde bulundurduğu göz önüne alınırsa, onun idarî görevleri sırasında ne türden gelişmelerin olduğunu ortaya koymak siyasî faaliyetlerini incelemek kadar önem taşımaktadır. Bunun haricinde, hayatı bütün yönleriyle ele alınmak istenen tarihî şahsın yalnızca idarî ve siyasî etkinliklerini incelemek birtakım eksiklikleri gözler önüne sermektedir. Nitekim onun bir bürokrat

olması özel ve kültürel bir hayatı olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Bu çerçevede, hayatı incelenen kişilerin farklı yönlerinin ortaya çıkarılması da çalışmanın sıhhati ve bütünlüğü açısından önem arz etmektedir. Zira Kara Mustafa Paşa'nın yaşadığı devirden hareketle, hayatında öne çıkan dinamikleri bilmek ve şahsî hayatının izlerini sürmek de oldukça mühimdir. Sonuç olarak Türk ve Avrupa tarihi için önemli bir karakter olan Kara Mustafa Paşa'nın, tarihî vesikalar ve hakkında yapılmış çalışmalar ışığında, bilimsel bir kaygıyla yeniden ele alınarak değerlendirilmesi büyük öneme sahiptir.

Son tahlilde, 17. yüzyılın önemli asker, devlet adamı ve sadrazamlarından olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve dönemi olaylarını içerisine alan bu çalışma, her bakımdan köklü değişikliklerin yaşandığı bu yüzyıla damga vuran bir devlet adamının hayat hikâyesini ortaya çıkarmak bakımından önem arz etmektedir. Bu bağlamda, “*Viyana hezimetinin baş sorumlusu*” klişesinin ötesinde, sadaret mektupçuluğundan sadrazamlığa uzanan bir hayat öyküsü olduğunu göstermek ve resmin bütününe görüldüğü bir Merzifonlu Kara Mustafa Paşa portresi oluşturmak istedik. Böylelikle, onun yalnızca sadaret dönemi değil, yaşadığı devrin hadiseleri de ayrıntılı bir biçimde incelenerek karakterine nasıl yansıdığı ortaya konulacaktır.

4. Çalışmanın Yöntemi ve Kapsamı

Araştırmaya başlarken geniş bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Tarihin, tarihçiler tarafından oluşturulan değişken bir söylem olduğunu ve geçmişteki deneyimler için mutlaka farklı okumalar gerektiğini ileri süren Jenkins, bununla ilgili, “*Bakışı değiştirin, görüneyi kaydırın, karşınıza yeni okumalar çıksın*” tezini önerir³². Bu öneri doğrultusunda bir araştırma, ulaşmak istenen bilginin türüne göre şekil kazanmaktadır. Buna göre bir araştırmanın amaçları doğrultusunda ortaya çıkan üç tür araştırma yönteminden söz edilebilir. Bunlar keşfedici, betimleyici ve açıklayıcı araştırmalardır. Birincisi, konuya dair neler olup bittiğini anlamak ve bundan sonraki yapılacak geniş çaplı araştırmalar için ihtiyaç duyulan ön bilgiyi elde etmeye yöneliktir. İkincisi, belirlenen konunun eldeki bulgularla açık bir şekilde tanımlanmasıdır. Sonuncusu ise ulaşılan verilerin izahıdır. Genellikle bir araştırmanın merkezinde tek

³² Cenk Reyhan, “Tarihbilim: Tarihyazımı ve Tarihçilik Üzerinden Bir Kavramsallaştırma Denemesi”, Prof. Dr. Oğuz Onaran’a Armağan, Erdoğan, Ş. Ö.-Zengin, O. (ed.), Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2016, s. 421.

amaç yer alırken, belirli bir çalışmanın birden fazla amacı ortaya koyması da söz konusu olabilir³³. Bu nedenle, bir araştırmanın amacı, araştırma yöntemlerini doğrudan etkileyen bir faktördür. Bu bakımdan hedeflenen biyografi için harcanan zamanın büyük kısmı verilerin çoğaltılmasında değil, yorumlanmasında kullanılır. Bu yorumu yapmak için araştırmacının, araştırma metni ile ilgili fikirleri bağlama, bir araya getirme veya derleme yeteneğini kastedtiğimiz hayal gücünü kullanması gerekir. Hayal gücü, burada araştırma metni tarafından eyleme geçirilir. Bu metin; yazılı ve görsel materyallerden oluşabilir. Bu araçlarla araştırmacı, verilerdeki önemli anların tanınmasına, bunları birbirleriyle ve incelenen öznenin genel yaşamıyla ilişkilendirilmesine yardımcı olur.

Bunun yanında yapılacak araştırmayla ilgili kaynakların sınırını kesin bir şekilde belirlemek neredeyse imkânsızdır. Zira birçok malzemenin vesika niteliği taşıdığı göz önüne alınırsa, her şey belli bir mesele için faydalı malzeme olabilir. Bu durumla ilgili olarak İlber Ortaylı, araştırmacının kavrayışının, takdirinin ve faydalanacağı rastlantıların etkili olduğunu belirtir. Ayrıca Batı’da olduğu gibi vaftiz defterleri ve nüfus kayıtlarının olmaması sonucu Osmanlı toplumuyla ilgilenen biyografilerin umutlarını kaybetmeden farklı malzeme aramaları gerektiği üzerinde durur³⁴.

Biyografi çalışmaları, bilhassa incelenen şahsın tarihî bir karakter taşıması, beraberinde bazı problemleri ortaya çıkarmaktadır. Bu tür çalışmalarda karşılaşılan güçlüklerden birisi, ele alınan kişiye dair kaynakların yeterliliği problemidir. Dolayısıyla tahlil edilecek tarihî şahsın iyi belirlenmesi gerekmektedir³⁵. Bundan hareketle, biyografik materyallere erişim, biyografiler arasındaki farklılıklarda güçlü bir faktördür. Her ne kadar eldeki malzemenin aynı olduğu göz önüne alınsa dahi, iki biyografi yazarı da aynı sonucu çıkarmayacaktır. Hâliyle kilit nokta biyografi yazarının yorumudur. Öncelikle bir öznenin hayatını yazmadaki her bir girişim, bu biyografilerde “ben” damgası taşıdığı için benzersizdir. Durum böyle olunca bir özneyi oluştururken biyograf ne yapar/yapmalı sorusu belirir³⁶. Bu konuda tarihçinin beslenmesi, yeni ve aydınlatıcı gerçeklerin avlanmasından geçer. Tarihin bir sosyal bilim olduğu göz önüne

³³ Colin Robson-Kieran McCartan, *Real World Research: A Resource for Users of Social Research Methods in Applied Settings*, Fourth Edition, John Wiley & Sons, Chichester, West Sussex, United Kingdom 2016. s. 39.

³⁴ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s. 138.

³⁵ Feridun M. Emecen, “a.g.m.”, s. 91.

³⁶ Rana Tekcan, *a.g.e.*, s. 7.

alınırsa, elde bulunan veriler bizi bu gerçeklere götüren malzemeler olarak ortaya çıkar³⁷.

Biyografik çalışmalara konu olan insanların, yaşadıkları dönemin karmaşık hadiseleri arasında bir bütün olarak ele alınmadığı sürece, tarihî rollerini gerçek manada ortaya koymak oldukça güçtür. Gerçeklik ile bütünlük arasındaki bağlantıyı açıklamaya çalışan Hegel, ilişkisiz hiçbir varlık olmadığı gibi ilişkisiz bir gerçeğin de öne sürülemeyeceğini ifade etmiştir. Onun “*Gerçek bütündedir*” anlayışını ortaya koyan bu görüşünü biyografi çalışmalarında dikkat edilmesi gereken önemli bir yaklaşım olarak görebiliriz. Dolayısıyla, tarihî bir karakteri her çeşit kişisel ve yeniden meydana gelmesi mümkün olmayacak hadiseler bağlamında ele alırken bütüncül bir yaklaşım sergilemek önem arz etmektedir.

Biyografik konuya şekil veren biyografik formdur. Ele alınan konu ancak bu şekilde bir canlılığa bürünür. Biyografiye konu olan şahsın yeniden inşası zor bir süreçtir. İçerisinde tarafsızlık gibi çeşitli endişeler barındıran bu tür için araştırmacılar farklı anlatım stratejileri kullanmaktadır. Burada kullanılan stratejiler biyografin keyfi kullanımının dışındadır. Nitekim biyograf ile özne arasında zaman ve mekân bakımından belirli bir “*uzaklık*” söz konusudur ve bu, biyografi yazımıyla ilgili sorunların ele alınabileceği bir merkez görevi görür. Tekcan, biyografiyi uzaklık bakımından üç kategoride incelemektedir. Birincisinde mesafe neredeyse yok gibidir. Biyograf özneyle bire bir tanışma şansına sahiptir ve öznesini hayattayken ya da ölümünden sonra yazabilir. İkinci kategoridekiler, öznelerini şahsen tanımasalar da öznenin arka planını ve faaliyet sahasına derinlemesine hâkimdirler. Sonuncu kategoride yer alanlar, öznelerinden açık bir şekilde uzaktadırlar. Bunların öznelerinin neye benzediğini bilmeleri için bir şansları yoktur. Bugün kaleme alınan birçok biyografi bu türdendir. Özneleriyle aralarında göreceli bir uzaklık bulunan bu gruptakiler biyografi inşası konusunda diğerlerine kıyasla daha serbest bir şekilde hareket etmektedirler³⁸.

Biyografi çalışmalarıyla ilgili rastlanan bir diğer problem objektiflik meselesidir. İçerisinde bazı tuzaklar barındıran bu tarz çalışmalar, kendi döneminin değer kavramlarıyla donanmış olan biyografi yazarını, yanlış düşünce ve görüşlere

³⁷ Alice Kessler-Harris, “a.g.m.”, s. 625.

³⁸ Rana Tekcan, *a.g.e.*, s. 8-9.

yönlendirici bir özelliğe de sahiptir³⁹. Bu konuda kaynaklara dayalı doğruluğun, biyografi yazarlarının görevi ve namusu olduğuna dikkat çeken Léon E. Halkın, bu çalışmalarda olması gereken objektif tutum üzerinde durmuştur⁴⁰. Bununla birlikte, kişilerin iç dünyalarının belirlediği hareketler ve bunların etkisiyle ortaya çıkan hadiselerin tam anlamıyla ortaya konulamayacağı bir hakikattir. Çünkü insanın kendine dahi yakıştıramadığı veya kabullenemediği zaafı, bir şahsın yüzyıllar sonra kaleme alan araştırmacının layığıyla analiz edebilmesi neredeyse imkânsızdır. Tüm bu güçlükler rağmen araştırmacının, vesikaların imkân verdiği ölçüde, ele aldığı tarihî şahsın yaşam öyküsünü çeşitli yönleriyle ortaya koyabileceği ifade edilmektedir⁴¹. Bu bağlamda, başka biri olmanın nasıl bir şey olduğunu hayal ederken veya bu tür bir araştırmanın ne kadar uzağa gitmesi gerektiğine dair sınırlamalar koyarken araştırmada amaçla orantılı bir çizgi koymak gerekmektedir. Dolayısıyla bu araştırmanın sınırlarını Kara Mustafa Paşa'nın hayatı ve yaşadığı dönemdeki olaylar teşkil edecektir. Böylelikle onun nezdinde dönemin bir panoraması da sunulmuş olacaktır.

³⁹ Feridun M. Emecen, "a.g.m.", s. 91.

⁴⁰ Léon E. Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Baskı 2, Bahaeddin Yediyıldız (çev.), TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 57.

⁴¹ Tarihî bir şahsiyetin biyografisini ele alırken rastlanan güçlükleri dile getiren Emecen, mevcut kaynaklara bağlı bir şekilde ele alınan kişinin ilk olarak resmî hayatının, ikinci olarak çevresiyle beraber değerlendirilmesinin ve son olarak kabaca iç dünyasını yansıtıp karakterinin analiz edilebileceğini belirtmiştir. Bk. Feridun Emecen, "a.g.m.", s. 91-92.

BİRİNCİ BÖLÜM

SADARETİNE KADAR MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA’NIN MESLEKİ KARIYERİ (1634-1676)

1.1.KARA MUSTAFA PAŞA’NIN İLK YILLARI

1.1.1. Çocukluk Dönemi

Tarihî şahsiyetlerin biyografileri ele alındığında biyografi çalışmalarının güçlüğü daha belirgin bir hâle gelir. Hatta bu durum, kimi zaman devletin en üst yöneticilerinin hayat hikâyelerini ortaya koymaya çalışırken dahi sık rastlanılan bir olgudur. Osmanlı tarihinin kritik bir devrinde sadarete kadar yükselen ve Türk tarihinde olduğu kadar Batı tarihinde de önemli izler bırakan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa gibi dikkat çeken bir şahsiyetin ailesi ve doğum tarihine dair bilgiler oldukça sınırlıdır. Ayrıca hem Osmanlı tarihlerinde hem Osmanlı coğrafyasını ziyaret eden devlet adamlarının notları içerisinde Kara Mustafa Paşa’nın erken dönem yaşantısına dair yer alan bilgiler tutarsız ve çelişkilidir. Çağdaş kaynaklarda Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın tarihî şahsiyeti, Köprülü ailesine dâhil olmasıyla gün yüzüne çıkmaktadır. Onun nerede ve ne zaman doğduğu, Köprülü ailesine kaç yaşında intisap ettiği kaynaklarda farklı şekillerde verilmektedir.

Kara Mustafa Paşa’nın doğumuyla ilgili Paşa’nın dönemine yakın yazılan Batılı kaynaklarda farklı tarihler öne sürülmüştür. Bu konudaki başlıca kayıtlardan birisi, Fransız büyükelçi Nointel’e eşlik eden Antoine Galland’ın⁴² günlüğüne eklenen anonim rapordur. Fransa büyükelçisi Marquis de Nointel (1635-1685) için Mart 1675 ile Ekim 1676 arasında hazırlandığı düşünülen raporda, Kara Mustafa Paşa’nın kökenine, yükselmesine ve hayatına dair bilgiler verilmiştir. Rapora göre, Mustafa Paşa

⁴² 6 Nisan 1646’da Kuzey Fransa’da dünyaya gelen Fransız şarkiyatçı, *Binbir Gece Masalları*’nı Avrupa’ya tanıtmasıyla bilinmektedir. Doğu dillerine ilgi duyan Galland, İstanbul büyükelçiliğine atanan Marquis de Nointel (1635-1685)’in özel kâtipliğine seçilmiş, onun maiyetinde 22 Ekim 1670 tarihinde İstanbul’a gelmiştir. Kapitülasyonların yenilenmesini hedefleyen bu heyetin başarısından sonra Galland, elçiyile beraber bazı Yakındoğu limanlarını ziyaret etmiş, daha sonra tekrar İstanbul’a uğramadan Paris’e dönmüştür. Galland’ın Türklere dair kaleme aldığı çalışmalarının en ünlüsü, Charles Schefer’in ilmi açıklamalarla beraber neşrettiği gezi notlarından oluşmaktadır. Galland hakkında daha detaylı bilgi için bk. Turgut Akpınar, “Galland, Antoine”, *TDVİA*, C. 13, TDV Yayınları, Ankara 1996, s. 337-338.

o dönemde hâlâ kaymakamdı ve 48 yaşlarında bulunuyordu. Bu durumda Paşa'nın doğum tarihi 1626 ya da 1627 senesine tekabül etmektedir⁴³. Diğer yandan 1674 yılında 11. İngiliz büyükelçisi olarak İstanbul'a gelen Sir John Finch (1626-1682)⁴⁴, Merzifonlu'nun sadrazam olduğu sırada 53 yaşında olduğunu belirtmiştir⁴⁵. Onun 1676 yılında sadarete geldiği düşünülürse, Paşa'nın doğum tarihinin bu defa 1623 yılı olması gerekmektedir. Nicolae Jorga, Venedik balyosu Giovanni Morosini di Alvise'nin raporlarına atıfta bulunarak, onun 1677 yılında 52 yaşında olduğunu kaydetmektedir⁴⁶. Buna göre, Kara Mustafa Paşa'nın doğum tarihi 1625'tir. Bir başka Venedik balyosu Pietro Civrano, göreve başladığı 1682 yılında Sadrazam'ın 55 yaşında olduğunu belirtmektedir⁴⁷. O hâlde bu kayda göre Merzifonlu'nun 1627 tarihinde doğduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir farklı görüş ise Mustafa Paşa'nın Edirne kaymakamı olduğu esnada onu tanıma fırsatı bulan Hollandalı büyükelçi Justinus Colyer'e aittir. Hollandalı diplomatın Edirne'de ilk huzura kabulü 6 Ağustos 1668'de gerçekleşmiştir. Büyükelçi, izlenimlerini anlattığı günlüğünde Kara Mustafa Paşa'nın şahsiyetine, boyuna posuna ve yaşına da yer vermiştir. Colyer'e göre bu tarihlerde Kara Mustafa Paşa 28/29 yaşlarındadır⁴⁸. Bu görüşü esas aldığımızda ise Paşa'nın doğum tarihi 1639 ya da 1640 yılına denk gelmektedir. Öteki iddialar bir kenara bırakılırsa, Colyer'in tespiti Osmanlı kaynaklarına daha yakın bir izlenim vermektedir. Batılı tarihçi Thomas M. Barker, Hammer'den naklen Kara Mustafa Paşa'nın doğum tarihini 27 Temmuz

⁴³ Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, Baskı 2, C. II, Nahid Sırrı Örik (çev.), TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 129; Colin J. Heywood, "Karā Mustafā Pasha, Merzifonlu, Maktūl", *The Encyclopedia of Islam*, Ed. E. Van Donzel, B. Lewis and Ch. Pellat, Vol. IV, E. J. Brill, Leiden 1997, s. 589.

⁴⁴ İngiliz elçisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Fatih Gürcan, "XVII. Yüzyılda Bir İngiliz Elçisi John Finch ve Hakkında Yazılmış Eski Bir Kitap", *Türk Yurdu Dergisi*, C. 33, S. 310, (Haziran 2013), ss. 174-176.

⁴⁵ George Frederick Abbott, *Under the Turk in Constantinople, A Record of Sir John Finch's Embassy 1674-1681*, Macmillan and Co., London 1920, s. 193.

⁴⁶ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1640-1774)*, C. 4, Nilüfer Epçeli (çev.), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009, s. 155; Colin J. Heywood, "a.g.m.", s. 589. Krş. Nicolo Barozzi-Guglielmo Berchet (ed.), *Relazioni degli stati Europei lette al Senato dagli Ambasciatori Veneti nel secolo decimosettimo*, Turchia, Vol II, Venice, 1871, s. 207.

⁴⁷ Nicolo Barozzi-Guglielmo Berchet (ed.), *a.g.e.*, s. 259.

⁴⁸ Merlijn Olon, "Brought under the law of the land": the history, demography and geography of crossculturalism in early modern Izmir, and the Köprülü Project of 1678, Leiden University Press, Leiden 2013, s. 189.

1634 olarak kaydetmektedir⁴⁹. Ancak Hammer'in eserinde böyle bir tam tarihe tesadüf edilememektedir⁵⁰.

Çağdaş Osmanlı kaynaklarında Paşa'nın 1635/1636 tarihinde doğan üvey kardeşi Fâzıl Ahmed Paşa'yla⁵¹ akrân olduğu ve birlikte eğitim aldıkları bilgisi yer almaktadır⁵². Ayrıca, Osmanlı kaynakları ve kronikleri Paşa'nın Hicrî 1044 (Miladî 1634/1635)'te doğduğu konusunda ittifak hâlinedir. Türk asıllı olan Kara Mustafa Paşa'nın doğum yeri ise Amasya'ya bağlı Merzifon ilçesi yakınlarındaki Marınca⁵³ köyüdür⁵⁴.

Tıpkı doğum tarihinde olduğu gibi, Paşa'nın ailesine dair ileri sürülen iddialarda da bir çelişki söz konusudur. Râşid Mehmed Efendi, Osmanzâde Taib Ahmed Efendi ve bunlarla aynı fikirde olanlar, babasının ismini Oruç Bey olarak vermektedir. Oruç Bey ise Sultan IV. Murad (1612-1640)'ın Bağdat Seferi'nde şehit düşen sipahi

⁴⁹ Thomas M. Barker, *Double Eagle and Crescent: Vienna's Second Turkish and Its Historical Setting*, Albany, State University of New York Press, New York 1967, s. 69.

⁵⁰ Joseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 6, Mümin Çevik-Erol Kılıç (çev.), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1992, s. 362. Eseri orijinal nüshasıyla karşılaştırmak için bk. Joseph von Hammer-Purgstall, *Geschichte des osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven*, durch Joseph von Hammer. Dritter Band: Vom Regierungsantritte Murad des Vierten bis zum Frieden von Carlowicz, 1623–1699, Pest: C. A. Hartleben, 1835.

⁵¹ Köprülü'nün en büyük oğlu olan ve devlet adamlığının yanında ilme olan ilgisiyle de meşhur olan Fâzıl Ahmed Paşa'nın hayatı için bk. Abdülkadir Özcan, "Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa", *TDVİA*, C. 26, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 260-263.

⁵² Ahmed Refik, *Köprülüler*, Kütübhâne-i Askerî, 1331, s. 2; M. Fatih Çalışır, *A Virtuous Grand Vizier: Politics and Patronage in the Ottoman Empire During The Grand Vizierate of Fazıl Ahmed Pasha (1661-1676)*, Georgetown University, Washington 2016, s. 59; Vahid Çabuk, *Köprülüler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1988, s. 70.

⁵³ Marınca köyünün bugünkü ismi Karamustafapaşa'dır. Ayrıca, vakıf kayıtlarında Narince olarak da geçtiği bilinmektedir. Ramazan Pantık, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Vakıfları: Yönetimi, Kentsel Gelişime Katkıları ve İktisadi Yapısı", *YDT, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara 2021, s. 20.

⁵⁴ *Hadikatü'l-Vüzerâ ve Zeylleri: Osmanlı Sadrazamları*, Mehmet Arslan (hızl.), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013, s. 122; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, Abdülkadir Özcan vd. (hızl.), C. I, Klasik Yayınları, İstanbul 2013, s. 257 (İleride *Târih-i Râşid I*); Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-Â'lâm*, C. 6, Mihran Matbaası, İstanbul 1316, s. 4306; Nicolo Barozzi-Guglielmo Berchet (ed.), *a.g.e.*, s. 308; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. IV, Nuri Akbayar (Yay. hızl.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 1198; Ahmet Refik Altınay, *Osmanlı'nın Felaket Seneleri (1683-1699)*, Muammer Yılmaz (hızl.), Baskı 2, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 17; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, Baskı 6, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 420; Münir Aktepe, "Mustafa Paşa, Merzifonlu, Kara", *İslam Ansiklopedisi*, C. 8, MEB, İstanbul 1979, s. 736. *Mecmuâ-i Tevârih* de onun Merzifonlu olduğuna dikkat çeken bir diğer eserdir. Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih*, Fahri Ç. Derin-Vahid Çabuk (hızl.), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1985, s. 138. Kara Mustafa Paşa'nın hayatının genel hatlarıyla anlatıldığı bir değerlendirme için ayrıca bk. Ahmet Semerci, "Merzifon'lu Kara Mustafa Paşa'nın Memleketi, Yetiştirme Şekli, Yükselmesi", *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000)*, Ankara, 2001, s. 129-138.

ayanlarındandır⁵⁵. Babasının bu şahıs olabileceği fikrine De la Croix'nın da katıldığı görülmektedir. O da Osmanlı tarihçileri gibi, onun Merzifonlu bir sipahi olan Oruç Bey'in oğlu olduğunu zikretmektedir⁵⁶. Galland'ın günlüğündeki rapora göre ise Kara Mustafa Paşa'nın babası Derviş Bey isminde bir sipahidir⁵⁷. Onunla aynı görüşü paylaşan Dimitri Kantemir, Kara Mustafa Paşa'nın çok az tanınmış Karamanlı bir aileden geldiğinden bahsetmektedir⁵⁸. Bunlardan başka, Venedik balyosu Giambattista Donado, onun mütevazı bir köyde yaşayan meyve satıcısı birinin oğlu olduğunu belirtmiştir⁵⁹. Bir diğer Venedik balyosu Morosini di Alvise'nin raporlarında Kara Mustafa Paşa'nın babasının Trabzon yakınlarında ikamet eden ayaktakımı arasından bir kişi olduğu belirtilmektedir⁶⁰. *Sicill-i Osmanî*'nin yazarı Mehmed Süreyya ise babasının Köprülü Mehmed Paşa'nın yakın arkadaşlarından Hasan Ağa isminde biri olduğunu yazmaktadır⁶¹.

Kara Mustafa Paşa'nın Merzifon'a bağlı Narınca köyünde inşa ettirdiği camiyle ilgili resmî kayıtlardan annesinin isminin Abide Hatun olduğu kesindir⁶². Paşa hakkında kısa bir biyografi kaleme alan Osman Fevzi Olcay ise annesinin adını Aluc Hatun olarak zikretmektedir. Ona göre, annesi Narınca köyünden Zeybek Ömer ismiyle tanınan meşhur bir kişinin kızıdır. Kara Mustafa Paşa bu hatundan dünyaya gelmiştir⁶³. Vakıf kayıtlarına göre ise Abide Hatun, İsmail Efendi'nin kızıdır ve 20 Ocak 1666

⁵⁵ *Hadîkatü'l-Vüzerâ*, s. 122; *Târîh-i Râşid I*, s. 257; *Kâmûsu'l-Â'lâm*, s. 4306; Ramiz Paşa-zâde Mehmed İzzet Bey, *Harita-i Kapudânân-ı Deryâ*, İstanbul, 1285, s. 68; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 312; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 420; Zuhuri Danişman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. X, Zuhuri Danişman Yayınevi, İstanbul 1965, s. 89; Münir Aktepe, "a.g.m.", s. 736; Abdülkadir Özcan, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa", *TDVİA*, C. 29, TDV Yayınları, Ankara 2004, s. 246.

⁵⁶ Croix, eserinde bu ismi Rouch Beig olarak kaydetmektedir. Édouard De La Croix, *Memoires du Sieur de la Croix, cy-devant secretaire de l'ambassade de Constantinople: contenant diverses relations tres-curieuses de l'empire Othoman*, Seconde Part II, Paris, 1684, s. 70-71.

⁵⁷ Bu arada o, ailesinin nereli olduğunu zikrederken Merzifon'u Karaman'a bağlı olarak göstermektedir. Antoine Galland, C. II, s. 129.

⁵⁸ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, Özdemir Çobanoğlu (çev.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980, s. 390-391.

⁵⁹ Nicolo Barozzi-Guglielmo Berchet (ed.), *a.g.e.*, s. 308; Thomas M. Barker, *a.g.e.*, s. 69.

⁶⁰ Heywood, Trabzonlu olarak kaydedilmesinin tercümanın yanlış okumasından kaynaklandığını ifade eder. Colin J. Heywood, "a.g.m." s. 589-590; Nicolo Barozzi-Guglielmo Berchet (ed.), *a.g.e.*, s. 207. Bir başka Venedik balyosu Pietro Civrano, Morosini gibi Mustafa Paşa'nın doğum yerini Trabzon olarak nakletmektedir. Nicolo Barozzi-Guglielmo Berchet (ed.), *a.g.e.*, s. 259.

⁶¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. IV, s. 1198.

⁶² "Merzifon'da Narınca karyesinde vâki' vezîr-i a'zam-ı sâbık Mustafa Paşa vâlidisi Âbide Hatun..." İlgi kayıtları için bk. BOA, HAT., 1505/89. Zuhuri Danişman, *a.g.e.*, s. 89; İsmail Hâmi Dânişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 3, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s. 445.

⁶³ Osman Fevzi Olcay, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Viyana Muhâsarasındaki Hezimetin Sebepleri*", 1946, TSMA, Arşiv No: 3483/1, s. 4a.

tarihli vakıf belgesinden anlaşıldığına göre söz konusu tarihte hayatta değildir⁶⁴. Her ne kadar vakıf kayıtlarında yer almasa da, yaşadığı dönemi anlatan bir eserde yer verilen, “... *defterdâr Hasan Efendi ki Mustafa Paşa’nın hemşîresine mutasarrıf idi.*” şeklindeki sözlerden bir kız kardeşi olduğu fikri ortaya çıkmaktadır⁶⁵.

Tüm bu görüşler göz önüne alındığında Osmanlı kaynakları Kara Mustafa Paşa’nın Merzifonlu olduğu konusunda şüpheyi yer vermeyecek şekilde ittifak içerisinde. Doğum tarihiyle ilgili ortaya çıkan görüşlerin tutarsızlıkları onu tanıma fırsatı bulan yabancı diplomatlara ait yorumların farklılığından kaynaklanmaktadır. Hâlbuki Paşa’nın üvey kardeşi Fâzıl Ahmed Paşa’yla akran olduğu ve birlikte eğitim aldıkları göz önüne alınırsa, bu çelişkili tarihlere karşılık Paşa’nın Osmanlı kaynaklarının belirttiği 1634 tarihinde doğduğunu kabul etmek doğru olacaktır. Babasının kimliği meselesine gelince, ulaşılan bilgiler Oruç Bey, Derviş Ağa ve Hasan Ağa isimleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu hususta genel kanaat babasının Oruç Bey olduğudur. Resmî bir vakıf kaydından hareketle annesinin adının Abide Hatun olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

1.1.2. Eğitimi ve Gençlik Yılları

Kara Mustafa Paşa’nın gençlik çağı ile ilgili bilgiler de oldukça sınırlıdır. Çocukluk yıllarından itibaren babasının yakın dostu Köprülü Mehmed Paşa’nın yanında kaldığı bilinmektedir. Mehmed Paşa’ya kabiliyetli bir genç olduğunu fark ettiren Kara Mustafa Paşa muhtelif vazifeleri icra etmek suretiyle onun yanında farklı deneyimler elde etme şansı bulmuştur.

Kara Mustafa Paşa’nın Köprülü ailesine ne zaman intisap ettiğiyle ilgili farklı rivayetler mevcuttur. İhtimal ki, bu konudaki görüşlerin farklılık göstermesi babasının kimliğiyle alakalı sorundan kaynaklanmaktadır. Babasının kim olduğu ve hayatını ne zaman kaybettiği yönündeki görüşler, onun Köprülü ailesiyle arasındaki ilişkilerin kökenine dair öne sürülen bilgilerde farklılığa neden olmuştur. Kaynaklara göre, Köprülü Mehmed Paşa’nın onu evlatlık almasındaki başlıca sebep babasıyla olan sıkı

⁶⁴ Ramazan Pantık, “a.g.t.”, s. 20, 43.

⁶⁵ Anonim Osmanlı Vekayinâmesi, H. 1058-1106 / M. 1648-1694, (Metin ve Değerlendirme), YYLT, Ramazan Aktemur (hızl.), *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 2019, s. 136. (İleride, *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*). Râşid Efendi, eserinde Viyana Seferi’ni anlattığı kısımda, Defterdar Hasan Efendi’den bahsirken onun Kara Mustafa Paşa’nın akrabası olduğunu zikretmektedir. *Târîh-i Râşid I*, s. 247. Ailenin tek çocuğu olup olmaması hakkında ayrıca bk. Ramazan Pantık, “a.g.t.”, s. 20.

dostluğudur. Bununla birlikte, Osmanlı toplumunda yardıma muhtaç kimseler arasında yetimlerin ayrı bir yeri olduğunun hatırlanmasında fayda vardır. Nitekim savaş, doğal afet vb. çeşitli nedenlerden dolayı aile bireylerinden yoksun kalan yetimlerin korunması ve gözetilmesi başta devlet adamları olmak üzere, toplumun hassasiyetle üzerinde durduğu bir mesele olmuştur⁶⁶.

Osmanlı Devleti'ndeki evlat edinme uygulamasının en güzel örneklerinden birisi Kara Mustafa Paşa'nın Köprülü Mehmed Paşa tarafından evlatlık edinilmesidir. Rivayete göre Kara Mustafa Paşa, babası Oruç Bey'in Sultan IV. Murad'ın Bağdat Seferi'nde şehit olmasından sonra yetim kalmıştır. Validesinin himayesinde bir müddet bakıldıktan sonra, Köprülü Mehmed Paşa, Oruç Bey'le olan yakın dostluğundan ötürü onun kıymetli bir hatırası olan Kara Mustafa Paşa'yı kendisine manevi evlat edinmiştir⁶⁷. Yetim kalan Kara Mustafa Paşa, evlatlık olarak alındığında, dört yaşına basmış bulunuyordu⁶⁸. Çağdaş bir anonim eserde geçen "*Mustafa Paşa idi ki Köprülü'nün avratı ve karibi ve hareminde perverde olmuş.*" ifadesi onun erken yaşlardan itibaren Köprülü hanesinde yetiştiğini göstermektedir⁶⁹.

Onun evlatlık alınmasıyla ilgili olarak kaynakların sunduğu bu anlatı dışında, Köprülülerle ilk temaslarının daha geç dönemde gerçekleştiğine dair bazı bilgiler de mevcuttur. Galland'ın günlüğündeki rapora göre, Kara Mustafa Paşa daha çocukken değil, aksine 18 yaşında babası tarafından Köprülü Mehmed Paşa'ya hamisi olmak üzere verilmiş, bundan itibaren Kara Mustafa Paşa manevi babasının terbiyesiyle yetiştirilmiştir⁷⁰. Ancak onun eğitim hayatına dair geçen kayıtlar değerlendirilirse ilk görüş daha ağır basmaktadır. Nitekim Osmanlı tarihlerinin çoğunda çocuk yaştan itibaren eğitimini Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'yla birlikte devam ettirdiği

⁶⁶ Türklerde evlat edinme uygulanması hakkında geniş bilgi için bk. M. Âkif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, Baskı 2, Klasik Yayınları, İstanbul 2018; Veli İnanç, "Osmanlı Devletinde Yetimlerin Sosyal Haklarının Korunması", içinde, *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, Emine Gürsoy-Naskali - Aylin Koç (ed.) Kırmızı Yayınları, İstanbul 2003, s. 19-33; Nesimi Yazıcı, "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 48, S. 1, 2007, s. 1-46.

⁶⁷ *Hadikatü'l-Vüzerâ*, s. 122; *Târih-i Râşid I*, s. 257; *Harita-i Kapudânân-ı Deryâ*, s. 68; Osman Fevzi Olcay, *a.g.e.*, s. 4a; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 420-421. Gerçeği yansıtmayan bir iddiaya göre, Köprülü Mehmed Paşa'nın yakın dostu Oruç Bey oğlunu iyi bir şekilde yetiştirebilmesi için kendi isteğiyle ona emanet etmişti. Bk. Murad Sertoğlu, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa", *Tarihte Türk Kahramanları*, Üstünel Yayınevi, İstanbul 1954, s. 5-6.

⁶⁸ İsmail Hâmi Dânişmend, *a.g.e.*, s. 446.

⁶⁹ Anonim *Osmanlı Vekayinâmesi*, s. 132.

⁷⁰ Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, C. II, s. 130.

görülmektedir. Fâzıl Ahmed Paşa, henüz 7 yaşında İstanbul'a getirilmiştir⁷¹. Kara Mustafa Paşa da onunla beraber İstanbul'a geçmiş ve tahsiline burada devam etmiştir. Çocukluktan oyun arkadaşı olan üvey kardeşiyle birlikte iyi bir eğitim almış ve onunla birlikte ilerleyip yükselmiştir⁷². Kaldı ki 18 yaşındaki bir gencin eğitilmesi, çocuk yaşlarındaki birine nazaran oldukça güçtür.

Kara Mustafa Paşa'nın eğitim aldığı hocaların kimler olduğuna dair doğrudan isim veren bir kaynak mevcut değildir. Fakat üvey kardeşiyle beraber eğitim aldığı düşünülürse, onun da devrin belli başlı ilim adamlarından, evvela Osman Efendi'den sonra da Kara Çelebî-zâde Abdülaziz Efendi'den ilim tahsil ettiği düşünülebilir⁷³. Öyle ki, Köprülü Mehmed Paşa, Kara Mustafa Paşa'nın henüz ufak yaşlarda yüksek bir zekâyâ sahip olduğunu anlamış; onun iyi bir eğitim almasını sağlayarak ilim âleminde hakkıyla yetişmesine katkıda bulunmuştur. Bu suretle o, Köprülü ailesi içinde üstün bir terbiye ile yetişmiş, kendisini bu aileye bağlamıştır. Mehmed Paşa da her hareketini takdir edip onu hakiki evladından ayırt etmeden sevmiş ve nihayet kızını vermek suretiyle Mustafa Paşa'yı kendisine damat edinmiştir⁷⁴.

1.2. KÖPRÜLÜ MEHMED PAŞA'NIN HİMAYESİNDE KARA MUSTAFA PAŞA (1638-1661)

1.2.1. Yetiştirdiği Devrin Genel Durumu

17. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti, enerjisini iki konu üzerine yoğunlaştırmıştır. Bunlardan ilki, devletin sıkıntı yaşadığı alanlarda bilhassa siyasal ve ekonomik kurumlarda yenileşmeye giderek bunları eskiden olduğu gibi işler hâline getirmektir. İkincisi ise devletin doğusunda ciddi bir tehlike arz eden Safevî Devleti'nin yayılmacı siyasetine mâni olmak ve özellikle Bağdat'ı tekrar ele geçirmektir. Sultan IV. Murad döneminde iç düzenlemelerde başarıya ulaşılmış, ardından uzun bir uğraş sonucu doğu siyasetinde de beklenen hedef gerçekleştirilmiştir. Aynı devirde Orta Avrupa'da süren *Otuz Yıl Savaşları* (1618-1648)'ndan ötürü Osmanlı Devleti'nin kuzey-batı

⁷¹ Tayyip Gökbilgin, "Köprülüler", *İslam Ansiklopedisi*, MEB, C. 6, İstanbul 1977, s. 898.

⁷² Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. 5, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1983, s. 370; Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, B. Çorakçı Dışbudak (çev.), Sabah Kitapları, İstanbul, 1992, s. 21. Râşid Efendi, henüz çocukluktan itibaren birlikte oyun oynarak vakit geçirdiklerini ifade etmektedir. "*Sadrâ'zam Köprülüâde Ahmed Paşa ile hem-inânı esb-i çübîn olduğundan ...*" Bk. *Târîh-i Râşid I*, s. 257.

⁷³ Tayyip Gökbilgin, "a.g.m.", s. 898.

⁷⁴ Osman Fevzi Olcay, *a.g.e.*, s. 4b.

topraklarında sükûnet hâkimdi. Safeviler karşısındaki başarılarından sonra gözler yeniden Avrupa tarafına çevrildi. 1645'te Sultan İbrahim'in saltanatında Venediklilerin idaresinde bulunan Girit'i ele geçirmek için 24 yıl sürecek bir mücadele başlatıldı. Bir adayı almak üzere başlatılan bu mücadele devlete donanma ve asker ihtiyacı gibi yeni yükler getirdi. Malî problemlerin varlığı ve Avrupalı Hristiyan devletlerin müdahalesiyle Girit Adası'ndaki savaş Osmanlı Devleti'ni uzun süre uğraştıran bir mesele hâline geldi⁷⁵.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Osmanlı Devleti'nde çalkantıların en yoğun yaşandığı bir dönemde yetişmişti. Çocuk yaşta tahta çıkan Sultan IV. Mehmed'in saltanatında, yeniçeri ve sipahilerin müşterek hazırladıkları ve kanlı bir şekilde sonuçlanan Çınar Vakası (Vak'a-i Vakvakiyye)⁷⁶ vuku bulmuştu. Çocuk padişah zamanında sık yaşanan sadaret değişiklikleri devleti, idarî açıdan istikrarsızlığa sürüklemişti. Sadrazam değişikliği o kadar sıklaşmıştı ki birkaç saat içinde sadrazam değişikliği bile yaşanabilmişti⁷⁷.

Sadrazamların saatler içerisinde görevlerini kaybettiği bu kriz döneminde, devletin kötü gidişatı gözle görülür derecede hissedilmeye başlanmıştı. Saltanat naibesi olan Hatice Turhan Sultan'ın sadarete getirdiği isimler ümitleri boşa çıkarmıştı. Valide Sultan'ın etrafında danışacağı birçok kimse olmasına rağmen güvenilebileceği isimler oldukça kısıtlıydı⁷⁸. Bu olumsuz ortamın bir sonucu olarak Osmanlı Devleti'ni bu kötü gidişattan kurtarmak için ona oldukça yaşlı fakat bir o kadar tecrübeli olan Köprülü Mehmed Paşa'nın sadarete getirilmesi teklif edildi. Bu öneri üzerine 25 Zilkade 1066

⁷⁵ Metin Kunt, "17. Yüzyılda Osmanlı Kuzey Politikası Üzerine Bir Yorum", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Beşeri Bilimler-Humanities*, Vols. 4-5, (1976-1977), s. 111-112.

⁷⁶ Sultan IV. Mehmed döneminde ülkenin gidişatını beğenmeyen bir asker grubu isyana kalkışmış, birçok devlet erkânının hayatını kaybetmesine neden olmuştu. Asiler tarafından öldürülen devlet adamlarının cesetlerinin Sultanahmet Meydanı'ndaki çınar ağaçlarına asılarak sergilenmesinden dolayı bu hadise Çınar Vakası olarak meşhur olmuştu. Bu hususta ayrıntılı bilgi için bk. Münir Aktepe, "Çınar Vak'ası", *TDVİA*, C. 8, TDV Yayınları, Ankara 1993, s. 301-302.

⁷⁷ 1656 yılından sadarete yeni getirilen Deli Hüseyin Paşa'nın bu makamdaki vazifesi altı gün sürmüş; onun azledilmesiyle yerine Çınar Vakası'nda parmağı olan Zurnazen Mustafa Paşa tayin edilmişti. Fakat asker tarafından kabul edilmeyince dört saat kadar kısa bir sadaretin ardından o da azledilerek makamına hâlihazırda Silistre valisi olan ve geçmişte de sadrazamlık yapan Siyavuş Paşa getirilmişti. İsmail Hâmi Dânişmend, *a.g.e.*, s. 421.

⁷⁸ Onun en güvendiği isimlerin başında Mimar Kasım Ağa ile Solak-zâde Mehmed Hemdemî Efendi gelmekteydi. Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. 5, s. 363.

(14 Eylül 1656) günü Boynuyaralı Mehmed Paşa sadarettten azledilerek yerine seksen yaşlarındaki ihtiyar Köprülü Mehmed Paşa tayin edildi⁷⁹.

Sadrazam olduğunda, genel kanaat, parlak bir kariyeri olmayan yaşlı Köprülü'nün bu vazifeyi başarıyla yürütemeyeceği şeklindeydi⁸⁰. Öyle ki etrafında bulunanlar ve onu bu makama layık görmeyenler “*Vay, vay! Köprülü gibi adam da mı sadarete geçermiş? Gör ne zamana yetiştik!*”⁸¹ sözleriyle bu atama hakkındaki şaşkınlıklarını gizleyememişlerdi.

Sadrazamlık görevini belli şartlar ileri sürerek kabul eden Köprülü Mehmed Paşa'nın ilk faaliyetleri devletin sarsılan itibarını tekrar kazandırmaya yönelik oldu⁸². Çok geçmeden sert otoritesini devletin her kademesinde göstermeye başladı. Yerinde gözü olan ve kendisine muhalif işlerde bulunan devlet adamlarını ya emekli yapmak ya da ülkenin başka bir coğrafyasına sürmek suretiyle iktidarına güç kazandırdı. Öte yandan türlü bahanelerle devlete başkaldıran sipahiler yeniçerileri ikna etmek istemişse de buna müsaade edilmedi. Padişah'ı yanına çekmek suretiyle sınırsız otoriteye sahip olan Köprülü, işini yapmasına engel olanları kısa bir sürede bastırdı⁸³.

Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa, Kara Mustafa Paşa'nın da katıldığı Erdel Seferi'ne çıkmadan önce İstanbul için tehlike arz eden Venedik donanmasını bertaraf etti⁸⁴. Yanova'yı teslim aldıktan sonra kendi aleyhinde faaliyetlerde bulunan Abaza Hasan Paşa'nın isyanını bastırdı. Şeyhülislam Bolulu Mustafa Efendi'nin karşı çıkmasına rağmen bir hile tertip ederek kendisine rakip gördüğü sabık sadrazam Deli Hüseyin Paşa'nın katledilmesini sağladı. Kendisine bu konuda muhalefet eden Şeyhülislam'ı da azletti. Yapılan yolsuzluklara karşı büyük mücadeleler verdi⁸⁵.

⁷⁹ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, Fahri Ç. Derin (hızl.), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008, s. 98; Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdâr Târîhi I*, Devlet Matbaası, İstanbul 1928, s. 57; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, Abdülkadir Özcan (hızl.), TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 3-4.

⁸⁰ Ziya Nur Aksun, *Son Cihan Padişahları 1617-1703*, Erol Kılınç (Yay. hızl.), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s. 315.

⁸¹ Mehmet Halife, *Târîh-i Gilmânî*, Kâmil Su (sad.), MEB, İstanbul 1976, s. 62.

⁸² Köprülü, sadarete gelirken Valide Sultan'a bazı şartlar sunmuştur. Bunlar; huzura sunduğu tüm tekliflerin kabul edilmesi, yapacağı tayinlerin hiçbirine karışılmaması, herhangi bir devlet ricalinin önerisiyle sahip olduğu yetkilerin kısıtlanmaması ve icraatlerine engel olunmaması ile kendisine muhalefet edenlerin padişah nezdinde itibar edilmemesi gibi şartlardı. Mücteba İlgürel, “Köprülü Mehmed Paşa”, *TDVİA*, C. 26, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 258.

⁸³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, Baskı 6, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 367-372.

⁸⁴ İsmail Hâmi Dânişmend, *a.g.e.*, s. 422-423.

⁸⁵ Yukarıda zikredilen faaliyetler hakkında ayrıntılı malumat için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 386-395.

Denilebilir ki Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlığında Anadolu'daki ayaklanmalar bertaraf edilmiş, Sultan İbrahim (1615-1648)'in zevk ve sefaya düşkün hayatı yüzünden boşalan devlet hazinesi yeniden dolmuş ve uzun zaman sonra gerek içeride gerekse dışarıda elde edilen başarılar ile IV. Mehmed'in otoritesi yeniden tesis edilmişti⁸⁶. Benzer şekilde, 17. yüzyılda itibarı iyice sarsılan vezirlik kurumu Köprülü Mehmed Paşa'nın otoriter yönetimi sayesinde yeniden etkin bir hâle getirilmişti⁸⁷. Paşa, ilerlemiş yaşına rağmen takip ettiği acımasız ve sert politikayla Osmanlı siyaset sahnesine damga vuracak ve daha sonra kendi adıyla anılacak bir dönemi başlatmıştı⁸⁸.

1.2.2. İlk Görevleri

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın tarihî bir olay içerisinde adı ilk defa Erdel Seferi (1658)'ni anlatan çağdaşı bazı Osmanlı kaynakları içerisinde geçmektedir. Dönemin kimi kaynaklarında geçen “*Telhisî Mustafa Ağa*” ifadesinden onun bilinen ilk görevinin sadrazam mektupçuluğu olduğu anlaşılmaktadır. Köprülü Mehmed Paşa'nın 1656'da sadarete getirildiği düşünülürse, bu vazifesinin bu hadiseden sonra başladığını ileri sürmek mümkündür.

Osmanlı kaynaklarının aksine, Venedik elçisi Giambattista Donado, Kara Mustafa Paşa'nın görevini -Köprülü Mehmed Paşa'nın himayesinde- *kapıcıbaşılık*⁸⁹ olarak vermektedir⁹⁰. Buna karşılık Dimitri Kantemir, Merzifonlu'nun ilk şerefli vazifesinin Şam beylerbeyliği olduğunu zikreder⁹¹. Galland'ın eserine iliştirilen

⁸⁶ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, s. 169.

⁸⁷ Köprülü Mehmed Paşa'yla birlikte hane halkının yükselişini ve bu dönemde vezirlik kurumunun yeniden tesis edilmesini derinlemesine inceleyen bir doktora çalışması için bk. Cumhur Bekar, “The Rise of the Köprülü Family: The Reconfiguration of Vizierial Power in the Seventeenth Century”, PhD Dissertation, *Leiden University, Institute for History*, Leiden 2019.

⁸⁸ Köprülü Mehmed Paşa'nın hayatını ve faaliyetlerini ele alan kıymetli bir çalışma için bk. Metin İbrahim Kunt, “The Köprülü Years: 1656-1661”, PhD Dissertation, *Department of Near Eastern Studies*, Princeton University, 1971. Köprülü Mehmed Paşa'nın Osmanlı Devleti'ni eski günlerine döndürmek için uyguladığı yönetim tarzı gerek çağdaşları gerekse eserlerini sonraki dönemlerde kaleme alan Osmanlı müellifleri tarafından sık sık dile getirilen bir mesele olmuştur. Öyle ki otoriter ve baskıcı yönetimi, kimi Osmanlı tarihçileri tarafından şartların bir gereği olarak meşrulaştırılırken, kimi tarihçiler tarafından ise sert bir şekilde tenkide uğramıştır. Köprülü Mehmed Paşa ve yönetim tarzının Osmanlı tarih yazımında yol açtığı dönüşüm hakkında hazırlanmış bir inceleme için bk. Cumhur Bekar, “Köprülü Mehmed Paşa'nın Osmanlı Tarih Yazımında Değişen Algısı”, *Tarihyazımı*, C. 1, S. 1, (Yaz 2019), s. 62-78.

⁸⁹ Saray kapılarını bekleyen sınıfın âmiri için kullanılan bir unvandır. Geniş bilgi için bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, MEB, İstanbul 1993, s. 167.

⁹⁰ Nicolo Barozzi-Guglielmo Berchet (ed.), *a.g.e.*, s. 299. Ayrıca krş. George Frederick Abbott, *Under the Turk in Constantinople*, s. 193.

⁹¹ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 392.

raporda, onun telhiscilikten önce birkaç görevde daha bulunduğu nakledilmektedir. Aynı rapora göre, Köprülü Mehmed Paşa Şam paşalığına getirilince çoğlanı olarak aldığı Kara Mustafa'yı kendi silahtarı yapmış, daha sonra mühürdârı olmasını sağlamıştır. Bir süre Şam'da bulunan Köprülü, güvenini kazanan Kara Mustafa'yı hep yanında tutmuş ve onu paşalığın en önemli hizmetlerinde kullanmıştır. Mehmed Paşa İstanbul'a geçtiğinde hastalığı bulunan Kara Mustafa bu yolculukta ona eşlik edememiş ve memleketi Merzifon'a geçmiştir. İstanbul'da yaşanan kötü idareden sonra sadarete Köprülü Mehmed Paşa'nın getirilmesine karar verilmiştir. Hamisi bu makama geldiğinde, Merzifon'da bulunan Kara Mustafa'yı hatırlayarak yanına çağirtmiş ve onu kendisine telhisçi yapmıştır⁹². Raporda Merzifonlu'nun görevlerine dair belirtilen sıralama çağdaş kaynaklarla da örtüşmektedir. Nitekim Uşşâkîzâde İbrâhîm Hasîb Efendi de *Zeyl-i Şakâ'ik* adlı eserinde, Kara Mustafa Paşa'nın mîrâhûrluk vazifesinden önce Köprülü Mehmed Paşa'nın hizmetinde silahtar olduğunu kaydetmektedir⁹³.

Merzifonlu'nun telhisçilik görevi Yanova Kalesi fethini Sultan IV. Mehmed'e müjdelemesiyle sona ermiştir. Venedikliler tarafından tehdit edilen Bozcaada ve Limni adasının kurtarılması Osmanlı topraklarında büyük sevinç yarattı; ancak Erdel (Transilvanya) yakınlarında çıkan sorunun ciddiyeti üzerine Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa acilen Edirne'ye davet edilerek isyana girişen Erdel Kralı II. Rakoczi'yi⁹⁴ bertaraf etmekle görevlendirildi⁹⁵. Sefer için gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra 23 Haziran 1658 günü, artık denizlerden herhangi bir tehditle karşılaşmayacağını düşünen Osmanlı ordusu Edirne'den yola çıktı. Osmanlı ordusuna serdar olan Köprülü Mehmed Paşa'ya kuşanması için mücevherli bir kılıç ve kıymetli hilat teslim edildi. Yerine kaymakam olarak Budin beylerbeyliğinden mazul Kenan Paşa bırakıldı. Vakit

⁹² Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, C. II, s. 130.

⁹³ Uşşâkîzâde İbrâhîm Hasîb Efendi, *Zeyl-i Şakâ'ik*, *Uşşâkîzâde'nin Şakâ'ik Zeyli*, Ramazan Ekinci (hızl.), Derya Örs (Ed.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2017, s. 911. Ayrıca krs. Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ, Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli*, C. 2, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2018, s. 1454.

⁹⁴ II. Rakoczi, Sultan İbrahim döneminden bu yana Erdel kralı idi. Kendisine gönderilen fermanlara da gereği gibi karşılık vermemekteydi. Üstelik kendi yerine oğlunu geçirerek Lehistan kralı olabilmek için isyan hâlinde olup, bu amacından geri durmadı. Osmanlı Devleti'nden gönderilen fermanlar doğrultusunda itaat etmesi istendiyse de bu istek gerçekleşmedi. Bk. Silahdâr *Silahdâr Târihi I*, s. 119; *Vekâyi'-nâme*, s. 120; Vahid Çabuk, *a.g.e.*, s. 41.

⁹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 381-382.

kaybetmeden Yanova Kalesi üzerine gidildi⁹⁶. Sadrazam'ın telhisçisi olması hasebiyle Kara Mustafa da bu seferde yer aldı.

Yanova'ya doğru yürüyen Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa, birkaç günlük bir kuşatmadan sonra kaleyi ele geçirdi. Böylelikle Osmanlıların uzun süredir istedikleri kent 1 Eylül 1658 günü Osmanlı hâkimiyetine girdi. Bundan sonra Sadrazam, yanında bulunan Telhisî Mustafa Ağa'yı kalenin fethini haber vermek üzere Edirne'ye yolladı. Burada bulunan Sultan IV. Mehmed, ondan aldığı müjde haberiyle büyük sevinç yaşadı. Bunun üzerine Padişah, Mustafa Ağa'yı *Küçük Mîrâhûrluk* göreviyle şereflendirdi⁹⁷.

Biyografisinin kaleme alındığı Fransızca raporda, ona mîrâhûrluk görevinin Köprülü Mehmed Paşa tarafından tevdi edildiği belirtilmektedir. Rapora göre Mustafa Ağa bu vazifesinde uzun süre kalmamıştır. Aynı raporda, bunun sebebi Osmanlı kaynaklarının hiçbirinde yer almayan şu ilginç detayla izah edilmektedir. Buna göre, ikinci mîrâhûr Kara Mustafa Ağa ile kâhya arasında ufak bir kavga yaşanmıştır. Şöyle ki Sadrazam'a hediye olarak bir at gönderilir. Fakat âdet olduğu üzere bu hediyeyi Mustafa Ağa'nın teslim etmesi gerekmektedir; ancak atı kâhyanın kendisi arz etmiş ve daha sonra bu hayvanı çukadarlarından birisiyle Mustafa Ağa'ya göndermiştir. Kâhyanın bu hareketine öfkelenen Kara Mustafa Ağa atla birlikte gönderilen uşağı dövdürmüş ve efendisine geri yollamıştır. Kâhya bu durumu vezire şikâyet edince Merzifonlu'nun elinden mîrâhûrluk vazifesi alınarak uhdesinde yalnızca telhisçilik vazifesi bırakılmıştır. Raporda, vezirin bu hareketinin Mustafa Ağa için bir ceza olmakla beraber bir kurtuluş olduğuna da dikkat çekilmektedir. Nitekim rapora göre, Mustafa Ağa telhisçilik görevinde bırakılarak kâhyaya bağlı olmaktan kurtarılmıştır⁹⁸.

⁹⁶ *Silâhdâr Târîhi I*, s. 123; *Vekâyi'-nâme*, s. 120-121; Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 93.

⁹⁷ *Vekâyi'-nâme*, s. 124; *Zübde-i Vekayîât*, s. 4-5; *Târîh-i Râşid I*, s. 257; *Silâhdâr Târîhi I*, s. 126-127, 140; Na'imâ Mustafa Efendi, *Târîh-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn)*, C. 6, Mehmet İpşirli (hızl.), TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 1793; Behçetî Seyyid İbrahim Efendi, *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, Köprülü Kütüphanesi, Fâzıl Ahmed Paşa Bölümü, Nr. 212, vr. 43b-44a; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 2, s. 169; Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 93; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 44a; *Harita-i Kapudânân-ı Deryâ*, s. 68; Erzurumlu Osmân Dede, *Târîh-i Fâzıl Ahmed Paşa*, Hamidiye (Murad Molla Kütüphanesi), nr. 909, vr. 3b.

⁹⁸ Ayrıca, hizmetleriyle daha önemli bir yer hak ettiği düşünülen Kara Mustafa'ya yeni bir görev tevcih edildiğinden bahsedilmektedir. *Seamelé Agassı Valactan*'lık olarak zikrettiği bu görevin Eflak kuvvetlerini bir araya getirmekle yükümlü olan bir tür paşalık veya kumandanlık olduğu kaydedilmektedir. Bk. Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, C. II, s. 130-131. Aynı konu de la Croix tarafından da özetlenerek verilmiştir. Krş. De La Croix, *Memoires du Sieur de la Croix*, s. 72.

1.2.3. Silistre Beylerbeyliği

1660 yılından itibaren Kara Mustafa Paşa'nın kısa aralıklarla farklı yerlerde beylerbeyi olarak tayin edildiği görülmektedir. Onun *mîrâhûr-ı sânilikten* sonra resmî olarak tespit edilebilen vazifesi *Silistre Beylerbeyliği*'dir. Onun bu ilk idarî görevi hakkında arşiv belgeleri ve Osmanlı tarihi kaynaklarında malumat yok denecek kadar azdır.

22 Şubat 1660 günü IV. Mehmed'in huzurunda Mustafa Paşa'ya hilat giydirilerek iki tuğ ile Silistre eyaleti tevcih edilmiştir⁹⁹. Böylece, kısa bir süreliğine de olsa, konumu itibarıyla stratejik bir yer olan Silistre'nin idarî ve askerî yöneticisi oldu¹⁰⁰.

Silistre eyaletinin baş sorumlusu hâline gelen Kara Mustafa Paşa, burada kaldığı süre zarfında merkezden gelen emirleri etkili bir şekilde uygulamaya çalışmıştır. Bunu kendisine hitaben yazılan bazı hükümlerde görmek mümkündür. Örneğin, 1660 Temmuz'unun ortalarında Silistre Beylerbeyi'ne, yani kendisine gönderilen bir hükümde, Safiye Sultan tarafından Padişah'a sunulan arzda kendisinin paşmaklık haslarından olan Karagöz ve diğer köylerin Mehmed Ağa ismindeki şahsa deruhte edildiği bildirilmektedir. Yine aynı hükümde, bahse konu olan köyleri elinde bulunduran Mehmed Ağa'nın bu haslardaki mahsulün gelirlerini tasarrufuna aldıktan sonra Safiye Sultan'la aralarındaki antlaşmadan vazgeçtiği belirtilmiştir. Bu nedenle söz konusu köylerden ne kadar gelir elde ettiğinin yerinde tespiti istenmiş ve ne kadar mahsul zapt edilmişse Mehmed Ağa tarafından Safiye Sultan'ın vekiline verilmesi emredilmiştir¹⁰¹.

1660 yılı Eylül ayında Silistre Beylerbeyi'ne gönderilen bir başka emir de miras meselesiyle ilgiliydi. Özi Beylerbeyi ve İsmailgeçidi kadısı ile yeniçeri serdarına gönderilen emirde, acemi ocağı bostancıları kethüdası Şaban'ın merkeze ilettiği arz doğrultusunda, Osman isminde bir hizmetkârının mirasçısı olmadan vefat ettiği bildirilmişti. Ardından merkezden gönderilen hüküm gereği Osman'ın terekesinin

⁹⁹ *Vekâyi'-nâme*, s. 141-142; *Târih-i Na'îmâ*, s. 1848. *Silahdâr Târîhi I*, s. 181-182; *Târih-i Râşid I*, 257; *Târih-i Fâzıl Ahmed Paşa*, 3b; *Târih-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 70b; *Kâmûsu'l-Â'lâm*, s. 4306; *Harita-i Kapudânân-ı Deryâ*, s. 68.

¹⁰⁰ Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", *TDVİA*, C. 6, TDV Yayınları, Ankara 1992, s. 70.

¹⁰¹ BOA, A.{DVNS.MHM.d-93, Sayfa/Hüküm 65/313.

devlet hazinesine aktarılması için yeniçeri ağası kaymakamı Süleyman'a teslim edilmesi istenmişti¹⁰².

Silistre beylerbeyi olan Mustafa Paşa aynı zamanda Rumenler tarafından iyi bilinen bir devlet adamıydı. Bunda 1660 Eylül'ünde Eflak Prensi Georges Ghica'nın görevden alınması emrini yerine getirmesinin mühim rolü vardı. Bu vesileyle, ona mükemmel bir at hediye eden Boyar¹⁰³ Şerban Kantakuzen onun nezaketini kazandı. Bu hareketi, yıllar sonra Georges Ghica tarafından hapsedilen kardeşlerinin Paşa tarafından serbest bırakılmasını sağladı¹⁰⁴.

Mustafa Paşa'nın Silistre'deki vazifesi pek uzun sürmemiştir. Müellifi bilinmeyen bir Osmanlı kaynağına göre, bu beylerbeyliği sırasında Bucak Tatarlarıyla iyi geçinememesi geri çağırılmasına yol açan sebeplerden birisiydi¹⁰⁵. Müellif, her ne kadar, Mustafa Paşa'nın kaymakamlık yapmak üzere çağrıldığını belirtse de bu görevinden sonra Diyarbakır Beylerbeyliği'ne atandığını belirtmek yerinde olacaktır. Ayrıca, onun geri çağırılması beylerbeyilerin 17. yüzyıldan itibaren sıklıkla yer değiştirmesi politikasıyla da ilgili olabilir. Zira kaynaklarda bu konuda yapılan en sert eleştirilerin başında bu görev sürelerinin kısalığı gelmektedir. Bu yüzyıldan itibaren bir

¹⁰² Gönderilen hüküm şöyledir: “Özi Beğlerbeğine ve İsmâ’ilgeçidi Kâdısı ve Yeniçeri Serdârına hüküm ki; [...] acemi ocağı bostâncıları kethüdâsı kıdvetü’l-emâcid ve’l-a’yân Şa’bân zîde mecduhu arz-ı hâl idüp bundan akdem bağçe-i hassam bostâncılarından olup kasaba-i mezbûreden Osmân nâm bostanî bin yetmiş senesinde bilâ-vâris fevt olup metrûkâtı kadîmden haslı bostâncılarım ocağı tarafından ahz u kabz olunagelmekte hâlâ kasaba-i mezbûrede sabıkâ yeniçeriler serdârı olan nâm yeniçeri Beytû’l-mâl’e â’id olur deyü fuzûli oğlu müteveffâ-yı mezbûrun metrûkâtı mûma-ileyh tarafından varan âdemine bî-kusûr aldırılıp ta’allül ü ‘inâd etdirilmemek için bi’l-fi’il Dergâh-ı Mu’allâm beylikçisinin kethüdâsı olup hâlâ Âsitâne-i sa’âdetimde yeniçerilerim ağası kâ’im-makâmı olan kıdvetü’l-emâcid ve’l-a’yân Süleymân zîde mecduhu tarafından mühürlü mektûb verildiğın bildirüp mücebince ‘amel olunup metrûkât-ı mezbûr hâssa bostancılarım kethüdâsı tarafından varan âdemine ahz u kabz etdirmek emrim olmuştur. Buyurdum ki, [...] vusûl buldukda bu bâbda sâdır olan emrim ve müşârün-ileyh tarafından verilen mektûb muvazzah ‘add idüp dahi bilâ-varis fevt olan mezbûr Osmân nâm bostanînin metrûkâtında ba’de’l-fevt hükm idüp mûma-ileyh tarafından varan âdemine ahz u kabz etdürüp mezbûr serdârı ta’addi etdirmeyesin deyü hükm-i şerîf yazılmışdır. Fî Evâil-i M 1071” Bk. BOA, A.{DVNS.MHM.d-93, Sayfa/Hüküm 73/340.

¹⁰³ Tuna civarında, Erdel’de ve Rusya’da kullanılan bir soyluluk unvanıdır.

¹⁰⁴ Mircea Soreanu, “Le destin de Kara Mustafa Pacha en perspective européenne. Image et vérité”, *Revue des Études du sud-est européen*, XXV, 1987, s. 70-71.

¹⁰⁵ Anonim kaynak, Silistre Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın Kırım taraflarından gelen Bucak Tatarlarına haksızlık etme niyetinde olduğunu ileri sürmekte, söz konusu Tatarların da Paşa'nın görevlendirdiği mübaşiri öldürdüklerini kaydetmektedir. Daha sonra sadarete gelen Fâzıl Ahmed Paşa'nın Mustafa Paşa'yı kaymakam yapmak düşüncesiyle Silistre'den geri çağırıldığını eklemektedir. Bucak Tatarlarının tekrar Kırım'a çağrılmaları için Kırım Hanı'na da emir gönderildiğini yazan müellif, “İstanbul’un veliyyü’n-ni’amları idi” diye tanımladığı bu Tatarların Kırım’a nakl olunmasından sonra zahire ve hayvan konusunda ciddi sıkıntılar yaşandığını ifade etmiştir. Bk. *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, s. 131.

beylerbeyinin bir yılda iki üç defa farklı yerlere tayin edildiği göze çarpmaktadır¹⁰⁶. Mustafa Paşa da bu görevde yaklaşık olarak bir yıl iki ay kalmıştır.

1.2.4. Diyarbakır Beylerbeyliği

Ava düşkünlüğüyle bilinen Sultan IV. Mehmed yine bir av macerası için Edirne'den İstanbul'a yola çıkmıştı. Vize ve Fenar yollarından geçerken avlanan Padişah yanındakilerle beraber 9 Ekim 1660'ta Davudpaşa Bahçesi'ne vardı. Hemen iki gün sonra büyük bir alay ile İstanbul'a geldi. Padişah'a bu yolculukta eşlik edenler içerisinde annesi Valide Hatice Turhan Sultan da yer almaktaydı. Bu yolculuk esnasında Valide Sultan'ın hizmetlerini görmek üzere konakçılık görevine Silistre beylerbeyi olan Mustafa Paşa memur edilmişti¹⁰⁷.

Onun Edirne'den İstanbul'a gelen Valide Sultan'a olan hizmetleri Padişah'ın beğenisini sağladığı gibi ileriki tarihlerde kendisine vezirlik rütbesi de kazandırdı. Mustafa Paşa, 26 Nisan 1661'de selefi olan Vezir Boşnak Osman Paşa'nın yerine "rütbe-i celile-i vezâret" ile yani üç tuğla *Diyarbakır Beylerbeyliği*'ne atandı. Eski vazifesi Silistre Beylerbeyliği ise Süleyman Paşa'ya tevcih edildi¹⁰⁸. Böylelikle Mustafa Paşa, ilk defa 1661 Nisan'ında vezirlik rütbesi kazandı. İleride sadrazam olacak olan üvey kardeşi Fâzıl Ahmed Paşa tarafından kaptanıderya olarak tayin edilinceye kadar da bu görevde kaldı. Vazifesi sırasında merkezden gelen emirleri yerine getirmeye çalıştı¹⁰⁹.

1.3. FÂZIL AHMED PAŞA DÖNEMİNDE KARA MUSTAFA PAŞA (1661-1676)

Köprülü Mehmed Paşa'nın en büyük oğlu Fâzıl Ahmed Paşa ile Kara Mustafa Paşa arasındaki yakınlık dönemin kaynaklarında sık sık dile getirilen bir husustur. Her ikisinin çocukluktan itibaren birlikte büyümelerinin ve eğitim almalarının bu durumun

¹⁰⁶ Mehmet İpşirli, "a.g.m.", s. 69-70.

¹⁰⁷ *Vekâyi'-nâme*, s. 146-147; *Silahdâr Târîhi I*, s. 213.

¹⁰⁸ *Vekâyi'-nâme*, s. 150; *Silahdâr Târîhi I*, 213; *Târîh-i Râşid I*, s. 14; Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, C. II, s. 131; *Harita-i Kapudânân-ı Deryâ*, s. 68; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 75b; *Târîh-i Fâzıl Ahmed Paşa*, 3b. Kantemir, yerli ve yabancı tarihlerin belirttiğinin aksine, Mustafa Paşa'nın Silistre beylerbeyliğinden sonra Şam'a atandığını belirtmektedir. Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 377, Dipnot: 31.

¹⁰⁹ Diyarbakır beylerbeyi iken kendisine gönderilen 11 Mayıs 1661 tarihli ferman için bk. BOA, *İE.ML.*, 20/1872.

meydana gelmesinde büyük etkisi vardır. Babasının vefatının ardından sadarete getirilecek olan Fâzıl Ahmed Paşa, üvey kardeşi ve aynı zamanda eniştesi olan Mustafa Paşa'yı daima kollamış; çıktığı seferlerde yerine bakma görevini ona devretmiştir.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Köprülüzâde'nin sadrazamlık yaptığı 15 yıl boyunca muhtelif görevler üstlenmiştir. Bunların başında Osmanlı donanmasının başına atanması gelmektedir. Yaklaşık beş yıl yürüttüğü bu vazifesi süresince mühim hizmetlerde bulunmuştur. Akabinde Merzifonlu, uzun yıllar kaymakamlık görevinde bulunmuş; bu esnada devletin bilhassa idarî ve diplomatik meselelerinde önemli bir role sahip olmuştur. Öte yandan bizzat katıldığı seferlerde önemli askerî başarılarda bulunmuş, gün geçtikçe adından daha sık söz ettiren bir devlet adamı konumuna yükselmiştir. İleride ele alınacağı üzere, bu dönemdeki aktif siyasî hayatı gelecekteki kariyerinin şekillenmesinde önemli ölçüde etkili olmuştur.

1.3.1. Kara Mustafa Paşa'nın İlk Vezirlik Yılları

1.3.1.1. Kaptanıderya Olması

Sadarette beş sene iki ay kalan Köprülü Mehmed Paşa, yaşının ilerlemesinden dolayı hasta ve bitkin bir hâle gelmişti. Bu nedenle, Padişah'a "*Râhat olmak istersen fevt olduğumda sadâret-i uz mâyi Haleb beğlerbeğisi oğlum Vezîr Fâzıl Ahmed Paşa'ya viresiz.*" diyerek kendi yerine oğlu Fâzıl Ahmed Paşa'yı tavsiye etmişti. Sultan IV. Mehmed bu isteği geri çevirmedi. Paşa, oğlunu derhal İstanbul'a çağırdı ve onu sadaret kaymakamı yaptı. Daha sonra İstanbul'da 48 gün kaymakamlık yapan Fâzıl Ahmed Paşa'yı Edirne'ye davet etti. Köprülü Mehmed Paşa, 31 Ekim 1661'de vefat edince, babasının yerine kaymakamlık vazifesini yürüten oğlu Fâzıl Ahmed Paşa 1 Kasım 1661'de sadrazam oldu¹¹⁰.

Yeni sadrazam Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa'nın ilk icraatlarından biri yaptığı yeni atamalar oldu. 23 Aralık 1661'de Silahdar Çerkes Kenan Ağa'yı vezirlik payesiyle Diyarbakır eyaletine tayin etti. Diyarbakır beylerbeyliğinde bulunan üvey kardeşi Kara

¹¹⁰ *Vekâyi'-nâme*, s. 152; *Zübde-i Vekayîât*, s. 6-7; *Silahdâr Târîhi I*, s. 219, 220-221; Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, C. I-II, Neşet Çağatay (sad.), TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 268; Mühürdâr Hasan Ağa, *Cevâhirü't-tevârih*, Köprülü Kütüphanesi, Fâzıl Ahmed Paşa Bölümü, No. 231, vr. 4b; Mücteba İlgürel, "a.g.m.", s. 259.

Mustafa Paşa ise selefi Abdülkadir Paşa'nın yerine kaptanıderyalık¹¹¹ makamına getirildi¹¹². 17. yüzyılda büyük bir itibara sahip olan kaptanıderyalık makamı, bu dönemde beylerbeyliği rütbesine eş durumdaydı. Rycaut'nun belirttiğine göre, bu makamın yılda 885.000 akçe geliri vardı. Bu makama gelen kişi donanmanın baş amiraliydi ve denizde Osmanlı egemenliğinin kapsadığı her yeri emri altında tutardı¹¹³.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Diyarbakır beylerbeyliğinden sonra artık Osmanlı denizciliğinin en yüksek makamının başındaydı. Bunda sadarete gelen üvey kardeşi Fâzıl Ahmed Paşa'nın etkisi büyüktü. Bu makamdaki ilk icraatlarından birisi, uzun süreden beri Akdeniz'de dolaşan gemileri taciz eden Venediklilere karşı oldu. Bu tacizler karşısında, meşveret sonucu alınan kararla Akdeniz'de yaşananlara son vermek üzere birçok kez mücadele etti¹¹⁴. Bizzat Padişah'ın fermanıyla kırk adet ocaklık tersane gemisi ve aynı miktarda derya beyleriyle birlikte Akdeniz'in muhafazasına memur edildi¹¹⁵.

Yeni kaptanıderya, 9 Mayıs 1662'de İstanbul'dan ayrıldı. Altı günlük bir yolculuktan sonra 15 Mayıs'ta Çanakkale'ye ulaştı. Buradan Köse Ali Paşa'nın onu Durak Bey'le tanıştırdığı Midilli'ye geçti. Donanma buradan Sakız Adası'na geçmek niyetindeydi. Fakat adada yayılan vebadan etkilenmemek için bundan vazgeçildi.

¹¹¹ Kaptanıderyalık, Osmanlı donanmasının en yüksek askerî ve mülkî makamıdır. Bu unvan, İtalyanca *capitano* sözcüğünden türetilerek Türkçede kullanılmıştır. Köken itibarıyla Latince *capitaneus* veya *capitanus* kelimelerinden mürekkeptir. 16. yüzyıldan itibaren daha çok paşa ve derya sözcüklerinin birleşimiyle derya-beyi unvanı yerine kullanılmıştır. İsmet Parmaksızoğlu, "Kaptan Paşa", *İA*, C. VI, MEB, İstanbul 1977, s. 206.

¹¹² *Vekâyi'-nâme*, s. 154; *Silâhdâr Târîhi I*, s. 221; *Târîh-i Râşid I*, s. 19-20; *Cevâhirü't-tevârih*, vr. 5a; *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, s. 1559; Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, C. II, s. 131; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 101; *Harita-i Kapudânân-ı Deryâ*, s. 68; Philip P. Argenti, *Diplomatic Archive of Chios 1577-1841*, Vol. I, Cambridge at the University Press, 1954, s. 70.

¹¹³ Salih Özbaran, "Kapudan Pasha", *The Encyclopedia of Islam*, Ed. E. Van Donzel, B. Lewis and Ch. Pellat, Vol. IV, E. J. Brill, Leiden 1997, s. 572; Rycaut, bu makama bağlı 13 sancağın olduğunu belirtmiştir. Bunlar kaptanıderyanın ikamet ettiği Gelibolu, Eğriboz, Karlıeli, Aynbatut, Rodos, Midilli, Kocya, Eli, Betga, Sifla, Meseztra, Sakız, Benekşe (Benefşe)'dir. Bk. Rycaut, *Türklerin Siyasi Düsturları*, M. Reşat Üzmen (çev.), Elips Yayınları, Ankara 2004, s. 64-65. Kaptan paşaların yıllık geliri için ayrıca bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, 4. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 416. Kaptan paşaların bağlı oldukları teşrifat kuralları ve sorumlulukları hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 414-417. Kaptan Paşa donanma işlerinin yanı sıra Cezâir-i Bahr-i Sefid eyaletinin de yöneticisi durumundaydı. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 31. Kaptanıderyalık makamının hukukî statüsünü ele alan bir inceleme için ayrıca bk. Aybars Pamir, "Kaptan Paşa ve Hukukî Statüsü", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 53, S. 3, (2004), s. 39-60. Krş. İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008, s. 37.

¹¹⁴ *Târîh-i Fâzıl Ahmed Paşa*, vr. 4a.

¹¹⁵ *Silâhdâr Târîhi I*, s. 221.

Bundan sonra Eğriboz'a geçen donanma 10 Haziran'da gemiye su tedariki için burada demirledi¹¹⁶. Ardından Kara Mustafa Paşa buradan Limnos'a korsan aramak için gitti. Fakat bu sırada farklı bir deniz birliğiyle karşılaştı. Bu donanma, Selanik Körfezi'ndeki Kassandra Limanı'ndan kalkan Fransız Kaptan Jean Barban'ın emrindeki bir birlikti. Jean Barban liderliğinde 28 denizciden oluşan bu birlik yol aldığı rotada Kaptanıderya Kara Mustafa Paşa'nın güçleriyle karşılaştı. Jean Barban, büyük bir gayretle Osmanlı gemilerini geri püskürtmeyi başardıysa da gemilerin uzaklaştığını gören Mustafa Paşa tüm donanmasıyla üzerine gitti. Neredeyse hiç rüzgâr yoktu. Bu gemiler acele etmeyince Osmanlı donanması kısa sürede yetişti. Çetin geçen bir mücadeleden sonra Fransız kaptan mağlup edildi ve ele geçirildi. Kaptanıderya ve beraberindekiler daha sonra Sakız Adası'na geçti¹¹⁷.

Akdeniz'de denetimi sağlamak üzere 1662 Kasım başlarına kadar bu sularda dolaşan Kaptanıderya Kara Mustafa Paşa donanmasıyla birlikte 1663 Ocak ayında sağ salim bir şekilde Tersane-i Âmire'ye dâhil oldu. Bu denetim esnasında düşmandan bir kalyon, bir petek ve bir bodaç ele geçirildi. Aynı zamanda donanmaya ait iki parça çekdiri de telef olmuştu¹¹⁸. Onun bu seyrüseferiyle ilgili İngiliz diplomat ve tarihçi Paul Rycaut'un düştüğü bir kayıt burada zikredilmeye değerdir. Kışın yaklaşması nedeniyle seyrüsefere çıkan donanma İstanbul'a dönmek zorundaydı. Dönüş yolunda İstanbul'a yakın bir yerde kuvvetli bir fırtına ortaya çıkmıştı. Bu sırada üç kadırga İstanbul'dan dört fersah uzaklıkta olan Ponte Picollo'da yani Türklerin deyimiyle Küçükçekmece'de mahsur kalmıştı. Bir süre sonra havaların düzelmesiyle geride kalan gemiler büyük bir neşe içinde limana ulaştı. İstanbul'a dönen bu gemiler adına büyük eğlence ve top atışı gösterileri yapılmıştı. Rycaut'a göre bu merasim, güya bütün Venedik filosunun Osmanlı donanması tarafından zaptedildiğini andırmaktaydı¹¹⁹.

Aynı yıl içerisinde, Kaptanıderya Kara Mustafa Paşa'nın Cezayirlilerin affedilmesine aracılık ettiği görülmektedir. Daha önce üvey babası Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaretinin sonlarında Cezayir Beylerbeyi yöneticilik ve ganimet sevdasına kapıldığından bölge halkıyla arasında anlaşmazlık çıkmış, maiyetindekilerle birlikte bir

¹¹⁶ Philip P. Argenti, *a.g.e.*, s. 70.

¹¹⁷ Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, C. II, s. 131; Philip P. Argenti, *a.g.e.*, s. 70-71.

¹¹⁸ *Silahdâr Târîhi I*, s. 230.

¹¹⁹ Sir Paul Rycaut, *The History of the Turkish Empire, from the year 1623, to the year 1677*, London: Thomas Basset, 1687, s. 127.

kalyona bindirilerek İzmir'e yollanmıştı. Bu gelişmeyi içeren bir mektupla beraber İzmir kadısından alınan arzın Sadrazam'a ulaştırılması üzerine Köprülü Mehmed Paşa Cezayirlilerin bu davranışlarından bir hayli rencide olmuş, söz konusu paşayı İstanbul'a getirterek katletmiştir. Sadrazam Cezayir beylerine asi olduklarını vurguladıktan sonra kendilerinin kulluklarına ihtiyaç duymadıklarını, bu nedenle artık Osmanlı Devleti tarafından kendilerine bir vali gönderilmeyeceğini ve yöneticilerini kendi aralarından seçmeleri gerektiğini belirtmişti. Bundan sonra "*Cezâyirlüden gerek levend yazmağa ve gerek zahîrelenmeğe, her kim gelür ise basup topı yanaşdırmayasız ve Mısır devletine ve Mekke-i Mükerrreme şerîfine dahi Cezâyirlünün hacca gelenlerin zinhâr uğratmayasız.*" şeklinde emirler dağıtarak Cezayirlileri cezalandırma yoluna gitmişti. Ancak yaşadıkları pişmanlıklar Cezayirlileri Osmanlı Devleti'nden af dilemeye itmiştir. Yaklaşık bir sene kadar İzmir Körfezi'nde bekleyen yetkililer asiliklerinin affedilmesi için çok sayıda özür mektupları yollamalarına rağmen istedikleri neticeyi alamamışlardı. Sadarete Fâzıl Ahmed Paşa geldikten sonra bağışlanmalarına aracı olması için fazlaca hediye ile Kara Mustafa Paşa'ya yanaştılar. Merzifonlu'nun Cezayirlilere kefil olması üzerine asilikleri affedildi ve Kapıcıbaşı Boşnak İsmail Ağa iki tuğla Cezayir beylerbeyliğine atandı¹²⁰.

1.3.1.2. Uyvar Seferi ve Rikâb-ı Hümayûn Kaymakamı Olması

Fâzıl Ahmed Paşa sadarete geldiğinde babasından miras aldığı otoriter ve kararlı tutumu sürdürdü. Sadaretinin ilk başlarında iç işleriyle meşgul olmak zorunda kaldı. Öte yandan Sultan IV. Mehmed, Girit meselesinin kati bir şekilde halledilmesini istiyor ve derhâl savaş hazırlıklarının bitmesini istiyordu. Seferi bizzat Sadrazam'ın yönetmesi kararlaştırıldıktan sonra Edirne'ye doğru harekete geçildi¹²¹. Venedikliler üzerine sefere karar verildiği esnada, Avusturyalıların Erdel'deki faaliyetleri Osmanlıları rahatsız etti¹²².

¹²⁰ *Silahdâr Târîhi I*, s. 222-223.

¹²¹ *Cevâhirü't-tevârih*, vr. 5a-5b; *Silahdâr Târîhi I*, s. 235-236; *Târîh-i Râşid I*, s. 22-23; *Târîh-i Fâzıl Ahmed Paşa*, 4a-4b. Uzunçarşılı, Padişah'ın asıl hedefinin Erdel olduğunu ancak Avusturya'yı kuşkuyla düşürmemek amacıyla bu kararı aldığına işaret etmektedir. Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 402.

¹²² Osmanlı Devleti'nin merkezden tayin ettiği prens ile Avusturyalıların desteklediği adaylar arasında çekişme devam etti. Dolayısıyla bu çekişme Osmanlı-Avusturya ilişkilerinin gerilmesine yol açtı. Avusturya hükümetinin girişimiyle, Barsai'nin tahttan feragat ettirilmesi ve Kemeny Janos'un Erdel tahtına oturtulması iki devlet arasındaki ilişkilerin bozulmasını kaçınılmaz hâle getirdi. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 4, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s. 628.

Osmanlıların Venedik üzerine sefere çıkacağı sırada Köse Ali Paşa'dan gelen mektuplar seferin yönünü değiştirdi¹²³. 19 Mart 1663'te İstanbul'dan ayrılan Sultan IV. Mehmed, Boşnak İsmail Paşa'yı şehre kaymakam olarak bıraktı. 7 Nisan 1663'te Edirne'ye geldi. Başta Fâzıl Ahmed Paşa olmak üzere, Kara Mustafa Paşa'nın da içerisinde bulunduğu vezirler ve askerî birlikler kendisine kısa bir alay gösterisinde bulundu. Habsburgların Erdel'in iç işlerine müdahaleden vazgeçmemesi ve Osmanlılarla olan sulhun aksine davranması üzerine Padişah bu durumun müzakere edilmesini emretti. Sadrazam başkanlığında yapılan görüşmede, Avusturya gibi tehlikeli bir düşmanın tacizleri devam ederken Venedik üzerine gidilmesinin uygun olmayacağı ve bu nedenle seferin Avusturya üzerine düzenlenmesi kararlaştırıldı¹²⁴.

Fâzıl Ahmed Paşa, 11 Nisan 1663'te Avusturya Seferi'ne serdar tayin edildi. Kırım Hanı da sefere davet edildi. Belgrad'a doğru gitmek üzere Edirne'den hareket etti. 13 Nisan 1663'te Edirne'den ordusuyla birlikte hareket eden Sadrazam, kaptanıderyalık uhdesinde kalmak suretiyle üvey kardeşi Kara Mustafa Paşa'yı rikâb-ı hümayûn kaymakamı tayin etti. Kaptanıderyalık ise vekâleten Memi Paşazâde Mehmed Paşa'ya bırakıldı¹²⁵. Bu suretle, Macaristan'da Fâzıl Ahmed Paşa'nın yürüttüğü seferde yer almayan Mustafa Paşa ordunun ve Sadrazam'ın Edirne'den ayrılmasından sonra Sultan ve devlet işleri üzerinde etkinliğini artıracak bir mevkiye geldi¹²⁶. Mustafa Zühdi, Merzifonlu'nun kaymakam olmasına ithafen şu beyti yazmıştır:

زاوصاف تو عاجز کشته ام ایا کجا یابم
کسی کاندز بیان ان دهد طبع مرایاری¹²⁷

¹²³ Dîvân-ı Hümâyûn'a gelen haberlerde, Avusturya'nın aralarındaki sulha aykırı hareket ettiğine dikkat çekilmiş, Erdel Kralı'nın elinde bulunan iki kalenin zorla zaptedildiği ve bu kalelere Avusturyalıların yerleştirildiği belirtilmişti. Yine Macar sınırlarından gelen şikâyetlerde, bir yandan Avusturyalıların sınırda taarruzda bulunarak İslam ahalisini zor durumda bıraktıkları öte yandan Kaniye karşısında yeni bir kale yaparak bundan sonra daha büyük bir harekât başlatacakları ima edilmişti. *Vekâyi'-nâme*, s. 157; *Târîh-i Râşid I*, s. 23; *Silahdâr Târîhi I*, s. 236-237; *Târîh-i Fâzıl Ahmed Paşa*, vr. 4b; *Cevâhirü't-tevârih*, vr. 5b.

¹²⁴ *Vekâyi'-nâme*, s. 156-157; *Târîh-i Râşid I*, s. 23; *Silahdâr Târîhi I*, s. 238; *Târîh-i Fâzıl Ahmed Paşa*, vr. 4b; *Cevâhirü't-tevârih*, vr. 5b; Nihâdî, *Târîh-i Nihâdî*, TSMK, Bağdat Kısmı, No. 219, vr. 189b; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 78a.

¹²⁵ *Zübde-i Vekayîât*, s. 7; *Vekâyi'-nâme*, s. 157; *Silahdâr Târîhi I*, s. 241; *Târîh-i Râşid I*, s. 23; 257; *Târîh-i Fâzıl Ahmed Paşa*, vr. 4b; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 78b; *Târîh-i Nihâdî*, vr. 189b; *Hadikatü'l-Vüzerâ*, s. 122; Sir Paul Rycout, *a.g.e.*, s. 131; Philip P. Argenti, *a.g.e.*, s. 71. Hammer, Kara Mustafa Paşa'nın kaymakamlığa atanmadan bir ay önce kaptanıderya olduğunu kaydetmişse de hataya düşmüştür. Zira Paşa, 23 Aralık 1661'de kaptanıderyalığa atanmış; dolayısıyla üç aydan fazla bir süre bu makamda bulunmuştur. Bk. Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 101.

¹²⁶ Colin J. Heywood, "a.g.m.", s. 590.

Edirne'den yola çıkan Osmanlı ordusu 17 Ağustos 1663'te Uyvar önlerinde görüldü. Teslim teklifinin reddedilmesi üzerine kale muhasara edildi¹²⁸. Bir aylık kuşatmanın ardından kaledeki askerler, kadınlar ve çocuklar dâhil herkes tüm arzusuyla Sadrazam'ın teslim teklifinin kabul edilmesini istiyorlardı¹²⁹. Nihayet 24 Eylül 1663'te Osmanlı ordusuna mukavemet edemeyeceğini iyice anlayan komutan kalenin vire ile teslim edilmesini kabul edince Uyvar Osmanlı idaresine girdi¹³⁰.

Uyvar zaferinden sonra Türk ordusunun kışlamak için Belgrad'a geçmesini fırsat bilen Habsburg kuvvetleri yeniden harekete geçerek bazı bölgeleri ele geçirdi. Bu gelişmeden sonra iki ordu 30 Temmuz 1664'te tekrar karşı karşıya geldi. 1 Ağustos'ta Saint Gotthard mevkinde başlayan savaşta Osmanlı askerleri başlangıçta başarılı bir mücadele vermiş; ancak Alman ve Fransız askerlerin İtalyan general Raimondo Montecuccoli (1609-1680)'ye destek çıkması ve nehrin kabarması üzerine Osmanlı askerine destek verilemeyince Türk askerleri önemli kayıp verdi. Geri kalan kısım nehri aşarak ordugâha dönmek mecburiyetinde kaldı. Aynı zamanda Avusturya ordusu da büyük bir zayıyata uğratılmıştı. İki tarafın birbirine kesin üstünlük sağlayamadığı ve Saint Gotthard Muharebesi olarak bilinen bu savaşta taraflar sulh yoluna gitti¹³¹. Bu doğrultuda, iki devlet arasında geçerliliği 20 yıl sürmek suretiyle 9 Ağustos 1664 tarihinde Vasvar Barış Antlaşması kabul edildi¹³².

¹²⁷ “Ze evsâf-ı to ‘âciz geştîem aya koca yabem “Senin vasıflarını beyan etmekte aciz kaldım,
Kesi kender beyân-ı an dehed tab‘-ı merâyârî” Şimdi nerede bulayım bana bunda yardım edecek birini”

Bk. Mustafa Zühdi, *Ravzatü'l-Gazâ*, İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No. 2488, vr. 64a.

¹²⁸ *Cevâhirü't-tevârih*, vr. 18b-19b; *Silahdâr Târihi I*, s. 265-268; *Târih-i Râşid I*, s. 32; *Târih-i Fâzıl Ahmed Paşa*, vr. 9b; *Târih-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 83a; *Târih-i Nihâdî*, vr. 190a; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 105-106.

¹²⁹ Johann Wilhelm Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 642.

¹³⁰ *Vekâyi'-nâme*, s. 160; *Zübde-i Vekayiât*, s. 7; *Cevâhirü't-tevârih*, vr. 26a-26b; *Târih-i Râşid I*, s. 34-35; *Silahdâr Târihi I*, s. 279-281; *Târih-i Fâzıl Ahmed Paşa*, vr. 11b-12a; *Târih-i Nihâdî*, vr. 190b; *İsâzâde Târihi (Metin ve Tahlil)*, Ziya Yılmaz (hzl.), İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1996, s. 79-80; Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, C. 6, Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı (hzl.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 206; *Târih-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 85a-85b; *Netayic ül-Vukuat*, C. I-II, s. 270; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 107-108; Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 109; Johann Wilhelm Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 642-643.

¹³¹ Saint Gotthard Muharebesi ve antlaşma süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bk. *Silahdâr Târihi I*, s. 361-372; *Târih-i Fâzıl Ahmed Paşa*, vr. 26b-28a; *Cevâhirü't-tevârih*, vr. 66b-70a; *Netayic ül-Vukuat*, C. I-II, s. 272; *Târih-i Nihâdî*, vr. 194b-196a; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 412-413. Jorga, eserinde Osmanlı tarihlerinde yer almayan bir iddiaya yer vermektedir. Buna göre, St. Gotthard'dan sonra Fâzıl Ahmed Paşa'nın zor duruma düştüğü ve Kaymakam Kara Mustafa Paşa'nın büyük bir meblağ vererek onun başını kurtardığı bilgisi verilmektedir. Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 128.

¹³² 10 maddelik bu antlaşmadan Osmanlı Devleti'nin kârlı çıktığı açıktır. Zira görüşülen barış koşulları Osmanlı Devleti lehine sonuçlanmıştır. Şartlar içerisinde Erdel'in boşaltılması, Erdel krallığında Apafi Mihail'in bırakılması, bu seferde fethedilen Uyvar ve Novigrad'ın Osmanlılarda, Szekelyhid'in ise

1.3.1.3.Kara Mustafa Paşa ve Faaliyetleri

Serdar Fâzıl Ahmed Paşa, Erdel meselesiyle ilgilenirken devlet işleri Kaymakam Kara Mustafa Paşa'ya tevdi edilmişti. Paşa idarî işlerin yanı sıra Sultan IV. Mehmed'in emriyle onun yanında av şölenlerine de katılıyordu. Bunlardan birinde Padişah, 26 Ekim 1664'te Kaymakam Kara Mustafa Paşa'nın yerine Edirne'deki işlerle ilgilenmesi için Doğancı Yusuf Paşa'yı görevlendirmiş; Mustafa Paşa'yı da yanına alarak avlanmak için Yanbolu'ya doğru yola çıkmıştı¹³³.

Sultan'a av gezileri sırasında refakat eden Kaymakam Kara Mustafa Paşa'nın Yanbolu'daki faaliyetleri Abdi Paşa'nın ve ondan nakleden Hammer'in kayıtlarından takip edilebilmektedir. Bu iki tarihçinin aktardığına göre, 29 Ekim 1664 Çarşamba günü Fındıklı menziline gelindiğinde, Padişah'ın burada avla meşgul olduğu vakitte Kara Mustafa Paşa Anadolu'da eşkiya tenkileriyle ilgili gelen haberleri ona ilettiler. Bu arada, olaylarla ilgisi bulunan Sivri Bölükbaşı ismindeki meşhur bir şakiye yoldaş olan Derdhanoglu'na tabi 11 kişinin kesik başları otağın önünde sergilendi¹³⁴.

Ertesi günü Sultan IV. Mehmed ve maiyetindekiler Yanbolu'ya geldiler ve burada Kırım hanzâdelerinden Mübarek Giray'ın sarayına geçtiler. Padişah, aynı gün Mustafa Paşa'yı huzuruna çağırarak kendisine, “*Asla kimseye zulmedilmesin. Zulmeden birinin bulunması durumunda kim olduğu fark etmeksizin hakkında gelinsin!*” şeklinde talimat verdi. Yanbolu'da bulunduğu sırada, buradaki halk Padişah'ın hem insafına hem de gazabına şahit oldu. Örneğin, çıkan bir yangında konağını kaybeden ve atları telef olan bir fakire Padişah tarafından para yardımı yapıldı. Atları korumakla görevlilerden bazılarının fukaraya eziyet ettiği haberi Padişah tarafından işitildiğinde Mîrâhûr Muslu Ağa'dan bu kişilerin derhâl bulunması ve cezalandırılması istendi. Çok geçmeden

Avusturyalılarda kalması, Kanije karşısında inşa edilen Yenikale'nin yıkılması, bir kereye mahsus olmak üzere Osmanlı padişahına 200.000 gurus ve 40.000 florin karşılığında hediye verilmesi kararlaştırılmıştı. Ayrıca Padişah'ın da Avusturya İmparatoru'na uygun bir hediye ile karşılık vermesi, önceki anlaşmada olup değiştirilmeyen maddelerin geçerli sayılması, sınırdeki asi hareketlere her iki taraftan da son verilmesine dair mutabık kalınmıştı. Yine İstanbul'da Avusturya kapı kethüdasının bulundurulması ve Osmanlıların da Viyana'ya elçi göndermesi, mağdur olan Erdellilerin rahat bir şekilde ülkelerine sağ salım, mal ve mülküyle dönmelerinin sağlanması hususunda anlaşma sağlanmıştı. Bk. BOA, A. {DVN.DVE.d, 57/1; *Cevâhirü't-tevârih*, vr. 67b-68b; *Zübde-i Vekayiât*, s. 8-9; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 85-86; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 136-137; Sir Paul Rycaut, *a.g.e.*, s. 160; Vahid Çabuk, *a.g.e.*, s. 105-107. Antlaşma hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Özgür Kolçak, “Vasvar Antlaşması”, *TDVİA*, C. 42, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 560-562.

¹³³ Bk. *Vekâyi'-nâme*, s. 167; *Silâhdâr Târîhi I*, s. 376; *Târîh-i Râşid I*, s. 60; Sir Paul Rycaut, *a.g.e.*, s. 159. 20 Ekim 1664 tarihli bir kayıta, Sadrazam dâhil bazı devlet erkânına kürk hediye eden Sultan IV. Mehmed, Kaptanıderya Kara Mustafa Paşa'ya da bir samur kürk giydirmişti. BOA, TS.MA.d., 2352.

¹³⁴ *Vekâyi'-nâme*, s. 167-168; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 139.

huzura getirilen at muhafızı, Kaymakam Kara Mustafa Paşa'nın affedilmesini istemesine rağmen verilen emir gereği idam edildi. Hatta Padişah, Merzifonlu'ya hitaben “*Sen vezîrsün. Senün recân tutulur, amma bu husûsda vallâhi tutmam.*” diyerek idam kararından geri adım atmadı¹³⁵.

Yanbolu civarında avlanan Sultan IV. Mehmed'in 6 Kasım 1664'te hassa hizmetçilerinin cirit oyununu izlediği bir sırada Kaymakam Kara Mustafa Paşa kendisine bir telhis sundu. Arz edilen mektupta, Anadolu'da eşkıyalık yapan Kürd Hasan ve adamlarına ait kesik başların Yenişehir tarafından gönderildiği bildiriliyordu. Bundan dört gün sonra Padişah, Tavuslu ve İslimye mevkilerinde avlandıktan sonra akşam otağına geri döndü ve akşam ziyafetine Merzifonlu'yu da davet etti. Sultan'ın himayesinde bulunmakla itibarı gittikçe artan Paşa'ya bu yemekte bir samur kürk hediye edildi¹³⁶.

Anadolu'dan eşkıyaların ortadan kaldırılmasına dair haberler gelmeye devam ediyordu. Bu hususta Padişah ile Kaymakam Kara Mustafa Paşa arasında geçen bir konuşma, Paşa'nın Sultan'a olan yakınlığı ve onun üzerindeki tesirini göstermesi bakımından önemlidir. Paşa, 30 Kasım'da Padişah'la özel bir görüşme için huzura davet edildi. Görüşmenin esas konusu Silifke Mütesellimi tarafından yakalanan eşkıya reisi Derdhanoglu ve yanında gönderilen bir şakinin cezalarıyla ilgiliydi. Derdhanoglu'nun idamı başkalarına ibretiâlem olması için çarşı ve pazarda gezdirildikten sonra gerçekleştirilmişti. Ancak sıra öteki hayduda gelince, Kaymakam Paşa, Padişah'a sunduğu bir arzda şahsın katlini gerektiren bir sebep bulunmadığını beyan etti. Sultan IV. Mehmed, Merzifonlu'dan diğer haydudun katledilmemesine gerekçe sunmasını istedi. Bunun üzerine Paşa, katledilen Derdhanoglu'nu konuşturduğunda bu adamı tanımadığını ve yakalandığı esnada kendisine zorla eşlik ettirildiğini itiraf ettiğini belirtti. Bu suretle bunun doğru olup olmadığını tahkik için katlinde acele edilmemesi gerektiğini söyledi. Bu gerekçeden etkilenen Sultan, Paşa'ya söz konusu haydudun şimdilik hapsedilmesini ve gerekli tahkikatın Edirne'ye dönüldüğünde neticelendirilmesini emretti¹³⁷. Sultan'ın Yanbolu'daki av macerası 25 gün sürdü. Ardından o ve Kara Mustafa Paşa Edirne'ye geri döndüler¹³⁸.

¹³⁵ *Vekâyi'-nâme*, s. 168-169; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 139.

¹³⁶ *Vekâyi'-nâme*, s. 169-170; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 139-140.

¹³⁷ *Vekâyi'-nâme*, s. 170-172; *Târih-i Râşid I*, s. 60; *Silahdâr Târihi I*, s. 376; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 140; Yasir Yılmaz, “Grand vizieral authority revisited: Köprülüs' legacy and Kara Mustafa Paşa”, *Mediterranean Historical Review*, Vol. 31, No. 1, 2016, s. 32; Rhoads Murphey, *Exploring Ottoman*

Padişah'ın Yanbolu'da avla uğraştığı sırada, Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa kuvvetleriyle Belgrad'a dönmüş ve Habsburglarla imzalanan Vasvar Antlaşması (1664)'nın maddelerinin tatbik edilip edilmediğini denetlemek için burada kalmıştı. Antlaşmanın tamamlanması için her iki taraftan birer elçi hediyelerle karşı tarafın hükümdarına gidecekti. Viyana hükümeti tarafından büyük bir elçilik heyetinin yola çıktığı Sadrazam tarafından Padişah'a bildirildi. Viyana'ya gönderilecek Osmanlı resmî temsilcisi olarak Kara Mehmed Ağa tayin edildi. Kara Mustafa Paşa aracılığıyla Padişah'ın elini öpmek için huzura çıkarılan Osmanlı elçisine 800.000 akçe gelir karşılığında Rumeli Beylerbeyliği payesi verildi ve devletin şanına yakışır şekilde hizmet etmesi için uyarılarda bulunuldu¹³⁹.

Kaymakamlık yaptığı süre zarfında Mustafa Paşa üstlendiği vazifeleri yerine getirmekte tereddüt göstermemiş; Padişah'ın memleket meselelerini ilgilendiren kararlarında hazır bulunup onun üzerinde etkili olmaya çalışmıştı. Ancak Padişah'ın adaleti söz konusu olduğunda, Sultan IV. Mehmed üzerindeki etkisi oldukça sınırlı kalmıştı. Örneğin, 18 Şubat 1665'te, Mustafa Paşa Kahire'de bir isyana karışan ve fitnecilik yapan Zülfikâr Bey'in katledilmesinin önüne geçmek istemiş, fakat Sultan'ın gazabını engelleyememişti¹⁴⁰. Bununla beraber, İstanbul'da yaşanan bazı mühim hadiseler hakkında da Sultan'ı bilgilendirmeyi ihmal etmiyordu¹⁴¹.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Padişah ile birlikte olduğu süre boyunca eşkiya tenkillerine devam etti. 1665 Mart'ının ilk günü huzura çıktığında Sultan'a Ankara Sancağı'nda fesat çıkaran bazı şahısların teslim olmaya yanaşmadıklarını bildirdi.

Sovereignty: Tradition, Image and Practice in the Ottoman Imperial Household, 1400-1800, New York: Continuum, 2008, s. 245.

¹³⁸ *Vekâyi'-nâme*, s. 172; *Silahdâr Târîhi I*, s. 376; *Târîh-i Râşid I*, s. 61.

¹³⁹ *Vekâyi'-nâme*, s. 173-175; *Silahdâr Târîhi I*, s. 376-377; *Zübde-i Vekayiât*, s. 9; *Netayic ül-Vukuat*, C. I-II, s. 272; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 100b-101a; Sir Paul Rycout, *a.g.e.*, s. 162. Kara Mehmed Paşa'nın Viyana sefaretini ele alan bir çalışma için bk. Berkin Aktan, "Kara Mehmed Paşa'nın Viyana Elçiliği", *Journal of Turkish Studies*, S. 51, (Aralık 2019), s. 147-176.

¹⁴⁰ Kahire'de çıkan bu karışıklık üzerine yaşanan gelişmeler ve Zülfikâr Bey'in idamı için bk. *Vekâyi'-nâme*, s. 175-176; *Silahdâr Târîhi I*, s. 378; *Târîh-i Râşid I*, s. 61; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 142-143.

¹⁴¹ 24 Şubat 1665'te İstanbul Kaymakamı İbrahim Paşa'dan gönderilen bir haber Mustafa Paşa tarafından Padişah'a bir telhisle bildirildi. Gönderilen haberde İstanbul'da Lârî Mehmed Efendi ismindeki şahsın dinî kaideleri reddettiği, içkiyi helal saydığı ve insanları doğru yoldan saptırmaya çalıştığı için şeriat gereği öldürüldüğü belirtilmişti. Kara Mustafa Paşa, Lârî Mehmed Efendi'nin öldürülme gerekçesini belirten hücceti de bir telhisle beraber Sultan'a arz etmişti. Bundan bir gün sonra avdan dönen ve Çömlek Köyü'ndeki köşküne çekilen IV. Mehmed, daha önce Üsküdar'da Daye Kadın semtinde adı cinayete karışan bir suçlunun yakalandığını öğrendi. Bunun üzerine Paşa'yı yanına çağırarak ona katilin şeri kurallara göre yargılanmasını emretmişti. *Târîh-i Râşid I*, s. 62; *Vekâyi'-nâme*, s. 177; *Silahdâr Târîhi I*, s. 378; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 147; Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 110-111.

Ardından Sultan IV. Mehmed bölgede ne kadar bozgunculuk yapan varsa karşısına çıkarılmasını istemiş, hatta bu konuda Ankara halkına hitaben yeni emir gönderilmesini buyurmuştu. 5 Mart'ta tekrar huzura davet edilen Paşa'yla Girit'te bulunan Osmanlı askerlerine yardım konusu görüşüldü. Daha sonra Edirne'ye bağlı İskender Köyü'ne doğru yola çıkıldı. Burada Padişah'ın atlarına bakan uşaklardan birisi huzura beyaz baratayla¹⁴² çıktığı için tutuklanmıştı. Küçük Mîrâhûr Canbolad-zâde ile Kaymakam Kara Mustafa Paşa'ya teslim edilen şahsın Edirne'nin ortasında asılması emredilmişti¹⁴³. 21 Mart'ta Sultan IV. Mehmed ile görüşen Mustafa Paşa uzun süredir Anadolu'da haydutlukla nam salan Sivri Bölükbaşı'nın yakalandığını ifade ettikten sonra Padişah'ın huzurunda sorgulanmasını sağladı. Yolundan dönmeyeceği anlaşılan eşkıya şehir içinde asıldı. Oldukça faydalı bulunan bu hizmeti karşılığında Paşa'ya bir samur kürk ihsan edildi¹⁴⁴.

Çoğu zaman Padişah'ın yanından ayrılmayan Kara Mustafa Paşa, 11 Nisan 1665'te Kadir Gecesi vesilesiyle namaz kılmak için Sultan Selim Camii'nin girişinde hazır bulunmuş, Sultan IV. Mehmed'in camiye girişi esnasında koltuklarının altına girmişti. Bu onun için büyük bir şeref¹⁴⁵. Abdurrahman Abdi Paşa'nın kayıtları Merzifonlu ile Padişah arasındaki yakınlaşmanın boyutunu göstermesi açısından önemlidir¹⁴⁶. Rycout da Kara Mustafa Paşa'nın Fâzıl Ahmed Paşa'nın yokluğunda Padişah ile olan yakınlığının artmasıyla gösteriş ve şanının çoğaldığına dikkat çekmektedir. Yine o, Sadrazam'ın bu durumdan pek hoşnut olmadığını ileri sürmektedir. İngiliz diplomatın kayıtlarına bakılırsa, Fâzıl Ahmed Paşa'nın Hristiyanların inanç ve ahlakına karşı güven verici tutumu saraydaki düşmanları tarafından eleştirilmeye başlanmış ve bu durum Kaymakam Kara Mustafa Paşa'nın siyasî kariyerindeki basamakları hızlı bir şekilde çıkmasını sağlamıştı. Ona göre, bu durumun farkında olan Sadrazam, Padişah'a yazdığı bir mektupta, Venedik'e karşı

¹⁴² Osmanlı sarayında genellikle bostancıların, baltacı ve kapıcıların giydikleri, kırmızı çuhadan yapılmış, ucu kıvrık, uzunca başlığa verilen isimdir. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 159.

¹⁴³ Nitekim Padişah, yaklaşık bir senedir yalnızca iç oğlanlarının kırmızı barata kullanabileceklerini kesin bir şekilde belirtmiş; taşra halkının hizmetçileri dâhil beyaz barata ve benzer sargılar kullanılmasını yasaklanmıştı. *Vekâyi'-nâme*, s. 179.

¹⁴⁴ *Vekâyi'-nâme*, s. 182.

¹⁴⁵ *Vekâyi'-nâme*, s. 184-185.

¹⁴⁶ Bu süreçte, Sultan'ın yanından ayrılmayan Abdi Paşa'nın yapılan diplomatik görüşmelere şahit olmasından resmî vesikalara erişmesine kadar elindeki bu imkânları değerlendirerek tarih eserine kaydetmiş olması Mustafa Paşa'nın en azından bu dönem için sahip olduğu rolü ortaya koymada oldukça önem arz etmektedir.

yapılan savaşlarda donanmanın kötü durumundan söz etmiş; yaklaşık iki yıldır kaptanıderya olan Kara Mustafa Paşa'nın bizzat donanmayla ilgilenmesinin ve askerlerinin başına geçerek onlara cesaret vermesinin bu durumu ortadan kaldıracağını belirtmişti. Padişah da buna karşılık Paşa'ya o yaz denizde hizmet etmesi için hazırlanmasını emretmişti. Böylelikle Mustafa Paşa'nın şahsen donanmanın başına geçmesi Edirne'deki varlığını daha az gerekli kılacaktı. Mustafa Paşa, Padişah'ın emirlerini uygulamak üzere derhâl harekete geçti. İlk olarak eşlerini İstanbul'a yolladı. Bir sonraki emre kadar donanmanın ayrılmaması konusunda uyarıda bulundu. Bu arada Avusturya elçisinin barış görüşmelerini uzatmasından dolayı Fâzıl Ahmed Paşa'nın geri dönmesi de gittikçe uzuyordu. Dolayısıyla saraydan bazıları bu süre zarfında Merzifonlu'nun Edirne'de kalmasının donanma başında bulunmasından daha faydalı olacağını düşündüler. Bu sebeple, Sadrazam tarafından Mustafa Paşa hakkında düşünülen bu girişim sonuçsuz kaldı¹⁴⁷.

Av şölenlerine çoğunlukla Yanbolu'da devam eden IV. Mehmed, bu defa 20 Mayıs 1665'te hareket etmek suretiyle bugün Yunanistan sınırları içerisinde yer alan Dimetoka ve Ferecik'te avlanmayı istemişti. Harekete geçilmeden iki gün önce, yani 18 Mayıs 1665'te Kara Mustafa Paşa iki kez huzura davet edilmişti. Görüşmek için ilk olarak Padişah'ın Edirne'deki sarayına, ardından Musahip Mustafa Ağa'nın bahçesine geçmişti. Görüşmede hava değişikliği ve avlanmak için Dimetoka ve Ferecik'e gidileceği ve kendisinin de Padişah'a refakat edeceği belirtildi. İşlerin aksamaması için yerine Edirne'de Koca Yusuf Paşa bırakıldı. Ertesi gün önce Valide Sultan Dimetoka'ya doğru yola çıktı. Kısa bir süre sonra, Padişah da maiyetiyle Timurtaş menziline yöneldi. 21 Mayıs'ta Dimetoka'ya gelindi. Bundan beş gün sonra Ferecik'e gitmek üzere harekete geçildi. 23 Mayıs'ta Ferecik'e gelindiğinde o gün akşamüstü Kara Mustafa Paşa huzura çıkarak yaşanan bir deprem nedeniyle Van Kalesi'nin bazı kısımlarının tahrip olduğunu Padişah'a bildirdi ve söz konusu kalenin tamiri için ferman verilmesini sağladı¹⁴⁸. Dimetoka ve Ferecik'teki av faaliyetlerinden sonra Edirne'ye dönülmesi kararlaştırıldı. Gelişte olduğu gibi dönüşte de önce Valide Sultan yanındakilerle birlikte 11 Haziran'da yola çıktı ve uğurlama sırasında Merzifonlu da hazır bulundu. Bundan beş gün sonra Sultan IV. Mehmed Edirne'ye dönüp sarayına yerleşti. Bu süre zarfında

¹⁴⁷ Paul Rycaut, *a.g.e.*, s. 163.

¹⁴⁸ *Târîh-i Râşid I*, s. 63, 66; *Silahdâr Târîhi I*, s. 380; *Vekâyi'-nâme*, s. 188-190; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 150.

Padişah'ın ve Valide Sultan'ın hizmetinde yararlılık gösteren Kara Mustafa Paşa'ya bir samur kürk hediye edildi¹⁴⁹. Paşa ise bundan birkaç gün sonra 20 Haziran'da bayram hediyesini takdim etmek ve bağlılığını göstermek için Padişah'a iki küheylan ve sekiz çeşit bohça hediye etti¹⁵⁰.

Kara Mustafa Paşa'nın Padişahla sıkı ilişkileri devam ederken Uyvar Seferi (1663)'ni ve hemen ardından St. Gotthard Muharebesi (1664)'ni komuta eden Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa Belgrad'da kışlamıştı. Kışı burada geçiren Sadrazam, Avusturya İmparatoru'ndan tasdik edilmiş antlaşmayı getiren elçiyle birlikte, ahitnamede kararlaştırılan hediyeleri de alarak önce Edirne yakınlarındaki Mustafapaşa Köprüsü'ne geldi. Daha sonra ordusuyla birlikte buradan ayrılıp 11 Temmuz 1665'te önce Kemal Çayırı mevkiine ve sonraki gün Edirne'ye vardı. Gelişinin hemen ardından Padişah Sarayı'na yönelen Sadrazam burada IV. Mehmed'in yoğun ilgi ve iltifatına mazhar oldu¹⁵¹.

14 Ağustos 1665'te hem Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa hem de sâbık kaymakam Kaptanıderya Kara Mustafa Paşa huzur-ı hümayûna davet edildi. Görüşmenin konusu Çanakkale Boğazı'ndaki yeni hisarların onarımı meselesiydi. Bu nedenle, bizzat iki vezirinin oraya giderek tahrip olan kısmının onarılmasını emretti. Padişah'ın kendisi de Boğazhisarı'na gideceğini bildirip Kara Mustafa Paşa'ya erkenden İstanbul'a geçerek Tersâne-i Amire'den Gelibolu İskeleyi'ne üç parça tam donanımlı çekdiri gemi hazırlaması yönünde talimat verdi¹⁵². 7 Eylül'de Gelibolu Limanı'nda hazır bulunan Kaptanıderya Kara Mustafa Paşa, 23 Ağustos 1665'te Edirne'den ayrılarak İstanbul'a hareket eden Padişah'ı tedarik edilen baştarde ve beş parça çekdiri ile karşıladı. Sultan IV. Mehmed'in gelişini kutlamak üzere top ve tüfek şenlikleri yapıldı. Vezire bu karşılamasından ötürü bir kürk hediye edildi¹⁵³. Gelibolu'dan Çardak İskeleyi'ne geçmek ve Çanakkale'deki eski ve yeni yapılan kaleleri ziyaret etmek isteyen Sultan IV. Mehmed, Sadrazam ve Kaptanıderya ile baştardeye binerken maiyetindekiler ise geri

¹⁴⁹ *Vekâyi'-nâme*, s. 193; *Silâhdâr Târîhi I*, s. 280; *Târîh-i Râşid I*, s. 64; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 150. Bu arada Hammer Kaymakam Kara Mustafa Paşa'ya bu esnada Bağdad Valiliği'nin verildiğini kaydetmişse de haklı değildir. Nitekim Abdi Paşa, Râşid ve Fındıklılı Mehmed Ağa'nın kayıtlarına göre Bağdad Valiliği İstanbul Kaymakamı Uzun İbrahim Paşa'ya tevdi edilmiştir.

¹⁵⁰ *Vekâyi'-nâme*, s. 194.

¹⁵¹ *Târîh-i Râşid I*, s. 65; *Vekâyi'-nâme*, s. 197-198; *Silâhdâr Târîhi I*, s. 381-383; *Netayic ül-Vukuat*, C. I-II, s. 272. Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 151.

¹⁵² *Vekâyi'-nâme*, s. 202; *Silâhdâr Târîhi I*, s. 386.

¹⁵³ *Ravzatü'l-Gazâ*, vr. 79b; *Vekâyi'-nâme*, s. 208; *Silâhdâr Târîhi I*, s. 386-388; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 152.

kalan çekdirilere yerleşti. Çanakkale'ye vardıklarında Sultan ve beraberindekiler için muhteşem bir karşılama merasimi düzenlendi. Burada bir gün dinlenildikten sonra, önce 21 Eylül'de Gelibolu'ya ulaşıldı. Bir gün de burada istirahat edildikten sonra İstanbul'a hareket edildi. Bütün bunlar olurken, Kara Mustafa Paşa Padişah'ı İstanbul'da karşılamak üzere önceden yola çıkmıştı¹⁵⁴. 7 Ekim'de Silivri'de aralarında Mustafa Paşa'nın da bulunduğu bir topluluk Padişah'ı karşıladı. Böylece Sultan IV. Mehmed, 12 Ekim'de İstanbul'a geldi¹⁵⁵. 21 Ekim'de donanmanın Tersâne-i Amire'ye demir atması üzerine Kara Mustafa Paşa Padişah'ın huzuruna davet edilerek kendisinden bir sonraki bahar için sefer mühimmatı tedarikine başlaması ve bunu bir an önce tamamlaması istendi¹⁵⁶.

1.3.2. Girit Seferi (1666-1669) ve Kara Mustafa Paşa

1.3.2.1. Girit Seferi ve Rikâb-ı Hümâyûn Kaymakamlığı

Sultan IV. Mehmed, Girit'e yeni bir seferin gündemde olduğu günlerde dahi en büyük zevki olan avlanmaktan geri durmuyordu. 6 Şubat 1666'da hava değişimi ve avlanmak için Fâzıl Ahmed Paşa'yla birlikte Çatalca'ya giden Padişah, Sadrazam'ın yerine nezaret etmesi için Kara Mustafa Paşa'yı görevlendirdi. Bu arada Köprülü ailesinin öteki damadı olan Kaplan Mustafa Paşa kaptanıderyalığa atanmak üzere acil bir şekilde İstanbul'a davet edildi ve bu görev 27 Mart 1666'da kendisine tevcih edildi. Böylece kaptanıderyalık görevini bırakmış bulunan Merzifonlu bundan sonra ikinci vezir olarak görevini sürdürdü¹⁵⁷. Yapılan bu atama ile birlikte Mustafa Paşa'nın dört yıldan uzun süren kaptanıderyalığı sona erdi. Esasında bu hususa ilişkin Rycaut, kaymakamlığa geçtiği sıralarda Mustafa Paşa'nın kaptanıderyalığı kendisine uygun bir vazife olarak görmediğini ve denizi sevedemediğini kaydetmektedir¹⁵⁸.

Padişah, Çatalca gezisinden sonra başta Sadrazam olmak üzere devlet erkânının katıldığı bir mecliste, babası Sultan İbrahim döneminde başlayan ve kesin bir sonuç

¹⁵⁴ *Vekâyi'-nâme*, s. 205-208; *Ravzatü'l-Gazâ*, vr. 80a-83a.

¹⁵⁵ *Vekâyi'-nâme*, s. 210-211; *Silahdâr Târîhi I*, s. 389-390. Mustafa Zühdi, Padişah'ın İstanbul'a geliş tarihini 11 Ekim olarak kaydetmektedir. *Ravzatü'l-Gazâ*, vr. 84b-85a.

¹⁵⁶ *Vekâyi'-nâme*, s. 212; *Silahdâr Târîhi I*, s. 390.

¹⁵⁷ *Vekâyi'-nâme*, s. 217, 220-221; *Silahdâr Târîhi I*, s. 392-393; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 91.

¹⁵⁸ Sir Paul Rycaut, *The history of the Turks: beginning with the year 1679*, Robert Clavell and Abel Roper, London 1700, s. 2.

alınamayan kuşatmadan duyduğu rahatsızlığı dile getirerek Kandiye Kalesi'nin fethedilmesini, bu suretle Girit'in tamamının Osmanlı topraklarına katılmasını istedi¹⁵⁹.

Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa, Habsburglarla imzalanan 1664 Vasvar Antlaşması'nın ardından nihayet uzun yıllardır fethi tamamlanamayan Girit'le ilgilenebileceği bir ortama kavuşmuştu. Yapılan yeni bir görüşmede Venediklilerden intikam almak ve Kandiye Kalesi'ni ele geçirmek için Padişah'tan izin isteyen Köprülüzâde'ye “*Tedâriği görülsün!*” denilerek hazırlıklara başlaması emredildi¹⁶⁰. Sefer hazırlıklarının sürdüğü esnada sulh isteyen Venedikliler gönderdikleri bir mektupta, Osmanlıların Avusturya Seferi'ne çıktığı tarihlerde Girit'te huzuru bozacak hareketlerden kaçındıklarını, dolayısıyla Kandiye üzerine gerçekleştirilecek yeni bir seferden vazgeçilmesi yönünde ricada bulundular¹⁶¹. Ancak Fâzıl Ahmed Paşa'nın belirttiği istekler konusunda ısrarcı olması nedeniyle müzakereler bir işe yaramadı ve uzun bir süre devam edecek mücadele yeniden başlamış oldu. Girit Seferi'ne serdar tayin edilen Fâzıl Ahmed Paşa, yola çıkmadan evvel 9 Mayıs 1666'da Padişah'ın huzuruna çıktı. Sancak-ı Şerif bizzat Sultan IV. Mehmed'in ellerinden Serdar'a teslim edildi ve ardından kendisine hediyeler sunuldu. Sadrazam'ın yerine daha önceden olduğu gibi eniştesi ve üvey kardeşi Kara Mustafa Paşa kaymakam olarak bırakıldı¹⁶².

Hazırlıkları tamamlayan Fâzıl Ahmed Paşa, zaman geçirmeden emrindeki Osmanlı birlikleriyle 14 Mayıs 1666'da Edirne'den yola çıkarak Girit Adası'na yöneldi¹⁶³. 13 Temmuz'da Yenişehir'e varıldı. 27 Temmuz'da Fâzıl Ahmed Paşa'dan Padişah'a Venediklilerin Bosna ile Hersek arasında bir kale inşa ettiklerini ve sınırdaki Müslüman ahaliye zarar vermek niyetinde olduklarını belirten bir mektup geldi. Bunun üzerine Sultan IV. Mehmed, Kaymakam Kara Mustafa Paşa'nın da yer aldığı gizli bir toplantıdan sonra Bosna Valisi Söhrâb Mehmed Paşa'ya kalenin yerle bir edilmesini ve civardaki ahalinin uyanık kalmasını tenbihleyen bir emir gönderdi. Bu arada

¹⁵⁹ *Silahdâr Târîhi I*, s. 393; Dimitri Kantemir, Sultan IV. Mehmed'in Girit Adası'nın fethedilmesi gerektiği konusundaki görüşlerini Osmanlı kaynaklarından daha ayrıntılı bir şekilde kaydetmektedir. Bk. Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 2, s. 171-174.

¹⁶⁰ *Târîh-i Fâzıl Ahmed Paşa*, vr. 34b-35a; Hasan Ali Cengiz, Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin Tevârih-i Cezîre-i Girid Adli Eseri: Tahlil ve Metin, YDT, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Edirne 2018, s. 236-237.

¹⁶¹ *Cevâhirü't-tevârih*, vr. 77a; Hasan Ali Cengiz, *Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin Tevârih-i Cezîre-i Girid...*, s. 238.

¹⁶² *Vekâyi'-nâme*, s. 228-229; *Târîh-i Râşid I*, s. 79-80; *Silahdâr Târîhi I*, s. 409; Anonim *Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit'in Fethi*, Ayşe Pul (Yay. hzl.), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 311; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 106b; De La Croix, *Memoires du Sieur de la Croix*, s. 73.

¹⁶³ *Vekâyi'-nâme*, s. 237; *Zübde-i Vekayiât*, s. 9; *Silahdâr Târîhi I*, s. 410.

Yenişehir'den ayrılan Osmanlı ordusu, 16 Ağustos'ta İstefe'ye, ardından Eğriboz üzerinden Benefşe'ye ulaştı¹⁶⁴. 3 Kasım'da Hanya'ya varan ve kışı burada geçirmeyi planlayan Sadrazam, bir yandan ordunun ve yeni inşa edilen kalenin durumunu incelemek diğer yandan askerî ve lojistik ihtiyaçların ikmal edilmesini sağlamak amacıyla kuşatma hazırlıklarını tamamlamaya çalıştı¹⁶⁵.

Girit Seferi'nin hazırlıkları sürerken Kaymakam Kara Mustafa Paşa'nın siyasi kariyerinin hızlı yükselmesi şaşırtıcı bir durum değildir. Zira sahip olduğu kaymakamlık yetkilerinin yanı sıra sürekli Padişah'ın yanında bulunarak ona av gezilerinde yoldaş olması ve aldığı kararlara etki etmesi otoritesini pekiştirmiştir. Mesela Paşa, 25 Mayıs 1666'da Padişah ile birlikte Edirne'de Tatarlar köyüne gitmiş ve burada Bostancıbaşı Çiftliği'nde istirahat etmişti. Ertesi sabah Kara Mustafa Paşa ve adamlarının da eşlik ettiği bir avda tavşan ve tilkinin yanı sıra dört karaca avlanmıştı¹⁶⁶.

Ava düşkünlüğüyle bilinen Sultan IV. Mehmed de ataları gibi bazen kıyafet değiştirerek halkın arasına karışmış ve tebaasını bizzat yakından takip etmiştir. Bunlardan birisi 3 Temmuz 1666'da gerçekleşmişti. Akşamüzeri tebdil-i kıyafetle Edirne'yi dolaşan Padişah birkaç asiyle karşılaşmıştı. Sorgulanmasını istediği bu şahısları Kaymakam Kara Mustafa Paşa'ya göndermişti. Ona kolluk kuvvetlerinin görevlerini neden yerine getirmediğini sorduktan sonra gazaba gelip yeniçeri ağası vekilini hapse yollamıştı. Ancak üç gün sonra Mustafa Paşa'nın aracılık etmesiyle hapsedilen vekil affedilerek serbest bırakılmıştı¹⁶⁷.

Her ne kadar Merzifonlu Padişah'a yakın olsa da, aynı tarihlerde yapılan yeni bir atama onun yükselişini sarsan bir görünümdeydi. 31 Temmuz 1666 günü Hasoda'da vazifeli olan Mustafa Ağa'ya rikâb-ı hümayûnda musahiplik¹⁶⁸ yapmak üzere ikinci vezirlik payesi verilmişti. İkinci vezirliğin ona verilmesinin ardından Merzifonlu'nun rütbesi üçüncü vezirliğe düşmüştü¹⁶⁹. Kara Mustafa Paşa, Vezir Mahmud Paşa, Vezir Nişancı Cafer Paşa ile bazı ileri gelen devlet adamları Babüssaade¹⁷⁰ önüne gelmişti.

¹⁶⁴ *Cevâhirü't-tevârih*, vr. 83b; *Vekâyi'-nâme*, s. 243; Hasan Ali Cengiz, *Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin Tevârih-i Cezîre-i Girid...*, s. 239.

¹⁶⁵ *Cevâhirü't-tevârih*, vr. 8ba-85a; Hasan Ali Cengiz, *Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin Tevârih-i Cezîre-i Girid...*, s. 241.

¹⁶⁶ *Vekâyi'-nâme*, s. 238.

¹⁶⁷ *Vekâyi'-nâme*, s. 240-241.

¹⁶⁸ Osmanlı döneminde, tatlı söyleşileriyle padişahların hoşça vakit geçirmelerini sağlamakla görevli kimselere verilen ünvanıdır. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 533.

¹⁶⁹ *Vekâyi'-nâme*, s. 243; Colin J. Heywood, "a.g.m.", s. 590.

¹⁷⁰ Akağalar Kapısı olarak da bilinen mevki, Topkapı Sarayı'nın üçüncü kapısıdır.

Padişah, burada, elini öpme şerefini verdiği İkinci Vezir Musahip Mustafa Paşa ile dışarı çıkmıştı. Ardından Kaymakam Kara Mustafa Paşa'nın eşliğinde kendisine tahsis edilen saraya geçen Sultan, Mustafa Paşa'nın sarayından görünmeyecek bir şekilde ikinci vezirin alayını seyretmişti¹⁷¹.

Günlerini Edirne civarında avlanmakla geçiren Sultan IV. Mehmed, Girit Seferi'ne çıkan Sadrazam'a hediyeler göndererek onu bu konuda teşvik etmekten de geri durmamıştı. Bu doğrultuda 29 Ağustos'ta Büyük Mîrâhûr Canboladzâde Hüseyin Ağa'yla ona fermanın yanında bir kürk ve bir altın hançer yollamıştı¹⁷². Hemen bir sonraki gün Kaymakam Kara Mustafa Paşa, Osmanlı topraklarını ziyaret eden Kırım hanzâdelerine ve adamlarına âdet olduğu üzere ihsanlarda bulunmuştu¹⁷³.

10 Ekim günü Uğraşderesi üzerinden Yanbolu'ya geçmek isteyen Sultan, Kaymakam Kara Mustafa Paşa'yı da bu gezisine dâhil etmişti. Edirne'de Mustafa Paşa'nın yerine nezaret etmesi için Vezir Mahmud Paşa görevlendirilmişti. Vize, Kırkkilise ve Aydos civarında avlandıktan ve birkaç gün Yanbolu'da dinlendikten sonra tekrar Edirne'ye hareket edildi¹⁷⁴. Yanbolu'dan geri dönüldüğü sırada mutad olan Erdel hazinesi teslim edildi. Hazineyi getiren elçi ve görevlilere Kaymakam Kara Mustafa Paşa'nın huzurunda hilat giydirildi¹⁷⁵. Sultan ve maiyetindekiler 4 Aralık'ta Edirne'ye dâhil oldular¹⁷⁶.

Bu arada yeni sefer için öngörülen hazırlıklar devam etmekteydi. Ekim sonlarında Kaymakam Kara Mustafa Paşa ile Kaptanıderya Kaplan Mustafa Paşa saraya davet edilmişti. Huzura önce Kara Mustafa Paşa geldi ve Padişah ile baş başa görüştü. Uzun süreli bir görüşmeden sonra izin alan Kaplan Mustafa Paşa da huzura çıktı. Ona Girit Adası'na yola çıkan Fâzıl Ahmed Paşa ve Osmanlı askerinin ahvali soruldu. Ordunun Benefşe'ye geçtiğini belirtti ve bu konudaki katkılarından dolayı Padişah'ın iltifatına mazhar oldu¹⁷⁷.

Kara Mustafa Paşa'nın öteki devlet adamlarıyla olan ilişkilerinin iyi yönde seyretmesi Sultan'ı da memnun eden bir gelişme olarak görünmektedir. Örneğin, 17

¹⁷¹ *Vekâyi'-nâme*, s. 244-245; *Silahdâr Târîhi I*, s. 429-430; *Târîh-i Râşid I*, s. 82-83; Joseph von Hammer, a.g.e., s. 169.

¹⁷² *Vekâyi'-nâme*, s. 246.

¹⁷³ BOA, AE.SMMD.IV, 84/9940, 1.

¹⁷⁴ *Vekâyi'-nâme*, s. 249; *Târîh-i Râşid I*, s. 84.

¹⁷⁵ BOA, AE.SMMD.IV, 84/9926, 1.

¹⁷⁶ *Vekâyi'-nâme*, s. 250.

¹⁷⁷ *Vekâyi'-nâme*, s. 251; *Silahdâr Târîhi I*, s. 432; *Târîh-i Râşid I*, s. 85.

Şubat 1667 tarihinde Kara Mustafa Paşa ile Musahip Mustafa Paşa'nın Havuzlu Bahçe'de tertip edilen bir ziyafette buluşması ve bu yemekte iki paşanın da güçlü bir dostluk sergilemeleri gözden kaçmadı. Öyle ki bu durumdan hoşnut olan Sultan IV. Mehmed her iki paşaya ayrı ayrı hatt-ı hümayûn gönderip aralarındaki dostluğa ilişkin memnuniyetini dile getirmiş ve vezirlerine kürk yollamıştı. 19 Şubat'ta Sultan, Kara Mustafa Paşa'yı davet ederek kendisine Girit Seferi'ne göndermek üzere Anadolu'dan asker toplanmasını emretti. Kendisi de av niyetiyle çıktığı gezide iki gece kalmak suretiyle Çömlekçiler Köyü'nde konakladı¹⁷⁸.

Kara Mustafa Paşa, Anadolu'daki asayişin sağlanmasında da faydalı işler yaptı. 8 Mart 1667'de Eskişehir yakınlarında Mısır Kadısı'nın yolu kesilmiş ve eşkıyalar tarafından malları yağma edilmişti. Bu hadise üzerine Eskişehir beyi, suçlu olduklarını ileri sürerek birkaç masumu cezalandırılmaları için Padişah'a yolladı. Fakat Sultan IV. Mehmed, konuyla ilgili soruşturmayı "*Bunların ahvâlini Şer'ile bir hoşca teftiş u tefahhus eyle!*" diyerek Paşa'ya havale etti. Mustafa Paşa'nın uğraşları sonucu bu kimselerin masum olduğunun anlaşılması üzerine Eskişehir Beyi huzura davet edildi. Paşa tarafından huzura çıkarılan Eskişehir beyi Padişah'ın gazabına uğrayarak hapse yollandı. Daha sonra Mustafa Paşa'nın Arife günü suçunu bağışlaması üzerine serbest bırakıldı¹⁷⁹. Bu hadiseden bir hafta sonra maaş dağıtımı gerçekleştirildi. Burada hazır bulunan Kara Mustafa Paşa'ya da serasere kaplı bir kürk giydirildi¹⁸⁰.

Padişah, 1 Mayıs 1667 günü Girit serdarı Fâzıl Ahmed Paşa'ya onu takdir eden ve kendisinden başarı bekleyen sözlerle dolu bir hatt-ı hümayûn gönderdi. Buna ilaveten Sadrazam'a bir hilat ve kıymetli taşlarla bezenmiş bir kılıç yollandı. Bundan beş gün sonra Bosna Beylerbeyi Vezir Ali Paşa'nın sunduğu bir arzda meydana gelen büyük bir deprem nedeniyle Venedik elinde bulunan Kotur, Budua ve Kastelnova gibi kalelerin surlarının yıkıldığı haberi yer almaktaydı. Venedikliler ise bu bölgeye Türkler tarafından yapılabilecek ani bir baskını önlemek için çeşitli tedbirler almaktaydı. Yaşanan bu gelişmeler, Kara Mustafa Paşa tarafından Sadrazam'a gönderilen ayrı bir mektupta ayrıntılarıyla bildirildi¹⁸¹. Merzifonlu, 22 Mayıs'ta huzura davet edilerek

¹⁷⁸ *Vekâyi'-nâme*, s. 253.

¹⁷⁹ *Vekâyi'-nâme*, s. 254-255.

¹⁸⁰ Mustafa Paşa'ya giydirilen kürkün bahası 1.100 kuruştur. BOA, TS.MA.d, 2344/57, 1; *Vekâyi'-nâme*, s. 255.

¹⁸¹ *Cevâhirü't-tevârih*, vr. 94a-95b; *Vekâyi'-nâme*, s. 257; *Silahdâr Târihi I*, s. 426-427, 433; Nicolae Jorga, a.g.e., s. 118.

kendisiyle bir müzakere gerçekleştirildi. Görüşmenin gündemi Basra Beylerbeyi Hüseyin Paşa'nın baskıcı yönetimiyle ilgiliydi. Bu görüşmenin ardından Hüseyin Paşa görevinden azledildi¹⁸².

Kara Mustafa Paşa Edirne'de ülke işleriyle ilgilenip ağırlığını hissettirmeye devam ederken Fâzıl Ahmed Paşa Girit Adası'nda seferin hazırlıklarını tamamlamıştı. 26 Nisan 1667 tarihine gelindiğinde, Kaptanıderya Kaplan Mustafa Paşa asker ve mühimmat taşıyan 70 gemiyle Hanya'ya ulaşmıştı¹⁸³. 25 Mayıs'ta kalenin ne taraftan kuşatılmasının münasip olacağı görüşülüp, bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra ertesi gün sabahı Kandiye Kalesi Vire Tabyası (St. André) tarafından muhasara edilmişti¹⁸⁴. Kuşatmanın başlaması üzerine Haziran ayının hemen başında Türk ordusunun zafer kazanması için Padişah'ın emriyle duaya çıkılmış ve seher vakitlerinde camilerde bu âdetin yerine getirilmesi istenmişti¹⁸⁵.

Temmuz'un ilk haftası sona ererken avdan dönen Padişah hem hatırını hem de devlet işleriyle alâkalı durumu sormak için Kara Mustafa Paşa'nın çadırını ziyaret etti. Bu ziyareti esnasında Paşa'ya mükemmel donanmış bir at, değerli taşlarla süslenmiş bir hançer ve çeşitli hediyeler verdi¹⁸⁶.

Sultan IV. Mehmed'in av gezileri aynı zamanda uğradıkları bölgelerde halkın durumunu öğrenebilmek için bir fırsat olarak düşünülmelidir. Zira av için gidilen bölge halkı Padişah'ı ve devlet ricalini görme ve isteklerini anlatabilme şansına sahip olmaktaydı. Mesela 4 Ağustos 1667'de yaşanan bir hadise bu konuya örnek teşkil etmektedir. Dimetoka'da sürdürdüğü uzun av gezisinden sonra artık Edirne'ye dönmeye karar veren Sultan IV. Mehmed çıktığı gezi boyunca halkın durumuyla da yakından ilgilendi. Kaymakam Kara Mustafa Paşa daha evvel Kırkkilise ve Aydos'ta yaptığı gibi Dimetoka'dan çıkmadan önce civar kadılara bölge halkının haklarının gözetilmesi

¹⁸² Padişah ile Paşa arasında yapılan meşveretten sonra Basra beylerbeyliğini uhdesinde bulunduran Vezir Hüseyin Paşa, halka zulmettiği yönündeki iddialardan dolayı azledildi. Onun yerine kethüdası olan ve o sıralarda Edirne'de bulunan Basra ileri gelenlerinden Yahya Ağa kendi talebiyle beylerbeyi oldu. Daha sonra yeni beylerbeyine görevini hakkıyla yerine getirmesi emredildi, aksi takdirde dünyada Padişah'ın ahirette ise Allah'ın gazabından kurtulamayacağı ifade edildi. Bk. *Vekâyi'-nâme*, s. 257-258; *Silahdâr Târîhi I*, s. 434.

¹⁸³ *Cevâhirü't-tevârih*, vr. 91b-92a.

¹⁸⁴ *Zübde-i Vekayiât*, s. 9; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 96; Mustafa Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C. IV, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 2106. Dimitri Kantemir, yapılan bu toplantıdan sonra kırmızı burcun altında lağım açılmasını ve kalenin topa tutulmasının kararlaştırıldığını belirtir. Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 2, s. 175.

¹⁸⁵ *Vekâyi'-nâme*, s. 259; *Târîh-i Râşid I*, s. 86; Sir Paul Rycout, *The History of the Turkish Empire, from the year 1623, to the year 1677*, s. 195.

¹⁸⁶ *Vekâyi'-nâme*, s. 261-262; *Târîh-i Râşid I*, s. 87.

konusunda uyarılarda bulundu. Padişah'ın emri doğrultusunda reaya ve fukaradan malına zarar gelen herhangi biri varsa bunların bildirilmeleri ve haklarının yenilmemesi gerektiğini belirtti. Nitekim hiçbir kimsenin haksızlığa uğramasını istemeyen Padişah, hakkı verilmeden malı alınan kimse ya da zulme uğrayan birisi varsa derhâl haber verilmesini istedi. Kadınlardan Paşa'ya gelen yanıtlardan hiç kimsenin zulme uğramadığı yahut da bunu dillendirmeye lüzum görmedikleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kurulan çadırlar için birkaç bin direk alındığı ancak bunların da halk tarafından helal edilmiş olduğu görülmektedir¹⁸⁷.

Padişah'ın yanından ayrılmayan sirkâtibi Abdi Paşa, 1667 Eylül'ünün başında¹⁸⁸ Kaymakam Kara Mustafa Paşa'nın Silistre Valisi Yusuf Paşa'nın düğününde yer aldığını nakletmektedir. Kayda göre, Sultan IV. Mehmed'in halası ve I. Ahmed'in kızlarından olan Fatma Sultan ile Yusuf Paşa'nın gösterişli düğününde Şeyhülislam Efendi, Hazineदार Musahip Yusuf Ağa ile birlikte Mustafa Paşa da Edirne'de Havuzlu Bahçe'de nikâh için bir araya gelmişlerdi. Nikâh akdinin gerçekleştirilmesinden sonra Yusuf Paşa tarafından Şeyhülislam, Kara Mustafa Paşa ve Yusuf Ağa'ya birer samur kürk hediye edilmişti¹⁸⁹.

Serdar Fâzıl Ahmed Paşa, 10 Eylül 1667 tarihinde başta Padişah olmak üzere Edirne'deki vekili olan eniştesi Kara Mustafa Paşa, Şeyh Vâni Mehmed Efendi ve bazı dostlarına kuşatmanın gidişatını belirten bir telhis gönderdi. Kaymakam Mustafa Paşa'ya gönderdiği mektupta ona “İzzetlü, sa’adetli karındaşım Paşa-yı celîlü’l-kadr hazretleri...” sözleriyle hitap ediyordu. Ona kuşatmanın ne durumda olduğunu bütün tafsilatıyla açıklayan Serdar, casuslar ve esirlerden alınan bilgiler aracılığıyla Venediklilerin ne hâlde olduklarını ayrıntılarıyla anlatmıştı. Gönderdiği diğer mektuplarda olduğu gibi, Paşa’dan da kendilerine dua etmesi ricasında bulunuyordu¹⁹⁰. 25 Eylül’de Padişah’ın emrini içeren mektupla birlikte kıymetli bir kaftan ve süslü bir altın hançer Valide Sultan’ın da yolladığı kürkle beraber kozbekçiyle¹⁹¹ Girit serdarına gönderildi¹⁹².

¹⁸⁷ *Vekâyi’-nâme*, s. 263-264.

¹⁸⁸ Abdurrahman Abdi Paşa nikâh tarihini 5 Eylül 1667 olarak kaydederken Râşid Efendi bu tarihi 3 Eylül 1667 olarak aktarmıştır.

¹⁸⁹ *Vekâyi’-nâme*, s. 266; *Silâhdâr Târîhi I*, s. 472; *Târîh-i Râşid I*, s. 87-88; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 179.

¹⁹⁰ *Cevâhirü’l-tevârih*, vr. 106a-107b; *Târîh-i Fâzıl Ahmed Paşa*, vr. 45b-47a.

¹⁹¹ İlk devirlerde saray bekçiliği yapan görevlilere verilen isimdir. İleride selamlık ve gezinti günlerinde Padişah, Darüssaade Ağası ve Hazineदार Ağa’nın kıyafetlerini ve eşyalarını taşıyan ve koruyan saray

Sırkâtibi Abdi'nin naklettiği bir başka kayıt, Sultan'ın Kaymakam Kara Mustafa Paşa'dan ne derecede memnun olduğunu gözler önüne sermektedir. Buna göre, Yusuf Paşa'nın Fatma Sultan ile evliliğinden yaklaşık bir ay sonra, yani 3 Ekim 1667'de Sultan IV. Mehmed'in tıraş olduğu esnada sırkâtibiyle aralarında bir konuşma olmuştur. Sohbetin konusu Paşa'yla birlikte çevresindeki önemli isimlerden birisi olan ve verdiği vaazlarla gönülleri fetheden Vaiz Vanî Efendi'nin hutbelerinden birisidir. Vanî Efendi, bir vaazında Edirne'de Hafsa¹⁹³ civarında birçok kimsenin Kanbur Dede isminde bir şahsın türbesini ziyaret etmeleri suretiyle amacından saparak şirke düştüklerini vurgulamıştır. Bu görüşmenin üzerinden çok geçmeden Kara Mustafa Paşa'dan bu ziyaret yerinin tahrip edilmesi teklifini içeren bir telhis geldi. Mustafa Paşa'nın bu konudaki tavrının Sultan'ı epey memnun ettiği görülmektedir. Nitekim gelen telhis üzerine Padişah, “*Sübhâne'llâh! Şimdi ben dahi bu husûs için ber-vech-i mahsûs bir hatt-ı şerîf yazup kendüye göndersem gerek idi. Yâ Rabbi! Sen benüm vükelâ-yı devletümi her umûrumda böyle ittihâd ü ittifâk üzre eyle!*” sözleriyle Paşa'nın işlerindeki titizliğine dikkat çekmiş ve emrindeki ricalin bu şekilde hareket etmesi için dua etmiştir. Bundan sonra Sultan, söz konusu ziyareti engellemek amacıyla gerekli tedbirlerin alınmasını, aksi hâlde bu emre uymayanların şiddetle cezalandırılacaklarını belirten bir iradeyi Paşa'ya gönderdi¹⁹⁴.

Padişah ve maiyeti 11 Ekim 1667'de avlanmak için Filibe'ye doğru yola çıktı. Edirne'de kaymakamlığı vekâleten Şeyh Mehmed Paşa'ya bırakmak suretiyle Mustafa Paşa'yı da yanında götürdü. Sultan IV. Mehmed bu av şölenlerinde maiyetini bazen sınırlı tutardı; buna da küçük av yani küçük sürgün denmekteydi. Çıktığı av merasimlerinde Cuma günü hariç haftanın her günü bir av tertip edilirdi. Cuma günü Şeyh Vanî Efendi'nin vaazlarından sonra cirit oyunları izlenir, Kaymakam Kara Mustafa Paşa, İkinci Vezir Musahip Mustafa Paşa ve hassa hademesi de bu sporu izleyenler arasında olurdu. Hatta Sultan, avcılıkta olduğu kadar cirit oyunlarındaki yeteneğini de göstermekten geri durmazdı. Padişah yol boyunca ara vermeksizin

hizmetlileri için kullanılmıştır. Geniş bilgi için bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 298.

¹⁹² *Vekâyi'-nâme*, s. 267; *Cevâhirü't-tevârih*, vr. 109b; *Târih-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 115a; Anonim *Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit'in Fethi*, s. 333; Sir Paul Rychaut, *The History of the Turkish Empire, from the year 1623, to the year 1677*, s. 199.

¹⁹³ Râşid Efendi, ziyaretgâhın Baba-yı Atik civarında olduğunu kaydeder. *Târih-i Râşid I*, s. 88.

¹⁹⁴ *Vekâyi'-nâme*, s. 267-268; *Târih-i Râşid I*, s. 88; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 176-177.

avlanmaya devam etti. Filibe'ye kadar av süresinin farklılığına göre değişen mesafelerde 19 yerde konakladı¹⁹⁵.

22 Ekim 1667 günü birçok avcının katıldığı bir av şöleninde tavşan ve bazı yabanî hayvanlar dışında 107 karaca avlandı. Aynı gün Kaymakam Kara Mustafa Paşa'dan Sultan'a bir telhis geldi. Gelen haberde Mekke-i Mükerrreme Kapısı'nın anahtarı ve perdesinin geldiği bildiriliyordu. Paşa, ertesi gün bunları getiren Kürt şeyhlerinden ihtiyar Kasım Efendi'yi de alarak huzura çıktı ve getirilen eşyaları teslim ettiler. Şeyh ve beraberinde bulunanlara kürk verildi. Padişah bir hürmet göstergesi olarak perdeyi öpüp başına götürdü, ardından Hazine-i Âmire'ye gönderdi. Aynı şekilde gelen mukaddes Kâbe anahtarı ise saklanmak üzere Hasoda'ya gönderildi¹⁹⁶. Kasım ayı ortalarında av günleri devam ederken yoğun yağmur yağışının yaşandığı bir günde Sultan, Mustafa Paşa'ya özel bir yağmurluk gönderdi. Paşa'ya olan bu iltifata karşılık Abdi Paşa, ona verilen değerden "*Paşa-yı mezbûrun pâye-i kadri ayyûka ittisâl kılındı.*" sözleriyle bahseder¹⁹⁷. Bundan bir hafta sonra Dubrovnik elçisi onun aracılığıyla huzura çıkarıldı. Âdet olduğu üzere getirdiği vergiyi teslim etti ve kendisine değerli bir kaftan hediye edildi¹⁹⁸.

Fâzıl Ahmed Paşa tarafından gönderilen ve hayırlı haberler içeren yeni mektuplar muhataplarına 20 Kasım 1667'de ulaştı. Gelen mektupların birisinde yine Mustafa Paşa'ya hitap eden Sadrazam, Padişah'ın göndermiş olduğu mektubu ve hediyeleri teslim aldığını ve bundan gayet mutlu olduğunu ifade etmekteydi. Mektupta Sultan'a dua ettikten sonra muhasarasına memur olduğu Kandiye'deki kuşatmanın durumuyla ilgili bilgi vermekteydi. Ertesi sene bahar mevsiminde kuşatmanın başarıyla sonuçlanacağına dair teminat veren Sadrazam, takviye amacıyla kendilerine asker, cephane ve özellikle lağım savaşlarında kullanmak için siyah barut tedarikinde bulunulmasını istemişti¹⁹⁹. Sonuç olarak 1667'deki mücadele istenilen sonucu almaya yetmemişti. Dolayısıyla 26 Mayıs'ta başlayan kuşatmanın henüz netice vermemesi

¹⁹⁵ *Vekâyi'-nâme*, s. 268; *Silâhdâr Târîhi I*, s. 472; *Târîh-i Râşid I*, s. 88; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 177-178.

¹⁹⁶ *Vekâyi'-nâme*, s. 269-270; *Târîh-i Râşid I*, s. 89.

¹⁹⁷ *Vekâyi'-nâme*, s. 272.

¹⁹⁸ *Vekâyi'-nâme*, s. 273

¹⁹⁹ *Vekâyi'-nâme*, s. 273; *Cevâhirü't-tevârîh*, vr. 110b-112b; *Târîh-i Fâzıl Ahmed Paşa*, vr. 48a-50a.

üzerine Serdar Fâzıl Ahmed Paşa kışı burada geçirmek suretiyle muhasarayı bir sonraki bahara ertelemek zorunda kaldı²⁰⁰.

Sultan IV. Mehmed, 1 Aralık 1667 günü Kara Mustafa Paşa'yı ziyaret ederek kendisine iltifatlarda bulundu. Onun dikkat ve takdirini kazanan Paşa da kendisine hürmette kusur etmedi. Kendisini ziyaret eden Padişah'a bu görüşmede sadakatının göstergesi olarak bir küheylan at sundu, ağalarına ise çeşitli ikramlarda bulundu. Yine aynı gün, Paşa tarafından sunulan bir telhiste Akdeniz'de Midilli karşısında yer alan Çandarlı Kalesi'ne²⁰¹ bazı düşman gemilerinin yanaşarak muharebe için asker bıraktığı ve kaleden çıkan Türk askerler tarafından bu düşman askerlerinin bozguna uğratılarak geri püskürtüldüğü bildirilmişti²⁰². Bundan iki gün sonra av günlerine devam eden Padişah, Çekdim Tepesi'nde istirahat ettiği sıralarda Mustafa Paşa'yla gizli bir görüşmede bulundu. Burada Paşa'ya gizli görüşme izninin verilmesi, onun ayrıcalıklı konumunu ve kişiliğinin önemini yansıtmaları bakımından dikkate değerdir. Söz konusu görüşmenin ardından Kara Mustafa Paşa ve bazı ağalar Padişah'ın emriyle ok atma gösterisi düzenlediler²⁰³.

1.3.2.2. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ile Evliya Çelebi Karşılaşması

Seyyah-ı âlem Evliya Çelebi, 1664 senesinde imzalanan Vasvar Barış Anlaşması'nın ardından Kara Mehmed Paşa'yla birlikte Viyana'ya giden Osmanlı elçilik heyetinde yer almaktaydı. Bu ziyaret esnasında Habsburg İmparatoru I. Leopold

²⁰⁰ Başta Papalık olmak üzere Batılı devletlerden destek alan Venedikliler Türklerin tüm zorlamalarına rağmen büyük direnç göstermiş, Kandiye'yi teslim etmemişlerdi. Kaleye yaklaşmak için başlatılan ve her iki taraftan da beklenmedik kayıplara sebep olan lağım savaşlarıyla da istenen elde edilememişti. Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. 5, s. 392. *Cevâhirü't-tevârih*'in yazarı Mühürdâr Hasan Ağa, günlük gelir ve giderlerin tutulduğu kayıtlardan hareketle yalnızca bu zamana kadar olan barut tüketiminin 20.000 kantar dolaylarında olduğunu nakleder. Geçen altı buçuk aylık süre zarfında iki taraftan yaklaşık olarak 800 kez lağımın atıldığını ve tahminen 8.000 Türk askerinin şehit olduğunu kaydeder. Hatta çatışmalarda el veya ayaklarından birini kaybeden 400 yeniçeri askerinin Kaptanıderya Kaplan Mustafa Paşa ile İstanbul'a gönderildiğini belirtir. Hasan Ağa, bundan sonra ülkenin dört bir yanına emirler gönderilerek ordunun asker, mühimmat ve iâşe ihtiyacının giderilmesi için tedbirler alındığını ifade etmektedir. Şöyle ki, Kasım ortalarında Kaplan Mustafa Paşa orduya davet edilerek kendisiyle donanmanın durumu hakkında bir görüşme yapıldı. Paşa'ya on iki parçadan müteşekkil donanmasıyla birlikte Hanya'da kışlaması ve gelecek seneki Kandiye kuşatması için asker, cephaneye, savaş aleti ve zahirenin nakledilmesi hususunda dikkat etmesi emredildi. *Cevâhirü't-tevârih*, vr. 113b-114a.

²⁰¹ Bugün İzmir sınırları içerisinde bulunan kale, Dikili ilçesinde olup Çandarlı Mahallesi'nde yer almaktadır.

²⁰² *Vekâyi'-nâme*, s. 275-276; *Târîh-i Râşid I*, s. 89. Padişah ve beraberindekiler Edirne'ye 18 Aralık'ta geri dönmüşlerdi. *Silahdâr Târîhi I*, s. 472; *Târîh-i Râşid I*, s. 90.

²⁰³ *Vekâyi'-nâme*, s. 277.

(1640-1705) ve ordularının başkomutanı Raimondo Montecuccoli ile buluşmuştur²⁰⁴. Onun 1668 yılı Şubat ayında İstanbul'a dönmesi ve ardından Edirne'de Kara Mustafa Paşa ile yaşadığı diyalog oldukça ilginçtir. Viyana'ya giden sefaret heyeti ülkeye dönerken, Evliya Çelebi, Kırım üzerinden Kafkasya'ya buradan da Volga bölgesine gezmeye gitmiş, ardından Rus elçilik heyetiyle beraber Azak'a geçmişti. Daha sonra Kefe ve ardından Bahçesaray'a geçerek Kırım Hanı Mehmed Giray'ın bazı seferlerine dâhil olmuştu. Bu macerasından sonra yeni göreve tayin edilen Ak Mehmed Paşa²⁰⁵ ile beraber 1668'de İstanbul'a geri dönmüştü. Döndüğünde avcılarının ilgi duyduğu doğan, şahin gibi kuşları yanında getirdiğine dair duyumlar üzerine Edirne'ye çağrıldı. Çelebi, burada Mustafa Paşa'nın kethüdası Kara İbrahim Paşa'nın aracılığıyla huzura çıkarıldı. Mustafa Paşa, kendisine “*Hay Evliyâm safâ geldin. Yâ seni elçi paşa ile Nemse kralına gitti işitdik.*” şeklinde söz açarak onunla muhabbet etti. O da Paşa'ya Kara Mehmed Paşa'yla giden elçilik heyetinde kendisinin de olduğunu, üç yılda yedi krallık dolaştığını ifade edip getirdiği hediyeleri sundu. Hediyelerden memnun kalan Mustafa Paşa, Çelebi'ye hitaben onun pek güzel doğan türü kuşlara sahip olduğunu işittiğini belirtmiş; bunu kendisinden saklamamasını istemiş ve bunları Padişah'a hediye etmesi mukabilinde kendisine ne dilerse verileceğini temin etmiştir. Buna karşın Çelebi elindeki kuşların üçünün Çerkez memleketinde Hatukay köyünde öldüğünü ve geriye kalan iki tanesinin elinde bulunduğunu ifade etmiştir. Paşa'nın “*Aferim işde anları bize getir.*” demesi üzerine o da “*Baş üzerine!*” diyerek kabul etmiştir²⁰⁶. Evliyâ Çelebi'nin elindeki kuşları Mustafa Paşa'ya teslim etmesi üzerine o da bunları kendi adamıyla Sultan IV. Mehmed'e yolladı. Padişah'ın av işleriyle ilgilenenler bunları incelerken iki kuşun güzelliği karşısında şaşkınlıklarını gizleyememiş, hayatları boyunca böyle kuşlara rast gelmediklerini dile getirmişlerdi. Durum böyle olunca Padişah, Kara Mustafa Paşa'ya haber yollayıp bunları kim getirdiyse geride kalanları da getirmesini emretmişti. Çelebi, kuşların öldüğünü ispat etmek için Paşa'ya ölen kuşların kanat ve kuyruklarından örnekler gösterince Mustafa Paşa da onu Padişah'ın huzuruna

²⁰⁴ Nurettin Gemici, “Evliya Çelebi'ye Göre II. Viyana Muhasarasında Kırım Hanı'nın Yanlış Tutumunun Sebepleri”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 26/1, 2016, s. 140.

²⁰⁵ Ak Mehmed Paşa, bu sıralar Kefe'de Azak Kalesi muhafızı olarak bulunmaktaydı. Elinden Trabzon eyaleti alınarak yerine Ankara sancağı tımar olarak verilmişti. *Silahdâr Târîhi I*, s. 379. Ayrıca Evliya Çelebi'yle birlikte Edirne'ye gelen Ak Mehmed Paşa, Kaymakam Kara Mustafa Paşa'ya ona muhabbetlerini sunan bir mektup ve birbirinden kıymetli hediyeler yollamıştı. Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 8. Kitap, Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff (Yay. hzl.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 27.

²⁰⁶ Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 8. Kitap, s. 27.

yollamıştır. Kendisini savunan Evliyâ Çelebi'ye Vâni Mehmed Efendi'nin de destek çıkması üzerine Padişah onun sözlerine inandı ve kendisine çok sayıda ihsanda bulundu. Padişah'la konuşması sırasında başından geçenleri daha sonra Kara Mustafa Paşa'ya bir bir anlattı. Bundan sonra Girit Seferi'ne katılmak ve henüz İstefe'de bulunan Sadrazam ve ordusuna yetişebilmek arzusuyla Mustafa Paşa'dan izin istedi. Oysa belirttiğine göre, Mustafa Paşa onu kendi himayesinde bir ağalığa tayin etmek istiyordu. Fakat Çelebi'nin sefere katılma isteği ağır basınca kendisine “*İmdi Evliyâ Çelebi, bizi ol gazâda du‘âdan unutma*” denilerek bu talebi kabul edildi ve kendisine 200 altın, bir kat giysi ve adamlarına da 30 altın ve elbiseler ihsan buyuruldu²⁰⁷. 28 Şubat 1668'de Fâzıl Ahmed Paşa'yla buluşmak niyetiyle Edirne'den yola çıktığını ifade eden Çelebi'nin orduya katılması sekiz ay sürmüştür. Zira kendisine ait “*Evvelâ bu abd-i hakir-i kemter işbu sene (...) târihinin Cemâziye'l-evvel'inin yigirmi beşinci gün Kandiye yurdunda ordu-yı hümayûna dâhil olup...*” ifadesinden onun orduya katılmasının 31 Ekim 1668'de gerçekleştiği anlaşılmaktadır²⁰⁸.

1.3.2.3. Kuşatmadaki Son Durum

Kandiye'de istenen başarının henüz elde edilememesi Edirne'deki sarayında zafer müjdesi bekleyen ve sabırsızlanan Sultan IV. Mehmed'i huzursuz etmeye başladı. Bu nedenle hem orduya moral kaynağı olması hem de askerleri savaşa maddi-manevi teşvik etmesi bakımından Kandiye'ye daha yakın bir yerde bulunmasının doğru olacağına karar verdi. Bu doğrultuda Antik Çağ'dan bu yana Teselya bölgesinde toprağının bereketiyle ünlü bir şehir olan Larissa yani Yenişehir'e gitmeyi düşündü²⁰⁹. 25 Şubat'ta Hırka-i Şerif ziyaretinin gerçekleştiği bir günde Padişah yanında bulunan Musahip Mustafa Paşa ve Kaymakam Kara Mustafa Paşa'ya hilat giydirdikten sonra “*Girid'e bizzât sefer-i hümayûnum vardır, tedârük üzre olunuz!*” diyerek kendilerinden bu sefer için hazır bulunmalarını emretti. Bundan yaklaşık bir ay sonrasına kadar vaktini avlanmakla geçiren Padişah, 27 Mart 1668'de savaş tuğunun dışarı çıkarılmasını emrederek sefere bizzat çıkma kararını aldı²¹⁰.

²⁰⁷ Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 8. Kitap, s. 30-31.

²⁰⁸ Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 8. Kitap, s. 31; 179.

²⁰⁹ Sir Paul Rychaut, *The History of the Turkish Empire, from the year 1623, to the year 1677*, s. 207.

²¹⁰ *Vekâyi'-nâme*, s. 281-283; *Silahdâr Târihi I*, s. 473; *İsâ-zâde Târihi*, s. 99; *Târih-i Râşid I*, s. 90.

1668 baharına kadar iki taraf arasındaki şiddetli mücadele devam etmiş, büyük kuşatma toplarıyla kalenin dövülmesine devam edilmişti. Türk askerlerinin kuşatmadaki arzusu ve hırsı kadar kaledeliklerin sebat ve inatları da netice alınamamasında etkili olmuştu. Ne var ki o tarihe kadar süren mücadeleler Osmanlılar adına istenildiği gibi sonuçlanamamıştı²¹¹. Kış vaktinin geçmesiyle birlikte Kandiye’de bulunan Sadrazam büyük bir divan topladı. Emrindeki paşalarla istişare ettikten sonra gerekli tedbirlerin alınarak askerlerin metrislerine yerleşmelerini istedi. Bundan sonra Osmanlı ordusu Haziran’da kurbanlar ve dualardan sonra kuşatmaya kaldığı yerden devam etti²¹².

Venedikliler yıllık 20.000 altın kuruş vermek ödemek karşılığında Kandiye’nin kendilerinde kalması koşuluyla barış teklifinde bulundularsa da buna razı olunmadı. Sadrazam’a İstanbul’dan dört kez yardım ulaştırıldı²¹³. Kuşatma devam ederken her iki tarafta beklenmedik kayıplar gerçekleşti. Venedikliler, Osmanlı askerine gelecek desteği öğrendiklerinde yedi gemiden müteşekkil bir donanma ile buna engel olmak istediler²¹⁴. Diğer bir taraftan Sadrazam, gönderdiği telhislerle, seferde yaşanan hadiseleri ve kuşatmanın gidişatı hakkında Padişah’ı bilgilendirmeye devam etti²¹⁵.

²¹¹ Abdurrahman Şeref, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Musa Duman (hızl.), Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2005, s. 266-267. Girit Seferi, o tarihte Osmanlı askerî kuvvetinin ulaştığı ileri seviyeyi temsil ediyordu. Bu savaşta açılan lağım, muhasaraya o vakte kadar örneğine rastlanmamış bir lağım savaşı mahiyeti kazandırmıştı. Halil İnalcık, *Devlet-i ‘Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III*, s. 104.

²¹² *Silahdâr Târîhi I*, s. 480-481; Hasan Ali Cengiz, Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi’nin Tevârîh-i Cezîre-i Girid Adlı Eseri: Tahlil ve Metin, s. 255.

²¹³ Bunlar içerisinde uzman top dökümcüleri ve kumbaracılar da bulunmaktaydı. Girit’te kurulan top dökümhanesinde Venediklilerin toplarına karşı koyabilecek ölçüde büyük toplar döküldü. Osmanlı kumbara imalathanesi bir günde 1000 adet el kumbarası üretebilecek duruma getirildi. Türk askerleri ara vermeden patlattıkları lağım, muhasaraya o vakte kadar örneğine rastlanmamış bir lağım savaşı mahiyeti kazandırmıştı. Halil İnalcık, *Devlet-i ‘Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III*, s. 104.

²¹⁴ Gelecek yardımın Kandiye’ye ulaştırılamamasında Kara Musa isimli beyin ihmalinin bulunduğunu duyan Fâzıl Ahmed Paşa, Anadolu Beylerbeyi Halil Paşa’yı serasker tayin ederek Osmanlı yardım filosunun gelmesini engelleyen düşman donanmasına karşı harekete geçmesini istemişti. Halil Paşa, Durak Bey’in gemisinde bulunuyordu. 10 parça gemiden oluşan bir filoyla akşam vakti denize açıldı. Gece yarısı düşman gemilerinin de kendilerine yakın yerde olduğu haberini aldı. Düşman donanmasıyla hemen mukabele etmek isteyen Halil Paşa, deniz savaşlarında tecrübeli olan Memi Paşazade Mehmed Paşa’nın geceleyin harekete geçmemesi konusundaki tavsiyelerine kulak asmadı. Oysa Venedik kuvvetleri Halil Paşa’nın bu harekâtından haberdar olmuş ve donanmaya takviye destek gelmişti. Sonuç olarak iki taraf arasındaki çarpışmaya yardımcı Venedik gemilerinin katılması üzerine Osmanlı kuvvetleri bozguna uğratıldı. Zor durumda kalan ve iş işten geçtiğini anlayan Durak Bey yanındaki Halil Paşa’yı sandala bindirerek onu kurtarmaya çalıştı, kendisi de bu mücadelede şehit düştü. Bu hadiseyi haber alan Fâzıl Ahmed Paşa pek müteessir oldu. Daha sonra Resmo’ya geçmiş olan Memi Paşazade Mehmed Paşa’dan gelen mektupta Osmanlı donanması ve kayıplar hakkında bilgi verildi. Bu mücadelede düşmanın kendilerinden daha fazla kayıp verdiğini bildirmesi üzerine moraller yerine geldi. *Cevâhirü’l-tevârîh*, vr. 119a-121b; *Vekâyi’-nâme*, s. 285-288; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 99-100; *Târîh-i Fâzıl Ahmed Paşa*,

Sultan, Girit'te ordunun başında bulunan Fâzıl Ahmed Paşa'nın gönlünü hoş tutmak için ona iltifat dolu bir mektupla birlikte bir hilat ve kılıç yolladı²¹⁶. Daha önce kuşatmanın gidişatını etkilemek üzere bizzat Yenişehir'e gitmeye karar veren Sultan, yola çıkmadan evvel ilk olarak annesi Valide Turhan Sultan'ı ve Haseki Sultan'ı İstanbul'a yolladı. 11 Haziran'daki bu yolculukta onlara eşlik etmesi için nedimi Musahip Mustafa Paşa'yı görevlendirdi. Padişah'ın kendisi de Kaymakam Kara Mustafa Paşa'nın içerisinde bulunduğu büyük bir alay ile onları selamlamak için bir menzil kadar ileri giderek Pınarbaşı'na geldi²¹⁷. Bundan dört gün sonra Kara Mustafa Paşa, Kaptanıderya Kaplan Mustafa Paşa'dan gelen mektubu Padişah'a takdim etti. Paşa'nın sunduğu telhiste Giorgio Vitali ismindeki bir korsanla yaşanan deniz mücadelesine ve elde edilen başarıya temas edilmekteydi²¹⁸. Bu hadiseden ayrıca haberdar edilen Fâzıl Ahmed Paşa, Kaplan Mustafa Paşa'ya bir mektup yollayarak muvaffakiyetinden dolayı iyi dileklerini dile getirmiş, ardından yeniden kuşatmaya yardımcı olması konusunda tembihte bulunmuştu²¹⁹.

Osmanlı ordusunun bütün şiddetli hücumlarına karşı mukavemet gösteren Venedikliler gelen yardımlar sayesinde ayakta kalmaya çalışıyordu²²⁰. Bilhassa

vr. 54a-55b; *Anonim Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit'in Fethi*, s. 344-348; Sir Paul Rycout, *The History of the Turkish Empire, from the year 1623, to the year 1677*, s. 167-168. Ayrıca yaşanan bu bozgunun sona Osmanlı gemilerinde kürek çeken yaklaşık 1.000 esir serbest kalmıştı. Bk. Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 120.

²¹⁵ *Vekâyi'-nâme*, s. 285; *Târîh-i Râşid I*, s. 91.

²¹⁶ *Târîh-i Râşid I*, s. 93.

²¹⁷ *Vekâyi'-nâme*, s. 292; *Târîh-i Râşid I*, s. 94; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 191.

²¹⁸ Midilli önlerinde görünen Korsan Vitali'yi ele geçirmek üzere Eğriboz, Selanik ve Kesendire'ye yollanan Trablus kalyonlarının bu korsan tarafından top ateşine tutulduğu öğrenilmişti. Kaptanıderya, birisi büyük Venedik gemisi olmak üzere emrinde üç kalyon ve on yedi parça firkate gemisi bulunan bu korsanın girişimini haber alınca yardım için harekete geçtiğini bildirmişti. Trablus gemileri Venedik kalyonuyla mücadele ederken Kaplan Mustafa Paşa ise Korsan Vitali'nin çevresini kuşatarak onun bir top atışında öldürüldüğünü yazmıştı. Mektupta deniz savaşında ele geçirilen kalyonlardan esaret altındaki 104 müslüman serbest bırakılırken 118 düşmanın ise esir edildiği kaydedilmişti. *Silâhdâr Târîhi I*, s. 479-480; *Cevâhirü't-tevârih*, vr. 132b-133b; *Vekâyi'-nâme*, s. 294; *Târîh-i Râşid I*, s. 94; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 101; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 122b-123b; *Anonim Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit'in Fethi*, s. 377-378.

²¹⁹ *Cevâhirü't-tevârih*, vr. 133b.

²²⁰ Özellikle Fransa'dan gelen ve sayısı 500'ü bulan soylu genç grup kendi tercihleriyle savaşmak istiyor ve Kandiye'yi Türk tehlikesinden kurtaracaklarını iddia ediyorlardı. Kaleden kaçan casusların verdikleri istihbarata göre bunlar sürekli toplanarak Türk metrislerini basmayı düşünmekteydi. Bir sabah vakti ansızın Güllük tarafından harekete geçerek Osmanlı askerlerini basmak istemişler de büyük bir bozgunla geri çekilmek zorunda kalmış; hatta kaleden kendi askerlerine isabet eder korkusuyla top ve humbara atılamamıştı. Umduklarını bulamayan bu grup, "*Bu Türk'ün askerini bozup ve metrisini zabt etmek bir iş değildir.*" diyerek kale komutanına serzenişte bulunarak savaşta isteksizliklerini gözleri önüne serdiler. Buna karşılık Osmanlı metrislerinden gelen "*Hay hay beyzâdeleriniz nice oldu?*" sözleri düşmanın moralini bozacak nitelikteydi. Hasan Ali Cengiz, *Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin Tevârih-i Cezîre-i Girid Adlı Eseri: Tahlil ve Metin*, s. 261-262.

Avrupa'dan Venedik'e gelen yardımların ardı arkası kesilmemekteydi²²¹. Haziran sonlarına doğru Padişah'ın yola çıkması için hazırlıklar devam etmekteydi²²². Çıkılacak seferde kullanmaları için Kaymakam Kara Mustafa Paşa'ya dört at, Şeyhülislam Efendi, Rumeli Kazaskeri, Defterdar Efendi, Reisülküttap Efendi ile ileri gelen vezirlere ikişer at hediye edildi. 5 Ağustos 1668 günü tuğlar gelenek üzere Timurtaş Sahrası'na dikildi. Ertesi gün devlet erkânına payelerine göre kürkler giydirildi²²³. 7 Ağustos'ta önce ordu yola çıktı. Bundan iki gün sonra Padişah görkemli bir alay eşliğinde sefere çıkmak üzere Edirne'den ayrıldı²²⁴. Kandiye'deki savaşı tüm gücüyle destekleyen Sultan, sık sık Sadrazam ve askerlerini teşvik amacıyla taltifnameler gönderiyordu. Yaz başından beri yaşanan sert mücadeleler neticesinde henüz düşmemekle birlikte kalenin durumu daha nazik bir hâle gelmişti. Ancak kuşatmanın hâlâ beklenen sonucu vermemesi üzerine bizzat sefere çıkan Sultan, yaşadığı üzüntü ve sefere çıkma kararı hakkında Fâzıl Ahmed Paşa'yı bilgilendirmeyi ihmal etmemişti²²⁵. Buna karşılık Serdar, 16 Ağustos'ta Kandiye'nin fethinin yaklaştığını belirten bir mektup yolladı²²⁶. Sadrazam'ın Kandiye'den kuşatmaya dair gönderdiği bilgiler adadaki gidişatın Padişah tarafından dikkatlice takip edildiğini ortaya koyuyordu.

Yenişehir'e doğru yol alan Padişah, yanında Kaymakam Kara Mustafa Paşa ve hocası Şeyh Vâni Mehmed Efendi olmak suretiyle 29 Ağustos'ta dinlenmek için

²²¹ Mesela baharda gelen asilzadelerin de dâhil olduğu çok sayıda Alman birlikleri destek için gelmişti. Gelenler içerisinde Kayser'in birlikleri Starhemberg Kontu'nun yönetimindeydi. Kardinal Barbari, Venedik'e ciddi miktarda para desteğinde bulundu. Kaplan Mustafa Paşa'nın Girit'e geri döndüğü sıralarda Papa IX. Clement de destek amacıyla Venediklilere bir yardım filosu göndermişti. Bu donanmada sözde Sultan IV. Mehmed'in kardeşi olduğu iddia edilen Dominiken rahip Padre Ottomano da mevcuttu. Onun aracılığıyla Kandiye'yi kuşatan Osmanlı birlikleri arasında bir isyan çıkarılabileceği düşüncesi hâkimdi. Ancak Papalık ve Venedik'in manevi bir koz olarak kullanmayı düşündükleri bu adam harp boyunca adada kalmasına rağmen düşündükleri kadar etkili olamadı. Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 120; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 216; Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s. 2109.

²²² Rycaut, bu hazırlıklar esnasında yaşanan ilginç bir vakaya yer vermektedir. Kayda göre, bütün hadisesiyle ilgili yaşanan bir olay Yenişehir'e gitmek için hazırlıklar yapan Padişah'ın dikkatini çekmiştir. Sultan IV. Mehmed, çadırından bütün alan kişinin kim olduğunu öğrenmek için görevli tayin etmiş, yapılan araştırmalardan sonra bu şahsın Mustafa Paşa'nın kâhyası İbrahim Ağa olduğu öğrenilince bu kişinin cezasını çekmesini istemişti. Ancak Mustafa Paşa'nın arabuluculuğu üzerine bu kişinin ciddi bir fidye ödeyerek bedel ödemekten kurtulduğu kaydedilmiştir. Bk. Sir Paul Rycaut, *The History of the Turkish Empire, from the year 1623, to the year 1677*, s. 207-208.

²²³ Yenişehir'e yürüyüş sırasında kürk dağıtma merasimi Kaymakam Kara Mustafa Paşa kapısında gerçekleştirildi. Başta Edirne'de divan ahalisinde bulunan Muhasebe-i Evvel Mehmed Efendi'ye, Maliye Tezkirecisi Osman Efendi'ye sipahi ocaklarının kethüda yerlerine, cebeci, topçu ve arabacı ocağı ağalarıyla birlikte belli başlı birkaç adama hazineden karşılanmak üzere kuşaklık, alâ ve altın-gümüş cinsinden kaftanlar dağıtıldı. BOA, AE.SMMD.IV, 84/9956, 1.

²²⁴ *Vekâyi'-nâme*, s. 295-297; *Târih-i Râşid I*, s. 94-95.

²²⁵ *Cevâhirü't-tevârih*, vr. 139b-140b; *Silahdâr Târihi I*, s. 487-488; *Târih-i Fâzıl Ahmed Paşa*, vr. 60a; *Târih-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 127b-128a; Vahid Çabuk, *a.g.e.*, s. 129.

²²⁶ *Vekâyi'-nâme*, s. 298.

Gümölcine’de yaylağa çıktı. Bir geceyi burada geçirdikten sonra muhtemelen havasından memnun kalmayan Sultan otağına geri döndü. Ertesi gün kendisinin istirahatte olduğu bir vakit “*Girid’de Kandiye feth olundu.*” söylentileri ortalığı karıştırdı. Bu şayanın gerçek olup olmadığını Kara Mustafa Paşa’ya sorması üzerine kendisine bu durumun gerçeği yansıtmadığı bildirildi. Buna rağmen Padişah, kalenin fethine dair inancını koruduğunu belirterek bu haberlerin iyiye işaret ettiğini ifade etti²²⁷.

Kara Mustafa Paşa, kışlak meselesini ilgilendiren bir telhisi 13 Ekim 1668’de Sultan IV. Mehmed’e arz etti. Padişah kışlak olarak şu an bulundukları Yenişehir’in uygun olacağını bildirdi. Burada geçirecekleri süre zarfında kendilerinin ve hayvanlarının sıkıntı çekmemesi hususunda ilgililere emirler vererek gerekli tedbirlerin alınmasını istedi²²⁸. 18 Ekim Cuma günü avlanmak niyetiyle Kardeste isimdeki köye doğru yola çıkılıp burada üç gün boyunca av için dolaşılmıştı. Ancak bu zaman zarfında avlamaya değer bir şey karşılarına çıkmadı. Sultan, avcılık kadar olmasa da tarih sohbetlerine meraklı bir kişiydi. O gün avdan döndükleri gece Sırkâtibi Abdi Paşa’yı yanına çağırarak Osmanlı tarihinden bir parça okutmuştu. Hemen ardından Abdi Paşa’ya emrederek okuduğu kısmı Kaymakam Kara Mustafa Paşa’ya göstermesini, onun da bu yerleri ayrıntılı bir şekilde okumasını istemişti. Akşam vakti Kara Mustafa Paşa’nın yanına giden Sırkâtibi, Sultan’ın emrini yerine getirdi. Paşa, Sultan’ın bu isteğinden son derece memnun kalarak ona dua etti. Daha sonra Abdi Paşa’ya dönerek “*Aceb şevketlü Pâdişâhımız hazretleri bu mahalleri bir hoşca mütâla’a buyurdular mı?*” diyerek sorduğunda kendisinden “*Evet.*” cevabını aldı. Bunun üzerine Sultan’ın sefer niyetiyle buralara gelmesini hayra yorup “*Rikâb-ı hümayûnları türâbına yüzüm ve gözüm sürerüm.*” diyerek Abdi Paşa’yı gösterdiği hürmet eşliğinde yolcu etti. Sultan, Kaymakam Kara Mustafa Paşa ile geçen diyalogu işittiğinde “*Hep bizüm de çekdiğimiz zahmet bir eser-i cemîl içündür.*” şeklinde yanıt vererek Yenişehir’e geçmesinin nedenini açıklamış oldu²²⁹. Aynı tarihte Fâzıl Ahmed Paşa, kendisine gelen bir hatt-ı şerifte Sultan IV. Mehmed ve beraberindekilerinin Selanik’e ulaştığını

²²⁷ *Vekâyi’-nâme*, s. 299-300.

²²⁸ *Vekâyi’-nâme*, s. 305-306.

²²⁹ *Vekâyi’-nâme*, s. 306-307; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 193.

öğrendi. Ayrıca Venedik'ten bir elçinin gelip kendileriyle görüşmek istediği haberini aldı²³⁰.

1.3.2.4. Kara Mustafa Paşa ve Venedik Elçisiyle Müzakereler

Kuşatma Osmanlıların top, humbara ve lağım patlatmalarıyla şiddetli bir şekilde devam ederken beyaz bayrak taşıyan bir geminin yanaştığını Sadrazam'a haber verdiler. 6 Kasım'da gelen yetkililer ile görüşmek için Mahmud Paşa'yı tayin eden Fâzıl Ahmed Paşa, gelen kimselerin kaleyi teslim etme dışındaki tekliflerinin reddedilmesini tenbih etti. Yetkililer, kendilerine geliş sebepleri sorulduğunda, kale komutanından mektup getirdiklerini ancak içeriği hakkında bilgi sahibi olmadıklarını belirttiler. Bunun üzerine geri gönderildiler. Aynı gün Padişah'tan yeni bir mektup geldi. Yenişehir'e geldiğini belirten Sultan IV. Mehmed, mektubunda Venedik elçisinin kendisine yakın bir yerde bulunduğunu ancak henüz huzuruna çıkmadığını belirtti. Bununla birlikte, Kandiye'nin fethinin ne derecede mümkün olduğunu sorup, buna göre, elçiyle müzakere edildiğinde kaleyi isteyeceğini söyledi. Nitekim bu günlerde Yenişehir'de bulunan Sultan IV. Mehmed'in zafer için beklentisi giderek yoğunlaşmıştı. Fakat kuşatmanın bir yıl daha uzaması durumunda adaya asker ve cephane yetiştirmenin pek mümkün olmadığını bildirerek duruma göre kendisine cevap vermesini istedi. Padişah'ın bu mektubundan dolayı büyük bir üzüntü duyan Sadrazam derhâl adamlarıyla istişare edip kendi kaleminden cevap niteliğinde yazılmış bir mektup gönderdi. Mektubunda Kandiye'nin fethinin yakın olduğuna, böyle bir zamanda kuşatmanın kaldırılmasının doğru olmadığına işaret etti. Kendisinin adaya gelmesine gerek olmadığından ve elçinin parasına ya da hilekâr sözlerine aldanmaması gerektiğinden söz etti. Elçiye hak ettiği cevabın verilmesini istedi. Bunun yanında Sadrazam, Musahip Mustafa Paşa, eniştesi Kara Mustafa Paşa, Şeyhülislam Minkârîzâde Yahya Efendi ve Şeyh Vâni Mehmed Efendi gibi Padişah'ın güvenini kazanan kimselere de ayrı ayrı mektuplar göndererek bu hususta kendisine yardım etmeleri ricasında bulundu²³¹.

Barış görüşmeleri için yaşanan diplomasi trafiği Yenişehir'de devam etti. Padişah, Venedik elçisi Alvise de Molino ile yapılacak müzakere görevini Kara Mustafa

²³⁰ *Silâhdâr Târîhi I*, s. 490.

²³¹ *Cevâhirü't-tevârih*, vr. 142a; *Silâhdâr Târîhi I*, s. 490-491; *Târîh-i Râşid I*, s. 127-128; *Târîh-i Fâzıl Ahmed Paşa*, vr. 61a-61b; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 416-417; Anonim *Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit'in Fethi*, s. 390-391; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 218-219; Vahid Çabuk, *a.g.e.*, s. 129-131.

Paşa'ya tevdi etti. Paşa, elçiyi 8 Kasım 1668 günü huzuruna kabul etti. Müzakerede ilk önce kendisi söz aldı. Venedikli elçiden Yenişehir'e geliş amacını öğrenmek istedi, bu suretle ona kendi hükümeti adına sahip olduğu yetkileri sordu. Elçi sözlerine başlarken ilk olarak Kandiye'de daha fazla kan dökülmemesi için geldiğini belirtti. Elçiyi dinleyen Mustafa Paşa ona Osmanlı Devleti'nin Venedikliler ile barış döneminde değil aksine savaş hâlinde bulunduklarını söyleyerek bu doğrultuda istihdam ettikleri Türk askerlerinin masraflarından söz etti. Hükümetinin barış istediğini savunan Molino, Osmanlı ordusunun Kandiye'yi terk etmesine karşılık yıllık 24.000 altın²³² vergi ve daha önce Bosna'da ele geçirilen Kilis Kalesi'nin iadesinin gerçekleşebileceğini belirtti. Elçinin bu cevabına karşılık Mustafa Paşa, Kandiye Kalesi'nde bu zamana kadar süren kuşatmanın başarıyla sonuçlanmasının yakın olduğunu, Padişah'ın Kandiye'nin tamamını istediğini bununla beraber, kalenin Osmanlı Devleti'ne teslim edilmemesi hâlinde iki taraf arasında herhangi bir barış antlaşmasının gerçekleşmeyeceğini ifade etti. Hatta elçinin Kandiye'nin anahtarlarını yanında getirmediğini bilmesi durumunda bu görüşmenin dahi gerçekleşmeyeceğini beyan etti. Onun bu sözleri üzerine Molino, Kandiye'yi teslim etmenin yalnızca Venedik hükümetinin elinde olmadığını ima ederek kuşatma altındaki kale için başta Papalık, Fransa Kralı olmak üzere diğer Hristiyan devletlerin de yetkili olduğuna dair sözler sarf etti²³³. Onun bu cevabı müzakerenin kesilmesine neden oldu²³⁴. Bu arada Padişah, Sadrazam'a yeniden bir hatt-ı hümayun göndererek elçinin huzuruna çıktığını ve kendisine ilettiği teklifleri hatırlattı. Bundan sonra Fâzıl Ahmed Paşa Kandiye'deki rütbeli askerleriyle müzakere ederek kalenin kesin bir şekilde fethedilmesini, bunca mücadeleden sonra buranın düşman elinde bırakılamayacağını dile getirdi. Bu gelişmeleri Sultan'a ileten Serdar, gerektiği takdirde

²³² Mühürdar Hasan Ağa, bu miktarı 25.000 altın olarak kaydetmektedir. Krş. *Cevâhirü't-tevârih*, vr. 142b. Râşid Efendi'nin eserinde Suda ve Kilis Kalelerinin yanı sıra 600 kese nakit akçe ile birlikte yıllık 20.000 altın önerildiği kayıtlıdır. Bk. *Târih-i Râşid I*, s. 132. Hammer ise Kandiye'nin Venediklilerde kalması koşuluyla bu vergiye ek olarak 100.000 duka tazminat verilebileceğinden bahseder. Bk. Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 194.

²³³ Abdi Paşa, elçinin sözü uzatma isteğine karşı Kara Mustafa Paşa'nın tavrını şu sözlerle kaydetmiştir: “Bî-avni'llâhi te'âlâ sa'âdetlû ve azametlû ve kudretlû efendimüz Pâdişâh-ı rûy-ı zemîn hazretleri bi-avni'llâhi'l-Meliki'l-Kadîr ol kal'âyı darb-ı şemşîr-i adûvv-tedmirleriyle teshîr iderler. Ba'dehû te'essîf ü nedâmet çekersiniz; fâ'ide itmez”. *Vekâyî-nâme*, s. 309.

²³⁴ *Vekâyî-nâme*, s. 308-309; *Silahdâr Târihi I*, s. 507-508; *Târih-i Râşid I*, s. 97; Sir Paul Rycout, *The History of the Turkish Empire, from the year 1623, to the year 1677*, s. 208; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 194-195; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 417.

ertesi kış mevsimi de siperlerde kalarak gönderilecek yardımcı kuvvet ve mühimmatlar sayesinde kalenin muhakkak düşeceğini bildirdi²³⁵.

Sultan'ın Kandiye'ye daha yakın olmak için geldiği Yenişehir'de müzakerelerde bulunan Venedik elçisi Molino, Kandiye'nin koşulsuz teslimini haber vermek için geldiği ümidiyle başlangıçta Kara Mustafa Paşa ve Şeyhülislam Minkârîzâde Yahya Efendi tarafından oldukça iyi karşılanmıştı. Ancak Molino'ya verilen emirlerde yine adanın paylaşımı ve daha evvel önerilen tekliflerin dışına çıkmayacağı anlaşıncı, Kara Mustafa Paşa ve Şeyhülislam onunla daha fazla görüşmek istemediler. Venedik elçisi Eğriboz'a götürüldü ve Fâzıl Ahmed Paşa'yla görüşmek üzere Hanya'ya gönderildi²³⁶. Molino vasıtasıyla yürütülen sulh görüşmeleri bundan sonra Sadrazam ile devam etti. 1669 yılı Ocak ayında elçi Hanya'ya ulaştı²³⁷. Burada göz hapsinde tutulan Venedik elçisi, Sadrazam'a bir arzuhal yazarak Hanya'ya geldiğini belirtti; akabinde burada mı kalacağını yoksa Kandiye'ye gelip onun huzuruna mı çıkacağını sordu. Sadrazam elçiye verdiği cevapta Hanya'daki vaziyetinin Padişah'ın fermanıyla gerçekleştiğini ve aynı zamanda Mustafa Paşa ile aralarında geçen müzakerenin detayı hakkında tam anlamıyla bilgilendirilmediklerini ifade etti. Bu nedenle Mustafa Paşa ile yaptığı görüşmenin detayını kendisinden öğrenmek istedi. Böylece Fâzıl Ahmed Paşa yaşananlar hakkında bilgi sahibi olarak elçinin neden böyle bir cezaya çarptırıldığını öğrenmek istemiş; bu doğrultuda, Padişah ve Kara Mustafa Paşa'yla yazışarak onları Molino'nun akıbeti hakkında bilgilendirmek istediğini yazmıştı²³⁸. Molino 6 Mart 1669'da yeniden kaleme aldığı mektubunda, sulh konusunda kararlı olan Venedik hükümetinin kararlarını bildirmek ve daha fazla kan dökülmemesi adına ricada bulunmak niyetiyle Sultan ve devlet erkânının karşısına çıktığını bildirmiş, ancak bu isteğinin karşılık bulmadığını ifade etmiştir²³⁹. Ayrıca elçi, daha önce yazıştığı ve boş sözler yerine kendisinden

²³⁵ *Cevâhirü't-tevârih*, vr. 143a; *Silâhdâr Târihi I*, s. 492; *Netayic ül-Vukuat*, C. I-II, s. 274; *Târih-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 128a-128b; *Anonim Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit'in Fethi*, s. 392-393.

²³⁶ Johann Wilhelm Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 693-694.

²³⁷ 18 Ocak'ta Sadrazam'ın adamlarından Ahmed Çelebi, Venedik elçisinin Hanya'ya geldiği haberini verdi. Elçinin buraya kaleyi vermek düşüncesiyle geldiği haberi üzerine orduda büyük bir sevinç meydana gelmiş iken, daha sonra Padişah'ın fermanıyla Hanya'ya hapsedilmek üzere gönderildiği anlaşıldı. *Cevâhirü't-tevârih*, vr. 144a-144b; *Târih-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 129a.

²³⁸ *Cevâhirü't-tevârih*, vr. 145b-146b; *Silâhdâr Târihi I*, s. 495-496; *Târih-i Râşid I*, s. 129; *Anonim Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit'in Fethi*, s. 398-399; *Târih-i Fâzıl Ahmed Paşa*, vr. 63b-64a.

²³⁹ Elçinin ileri sürdüğü önerilerin daha evvel yaptığı barış tekliflerinden farksız olduğu belirtilerek kendisinin Kandiye'yi teslim etme yetkisi olup olmadığı sorulunca olumsuz yanıt vermesi üzerine konuşmasına izin verilmediği belirtilmiştir. Daha sonra Kaymakam Kara Mustafa Paşa ve Şeyhülislam'ın kendisine Padişah'ın fermanı ne gerektiriyorsa bu yönde hareket edileceğini söylediklerini bildirmiştir. Mektubunda son olarak bazı sulh şartları üzerinde değişiklik yapma hakkına sahip olduğunu ancak bunun

hakikati yazmasını isteyen Baştercüman Panayot Efendi'ye²⁴⁰ de cevap niteliğinde bir mektup yazmıştı²⁴¹. Sadrazam Molino'yu biraz Hanya'da kısmen de Kandiye'deki ordugâhında göz hapsinde tutarak uzlaşmaya meyilli olduğunu gösterdi²⁴².

1.3.2.5. Kuşatmada Sona Doğru

Venedikliler hâlâ Kandiye'nin hiç değilse bir kısmını kurtarabilmenin ümidini taşıyorlardı. 1669 yılında Türk tehlikesini uzaklaştırmak için Girit'e asker ve para konusunda epey destek verildi²⁴³. Girit'e yardım gönderen devletler içerisinde Fransa başı çekmekteydi. Buna rağmen ikili ilişkilerin bozulmamasına dikkat eden Osmanlı Devleti, Fransa'yla ticari ilişkilerini sürdürmüştü. Osmanlı Devleti'nin bu iyi niyet gösterisine rağmen Fransa nakliye gemileriyle Kandiye'ye askerî yardım sağlıyordu. Bunun farkında olan ve daha evvel 13 Nisan 1669'da Fransız elçisi Denis de La Haye'i Tırhala'da huzuruna kabul eden Kara Mustafa Paşa elçiye hitaben “*Kandiye yalnız Fransızların yardımıyla ayakta duruyor.*” diyerek Venediklilerin Fransız kaynaklı desteklerle direnmeyi başardığını ifade etmişti. Fransa'nın Venedik'e ciddi yardımlarda bulunduğu gerçeği Kara Mustafa Paşa'nın bu tavrında açıkça tezahür etmektedir. Paşa, Sultan IV. Mehmed'in XIV. Louis ile iyi ilişkilerini sürdürmek istediğini fakat buna karşılık kralının da aynı şekilde davranması gerektiğini hatırlatmıştı. Diğer devletlerin temsilcilerinden şikâyetçi olmadıklarını belirten Mustafa Paşa, Fransa'dan şikâyete yol

dışına çıkarak Kandiye Kalesi'ni teslim etmeye yetkisinin olmadığını ve bu hususta kendisine anlayış gösterilmesini istemiştir. *Cevâhirü't-tevârih*, vr. 147a-148b; *Târih-i Fâzıl Ahmed Paşa*, vr. 64a-64b.

²⁴⁰ Panagiotti veya Panayotis Nikoussios olarak da bilinmektedir.

²⁴¹ Yazısında Yenişehir'de gerçekleşen müzakereyi detaylarıyla anlattığını, Sadrazam'ın barış şartlarını kabul etmemesi hâlinde Venedik hükümetinden bu şartları yeniden gözden geçirme talebinde bulunmak için kendisine izin verilmesini istemiştir. Aksi durumda daha önce Yenişehir'de belirttiği gibi kalenin teslimi konusunda umutlu olmadığını anlatmış, bu göreve tayin edildikten sonra ise kendi hükümetinden hiçbir mektup almadığını aktarmıştır. Panayot Efendi'den belirtilen şartlara razı olmalarını rica etmiş, hatta görüşmelerin bu şekilde mektuplaşarak değil Sadrazam'ın izniyle yüz yüze gerçekleşmesini dilemiştir. Bu isteğinin gerçekleşmesi durumunda iki taraf arasında barışa yönelik olumlu gelişmelerin olabileceğini aksi takdirde uygun bir anlaşmanın gerçekleşmesinin mümkün olmayacağını ima etmiştir. Molino ile Baştercüman Panayot Efendi arasındaki mektuplaşmaların detayı için bk. *Cevâhirü't-tevârih*, vr. 146b-147a; 148b-150a.

²⁴² Johann Wilhelm Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 694.

²⁴³ Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 122. Tek başına Osmanlı Devleti'ne karşı koyamayacağını anlayan Venedik hükümeti başta Fransa olmak üzere Batılı devletlerden sürekli yardım istemekteydi. Fransa'ya Kandiye'ye yardım etmesi ve Osmanlı ordusunu adadan uzaklaştırması hâlinde kalenin zaptı sözü veriliyordu. Aksi hâlde Kandiye düşerse bundan sonra krallık gemilerinin Akdeniz'de rahat bir şekilde dolaşamayacakları vurgulanıyordu. Bu arada Fransa'nın bu yardım talebine kayıtsız kalmaması Osmanlı Devleti'yle olan münasebetlerde gerilimin artmasına neden olmuş, aralarındaki sulhun zarar gördüğü düşüncesiyle görüşmeye gelen Fransız elçisi aşağılayıcı bir tutumla karşılaşmıştı. Barışa aykırı hareket eden Fransa Kralı'na izledikleri bu siyasetin sebebini soran kınayıcı nitelikte bir mektup gönderilmişti. *Silahdâr Târihi I*, s. 498; *Târih-i Râşid I*, s. 131; *Târih-i Fâzıl Ahmed Paşa*, vr. 65b.

açacak birçok hadisenin meydana geldiğini belirtmiş, buna karşın Osmanlı Devleti'nin kendilerine karşı hiçbir zaman ellerinde silahlarla savaşmadıklarını ifade ederek Fransızların St. Gotthard ve Kandiye²⁴⁴ savaşlarındaki askerî yardımlarına gönderme yapmıştı. Ayrıca Fransa'nın dostluğuna itimat etmek suretiyle ciddi paralar mukabilinde Osmanlı askerlerini adaya taşınması için kullanılan Fransız gemilerinin yolda Venedik ve Maltalılara teslim olduklarını ima etmiş ve Osmanlıların bunlardan haberdar olduğunu dile getirmişti²⁴⁵.

Kara Mustafa Paşa ile La Haye arasında geçen görüşmelere bakılırsa, Dîvân-ı Hümâyûn Fransız elçinin kapitülasyonları yenileme konusundaki talebine olumlu yaklaşma niyetinde değildi. Buna karşın 1669'da Dîvân-ı Hümâyûn tarafından görevlendirilecek bir memurun Fransız elçinin görevinde bırakılması talebini içeren bir mektupla Fransa'ya yollanması kararlaştırıldı. Padişah'ın temsilcisi olarak bu vazife için Müteferrika Süleyman Ağa görevlendirildi²⁴⁶.

Sadrazam tarafından rikâb-ı hümâyûna gönderilen telhis 23 Temmuz 1669'da Padişah'a teslim edildi. Kara Mustafa Paşa'nın Sultan IV. Mehmed'e sunduğu telhiste Girit'te yaşanan mücadeleye dair malumat verilmiş, başta Fransa olmak üzere Papalık

²⁴⁴ Osmanlı Devleti'yle barış hâlinde bulunan Fransa bir yandan güya Venedik'e yardım etmeye razı değilmiş gibi görünerek diğer yandan kendi halkının yardımlarına engel olamadıklarını belirterek bu kuşatmaya destek vermeye devam etmekteydi. Oysa Fransızların Girit konusunda samimi bir tutum sergilemediği 30 Mart 1669'da Beaufort düküne gönderilen mektuptan açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Zira mektupta şöyle deniyordu: “*Adı geçen dük [de Beaufort] bilmelidir ki ordu Kandiye'ye yardım için gönderilmiştir, fakat Majesteleri [XIV. Louis] Büyük Senyör [Padişah]’a açıkça harp ilan etmek istemediğinden, bu ordu Papa’nın adı ve onun bayrağı altında hareket edecektir.*” Bu yönde hareket eden Duc de Beaufort, emrinde yaklaşık 15.000 Fransız fedaisi taşıyan 70 parça kalyonu Kandiye'ye yardıma getirmişti. Keza onlarla birlikte içerisinde Papalık ve Malta askeri bulunan 30 gemi daha adaya ulaşmıştı. Kendilerini beğenmiş bu Fransız askerleri kaleden çıkarak Osmanlı ordusuna hücum etmeyi denediler; ancak Duc de Beaufort’un hayatını kaybettiği şiddetli çatışmada Fransızlar büyük bir zayıyat verdi ve geri çekilmek zorunda kaldı. *Zübde-i Vekayiât*, s. 14-15; *Târîh-i Râşid I*, s. 101; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 102; Mustafa bin Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, s. 172; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 135a; *Netayic ül-Vukuat*, C. I-II, s. 274-275; Sir Paul Rycart, *The History of the Turkish Empire, from the year 1623, to the year 1677*, s. 214; Vahid Çabuk, *a.g.e.*, s. 134-135. Jorga, Venedik’e gelen müttefik donanmasının 58 gemiden oluştuğunu nakletmektedir. Ona göre bu gemiler içerisinde 15 Fransız, 7 Malta ve 7 Papalık gemisi mevcuttu. Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 123.

²⁴⁵ Faruk Bilici, *XIV. Louis ve İstanbul’u Fetih Tasarısı*, TTK Yayınları, Ankara 2004, s. 44-45, Dipnot: 24. Jorga, Osmanlılara karşı direkt bir savaşa girmeye çekinen Fransa Kralı XIV. Louis’nin Kandiye’ye yardım etmek için bizzat hazırlıkları başlattığını kaydeder. Hatta Şubat ayı ortalarında Fransa Kralı’nın Venedik’teki vekilinin baharda çok mühim girişimlerde bulunulacağını vadettiğinden söz eder. Bk. Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 121-122.

²⁴⁶ Süleyman Ağa’nın Paris sefiri olarak görevlendirilmesi ve sonraki gelişmeler hakkında bk. Yılmaz Öztuna, *Türk Tarihinden Yapraklar*, MEB, İstanbul 1992, s. 328-331; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 197-198. Süleyman Ağa’nın Paris elçiliği bazı önemli çalışmalara konu olmuştur. Başlıca çalışmalar için bk. Phil McCluskey, “An Ottoman Envoy in Paris: Süleyman Ağa’s Mission to the Court of Louis XIV, 1669”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 46, (İstanbul 2016), ss. 337-355; Ayşegül Çıtlak, “XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Fransız İlişkileri, Müteferrika Süleyman Ağa’nın Fransa Elçiliği”, (YYLT), *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Trabzon 2016, s. 30-40.

ve Malta gemilerinden Venedik'e akan askerî yardımlara dikkat çekilmişti. Mektupta bilhassa Fransızların Osmanlı Devleti'yle aralarındaki sulhun aksine hareket ettiklerine vurgu yapılmıştı. Bununla beraber Fransa Kralı XIV. Louis'ye varis olan Beaufort'un da öldürüldüğü belirtilmişti²⁴⁷. Diğer taraftan Venedikli temsilcilerin tüm barış ısrarları bir işe yaramamıştı²⁴⁸. Türk ordusunun şiddetli hücumları netice verince Venediklilerin direnci kırılmış ve kalenin durumu daha nazik bir hâle gelmişti²⁴⁹.

1.3.2.6. Kandiye'nin Düşüşü ve Fetih Müjdesi

Nihayet Türklerin açtıkları siperler ve kalenin her taraftan kuşatılması sonrasında Dimitri Kantemir'in deyiimiyle “*o güne kadar görülmemiş bir kuşatma*” sonucu burada toplanan Osmanlı birlikleri yıllardır ele geçirmek için hazırlık yaptıkları bu kale için büyük aşama kaydetti²⁵⁰. Müttefiklerin kaleyi terk etmeleri ve Kandiye'nin zor durumda kalmasıyla nihayet Komutan Morosini ve diğer kumandanların ortak kararı üzerine kalenin teslimi müzakere edildi. Sadrazam'a kalenin teslimi için elçiler yollandı. 13 yıl boyunca Kandiye'de komutanlık yapan Morosini, İngiliz asıllı Albay

²⁴⁷ *Vekâyi'-nâme*, s. 326-327.

²⁴⁸ Padişah'tan sonra ikna edilemeyen Sadrazam da önerilen barış şartlarını kabul etmedi. Fâzıl Ahmed Paşa son kuşatma başlamadan evvel kendisine gelen barış yetkililerine yeterli miktarda hazineye sahip olduklarını, bu nedenle kendilerinin tüccar olmadığını hatırlattıktan sonra Kandiye Kalesi'ni hiçbir fiyata değişmeyeceklerini belirtmişti. Fâzıl Ahmed Paşa, kendisine sulh teklifinde bulunan elçilere hitaben şöyle demişti: “*Biz buraya bâzergânlığa gelmedik ve Devlet-i 'Aliyye'nin hazîneye ihtiyacı yoktur. Kandiye kal'asın virir ise ne hoş ve illâ gayrı yüzden mümkün değildir.*” *Cevâhirü't-tevârih*, vr. 152b; *Silahdâr Târîhi I*, s. 500; *Târîh-i Râşid I*, s. 132; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 131b; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 418.

²⁴⁹ Osmanlı askerlerinin yer altından açtıkları tüneller yoluyla patlattıkları lağımalar kalenin belli burçlarında büyük tahribat yarattı. Bunun yanı sıra kaledeki Venedikliler ve ona yardım eden müttefik askerlerinin metrisleri basmak suretiyle Türkleri adadan çıkarma harekâtı sonuçsuz kaldı. Kandiye'deki müttefik devletlerin yaşadığı güç kaybı Venediklilerin umutlarını iyice tüketti. Muhasaranın son safhasında Fransız askerlerinin Venediklilerle yaşadığı fikir çatışmaları ve Türklere karşı giriştikleri savaştaki kayıpların onlardan kaynaklandığını belirtmeleri suyu taşırmış oldu. Ortaya çıkan anlaşmazlık üzerine Fransızlar 27 Ağustos 1669'da kalyonlarıyla geri dönmeye başladılar. Malta ve Papalık askerlerinin de akıbeti Fransızlarınkinden farklı değildi. *Cevâhirü't-tevârih*, vr. 161b; *Târîh-i Râşid I*, s. 139; *Târîh-i Fâzıl Ahmed Paşa*, vr. 72b; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 136b; Faruk Bilici, “a.g.m.”, s. 150. Fransızlar Girit Seferi'ne Venedikliler yüzünden dâhil olduklarını ve bu nedenle onlar yüzünden Osmanlı Devleti ile aralarının açıldığını ileri sürmüşlerdi. *Silahdâr Târîhi I*, s. 517.

²⁵⁰ Şehit olan askerlerin yerini yeni gelenler dolduruyor, muhasarada bitkin düşen veya ayrılmak isteyen askerler ise komutanlarının ya gönüllerini almalarıyla ya da zor yollarla görevlerine döndürülüyordu. Kandiye'nin o ana kadar düşmemesinde konumunun savunmaya elverişli olması ve sürekli dış yardımlarla desteklenmesi ciddi bir role sahipti. Venedikliler ile beraber kaleyi savunanlar da uğradıkları kayıplara rağmen Fâzıl Ahmed Paşa komutasındaki kuşatmaya 28 ay dokuz gün dayanabildi. Kaleyi kurtarmak için ellerinden geleni yapmışlardı. Ancak mucize kabilinden bu çabalarına rağmen sonunda Sadrazam ve askerlerinin kudretine boyun eğmek zorunda kaldılar. Sadrazam'ın bir onur meselesi hâline getirdiği Kandiye kuşatması onun çabaları ve ısrarıyla birlikte komutanlarıyla işbirliği içerisinde hareket etmesiyle başarıya ulaşmıştı. Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 2, s. 175-176; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 419.

Thomas Anand ile Rum Stefano Scordilli'yi müzakere etmek için 29 Ağustos 1669'da Serdar'a gönderdi. Teslim bayraklarıyla yaklaşan bu yetkililerle görüşmek için Osmanlı tarafından Karakulak Ahmed Ağa ve Baştercüman Panayot Efendi²⁵¹ görevlendirildi. Sadrazam öncelikle gelen bu temsilcilerin kim olduklarını ve hangi niyetle geldiklerinin öğrenilmesini emretti. Bu iki yetkili, daha önce Molino'nun izlediği siyaseti izlemişlerse de rıza gösterilmemiş, Kandiye'nin teslim olup olmayacağı bilgisini kendilerine getirmeleri için kaleye geri yollanmışlardı. Yaklaşık iki saat sonra geri dönen yetkililer Morosini'nin başvurusu üzerine kalenin teslimine dair şartları görüşmeye geldiklerini ifade ettiler. Barış şartları ertesi gün Palaiokastrosu yakınlarında aynı yetkililer tarafından görüşülmeye devam etti. Elçiler barış şartlarını tasdik etmek maksadıyla Morosini'den onay almaları gerektiğini bildirdi. Bir sonraki görüşme için Atlı Tabya²⁵² denilen mevki üzerinde anlaşıldı. Sadrazam bu defa görüşmelere Halep Beylerbeyi İbrahim Paşa'yı da gönderdi. Altı gün altı gece süren görüşme neticesinde 5 Eylül'de 18 maddelik bir barış antlaşması²⁵³ üzerinde karar kılındı. İki taraf arasında imzalanan antlaşma doğrultusunda savaş durdurulmuş oldu²⁵⁴. Aslına bakılırsa, yıllarca Osmanlı kuşatmasına karşı direnen Venedik, güç koşullar altında kalmaktansa

²⁵¹ Kantemir, Venedik temsilcileriyle yapılan bu görüşmelerde Baştercüman Panayot'un mühim bir role sahip olduğuna dikkat çeker. Osmanlıların silah kuvvetiyle direncini kırdığı Venediklilerin kaleyi teslim etmelerinde Panayot'un yaptığı konuşmaların da etkili olduğuna değinmektedir. Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 2, s. 176. Resmî kayıtlar da Kantemir'in bu görüşünü destekler niteliktedir. Bundan önce Habsburglarla imzalanan barış antlaşmasında olduğu gibi Venedikle yapılan müzakere sürecinde sadakatle yerine getirdiği üstün hizmetlerinden dolayı ileride taltif edilerek kendisine maaş tahsis edilmek üzere Akdeniz'de yer alan Mikonos Adası'nın mutasarrıflığı tevcih edilmiştir. Buna göre, tercümanlık yaptığı süre boyunca adanın cizye ve haraç gelirlerinden iki yük akçelik kısmını hazineye teslim etmek suretiyle buranın gelirleri kendisine tahsis edilmiştir. BOA, C.HR., 106/5296, 1.

²⁵² *İsâ-zâde Târîhi*'nde, bu mevki Ak Tabya olarak zikredilmektedir. *İsâ-zâde Târîhi*, s. 103.

²⁵³ Mühürdar Hasan Ağa'nın tarih eserinde iki üç önemsiz madde dışında kayıtlı olan antlaşma maddeleri genel olarak şöyledir: Kandiye bütün cephe ve mühimmatıyla teslim olacak, Suda, İspirlonga ve Granbusa Venediklilerde kalacak, iki taraf arasında esir değişimi yapılacak ve Akdeniz'de birbirlerinin hakkına tecavüz edilmeyecek, Akdeniz'de bir kayığın dahi zarar görmesi durumunda bunu Venedik hükümeti telafi edecek, Galata'da bir hanede kalmak suretiyle bir Venedik elçisi Osmanlılara gönderilecek, diğer iskelelerde de balyoslar bulundurulacak, sulh kesinleşinceye dek iki taraftan rehinler alınacak, kaledelikler 12 gün içerisinde İstendiye'ye taşınacak, kalmak isteyenlere dokunulmayacak, canlarına ve mallarına zarar gelmeyecek, barış şartlarında bir değişiklik olmayacak ve gelecek olan Venedik büyükelçisi hediye ile gelecekti. 6 Eylül 1669'da Fâzıl Ahmed Paşa tarafından Venedik hükümetine gönderilen kâğıtta antlaşmanın 17 madden oluştuğu görülmektedir. Gönderilen antlaşma metni ve ahitname-i hümayûn için bk. BOA, A. {DVN.DVE.d, 16/4, vr. 9-18. Karşılaştırma için bakınız: Sir Paul Rycha, *The History of the Turkish Empire, from the year 1623, to the year 1677*, s. 218-219.

²⁵⁴ *Cevâhirü't-tevârih*, vr. 162a-163b; *Silahdâr Târîhi* I, s. 517-520; *Târîh-i Râşid* I, s. 140-141; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 102-103; *Târîh-i Fâzıl Ahmed Paşa*, vr. 72b-74a; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 137a-138a; Hasan Ali Cengiz, Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin Tevârih-i Cezîre-i Girid Adlı Eseri: Tahlil ve Metin, s. 270-272; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 225-226; Johann Wilhelm Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 698; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 418; Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. 5, s. 401; Vahid Çabuk, *a.g.e.*, s. 137-139.

Kandiye’yi teslim etmekten memnun gibi görünüyordu²⁵⁵. Hammer, iki taraf arasında yıllarca süren bu mücadeleye dikkat çekerken başka hiçbir memlekette müstahkem bir mevki için bu kale kadar uğraşılmadığını ve buradaki kadar can ve mal kaybının yaşanmadığını ifade etmiştir²⁵⁶.

Sultan IV. Mehmed, Kandiye’nin fethedildiği tarihlerde önemli bir hadise yaşamadan hayatını Yenişehir civarında avlanmakla ve Girit’ten gelecek bir zafer haberini beklemekle geçiriyordu. O, uzun sürecek bir avla zaman geçirmek için Eğriboz’a doğru hareket etti. Padişah ve maiyeti Livadiye’de iken 3 Ekim’de gelen bir mektup buradakileri sevince boğdu. İlginç bir şekilde, Padişah, fetih haberini Eğriboz’da almayı beklerken böylelikle bu hadiseden daha erken haberdar oldu. Sırkâtibi Abdi Paşa’nın bununla ilgili paylaştığı bilgiler, Kara Mustafa Paşa’nın hem kendisiyle hem de Sultan ile olan diyalogu yansıtmaları açısından burada zikretmeye değer.

Abdi Paşa, kalenin hangi tarihte fethedildiğini ve Padişah’a nasıl arz edildiğini öğrenmek maksadıyla bu gelişmeleri Kara Mustafa Paşa’dan öğrenmişti. Merzifonlu, Eğriboz’a doğru ilerlerken Livadiye’de Sultan’ı selamladıktan sonra onun kendi çadırına gittiğini söyledi. Bu sırada Sadrazam’ın adamlarından Kapı Kethüdası Ali Ağa yanında bulunan İbrahim Ağa’nın Kandiye’den fetih haberini getirdiğini ifade etmiş, inanmakta zorluk çeken Paşa buna tam kanaat getirmek için bir iki kez daha sormuştu. Ardından Fâzıl Ahmed Paşa’dan gelen telhisi hemen alarak Padişah’ın otağına yöneldiğini ve huzura çıkmak gayesiyle müsaade istediğini belirtmişti. Yanından daha yeni ayrılan Paşa’nın tekrar huzuruna çıkmasını şaşkınlıkla karşılayan Sultan, bu durum karşısındaki şaşkınlığını “*Aceb bu zamân gelmeğe bâ’is ne ola? Husûsan şimdi rikâbımızdan ayrılmış idi.*” ifadeleriyle dile getirmişti. Paşa’nın huzuruna çıkmasına izin verdi. Huzura çıkarak yer öpen Merzifonlu, Sultan’a hitaben “*Pâdişâhum müjde olsun! Kandiye Kal’ası feth olundu.*” dediğinde onun heyecandan “*Gerçek mi, telhis geldi mi?*” sözleri üzerine gelen mektubu çıkarıp arz ettiğini söylemişti. Başından beri savaşı büyük bir ilgi ve heyecanla takip eden Padişah²⁵⁷, telhisi eline aldıktan sonra

²⁵⁵ Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 125.

²⁵⁶ Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 228.

²⁵⁷ Sefere gitmeyen padişahlar, savaşın gidişatı hakkında daima sadrazamların tahrir veya telhis gibi haber araçlarıyla bilgilendirilirdi. Özellikle bu süreçle alakalı işleri merak ve heyecan içinde takip etmek sultanların bilinen âdetlerinden birisiydi. Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara 1984, s. 67-68.

sevinçten gözyaşlarına boğulduğu için mektubu okuyamamış ve çevresindekiler de ona aynı şekilde eşlik etmişti. Dolayısıyla mektup Sırkâtibi tarafından okunmak suretiyle ona uzatılmıştı. Gelen yazıda Kandiye'nin 27 Eylül'de tamamıyla fethedildiği ve Venediklilerle hangi koşullarda barış sağlandığı bildirilmekteydi. Bu haber üzerine memleketin her tarafında üç gün üç gece şenlik yapılması emredildi. Ayrıca Padişah, daha önce huzurunda akdedilen mecliste Kandiye'den feragat edilerek barışın tesis edilmesini isteyenlere karşı bu hususta yanından ayrılmayan ve buna sadık kalan Merzifonlu'ya özel hayır duada bulunup samur bir kürk hediye etti²⁵⁸.

Sadrazam'a Büyük Mirâhûr Canpolad Bey ile kılıç ve kaftan²⁵⁹ gönderildi. Bunun ardından Padişah maiyetiyle beraber Eğriboz'dan Yenişehir'e ve oradan da kışlamak maksadıyla Selanik'e geçti. Kışı burada geçirdikten sonra Selanik'ten Edirne'ye gidilmesi emredildi. Fâzıl Ahmed Paşa ise Kandiye Kalesi'ne nizam vermek üzere kışı Girit'te geçirmeye karar verdi²⁶⁰. Buradaki işlerini halleden Sadrazam, Girit'e idareci olarak Ankebûd Ahmed Paşa'yı bıraktıktan sonra Edirne'ye geçti. Vezirler, ulema ve ayanlar tarafından büyük bir törenle karşılandı. Huzura davet edilen Sadrazam, Padişah ve kendisini karşılayanları verilen emir gereğince atı üstünde selamladı. Daha sonra atından inip Sancak-ı Şerif'i Sultan IV. Mehmed'in ellerine teslim etti. Padişah, kendisine bu gururu yaşatan Sadrazam'ına iltifatlarla bulunarak kendisine sultanlara yaraşan bir kürk hediye etti²⁶¹.

1.4. LEHİSTAN SEFERİ (1672-1676)'NDE KARA MUSTAFA PAŞA

1.4.1. Birinci Lehistan Seferi (1672)

1.4.1.1. Kara Mustafa Paşa ve Seferin Tarihî Zemini

Fâzıl Ahmed Paşa'nın son büyük askerî harekâtı olan Lehistan Seferi'ne geçmeden önce, Osmanlı Devleti'nin Lehistan'a sefer düzenlemesinin nedenini ve

²⁵⁸ *Vekâyi'-nâme*, s. 330-333; *Silahdâr Târîhi I*, s. 554-555; *Târîh-i Râşid I*, s. 143; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 139b.

²⁵⁹ Mühürdar Hasan Ağa, Padişah'ın sefer niyetiyle Yenişehir'e gelmiş olmasından dolayı Serdar'a sorguç göndermenin geleneğe ters düştüğünü belirtmiş; bu nedenle ona yalnızca kaftan ve kılıç yollandığını kaydetmektedir. *Cevâhirü't-tevârih*, vr. 168a.

²⁶⁰ *Vekâyi'-nâme*, s. 333; *Cevâhirü't-tevârih*, vr. 172b; *Silahdâr Târîhi I*, s. 555; *Târîh-i Râşid I*, s. 144-145; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 103-104.

²⁶¹ *Vekâyi'-nâme*, s. 341-342; *Silahdâr Târîhi I*, s. 558-559; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 108; *Netayic ül-Vukuat*, C. I-II, s. 275.

amacını anlamak gerekir. Kara Mustafa Paşa, seferden önce rikâb-ı hümâyûn kaymakamı sıfatıyla devletin Karadeniz'in kuzeyinde etkili olmasını hedeflemişti ve bu hususta bazı teşebbüslerde bulunmuştu. Bu bakımdan, Köprülüzâde'nin yokluğunda Kara Mustafa Paşa, Osmanlı Devleti'nin kuzey siyasetinin belirlenmesinde nüfuzlu bir role sahipti²⁶². Ayrıca Kara Mustafa Paşa ve Sadrazam arasında güçlü ve sürekliliği olan bir bağ söz konusuydu. İkisi arasındaki bağlantılar imparatorluğun dış ilişkilerinin yönetimi üzerinde büyük kontrol sağladı²⁶³.

17. yüzyılda Kazakların desteklenmesi, Lehistan-Litvanya Birliği ve Rusya arasında bir denge kurma politikasının sonucu olarak ortaya çıktı. O anda Rusya karşısında Lehlileri zayıflatmak pahasına bile olsa gelecekteki Kazak saldırılarını önlemek için böyle bir siyaset takip edildi. Kazakları etkisiz hâle getirmek güç olmakla birlikte onları koruma altına almak ve fetih politikasını kuzeye doğru yöneltmek uygun bir yol gibi göründü. Bu politikanın esas aktörlerinden birisi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ydı. İzlediği bu siyaset uğrunda, Osmanlı sultanından korunma talep eden Kazakların özgürlüğünü ihlal etmemesi hususunda Lehistan hükümetine uyarıcı nitelikte mektuplar dahi göndermişti²⁶⁴.

İngiliz diplomat Rycout'un sunduğu bilgiler Kara Mustafa Paşa'nın bu hususta izlediği siyaseti ortaya koyması bakımından dikkate değerdir. Fâzıl Ahmed Paşa'nın sadareten uzak kaldığı süre zarfında bu makamın Mustafa Paşa'ya emanet edilmesiyle Merzifonlu idarî işlerin yanı sıra uluslararası sahada izlenen siyasetin de önemli bir parçası hâline gelmişti. Sadrazam Kandiye Kalesi'nin fethiyle meşgul iken o, bulunduğu makamın kendisine sağladığı olanaklar ölçüsünde Osmanlı fetih siyasetine de yön vermişti. Rycout'a göre, daha önce Lehistan elçisiyle yapılan diplomatik görüşmeler bu siyasetin bir yansımasıdır. Girit'in fethinden sonra imparatorluk topraklarını korumak ve aynı zamanda yeni bir savaşa zemin hazırlamak için Lehistan elçisinin kendi topraklarına yapılan Tatar istilalarını ileri sürmesi iyi bir gerekçe olarak göründü. Ona göre, Osmanlı ordusunun yeni hedefinin neresi olması gerektiği önemli

²⁶² Dariusz Kołodziejczyk, "Leh Belgelerinde Devlet Adamı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa", *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000)*, Ankara, 2001, s. 118.

²⁶³ Merlijn Olon, "'A Most Agreeable and Pleasant Creature'? Merzifonlu Kara Mustafa Paşa in the Correspondence Of Justinus Colyer (1668-1682)", *Oriente Moderno*, Nuova serie, Anno 22 (83), Nr. 3, (2003), s. 653.

²⁶⁴ Dariusz Kołodziejczyk, *The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681), Defter-i Mufasssal-i Eyalet-i Kamaniçe, Part 1: Text, Translation, and Commentary*, Cambridge: Harvard University Press, 2004, s. 4.

bir mesele olarak ortada duruyordu. Venedikliler ile barış henüz gerçekleştiğinden, bu tarafa yeni bir sefer düzenlemek için vakit erken sayılırdı. Güneyde Safevî topraklarının bazı bölümleri kalıcı bir başarıyı sürdüremeyecek kadar uzaktı. Macaristan toprakları yakın zamanda işgal edilmiş ve yakın dönemde savaşa girdiği Avusturya ile de geçerliliği 20 yıl sürecek olan Vasvar Antlaşması devam etmekteydi. Yani aynı ülkede sık sık savaşmak pek makul bir tercih olarak görünmemekteydi. Bu nedenle, Lehistan'ın unutulmuş topraklarına yönelmek Osmanlı Devleti'nin kuzey siyaseti açısından izlenebilecek bir tercih oldu²⁶⁵. Aşağıda izah edileceği üzere, Lehistan elçisinin Tatar akınlarından şikâyetçi olmasının beklendiği gibi karşılık bulamaması ve sonraki süreçte Osmanlı Devleti'nin Hatman Petro Doroshenko'yu²⁶⁶ himaye etmesi bölgedeki dengeleri sarsmış ve iki taraf arasındaki gerilimi artırmıştı. Rikâb- Hümayûn Kaymakamı Kara Mustafa Paşa'nın böyle bir ortamda izlemiş olduğu siyasî ve diplomatik tutum ileride Lehistan topraklarına düzenlenecek olan seferin arka planını ortaya çıkarması itibarıyla önem arz etmektedir.

Kara Mustafa Paşa'nın sadrazam vekili olarak üstlendiği en iddialı rol şüphesiz özel konularla Sultan'ı ziyaret etmek isteyen yabancı temsilciler ile büyükelçilerin yaptığı diplomatik müzakerelere müdahalede bulunmasıydı²⁶⁷. Paşa'nın elçilerle yaptığı görüşmeler elbette bir önceki bölümde zikredilenlerle sınırlı değildi. Karadeniz'in kuzeyinde yaşanan bazı tatsız olaylar Lehistan hükümetinin Osmanlı Devleti'ne bir elçi göndermesine neden oldu. Lehistan, 1650'lere dek hamisi olduğu Kazakları Tatar akınlarına karşı koymak maksadıyla Karadeniz civarına ve Osmanlı sınırları içerisinde bulunan sahil kentlerine yönlendiriyordu. Osmanlı Devleti ile Lehistan arasında yenilenen her antlaşma metninde bu Kazak saldırılarının önlenmesi isteniyordu. Osmanlı Devleti ise bu sorunlara karşılık Lehistan'ın bölgedeki varlığını sürdürmesine yardımcı olmak suretiyle Orta Avrupa'da Rusya ve Avusturya'ya karşı bir denge unsuru

²⁶⁵ Sir Paul Rycha, *The History of the Turkish Empire, from the year 1623, to the year 1677*, s. 231.

²⁶⁶ Petro Doroshenko, 1627'de babasının albaylık hizmetinde bulunduğu Çehrin'de dünyaya geldi. Doroshenko ailesi, Kazak ordusuna hizmet eden seçkin bir aileydi. Hatmanlık yapmış olan dedesi Mykhailo, 1628'de katıldığı Kırım Savaşı'nda ölmüştü. Petro Doroshenko'nun ne zaman ve nerede eğitildiği tam olarak bilinmemektedir. Bununla beraber, iyi bir Latince bilgisine sahip olması, Lehçe konuşabilmesi, ileri düzey tarih bilgisine hâkimiyeti ve çok iyi bir konuşmacı olması gibi özellikleri kendi döneminde yüksek bir eğitim aldığına işaret etmektedir. 1648'de Hatman Boğdan Hmelnitsky'nin hizmetine katıldı ve bu süreçte kapsamlı bir askerî ve diplomatik eğitim gördü. Dmytro Doroshenko, *A Survey of Ukrainian History*, Oleh W. Gerus (ed.), Winnipeg, Humeniuk Publication Foundation, 1984, s. 283.

²⁶⁷ Yasir Yılmaz, "a.g.m.", s. 32.

olarak kalmasına çalışmaktaydı²⁶⁸. Ancak Kırım Tatarlarının son zamanlarda yaptıkları sınır tecavüzleri ve akınlar Lehistan hükümetini çileden çıkarmıştı. Lehistan Kralı'ndan gelen elçi, 3 Nisan 1667 günü Tunca Nehri kenarında kurulan otağda huzura kabul edildi. Sultan'ın önünde eğildikten sonra kralından getirdiği nâmesini sundu. Mektup, Lehistan topraklarına yönelen Tatar akınlarından duyulan rahatsızlığı ve bu konuda Osmanlı Devleti'nden rica edilen yardım talebini içermekteydi²⁶⁹. Bunun yanında Rusya'yla aralarındaki savaşa son verdiklerini ve barış antlaşması imzaladıklarını bildiren elçi, Kara Mustafa Paşa'nın tepkisini çekmişti²⁷⁰.

Elçinin isteklerine karşılık Kara Mustafa Paşa tarafından Lehistan Kralı Jana Kazimierz (1609-1672)'e hitaben gönderilen 6-15 Nisan 1667 tarihli mektupta, küçük Leh elçisi namıyla gönderilen elçinin iki devlet arasındaki dostluğa yakışır şekilde ağırlandığı ve onunla birlikte gönderilen mektubun teslim edildiği bildirilmektedir. Mektuba göre Kazimierz, aralarındaki ilişkileri daha sağlam hâle getirmek için dostluk antlaşmasını yenilemek ve bundan sonra büyükelçi payesiyle temsilci göndermek istediğini bildirmektedir. Kara Mustafa Paşa ise gönderdiklerini elçinin iyi ağırlandığını, getirdiği mektubun tercüme edilerek Sultan'a sunulduğunu ve kendisine gerekli cevabın Sultan tarafından verilen mektupta yer aldığını bildirmiştir. Sultan'ın lütfuna dikkat çektikten sonra, “*Büyük elçilerin gelmesine izn ve ruhsat-ı hümmâyûnları sâdır olmuştur.*” diyerek bu konudaki isteklerinin kabul edildiğini, bundan sonra Osmanlı Devleti'ne gönderilecek büyük elçilerin de aradaki dostluğa yaraşır şekilde karşılanacağını ve misafir edileceğini bildirmiştir²⁷¹. Hemen hemen aynı içeriğe sahip bir diğer mektubu da başhatman Stanislaw Potocki'ye göndermiştir²⁷².

Ne var ki Tatar akınlarına son verilmesini isteyen elçinin bu girişimden istediği gibi bir sonuç çıkmadı ve bu konudaki yakınmaları sona ermediğinden iki ay sonra yeni bir görüşme talep etti. Bu arada Padişah gezmek ve avlanmak maksadıyla 9 Haziran'da Dimetoka'ya doğru yola çıkmıştı. Av esnasında, çoğu defa olduğu gibi, kendisine

²⁶⁸ Dariusz Kołodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century), An Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents*, Leiden-Boston-Köln: Brill, 2000, s. 145.

²⁶⁹ *Vekâyi'-nâme*, s. 255; *Silahdâr Târihi I*, s. 433; *Târih-i Râşid I*, s. 86. Bu görüşmeden önce Edirne'de Kaymakam Kara Mustafa Paşa ile müzakerelerde bulunan Leh elçisi ve beraberindekilere birer hilat teslim edilmişti. Buna göre, Mustafa Paşa huzurunda elçiye bir kuşaklık hilat verilirken tercüman, mübaşir ağası ve maiyetine de âlâ ve altın-gümüş hilatlar hediye edilmişti. 3 Nisan'da ise Padişah'ın elini open elçiye yine bir kuşaklık hilat giydirdi. BOA, *AE.SMMD.IV*, 83/9917, 1.

²⁷⁰ Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 182.

²⁷¹ AGAD, Arch. Kor., Dz. turecki, teczka 449, nr 755.

²⁷² AGAD, Arch. Kor., Dz. turecki, teczka 450, nr 756.

Edirne Kaymakamı Kara Mustafa Paşa refakat etti. Edirne’de onun yerine ise vekil olarak Şeyh Mehmed Paşa bırakıldı. Ertesi gün Dimetoka’ya gelen Padişah, otağını Kızıltepe mevkiinde kurdurdu. Leh elçisi, Sultan ile görüşmesini burada gerçekleştirmek durumunda kaldı²⁷³. Zira Padişah’ın Edirne’den ayrıldığı gün onunla görüşme yapmak isteyen elçi bir günlük mesafede bulunan Dimetoka’ya çağırılmıştı. Kazimierz’in elçi olarak gönderdiği Litvanya Palatini²⁷⁴ Hieronim Radziejowski (1612-1667), 150 kişiden oluşan maiyetiyle buraya geldi. Rycout, elçinin ilk görüşmesini 25 Haziran’da Kaymakam Kara Mustafa Paşa’yla gerçekleştirdiğini bildirmekte, ayrıca bu görüşmede, elçinin maiyetinde kaftan hediye edilen 35 adamı olduğundan bahsetmektedir. 28 Haziran’da Sultan’ın huzuruna çıkan Leh elçisi bu ziyaretinde yakut ve pırlantalarla süslenmiş altın bir kılıf içinde kristal bir kupa, iki gümüş kupa, bir saat, dört kartal ile süslenmiş ve aynı zamanda saat görünümlü gümüşten bir dolap, iki benekli köpek ve çeşitli hediyeler sundu. Kralından getirdiği hediyeleri veren elçi, Kazimierz’in Osmanlı hükümetinden isteklerini dile getirdi. Lehistan tahtında yorgun düşmüş olan Jan Kazimierz, 1667’de Lehistan topraklarına gerçekleştirilen Tatar akınlarından²⁷⁵ sonra, iki taraf arasındaki sulha zarar gelmeden belirli şartlar dâhilinde barış yenilemek istemişti. Bu şartlar, yapılan son istilalara karşılık tazminat ve Tatarlara karşı bu hareketlerinin bedelini ödetmek için istenilen izindi. Sultan’ın av otağında yapılan müzakere, elçinin kolay sinirlenen bir yapıya sahip olmasından ve takındığı tavırlardan dolayı²⁷⁶ olumsuz sonuçlandı. Bunun yanında Sultan IV. Mehmed elçiye herhangi bir yanıt vermedi ve konuyu Mustafa Paşa’ya havale etti. Sonuç olarak Lehistan elçisi hükümdarını memnun edecek bir sonuç elde edemedi²⁷⁷.

Bir sonraki ay yaşanan gelişmeler Lehistanlı yetkililerin tadını kaçırarak cinstendi. Nitekim son dönemlerde yaşadıkları Tatar saldırılarının yanında Ukrayna’nın iki tarafına hâkim olan Petro Doroshenko, Osmanlı Devleti’ne tabi olma yolunda ilk

²⁷³ *Vekâyi’-nâme*, s. 259; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 98; *Silahdâr Târîhi I*, s. 472.

²⁷⁴ Latince kökenli bir kelime olan Palatine veya Palatinus, Roma döneminden beri Avrupa’daki imparatorluk veya kraliyet saraylarına bağlı üst düzey bir memura verilen isimdir.

²⁷⁵ 1666 ve 1667 senesinde Tatarlar, Rus Çarı ile Lehistan Kralı arasındaki yakın münasebetlerden dolayı Lehistan hükümetine ceza vermek üzere Leh topraklarına sık sık akınlar yapmaktaydı. Bk. Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 130.

²⁷⁶ Görüşmenin yapıldığı tarihte, Leh elçisinin yer öpmesi hususunda teşrifat kurallarına aykırı hareket edilmiş, bu hususta hatalı davranan kapıcıbaşının cezalandırılmaları için ayrıca Mustafa Paşa’ya ferman verilmişti. Bu doğrultuda başkapıcı olan Kabakulak Ahmed Ağa, yaşının ilerlemiş olması sebebiyle görevinden azledilerek emekli edilmişti. Bk. *Vekâyi’-nâme*, s. 261.

²⁷⁷ Sir Paul Rycout, *The History of the Turkish Empire, from the year 1623, to the year 1677*, s. 189; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s. 46.

girişimlerini başlattı. Ancak 1667 yılında Andrusovo’da alınan kararla Ukrayna’nın Rusya ve Lehistan arasında bölündüğü haberi²⁷⁸ onu açık bir isyana teşvik etti²⁷⁹. Bağımsız bir Ukrayna’nın geleceğini tehdit eden bu gelişmeden sonra Doroshenko, yönünü Osmanlılara çevirerek Lehistan yanlısı tutumundan vazgeçti. Bu doğrultuda o, vakit kaybetmeden siyasî ve askerî ittifak yapma önerisiyle elçilerini Osmanlı Devleti’ne yolladı. Muhtemelen, Rusya-Lehistan uzlaşmasından haberdar olması onun bu kararında acele etmesine neden oldu. Gelen elçiler, Sultan ile görüşmeden önce 7 Temmuz’da Kara Mustafa Paşa’nın Dimetoka Sahrası’nda kurulan çadırında ağırlandılar²⁸⁰. Bundan iki gün sonra Kazak temsilciler isteklerini bildirmek amacıyla Padişah’ın karşısına çıkma talebinde bulundular. Huzura kabul edilen Kazak elçisi, ilk olarak, Doroshenko’nun gönderdiği mektup ve hediyeleri takdim etti. İkinci olarak, bundan böyle Padişah’ın kulları arasında olduklarını, sahip oldukları 50.000 askerle Osmanlı Devleti adına hizmet etmeye hazır bulunduklarını belirtti. Elçinin bu

²⁷⁸ Ukrayna’nın sağ kıyısında yaşanan yeni gelişmeler, birbirleriyle savaş hâlinde olan Rusya ve Lehistan yönetimini uzlaşmak için bir araya getirmişti. Doroshenko’nun Osmanlı Devleti’ne yakınlaşma çabaları sonucu Moskova ve Varşova’da ciddi bir kaygı ortaya çıkarmış, ortak düşmana karşı 1666 Şubat ayında başlayan görüşmeler sonunda 13 Ocak 1667’de Smolesk civarındaki Andrusovo köyünde iki devlet arasında 13 yıllık bir antlaşma imzalandı. Antlaşmanın maddelerine göz atıldığında, Andrusovo barışı Rusların yararına dokunan bir mutabakat oldu. Neticede Lehistan hükümeti, Doroshenko’dan çekinmelerinden ve Türklere karşı besledikleri olumsuz tutumdan dolayı Ruslara karşı fazla uysal hareket etmek gibi bir politik yanlışa sürüklendi. Bk. Sir Paul Rycaut, *The History of the Turkish Empire, from the year 1623, to the year 1677*, s. 234-235; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, 6. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 248.

²⁷⁹ 1660 senesinde Yuri Hmelnitski, Sağ Yaka Ukrayna’sında idare merkezini güçlendirirken ülkenin sol yakasında ileri gelen gruplar Rusya’nın desteğiyle kendilerini temsil eden bir hatman seçmişlerdi. Buna mukabil Yuri Hmelnitski’nin isyancı grupları bastırmak amacıyla giriştiği birkaç sefer sonuçsuz kalmıştı. Bölgenin Moskova sınırlarına yakınlığından dolayı Rus Çarlığı valileri civardaki konumlarını sağlamlaştırmışlardı. Bunun ardından 1663 başlarında umutsuzluğa sürüklenen Sağ Yaka Ukrayna Hatmanı Yuri Hmelnitski henüz yirmi iki yaşındayken hatmanlıktan istifa etmişti. O yıl, Sağ Yaka Kazakları Polonya’ya bağlı bir hatman seçerken, Sol Yakadakiler ise Moskova’dakilerin egemenliğini tanıyan bir hatman seçti. Bundan sonra, en tanınmış Kazak ailelerinden birine mensup olan Petro Doroshenko, vatanlarının bölünmesine karşı çıkan grupları etrafında toplayarak ileride çatışmalara yol açacak yeni bir karışıklık ortamına neden oldu. Doroshenko, Polonya’ya karşı yeni bir isyanı başlatmak ve Dinyeper Nehri’nin iki tarafında Ukrayna’yı birleştirmek için propaganda girişimlerinde bulundu. Yuri Hmelnitski’nin bir destekçisi olarak Sağ Yaka Ukrayna’ya geldi ve 1665’te yerel Kazaklar tarafından hatman seçildi. Kendinden önce aynı makamda bulunan Yuri’nin babası Bogdan Hmelnitski gibi Kırım Tatarlarının desteğine güvendi. Birlikte 1667 sonbaharında Polonya ordularına saldırıda bulunarak Lehistan Kralı’nı özerklik vermeye zorladılar. Ardından Doroshenko, Dinyeper’in öteki tarafına geçti ve Moskova’ya karşı ayaklanmaya hazırlanan Sol Yaka Ukrayna’nın kontrolünü eline aldı. Serhii Plokhyy, *The Gates of Europe, A history of Ukraine*, New York: Basic Books, 2015, s. 115-116.

²⁸⁰ Bu görüşmede Kazak elçisine ve yanındakilere birer hilat giydirildi. Sarıkamış Kazağı elçisine bir alâ hilat, kendisiyle ilgilenmek üzere tayin edilen mübaşir Osman Çavuş, tercüman ve geri kalan adamlarına da kıymetli birer hilat verildi. Toplamda üç alâ hilat ve üç altın-gümüş hilat dağıtılmıştı. BOA, AE.SMMD.IV, 83/9907, 1.

sözlerinden memnun kalan Sultan, sözlerine sadık kalmaları hâlinde kendilerinin himaye edileceğini bildirdi²⁸¹.

Osmanlı Devleti takip ettiği bu dış politika sayesinde Doroshenko ve halkından yararlanarak, o tarihlerde yakınlaşmaya başlayan Lehistan ve Rusya'ya karşı bir denge kurma eğilimindeydi. Doğu Avrupa'da nüfuzunu artırmak isteyen Rusya ile buna karşı çıkan Lehistan arasında 1654'ten beri devam eden savaşı sona erdiren ateşkes Ukrayna'nın devletleşme sürecini önemli ölçüde etkiliyordu. Bu coğrafyada mevcut dengenin bozulmasına karşı çıkan Osmanlılar, 1667'de Lehistan ile Rusya arasında akdedilen Andrusovo ateşkesiyle yakından ilgiliydiler. İki taraf arasındaki ateşkes Karadeniz bölgesindeki siyasî durumu Bahçesaray ve İstanbul için olumsuz yönde değiştirdi. Dahası, Osmanlılar ve Tatarlar, bir kez daha Lehistan-Rus çatışmasından ayrı olarak Kazakların sınır ötesine yaptığı baskınlar sorunuyla bir kez daha karşı karşıya kaldılar²⁸². Lehistan ile Rusya arasında imzalanan ateşkes, bir taraftan Ukrayna'nın bağımsızlığına kasteden; öte taraftan Osmanlı yayılmacılığını önleme amacı taşıyan bir antlaşmaydı. Bu gerçekten hareketle, Osmanlı Devleti'nin Kazakları destekleme politikasını biraz da Rusya ile Lehistan arasındaki yakınlaşmada aramak gerekmektedir.

Ulusal bağımsızlığını elde etme yolunda Lehistan ve Rusya'dan destek göremeyeceğini anlayan Doroshenko, hedefine ulaşmak maksadıyla yönünü Osmanlı Devleti'ne çevirdi. Ne var ki, onun bu politik tercihi halkı Türkleri sevmiyordu. Doroshenko, halkının bu tutumundan dolayı, Sultan ile görüşmelerini gizlice sürdürmek zorunda kaldı. Bunun yanında Ukrayna'nın müttefikleri olan Tatarlar tarafından yağmalanması büyük memnuniyetsizliğe neden olmaktaydı; ancak Doroshenko ülkesine başka bir destek kaynağı göremediğinden Ukraynalıların Lehistan'dan kurtulmalarına yardımcı olması için Sultan ile iyi ilişkilerini sürdürmeye çalıştı²⁸³. O, kritik bir durumla karşılaştığı anda, 1648'den sonra Azak'ta meydana gelen ayaklanmalara ve Don Kazaklarının Türklerle savaşmasına rağmen o tarihlerde destek

²⁸¹ *Vekâyi'-nâme*, s. 262; *Târîh-i Râşid I*, s. 87; *Silahdâr Târîhi I*, s. 472. Kazak diplomatlara bu görüşmeden sonra da kürk giydirilmişti. BOA, AE.SMMD.IV, 83/9906, 1.

²⁸² Bu ikili antlaşma, Ukrayna'nın iki kısma bölünmesini onaylayan bir mütarekeydi. Buna göre, Ukrayna'nın sol yakası Rus himayesini tanıyan Hatman Ivan Samoilovich tarafından ve sağ yakası ise Petro Doroshenko tarafından yönetilecekti. Bununla birlikte, Lehistan-Litvanya Topluluğu Moskova ile barışı sağlamak için diğer toprak imtiyazlarını kabul etmek zorunda kaldı. Aslına bakılırsa Andrusovo Antlaşması, Rusların Lehistan-Litvanya Milletler Topluluğu karşısındaki konumunu güçlendirdi. Bu durum, Osmanlıların bu iki devlet arasında bir güç unsuru olarak gördüğü Kırım politikasına yeni bir tehdit oluşturdu. Natalia Królikowska-Jedlińska, *Law and Division of Power in the Crimean Khanate (1532–1774)*, Leiden-Boston: Brill, 2019, s. 39.

²⁸³ Michael Hrushevsky, *A history of Ukraine*, Ed. O. J. Frederiksen, Archon Books, 1970, s. 331.

alabileceği tek kişinin Osmanlı Sultanı olduğunu biliyordu. Ona göre Türkler, Latinlere göre daha az tehlikeli bir görüntü arz ediyordu. Bu nedenle Kırım Hanı Adil Giray'ın desteğini alarak Sultan IV. Mehmed'in himayesine girmeye çalışıyordu²⁸⁴.

Böyle bir siyasî ortamda yaşadığı muvaffakiyetsizliğe ve muamelelere sinirlenen ihtiyar elçi Radziejowski, Ağustos ayında geçirdiği ateşli bir nöbetten dolayı yaşamını yitirdi. Hayatını kaybeden Radziejowski'nin görevini kendi sekreteri olan Franciszek Kazimierz Wisocki üstlendi. Fakat o da Mustafa Paşa'nın bu konuda geri adım atmasında başarılı olamadı. Tatar saldırıları nedeniyle herhangi bir tazminatın bahis konusu bile olmayacağı; aksine Lehistan hükümetinin Osmanlı Devleti'nin koruması altında olan Tatarlara ve Kazaklara bundan sonra dokunmaması talep edildi. Lehistan'ın yakın dönemde Andrusovo'da bir antlaşma akdettiği Rusya'ya karşı hemen harp ilan etmesi, Osmanlı tacirlerine memleketlerinde serbest dolaşım hakkı vermesi ve bunların uğrayacakları muhtemel maddi kayıpların telafi edilmesi istendi. Bu ağır istekler karşısında Franciszek Wisocki, büyük bir meblağ karşılığında bu ilave edilen şartlar olmadan önceki antlaşmayı onaylatmak zorunda kaldı²⁸⁵. Ahitnamenin onaylanması üzerine Kara Mustafa Paşa tarafından elçiyle kethüdasına bir kuşaklık hilat, tercüman ile adamlarından bazılarına bir alâ kürk giydirildi²⁸⁶. Sultan Mehmed tarafından 1667 Ağustos'unda onaylanan ahitname Leh Kralı II. Jan Kazimierz'e gönderildi²⁸⁷.

²⁸⁴ Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 131.

²⁸⁵ *Vekâyi'-nâme*, s. 264; *Târîh-i Râşid I*, s. 87; Sir Paul Rychaut, *The History of the Turkish Empire, from the year 1623, to the year 1677*, s. 189-190; Jean Chardin, *a.g.e.*, s. 75; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 45-46.

²⁸⁶ BOA, AE.SMMD.IV, 83/9889, 1.

²⁸⁷ Ahitnamede, geçmişten devam eden ikili ilişkilerin üzerinde durulduktan hemen sonraki bölümde, ahitnamenin verileceği günlerde asıl elçi öldüğünden, onun yerine Leh hükümeti tarafından vekil tayin edilen Franciszek Kazimierz Wisocki ile yeniden aynı şartları taşıyan bir anlaşma sağlandığı belirtilmiştir. Buna göre, öncelikle sınır boylarındaki tecavüzlerin ortadan kaldırılması için gerekli önlemlerin alınması ile Rus ve Leh Kazaklarının birbirleriyle yardımlaşmalarının engellenmesi istenmekteydi. Leh Kralı'nın Kırım Hanı'na mutad vergiyi vermesi ve buna karşılık Kırım taraflarından kendilerine bir zarar gelmemesi taahhüt edilmekteydi. Ahitnamede geri kalan hususlar ise iki taraf arasında yağmacılıktan esir düşenlerin durumu, aralarındaki dostluğa binaen Lehistan hükümetinin Osmanlı düşmanlarıyla iş birliği içerisinde bulunmaması gerektiği, Erdel'in iç işlerine müdahale edilmemesi, iki devletin elçilerine hareket serbestiyetinin tanınması, ticarî ilişkilerin geliştirilmesi ve tüccarların haklarının korunması gibi meselelerdi. Aralarındaki bu dostluk antlaşmasının aksine hareket edilmez, fitneye sebep olan Kazak eşkıyalarının sindirilmesinde gereken ihtimam gösterilir ve barış şartlarına göre hareket edilirse, Padişah tarafından da bu barış metnine aykırı bir girişimde bulunulmayacağına vurgu yapılmıştır. BOA, A. {DVN.DVE.d, 55/1, s. 12-15. Sultan IV. Mehmed tarafından Leh Kralı'na gönderilen ahitnamenin Polonya'da bulunan Archiwum Głównie Akt Dawnych (Eski Belgeler Merkez Arşivi)'teki sureti için bk. AGAD, Arch. Kor., Dz. turecki, teczka, 453, nr. 762. Ahitnamenin yerli ve yabancı dillerde transkripti için ayrıca bk. Dariusz Kołodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations*, s. 476-489; *Yoldaki Elçi: Osmanlı'dan Günümüze Türk-Leh İlişkileri*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2014, s. 155-160.

Benzer şekilde, Kaymakam Kara Mustafa Paşa da Leh Kralı'na bir mektup göndermiştir. Mektubun içeriğine tarihsel açıdan bakıldığında, o sıralarda iki taraf arasındaki iyi ilişkilerin son zamanlarda hangi yöne evrildiğine yakından bir görünüm sağlamaktadır. Kara Mustafa Paşa, âdet olduğu üzere, bu mektupta da önce Osmanlı Sultanı, ardından Lehistan Kralı'na yönelik övgüler üzerinde oyalanmıştır. Devamında dostluk antlaşmasını sürdürmek için yollanan elçinin layıkıyla ağırlandığını ve Sultan İbrahim ve Sultan IV. Murad'ın saltanatları sırasında geçerli olan antlaşmanın yenilenmesi konusunda fikir birliği sağlandığına değinmiştir. Bu süreçte, muhataplarının büyükelçi Hieronimo Radziejowski olduğunu, fakat onun ölmesi üzerine müzakerelerin elçilik sekreteri olan Franciszek Kazimierz Wysocki'yle sürdürüldüğünden bahsetmiştir. Aynı mektup, yalnızca yenilenen dostluk antlaşmasına değil, aynı zamanda bölgenin geleceğini ilgilendiren Kazak meselesine ve Lehistan'ın Rusya'nın müttefiki olmasına dair uyarıcı nitelikte uyarılar içermektedir. Kara Mustafa Paşa'nın özellikle Kazak meselesindeki tutumu göz önüne alınırsa, barışçıl bir şekilde ilerleyen ilişkileri siyasî ve askerî eyleme dönüştürmeye ilişkin imalarda bulunduğu görülmektedir. İzlediği stratejinin kabaca üç unsurdan oluştuğunu söylemek mümkündür. İlk olarak ittifak yaptığı Rusya'yla antlaşmayı bozmaları, ikinci olarak Sultan'ın himayesine sığınan Kazaklara ilişip zarar vermemeleri ve son olarak Osmanlı Devleti'yle akdedilen dostluk antlaşmasının tüm maddelerine harfiyen uymaları istenmiştir. Mektubun son bölümünde, Lehistan hükümetinin bu şartlara uyarak hareket etmesi hâlinde, Osmanlı Devleti'nin de sulha aykırı hareket etmeyeceği ve taraflar arasındaki dostane ilişkilerin günden güne daha iyiye gideceği ifade edilmiştir²⁸⁸.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, birkaç ay önce yazdığı mektuba çok benzeyen ve antlaşmaya aykırı hareket edilmemesine ilişkin yeni bir yazıyı Başhatman Jana Leszczynski (1603-1678)'ye göndermiştir. Bu cevabî mektup, ileride Osmanlı-Lehistan çatışmasına dönüşecek sürecin sebeplerine yakından ışık tutmaktadır. Başhatmana yollanan 15 Mart 1668 tarihli yeni mektupta, Radziejowski'nin ölmeden önce getirmiş olduğu mektuplara atıfta bulunarak tarafların antlaşmaya vardığı hatırlatılmaktadır. Ardından Sultan'ın isteği üzerine, Kırım Hanı Âdil Giray'ın barışı korumak için

²⁸⁸ AGAD, Arch. Kor., Dz. turecki, teczka 462, nr. 777. Silistre Beylerbeyi Yusuf Paşa tarafından Jana Kazimierz'e gönderilen Ocak/Şubat 1668 tarihli mektup, dostluk antlaşmasının yürürlükte olduğunu göstermektedir. Öyle ki Lehistan hükümeti, Tatarlarca esir tutulan Leh elçinin serbest bırakılması için mektup göndermiş ve Yusuf Paşa'nın da belirttiği gibi, bu istekleri bekletilmeden karşılık bulmuştur. AGAD, Arch. Kor., Dz. turecki, teczka 458, nr. 768.

Tatarları disiplin altına alması, benzer şekilde Lehistan hükümetinin de Tatarlarla iyi geçinmesi olumlu bir gelişme olarak karşılanmıştır. Lehistan'ın antlaşmaya sadık kalması hâlinde Osmanlı Devleti de bunun karşılığını verecekti. Ancak mektubun geri kalan kısmında kullanılan üslup, bu kez daha sert bir tondadır. Sulhun önemli şartlarından biri olan Kazakların himayesi meselesi hatırlatılmaktadır. Sultan'a tabi olduktan sonra onların da diğer hizmetkârlar gibi aynı değeri gördükleri ve ona sığınanların korunmasının bir şeref meselesi olduğu ifade edilmektedir. Mustafa Paşa'nın mektupta yer verdiği şu ifadeler Osmanlı Devleti'nin himaye politikasını açıkça gözler önüne sermektedir: *“Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinin dergâh-ı sa'âdet-destgâhlarına her kim ki sığınıp kulluk arz eyledi ise kanadı altına alup hıfz u hırâset ve himâyet ve sıyânet olunagelmışdir ve ol vechile sâhib-kırân-ı zamân efendimiz pâdişâh-ı devrân hazretlerine kulluk ile gelenler zarar görmeyüp düşmanlarına hemîşe gâlib olagelmışlerdir”*. Sözlerinin doğruluğunu belirtmek için Erdel Prensi Rakoczy'nin ordusuyla birlikte Lehistan topraklarına saldırdığını hatırlatması kayda değerdir. Bu örnekten hareketle, Kazakları korumak için verdiği nota artık düşmanlarına karşı askerî güç kullanmaya hazır olduklarının işaretidir. Bir başka deyişle, önceden kullandığı uzlaştırmacı üslup artık yerini tehdit ve zorla yaptırıma terk etmiştir.

Lehistan-Rusya ittifakıyla yakından ilgilenen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, aynı mektupta bu konuya da dikkat çekerek Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askerî üstünlüğünü oldukça gururlu ifadelerle anlatmıştır. Lehistan hükümeti, Rusya'yla yaptıkları antlaşmada Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına aykırı düşecek ya da topraklarına zarar verecek bir niyetin söz konusu olmadığını belirtmişse de Kara Mustafa Paşa'nın buna karşı tepkisi oldukça sert ve kendinden emin bir üslupla olmuştur. Rusya'yla olan ittifakın kendilerine herhangi bir şekilde zarar veremeyeceğine vurgu yapan Merzifonlu, Osmanlı Devleti aleyhine geçmişte yapılan ittifaklara atıf yaparak bunların kendilerinden bir kıl bile koparamadıklarını belirtmiş, akıbetlerinin ise tarih eserlerinde kayıtlı olduğuna dikkat çekmiştir. Devletin kurulduğu günden beri yine yerinde durduğunu, günden güne güçlenmeye devam ettiğini söyleyerek Allah'ın izniyle bu şekilde süreceğini zikretmiştir. Mektubunda sona gelirken, bir kez daha Osmanlı Devleti'yle olan barış koşullarına göre hareket edilmesini tembihlemiş, aksi takdirde, bu

işin sonunun Allah'ın karar verdiği şekilde sonuçlanacağını ifade etmiştir²⁸⁹. Osmanlı çıkarlarını derinden etkileyen bu ittifak konusunda Lehistan hükümetini ciddi bir şekilde uyarması, Karadeniz'in kuzeyindeki gelişmelerin seyri üzerindeki çabalarına yönelik ilk adım olarak telakki edilebilir.

Petro Doroshenko'nun Kırım Hanlığı'nın yardımıyla giriştiği uzlaşma çabaları göz önüne alındığında, onun Osmanlı Devleti ile Kırım arasında Lehistan ve Rusya karşıtı bir blok oluşturmaya çalıştığını söylemek mümkündür. Nitekim Varşova ile Moskova arasında imzalanan antlaşma, Doroshenko'nun bağımsız Ukrayna hayallerine bütünüyle ters düşmekteydi. Bu nedenle bağımsızlık amacı doğrultusunda izlediği siyaseti terk etmedi. Diğer bir ifadeyle, Kazakların içerisine düştüğü bu durumdan kurtulabilmelerinin en iyi yolu diplomatlarını yolladığı Sultan IV. Mehmed'in himayesine girmek ve sırtını sağlam bir müttefiğe dayamaktı. Hatman Doroshenko'nun elçileri, Lehistan ile müzakereler devam ederken yeniden Edirne'ye gelmişlerdi²⁹⁰. 30 Mart 1668'de Tunca Nehri kenarında kurulan Padişah otağına davet edildiler. Otağ-ı hümâyûna gelen Padişah'ın sağ ve solunda -daha önce olduğu gibi- bir yanında Musahip Mustafa Paşa, diğer yanında üçüncü vezir olan Kaymakam Kara Mustafa Paşa yer aldı. Öteki saray görevlileri de tertip üzere görüşmede hazır bulundu. Yapılacak resmî görüşme için huzura çıkan Kazak elçisi, bir saygı nişanesi olarak Sultan'ın önünde yüz sürüp Doroshenko'nun himaye talebini ve ondan getirdiği mektubu iletti. Padişah, elçiye hitaben memleketine hoş geldiğini ve herhangi bir zarar görmeyeceğini belirttikten sonra kendisine kulluk etmeleri karşılığında Osmanlı Devleti tarafından korunacaklarını ifade etti. Onun bu tutumundan hoşnut olan Kazak elçisi, kendi dilinde dua ettikten sonra huzurdan ayrıldı²⁹¹.

Yaklaşık iki yıl önce sefaret göreviyle Padişah'ın huzuruna çıkan ve birtakım tatsız olaylara maruz kalan Rus sefiri²⁹² 1668 Nisan'ında elçilik vazifesinin sona ermesinden dolayı memleketine dönmek için müsaade istedi. 19 Nisan'da yapılan

²⁸⁹ AGAD, Arch. Kor., Dz. turecki, teczka 459, nr. 770.

²⁹⁰ Muhasebe-i Evvel kalemi tarafından yazılan 2 Ramazan 1078 (15 Şubat 1668) tarihli tezkire gereğince, Sultan'ı ziyaret edecek olan Kazak elçi heyetinin masrafları geldikleri andan itibaren Osmanlı Devleti'nce karşılanacak olup harcırahları 1000 akçe olarak belirlenmişti. BOA, *İE.HR.*, 1/68, 1.

²⁹¹ *Vekâyi'-nâme*, s. 283-284; *Silahdâr Târîhi I*, s. 473.

²⁹² Rus elçisinin bu görüşmesinden yaklaşık bir ay önce, elçi kethüdası tercümanla birlikte Kara Mustafa Paşa'nın otağına varıp hediyelerini sunmuşlardı. Bunun karşılığında kethüda ve tercümana birer kaftan hediye edilmişti. BOA, *AE.SMMD.IV*, 83/9897, 1. Ayrıca 21 Şevval 1078 (4 Nisan 1668) tarihli bir kayıta, Rus elçisi ile adamlarının yiyecek ve içecek masraflarının hazineден karşılanması istenmişti. BOA, *AE.SMMD.IV*, 96/11332.

görüşmede Kara Mustafa Paşa da bulundu. Rus sefirinin ziyaretinin ardından Barabaş Kazaklarının ülkelerinin bağımsızlığını savunmaya devam etmeleri nedeniyle, elçiler bir kez daha Sultan'a bağlılıklarını hatırlatmak ve onun himayesine bağlı olmak için huzura çıktılar²⁹³.

Kazak yetkililerin bu çabası bir sonraki senenin sonunda da devam etti²⁹⁴. Fakat kendisinden yardım talep edilen Padişah'ın beklentisi çok açıktı. Osmanlı Devleti'nin bilgisi ve rızası olmadan Kazakların sınırdaş olduğu Leh ve Rus yöneticilerle herhangi bir dostane birlik içerisinde girmemeleri isteniyordu. Ukrayna'nın bağımsızlığını ya da Osmanlı Devleti'ne tabi olmasını istemeyen bu iki devletin izlediği siyaset göz önüne alındığında, Doroshenko ve emrindeki Kazaklar Sultan'ın bu isteklerini yerine getirmek mecburiyetindeydi.

Kazakların Doğu Avrupa'daki jeopolitik ve jeostratejik hedefleri ele alındığında, Ukrayna'nın sağ ve sol yakasının Petro Doroshenko'nun liderliğinde birleşmesi, Rusya ve Lehistan'ın bu coğrafyaya yönelik izledikleri siyaseti önemli ölçüde değiştirdi. Bununla birlikte, Kazaklar da başta destek aldıkları Tatarların kendi topraklarını taciz etmelerinden rahatsız oldu. Hatta her fırsatta Padişah'a kulluk arz etmek için Osmanlı topraklarında gezen Kazak elçileri bu defa Tatarların bu tutumundan da söz etti. Kaymakam Kara Mustafa Paşa ile 1 Haziran 1669'da görüşen Kazak diplomatlar onun aracılığıyla Sultan'la görüşme imkânı buldular. Bu elçiler Kazak topraklarına Tatarlardan gelen saldırgan girişimleri şikâyet ettiler ve bu konuda Padişah'tan gerekli önlemlerin alınması için yardım istediler. Önceki görüşmelerde olduğu gibi sözlerine sadık kaldıklarını ve onun koruması altında olmak istediklerini yinelediler. Sultan IV. Mehmed, tercümana tam bir ciddiyetle hitap ederek elçilerin ve Kazak halkının sözlerinde durmasını ve Osmanlı Devleti'ne biat etmenin gerekliliğine vurgu yaptı. Ardından söz konusu meseleleri kendi vezirlerine havale ederek Kazak halkının haklarını muhafaza etmek için gerekli tedbirlerin alınacağı sözünü verdi ve Osmanlılara bağlılık alameti olarak Doroshenko'ya bir tuğ gönderdi²⁹⁵. Ayrıca Padişah tarafından

²⁹³ *Vekâyi'-nâme*, s. 289; *Târih-i Râşid I*, s. 93; *Silahdâr Târihi I*, 473. Kaymakam Mustafa Paşa'nın bu dönemdeki diplomatik görüşmeleri yalnızca Leh ve Kazak elçileriyle sınırlı değildi. Paşa, 11 Mayıs günü Dubrovenedik elçilerinin yanı sıra Eflak Voyvodası ve adamlarını otağında kabul ederek görüşmelerde bulunmuştu. Aynı tarihte bu yetkililere kendi çadırında değerli kumaşlardan yapılmış kaftanlar giydirmişti. BOA, AE.SMMD.IV, 83/9892, 1.

²⁹⁴ *Vekâyi'-nâme*, s. 312; *Silahdâr Târihi I*, s. 509.

²⁹⁵ *Vekâyi'-nâme*, s. 322-323, *Zübde-i Vekayiât*, s. 10-11; *Silahdâr Târihi I*, s. 551; Yusuf Nâbî, *Fetihnâme-i Kamaniçe*, Tercüman-ı Ahval Matbaası, İstanbul 1281, s. 8-9. Dimitri Kantemir, çağdaş

Doroshenko'nun Eflak ve Boğdan voyvodalarıyla eşit statüde olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin bir vasalı olarak tanındığını belirten bir berat Kazak heyete teslim edildi²⁹⁶. Kazak diplomat Rum Stamatello, bu beratı Kandiye kuşatmasında bulunan Sadrazam'a vekâlet eden Kaymakam Kara Mustafa Paşa'nın elinden aldı. Bu imtiyazla birlikte Tatarların da düşmanlıklarından korunacak olan Kazaklar aynı zamanda İstanbul'da bir yetkili bulundurma hakkını elde etmiş oldu²⁹⁷.

Osmanlı Devleti'nin bu teşebbüsü bölgedeki nüfuzunu muhafaza etme ve genişletme konusunda atılan bir adım olarak da telakki edilebilir²⁹⁸. Bu minvalde Osmanlılar, Kazakları destekleyerek bir anlamda kuzey steplerinde Tatarlardan başka ikinci bir müttefik olarak Kazakları elde etmiş oluyordu. Öte yandan Kazaklara arka

kaynakların kaydettiği malumata aykırı bir şekilde heyetin başında Doroshenko'nun kendisinin bulunduğunu belirtmektedir. Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 2, s. 177.

²⁹⁶ 1 Haziran 1669 tarihli bu beratta, öncelikle Osmanlı Devleti'ne kulluk arz ederek hizmet etmek isteyenlerin refah içinde bir hayat sürmelerini sağlamanın Osmanlı padişahlarının şanının gereğinden olduğuna dikkat çekilmiştir. Bundan sonra Hristiyan milletlerden olan ve Sarıkamış, Barabaş ve Potkalı Kazakların hatmanı olan Doroshenko'nun Padişah'a bağlılık arz ederek kendisinden tuğ, alem ve sancak talebinde bulunduğu belirtilmektedir. Bu isteğe karşılık sözlerine sadık kalması hâlinde, söz konusu üç Kazak topluluğu kapsamak suretiyle bu bölgeler Eflak ve Boğdan'a tabi bir sancak kabul edilmiş, bu sancagin yönetimi bu beratla hatmanın tasarrufuna terk edilmiştir. Buna mukabil Doroshenko'dan, Sultan'ın itibarını lekelemeyecek şekilde himayesindeki Kazakların refahı için gerekli tüm tedbirleri alması istenmiştir. Bu doğrultuda, ileri gelen ve geri kalan tüm Kazak topluluklar da Doroshenko'ya bağlı kalacaklardı. Son olarak verilen bu imtiyaza karşılık kendisine verilen berattaki şartlara riayet edilmesi istenmiştir. BOA, *İE.HR.*, 1/52. Söz konusu belgenin tarihinin sehven 28 Mart 1675/Evâil-i Muharrem 1086 olarak kaydedildiği de görülmektedir. Bk. Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar, Kamanice Seferi ve Organizasyonu* (1672), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004, s. 195; Muhammet Şen, "İskoç General Patrik Gordon'un Gözüyle İlk Osmanlı-Rus Savaşı: I. Çehrin Seferi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 18, S. 2, (Kış 2018), s. 341. Oysa belgede belirtilen tarih, 1 Haziran 1669/1 Muharrem 1080 şeklindedir. Kaldı ki, belgenin muhtevassından hareketle, yukarıda zikredilen himaye talebine karşılık vermek üzere kaleme alındığı açıktır. Ayrıca krş. Victor Ostapchuk, "Cossack Ukraine In and Out of Ottoman Orbit, 1648–1681", *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Gábor Kármán-Lovro Kunčević (Ed.), Leiden-Boston: Brill, 2013, s. 142-143.

²⁹⁷ De la Croix, *An Account of the Turks Wars with Poland, Muscovy and Hungary*, 1711, s. 5; Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 132; Yasir Yılmaz, "a.g.m.", s. 32.

²⁹⁸ Ukrayna topraklarında yaşanan Lehistan ve Rusya arasındaki mücadeleye Osmanlıların da eklenmesiyle bu üç devlet Ukrayna'nın bağımsızlığını sağlamak amacıyla birlikte Kazakları biraz da kendi amaçları doğrultusunda kullanmak istemekteydi. Üstelik Osmanlılar, vasalı olmak isteyen hatmana sancak ve tuğun yanında ona askerî destek sağlaması için altı bin kişilik bir yardımcı kuvvet de göndermişti. Bu bağlamda, başta Polonya olmak üzere Rusya'nın Sağ Yaka ve Sol Yaka Ukrayna üzerindeki politikalarına karşılık Doroshenko liderliğindeki Kazakların Osmanlı sultanına sığınmak istemesi bölgenin siyasi ve idari geleceği açısından yeni bir sayfa açılmasına neden oldu. Sonuç olarak Lehistan ve Rusya'dan yüz çeviren Sarıkamış, Barabaş ve Potkalı Kazaklar, Ukrayna hatmanı Petro Doroshenko idaresinde doğrudan Osmanlı idaresine girmiş oldu. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 45-46. Ayrıca Köprülü sadrazamlar döneminde takip edilen kuzey siyaseti hakkında bir değerlendirme için bk. Kahraman Şakul, *II. Viyana Kuşatması, Yedi Başlı Ejderin Fendi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021, s. 27-29.

çıkma girişimi, aynı zamanda geçmişten beri süren Lehistan ile Rusya arasındaki denge politikasını da bir kenara bırakmak demektir²⁹⁹.

Tüm bu şartlar göz önüne alındığında, çağdaş kaynaklar Fâzıl Ahmed Paşa'nın Lehistan'a karşı harekete geçmesinin temel nedeni olarak himayelerindeki Kazaklara sahip çıkmasını göstermektedir. Ancak son dönemde yapılan çalışmalar bu meseleye farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır. Osmanlı-Lehistan ilişkilerine dair çok sayıda incelemesi bulunan Polonyalı araştırmacı Dariusz Kołodziejczyk, bu konuya ilişkin şu soruyu sormanın icap ettiğini ileri sürmektedir: “*Söz konusu seferin asıl nedeni Doroshenko’yu himaye etmek iken Osmanlılar neden kendilerine sempati duymayan ve yaptıkları baskınlarla sürekli sınırlarda sorun teşkil eden Kazakları desteklemek istediler?*”. Kołodziejczyk bu sorunun cevabını da verir ve “*Klasik bir bakış açısından bakılırsa, Tatarların neden oldukları sınır tecavüzlerine mukabil Kazak baskınları Ukrayna sakinleri tarafından yapılan adil bir intikam olarak görülüyordu. Bununla birlikte Kazaklar gelirlerini genellikle Tatarlardan değil Karadeniz’de bulunan zengin Türk kasaba ve köylerinden elde ediyorlardı. Bir başka deyişle Tatarlar, Kazaklar için daha az ekonomik öneme sahipti.*” demektedir. Kołodziejczyk, dönemin kaynaklarına ve Üsküdar kadı mahkeme kayıtlarına dair bir araştırmaya dayanarak Kazak baskınlarının Karadeniz kasabaları üzerindeki feci etkilerinin kanıtının ve bu baskınların stratejik öneminin ortaya çıktığını ifade etmektedir³⁰⁰. İleri sürülen iddialar ışığında, Osmanlı Devleti’nin Lehistan aleyhine bir sefere çıkma kararının şahsî çıkarlardan ziyade stratejik nedenlerle alınmış bir karar olduğunu söylemek mümkündür. Sultan IV. Mehmed ve Fâzıl Ahmed Paşa’nın bu sefere çıkmasında Kara Mustafa Paşa’nın Kazak politikasına ilişkin izlediği siyasetin de etkili olduğu ortadadır.

1.4.1.2. Seferin Nedenleri ve Savaş Hazırlıkları

Doroshenko bağımsızlık amacını gerçekleştirirken zamanlama konusunda şanslıydı. Nitekim onun bu isteği, Girit Seferi’nden sonra hâkimiyet sahasını

²⁹⁹ Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı*, Zülal Kılıç (çev.), Timaş Yayınları, İstanbul 2007, s. 244.

³⁰⁰ Dariusz Kołodziejczyk, “Ottoman Podillja: The Eyalet of Kam’janec’, 1672-1699”, *Harvard Ukrainian Studies*, Vol. 16, No. 1/2 (June 1992), s. 90; Dariusz Kołodziejczyk, *The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681)*, s. 4.

genişletmek isteyen Osmanlı Devleti açısından da cazip bir teklifi³⁰¹. Kazakların 1669 Haziran’ından sonra Kara Mustafa Paşa aracılığıyla Osmanlı himayesine girmesi ve sadakat sözü vermesi, Osmanlı, Lehistan ve daha sonradan Kırım’ın da dâhil olduğu bir ittifakı meydana getirmişti. Paşa’nın bu teşebbüsü doğal olarak Karadeniz’in kuzeyinde çekişmelerle geçen siyasî, askerî ve diplomatik bir süreci başlatmıştır. Ukrayna’nın Kazak lider idaresinde Osmanlılara bağlı olması geçmişten beri uygulanan fetih siyasetine de uygun düşmekteydi.

Lehistan, zaman zaman sınır tecavüzlerinden ötürü şikâyetlerde bulunsa da Hotin Antlaşması’ndan beri devam eden ikili ilişkileri göz önünde tutarak Osmanlı Devleti’yle iyi geçinmeye çalışıyordu. Fakat son yıllarda, diğer nedenler yanında, Kazak Hatmanı Doroshenko’nun izlediği siyaset Lehistan’ı farklı bir tutum takip etmeye sevk etti. Lehistan Kralı, Osmanlı Devleti’nin steplerde Kazakları desteklemesine tepki olarak 1671’de Jan Sobieski (1624-1696)³⁰² idaresindeki bir kuvveti Sağ Yaka Ukrayna’ya yollayarak kafa tuttu³⁰³. Aynı dönemde Kırım Hanı Âdil Giray’ın Doroshenko’ya karşı bazı tedbirler alması da Lehistan’ın işine yaradı. Fakat Kırım Hanı’nın başına buyruk hareketleri hanlıktan azledilmesine neden oldu³⁰⁴. Kuzeyde meydana gelen gelişmeler Osmanlı Devleti’nin Lehistan’a karşı harp ilan etmesine yeterli bir sebepti. Ancak Sultan, barışı bozan taraf olmak istemediği için

³⁰¹ İzlediği bu politikanın yanı sıra aldığı destek kuvvetlerle 1667 sonlarında Galiçya’daki Polonya kuvvetlerine saldırmış ve Lehistan Kralı’ndan özerklik almayı başarmıştı. Ancak bu başarı hatman için yeterli değildi. Kendisini Lehlilerden tamamen kurtarmak için Ukrayna’yı nispeten daha esnek davranan Osmanlı hâkimiyeti altına aldı. Doroshenko, kendi idaresindeki toprakları güvence altına aldıktan sonra ordusunu Ukrayna’nın sol yakasına götürdü ve bu bölgeye de üstünlüğünü kabul ettirdi. Osmanlılar tarafından bütün Ukrayna’nın hatmanı olarak desteklendiğinde ise gücünün zirvesine ulaşmıştı. Ancak Petro Doroshenko’nun bu hızlı yükselişi fazla uzun sürmedi. Ukrayna hatmanının büyüyen gücünden endişe duyan düşmanları onun zayıflaması için hazırlık yapmakta gecikmediler. Orest Subtelny, *Ukraine, A History*, Fourth Edition, Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press, 2009, s. 147.

³⁰² Gelecekte Lehistan kralı olacak olan Jan Sobieski’nin ailesi ve yetişmesi hakkında detaylı bilgi için bk. Sabire Arık, “Polonya Kralı Jan III. Sobieski ve Hükümdarlığında Osmanlı-Lehistan İlişkileri (1674-1696)”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara 2004, s. 57-67. Ayrıca Sobieski’nin hayat öyküsünü ele alan farklı bir çalışma için bk. Count John Sobieski, *The life of King John Sobieski, John the Third of Poland; a Christian knight, the savior of Christendom*, Boston: R.G. Badger, 1915.

³⁰³ Caroline Finkel, *a.g.e.*, s. 244.

³⁰⁴ Han, Sultan’ın bilgisi dışında kendi inisiyatifiyle Kazakların iç işlerine müdahale edip Hanenko isminde Ukraynalı bir Kazak askerî liderini Potkallı taifesine hatman olarak atadı. Amacı üç farklı boydan müteşekkil Kazaklar arasında bir ihtilale zemin hazırlamaktı. Lehistan kuvvetleri de Doroshenko ve ona bağlı bulunanlar üzerine baskınlarda bulunarak onun bu planına destek ıktı. Buna mukabil Osmanlılar başına buyruk davranan Âdil Giray’ı hizmetinde kusurda bulunduğu gerekçesiyle hanlıktan azlederek yerine Bahadır Giray oğlu Selim Giray’ı Kırım Hanı olarak ilan etti. Aynı zamanda himayesinde olması nedeniyle Kazak topraklarının Lehistan’ın baskılarından korunması gerekiyordu. Bu nedenle, Lehistan hükümetince geçekleştirilen taarruzlara son verilmesi için girişimlerde bulunuldu. *Vekâyi ‘-nâme*, s. 348; *Târîh-i Râşid I*, s. 149; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 109; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 141b; *Zeyl-i şakâ’ik*, s. 889.

meseleyi ilk önce diplomasi yoluyla halletmek istedi³⁰⁵. Âdil Giray'ın hanlıktan azledildiği sıralarda³⁰⁶ Osmanlı himayesindeki Kazakların Lehistan tarafından baskı altına alınması ve aralarındaki sulha muhalefet edilmesi üzerine Padişah'ın korumasında olan halka tacizlerde bulunulmaması için Leh Kralı'na bir mektup gönderildi. Gönderilen mektupta, Leh askerlerinin Doroshenko'ya ait topraklarda yağma faaliyetlerine başlaması sebebiyle Yemen üzerine sefere çıkmaya³⁰⁷ ve bu maksatla Bursa'da kışlamaya niyetlenen Padişah'ın bu mesele yüzünden Edirne'de kaldığı zikredilmişti. Ardından Kazak Hatmanı ve kendisine bağlı Kazaklardan el çekmesi istenmiş, aksi takdirde sulhu bozmuş sayılacağından 1672 baharında sayısız askeriyle Lehistan üzerine sefere çıkılacağından söz edilmişti. Lehlilerin uyarılara kulak asmmaması sebebiyle Özi Muhafızı Vezir Halil Paşa, emrindeki askerleriyle birlikte bölge civarında kışlamak suretiyle Hatman Doroshenko'ya yardımcı olması için tayin olundu³⁰⁸.

Bu sırada Doroshenko, kendisine rakip olan Hatman Hanenko ve yandaşlarına karşı kardeşi vasıtasıyla Eflak ve Boğdan'dan yardım istedi. 1672'de Lehistan elçisi Franz Wisocki, Hotin barışını sürdürmek niyetiyle yola çıktı. İlk bakışta hedef sulhun

³⁰⁵ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 2, s. 178.

³⁰⁶ Aynı tarihlerde Despot Yaylağı'na geçmiş bulunan Sultan buradan ayrıldıktan sonra 25 Mayıs 1671'de Mustafapaşa Köprüsü yakınlarına geldi. Nerede dinlenileceği henüz belirlenmemiş iken hem yolların sıkıntı vermesinden dolayı hem de hayvanları dinlendirmek maksadıyla ertesi gün burada kalınması kararlaştırıldı. Bugünlerde yağın yoğun yağıştan dolayı Meriç Nehri'nin taşması üzerine orduyu su basmıştı. Padişah ile Sadrazam'ın maiyetinde bulunanlar çadırını yüksek bir mevkiye kurduran ve selden etkilenmeyen Kaymakam Kara Mustafa Paşa'nın çadırına geçerek sel tehlikesinden kurtulmuş oldular. *Vekâyi'-nâme*, s. 348-349; *Silahdâr Târîhi I*, s. 562; *Târîh-i Râşid I*, s. 150; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 111.

³⁰⁷ Osmanlı Devleti, Lehistan'a savaş ilan etmeden önceki yıl iki meseleyle ilgilenmek zorunda kalmıştı. Bunlardan birincisi Venediklilerin Osmanlılarla aralarındaki sulha aykırı bir şekilde Bosna civarındaki harap hâlde bulunan palankalara saldırısıyla ilgiliydi. Bu meselenin halledilmesi maksadıyla Venedik'e karşı sefere karar verilmiş, ancak bundan haberdar olunca telaşlanan Venedik geri adım atarak barışı muhafaza etmek istemişti. Venediklilerin böyle hareket etmesi üzerine bu seferden feragat edilmişti. İkinci mesele ise Zeydiyye taifesinin Mekke'deki hacılar aleyhine giriştikleri taciz hareketleriydi. Hac farızasını yerine getirmek isteyenlerin güvenliğini tehlikeye sokan asayişsizlikleri ve buna karşı alınacak önlemleri Sultan'ın kendi kaleminden çıkan fermanla görmek mümkündür. Buna göre, kaleme aldığı hatt-ı hümayûnda Mekke'de hac görevini yerine getirmeyek isteyenlerin rencide edildiğine vurgu yapılmıştı. Ayrıca Kâbe'de bulunan beş imamın açıkta namaz kılmasından dolayı bunların üzerine sefere çıkmanın bir farz olduğu belirtilmişti. Bu yüzden Gelibolu üzerinden Bursa'ya geçerek orada kışlayacağını, ardından Halep'e ve oradan da Zeydiyye taifesini bastırmak amacıyla Yemen'e sefer düzenleyeceğini ifade etmişti. Bu karardan sonra Mısır'da bulunan Süveyş İskeleyi'nde 30 parça kalyon ve 10 kıta çekdiri inşası için ferman vermişti. Kendisi de Despot Yaylağı'ndan yola çıkarak kışlamak niyetiyle Bursa'ya geçmek için 30 Eylül 1671'de Edirne'ye gelmişti. Fakat Lehlilerin barışa muhalif hareket ettiğinin öğrenilmesi üzerine Bursa'ya gitmekten vazgeçilmiş ve Edirne'de kalınması kararlaştırılmıştı. Bk. *TS.MA.d*, 1219/1; Hacı Ali Efendi, *Târîh-i Kamanîçe*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Kısmı, Yer Nu. 308, vr. 2b-3b. *Vekâyi'-nâme*, s. 348, 352-353; *Silahdâr Târîhi I*, s. 563-564; *Târîh-i Râşid I*, s. 149-151; *Zeyl-i Şakâ'ik*, s. 889-890; Mehmet İnbaşı, *a.g.e.*, s. 43-44.

³⁰⁸ *Vekâyi'-nâme*, s. 356-357; *Târîh-i Kamanîçe*, vr. 3b-4a; *Silahdâr Târîhi I*, s. 565-566; *Zübde-i Vekâyât*, s. 19; *Târîh-i Râşid I*, s. 152-153; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 141a-142a.

uzatılması görünse de asıl amaç Sultan ve onun en büyük yardımcısı Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'dan Ukrayna'nın Lehistan toprakları olarak kabul ve Doroshenko'nun kendilerine teslim edilmesini istemektir. Ancak Sadrazam'ın Kandiye'yi fethetmeye çalıştığı aralıkta bu diplomatik görüşmeleri yürüten Kara Mustafa Paşa, Doroshenko'nun Osmanlı vasalı olduğuna dair bir berat verilmesini sağlamıştı³⁰⁹. Daha önce verilen bu karardan geri adım atılması artık pek mümkün değildi. Wisocki'nin yaptığı görüşmede tehditkâr tutum sergilemesi iki taraf arasındaki gerginliği artırdı³¹⁰. Dönemin tanıklarından seyyah Jean Chardin (1643-1713), seyahatnamesinde “*Divan bu geçici elçiyle yapacakları görüşmelerin yolunda gitmesi ve onun efendisiyle savaşa girmek zorunda kalınmaması için elinden geleni yapmıştı. Babıali'nin İran ve Kızıldeniz tarafında planları vardı ve mecbur kaldığı için Polanya'ya yönelmişti.*” demiştir. Seyyahın bu sözleri, Osmanlı Devleti'nin Lehistan ile pek de savaş taraftarı olmadığını göstermektedir. Lehistan tahtına yeni oturan Michał Korybut Wiśniowiecki'nin temsilcisi Franciszek Wisocki üstlendiği misyonu yerine getiremediğinden istediği neticeye ulaşamadı. Elçinin ciddiye alınmamasında sert tabiatı kadar âdet olduğu üzere Sultan ile vezirlerine getirmesi gereken hediyeleri getirmemesi etkili oldu³¹¹. Ayrıca, yeni Fransız elçisi Marquis de Nointel'in İstanbul'a gelmesine, hemen ardından XIV. Louis'nin Ege Adaları'na 50 gemiden müteşekkil bir donanma göndereceği söylentisine güvenerek kibirli ve ukala bir tavır sergiledi. Bütün bunlara ek olarak elçi, kendi hükümetine güçlü bir duruşa sahip olmalarını ve hiçbir hususta geri adım atmamalarını iletmişti. Wisocki, kaçınılmaz bir şekilde Sultan'ın ordusunun ayrı yerlerde büyük

³⁰⁹ Bu süre zarfında diplomatik temaslarda bulunan Kazak elçilere iyi muamelede bulunulmuş, temel ihtiyaçlarının karşılanması için Hazine-i Âmire'den kendilerine yetecek miktarda akçe tahsis edilmiştir. Örneğin 21 Şevval 1078 (4 Nisan 1668) tarihli belgede Sarıkamış Kazak elçisinin yiyecek, içecek ve arpa ihtiyacının temin edilmesine yönelik hazineden 2.100 akçe tahsis edilmişti. BOA, AE.SMMD.IV, 96/11345, 1. Yine 24 Receb 1079 (28 Aralık 1668) tarihli diğer bir kayıta Kazak Hatmanı elçisine Hazine-i Âmire'den ödenmek suretiyle günlük giderlerini karşılaması için 4.500 akçe verilmişti. BOA, AE.SMMD.IV, 49/5703, 1. Görüşmelerin başlamasından seferin başladığı tarihe kadar Kazak elçilere hediye edilen kürk ve giderlerine ayrılan masraflar hep kayıt altına alınmıştı. Bu hususta Osmanlı arşivinde bulunan başka vesikalar için bk. BOA, AE.SMMD.IV, 84/9962; 84/9965; 84/9966; 84/9971; 24/2661; 24/2659; 49/5707; 49/5703; 83/9871; 51/5984; 50/5845; 50/5846; 50/5747; 50/5748; İE.HR., 1/34; 1/38; 2/126. Ayrıca Kazak elçinin İstanbul'da konaklayacağı hanenin hazırlanmasında da gerekli tedbirlerin alınması sağlanmıştı. Zikredilen hanenin döşeme masrafı Ömer Ağa'nın tasarrufunda olan Edirne Zeameti Mukataası akçesinden hesaplanmıştı. Buna göre mahsup edilecek döşeme bahası 3.440 akçeydi. BOA, AE.SMMD.IV, 49/5655, 1.

³¹⁰ Sir Paul Rychaut, *The History of the Turkish Empire, from the year 1623, to the year 1677*, s. 232; Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 132-133.

³¹¹ Osmanlılarda bir elçinin müzakerelere eli boş gelmesi hoş karşılanmayan bir tavır olarak algılanmakta olup muhataplarının arzu ettikleri meselelerde yaptırım gücünü zayıflatan bir meseleydi.

harplere girişmek zorunda kalacağını düşünüyordu³¹². Chardin'in bu düşüncesine eşlik eden Galland, iki taraf arasındaki anlaşmazlığın ortaya çıkmasında Leh elçisini sorumlu tutmaktadır. Ona göre, elçinin birçok uyarıya rağmen gururlu ve kendini beğenmiş tavırları barışa engel oldu³¹³. Osmanlı Devleti'nin Venedik veya Arabistan taraflarına çıkacağı sefere umut bağlayan elçinin umursamaz ve kendini beğenmiş tavırları ve Leh hükümetinin yanlış tutumu Osmanlı Devleti'nin dikkatini yeniden kuzeye çevirmesine sebep oldu. Yaşanan gelişmelerden ötürü Wisocki'nin Lehistan'dan getirdiği haberler ve önerileri ciddiye alınmadı. Hatta bu durum, daha önce Kazakları açıkça himaye edeceğini ilan eden Osmanlı Devleti'nin bu hamilik konusuna hız vermesine yol açtı³¹⁴.

Croix, Leh yetkililerle gerçekleştirilen diplomatik temasların Kazak Hatmanı'nı kaygılandığından söz etmektedir. Çok geçmeden Doroshenko tarafından gönderilen temsilciler, Rusların, hatmanlarına karşı silahlandıkları haberini ulaştırdılar. Bu temsilciler, ayrıca, Osmanlı Devleti'nin Lehlilerle ilişkilerini kesmedikleri sürece tüm bu kuvvetlerin yalnızca Kazakları değil aynı zamanda Tatarlarla birlikte civar bölgeyi tehdit edeceğini belirttiler³¹⁵. Gerçekten de Ruslar, Doroshenko'nun Osmanlı Devleti'ne tabi olmasıyla bölgedeki menfaatlerinin sekteye uğramasından endişe ederek Dîvân-ı Hümâyûn'a tehdit içeren bir mektup yollamaya cüret ettiler³¹⁶.

Lehistan Kralı'nın Dîvân-ı Hümâyûn'un uyarılarını dikkate almaması, kendi askerî birliklerine ve Habsburgların inandırıcı olmayan vaatlerine güvenmesi ve barışa

³¹² Wisocki'nin bu diplomatik girişimine ilişkin detaylı bilgi için Jean Chardin'in seyahatnamesindeki kayıtlar oldukça önemlidir. Bk. Jean Chardin, *Chardin Seyahatnamesi, İstanbul, Osmanlı Toprakları, Gürcistan, Ermenistan, İran 1671-1673*, Stefanos Yerasimos (ed.), Ayşe Meral (çev.), Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 74-76. Ayrıca krş. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 47.

³¹³ Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, Baskı 2, C. I, Charles Schefer (Yay. hzl.), Nahid Sırrı Örik (çev.), TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 103; Mehmet İnbaşı, *a.g.e.*, s. 47.

³¹⁴ Wisocki'nin Hotin barışını uzatmak ve Kazak sorununu halletmek niyetiyle yaptığı görüşmenin detayları için ayrıca bk. De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 10-16.

³¹⁵ De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 16-17.

³¹⁶ Ruslar, Lehistan'ın gücünü zayıflattıktan sonra bir yandan askerî alanda bazı teşebbüslerde bulunurken diğer yandan Osmanlıların kendi çıkarlarına karşı bir girişimde bulunmasını kendi kuvveti nispetinde önlemek için harekete geçti. O tarihlere kadar ikinci derecede bir ülke olarak kabul edilen Ruslar, Doroshenko'nun Osmanlılara tabi olması ve Lehistan üzerine bir savaş bahis konusu olması üzerine, Kazaklar vasıtasıyla kendilerinin Kiev ve Ukrayna'nın sol yakasından uzaklaştırılacağı endişesine kapıldı. Bu yüzden Dîvân-ı Hümâyûn'a bir elçi göndererek Lehistan Seferi'nden feragat edilmesi için tehdit niteliğinde bir mektup gönderdi. Çar Aleksey Mihayloviç, Osmanlı Sultanı'na gönderdiği mektupta, seferden vazgeçilmesini aksi hâlde bir Hristiyan hükümdarı sıfatıyla diğer dindaş devletlerle anlaşarak Osmanlılara karşı kendilerinin de savaşacağını bildirmiş, onlara karşı Kazak, Kalmuk, Nogay, Yedisan Tatarlarını ve İran'ı Osmanlılar aleyhine kıskırtacağını söyleyerek gözdağı vermeye çalışmıştı. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 251-252; Osman Köse, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Rusya Siyaseti", *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000)*, Ankara, 2001, s. 109.

yanışmaması, Osmanlı Devleti'nin dikkatinin kendi üzerine yoğunlaşmasına neden oldu³¹⁷. Kral Wiśniowiecki'ye Kazak meselesine ilişkin uyarı niteliğinde bir mektup gönderilmesinden kısa bir süre sonra Lehistan Seferi'ne çıkılması kararlaştırıldı. Harp ilanının hemen ardından Anadolu ve Rumeli taraflarındaki beylerbeylerine emirler gönderilerek bahar ayında Edirne Sahrası'nda hazır bulunmaları emredildi. Sefer için gerekli tedbirler alınmaya başlandı³¹⁸. 23 Mart 1672'de güneşin doğmasından yarım saat kadar sonra tuğ-ı hümayûn dışarı çıkarıldı. Bu, Osmanlı Devleti'nin sefere çıkmadan önce değişmeyen bir devlet geleneği olup, savaş alametlerinden birisiydi. Bundan üç gün sonra gönderilen bir fermanla Kırım Hanı Selim Giray, Lehistan Seferi'ne davet edildi³¹⁹. Osmanlı Devleti'ne bağlı Kırım Hanları sefere davet edildiklerinde âdet üzere savaş masrafları için yardım gönderilirdi. Bu nedenle Lehistan Seferi'ne ordusuyla katılması istenen Selim Giray'a hazineden 15.000 altın gönderildi³²⁰.

1.4.1.3. Sefer Yürüyüşü ve Kara Mustafa Paşa'nın Hizmetleri

Padişah, sefer hazırlıklarının sürdüğü 1672 yılı Nisan ayında Edirne'deydi³²¹. Sıhhati yerinde olan Sultan, İstanbul'daki gelişmelerden de uzak durmuyor ve

³¹⁷ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 2, s. 179.

³¹⁸ Lehistan Seferi'ne çıkan ordunun herhangi bir sorunla karşılaşmaması için gerekli tüm önlemler alınmaya başlamıştı. Bunun için verilen emirler gereğince, sefere çıkacak askerî birliklerin hazırlanması, tamire muhtaç olan kale ve köprülerin tamir edilmesi, mühimmat desteğinin eksiksiz bir şekilde tamamlanması ve ordunun organizasyonu açısından mühim olan birçok hususta dikkat edilip gereğinin yerine getirilmesi istenmişti. Osmanlı ordusunun bu sefere çıkarken nasıl örgütlenip hazırlandığını ve izlediği yol güzergâhı boyunca alınan tedbirleri görmek için bu konuda Mehmet İnbaşı'nın titizlikle hazırladığı çalışmaya müracaat edilebilir. Mehmet İnbaşı, *a.g.e.* Bu çalışmanın dışında, Mustafa Nuri Türkmen'in aynı konuda hazırlanmış olduğu doktora tezi de mühim bir çalışmadır. Yazar, bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin Kamaniçe Seferi esnasındaki lojistik faaliyetlerini ve bu hususta etkili olan devlet kurumlarıyla birlikte ordunun nasıl organize edildiği gibi meseleleri detaylı bir şekilde ele almıştır. Mustafa Nuri Türkmen, "Kamaniçe Seferinin Lojistik Hazırlıkları", YDT, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, 2002.

³¹⁹ *Vekâyi'-nâme*, s. 357; *Silahdâr Târîhi I*, s. 566-567; *Târîh-i Râşid I*, s. 153; *Zübde-i Vekayiât*, s. 20; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 142a.

³²⁰ *Fetihnâme-i Kamaniçe*, s. 12-13.

³²¹ Galland, 9 Nisan tarihli kaydında, bayram olması vesilesiyle Fransız büyükelçisinin Padişah ve maiyetinin bayram namazına geçtiği sırada ortaya çıkan resmigeçidi izlemek maksadıyla Edirne'ye geçtiğini belirtir. Büyükelçinin gitmesinden kısa bir müddet sonra kendisi de bu töreni izleyenler arasına katılmıştır. Gerçekleştirilen resmigeçitte yanında görevliler ve daire uşaklarıyla birlikte Edirne Kaymakamı Kara Mustafa Paşa'nın da yer aldığını, diğer vezirlerde olduğu gibi onun da mükemmel donatılmış bir at sırtında güzel bir samur kürkle ilerlediğini kaydetmektedir. Bk. Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, C. I, s. 91-94.

kendisinin bilgilendirilmesini istiyordu³²². Daha Edirne'den hareket etmemiş iken otağı önceden hazırlanarak 30 Nisan'da Tunca Nehri kenarında bulunan Çukur Çayırı mevkiinde kuruldu. Çok geçmeden Osmanlı ordusu da Edirne'den hareket etmeye hazırlandı³²³. Aynı günlerde sefer güzergâhındaki kadılara ordu için erzak ve otağ için ihtiyaç duyulan malzemelerin hazırlanmasına itina gösterilmesi bildirildi³²⁴.

Sefere çıkmaya hazırlanan Padişah, orduya katılacak vezirlere tebrik için 6 Mayıs'ta kendi atlarından hediye etti. Bu doğrultuda Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'ya dokuz at, Musahip Mustafa Paşa'ya dört at ve Üçüncü Vezir Kara Mustafa Paşa'ya da iki at hediye etmişti. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra, Hıdırlık mevkiinde askerî birlikler Padişah'ın huzurunda alay göstermiş, ardından Padişah, Sarrachane Köprüsü'nü geçerek yoluna devam etmişti. Bu yürüyüşte Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa ve Musahip Mustafa Paşa'nın askerleri yanında Kara Mustafa Paşa'nın da iki bin adamı mevcuttu. Edirne'den fevkalade bir tantanayla ayrılan ordu, bir sonraki gün otağın kurulduğu yere geçti. Sultan, değerli taşlarla bezenmiş bir zırhı, omzunda yeşil sarığı, başında çifte gazi sorgucu ve belinde kıymetli taşlarla donanmış kılıcını kuşanmış bir vaziyette, örtüsü mücevher taşlarla süslenmiş atı üzerinde otağına geçti³²⁵. Orduyla birlikte, Kara Mustafa Paşa'nın tezkirecisi sıfatıyla sefere katılan ve bu savaşın günlüğünü tutan Hacı Ali Efendi'nin hamisi Merzifonlu'ya dair kaleme aldığı notları önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Paşa'nın bu yürüyüş esnasında Padişah'ın sağ tarafında olduğunu, altın renginde bir zırh giyindiğini ve üzerinde koca bir kürk bulundurarak “*bahâdırâne tarz u tavr ile*” geçtiğini kaydetmektedir³²⁶. Öte yandan Sultan IV. Mehmed'in “*bi'z-zât gazâ ve cihâda teveccüh ve azîmet buyurmak*”³²⁷

³²² “*Sen ki dârü's-sa'âdetim ağası Abbas Ağa'sın, hatt-ı hümayûn-ı sa'âdet-makrûnum vusulünde ma'lûmun olsun ki hâlâ rikâb-ı devlet-me'âb-ı mülûkâneme telhisin gelüb her ne ki 'arz u i'lâm eyledinse cümlesi karîn-i 'ilm-i 'âlem-ârâ-yı pâdişâhanem olmuştur. Hemîşe berhurdâr olasın. Yine ol cânibde rikâbıma 'arza lâyük olan ahvâlden her ne ki vâki' ola mahalliyle i'lâmdan hâlî olmayub dâimâ rızâ-yı sa'âdet iktizâ-yı hüsvânem tahsilini kendüne sermâye-i 'izzet bilesin.*” BOA, TS.MA.d, 781/21, 1; 781/22, 1.

³²³ *Vekâyi'-nâme*, s. 359.

³²⁴ Vize, Bergos ve Dimetoka kadılarına gönderilen 2 Mayıs 1672 tarihli fermanında, orduya temin edilecek erzakın nakledilmesi hususunda geç kalmamaları istenmiş; aksi hâlde bu durumdan kendilerinin sorumlu tutulacağı bildirilmişti. BOA, *İE.DH.*, 4/342, 1. Yine uğranılan menzillerde otağ-ı hümayûn için gerekli kazık, çatal ve tokmak gibi araç-gereçlerin hazırlanması istenmişti. BOA, *İE.DH.*, 4/387, 1.

³²⁵ *Vekâyi'-nâme*, s. 359-360; *Târîh-i Kamanîçe*, vr. 4b-5b; *Fetihnâme-i Kamanîçe*, s. 13-14; *Silâhdâr Târîhi I*, s. 567-568; *Zübde-i Vekayîât*, s. 22; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 114; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 142a-142b.

³²⁶ *Târîh-i Kamanîçe*, vr. 6a.

³²⁷ *Târîh-i Kamanîçe*, vr. 2a.

niyetiyle bu sefere katılma fikri ve orduyu doğrudan idare etme düşüncesi Osmanlı hanedanının meşruiyet düşüncesine de bir ölçüde katkıda bulunuyordu³²⁸.

Türklerin savaş hazırlıklarından haberdar olan Leh Kralı, bu durumun açık bir şekilde meydan okuma anlamına geldiğini biliyordu. Daha evvel Sultan'ın mektubunu Leh Kralı'na iletmekle görevlendirilen Kabakulak Ahmed Ağa, dönüşte Kral'dan getirdiği mektubu Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'ya teslim etmişti. Kral, Osmanlı Devleti'nin himayesine sığınan Petro Doroshenko'dan dolayı kendilerinden ona ve halkına zarar verilmemesi, Ukrayna topraklarından el çekilmesi ve barışa muhalif hareket edilmemesi isteklerine karşılık sulha aykırı bir harekette bulunmadıklarını savunmuştu. Bununla birlikte, Kazakların Leh topraklarına yaptığı saldırı ve tedbirlere dikkat çekmiş, Ukrayna'nın geçmişten beri kendi toprakları olduğunu belirttikten başka ikili ilişkileri görüşmek üzere elçi göndereceğinden bahsetmişti. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin de sulha riayet ederek Kazaklara olan desteğinden vazgeçmesini istemişti. Buna karşılık Sultan'ın emriyle Sadrazam, Lehistan zulmünden kaçarak bağımsızlıklarını kazanmak için ayaklanan Kazakların Osmanlı sultanına sığındığını ve kendisine iltica edenleri korumanın padişahın bir vazifesi olduğunu belirten bir mektubu Leh Kralı'na gönderdi. Mektupta, Padişah, emrindeki ordunun 5 Haziran 1672'de Edirne'den hareket ettiğini bildirip aralarındaki durumu görüşmek üzere gelecek cevabın gönderilmesi hususunda acele edilmesini istedi³²⁹. Bütün Lehliler, daha önce hiçbir Sultan tarafından bu tarzda yazılmış bir mektup bulunmadığını kabul etmişti³³⁰.

Seyyah Chardin, eserinde, Lehistan'ın Osmanlı ordusunun kendilerine sefer düzenlemesinden çekindiğini not düşer. O, Leh Kralı'nın bu maksatla Türk yetkililerle görüşmek için bir tercüman gönderdiğinden bahsetmektedir. Wisocki'den altı hafta sonra maiyetindeki sekiz adamla gelen bu tercümanın konaklama ve gündelik giderleri Osmanlı Devleti tarafından karşılandı. Tercümanın getirdiği mektupta; Sultan'ın Lehistan'a karşı savaş açmasının hayretle karşılandığı, savaş sebebinin bilinmediği ve

³²⁸ Zira ordunun başında bizzat Sultan IV. Mehmed'in bulunması yani geçmişte olduğu gibi Padişah'ın orduya önderlik ederek sefere çıkması yönetici elitler ve halk nazarında onun meşru gücünü sağlamaya yönelik bir girişimin tezahürüydü. Diğer bir ifadeyle bu sefer, iktidar seçkinleri tarafından Sultan'ın askerî lider olarak önceki konumuna geri getirilmesiyle hanedan meşruiyetine dair mesajların halka iletilmesi için bir fırsat olarak algılandı. 1672'deki Lehistan Seferi'yle IV. Mehmed'e atfedilen "gazi" unvanı böylece somutlaşmış oldu. Sultan'a bu unvanın verilmesi ve söz konusu seferi bizzat yönettiğine dair seçkin iktidarda oluşan algı için bk. Özgün Deniz Yoldaşlar, "The Realization of Mehmed IV's Ghazi Title at the Campaign of Kamaniçe", Master's thesis, *Sabancı University*, 2013, s. 70-73.

³²⁹ *Vekâyi'-nâme*, s. 360-365; *Silahdâr Târihi I*, s. 570-572; *Târih-i Râşid I*, s. 156-157.

³³⁰ De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 21.

Hotin Antlaşması'nın uzatılmasını Leh Kralı'nın memnuniyetle karşılayacağı ve bunun için üst düzey bir elçi gönderebileceği belirtilmişti. Bütün bu taleplere karşı biçimde, Osmanlı padişahının harp konusunda ısrarlı olması hâlinde Lehlilerin memleketlerini korumak için savunmaya hazır olduğu ve barışı ihlal edecek tarafın kendileri sayılmayacağı yönünde gözdağı vermekten de çekinilmemişti³³¹.

Lehistan, Türklerle yeni bir savaşı istememişti; ancak Kazaklardan dolayı barışı sürdürecektir tutumdan da uzaklaşmıştı. Bununla birlikte, daha önce Rusya ile yaşanan mücadeleler devleti yorgun düşürmüştü. Lehlilerin endişeye kapıldığı sıralarda, Lehistan Seferi'ne hareket etmek maksadıyla Edirne Sahrası'na gelen yeni askerî birlikler orduya dâhil oluyordu. Edirne'de toplanan ordu ilk olarak, 5 Haziran'da birinci menzilin bulunduğu Çömlek Köyü'ne hareket etti. Sultan, maiyetinde şehzadesi Mustafa olduğu hâlde, aynı gün içerisinde buraya ulaştı³³². Bu vakitlerde 38 yaşında olan Sultan, ordusunun sahip olduğu silahların ihtişamı altında kudretli bir hükümdar görüntüsü çiziyordu. Bu ana dek vaktini daha çok avlanmakla geçiren ancak şimdi sefere çıkan Sultan, ordudaki askerlerin de itimadını üzerine çekiyordu³³³.

Seferin hedefi Kamaniçe'ydi³³⁴. Zira Kazakları kontrol etmek ve bölgede Osmanlı varlığını tesis etmek için doğrudan İstanbul'dan yönetilen bir kaleye ihtiyaç vardı. Aslına bakılırsa, Lehistan elçisi henüz 1670 gibi erken bir tarihte Leh Kralı'nı Osmanlıların Kamaniçe'yi ele geçirmek istediği konusunda uyararak savaşın esas amacının buraya yönelik olduğunu açıkça bildirmişti³³⁵.

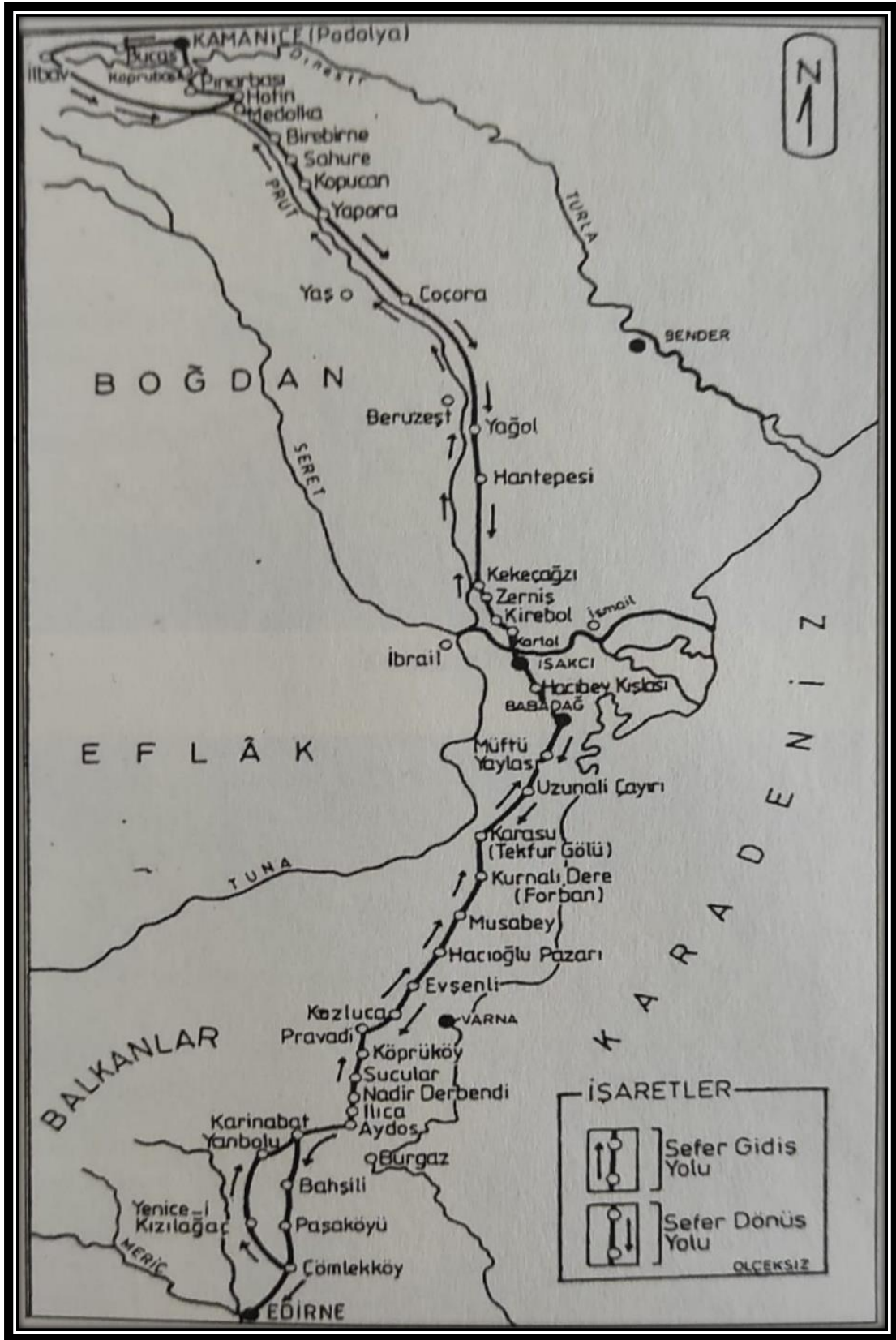
³³¹ Jean Chardin, *a.g.e.*, s. 76. Croix, Türklerin savaş konusundaki tutumu hakkında Chardin'le aynı fikirdedir. Krş. De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 18.

³³² 3 Haziran'da Anadolu Beylerbeyi Ali Paşa ve sonraki günlerde yine Anadolu ve Rumeli bölgelerinden askerî birlikler orduya katıldı. *Vekâyi'-nâme*, s. 365; *Târîh-i Kamaniçe*, vr. 8a; *Fetihnâme-i Kamaniçe*, s. 16-17; *Zübde-i Vekayiât*, s. 23; *Silahdâr Târîhi I*, s. 573; *Târîh-i Râşid I*, s. 157.

³³³ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 49.

³³⁴ Kamaniçe, Ukrayna'nın Podolya bölgesinde bulunan tarihî bir kale kentidir. Osmanlılarda Kamaniçe olarak anılan şehir, Leh dilinde *Kamieniec Podolski*, Ukrayna dilinde *Kamjanec' Podil's'kyj* ve Rusçada ise *Kamenets-Podolski* isimleriyle bilinmektedir. Geniş bilgi için bk. Dariusz Kołodziejczyk, "Kamaniçe", *TDVİA*, C. 24, TDV Yayınları, Ankara, 2001, s. 274.

³³⁵ Dariusz Kołodziejczyk, "Ottoman Podillja: The Eyalet of Kam'janec', 1672-1699", s. 91.

Kamanice Seferi'nin Yol Güzergâhı³³⁶

³³⁶ Belirtilen görsel, Mehmet İnbaşı'nın *Ukrayna'da Osmanlılar* adlı eserinden alınmıştır.

Osmanlı orduları, sefer zamanı, güzergâhlarında belli aralıklarla sefer menzillerine uğrar ve buralarda bir yandan konaklayıp dinlenirken öte yandan lojistik ihtiyaçlar ve çeşitli eksikler giderilmeye çalışılırdı. Osmanlı ordusu, bu sefer sırasında sağ kol³³⁷, diğer bir deyişle kuzey yolunu kullandı³³⁸. Bu güzergâh, daha önce Kanunî Sultan Süleyman ve Sultan Genç Osman tarafından da Prut Nehri yolu takip edilerek izlenen rotaydı³³⁹. Sefer güzergâhı³⁴⁰ takip edilerek 3 Temmuz'da İsakçı menziline gelindi. Burası kuzeye gerçekleştirilen seferler esnasında en fazla kullanılan menzillerin başında gelmekteydi³⁴¹. Sefer hazırlıklarının sürdüğü esnada, Tuna üzerinden Boğdan'a geçilebilmesi amacıyla bu nehir üzerinde köprü inşası için fermanlar gönderilmiş³⁴² ve bu vazifeye Belgrad âyanından Zaim Yusuf Ağa tayin edilmişti. Onun çabalarıyla Sava ve Drava nehri yakınlarında bulunan Gıradişka ve Pojega yahılarında Boğdan ve Eflak taraflarından gelen malzemelerle öncelikle tonbaz olarak bilinen gemiler yapıldı. Bundan sonra Niğbolu Sancağı Beyi Osman Paşa'nın yardımlarıyla Tuna üzerinde 757 arşın uzunluğunda 10 arşın genişliğinde bir köprü kuruldu³⁴³. Padişah'ın emri üzerine ordu, İsakçı'da alay gösterdi. Askerlerini selamlayan Sultan IV. Mehmed, bu taraflarda bulunan Sultan Osman Tepesi yakınlarında kurulan otağına geçti. Bu sırada Tuna üzerinden gelen donanmadan gerçekleştirilen top ve tüfek atışlarıyla şenlik yapıldı. Üç gün konakladıktan sonra İsakçı'dan ayrılan ordu Boğdan tarafına geçmek üzere yürüyüşüne devam etti³⁴⁴.

³³⁷ Osmanlılarda yollar Rumeli ve Anadolu'da üç kola ayrılmaktaydı. Bu yolları belirtmek maksadıyla sağ, sol ve orta kol isimleri kullanılmıştır. Bunlardan konumuzu ilgilendiren Rumeli sağ kolu, genelde İstanbul-Kırklareli-Aydos-Prevadi-Babadağ-İsakçı-Akkerman ve Özi şehirleri takip edilerek belirlenen güzergâhtı. Bk. Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilâtı Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Osmanlı Araştırmaları II*, İstanbul 1981, s. 123.

³³⁸ Mehmet İnbaşı, *a.g.e.*, s. 62.

³³⁹ Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 133.

³⁴⁰ Hacı Ali Efendi, eserinin hemen başında seferin gidiş ve dönüşünde takip edilen yol güzergâhını detaylı bir biçimde vermektedir. Bk. *Târih-i Kamanîçe*, vr. Ib-IVb. Ayrıca krş. Mehmet İnbaşı, *a.g.e.*, s. 60-61; Mustafa Nuri Türkmen, "a.g.t.", s. 78-121.

³⁴¹ Hem stratejik hem de lojistik bakımdan ciddi bir öneme sahip olan bu iskele kenti, Tuna Nehri'ni aşmak için kullanılan en uygun geçitlerden birini oluşturmuyordu. Nehrin burada daralması üzerine Tuna'nın ortasında yer alan ada ve karşıda bulunan bataklıkların öteki bölgelere kıyasla daha az olması nedeniyle köprü inşasına müsait oluşu İsakçı şehrinin önemini bir kat daha artırmaktaydı. Bk. Filiz Yıldırım, *Nazlı Tuna'nın İnce Donanması (18. Yüzyıl)*, Hiperlink Yayınları, İstanbul 2019, s. 182.

³⁴² Bu hususta Galland, diğer tarihçilerden farklı bir kayıt düşmüştür. 23 Haziran tarihli kaydında, Tuna üzerinde inşa edilmesi emredilen bu köprünün inşasına Lehlilerin engel olduklarını, hatta bu doğrultuda dört Osmanlı paşasını mağlup ettikleri haberinin Galata'da yayıldığından bahsetmektedir. Bununla beraber, Osmanlıların da boş durmayıp asıl Lehlilerin yenilgiye uğradıkları hakkında propaganda yaptıklarını kaydetmektedir. Bk. Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, C. I, s. 147.

³⁴³ *Vekâyi'-nâme*, s. 369; *Silahdâr Târihi I*, s. 576; *Târih-i Râşid I*, s. 158-159; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 2, s. 179.

³⁴⁴ *Târih-i Kamanîçe*, vr. 17b-19a; *Fetihnâme-i Kamanîçe*, s. 21.

Kara Mustafa Paşa ve adamlarının da katıldığı Osmanlı ordusu, 7 Temmuz'da Kartal menziline ulaştı. Burada, geriden gelip esas orduya yetişen eyalet ve sancak askerleri, verilen emir üzerine alay gösterdi. Yine, aynı menzilde Boğdan Voyvodası Duka'dan gelen haberciler kendi topraklarına yapılan taarruzlardan bahsederek voyvodalarının buna karşı kendini savunduğunu bildirdiler. Bu olumsuzluk karşısında, Boğdan civarında bulunan menzillerde hazırlanmakta olan zahirenin ve sınırların korunması için Bosna Valisi İbrahim Paşa ve Anadolu Beylerbeyi Ali Paşa memur edildi. Niğbolu Sancağı'na mutasarrıf olan Osman Paşa, zahire gemilerini Tuna üzerinden nakletmeye, Çankırı Sancağı'na mutasarrıf olan Murad Paşa sefer için gerekli olan top ve savaş mühimmatını yetiştirmeye, Hüdâvendigâr Sancağı'na mutasarrıf Mehmed Paşa ise daha önce Tuna'da kurulan köprünün korunmasına görevlendirildi³⁴⁵.

Osmanlı ordusu, 16 Temmuz'da Prut Nehri kıyısındaki Kekeçağzı mevkiine geldi³⁴⁶. Yaş şehrine doğru ilerlerken orduda zahire sıkıntısı baş gösterdi. Osmanlı askerleri arasında yayılan bir söylentiye göre, her yönüyle hububat açısından zengin bir memleket olan Boğdan'da bu sorunun çıkması voyvodanın ihmalinden kaynaklanmıştı ve askerler Voyvoda Duka'nın cezalandırılmasını istemişlerdi. Gerçekten de Voyvoda, halkını korumak bahanesiyle Osmanlı ordusunu çetin ve uzak bölgelere göndermiş ve bu durum beklenmedik bir kıtlığa neden olmuştu. 20 Temmuz günü Boğdan topraklarının idare merkezi olan Yaş şehrinin karşısında Çoçara köyüne konuldu. Bir müddet burada konaklayan Padişah, yanında iç halkı ve Kara Mustafa Paşa olduğu hâlde ordu karargâhına dört saat mesafede bulunan Yaş şehrini ziyaret etti. Bu kente uğradığı gün Boğdan Voyvodası kendisini büyük bir alayla karşıladı. Duka, önce Kaymakam Kara Mustafa Paşa'nın karşısına çıktı. Voyvoda, ordunun buraya uğrayacağını bilmesine rağmen gerekli tedbirleri almaması ve orduyu sıkıntıya düşürmesinden dolayı büyük bir tepkiye maruz kaldı. Vezir, yiyecek konusunda verilen emirlere kayıtsız kalmasından ötürü Padişah'ın gazabına uğrayacağını bildirerek Voyvoda'yı huzurundan çıkardı. Sultan'ın “*Şiddet-i ukûbet ile cezâsı tertîb olunsun!*” ifadesinden Duka'nın en ağır şekilde cezalandırılmasını istediği anlaşılmaktadır.

³⁴⁵ *Vekâyi'-nâme*, s. 370; *Târih-i Kamanîçe*, vr. 19a-19b; *Fetihnâme-i Kamanîçe*, s. 21-22; *Silahdâr Târîhi I*, s. 576-577; *Târih-i Râşid I*, s. 159; *Zübde-i Vekayîât*, s. 24; *Târih-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 145b-146a.

³⁴⁶ Padişah'ın isteği üzerine burada Musahip Mustafa Paşa ve Halep Beylerbeyi Kaplan Mustafa Paşa'nın adamları mızrak oyunu oynadı. Daha sonra Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa ve Kara Mustafa Paşa'nın adamlarının dâhil olduğu bir gösteride at binmedeki hünerler sergilendi. Bk. *Vekâyi'-nâme*, s. 371-372; *Târih-i Kamanîçe*, vr. 23b; *Silahdâr Târîhi I*, s. 578; *Târih-i Râşid I*, s. 159.

Voyvoda, Kara Mustafa Paşa'dan bağışlanma ümidiyle çok defa özür dilediyse de bu girişimi sonuçsuz kaldı. Bir müddet sonra hediyelerini takdim etmek amacıyla Sultan IV. Mehmed'in karşısına çıktı. Burada, Kaymakam Kara Mustafa Paşa'dan yediği azar ve kınamaları ömründe görmediğini ifade ederek affını istedi. Bundan sonra Paşa da araya girerek onun bağışlanması için ricacı oldu ve Merzifonlu sayesinde ölümden kurtulan Duka'ya bir kürk giydirilerek huzurdan çıkarıldı. Bundan iki gün sonra Silistre Beylerbeyi Vezir Halil Paşa, Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa, Niğde Beyi ile Malatya ve Arapkir sancaklarına mutasarrıf olan Şâtır Mehmed Paşa sultan çadırının önünde alay gösterdiler³⁴⁷. Bundan sonra Silistre Beylerbeyi Halil Paşa, Anadolu ve Karaman Beylerbeyileri eyalet ve sancak askerleriyle birlikte Duka'nın ihmalinden kaynaklanan ve yapımı geciken köprünün tamamlanması için görevlendirildiler³⁴⁸.

Osmanlı birlikleri 29 Temmuz'da Prut Nehri kenarındaki Yapora menziline vardığında Kırım Hanı Selim Giray tarafından üç esir geldiği haberi Padişah'a bildirildi³⁴⁹. Kırım Hanı, Sultan'a gönderdiği mektupta Kazak Hatmanı Doroshenko'ya isyan ederek ona ihanet eden bir grup adamın Hanenko tarafına geçtiğini bildirmişti. Bununla birlikte Doroshenko'ya destek olmaları için Nureddin Sultan ve Osmanlı birliklerinin gönderildiğini, bunu haber alan Hanenko ile aralarında bir muharebe gerçekleştiğini ifade etmişti. Bir miktar Leh askeri de bu çatışmada Hanenko'nun yanında yer almıştı. İki taraf arasındaki muharebede Doroshenko, yardımına gelen askerî birliklerin desteğiyle üstünlük sağlamış, mağlup olan Hanenko ise yanında bir miktar adamıyla firar ederek Laçın Kalesi'ne sığınmak zorunda kalmıştı. Bu haberden kısa bir süre sonra Kırım Hanı, yanında bulunan esirler ile orduya katıldı³⁵⁰.

Ağustos'un ikinci günü Padişah, vezirleriyle birlikte alayların iki kola bölünmesi suretiyle karargâha varıp bir süre dinlendi. Ardından yanına Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa ve Kaymakam Kara Mustafa Paşa'nın adamlarından bir miktar alarak civarda gezinmeye ve avlanmaya çıktı³⁵¹. Bundan iki gün sonra yani 4 Ağustos'ta Hotin

³⁴⁷ *Vekâyi'-nâme*, s. 372-373; *Târih-i Kamaniçe*, vr. 24a-26b; *Fetihnâme-i Kamaniçe*, s. 23-24; *Silâhdâr Târihi I*, s. 578-580; *Târih-i Râşid I*, s. 159-160; *Târih-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 146a-146b; *İsâ-zâde Târihi*, s. 114; Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 133-134; Vahid Çabuk, *a.g.e.*, s. 373.

³⁴⁸ *Vekâyi'-nâme*, s. 373-374; *Târih-i Kamaniçe*, vr. 27b; *Fetihnâme-i Kamaniçe*, s. 25; *Silâhdâr Târihi I*, s. 580-581; *Târih-i Râşid I*, s. 160; *Târih-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 146b.

³⁴⁹ Hacı Ali Efendi, bu gelişmenin 30 Temmuz'da gerçekleştiğini aktarmaktadır.

³⁵⁰ *Vekâyi'-nâme*, s. 374-375; *Târih-i Kamaniçe*, vr. 28b-29a; *Fetihnâme-i Kamaniçe*, s. 26-27; *Silâhdâr Târihi I*, s. 581-582; *Târih-i Râşid I*, s. 160; *Zübde-i Vekayiât*, s. 26; *Târih-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 146b-147a.

³⁵¹ *Târih-i Kamaniçe*, vr. 29b.

Kalesi'ne³⁵² bir saat uzaklıkta bulunan Pınarbaşı menziline gelindi. Ordu buraya geldiği sırada, mehter takımının meydana getirdiği korkunç ses yakınlarda bulunan İzvançe Palankası'ndaki halkı telaşa sürüklemişti. Buranın Türklere karşı savunulamayacağı düşünüldüğünden gece vakti kalenin terk edilmesi üzerine söz konusu palanka henüz nehrin öte tarafına geçmeden kendiliğinden Osmanlı ordusunun eline geçmiş oldu. Vakit kaybetmeden kulesine bayrak dikilerek ezan okundu. Palankanın muhafazasına Küçük Mehmed Paşa tayin edildi ve ona yardımcı olması için bir miktar asker bırakıldı. Bunlar içerisinde Kara Mustafa Paşa'nın 150'den fazla sekbanı da vardı. Paşa, bu hadiseden iki gün sonra Sadrazam'la beraber kurulması emredilen köprü yakınlarına giderek bir yandan burada kurdurduğu çadırda dinlenip öte yandan köprünün daha erken tamamlanmasını denetlemek için yoğun çaba sarf etti³⁵³. Ertesi gün sadrazam otağında askerlere bahşiş dağıtılırken Merzifonlu, köprünün yapıldığı bölgeye gelerek tamamlanmasına yardımcı oldu³⁵⁴. 12 Ağustos'ta Kırım Hanı'nın adamlarından biri ordugâha gelerek Han ve Doroshenko'nun Kamaniçe civarlarına geldiğini ve bir sonraki gün Turla Nehri³⁵⁵ yakınlarda bir yere geçeceklerini haber verdi³⁵⁶.

Pınarbaşı mevkiinde sefer hazırlıkları tüm hızıyla devam ederken emrindeki askerleriyle birlikte orduya katılan Kara Mustafa Paşa, burada kendisine verilen vazifeleri harfiyen yerine getirmeye çalışıyordu. 15 Ağustos günü Sultan IV. Mehmed, Kara Mustafa Paşa'ya Kamaniçe kalesi yakınlarına giderek etrafını ve muhasara altına alınacak mahallerini keşfetmesini ve kalenin durumu hakkında bilgi toplamasını emretti³⁵⁷. Ona bu görevde Halep Beylerbeyi Kaplan Mustafa Paşa ve Bosna Beylerbeyi

³⁵² Günümüzde Ukrayna sınırları içerisinde bulunan eski bir kale ve şehirdir. Kuzey Moldova'da Dinyester Nehri'nin sağ yakasında bulunmakta olup, Ukrayna dilinde Xotyn, Rumence Hotin, Lehçe ise Chocim şeklinde anılmaktadır. Dariusz Kołodziejczyk, "Hotin", *TDVİA*, C. 18, TDV Yayınları, Ankara 1998, s. 254.

³⁵³ BOA, A. {DVN.ARZ., 900, s. 4; *Vekâyi'-nâme*, s. 375-376; *Târîh-i Kamaniçe*, vr. 30b-32b; *Silahdâr Târîhi I*, s. 583-584; *Târîh-i Râşid I*, s. 160; *Zübde-i Vekayiât*, s. 26-27; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 147a; Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 134. Croix, bu köprünün sekiz gün içerisinde tamamlandığını belirtmektedir. De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 25.

³⁵⁴ *Târîh-i Kamaniçe*, vr. 33a.

³⁵⁵ Aynı zamanda Dinyester olarak bilinen bu nehir Doğu Avrupa'da yer almaktadır. Lehistan sınırında bulunan Drohobych kentinden doğup Karadeniz'e dökülen bir nehirdir.

³⁵⁶ *Târîh-i Kamaniçe*, vr. 35a; *Silahdâr Târîhi I*, s. 585.

³⁵⁷ Rumen tarihçi Nekulçe (1672-1745), "Boğdan Vekayinâmesi:1661-1743" adlı tarih eserinde Sultan IV. Mehmed'in sefere çıkmadan önce Boğdan Voyvodası Duka'ya haber yollayarak Kamaniçe Kalesi'nin mumdan bir maketinin hazırlanarak gönderilmesini istemişti. Bunun üzerine Duka, bu görevi Hotin yöresinde yaşamını sürdüren Boyar Gligorie Kornekul'a tevdi etmişti. Sözde maket hazırlanarak İstanbul'a gönderilmiş, Padişah ve devlet erkânınca çok beğenilmiş ve böylelikle henüz sefere çıkmadan kaleye ilişkin bilgi edinilmiş oluyordu. Buna göre, kalenin büyüklüğü, yeri, etrafındaki nehir ve kayalar maketi seyreden Osmanlı devlet adamlarını şaşkınlık içerisinde bırakmış, onların bu sefere olan

İbrahim Paşa'yla bazı alay beyleri de yardımcı oldu. Topçubaşı ile sağ ve sol kol alay beylerini yanına alan Mustafa Paşa atından inerek yaya bir şekilde Kamanice Kalesi'ni, tabyasını ve her tarafını dikkatle inceledi. Daha sonra atına binerek kalenin etrafını kuzey tarafından gözden geçirdi. Bu tarafta bulunan eğimli araziye, kaleyi, tabyayı ve kentin tüm etrafını büyük bir dikkatle inceledi. Yine aynı yerde, kale ve şehir ortasında bulunan nehrin ne taraftan aktığını ve derinliğini öğrenmek için azalıp çoğaldığı yerleri tespit etmeye çalıştı. Düşman tabyasına yaklaştıkları esnada kale içerisinden üzerlerine çok sayıda top atışı gerçekleştirildi. Bu top atışlarından sonra ciddi bir kayıp gerçekleşmedi. Bir sekban yaralandı ve ayağından yaralanan bir atın sahibine Paşa tarafından ihsanda bulunuldu. Beraberindeki adamlar da onun gibi kale ve etrafının dört bir yanı hakkında keşiflerde bulundular. Öte yandan esir almak maksadıyla şehir kenarında ufak çatışmalar başlamıştı. Osmanlı askerlerinin çokluğundan geri çekilmeye mecbur kalan düşman askeri kaleye kapanmak zorunda kalmıştı. Ancak bunlardan biri ele geçirilmiş ve boynu vurulduktan sonra Kara Mustafa Paşa'nın huzuruna getirilmişti. Akşam vakti Mustafa Paşa ve yanındakiler orduya geri dönüp istişare için doğrudan Sadrazam'la görüştüler. Kamanice Kalesi'nin müstahkem ve korunaklı bir mevki olduğundan bahsederek mevcut durumundan söz ettiler. Paşa ve adamlarının verdikleri malumat göz önüne alınarak ordunun kalenin batı tarafındaki tepeye konuşlanmasının uygun olacağı kararlaştırıldı. Buna göre, Padişah'ın otağı da buraya kurulacaktı. Bu doğrultuda önce düşman tabyasının kuşatılmasına hükmedildi. Bu arada Kara Mustafa Paşa, kaleden atılan toplardan birkaç tanesini Sultan IV. Mehmed'e göstermek maksadıyla yanında getirmişti. Her biri sekiz, dokuz ve on bir vukıyye³⁵⁸ ağırlığında olan bu top gülleleri Sultan'ın huzurunda sergilendi. Huzurda bir saatten fazla kalan Kaymakam Kara Mustafa Paşa, Padişah'ın iltifatına mazhar oldu ve daha sonra buradan ayrılarak kendi karargâhına döndü³⁵⁹.

heveslerini birkaç kat daha artırmıştı. Adrian Tertecel, "Rumen Tarihçisi Yon Nekulçe'nin "Letopisetul Tarii Moldevel" (Boğdan Vekâyinâmesi) Adlı Kitabında Osmanlı Ordusunun 1672 Yılındaki Kamanice Seferi'ne Dair Bilgiler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 76, (Şubat 1992), s. 118-119. Ancak çağdaş Osmanlı kroniklerinde Nekulçe'nin bu kaydıyla benzerlik gösteren herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Muhtemelen böyle bir vakanın yaşanması hâlinde, yukarıda da belirtildiği üzere, Pınarbaşı'nda hazırlıklar sürerken Sultan IV. Mehmed, Kara Mustafa Paşa'yı görevlendirerek keşif amacıyla Kamanice Kalesi'ne yollanmasına ihtiyaç duyulmazdı. Bu nedenle bu hadisenin ortaya çıkmış olma olasılığı oldukça düşüktür. Ayrıca bk. Mehmet İnbaşı, *a.g.e.*, s. 153-154.

³⁵⁸ 1.282 kg ya da 400 dirheme tekabül eden ağırlık ölçüsü birimidir.

³⁵⁹ BOA, A. {DVN.ARZ., 900, s. 13. *Vekâyi'-nâme*, s. 377; *Târih-i Kamanice*, vr. 36a-38b; *Silahdâr Târihi I*, s. 586-588; *Târih-i Râşid I*, s. 161; *Târih-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 147b. Krş. Mehmet İnbaşı, *a.g.e.*, s. 149-150; Kahraman Şakul, "Siege Warfare in Verse and Prose: the Ottoman Conquest of Kamianets-

Daha önce Kamanıçe civarına ulaşan Kırım Hanı Selim Giray, 16 Ağustos'ta ordugâha gelerek huzura kabul edilmek istedi. Onun gelişi sebebiyle büyük bir merasim düzenlendi ve askerlerine büyük bir ziyafet tertip edildi. Bu, yapılan uzun yürüyüşten sonra askerî birliklerin moralini yükseltmek için çok önemli bir olaydı³⁶⁰. Kırım Hanı, önce Sadrazam'la görüştü. Ele geçirdiği esirlerden bazıları burada konuşturularak Leh Kralı'nın nerede bulunduğu ve kaleye yardım gönderip göndermeyeceği hakkında bilgi alındı. Bundan sonra Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa, Kırım Hanı'nı Sultan'ın huzuruna çıkardı. Sultan IV. Mehmed'in önüne çıkan Selim Giray, kulluk arz edip gelenek gereği yer öptükten sonra biraz sohbet etti. Ardından kendisine ve maiyetine birçok ihsanda bulunuldu³⁶¹.

Hacı Ali Efendi, günlüğünde, Kırım Hanı'nın sadakat ve gayretine işaret ettikten sonra daha önce Padişah tarafından azarlanan Duka'yı sebep olduğu ihmallerden dolayı sert bir şekilde eleştirmektedir. Hatta onun bu hareketini “*Boğdan voyvodası olan Duka'nın asker-i İslâm'a itdiği ihânet terakki bulmağın!*” şeklinde değerlendirip onun azledilerek hapsedildiğini kaydetmektedir³⁶². Öyle ki daha önceden Padişah, ordunun geçişini sağlamak amacıyla Dinyester Nehri üzerinde bir köprü yapılmasını emretmesine rağmen bu isteği tam anlamıyla yerine getirilmemişti. Duka, ölüm cezasına çarptırılacak iken Kara Mustafa Paşa vasıtasıyla kurtulmuştu. Kantemir'e göre, voyvodalıktan azledilen Duka'nın bu köprünün yapımına mâni olması ya da gerekli keresteyi gereğinden az ve yavaş bir surette göndererek geciktirmeye çalışması Sultan'ın dikkatinden kaçmamış, onu hedef hâline getirmişti. Hatta Rumen tarihçi, bu hareketinden dolayı Duka'nın el altından Lehlileri desteklediğini ve Boğdan voyvodalığından bu nedenle azledildiğini belirtmektedir. Kantemir, Duka'nın azledilmesinden sonra Boğdanlı seçkinler tarafından Petro isminde birinin yeni voyvoda seçildiğinden söz eder³⁶³. Bir diğer Rumen kronik yazarı Nekulçe, bu hadisenin

Podilsky (Kamanıçe), 1672”, *The World of the Siege*, Anke Fischer-Kattner-Jamel Ostwald (ed.), Leiden-Boston: Brill, 2019, s. 215.

³⁶⁰ Kahraman Şakul, “a.g.m.”, s. 215.

³⁶¹ *Fetihnâme-i Kamanıçe*, s. 33-35; *Târih-i Râşid I*, s. 161-162; *Zübde-i Vekayiât*, s. 27-28; *Târih-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 147b-148a; *İsâ-zâde Târihi*, s. 115. 21 Ağustos'taki gelişmeler için ayrıca bk. BOA, A. {DVN.ARZ., 900, s. 13-16. Hacı Ali Efendi, bu ziyafet hususunda “*Tatar tâifesinin ekl ve şürb ahvâlleri meşhûr ve müte'ârif*” olduklarını belirterek Tatarların yağma konusunda çok fazla ileriye giden bir topluluk olduklarına dikkat çekmiştir. Detaylı bilgi için bk. *Târih-i Kamanıçe*, vr. 38b-41a. Krş. *Silahdâr Târihi I*, s. 588-590; *Vekâyi'-nâme*, s. 378-379; Mehmet İnbaşı, a.g.e., s. 149.

³⁶² *Târih-i Kamanıçe*, vr. 41a. Ayrıca bk. *Fetihnâme-i Kamanıçe*, s. 33; *Silahdâr Târihi I*, s. 586; *Târih-i Râşid I*, s. 161.

³⁶³ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 2, s. 180..

gerçekleştiği tarih olarak 10 Ağustos'u vermekte, azledilen Duka'nın yerine Stefan Petriceicu'nun³⁶⁴ atandığını kaydetmektedir. Nekulçe'ye göre, Duka'nın azledilmesinde başlıca faktör, başta ihtiyar Ursaki olmak üzere bazı Rumen boyarlarının onun idare tarzı hakkında şikâyetçi olmaları ve bunu Padişah'a iletmeleridir. Buna ilaveten Nekulçe, Duka'nın ölümden kurtulmasını sağlayan kişinin Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa olduğunu nakletmektedir³⁶⁵. Rumen tarihçinin bu konuda hataya düştüğü görülmektedir. Çünkü Hacı Ali Efendi gibi sefere bizzat katılan ve eserler kaleme alan Osmanlı tarihçileri onun Kaymakam Kara Mustafa Paşa aracılığıyla hayatta kaldığını yazmaktadır.

Padişah, Kırım Hanı'nı kabulünün ertesi günü Kazak Hatmanı Doroshenko'yu huzuruna kabul etti. Hatman, kendisinin huzura kabul edilmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirdi. Selim Giray'a olduğu gibi Kazak Hatmanı'na da çeşitli hediyeler verildi ve kendisine sadakatinden ödün vermemesi gerektiği hatırlatıldı. Bunun üzerine Hatman, Osmanlı Devleti'ne karşı yanlış bir harekette bulunmayacağına ve askerleriyle beraber verilen emirleri canla başla yerine getireceğine dair söz verip hediye edilen topuzu omzuna alarak huzurdan ayrıldı³⁶⁶.

1.4.1.4. Kamaniçe'nin Kuşatılması ve Fethedilmesi

Pınarbaşı mevkiinde iki haftalık dinlenme ve hazırlık sürecinden sonra Sultan IV. Mehmed komutasındaki Osmanlı birlikleri Dinyester Nehri üzerinden geçerek 18 Ağustos'ta Kamaniçe önlerinde belirdi. Ordugâh nehrin sol yakasına kuruldu. Bundan kısa süre sonra kuşatma hazırlıkları tamamlanmaya çalışıldı. Sadrazam ve vezirlere bağlı askerî birlikler burada alay gösterisinde bulundular. Rikâb-ı Hümâyûn Kaymakamı Kara Mustafa Paşa'nın tezkirecisi Hacı Ali Efendi, sefere katılan tecrübeli vezirlerin bunca askeri daha önce Hotin, Bağdat ve Revan Seferi'nde dahi görmediklerini belirterek Osmanlı ordusunun kalabalık olmasına dikkat çekmektedir. Bu esnada Türk ordusunun Kamaniçe civarında yerleştiğini gören kaledelikler top atışları yapmışsa da ilerideki çadırları aşan bu güller ormanlık alana düştü. Sadrazam,

³⁶⁴ Ona katılan Jorga da yeni Boğdan voyvodasını Stefan Petriceicu olarak zikretmektedir. Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 134. Hacı Ali Efendi, yeni voyvodanın ismini belirtmeden geçerken, Abdurrahman Abdi Paşa ve diğer bazı tarihçiler yeni voyvodanın ismini İstefan şeklinde vermekle yetinmektedirler. Krş. *Vekâyi'-nâme*, s. 379; *Zübde-i Vekayiât*, s. 27; *Târih-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 148a.

³⁶⁵ Nekulçe'nin anlattığı bu hadise hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Adrian Tertecel, "a.g.m.", s. 119-121.

³⁶⁶ *Vekâyi'-nâme*, s. 379; *Târih-i Kamaniçe*, vr. 41b-42a; *Silahdâr Târihi I*, s. 590; *Zübde-i Vekayiât*, s. 28; *Târih-i Râşid I*, s. 162; *Târih-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 148a.

adamlarından birini kaleye göndererek can ve mallarını bağışlamak suretiyle teslim teklifinde bulundu³⁶⁷; ancak kaledekilerin ortak kararı üzerine bu istek reddedildi. Bundan sonra yeniçerilere metrislerin hazırlanması emredildi. İkinci vakti Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa ve Kara Mustafa Paşa ileri gelen komutan ve askerlerle birlikte Kamanîçe önlerindeki tabya yakınlarına varıp metrislerin kurulacağı ve topların yerleştirileceği yerleri belirlediler. Yine bu esnada üç kola bölünen Osmanlı ordusunun kuşatmaya nerelerden başlayacağı tespit edildi. Buna göre, düşman tabyasının karşısında Sadrazam kolu, sol tarafta Kara Mustafa Paşa kolu ve sağ tarafta ise Musahip Mustafa Paşa kolunun yerleşmesi kararlaştırıldı. Şehri üç yandan kuşatmak suretiyle, dergâh-ı âli yeniçerileriyle Rumeli'den gelen tımarlı sipahiler Sadrazam koluna, bir miktar yeniçeri, Sivas, Karaman ve Adana eyalet askeri Kara Mustafa Paşa koluna ve bir kısım yeniçeriyle beraber Anadolu eyalet askeri de Musahip Mustafa Paşa koluna tayin edildi. Her kola 50 parça balyemez top verilmesi kararlaştırıldı. Gerekli tedbirlerin alınmasından ve yeniçerilerin metrise girmesinden sonra³⁶⁸ Defterdâr Sarı Mehmed Paşa'nın ifadesiyle “*serhadlerin sedd-i sedîdi olan ve Rus ve Moskov ve Leh memâlikinin kilidi*” olan Kamanîçe'nin kuşatılması başlamış oldu³⁶⁹. Hem Batı kaynaklarında hem de Osmanlı tarihlerinde Kamanîçe Kalesi'nden bahsedilirken çok güçlü ve oldukça sağlam olarak söz edilmesi Osmanlılar için bu seferin önemini bir kat daha artırıyordu³⁷⁰. Kuşatma hazırlıklarının başlamasıyla Kırım Hanı Selim Giray ve Kazak Hatmanı Petro Doroshenko, genel bir hücumla kalenin fethedilmesi hâlinde kaleden firar edebilecek düşman askerlerini takip için kalenin kuzey yönünde bekletildi³⁷¹.

18 Ağustos 1672'de başlayan kuşatma karşısında Lehistan-Litvanya Birliği bu savaş için tamamen hazırlıksız yakalanmıştı³⁷². Buna rağmen Hatman Jan Sobieski, 35

³⁶⁷ Padişah'ın emri üzerine, Sadrazam'ın kale yetkilisine iletildiği teslim mektubu için bk. De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 28-29.

³⁶⁸ İstihkâm faaliyetleri göz önüne alındığında, şair Nâbî Efendi Osmanlı askerlerini ve onların meydana getirdiği siperleri överken Leh kaynakları da onu destekler şekilde bu siperlerin Osmanlı süvarilerini barındıracak kadar geniş olduklarını ifade etmektedir. Kahraman Şakul, “a.g.m.”, s. 218-219.

³⁶⁹ BOA, A. {DVN.ARZ., 900, s. 17-18; *Vekâyi'-nâme*, s. 379-380; *Târih-i Kamanîçe*, vr. 42a-46b; *Fetihnâme-i Kamanîçe*, s. 35-37; *Silahdâr Târihi I*, s. 590-592; *Târih-i Râşid I*, s. 162; *Zübde-i Vekayât*, s. 28; *İsâ-zâde Târihi*, s. 115; *Târih-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 148a-148b; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 2, s. 180-181; Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 134.

³⁷⁰ Mehmet İnbaşı, *a.g.e.*, s. 153.

³⁷¹ Muhammet Şen, “I. Selim Giray'ın Hanlık Döneminde Osmanlı Lehistan Savaşlarında Kırım Kuvvetleri 1671-1704”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 38, (Yaz 2013), s. 60.

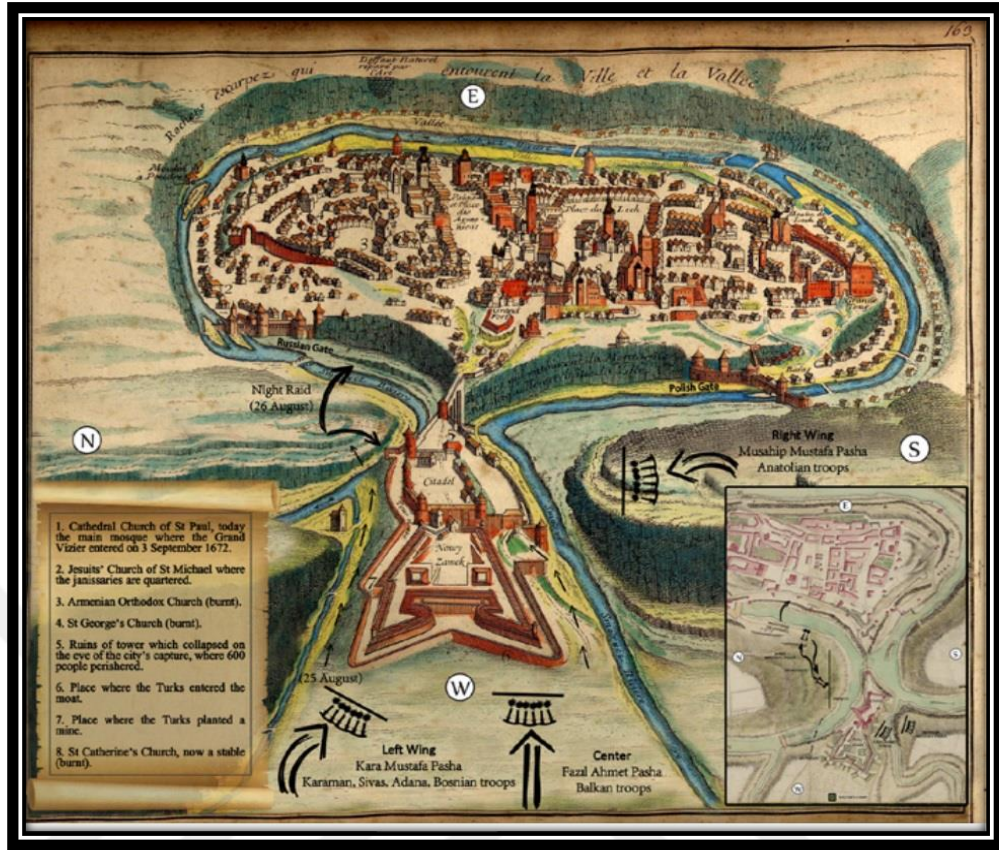
³⁷² Lehistan'da Fransız yanlısı grubun lideri olan Büyük Hatman Jan Sobieski, Habsburg yanlısı Kral Michał ile keskin bir çatışma içindeydi. Sobieski, savaşa hazırlanmak maksadıyla bir ordu oluşturmak

bin kişilik ordu toplamayı başarmış bir şekilde Lowicz'te beklemekteydi. Ancak büyük bir kuvvetle gelen Türk ordusuna karşı bu ordusuyla ne savaşa girebiliyor ne de Kamaniçe'yi içinden düştüğü durumdan kurtarabiliyordu. Ondan yalnız Kamaniçe'yi düşman elinden kurtarması değil aynı zamanda elindeki askerlerle Lehistan'ın iç bölgelerine akınlar düzenleyen Tatarları da engellemesi bekleniyordu. Şu hâlde Kamaniçe bir başına kalmış görünüyordu³⁷³. Buna karşılık kaleyi müdafaa edecek olan askerî birlikler yetersiz olup Nowy Zamek etrafında toplanmıştı. Kalenin kuzeyindeki savunma Yüzbaşı Myśliszewski emrindeki 700 adamla yönetiliyordu. Tahminen 50 kişilik küçük bir birlik ise kalenin savunması için vazifelendirilmişti. Müdafiler aynı zamanda şehre giden iki önemli kapıyı korumak için bazı önlemler aldı. Fakat kaledeki levazımat eksikliği, asker sıkıntısı kadar vahim bir sorun teşkil ediyordu³⁷⁴.

için maddi destek talep etmişti. Ancak hatmana muhalif olan kesim onun liderliğindeki böyle bir ordunun Kralı devirebileceği endişesiyle Osmanlı tehdidinin bir bahane olarak kullanıldığını iddia etmişti. Genel olarak kabul edilen düşünce, Türkler her yıl yaptıkları gibi sabun, kuru üzüm ile halı satmaya geleceklerdi ve iki taraf arasındaki savaş ihtimali ise Sobieski'nin hayal gücünden ibaretti. Dariusz Kołodziejczyk, "Ottoman Podillja: The Eyalet of Kam"janec', 1672-1699", s. 92.

³⁷³ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 49.

³⁷⁴ Kahraman Şakul, "a.g.m.", s. 217.

Kaniş Kalesi ve Kuşatma Planı³⁷⁵

19 Ağustos'ta Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa orta koldan, Kara Mustafa Paşa sol koldan ve Musahip Mustafa Paşa ise sağ koldan kaleyi kuşatma altına aldı. Gün doğmadan önce yeniçeriler tarafından düşman üzerine tüfeklerle ateş açıldı. Vezirler, çadırlarını metris başlarında kurdurup buralarda birer tabya inşası edilmesini emrettiler. Bunun için gereken hazırlık kısa sürede tamamlandı. Buna mukabil, Osmanlı ordusu üzerine kaleden çok sayıda top ateşi yapıldı. Ertesi gün vezir tabyaları bitmeye yakın bir hâle geldi. Tüm askerler hazır olduktan sonra kale ağır top atışına tutuldu. Kaledeki askerler buna küçük çaplı tüfek atışlarıyla karşılık verdi. Kale balyemez toplanla dövüldükçe yeniçeriler metrislerini daha ileriye taşımaya çalıştılar. Taraflar arasındaki çatışmaların sürdüğü esnada kale komutanı, Kara Mustafa Paşa koluna iki adam gönderdi. Gelenler, Sadrazam'a verilmek üzere mektup getirdiklerini bildirip, Merzifonlu'nun arabuluculuk yapması konusunda ricada bulundular. Sadrazam'a teslim edilen mektupta, top ve tüfek ateşinin durdurulması, kendilerine süre verilmesi ve müzakere için kaleye güvendikleri birinin gönderilmesi istenmişti. Fâzıl Ahmed Paşa ise savaşa ara verilmeyeceğini

³⁷⁵ Kahraman Şakul, "a.g.m.", s. 216.

bununla birlikte isteklerinin yerine getirilmesi için karşılıklı rehin vermeleri ve kaleye beyaz bayrak çekmeleri gerektiğini, aksi takdirde cengin süreceğini ifade eden bir mektubu gelen adamlarla geri gönderdi. Bunlar kaleye döndüklerinde düşman ateşi kesilmeyip tersine yoğun top, humbara, misket ve tüfek ateşine başlamışlardı. Kalenin vireyle tesliminden vazgeçilmesi “...ba‘zı askerün mücerred kendi ahvâlleriyle hareketlerinden...” yani birkaç Leh askerinin başına buyruk davranmasından kaynaklanmıştı. Fakat bu girişimlerine Osmanlı ordusunun fazlasıyla mukavemet etmesi üzerine kalede savaş bayrağı indirilerek yerine beyaz bayrak çekildi³⁷⁶.

Bunun üzerine iki Lehli tekrar Kaymakam Kara Mustafa Paşa’ya gelip “...beğler bu def‘a huzûrunuza kâğıd yazup eylüklerinde bulunmanızı niyâz eylediler...” diyerek kendisinden yardım talep eden mektubu sundular ve bu mektup mührü bozulmadan Fâzıl Ahmed Paşa’ya gönderildi. Sadrazam, kalenin teslim edilmemesi hâlinde beyhude isteklerin cevapsız bırakılacağını bildirmesi için Karakulak Ahmed Ağa’yı tayin etti. İlk seferden bir netice alamayıp, ordugâha dönen Ahmed Ağa, bir süre sonra kaledekilerin cevaplarını öğrenmek için orta çavuş ve baş tercümanı da yanına alarak tekrar oraya yöneldi. Bu aralıkta iki taraf arasındaki çatışmalar da kesintiye uğradı. Bu sırada Osmanlı ordusundan bazı askerler kalenin vireyle teslim olduğunu düşünerek metrislerini terk etmiş ve kaleyle düşman tabyasının yakınlarına varıp şehri seyretmeye başlamışlardı. Bu teşebbüs, Leh askerlerinde “...şimdi heman üzerimize hücum iderler...” endişesi yarattı. Bununla birlikte, Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa ve Kara Mustafa Paşa kolunda ihtiyatlı hareket eden askerler çatışmaya hazır bir durumda bekliyorlardı. Kaleden bir sonuç alamadan çıkan Ahmed Ağa, kale yakınlarına kadar gelen ve tedbirsiz hareket eden askerlerin yoldan çekilip ayrılmasını tembihlemişse de bu uyarıya kulak asanlar olduğu gibi onu dinlemeyenler de olmuştu. Ahmed Ağa, Sadrazam’ın yanına varır varmaz kaledeki düşman askeri top ve tüfeklerini hep birlikte ateşleyerek meydandaki Türk askerlerini etkisiz hâle getirmeye çalıştı. Düşmanın bu hamlesinde fazla bir zayıat verilmedi. Ancak Osmanlı ordusundan kesintisiz yapılan top ve tüfek ateşi kaledekileri çok zor durumda bıraktı. Lehlilerin beklenmedik bu hareketi bir sonraki ateşkes isteklerinin reddedilmesine neden oldu. Ordunun sol kanadını yöneten Kara Mustafa Paşa, Hacı Ali Efendi’nin deyişiyle “...vakt-i magribden vakt-i

³⁷⁶ BOA, A. {DVN.ARZ., 900, s. 18; *Vekâyi’-nâme*, s. 380-381; *Târih-i Kamanîçe*, vr. 47a-48b; *Fetihnâme-i Kamanîçe*, s. 41-46; *Silahdâr Târihi I*, s. 592-593; *Târih-i Râşid I*, s. 162; *İsâ-zâde Târihi*, s. 115; *Târih-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 148b; De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 30.

temcîde değîn ikdâm ü ihtimâm idüp...” emrindeki askerlerin denetimini sağlamakta, eksikliklerin giderilmesine bizzat kendisi müdahale etmekteydi³⁷⁷.

Kara Mustafa Paşa, topların hazırlanmasına büyük önem veriyordu. Bu ana kadar iki top hazırlanmış, geri kalan dört top ise geriden çekilerek kullanılmaya hazır hâle getiriliyordu. Bu sırada düşman ateşinden dolayı büyük zorluklar çekilmiş, üstelik önemli miktarda asker ya şehit düşmüş ya da yaralanmıştı. Bunu gören Vezir, askerlerini çaba sarf etmeye teşvik ederek vakit kaybetmeden topların hazırlanmasını istedi. Çünkü ona göre, bu işin sabaha bırakılması durumunda düşmanın top atışlarına maruz kalınacak, dolayısıyla kendi topları etkisiz hâle gelecekti. 21 Ağustos günü yoğun çabalar sonucunda Kaymakam Kara Mustafa Paşa kolunda bulunan altı parça balyemez top ateşlenmek üzere hazır hâle getirilmişti. Abdi Paşa, Kara Mustafa Paşa’nın tabyasına vardığı sıralarda Sultan IV. Mehmed tarafından gelen bir haber üzerine bu topların ateşlenmesini emrederek nereye isabet edeceğini görmek istediğini bildirmişti. Bu topların hazırlandığını öğrenen kaledekilerin bazıları tüfek ve misketlerini ateşledi. Tam bu esnada Kara Mustafa Paşa topların aynı anda ateşlenmesini emretti ve düşman tabyasına bir hayli zarar verdirdi. Dehşete düşen düşman askerleri güç durumda kalarak başlarını çıkarmaya çare bulamadı. Osmanlı ordusunun asıl hedefi metrisleri kale hendeklerine doğru ilerletmekti. Kara Mustafa Paşa da bu amaç doğrultusunda Saksoncubaşı Ahmed Ağa’yı gün içerisinde birkaç kez yanına çağırarak metrislerin hendeklere yakınlaştırılması için gereken önemin verilmesini istedi. Kendisi de metrisleri dolaşarak yeniçeri ve serdengeçti askerlerin gönüllerini almak ve onları teşvik etmek suretiyle ihsanlarda bulundu. Çatışmalarda yaralananlar da aynı muameleden nasibini aldı. Paşa’nın büyük gayretleri sonucu iki üç günde varılacağı tahmin edilen yerlere aynı gün ikinci vakti ulaşıldı. Öte yandan Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa ve Musahip Mustafa Paşa kollarından atılan top ve tüfek atışlarıyla kale dövülerek düşman yıpratılmaya çalışıldı. Bu minval üzere üç koldan kuşatma devam ederken metrisler adım adım ileriye taşınmaktaydı. Kale tarafından ise bu sefer için hazırlanan otuzar ve altmışar vukıyyelik humbara havanlarından iki tanesi akşamüzeri art arda patlatılarak orduya zayıat verilmek istendi. Bu havanlar, daha önce Kandiye Kalesi’nden atılanları andırıyordu. Osmanlılara ait metrislerin üzerinden geçen bu havanlar korkunç bir gürültü meydana getirmişti. Musahip Mustafa Paşa kolundan

³⁷⁷ BOA, A. {DVN.ARZ., 900, s. 18-19; *Târîh-i Kamaniçe*, vr. 48b-51b; *Silahdâr Târîhi I*, s. 593-594; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 149a.

aynı şekilde karşılık verildi. Atılan humbara havanlarıyla kaledeki humbara güllerinin bulunduğu mahzen patlatıldı. Üç koldan top ve tüfek atışları ara vermeden devam etti. Düşmana göz açtırmayan hücumlar sayesinde Kara Mustafa Paşa kolundaki serdengeçtiler metrislerini kale hendeklerine kadar ulaştırmayı başarmış, yeniçeriler de aynı şekilde metrislerini buraya taşımak üzereydi. Aynı gün ele geçirilen bir Leh esiri Mustafa Paşa'nın huzuruna getirildi. Sorgulandığında Leh Kralı'nın gönderdiği küçük elçinin adamlarından biri olduğunu söylemişti. Bu kişi, küçük elçinin Bahovice Kalesi'ne sığındığını, asker korkusundan dışarıya çıkamadığı için kendisini gönderdiğini belirtince Sadrazam koluna gönderilmişti. Gelen adamdan elçinin taleplerini dinleyen Fâzıl Ahmed Paşa bir adamını elçiye yolladı³⁷⁸.

Bir sonraki gün Türk metrislerinden top, kumbara ve tüfek atışları yapılmaya devam edildi. Düşman tarafında ise arabalar ile tabyalara savaş mühimmatı tedarik edilerek Osmanlı ordusuna ateşler açılmaktaydı. Hatta Kaymakam Kara Mustafa Paşa kolunun karşısındaki kule üzerinden Osmanlı kuvvetlerine doğru çok sayıda ateş açıldı. Lehliler, sol kolu hazırlıksız yakaladığı bir anda top ateşine tuttuğu Kara Mustafa Paşa tabyasında zayiata neden oldular. Yeniçeri ve diğer askerlerden bir kısmı şehit olurken bir kısmı ise yaralandı. Buna mukabele etmek isteyen Kara Mustafa Paşa, humbaracılar kalfası Ahmed'i huzuruna çağırarak tabyasındaki humbaraların hazırlanıp düşman tarafına fırlatılmasını istedi. İsabetli bir şekilde kaleye düşen ve patlayan havanların etkisiyle kaledekilere büyük kayıplar verdirildi. Bu başarısı üzerine başından kalpağını eline alarak Kara Mustafa Paşa'nın huzuruna gelen Ahmed'e kalpağı akçeyle doldurularak ihsanda bulunuldu³⁷⁹.

Kuşatma tüm hızıyla devam ederken Kara Mustafa Paşa'nın buradaki faaliyetlerinin ayrıntıları kendi tezkirecisi olan Hacı Ali Efendi'nin kayıtlarından öğrenilmektedir. O, Kaymakam Kara Mustafa Paşa kolunun isabetli top atışlarıyla daha hızlı bir şekilde ilerlediğini belirtmektedir. Bunun yanında Paşa kolunun karşısındaki düşmanın büyük bir bölümünün Habsburg askeri olduğunu bildirmekte, onların büyük bir kayıp vermesiyle Leh ve Rus askerlerinin baş gösterdiğini zikretmektedir. Bu iki ülkenin askerlerinin Habsburg askerinden farklılık gösterdiğine değinen Ali Efendi,

³⁷⁸ *Târîh-i Kamaniçe*, vr. 53a-56a; *Vekâyi'-nâme*, s. 382; *Silahdâr Târîhi I*, s. 594-595; *Târîh-i Râşid I*, s. 163.

³⁷⁹ BOA, A. {DVN.ARZ., 900, s. 20; *Târîh-i Kamaniçe*, vr. 56a-57b; *Vekâyi'-nâme*, s. 382; *Silahdâr Târîhi I*, s. 595.

Rusların daha çok tüfek ve misket atmakla meşgul olduklarını, Lehlilerin ise onlara itibar etmeyip kendi deyimiyle “*ahmakça*” kendilerini göstermek çabasında olduklarına dikkat çekmektedir. Hatta askerlerine fazlasıyla güvenen Lehlilerin “*bizim cengimiz Nemçe’ye benzemez. Türk’lerin gözü sindi, tüfeng atamaz oldular*” diyerek bu muharebede Rus askerlerine karşı üstünlük iddia ettikleri ifade edilmektedir. Türk ordusuna mukavemet etmeye çalışan Rus ve Leh askerlerin birbirleriyle yarışacak cinsten mücadeleleri Osmanlı ordusunu şaşkınlık içerisinde bırakmıştı. Bu gelişme üzerine Kara Mustafa Paşa, tabyasından ayrılarak metrisleri dolaşmış, düşmana karşılık verilmesi için harekete geçilmesini istemişti. Yeniçeri askerlerinden topçusuna kadar herkesin gönlünü hoş tutan Paşa, top ve tüfeklerin birden ateşlenmesini emretti. Bir süre bu şekilde devam eden muharebe karşı tarafı oldukça etkisiz hâle getirdi. Bundan sonra Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa ve Musahip Mustafa Paşa, Kara Mustafa Paşa kolundaki metrisleri dolaşıp ardından Kamanice Kalesi ve şehrin dört bir yanını keşfe çıktılar. Buradan geri dönen Sadrazam, bir müddet Kara Mustafa Paşa’nın tabyasında vakit geçirdikten sonra kendi karargâhına döndü³⁸⁰.

İlerleyen metrislerin kale hendeklerine varmasıyla buradaki Türk askerleriyle kaledekiler arasında önceki çatışmaları geride bırakan bir muharebe gerçekleşti. Vezirler burada yeni tabyaların kurulmasını emretti. Metrislerin hendek başlarına yirmi günde ulaşacağı tahmin edilirken bunun beş gün içerisinde sonuçlanması Padişah’ta büyük bir memnuniyet uyandırmıştı. Bu duruma şahit olan ve büyük bir endişeye kapılan düşman askerleri seferberlik hâlinde karşı koymaya hazırlandılar. Bu arada, Sultan IV. Mehmed de ordusunu savaşa teşvik etmek ve muzaffer kılmak için ihsanlarda bulunmayı ihmal etmedi. Emrindeki ordu da buna yaraşır şekilde mücadele etmeye gayret etti. Üç vezir, şehir ve kaleyi toparla döverken güya birbirleriyle rekâbet hâlindeydiler. Metrislerin hendek başlarına varması üzerine Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa ve Kara Mustafa Paşa kollarında birer kubur³⁸¹ hazırlanması makul görüldü. Bunun için gerekli olan kereste, içi dolu çuvallar ve torbalar ile sepet gibi malzemelerin tedarikine başlandı. Osmanlıların bu teşebbüsünü gören kaledekiler bu askerleri hedef alarak kurşun ve el humbarası attı. Fakat kendilerine mukavemet edilmesi üzerine

³⁸⁰ *Târîh-i Kamanice*, vr. 57b-59b; *Silahdâr Târîhi I*, s. 595-597.

³⁸¹ Kuşatmalarda başvurulan bu yöntem, kale duvarına varana dek iki üç insanın yan yana geçebileceği bir genişlikte yolun açılması anlamına gelmektedir. Kuburun kuşatma esnasındaki faydaları hakkında daha geniş bilgi için bk. Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 6. Kitap, s. 195-196.

istediklerini gerçekleştiremediler. Bu esnada düşman, Rumeli kolundan askerler ile yeniçeri askerlerinin tabyalarına ulaştığını fark edince kaleye çekilmek zorunda kaldı³⁸².

Muhasaranın üzerinden bir hafta geçmişti. Üç koldan hücumun devam ettiği muharebede Kaymakam Kara Mustafa Paşa ve emrindeki askerler büyük yararlılıklar göstermişlerdi. Sol koldaki askerlerin çetin mücadelesi düşman tarafında büyük bir yılgınlığa sebebiyet vermişti. Merzifonlu daima tabyasının başında duruyor, metrislerin denetimini sağlayarak emrindeki askerlerini düşmana karşı mücadeleye heveslendirmeye çalışıyordu. Öyle ki düşmanla yaşanan bir muharebenin kulakları sağır bırakan yankıları Sultan IV. Mehmed tarafından da işitilmişti. Bunu müşahade eden ağalardan biri Padişah'a gelerek durumu ifade etmiş, daha sonra ağa Mustafa Paşa'nın huzuruna giderek Sultan'ın kendisini takdir ettiğini ve gayretini elden bırakmadan artırmasını istediğini bildirmişti. Bu durumdan oldukça memnun kalan Kara Mustafa Paşa da sol kolla birlikte buna yaraşır şekilde mücadeleye devam etti. Aynı gün içinde Leh Kralı'ndan bir elçi gelmişti. Konaklamak üzere çavuş başı dairesine gönderilmiş, gündelik ihtiyaçlarını karşılamak için levazım ve tayinatı da verilmişti³⁸³.

Karşılıklı çatışmalar sürerken Kamanice Kalesi'nde bulunanlar büyük bir güç kaybı yaşamıştı. Kuşatmanın tanıklarından Nâbî Efendi, "*Kıyâmet üstine kopdı kıyâmet.*" sözleriyle Osmanlı askerlerinin kaleye yönelik top atışlarından dolayı ortaya çıkan manzarayı özetlemeye çalışıyordu³⁸⁴. Buna rağmen bir huruç harekâtı gerçekleştirilmesine henüz onay verilmemişti. Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa, doğru zamanın gelmesini bekliyordu. Onun yanı sıra Kaymakam Kara Mustafa Paşa, 25 Ağustos günü sabah namazını eda ettikten sonra tabyasına gelmiş, düşman canibini dikkatle incelemeye çalışmıştı. Düşman kendisini göstermemekle birlikte üç dört parça yıpranmış bayraklarını hâlâ kalede dikili vaziyette tutuyordu. Paşa, komutasındaki birlikleri etrafına toplayıp serdengeçti ağasını yanına çağırdı. Onlara hitaben düşmanın tabya ve kule üzerinde kendisini göstermediğini, bu nedenle vakit kaybetmeden tabya üzerine hücum etmenin ve kulesine adam çıkarmanın tam zamanı olduğunu anlattı. Serdengeçti ağası, Paşa'ya dönerek düşmanın hilede bulunma ihtimali olduğundan

³⁸² *Târîh-i Kamanice*, vr. 59b-61a; *Vekâyi'-nâme*, s. 382; *Silahdâr Târîhi I*, s. 597-598; *Târîh-i Râşid I*, s. 163; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 149a; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 2, s. 181.

³⁸³ *Târîh-i Kamanice*, vr. 61a-63a; *Vekâyi'-nâme*, s. 382; *Silahdâr Târîhi I*, s. 598; *Târîh-i Râşid I*, s. 163; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 149a.

³⁸⁴ *Fetihnâme-i Kamanice*, s. 53.

ihtiyatlı davranmak gerektiğini bildirdi. Buna rağmen Merzifonlu, geciktirmeden tabyaya adam çıkarmak gerektiği konusunda ısrar etmiş, üstelik kuleye çıkmak için kendisini ileri sürmüştü. Bunu gören ağa, hemen akrabası olan bir Arnavut'u görevlendirdi. Kılıcını ağzına almak suretiyle serdengeçti ağasının omuzlarına çıkarak örümcek misali kulenin tepesine çıktı. Etrafında düşmandan bir eser olmadığını anlaması ve ardından ezan okumasıyla tabyada büyük sevinç yaşandı. Buna benzer şekilde, Sadrazam da sağ koldan tabyanın ele geçirilmesi için hücum emri vermişti. Böylece kalenin büyük tabyası düşmüş, buraya İslâm bayrakları dikilmişti. Burada bulunan düşman askeri sabahın erken saatlerinde firar ederek Kamanice Kalesi'ne dâhil olmuştu. Kaçtıkları sırada kalenin asma köprüsünü kaldırmış, köprüye yakın olan kule ve etrafındaki siperler arkasına gizlenerek şâhîlerini saçmalarla doldurmuş, misket ve tüfekleri hazır bir vaziyette Osmanlı askerlerine ateş açmak için bekliyordular. Kaymakam Kara Mustafa Paşa kolunda bulunan ve düşman tabyasına çıkmayı başaran yiğit ve onu takip eden bir miktar asker köprüye doğru koşarak kaleye hücum etmek istedilerse de düşmanın ateş açması nedeniyle içlerinden 40-50 kadar asker hayatını kaybetmiş, bir o kadarı da yaralı düşmüştü. Bunun üzerine tabya önünde siperler hazırlayan Türk askerleri buradan düşmana ateş açarak karşılık vermeye çalıştı. Musahip Mustafa Paşa kolunda ise yoğun çatışmalar devam etmekte, ateş edilen balyemez toplanarak kale duvarı büyük tahribata uğratılmaktaydı. Kaymakam Kara Mustafa Paşa bir süre sonra neşeli bir hâlde Sadrazam'ın yanına giderek tabyayı izlemek için önce hendeğe girip ardından tabyaya çıkmak maksadıyla aşağıdaki demir kapıyı açtırmış, kulenin tepesine çıkarak Sadrazam'la birlikte etrafı seyretmişti. İki vezire daha sonra ordu şeyhi olan Vâni Mehmed Efendi de eşlik etmiş, şükür duasında bulunmuştu. Bundan sonra yerlerine dönen vezirler yaşanan muharebelerde yaralılara ihsanda bulundular. Daha evvel Kara Mustafa Paşa kolunda tabyaya ilk çıkıp ezan okuyan Arnavut yiğit, yaralı bir hâlde, Paşa'nın karşısına getirildiğinde kendisine fazlasıyla ihsanda bulunuldu³⁸⁵.

Düşman tabyasının ele geçirilmesinden sonra Sadrazam kolundan kaleye hücum için hazırlıklar başlatıldı. Kara Mustafa Paşa kolunda ise hücumu uygun bir yer olmadığından birlikleriyle birlikte karargâhın kale ve şehrin kuzeyinde kalan bir tarafına taşınması kararlaştırıldı. Kale civarındaki nehir geçildikten sonra çadırlar buraya

³⁸⁵ *Târih-i Kamanice*, vr. 66a-70a; *Vekâyi'-nâme*, s. 383; *Silahdâr Târihi I*, s. 598-599; *Târih-i Râşid I*, s. 163; *Târih-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 149a.

kurulup yeniden metrisler hazırlandı. Getirilen dört toptan ikisinin yönü kaleye diğer ikisi ise şehre doğru çevrildi. Bu sırada düşman askerleri kale ve şehirden başta Kaymakam Kara Mustafa Paşa'nın çadırı olmak üzere ordunun sol kolunda bulunan metrisleri top ve tüfek ateşine tuttular. Atılan güller, metrisler üzerine yağmur damlası gibi düşmekteydi. Öyle ki Kara Mustafa Paşa'nın çadırının etrafı şâhî ve top güllerleriyle dolup taşmıştı. Burada yaşanan kaybın miktarı neredeyse altı günlük kuşatmada yaşanan zayıatla eşit derecedeydi. Metrislerin tamamlanmasından sonra Merzifonlu, buraları dolaşarak yeniçeri ve serdengeçti askerlere özellikle de yaralı olanlara iyi muamelede bulundu. Bu yaşanan hadisenin intikamını almak için ellerindeki topların ateşlenmesini emretti. Şehre doğru atılan isabetli atışlar neticesinde düşman perişan bir hâle geldi. Kara Mustafa Paşa, daha sonra geride kalan iki topun yetiştirilmesi ve diğer savaş mühimmatların hazırlanması hususuna önem verilmesini istedi³⁸⁶.

Sadrazam'ın emriyle 26 Ağustos günü bir lağım patlatıldı. Kulelerden birisi büyük bir tahribata uğradı. Ancak kalenin ardında bir duvar olduğundan istenen gedik henüz açılmamıştı. Bu nedenle kaleye yürüyüşün mümkün olmaması üzerine yeni bir lağım hazırlanmaya başlandı. Bu arada top ve tüfek ateşi ara verilmeden devam etmekte, direnmek isteyen düşmana fırsat verilmemekteydi. Padişah tarafından Sadrazam koluna sürekli asker tedariki sağlanmaktaydı³⁸⁷. Aynı gün içerisinde Kaymakam Kara Mustafa Paşa kolu da Sadrazam koluyla birlikte düşmana karşı büyük muharebelere girişti. Leh askerleri çatışmalarla meşgul iken zindanda bulunan bir Tatar esir kaçmayı başararak Kara Mustafa Paşa koluna geldi. Paşa'nın huzuruna çıkarılan esir Türkçe bilmediğinden bu kolda bulunan Tatar askerlerden bazıları esirle konuşmaya çalıştı. Tatar, uzun bir zaman kötü koşullar altında esir kaldığını, Osmanlılar aleyhine kalede kendi hizmetlerinde çalıştırıldığını ve türlü türlü hakarete maruz kaldığını belirtmişti. Bununla birlikte, kalede çalışmış olması hasebiyle kale duvarı hakkında ayrıntılı bilgiler sundu. Daha sonra Kara Mustafa Paşa esire yönelerek “*Kal'a ve şehirde olan a'dâ hâlinde ve cebehâne ve zahîreleri ahvâlinde haberler var mıdır?*” diye sorarak düşmanın durumunu sordu. Tatar esir, Rus askerlerinden işittiğine göre, ellerinden giden tabyanın kendilerini şaşırttığını belirten Rus askerler, kendilerinin aslında kale ve şehre önem verdiklerini, kaleyi kaybetmeleri durumunda şehre firar

³⁸⁶ *Târîh-i Kamaniçe*, vr. 70a-72b; *Silahdâr Târîhi I*, s. 599-600.

³⁸⁷ *Târîh-i Kamaniçe*, vr. 73a-73b; *Vekâyi'-nâme*, s. 383; *Silahdâr Târîhi I*, s. 600; *Târîh-i Râşid I*, s. 163; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 149a-149b.

edeceklerini söylemişlerdi. Esirin aktardığına göre, Ruslar zahire ve cephanelerinin çok olduğuna dikkat çekiyor, şu anki taraftan muhasara edileceklerini hiç hatırlarına getirmediklerini söylüyorlardı. Öyle ki kalenin Kaymakam Kara Mustafa Paşa kolundan kuşatıldığını gördüklerinde saç ve sakallarını yolarak aralarında feryat etmeye başlamışlardı. Paşa tarafından iltifat gören esire iyiliklerde bulunuldu. Daha sonra düşmanın durumu hakkında esirin anlattıklarının gerçek olduğu görüldü. Bunun üzerine Kara Mustafa Paşa kalenin topraklarla dövülmesini emretti. Bu sıralar Sadrazam'ın emrettiği büyük lağım da hazır hâle getirilmişti. Sadrazam, kaledekilerin güçten düştüğüne kanaat getirerek yeni lağımın patlatılmasını istedi. Tahrip olan kale ve şehir yaklaşık iki saat duman içinde kaldı. Sadrazam, kaleden yükselen dumanların ortadan kalkmasıyla toprakların aynı anda ateşlenmesini emretti. Ardından büyük bir yürüyüş gerçekleştirildi. Güç durumunda kalan kaledekiler bu harekâta mukavemet edemediler. Can telaşına düşen düşman askerleri ellerindeki tüfek ve kumbaraları ateşleyerek karşılık vermek istese de beklendiği kadar etkili olmadı. Kalenin asıl kulesi büyük bir yıkıma uğradı. Ancak patlatılan lağımdan sonra istenilen gedik açılmadığı için genel hücum olmadığından kale henüz fethedilemedi³⁸⁸.

Aynı gün Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın saldırı teşebbüsleri sonucunda şehirde olan düşman çok güç durumda kalmıştı. Daha önce geride kaldığı belirtilen iki balyemez topun derhâl karargâha yetiştirilmesini istemişti. Bu toprak Kamanîçe Kalesi yakınındaki nehirden büyük bir dikkatle geçirilerek istenilen yere konuldu. Paşa'nın emriyle, altı parça top doldurularak şehre doğru tek seferde ateşlendi. Bu ateşlemeden sonra şehirdeki sağlam binalara isabet eden top güllerinin meydana getirdiği korkunç ses ve binalardan fırlayan taş döküntüleri şehri muazzam bir korkuya sürüklemişti. Düşmanın bu derece korkuya kapılması Kara Mustafa Paşa'yı oldukça memnun etmiş görünüyordu. Başarı gösteren topçu birliklerini de karşılıksız bırakmayarak gönülleri hoş tuttu. Keza üç koldan kale ve şehre yönelik başarılı taarruzlarda bulunması, Sultan IV. Mehmed'i de hoşnut etmiş, o da vezirlerine birer ağa yollayarak gayretlerinden ötürü onları tebrik etmişti. Bu iltifata karşılık Sadrazam, Padişah'a kalenin düşmesine bir iki gün kaldığını ve canla başla bunun için çaba harcadıklarını bildirmişti³⁸⁹.

Kaymakam Kara Mustafa Paşa ise Padişah'ın kendilerinden beklediği zafer müjdesi için kendi kolunu sonraki hücumlar için hazırlıyor, gündüz top ve tüfek

³⁸⁸ *Târîh-i Kamanîçe*, vr. 74a-76a; *Silahdâr Târîhi I*, s. 600-601.

³⁸⁹ *Târîh-i Kamanîçe*, vr. 76b-77b; *Vekâyi'-nâme*, s. 383.

ateşlemelerinin yanında geceleyin de topların hazırlanmasını tembihliyor, muharebenin gidişatı üzerine düşünmekle meşgul oluyordu. Bu esnada kolunda bulunan yaklaşık 400 asker gelerek gece hendeğe girip ardından şehre hücum etmek için izin istediler. Paşa, kendisinden ricada bulunan askerlerine dönerek, *“Bu taraftan a’dâya ziyâde hücum olunmağla tahmîn olunan mahalleri a’dâ hâli komayup muhâfaza ile vakt-i şâmda ziyâde ihtimâm iderler. Şehre vusûl muhaldir. Gayret ise ancak olur. Hemân yerlû yerinizde ârâm ve a’dâ-yı dîne yerlû yerinizden kahr u tedmîre ihtimâm eyleniz.”* diyerek istedikleri noktadan hendeğe girmelerinin zor olduğundan bu isteklerini kabul etmediğini ve mevcut yerlerinde kalarak muharebe için hazırlıklı olmalarını istediğini ifade etti. Onun bu tedbirini makul gören askerleri de metrislerinde harbi bekleyerek Paşa’ya uyma kararı aldı. Ancak daha sonra *“Bu kadar guzâtın bu mertebe kalblerine bu hâletin sudûrunda cenâb-ı Bârî’nin setr-i hakîkisi vardır.”* diyerek onların ricasını kabul ederek askerlerinin hendekler içine inmesine müsaade etti. Bu askerler, şehre girmek için daha önce belirledikleri yerlere vardıklarında düşmanı uykuda yakalamış olmalarına rağmen sağlam istihkâmları nedeniyle şehre hücum edememişlerdi. Bu nedenle gaziler, hep birlikte ansızın tüfeklerini düşman üzerine boşaltarak büyük bir zayıat verdirdi. Osmanlı askerlerinin bu beklenmedik taarruzu karşısında *“Vay Türkler yakamıza yapışdılar.”* diyen ve şaşkınlığa uğrayan düşmanın feryat ve bağrıışmaları sadece Kaymakam Kara Mustafa Paşa koluna değil bütün orduya ulaşmıştı. Kara Mustafa Paşa’nın emriyle, gece yarısı düşmanın mukavemet etmesine fırsat verilmeden şehre doğru ateşlenen toplar buradaki düşman askerleri üzerinde büyük bir tahribat yarattı. Hacı Ali Efendi’nin kayıtlarına bakılırsa, bu gece yaşananlar muhasaranın önceki günleriyle mukayese edildiğinde çok daha fazla etkili olmuştu. Gazilerin düzenlediği baskının yanı sıra Kara Mustafa Paşa’nın emriyle ara verilmeden top atışlarına devam edilmiş, bu kolda yer alan altı balyemez top geceleyin bir kez daha ateşlenerek düşman üzerinde büyük bir baskı kurulmuştu³⁹⁰.

Kuşatmanın dokuzuncu günü, yani 27 Ağustos’ta savaşın şiddeti artarak sürmüş, bunu gören düşman askeri bir beyaz bayrağı Kara Mustafa Paşa tarafına gösterdikten sonra Sadrazam kolunun karşısındaki kuleye dikmişti. Bunun üzerine kaleye top ve tüfek atışları durduruldu ve hücumdan vazgeçildi. Kaleden çıkan birkaç kişi Fâzıl Ahmed Paşa’yla görüşmeye geldi. Mustafa Paşa da bu görüşmede hazır bulundu.

³⁹⁰ *Târih-i Kamaniçe*, vr. 77b-80a.

Sadrazam, gelen adamlara kalenin ikinci vaktine kadar teslim edilmesi hâlinde can ve mallarına zarar gelmeyeceğini, tersi durumda ise kalenin kılıç gücüyle fethedileceğini bildirdi. Kalenin teslim edilmesinden önce burada kalmak isteyenlerin can ve mallarına dokunulmaması, gitmek isteyenlerin aileleriyle birlikte gidecekleri yere kadar can güvenliğinin sağlanması istendi. Ayrıca kalede bulunan Frenk, Ermeni ve Rumlar için kâfi derecede kilise bırakılarak dinî ayinlerinin serbestçe icra edilebilmesi, Leh beyzâdeleri ve din adamları kaleden ayrılmak istemezlerse malikânelerine asker konulmaması ve kaleden ayrılan neferlerin kendilerine ve geride kalan ailelerine müdahale edilmemesi gibi birkaç madde karşılığında kalenin vireyle teslimi kabul edildi. Ahitname, Türkçe ve Leh temsilcilerin ricası üzerine ayrıca Latince hazırlandı. Bundan sonra yirmi oda miktarı yeniçeri kalenin küçük kapısından giriş yaptılar. Kalenin birçok mevzisi harap olduğundan yeniçeriler şehrin zaptının da gerekli olduğunu düşünerek burayı da ele geçirdiler. Bu arada kaleyi savunanlar arasındaki Nemçeli askerler³⁹¹ zorla cephaneliğe girerek Osmanlı askerleri üzerine ateş açtılar. Kaledeki cephaneliğe ateş isabet etmesi sonucu kale ve müdafiler içinde büyük bir yıkım meydana geldi. Leh askerlerden ileri gelenler Sadrazam'a bu hadisenin yaşanmasına kendilerinin değil Nemçe askerlerinin sebep olduklarını belirterek affedilmelerini istediler³⁹².

28 Ağustos'ta kale ve cephaneliğin anahtarlarını getirip teslim etmeleri için Leh temsilcilerine bir ferman gönderildi³⁹³. Bir sonraki gün yanında papazları ve yirmi kadar adamıyla gelen kale komutanı Hatman Potocki kale ve cephaneliğin anahtarlarını Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'ya teslim etti ve kendisine bir hilat giydirildi. Burada yaşayan Ermeni ve Ruslar şehirde kalmayı tercih ederlerken Lehliler şehirden ayrılmak üzere hazırlanmaya başladılar. Savaş sırasında bir köşeye çekilen Yahudiler ise Osmanlı egemenliğinde yaşamayı kendilerine nimet bildiklerini kabul ederek şehirde kaldılar³⁹⁴. Padişah'ın şehirde ve kaledekilerin çıkıp gitmesine izin vermesi üzerine Kaplan Mustafa Paşa, Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa ve Adana Beylerbeyi Hüseyin Paşa

³⁹¹ Jorga, Osmanlılara ateş açan Nemçelilerin halkın baskısı sonucu mağlubiyeti kabul ettiklerini nakletmektedir. Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 134.

³⁹² *Târîh-i Kamanîçe*, vr. 82a-84b; *Vekâyi'-nâme*, s. 383-385; *Fetihnâme-i Kamanîçe*, s. 55-58; *Silahdâr Târîhi I*, s. 601-604; *Târîh-i Râşid I*, s. 163-164; *Zübde-i Vekayiât*, s. 29; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 115; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 149a-150a.

³⁹³ *Târîh-i Kamanîçe*, vr. 85a.

³⁹⁴ BOA, AE.SMMD.IV, 92/10919, s. 1; *Târîh-i Kamanîçe*, vr. 85a-85b; *Vekâyi'-nâme*, s. 385-386; *Silahdâr Târîhi I*, s. 604; *Târîh-i Râşid I*, s. 164; *Zübde-i Vekayiât*, s. 29; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 150a.

adamlarıyla birlikte gidecekleri Leopold³⁹⁵ şehrine kadar eşlik edip yol güvenliğini sağlamak için memur edildiler³⁹⁶.

Kalenin teslim alınmasından sonra Sultan IV. Mehmed'in emriyle bu zafer anısına tüm Osmanlı topraklarında üç gün üç gece şenlik yapıldı. Sefere katılan vezirler ve önemli yararlılıklar gösteren devlet erkânına hilat giydirme merasimi gerçekleştirildi. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa da bu isimlerin başında geliyordu. Yine emrindeki kuvvetlerle Kamanice Kalesi'nin fethedilmesine yardımcı olan Kırım Hanı Selim Giray ve Kazak Hatmanı Doroshenko'ya da birer hilat giydirildi³⁹⁷.

Osmanlılarda âdet olduğu üzere, fetihten sonra bölgedeki kiliselerden önemli olanı camiye dönüştürülürdü. Fethi müteakip ilk Cuma namazı burada kılınırdı. Bundan sonra Osmanlılar için özel bir anlam taşıyan hutbe okunurdu. Bu usul, ele geçirilen bölgeyi zihinsel anlamda İslam dünyasıyla bütünleştirip fetih sürecini bitirmiş olma manasına geliyordu. Bu şekilde tamamlanan törenden sonra Müslüman ahali yerleştikleri bölgeye bir aidiyet hissetmeye başlıyor, bu suretle söz konusu toprakların kaybedilmemesi için bir sorumluluk yüklenmiş oluyordu³⁹⁸. Kamanice Kalesi'nin fethini takip eden günlerde de bu usul yerine getirildi. Sultan IV. Mehmed, kiliselerden birisini kendi adına camiye dönüştürdü. Camiye çevrilebilecek birçok kilise bulunduğu Valide Sultan ve devlet erkânının burada bir vakıf ihya etmek ricası üzerine her birine birer büyük kiliseyi camiye çevirme izni verildi. Bu isteklerine uygun olarak hazırlanan camilere, Valide Hadice Sultan Camii, Haseki Gülnuş Sultan Camii, Fâzıl Ahmed Paşa Camii, Musahip Mustafa Paşa Camii ve Kara Mustafa Paşa Camii adları verildi. Sultan'ın bu ihsanından son derece memnun kalan devlet erkânı

³⁹⁵ Günümüzde Ukrayna'nın en batısında yer alan Leopold/Lemberg/ Lviv kenti, Osmanlılar tarafından İlbav, Lehliler tarafından ise Lwow şeklinde anılmaktaydı. İsmail Hâmi Dânişmend, *a.g.e.*, s. 445.

³⁹⁶ *Târîh-i Kamanice*, vr. 86a; *Vekâyi'-nâme*, s. 386; *Fetihnâme-i Kamanice*, s. 60-61; *Silahdâr Târîhi I*, s. 605; *Zübde-i Vekayiât*, s. 29; *Târîh-i Râşid I*, s. 165; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 150a. Galland, bu vazife için Osmanlılar tarafından iki bin araba verildiğini kaydetmektedir. Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, C. I, s. 182.

³⁹⁷ *Târîh-i Kamanice*, vr. 88b; *Vekâyi'-nâme*, s. 387; *Fetihnâme-i Kamanice*, s. 65; *Silahdâr Târîhi I*, s. 605; *Zübde-i Vekayiât*, s. 30; *Târîh-i Râşid I*, s. 165; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 150a. Bu dönemde İstanbul'da bulunan Galland, 12 Eylül tarihli kaydında, o gün akşamüstü saraydan yükselen şenlik sesleri ve ardından atılan toplardan hareketle Kamanice'nin fethedildiği bilgisini teyit ettiklerini belirtmektedir. Şehri gözlemleyen Galland, gece vakitlerinde Kız Kulesi'nden, Tersane'den ve Karadeniz kalelerinden top atışlarının gerçekleştiğini ve şehrin farklı noktalarında eğlencelerin yankı bulduğunu kaydetmektedir. İstanbul'da gerçekleştirilen şenliklerin geniş tasviri için bk. Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, C. I, s. 182-187.

³⁹⁸ Balázs Sudár, "Osmanlı Macaristanı'nda Camiye Çevrilen Kiliseler", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 25, (2014), s. 56.

kiliselerin camiye dönüştürülmesi çalışmalarına başlanması için vakit kaybetmeden adam tayin ederek bu sürecin tamamlanmasına büyük önem verdiler³⁹⁹.

Bundan sonra üç bin kadar asker bırakılan Kamanice Kalesi'nin idare ve muhafazası için Silistre Valisi Vezir Halil Paşa vazifelendirildi. Kendisine bir hilat giydirilerek kalenin top ve lağım patlamalarından dolayı tahrip olan kısımlarını onarması emredildi. Kalenin kadılığına ise Halep payesiyle Mirza Mustafa Efendi tayin edildi⁴⁰⁰.

1.4.1.5. Bucaş ve Çevresindeki Palankaların Ele Geçirilmesi

Padişah, fetih esnasında kaleye gerekli yardımı yapamayan ve kendi köşesine çekilen Leh Kralı Michał Korybut Wiśniowiecki'yi dize getirmek niyetindeydi. Bu yüzden kalenin fethedilmesinden önce gelen elçi Sadrazam'ın huzuruna çağrıldı. Burada yaşanan hadiseleri anlatması istendi. Elçiden, barışın tesisi için Podolya topraklarının Osmanlılara bağlılığının onaylanması ve vergi verilmesinin taahhüt edilmesi talep edildi. Taleplerin iletilmesinden sonra elçinin ülkesine dönmesine izin verildi⁴⁰¹. Bütün bunlar olurken Sultan IV. Mehmed, Halep Beylerbeyi Kaplan Mustafa Paşa'yı serdar tayin ederek İlbav ve civarını fethetmeye gönderdi. Ona yardımcı olması için Rumeli, Anadolu, Karaman ve Sivas eyaleti askerleri yanında Kırım Hanı ve Hatman Doroshenko da görevlendirildi⁴⁰².

İlerleyen günlerde Sultan IV. Mehmed zamanını tekrar avcılıkla geçirmeye başlamıştı. İzberice'de 15 Eylül'de gerçekleştirilen sürgün avında bir karaca dışında kayda değer bir av olmamıştı⁴⁰³. Ulufe ve bahşişlerin dağıtıldığı aynı gün içinde kalenin fethinde büyük başarılar elde eden Kaymakam Kara Mustafa Paşa'nın bir rahatsızlık

³⁹⁹ *Târîh-i Kamanice*, vr. 89b-90b; *Vekâyi'-nâme*, s. 387-388; *Fetihnâme-i Kamanice*, s. 59-60; *Silahdâr Târîhi I*, s. 605-606; *Zübde-i Vekayiât*, s. 29; *Târîh-i Râşid I*, s. 165; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 150b; De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 33-34; Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, C. I, s. 190; Mehmet İnbaşı, *a.g.e.*, s. 164.

⁴⁰⁰ *Târîh-i Kamanice*, vr. 91a; *Fetihnâme-i Kamanice*, s. 65; *Silahdâr Târîhi I*, s. 606; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 115; *Zeyl-i Şakâ'ik*, s. 890; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 2, s. 181.

⁴⁰¹ *Târîh-i Kamanice*, vr. 91a-91b; *Vekâyi'-nâme*, s. 388; *Silahdâr Târîhi I*, s. 606-607; *Târîh-i Râşid I*, s. 165; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 150b-151a.

⁴⁰² *Târîh-i Kamanice*, vr. 92b-93a; *Vekâyi'-nâme*, s. 388-389; *Fetihnâme-i Kamanice*, s. 67-68; *Silahdâr Târîhi I*, s. 607-608; *Zübde-i Vekayiât*, s. 30-31; *Târîh-i Râşid I*, s. 165; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 116; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 151a; De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 34; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 2, s. 182.

⁴⁰³ *Vekâyi'-nâme*, s. 389; *Silahdâr Târîhi I*, s. 608; *Târîh-i Râşid I*, s. 165; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 151a.

geçirdiğine dair söylenti çıktı. Hacı Ali Efendi, bu duyum üzerine, başarılarıyla takdir edilen Vezir'in bu durumunun orduda büyük bir üzüntüye yol açtığını kaydetmektedir. Vezir'in çabuk zamanda iyileşebilmesi için askerler ona dua etti. Yine bu esnada Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa ve Şeyhülislam Minkârîzâde Yahya Efendi hatırını sormak maksadıyla onu ziyaret edip iyileşmesi için hayır duada bulundular. Kısa bir müddet sonra Mustafa Paşa'nın iyileşmeye başladığı duyulduğunda orduda büyük sevinç yaşanmıştı⁴⁰⁴.

İzberice'de dinlenildiği günlerde Kara Mustafa Paşa'ya bağlı ağalar beraberinde bir miktar kuvvetle civar bölgelere ganimet için harekete geçmişlerdi. Bu esnada ganimetin yanı sıra birçok esir ve hayvan ele geçirmişlerdi⁴⁰⁵. Ekim ayına gelindiğinde, Padişah'ın başında bulunduğu Osmanlı ordusu Lehistan topraklarına olan akını devam ettirmek amacıyla Bucaş'a doğru yola çıkmıştı. Bosna Muhafızı İbrahim Paşa Bozaneve Kalesi'ni, Defterdar Ahmed Paşa ise Bucaş'ta henüz itaat etmeyen düşmanı yola getirmek için önden gönderilmişti. Düşmanın kaleye kapanması ve büyük bir mukavemet göstermesi sonucu istenen başarı tam anlamıyla elde edilememiş, Osmanlı birliklerinin kayıp vermesi üzerine geri dönmüştü⁴⁰⁶. Kara Mustafa Paşa verilen emir üzerine Padişah ile birlikte İbrahim Paşa'ya destek olmak için 3 Ekim'de Bozaneve Kalesi'ne hareket etti. Maiyetinde 2.000'den fazla adamla beraber kale yakınlarındaki köprüyü geçtikten sonra İbrahim Paşa'nın olduğu mahalle vardı. İbrahim Paşa, kale ve düşmanın durumu hakkında Mustafa Paşa'ya bilgi verdikten sonra birleşen askerler topları hazırlayıp hücumla hazırlandılar. Ellerindeki topları üçer kez ateşlediler. Kaledekiler mukavemet edemeyeceklerini anladıklarında vire bayrağını kaldırdılsa da önceki hilelerinden dolayı toplar ve tüfekler ateşlenmeye devam etti. Bunun üzerine içlerinden Türkçe bilenler aman dilediler. Ardından kaleyi yöneten Leh beyzâdesi, Kaymakam Kara Mustafa Paşa'nın huzuruna gelerek Padişah'ın kendilerini serbest bırakmaları konusunda ricada bulundu. Vezir, bu isteğe karşılık "*Ahvâlini rikâb-ı humâyûnlarına arz idelim, her ne fermân buyurulursa öyle olur.*" diyerek kararın Sultan tarafından verilebileceğini belirtti. Kalenin ele geçirilmesinin ardından Padişah'ı takip eden Merzifonlu orduya geri döndü⁴⁰⁷.

⁴⁰⁴ *Târîh-i Kamaniçe*, vr. 96a-96b.

⁴⁰⁵ *Târîh-i Kamaniçe*, vr. 99b-100b; *Silahdâr Târîhi I*, s. 609.

⁴⁰⁶ *Târîh-i Kamaniçe*, vr. 102a-103a.

⁴⁰⁷ *Târîh-i Kamaniçe*, vr. 103b-104b; *Vekâyi'-nâme*, s. 393; *Fetihnâme-i Kamaniçe*, s. 70-71; *Silahdâr Târîhi I*, s. 610-611; *Zübde-i Vekayiât*, s. 31.

Sadrazam tarafından daha evvel Kırım Hanı ve Kaplan Mustafa Paşa canibine gönderilen Karakulak Ahmed Ağa ordugâha gelerek üç günlük bir kuşatmadan sonra İlbav Kalesi'ndeki düşmanın itaat ettiğini haber verdi⁴⁰⁸. Osmanlı ordusu ertesi gün Bucaş sahrasına ulaştı. Buraya bir saat uzaklıkta bulunan Bucaş palankası da henüz itaat etmeyen yerlerden birisiydi. Defterdar Ahmed Paşa'dan sonra Bucaş palankasının ele geçirilmesi için Yeniçeri Ağası Abdurrahman Paşa tayin olmuştu. Bucaş sahrasına geçen Kara Mustafa Paşa, maiyetindeki birlikler ile kale ve varoşu incelediği bir esnada, Sadrazam tarafından davet edilerek ordugâha geri döndü ve devlet erkânıyla bir araya geldi. Kaleye itaat etmeleri için haber gönderildi. Kralları tarafından elçi geleceğini belirten kaledelikler süre istedi. Düşmanın muhtemel hilesine karşı Osmanlı birlikleri metrislere girerek kaleyi her taraftan kuşatmak suretiyle ertesi sabah kaleyi zapt etmek için hazırlık yaptılar. Sabah vakitlerinde kaleye hücum edileceğini anlayan düşman birlikleri kalenin çeşitli noktalarına teslim bayraklarını diktiler. Kale ve varoşunun zaptı için yeniçeriler görevlendirildi. Böylelikle Bucaş palankası da Osmanlılar eline geçmiş oldu⁴⁰⁹.

1.4.1.6. Kara Mustafa Paşa ve Barış Görüşmeleri

Kamaniçe'nin zapt edilmesinden sonra bölgede birkaç kale daha ele geçirilmişti. Öte yandan Kırım Tatarlarının Lehistan topraklarına bitip tükenmek bilmeyen akınlarının verdiği yıkım ve zarar Lehistan hükümetini barış yapmak mecburiyetinde bıraktı. Lehistan Kralı Wiśniowiecki, Kırım Hanı Selim Giray aracılığıyla Osmanlılarla sulh görüşmelerine başlamak istedi. Bu doğrultuda Bucaş'ta muharebeden muzaffer ayrılan Osmanlı yetkilileriyle görüşmek üzere elçi gönderdi⁴¹⁰. Padişah, 13 Ekim'de Lehistan adına gelen üç kişilik elçi heyetiyle “*sulh u salâh ahvâlini söyleşmek*” görevini Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya havale etti⁴¹¹. Baştan beri bu seferin meydana gelmesinde etkili olan Vezir için şu an barış şartlarını belirlemek yine kendi

⁴⁰⁸ *Târîh-i Kamaniçe*, vr. 104b-105a; *Silahdâr Târîhi I*, s. 611.

⁴⁰⁹ *Târîh-i Kamaniçe*, vr. 105b-106b; *Vekâyi'-nâme*, s. 393-394; *Silahdâr Târîhi I*, s. 611-612; *Zübde-i Vekayiât*, s. 31; *Târîh-i Râşid I*, s. 165-166; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 151a.

⁴¹⁰ *Fetihnâme-i Kamaniçe*, s. 73; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 2, s. 182; Vahid Çabuk, *a.g.e.*, s. 151-152. Fındıklılı Mehmed Ağa, Leh Kralı'nın İlbav Kalesi'ne yapılan baskın münasebetiyle elçileri gönderdiğini kaydeder. *Silahdâr Târîhi I*, s. 613. Ayrıca bk. Mehmet İnbaşı, *a.g.e.*, s. 175.

⁴¹¹ *Târîh-i Kamaniçe*, vr. 109b; *Vekâyi'-nâme*, s. 394-395; *Fetihnâme-i Kamaniçe*, s. 73-74; *Silahdâr Târîhi I*, s. 615; *Zübde-i Vekayiât*, s. 32; *Târîh-i Râşid I*, s. 166; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 151b.

yetkisindeydi. Bu vazifenin kendisine tevdi edilmesine sebep uzun süre yanında bulunduğu Padişah'ın itimadını kazanmış olmasıydı.

Kara Mustafa Paşa ile Leh temsilciler arasında geçen müzakere süreci şu ana kadar araştırmacıların dikkatini pek de fazla yöneltmediği bir husustur. Vezir'in Bucaş'ta yürüttüğü müzakerelerle ilgili ayrı bir parantez açılacak olursa, diğer Osmanlı tarihleriyle karşılaştırıldığında bu görüşmenin en tafsilatlı yönleri Hacı Ali Efendi'nin kayıtlarından öğrenilmektedir. Bu durum Ali Efendi'nin Kara Mustafa Paşa'nın tezkirecisi ve doğrudan müzakereleri izleme fırsatına sahip olmasıyla ilgilidir. Ali Efendi, eserinde, Lehistan'dan gelen elçilerle yapılacak görüşmeler için çadırlar kurulduğundan bahsettikten sonra Kara Mustafa Paşa'nın daveti üzerine buraya gelen elçilerle gizli bir görüşme yapıldığını, ardından yemek ziyafeti verilerek müzakerelerin sonraki gün sürdürülmesinin kararlaştırıldığını belirtmektedir⁴¹².

Sulh için resmi müzakereler 15 Ekim'de başladı. Leh elçiler, sulh görüşmesini yürütmek maksadıyla yeniden Kara Mustafa Paşa'nın huzuruna geldi. O gün, beş saatlik gizli müzakereden bir sonuç elde edilemeyince görüşmeler ertelendi. Elçiler konakladıkları yere geri gönderildi. Ardından Sadrazam'ın yanına giden Kara Mustafa Paşa, aralarında geçen konuşmalar hakkında bilgi verdi. Gün içerisinde bazı palankalar ele geçirilmiş ancak Osmanlı kuvvetleri karşısında mağlup olan palanka sakinleri aman dilemelerine rağmen rahat durmamışlardı. Bunların cezalandırılacağını haber alan elçiler, bu muameleden feragat etmeleri için Merzifonlu'dan istekte bulundular. Bunu kabul eden Vezir, elçilerin ricası üzerine bu kimselerin serbest bırakılarak yerlerine ulaştırılması için bir paşa görevlendirdi⁴¹³.

Leh temsilciler sonraki günün sabahı Kara Mustafa Paşa'nın yanına geldiler. Bir müddet müzakereden sonra dışarıdaki çadıra çekilerek üç saat kadar sulh üzerinde görüştüler. Ancak bu görüşmeden de Padişah'ın taleplerini karşılayacak bir antlaşma ortaya çıkmadı. Elçiler, Kamaniçe ve civarındaki palankalar dâhil olmak üzere Lehistan topraklarının bir bölümünü kaybettiklerini kabul etmekteydi. Ancak temsilcilerin üzerinde en çok durduğu mesele, önlerine konulan antlaşmadaki haraç maddesinin kaldırılmasıyla ilgiliydi. Bu hususta Kara Mustafa Paşa'ya yalvarıp yakarmalarına

⁴¹² *Târih-i Kamaniçe*, vr. 109b.

⁴¹³ *Târih-i Kamaniçe*, vr. 110a-110b.

rağmen ısrarları kabul edilmemiş olduğundan kesin bir cevap vermek üzere müzakerenin devamı sonraki güne ertelendi⁴¹⁴.

17 Ekim günü gerçekleşen müzakere, önceki günlere kıyasla oldukça çetin ve uzun sürdü. O gün gerçekleşen müzakerede Reisülküttpap Mustafa Efendi, Çavuşbaşı Süleyman Ağa ve baş tercümanla Kamanice Seferi'ni günü gününe kaydeden Hacı Ali Efendi de hazır bulundu. Ali Efendi, Kara Mustafa Paşa'nın Leh yetkililere uzun uzadıya antlaşma maddelerini anlattığını, buna karşılık elçilerin kaybettikleri topraklara ek olarak vergi verebilecek durumda olmadıklarını ifade ettiklerini yazmaktadır. Bu esnada Ali Efendi, Osmanlı çıkarlarını gözeterek hareket eden Mustafa Paşa'nın bundan önce Kazaklara dokunulmaması hususunda yaptığı uyarıların dikkate alınmamasını hatırlatarak Hristiyan toplumlara neler yapabileceğinin farkında olduğunu kaydetmiştir. Bu yüzden Kara Mustafa Paşa elçilere yönelerek belirtilen şartların kabul edilmemesi hâlinde Osmanlı sultanının Kamanice'yle yetinmeyerek bütün Lehistan'ı fethedebilecek ve hatta Leh Kralı'nı dahi ortadan kaldıracak güçte olduğuna dair uyarıda bulundu. Hacı Ali Efendi'ye göre, Paşa'nın bu düşüncelerini hayretle karşılayan elçiler söyleyecek söz bulamadılar. Buna rağmen haraç maddesinin kaldırılması konusundaki ikna çabaları sonuçsuz kaldı. Elçilerin, Kara Mustafa Paşa'ya Leh krallarının o ana kadar haraç namına bir vergi vermediklerine dikkat çekmesi üzerine, muhataplarına dönen Vezir, “*Şevketlü ve muhâbetlü Pâdişâhım hazretleri harâc nâmına alur, mabeyninizde isterseniz harâc dilermeniz bâc nâmıyla yâd eyleyiniz.*” diyerek haraç maddesinde ısrarcı olduklarını ortaya koydu. İleri sürülen maddeleri kabul etmekten başka çareleri kalmayan elçiler bu kez de Lehistan'ın talep edilen 100.000 altını vermeye gücünün yetmeyeceğini söyleyerek en azından miktarın düşürülmesini istediler. Antlaşmanın tamamlanması adına Kara Mustafa Paşa bu taleplerini kabul etti⁴¹⁵.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ile sulh maddeleri üzerinde mutabık kaldıktan hemen sonra Leh temsilciler arasında bulunan Leh Kralı'nın hazinedârı üçüncü elçi, vergi maddesinin kralına ağır geleceği hususunda sitemde bulundu. Ardından Kazak Hatmanı Doroshenko'nun Kamanice'nin düşmesinden sonra top ve tüfek şenliği yaparak sadakat gösterisinde bulunmasını, askerleriyle hâlâ ordugâhta yer almasını ve

⁴¹⁴ *Târih-i Kamanice*, vr. 110b-111a.

⁴¹⁵ *Târih-i Kamanice*, vr. 111a-114a.

kendilerinin barış için burada bulunmalarına rağmen bulundukları semte uğramasını kendilerine ettiği ihanetin bir delili olduğunu belirtti. Bunun üzerine Kara Mustafa Paşa, Doroshenko'nun Padişah'a bağlı olması hasebiyle aralarındaki husumetin bertaraf edildiğini ve bundan böyle kendisiyle iyi geçinmelerini tavsiye etti. Hatta eski dost ve komşuları olan Doroshenko ile aralarında samimi bir yakınlık tesis etmek için huzurlarına çağırabileceğini söylediye de üç elçi birden ayağa kalkarak bunu istemediklerini, aksine bu mecliste isminin dahi anılmasının kendileri adına büyük bir eziyet olduğunu belirttiler. Daha sonra Merzifonlu, elçilerin gönlünü hoş tutup teselli edecek sözler sarf etti ve onları konaklarına geri gönderdi⁴¹⁶.

Ertesi gün elçiler Sadrazam'ın yanına giderek Kaymakam Kara Mustafa Paşa'yla aralarında geçen sulh görüşmelerini bir bir anlatarak kabul edilen maddelerin Padişah tarafından da onaylanmasını rica ettiler. Bahse konu olan vergi maddesi ve diğer şartların tasdik edilmesi üzerine iki devlet arasında barış antlaşması yapıldı. Dört maddeden oluşan antlaşmanın detayları şöyleydi⁴¹⁷:

Birinci Madde: Hâlihazırda Leh vilayetinden ayrılarak ordu-yı hümânûna katılan Lipka Tatarlarının can ve mallarının emniyeti sağlanacak; bunlar içerisinde İslâm topraklarına gelmeyi arzu eden olursa kendilerine engel olunmayacaktı.

İkinci Madde: Padişah adına yıllık 22.000 altın vergi Hazine-i Âmire'ye teslim edilecek, bunun için belirlenen tarih her yılın Kasım ayından diğer Kasım ayına itibar olunacaktır. Buna mukabil Osmanlı askerleri dâhil Tatarlar ve Kazaklar Leh ülkesini istilaya kalkışmayacak, yağmalamaları hâlinde bu sorun Kamaniçe hâkimine haber edilecek, yine de engel olunamaz ise bu kez Osmanlı Devleti'ne bildirilecekti. Hâlâ önüne geçilemediği durumda o yılın vergisi verilmeyecekti.

Üçüncü Madde: Podolya ülkesi, önceden belirli olan sınırlarıyla Osmanlı padişahının egemenliğinde olacak, Leh askerleri buradaki kalelerden feragat ederek ailelerini, mallarını ve silahlarını alıp gidecek, fakat kalelerin top ve cephanelerine dokunulmayıp yerinde bırakılacaktı. Öte yandan Podolya sınırlarında olası bir anlaşmazlık hâlinde iki tarafın yetkilileriyle bölgenin ileri gelenleri bir araya

⁴¹⁶ *Târîh-i Kamaniçe*, vr. 114a-114b.

⁴¹⁷ *Târîh-i Kamaniçe*, vr. 115a-116a; *Vekâyi'-nâme*, s. 395-399; *Fetihnâme-i Kamaniçe*, s.74; *Silâhdâr Târîhi I*, s. 615-616; *Târîh-i Râşid I*, s. 166-167; *Zübde-i Vekayiât*, s. 32; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 151b-152a; Dariusz Kołodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations*, s. 496-498; Mehmet İnbaşı, a.g.e., s. 176-177. Osmanlı Devleti'nin Leh temsilcileriyle imzaladığı Bucaş Antlaşması'nın orijinal sureti için bk. AGAD, Arch. Kor., Dz. turecki, teczka 467, nr 783; *Yoldaki Elçi: Osmanlı'dan Günümüze Türk-Leh İlişkileri*, s. 164-171. Antlaşma hakkında ayrıca bk. Mehmet İnbaşı, "Bucaş Antlaşması", *TDVİA*, EK 1, İstanbul 2016, s. 213-215.

gelerek birlikte çözüm arayacaktı. Podolya memleketi tahrir edilecek, daha önce burada palanka sahibi olan Leh beyzâdeleri burada kalmak istemesi durumunda Osmanlılar adına vergileri bunlar toplayacak, kendi geçimleri için bir miktar alacak olup aileleri vergiden muaf tutulacak, görevini kötüye kullanmadığı sürece vazifesi devam edecek, hukuk dışı muameleye uğratılmayacaktı. Devşirme ferman olunması durumunda bunlardan ve halkından devşirme alınmayacaktı. Kaledeki cami ve mescitler dışında kalan kiliselere dokunulmayacak, gayrimüslim halkın ibadetine müdahale edilmeyecekti. Kamaniçe ve Podolya'dan kendi ülkelerine gitmek isteyen Leh beyzâdeleri iki ay içerisinde ev halkıyla güvenli bir şekilde ayrılabilirler, kendilerine engel olunmayacaktı. Bununla birlikte bunu bahane eden ahaliden kimselerin gitmesine izin verilmeyecekti.

Dördüncü Madde: Ukrayna ülkesi öteden beri bilinen sınırlarıyla Kazaklara teslim edilecekti. Bu ülkenin sınırında bir ihtilaf meydana gelirse sorun tıpkı Podolya ülkesinde olduğu gibi halledilecekti. Biała Cerkiew adlı kale ile Ukrayna topraklarındaki diğer kalelerden Leh askerleri aile, eşya ve silahlarıyla birlikte ayrılacak, kaledeki savaş mühimmatı yerinde bırakılacak, ancak Biała Cerkiew Kalesi'nden büyük, orta ve küçük toplardan 15 top götürülebilecek, yeni inşa edilen binalar yıkılmayacaktı. Hanenko'ya bağlı Kazaklar, Ukrayna'daki evlerine geri dönmeyi istemeleri durumunda engel olunmayacak, yoldan çıkmadıkları sürece bunlar küstürülmeyecekti. Fakat Hanenko'nun geri dönüşüne müsaade edilmeyecekti. Bundan önce geçerli olan antlaşma maddelerinden bu yeni ahitnameye muhalif olan maddeler feshedilecek, uygun olanlar ise önceden olduğu gibi geçerli olmaya devam edecekti.

İki taraf arasında imzalanan antlaşmanın ardından Padişah tarafından Lehistan kralı Michał Korybut Wiśniowiecki'ye 23 Ekim 1672'de yukarıdaki maddeleri de içeren bir ahitname yollanmıştı. Söz konusu ahitnameyle önceden akdedilen antlaşmadaki maddeler ve bunların nasıl icra edileceğine dair ayrıntılı malumat verilmişti. Ahitnamede, yukarıda zikredilen maddeler haricinde, Kırım Hanlığı ve Boğdan Voyvodası'yla olan ilişkiler, sınır tacizleri, esirlerin durumu, muhtemel bir savaş hâlinde tarafsızlık ve birbirlerine saldırmazlık ilkesi, ticaret ve tüccarların durumu, iki tarafın elçilerine tanınan imtiyazlar ve iki devlet arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesine yönelik şartların açıklamaları yer alıyordu. Ahitnamenin sonunda ise

aralarındaki barışı bozacak bir girişimde bulunulmadığı sürece bu sulhun Sultan IV. Mehmed'in saltanatı boyunca devam edeceği bildiriliyordu⁴¹⁸.

Bu antlaşma ile Köprülülerin sadarete gelmesiyle izlenen dış politika ilkelerinin tutarlı ve başarılı bir siyasete evrildiğini görmek mümkündür. Osmanlı Devleti, kuzey steplerinde kilit bir noktada olan Kamanıçe bölgesini dokuz günlük bir sürede ele geçirerek bölgede kalıcı bir hâkimiyet sürmek için önemli bir adım atmış bulunuyordu⁴¹⁹. Öte yandan bu fetih, Osmanlı Devleti'ne Kırım Hanlığı ve Boğdan üzerindeki idaresini pekiştirme olanağı veriyordu. Böylelikle zaman zaman sorun teşkil eden Kazakların Karadeniz civarındaki istilalarına da engel olunuyordu⁴²⁰. Daha önce de ifade edildiği cihetle, Kara Mustafa Paşa'nın kuzey siyasetinin bir sonucu olarak bu başarı, Osmanlıların üzerine eğildiği esas konu olan kuzeydeki siyasî ve askerî otoritesini benimsetmenin ve buradaki denge politikasını kendi istekleri doğrultusunda devam ettirmenin önemli bir parçası olmuştu. Bunun yanında antlaşmanın vergi maddesi hariç diğerleri bir kenara bırakılırsa, bu ahitnameyle Lehistan'a ağır bir darbe vurulmuştu. Çünkü elçilerin kabul etmek zorunda kaldıkları vergi şartı, hâlihazırda zor bir süreç geçiren Lehistan'ın bağımsızlığının tehlikeye girmesi anlamına gelmekteydi.

Kamanıçe Seferi'nin başlangıcından Bucaş Antlaşması'na kadar önemli vazifeler yürüten Kara Mustafa Paşa, son olarak bu askerî harekâtın diplomasi ayağını devam ettirecek heyetin başına atanarak mühim bir role sahip olmuştu. Antlaşma sürecinde elçilerin taleplerine karşılık başarılı ve kendi isteklerini kabul ettirmede ciddi bir duruş sergileyen Kara Mustafa Paşa'nın sert ve kararlı tutumu bu antlaşmanın Osmanlı Devleti lehine sonuçlanmasında belirleyici faktör olmuştur. Barış görüşmelerinde olduğu gibi, iki devlet arasındaki muharebe boyunca üstlendiği sorumlulukları yerine

⁴¹⁸ 23 Ekim tarihli bu ahitname, çağdaş Osmanlı tarihlerinde önceki antlaşma maddelerine ilave olarak kaydedildiğinden güya 18 Ekim tarihli anlaşmanın devamı şeklinde aktarılmıştır. Aslına bakılırsa bu yeni ahitname bir öncekinden beş gün sonra teslim edilmiştir. Söz konusu ahitnamenin orijinal nüshasının neşri için bk. Dariusz Kołodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations*, s. 501-508. Ayrıca bk. *Silahdâr Târihi I*, s. 620; Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar*, s. 179. Galland, 24 Ekim tarihli kaydında, Osmanlılar ile Lehiler arasında barışın sağlandığına ve aralarında antlaşma imzalandığına dair haberlerin geldiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte, barış şartlarının henüz bilinmemesinden dolayı bu barış söylentilerinin az bir kesim tarafından kabul edildiğini yazmaktadır. Onun Lehlilerle yapılan antlaşmaya ikna olması 11 Kasım gününe rastlamaktadır. Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, C. I, s. 197, 202.

⁴¹⁹ Kuşatmanın genel panoraması için bk. Orhan Şaik Gökyay, "Kamanıçe Muhafızlarının Çektiği", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, No. 32, (Mart 1979), s. 287-292.

⁴²⁰ Dariusz Kołodziejczyk, "Kamanıçe", s. 275.

getirmiş, hatta savaş esnasında ortaya koyduğu sert ve acımasız tavır Kamanice şehrinde insanların diline dolanmıştı.

Osmanlı akınları Kamanice bölgesiyle sınırlı kalmamış, Padişah'ın emri üzerine civar bölgelerde akınlara devam edilmişti. Bundan evvel İlbav Kalesi üzerine yürümekle görevlendirilen Kaplan Mustafa Paşa⁴²¹ ve Kırım Hanı Selim Giray önemli başarılar elde etmiş, bir defaya mahsus olmak üzere 80.000 kuruş karşılığında kaleyi düşmana bırakarak 19 Ekim'de orduya geri dönmüşlerdi. Sonraki gün Padişah'ın huzuruna çıkan Kırım Hanı büyük iltifatla karşılandı. Ondan sonra Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa, Kaymakam Kara Mustafa Paşa ve Kaplan Mustafa Paşa huzura çıkarak bir müddet burada görüşme gerçekleştirdiler. Vezirlerinin bu seferdeki muvaffakiyetlerinden memnun olan Sultan, onlara birer samur kürk giydirdi ve övgüde bulundu. Bu esnada Leh elçiler huzura çağırıldı. Dönemin Osmanlılara özgü protokol teşrifatı bu elçilere de uygulandı⁴²². Bunlara önce usul üzere hilat giydirildi. Her elçinin iki yanına birer kapıcıbaşı tayin edildi. Leh temsilcilerine yedişer kez yer öptürüldü. Elçilerin ricaları üzerine Bucaş palankası, Podolya bölgesine dâhil olmadığından Lehistan'a bırakıldı. Ardından Padişah tarafından kendilerine sulh şartlarına sadık kalmalarına dair sözler söylendiğinde, elçiler bu istekleri yerine getireceğini bildirip huzurdan ayrıldılar⁴²³.

Dönüş hazırlıklarını tamamlayan ordu, 21 Ekim'de Bucaş sahrasından Edirne'ye doğru harekete koyuldu⁴²⁴. Ordunun İzvançe'de olduğu günlerde Kırım Hanı Selim Giray, önce Sadrazam, ardından Kara Mustafa Paşa'yı ziyaret etti. Merzifonlu tarafından büyük bir saygıyla karşılanan Selim Giray'a bir at hediye edildi⁴²⁵. 28 Ekim günü Kırım Hanı Selim Giray, Sadrazam vasıtasıyla Sultan'ın huzuruna çıkarak Kırım'a geri dönmek için müsaade istedi. Büyük bir iltifata mazhar olan Kırım Hanı'na birçok değerli hediye verildikten sonra memleketine dönmesine izin verildi. Aynı gün huzur-ı

⁴²¹ Söz konusu muvaffakiyet, Kaplan Mustafa Paşa'nın "İlbav Fâtihî" unvanını kazanmasını sağlamıştır. Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. 5, 423.

⁴²² Osmanlı Devleti'nin kendine özgü teşrifat protokolünde elçi kabullerinin ayrı bir yeri vardı. Sadrazam ve vezirlerin arza girmelerinin ardından elçi iki kapıcıbaşının kendi koluna girmesi suretiyle Sultan'ın huzuruna getirilir ve yer öptürülürdü. Elçinin ülkesinden getirdiği hediyeler, arz odasının penceresinin önünden geçirilerek hazineye teslim edecek adamlara verilir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 298.

⁴²³ *Târih-i Kamanice*, vr. 117a-118a; *Vekâyi'-nâme*, s. 400; *Fetihnâme-i Kamanice*, s. 75; *Silahdâr Târihi I*, s. 618-619; *Târih-i Râşid I*, s. 168.

⁴²⁴ *Târih-i Kamanice*, vr. 119b; *Vekâyi'-nâme*, s. 401; *Fetihnâme-i Kamanice*, s. 76; *Silahdâr Târihi I*, s. 619; *Târih-i Râşid I*, s. 169.

⁴²⁵ *Târih-i Kamanice*, vr. 122a-122b.

hümâyûna çıkan Kazak Hatmanı Doroshenko da askerleriyle beraber ülkesine avdet için izin istedi⁴²⁶. Hatman, Çehrin'e döndüğünde Lehistan'la olan savaşın bittiğini duyurdu. Daha önce Hanenko'ya bağlı olan bölgeler Doroshenko'ya bağlılıklarını bildirdi. Ancak Osmanlıların Kamaniçe'nin fethinden sonra Hristiyan halka şiddet uyguladığı ve kiliseleri camiye çevirdiğine dair söylentiler Kazak Hatmanı'nı zor durumda bıraktı. Öfkeli bazı Kazaklar tüm bu olanlardan onu sorumlu tuttu⁴²⁷.

Padişah, Kasım ayı ortalarında Osmanlı ordusu İsakçı'ya ulaştığında, Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa ve Musahip Mustafa Paşa'yı da yanına alarak avlanmaya çıktı. Kara Mustafa Paşa ise askere ulufelerini dağıtmak ve ordunun başında durmak suretiyle kaymakamlık vazifesini yürüttü⁴²⁸. Edirne'ye dönüş yolunda Padişah, birkaç menzil geçtikten sonra 23 Kasım'da Kara Mustafa Paşa'yı da yanına alarak Silistre'de avlanmak için hazırlık yaptı. Bu arada Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'nın orduyla birlikte Edirne'ye gitmesi ferman olunmuştu. Ancak hava muhalefetinden dolayı av planından vazgeçilerek onlar da Edirne'nin yolunu tuttular⁴²⁹. Ertesi gün tekrar yola koyulan Sultan IV. Mehmed ve ordusu uzun bir yürüyüşten sonra 9 Aralık 1672 günü görkemli bir merasim eşliğinde Edirne'ye vardı⁴³⁰.

1.4.2. İkinci Lehistan Seferi (1673-1674)

1.4.2.1. Hotin Bozgunu (1673)

Kara Mustafa Paşa'nın büyük çabaları sonucunda Osmanlı Devleti lehine sonuçlanan Bucaş Antlaşması ile Podolya ve Ukrayna, Lehistan idaresinden çıkmıştı. Böylesine büyük bir toprak kaybı Lehistan için beklenmedik bir sonuçtu. Antlaşmada yer alan vergi maddesi, bağımsızlıklarını tehlikeye attığı için diğer kayıplarla karşılaştırıldığında Lehistan'a vurulan en büyük darbe niteliğindedir. Lehistan'ı tatmin etmeyen bu gelişmeyi en çok hisseden Lehistan Kralı'nın amansız muhalifi başkomutan Jan Sobieski'ydі. Bütün ülkeyi ilgilendiren bu sorun, Lehlilerin aralarında uzlaşmasını

⁴²⁶ *Târîh-i Kamaniçe*, vr. 123a; *Vekâyi'-nâme*, s. 402; *Fetihnâme-i Kamaniçe*, s. 78-79; *Silahdâr Târîhi I*, s. 621; *Târîh-i Râşid I*, s. 169; *Zübde-i Vekayîât*, s. 33; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 153b.

⁴²⁷ Dmytro Doroshenko, a.g.e., s. 297.

⁴²⁸ *Târîh-i Kamaniçe*, vr. 128b; *Vekâyi'-nâme*, s. 404; *Silahdâr Târîhi I*, 622.

⁴²⁹ *Târîh-i Kamaniçe*, vr. 130b-131a; *Vekâyi'-nâme*, s. 405.

⁴³⁰ *Târîh-i Kamaniçe*, vr. 134b-135a; *Vekâyi'-nâme*, s. 406; *Fetihnâme-i Kamaniçe*, s. 86; *Silahdâr Târîhi I*, s. 623; *Târîh-i Râşid I*, s. 170; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 117. Croix, ordunun 45 günlük yorucu bir yürüyüşün ardından 8 Aralık'ta Edirne'ye geldiğini belirtmektedir. De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 35.

ve kendi kaderlerini yeniden bu komutana bağlanmasını sağladı. Sobieski, 1673 Şubat'ında Varşova'da bir araya gelen mecliste gözyaşları eşliğinde bu utanç verici muahedenin onaylanmaması ve vakit kaybetmeden yeni bir savaşa hazırlanılması için uğraştı⁴³¹. Bu doğrultuda, evvelce Kral tarafından onaylanmış antlaşma, vergi şartı bahane edilerek yeniden savaşa girme pahasına da olsa Lehistan Diyet Meclisi (Sejm) tarafından kabul edilmedi⁴³². Uzun bir müddet devam edecekmiş gibi görünen bu barış antlaşması Lehistan için itibar zedeleyici bir metin olarak addedildiğinden tasdik edilmeyince Osmanlı-Lehistan gerginliği yeniden tırmandı⁴³³. Diyet Meclisi tarafından reddedilen bu kararı, hükümetten sorumlu başvekil Jean Leszcynski bir elçi göndererek Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'ya bildirdi. Bu arada Jan Sobieski de fırsattan istifade ederek bazı kaleleri zapt etti⁴³⁴.

Tüm bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti, 22.000 altın tutarındaki vergiyi vermekten vazgeçen ve çeşitli bahanelerle barışa muhalif hareket eden Lehistan'a yeniden sefer kararı verdi. Bu suretle tuğlar 1 Haziran 1673'te Bâbüssaade önüne dikildi. Sefer hazırlıklarının başlaması için ülkenin birçok yerine emirler gönderildi⁴³⁵. Daha evvel olduğu gibi, Padişah otağı Çukur Çayırı mevkiine kuruldu. Yaklaşık 24 gün burada ikâmet eden Sultan IV. Mehmed, 7 Ağustos 1673'te ordusuyla birlikte yeniden Lehistan üzerine yürüdü. Kamaniçe Seferi'nde olduğu gibi Kara Mustafa Paşa bu kez de ordunun önemli bir parçası olmaya devam etti⁴³⁶. Onun da içinde bulunduğu ordu, 20 Eylül'de İsakçı'ya ulaştı⁴³⁷. Sefer boyunca ordunun zahire ihtiyacının karşılanmasına da dikkat edildi. Bu çerçevede, nüzul eminine yazılan 15 Cemaziyelahir 1084 (27 Eylül 1673) tarihli tezkirede, Kara Mustafa Paşa için İsakçı'da tedarik edilen arpa bedelinin kendisinden alınmaması emredilmiş, daha sonra hesaplaşmak suretiyle deftere kaydedilmesi istenmişti⁴³⁸.

⁴³¹ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 51.

⁴³² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 425.

⁴³³ De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 39; Dariusz Kołodziejczyk, "1795'e Kadar Osmanlı-Leh İlişkilerinin Karakteri Üzerine Bazı Tespitler", *Türkler*, C. 9, Hasan Celâl Güzel, vd. (ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 683.

⁴³⁴ Zuhuri Danişman, *a.g.e.*, s. 43.

⁴³⁵ *Vekâyi'-nâme*, s. 408-409; *Silâhdâr Târîhi I*, s. 624-625; *Târîh-i Râşid I*, s. 172; *Zübde-i Vekayiât*, s. 37; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 120; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 154a-154b.

⁴³⁶ *Vekâyi'-nâme*, s. 410; *Silâhdâr Târîhi I*, s. 625; *Târîh-i Râşid I*, s. 173; *Zübde-i Vekayiât*, s. 39; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 121.

⁴³⁷ *Vekâyi'-nâme*, s. 410.

⁴³⁸ BOA, AE.SMMD.IV, 28/3203, 1.

Padişah'ın emriyle Lehistan Kralı'na hitaben yazılan bir ihtar mektubu 5 Ekim günü sadrazam ağalarından Hüseyin Ağa vasıtasıyla Lehistan'a gönderildi. Mektupta kısaca barışa muhalif hareketlere son verilmesi ve akdedildiği üzere yıllık verginin henüz Kasım ayı gelmeden teslim edilmesi istenmekteydi. Aksi hâlde sulhu bozmuş sayılacaklarından üzerlerine yeniden sefere çıkılacağı bildirilmekteydi. Son olarak zaman kaybetmeden cevaplarını içeren bir mektubu Osmanlı elçisine teslim ederek göndermeleri talep edilmekteydi⁴³⁹. Ancak barışa riayet etmeleri ve vergilerini vermeleri konusunda uyarıda bulunmak için İlbav'a giden Hüseyin Ağa bir netice elde edemedi⁴⁴⁰. Üstelik Lehistan Kralı, Osmanlı elçisine “*Kamaniçe kal'asın boş bulup almak ve hâlî Podolya memleketinde esüp savurmak hüner değildir. İşte biz de askerimizi cem' idüp meydâna çıkdık, kılıcınız var ise pîşkeşi alursuz.*” diyerek kapıldığı gururu ortaya koymuştu⁴⁴¹. Zira Bucaş Antlaşması'nın şartlarını yerine getirmeyen ve Habsburg, Papalık, Macar ve Kazaklardan alacağı desteğe güvenen Lehistan Kralı hasta olduğundan orduyu komuta etmek üzere Lehistan'ın başhatmanı Jan Sobieski'yi görevlendirmişti⁴⁴².

Kamaniçe'nin fethinden itibaren Osmanlıların yeni sefer harekâtının üssü Hotin oldu. Zira 1672'de Kamaniçe'nin ele geçirilmesi ordunun odak noktasını kuzeye doğru kaydırды⁴⁴³. Lehistan kuvvetleri de bu kaleye saldırı hazırlığı içindeydi. Jan Sobieski idaresindeki Lehistan-Litvanya ordusunun Hotin'e doğru yürüdüğü haberi gelince ona karşı koyması için Silistre Valisi Sarı Hüseyin Paşa emrinde bir kuvvet gönderilmişti⁴⁴⁴. Hüseyin Paşa serdarlığındaki Osmanlı kuvvetleri çok geçmeden Hotin'e vardı. Ancak büyük bir orduyla buraya yaklaşan Sobieski'nin yardım çağrısı üzerine Eflak ve Boğdan voyvodaları⁴⁴⁵ saf değiştirerek Osmanlı ordusunu güç durumda bıraktı. Dîvân-ı Hümâyûn'a söz vermesine rağmen Doroshenko, Sobieski'ye karşı savaşmak için büyük bir istek göstermemişti. 11 Kasım 1673 günü iki taraf arasında büyük bir muharebe başladı; fakat kalabalık düşman ordusunun üstün gelmesi sonucu Osmanlı ordusu büyük

⁴³⁹ *Vekâyi'-nâme*, s. 412-413; *Silahdâr Târihi I*, 626-627; *Târih-i Râşid I*, s. 173-174.

⁴⁴⁰ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 51.

⁴⁴¹ *Silahdâr Târihi I*, s. 627.

⁴⁴² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 126; Vahid Çabuk, *a.g.e.*, s. 154.

⁴⁴³ Aurel Decei, “Hotin”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 5/1, MEB, İstanbul 1987, s. 569.

⁴⁴⁴ *İsâ-zâde Târihi*, s. 122.

⁴⁴⁵ Rycout'ya göre, Eflak Voyvodası emrindeki 3.000 kişilik orduyla Leh ordusuna katılmıştı. Ancak Boğdan Voyvodası, Serdar Hüseyin Paşa'dan gördüğü kötü muamelenin intikamını almak için Sobieski ile yazışmış, Hotin'e gelen Türk birliklerinin durumuna dair istihbarat sağlamıştı. Sir Paul Rycout, *The History of the Turkish Empire, from the year 1623, to the year 1677*, s. 238.

kayıplar verdi. Bu orduya karşı koymanın mümkün olmadığı anlaşıncı, Serdar Sarı Hüseyin Paşa yanında bir miktar askerle Dinyester Nehri üzerindeki köprüyü geçerek Kamaniçe Kalesi'ne sığındı. Ancak bu esnada yaşanan izdihamdan dolayı köprü yıkılınca geride kalan askerlerin bir kısmı şehit olurken bir kısmı esir düştü. Sobieski'nin bu zaferi sonucunda Hotin Kalesi, vireyle düşman eline geçti⁴⁴⁶.

De la Croix, Sobieski'nin bu etkileyici zaferinden sonra büyük bir kıtlık yaşanan Kamaniçe'nin de geri alınabileceğini hatta Osmanlıların Podolya'daki hâkimiyetinin sonlandırılarak Kazakların yeniden Lehistan'a bağlanabileceğini yazmakta; ancak Lehistan Kralı Michał Korybut Wiśniowiecki'nin 12 Kasım 1673'teki ölümü üzerine yeni kral seçimlerinin bu ilerlemeyi sekteye uğrattığından söz etmektedir⁴⁴⁷. Öte yandan Lehistan Kralı'nın Osmanlı baskısı karşısında dirayetli olamaması Lehlilerin Jan Sobieski'ye olan güvenlerini pekiştirerek ona olan meyli artırdı⁴⁴⁸. Sobieski'nin Hotin'de kazandığı zafer, ona Lehistan tacını kazanmasına zemin hazırladı⁴⁴⁹.

19 Kasım 1673 günü Osmanlı ordusu sefer hazırlıklarının tamamlanması için İsakçı'da bulunuyordu. Padişah burada kışlamak niyetinde iken Hacıoğlupazarı'nda kalmaya karar verdi. Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'nın da geri kalan vezir ve asker zümresiyle birlikte Babadağı'nda kışlamasını emretti. Çoçara köyünde bulunan Kaplan Mustafa Paşa'dan gelen bir mektup Hotin'de yaşanan hezimet haber verdi ve kış mevsiminde düzenlenecek bir seferin Osmanlı ordusu için iyi neticeler vermeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine sefer vaktinin bahar mevsimine ertelenmesine karar verildi. Ordu henüz İsakçı'da iken Sultan IV. Mehmed, yenilgi haberi üzerine serdarlığı Sadrazam'a vermişti. Aynı gün içerisinde rikâb-ı hümâyûn kaymakamlığı Musahip Mustafa Paşa'ya verildi. Kara Mustafa Paşa ise orduyla birlikte Sadrazam'ın yanında

⁴⁴⁶ *Vekâyi'-nâme*, s. 416; *Silâhdâr Târîhi I*, s. 627-629; *Zübde-i Vekayîât*, s. 41-42; *Târîh-i Râşid I*, s. 175-176; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 123-124; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 156b-157a; Sir Paul Rycaut, *The History of the Turkish Empire, from the year 1623, to the year 1677*, s. 238; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 4-5; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 51; Dymtro Doroshenko, *a.g.e.*, s. 300-301.

⁴⁴⁷ De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 41-42. Kantemir de Hotin zaferinden sonra Leh ilerleyişinin durmasını Kral Wiśniowiecki'nin ölümüne bağlamaktadır. Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 5-6.

⁴⁴⁸ Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar*, s. 191.

⁴⁴⁹ Dariusz Kołodziejczyk, "Hotin", s. 254.

kaldı⁴⁵⁰. Fâzıl Ahmed Paşa idaresindeki ordu 16 Aralık'ta Babadağı menziline gelip yerleşti⁴⁵¹.

Öte yandan Hotin zaferinin yaşandığı günlerde Kral Wiśniowiecki'nin ölümü nedeniyle taht bir süre boş kalmıştı. Krallık tacı için gösterilen adaylar arasında öne çıkan isimlerin başında Hotin'deki başarısıyla yıldızı parlayan Jan Sobieski bulunmaktaydı. Bu çekişmeli seçim sürecinde Lehistan tahtına oturmak için ondan başka altı aday daha vardı. 19 Mayıs 1674'te zorlu bir seçimin ardından Sobieski taraftarı Stanislas Yablonovski'nin etkileyici konuşması dikkatlerin başhatmanın üzerinde toplanmasını sağlamıştı. Böylece en büyük amacı Osmanlılara karşı savaşmak olan Sobieski, Lehistan tahtını elde etmişti. Bundan sonraki faaliyetlerine bakıldığında, onun için en önemli gayenin Osmanlılara karşı seferi sürdürmek olduğu görülecekti⁴⁵². Öyle ki bu gayesini gerçekleştirmek için kral seçildiğinde taç giyme merasiminin ileri bir tarihe ertelenmesi ve ivedi bir şekilde Türk meselesinin halledilmesi çağrısında bulunmuştu⁴⁵³.

Kışın sona ermesi üzerine, Padişah ve maiyetindekiler 15 Haziran 1674'te Hacıoğlupazarı'ndan ayrılarak beş gün sonra Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'yla Babadağı'ndaki ordugâhta bir araya geldiler⁴⁵⁴. Ordu, 14 Temmuz'da Prut yakınlarındaki Çoçara'ya geldi. Kırım Hanı Selim Giray, Osmanlı ordusuna burada katıldı. Seferin hedefi Lehistan'dı. Ancak Kazak Hatmanı'ndan gelen malumat Rusların harekete geçerek bazı Kazak palankalarını ele geçirdiğini bildiriyordu. Bu teşebbüse karşı koymak ve Rusları bölgeden uzaklaştırmak için seferin yönü Ukrayna'ya çevrildi⁴⁵⁵. Bu karardan hemen birkaç gün sonra Hotin'den müjdeli haber geldi. Şam

⁴⁵⁰ *Vekâyi'-nâme*, s. 415-418; *Silahdâr Târîhi I*, s. 629-630; *Zübde-i Vekayiât*, s. 42-43; *Târîh-i Râşid I*, s. 176; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 157a.

⁴⁵¹ *İsâ-zâde Târîhi*, s. 125.

⁴⁵² Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 52; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 6. Lehistan krallık seçiminin ayrıntıları için bk. Sabire Arık, "a.g.t.", s. 100-102.

⁴⁵³ Sabire Arık, "Polonya Kralı III. Jan Sobieski Hükümdarlık Dönemi (1674-1696)", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 38, (Ankara 2005), s. 217.

⁴⁵⁴ *Vekâyi'-nâme*, s. 424-425; *Silahdâr Târîhi I*, s. 635; *Zübde-i Vekayiât*, s. 47; *Târîh-i Râşid I*, s. 180-181.

⁴⁵⁵ *Vekâyi'-nâme*, s. 428-429; *Silahdâr Târîhi I*, s. 636-637; *Zübde-i Vekayiât*, s. 49-50; *Târîh-i Râşid I*, s. 182; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 131; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 159a-159b.

Beylerbeyi Kör Hüseyin Paşa emrinde daha önce buraya gönderilen yeniçeri, humbaracı ve lağımcılar kaleyi kuşatma altına alıp vireyle teslim almayı başarmışlardı⁴⁵⁶.

Sultan IV. Mehmed ve ordusu 8 Ağustos'ta Kazak Hatmanı'na yardım maksadıyla Ukrayna topraklarına dâhil oldu. 19 Ağustos'ta Osmanlı kuvvetlerine karşılık veremeyen Laçın Kalesi aman dileyerek teslim oldu. Bu tarihe kadar İstene ve Koniçe gibi birkaç yer daha Osmanlıların eline geçmişti. Kırım Hanı da Çehrin Kalesi'nde Rus baskınına maruz kalan Doroshenko'ya destek için gönderilmişti⁴⁵⁷.

20 Ağustos 1674 günü ordugâha gelen Leh elçi heyetinden Kariboski, Jan Sobieski'nin tahta çıktığını ve Ukrayna ile Podolya'nın kendilerine bırakılması karşılığında sulha razı olduklarını belirten bir mektubu Sadrazam'a verdi. Elçilerin bu girişimine karşılık Padişah tarafından Sobieski'ye herhangi bir cevap verilmedi. Yalnızca Sadrazam tarafından bir mektupla karşılık verildi⁴⁵⁸.

1.4.2.2. Kara Mustafa Paşa ve Human Seferi (1674)

1674 yılı baharında çıkılan sefer büyük ölçüde amacına ulaşmış görünüyordu. Hotin'in yanı sıra belli başlı kale ve palankalar geri alınmış, Kamaniçe'nin ihtiyaç duyduğu erzak temin edilmiş, kalenin muhafazası için Bender, Kili ve Akkirman'dan yeni askerler yerleştirilmişti. Bundan sonra seferin yeni hedefi Doroshenko'yu güç durumda bırakan Rus birliklerinin etkisiz hâle getirilmesiydi. Böylelikle yeni hedef Laçın ve Human⁴⁵⁹ kaleleriydi⁴⁶⁰.

Sultan IV. Mehmed, isyan hâlinde bulunan Kazak kalelerinden Human'ın tahrip edilerek halkının dize getirilmesini istedi. İtaat etmedikleri takdirde top ve tüfek ateşleriyle kaleye saldırma görevi serdar sıfatıyla Kara Mustafa Paşa'ya verildi. Sadrazam, onu da yanına alarak huzura çıktı. Padişah, Mustafa Paşa'ya dönüp “*Seni Ummân Kal'ası'na ta'yîn eyledim, var Allahu te'âlâ mu'in ve zahîrin ola.*” diyerek hayır duada bulundu ve ona bir kürk giydirdi. 23 Ağustos 1674 günü kapıkulu

⁴⁵⁶ *Vekâyi'-nâme*, s. 429; *Silahdâr Târîhi I*, s. 637; *Zübde-i Vekayiât*, s. 50; *Târîh-i Râşid I*, s. 182; *Îsâ-zâde Târîhi*, s. 132; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 159b.

⁴⁵⁷ *Vekâyi'-nâme*, s. 431-435; *Silahdâr Târîhi I*, s. 638-641; *Zübde-i Vekayiât*, s. 50-54; *Târîh-i Râşid I*, s. 183-184; *Îsâ-zâde Târîhi*, s. 132; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 160a-161b.

⁴⁵⁸ *Vekâyi'-nâme*, s. 435; *Silahdâr Târîhi I*, s. 641; *Zübde-i Vekayiât*, s. 54; *Târîh-i Râşid I*, s. 184-185; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 161b.

⁴⁵⁹ Osmanlı kaynaklarında Uman veya Umman şeklinde de geçmektedir.

⁴⁶⁰ Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 138.

askerlerinden 16 oda yeniçeri, Anadolu, Rumeli, Şam ve Bosna beylerbeylerinin eyalet askerlerinden oluşan bir ordu Serdar Kara Mustafa Paşa'nın emri altında Human üzerine gönderildi. Yanlarında götürmeleri için 20 şahı ve altı kolonborna topla birlikte çeşitli savaş mühimmatı verildi. Bundan iki gün sonra, Human'a doğru hareket eden ordu Aksu Nehri'ni geçti ve karşı tarafta uygun bir yerde dinlenmeye çekildi⁴⁶¹. Ordunun erzak ihtiyacını karşılamak için gerekli tedbirlerin alınması konusunda nüzul eminine emir verildi⁴⁶². Paşa'nın adamlarından Hüseyin Behçetî Efendi'nin ifadesiyle Human Kalesi, "...kemâl-i metânet ve hasânet ile pîrâste bir kal'a-i kebîr" bir yer olup müstahkem, zapt edilemeyecek derecede korunaklı büyük bir kaleydi⁴⁶³.

Fransız yazar L'abbé Coyer (1707-1782), 18. yüzyılda Sobieski'nin hayatını kaleme aldığı üç ciltlik eserinde, Human'ın kuşatılması hadisesine de yer ayırmaktadır. Coyer'e göre, o zamanlar bir şehrin savunulması oldukça güç bir durumdu. Mevcut koşullarda Avrupalı devletler arasındaki savaşlarda en kötü senaryo karşılıklı bir mübadeleye kadar savaş esiri kalmaktı. Fakat Osmanlılar ile çıkan bir savaşta kölelik meselesi Lehliler için ölümden daha fazla bir korkuya sebep oluyordu. Onun yazdıklarına göre, Kara Mustafa Paşa'yla savaşan Human sakinleri ölmekten ziyade ona esir olmakla kendilerini büyük bir dehşetin beklediğine inanıyorlardı⁴⁶⁴.

Ordu konakladığı yerden Human Kalesi'ne geldi. Serdar Kara Mustafa Paşa ve yanına tayin olan askerler kaleyi zapt etmek için her taraftan kuşatma altına aldı. Kaleye atılan toplar ve patlatılan lağımlar ciddi etki yarattı. Kaleye yapılan bir hücumda altı saat süren şiddetli bir muharebe gerçekleşti. Neticede teslim olmayı reddeden Human Kalesi zor kullanılarak ele geçirildi. Batılı tarihçiler, fethedilen kalede itaat etmeyen sakinlere yönelik büyük bir kıyımın yaşandığını, kalenin yerle bir edildiğini aktarmaktadırlar. Bu suretle Kara Mustafa Paşa, serasker olarak kılıcının tecrübesini ilk

⁴⁶¹ *Vekâyi'-nâme*, s. 436; *Silâhdâr Târihi I*, s. 642; *Zübde-i Vekayîât*, s. 55; *Târih-i Râşid I*, s. 185; *Târih-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 161b; *Zeyl-i Şakâ'ik*, s. 891; *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, s. 1436. 'Îsâ-zâde Târihi'nde Kara Mustafa Paşa'nın emrine verilen kapıkulu askerlerinin miktarı 10 oda olarak belirtilmektedir. 'Îsâ-zâde Târihi, s. 133. Dimitri Kantemir, hataya düşerek Human Seferi'ne Padişah'ın çıktığını belirtmektedir. Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 9. Oysa yukarıda belirtildiği üzere bu seferi bizzat Padişah'ın emri üzerine Kara Mustafa Paşa serdar olarak idare etmiştir.

⁴⁶² Nüzul eminine yazılan 24 Ağustos 1674 tarihli tezkirede, Kaymakam Kara Mustafa Paşa'nın yanında gidecek humbaracı kuvvetlere 200 vukıyye peksimet ve 10 kile un verilmesi emredilmişti. BOA, AE.SMMD.IV, 11/1129, 1.

⁴⁶³ Hüseyin Behçetî Efendi, *Mi'râcü'z-Zafer*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Bölümü, Nr. 2368, vr. 5a-5b.

⁴⁶⁴ Çalışmada, Coyer'in eserinin İngilizceye tercüme edilen nüshasından faydalanılmıştır. M. L'Abbé Coyer, *The History of John Sobieski, King of Poland*, London 1762, s. 218.

kez bizzat yönettiği Human Seferi'nde sınıadı. Onun bu deneyimi bölge halkı için inanılmaz acı verici bir hadise oldu. Coyer, Human halkının Osmanlı kuvvetlerine karşı yaklaşık iki hafta direndiğini, ancak Türk topçularının bunaltıcı mücadelesi sebebiyle çareyi teslim olmakta bulduğunu zikreder. Ona göre Kara Mustafa Paşa, Lehistan'ı korkutmak ve dehşete düşürmek amacıyla esirlere oldukça kötü muamelede bulunmuştu⁴⁶⁵. 11 Eylül'de emrindeki orduyla muzaffer bir şekilde geri dönen Serdar, Padişah'ın huzuruna çıktı. Sadık hizmeti karşılığında kendisine iltifat gösterilerek bir samur kürk verildi⁴⁶⁶.

Human'ın fethedildiği günlerde Seyyidoğlu Mehmed Paşa ve İbrahim Paşa da civardaki palankalara saldırıp bölgeyi itaat altına almıştı. Ele geçirilen bu palankalar tahrip edilerek kullanılamaz hâle getirilmişti. Human da dâhil olmak üzere bu seferde 40.000'den fazla insan esir edilerek bunlardan beşte birinin devlet hizmetine alındığı kaydedilmektedir⁴⁶⁷. Bunlardan savaş suçlusu sayılanlar Tersane-i Âmir'e gönderilmek üzere zincire vurulmuşlardı⁴⁶⁸. Hizmet edebilecek esirlerin bir bölümü Karadeniz sahili boyunca yerleştirilirken, Ermeniler Filibe'ye, Yahudi esirler ise Edirne ve İstanbul'a nakledildiler⁴⁶⁹. Seferde hizmet eden Kırım Hanı ve Kazak Hatmanı da ertesi gün orduya dâhil oldular. Geri dönüş için hazırlıklarını bitiren ordu 18 Eylül'de Laçın'dan ayrılarak Edirne'ye doğru hareket etti⁴⁷⁰.

Human'daki bu zafer, Kara Mustafa Paşa'nın ününün daha da artmasını sağladı. Onun bu ilk seferi edebiyat dünyasında da yankı buldu. Çağının bazı divan şairleri, Human'ın fethedilmesi münasebetiyle ona hitaben kasideler kaleme aldılar. Bunlardan birisi olan Hüseyin Behçetî Efendi⁴⁷¹, gazavatnamesinde bu fethetile ilişkin olarak "*Kılıçla*

⁴⁶⁵ M. L'Abbé Coyer, *The History of John Sobieski*, s. 219; Count John Sobieski, *The Life of King John Sobieski*, s. 110-11. Onunla aynı görüşte olan Hammer ise bu hadiseyi "*ahâlî katliâm olundu; şehrin sokakları kan içinde kaldı*" gibi abartılı bir ifadeyle zikretmektedir. Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 276.

⁴⁶⁶ *Vekâyi'-nâme*, s. 437; *Silahdâr Târîhi I*, s. 642; *Zübde-i Vekayiât*, s. 55; *Târîh-i Râşid I*, s. 185; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 133; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 162a.

⁴⁶⁷ *İsâ-zâde Târîhi*, s. 133.

⁴⁶⁸ *Silahdâr Târîhi I*, s. 642.

⁴⁶⁹ De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 47; Sir Paul Rycout, *The History of the Turkish Empire, from the year 1623, to the year 1677*, s. 241.

⁴⁷⁰ Selim Giray ve Petro Doroshenko memleketlerine geri dönmek için Padişah'ın huzuruna çıkmak istedi. Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'nın hasta olması münasebetiyle onları huzura Kara Mustafa Paşa çıkardı. *Vekâyi'-nâme*, s. 437-438; *Silahdâr Târîhi I*, s. 642-643; *Târîh-i Râşid I*, s. 185-186.

⁴⁷¹ Hüseyin Behçetî Efendi 17. yüzyıl divan şairlerinden birisidir. Yaşamı hakkında bilinenler eserlerinde verdiği bilgilerle sınırlıdır. Klasik bir eğitimin ardından Dîvân-ı Hümâyûn'da kâtiplik yaptığı, tarihçiliğin yanı sıra bazı vezirlere kâtip ve musahip sıfatıyla eşlik ettiği bilinmektedir. Hatta bu vesileyle 1678'de Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yla birlikte Rus Seferi'ne katıldığı, 1683'te gerçekleşen Viyana

aldı ‘Ummân’ı kılıçla Mustafa Pâşâ” mısrasının tarih düşürüldüğünü belirtir⁴⁷². Yine aynı divan şairi, yazdığı divanında bu fetha dair uzun bir kaside yazmıştır. Bunlardan birincisi “*Kasîde der-vasf-ı Mustafa Paşa vü Teshir-Kerden ev-kal’a-i ‘Ummân berâ*” başlığını taşıyan 55 beyitlik bir kasidedir. Hüseyin Behçetî, bu kasidesinin henüz ilk beytinde Kara Mustafa Paşa’yı çağının yöneticisi olarak görmekte ve yaratıcının yardımıyla onun Human’ı fethettiğine dikkat çekmektedir. Övgüler içeren kasidenin bir bölümünde bu başarısından dolayı Âsaf⁴⁷³ kendisine hayran bıraktığını ifade etmektedir⁴⁷⁴. Şair, divanında Human’ın ele geçirilmesine hitaben iki de şiire yer vermiştir. İlki dokuz beyitlik bir şiirdir. Hüseyin Behçetî, bu şiirinin ilk beytinde Kaymakam Kara Mustafa Paşa’nın adaletle donanmış biri olduğunu belirterek emrindeki askerlerle Human’ı baştan başa sardığını zikretmektedir. Devamında kalenin sağlamlığına dikkat çektikten sonra “*Niheng-i seyf ile ‘ummânı aldun Mustafa Paşa*” mısrasıyla kalenin fethedildiğini anlatır. Bundan hemen sonra sekiz beyitten oluşan bir başka şiire yer verir. Bu şiirinde Mustafa Paşa’nın karakteristik özelliklerine vurgu yapan şair, onun Human üzerine yürümekle görevlendirildiğini ve bu hususta dikkate değer tedbirler aldığını belirtir. Düşmanı alt ettikten sonra kaleyi yıktığından ve onun bu zaferiyle ortaya çıkan sevinçten söz eder⁴⁷⁵. Hüseyin Behçetî gibi başka divan şairleri de bu fetihle ilgili tarihler düşmüşlerdir⁴⁷⁶.

Öte yandan söz konusu seferle ilgili haberler Batı dünyasında da büyük bir yankı uyandırmıştır. Bazı Batılı tarihçiler, onun bu kadar şiddetli bir tutum takınmasının sebebi olarak amansız bir Hristiyan karşıtı olmasına işaret etmektedir⁴⁷⁷. Fransız yazar Coyer’e göre, Mustafa Paşa Human sakinlerine büyük işkencelerde bulunmuş, hatta o dönem için oldukça yüksek sayılabilecek 20.000 kadar kişinin ölmesine neden olmuştur. İleri sürdüğü bir başka iddiaya göre, bir çocuğun annesinin göğsündeki sütü

Kuşatması’ndan dönerken vefat ettiğini bilinmektedir. En önemli eserleri, Çehrin Seferi’ni bir günlük tarzında anlattığı *Mi‘râcü’z-Zafer* bir diğer ismiyle *Zafernâme*, öteki eseri ise kaleme aldığı divanıdır. Abdülkadir Özcan, “Mi‘râcü’z-Zafer”, *TDVİA*, C. 30, TDV Yayınları, Ankara 2005, s. 140-141.

⁴⁷² *Mi‘râcü’z-Zafer*, vr. 5b.

⁴⁷³ Âsaf, Hz. Süleyman’ın akıllı ve kuvvetli olarak bilinen vezirinin adıdır.

⁴⁷⁴ Kara Mustafa Paşa’ya ithaf edilen bu kasidenin tamamı için bk. Ahmet Ölmez, “Behçetî Hüseyin Efendi, Divan (Hayatı-Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni)”, *YYLT, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kayseri 1995, s. 364-368.

⁴⁷⁵ Ahmet Ölmez, “a.g.t.”, s. 398-400.

⁴⁷⁶ Kara Mustafa Paşa’ya kaside yazan ve Human’ın fethine dair tarih düşüren diğer şairler tekrara düşmemek maksadıyla çalışmanın beşinci bölümünde “*Edebî Hâmilik Geleneğinde Kara Mustafa Paşa*” başlığı altında incelenecektir.

⁴⁷⁷ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 52; Thomas M. Barker, *a.g.e.*, s. 70; Alan Palmer, *a.g.e.* s. 21.

kanla kustuğu görülmüştü. Batılı yazarların eserlerinde Osmanlı karşıtı bakış ile yer verilen iddialarına göre, esirlerin derisini yüzdüren Kara Mustafa Paşa bunları hediye etmek amacıyla Padişah’a göndermişti⁴⁷⁸. Hammer, bu hadiseyi “*ahâlî katliâm olundu; şehrin sokakları kan içinde kaldı.*” gibi abartılı bir ifadeyle zikretmektedir⁴⁷⁹. Benzer şekilde, Paşa’nın Human’ı güç bela fethettiğini belirten *Zeyl-i Şakâ’ik* ve bu eserin zeyli olan *Vekâyi’u’l-Fuzalâ*’da “*sükkânı ‘âmmeten katl olunup kal’ayı hâke berâber yıkdılar.*” bilgisine yer verilmektedir⁴⁸⁰.

Son dönemlerde pek bilinmeyen yeni bir kaynak olarak Rus askeri olan Petr Tatarinov’un hazırladığı bir rapor Ukraynalı tarihçi Mykola Krykun tarafından tanıtılmıştır. Polonyalılar tarafından esir alınan Tatarinov, daha sonra Kırımlılara satılmıştı. Ardından İstanbul’a getirilerek baştercüman Panayot’un kölesi olmuştu. Panayot’un ölümünden sonra Tatarinov, Fâzıl Ahmed Paşa’nın hizmetine girmiş ve 1674’te Human kuşatmasına katılmıştı. Bir süre sonra firar etmeyi başaran Rus askeri, Moskova’ya dönmesinin ardından Rus Çarı için bir rapor hazırlamıştı. Bir görgü tanığı olarak Tatarinov, Kara Mustafa Paşa’nın kişiliği ve davranışı hakkında yeni ve ilginç bilgiler sunmaktadır. Buna göre Osmanlı serdarı, Human kuşatmasında kaleden firarları kolaylaştırmak için birliklerini geçici olarak geri çekmiş, Human halkının kaleyi terk etmesinin önünü açmıştı. Böylece kansız bir zafer kutlayacaklarını ve dolayısıyla büyük bir şöhrete kavuşacağını düşünmüştü. Tatarinov, kalede kadın ve çocukların da dâhil olduğu 2.000 kişinin öldürüldüğünü rapor etmiştir. Bir Leh raporu ise Türklerin kadın ve çocuklar hariç erkekleri hedef aldığını kaydetmektedir. Diğer bir raporda, ele geçirilen herkesin köle olarak esir edildiği belirtilmektedir. Aynı hadiseyle ilgili Mustafa Paşa hakkında kara propagandaya yer verenler de olmuştu. Şöyle ki ünlü Alman gazetesi “*Theatrum Europaeum*”da yer verilen isimsiz bir notta “*Şu anda hiç kimse Human’ın izini bulamazdı.*” sözlerine rastlanmaktaydı. Kołodziejczyk, bu sözlerin tipik bir “*Greuelpropaganda*” olmasından dolayı bu son görüşü reddetmektedir. Ona göre, söz konusu dönemde savaşların kanlı geçtiği tarihî bir gerçektir. Dolayısıyla bu hadisenin baş sorumlusu olarak Mustafa Paşa kabul edilse de yukarıdaki gerekçeden ötürü onu “*Kana susamış bir canavar*” olarak betimlemenin tarihsel bir hata olacağını

⁴⁷⁸ M. L’Abbé Coyer, *The History of John Sobieski*, s. 219.

⁴⁷⁹ Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 276.

⁴⁸⁰ *Zeyl-i Şakâ’ik*, s. 891-892; *Vekâyi’u’l-Fuzalâ*, s. 1436.

ifade etmektedir⁴⁸¹. Osmanlı kaynaklarına bakıldığında, itaat etmeyen Human halkının zor kullanılarak teslim olmaya zorlandığı açıktır.

1.5. SULTAN IV. MEHMED'İN EDİRNE ŞENLİĞİ VE KARA MUSTAFA PAŞA (1675)

5.1.Şehzadelerin Sünnet Merasimindeki Rolü

Ordusuyla birlikte Lehistan Seferi'nden muzaffer dönen Sultan IV. Mehmed, 21 Kasım 1674 günü Edirne'ye varmıştı⁴⁸². Padişah, sefer dönüşünü müteakip Edirne'de düzenlenecek sünnet ve düğün merasimleriyle ilgilenirken Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa idarî işlerle meşgul bir hâldeydi⁴⁸³. Padişah, Girit zaferinden bu yana Şehzade Mustafa'yı sünnet ettirmek istemiş ancak yeni savaşlar sebebiyle ertelemek durumunda kalmıştı. Sefer dönüşü hem 12 yaşındaki Şehzade Mustafa'nın hem de o sırada iki yaşına basmış bulunan öteki oğlu Şehzade Ahmed'in sünnet olması için hazırlıkları başlattı⁴⁸⁴. Merasim için gerekli hazırlıklar altı ay içerisinde tamamlandı⁴⁸⁵. Padişah ve devlet ricali için konaklayacakları çadırlar hazırlandı⁴⁸⁶. Sünnet töreninin ilk gününde, Sultan IV. Mehmed ve Şehzade Mustafa kendileri için hazırlanan çadıra geçtiler. Başta şehzade hocası Feyzullah Efendi olmak üzere onu müteakiben bazı devlet erkânı ve saray ahalisi selamlama ve el öpme merasimini gerçekleştirdiler. Ardından Fâzıl Ahmed Paşa, ayrıcalık tanınarak kendisine iki adım yaklaşan Sultan'ın elini öptü. Ondan sonra sırasıyla Musahip Mustafa Paşa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve öteki vezirler aynı usulü yerine getirdiler. El öpme merasiminin ardından devlet erkânı ve saray halkına ziyafetler tertip edildi. Üçüncü Vezir Kara Mustafa Paşa, 26 Mayıs günü düzenlenen ziyafette kubbealtı vezirlerinden birisi olması hasebiyle Fâzıl Ahmed Paşa'nın sofrasına

⁴⁸¹ Dariusz Kołodziejczyk, "Leh Belgelerinde Devlet Adamı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa", s. 124-125.

⁴⁸² *Vekâyi'-nâme*, s. 439; *Silahdâr Târîhi I*, s. 644; *Târîh-i Râşid I*, s. 186.

⁴⁸³ Bu nedenle 1675 yılında devam eden Leh seferleri için Şişman İbrahim Paşa serasker olarak vazifelendirilmişti. Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 139.

⁴⁸⁴ Özdemir Nutku, *IV. Mehmed'in Edirne Şenliği* (1675), Baskı 2, TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 42; Aslı Göksel, "The "Surname" of Abdi as a Sample of Turkish Prose", Master Thesis, Boğaziçi University, İstanbul 1983, s. 34.

⁴⁸⁵ Aslı Göksel, "The "Surname" of Abdi...", s. 42. Sünnet şenlikleri yabancı elçi ve heyetler tarafından da büyük bir dikkatle incelenmişti. Bu şenlikleri ayrıntılarıyla birlikte gözlemleyenlerden birisi İngiltere sefaret papazı olan John Covell'dir. Covell, 1675 şenliklerini neredeyse tüm detaylarına kadar incelemiş, renkli üslup ve anlatımıyla günlüğüne kaydetmiştir. Bk. John Covell, *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü, Saray Merasimleri Gündelik Hayat*, Nurten Özmelek (çev.), Dergâh Yayınları, İstanbul 2017, s. 128-153.

⁴⁸⁶ Kara Mustafa Paşa'nın çadırı, Padişah otağının sağ tarafında üçüncü sırada yer almakta olup, Musahip Mustafa Paşa ile Defterdar Paşa'nın çadırları arasında kurulmuştu.

eşlik etti⁴⁸⁷. Devlet ricalinin yanı sıra esnaf alayları da bu büyük şenlikte kendilerine yer buldu. Bu düğünde, Padişah’a gösterilerini sunmak isteyen esnaf sınıflarına sıra ancak dördüncü gün geldi. Bugünden itibaren alfabetik sıra dâhilinde Padişah çadırının önünden alay gösterilerini gerçekleştirip hediyelerini teslim etmişlerdi. Ardından kendilerine ayrılan alanda Sultan tarafından verilen yemek ziyafetine katılmışlardı⁴⁸⁸.

Kara Mustafa Paşa, sünnetten iki gün önce Şehzade Mustafa’yı Eski Saray’dan alıp Yeni Saray’a getirmek için hazırlanan alayda yer aldı. Vezir, Şehzade Mustafa’yı karşılayan alayda Feyzullah Efendi, Hekimbaşı, Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri ve Defterdar Paşa ile birlikte Şeyhülislam’ın olduğu tarafta bulunurken Şehzade’nin diğer yanında ise Sadrazam ile Musahip Paşa yer alıyordu⁴⁸⁹. Şehzadelerin sünnet edilmesi düğünün 12. gününde gerçekleşti⁴⁹⁰. 6 Haziran 1675’te Sultan Selim Camii’nde Mevlid-i Şerîf okutuldu. Vezirlere ziyafet çekildi. Kara Mustafa Paşa, düzenlenen ziyafette bu kez ikinci sofrada yer aldı. Ardından Sultan, törende hazır bulunan devlet ricaline hediyeler ihsan etti. Merzifonlu’ya da sade eyerli ve gümüş zincirli bir at verildi. Bu hediyeleşme faslından kısa bir süre sonra top atılarak şehzadelerin sünnet vaktinin geldiği haber edildi. İki şehzadenin sünnet işlemi akşama bir saat kala Hasoda’da tatbik edildi⁴⁹¹. Odada Sadrazam, Şeyhülislam, vezirler ve kazaskerler de mevcuttu. Sünnet işlemini aktaran Hammer’e göre, Şehzadeyi Kızlarağası kucağına almıştı. Sadrazam ve Musahip Paşa ellerinden tutarken Kara Mustafa Paşa da gözlerini kapatmıştı⁴⁹². Şair Nâbî, Mustafa Paşa’nın bu düğünde verdiği hediyelerden bahsetmektedir. Buna göre, Padişah’a verilen hediyeler arasında yakutla bezenmiş bir Kur’an-ı Kerîm ve iki müstesna kürk öne çıkmaktadır. Şehzadelere ise kıymetli taşlarla bezenmiş hançer

⁴⁸⁷ *Vekâyi’-nâme*, s. 440; *Silahdâr Târîhi I*, s. 644; *Târîh-i Râşid I*, s. 187; *Zübde-i Vekayîât*, s. 61; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 138; Aslı Göksel, “The ‘Surname’ of Abdi...”, s. 43-47; Özdemir Nutku, *a.g.e.*, s. 54.

⁴⁸⁸ 1675 şenliğindeki esnaf gösterilerinin sıralaması için bk. Özdemir Nutku, *a.g.e.*, s. 73-74; Sema Göktaş, “XVII. Yüzyıldaki On İki Büyük Şenlik ve Bunlardaki Sanatsal Gösteriler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 11, (1999), s. 90.

⁴⁸⁹ *Vekâyi’-nâme*, s. 442; *Silahdâr Târîhi I*, s. 645; *Târîh-i Râşid I*, s. 188; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 140.

⁴⁹⁰ *Vekâyi’-nâme*, s. 442; *Silahdâr Târîhi I*, s. 645; *Târîh-i Râşid I*, s. 188; Özdemir Nutku, *a.g.e.*, s. 56. Bu tarih, Abdi’nin *Surname*’sinde ve muhtemelen ondan nakleden *İsâ-zâde Târîhi*’nde 13 Rebiülevvel 1086 (7 Haziran 1675) olarak geçmektedir. Bu durumun, Abdi’nin bir sonraki günü tekrar “*Ziyafet-i yevm-i sâlis ‘aşer*” yani düğünün 13. günü olarak zikretmesinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Krş. Aslı Göksel, “The ‘Surname’ of Abdi...”, s. 70; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 141.

⁴⁹¹ Aslı Göksel, “The ‘Surname’ of Abdi...”, s. 70-73.

⁴⁹² Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 285.

hediye etmiştir⁴⁹³. Resmî kayıtlarda ise Kara Mustafa Paşa'nın sunduğu hediyelerin listesi şöyledir⁴⁹⁴:

Pîşkeş-i Vezîr-i Sâlis Hazret-i Kâ'im-Makam Mustafâ Paşa		
Bir cild Kelâm-ı Şerîf bâ-hatt-ı yakûtü'l- Musta'sımî	Bir aded tahta semmûr kürk	Bir aded üşek tahta kürk
Sekiz aded dîbâyî Acem donluk	28 aded sâde atlas donluk	28 sâde Hıtâyî donluk
12 aded telli Hıtâyî donluk	12 aded sâde hâre donluk	12 aded telli hâre donluk

Kara Mustafa Paşa'nın Şehzadelerin Sünnet Töreninde Sunduğu Hediyelerin Liste

Sünnetin icrasından itibaren şenlikler kaldığı yerden devam etti. Geceleyin Sultan, şehzadelerinin yanından ayrılmamış, devlet erkânı şerefine oyuncular, şarkıcılar ve çalgıcıların yer aldığı çeşitli eğlenceler düzenlenmişti⁴⁹⁵. Yemek ziyafetleri, hediyeleşmeler, gösteri ve eğlencelerle üç gün daha süren bu sünnet düğünü tam olarak 15 gün devam etmişti⁴⁹⁶. Bu süreçte halktan gelen çocuklar da sünnet edilme fırsatı yakalamışlardı. Bunun için Sırık Meydanı'nda boş kalan kısımlarda üç direkli çadırlar kurulmuş, getirilen çocuklar da burada sünnet edilmişti. Bu çocuklar her gün 200 veya 300 kişilik gruplar eşliğinde sırasıyla Padişah ve Sadrazam'ın önüne çıkarılarak dua edilmiş ve ardından sünnet edilmişlerdi⁴⁹⁷. Şehzadelerin düğünü sona erene dek 3.000 çocuk daha sünnet ettirilmişti⁴⁹⁸.

5.4. Kara Mustafa Paşa'nın Küçük Sultan'a Namzet Olması

Evlilik, her toplumda olduğu gibi Osmanlılarda da önemli bir role sahip olup, gerektiğinde farklı amaçlara hizmet eden bir kurum olmuştur. Bu minvalde hanedanlar arası evlilik, Osmanlı Devleti'nde henüz erken dönemlerden itibaren görülen bir uygulamaydı. Devletin ilk yüzyıllarında diplomasinin önemli bir aracı olarak görülen evlilik Osmanlıların yükselişe geçmesiyle birlikte değişime uğrayan unsurlardan

⁴⁹³ *Nabi'nin Surnâmesi: Vakaayi'-i Hutân-ı Şehzâdegân-ı Hazret-i sultan Muhammed-i Gaazi li Nabi Efendi*, Ağâh Sırrı Levend (hızl.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1944, s. 43-44. Ayrıca bk. De la Croix, *Memoires du Sieur de la Croix*, s. 142.

⁴⁹⁴ BOA, TS.MA.d, 154-1, s. 3

⁴⁹⁵ John Covell, *a.g.e.*, s. 139.

⁴⁹⁶ *Vekâyi'-nâme*, s. 442-443; *Silahdâr Târihi I*, s. 645-646; *Târih-i Râşid I*, s. 188-189; Aslı Göksel, "The 'Surname' of Abdi...", s. 70; *İsâ-zâde Târihi*, s. 141; Özdemir Nutku, *a.g.e.*, s. 56-57.

⁴⁹⁷ Özdemir Nutku, *a.g.e.*, s. 60.

⁴⁹⁸ *İsâ-zâde Târihi*, s. 142; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 286. İngiliz papaz, yukarıda zikredilen miktara karşılık 13 günde 2.000 çocuğun sünnet edildiğini belirtir. John Covell, *a.g.e.*, s. 138.

birisiydi. Erken dönemlerde yapılan evlilikler daha çok komşu beylik ve devletler arası gerçekleşmekteydi. Ancak ilerleyen dönemlerde komşu hanedanların ortadan kalkması ve dolayısıyla devletin hâkimiyet bakımından sağlam bir yapıya kavuşmasıyla ortaya çıkan üstünlük durumu siyasî evliliklerin de boyutunu değiştirdi⁴⁹⁹. Bu durum, kendisini 16. yüzyılın başlarından sonra göstermeye başladı. Hanım sultanların artık Osmanlı vezir ve beylerine nikâhlanması bir gelenek hâlini aldı⁵⁰⁰.

Sultan IV. Mehmed döneminde bu tarzda en dikkat çeken evlilik kızı Hatice Sultan'ın Musahip Mustafa Paşa ile nikâhlanması oldu. Şehzadelerin sünnet törenini müteakip bu düğünün şenlikleri başlamış ve 18 gün sürmüştü⁵⁰¹. Bu önemli hadisenin yaşandığı günlerde kayda değer bir gelişme yaşandı. 28 Haziran 1675'te vezirler, ulema ve ileri gelen devlet erkânı Hasoda'da Hatice Sultan'ın çeyizini incelemekteydi. Bu esnada Kara Mustafa Paşa, Sultan tarafından çağrılarak Hatice Sultan'ın altı yaşındaki⁵⁰² küçük kız kardeşi Emetullâh (Ümmü) Sultan'ın⁵⁰³ kendisine nikâhlanacağına dair söz verdi. Hemen ardından ona bir damat kürkü giydirildi⁵⁰⁴. Antoine Galland'ın günlüğünün ekinde yayınlanan raporda, bu hususla ilgili olarak Sultan IV. Mehmed'in büyük kızını Musahip Mustafa Paşa'ya nikâhladığı için ikinci kızını Kara Mustafa Paşa'ya vaat ettiği yazılmaktadır. Bununla birlikte Küçük Sultan'ın üç yaşında olduğu ileri sürülmekte, Padişah'ın üç sene içinde düğünü yapmaya hazırlandığı ifade edilmektedir⁵⁰⁵. Sultan IV. Mehmed ile Darüssaade Ağası Abbas Ağa arasındaki bir yazışma da Küçük Sultan'ın üç yaşında olduğunu teyit etmektedir⁵⁰⁶.

Padişah için böyle bir vaat ancak hatırı sayılır kişilere verilebilirdi. Bu vesileyle Kara Mustafa Paşa, Osmanlı hanedanına evlilik yoluyla daha yakın bir ilişki içerisine

⁴⁹⁹ Osmanlı Devleti'nde erken dönem evlilik siyaseti üzerine detaylı bilgi için bk. Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar*, Ayşe Berktaş (çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 35-41.

⁵⁰⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, s. 159.

⁵⁰¹ Özdemir Nutku, *a.g.e.*, s. 62.

⁵⁰² George Frederick Abbott, *Under the Turk in Constantinople*, s. 194.

⁵⁰³ Jorga, Küçük Sultan'ın ismini Ayşe olarak zikretmektedir. Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 165.

⁵⁰⁴ *Vekâyi'-nâme*, s. 444; *Silahdâr Târîhi I*, s. 646; *Zübde-i Vekayîât*, s. 66; *Târîh-i Râşid I*, s. 189; De la Croix, *Memoires du Sieur de la Croix*, s. 154; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. IV, s. 1198; Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, C. 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 202; Merlijn Olton, "A Most Agreeable and Pleasure Creature", s. 657.

⁵⁰⁵ Kaymakam Kara Mustafa Paşa, kendisine verilen bu sözden birkaç gün sonra Küçük Sultan'a bir hediye göndermişti. Ona ve yakınındakilere yolladığı hediyelerin değeri toplamda 12.000 kuruştur. Paşa'nın yolladığı hediyeler ve miktarı için bk. Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, C. II, s. 131-132.

⁵⁰⁶ Darüssaade Ağası Abbas Ağa'ya gönderilen 29 Zilhicce 1082 (27 Nisan 1672) tarihli yazıda, bir kız çocuğunun doğduğunu öğrenen Sultan, bu müjdeli haberdan çok memnun kaldığını, buna karşılık ona bir dirlik ihsan ettiğini bildirmiştir. BOA, TS.MA.e, 782/2.

girmiş oldu. Bu gelişme, aynı zamanda Sultan'ın ilk kez bir kızını Köprülüler hanedanından⁵⁰⁷ birine verdiğini gösteriyordu. Ancak bu evliliğin gerçekleşip gerçekleşmediğine dair Osmanlı kaynaklarında doğrudan bir kayıt yoktur. Hatta bir araştırmaya göre, Mustafa Paşa'nın damat adayı olmasına rağmen bu evlilik gerçekleşmemiştir⁵⁰⁸. Aslına bakılırsa, Osmanlı kronikleri bu hususla ilgili olarak Kara Mustafa Paşa'dan herhangi bir vesileyle bahsederken “*dâmâd ya da dâmâd-ı şehriyârî*” ifadesine yer vermemektedir. Dumas'a göre, saraya damat olacak bir devlet adamının hâlihazırdaki eşini boşaması için kendisine bir ferman gönderilirdi. Zira damat olacak vezirin tek eşi olması dikkat edilen noktalardan⁵⁰⁹. Bu hususta ona eşini boşaması konusunda ferman gönderildiğine dair bir kayıt yoktur. Ancak buna rağmen saraya damat adayı olmasının tanıdığı imkân ve gücün tesiriyle saraydaki etkinliği iyice artmış bir durumdaydı⁵¹⁰.

⁵⁰⁷ Kara Mustafa Paşa, doğrudan Köprülü kanı taşımasa da çocukluğundan itibaren bu hanedanın içinde yetişmesiyle ailenin bir parçası hâline gelmişti. Öyle ki, ona çok güvenen Köprülü Mehmed Paşa üvey oğlunu kendi kızı Saliha Hatun ile evlendirmişti. Bu münasebetle, Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'nın da eniştesi olmuştu. İsmail Hâmi Dânişmend, *a.g.e.*, s. 445-446.

⁵⁰⁸ Mustafa Ç. Uluçay, Küçük Sultan'ın yaşının henüz küçük olması ve Viyana hezimetinden sonra Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın idam edilmesinden dolayı bu düğünün gerçekleşmediğini belirtmiştir. Bu düşüncesi, Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa'nın 13 Ocak 1694 tarihli bir kaydına dayanmaktadır. Buna göre, kız kardeşini çok seven ve onu evlendirmek isteyen Sultan II. Ahmed, Silahdar Çerkes Osman Ağa'ya ikinci vezir payesi vererek 600.000 bin kuruş karşılığında Ümmi Sultan'ı ona nikâhlamıştır. M. Çağatay Uluçay, *Padişahın Kadınları ve Kızları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s. 110-111. Krş. Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdâr Târîhi II*, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1928, s. 737. Öte yandan Kara Mustafa Paşa'nın Sultan'ın gözüne girdiğinden söz eden Dalairac, hatalı bir şekilde bu evliliği tamamlanmış gibi sunmaktadır. François Paulin Dalairac, *Polish Manuscripts: or The Secret History of the Reign of John Sobieski, the III. of that Name, K. of Poland...*, London, 1700, s. 40.

⁵⁰⁹ Sultan kızlarıyla evlilik gerçekleştiren vezirler aynı zamanda büyük bir sorumluluk yüklenmiş oluyorlardı. Vezirlerin mevcut eşlerini çocukları olması hâlinde bile boşaması bu yükümlülüklerden yalnızca birisiydi. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Juliette Dumas, “Erken Modern Dönemde Dâmâd-ı Şehriyârî”, *Toplumsal Tarih*, S. 227, (Kasım 2012), s. 72-78.

⁵¹⁰ Alan Palmer, *a.g.e.*, s. 21.

İKİNCİ BÖLÜM

MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA VE İLK SADARET YILLARI (1676-1681)

2.1. SADARETE GETİRİLMESİ

2.1.1. Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'nın Ölümü

Sadarete geldiği yıllarda, babası Köprülü Mehmed Paşa'nın siyasetini takip eden Fâzıl Ahmed Paşa, içeride sağlanan huzurla devletin gözünü yeniden Batı'ya çevirmiştir. Bu minvalde, Avusturya Seferi sonrası Osmanlı ile Habsburg hanedanları arasında 20 yıl sürecek Vasvar Antlaşması'nın imzalanmasını sağlamıştır. Hemen ardından bir çıban gibi devletin sırtında sorun teşkil eden Girit'i fethederek büyük bir başarıya imza atmış, "*Kandiye Fâtihî*"⁵¹¹ lakabını kazanmıştır. Son olarak çıktığı Lehistan Seferi'nde ise Kamaniçe ve çevresini fethederek Podolya'yı Osmanlı toprağı hâline getirmiştir. Bununla birlikte, bu başarılar Osmanlı-Lehistan mücadelesini sona erdirmeye yetmemiştir. Jan Sobieski'nin Lehistan tahtına geçmesinin ardından 1672'de imzalanan Bucaş Antlaşması, Diyet Meclisi'nce reddedilmiş, Osmanlı Devleti'ne karşı yeni askerî harekâtlara başlanmıştır. Bu doğrultuda Sobieski yönetimindeki Leh ordusu, 1673'te Osmanlı ordusuna karşı Hotin'de başarı elde etmiş; fakat, bizzat Sultan IV. Mehmed'in liderlik ettiği Türk ordusu Lehistan'a karşı yeni başarılar kazanmıştır. Örneğin Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın serdar olarak yönettiği ve zafer elde ettiği Human Seferi, Batı dünyasında ciddi yankı uyandırmıştır. İki devlet arasında çatışmalar sürerken Sultan IV. Mehmed ve Fâzıl Ahmed Paşa Edirne'ye dönmüşlerdi. Sadrazam, 1675'te Edirne'de gerçekleştirilen şenliklerle meşgul olduğu için bizzat sefere çıkmamıştır. Dolayısıyla sefer işleriyle ilgilenmesi ve sınırı muhafaza etmesi için yerine Bosnevî İbrahim Paşa tayin edilmiştir⁵¹². 1676 yılı Temmuz ortalarında İbrahim Paşa'nın ahirete intikal ettiği haberi gelince, Şam Valisi Vezir İbrahim Paşa yeni serdar olarak atanmıştır⁵¹³. Bu arada Sultan IV. Mehmed de maiyetiyle birlikte İstanbul'a

⁵¹¹ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 6b.

⁵¹² *Zübde-i Vekayiât*, s. 68-69; *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 5b.

⁵¹³ *Vekâyi'-nâme*, s. 449; *Silâhdâr Târîhi I*, s. 651; *Zübde-i Vekayiât*, s. 74; *Târîh-i Râşid I*, s. 193.

geçmiştir⁵¹⁴. Bir müddet sonra padişah otağı ve geride kalanlar Okmeydanı'na taşınmıştır. 28 Temmuz'da burada divan kurulup ulufe dağıtımı gerçekleştirilmiştir. Fâzıl Ahmed Paşa'nın hasta olması münasebetiyle divanı vekâleten Merzifonlu Kara Mustafa Paşa idare etmiş ve ulufe dağıtımıyla bizzat o ilgilenmiştir⁵¹⁵.

Sultan'ın isteği doğrultusunda Eylül ortalarında Edirne'ye dönmeye karar verilmiş, bu doğrultuda çadırlar Okmeydanı'ndan Çırpıcı Çayırı'na nakledilmeye başlanmıştır. Hırka-i Şerîf, alem ve tuğlar alayların toplandığı mahalle taşınmıştır. Hastalığı devam eden Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa alaya dâhil olamamış, onun işleriyle yine Kara Mustafa Paşa ilgilenmiştir. Sultan, 10 Ekim'de Musahip Mustafa Paşa ve Kara Mustafa Paşa'yı yanına alarak avlanmak için Çatalca üzerinden Edirne'ye hareket etmiştir⁵¹⁶. Hemen ertesi gün ordu da Edirne'ye doğru yola çıkmış; fakat hastalığı şiddetlenen Sadrazam'ın⁵¹⁷ yola çıkmaya gücü yetmediğinden dinlenmesine izin verilmiş ve Edirne'ye öyle dönmesi yönünde karar kılınmıştır. Daha sonra ordunun Edirne'ye dönmesine rağmen Sadrazam, hastalığı iyice ilerlediği için Çorlu ile Karışdırın arasında kalan Ergene Nehri yakınlarındaki Karabiber isimindeki çiftliğe yerleşmiştir. Fâzıl Ahmed Paşa, yakalandığı hastalığa yenik düşerek 3 Kasım 1676⁵¹⁸ günü gecesi vefat etmiştir. Cenaze namazı burada kılındıktan sonra İstanbul'a götürülerek babası Köprülü Mehmed Paşa'nın türbesinin yanına defnedilmiştir⁵¹⁹.

⁵¹⁴ Vâlide Sultan'ı Edirne'de bırakan IV. Mehmed, Yusuf Paşa'yı Edirne kaymakamı bırakmak suretiyle İstanbul'a doğru harekete geçmiş, 20 Nisan 1676'da Davudpaşa sahrasına varmıştır. *Vekâyi'-nâme*, s. 447-448; *Silahdâr Târîhi I*, s. 650-651; *Zübde-i Vekayiât*, s. 71-72; *Târîh-i Râşid I*, s. 192.

⁵¹⁵ *Vekâyi'-nâme*, s. 448-449; *Silahdâr Târîhi I*, s. 651; *Zübde-i Vekayiât*, s. 73; *Târîh-i Râşid I*, s. 193; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 163a. Uşşâkizâde İbrâhîm Hasîb Efendî, ulufelerin dağıtıldığı bu divanın tarihini 18 Rebiülevvel 1087 (31 Mayıs 1676) olarak vermektedir. *Zeyl-i Şakâ'ik*, s. 897.

⁵¹⁶ *Vekâyi'-nâme*, s. 449; *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 6b; *Silahdâr Târîhi I*, s. 652; *Zübde-i Vekayiât*, s. 75; *Târîh-i Râşid I*, s. 194; *Zeyl-i Şakâ'ik*, s. 897; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 149; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 163a-163b; Sir Paul Rycout, *The History of the Turkish Empire, from the year 1623, to the year 1677*, s. 262.

⁵¹⁷ Onun genç yaşlarda vefat nedenini ileri süren bazı Osmanlı kaynakları, ölümünü son zamanlarda içki bağımlısı olmasına dayandırmaktadırlar. *Vekâyi'-nâme*, s. 450; *Silahdâr Târîhi I*, s. 659; İsmail Hâmi Dânişmend, *a.g.e.*, s. 445.

⁵¹⁸ Zinkeisen, Fâzıl Ahmed Paşa'nın ölüm tarihini 30 Ekim 1676 günü olarak kaydetmektedir. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 56.

⁵¹⁹ *Vekâyi'-nâme*, s. 450; *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 6b; *Silahdâr Târîhi I*, s. 652; *Zübde-i Vekayiât*, s. 75-76; *Târîh-i Râşid I*, s. 194; *Zeyl-i Şakâ'ik*, s. 898; *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, s. 1437; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 152; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 163a-163b. Aralıksız 15 yıl sadrazamlık görevini yürüten Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa, sadaret hayatının büyük bir bölümünü cephelerde savaşıarak geçirmişti. Sabık Sadrazam'ın hayat öyküsü ve siyasî hayatı hakkında bk. *Hadikatü'l-Vüzerâ*, s. 120-122; *Silahdâr Târîhi I*, s. 658-659; *Târîh-i Râşid I*, s. 194-195; *Zübde-i Vekayiât*, s. 76-77; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 154; İsmail Hâmi Dânişmend, aynı yer; Vahid Çabuk, *a.g.e.*, s. 158-159; Sir Paul Rycout, *The History of the Turkish Empire, from the year 1623, to the year 1677*, s. 262-263. Ayrıca Hammer'in Fâzıl Ahmed Paşa ile Sokollu Mehmed Paşa'yı mukayese ettiği bir değerlendirme için bk. Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 300-303.

2.1.2. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Sadrazam Olması

Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'nın vefat haberi ölümünden iki gün sonra Sultan IV. Mehmed'e ulaşmıştır. Padişah yıllarca kendisine başarıyla hizmet etmiş bu devlet adamının öldüğünü duyunca büyük bir üzüntü duymuştur⁵²⁰. Sultan, Köprülüzâde'nin ölüm haberini aldığı anda, Edirne yakınlarındaki Hasköy civarında bulunuyordu. Sadrazam'ın ölümünün ardından öz kardeşi Fâzıl Mustafa Paşa (1637-1691) sadaret mührünü getirip Sultan'a teslim etmiştir. O da 28 Şaban 1087 (5 Kasım 1676) günü gece vakti Kara Mustafa Paşa'yı huzuruna davet etmiş, hemen ardından mührü kendi eliyle ona uzatarak “*Seni kendüme vekîl-i mutlak eyledüm ve cümle ibâdu'llâhı sana emânet ve seni Allâhü te'âlâ hazretlerine emânet virdüm. Allâhü te'âlâ mu'inin olsun.*” demiş ve hilat giydirdikten sonra sadaret makamını ona teslim etmiştir⁵²¹. Hüseyin Behçetî Efendi, onun sadarete getirilmesiyle ilgili olarak şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Ne mümkün eylemek Hakk üzere şükr-i lütf-ı Mevlâyı
Ki destûr eyledi Şâh-ı cihâna böyle Paşayı”⁵²²

Sadrazam olarak atanmasından hemen üç gün sonra -âdet olduğu üzere- Padişah tarafından yeni Sadrazam'a tebrik için gösterişli iki küheylan at gönderildi. Bu görev, ileride Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın makamına göz dikecek olan Büyük Mirâhûr Kara İbrahim Ağa'ya⁵²³ verildi. Sadrazam, büyük bir sevinçle gelen hediye atın dizgin ve üzengisini öpüp, bir süre binip dolaştıktan sonra Kara İbrahim Paşa ve beraberinde has ahır hizmetkârlarına ihsanda bulundu⁵²⁴.

⁵²⁰ *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 163b-164a.

⁵²¹ *Vekâyi'-nâme*, s. 450-451; *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 6b-7a; *Silahdâr Târîhi I*, s. 652; *Zübde-i Vekayiât*, s. 77; *Târîh-i Râşid I*, s. 195; *Zeyl-i Şakâ'ik*, s. 898; *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, s. 1437; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 152-153; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 164a; *Târîh-i Nihâdî*, vr. 225a; Abdülkadir Özcan, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa”, s. 246; Colin J. Heywood, “a.g.m.”, s. 591. *Hadikatü'l-Cevâmi'* adlı eserde Mustafa Paşa'nın sadarete getiriliş tarihi 25 Şaban 1087 (2 Kasım 1676) olarak gösterilmektedir. Bk. Ayvansarâyî Hüseyin Efendi-vd., *Hadikatü'l-Cevâmi'*, Ahmed Nezih Galitekin (hızl.), İşaret Yayınları, İstanbul 2001, s. 576. Çehrin Seferi'nde görev alan ve Rus ordusuna hizmet eden İskoç asker Patrick Gordon, günlüğünde Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın sadaret makamına getiriliş tarihini Ekim 1676 olarak kaydetmiştir. *Diary of General Patrick Gordon of Auchleuchries 1635-1699*, Vol. III: 1677-1678, Dmitry Fedosov (ed.), AHRC Centre for Irish and Scottish Studies, Aberdeen 2012, s. 61 (İleride, *General Patrick Gordon*).

⁵²² *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 7a.

⁵²³ Kara Mustafa Paşa sadrazam olduktan hemen birkaç gün sonra yapılan tayinlerde kendi yetiştirmesi olan Kara İbrahim Ağa kubbe vezirliğine yükseltildi. Ondaki boşalan büyük mîrâhûrluğa ise Süleyman Ağa getirildi. *Vekâyi'-nâme*, s. 451; *Silahdâr Târîhi I*, s. 653; *Zübde-i Vekayiât*, s. 77-78. Bu iki devlet adamı, -ileride görüleceği üzere- Kara Mustafa Paşa'nın idam edilmesinde büyük rol oynayacak ve sırasıyla sadaret makamını elde edeceklerdir.

⁵²⁴ *Vekâyi'-nâme*, s. 451; *Silahdâr Târîhi I*, s. 652-653; *Zübde-i Vekayiât*, s. 77.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Sadrazam olduğu sıralarda 42 yaşındaydı. Artık üvey babası Köprülü Mehmed Paşa ile onun oğlu ve aynı zamanda birlikte büyüdüğü eniştesi Fâzıl Ahmed Paşa'dan miras kalan bu düzen ve makamın başına geçmiş bulunuyordu. Peki onu bu kadar seçkin bir lider yapan neydi? Aslına bakılırsa Merzifonlu, Sultan IV. Mehmed'in gerçekten güvenilebileceği birkaç kişiden birisiydi. Kariyeri boyunca kazandığı devlet tecrübesi, üstlendiği görevlerde Sultan'a olan sadakat ve yararlılığını ispatlaması Padişah'ın ona itimat etmesinin en belirgin sebepleriydi. Onun bu makama layık görülmesine ortam hazırlayan diğer nedenler arasında kendisinden önce işbaşına gelen Köprülü sadrazamların tesiri yadsınamaz bir gerçektir. Telhisçilikle başladığı görevinden bu yana beylerbeyilik, kaptanıderyalık ve kaymakamlık gibi önemli vazifeleri yürütmüştü. Ayrıca o, sadarete geçmeden önce kaymakamlık vazifesini bu kadar uzun yürüten müstesna devlet adamlarındandı. Bu süreç gerek idarî gerek askerî ve gerekse diplomatik sahada ona büyük bir tecrübe kazandırmıştı. Son yıllarda üçüncü vezir sıfatıyla yürüttüğü bu görev, ona ciddi bir itibar sağlamış, bu durum, onu Padişah'ın en gözde adamlarından biri hâline getirmişti. Onun bu istikrarlı yükselişi sadarete getirilmesiyle taçlanmıştı. Yakın dönemde hazırlanan bir araştırmada, Merzifonlu'nun ilk eşi Saliha Hanım'ın annesi Ayşe Hanım ile Valide Hatice Turhan Sultan arasındaki yakınlıktan hareketle, bu ikili ilişkinin Köprülü damadı Kara Mustafa Paşa'nın sadarete gelmesinde etkili olabileceği ileri sürülmüştür⁵²⁵. Saliha Hanım'ın ölümüyle ilgili tarihlendirme göz önüne alınırsa⁵²⁶, bu görüşün zayıf kaldığını söylemek mümkündür. Nitekim Kara Mustafa Paşa'nın iktidara geldiği 1676 yılı sonlarında eşi Saliha Hanım hayatta değildir. Ayrıca Hammer'e göre, mührü getiren Fâzıl Mustafa Paşa, mührün ve dolayısıyla sadaretin kendisine teslim edileceği ümit etmiştir. Avusturyalı tarihçi, diğer yandan Sultan'ın damadı olan Kara Mustafa Paşa'nın itibarının ve Sultan IV. Mehmed üzerindeki etkisinin ağır bastığını

⁵²⁵ Ayşegül Ünal, "Köprülü Ayşe Hanım ve Osmanlı'da Hâne Politikaları", YYLT, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 2018, s. 36.

⁵²⁶ Galland'ın İstanbul anılarını anlattığı esere iliştirilen 1675 tarihli rapor, Kara Mustafa Paşa hakkında önemli detaylar barındırmaktadır. Bu kısımda, Paşa'nın ilk eşi Saliha Hanım'ın rapor kaleme alınmadan iki yıl önce vefat ettiği belirtilmektedir. Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, C. II, s. 131. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Ünal, anonim raporun aktardıklarına dayanarak Saliha Hanım'ın ölüm tarihini 1680 yılı olarak vermektedir. Bk. Ayşegül Ünal, "a.g.t.", s. 19. Oysa Ünal'ın belirttiği tarihte bir hata söz konusudur. Galland'ın günlüğüne eklenen raporun 1675'te kaleme alındığı ve Saliha Hanım'ın da iki yıl önce vefat ettiği göz önüne alınırsa, bu hanımın ölüm tarihinin 1673 olduğu anlaşılmaktadır.

eklemektedir⁵²⁷. Ayrıca Fâzıl Ahmed Paşa'dan sonra iktidara getirilecek ismin Kara Mustafa Paşa olduğu hususunda farklı çevrelerce bir beklenti söz konusu olmuştur. Örneğin Rycaut'a göre, sadarete onun atanması şaşırtıcı değildi ve beklenen bir seçimdi⁵²⁸. Öyle ki bu makama gelmesinden dolayı Hüseyin Behçetî Efendi, onun için şu övgü ifadelerini kaleme almıştır:

“Sadra kim geçdi o semmûr-ı siyehle gûyâ
Âfitab itdi şeb-i târda teşrif-i mahal”⁵²⁹

2.2. OSMANLI DEVLETİ'NİN GENEL DURUMU VE BATILI DEVLETLERLE İLİŞKİLER

Sultan IV. Mehmed'in sıkıntılarla başlayan saltanatı, Köprülü hanedanının idareyi ele almasıyla birlikte hem iç hem dış siyasette başarılı ve istikrarlı bir manzaraya kavuşmuştu. 1676 yılının sonlarına doğru Fâzıl Ahmed Paşa'nın vefatı üzerine boşalan iktidarın yerini kiminle dolduracağı Sultan için çözülmesi güç bir mesele değildi. Sadaretin başına getirdiği Kara Mustafa Paşa'nın onun üzerindeki etkisi şüphesiz önemliydi. Yeni Sadrazam, kaymakamlık yaptığı yıllarda Sultan IV. Mehmed'in yanından neredeyse hiç ayrılmamış, icraatlarıyla âdeta bir danışman rolünü üstlenmişti. Sultan, bu süreçteki faaliyetleri neticesinde, karakteri ve fikirleri hakkında onu daha yakından tanıma fırsatı elde etmişti. Kara Mustafa Paşa, İstanbul'un ele geçirilmesinden bu yana sadarete geçen 79. sadrazamdı. Bu 230 yıllık zamanda göreve gelen sadrazamların yalnız 12'si Türk'tü ve Kara Mustafa Paşa bunların 12.si idi⁵³⁰.

İktidarın başına geçen Merzifonlu, kışı geçirmek üzere Padişah'la birlikte Edirne'ye geçmişti⁵³¹. Sadaretinin ilk birkaç ayını burada geçirdi. İstanbul'da yaşanan gelişmeleri ve en son haberleri buradan takip etti. İmparatorluğun kilit kadrosunda yapmış olduğu önemli değişikliklerle birlikte Batı'ya ulaşan tüm yeni haberler, onun yeni yönetiminin izleyeceği siyasî ve ticarî politikanın yeniden gözden geçirilmesine

⁵²⁷ Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 311-312. 17. yüzyıldaki sadaret değişimi teamülündeki değişiklikler göz önüne alındığında Hammer'in bu iddiasının doğruluk payı vardır. Nitekim 15. ve 16. yüzyıllarda sadrazamların ölüm, azil ya da değiştirilmeleri durumunda bu makama mührü teslim alan ikinci veya üçüncü vezir geçebilirdi. Fakat 17. yüzyıla gelindiğinde bu gelenek bir kenara bırakılarak kubbe veziri olmadan da bu makama tayin edilen sadrazamlar da olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet İpşirli, “Sadrazam”, *TDVİA*, C. 35, TDV Yayınları, Ankara 2008, s. 415-416.

⁵²⁸ Sir Paul Rycaut, *The History of the Turkish Empire, from the year 1623, to the year 1677*, s. 263.

⁵²⁹ *Mi'râcü 'z-Zafer*, vr. 7a.

⁵³⁰ Necdet Sevinç, *Osmanlı'nın Yükselişi ve Çöküşü*, Baskı 9, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2010, s. 311.

⁵³¹ *Mi'râcü 'z-Zafer*, vr. 7a.

yol açtı⁵³². Örneğin İngiltere, Osmanlı Devleti'yle olan ticarî ilişkilerinden dolayı bu süreçle oldukça yakından ilgilenmişti. İngiltere, Avrupa'nın başka yerlerinde Osmanlılara dair yaygın olan olumsuz görüşlere rağmen kârlı ticaretini sürdürmeye çalışıyordu⁵³³. Bu dönemle ilgili olarak ilk altı ay, ciddi bir hadise yaşanmadan geçmişti. Kısacası Fâzıl Ahmed Paşa'nın ölümü sadaretin el değiştirmesi dışında herhangi bir farklılık yaratmamış gibi görünüyordu. İngiliz diplomat Sir John Finch, İngiltere'nin güney bölümünden sorumlu Dışişleri Bakanı Henry Coventry'ye yolladığı mektupta bu süreci anlatırken “*İşler, hem Saray'ın kendisi hem de burada bulunan vezirlerle benim aramda o kadar barışçıl bir şekilde geçiyor ki, mükemmel bir sakinlik içindeyim.*”⁵³⁴ diyerek mevcut manzarayı bildiriyordu.

İngiliz Sir Paul Rycaut, bu sürece ilişkin olarak Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın iktidarının kanlı başladığı söylentilerinin asılsız olduğunu ve bu söylentinin birkaç kişinin hoşnutsuzluğundan kaynaklandığını ifade etmektedir. Rycaut, Paşa'nın iktidarının ilk döneminde şiddet eğilimli bir politikadan ziyade haklının hakkını teslim etmek suretiyle adalet ağırlıklı bir siyaset takip ettiğini söyler. Âdil davrandığına kanıt olarak da ölen bir tüccarın mal varlığının mirasçısına devredilmesini onaylamasına işaret eder⁵³⁵. Gerçekten de 9 Aralık 1676'da yaşanan bu hadise onun düşüncesini ispat niteliğindedir. Zira muasır Osmanlı kaynakları da aynı hadiseye yer vermişlerdir. Buna göre, mal ve servetiyle meşhur olan tüccar taifesinden Hasankaleli Kızıl Ali isminde bir tacir vefat etmiştir. Geride varisi olmadan öldüğü haberi üzerine, Kapıcıbaşı Zülfikâr Ağa malının devlet hazinesine aktarılması için görevlendirilmiştir. O da Kızıl Ali'nin terekisi olan 40 kese akçeyi getirip Defterdâr Mehmed Efendi'ye teslim etmiştir. Ancak vefat eden şahsın varisinin ortaya çıkması ve mirasçı olduğunu ispat etmesi Sadrazam'ın kulağına gitmiş, ardından Padişah'ın emriyle alınan akçeler mirasçıya geri teslim edilmiştir⁵³⁶.

Kara Mustafa Paşa'nın sadarete getirilmesinden bir müddet sonra Batılı diplomatlarla yaşadığı sorunlar onun bambaşka bir politika takip ettiğini ortaya koydu. Öyle ki bu politika değişikliği nedeniyle yaşanan süreç tam bir dram olarak

⁵³² Merlijn Olon, “A Most Agreeable and Pleasure Creature”, s. 657.

⁵³³ Anders Ingram, *Writings the Ottoman: Turkish History in Early Modern England*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015, s. 140.

⁵³⁴ George Frederick Abbott, *Under the Turk in Constantinople*, s. 195.

⁵³⁵ Sir Paul Rycaut, *The History of the Turkish Empire, from the year 1623, to the year 1677*, s. 263.

⁵³⁶ *Vekâyi'-nâme*, s. 452-453; *Silahdâr Târihi I*, s. 654; *Zübde-i Vekayiât*, s. 79-80.

tanımlanıyordu⁵³⁷. Merzifonlu'nun endişe veren şöhreti Avrupa'ya çok çabuk yayıldı ve niyetleri hakkında korkunç hikâyeler dolaşmaya başladı⁵³⁸.

2.2.1.Osmanlı-Habsburg İlişkileri

Kanunî Sultan Süleyman devrinden itibaren Osmanlı Devleti ve Habsburgları karşı karşıya getiren en önemli sorun Orta Avrupa meselesiydi⁵³⁹. Bu sorun, Mohaç Meydan Muharebesi (1526)'nden 17. yüzyıl ortalarına kadar karşılıklı çatışmalar ve diplomatik girişimler vasıtasıyla sürmüştür. Köprülüler döneminde Habsburglar ile yeni bir siyasî sürece girilmiştir. Orta Avrupa sorunu yeniden alevlenmiş, Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa emrindeki kalabalık Osmanlı ordusu 1663'te Uyvar Seferi'ne çıkmış ve Türk ordusunun bu harekâtı başarıyla neticelenmiştir. Habsburg İmparatoru I. Leopold (1640-1705) kendi kuvvetlerine destek için Batılı devletlerden yardım talep etmiştir. Öte yandan Osmanlı birlikleri, sınırdaki Neuhausel (Uyvar)'in fethinden sonra Yukarı Macaristan'ı da ele geçirmiş; ancak, Habsburg ordusunun St. Gotthard Muharebesi (1664)'nde Osmanlı ordusuna üstünlük sağlaması bölgedeki Türk ilerleyişine set çekmiştir⁵⁴⁰. Habsburglar, Papalık vasıtasıyla dış destek sağlamışsa da sınır komutanları barış yapılması konusunda öneride bulunmuşlardı. Çünkü bölgede yaşanan kıtlığın orduyu zor durumda bırakması sonucu daha fazla zayıat verilmek istenmemiştir. Habsburg İmparatoru tarafından yetkili kılınan Simon Reninger ile Fâzıl Ahmed Paşa arasında süren müzakereler neticesinde bir barış antlaşması üzerinde karar kılınmıştır⁵⁴¹. Sonuç olarak iki taraf arasında 10 maddeden oluşan Vasvar Antlaşması akdedilmiştir⁵⁴². Antlaşmada barıştan dört ay sonra taraflar arasında ülkelerini temsil edecek büyükelçilerin değişimi de şart koşulmuştur. Tahmin edilen süre zaman aşımına uğramışsa da, Osmanlı elçisi Kara Mehmed Paşa ve Habsburg elçisi Walter Leslie, 1665 Mayıs'ı sonunda Komaran civarında tertip edilen bir merasimle vazifelerini gerçekleştirmek üzere harekete geçmişlerdi. İki elçinin diplomatik görevleri yaklaşık bir

⁵³⁷ George Frederick Abbott, *Under the Turk in Constantinople*, s. 195.

⁵³⁸ Thomas M. Barker, *a.g.e.*, s. 71.

⁵³⁹ Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III*, s. 181.

⁵⁴⁰ Ali İbrahim Savaş, "Osmanlı Devleti ile Habsburg İmparatorluğu Arasındaki İlişkiler", *Türkler*, C. 9, Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek-Salim Koca (ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 557.

⁵⁴¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 410-411.

⁵⁴² Vasvar Antlaşması'nın maddeleri için bk. BOA, *İE.HR*, 4/408. Detaylı bilgi için ayrıca bk. Özgür Kolçak, "a.g.m.", s. 560-562.

yıl sürmüştü⁵⁴³. İki taraf arasındaki savaş sona erdiren antlaşmanın 20 yıl sürmesi öngörülmekteydi. Sultan IV. Mehmed, Habsburg İmparatoru Leopold'e gönderdiği 29 Zilhicce 1075 (13 Temmuz 1665) tarihli mektupta, iki taraf arasındaki dostluğu pekiştirmek için görevlendirdiği Kara Mehmed Paşa'nın layık olduğu üzere muamele görmesi ve sefaret görevinin bitmesinin ardından devletin şan ve itibarına uyacak şekilde gönderilmesini istemiştir⁵⁴⁴. İmparator Leopold ise Sultan'a gönderdiği 5 Ramazan 1076 (11 Mart 1666) tarihli mektupta, Kara Mehmed Paşa'nın Viyana'ya vardığını, bu süre zarfında görevini icra ettiğini ve yapılan görüşmelerin arzu edildiği şekilde sonuçlandığını yazmıştır. Ayrıca görüşmeye gelen elçinin devletin şanına yakışır bir şekilde ağırlandığını, barışa ne kadar istekli olduklarına onun da şahit olduğunu ve bu misafirperverliklerini geri döndüğünde Padişah'a anlatacağına dair ümitli olduğunu bildirmiştir⁵⁴⁵.

Sulh şartlarının geçerliliğini sürdürdüğü dönemde Habsburgların Orta Macar topraklarına artan baskısı yeni gelişmelere yol açmıştır. Osmanlı Devleti'yle Habsburglar arasındaki münasebetlerde en dikkat çeken nokta şüphesiz Macar toprakları üzerindeki egemenlik meselesiydi. Habsburg Sarayı, Vasvar Antlaşması sonucu Macar toplumunun çıkarlarının ve imtiyazlarının önemli ölçüde ihlal edildiğini düşünüyordu. Nitekim onlara göre bu antlaşma, Orta Macaristan'da oluşan başkaldırı ve isyan ruhunu tekrar canlandırmış, Protestan Macar halkı da kendilerine uygulanan mezhep baskısından yılmış bir hâle gelmiştir⁵⁴⁶.

Koyu bir Katolik olan Habsburg İmparatoru Leopold, bu Protestan topluluğu kendi mezhebine girmeye zorlamış; ancak istediğini elde edemeyince, şiddetli bir politika izlemeye başlamıştır. İmparator'un bu siyasetine karşı millî bir ayaklanma hareketi başlatılmıştır. Ayaklananların lideri 24 yaşındaki Macar asilzâdesi İmre Tököli⁵⁴⁷ idi. Dört beş yıllık bir mücadelenin ardından genel af ilan edilince, isyancılardan bazılarının onu terk etmesi üzerine güç durumda kalmıştı. 1675'te

⁵⁴³ Antlaşmanın tasdik süreci hakkında hazırlanan ayrıntılı bir çalışma için bk. Özgür Kolçak, "XVII. Yüzyıl Osmanlı-Habsburg Diploması Tarihine Bir Katkı: 1664 Vasvar Antlaşması'nın Tasdik Süreci", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C. 22, S. 43, (2017/2), s. 27. Kara Mehmed Paşa'nın sefaret sürecini ele alan kapsamlı bir çalışma için ayrıca bk. Ahmet Çağrı Başkurt, *Vallahi Canım Ben Rumeli Beylerbeyiyim!: Avrupa'da İlk Muhteşem ve Mükemmel Elçilik Alayının Hikayesi: Kara Mehmed Paşa ve Viyana Elçiliği (1665)*, Libra Yayınları, İstanbul 2020.

⁵⁴⁴ BOA, TS.MA.e, 560/92.

⁵⁴⁵ BOA, AE.SMMD.IV, 75/8876, 1.

⁵⁴⁶ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 60-61.

⁵⁴⁷ Macarca Thököly Imre.

Osmanlı Devleti'ne gönderdiği adamları devrin sadrazamı Fâzıl Ahmed Paşa'ya başvurarak Sultan'ın himayesine girmek istediklerini bildirmişlerdi. Ancak Habsburglar ile imzalanan antlaşmayı bozmak istemeyen ve yeni bir savaşa girmekten uzak duran Sadrazam, gelenlerin bu isteğini geri çevirmişti⁵⁴⁸.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadarete geçmesiyle birlikte Tököli adamlarını yeniden Osmanlı topraklarına göndererek tekliflerini yinelemişti. Bu yıllarda Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın bu teklife sıcak bakması Osmanlı-Habsburg ilişkilerinin boyutunu yeniden değiştirmiştir⁵⁴⁹.

2.2.2.Osmanlı-Lehistan İlişkileri

17. yüzyılın ikinci yarısında Fransa, İngiltere, Hollanda ve İsveç gibi devletlerin büyük ilerlemeler kaydettiği görülürken henüz Rusya'dan güçlü bir konumda olan Lehistan bu dönemde gerileme devrini yaşamaktaydı⁵⁵⁰. Kazakların 1648 yılında başlayan uluslaşma çabası ve ittifak arayışı bu sürecin önemli bir parçası olmuştur⁵⁵¹. Kazak toprakları Ruslar, Lehliler ve Osmanlılar arasında birer nüfuz bölgesine ayrılmıştı. Bu halk Zaporog, Sarıkamış, Potkallı ve Barabaş Kazakları ismi altında farklı gruplar hâlinde yaşamaktaydı. Bogdan Hmel'nitski liderliğindeki Kazak birlikleri, uzun bir uğraş sonunda Kırım Hanı II. İslam Giray ile anlaşarak Lehlilere karşı giriştikleri bağımsızlık mücadelesinde başarılı olmuşlardı⁵⁵². Aynı dönem içerisinde Osmanlı Devleti-Lehistan ilişkilerine bakıldığında, genelde savaş ve diplomasi ekseninde ilerliyordu. Kuzey bozkırlarında başlayan ikili mücadelenin başlangıcı çok öncesine dayansa da bu dönemde yaşanan gelişmeler iki taraf arasındaki siyasî ilişkileri iyice sıkıntılı bir hâle getirmişti.

1657'de Kazak Hatmanı Hmel'nitski'nin ölümüyle yerine oğlu Yuri geçmişti. Fakat zayıf iradesi yüzünden hatmanlık ondan alınarak İvan Vyhovskyj'ye verilmişti. Yeni hatman, İsveç, Rusya, Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti'yle ikili ilişkilerde

⁵⁴⁸ Zuhuri Danışman, *a.g.e.*, s. 49-50.

⁵⁴⁹ Söz konusu süreç ileride detaylı olarak anlatılacağından burada kısa bir bahisle yetinilmiştir.

⁵⁵⁰ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. 5, s. 421.

⁵⁵¹ Bu konuda birbirini destekleyen hem Osmanlı hem Ukrayna kaynakları, Boğdan Hmel'nitski'nin 1648'de bir elçilik heyetini ittifak amacıyla İstanbul'a gönderdiğini kaydetmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Omeļjan Pritsak, "İlk Türk-Ukrayna İttifakı (1648)", Kemal Beydilli (çev.), *İlmi Araştırmalar Dergisi*, S. 7, (1999), s. 270; Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar*, s. 33.

⁵⁵² Grabovetski Volodimir, "Kozaklar Osmanlı Himayesi Altında, 17. Yüzyılda Ukrayna Osmanlı İlişkileri", Ferhad N. Gardaşkanoglu (çev.), *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, S. 26, (Nisan 1996), s. 54; Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar*, s. 31.

bulundu. 1658'de Kazakların Polonya'ya tabi olduğunu belgeleyen bir antlaşmanın imzalanması üzerine bölgede huzursuzluk yeniden baş gösterdi. Yuri'nin ikinci kez hatman olduğu 1660 yılında Osmanlı Devleti'yle yeniden iyi ilişkiler içerisine girildi. 1662'de imzalanan dostluk antlaşmalarıyla ikili ilişkiler olumlu yönde seyretti. Ancak Yuri'nin tekrar hatmanlığı terk etmesi, Kazak topraklarının Sağ ve Sol Yaka şeklinde ikiye ayrılmasına neden oldu. Dolayısıyla her iki yakaya farklı hatmanlar seçildi. 1665'te Petro Doroshenko, Sağ Yaka Ukrayna'nın idaresini eline aldı⁵⁵³.

Bu tarihten itibaren yaşanan gelişmeler Osmanlı Devleti ile Lehistan'ı karşı karşıya getirdi. Lehlilerin Kazak topraklarına yaptıkları akınlar, Kazak Hatmanı'nı ittifak arayışına sokmuştu. Hatman, temsilcilerini 1667'de Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'ya göndermişti. Fakat onun Girit'te bulunması nedeniyle görüşmeleri Merzifonlu Kara Mustafa Paşa gerçekleştirmişti. Kazak Hatmanı'ndan gelen temsilciler, Merzifonlu'nun aracılığıyla Sultan'ın himayesi altına girmek istemiş, idaresindeki orduyla Osmanlılara hizmet etmeye hazır olduğunu bildirmişti. Doroshenko'nun Lehistan aleyhine olan bu istekleri 1669 yılına kadar devam etti. Aynı yıl içinde, Doroshenko'ya Osmanlı Devleti'ne tabi olduğunu bildiren bir berat yollandı. Leh elçilerin bu ittifakı önlemeye yönelik girişimleri sonuçsuz kaldı. Öte yandan 1669 başlarında Lehistan ile Rusya arasında Andrusovo Antlaşması imzalanmıştı. Karadeniz'in kuzeyindeki nüfuzunu doğrudan sarsacak olan bu antlaşmaya Osmanlı Devleti'nin tepkisi oldukça sert olmuştu. Lehistan hükümetine verilen ültimatolar beklenen neticeyi vermeyince iki taraf arasında uzun bir dönem sonra yeni bir savaş patlak verdi.

Lehistan üzerine sefere çıkan Osmanlı ordusu Kamanıçe Kalesi'ni kısa sürede fethederek ciddi bir başarı elde etmişti. Ardından devam eden fetihler Lehistan hükümetini barışa zorlayınca, Kara Mustafa Paşa'nın idare ettiği müzakereler sonucunda Bucaş Antlaşması (1672) imzalanmıştı. Söz konusu antlaşmayla Podolya ve Ukrayna, Osmanlı egemenliğine girmiş oldu. Fakat antlaşmanın önemli maddelerinden olan vergi verme şartı Lehistan yönetimine ağır gelmiş; bu nedenle Bucaş Antlaşması, Lehistan Diyet Meclisi tarafından reddedilmişti. Bu gelişme 1672'de başlayan Lehistan harplerinin devam etmesine sebep oldu. Jan Sobieski idaresindeki bir Leh kuvveti

⁵⁵³ Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar*, s. 35.

1673'te Hotin'i geri almışsa da ertesi sene devam eden Osmanlı akınlarıyla birçok bölge yeniden ele geçirilmişti.

1675 yılında başlayan Edirne şenlikleriyle uğraşan Sultan IV. Mehmed ve Fâzıl Ahmed Paşa, bizzat sefere çıkmamışlardı. Lehistan cephesinde devam eden savaşa Halep Beylerbeyi Şişman İbrahim Paşa serdar tayin edilmişti. Bucaş Antlaşması gereğince Osmanlı Devleti'ne bırakılacak olan ancak henüz terk edilmeyen 48 palanka İbrahim Paşa ve Kırım Hanı Selim Giray idaresindeki kuvvetlerce fethedildi. Kışlamak üzere Babadağı'na çekilen serdarın burada ölmesi üzerine yerine geçen Şam Valisi Şeytan İbrahim Paşa⁵⁵⁴, Kırım Hanı'yla birlikte önemli başarılar elde etti. Bundan sonra gerçekleşen İzvançe Muharebesi'nde Leh ordusu yenilgiye uğratıldı. Galiçya'nın merkezi Leopold kuşatıldı. Kaleyi kurtarmak isteyen ordunun başında Lehistan Kralı Jan Sobieski vardı. Yaşanan çatışmalardan kesin bir netice alınmamakla birlikte büyük bir baskı altında kalan Sobieski'nin talebi üzerine uzlaşmaya varıldı. 17 Ekim 1676⁵⁵⁵ tarihinde ateşkes metni imzalandı⁵⁵⁶.

Bundan sonra Zoravno (İzvançe) Ateşkes Antlaşması'nın Sultan IV. Mehmed tarafından verilecek resmî bir antlaşma belgesiyle onaylanması gerekiyordu. Lehistan Kralı Jan Sobieski, Osmanlı Devleti ile gerçekleştirilecek bir barıştan sonra Prusya'ya

⁵⁵⁴ Şeytan İbrahim Paşa, bu göreve 16 Temmuz 1676 tarihinde atanmıştır. *Vekâyi'-nâme*, s. 448-449; *Silahdâr Târîhi I*, s. 651.

⁵⁵⁵ Bazı kaynaklarda bu antlaşmanın tarihi 27 Ekim olarak belirtilmiştir. Dariusz Kołodziejczyk, 1678'de tasdik edilen antlaşmadan hareketle, bu ahitnamenin tarihini 17 Ekim 1676 olarak vermektedir. Ayrıca metnin Latince ve Türkçe neşri için bk. Dariusz Kołodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations*, s. 515-523. 1678'de akdedilen antlaşmada yer alan "*Leh vilâyetinin kralı İvan-ı sâlis tarafından ve hatmanları ve sûtûr sâhibleri ve bi'l-cümle ahâli-i memleket ve askerleri cumhûru câniblerinden sene-i seb'a ve semânîn ve elf şa'bânü'l-mu'azzamın evâilinde Zuravna nâm palanka sahrâya getirdükleri yedi nefer vekilleriyle akd-i meclis olan mebânî-i sulh u sâlah*" ifadesinden yola çıkıldığında Kołodziejczyk'ın bu iddiasında haklı olduğu görülmektedir. 1678 tarihli belgenin sureti için bk. BOA, TS.MA.d, 7018/1, vr. 41a.

⁵⁵⁶ Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 139-140; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 54-56; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 427; Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. 5, s. 427; İsmail Hâmi Dânişmend, *a.g.e.*, s. 445. Ateşkes üzerine hazırlanan Evâil-i Şaban 1088 (Eylül/Ekim 1677) tarihli temessükte, Leh canibinden gelen "... yedi nefer komsarlar ile bi'd-defa'ât umûr-ı sulh u salâh mükâleme ve müzâkere olunduktan sonra meclis-i mezkûrda kemâ-yenbağî faysal virilüp karârdâde olmağla tarafeynin rızâlarıyla ahd ü şart olunan maddelerdir ki..." ifadesinden de anlaşılacağı üzere gelen yedi kişilik bir elçi heyetiyle yapılan görüşmeler neticesinde bir ön antlaşma metni kabul edilmiştir. Sekiz maddelik metinde yer alan "*Ve hâlâ bizimle ta'yîn eyledikleri küçük ilçeleri Der-i Devlet'den büyük ilçeleri gelinceye dek alıkonula ve mukaddemâ rikâb-ı hümayûn-ı şehriyârîye beher sene pişkes virecekleri yigirmi iki bin altun ki sa'âdetlü Hân-ı alî-şân hazretleri ricâ vü niyâzıyla afv u ihsân buyurulmuşdur*" ifadesinden Lehistan tarafından gönderilecek büyükelçinin Sadrazam'la görüşmesine kadar geçen sürede küçük elçinin esir edilmesi kararlaştırılmış, ardından Kırım Hanı'nın isteği üzerine daha önce şart koşulan vergi maddesinden vazgeçildiği belirtilmiştir. Metnin devamında vergi maddesi hariç bundan önce Bucaş Antlaşması'nda yer alan şartların devam edeceği yazılmıştır. BOA, KK.d., 52, s. 2-4. De la Croix, ateşkestten sonra gönderilen yetkililerin sayısını altı olarak belirtmektedir. De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 49.

karşı Fransa Kralı XIV. Louis ile olası bir ittifakı aklından geçiriyordu⁵⁵⁷. Fransa Kralı da Habsburg ve Brandenburg'a karşı müttefik aradığı için Lehistan'ın Osmanlı Devleti'yle barış girişimine oldukça sıcak bakıyordu⁵⁵⁸. 1677 senesinin başlarında Leh Diyet Meclisi, Podolya temsilcisinin muhalefetine rağmen bu antlaşmayı kabul etti. Aynı yıl içinde Lehistan büyükelçisi olan Kulm Palatini Jan Gninski ile sekreteri Mihail Rzewuski kalıcı bir barış sağlamak ümidiyle İstanbul'a doğru hareket etti⁵⁵⁹. Elçilik heyeti, gösterişli bir şekilde 10 Ağustos 1677'de İstanbul'a ulaştı⁵⁶⁰.

Jan Gninski'nin başlıca amacı, günlüğünde kendisini vezir olarak andığı, Sadrazam Kara Mustafa Paşa'yla bir araya gelmek ve ülkesinin çıkarları doğrultusunda antlaşmayı onaylatmaktır. Heyette yer alan Kudüs misyoneri Papaz Babinkiewicz, Kara Mustafa Paşa'ya yolladığı mektupta ondan “*Hazret-i Muhammed'in yanında oturan Ali'nin yerine layık olan Yüce Vezir!*” sözleriyle bahsediyordu⁵⁶¹. Sadrazam'la⁵⁶² görüşmek isteyen Gninski, İstanbul'a gelmeden evvel ona üç kez haber yollayarak şehre giriş yapmak istemişti. Ancak kendisine verilen yanıtta geceyi bulunduğu yerde geçirmesi söylenmiş ve şehre sabahleyin giriş yapmasına müsaade edileceği belirtilmişti. Jan Gninski, Sadrazam'ın bu tavrından pek memnun olmamıştı. Elçilik heyetinde yer alanların büyük bir kısmı geceleyin İstanbul'a kaçmış, dolayısıyla şehre girerken büyük bir merasimi organize etmek onun için iyice zorlaşmıştı. Heyete mihmandarlık yapan Musub Ağa, Kara Mustafa Paşa'nın amacının heyeti zor duruma düşürmek olmadığını belirtmiş; ancak bu ikna çabası pek işe yaramamıştır. Buna rağmen İstanbul'a daha önce gidenler geri çağırılmış, vakit kaybetmeden gerekli

⁵⁵⁷ Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar*, s. 194.

⁵⁵⁸ Zdzisław Zygmunt Jr. “The Polish Embassy To Istanbul, 1677-78”, Originalveröffentlichung in: Kreiser, Klaus u.a. (Hrsg.): *Ars Turcica. Akten des VI. Internationalen Kongresses für Türkische Kunst*, München vom 3. bis 7. September 1979, Bd. 2, München 1987, und Tafel 128 (aus Bd. 3, 1987), s. 664.

⁵⁵⁹ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 56; Norman Davies, *God's Playground, A History of Poland*, Vol. I, New York: Columbia University Press, 2005, s. 361. Jorga, Sekreter Mihail Rzewuski'yi Kulm Palatini olarak zikretmektedir. Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 140. Lehistan elçi heyetinin Osmanlı topraklarına dâhil olduğu zamana dek geçen süre ve yaşanan gelişmeler için bk. Karolina Anna Kotus, “Polonyalı Elçi Jan Gninski'nin Türkiye Seyahatnamesi'ne Göre Osmanlı Ülkesi ve Osmanlılar (1677-1679)”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Ankara 2015. s. 9-15.

⁵⁶⁰ Zdzisław Zygmunt Jr. “The Polish Embassy to Istanbul, 1677-78”, s. 664; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 56; Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 140. s. Abdurrahman Abdi Paşa ve Râşid Efendi, Leh elçisinin geliş tarihini 11 Cemaziyelahir 1088/11 Ağustos 1678 olarak vermektedir. *Vekâyi'-nâme*, s. 459; *Târîh-i Râşid I*, s. 201. Ayrıca bk. *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 7a.

⁵⁶¹ Karolina Anna Kotus, “a.g.t.”, s. 38.

⁵⁶² Sadrazam Kara Mustafa Paşa, 2 Nisan 1677'de Edirne'den ayrılarak İstanbul'a hareket etmişti. 13 Nisan'da İstanbul'a varan Sadrazam, Küçükçekmece yakınlarında Siyavuş Paşa Bahçesi'nde alayın gelişini takip eden Sultan IV. Mehmed tarafından davet edilmiş ve kendisine bir samur kürk hediye verilmişti. *Vekâyi'-nâme*, s. 457; *Silahdâr Târîhi I*, s. 660; *Târîh-i Râşid I*, s. 199.

hazırlıklar tamamlandıktan sonra şehre kuzey kapısından giriş yapılmıştı. Şehrin girişinde gösterişli bir karşılama hayal eden ve İstanbul'a “*Kudüs’e girer gibi...*” girdiklerini söyleyen Gninski, günlüğünde 350’si atlı ve 100’ü de yaya olmak üzere 450 kişilik bir maiyeti olduğunu zikretmektedir⁵⁶³. Bir iddiaya göre, saraya gelmeden önce Merzifonlu’ya yazdığı mektupta, o güne kadar pek görülmemiş bir şekilde Sadrazam’ın kendi huzuruna çıkmasını ve heyeti şehrin kapısında karşılamasını talep edecek kadar ileri gitmişti⁵⁶⁴. Oysa bu gösterişli hallerinden doğan tüm sevinci konaklayacağı yere ulaşana kadar sürmüştü. Ülkesinin şerefine yaraşır bir yerde konaklamayı ümit eden Lehistan elçisi, kendilerinin ağırlanacağı İstanbul’dan iki saat mesafede Çemberlitaş’taki sıradan hanı görünce hayal kırıklığına uğramıştı. Elçinin beklentilerini alt üst eden tek sorun hanın bakımsız oluşu değildi. Bu han, harap olduğu kadar Leh elçi heyetinin konaklaması için yeterli büyüklükte değildi. O yüzden heyetten bazı kimseler dışarıda kalmak zorunda kalmıştı. Bunun yanında salgın hastalığın bulunduğu handa kalmak onlar için ayrıca sağlık problemi doğurmuştu. Bu gibi sebepler, Gninski’yi kendisiyle birlikte heyetinin ne kadar zor şartlar altında ağırlandığını yazmaya sevk etmişti⁵⁶⁵.

Osmanlı tarihlerinin belirttiğine göre, Lehistan büyükelçisi Dîvan-ı Hümâyûn’a ilk olarak 14 Eylül 1677’de⁵⁶⁶ davet edilmiştir. Ulufe dağıtımının yapıldığı bu günde arza giren elçiye bir hilat giydirilmiştir. Daha evvel Serdar İbrahim Paşa ile imzalanan ateşkes antlaşmasının kabul edilmesi için istekte bulunan elçi, Padişah tarafından sıcak karşılanmış ve kendisine bundan sonraki görüşmelerin Sadrazam’la gerçekleşeceği bildirilmiştir⁵⁶⁷.

Aradan uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen ateşkes metninin onaylanmasına ilişkin bir gelişme yaşanmamıştı. İlerleme kaydedilememesinin başlıca sebebi, önceden

⁵⁶³ Detaylı bilgi için bk. Karolina Anna Kotus, “a.g.t.”, s. 15-18. Ayrıca krş. De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 70-71.

⁵⁶⁴ Kantemir, elçinin bu hareketine hiddetlenen Sadrazam’ın onunla yapılacak görüşmeyi uzun bir zaman sonraya ertelediğini kaydetmektedir. Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 15.

⁵⁶⁵ Karolina Anna Kotus, “a.g.t.”, s. 18-19.

⁵⁶⁶ Habsburg büyükelçisi Kindsperg’in anlatımına göre, Gninski’nin Sultan’la ilk görüşmesi 16 Ağustos, Sadrazam’la ise 23 Ağustos 1677 tarihinde gerçekleşmiştir. Kara Mustafa Paşa, Lehistan elçisinin Podolya’daki Osmanlı hâkimiyetine ilişkin şikâyetlerine ve Fransız Kralı XIV. Louis hakkında olumlu açıklamalarına çok fazla kızdığı için toplantıyı aniden bitirmiştir. Yasir Yılmaz, *The Road to Vienna: Habsburg and Ottoman statecraft during the time of Grand Vizier Kara Mustafa Paşa (1676-1683)*, PhD Dissertation, Purdue University, Indiana 2015, s. 196-197.

⁵⁶⁷ *Vekâyi’-nâme*, s. 459; *Silâhdâr Târîhi I*, s. 662; *Târîh-i Râşid I*, s. 201.

imzalanmış olan ateşkes metninin Latince ve Türkçe nüshalarındaki büyük uyumsuzluklardı. Gninski, Latince antlaşmada yer alan maddeler üzerinde ısrar ederken Osmanlı devlet adamları antlaşmanın kendi diledikleri şekilde onaylanması için çaba harcıyordu⁵⁶⁸.

Jan Gninski, yaşadığı tüm olumsuzluklara rağmen kendi şartlarını direktmekten geri adım atmıyordu. Sadrazam Kara Mustafa Paşa'yla yaptığı bir görüşmede -daha önceden olduğu gibi- kendisine Lehistan Kralı'nın durumu sorulup çeşitli ikramlarda bulunulmuştu. Ayrıca sıkıntı yaşadıkları konaklama⁵⁶⁹ hususunda yardım alacaklarına dair söz verilmişti. Ancak bu söz yerine getirilmemişti. Büyükelçinin bundan sonraki süreçte yanıtı bırakılması ve han meselesinin geçirilmesi hoşuna gitmemişti. Üstelik çoğu zaman Sadrazam yerine onun adamlarıyla muhatap olmayı ve bekletilmeyi kendisine bir hakaret olarak addediyordu. Fakat Kara Mustafa Paşa'nın kabul etmeyeceği şartları ileri sürmesindeki ısrarın bu duruma neden olduğunu anlamakta gecikmedi. Öyle ki Sadrazam'ın vereceği tepkiden çekinen adamları Gninski'nin gönderdiği haberleri iletmeye bile cesaret edemiyordu. Yapılan bir sonraki görüşmede Kara Mustafa Paşa'nın çok katı ve mesafeli tutumunun yanında bazı kırıcı ifadeler kullanması hâlihazırda çetin süren diplomatik müzakereleri zora sokmuştu. Bu sıkıntılı atmosferden pek hoşnut kalmadığı anlaşılan Gninski, onun kendinden çok emin hareket ettiğine dikkat çekmişti⁵⁷⁰.

Nihayet müzakereler bir sonraki yıl netice verdi. Pazarlıklar sürerken Osmanlı Devleti'nin Rusya ile savaşa girmesi sürecin farklı bir boyut kazanmasına neden oldu⁵⁷¹. Kara Mustafa Paşa, Gninski'nin Osmanlı ordusuyla birlikte Çehrin önlerinde kurulacak ordugâhta bulunmasını istiyordu. Ancak Leh elçisi, Sadrazam'ın bu talebine olumlu karşılık vermedi. Hatta onun bu isteğine karşılık ölmenin kendi adına daha iyi bir tercih olacağını bildirmişti. Sonunda ortak karar olarak yeğeni Kont Proski'nin

⁵⁶⁸ Karolina Anna Kotus, "a.g.t.", s. 23-24.

⁵⁶⁹ Leh Büyükelçisi Jan Gninski ile iyi ilişkiler içerisinde olan İngiliz Büyükelçisi Sir John Finch, bir süre sonra Kara Mustafa Paşa'nın bu dostâne muhabbeti engellediğini kaydetmektedir. İçyüzünü bilmediği sebeplerden dolayı Sadrazam, kendisiyle Gninski arasındaki irtibatı yasaklamıştı. Buna bir anlam veremeyen Finch, aynı zamanda bu yasağın Kara Mustafa Paşa tarafından gizli tutulmak istendiğini belirtmişti. Bu kısıtlama İngiliz diplomatı tuhaf bir konuma sokmuştu. Ona göre etrafındaki herkes bu durumun hangi sebepten kaynaklandığını merak ediyordu. Bu süreç, 1677 sonlarında Jan Gninski'nin konakladığı yerde salgının patlak vermesine kadar devam etmişti. Buna rağmen Leh elçisiyle doğrudan irtibatı olmasa da kendisiyle Dîvân-ı Hümâyûn arasında geçen her şey hakkında onu bilgilendirmeye devam etmişti. George Frederick Abbott, *Under the Turk in Constantinople*, s. 251-252.

⁵⁷⁰ Karolina Anna Kotus, "a.g.t.", s. 40-42.

⁵⁷¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 427; Karolina Anna Kotus, "a.g.t.", s. 24.

ordugâhta maslahatgüzâr olarak bırakılması uygun görüldü. Bundan sonra Gninski, barışı tesis etmek için Osmanlı Devleti'nin dayattığı şartları kabul etmek mecburiyetinde kaldı⁵⁷². Elçinin büyük gayretleri neticesinde⁵⁷³ iki ufak şehir Lehistan'a bırakılmak suretiyle ellerindeki en zengin eyalet olan Podolya Osmanlıların hâkimiyetine bırakılmıştı. Neticede Lehistan'ı pek tatmin etmeyen antlaşma Sadrazam'ın istediği doğrultuda kabul edilmişti. Bunda Sadrazam'ın izlediği siyasetin de büyük payı vardı⁵⁷⁴. Kindsperg, Jan Gninski'nin bu antlaşmayı kabul etmesine sebep olarak şu sözlere yer vermektedir: “*Gninski bu barış antlaşmasını kendisini hükümet başkanı tâyin etmeyen Sobieski'den intikam almak için imzaladı.*”⁵⁷⁵. Osmanlı kaynaklarında belirtildiği üzere, 16 Muharrem 1089/10 Mart 1678 tarihinde imzalanan sekiz maddelik antlaşma elçiye teslim edildi⁵⁷⁶. Lehistan Kralı'nın talebi üzerine, Hacıoğlupazarı'nda bulunan Sadrazam, elçiye ahitnameye ilişkin bir teminat mektubunun verilmesini sağladı⁵⁷⁷.

Uzun bir süre büyük acı, zorluk ve sıkıntılar içerisinde sefaret sürecini tamamladığı belirtilen Jan Gninski, Osmanlı Devleti'nin istekleri doğrultusunda bir antlaşma yapmak zorunda kalmış ve ülkesine 1678 sonlarında geri dönebilmişti⁵⁷⁸. Fakat o Lehistan'a geri döndüğü vakit Nijmegen Barış Antlaşması imzalanmıştı. Bu nedenle önceden Lehistan'ın müttefikliğine ihtiyaç duyan Fransa Kralı XIV. Louis artık bu meseleyle ilgilenmiyordu⁵⁷⁹. Öte yandan antlaşmadan kârlı çıkan taraf Osmanlı Devleti'ydi. Seferin başlangıcından beri Kamanice ve Hotin gibi önemli kaleleri ele geçiren Osmanlı ordusu böylelikle önemli başarılar elde etmiş oluyordu. Başarıları İlbav'a kadar uzanan Osmanlıların stratejik bölgeleri ele geçirmesi ve Lehistan'la

⁵⁷² De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 79; Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 141.

⁵⁷³ Jan Gninski, Bar ve Miedzyboz şehirlerinin Lehistan'da kalması için büyük bir mücadele vermişti. Hatta bu doğrultuda Kaymakam Paşa ve Şeyhülislam'a rüşvet verdiği kaydedilmektedir. Sürecin detayları için bk. Karolina Anna Kotus, “a.g.t.”, s. 46-50.

⁵⁷⁴ De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 76; George Frederick Abbott, *Under the Turk in Constantinople*, s. 253-254; Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 141.

⁵⁷⁵ Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 324, Dipnot: 29.

⁵⁷⁶ Antlaşmanın sureti için bk. BOA, TS.MA.d, 7018/1, vr. 41a-42b. Ayrıca krş. *Vekâyi'-nâme*, s. 462-463; *Silahdâr Târîhi I*, s. 670-671; *Târîh-i Râşid I*, s. 203. Jorga, ahitname tarihini 6 Mart 1678 olarak belirtirken, Zinkeisen 8 Mart 1678 olarak vermektedir. Krş. Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 140; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 56. Dimitri Kantemir ise antlaşmanın 10 Mart'ta teyit edildiğini ve 1 Rebiulevvel 1089/23 Nisan 1678 tarihinde divan tarafından tasdik edildiğini zikretmektedir. Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 15.

⁵⁷⁷ BOA, İE.HR., 1/62. Krş. *Yoldaki Elçi: Osmanlı'dan Günümüze Türk-Leh İlişkileri*, s. 172-173.

⁵⁷⁸ Zdzisław Zygmunt Jr. “The Polish Embassy to Istanbul, 1677-78”, s. 664.

⁵⁷⁹ Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar*, s. 194.

imzalanan antlaşmayı tasdik etmesi sonucu ilk defa Karadeniz'in yukarı ve batı kısmını kontrol etme fırsatı elde etmişti⁵⁸⁰.

Bu tarihten Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın yürüttüğü Viyana Seferi'ne kadar Osmanlı-Lehistan ilişkileri normal bir seyirde ilerlemiştir. Viyana'da zor durumda kalan Habsburgların yardımına koşan Lehistan Kralı Jan Sobieski'nin bu girişimi ikili ilişkilerin yeniden bozulmasına neden olacak ve bir sonraki barış ancak 1699 yılında imzalanacak olan Karlofça Antlaşması'yla tesis edilebilecekti.

2.2.3. Osmanlı-Rusya İlişkileri

Osmanlı-Rus diplomatik ilişkileri Kırım Hanlığı'nın 1475'te Türk hâkimiyetine girmesiyle başlamıştır. Hanlığın Osmanlı Devleti himayesine girmesiyle Rusya'nın ticarî konular hakkında Osmanlı nezdinde bazı diplomatik girişimlerde bulundukları anlaşılmaktadır⁵⁸¹. Genel olarak ticarî amaçlarla devam eden karşılıklı ilişkiler ve diplomatik bağlar, Rusların 1556'da Astrahan'a girerek Kuzey Kafkasya'da nüfuz alanı oluşturma ve Karadeniz'e inme siyasetleri sonrasında zayıflamaya başlamıştır. Belli aralıklarla Osmanlı sahillerinde tatsız olaylar çıkaran Don Kazaklarının Kırım topraklarına, buna karşılık Tatarların da Rus topraklarına müdahaleleri ilişkileri iyiden iyiye bozdu. Osmanlı Devleti, kendisinden yardım isteyen Kuzey Kafkasya halkını desteklemeyi ve Güney Kafkasya'da olası bir Rus tehdidine karşı Astrahan'ı ele geçirmeyi planlamış, bu doğrultuda Don ve Volga nehirleri arasında bir kanal açıp Hazar Denizi ve Karadeniz'i birleştirmeyi hedeflemiştir. Ancak Osmanlıların bu girişimi, kısmen Rusların baskınları kısmen de Kırım Hanı Devlet Giray'ın gizli destekleri nedeniyle sonuçsuz kalmıştır⁵⁸².

17. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Devleti'yle ılımlı ticarî ilişkilere sahip olan Rusya, 1569 ve 1637-1642'de Türklere karşı iki çatışmaya girmişti. Ancak bunlar

⁵⁸⁰ Norman Itzkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*, Cihan Kaplan (çev.), Babil Yayınları, İstanbul 2006, s. 84.

⁵⁸¹ 1492 yılında Rus Çarı III. İvan, Kırım Hanı Mengli Giray vasıtasıyla Mihail Pleşseyev adında bir elçisini İstanbul'a göndermişti. Elçinin görüşme amacı açıktı. Buna göre, Kuzey Karadeniz'de Osmanlı kontrolündeki iskelelerde Rus tüccarlara Osmanlı vatandaşı gibi davranılmasına, zorla çalıştırıldıklarına ve mallarının bir kısmının zaptedilmesine dair şikâyetlerde bulunmuştu. Aralarında dostluk tesis edilebilmesi için serbest ticaret hakkına sahip olmak istediklerini bildirmişti. Süleyman Kocabaş, *Tarihte Türk-Rus Mücadelesi, Kuzeyden Gelen Tehdit*, Vatan Yayınları, İstanbul 1989, s. 31.

⁵⁸² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 150. 15. yüzyılda başlayan ve sonraki dönemde artan Osmanlı-Rus münasebetlerinin geçmişi hakkında ayrıca bk. Halil İnalcık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)," *Belleten*, C. 8, S. 46, 1998, s. 349-402.

iki devlet arasında yıllarca sürececek bir sorun teşkil etmemişti. Söz konusu durum, 17. yüzyılın başlarına kadar Avrupalı güçlerle kalıcı diplomatik münasebetlerde bulunmayan Osmanlı politikası ile uyumluydu. Büyük Petro'nun ağabeyi Çar Fiyodor Alekseyeviç (1676-1682) saltanatı öncesinde Rus çarları, dönemin diğer prensleriyle benzer şekilde, İstanbul ile seyrek temas hâlindeydi. Moskova ile İstanbul arasındaki ilişkileri etkileyen sorunların çoğu, Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'in kuzeyindeki vasalı olan Kırım Hanı'nın arabuluculuğu ile çözülüyordu. Sadece ihtiyaç duyulduğunda ulaklar ve geçici elçiler takas ediliyordu. Bazen bu elçiler yeni bir çar ya da padişahın cülusunu tebrik etmek bazen tüccarların uğradığı tatsız muamelelerle ilgili şikâyetle bulunmak bazen de sınırlarda yaşayan sakinlere yönelik baskınlara itiraz etmek için görevlendirilmekteydiler⁵⁸³.

Rusların öncelikli hedefi, Lehistan ve Ukrayna topraklarında hâkimiyetini tesis etmektir. Moskova hükümetinin bu amaç doğrultusunda Osmanlı Devleti'yle iş birliği için İstanbul'a elçi yollaması ikili ilişkilerde yeni bir dönüm noktasına işaret ediyordu⁵⁸⁴. Uzun bir aradan sonra Lehistan baskısından bunalan Kazak temsilcileri Ruslara meylederek onlara tabi olmak için Moskova hükümetiyle temasa geçmişti. Herhangi bir güç kullanmadan Pereyeslav Antlaşması (1654)'yla Ukrayna gibi stratejik bir bölgeyi ele geçiren Rusya, Kazakların hamisi olması münasebetiyle Lehistan'la karşı karşıya gelmişti. Ancak bu gelişmenin bir diğer önemli yönü, Rusların Karadeniz'e inmelerine zemin hazırlamasıydı. Bundan sonra uzun bir süre bölgede devam eden Rusya ve Lehistan'ın hâkimiyet mücadelesi Andrusovo Antlaşması'yla son buldu⁵⁸⁵. Böylelikle Ruslar, 17. yüzyılın ortalarından itibaren Doğu Avrupa'da gittikçe büyüyen bir tehdit hâline geldi.

⁵⁸³ C. Bickford O'Brien, "Russia and Turkey, 1677-1681: The Treaty of Bakhchisarai", *The Russian Review*, Vol. 12, No. 4 (Oct., 1953), s. 259-260.

⁵⁸⁴ Michail Federoviç, Rus tahtına çıktıktan sonra, 1613 yılında İstanbul'a elçilerini göndermişti. Lehistan tehdidine karşı destek arayan Moskova hükümeti 1615 yazında İstanbul'a yeniden elçi yollamıştı. Gelen Rus temsilciler, Lehistan tehlikesini bertaraf etmek için Osmanlıları yanlarında görmek istediklerini iletmiş, Osmanlı Devleti'ni Lehistan aleyhine bir savaşa sürüklemesi karşılığında ise devrin sadrazamı Öküz Mehmed Paşa'ya kaliteli samur kürklerden yedi kez olmak üzere 40 kürk vereceklerini taahhüt etmişlerdi. Bu hadise, aynı zamanda Rusların bir Osmanlı yetkilisine ilk rüşvet teklifiydi. Fakat Karadeniz'deki Kazak faaliyetleri bu talebin gerçekleşmesine engel oldu. Ruslar, daha sonra el altından haberler göndermek suretiyle Osmanlı Devleti'ni Lehistan'a karşı bir savaşa teşvik etmek için Şeyhülislam'ı ikna etmek istemişler, ancak bazı sebeplerden ötürü bu çabaları da sonuçsuz kalmıştı. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 250-251; Süleyman Kocabaş, *a.g.e.*, s. 57.

⁵⁸⁵ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 245-248.

Söz konusu dönemde Kara Mustafa Paşa, Girit Seferi'nde bulunan Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'nın yerine vekâlet ettiği için yabancı diplomatların karşılanmasında ve bunlarla müzakere edilmesinde önemli roller üstlenmişti. Böyle bir görüşmeyi daha önce Rus temsilcisiyle de gerçekleştirmişti. Yıllar önce Rus Çarı, kendisine aleyhtar olan Rus Patriğini görevden almak maksadıyla ruhanî bir meclis toplamak istemiş, bu meclise başkanlık yapması için de İstanbul Rum Patriki Denis'i Moskova'ya davet etmişti. Ancak bu seyahate cesaret edemeyen Patrik⁵⁸⁶, kendi yerine Antakya ve İskenderiye Patriki'nin yanında Sina Dağı metropolitini gizli bir şekilde yollamış, Rus Çarı da bu ziyaretten oldukça memnun kalmıştı. Sadrazam'ın bu gelişmeden haberdar olması üzerine, İstanbul Patriği'nden Çar'ı ziyaret eden dostlarının azlını istedi. Bu hadise Moskova'da öğrenilince Rus Çarı, İstanbul'a bir elçi gönderme yönünde karar aldı. Elçi, aldığı emirler doğrultusunda Edirne'ye gelişinin sonraki günü Kaymakam Kara Mustafa Paşa ile bir araya gelmişti⁵⁸⁷. Bu görüşmeden üç gün sonra otağını Tunca Nehri kenarında kurduran Padişah, 8 Ekim 1666'da bir yanında Musahip Mustafa Paşa'yı diğer yanında ise Kara Mustafa Paşa'yı hazır tutmuş ve gelen Rus elçisini huzuruna kabul etmişti. Görevliler elçiyi kollarından tutarak huzura çıkardı. O ana kadar eşine pek rastlanılmayan bir teşrifat düzenlendi. Çevresindeki şatafattan gözleri kamaşan Rus elçisi, Padişah'ın önünde hemen diz çöktü ve kralından getirdiği mektup ve hediyeleri sundu. Elçinin Padişah'a ana dilinde dua etmesinden sonra Sultan IV. Mehmed, Merzifonlu'ya hitaben “*Cevâbı var ise huzûrumda söylesün!*” deyince Paşa, cevabın geri kalanının getirilen mektupta yer aldığını belirtti. Mektubunu teslim eden elçi daha sonra konakladığı yere geri gönderildi. Rus elçisinin asıl vazifesi Moskova'ya giden iki patrik ve metropolitin görevlerinde bırakılmasını sağlamaktı. Neticede yapılan görüşmelerden sonra bu talebi kabul edildi⁵⁸⁸.

Bundan iki yıl sonra 80 kişilik bir maiyetle gelen yeni Rus elçisinin kendini beğenmiş ve umursamaz tavırları ciddi bir krize neden oldu. Huzura kabul edilmek isteyen elçinin, getirdiği mektubu Kara Mustafa Paşa'ya göstermemesi, akıbeti açısından beklenmedik gelişmelere neden oldu. Huzura 25 Ocak 1668 tarihinde kabul

⁵⁸⁶ Hammer, daha önce Rusya ile temaslarından dolayı kendinden önceki patrik Parthenius'un Sultan Mehmed tarafından asılmasının onun bu kararında etkili olduğunu belirtmektedir. Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 164.

⁵⁸⁷ Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 164.

⁵⁸⁸ *Vekâyi'-nâme*, s. 248-249; *Silahdâr Târihi I*, s. 432; *Târih-i Râşid I*, s. 84, Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 164-165.

edilen Rus elçisi, Padişah'ın önüne kılıcıyla çıkmak istemiş; bu isteği geri çevrilmişti. Huzura çıktığında, yanında kâtibi ve Abdülali Ağa isminde bir Tatar elçisi bulunmaktaydı. Geçmişten gelen bir âdet olması nedeniyle yanında hediye olarak getirdiği mors dişleri, samur ve kakım kürkleri sundu. Bunun karşılığında kendisi ve beraberindekiler için 15 kürk verildi. Görüşmenin detayları çağdaş Osmanlı kaynaklarında zikredilmemektedir. Bununla birlikte, meselenin akıbetini dönemin Habsburg elçisi Johann Giambattista Casanova'ya ait 31 Ocak 1668 tarihli bir rapordan öğrenmek mümkündür. Rus elçisinin Padişah karşısındaki alışılmadık tavırları ve buna karşı gördüğü muamele söz konusu raporda ayrıntılı verilmiştir. Buna göre görüşmeye katılan elçi, Padişah'ın karşısında fazla eğilmek istememiş, dolayısıyla mabeynciler⁵⁸⁹ elçinin başını zorla eğmişlerdir. Bu muamele karşısında olumsuz tepki gösteren elçinin karşılaştığı hadiseler karşısında tercümanı pek fazla etkilenmişti. Elçinin tutumuna sinirlenen Padişah, Kara Mustafa Paşa'ya elçinin değnekle kovulmasını emretmiş ve cevabını sonra vereceğini belirtmişti. Aynı rapora göre, elçiyle birlikte kâtip ve tercüman doğrudan Merzifonlu'nun elinden dayak yemişti. Buna sinirlenen elçi ise atına binerek oradan uzaklaşmıştı. Bu hadiseden başka bir diğer sorun, elçinin getirdiği Rusça mektubun karşısında yazılı olan Türkçe tercümenin anlaşılır olmamasıydı. Kara Mustafa Paşa bir sonraki gün mektubu çevirebilecek bir tercüman istedi. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen elçi, başına gelen olaylardan şikâyetçi oldu ve Padişah'a sunulacak mektubun anlaşılması için tercüman göndermek istemedi. Fakat mihmandar ve çavuşbaşının rica etmesi üzerine bu tutumundan vazgeçince Padişah, Rus Çarı Aleksey Mihayloviç'in yolladığı mektuba dostane bir mektupla karşılık verdi⁵⁹⁰. Yaşanan bu hadise, Rusya'nın ileride sadaret makamına oturacak Merzifonlu Kara Mustafa Paşa nezdindeki saygınlığını göstermesi bakımından ilginçti⁵⁹¹.

Bu arada Rusya'nın başarıyla neticelenen bir dizi stratejik hamlesi, bu devleti Doğu Avrupa'da Osmanlı Devleti aleyhine yayılan ve gün geçtikçe Karadeniz'e yönelen bir güç hâline getirdi. Aslına bakılırsa Lehistan'la barış imzalayan ve bu devleti

⁵⁸⁹ Osmanlı padişahının buyruklarını gerekli yerlere bildiren, onun dışarıyla olan ilişkilerine bakan ve insanların isteklerini ona sunan bir çeşit saray görevlisidir. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 375.

⁵⁹⁰ *Vekâyi'-nâme*, s. 280; *Silahdâr Târihi I*, s. 472-473; *Târih-i Râşid I*, s. 90; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 180; *Netayic ül-Vukuat*, s. 279.

⁵⁹¹ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. 5, s. 436.

kendisi için bir tehdit olmaktan çıkaran Rusya'nın yayılmacı siyaseti Osmanlı Devleti için yaklaşmakta olan fırtınanın habercisi niteliğindeydi.

Doğu Avrupa'da yaşananlardan dolayı bölgedeki nüfuzunu kaybetmek istemeyen Osmanlı Devleti bu gelişmelere kayıtsız kalmadı. Az evvel söz edilen ve Rusya-Lehistan yakınlaşmasını sağlayan Andrusovo Barış Antlaşması, Ukrayna halkının geleceğini riske sokmaktaydı. Dolayısıyla Lehistan baskısından kurtulmak için başta Rusya'ya yanaşan Kazaklar bağımsızlıklarını tehlikeye sokan bu barışın karşısında durmuşlardı. Bu nedenle Kazak Hatmanı Petro Doroshenko yönünü Osmanlı Devleti'ne çevirmiş ve Padişah'a hizmet etmek vaadiyle himaye talep etmişti. Söz konusu dönemde Osmanlı Devleti'nin kuzey politikasının baş aktörü olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, kaymakam olduğu bu yıllarda Kazaklarla bir dizi müzakere gerçekleştirmiş ve onların Padişah tarafından desteklenmelerini sağlamıştı.

Kazakların 1669'da Osmanlı Devleti'nin himayesine girmesinin ardından Leh temsilcileriyle yapılan diplomatik görüşmelerde Doroshenko ve halkına yaptıkları taarruzlara son vermeleri istendi. Bunun yanında bölgedeki Osmanlı nüfuzu için tehlike arz eden Ruslarla yaptıkları barış antlaşmasından vazgeçmeleri yönünde baskı yapıldı. Ancak bu görüşmelerden iki tarafı memnun edecek bir netice çıkmadı. Kazakların Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirmesi üzerine Padişah tarafından Doroshenko'ya bazı bağlılık alametleri gönderildi. Bu tarihten itibaren artık Petro Doroshenko idaresindeki Kazaklar, Osmanlı Devleti'ne bağlı olmak suretiyle iç işlerinde serbest hareket etme fırsatı elde etti. Fakat Osmanlı Devleti'nin bütün uyarılarına rağmen Kazaklara baskı kurmaktan geri adım atmayan ve kendini haklı gören Lehistan üzerine sefere karar verildi. Bu esnada Rusya, sefer kararından vazgeçmesi için Osmanlı hükümetine uyarı yaptıysa da bu sefere engel olamadı. 1672'de patlak veren bu savaş Kamaniçe ve belli başlı bölgelerin fethedilmesiyle neticelendi. Lehistan hükümetinin talebi üzerine Bucaş Antlaşması imzalandı. Ertesi sene Lehistan Diyet Meclisi'nin bu ahitnameyi tanımaması üzerine savaş kaldığı yerden devam etti. 1676 yılına kadar belli aralıklarla süren Osmanlı-Leh savaşları Türklerin lehine olan Zoravno Antlaşması'yla son buldu.

Bundan sonra yaşanan yeni gelişmeler Osmanlı Devleti ile Rusya'yı ilk defa sıcak bir çatışma içerisine sokacaktı. 1674 yılında Kazakların hatmanlık merkezi olan Çehrin, Lehliler ve Ruslar tarafından bir süre baskı altına alınmış, ancak şehir yine

Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştı. Böylece Doroshenko, bağımsızlık projesi doğrultusunda Ukrayna'nın bir kısmının Lehistan'dan koparılmasını sağlamıştı. Ancak bundan sonraki siyaseti bölgede yeni bir krize yol açtı. Tüm Ukrayna'yı Moskova'ya bağlı bir şekilde birleştirme yoluna gitti. Doroshenko'nun bu düşüncesi, bölgede nüfuzunu artırmak isteyen Rusya'nın işine yaramaktaydı. Bununla birlikte, Padişah'ın o bölgeyi yeniden fethetmek için geri döneceği yönündeki söylentilerden çekinen Rus Çarı, tam bağımsız bir Ukrayna için Doroshenko'ya belli başlı tavizler vermeye hazırdı⁵⁹².

Petro Doroshenko'nun Ruslara sığınması neticesinde Osmanlı Devleti ile Rusya'yı karşı karşıya getiren bu sefer tarihte Çehrin Seferi⁵⁹³ olarak bilinmektedir. Kara Mustafa Paşa idaresindeki Osmanlı ordusunun Rus kuvvetlerine karşı üstünlük sağlaması sonucu bir müddet devam eden müzakerelerden sonra Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı ve Rusya Çarlığı'nın katılımıyla 1681'de barış antlaşması imzalandı. 20 yıllık bir ateşkesi öngören ve tarihe ilk Osmanlı-Rus antlaşması olarak geçen “*Bahçesaray Antlaşması*” büyük öneme sahiptir. Bu antlaşmayla birlikte, Dinyeper iki devlet arasında sınır çizgisi olarak kabul edilmiştir. Yine antlaşmada yer alan bazı siyasî ve ticarî hükümler Rusya Çarlığı'nın Osmanlı Devleti'ne karşı bir güç olduğunu göstermiştir. Barışın hâkim olduğu kısa bir dönemden sonra Rusya, Venedik gibi 1683 Viyana yenilgisinin ardından geç de olsa *Mukaddes İttifak*'a katılarak Osmanlı Devleti aleyhine savaşa katılmıştır. Bu tarihten itibaren temas alanlarının çakışması nedeniyle karşılıklı ilişkiler çoğu zaman büyük bir mücadeleye sahne olmuştur.

2.2.4.Osmanlı-Fransa İlişkileri

Kanunî Sultan Süleyman devrinde başlayan Osmanlı-Fransız ilişkileri 17. yüzyılda eski samimiyetini kaybetmiş ve tarafların ilişkilerini Akdeniz'de meydana gelen gelişmeler ve olaylar belirlemişti. Fransa, 1604'te yenilenen kapitülasyonlarla, Osmanlı topraklarındaki Katolikleri koruma hakkına sahip olmuştur⁵⁹⁴. 17. yüzyılın ilk yarısından başlamak suretiyle, resmiyete dökülmemiş olsa da Fransa'yla olan ilişkiler Garp Ocakları veya Venedik vasıtasıyla meydana gelen çatışmalara göre şekillenmişti.

⁵⁹² Michael Hrushevsky, *a.g.e.*, s. 322.

⁵⁹³ Bu konu hakkında yaşanan gelişmeler üçüncü bölümde incelendiği için burada ayrıntılı anlatıma gidilmeyip kısaca bahsedilmiştir.

⁵⁹⁴ Selim Hilmi Özkan, “XVII. Yüzyılın Sonlarında Hristiyan Birliği Projesi ve Osmanlı-Fransız İlişkileri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.19, (Mayıs 2009), s. 63.

İlişkilerin seyrini belirleyen bir diğer önemli faktör de Osmanlı topraklarına gönderilen Fransız elçilerin karakter ve tutumlarıydı⁵⁹⁵. Buna rağmen Kral XIV. Louis, Osmanlı Devleti'nden elde ettiği menfaatlerle orantılı olmayan saldırgan bir politika izlemişti. Üstelik Fransa'nın bu tutumu iki tarafı savaşın eşiğine getirecek nitelikteydi⁵⁹⁶. Fransa'nın bilhassa Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın sadaret döneminde Osmanlı Devleti'yle savaş hâlinde bulunan Habsburglara ve ardından Kandiye'nin kurtulması için Venedik'e destek vermesi iki ülke arasında diplomatik gerginliğe sebep olmuştu. Bununla birlikte, Fransa'nın doğrudan Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edememesindeki asıl sebep, Akdeniz'de sürdürdüğü ekonomik çıkarlarıydı⁵⁹⁷.

Yukarıda belirtilen sebeplerden ötürü Osmanlı-Fransız münasebetleri hâlihazırda kesintiye uğramıştır. Fransız elçi Jean de Haye hapisteyken, aradaki diplomatik krizi düzeltmek amacıyla gönderilen maslahatgüzâr Nicolas-François Blondel ve ardından tacir Jean-François Roboli bu durumun üstesinden gelememişlerdi. Babasının yerine elçi olarak gönderilen Denis de La Haye, İstanbul'da yaşanan krizin çözülmesine katkıda bulunamadığı gibi işlerin iyice karışmasına neden olmuştur. Devrin sadrazamı Fâzıl Ahmed Paşa'yla görüşen La Haye, maruz kaldığı hakaret nedeniyle aynı şekilde karşılık vermeye çalışmış; ancak işleri eline yüzüne bulaştırmıştır. Aynı dönemde Fransa'nın Girit'e asker yollaması işleri çığırından çıkaran bir gelişme olmuştur⁵⁹⁸.

Fransa, bu dönemde Girit'e yardım gönderen Batılı devletler arasında ilk sıradaydı. Osmanlı Devleti'yle imzaladığı antlaşmayı çiğnemek pahasına Fransa'nın Venedik'e sık sık yardım etmesi gerilimin tırmanmasına neden olmuştur. Bu arada La Haye, görevinde dikkate değer bir fayda sağlayamadığı için ülkesine geri çağırılmıştı.

⁵⁹⁵ Faruk Bilici, *a.g.e.*, s. 16. Seyyah Chardin'in seyahatnamesinde, Fransa'nın kapitülasyonları yenileme talebine karşılık Osmanlıların izlediği sert politikaların arka planına oldukça ayrıntılı bir biçimde yer verilmiştir. İki taraf arasındaki anlaşmazlıkların detayları için bk. Jean Chardin, *a.g.e.*, s. 42-54. Örneğin Köprülü Mehmed Paşa döneminde elçilik yapan Jean de La Haye, Venedik'le yapılan savaş sürecinde İstanbul'daki hadiseler hakkında Venedik amiraline istihbarat sağlayarak casusluk yapmıştı. Bu hareketi, Sadrazam tarafından hakaret görmesine neden olmuştu. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 208.

⁵⁹⁶ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. 5, s. 416.

⁵⁹⁷ Fâzıl Ahmed Paşa'nın Viyana'yı tehdit etmesi dolayısıyla Habsburg ve Fransa arasında yakın ilişkiler başlamıştı. Bu doğrultuda Fransa, Osmanlılara karşı mücadele edecek 6.000 kişilik bir birliği yardım için göndermişti. Aynı şekilde Kandiye'ye de el altından yardımcı birlikler gönderilerek Türklere karşı Venedik'in yanında yer almıştı. Fransa'nın bu süreç hakkında takip ettiği siyaset için bk. Faruk Bilici, "a.g.m.", s. 146-150.

⁵⁹⁸ Faruk Bilici, *a.g.e.*, s. 25.

Elçi, çok geçmeden İstanbul Kaymakamı⁵⁹⁹ ile görüşme yapmıştır. İstanbul Kaymakamı'nın La Haye'e boşalacak elçilik vazifesinin akıbetini sorması üzerine Fransa elçisi, XIV. Louis'nin kendisini Paris'e geri çağırarak yerini doldurması için Ceneviz ve Hollandalıların yaptıkları gibi İstanbul'da bir temsilci bırakmayı düşündüğünü söylemiştir. Buna karşılık İstanbul Kaymakamı, yeni bir elçi gönderilmemesinin sebebini sorduğunda, La Haye bulunduğu kalabalık ortam içerisinde buna cevap veremeyeceğini belirtmiş, yalnız kaldıkları bir sırada kendi şahsına yapılan hakaretlerin Fransa Kralı'nı çok üzdüğünü bildirmiştir. La Haye, buna gerekçe olarak büyükelçinin gerektiği gibi muamele görmemesi, XIV. Louis'nin talep ve şikâyetlerinin göz ardı edilmesi, uzun süredir yenilemek istedikleri kapitülasyonların tasdik edilmemesi ve hâlâ Fransızlara % 5'lik gümrük vergisi uygulanmasını göstermiştir. Söz konusu taleplerin yerine getirilmesi durumunda görevine devam edebileceğini belirtmiştir. İstanbul Kaymakamı, onun bu düşüncelerini rikâb-ı hümayûn kaymakamı olan Kara Mustafa Paşa'ya bildireceğini, ancak bunların yerine getirilebilmesi için Padişah'ın onayının da gerektiğini ifade etmiştir. Kaymakam Kara Mustafa Paşa, La Haye'e gönderdiği haberde elçinin isteklerinin Sadrazam'a gönderileceğini ve en kısa zamanda cevabın kendisine iletileceğini söylemiştir. La Haye'in cevap beklediği günlerde, kendisini almaya gelen Fransız Donanması İstanbul'a yanaşmıştı. Fâzıl Ahmed Paşa, Mart 1669'da gönderdiği cevabında onun sarayı ziyaret etmesine izin vermişti⁶⁰⁰. Büyükelçi, Kaymakam Kara Mustafa Paşa'nın da hazır bulunduğu bir anda Nisan 1669'da Padişah'la görüştü. Elçinin yakınmalarını dinleyen Kaymakam, "*Pâdişah, Fransa İmparatoru'nun dostluğunu korumak arzusundadır, ancak onun da gerçek bir dost gibi davranması adaletin gereğidir.*" sözleriyle XIV. Louis'yi eleştirmiş ve arkadan çevirdiği işleri hatırlatmıştır⁶⁰¹.

Osmanlı Devleti, Fransa'nın bu ikiyüzlü siyasetine karşı diplomatik yollarla cevap vermiştir. Örneğin, İngiltere ve Hollanda gibi devrin ticarete yıldızı parlayan ülkeleri %3 gümrük vergisi öderken, Fransa %5 ödeme yapmak zorunda

⁵⁹⁹ Yılmaz Öztuna ve Vahid Çabuk, Sadaret Kaymakamı olarak Kara Mustafa Paşa'yı zikretmektedirler. Bk. Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. 5, s. 394-395; Vahid Çabuk, *a.g.e.*, s. 131-132. Ancak söz konusu dönemde Kara Mustafa Paşa, Yenişehir'e geçen Padişah'a eşlik etmişti. Bk. *Vekâyi 'nâme*, s. 318. Ayrıca La Haye'i ilk dinleyen Sadaret Kaymakamı ile daha sonra kendisiyle yazışan kaymakamın farklı kişiler olduğu Jean Chardin'in seyahatnamesinde açık bir şekilde ortadır. Jean Chardin, *a.g.e.*, s. 51-52.

⁶⁰⁰ Jean Chardin, *a.g.e.*, s. 51-52; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 183.

⁶⁰¹ Faruk Bilici, *XIV. Louis ve İstanbul'u Fetih Tasarısı*, s. 44-45, Dipnot: 24.

birakılmıştır⁶⁰². Osmanlı hükümetiyle kapitülasyonları yenileme girişiminden eli boş dönen La Haye, 1670'te Fransa'ya geri çağırılmıştı. Onun yerine gönderilen Marquis de Nointel, 20 Ağustos 1670 günü İstanbul'a yola çıkmış, 22 Ekim 1670 günü İstanbul'a ulaşmıştır. Selefî gibi onun da asıl amacı, kapitülasyonları yenilemek ve uzun süredir %5 ve daha fazla ödedikleri gümrük vergisini %3'e düşürebilmektir⁶⁰³.

İstanbul'a büyük bir gösterişle giren Marquis de Nointel, 10 Kasım'da Beyoğlu'nda bulunan sefir konağına geçmişti. Burada Fransız sefaret heyetiyle bir dizi görüşmeler gerçekleştirmiş, bir müddet sonra İstanbul Kaymakamı'yla buluşarak Padişah'la görüşmek istediğini dile getirmiştir. Ona Padişah'tan önce Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'yla görüşmesi gerektiği iletilmiştir⁶⁰⁴. Kendisine verilen emirleri doğrudan Padişah'a bildirmesi istenen Nointel'in aracısız bir şekilde Sultan'la görüşme isteği olumsuz karşılanmış; ayrıca bu durum, erken gitmeyi planladığı Edirne'ye gitmesini geciktiren sebep olmuştur⁶⁰⁵. İstanbul'da daha önce hapsedilen Jean de La Haye'in serbest bırakılıp Fransa'ya gönderilmesinden kısa bir süre sonra yeni Fransız elçisi mektup ve hediyelerini teslim etmek, kapitülasyon şartlarını yeniden görüşmek niyetiyle Edirne'ye geçmiştir⁶⁰⁶. Buraya geldiğinde onu ilk olarak Merzifonlu Kara Mustafa Paşa

⁶⁰² Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. 5, s. 416. Söz konusu dönemde Akdeniz ticaretinde yükselişe geçen İngilizler ve Hollandalılar, Fransızlar gibi menfaatleri doğrultusunda büyük uğraş vermişlerdi. XVII. yüzyılda büyük ilerleme kaydeden bu devletler, sanayilerini kendi ülkelerinde kurmakla kalmamış; ayrıca dışa yönelik bir ekonomik hareketlilik göstermişlerdi. Osmanlı Devleti'nden elde ettikleri kapitülasyonlar, bu süreçte önemli katkılar sağladı. Bu hızlı çıkışları, onları bir yandan Doğu Akdeniz'de öncü konuma getirmiş, diğer yandan bu sahada Cenevizliler ile Venediklilerin yerini kapmalarını sağlamıştı. Onların bu yükselişinde, Venedik'in mücadele verdiği Kandiye Savaşı'nın önemli payı vardı. Bu iki ülke, zikredilen dönemde çıkış yakalarken, Fransa özellikle 1625-1675 yılları arasında Akdeniz'deki ticarî rolünde bir gerileme yaşamaktaydı. Son yıllarda yaşadıkları bu gerilemenin başlıca sebeplerinden birisi Osmanlı Devleti'nin savaş hâlinde bulunduğu devletlere arka çıkmasından başka bir şey değildi. Bk. Robert Mantran, *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*, Mehmet Ali Kılıçbay (çev.), İmge Kitabevi, Ankara 1995, s. 116-117.

⁶⁰³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 210; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 12-13. Marquis de Nointel, İstanbul'a ayak bastığında yanında daha önce Fransa'ya diplomatik görüşmeler yapmak üzere gönderilmiş olan Süleyman Ağa da mevcuttu. Jean Chardin, *a.g.e.*, s. 55.

⁶⁰⁴ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. 5, s. 417-418; Yılmaz Öztuna, *Türk Tarihinden Yapraklar*, s. 324-325. Öztuna, zikredilen günlerde İstanbul Kaymakamı'nın Kara Mustafa Paşa olduğunu ve Nointel ile görüşmeyi onun yaptığını yazmaktadır. Oysa Padişah'ın emriyle 30 Ekim 1670 günü hâlihazırda İstanbul Kaymakamı bulunan Uzun İbrahim Paşa ile Budin Beylerbeyi Mahmud Paşa'nın vazifelerinin karşılıklı olarak değiştirildiği ve Mahmud Paşa İstanbul'a gelene kadar bu görevi yine İbrahim Paşa'nın sürdüreceği bilinmektedir. Kaldı ki, Kara Mustafa Paşa, 8 Kasım 1670'te Fâzıl Ahmed Paşa'nın Sultan Mehmed'le birlikte ava katılması nedeniyle Edirne'de kaymakam olarak bırakılmıştı. Dolayısıyla Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın belirtilen dönemde İstanbul Kaymakamı olması pek mümkün görünmemektedir. Söz konusu tayinler için bk. *Vekâyi'-nâme*, s. 345; *Târîh-i Râşid I*, s. 148; *Silahdâr Târîhi I*, s. 560.

⁶⁰⁵ Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 238.

⁶⁰⁶ Jean Chardin, *a.g.e.*, s. 56.

karşıladı. Nointel'in bu görüşmeden edindiği ilk izlenim Osmanlı Devleti'nin pek de uzlaşma taraftarı olmadığıydı. Çünkü henüz ilk görüşmesinde imtiyazların yenilenmesi hususunda yardım ve ricalarını iletmişti Kara Mustafa Paşa, ona %3'lük vergi verme şartına dair ümitlenmemesini söylemişti. Ayrıca Paşa, Nointel'e yönelerek vergi maddesi hariç diğer isteklerin onaylanmasında herhangi bir güçlük çekilmeyeceğinin selefine bir önceki görüşmede söylendiğini gülerek bildirmişti. Onun bu tavsiyesine mukabil elçi, kendisine teşekkür etmiş; ancak, bu durumun kendisine verilen vazifeyi yapmak için engel olamayacağını belirterek karşılık vermişti⁶⁰⁷.

Nointel'in Osmanlı devlet geleneğine uygun olmayan bir tarzda doğrudan Dîvân-ı Hümayûn'da Padişah'la görüşme isteği müzakerelerin önünü tıkadı. Fransız hükümeti, bu durumun Fâzıl Ahmed Paşa'nın kendilerine olan şahsî kininden kaynaklandığını düşünmekteydi. Nointel, Sadrazam'la anlaşabilmek için onun üzerinde nüfuzu gittikçe artan tercüman Panayotti'den destek almayı düşünmüş; fakat, taleplerini sunduğu metin Sadrazam'ın isteklerini karşılamaması nedeniyle geri çevrilmişti⁶⁰⁸. Öyle ki 2 Şubat 1671 günü toplanan divanda huzura çıktığında, yanında getirdiği mektup ve hediyeleri sunmasına rağmen beklediği ilgiye mazhar olamamıştı⁶⁰⁹. Kapitülasyonları yenilemek arzusundan vazgeçmeyen Nointel, bu isteğine yaklaşık iki buçuk yıl büyük sıkıntılar yaşadıktan sonra kavuşabilmişti⁶¹⁰. Sadrazam, görüşmelerin devamını Reisülküttab'a havale etmişti. Onunla görüşen Nointel, büyük oranda antlaşma sağlamış görünüyordu. Fakat bu konuda acele eden büyükelçi, gaflete düştüğünden Reisülküttab'ın elinden onaylanmış yazılı metni almayı ihmal etmişti. İlerleyen dönemde kendisine verilen kapitülasyon metninde yer alan uyuşmazlıkları düzeltmemekle birlikte yaptığı itirazlar sonuçsuz kalmış ve ümidi boşa çıkmıştı⁶¹¹.

Fransızlar, İngiliz ve Hollandalılar gibi %3'lük gümrük vergisi tarifesine uzun uğraşlar sonucu nihayet 16 Nisan 1673'te erişmişti. Vergi maddesine ek olarak, İstanbul'da temsilcileri olmayan milletlerin kendi bayrakları altında ticaret etme özgürlüğünü, Kızıldeniz üzerinden Hindistan'a geçme iznini, Beyoğlu'nda yerleşik

⁶⁰⁷ Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, C. II, s. 67.

⁶⁰⁸ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 13-14; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 238-240.

⁶⁰⁹ *Vekâyi'-nâme*, s. 346; *Târîh-i Râşid I*, s. 148; *Silahdâr Târîhi I*, s. 560; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 14-15.

⁶¹⁰ Galland, Nointel'in bu macerası hakkında tafsilatlı bilgiler vermektedir. Fransız elçinin bu süreçte yaşadığı bazı sıkıntılar için bk. Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, C. II, s. 59-66.

⁶¹¹ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 17.

Katolik halkın hâmililiğiyle beraber Hristiyan hastanesi idaresinin Galata rahiplerine verilmesini elde etmişti⁶¹². Ancak uzun yıllar Ortodokslar tarafından onarılan ve himaye edilen Kudüs'teki kutsal yerlerin yönetiminin Hristiyan Katolik Kilisesi'ne bırakılmasını sağlayamadı. Aksine bu konuda onunla fazla görüşmek istemeyen Köprülüzâde, konunun Reisülküttab'la halledilmesini istemişti⁶¹³.

Kara Mustafa Paşa sadaretinde başından geçen hadiselerden dolayı Marquis de Nointel uzun süre gündemden düşmeyen bahtsız bir diplomat olarak ün salmıştı. Bu iki devlet adamı arasında yaşanan iskemle hadisesi, Osmanlı-Fransız ilişkilerine damga vuracak nitelikte yeni bir krize yol açmıştı. 1677 baharında Kara Mustafa Paşa⁶¹⁴ yabancı devletlerin temsilcilerini İstanbul'da kabul edecekti. Söz konusu kabullerin ilki bu konuda aceleci ve hevesli olan Fransız temsilci Marquis de Nointel ile başlamıştı. 22 Nisan 1677 günü yeni Sadrazam'ı görmeye gelen Nointel, somurtkan bir Osmanlı kâhyasının odasında herhangi bir konuşma veya ağırlama olmadan üç saat beklemek zorunda kalmıştı. Nihayet divana çağrıldığında beklediği ilgiye mazhar olmaması nedeniyle epey gerildiği belirtilmektedir. Gördüğü muameleden ötürü öfkelenen büyükelçi koridordan görüşme yerine geçerken çavuşları sağdan soldan iterek tepkisini göstermişti. Oturacağı yere geldiğinde, karşılaştığı manzara öfkesini daha da artırmıştı⁶¹⁵. Görünüşe göre, Nointel'in oturacağı iskemlenin teşrifattaki yeri değiştirilmiş, sedir hizasında olması gerekirken daha alçağa ve uzağa konmuştu. Tercümanına emrederek derhâl olması gereken yere konulmasını istemişse de Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın adamlarından biri sandalyeyi alıp eski yerine tekrar koymuştu. Sinirlerine hâkim olamayan Nointel, bu kez iskemleyi eline alarak istediği yere kendisi koyup üzerine oturmuştu. Elçinin bu hareketi, yan odada bekleyen Kara Mustafa Paşa'ya bildirildiğinde, elçinin tercümanını çağırarak efendisine iskemleyi istenilen yere yerleştirip orada oturması gerektiğini söylemesini emretti. Ancak büyükelçi tercümanın sözlerine kulak asmayıp diline hâkim olmasını istedi. Bir türlü sakinleşmeyen Nointel'e bu defa yakın dostu olan tercüman Mavrokordato gönderildi. Baştercüman Nointel'e

⁶¹² Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 202-203; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 18-19. Yenilenen kapitülasyon metni için bk. BOA, *TS.MA.d*, 7018/2, vr. 1b-7b.

⁶¹³ Nointel'in bu konuda 13 Mayıs 1676'da Sadrazam ile yaptığı müzakerenin detaylarını Fransız bakana gönderdiği mektubunda görmek mümkündür. Faruk Bilici, *a.g.e.*, s. 110, Dipnot: 16; Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 203; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 19.

⁶¹⁴ Sadrazam, 2 Nisan 1677 günü Edirne'den büyük bir alayla ayrıldıktan sonra 13 Nisan günü İstanbul'a varmıştı. *Vekâyi'-nâme*, s. 457.

⁶¹⁵ George Frederick Abbott, *Under the Turk in Constantinople*, s. 197-198.

yanaşarak İtalyanca “*Sadrazam iskemlenin aşağıya konulmasını emrediyor.*” demesi üzerine “*Sadrazam kendi iskemlesine hükmedebilir, benimkine değil!*” yanıtını aldı. O anda birden ortaya çıkan çavuşbaşı kızgın bir şekilde “*Kaldır, kaldır!*” diye seslenince Nointel ne olduğunu anlamadan altındaki iskemlesinden oldu. Bu muameleye daha fazla tahammül edemeyen büyükelçi görüşme odasından ayrılıp, atına atlayarak geri döndü. Getirdiği hediyeler de onunla gitti. Nointel’in gittiği haberini alan ve bunu oldukça sakın karşılayan Sadrazam Kara Mustafa Paşa, onun arkasından yalnızca “*Bırakın cehenneme gitsin!*” demekle yetindi⁶¹⁶.

Yaşanan bu kriz üzerine Fransa Kralı XIV. Louis, elçisine yolladığı mektupla geçmişteki diplomasi kurallarına aykırı düşen hiçbir görüşmeye katılmamasını emretti⁶¹⁷. Bu muamele, Hristiyan dünyasının amansız muhalifi olarak tasvir edilen Kara Mustafa Paşa’nın diplomasideki değişen yüzünü ortaya koyuyordu⁶¹⁸. Öte yandan yukarıda zikredilen “*İskemle Hadisesi*” tüm Avrupa’nın dikkatini çeken ve neredeyse Osmanlı Devleti ile Fransa arasında bir kopuşa yol açan olaylar zincirinin başlangıcıydı.

Fransız elçi, krize yol açan bu hadisede eski usule dönülmediği sürece bir görüşme yapmayacağını söylemiştir. Nitekim o, XIV. Louis’nin de emri üzerine, ülkesinin şanına uygun olmayan bu girişimi kabul edilebilir bir diplomatik tutum olarak görmemişti. Oysa Sadrazam Kara Mustafa Paşa tarafından uygulanmaya başlayan bu yeni temayül diğer yabancı temsilciler tarafından kabul görmüştü. Bu hadiseler yaşanırken Nointel’in adamlarından birinin karıştığı bir olay onu iyice güç duruma sokmuştu. Hadise, Karadeniz Boğazı’na bir ve İstanbul’a ise üç buçuk saat uzaklıkta bulunan su kemerleriyle meşhur Belgrad köyünde gerçekleşmişti. Kemerler vasıtasıyla İstanbul’a getirilen su kaynaklarının tamamı burada büyükçe bir havuz ya da sarnıçta toplanıyor ve şehir halkının su ihtiyacı buradan karşılanıyordu. Hristiyanlar,

⁶¹⁶ George Frederick Abbott, *Under the Turk in Constantinople*, s. 197-199; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 211-212; Sevil Gözübüyük, “Osmanlı-Fransa İlişkilerinde Diplomatik Protokol Unsuru Olarak “İskemle” (XVI.-XVII. Yüzyıllar)”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 6, 2018, s. 111-112. İskemle hadisesiyle ilgili yapılan bir başka çalışma için bk. Géraud Poumarède, “La Querelle Du Sofa. Étude Sur Les Rapports Entre Gloire Et Diplomatie”, *Histoire, Économie et Société*, Vol. 20, No. 2, La Gloire À L’époque Moderne (Avril-juin 2001), ss. 185-197.

⁶¹⁷ Sir Paul Rycha, *The history of the Turks: beginning with the year 1679*, s. 7.

⁶¹⁸ Kara Mustafa Paşa’nın hazırlattığı yeni kanunnameye göre bu tür merasimlerde yabancı temsilcilerin iskemle üzerinde oturması kararlaştırılmıştı. Nişancı sofasında oturmak ise bundan böyle yalnızca Müslüman elçilere has bir durum olarak belirtilmişti. Sadrazam’ın hazırlattığı yeni kanunnameye elçileri ilgilendiren hususlar için bk. Tevkî’î Abdurrahman Paşa, *Osmanlı Devleti’nde Teşrifat ve Törenler, Tevkî’î Abdurrahman Paşa Kânûn-Nâmesi*, Sadık Müfit Bilge (hzl.), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011, s. 17-18.

köpekleriyle burayı ziyaret ettiklerinde hayvanlarının burada yıkanmamalarına büyük özen gösteriyorlardı. Yakalanmaları durumunda sağlam bir cezaya maruz kalabiliyor veya büyük meblağlar karşılığında kurtulabiliyorlardı. Osmanlıların bu su kaynağına büyük önem atfetmesi suyun abdest alınırken kullanılmasından kaynaklanmaktaydı. Nointel'in büyükelçiliği sırasında hizmetlilerinden birisinin adı böyle bir olaya karışmıştı. Bunu duyan Kara Mustafa Paşa, bu olayı büyük bir mesele hâline getirmiş ve bu kişinin ele geçirilip huzuruna çıkarılmasını emretmişti. Fakat büyükelçi, adamının kıyafetlerini değiştirerek kaçmasını sağlamıştı. Elçinin bu teşebbüsü, gerekli cezanın ona yüklenmesine mâl olmuştu. Söz konusu hadiseyi nakleden Gravier D'ortières, bu gelişmenin başta Fransız elçilerine olmak üzere neredeyse tüm elçilere hakaret eden Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın işine geldiğini kaydetmektedir⁶¹⁹.

Tüm bu hadiselerin art arda gelmesiyle Nointel, iskemle tartışmasında Kara Mustafa Paşa'nın isteğini yerine getirmediği takdirde işlerin daha kötüye gideceğini düşünmüştü. Nihayetinde iskemlenin yeri konusunda Sadrazam'ın düşüncesine boyun eğmek zorunda kalmıştı. Büyükelçi, bu hadisenin hem kendi ülkesinde hem de Avrupa'da pek duyulmayacağını hesap ederek konunun kapanacağını düşünmüştü. Ancak düşündüğünün tersi çıkmış, Fransa'nın onurunu zedeleyen bu meselede geri adım attığı için ülkesine geri çağırılmıştır⁶²⁰.

Marquis de Nointel'in Fransa'ya çağırılmasından sonra boşalan yerini doldurmak için İstanbul'a Gabriel de Guilleragues gönderildi. O da Nointel'in yaptığı gibi, Fransa hükümdarının onurunu zedeleyen iskemle meselesini halletmek istemişse de bu dönemde yaşanan yeni bir hadise söz konusu krizi geri plana atmıştı⁶²¹. Fransız gemilerinin Sakız Adası limanında saçtığı dehşet Osmanlı Devleti'yle olan ilişkilerin yeniden gerilmesine sebep olmuştu.

Osmanlı Devleti'yle Fransa arasında yeni bir krize yol açan hadisenin gelişimi şöyleydi. 23 Temmuz 1681 günü seyir hâlindeki dokuz Trablus gemisi, Sakız Adası limanına yanaşmıştı. Aynı gün bunları takip eden meşhur Fransız Amiral Duquesne idaresindeki sekiz Fransız gemisi liman ağzına demirlemiş ve kötü niyetle olmadıklarını göstermek için gemilerin gönderlerine dostluk bayraklarını çekmişlerdi. Aslına

⁶¹⁹ Faruk Bilici, *a.g.e.*, s. 257-259; Sevil Gözübüyük, "a.g.m.", s. 112.

⁶²⁰ Sevil Gözübüyük, "a.g.m.", s. 112; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 212.

⁶²¹ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 31-32; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 212.

bakılırsa, Duquesne komutasındaki Fransız gemileri bahsi geçen Trablus gemilerini ele geçirmek için peşlerinden gitmişti. Bu niyetle, Sapienza Adası'nda Marki Anfreville ile ortak hareket edip birkaç adayı keşiften sonra Sakız limanı önlerinde görünmüştü. Kaleye tüfek atışı mesafesinde demirledikten sonra kale komutanından Trablus korsanlarının teslimini talep etmiş; ancak, Fransız amiralin bu isteği geri çevrilmişti. Ayrıca kale komutanı, Fransız donanmasının harekete geçmesi durumunda karşılık vereceklerini bildirmişti. Limana demirledikten bir saat sonra savaş bayraklarını açan Fransız Amiral Duquesne, derhâl Trablus gemilerinin top ateşine tutulmasını emretmişti. Yaklaşık dört buçuk saat süren top atışlarından hedefteki gemilerin yanı sıra limandaki Osmanlı gemileriyle birlikte kale ve şehirdeki yapılar büyük tahribata uğramış, Sakız'da yaşayan Müslüman ve Hristiyanlardan bazıları canlarından olmuşlardı⁶²².

24 Temmuz'da Sakız kadısı, Duquesne'den olup bitenlerin sebebini öğrendikten sonra olayın Osmanlı Devleti tarafından çözüleceği âna dek ateşi kesmesini istemiştir. Duquesne, her ne kadar amacının Sakız Adası ve sakinlerine zarar vermek olmadığını anlatsa da efendisinin emri doğrultusunda yaptığı bu hareket çok farklı bir hâl almıştı. Yaşanan hadise, 5 Ağustos 1681'de Osmanlı Devleti tarafından öğrenildiğinde olaya duyulan tepki çok sert olmuştu. Kara Mustafa Paşa'yı Alay Köşkü'ne davet eden Padişah, derhâl Kaptanıderya Bozoklu Mustafa Paşa'yı hadisenin içyüzünü öğrenmesi için Sakız Adası'na göndermesini emretmişti. Hemen ardından Suğla Sancağı mutasarrıfı Derviş Ağazâde Mehmed Paşa da Sakız Adası muhafazasına memur edilmişti. 7 Ağustos'ta adaya varan Bozoklu Mustafa Paşa⁶²³, Fransız amiralin Trablus gemilerinin verilmesi hususunda geri adım atmadığını görünce işi sakince çözmeye çabalamıştı⁶²⁴.

⁶²² *Vekâyi'-nâme*, s. 479; *Silahdâr Târihi I*, s. 744; *Zübde-i Vekayîât*, s. 122; *Târih-i Râşid I*, s. 220; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 30-31. Anonim Osmanlı kroniğine göre, Amiral Duquesne idaresindeki Fransız donanmasının Cezayir gemilerini takip etmesinin nedeni ellerindeki bir gemiyi onlara kaptırmış olmalarıydı. *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, s. 132.

⁶²³ Kaptanıderya Bozoklu Mustafa Paşa, Fransız Amiral ile bir araya geldiğinde Fransa'yla barışın sürdüğü bir dönemde Osmanlı topraklarına yaptığı bu girişimin sebebini sorunca, Duquesne, “*Düşmanımızı bulduk, oklanmış şikârimizi ele getürdük yohsa memleket-i Pâdişâhiye kasdımız yokdur. Top serpin-disinden olan ziyânı tazmîn ideriz. Eğer bunlar bize virilmez ise imdâdımız geliyor, cengden dahi kaçmazız.*” yanıtını vermişti. *Silahdâr Târihi I*, s. 745. Bunun üzerine Bozoklu Mustafa Paşa, adada bulunduğu süre içinde iki tarafın arasını düzeltme görevini yerine getirdi. Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 149. 25 Ekim 1681'de iki taraf arasında uzlaşılacak maddeler için bk. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 32.

⁶²⁴ *Vekâyi'-nâme*, s. 480; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 31-32.

Bu sırada divana çağırılan Fransa Büyükelçisi Guilleragues'tan yaşananlar için hesap sorulmuştu. Sadrazam Kara Mustafa Paşa, aralarındaki barışa rağmen yaşanan bu hadiseden ötürü iyice öfkelenmiş ve uzun uzadıya konuştuğu elçiyi azarlamıştı. Osmanlı Devleti'ne danışmadan Duquesne'nin giriştiği bu harekâtın zararlarını karşılaması için resmî bir özür mektubu ve tazminat istenmişti⁶²⁵. Fransa Kralı XIV. Louis tarafından gönderilen itizarnâme ile kıymetli hediyeler Guilleragues'ın kethüdası ve tercümanı vasıtasıyla 29 Ocak 1682'de Yalı Köşkü'ndeki Padişah'a arz edilmişti. XIV. Louis, söz konusu hadisenin bilgisi dışında gerçekleştiğini belirten bir mektup göndermişti. Ayrıca Kral, 90 keselik mücevher ve toplamda 60.000 kuruş değerinde 30 keseden oluşan çeşitli hediyeler⁶²⁶ göndermişti. Sadrazam'ın isteği üzerine yollanan özür mektubu ve hediyeler kabul edilmişti. Ardından Kara Mustafa Paşa'ya bir samur kürk verildiği gibi Padişah'ın affının bir göstergesi olarak elçinin adamlarına da hilatler verilmişti⁶²⁷. Gabriel de Guilleragues, Sakız olayının kapanmasında yardımcı olan Kara Mustafa Paşa ve etrafındaki memurlara da hediyeler vermek zorunda kalmıştı. Armağanların toplamdaki tutarı 250.000 düka idi; fakat, faizleriyle birlikte bu meblağ 400.000 dükaya kadar yükselmişti⁶²⁸. Öte yandan Sakız Adası'nda bulunan Kaptanıderya Bozoklu

⁶²⁵ Elçiden bunu gerçekleştireceğine dair bir temessük istenmiş; aksi takdirde Yedikule zindanında hapsedileceği bildirilmişti. Talep edilen tazminat ödenmedikçe burada kalacağı söylenmişti. Yine bu tarz bir olayın tekrar yaşanması hâlinde ülkedeki bütün Fransız konsolos ve tüccarlarının aynı muameleyi göreceği belirtilmişti. Buna mukabil Fransız elçi, temessük vermeye ve bu tazminatı ödemeye kâdir olmadığını ifade ederek hapsedilmemek suretiyle bu konuyu efendisiyle görüşmek için mühlet istedi. Bu teklifi kabul edilmediği gibi Sadrazam tarafından bu işe kendisinin memur olduğu ve seleflerinin bu tür zararları bu şekilde çözdüğü bildirildi. Fakat elçi kendi fikrinde ısrar edince huzurdan çıkarılarak bir süreliğine Çavuşbaşı Mehmed Ağa'nın odasına hapsedildi. Bundan sonra tercüman aracılığıyla Fransa Kralı'nın Padişah'a kıymetli hediyelerle birlikte bir özür mektubu yollayacağına dair söz verdi. Ancak verilen vaadin havada kalmaması için verdiği sözleri içeren bir temessük istendi. Hediyelerin kıymet ve miktarı meselesine gelince elçinin cevabı “*Bir vechle mikdâr ta'yîn idemem; ancak eyle mecnûn değılüm ki, bu tarafdan kabûl olmayup, red olunacak hediye tertîb idüp, arz eyleyeyim. Elbette, pesen-dide ve kabûl olunacak tuhaf u hedâyâ tedârük olunur.*” şeklinde oldu. Fakat miktarına dair net birşey söylemesinin mümkün olmadığına işaret ederek belirsiz yanıtlar verdi. Ülkesinde sözüne güvenilir birisi olduğunu ifade ettikten sonra akıbetine dair verilecek emri beklediğini bildirdi. Elçinin sözleri önce Kara Mustafa Paşa'ya ve ardından telhisle Padişah'a bildirildiğinde serbest bırakılarak hanesine gitmesine izin verildi. *Vekâyi'-nâme*, s. 480-483; *Silahdâr Târîhi I*, s. 745-748. Ayrıca krş. George Frederick Abbott, *Under the Turk in Constantinople*, s. 359-360.

⁶²⁶ Söz konusu hediyeler için hazırlanan 19 Cemaziyelevvel 1093/26 Mayıs 1682 tarihli listenin kaydı için bk. BOA, *TSM.A.d*, 14, vr. 21a. Listede yer alan hediyelerin neşredildiği bir çalışma için ayrıca bk. Fatma Açıkgöz, “Fransızların 1681 Sakız Saldırısında Verdikleri Zarar Karşılığında XIV. Louis Tarafından IV. Mehmet'e Gönderilen Tarziye Hediyeleri”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 1, (Ocak 2011), s. 68-69. Elçiden talep edilen hediyeler hakkında bk. Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 345.

⁶²⁷ *Vekâyi'-nâme*, s. 484; *Silahdâr Târîhi I*, s. 748.

⁶²⁸ Robert Mantran, *XVI.-XVII. Yüzyıl'da İstanbul'da Gündelik Hayat*, Mehmet Ali Kılıçbay (çev.), Eren Yayınları, İstanbul 1991, s. 136.

Mustafa Paşa adanın topa tutulmasından doğan zarar için Fransız Amiral'den tazminat aldığı gibi hayatını kaybedenlerin diyetlerini de ödetmişti⁶²⁹.

Sonuç olarak Fransızların Kuzey Afrika'nın farklı bölgelerinde yaptığı gibi 1681'de payitahtın çok yakınında bulunan Sakız Adası'na karşı başlattığı bu teşebbüs uzun vadede Osmanlı-Fransız münasebetlerine ilişkin basit hadiseler olmayıp, Akdeniz'de ciddi bir tehlike olduğunu hissettiren ve bilinçaltında suçluluk yatan Fransa'nın izlediği siyasetin dışavurumuydu⁶³⁰.

2.2.5. Osmanlı-İngiltere İlişkileri

16. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan bazı diplomatik gelişmeler, Osmanlı-İngiltere ilişkileri açısından önemli bir dönemin başlangıcını teşkil etmiştir. Aynı asrın ortalarından itibaren Doğu Akdeniz'deki etkinliği sekteye uğrayan İngilizler, buradaki faaliyetlerini yeniden düzene koymak için harekete geçmişti. Bu doğrultuda ilk girişim, Edward Osborne ve Richard Staper isimdeki İngiliz tüccarlar tarafından gerçekleştirilmişti. Bu iki tüccar, Osmanlı yönetimiyle iletişime geçerek Osmanlı topraklarındaki ticaret koşullarını görüşmek üzere Joseph Clement ve John Wright'ı İstanbul'a yollamayı kararlaştırmışlardı. Clement, 1575 yılında yola çıkmış, İstanbul'da kaldığı bir buçuk yıllık süre zarfında Osmanlı devlet adamlarıyla görüşmeler yapmış ve Osmanlı topraklarında yapılacak ticareti idare edecek bir temsilci için seyahat izni elde etmişti. Buna bağlı olarak 1578'de İstanbul'a gelen İngiltere elçisi William Harborne (1542-1617), bir yandan ticarî faaliyetlerle meşgul olurken öte yandan devrin padişahı III. Murad (sal. 1574-1595) üzerinde nüfuz sahibi Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa, Hoca Sâdeddin ve Dîvân-ı Hümâyûn tercümanlarından Mustafa Çavuş gibi bazı devlet adamlarıyla temasa geçmiş ve ertesi yıl baharında Padişah tarafından İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth (1533-1603)'e hitaben bir nâme alıp ülkesine dönmüştü. Padişah gönderdiği mektupta, İngiliz tacirlere Osmanlı ülkesinde ticaret hakkı tanıdığını, gümrük vergilerini ödemek suretiyle serbest ve güvenli bir şekilde ticaretlerini sürdürebileceklerini belirtmiştir. Aynı yıl içerisinde Harborne, İngiltere Kraliçesi'nden getirdiği teşekkür

⁶²⁹ İsmail Hâmi Dânişmend, *a.g.e.*, s. 450.

⁶³⁰ Faruk Bilici, *a.g.e.*, s. 16.

mektubunu Padişah'a sunmuştur. Bu yazışmalar⁶³¹, İngiltere elçisinin amacına hizmet etmiştir. Neticede İngiltere elçisi, 1580 Mayıs'ında Osmanlı topraklarında Britanya vatandaşlarına serbest ticaret yapma hakkı sağlayan ilk ahitnameyi elde etmeyi başarmıştır. Kazanılan bu imkân doğrultusunda bazı İngiliz ticaret şirketleri, Osmanlı ülkesinde yürütülecek ticarî faaliyetleri idare etmek adına bir şirket kurulması için Elizabeth'ten müsaade istemişlerdi. 11 Eylül 1581'de verilen izin doğrultusunda, 12 tüccara yedi sene boyunca Osmanlılar ile ticaret yapma hakkı verilmiştir. Böylelikle ticarî faaliyetleri yürütecek olan *Levant Company (Doğu Akdeniz Şirketi)* kurulmuş oldu⁶³². Bu şekilde teşkilatlanarak Osmanlı topraklarında ticaretine devam eden İngilizler, Fransa'nınkiyle benzer kapitülasyonlara sahip olunca farklı limanlarda ticaret merkezleri açarak denizlerde Fransa'yı geride bırakmıştır. Kendi bayrakları altında ticaret serbestisi elde eden İngilizlerin ardından Hollandalıların da devreye girmesi sonucu Akdeniz, 17. yüzyıl süresince İngiliz ve Kuzey kapitalizminin odak noktası hâline gelmiştir⁶³³. Bundan önce Akdeniz'de Fransızlarla beraber ticareti tekelleştiren Venedik'in Girit'i Osmanlılara kaybetmesi bölgedeki siyasî ve ekonomik vaziyeti daraltmış ve ticarî üstünlüğün İngiltere ile Hollanda'ya kaptırılmasına yol açmıştır⁶³⁴.

Osmanlı-İngiliz münasebetlerinin ilerlemesinin ana itici gücü, İngiltere'nin bölgedeki ekonomik kaygılarıydı. Dolayısıyla İngiliz menfaatleri, 17. yüzyılda iki devleti doğrudan yüzleştiren temel faktör olmuştur. 1580'de tanınan ilk kapitülasyondan sonra İngilizler, 1662 senesine dek çeşitli eklemelerle düzelttikleri bu ayrıcalıkları sekiz kez daha tekrar etmişti⁶³⁵. İngiltere'nin Doğu Akdeniz'de izlediği siyaset, bu süreçte Osmanlı Devleti'yle süren ilişkilerini kolaylıkla geliştirmesinin önünü açmıştır⁶³⁶.

⁶³¹ Osmanlı Padişahı ve İngiltere Kraliçesi arasında gerçekleştirilen yazışmalar için bk. Akdes Nimet Kurat, "III. Murad'dan Kraliçe Elizabeth'e Gönderilen Name", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 1, (1949), s. 19-24.

⁶³² Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri (1580-1850), Balta Limanı'na Giden Yol*, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 14-18. İngiltere elçisi Wiliam Harborne'nin İstanbul elçiliğini ele alın bir çalışma için bk. H. G. Rawlinson, "The Embassy of William Harborne to Constantinople, 1583-8", *Transactions of the Royal Historical Society*, Vol. 5, (1922), s. 1-27.

⁶³³ Faruk Bilici, *a.g.e.*, s. 15.

⁶³⁴ Despina Vlami, *Trading with the Ottomans: The Levant Company in the Middle East*, London-New York. I. B. Tauris, 2015, s. 88.

⁶³⁵ Osmanlı Devleti, ilk kapitülasyondan sonra sırasıyla 1601, 1607, 1612, 1618, 1621, 1641, 1647 ve 1662 yıllarında İngilizlerin talebi üzerine yeri geldiğinde yeni ayrıcalıklar da vererek bu antlaşmaları yenilemişti. Michael Talbot, *British-Ottoman Relations, 1661-1807: Commerce and Diplomatic Practise in Eighteenth-Century Istanbul*, Woodbridge: The Boydell Press, 2017, s. 28.

⁶³⁶ Söz konusu dönemde Osmanlı Devleti ile Fransa'nın arası açılmakta iken İngiltere'yle olan münasebetler bunun tersine iyi yönde seyretmekteydi. İki ülkenin mensupları arasında çıkan ve büyük problemlere neden olmadan halledilen bireysel sürtüşmeler dışında çıkarlarını savunmak için akıllı

İngiltere, Akdeniz'deki ekonomik çıkarlarını bundan böyle hiç ihmal etmedi. İstanbul'a gönderilen İngiliz elçileri, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'yle olan ekonomik çıkarlarını sürdürmek ve elde ettiği kapitülasyonlarla bunu daha iyi hâle getirmek amacıyla girişimlerini her fırsatta devam ettirmişti. İngiltere Kralı II Charles, bu niyetle, Daniel Harvey ismindeki büyükelçisini İstanbul'a gönderip kendilerine tanınan ayrıcalıklar hakkında Osmanlı yetkilileriyle görüşmesini istemiştir. İngiliz elçinin Osmanlı topraklarına ayak bastığı dönem, Padişah'ın kışı geçirmek maksadıyla Selanik'te bulunduğu günlerdi. Daniel Harvey, Padişah'la görüşeceği vakte kadar Levant Şirketi'nden talimatlar almaya devam etmişti. Yanında getirdiği sekreteri George Etherege'nin⁶³⁷ elinden geçen bu resmî yazışmalar, elçinin vazifesinin mahiyetini açıkça ortaya koymaktadır. Bu yazışmalardan anlaşıldığına göre, 1669 Kasım'ının başlarında Sultan'ı görmek için yolculuğa çıkan Harvey'nin görevi, aldığı emirleri ve yanında bulundurduğu hediyeleri resmî makamlara teslim etmek, kapitülasyonları yenilemek ve ticarî antlaşmalar sağlamaktı. İstanbul'dan Yenişehir'e olan bu yolculukta ona sekreteri George Etherege de eşlik etmişti. Büyükelçi ve yanındakiler Selanik'e gelmiş; fakat Sultan'la görüşebilmesi için bir süre daha beklemesi gerektiği bildirilmişti⁶³⁸. Harvey, Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'nın Girit'te bulunması nedeniyle diplomatik temaslarını Sultan IV. Mehmed ve Kaymakam Kara Mustafa Paşa ile gerçekleştirmek zorunda kalmıştı.

İngiliz büyükelçisi, kendisi için hazırlanacak karşılama töreninin Sultan IV. Mehmed'in şehre gelişinden bir sonraki günün sabahı olacağını öğrenmişti. Avlanmaya çıkmış olan Sultan, gece yarısı adamlarını büyükelçiye yollayarak görüşme için ertesi gün sabahının erken saatlerinde hazırlanmasını istemiştir. Böylelikle büyükelçinin karşılanacağı vakit teşrifat alayının hazır bulunması için zaman kazanılmış olacaktı. Harvey, her ne kadar Padişah'ın huzuruna istediği vakitte çıkamamış olsa da İngiltere Kralı ve onun gönderdiği emirlerine saygı duyulduğuna tanıklık etmiştir. Nitekim Kara Mustafa Paşa, bu elçilik heyetinin emniyetine yönelik Padişah'tan talimat almıştı. Buna

davranan İngiltere, bölgede Osmanlı karşıtı gelişmelere mesafeli durmaya çalışıyordu. Örneğin Girit Savaşı sırasında gösterdiği tutum Divân-ı Hümayûn nezdindeki itibarının yükselmesini sağlıyordu. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 39.

⁶³⁷ Oyun yazarı ve diplomat olan Etherege, 1668 ve 1671 yılları arasında İngiliz Büyükelçisi Sir Daniel Harvey'nin sekreteri olarak İstanbul'da bulunmuş ve görev yapmıştır. 1670 Temmuz'unda hastalanmış ve 1671 baharında İstanbul'dan ayrılarak memleketine geri dönmüştür.

⁶³⁸ Thomas H. Fujimura, "Etherege at Constantinople", *Publications of the Modern Language Association*, Vol. 71, No. 3 (Jun., 1956), s. 475-476.

göre, elçilik heyetine olumsuz bir harekette bulunacak olanlar Merzifonlu tarafından derhâl cezalandırılacaklardı. Sir Daniel Harvey, pazartesi günü Etherage eşliğinde Kaymakam Kara Mustafa Paşa'yı ziyaret etmiştir. Kara Mustafa Paşa'yı gözlemleme fırsatı bulan büyükelçinin sekreteri Etherage, büyükelçiyi oldukça havalı bir törenle kabul eden Merzifonlu'yu tam bir Hristiyan düşmanı olarak tanımlamıştır. Sir Daniel Harvey'nin Sultan ile görüşmesi bundan sonraki gün gerçekleşmişti. Bu görüşmeye eşlik eden Etherage, resmî törenlere ilgi duyan bir kişiydi. Mutlak sessizliği koruyan yeniçeriler arasından geçtikten sonra, İngiliz elçisi ve beraberindekiler en iyi şekilde ağırlanmışlardı. Daha sonra, görevlilerle birlikte Padişah'ın huzuruna çıkıp karşısında eğilerek protokol kurallarını yerine getirmişlerdi. Odaya yalnız Sir Daniel Harvey, Etherage ve baş tercüman alınmıştı. Sultan IV. Mehmed⁶³⁹, yanında Kara Mustafa Paşa'nın bulunduğu yüksek bir tahtta oturuyordu. Onun bu gibi törenlerde genellikle sessizliğini koruduğuna ve hiçbir ilgi veya dostluk belirtisi göstermediğine dikkat çeken Etherage, görüşmenin çok katı bir resmiyet içerisinde gerçekleştiğini ifade etmiştir. Büyükelçi, tercümana yönelerek Sultan'ı Kandiye'deki başarısından dolayı tebrik eden ve İngiltere Kralı Charles'ın dostluğunun samimiyetini gösteren mektubu okumasını emretmiştir. Bundan sonra mektup, Sultan'ın yanında duran Kaymakam Kara Mustafa Paşa'ya verildi. Sultan bu görüşmede alışılmış uygulamaların dışına çıkarak Harvey'ye yüz yüze konuşacak başka bir şeyi olup olmadığını sormuştu. Bunun üzerine büyükelçi, kapitülasyonların yenilenmesini ve bazı yeni maddelerin eklenmesini rica etmişti. Padişah, bu isteği üzerine onu Kara Mustafa Paşa'ya yönlendirmiş ve bu konuda onun yardımcı olabileceğini belirtmiştir. Bununla birlikte, Merzifonlu'ya iki taraf arasındaki ticarî antlaşmaya aykırı davranışlara cezalarının verilmesini emretmiştir. Kapitülasyonların yenilenmesi konusuna gelince Rycout, Kaymakam Kara Mustafa Paşa'nın böyle bir teşebbüs için Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'nın gelmesini beklemeyi teklif ettiğini, aksi takdirde onun bundan memnun olmayabileceğini ileri sürerek Padişah'ın ayaklarına kapanıp rica ettiğini ifade etmektedir. Bu durum karşısında Sultan IV. Mehmed, onun bu isteğini olumlu karşılamış ve kapitülasyonların yenilenmesi için Sadrazam'ın gelişini beklemelerini istemişti. Rycout'un anlattıklarına bakılırsa,

⁶³⁹ Sultan IV. Mehmed'i dikkatle inceleme fırsatı bulan Etherage, onu şöyle tasvir etmekteydi: “Yaklaşık otuz yaşında, orta boylu, zayıf ve uzun çehreli bir adamdı. Son zamanlarda sakallarının çenesinde uzamasına izin vermişti. Ten rengi güneşe maruz kalmaktan koyu bir kahverengiydi ve genel olarak çok çirkin olduğu düşünülse de hoşla gitmeyen bir görünüş değildi. Tek uğraşı olan avcılıktan dolayı “Avcı” olarak adlandırılırdı.” Bk. Thomas H. Fujimura, “a.g.m.”, s. 477.

görüşme bu şekilde sona ermiştir. Kapitülasyonlar hakkında Kaymakam Kara Mustafa Paşa'ya yönlendirilen İngiliz heyeti, Paşa ile başka bir görüşme yapabilmek için adımlar atmış; ancak, Sadrazam'ın geri dönmek için yolda olduğu söylentileri üzerine bu mesele o gelene kadar ertelenmişti. Kayıtlara göre, Harvey ve arkadaşları Sadrazam'ın gelmesini beklememiş ve Aralık ayında tekrar İstanbul'a dönmüşlerdi⁶⁴⁰. İstanbul'a gelen İngiltere sefaret heyetine katılan papaz John Covel, günlüğünde bu isimlerin görüşmelerine ilişkin olarak Selanik'te bulunan Padişah ve Kaymakam Kara Mustafa Paşa tarafından İngiltere Kralı II. Charles'a hitaben yazılmış iki mektuba yer vermektedir.

Kara Mustafa Paşa, İngiltere Kralı'na yazdığı mektubun başında, “*Mesih milletinin prens ve lordları arasında en şanslısı, Şerefli lord, sonu hayırlı olsun, İngiltere Kralı II. Charles'a*” şeklinde hitap etmiştir. Övgü sözlerinin hemen akabinde liman yetkilisi olması hasebiyle iki ülke arasındaki saygı ve dostluğun sürdürülmesi için Sultan IV. Mehmed adına, Kral'a iyi dileklerde bulunmuştur. Hemen ardından, kapitülasyonları görüşmek için gönderilen Sir Daniel Harvey'nin Kral'dan gelen mektupları kendi eliyle Padişah'a takdim ettiğini belirtmiş ve elçinin de Osmanlı âdetlerine göre onurlu bir şekilde karşılandığına vurgu yapmıştır. Yollanan hediyelerin Sultan tarafından kabul edildiğini ve iyi ilişkilerin devam edeceğini belirttikten sonra kapitülasyon meselesinden söz etmiştir. Buna göre, Harvey'nin kapitülasyonları yenileme isteğine karşılık Sadrazam'ın Girit Seferi'nden dönmesine karar verildiğini; bu nedenle, o geldikten sonra kendilerine cevap verileceğini ifade etmiştir. Mektubun sonunda Paşa, aralarındaki dostluk sayesinde ikili ittifakın gün geçtikçe daha iyi olacağına dair temennisini dile getirmiştir. İkinci mektup da kısaca aynı hususlara değinmekte ve iki devlet arasındaki ittifakın sürdürüleceğine dair dilekleri içermektedir⁶⁴¹.

İngiltere Kralı, İstanbul'da elçilik görevini yürüten Daniel Harvey'nin 1672'deki ölümü üzerine birkaç yıldır Floransa'da ikamet eden ve deneyimli bir diplomat olan Sir John Finch'i onun yerine atamıştır⁶⁴². 1674'te Osmanlı topraklarına gelen Finch, verdiği uzun uğraşlar sonucu ertesi yıl kapitülasyonların yenilenmesini sağlayarak İngiltere

⁶⁴⁰ Thomas H. Fujimura, “a.g.m.”, s. 476-479; Sir Paul Rycout, *The History of the Turkish Empire, from the year 1623, to the year 1677*, s. 221.

⁶⁴¹ John Covel, *a.g.e.*, s. 86-88. Krş. James Theodore Bent (ed.), *Early Voyages and Travels in the Levant, 1670-1679*, London 1893, s. 150-152.

⁶⁴² Michael Talbot, *a.g.e.*, s. 63.

adına oldukça kârlı bir adım atmıştır⁶⁴³. Sir John Finch tarafından güvence altına alınan 1675 tarihli kapitülasyon uzun bir dönem Osmanlı Devleti tarafından İngiltere'ye tanınan ayrıcalıkların son taslağı olup bu metin bir hatt-ı şerif veya farklı yollarla değiştirilerek devam etmiştir⁶⁴⁴. Bu açıdan 1675 senesinin Osmanlı-İngiliz ticarî ilişkilerinde bir milat olduğunu söylemek mümkündür.

Finch, bir mektubunda, “*Benim mükemmel ve cömert arkadaşım*” olarak tanımladığı Fâzıl Ahmed Paşa'nın ölümü üzerine yaşanan sadaret değişikliğinden sonra Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin iyi yönde sürmesini ümit ettiğini ve bu yöndeki uğraşlarına yeniden başlaması gerektiğini yazmıştır. Bu düşüncelerinden hareketle, Finch'in yeni yönetime dair bazı kaygılarının olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Mart 1677 tarihli mektubunda şimdilik her şeyin yolunda gittiğini eklemiştir⁶⁴⁵. Fakat ilerleyen süreçte Sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya yönelik düşünceleri değişen Finch, Mayıs 1677 tarihli mektubunda, onun açık bir şekilde tüm Hristiyanları bezdiren bir düşman kimliğine sahip olduğundan söz etmiştir⁶⁴⁶.

Kara Mustafa Paşa'nın Edirne'ye geçtiği tarihlerde İngiliz vatandaşlarına pahalıya mâl olacak bir hadise meydana gelmiştir. Ticaret amacıyla Levant bölgesine gelen genç İngiliz tüccarlar burada yaşadıkları koşulların zorluğundan dolayı eş ve çocuklarını getiremedikleri için genellikle bekâr yaşamaktaydı. Erken dönemlerde yalnızca İngiliz kadınlarla evli büyükelçiler bu tarz bir girişimde bulunabiliyorlardı. Türk kadınlarına yanaşmaları yasak olduğundan geri kalanların bir bölümü Yunan kadınlarıyla evlenmekteydi. Fakat 1677'de Sadrazam Kara Mustafa Paşa, Padişah'ın tebaasından birisiyle evlenen tüm Batılıların kapitülasyon haklarından mahrum kalacağını ve haraç ödeyen reaya ile aynı statüde olacağına dair bir ferman

⁶⁴³ John Covell, Sir John Finch'in 8 Eylül 1675 günü kapitülasyonların akıbetini öğrenmek için Sadrazam'la görüşmeye gittiğini kaydeder. Covell, Fâzıl Ahmed Paşa ile John Finch arasında geçen imtiyazların yenilendiğine dair görüşmeden şöyle bahsetmedir: “*Vezir konuşmaya başlayarak kapitülasyonların efendimin istediği şekilde yenilendiğini söyledi. Efendim ona teşekkür ederek bu işteki özel gayretinden dolayı kralımızın ona derin bir saygı duyacağını ve kendisine ayrıca minnettarlığını özel olarak iletileceğinden emin olmasını istedi.*” John Covell, *a.g.e.*, s. 191-192. Yenilenen kapitülasyon maddeleri için bk. BOA, A. {DVN.DVE.d, 35/1; TS.MA.e, 408/47. Aynı tarihli kapitülasyona ilişkin bir önsözü de kapsayan metin sureti için bk. BOA, TS.MA.d, 7018/2, vr. 7b-18b.

⁶⁴⁴ 1799 yılından itibaren buna bir savunma antlaşması eklenmiş ve Çanakkale Antlaşması ile İngiliz-Osmanlı Savaşı'ndan (1807-1809) sonra tekrar teyit edilmiş ve 1838'de Balta Limanı Ticaret Antlaşması'na birtakım farklı maddeler ilave edilmişti. Bir başka deyişle 1675'te verilen kapitülasyon metni tarihsel bir belge olarak ilerleyen süreçte belirli tarihsel anların farklı ihtiyaçlarını yansıtmıştır. Son dönemdeki kapitülasyonları yenileme ve ekleme işlemleri daha çok gümrük ve vergi toplama oranları ile uygulamalarını netleştirme ve tanımlama üzerinde yoğunlaşmıştır. Bk. Michael Talbot, *a.g.e.*, s. 29-30.

⁶⁴⁵ George Frederick Abbott, *Under the Turk in Constantinople*, s. 193-195.

⁶⁴⁶ George Frederick Abbott, *Under the Turk in Constantinople*, s. 196.

yayımlamıştı. Yaşanan bu gelişmeyi kaydeden yabancı tarihçiler, bu uygulamanın çok geçmeden İzmir'in zengin tüccarlarından olan Samuel Pentlow'un ölümünün hemen ardından hayata geçirildiğinden söz etmektedirler. Söz konusu hadise genel hatlarıyla şu şekilde cereyan etmiştir. Yaklaşık 30 yıldır İzmir'de tüccarlık yapan Samuel Pentlow dikkate değer bir zenginliğe *-bazı iddialara göre 200.000 ila 500.000 dolara*⁶⁴⁷ sahip olmuştu. Bir iddiaya göre, adamlarının teşvikiyle bu zenginliğe göz diken Sadrazam Kara Mustafa Paşa, Osmanlı reayasıyla evli her Avrupalının bundan böyle kapitülasyonların ayrıcalıklarından yoksun bırakılarak haraç ödeyeceklerini ilan etmiş ve reayadan birisiymiş gibi muamele edileceğini buyurmuştu. Buna göre, bir kısım Levant tüccarları, Kara Mustafa Paşa'nın kaleminin bir darbesi ile aniden haraç ödeyen reaya konumuna düşmüşlerdi. Samuel Pentlow, Osmanlı tebaasından Yunan bir kadınla evliydi. Dolayısıyla onun ölümünün ardından geriye kalan mirası büyük bir tartışma konusu olmuştur. Çünkü evlilik yoluyla Osmanlı raiyyetine geçtiğine hükmedildiği için Pentlow'un mirasının Osmanlı hukukuna göre işlem görmesi kararlaştırılmıştı. Buna karşı çıkan ve Pentlow'un geride bıraktığı eşi ve çocuklarını mirasıyla birlikte gizlice İngiltere'ye göndermek isteyen John Ashby ve Gabriel Smith isimdeki iki İngiliz tüccar Edirne'ye getirilmiş⁶⁴⁸ ve cezalandırılmakla tehdit edilmişlerdi. Pentlow'un mirasının Osmanlı hukukuna göre bölünmesini istemeyen bu isimlerin Osmanlı yetkililerinin izni olmadan dul kalan eşi ve çocuklarıyla birlikte mirasını İngiltere'ye yollama teşebbüsü başarısız olduğu gibi kendilerinin de başına iş açmıştı. Kara Mustafa Paşa, meseleyi İngiliz elçisi John Finch'e bildirmek için İstanbul'a adam yollamıştı. Belirtilene göre Finch, her şey yolunda giderken Sadrazam'la ilişkileri germek istemediği için bu iki İngiliz'e oldukça sinirlenmişti. İngiltere Kralı'nın olumsuz görüşüne rağmen o, Kara Mustafa Paşa'yla restleşmeden ve kapitülasyonları riske atmadan konunun çözülmesinden yana bir tavır takınmıştı. O nedenle, bu hadisede kendisinden yardım istendiyse de fazla etkili olmamıştı. Pentlow'un vasiyetini uygulamaya çalışan Ashby ve Smith'in mirasın miktarı hakkında Osmanlı hükümetini yanlış bilgilendirmeleri işleri daha da güçleştirmişti. Bu iki İngiliz tüccar, Sultan IV.

⁶⁴⁷ Dolar, o dönem içerisinde birçok Avrupa ülkesinde tedavülde olan bir gümüş parayı temsil etmektedir. Kökensel olarak Almanca "Thaler" sözcüğünün değiştirilmiş bir şeklidir. İlk kez 1519 yılında Bohemya'da kullanılan bu para birimi; daler, dalar, daalder veya tallero gibi farklı isimlerle Avrupa'da yaygın şekilde kullanılmıştır. Bk. "Dollar", *Ana Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/dollar>. Erişim: 07/12/2020, Saat: 16:05.

⁶⁴⁸ Samuel Pentlow'un çocuklarına vasilik yapan bu iki İngiliz tüccarın merkeze gönderilmesiyle ilgili hüküm için bk. BOA, A.{DVNS.MHM.d-96, Sayfa/Hüküm 157-801.

Mehmed'e 50.000, Sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya 30.000, kâhyaya da 10.000 dolar vereceklerini vadederek İzmir'e geri dönmüşlerdi. Ancak sözlerinin tamamını tutmadıkları için konunun kapanmasına engel olamamış ve İzmir'deki kaleye hapsedilmişlerdi. 1679 yılının ilkbaharında Pentlow'un dul eşi, iki çocuğundan birini yanına alarak Padişah'la görüşmek ve miras meselesine itiraz etmek niyetiyle İstanbul'a gelmişti. Israrları üzerine evini ve bir miktar parasını geri almayı başarabilen bu kadın, İzmir'e geri döndüğünde bu çabalarının Ashby ve Smith tarafından takdirle karşılanacağını düşünmüştü de onları pek de memnun edememişti⁶⁴⁹. Nihayetinde bu meselenin çözüme kavuşturulması Pentlow'un dul eşinin etkili girişimi sonucunda gerçekleşmiştir. Aktarılan bazı bilgilere göre, bu meseleye dâhil olan dul kadının Sultan'la görüşme isteği ve Sadrazam'ı ona şikâyet etmesi ihtimali Kara Mustafa Paşa'nın daha ılımlı bir tavır takınmasının önünü açmıştır⁶⁵⁰. Ne var ki bu hadise, uzun bir dönem İngiliz Levant Şirketi'nin gündemini meşgul ederek hafızalarda kalmıştır⁶⁵¹. Görünüşe bakılırsa, 1677'den önce Osmanlılar ve Batılılar arasındaki bu tarz evlilikler fazla sorunlu görünmüyordu. İddiaya göre, Kara Mustafa Paşa'nın söz konusu girişimi bu uygulamanın önüne geçmek için atılmış bir adımdı. Hem Osmanlı hem de Batı kaynakları, Sadrazam'ın bu konudaki yeni politikasının ekonomik sonuçlarına vurgu yapmaktadır. Bu politikanın temelinde, malî gelire duyulan ihtiyaç kadar Batılı devletlere tanınan kapitülasyonlara bazı sınırlamalar getirme amacı da vardı. Bu girişim

⁶⁴⁹ Alfred C. Wood, *A History of the Levant Company*, Frank Cass, London 1964, s. 244; Maurits Van den Boogert, "Negotiating Foreignness in the Ottoman Empire: The Legal Complications of Cosmopolitanism in the Eighteenth Century", *Exploring the Dutch Empire: Agents, Networks and Institutions*, Catia Antunes and Jos Gommans (ed.), London: Bloomsbury, 2015, s. 36-37.

⁶⁵⁰ Yaşanan bu hadisede her iki tarafın kendi açısından haklı olduğunu ve buna ilişkin girişimlerde bulunduğunu ifade eden Boogert'in yabancılarla evli dul Osmanlı kadınlarına ve Pentlow'un terekesinin akıbetine ilişkin düşünceleri için bk. Maurits H. Van den Boogert, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi, 18. Yüzyılda kadılar, konsoloslar ve beratlılar*, Ali Coşkun Tuncer (çev.), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 162-166.

⁶⁵¹ Samuel Pentlow'un mirası meselesi ve bu süreçte yaşanan gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Sir Paul Rycout, *The history of the Turks: beginning with the year 1679*, s. 2-3; Roger North, *The Life of the Honourable Sir Dudley North, Knt.*, Commissioner of the Customs, and afterwards of the Treasury to his Majesty King Charles the Second, London 1744, s. 84-89; George Frederick Abbott, *Under the Turk in Constantinople*, s. 266-277. Yukarıda izah edilen konu hakkında yapılmış önemli bir çalışma için bk. Merlijn Olon, "Towards Classifying Avantias: A Study of Two Cases Involving the English and Dutch Nations in Seventeenth-Century Izmir", *Friends and Rivals in the East: Anglo-Dutch Relations in the Levant from the Seventeenth to Early Nineteenth Century*, A. Hamilton-H. de Groot-M. H. van den Boogert (ed.), Leiden: Brill, 2000, s. 176-180.

doğal olarak Osmanlı-Avrupa diplomatik ve ticarî ilişkilerinin Doğu Akdeniz'deki yasal dayanağı olan kapitülasyonları tehdit ediyordu⁶⁵².

Sir John Finch, İstanbul'da görev yaptığı süre boyunca İngiliz vatandaşlarının çıkarlarını müdafaa etmeye devam etmiştir. 1678 yazında Finch, İngiliz tüccar ve adamlarının Osmanlı topraklarında sorunsuz ticaret yapabilmeleri için Dîvân-ı Hümâyûn'a bir arzuhal sunmuştu. İsteğine karşılık olarak İstanbul-İzmir arasındaki yol güzergâhında bulunan yetkililere bir emir gönderilmişti. Gönderilen emirde, İngiliz tacir ve yanındakilerin emniyet içinde yollarına devam etmeleri için gerekli tedbirlerin alınması istenmişti⁶⁵³. 1681 yılı geldiğinde John Finch ülkesine geri çağırılmıştı. Onun İstanbul'daki büyükelçilik görevi istediği ölçüde verimli geçmemişti. Bir iddiaya göre, Floransa'daki görevinden sonra İstanbul'a tayini onun kendi seçimi değildi. İstanbul'un atmosferiyle başa çıkmak için gereken zihinsel dayanıklılık ve savaşma ruhundan yoksundu. Kara Mustafa Paşa'nın cüretkâr acımasızlığıyla yüzleşmek adına İtalya'daki sakin yaşamından vazgeçmek onun için tam bir şanssızlık anlamına geliyordu. Yine de elinden gelenin en iyisini yapmaya çalışmış; fakat çekingen ve telaşlı ruhu onu Sadrazam için kolay bir av yapmıştı. Dolayısıyla elçilik görevini 1681'de İngiltere Kralı tarafından gönderilecek olan halefi Lord Chandos (1642-1714)'a bırakmak zorunda kalmıştır.

Lord Chandos, yakın geçmişte İngilizlerin maruz kaldığı kötü muameleyi protesto eden iki mektupla Osmanlı topraklarına gelmişti. İngiltere Kralı tarafından gönderilen bu mektuplardan biri Sultan IV. Mehmed'e, diğeri Sadrazam Kara Mustafa

⁶⁵² Maurits van den Boogert, "a.g.m.", s. 38. Sadrazam'ın bu teşebbüsünden yaklaşık iki yıl önce İngiltere'ye tanınan 1675 tarihli kapitülasyon metinde İngiliz tüccar ve vatandaşlarının miras meselelerini ilgilendiren madde şöyleydi: "*Ve İngiltere ve ana tâbi' olan yerlerden ve bayrağı altında yürüyenlerden birisi Memâlik-i Mahrûse'de mürd oldukda bâkî kalan emvâl ve erzâkına Beytü'l-mâlcılar ve sâir hükkâm mâl gâyibdir deyü kabz ü dahl ve ta'arruz itmeyüp herkanı İngiltereliye vasiyyet ider ise ana virile, vasiyyetsiz mürd olursa konsolosları veya anda bulunan ol yerlî yoldâşlarına virile, eğer ol mahalde konsolosları veya yerlî yoldâşları bulunmaz ise kâdî tarafından zabt ü kabz olunup ba'dehu İngiltere ilçileri kimi nasb ü ta'yîn ve irsâl iderler ise cümle ana teslim oluna*" Bk. BOA, A. {DVN.DVE.d, 35/1, s. 7-8.

⁶⁵³ Evâsıt-ı Cemaziyelevvel 1089 (1-10 Temmuz 1678) tarihli hüküm şu şekildedir: "*Âsitâne-i Sa'âdet'den İzmir'e deryâdan ve karadan varup gelince kâdırlara ve kethudâ yerleri ve yeniçeri serdârı ve iş erlerine hüküm ki; Asitâne-i Sa'âdet'den mukîm İngiltere ilçisi [John Finch] 'arz-ı hâl gönderüp İngiliz bezirgânlarından Marsparo (?) nâm bezirgân ticâret tarikiyle Eğmür ve Beğpazarı ve İzmir ve Burusa ve Haleb'den Memâlik-i Mahrûse'ye gitmek murâd itmeğle muhâtara olan yerlerde elde cüz ve başına sarık sarınmak istedikde kendüye ve zevâtında olan âdemlerine ve eytâmı ve davarlarına menâzil ve cevânib ahidnâme-i hümâyûna muhâlif kimesneye dahl ü ta'arruz eylemeyüp emîn ve sâlim müür u ubûr itdürülmek bâbında emr-i şerîf ricâ itmeğün kânûn üzre amel olunmak emrim olmuştur. [Fi] Evâsıt-ı Ca sene 89*" BOA, A.{DVNS.MHM.d-96, Sayfa/Hüküm 63/325. Finch'in yine bir diğr İngiliz tacir için yol serbestisi hakkındaki talebine ilişkin verilen emir için bk. BOA, A.{DVNS.MHM.d-96, Sayfa/Hüküm 63/326.

Paşa'ya yazılmıştı⁶⁵⁴. İngiltere elçisi Chandos, bu görevi Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın ölümünün ertesi yılı, yani 1684 senesi sonuna kadar sürdürmüştür. İstanbul'da kaldığı süre boyunca Levant Şirketi'nin çıkarları doğrultusunda hareket etmişse de Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu durum ticarî faaliyetlerini de kötü etkilemişti. 1683'te Osmanlı Devleti'nin Viyana önlerinde hezimet yaşaması ve ardından Kara Mustafa Paşa'nın idam edilmesi, maktul sadrazamın neden olduğu kötü tabloyu ortadan kaldırmamış; tersine, yaşanan gelişmeler bu topraklarda İngiliz ticaretine de darbe vurmuştu. Lord Chandos, ülkesine yolladığı Haziran 1684 tarihli mektubunda ticaretin kötü gidişatı hakkında bilgi vermişti. İki yıl sonra bu korkularında haklı çıkmıştı. Mektuplardan birinde Levant ticaretinin büyük ölçekte hız kaybettiğine değinen Chandos, yazısının devamında bu gidişatı “*Üzücü bir gerçek.*” olarak tanımlamıştı⁶⁵⁵. Öyle ki hangi ülke olursa olsun Doğu Akdeniz'de ticarî işlerin yolunda gitmesi Osmanlı Devleti'nin siyasî iltimas ve iradesine bağlı olmuştu⁶⁵⁶.

2.2.6. Osmanlı-Hollanda İlişkileri

Osmanlı Devleti ile Hollanda Cumhuriyeti arasındaki diplomatik ilişkiler ancak 17. yüzyılın başından sonra kurulabilmiştir. Bu tarihten önce hem gezginler hem de Akdeniz'de ticaret yapan tüccarlarla gerçekleşen temaslar tesadüfî nitelikteydi. Osmanlılar ile ticarî münasebetler, Hollanda Cumhuriyeti topraklarına göç etmiş olan Anvers tüccarları tarafından sürdürülmüştü. Tüccarlardan edinilen bilgilere göre, Doğu Akdeniz ticareti oldukça kâr getiren bir uğraş sahasıydı. İyi bir gelir sağlayan bu bölgede etkili olmak isteyen Hollandalı yetkililer Osmanlı Devleti'yle sıkı temaslarda bulunmuştu. Bu yetkililer, ikili ilişkilerin resmiyete dökülebilmesi için Hollanda'nın İstanbul'a temsilci göndermesini ummuştu. Hollandalı temsilcilerin Osmanlı Devleti'ne gönderilecek olan elçiden beklentileri, Hollandalı esirlerin serbest bırakılmasını sağlamak ve Osmanlı sularında kendi bayraklarıyla ticaret hakkını elde etmektir. Bu doğrultuda yapılan görüşmeler, ilk meyvesini 1612'de⁶⁵⁷ tanınan kapitülasyonla

⁶⁵⁴ Alfred C. Wood, *a.g.e.*, s. 128-129.

⁶⁵⁵ Alfred C. Wood, *a.g.e.*, s. 105-106.

⁶⁵⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, C. 1, Halil Berktaş (çev.), Halil İnalçık-Donald Quataert (ed.), Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 237.

⁶⁵⁷ Hollandalılar bu tarihe dek Doğu'daki ticaretlerini Fransız bayrağı altında sürdürüyorlardı. Yıllar sonra İngilizlerin de kapitülasyonları elde etmesi üzerine İngiltere ve Fransa arasında Hollanda ticaretinin kendi bayrakları altında devam ettirilmesi bir çatışmaya dönüştü. İki devletin bu konuda Osmanlı Devleti'ne başvurması üzerine Kaptanıderya Cığalazâde Sinan Paşa'nın önerisiyle bundan sonraki ticaretlerini

vermişti. Bu ticaret metnine bağlı olarak Hollandalı tüccarların kendi bayrakları altında Osmanlı ülkesinde ticaret yapmalarına izin verilmişti⁶⁵⁸.

İngiltere'yle olan ticarî ilişkilerde olduğu gibi, Hollandalı tüccarlar da Doğu Akdeniz bölgesinde Osmanlılar ile uyum içerisinde bir politika izlemekteydi. Bu iki devlet, Arap Yarımadası ve Hint Okyanusu'nda izlediği ticarî faaliyetlerle bu bölgelerde Osmanlı Devleti için tehdit unsuru hâline gelen İspanya ve Portekiz ile rekâbet hâlindeydi ve bu durum Türklerin de işine gelmekteydi. Öte yandan gümrük tarifesi hususunda İngiltere'ye tanınan imtiyazların Hollanda'ya tanınmasındaki başlıca faktörlerden birisi keşiflerden sonra değişen ticaret yollarının yönünü tekrar Akdeniz'e çevirmektir. Osmanlı Devleti'nin bu ticarî hamlesi, aynı zamanda düşmanları aleyhine askerî ve diplomatik üstünlük sağlamasında da yardımcı olmaktadır. 17. yüzyılın hemen başlarında Osmanlı Devleti'nin takip ettiği politika, özetle, İngiltere'ye uygulandığı gibi Hollanda'ya da %3'lük gümrük tarifesinin tanınması ve bu iki devletin etkin bir şekilde Akdeniz'de ticaret yapmalarının sağlanmasıydı⁶⁵⁹.

Osmanlı hükümetine başvuran Hollandalı büyükelçilerin hem diplomatik hem de ticarî rolleri vardı. 1668 yılına kadar Hollanda, İstanbul'da kalıcı bir temsilci bulundurmamıştı. Bu tarihe kadar gelip giden elçiler kapitülasyonları yenilemek amacıyla ziyarette bulunmuşlar ve ticarî ilişkilerini bu minval üzere devam ettirmişlerdi. İlk temaslardan sonra Hollandalılar, kendi bayrakları altında Doğu Akdeniz'de ticaret yapma serbestisini -daha önce belirtildiği gibi- ilk defa 1612 yılında verilen ahitnameyle elde etmişlerdi. Gönderdikleri ilk büyükelçi Cornelis Haga (1578-1654), ikili ticari ilişkilerin gelişmesine büyük katkıda bulunmuştu. Halefleri de iki ülke arasındaki ilişkileri kurarken onun politikasını takip etmeye çalışmıştı. Hollandalı bir başka temsilci Levinus Warner (1618-1665), İstanbul'a gelmeden önce Leiden Üniversitesi'nde Doğu çalışmaları alanında tanınan önemli bir âlimdi⁶⁶⁰.

İngiliz bayrağı altında sürdürmelerine karar verilmişti. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 235.

⁶⁵⁸ İki taraf arasındaki erken dönem münasebetler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Gerard Erdbrink, "Onyedinci Asırda Osmanlı-Hollanda Münasebetlerine Bir Bakış", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 2-3 (İstanbul 1974), s. 159-174; Bülent Arı, "Conflicts Between the Dutch Merchants and the Ottoman Local Authorities According to the 'Felemenk 'Ahdnâme Defteri' dated 1091 /1680", Master Thesis, *Bilkent University*, Ankara 1996, s. 12-19.

⁶⁵⁹ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s. 198-199.

⁶⁶⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 235-236; Mehmet Bulut, "The Role of the Ottomans and Dutch in the Commercial Integration Between the Levant and Atlantic in the Seventeenth Century", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 45, No. 2 (2002), s. 207.

Hollandalı elçi, 1661’de Osmanlı Devleti’ne başvurarak ülkesinden gelen tüccarların Osmanlı topraklarında serbestçe ve zarar görmeden ticaretlerini sürdürebilmelerini talep etti. Onun bu isteğine karşılık İzmir, Mora, Kıbrıs ve Halep’te bulunan Osmanlı idarecilerine bu konuda gereken ihtimamı göstermeleri emredilmişti⁶⁶¹. 1668 yılı ortalarında Hollanda hükümeti tarafından İstanbul’a gelmesi için yeni bir elçi tayin edilmişti. Warner’ın ardından İstanbul’a gelen Justinus Colyer (1624-1682), Hollanda’nın İstanbul’daki ilk daimî büyükelçisi olmuştu. Elçiliği süresince Colyer’in ilk amacı, daha önce verilmiş olan 1612 ve 1634 kapitülasyonlarını yenilemekti. Edirne’ye gelen elçi, aynı zamanda denizde yaşanan bazı korsanlık faaliyetleriyle birlikte Osmanlı-Hollanda ticaretine ilişkin birtakım meseleleri gündeme getirmek istiyordu⁶⁶². Colyer, Edirne’ye geldiğinde ilk önce Kaymakam Kara Mustafa Paşa’yla bir araya gelmişti. Hollanda ticareti adına ek ayrıcalıklar elde ettiği bu ilk görüşme 6 Ağustos 1668’de gerçekleşmiştir⁶⁶³. Bundan altı gün sonra Colyer, Kara Mustafa Paşa’nın da içerisinde bulunduğu bir görüşmede Padişah’ın huzuruna çıkıp getirdiği hediyeler ile mektubu teslim etmiştir⁶⁶⁴. Merzifonlu, kendisine uzatılan itimat mektubunu ikinci vezir Musahip Mustafa Paşa’ya vermiş, o da bunu Sultan’a teslim etmiştir. Kapitülasyon talebini içeren 16 maddelik bu müsvedde metin, Hollandalıların İstanbul, Halep ve İzmir’deki ticaret haklarını kapsamaktaydı. Kapitülasyonları içeren bu mektup bir madde⁶⁶⁵ dışında kabul edildi⁶⁶⁶. Colyer, 1668 tarihli bir mektubunda

⁶⁶¹ Konuyla ilgili bazı hükümler için bk. BOA, A.{DVN.DVE.d, 902, s. 3-4.

⁶⁶² Hollanda hükümeti, kendi gemilerinin ve dolayısıyla ticaretlerinin uğradığı zarardan ötürü bu durumdan şikâyetçiydi. Bununla birlikte Girit kuşatması sürerken Türk mallarını taşıyan bir Hollanda gemisi üç Hristiyan korsan gemisi tarafından tahrip edilerek Kandiye’ye götürülmüştü. Bunun üzerine, Berberiye hükümetleri korsanları Hollanda ticareti için kullanılan bazı gemileri zaptetmişti. Hollanda ise çeşitli bahanelerle esir düşen adamlarına karşılık para vermekten geri adım atmıştı. Bk. Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 184-185; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 237; Mehmet Bulut, “a.g.m.”, s. 207.

⁶⁶³ Hollandalı elçi, kendi hükümetine yolladığı raporda, İzmir’deki yetkiliye hitaben Hollanda ulusunun bankerlerinden haraç toplanmaması yönünde bir ferman aldığını bildirmişti. Bk. Merlijn Olton, “*Brough under the law of the land*”, s. 147.

⁶⁶⁴ *Vekâyi’-nâme*, s. 297; *Silahdâr Târîhi I*, s. 506; *Târîh-i Râsid I*, s. 95. Colyer’in getirdiği hediyeler arasında Osmanlı Türkçesiyle yazılmış bir dünya küresi ve 1662’de Amsterdam’da Joan Bleau tarafından neşredilmiş olan bir büyük atlas da vardı. Bu hediyeler gelecekte Osmanlı coğrafya ve astronomi biliminin gelişmesinde mühim bir yere sahip olmuştu. Gerard Erdbrink, “a.g.m.”, s. 174.

⁶⁶⁵ Kabul edilmeyen madde, Osmanlı Devleti’nin ihtiyaç duyması hâlinde donatılmış Hollanda gemilerinin kendilerine kiralanması hususuydu.

⁶⁶⁶ Joseph von Hammer, *a.g.e.*, 185; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 237. 9 Ağustos tarihli resmî bir kayıta Edirne Kaymakamı Mustafa Paşa’nın da yer aldığı görüşmede Hollandalı elçi Justinus Colyer ile yardımcısına bir hilat ihsan edildiği görülmektedir. Bk. BOA, AE.SMMD.IV, 84/9958, 1.

İzmir'deki temsilciye Hollandalı tüccarlardan haraç alınmayacağını emreden bir ferman aldığını bildirmişti⁶⁶⁷.

Söz konusu döneme kadar Hollandalılar, İstanbul'da sınırlı sayıda temsilci bulundurmasına rağmen Osmanlı topraklarında ticaretle ilgilenen en aktif ülkelerin başında gelmekteydi. 1669 yılında sadece bir ticarethaneleri mevcuttu. Buna karşın ticaret gemileri İstanbul'u sık bir şekilde ziyaret etmekteydi. Arada Venedikliler aracılığıyla da işlerini yürüten Hollandalı tüccarlar, aynı zamanda başkentte Rum ya da Ermeni yerel temsilcilere de sahipti. İstanbul'da genellikle dürüstlükleriyle ve kaliteli mal satmalarıyla ünlenen Hollandalı tüccarlar, getirdikleri yünlü kumaşlar sayesinde büyük bir ticaret hacmi elde etmişlerdi. Öyle ki Doğu'ya getirilen esed  kuruş ya da Hollanda taleri olarak bilinen aslanlı ek ler de onların eseriydi⁶⁶⁸.

Colyer, 1668-1682 yılları arasında İstanbul'da daim  elçi olarak Hollanda ticaretinin menfaatleri için uğraşmıştır. Avrupalı diğer temsilcilerin Kara Mustafa Paşa hakkındaki olumsuz düşünceleri göz önüne alındığında, Colyer'in bu süre içerisindeki yazışmaları oldukça önem arz etmektedir. Kara Mustafa Paşa'nın sadrazam olduktan hemen sonra düşmanca anıldığı bu dönemde, Hollandalı elçinin ondan bahsettiği notları kayda değer bir istisnadır. Colyer'in yazışmaları, günümüz tarihçileri tarafından Marquis de Nointel, Finch ve hatta Venedikli meslektaşlarıyla aynı ilgiyi görmemiştir. Bu durum, büyük oranda yazışmalarının Felemenkçe olmasından kaynaklanmaktadır. Öte yandan Colyer'in notları, siyasi münasebetlerini ağırlıklı olarak Fransız, İngiliz ve Venedik elçileriyle yürüten Kara Mustafa Paşa'nın tarafsız ilişkilere sahip bir temsilcinin gözünden tanınmasını sağladığı için daha fazla önem kazanmaktadır. Colyer'in yazışmalarını dikkate almanın bir diğer faydası, Kara Mustafa Paşa'nın kaymakamlık görevini s rd rd  i dönem boyunca İstanbul'da görevli olmasıdır. Bu bağlamda, ülkelerinin çıkarları için hareket eden Avrupalı elçiler tarafından pek iyi anılmayan Kara Mustafa Paşa'nın belirtildiği kadar yabancı düşmanı olmadığı onun mektuplarında açıkça g r lmektedir⁶⁶⁹.

Colyer, Hollandalı tüccarların Osmanlı topraklarında rahat bir şekilde ticaretlerini sürdürebilmeleri için Osmanlı Devleti'yle olan ilişkilerinde iyi geçinmeye

⁶⁶⁷ Merlijn Olon, "Brough under the law of the land", s. 147.

⁶⁶⁸ Robert Mantran, XVI.-XVII. Yüzyıl'da İstanbul'da Gündelik Hayat, s. 134.

⁶⁶⁹ Merlijn Olon, 1668-1682 yılları aralığında İstanbul'da bulunan Hollandalı elçinin raporlarına dayanarak kıymeti haiz bir çalışma ortaya koymuştur. Söz konusu inceleme için bk. Merlijn Olon, "A Most Agreeable and Pleasure Creature", s. 649-669.

çalıştı. Arşiv kayıtlarından anlaşıldığına göre, onun merkeze ilettiği taleplerinin karşılık bulduğu görülmektedir. Örneğin Eylül 1678 tarihli bir hükümde İstanbul'da gemisine mal yükleyen Hollandalı tüccar reisinin yasaklı mal taşımadığına karar verilmesi hâlinde müdahale edilmeden yoluna gitmesi için emir gönderilmişti⁶⁷⁰. Ekim 1678 sonlarında Avrupa'ya gidecek olan tercümanın ve adamlarının emniyeti için ricada bulunmuş, adamlarının yollarına sağ salim devam edebilmeleri için gereken izni almayı başarmıştı⁶⁷¹. Farklı bir hükümde, Colyer'in merkeze haber göndererek İzmir'de Küçük Mehmed isminde bir yeniçeriden 295 kuruş alacaklı olduğu, fakat adı geçen kişinin çeşitli bahaneler ileri sürmesinden dolayı parasını alamadığı anlaşılmaktadır. Bunun üzerine İzmir kadısı ve yeniçeri serdarına gönderilen emirde gereğinin yapılması aksi takdirde ilgili kişinin merkeze gönderilmesi buyurulmuştu⁶⁷². Hollandalı elçi, Kara Mustafa Paşa'nın sadaret süresince ikili ilişkilerin korunmasına önem vermiştir. Bu doğrultuda bir gelenek hâlini almış olan hediyeleşmenin önemini bildiğinden bu konuda ihmalkâr davranmamıştır. 1678 yılı sonlarında gönderdiği hediyelerin sorunsuz bir şekilde Edirne'de bulunan Padişah'a teslimi için adamlarının yol boyunca güvenliğinin sağlanmasını rica etmişti⁶⁷³.

Colyer, elçiliği döneminde Hollanda vatandaşlarının oturma ve ticaret hakkına ilişkin iki düzenleme yapılmasını da sağlamıştı⁶⁷⁴. Fakat elçilik yıllarının son dönemlerinde, Kara Mustafa Paşa ile ilişkileri biraz sıkıntılı hâle gelmişti. Bunda

⁶⁷⁰ Yetkililere gönderilen Evâhir-i Recep 1089 (8/17 Eylül 1678) tarihli hüküm şu şekildeydi: “*Kilidü'l-bahr ve Kal'a-i Sultâniye Kâdılarî Nâ'iblerine ve Kilidü'l-bahr ve Kal'a-i Sultâniye dizdârlarına hüküm ki; Âsitâne-i Sa'âdetimde mukîm Netherlande elçisi olan Custin Colyer Südde-i Sa'âdetime arz-ı hâl idüp Netherlande re'islerinden nâm re'is sefinesiyle Âsitâne-i Sa'âdetime gelüp metâ' getirüp sefinesin boşaldup gümrüğün edâ idüp yedine edâ tezkiresi virilüp ve hâliyâ yükün yükledüp vilâyetine revâne olmak murâd eylediği Boğazhisarlarına vardukda âdet üzre yoklanup içinde memnû'ât nesne olmadukca alıkonulmayup yoluna revâne olmak bâbında emr-i şerîfim ricâ itmeğin vech-i meşrûh üzre amel olunmak emrim olmuştur deyû yazılmışdır. Fî Evâhir-i B. Sene 1089*” BOA, A.{DVNS.MHM.d-94, Sayfa/Hüküm 116/582.

⁶⁷¹ BOA, A.{DVNS.MHM.d-94, Sayfa/Hüküm 144/732.

⁶⁷² Evâhir-i Ramazan 1089 (6/15 Kasım 1678) tarihli söz konusu hüküm şöyledir: “*İzmir kâdısına ve yeniçeri serdarına hüküm ki; Kıdvetü'l-ümerâi'l-milleti'l-Mesîhiyye Âsitâne-i Sa'âdet'de mukîm Netherlande elçisi [Justin Colyer] hutimet âvâkibuhu bi'l-hayr arz-ı hâl gönderüp İzmir'de konsolosluk hüccet-i şer'iyyesi mûcibince Küçük Mehmed nâm yeniçeri zimmetinde iki yüz doksan beş gurusu hakkı olup edâsında ta'allül eylediğün bildirüp ol bâbda emr-i şerîfim ricâ itmeğin mahallinde şer'le görülüp icrâ-yı hak olmaz ise Âsitâne-i Sa'âdetime havâle olunmak emrim olmuştur deyû yazılmışdır. Evâhir-i N. Sene 89*” BOA, A.{DVNS.MHM.d-94, Sayfa/Hüküm 146/747.

⁶⁷³ BOA, A.{DVNS.MHM.d-94, Sayfa/Hüküm 158/804.

⁶⁷⁴ İstanbul'da ülkelerini temsil eden Hollandalı yetkililerin durumu diğer Batılı devletlerin temsilcilerine göre farklı nitelikteydi. Colyer, bu konuda ülkesine fayda sağlayacak girişimlerde bulundu. Ek olarak ülkesinin çıkarları doğrultusunda yenilemek istediği kapitülasyonlar için büyük çaba harcadı. Ancak kapitülasyonların yenilenmesi için 1680 yılına kadar beklemek zorunda kaldı. Gerard Erdbrink, “a.g.m.”, s. 174-176.

Hollanda ile Fransa arasındaki savaşın bitmiş olması etkili olmuştu. Bu gelişme, Sadrazam'ın kapitülasyonlar konusundaki tutumunu da etkilemişti. Hollandalı tüccarlar ile baş gümrük tahsildarı arasında çıkan bir sorun divana taşınmış, Sadrazam ile Colyer arasında bir polemige neden olmuştu. Yeni bir kapitülasyon metni elde etmekten başka çaresi kalmayan Colyer, kapitülasyonların yenilenmesini ancak 33.072 aslan eküsü gibi ciddi bir meblağ ödeyerek başarabilmişti. Sultan IV. Mehmed tarafından onaylanan 25 Eylül 1680 tarihli kapitülasyonla⁶⁷⁵ birlikte Hollanda, Fransa ve İngiltere'yle aynı imtiyazlara sahip olmuştu. Colyer, yeni kapitülasyon metnini 7 Kasım 1680'de almıştı. Söz konusu ticarî ayrıcalıklar, Osmanlı Devleti'nin 20. yüzyılın başlarında bütün kapitülasyonları tek taraflı olarak yürürlükten kaldırmasına dek iki ülke ilişkilerinin temel dayanağı olarak kalmıştır⁶⁷⁶.

2.2.7.Osmanlı-Venedik İlişkileri

Venedik'le olan münasebetler, öteki Batılı devletlere kıyasla oldukça eskiye dayanmaktadır. 15-16. yüzyıllarda Osmanlı Devleti için aynı zamanda önemli bir istihbarat merkezi olan Venedik⁶⁷⁷, Avrupa'daki diğer başkentlere göre daha öncelikli bir konumdaydı. Söz konusu dönemde Osmanlı Devleti, Venedik Cumhuriyeti'ne öncelikle askerî olmak üzere nadiren de olsa barış antlaşmalarını müzakere etmek için çok fazla sayıda resmî temsilci yollamıştı⁶⁷⁸. İki ülke arasındaki ticarî ilişkiler 1573-1645 tarih aralığında zirveye ulaşmıştı. Doğu Akdeniz'de dolaşan Venedik gemilerine karşılık Osmanlı tacirleri de Venedik topraklarında ticaret yapıyordu. Venedik'teki ilk Türk hanı 1573 yılında hizmete girmişti. Venedikli yöneticiler, topraklarını sık sık ziyaret eden Müslüman Osmanlı tacirleri için 1621'de daha geniş bir kitleye hizmet etmesi için "*Fondacco dei Turchi*" ismini verdikleri bir konak inşa etmişlerdi.

⁶⁷⁵ Hollanda'ya tanınan 1680 tarihli kapitülasyon metni için bk. BOA, A.{DVNS.NMH.d., 1/8, s. 68-73. Bir önsözü de kapsayan aynı kapitülasyon metninin diğer suretleri için bk. BOA, A.{DVN.DVE.d, 22/1, s. 5-12; BOA, TS.MA.d, 7018/2, vr. 18b-25a.

⁶⁷⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 237; Merlijn Olon, "A Most Agreeable and Pleasure Creature", s. 668-669; Bülent Arı, "a.g.t.", s. 23-24.

⁶⁷⁷ Tarihî süreç içerisinde Venedik, Osmanlılar için mühim bir haber alma merkeziydi. Avrupalılar, İstanbul'daki Venedikli temsilcilerin kaleme aldıkları raporlar sayesinde Osmanlılar hakkında bilgi edinmekteydiler. Henüz erken dönemlerde Osmanlı sarayı ve hareme duyulan ilgiden dolayı Ottoviano Bon tarafından bir yazı hazırlanmıştı. Keza Venedikli bir vatandaş, 1518'de Yavuz Sultan Selim'e atfen bir şiir yazmıştı. 16. yüzyıldan itibaren Venedik'te Osmanlılar hakkında bilgi veren eserler basılmaya başlamıştı. Maria Pia Pedani, "Venedik", *TDVİA*, C. 43, TDV Yayınları, Ankara 2013, s. 46.

⁶⁷⁸ Erken dönem Osmanlı-Venedik ilişkileri için bk. Maria Pia Pedani, "*Osmanlı Padişahının Adına*": *İstanbul'un Fethinden Girit Savaşı'na Venedik'e Gönderilen Osmanlılar*, Elis Yıldırım (çev.), Nevîn Özkan (ed.), TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 1-4.

Venedik'e gidip gelen Osmanlı tüccarları burada konaklamak suretiyle ticaretlerini bir düzen dâhilinde sürdürmüşlerdi⁶⁷⁹. Bununla birlikte, aynı yüzyıl başlarında Fransa, İngiltere ve Hollanda'nın Doğu Akdeniz'de etkinliğini artırması sonucu Venedik, bu devletlerin Osmanlı topraklarında ticaret yapmalarının önüne geçememiştir. Öte yandan Sultan IV. Murad devrinde iki ülke arasındaki diplomatik temaslar önemli ölçüde azalmıştır. 1624-1645 yılları aralığında Venedik'e yollanan sekiz Osmanlı temsilcisinin buraya gönderilme sebepleri iki taraf arasındaki ilişkilerin değiştiğini göstermektedir⁶⁸⁰.

17. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı-Venedik ilişkilerine bakıldığında, Akdeniz'deki üstünlük mücadelesi iki taraf arasında çeyrek asır süren bir savaşa sebebiyet vermiştir. Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa, Girit meselesine artık bir son vermek için 1666 yılında büyük bir kuvvetle Kandiye'ye geçmiştir. 1669 yazında şehrin düşmesine kadar geçen süreçte karşılıklı muharebeler devam etmiş ve ciddi kayıplar verilmiştir. Bu süreçte kaleyi teslim etmeden sulh isteyen Venedik, Molino isimli elçisini Padişah'a göndererek belli bölgeler ve para karşılığında Kandiye'nin kendilerine bırakılmasını talep etmişse de elçinin bu isteği, dönemin sadrazam vekili Kaymakam Kara Mustafa Paşa tarafından kesin bir şekilde reddedilmiştir⁶⁸¹.

Girit'teki savaşın sona ermesinin ardından Venedik ile bir barış antlaşması imzalanmıştır. Fâzıl Ahmed Paşa ve Venedik temsilcisi Morosini arasında imzalanan bu antlaşmaya göre Kandiye, Türklerde kalacaktı. Buna karşılık birkaç kale de Venedik'e bırakılmıştır. 1683'te yaşanan bozguna dek belli aralıklarla yaşanan sürtüşmeler dışında bu barış antlaşması devam etmiştir⁶⁸².

Girit'in fethinin ardından Osmanlı-Venedik arasındaki diplomatik temaslar eskisi kadar yoğun bir şekilde geçmese de devam etmiştir⁶⁸³. 5 Ağustos 1670'te Venedik elçisi divana gelmiş, taraflar arasındaki ilişkilerin iyi yönde seyretmesi için ricada bulunmuş ve bu isteği olumlu karşılık bulmuştur. Fakat ertesi bahar mevsiminde Venediklilerin barış aleyhine bir siyaset izlemesi yeni bir seferi gündeme getirmiştir.

⁶⁷⁹ Serap Mumcu, *Venedik Baylosu'nun Defterleri/The Venetian Baylo's Registers (1589-1684)*, Venezia: Edizione Ca' Foscari, 2014, s. 20-21; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağ'dan Yirminci Yüzyıla*, Elif Kılıç (çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 19.

⁶⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Maria Pia Pedani, *a.g.e.*, s. 159-160.

⁶⁸¹ Osmanlı-Venedik Cumhuriyeti arasında gerçekleştirilen sulh girişimlerinin ayrıntıları için çalışmanın ikinci bölümünde yer alan "*Kara Mustafa Paşa ve Venedik Elçisiyle Müzakereler*" başlıklı kısma göz atılabilir.

⁶⁸² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 145.

⁶⁸³ Bundan önce iki taraf arasındaki yoğun münasebetler, Osmanlı Devleti'nin yönünü Habsburg, Lehistan ve Fransa gibi önemli Avrupalı devletlere çevirmesiyle nispeten geri kalmıştı. Maria Pia Pedani, *a.g.e.*, s. 160.

Edirne'den sefere çıkmak üzere hazırlanan Osmanlı ordusu, Venedik'in sulha sadık kalacağını temin etmesi üzerine bu harekâttan vazgeçmiştir⁶⁸⁴.

İstanbul'da bulunan Venedik elçisi Molino'nun sefaretinin sona ermesiyle yerine bir Venedik beyzâdesi olan Giacomo Querini'nin gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Osmanlı Devleti'yle imzalanan antlaşma gereğince, yeni Venedik elçisinin İstanbul'a yapacağı seyahat esnasında emniyet içinde gelebilmesi için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir⁶⁸⁵. Querini, elçiliği boyunca Osmanlı-Venedik ilişkilerinin düzelmesine ve ülkesinin çıkarlarının korunmasına yönelik girişimlerde bulunmuştur. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nden yardım isteyen elçi, Osmanlı şehir ve iskelelerinde bulunan Venedikli tüccarların herhangi bir engel veya saldırıya maruz kalmadan, malları zapt edilmeden, korsanlık faaliyetlerine takılmadan aralarındaki antlaşmaya uyacak şekilde ticaretlerini sürdürebilmelerini rica etmiştir. Sefirliği boyunca bu isteklerine karşılık başta Padişah ve Sadrazam olmak üzere diğer Osmanlı yetkilileri ilgili yerlere emirler göndererek Venedik'le aralarındaki sulha aykırı faaliyetlere son verilmesini buyurmuştur⁶⁸⁶.

Querini, İstanbul'da kaldığı süre boyunca Türk diplomasisine yakından şahit olmuştur. Aynı dönemin tanıklarından Jean Chardin, Venedik elçisinin Osmanlı diplomasisine olan hayranlığını yine ondan duyduğu “*Kendisini ziyaret etme onuruna nail olduğum Mösyö Querini'den Türklerin siyasetinin Avrupalılarinkini fazlasıyla aştığını işittim.*” cümlesiyle dile getirmektedir. Chardin'in anlatımıyla Venedik elçisi, yalnızca kural ve prensipler üzerine temellendirilmeyen Osmanlı siyasetinde sağduyunun önemine değinmekte ve bu politika çarkının işleyiş biçimini, öngörülerini, gücünü, sırlarını, oyunlarını ve dolambaçlarını anlamakta güçlük çektiğini itiraf etmektedir. Hatta bir oğlu olması hâlinde eğitilmesi için onu Osmanlı sarayına vermek istediğini belirtmektedir⁶⁸⁷. 1675 yılında vazifesi sona eren Querini, Venedik'e dönmek için Padişah'tan müsaade istemiş ve dönüş yolculuğunda ülkesine güvenli bir şekilde varabilmek için gerekli önlemlerin alınmasını talep etmiştir⁶⁸⁸. Öteki devletlerin

⁶⁸⁴ *Vekâyi'-nâme*, s. 343, 348.

⁶⁸⁵ Serap Mumcu, *a.g.e.*, s. 308.

⁶⁸⁶ Querini, 1671-1675 yılları arasında sürdürdüğü sefareti boyunca Venedik'in ticarî çıkarlarını koruma noktasında oldukça aktif bir rol sergilemiştir. Venedik Devlet Arşivi'nde bulunan elçi defterlerinde onun bu süreçte Divân-ı Hümayûn'dan istekte bulunduğu taleplerle ilgili çok sayıda hüküm yer almaktadır. Bu konuda gereken tafsilat için bk. Serap Mumcu, *a.g.e.*, s. 310-348.

⁶⁸⁷ Jean Chardin, *a.g.e.*, s. 78; Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. 5, s. 421.

⁶⁸⁸ Serap Mumcu, *a.g.e.*, s. 347-348.

temsilcilerinde olduğu gibi Venedikli balyos Querini de Kara Mustafa Paşa'nın Hristiyanlara karşı olan sert tutumu ve para hırsından etkilenmiştir. 1676'da ülkesine döndüğünde hazırladığı raporda Merzifonlu'yu “*Cesur, sert, mağrur ve acımasız*” birisi olarak betimlemiştir⁶⁸⁹.

Venedik'le kökleri çok eskilere dayanan diplomatik münasebetler Fâzıl Ahmed Paşa'nın vefatından sonra yerine geçen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa döneminde etkinliğini devam ettirmiştir. Doğu Akdeniz'de İngiliz ve Hollanda ticaretinin parladığı yıllarda bölgedeki konumunu sürdürmeyi hedefleyen Venedik Cumhuriyeti, Giacomo Querini'den sonra 1675'te İstanbul'a yeni bir balyos göndermiştir. Yeni balyos, daha önce Paris ve Viyana'da ülkesini temsil eden, iyi haberleşme konusunda deneyimli ve hünerli bir diplomat olan Morosini di Alvise'ydi⁶⁹⁰. Elçinin öncelikli amacı, İstanbul'daki faaliyetleriyle ülkesinin Doğu Akdeniz'de kaybettiği mevki geri kazandırmaktı. Ancak onun Kara Mustafa Paşa hakkındaki düşüncelerine bakılırsa sefaretinin pek kolay geçmediği anlaşılmaktadır. Kara Mustafa Paşa'nın sadarete geçtikten sonraki karakteristik dönüşümü yabancı elçilerin onun hakkındaki düşüncelerine doğal olarak kötü yönde tesir etmiştir. Venedikli balyoslar, Osmanlı sultanlarından başlayarak hanedan üyeleri, sadrazam, vezirler ve dikkate değer devlet ricali hakkında gözlemlerde bulunmuş ve hazırladıkları raporlarda bu kimseler hakkında istihbarat sağlamışlardır⁶⁹¹. Venedik elçisi Morosini di Alvise, raporunda Kara Mustafa Paşa'dan bahsederken “*hep rüşvet yiyen, zalim ve adaletsiz*” birisi olarak söz etmiş ve yabancı temsilciler nezdinde Hristiyan devletlere karşı gösterdiği saygısızlıktan dem vurmıştır⁶⁹². Seleflerinin yolundan giden Venedikli balyos, görevi icabı Osmanlı Devleti'yle olan ilişkilerini iyi tutma konusunda gayret göstermiştir. Morosini, Aralık 1678 tarihli bir kayda göre, Padişah'a bir dilekçe ve çeşitli hediyeler gönderdiğini bildirmiş, bunun için iki tercümanını görevlendirmiştir. Ayrıca adamlarının Edirne'ye güvenli bir şekilde gidip gelmeleri için gerekli önlemlerin alınmasını isteyen elçinin

⁶⁸⁹ Nicolo Barozzi-Guglielmo Berchet (ed.), *a.g.e.*, s. 147; Kenneth M. Setton, *Venice, Austria, and Turks in the Seventeenth Century*, Philadelphia: American Philosophical Society, 1991, s. 256.

⁶⁹⁰ George Frederick Abbott, *Under the Turk in Constantinople*, s. 185.

⁶⁹¹ Erhan Afyoncu (ed.), *Venedik Elçi Raporlarına Göre Kanuni ve Pargalı İbrahim Paşa*, Pınar Gökpar-Elettra Ercolino (çev.), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012, s. XVII.

⁶⁹² Nicolo Barozzi-Guglielmo Berchet (ed.), *a.g.e.*, s. 207; Colin J. Heywood, “a.g.m.”, s. 591.

isteğine karşılık olarak İstanbul'dan Edirne'ye kadar güzergâhtaki yetkililere bu hususta dikkat etmeleri yönünde ferman gönderilmiştir⁶⁹³.

İstanbul'da zor zamanlar geçiren Morosini'den sonra yerine Pietro Civrano tayin edilmiştir. İstanbul'a gelen yeni Venedik balyosu selefinden daha zor şartlarla karşılaşmıştır. Batılı tarihçilere göre, Kara Mustafa Paşa'nın Hristiyan temsilcilere uyguladığı *-haraç almak gibi-* ciddi ve sürekli baskılardan o da etkilenmiştir. Ayrıca onun zamanında harekete geçen Berberî korsanları Venedik ticaretine daha rahat zarar vermeye başlamıştır. Buna rağmen Venediklilerin bu korsanlık faaliyetlerine son verilmesi yönündeki şikâyetleri bir türlü istedikleri sonucu almaya yetmemiştir⁶⁹⁴.

Venedik balyosu Civrano'nun görev süresi 1681'de dolunca, ülkesine dönmek durumunda kalmış, bu nedenle Padişah'a yazdığı arzda yerine bir başka balyos gönderileceği için Venedik'e dönmek üzere izin istemiştir⁶⁹⁵. Venedik hükümeti, ondan boşalan yeri doldurmak için yeni balyos olarak Giambattista Donado'yu atamıştır. Ülkesinden ayrılarak İstanbul'a gelecek olan elçi ve maiyetinin yol güvenliği konusunda herhangi bir problemle karşılaşılması için güzergâhtaki yetkililere son derece dikkatli olmaları emredilmiştir⁶⁹⁶. Donado, bu asır içerisinde İstanbul'a gelen son Venedik balyosu olmuştur. Venedik'in 1684'te kurulan Mukaddes İttifak'a dâhil olması bundaki başlıca etkendi. İstanbul'daki elçisini ülkesine geri çağıran Venedik, Karlofça Antlaşması (1699) imzalanana kadar yeni bir temsilci göndermemiştir⁶⁹⁷.

Donado'nun İstanbul'daki görevi süresince üzerinde yoğunlaştığı sorunlardan ilki Venedikli tüccarların gümrüklerde uğradığı haksızlıkların ortadan kaldırılmasıydı. Trablusşam ve buraya bağlı yerlerde iki ülke arasındaki antlaşma gereğince %5'lik gümrük vergisi verilecekti. Fakat herhangi bir kusur işlemeyen tüccarların gümrük eminleri tarafından bu meblağın dışında para ödemeye zorlanması sorun teşkil etmişti. Venedikli balyos, gümrük eminlerinin bu isteklerine engel olunması için Osmanlı hükümetinden istekte bulunmuş; bu isteğine karşılık merkezden gönderilen emir doğrultusunda, zikredilen vergi dışında Venedikli tüccarlardan herhangi bir ödeme talep

⁶⁹³ BOA, A.{DVNS.MHM.d-94, Sayfa/Hüküm 157/83.

⁶⁹⁴ Kenneth M. Setton, *a.g.e.*, s. 256.

⁶⁹⁵ Pietro Civrano tarafından Sultan IV. Mehmed'e sunulan 11 Cemaziyelahir 1092 (28 Haziran 1681) tarihli arz şöyledir: “Devletlü ve sa’âdetlü Sultânım hazretleri sağ olsun. Asitâne-i Sa’âdet’de mukîm Venedik balyosu olup ve hâlâ yerime âher balyos ta’yîn olunmağla bu hakîr vilâyetimize avdet iktizâ eylemeğin virilügelidiği üzere izn-i şerîfleri ile yol emri ricâ olunur. Bâkî ferman sa’âdetlü Sultânım hazretlerindir. Venedik Balyosu” BOA, İE.HR., 1/45, 1.

⁶⁹⁶ Serap Mumcu, *a.g.e.*, s. 348.

⁶⁹⁷ Kenneth M. Setton, *a.g.e.*, s. 256.

edilmemesine karar verilmiştir. Balyosun ricası üzerine Sayda ve Beyrut iskelelerinde de aynı uygulamanın geçerli olmasına önem verilmesi istenmiştir⁶⁹⁸.

Kara Mustafa Paşa tarafından Kıbrıs Beylerbeyi Ömer Paşa'ya gönderilen bir mektupta Kıbrıs'ta bulunan Venedik konsolosu ve birlikte olduğu adamların rencide edilmemesi konusunda uyarıda bulunulmuştur. Donado'nun Dîvân-ı Hümâyûn'la kurduğu münasebetlerin esas amacının İstanbul'da bulunduğu süre boyunca Venedikli tüccarların hakkını korumak ve Osmanlı Devleti'yle kendi devleti arasındaki ticarî ilişkileri daha iyi bir seviyeye getirmek olduğu görülmektedir⁶⁹⁹.

Venedik balyosunun Kara Mustafa Paşa ile olan ilişkileri, İstanbul'da garip bir şekilde geçen ilk yılından sonra daha iyiye dönmüştür. Çünkü Ağustos 1682'de Sadrazam kendisine hizmet etmesi için ondan iyi bir hekim bulmasını istemiştir. Zira Padova Üniversitesi o dönemde tıp fakültesiyle ünlenmişti. Kara Mustafa Paşa, Donado'ya hediyeler vererek çok arkadaşça davranmış, diğer Osmanlı ricalinin de ona saygıyla davranmasını sağlamıştır. Fakat 17. yüzyılda etkili olan Hristiyanlık karşıtı tutum, büyük bir fetihle itibarını arttırmak isteyen Kara Mustafa Paşa tarafından sürekli gündemde tutulmuştur. Akdeniz'de hâkimiyetini pekiştiren Osmanlı Devleti, artık yönünü Orta Avrupa topraklarına çevirmiştir. Kara Mustafa Paşa'nın Venedikli balyos Donado'ya karşı dostane tutumu, kuşkusuz Venediklilerin müttefiki olmayan Habsburglara karşı hareket etme niyetinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Nitekim Osmanlı Devleti, on yıldan fazla bir süredir Venedik Cumhuriyeti ile barış hâlinde olmuş ve eğer Avusturya ile savaş olacaksa öyle kalmaları iyi bir politika olarak görülmüştü. Bununla birlikte, 1682 yılında Dalmaçya'da yaşanan bazı tatsız hadiseler iki taraf arasındaki ilişkilerin gerilemesine yol açmıştır. Sadrazam, Donado'yu divana davet etmiş, Dalmaçya'da Türklerin ölümüne sebep olanların İstanbul'da ya da Dalmaçya'da onun göndereceği yetkililer tarafından yargılanmasını istemiştir. Ayrıca Kara Mustafa Paşa, burada uğranılan zarar için tazminat ödenmesini istemiştir. Böyle bir muamelenin aralarındaki kapitülasyonlara aykırı olduğuna vurgu yapan balyos, bu isteği reddetmiştir. Bununla birlikte, ilerleyen süreçte kendisinden istenen meblağın azaltılmasını kabul eden Donado, Osmanlı Devleti'ne 175.000 riyal ödemeyi temin

⁶⁹⁸ Serap Mumcu, *a.g.e.*, s. 349.

⁶⁹⁹ Donado'nun Osmanlı hükümetiyle görüştüğü meseleler ve bu hususta alınan kararlar için bk. Serap Mumcu, *a.g.e.*, s. 349-359.

etmiştir⁷⁰⁰. Osmanlı-Venedik arasında süren ticarî ve diplomatik münasebetler, 1683 Viyana Kuşatması'yla birlikte yeni bir sürece girmiştir. Kandiye'nin düşmesinden beri Osmanlı Devleti'yle sıcak bir çatışmaya girmeyen Venedik Cumhuriyeti, Viyana önlerinde yaşanan Türk yenilgisi üzerine harekete geçerek Mukaddes İttifak'ın bir parçası olmuş ve Osmanlı Devleti'ni yeni bir cephede savaşmak zorunda bırakmıştır. Taraflar arasındaki uzun savaş dönemi 1699 yılında son bulmuş, diplomatik ve ticarî temas alanları bu tarihten itibaren yeniden gözden geçirilmiştir⁷⁰¹.

2.3. SADRAZAM KARA MUSTAFA PAŞA VE OSMANLI-RUS MÜCADELESİ (1676-1681)

2.3.1. Seferin Tarihsel Arka Planı

Siyasî açıdan henüz Osmanlı Devleti'yle boy ölçüşecek durumda olmayan Rusya, 17. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Avrupa'da varlığını gittikçe hissettirmeye başlamıştır. Kuzey steplerinde yayılmacı bir siyaset takip eden Rusya, bu siyaseti doğrultusunda ilk olarak Lehistan'la karşı karşıya gelmiştir. Ruslar, Litvanya ve Smolensk bölgelerinin haricinde Rus Çarı'nın egemenliğinin tüm Ukrayna topraklarında olması gerektiğine inanmış; bu doğrultuda, Podolya ve Volinya'yı da ele geçirerek Ukrayna'yı Moskova'ya bağlamak niyetini gütmüştür. İki taraf arasındaki mücadele kanlı bir döneme sahne olmuş; ardından bu savaş, 1667'de Rusların Lehistan'a üstünlüğünü kabul ettirdiği Andrusovo Barış Antlaşması'yla sonuçlanmıştır⁷⁰².

Rusya ve Lehistan arasında imzalanan barış antlaşması, aynı zamanda bölgeye müdahale edebilecek potansiyele sahip üçüncü bir güç olan Osmanlı Devleti'ni Kazak meselesinde saf dışı etme amacını da taşıyordu. Buna karşılık Osmanlı devlet adamları, Karadeniz'in kuzeyinde ciddi bir tehlike hâline gelen Rusya aleyhine önlem almak için Ukrayna'daki Kazak hatmanları arasındaki rekâbetten faydalanmaya çalışmıştır⁷⁰³. Bölgedeki hâkimiyetin tesis edilmesinde Kazakların belirleyici bir unsur olması Osmanlı Devleti'nin bu siyaseti izlemesinde etkili olmuştur. Şüphesiz, Kazakların

⁷⁰⁰ Kenneth M. Setton, *a.g.e.*, s. 257-258.

⁷⁰¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 145-146; Selim Hilmi Özkan, *Osmanlı Devleti ve Diploması*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 72-73.

⁷⁰² Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 248-249.

⁷⁰³ Abdülkadir Özcan, "Çehrin Seferi", *TDVİA*, C. 8, TDV Yayınları, Ankara 1993, s. 249-250.

Karadeniz'in kuzeyinde gerçekleştirdikleri saldırı ve yağma faaliyetleri de bu yeni politikanın sebepleri arasında yer almıştır⁷⁰⁴. Tarihçi ve coğrafyacı Hasan Esirî, stratejik bir bölgede yer alan Kazakların durumuna ilişkin şu tespiti yapmıştır:

“Ve'l-hâsıl bu Kazak tâifesi sâkin olduğu vilâyetlerde niçe şuhûr ve kılâ' ve çok kasabât ve karye ve çok ma'mûr cezâirler olup mutlakan Moskov kiralının cenk erbâbı ve kalb kuvveti işbu ve gayri Kazak tavâifi olup ve Moskov memleketine sedd-i sedîd gibi olmuşlardır. Ve gâyet cenkeci ve galîz ve şedîd ve pelîd kavim olup Devlet-i Aliyye zuhûr idince bunlar bellû bir pâdişâha ser-fürû idüp mutî' olmamışlardı. Gâh Moskov'a tâbî' olup Leh'e gâlib olurlardı ve gâh Leh'e yardım idüp Leh Moskov'a gâlib olup tahtını zabt iderdi. Muhassal işbu Kazak kavmi kangı tarafa yardım ider ise ol taraf gâlib olurdu. Ve bunların mu'tâdları ve kârları dâimâ berr ü bahrda hırsızlık ve korsanlık idüp ve etrâf u eknâfları yakup ve yıkup nehb ü gâret itmek idi. Ve bunların şerr ü şûrûrından etrâf u eknâfda olan pâdişâhlar âciz olmuşlardı”⁷⁰⁵

Rus-Leh savaşıdan sonra imzalanan Andrusovo Barış Antlaşması, Kazakların bağımsızlık hedeflerine büyük bir darbe indirdiği için Doğu Avrupa'da yeni bir krize yol açmıştır. Kazak Hatmanı Petro Doroshenko'nun gayesi Lehistan ile Rusya arasındaki uzlaşmaya engel olmaktır. Büyük umutlarla Rusya'ya yanaşan Doroshenko, ateşkes antlaşmasının şartlarını öğrendiğinde büyük bir hayal kırıklığına uğramıştı. Çünkü Rusya ve Lehistan arasındaki harbe son veren bu barış antlaşması, Kazakların özgür bir Ukrayna amacına ters düşmekteydi. Kısaca bu ateşkes, Kazak halkının ulusal bağımsızlık mücadelesine karşı oluşturulan bir ittifak anlamına gelmekteydi. Bu açıdan, Petro Doroshenko'nun bu uzlaşmaya tepkisi oldukça sert olmuştur. Moskova yanlısı dış politikada yanlış yaptığını fark eden Kazak Hatmanı, ülkesinin geleceği için manevra yapmak zorunda kalmıştır. Hatman Petro Doroshenko liderliğinde ilk önce Rusya'ya meyleden Kazaklar, çeşitli çekincelerine rağmen, bağımsızlık hedeflerine ulaşmak için Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Doroshenko, vakit kaybetmeden temsilcilerini Osmanlı hükümetine göndererek bağlılık talebinde bulunmuştur. Doroshenko ile Osmanlı hükümeti arasındaki diplomatik münasebetler, Osmanlı-Lehistan-Rusya üçgeninde yeni bir güç çekişmesinin yaşandığı bir krize sebep olmuştur. Kazak temsilciler ile doğrudan bir dizi görüşme gerçekleştiren Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın izlediği dış politika,

⁷⁰⁴ Karadeniz'deki Kazak akınları 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin uğraştığı en ciddi meselelerden biri olmuştu. Yaşanan Kazak istilalarına karşılık Osmanlı donanmasının Karadeniz sularında devriye gezmesi bir kaide hâline gelmişti. Görünüşe göre, kuzeydeki Kazakların bu teşebbüsleri Rus işgallerinin habercisi niteliğindedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Halil İnalçık, “Karadeniz'de Kazaklar ve Rusya: İstanbul Boğazı Tehlikede” *Çanakkale Savaşları Tarihi*, C. I, Mustafa Demir (ed.), Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 60-62; Mehmet Ali Ünal, “17. Yüzyılda Karadeniz'de Kazak Saldırıları ve Karadeniz Ticareti”, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik-Samsun*, C. II, Osman Köse (ed.), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2013, s. 853-856.

⁷⁰⁵ Göker İnan, “Hasan Esirî'nin Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel İsimli Tarih ve Coğrafya Eseri (İnceleme-Transkripsiyon)”, YDT, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, İstanbul 2017, s. 691 (İleride *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel*).

Osmanlı Devleti'ne yapılan bu müracaatın bir fırsat olarak değerlendirildiği izlenimini yansıtmaktadır. Nitekim Karadeniz'in kuzeyinde sık sık yaptıkları akınlarla tatsız olaylara sebep olan Kazaklar, kendi istekleriyle Osmanlı Devleti'ne tabi olmak istemiş ve bu bölgede yapılacak askerî harekâta destekte bulunacaklarını vadetmişlerdir. 1669'da yapılan görüşmeler sonucunda Sultan IV. Mehmed'in tasdiğiyle Doroshenko'ya bir hatmanlık beratı ve bazı beylik alametleri gönderilmiştir. Merzifonlu'nun bu siyaseti neticesinde, Osmanlı Devleti, Kazakları himaye ederek kuzey bozkırlarında Lehistan-Rusya aleyhine bir blok oluşturmaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti ile Kazak yetkililer arasında görüşmeler sürdüğü esnada Lehistan ve Rusya elçileri bu girişimi engellemeye çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır. Bu arada Kırım Hanı Âdil Giray, başına buyruk bir şekilde Lehistan'dan yana bir tutum sergileyerek Hanenko adında bir Kazak askerini hatman ilan etmiş ve Doroshenko ile silahlı mücadeleye girişmişti. Kırım Hanı'nın bu teşebbüsü azledilmesiyle sonuçlanmıştı. Onun yerine yeni Kırım hanı olarak Selim Giray atanmıştı. Öte yandan Moskova hükümeti, Osmanlı Devleti'nin bu bölgedeki girişimlerinden endişe duyarak bazı önlemler almaya çalışmış; hatta, biraz da ileri giderek, Osmanlı Devleti'ne Kazak meselesine müdahale etmemesi yönünde bir ultimatom yollamıştı. Aynı dönemde Osmanlı Devleti, Kazaklara yaptığı taarruz ve baskılara son vermesi için Lehistan'a ihtarda bulunmuş; fakat bu istek karşılıksız kalınca, 1672'de Lehistan'a harp ilan edilmişti. Kamaniçe Kalesi'ne yürüyen Osmanlı ile Lehistan orduları arasında kanlı bir çatışma meydana gelmiş, Sultan IV. Mehmed idaresindeki Osmanlı ordusu Kamaniçe'yi kısa sürede ele geçirmiştir. Kamaniçe'den ilermeye devam eden Osmanlı ordusu Lehistan'a ait topraklarda başarılı bir dizi akın gerçekleştirmiştir. 1672 yılında Bucaş Antlaşması'yla Osmanlı Devleti ile Lehistan arasında barış sağlanmıştır. Buna rağmen, Lehistan Hükümeti'nin savaşı devam ettirmesi, bu antlaşmanın Kazak halkına tam anlamıyla bir barış getirmesine yetmemiştir. Öte yandan Jan Sobieski komutasındaki Leh ordusu 1673'te Türk kuvvetlerini Hotin'de yenilgiye uğratmışsa da bu başarı uzun sürmemiştir. 1676 yılına kadar karşılıklı çatışmalar şeklinde süren askerî harekât İzvançe'deki mücadeleyle son bularak iki taraf arasında ateşkes imzalanmıştır⁷⁰⁶.

⁷⁰⁶ Osmanlı Devleti ile Lehistan arasındaki siyasî ve askerî ilişkiler hakkında detaylı bilgi için "Lehistan Seferi (1672-1676)'nde Kara Mustafa Paşa" kısmına göz atabilirsiniz.

Petro Doroshenko, 1667 yılından itibaren temasa geçtiği Osmanlı Devleti'nin Lehistan'la nihaî barış antlaşması imzaladığı 1676 yılına kadar Kazakların bağımsızlığına yönelik önemli adımlar atmış ve Ukrayna'daki konumunu sağlamlaştırmıştır. Bununla birlikte Doroshenko, kısa süre içerisinde, Osmanlı yanlısı siyasetini terk etmiş ve yüzünü Rusya'ya dönmüştür. Dimitri Kantemir, bu duruma neden olarak Sultan IV. Mehmed'in Lehistan Seferi'nde Doroshenko'ya karşı beslediği olumsuz tutumu göstermektedir. Ona göre Padişah'ın, çıktığı son sefere çağrılmamasına rağmen 4.000 kişilik ordusuyla yardıma gelen Doroshenko ve ordusunu geri yollaması Kazak Hatmanı'nın gururunu incitmiş ve Ruslara meyletmesinde başlıca faktör olmuştur⁷⁰⁷. Kantemir'in bu iddiası oldukça tutarlıdır. Ne var ki Doroshenko'nun Rusya'ya yönelmesini açıklamak için tek başına yeterli görünmemektedir. Aslına bakılırsa, henüz birkaç yıl önce Doroshenko ve Rus yetkililer arasında olası bir ittifak için bazı temaslar gerçekleştirilmişti. Hatta Kazak Hatmanı, Osmanlı Devleti'yle olumlu ilişkiler kurmadan önce, tüm Ukrayna'nın Rusya'ya tabi olması için çabalamıştı. Doroshenko'nun bu çabası, Rusların onun bölgedeki popülerliğinden haberdar olması, Kazaklara güvenmemesi ve bağımsız bir Ukrayna'nın onun yönetimi altında Rusya'ya bağlanmasına soğuk bakması gibi sebeplerle Ruslar tarafından desteklenmemişti. Bütün bu çekincelere ek olarak, Rusya, Lehistan ile imzalanan dostluk antlaşması gereğince bölgedeki statükonun korunmasını tercih etmiş ve Doroshenko'ya önceden olduğu gibi Lehistan yönetimine bağlı olması ve Türklere karşı mesafeli durması konusunda tekliflerde bulunmuştu⁷⁰⁸. Sonraki yıllarda yaşananlar dikkate alındığında, Rusya'nın bu tedbirlerinin pek sonuç vermediği görülmektedir. Zira Kazak Hatmanı'nın bağımsız

⁷⁰⁷ Dimitri Kantemir, Sultan'ın bu muamelesine karşılık Petro Doroshenko'nun bunu bir onur meselesi hâline getirdiğinden söz eder. Buna göre, yıllar önce himayesini talep ettiği Osmanlı padişahına kendi arzusuyla teklif ettiği yardımın reddedilmesi Ruslara yanaşmasına neden olmuştur. Hatta Kazak kumandanları ve halktan ileri gelenleri huzuruna çağırarak uzun bir nutuk çekmiştir. Düşüncelerini dile getirirken büyük bir umutla tabi oldukları Osmanlı Devleti'nin ileride kendi özgürlükleri için daha tehlikeli bir konuma erişeceğinden dem vurup Lehistan Seferi'nde yaşananlardan, kiliselerinin camiye çevrilmesinden ve kendilerine sorulmadan iki önemli kalelerinin Lehistan'a bırakılmasından doğan rahatsızlığını dile getirmiştir. Konuşmanın bir yerinde söylediği “*Lehlilerle yapılan barış sayesinde bu ulusun boyunduruğundan kurtulduğumuz doğrudur. Fakat öylesine bir özgürlüğe kavuşturdular ki, boynumuza eskisinden daha ağır bir boyunduruk taktılar*” ifadesinde Türklere bağımlılıklarını sürdürmeleri hâlinde istikballerinin daha kötü bir noktaya erişeceğine işaret etmiştir. Öte yandan dindaş olarak gördüğü Rus Çarı'na sığınmanın avantajlarını dile getirmiş ve Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde kalmaktansa Rus boyunduruğu altında yaşamının çok daha iyi olacağını iddia etmiştir. Söylevinde artık Osmanlı Devleti'nden kopmalarının gerekçelerini açıklayan Doroshenko, stratejik bir bölgeye sahip olmaları nedeniyle Rusya'nın her daim kendilerini koruyacaklarını belirtmişti. Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 17-21.

⁷⁰⁸ Dmytro Doroshenko, *a.g.e.*, s. 289-290.

Ukrayna fikrinden vazgeçmemesi onu müttefik arayışına sokmuş ve bu çabaları 1669 yılında Osmanlı Devleti tarafından vasal devlet olarak tanınmasıyla neticelenmiştir. Elbette bu yeni durum, yalnız Lehistan'ı değil aynı zamanda Rusya'yı da rahatsız etmiştir. Böylelikle kuzeyde Osmanlı-Rus çatışması gittikçe kaçınılmaz hâle gelmiştir. Rus Çarı'nın 1672 yılında tehditkâr bir üslupla Osmanlı Devleti ile Lehistan'ın arasını düzeltmeye çalışması ve zoraki arabuluculuğa soyunması Osmanlı tarafını oldukça rahatsız etmiştir. Ardından Lehistan Seferi'nin sürdüğü dönemde Rusların 1674'te Kazak ve Tatarlarla birleşerek Çehrin'i baskı altına alması iki ülke arasında önemli sürtüşmelere sebep olmuştur⁷⁰⁹. Her geçen gün güçlenen ve bu dönemde yayılmacı siyasetini iyice hissettiren Rusya, Ukrayna'nın bir kısmını topraklarına katmasına rağmen bununla yetinmeyerek gözlerini aynı bölgede bulunan Dinyeper Nehri'nin öteki tarafına çevirmiştir⁷¹⁰.

Lehistan Seferi (1676) sırasında Boyar Prensi Grigori Petroviç Romodonovski ve Rus Ukrayna Hatmanı İvan Samayloviç, Doroshenko'yu Çehrin'de kuşatma altına almıştı. Rus birliklerine karşılık veremeyen Doroshenko teslim olmuş ve daha sonra Moskova'nın vasalı olmasına izin verilmiştir. Aynı tarihte Leh temsilciler, Rusya ile imzaladığı anlaşmanın aksine, Osmanlı temsilcileriyle Zuravno'da Bucaş Antlaşması'ndan daha elverişli bir antlaşma imzalamayı başarmışlardır⁷¹¹. Bütün bu yaşananlar, kuzeyde yeni bir krizin habercisi olmuş; Ukrayna'daki Osmanlı-Rus rekâbetinin kapısını aralamıştır⁷¹². Osmanlı-Rus savaşının asıl sebebi Ukrayna'nın hatmanlık merkezi olan Çehrin'in hiçbir direniş göstermeksizin Ruslara terk edilmesi olmuştur⁷¹³. Özetle, Petro Doroshenko'nun dış politikasındaki keskin değişimin nedeni, Kazakların bağımsızlığı için izlediği siyasette yatmaktadır. Bu siyaset büyük ölçüde tam bağımsız bir Ukrayna için yardım dilediği ülkelerin askerî gücünden beslenmek; onları kendi çıkarları doğrultusunda giriştikleri mücadeleye dâhil etmek ve böylece kendi konumunu güçlendirmek üzerine kurulmuştur.

⁷⁰⁹ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 57.

⁷¹⁰ Mehmet Beşirli, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana'ya İlerlemesi Sürecinde Avrupa Politikası", *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (Merzifon-Amasya, 8-11 Haziran 2000)*, Ankara 2001, s. 254.

⁷¹¹ C. Bickford O'Brien, "a.g.m.", s. 263-264.

⁷¹² Colin J. Heywood, "a.g.m.", s. 591. Osmanlı-Rus savaşına sebep olan ortamı ve Çehrin Seferi'ni ele alan bir inceleme için bk. Ferhat Turanlı, "The Chyhyryn Military Campaign of the Turkish Army in Right-bank Ukraine: Causes and Historical Consequences", *Tarih Dergisi*, S. 70, (2019/2), s. 37-50.

⁷¹³ Habsburg elçisi Kindsberg'e göre Ukrayna, Osmanlı Devleti için vergi veren ve katkıda bulunan bir ülkeden daha fazla anlam taşıyordu. Nitekim Kazaklar vasıtasıyla gelecek yıllarda Lehistan'a karşı ezici ve bastırıcı bir güç elde edilmiş oluyordu. Yasir Yılmaz, *The Road to Vienna*, s. 170.

2.3.2. İlk Osmanlı-Rus Savaşı: Çehrin Seferi'nin Birinci Safhası (1677)

17. yüzyılın son çeyreğinde, Doğu Avrupa'da yukarıdaki gelişmeler yaşanırken ve Osmanlı ekonomisi ve ordusu belirli bir refaha kavuşurken Kara Mustafa Paşa'nın halletmesi gereken ilk önemli husus, Ukrayna'da Osmanlı hâkimiyetinin tesis edilmesi idi⁷¹⁴. Osmanlı tarihçileri, bu amaçla Çehrin üzerine gerçekleştirilen ilk sefere dair ayrıntılı bilgi vermemektedir. Türk tarihçilerin eksik bıraktıkları noktalar, Batılı tarihçilerin verdikleri ayrıntılarla tamamlamaktadır⁷¹⁵.

Sultan IV. Mehmed, henüz sefere karar verilmeden önce, yani 1677 Şubat'ının başında Edirne'den İstanbul'a geçmeye karar vermişti. Geriye kalan devlet ricalinin Kara Mustafa Paşa'yla beraber bayramdan sonra İstanbul'a geçmesi kararlaştırılmıştı⁷¹⁶. Aynı günlerde Kırım Hanı Selim Giray'dan gelen bir mektup, Osmanlı Devleti'nin sefer yönünü Rusya'ya çevirmesine neden olmuştu. Mektupta, daha önce Osmanlı Devleti'ne sığınan Petro Doroshenko'nun Çehrin'i Ruslara bırakarak onlara iltica ettiği bildirilmekteydi⁷¹⁷. Vakit kaybetmeden gerekli önlemlerin alınması tavsiye

⁷¹⁴ Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III*, s. 106.

⁷¹⁵ Bu konudaki en önemli kaynak, İskoç General Patrick Gordon (1635-1639)'un kaleme aldığı günlüğüdür. Söz konusu seferin tanıklarından birisi olması hasebiyle Gordon'un günlüğü önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Şahit olduğu hadiseleri kaydetmiş olmasının yanında başkalarından duyduklarını eleştirel bir usulde nakletmesi, günlüğün önemini bir kat daha artırmaktadır. Savaşın yaşandığı süre zarfında yanında görevli bulunan rütbeli asker ve devlet adamları hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Çehrin Seferi'ne dair mühim bir yabancı kaynak olan günlüğün yazarı Patrick Gordon ve eseri hakkında detaylı bilgi için bk. Muhammet Şen, "İlk Osmanlı-Rus Savaşı: I. Çehrin Seferi", s. 342-345. Bahse konu olan günlük dokuz ciltten oluşmaktadır. Konumuzu ilgilendiren kısım, üçüncü ciltte ele alınmaktadır. Orijinali İskoç dilinde yazılan günlük Dmitry Fedosov editörlüğünde yeniden neşredilmiştir. Dmitry Fedosov (ed.), *Diary of General Patrick Gordon of Auchleuchries 1635-1699*, Vol. III: 1677-1678, AHRC Centre for Irish and Scottish Studies, Aberdeen 2012.

⁷¹⁶ *Vekâyi'-nâme*, s. 455.

⁷¹⁷ Ukrayna'da Doroshenko'ya duyulan sempati yerini bir süre sonra nefrete bırakmıştır. Kazak halkının yanı sıra yakınındakiler dahi onu izlemiş olduğu siyaset yüzünden eleştiri oklarının hedefi olarak göstermişlerdi. Ukrayna topraklarının tahrip olmasının en büyük sorumlusu olarak Petro Doroshenko gösterilmiştir. Takip ettiği siyasetin doğru olup olmadığı konusundaki şüpheler onu yeniden düşünmeye sevk etti. 1675 yazında gerçekleştirilen yeni Lehistan Seferi, Ukrayna topraklarının zarar görmesine neden olmuştur. Ertesi yıl Doroshenko'dan habersiz bir şekilde Lehistan'la yapılan müzakereler artık ona güvenilmediği düşüncesini ortaya çıkarmış, bu nedenle en büyük müttefiği olan Osmanlı Devleti'nden yüz çevirmeye ikna olmuştur. İyice yalnızlaşan Doroshenko, cesareti kırıldığından çekilmeye karar vermiştir. Zaparog Kazaklarının lideri Sirkö, hatmanlık alametlerini Rus Çarı'na göndermek suretiyle görevinden istifa etmesi karşılığında Çar adına affedileceğini temin etmiştir. Çar, bu isteği yerine getirmesine rağmen ondan Dinyeper Nehri'nin sol yakasına geçmesini ve Hatman İvan Samayloviç ve Romodonovski'nin huzurunda yemin etmesini istemiştir. Bu isteği reddeden Doroshenko, Rusya'ya karşı harp ilan edince, 1676 Eylül ayında Rus ve Kazak askerlerden müteşekkil 30.000 kişilik bir ordu Çehrin'i kuşatma altına almıştır. Emrinde sadece 2.000 kişilik bir askerî birlik olan Doroshenko karşı koyamayacağını anlayınca teslim olmaya karar vermiştir. 19 Eylül 1676 günü İvan Samayloviç ve Romodonovski'nin önünde görevinden ve unvanından istifa ettiğini açıklayan Doroshenko'nun siyasi kariyeri burada sona ermiştir. 1698'deki ölümüne dek Rusya'da Moskova yakınlarında bulunan

edilmekteydi. Çok geçmeden harekete geçen Osmanlı yönetimi, Kırım Hanı'yla birlikte Lehistan Seferi'ne serdar atanan İbrahim Paşa'yı⁷¹⁸ Çehrin Kalesi'ni düşmandan temizlemekle görevlendirdi. Ayrıca destek olmak üzere Anadolu, Rumeli, Karaman, Sivas, Adana ve Bosna eyalet askerlerinin yanında Osmanlı ordusunda bulunan kuvvetler de Serdar'ın emrine verildi. Bu süreçte ordunun iâşe ihtiyacı civar kazalardan giderildi. Bu arada Doroshenko'nun bu girişimine karşılık Osmanlı Devleti'ne itaat etmeye devam eden Kazakları idare etmesi için yeni bir hatman göndermek icap etmişti. Beş altı yıldan fazla bir süre Yedikule zindanında tutulan Yuri Hmelnitski⁷¹⁹ yeni hatman tayin edildi⁷²⁰. Rus General Gordon, aldıkları istihbarat sayesinde bu yeni atamadan ve Osmanlı Devleti'nin aldığı askerî tedbirlerinden haberdar oldu. Rusların aldığı haberlere göre, başta piyade birlikleri olmak üzere Osmanlı Devleti Karadeniz'in kuzeyine asker ve mühimmat sevk etmekteydi⁷²¹.

Doroshenko'nun Ruslara sığınmasıyla birlikte⁷²², daha önce Rus ve Leh tehlikesine karşı Kazakları korumayı taahhüt eden ve Çehrin'den vazgeçmeyen Sultan IV. Mehmed, her ne pahasına olursa olsun bu stratejik kaleyi elinde tutmak istiyordu. Doroshenko'nun ihanetine rağmen, özellikle Lehistan'ı Boğdan sınırından uzak tutma

Yaropolche'de sürgün hayatı yaşamıştır. Bk. Dymtro Doroshenko, *a.g.e.*, s. 302-303. Doroshenko'nun bu girişimi onu Osmanlı tarihlerinde hain kisvesine bürümüştür. Örneğin Çehrin Seferi'nin tanıklarından Vuslatî Ali Bey, bu hareketine karşılık onu ehl-i İslâm'a düşman olan ikiyüzlü biri olarak nitelemektedir. Semendire Alay Beyi Vuslatî Ali Bey, *Gazâ-nâme-i Çehrin*, Mustafa İsen-İsmail Hakkı Aksoyak (hızl.), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003, s. 113.

⁷¹⁸ Lehlilere göre 1677'den bu yana ordu birliklerinin başında duran Serdar İbrahim Paşa, Sadrazam'a rakip bir konumdaydı. Buna göre o, imparatorluğun vaziyetini bilen birisi olarak askerî alandan ziyade siyasî sahada daha yetenekli olan bir devlet adamıydı. Andrzej Witkiewicz, *Kara Mustafa Nad Dnieprem, Geneza, przebieg i skutki wojny czechryńskiej 1678 r.*, Infot Editions, Wydawnictwo 2017, s. 74.

⁷¹⁹ Georges Chmielnicki ya da Yuras Khmelnytsky olarak da bilinmektedir. Geçmişte Zaporog Kazakları Hatmanı olan Hmelnitski, sonradan papaz olmuştur. Bucak Tatarlarına esir düştükten sonra Edirne'ye getirilmiş, ileride işe yarar düşüncesiyle İstanbul'da Yedikule hapsine konulmuştur. Kara Mustafa Paşa'nın emriyle Rum Patriği IV. Parteniyos ile birlikte hapis hayatı yaşadığı Yedikule'den çıkarılıp huzura getirilmiş, daha sonra hatman tayin edilmiştir. *Silahdâr Târîhi I*, s. 665; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 429; Aynı yazar, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 161.

⁷²⁰ *Vekâyi'-nâme*, s. 455-456; *Silahdâr Târîhi I*, s. 663-665; *Zübde-i Vekayiât*, s. 80-81; *Târîh-i Râşid I*, s. 197-198; *Zeyl-i Şakâ'ik*, s. 898; Abdülkerîm Efendi, *Ahvâl-i İcmâl-i Sefer-i Çehrin*, Bibliothèque nationale de France. Département des manuscrits. Supplément turc 134, vr. 440a; Anonim, *Çehrin Seferi*, Le Roux (hızl.), Bibliothèque nationale de France. Département des manuscrits, Supplément turc 927, vr. 4a; *Târîh-i Nihâdî*, vr. 210b-211a. Serdar İbrahim Paşa idaresindeki ordu iâşesi için zahire alımın yapıldığı kazalar ve satın alınan ürünlerin miktarı için bk. BOA, KK.d, 2673.

⁷²¹ *General Patrick Gordon*, s. 7.

⁷²² Vuslatî Ali Bey, Doroshenko'nun Çehrin Kalesi'ni savunmadan Ruslara terk ederek onlara iltica etmesi ve Ruslar tarafından himaye edilmesini ağır bir dille eleştirerek şöyle ifade etmektedir:

“Seg-i Moskov ol kec-rev-i bî-uşûl

O rübâh-ı bed-bahtı itdi kabûl” Bk. *Gazâ-nâme-i Çehrin*, s. 115.

düşüncesi, Osmanlı Devleti'nin Kazaklara olan ilgisinin sürmesine neden olmuştu⁷²³. Osmanlı Padişahı, Kazak Hatmanı yüzünden Osmanlı şerefının çiğnendiğini düşünüyordu. Padişah, bir taraftan hatmanın sadakatsizliğine bir cevap vermek öte taraftan Kazaklara ve onları himaye etmeyi kabul eden Rusya'ya haddini bildirmek niyetindeydi. Kantemir'e göre Sultan, Rusya'dan çekinmemekle beraber açlık, soğuk iklim şartları ve Ukrayna topraklarının ulaşılabilir bölgelerinden dolayı yaşanabilecekleri iyi hesaplamaya çalışıyordu. Bu doğrultuda, öncelikle Kazak halkını ikna etmesi ve Osmanlı Devleti'ne boyun eğdirmesi için eski papaz Yuri Hmelnitski'yi hatman tayin etmişti⁷²⁴.

1677 ilkbaharında küçük bir askerî birlikle Podolya'ya gönderilen Yuri Hmelnitski'nin yeni hatman olarak tercih edilmesindeki en önemli sebep Hmelnitski adının popülerliğine güvenilmesiydi⁷²⁵. Bununla birlikte, onun Osmanlı Devleti'ne fayda sağlayıp sağlamayacağına dair birtakım endişeler vardı. Bir iddiaya göre, riyakâr ve güven vermeyen birisi olarak görülen Hmelnitski, Kazak halkı arasında itimat edilen birisi değildi. Hatman tayin edildiğinde, kendisine sığınan öteki Kazak zümrelerin sayısı 200'ü geçmemişti. Aynı iddianın sahiplerine göre, Hmelnitski'nin ülkesinde başarılı olmasını beklemek Osmanlı hükümeti adına hatalı bir karardı⁷²⁶. Croix, Yuri Hmelnitski'yi Yedikule zindanında ölümü bekleyen ve özgürlüğüne dair herhangi bir beklentisi olmayan birisi olarak tasvir etmektedir. Kara Mustafa Paşa'nın kendisini hatman olarak tayin etmesi nedeniyle büyük şaşkınlık yaşadığını dile getirmektedir. Yola çıkmadan önce Sadrazam'ın huzuruna çıkarıldığını ve Osmanlı Devleti'ne karşı sadık kalması yönünde tembihlendiğini bildirmektedir. Ayrıca Kazak Hatmanı olduğuna dair bir mühür ve değerli hediyelerle birlikte altın sırmadan işlenmiş bir kaftan verildiğini kaydeden Croix, daha iki gün önce küçük bir ekmek parçasıyla gününü zindanda geçiren Hmelnitski'nin Osmanlı yönetimi tarafından onurlu bir şekilde karşılanmasının yeni hatman için şaşırtıcı olduğunu zikretmektedir. Kara Mustafa

⁷²³ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 252.

⁷²⁴ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 22-23.

⁷²⁵ Dymtro Doroshenko, *a.g.e.*, s. 304; Orest Subtelny, *a.g.e.*, s. 148. Muhammet Şen, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yeni Kazak Hatmanı'na dair en eski tarihli kaydın 15 Şevval 1089 (30 Kasım 1678) olduğunu belirtmiştir. Muhammet Şen, "İlk Osmanlı-Rus Savaşı: I. Çehrin Seferi", s. 345. Oysa 15 Zilhicce 1087 (18 Şubat 1677) tarihli bir kayıttan anlaşıldığına göre, Petro Doroshenko'nun yerine Kazak hatmanı tayin edilen Hmelnitski'ye 18 Şubat-4 Mart 1677 tarih aralığını kapsayan 15 günlük nafaka bahası için toplamda yedi bin akçe para yardımı sağlanmıştı. O hâlde Hmelnitski'yle ilgili ilk resmi arşiv kaydının 1677'ye kadar geriye gittiğini ifade etmek daha doğrudur. Krş. BOA, AE.SMMD.IV, 59/6914, 1.

⁷²⁶ Muhammet Şen, "İlk Osmanlı-Rus Savaşı: I. Çehrin Seferi", s. 346.

Paşa'nın emriyle, Kazak halkına hitaben Doroshenko'nun yerine kendisinin geçtiğine dair bir mektup yazmış ve yeni mührünün yer aldığı mektubun birkaç kopyasını dostu Rum Stamatello'ya göndermiştir. Kazak dostundan Ruslar hakkında istihbarat sağlaması için kendisine gizli talimatlar vermiştir. Sultan da aynı şekilde neler olup bittiğini bildirmesi için Kırım Hanı'na haber göndermiştir⁷²⁷. Ne var ki Hmelnitski'nin mektubu Kazaklar üzerinde etkili olmamış, Sultan'ın yeni hatmanı Kazak halkı tarafından pek fazla itibar görmemiştir. Osmanlı yönetimi tarafından yollanan hatmanın Kırım topraklarındayken öldüğü söylentileri Stamatello'nun hainlikle suçlanmasına sebep olmuştur⁷²⁸.

Rusya, 1677'de Kiev ve Kaniev'i aralarındaki bir antlaşmaya dayanarak Lehistan'a bırakmıştır. Çehrin'in de Rusya'ya bırakılması üzerine harekete geçen Osmanlı Devleti, güç kullanarak da olsa Kazakları tekrar dize getirmek istemiştir. Doroshenko'nun yerine gönderilen Hmelnitski'yi tahta oturtmak için Bender'de Rumen prenslerin de dâhil olduğu büyük bir Osmanlı ordusu beklemekteydi⁷²⁹. Bu arada Stamatello, yolladığı bir raporda, Rusların çok büyük bir orduyla Çehrin'i kontrol altında tutmak ve Osmanlılara karşı savunmak için yürüyüşte olduğunu haber vermiştir⁷³⁰. Stamatello'nun verdiği bilgiler doğrudur. Zira İskoç General Gordon, günlüğünde bu yürüyüşe dair ayrıntılı bilgiler vermektedir. Hatta onun 23 Mayıs 1677 tarihli kaydı Rus cephesinin de Osmanlı ordusunun harekâtı hakkında bilgi topladığını göstermektedir⁷³¹.

Çehrin Seferi hazırlıklarını tamamlamaya çalışan Serdar İbrahim Paşa, emrindeki orduyla İsakçı'da beklemekteydi. İstanbul'dan gönderilen top ve savaş mühimmatı Karadeniz şaykalarıyla⁷³² orduya ulaştırıldıktan sonra Haziran ayı içerisinde Dinyester Nehri'ni Bender Kalesi altından geçip Kırım Hanı'yla buluşmuştu. Osmanlı ve Tatar askerlerinden oluşan ordu Ağustos ayı ortalarında⁷³³ Çehrin önlerine gelerek kuşatma

⁷²⁷ Yuri Hmelnitski'nin Kazak hatmanlığına atanırken yaşanan gelişmeler için bk. De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 110-115.

⁷²⁸ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 23.

⁷²⁹ Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 159.

⁷³⁰ De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 115.

⁷³¹ *General Patrick Gordon*, s. 8.

⁷³² Şayka, alt tarafı düz, en bakımından geniş olan büyük bir savaş gemisidir. Ruslar genellikle bu çeşit gemilerle Osmanlı Devleti kontrolündeki Karadeniz sahillerini yağmalyordu. Buna karşın Osmanlı Devleti de Karadeniz sahillerini bu gemiler vasıtasıyla Slav halk olan Kazaklara karşı korumaktaydı. Bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 312.

⁷³³ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, kuşatmanın başlangıç tarihi olarak Evâhir-i Rebiülahir 1088 (23 Haziran/1Temmuz 1088) şeklinde kaydetmektedir. *Silahdâr Târîhi I*, s. 665. Buna mukabil *İsâ-zâde*

hazırlıklarına başladı⁷³⁴. Diğer yandan Ruslara terk edilen kalenin surları güçlendirilmiş ve kaleyi savunmak üzere çok sayıda destek birliği yerleştirilmişti⁷³⁵.

İlk Çehrin Seferi'ne çıkan Osmanlı ordusunun miktarının 40.000 civarında olduğu belirtilirken düşman ordusunun yardıma gelen Ruslarla birlikte 60.000 dolaylarında olduğu kaydedilmektedir⁷³⁶. İbrahim Paşa idaresindeki ordu, 23 gün⁷³⁷ muhasara ettiği Çehrin'de büyük bir direnişle karşılaşmıştır. Ayrıca yardım için gönderilen destek kuvvetleri kaleye üç saat mesafe kadar yaklaşmıştır. Kırım Hanı, Romodonovski komutasındaki Rus ordusunun Çehrin'e ulaşmasını önlemek üzere görevlendirilmiştir. Fakat düşman ordusuyla Dinyester Nehri civarında karşılaşan Tatar kuvvetleri, sekiz mirzayla birlikte 10.000 kadar askerî kayıp vermiştir. Kırım Hanı, İbrahim Paşa'ya gönderdiği haberde, böylesine kalabalık bir orduya karşı koymanın güç olduğunu belirterek geri çekilmenin daha makul olacağını söylemiştir. Rus ordusu tarafından hezimete uğratılmak istemeyen ve durumun ciddiyetini fark eden İbrahim Paşa, derhâl geri çekilme emrini vermiştir. Osmanlı ordusunun aceleyle Bender'e çekilmesi önemli miktarda savaş malzemesini de Çehrin önlerinde terk etmesine neden olmuştur⁷³⁸. Muhasara esnasında Hmel'nitski'nin kendisine itaat etmeleri için kaleye yolladığı mektup da netice vermemiştir. Yuri Hmel'nitski, Kazaklara, Sultan adına özgürlüklerini temin etmesine ve babasının gerçek mirasçısı olduğunu ileri sürmesine rağmen Kazak halkının kendisine boyun eğmemesi hâlinde yaşanacak savaş ve felaketin kaçınılmaz olduğunu hatırlatmıştır. Buna karşılık 4 Ağustos'ta Çehrin önlerine geldiğini belirten Gordon, kale yetkilileri tarafından Hmel'nitski'ye bir cevap verilip verilmediğinin kesin olarak bilinmediğini söylemektedir. Bununla beraber Osmanlı ordusunun kaleye sekiz

Târîhi'nde kuşatmanın başlangıç tarihi 13 Ağustos olarak verilmektedir. *İsâ-zâde Târîhi*, s. 155. Bu görüşe yakın bir biçimde Jorga, bu tarihi 12 Ağustos olarak vermektedir. Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 159. Hammer ise bu tarihi 14 Ağustos olarak belirtmektedir. Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 318.

⁷³⁴ *Silâhdâr Târîhi I*, s. 665-666.

⁷³⁵ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 8a.

⁷³⁶ De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 118; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 24. Çehrin Seferi üzerine detaylı bir çalışma yapan Witkiewicz, her iki ordunun miktarına ait farklı rakamlar vermektedir. Buna göre, kapıkulu ve eyalet askerlerinin yanında orduya katılan Tatar, Kazak, Eflak ve Boğdan askerleriyle birlikte bu rakamın 49.000 ila 53.000 arasında değiştiğini kaydetmektedir. Öte yandan Romodonovski, Samayloviç ve Wasyl Golicyn idaresindeki birleşik Rus ordusunun miktarının ise 64.000 ila 74.000 arasında olduğunu yazmaktadır. Andrzej Witkiewicz, *a.g.e.*, s. 77; 89. Çehrin'i muhafaza etmek üzere kalede bulunan birlikler için ayrıca bk. Muhammet Şen, "İlk Osmanlı-Rus Savaşı: I. Çehrin Seferi", s. 348.

⁷³⁷ Hüseyin Behçetî Efendi, kalenin 22 gün muhasara edildiğini kaydetmektedir. *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 8a.

⁷³⁸ *Silâhdâr Târîhi I*, s. 666; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 155-156; De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 118-119; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 24-25; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 318; Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 159.

gün boyunca müdahale etmemesinden hareketle, asıl hedefin Rus askerleri olduğunu kaydetmektedir⁷³⁹.

Sadrazam Kara Mustafa Paşa, Nisan ayı ortalarında büyük bir alay ile İstanbul'a geçmişti⁷⁴⁰. Çehrin cephesinde yaşanan gelişmeler buradan takip edilmekteydi. Osmanlı yönetimi, ordunun kuşatmayı bırakarak geri çekildiği haberini 23 Eylül 1677 günü öğrenmişti. Gelen haberde, Osmanlı ordusunun Bender'e hareket ettiği ve Kırım Hanı'nın da kendi topraklarına döndüğü bildirilmişti. Padişah, bu muvaffakiyetsizlik üzerine oldukça hiddetlenmiş, ardından Çehrin üzerine yeni bir seferin yapılmasını gündeme getirmiştir⁷⁴¹.

2.3.3. İkinci Çehrin Seferi (1678)

2.3.3.1. Rusya'ya Harp İlanı

Doğu Avrupa'da yıldızı yeni parlayan Rusya gibi bir siyasî teşekkülün varlığı Osmanlı Devleti için kabul edilebilir bir durum değildi. Dolayısıyla Sultan IV. Mehmed, Çehrin'de yaşanan yenilgiye oldukça öfkelenmiş ve zaman kaybetmeden Rusya'ya karşı yeni bir seferin müzakere edilmesini emretmişti. Sadrazam Kara Mustafa Paşa başta olmak üzere davet edilen tüm devlet erkânı 20 Ekim 1677 tarihinde bir araya gelmiştir. Toplanan mecliste Rusya'ya karşı yeni sefer düzenlenmesine hükmedilmiş; bu doğrultuda, sefere katılacak olan Sultan IV. Mehmed'in Tuna'dan öteye geçmemesi ve Silistre yakınlarında ikamet etmesi münasip görülmüştür. Meşveretten çıkan düşünce ve teklifler bir telhisle Sultan'a sunulmuş; o da bu karara karşılık “*Vükelâ-yı devletimin ittîfak ve ittihâdları üzre ma'kûl gördükleri benim de makkûl-ı hümayûnumdur.*” diyerek vezirlerinin almış olduğu kararı tasdikleyip, ikinci kez Çehrin üzerine gidilmesini onaylamıştır⁷⁴². Böylece Rusya'dan intikam almak isteyen Kara Mustafa Paşa, Dîvân-ı Hümayûn'un desteğini almış ve bu resmî savaş ilanından sonra iki ülke arasındaki askerî çatışma olasılığı daha belirgin bir hâle

⁷³⁹ General Patrick Gordon, s. 22-23.

⁷⁴⁰ *Vekâyi'-nâme*, s. 457; *Silahdâr Târîhi I*, s. 660; *Târîh-i Râşid I*, s. 199; *Zübde-i Vekayîât*, s. 82.

⁷⁴¹ *Silahdâr Târîhi I*, s. 666-667; *Vekâyi'-nâme*, s. 460; *Zübde-i Vekayîât*, s. 85; *Târîh-i Râşid I*, s. 201; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 58.

⁷⁴² *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 8a-8b; *Silahdâr Târîhi I*, s. 667; *Vekâyi'-nâme*, s. 460; *Çehrin Seferi*, vr. 4b-5a; *Târîh-i Râşid I*, s. 201-202; *Zübde-i Vekayîât*, s. 86; *Zeyl-i Şakâ'ik*, s. 898.

gelmiştir⁷⁴³. Artık savaş konusunda tecrübeli biri olan Sadrazam, bu gücünün sadece muzaffer olması hâlinde süreceğini bildiği için ne pahasına olursa olsun amacına ulaşmaya hazırdı. Bir iddiaya göre Sultan, 10 gün içerisinde Çehrin'i ele geçiremezse sadaret mührünü Sadrazam'dan geri almakla tehdit etmişti. Hatta Padişah'ın yakın adamlarından olan İstanbullu Mehmed Ağa'ya göre Kara Mustafa Paşa, hükümdara “Eğer Çehrin'i almazsam, idamımı emredin.” diyerek Ruslardan intikam almak konusunda ısrarlı olduğunu göstermiştir⁷⁴⁴. Yakında çıkılacak olan seferin yakın görgü tanıdıklarından Vuslatî Ali Bey, Sadrazam'ın bu konudaki tutumunu onun ifadeleriyle şöyle kaydetmektedir.

O rûbâha Leh eylese dostî
Anuñ da olur münselih postî
İ‘ānet iderse aña Bärebaş
Ola tîg-ı kahrümle biñ pare baş
Dönerse aña Sirke sınıfı eger
Acı sirke kendi kabına zarar
İtā‘at idenler sezasın bulur
‘İnād eyleyenler cezasın bulur
Komam intikāmum ben ol ser-keşe
Has u hârveş urmadın âteşe⁷⁴⁵

Vuslatî Ali Bey'in aktardıklarına göre, Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın, mecliste “*Lehistan, Barabaş veya Sirke Kazaklarının Ruslara yardım etmesi hâlinde onların da payına düşeni*” alacaklarını söylediği anlaşılmaktadır. Öte yandan ilk Çehrin Seferi'ni gerçekleştiren ve Osmanlı tarihinde Ruslara karşı ilk başarısızlığa sebep olan Serdar İbrahim Paşa ve Kırım Hanı Selim Giray vazifelerinden azledilmişti. Ardından geri çekilmiş olan Osmanlı kuvvetlerini idare etmesi için o tarafta bulunan Anadolu Valisi Abaza Hüseyin Paşa görevlendirilmişti. Yeni Kırım hanı olarak Rodos'ta bulunan Murad Giray tayin edilmişti⁷⁴⁶. Azledilen serdarın derhâl geri dönmesi emredilince,

⁷⁴³ Osmanlı tarih eserlerinde Osmanlı Devleti'nin açık bir şekilde Rusya'ya savaş açıp Çehrin yenilgisini telafi etmek istediği belirtilirken, Kantemir, bahsedilen mağlubiyetten ötürü Osmanlı Devleti'nin Rusya ile sulha meyilli olduğunu kaydetmektedir. Üstelik Osmanlı Devleti barışı sağlamak için güya kendi yerine Tatarları temsil eden bir yetkiliyi Rusya'ya göndererek Çehrin'den vazgeçilmesi ve Kazak meselesine müdahil olunmaması konusunda uyarıda bulunmuştur. Sözde, Rus Çarı gelen elçinin hakikatte kimin tarafından gönderildiğinin farkında olarak kendilerinin haklı olduğunu ve sebepsiz bir savaştan vazgeçilmesini içeren bir mektubu İstanbul'a göndermişti. Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 25.

⁷⁴⁴ General Patrick Gordon, s. XIX; V. M. Zaruba, “Pokhid osmans'koho viys'ka na Chyhyryn vlitku 1678 r. v shchodennyku pol's'koho posla S. Pros'koho”, *Ukrayina v Tsentral'no-Skhidniy Yevropi*, Vyp. 12–13, 2013, s. 413.

⁷⁴⁵ *Gazâ-nâme-i Çehrin*, s. 125.

⁷⁴⁶ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 9a; *Târîh-i Râşid I*, s. 202.

Aralık ayında İstanbul'a gelen İbrahim Paşa, Kara Mustafa Paşa'nın görevlendirdiği bir çavuşla birlikte hesap vermesi için Sultan'a gönderilmişti⁷⁴⁷.

2.3.3.2. Rus Elçisiyle Yapılan Müzakereler

İlk kuşatma teşebbüsünde, müşterek Osmanlı-Kırım askerî birlikleri Çehrin'i kuşatma altına almalarına rağmen başarı elde edemeyip geri çekilmek zorunda kalmıştı. Bu askerî eylemlere rağmen Osmanlı Devleti ile Rusya arasında henüz resmî bir savaş ilanı gerçekleşmemişti. Bir iddiaya göre bu durum, Osmanlı ve Rus hükümetinin Sağ Yaka Ukrayna bölgesine ilişkin münasebetlerinden ve iki tarafın da bu bölge için tam ölçekli bir savaş yürütmeye hazır olduklarına emin olmamalarından kaynaklanmaktaydı⁷⁴⁸.

Osmanlı Devleti'nin yeni bir savaşa niyetlendiğini gören Rusya, Osmanlı Devleti'nin sefer hazırlıklarına engel olmak ve gerilimi düşürmek maksadıyla büyükelçi sıfatıyla Afanasıy Porosukov ve beraberinde kâtip Fyodor Starkov ile tercüman Grigory Voloshenin'i İstanbul'a göndermiştir. Porosukov'un elçi olarak gönderilmesi bir tesadüf değildi. O, bir yandan 1669-1670 yıllarında İstanbul'a yaptığı elçilik gezisinden dolayı deneyimli olan, öte yandan istihbarat faaliyetlerini iyi idare eden bir asker olarak kabul ediliyordu. Bu bakımdan kendisi Osmanlı-Rus münasebetlerini yakından bilen ve süreci iyi yönetebilecek birisi sayılıyordu⁷⁴⁹.

Moskova hükümetinin göndereceği elçiden ilk beklentisi, iki devletin savaşa girmesini engellemeye çalışması olacaktı. Sultan IV. Mehmed ve Sadrazam'a yazılan iki mektup bu niyetle kaleme alınmıştı. Sadrazam'a hitaben yazılan mektup, aynı zamanda Kara Mustafa Paşa'yı müzakerelerde arabuluculuk yapmaya ve Sultan'ı barışa

⁷⁴⁷ Mazul serdar İbrahim Paşa, Padişah'ın Çatalca'da avla meşgul olduğu esnada huzura çıkmış ve büyük bir azar işitmişti. Başarısızlığının sebeplerini bütün detayıyla anlatmasına rağmen Padişah'ı ikna edememesi üzerine “*Kaldırın şu kâfirî*” sözleriyle huzurdan kovulmuştu. Ancak Bostancıbaşı Kuşçu Mustafa Ağa, bu sözleri yanlış anlayarak İbrahim Paşa'ya zulmetmişti. Ne olduğunu anlayamayan mazul serdar, Mustafa Ağa'ya hakkında bir ferman verilip verilmediğini sormuş, ardından verilmediğini öğrenince “*Ya bu eziyet nedir?*” diyerek tepki göstermişti. Hemen ardından İbrahim Paşa, Bostancıbaşı'yı Kaymakam Paşa'ya şikâyet etmişti. Bu kez Kaymakam Paşa'nın Kuşçu Mustafa Ağa'ya tepkisi oldukça sert oldu. Bostancıbaşı'ya yönelip “*Bre mel'un eşek, senin ne haddindir Pâdişâhın vezîrine böyle eziyet etmek! Vüzerâdan birinin katli fermân olunsa bile kılıç altına gelinceye değin arz-ı Pâdişâhî olmağla ana ri'âyet ve izzet ü ikrâm lâzımdır.*” diyerek ona olan kızgınlığını dile getirdi. Daha sonra İbrahim Paşa Yedikule'de hapsedildi. *Silahdâr Târihi I*, s. 668-669.

⁷⁴⁸ Madina R. Yafarova, “Posol'stvo Afanasiya Porosukova v Stambul v 1677–1678 G.”, *Drevnyaya Rus': voprosi medievistiki*, № 1 (75), 2019, s. 153.

⁷⁴⁹ Madina R. Yafarova, “a.g.m.”, s. 154. Croix ve ona eşlik eden Jorga, Mart ayında gelen bu elçinin ismini Davidoviç olarak zikretmektedir. De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 120-121; Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 160.

ikna etmeye davet ediyordu. Böyle bir öneriyi kabul etmesi hâlinde Merzifonlu'ya bu hizmetinin Moskova hükümeti tarafından karşılıksız bırakılmayacağı telkin ediliyordu. Böylelikle, Rus hükümeti, Sultan'dan sonra en zirvedeki Osmanlı devlet adamının desteğini almaya çalışıyordu. Porosukov, 5 Aralık 1677'de İstanbul'a hareket etmek için hazırlıklara başladı⁷⁵⁰.

12 Aralık 1677'de Moskova'dan ayrılan ve 1678 Nisan'ında İstanbul'a gelen Rus diplomatın ziyaretiyle ilgili bilgi veren Osmanlı tarihleri oldukça sınırlıdır. Buna ilişkin Hüseyin Behçetî Efendi ve Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa'nın kayıtları önem arz etmektedir. Buna göre, 3 Nisan'da Davudpaşa sahrasında savaş hazırlıkları sürerken İstanbul'a ayak basan elçi Rus Çarı'ndan getirdiği mektubu Sadrazam'a takdim etti. Öncelikle iki devlet arasında geçmişten gelen dostluğa vurgu yapan mektupta, kendilerinin sulha rağbet gösterdiği belirtilmiş ve Osmanlı yönetiminin de aynı şekilde hareket ederek Rusya'ya bir temsilci göndermesi talep edilmişti⁷⁵¹. Görüşme Kara Mustafa Paşa'nın Davudpaşa'daki karargâhında gerçekleştirilmişti. Hammer'in naklettiğine göre Rus elçisi, Sadrazam'ın çadırına ayak basmadan önce kılıcını teslim etmek ve kabul süresince ayakta kalmak mecburiyetinde bırakılmıştı. Elçiye Rus Çarı'nın Çehrin'den vazgeçmemesinin sebebi sorulduğunda, şehirdeki kiliselerin Türkler tarafından camiye dönüştürülerek Hristiyanların onurunun zedelendiğini söylemişti. Dinlerine göre bu saygısızlık kabul edilebilir değildi. Bu savunması, Sultan'a getirdiği mektubun elinden alınarak huzura çıkartılmamasına sebep olmuştu⁷⁵². Çehrin Seferi yazarlarından Vuslatî Ali Bey, elçinin bu girişimi hakkında şu ifadelerle yer vermektedir.

Saded bu ki Moskov kiralı dahi
Der-i 'adle gönderdi bir duzahı

Elinde olan nâme-i mekr ü âl
Anun 'akl ü dîni gibi bî-meâl⁷⁵³

Vuslatî, kaleme aldığı bu beyitlerde, Rus Çarı'nın elçisini “*Adalet Kapısı*” olarak tanımladığı Osmanlı Devleti'ne yolladığını ve gelen temsilcinin sunduğu mektubun anlamsız istekler içerdiğine dikkat çekmektedir. Croix ve Kantemir gibi Batılı

⁷⁵⁰ Madina R. Yafarova, “a.g.m.”, s. 154.

⁷⁵¹ Söz konusu kaynaklar, Kara Mustafa Paşa'ya hitaben gönderilen ikinci bir mektuptan bahsetmemektedir. *Mi'râcü 'z-Zafer*, vr. 12a; *Silahdâr Târîhi I*, s. 672.

⁷⁵² Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 323.

⁷⁵³ *Gazâ-nâme-i Çehrin*, s. 135.

yazarların verdiği bilgilere göre Rus Çarı, gönderdiği mektupla Osmanlı Devleti'nin Lehlileri kandırdığı gibi kendilerini aldatmayı düşünmeleri hâlinde yanılığa düşeceklerini, bunun yanında Ukrayna'nın tamamından vazgeçerek kendilerine bırakılmasını istiyordu. Hatta Dinyester'e kadar uzanan ve Azak'ın öte tarafında zorla zapt edilen yerleri geri alıncaya kadar savaşabileceklerini söylüyordu⁷⁵⁴. Ancak Porosukov'un yola çıkarken aldığı talimat Osmanlı yönetiminin olası isteklerine karşılık öncelikle savaşı önlemesi yönündeydi. Şayet Sadrazam, Rus Çarı'nın Doroshenko'yu himayesine alarak tüm Ukrayna'ya sahip çıktığı ve askerî eylemleri kışkırttığı konusunda ısrar ederse, kendisinin Çar'ın mektubunu Osmanlı Sultanı'na getirmekle sorumlu olduğunu hatırlatması istenmişti⁷⁵⁵. Osmanlı hükümetinin beklentilerini karşılayamayan Rus elçisi oldukça soğuk karşılandı. Nitekim yönetimin Çehrin'in iade edilmesi talebini hiç dile getirmemesi bu görevini başarıyla yerine getirmesine engel oldu⁷⁵⁶. Croix, Padişah'ın Rus Çarı'na yazdığı mektuptan yola çıkarak büyüklendiğini ifade etmekte, Sadrazam'ın ise daha ılımlı bir dil kullandığını zikretmektedir. Rus Çarı'nın barışı savunma ve tebaasını koruma isteğine karşılık Osmanlı yönetiminin Çehrin ve ona bağlı toprakların terk edilmesi şartını koştuğunu belirtmektedir⁷⁵⁷.

Sultan IV. Mehmed, Rus Çarı'na hitaben yazılmış mektubu elçiye teslim ederek geri yolladı. Sultan, mektubunda, Çehrin'in istila edilmesinden ötürü kalabalık ordusuyla bizzat sefere çıkmaya karar verdiğini bildirmişti. Ayrıca işin tatlıya bağlanmasını istemeleri durumunda, ordu Çehrin'e varmadan evvel kendi isteklerini karşılayacak cevaplarla bir elçi gönderilmesini istemişti⁷⁵⁸. Böylece Rusya, İstanbul'dan eli boş dönen elçisi aracılığıyla savaşın resmen ilan edilmiş olduğunu öğrenmiş oluyordu.

Görünüşe göre, hem Ukrayna'da hem de Moskova'da Padişah'ın daha güçlü bir ordu ile dönmesi ve Çehrin'i ele geçirmesi bekleniyordu. Fakat Çehrin için yeni bir mücadeleye asker ve para sarf etmek istemeyen Rusya, kaleyi Osmanlı Devleti'ne teslim etmeden çevresindeki bölgeyi tarafsız hâle getirmek için anlaşma yolları

⁷⁵⁴ De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 121-122; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 25-26; Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 160.

⁷⁵⁵ Madina R. Yafarova, "a.g.m.", s. 154.

⁷⁵⁶ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 58.

⁷⁵⁷ De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 123.

⁷⁵⁸ *Silahdâr Târîhi I*, s. 673; *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 12a. İki taraf arasında barış sağlanabilmesi için Rus elçisinden beklenen Osmanlı Devleti'nin isteklerini kabul etmesiydi. Ayrıca barış şartlarını kabul ettiğini bildirebilmesi için Osmanlı ordusunun Çehrin'e varmasından önce orduya yetişmesi gerekiyordu. Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 323; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 58.

arıyordu. Ukrayna yönetimi ise Moskova'nın bu planına karşı durmakta kararlıydı. Çehrin geçmişten bu yana Kazakların hatmanlık merkezi olup onlar için ciddi öneme sahipti. Dolayısıyla Ruslar isteksiz olmalarına rağmen yeni bir savaşa hazırlık yapmak zorunda kaldılar. Çehrin'i müdafaa etmek için taze Rus kuvvetleri gönderiliyordu. Kalenin mühendislik gerektiren işleri ise Rus ordusuna hizmet eden Patrick Gordon'a emanet edilmişti⁷⁵⁹. Gordon'un kayıtlarına bakıldığında, Osmanlı Devleti'yle barış yolları arayan Rusya'nın ikili bir siyaset takip ettiği açıktır. Gordon'un aktardıklarına bakılırsa, Moskova hükümetinin talimatları doğrultusunda Rus ordusunun yeni harp hazırlıklarına oldukça erken başladığı anlaşılmaktadır. İskoç komutan Gordon, Rus ordusunun Çehrin'i savunmak için yaptığı hazırlıklara ilişkin olarak 22 Şubat 1678 günü sabah erken saatlerde Baturin'e geldiğini ve aynı gün Hatman ile Çehrin Kalesi'nin tahkimi ve savunulması hususunda iki kez görüştüğünü yazmaktadır. Ertesi gün tahkimat konusunda ilerleme kaydedildiğini ve daha fazla tavsiyede bulunulduğunu belirtmektedir⁷⁶⁰.

2.3.3.3. Sefer Hazırlıkları

Yaklaşık son 10 yıldır Osmanlı Devleti'nin izlediği dış siyasetin en etkin ismi olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Çehrin'i zapt eden Rusya'yı tez elden saf dışı bırakmak istemişti. Baharda sefere çıkılması planlandığı için gerekli hazırlıklara erken başlanması emredilmişti. Bu doğrultuda Tophane-i Âmire'ye sefer için 21 parça balyemez top dökülmesi buyrulmuştu. Öte yandan dört bir yana fermanlar gönderilerek asker toplanması ve savaş hazırlıklarına girişilmesi istenmişti⁷⁶¹. Çehrin üzerine sefer kararı, savaş tuğunun 18 Şubat 1678'de dışarı çıkarılmasıyla kesinleştirilmişti. Savaş hazırlıklarını yakından takip etmek isteyen Sultan IV. Mehmed, bundan üç gün sonra İstanbul'da tersane bahçesine geçmiş, aynı gün içinde onu karşılayan Kara Mustafa Paşa, Topkapı'daki köşkünde onun şerefine bir ziyafet vermiştir⁷⁶².

Sefere katılacak olan devlet erkânı 15 Mart'ta Yalı Köşkü'ne davet edilmiş, burada verilen ziyafette her birine hilat giydirilmiştir. İstanbul kaymakamlığı, nişancılık hizmetinde bulunan ve aynı zamanda tarih yazarı olan Abdi Paşa'ya bırakılmıştır.

⁷⁵⁹ Dymtro Doroshenko, *a.g.e.*, s. 305.

⁷⁶⁰ General Patrick Gordon, s. 40.

⁷⁶¹ *Silahlâr Târîhi I*, s. 667; *Çehrin Seferi*, vr. 5a-5b; *Zübde-i Vekayiât*, s. 86.

⁷⁶² *Vekâyi'-nâme*, s. 462; *Silahlâr Târîhi I*, s. 670; *Zübde-i Vekayiât*, s. 88; *Târîh-i Râşid I*, s. 202.

Sadrazam'ın yetiştirmelerinden olan Kara İbrahim Paşa da sefere memur edilmiştir. Bu ziyafetten üç gün sonra otağ-ı hümâyûn Davudpaşa sahrasında kurulmuştur. Sultan IV. Mehmed, gerekli hazırlıkların tamamlanmasının ardından 22 Mart'ta görkemli bir alay eşliğinde Davudpaşa'daki otağına geçmek için hareket etmiştir⁷⁶³.

Osmanlı Devleti yeni bir savaşa hazırlandığında ilk iş olarak ordunun toparlanmasını sağlamaktaydı. Kuruluşundan bu yana ordu kapıkulu askerleri ve tımarlı sipahiler olmak üzere iki ana askerî sınıftan müteşekkildi. Birinci grupta yer alan kapıkulu askerleri devletin merkezinde daima savaşa hazır bir vaziyette bulunmaktaydı. İkinci grubu oluşturan ve ülkenin değişik bölgelerinde yer alan tımarlı sipahilerin bir araya getirilmesi ve merkez orduya katılması ayrı bir özen ve gayrete muhtaçtı⁷⁶⁴. Bu amaç doğrultusunda otağını Davudpaşa sahrasında kurduran Sultan IV. Mehmed, seferberlik ilanının ardından hazırlık sürecini buradan yönetmişti⁷⁶⁵. Burası, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden itibaren Rumeli taraflarına yapılan seferlerde askerî birliklerin toplandığı karargâh bölgesiydi. Osmanlı hükümdarının buraya gelmesinden sefer noktasına varıncaya kadar ordunun toparlanma süreci devam etmekteydi.

Çehrin Seferi için hazırlanan merkezdeki askerî kuvvetler vakit kaybetmeden Davudpaşa'da toplanmaya başlamıştır. Kara kuvvetleriyle birlikte Osmanlı askerî harekâtının önemli bir kolunu oluşturan donanma, deniz gücü olmasının yanında açılan seferlerde önemli bir ikmal aracıydı. Hazırlığını tamamlayan donanma, 23 Nisan'da çıkarılmıştır. Ayrıca Tersâne-i Âmire'de bulunan çekdiriler de tamamen hazır hâle getirilmişlerdi. Geçmişten gelen geleneğe göre, sadrazamlar donanma içerisinde kendine has bir çekdiriye sahipti. Gemisine binen bu devlet adamlarının âdet gereği buradan padişahı selamlaması gerekmektedir. Sadrazam Kara Mustafa Paşa da şahsına ayrılan gemiyle donanmaya bizzat liderlik etmiş ve bu geleneği yerine getirip Padişah'ı

⁷⁶³ *Vekâyî'-nâme*, s. 463-464; *Silâhdâr Târîhi I*, s. 671; *Zübde-i Vekayîât*, s. 90-91; *Târîh-i Râşid I*, s. 203; *Zeyl-i Şakâ'ik*, s. 898-898.

⁷⁶⁴ Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu, 1715 Mora Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik*, Kronik Yayınları, İstanbul 2018, s. 208.

⁷⁶⁵ Vuslatî Ali Bey'in otağını Davudpaşa'da kurduran Padişah için kaleme aldığı şu beyitleri zikretmeye değerdir.

Bu tavr üzere sultân-ı nusret-şümûl
Çü Davud Paşa'ya itdi nüzûl

Kurıldı otağ-ı sipihr-ihtişâm
Yanında nücûm oldu sâyir hıyâm

selamlamıştır. Donanma, top ve tüfek atışlarıyla büyük bir gösteri sunarak sefere hazır olduğunu göstermiştir⁷⁶⁶.

Taşradaki birliklerin orduya katılma süreci merkezdekilere nazaran aynı hızda gerçekleşmediği için ister istemez gecikmeler yaşanmaktaydı. Osmanlı ordusu hareket etse de henüz orduya katılamayan kuvvetlerin sefere yetişmesi için yeniden emirler gönderilirdi. Mayıs ayına gelindiğinde, hâlâ orduya katılamamış olan birlikler mevcuttu. Anadolu'dan yola çıkarak orduya dâhil olması beklenen bu kuvvetlerin uğradığı kazalarda vakit kaybetmeden yollanmaları istenmiştir. Aksi takdirde yaşanacak gecikme ve asker yokluğundan ilgili yöneticilerin sorumlu tutulacağı bildirilmiştir⁷⁶⁷.

Seferin hangi tarafa düzenlendiği fark etmeksizin ordunun yürüyüşünü güçleştiren ve dolayısıyla harekâtı geciktiren sebeplerin ortadan kaldırılması için gerekli önlemler alınmaktaydı. Bu önlemlerin başında yol ve köprü yapım çalışmaları gelmekteydi. Bu doğrultuda Çehrin Seferi'ne çıkılmadan önce İsakçı mevkiinde Tuna Nehri üzerine tekrar inşa edilecek köprü ve mühimmat için ferman gönderilmiştir⁷⁶⁸.

Köprü ve yol çalışmalarının artırılmasına bağlı olarak bu alanda hizmet eden beldârların istihdamına da dikkat edilmekteydi. Geçit yollarının muhafaza edilmesinden sorumlu olan beldârlar⁷⁶⁹ harp vaktinde erzak ve levazımat naklinde kullanılacak yolları açıp düzeltmekle görevliydi. 1678 yılındaki sefer için Hamid ve Eğriboz sancaklarından 50 nefer beldâr temin edilmiştir. Fakat zikredilen sancaklara gönderilen hükümler ele alındığında, talep edilen beldârların henüz orduya katılmadığı, dolayısıyla bulundukları yerden aceleyle gönderilerek sefere yetişmelerinin istendiği anlaşılmaktadır⁷⁷⁰.

⁷⁶⁶ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 12b-13a.

⁷⁶⁷ Orduya katılacak olan askerlerin gönderilmesine dair yol güzergâhında bulunan yöneticilere gönderilen Evâsıt-ı Ra [10]89 (3-12 Mayıs 1678) hüküm şu şekildedir: “*Âsitâne-i sa'âdetümden Gelibolu'ya varınca yol üzerinde vâki' olan kâdîlara ve nâîblere ve kal'a dizdârlarına ve iskele emînlerine vesâ'ir iş erlerine hüküm ki; Hâliyâ sefer-i hümayûn-ı nusret-makrûnuna memûr olup Anadolu tarafından gelen tavâ'if-i asker her kangınızın taht-ı kazâsına dâhil olur ise bir ân ve bir sâ'at tevakkuf ve ârâm etdirilmeyüp tenbîh-i ekîd ile ordû-yı hümayûna irsâl eyleyüp şöyle ki sefere me'mûr olan tavâ'if-i askerden bir ferd himâye olunduğu istimâ' olunur ise cümleiniz mes'ûl ve mu'âteb olmanız mukarrerdir. İmdi sefere me'mûr olan askeri tabyasından kaldırıp bir gün mukaddem ve irsâl eylemeniz bâbında fermân-ı âlişân sâdır olmağla mücebince müekked ve müserred hükm-i terkîn yazılmışdır. Evâsıt-ı Ra 89*” BOA, A.{DVNS.MHM.d-96, Sayfa/Hüküm 3/9.

⁷⁶⁸ İsakçı'da yeniden yapılması emredilen köprünün yapımına dair bk. BOA, *İE.NF.*, 1/38, 1.

⁷⁶⁹ Beldârları derbentçilerden ayıran temel fark, derbentçiler kendi rızasıyla bu görevi yerine getirirken beldârların bunu bir maaş ya da belli bir ücret karşılığında yapmasıdır. Daha geniş bilgi için bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 202.

⁷⁷⁰ BOA, A.{DVNS.MHM.d-96, Sayfa/Hüküm 6/26; 6/27.

Osmanlı Devleti'nin savaş zamanlarında ele aldığı en ciddi meselelerden birisi sefere çıkan ordunun iâşe ihtiyacını tedarik etmektir. Sayısı çok yüksek rakamlara ulaşan ordunun bu hususta sıkıntı çekmemesi adına gerekli tüm önlemler alınmakta, gerektiğinde ilgili idarî bölgelere istenen erzâğın sağlanması için yeni emirler gönderilmekteydi. Ordunun geçimini sağlamak için satın alma yoluyla tedarik edilen erzak ve gıdanın sefer yürüyüşü sırasında da teminine çalışılıyordu⁷⁷¹. Böylelikle Osmanlı askerî gücünün iâşe ihtiyacı, düzenlenen seferlerin başlangıcından sona ermesine kadar devam etmekteydi.

Rus Seferi'ne çıkacak askerlerin ve orduya hizmet eden hayvanların beslenmesi adına erzak tedariki için ülkenin farklı yörelerine fermanlar gönderilmiştir. Örneğin Bursa ve Hüdavendigâr sancağında bulunan kadılara yollanan hükümde un, buğday ve arpa gibi temel ihtiyaçların orduya gelmediği hatırlatılmış, yaşanan bu ihmalden dolayı yetkililerin sorumlu tutulacağı ve gönderilen emir gereğince satın alınması ferman olunan erzâğın tedarik edilerek orduya yollanması istenmiştir⁷⁷². Keza Eğriboz sancağından istenen 100.000 kile arpa ve 5.000 kantar peksimetin toplanarak orduya yollanması istenmesine rağmen yaşanan gecikmeden dolayı görevlilerin uyarıldığı görülmektedir. Bundan sorumlu tutulan sancak kadılarına ve mübaşirlere vakit kaybetmeden emrin yerine getirilmesi buyrulmuştur⁷⁷³. Yine Eğriboz'dan talep edilen zahirenin İstanbul'a taşınması için beş gemi yollandığı belirtilmekte olup, oraya vardıklarında acele bir şekilde zahirenin bu gemilere yüklenerek payitahta gönderilmesi

⁷⁷¹ Osmanlı Devleti'nin erzak ve gıda temini için takip ettiği yol hakkında detaylı bilgi için bk. Serhat Kuzucu, *Osmanlı Ordusu ve Sefer Lojistiği (1453-1789)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017, s. 72-73; Mehmet Yaşar Ertaş, *a.g.e.*, s. 123-125. Çehrin Seferi'nde erzak ihtiyacını karşılamak adına gerçekleştirilen satın almaların listesi için bk. BOA, *İE. AS.*, 5/368. Başta Sadrazam olmak üzere, paşalara dağıtılan tayinatın cinsi ve miktarı hakkında tutulan liste için ayrıca bk. BOA, *MAD.d.*, 5487.

⁷⁷² Aynı hüküm, Selanik, Yenişehir-i Fenar, Kocaeli, Gelibolu, Mihaliç, Çardak ve Lâpseki kadıları ve istenen erzâğı satın alıp toplamakla görevli mübaşirlere de gönderilerek gerekenin yapılması emredilmiştir. BOA, A.{DVNS.MHM.d-96, Sayfa/Hüküm 6/29.

⁷⁷³ Eğriboz sancağı kadı ve mübaşirlere yollanan Evâsıt-ı Râ sene [10]89 (3-12 Mayıs 1678) tarihli hüküm şu şekildedir: “Eğriboz sancağında vâki kâdılara ve iştirâ cem'ine me'mûr olana hüküm ki; Livâ-i mezbûrda vâki kazâlardan iştirâsı fermân olan yüz bin keyl şa'îr ve beş bin kantar peksimad mukaddemâ sâdır olan emr-i şerîf mücebince geliüp vâsıl olmayup avk u te'hîr olunduğu sizin adem-i takayyüdüñize haml olunmağla mes'ûl ve mu'âteb olmuşsunuzdur. İmdi bir ân ve bir sâ'at te'hîr ve tevakkuf itmeyüp mukaddemâ sâdır olan emr-i şerîfim mücebince mahallinden cem' u tahsîl ve ordû-yı hümayûna irsâl ve isâl eyleyesiz deyü fermân-ı âlî sâdır olmağın mücebince müekked hük-m-i şerîf yazılmışdır Evâsıt-ı Râ sene 89” BOA, A.{DVNS.MHM.d-96, Sayfa/Hüküm 6/28. Aynı şekilde ordunun beslenmesinde önemli bir yer tutan peksimedîn tedarik edilmesi için Mudanya İskelesi'ne taşınacaktı. Nakil işinde kullanılacak arabaların ücretinin bu göreve memur mübaşir tarafından ödeneceği bildirilmişti. Yüklenen gemilerin ise hızlı bir şekilde gönderilmesi buyrulmuştu. BOA, A.{DVNS.MHM.d-96, Sayfa/Hüküm 26/139.

ferman olunmuştur⁷⁷⁴. Daha önceden Selanik'ten satın alınması emredilen arpa ve buğdayın hemen orduya gönderilmesi emredilmiştir⁷⁷⁵. Aynı doğrultuda Edremit kazasından talep edilen zahirenin aceleyle gönderilmesi isteğine karşılık kaza nâibi İbrahim Efendi tarafından verilen yanıtta hâlihazırda bu zahireyi tedarik edip nakletmenin mümkün olmadığı bildirilmiştir. Bunun yanında çevredeki bölgelere göre hasat vaktinin daha erken başlaması nedeniyle talep edilen zahirenin ancak daha sonradan istenilen menzile gönderilebileceği yazılmıştır. Bu cevaba binâen 1678 Haziran'ı başında yeniden haber gönderilerek sefer-i hümayûn için satın alınacak arpa ve buğdayın hazırlanarak daha fazla ertelenmeden orduya nakledilmesi istenmiştir⁷⁷⁶. Merkezden gönderilen uyarıların yanında memurların görevlerini aksatmasına sebep olanların hesap vermeleri için divana sevk edildiği hadiseler de söz konusudur. Mayıs 1678 tarihli bir hükümde, Bursa kadısından seferde kullanılacak 2.000 deve çuvalını toplayıp yollaması talep edilmiştir. Her çifti 200'er akçeden satın alınacak olan çuvaların Bursa'da toplanması istenmiştir. Un doldurmaya yarayan bu 2.000 çift deve çuvalının henüz gönderilmemesi merkezin müdahalesini gerektirmiştir. Satıcılardan birkaç kişi alım-satım sürecine muhalefet ederek bu çuvaların gönderilmesini geciktirmiş, neden oldukları bu hadiseden ötürü yargılanmaları için divana sevk edilmiştir⁷⁷⁷.

Harbe hazırlanan ordunun ihtiyaçları beraberinde malî bir külfeti de getirmekteydi. Bu hususta, eyaletlere gönderilen emirlerden mirî hazinenin harcamalarını hafifletmek maksadıyla devletin buradaki gelirlerden istifade ettiği görülmektedir. 23 Mart 1678 (29 Muharrem 1089) tarihli bir kayıttan anlaşıldığına göre, Çehrin Seferi için yapılan harcamaların bir bölümü Diyarbakır defterdarlık hassı mukataasından karşılanmıştır⁷⁷⁸.

Osmanlı sefer organizasyonunun mühim bir yönü de ordunun ihtiyacını karşılayacak levazımata nakli meselesiydi. Savaş mühimmatını temin etmenin yanında söz konusu malzemenin istenilen bölgelere nakli ayrı bir öneme sahipti. Bu konuda

⁷⁷⁴ BOA, A.{DVNS.MHM.d-96, Sayfa/Hüküm 6/30. Eğriboz'dan satın alınarak temin edilen zahire ihtiyacının ordunun hareket etmesinden sonra da sürdüğü anlaşılmaktadır. BOA, A.{DVNS.MHM.d-96, Sayfa/Hüküm 55/288.

⁷⁷⁵ BOA, A.{DVNS.MHM.d-96, Sayfa/Hüküm 55/287.

⁷⁷⁶ BOA, A.{DVNS.MHM.d-96, Sayfa/Hüküm 21/117.

⁷⁷⁷ BOA, A.{DVNS.MHM.d-96, Sayfa/Hüküm 5/22.

⁷⁷⁸ Belgenin başında bulunan "*Hassa mukâta'asından yigirmi yedi bin akçe olup mezbûr dahi virile*" ifadesinden söz konusu miktarın 27.000 akçe olduğu görülmektedir. BOA, AE.SMMD.IV, 69/8126, 1.

yazılmış 29 Mart 1678 (5 Safer 1089) tarihli resmî bir kayıt buna işaret etmektedir. Buna göre, Çehrin Seferi için satın alınan harp malzemesinin Mihaliç, Bandırma ve Aydıncık'tan ufak gemilere yüklenerek Marmara ve İmralı adalarındaki büyük gemilere taşınması ve nakliye gemilerinin sahiplerine ücretlerinin ödenmesine dair emir gönderilmiştir⁷⁷⁹. Bundan başka Balıkesir ve Balya kadılarına hitaben yollanan ferman doğrultusunda sefer mühimmatında kullanılacak 50 kantar madenin ücreti hazineden ödenmek kaydıyla atlara yüklenip Mudanya İskeleyi'ne doğru sevk edilmesi talep edilmiştir. Benzer şekilde, Temmuz ayında yazılan ferman gereği ilaveten 100 kantar maden daha gönderilmesi buyrulmuştur⁷⁸⁰. Çanakkale Boğazı'nda yer alan Kilitbahir ve Sultaniye kaleleri dizdârlarına yazılan emirde ise humbara yapılmak üzere ellerindeki kırk demir cinsi toplardan ne kadar var ise bunları İstanbul'a gelen gemilere yükleyerek göndermeleri emredilmiştir⁷⁸¹.

2.3.3.4. Sefer Yürüyüşü

Davudpaşa'da 39 gün kadar süren bir hazırlık sürecinden sonra Sultan IV. Mehmed idaresindeki İslam ordusu 30 Nisan 1678 (8 Rebiülevvel 1089)'de "*hareket-i gazâ niyetiyle Moskov keferesi üzerine*" geniş çaplı bir sefere çıktı⁷⁸². Bu gelişmelerden haberdar olan Rus Çarı da Çehrin'i müdafaa etmek maksadıyla kalabalık bir yardımcı kuvvet yollamıştı. Bu konuda Gordon, Nisan ortalarında Romodonovski komutasında Kursk'tan hareket eden Rus ordusunun 18 Nisan'da Sursa'ya geldiğini ve burada birliklerin toparlanmaya çalıştığını ifade etmektedir⁷⁸³.

Osmanlı sefer yürüyüşünün tanıklarından Hüseyin Behçetî, Çatalca üzerinden gelen ordunun 4 Mayıs'ta Uğraş Deresi mevkiine geldiğini ve yağın şiddetli yağmurdan ötürü ciddi anlamda etkilendiğini kaydetmektedir. Behçetî'nin naklettiğine göre, yağışın şiddeti buradaki köprüden geçilmesine izin vermemişti. Yaşanan bu güçlüğe dikkat

⁷⁷⁹ BOA, AE.SMMD.IV, 77/9173, 1.

⁷⁸⁰ BOA, A.{DVNS.MHM.d-96, Sayfa/Hüküm 22/119; 82/414.

⁷⁸¹ Kale dizdârlarına gönderilen Evâil-i C sene [10]89 (30 Temmuz 1678) tarihli hüküm şöyledir: "*Kilidü'l-bahr ve Sultâniye kal'aları dizdârlarına hüküm ki; Zikr olunan kal'alarda mevcûd olan amel-mânde kırk demir toplardan ne mikdâr var ise humbara yapılmak için Asitane-i sa'âdete gelen sefinelere tahmil ve ne mikdâr tahmil olunduğın ba'de'l-vezn defteri ile ta'yîn olunan mübâşir ma'rifetiyle Asitane-i sa'âdetüme irsâl eylemeniz bâbında fermân-ı âlişânım sâdir olmuştur deyü yazılmışdır Evâil-i C sene 89*" BOA, A.{DVNS.MHM.d-96, Sayfa/Hüküm 83/419.

⁷⁸² *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 15a; *Vekâyi'-nâme*, s. 464; *Silahdâr Târîhi I*, s. 674; *Ahvâl-i İcmâl-i Sefer-i Çehrin*, vr. 440b; *Çehrin Seferi*, vr. 7a; *Zübde-i Vekayiât*, s. 91; *Târîh-i Râşid I*, s. 203; *Zeyl-i Şakâ'ik*, s. 899; *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, s. 1438.

⁷⁸³ General Patrick Gordon, s. 44.

çekmek isteyen Behçetî, Padişah'ın maiyetiyle beraber köprüden geçebilmesi için Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın bizzat öne çıkıp çalıştığını ve bölge sakinlerinin de bu konuda yardımcı olduklarını ifade etmektedir. Sultan'ın köprüden geçmesinden sonra tekrar köprübaşına dönen Merzifonlu, Enderun hazinesinin nakledilmesine nezaret etmiş, hazinenin tamamıyla geçmesine kadar köprüden kimsenin geçmesine müsaade etmemiştir⁷⁸⁴.

15 Mayıs'ta güzel bir havada Kadıköyü menziline gelen Sultan IV. Mehmed, burada Sadrazam Kara Mustafa Paşa'yla bir araya gelerek hassa hizmetçilerine cirit oynatmıştır. Bundan sonra, yakınlardaki Aydos bölgesinin ılıcalarının meşhur olması nedeniyle burada bir gün ikamet edilmesi uygun görülmüştür. Padişah, yanında bulunan eşi Emetullah Râbia Gülnûş Sultan ile zikredilen ılıca suyunu ziyaret etmiştir. Kara Mustafa Paşa da ertesi gün vaktini civarda avlanmakla geçirmiştir⁷⁸⁵.

Osmanlı ordusu, birkaç gün sonra Prevadi'ye gelmiş; Padişah'ın emri üzerine burada alay töreni gerçekleştirilmiştir. Tören sırasında, Sadrazam Kara Mustafa Paşa ve Nedim-i Şehriyârî Musahip Mustafa Paşa'nın alayı donanmış bir surette hazır bulunmuştur. Aynı şekilde ağalar takımı da bu merasimde yer almıştır. İlk önce tuğlar ve alemin geçirilmesinden sonra sırasıyla Defterdâr Efendi, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri geçit töreni yapmış, son olarak Sadrazam ve Nedim-i Şehriyârî yanlarındaki görevlilerle Padişah'ı selamlamışlardır. Törenden sonra şehrin iki tarafı dağlık olan sahrasına geçilerek ordugâh buraya kurulmuştur⁷⁸⁶.

Sefer için Davudpaşa'dan hareket eden ordu, 20 menzil sonra 21 Mayıs'ta Hacıoğlupazarı'na ulaşmıştır⁷⁸⁷. Önceden istişare edildiği üzere, Sultan IV. Mehmed

⁷⁸⁴ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 17a-18a.

⁷⁸⁵ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 23a-24a.

⁷⁸⁶ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 25b-26b.

⁷⁸⁷ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 28a; *Târih-i Nihâdî*, vr. 211b; *Vekâyi'-nâme*, s. 464. Öteki Osmanlı kaynakları ordunun Hacıoğlupazarı'na geldiği tarihi farklı bir şekilde aktarmaktadırlar. Defterdâr Sarı Mehmed Paşa ve Abdülkerîm Efendi bu tarihi 28 Rebiülevvel (20 Mayıs) olarak belirtirken Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, Rebiülahir'in guresi (23 Mayıs) olarak nakletmektedir. *İsâ-zâde Târîhi*'nde ise bu tarih 30 Rebiülevvel (22 Mayıs) günü olarak belirtilmektedir. Bk. *Zübde-i Vekayîât*, s. 91; *Ahvâl-i İcmâl-i Sefer-i Çehrin*, vr. 440b; *Silahdâr Târîhi I*, s. 674; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 157. Anonim *Çehrin Seferi* yazmasında söz konusu tarih 9 Rebiülevvel (1 Mayıs) olarak zikredilmiştir. *Çehrin Seferi*, vr. 7a. Diğer kaynaklar ile mukayese edildiğinde bu tarihin geçerli olabileceğini söylemek neredeyse imkânsızdır. Bahse konu olan tarihin sehven bu şekilde kaydedildiğini düşünmek akla daha yatkındır. Çünkü Le Roux'un istinsah ettiği bu nüsha, *Târih-i Nihâdî*'de geçen *Çehrin Seferi*'ne dair yazılan kısım ile büyük benzerlik göstermektedir. İlgili bölüm *Nihâdî*'nin eserinde 29 Rebiülevvel olarak kaydedilirken, Le Roux'un istinsah esnasında bu tarihi sehven 9 Rebiülevvel şeklinde vermiş olması muhtemeldir.

orduyla birlikte buraya kadar eşlik edecek ve sefer bitimine dek Silistre civarında ikamet edecekti⁷⁸⁸.

Prevadi’de olduğu gibi Hacıoğlupazarı’nda da alay merasimi gerçekleştirilmiştir. Birkaç gün burada konaklanmasına karar verildikten sonra Sadrazam, Padişah ve askerlere ait atların çayırlarda otlatılması emredilmiştir. İstanbul’dan beri maaşları ödenmemiş olan askerlerin bu konuda mağdur olmamasına ayrı bir önem veren Kara Mustafa Paşa bizzat oturarak ulufe dağıtımını icra etmiştir. Bu arada henüz kaymakam iken telhisçisi olan ve sadarete geldiğinde yaklaşık 10 gün kethüdalığını yapan Ali Ağa’yı geçmişte kendisinin de ifa ettiği mîrâhûr-ı sânilîğe tayin etmiştir. Sadrazam, o gün ulufe dağıtımının saatlerce sürmesi nedeniyle ulufe taksiminin eksik kalmaması için geceleyin de devam edilmesini buyurmuştur. Behçetî, onun ulufe dağıtımına verdiği önemi “*Kâr-güzerân-ı devlet Köprülü zamânından beri ulûfeye bu ihtimâm olunmamış idi diyü söylediler.*” sözleriyle zikretmektedir⁷⁸⁹. Anlatılana bakılırsa, Sadrazam askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak için nelerin gerekli olduğunu iyi bilen bir komutan görüntüsü vermektedir. Bir savaşın kazanılmasında disiplin ve moral unsurlarının etkisi göz önüne alındığında, emirlere itaat konusunda askerlerin şevkini artırmak ve ordunun disiplinini daha kolay sağlamak gibi temel sebepler onun bu tutumu sergilemesinde etkili olmuş gibidir.

Hacıoğlupazarı’nda ikamet edildiği esnada daha evvel İstanbul’da hazırlanıp gemilerle Kili Kalesi’ne nakledilen top ve cephane gibi savaş mühimmatının arabalara yüklenerak orduya irsal edilmesi için adamlar gönderilmiştir⁷⁹⁰.

Silistre’de konaklayacak olan Padişah, 27 Mayıs 1678 günü Sadrazam Kara Mustafa Paşa’yı serdar-ı ekrem sıfatıyla Çehrin’in fethine tayin etmiştir. Ertesi gün Sancak-ı Şerif’i büyük bir merasimle teslim etmek üzere Sadrazam’ı otağına davet etmiş ve sancağı bizzat kendisi uzatarak ona emanet etmiştir. Sultan, daha sonra en

⁷⁸⁸ Padişah’ın Silistre’de uzun süre ikamet edeceği öngörüldüğünden Istabl-ı Âmire’nin ihtiyaç duyduğu arpa, saman ve otun temin edilmesi için civar bölgelere emirler gönderilmişti. “*Silistre menziline meks-i hümayûn ziyâde olmak takarrübüyle Istabl-ı Âmire mühimmatıçün şa’îr ve saman ve otlık tedârik olunmak muktezâsı olmağla Silistre ve Niğbolu ve Vidin sancaklarında vâki’ zikr olunan kazalardan Silistre’ye nakli ile her bir İstanbul kilesi yigirmişer akçe olmak üzere yüz bin kîle şâ’îr ve her bir kantarı nakli ile on ikişer akçe olmak üzere otuz bin kantar saman ve her bir arabası ikişer yüz vukıyye gelmek şartıyla nakli ile ellişer akçeye olmak üzere beş bin araba otlık iştirâ...*” BOA, C.SM., 123/6185, 1.

⁷⁸⁹ Mi’râcû’z-Zafer, vr. 28a-28b.

⁷⁹⁰ Zübde-i Vekâyât, s. 91; Çehrin Seferi, vr. 7b; Târih-i Nihâdî, vr. 211b.

yakınındaki bu devlet adamını kürk, kılıç, kırmızı kadifeden bir şalvar ve mücevherle süslenmiş iki sorguça ödüllendirmiştir⁷⁹¹.

Serdarlık, Kara Mustafa Paşa'ya emanet edildikten sonra rikâb-ı hümâyûn kaymakamlığına onun yakın adamlarından Kara İbrahim Paşa getirilmiştir⁷⁹². Croix, bu atamayla ilgili ufak bir anlaşmazlık olduğunu nakletmektedir. Rivayete göre, Musahip Mustafa Paşa bu göreve gelmek için girişimde bulunmuşsa da bu makama gelecek kişinin kendi adamlarından birisi olmasını isteyen Kara Mustafa Paşa buna karşı çıkmıştır. Croix'ın iddiasına bakılırsa, Merzifonlu kaymakamlığın Kara İbrahim Paşa dışında herhangi birine verilmesinden sadaret mührünü teslim edip hayatını vermeye kararlı bir tutum sergilemiştir. Sadrazam'a göre, Musahip Mustafa Paşa, gerekli hükümlerin verilmesinde ihmalkâr davranabilirdi ve bu ihmalkârlıktan doğacak kötü sonuçlar Sadrazam'a mâl edilebilirdi. Croix'ya göre, yalnızca bu durum bile, Musahip Mustafa Paşa'yı dışlamak ve Kara İbrahim Paşa'yı rikâb-ı hümâyûn kaymakamı yapmak için yeterli bir sebeptir⁷⁹³. Doğrusu, onun Kara Mustafa Paşa ile Kara İbrahim Paşa arasında vurgulamak istediği yakın dostluk Hüseyin Behçetî Efendi'nin eserinde de rastlanılan bir durumdur. Çıkılan bu seferde Sadrazam'ın tezkireciliğini üstlenen Behçetî, bu iki devlet adamı arasındaki yakınlığa “...*ikisi mâbeyninde olan güft u gûy aslâ bir kimseye mahrem değil idi ve İbrahim Paşa'yı yerlerine kâ'im-makâm nasb idüp Pâdişâh-ı 'âlî-şândan haftan giydirdiler.*”⁷⁹⁴ sözleriyle dikkat çekmektedir. Croix tarafından öne sürülen diğer iddia, yani Sadrazam'ın Musahip Mustafa Paşa'ya karşı takındığı mesafeli tutum tenkit ve tahlile muhtaçtır. Abdurrahman Abdi Paşa ve meşhur şair Nâbî'nin bu konu hakkındaki aktarımları dikkate alındığında, Fransız oryantalistin sunduğu bilgiler şüpheli görünmektedir. Nitekim Abdi Paşa, uzun bir süre sarayda olmasının etkisiyle, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Musahip Mustafa Paşa arasındaki ilişkileri gözlemleme fırsatı bulmuştur. Bu konuda, daha önceden belirtilen bir ayrıntıyı hatırlatmakta yarar vardır. Abdi Paşa, kaleme aldığı eserde, 17 Şubat 1667 günü düzenlenen bir yemekte bu iki devlet adamı arasında samimi ve sıkı bir dostluğun

⁷⁹¹ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 30b; *Vekâyi'-nâme*, s. 464; *Silahdâr Târîhi I*, s. 674-675; *Zübde-i Vekayiât*, s. 91; *Çehrin Seferi*, vr. 8a-9a; *Ahvâl-i İcmâl-i Sefer-i Çehrin*, vr. 440b; *Zeyl-i Şakâ'ik*, s. 899; *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, s. 1438; *Târih-i Nihâdî*, vr. 212a; De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 123-124; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 26-27. Kara Mustafa Paşa'nın serdar-ı ekrem olarak atanması üzerine Vuslatî Ali Bey'in ona ithafen yazmış olduğu şiir için bk. *Gazâ-nâme-i Çehrin*, s. 145-147.

⁷⁹² *Vekâyi'-nâme*, s. 464; *Silahdâr Târîhi I*, s. 675; *Zübde-i Vekayiât*, s. 91.

⁷⁹³ De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 124.

⁷⁹⁴ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 32a.

olduğunu nakletmektedir. Öyle ki paşalarının arasındaki dostluktan son derece memnun olan Sultan, bu yakınlığın sürmesini temenni ederek her ikisini de ayrı ayrı tebrik etmiştir⁷⁹⁵. Ne var ki tarihî kaynaklar, aradan geçen seneler boyunca iki paşa arasındaki yakınlığın ne şekilde seyrettiğine dair doğrudan bilgi vermemektedirler. Yukarıda zikredilen ayrıntıdan sonra, iki paşanın ismini bir arada sunan kaynaklar, onların beraber oluşunu daha çok yaşanan siyasî hadiseler ve düzenlenen resmî merasimler bağlamında vermektedirler. Abdi Paşa'nın sunduğu önemli detayın ardından, Urfalı şair Nâbî'nin kaleme aldığı münşeatta, Merzifonlu'nun oğlu Maktulzâde Ali Paşa'ya gönderdiği bir duaname bu hususta ciddi ayrıntılar sunmaktadır. Nâbî, Merzifonlu'nun ölümünün ardından yıllar sonra, Ali Paşa için kaleme aldığı mektupta, öncelikle ona hitaben geniş bir dua pasajına yer vermiş, ardından mayası sağlam birisi olarak nitelediği babası Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ile kendi hamisi olarak tanıttığı Musahip Mustafa Paşa arasında oldukça samimi ve yakın bir ilişkinin olduğuna vurgu yapmıştır. Bunu belirtirken, ikilinin “*yedikleri içtikleri ayrı gitmez*” derecesinde bir dostluğa sahip olduğunu, ikisi arasında mahrem kalması gereken işler için kendisinin görevlendirildiğini söylemektedir. Ayrıca Nâbî, haftada birkaç kez bir araya gelen paşaların sohbet meclislerine eşlik ettiğini ve babasının iltifatına mazhar olduğunu dile getirmektedir⁷⁹⁶. O hâlde, Abdi Paşa ve Nâbî'nin verdiği bilgiler göz önüne alındığında, Croix tarafından ima edilen ve iki paşa arasında anlaşmazlık olduğunu belirten görüşün pek sıhhatli olmadığı görünmektedir.

Hükümet işlerini yönetmesi için yerine Kara İbrahim Paşa'yı bırakan ve ordunun idaresini eline alan Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Kara Mustafa Paşa, 31 Mayıs 1678'de Padişah'la vedalaşıp Çehrin'e hareket etmişti⁷⁹⁷. Osmanlı ordusunun bu ilerlemesine karşılık Rus tarafında da gerekli önlemlerin alındığı anlaşılmaktadır. Bu noktada Gordon'un kayıtları Rusların nasıl hareket ettiklerini ve ne gibi tedbirler aldıklarını ortaya koyması bakımından oldukça mühimdir. İskoç asker, 5 Haziran 1678 tarihli bir

⁷⁹⁵ *Vekâyi'-nâme*, s. 253.

⁷⁹⁶ Şair Nâbî tarafından Maktulzâde Ali Paşa'ya gönderilen mektubun tam metni için bk. Yûsuf Nâbî, *Nâbî'nin Mektupları, Münşeât-ı Nâbî*, (hzl.). Adnan Oktay, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2017, s. 443-445.

⁷⁹⁷ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 32a; *Zübde-i Vekayiât*, s. 91; *Çehrin Seferi*, vr. 9b. Osmanlı ordusunun Hacıoğlupazarı'ndan ayrıldığı tarih hakkında farklı görüşler mevcuttur. De La Croix hareket tarihini 30 Mayıs 1678 olarak vermektedir. De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 124. Fındıklılı Mehmed Ağa 10 Rebiülahir 1089 (1 Haziran 1678) tarihini verirken Râşid Efendi ise bu gelişmenin tarihini Evâsıt-ı Cemaziyelevvel 1089 (1-10 Temmuz 1678) olarak nakletmektedir. *Silâhdâr Târihi I*, s. 675; *Târih-i Râşid I*, s. 204.

kaydında Rus Çarı'ndan kaleye gönderilen yeni bir mektuptan söz etmektedir. Buna göre, kaledekilere kalenin güçlendirilmesi için sürekli çalışmaları emredilmiş ve iyi hizmetleri karşılığında kaledeki yetkililere teşekkür edilmiştir. Aynı mektupta kale müdafilerini cesaretlendirmek amacıyla Rus kuvvetlerinin yolda olduğu bildirilmiştir⁷⁹⁸.

Hacıoğlupazarı'ndan yola çıkan Osmanlı ordusu sekiz günlük bir yürüyüşün ardından 7 Haziran 1678 günü İsakçı'ya gelmiştir. Geriden gelen birlikler de göz önüne alınarak ordunun toplanması ve istirahat etmesi için altı gün bu menzilde kalınmasına karar verilmiştir. Merzifonlu, savaşa hazırladığı orduyu burada etraflı bir şekilde inceleyip organize etmeye çalışmıştır. Ayrıca ordu iaşesinin tedariki hususunda dikkatli hareket eden Serdar-ı Ekrem ertesi gün kapıkulu askerlerine zahire dağıtılması için emir vermiştir⁷⁹⁹. Kendisinin iâşe giderleri de Hazine-i Âmire'den karşılanmıştır⁸⁰⁰.

Aynı gün Kırım Hanı Murad Giray'a mektup yazılarak ordu serdarlığının Kara Mustafa Paşa'da olduğu, askerî kuvvetlerin toparlanması için birkaç gün İsakçı'da konaklanacağı ve onun da birlikleriyle beraber Osmanlı ordusuna katılması gerektiği haber verilmiştir⁸⁰¹. Önceden Mısır Valisi Abdurrahman Paşa'dan sefer için istenen 3.000 kişilik kuvvet de İsakçı'ya gelerek orduya dâhil olmuştur⁸⁰².

Yürüyüş boyunca sık sık yaşanan yağışlı ve sıcak havanın yanında bazen ortaya çıkan şiddetli rüzgâr orduyu güç durumda bırakmıştır. Hüseyin Behçetî Efendi, İsakçı'da konaklandığı bir esnada yaşanan güzel havaya vurgu yaparak askerlerin moralinin üst düzeyde olduğunu kaydetmiştir. Aynı gün ordu şeyhi Vâni Mehmed Efendi, Sadrazam'ın isteği üzerine orduya gaza hakkında etkili nasihatlerde bulunmuştur. Vaazdan sonra, köy basarak eşkıyalık yapan bir Sırp huzura getirilmiş ve ölüm cezasına çarptırılmıştır. Serdar-ı Ekrem, bu olaydan sonra bir süre Niş dolaylarında gezintiye çıkıp bir süre sonra tekrar ordugâha dönmüştür⁸⁰³.

⁷⁹⁸ General Patrick Gordon, s. 51.

⁷⁹⁹ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 38a-40a; *Silâhdâr Târihi I*, s. 675; *Çehrin Seferi*, vr. 10a; *Târih-i Nihâdî*, vr. 212a. Defterdâr Sarı Mehmed Paşa ve Abdülkerim Efendi, ordunun 6 Haziran'da İsakçı'ya geldiğini kaydetmektedir. *Zübde-i Vekayîât*, s. 92; *Ahvâl-i İcmâl-i Sefer-i Çehrin*, vr. 440b. *İsâ-zâde Târihi*'nde ise ordunun bu menzile geliş tarihi olarak 12 Haziran günü verilmektedir. *İsâ-zâde Târihi*, s. 158.

⁸⁰⁰ 1 Rebiülahir 1089 (23 Mayıs 1678) tarihli kayıta Sadrazam'ın mutfak işlerinde kullanılacak odun ücretinin Hazine-i Âmire'den karşılanacağı belirtilmektedir. Buna göre belirlenen tutar 16.800 akçeydi. BOA, AE.SMMD.IV, 36/4076, 1.

⁸⁰¹ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 40a-40b.

⁸⁰² *Silâhdâr Târihi I*, s. 671.

⁸⁰³ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 40b-41a.

Ordu, İsakçı'da istirahat ederken Sultan IV. Mehmed vakit geçirmek üzere Silistre'de bulunuyordu⁸⁰⁴. 12 Haziran'da yeniçeriler Kartal menziline önden gönderilmişti. Bu askerleri gözden geçirmek isteyen Sadrazam, köprübaşına geçerek alayın geçini izlemiş, iki gün sonra kendisi de Kartal'a gelmişti. Onun isteği üzerine 15 Haziran'da asker yoklaması yapılmıştır. Bu tarih itibarıyla “...artık dârü'l-harbdır...” denilerek sefere katılmayan askerlerin zeametleri bir başkasına tevcih edilmiş, sefere yetişmek için geriden gelen kuvvetler de Sadrazam'ın ordusuna burada katılmıştır⁸⁰⁵.

Sadrazam Kara Mustafa Paşa tarafından daha evvel Çehrin önlerine gönderilerek, istihbarat amacıyla, esir bulup getirmesi emredilen Tatar Ağası Ali Ağa, 20 Haziran'da yanında iki esirle birlikte huzura gelmiştir. Esirlerin ifadelerine göre, düşman kaleyi tahkim edip her yönden sağlamlaştırmaya çalışmaktaydı. Söylediklerine bakılırsa, kalede hâlâ beş on bin kadar eli silah tutan asker mevcuttu. Ayrıca Rus komutan Romodonovski kalabalık bir orduyla Çehrin'e doğru ilerlemekteydi. Aynı tarihte Serdar-ı Ekrem'in istediği 1.200 kadar sipah serdengeçtisi orduya katılarak alay göstermişti⁸⁰⁶.

Ordunun yürüyüşü esnasında 22 Haziran'da ilginç bir hadise yaşanmıştı. Sadrazam'ın kullarından Rus asıllı iki şahıs ordudan ayrılarak düşmana istihbarat sağlamak maksadıyla firar etmişti. Bu iki kul, ellerinde tüfek de bulunduğu için karşılaştıkları Tatar askerlerine yakalanmaktan kurtulmuşlardı. Yol üzerinde Halepli birkaç tımar askerine rastladıklarında Kara Mustafa Paşa'nın kendilerini Bender'e gönderdiğini ifade etmişler; ne var ki yakalanarak huzura çıkartılmışlardır. Sadrazam, bu firarilerin katledilmelerini istemiş; bu kişiler Müslüman olduklarını beyan edince kürek cezasına çarptırılmışlardır. Yaşanan bu hadiseden dolayı Merzifonlu, daha dikkatli davranılması için bazı önlemler almış; bu doğrultuda, iki şahsın firar ettiği Peşterek menziline her ne kadar Rus asıllı kul var ise onları denetlemeleri için üzerlerine yetecek sayıda adam göndermiştir⁸⁰⁷.

⁸⁰⁴ 'İsâ-zâde Târîhi, s. 158.

⁸⁰⁵ Mi'râcü'z-Zafer, vr. 42a-44a; Çehrin Seferi, vr. 10a; Gazâ-nâme-i Çehrin, s. 153; Târîh-i Nihâdî, vr. 212a.

⁸⁰⁶ Mi'râcü'z-Zafer, vr. 47a.

⁸⁰⁷ Mi'râcü'z-Zafer, vr. 49a-49b.

Serdar-ı Ekrem Kara Mustafa Paşa idaresindeki Osmanlı ordusu hızla ilerlemeye devam etmiş⁸⁰⁸, 24 Haziran'da Bender'e ulaşmıştır. Askerî birliklerin tamamı burada Sadrazam'a selam verip alay göstermişlerdir. Bir süre burada dinlenme fırsatı bulan birlikler belli aralıklarla Bender'in karşı yakasına aktarılmıştır. Birkaç gün burada dinlenen Kara Mustafa Paşa ve beraberindekiler 28 Haziran'da Bender'in öte tarafına geçmiştir⁸⁰⁹. Bir sonraki gün sefer mühimmatının toparlanması için burada ikamet etmişlerdir. Bu arada Sadrazam, civarda bir süre avlandıktan sonra tüfek ve ok talimiyle meşgul olmuştur. Yürüyüş boyunca ordunun manevî anlamda hazırlığını üstlenen Vâni Mehmed Efendi, konaklanan menzillerde cihat ruhunu diri tutan vaazlarıyla önemli bir rol üstlenmiştir⁸¹⁰. Öte yandan Padişah, sefere komuta eden ve Çehrin yakınlarına varan Serdar-ı Ekrem'in muzaffer dönmesi için ülkenin çeşitli yerlerine emirler gönderilmesini sağlayarak camilerde dua edilmesini istemiştir⁸¹¹.

Gordon, Kiev'den gelen mektuplar vasıtasıyla ara ara Çehrin önlerine gelen Tatarların Kara Mustafa Paşa tarafından istihbarat toplamaları için gönderildiğine dikkat çekmektedir. Ortada dolaşan söylentilere göre, Sadrazam'ın hedefi Çehrin değil Kiev'di. Bundan çekinen Kiev yöneticisi, Hatman'a ve boyarlara haber yollayarak yardıma gelmelerini istemişti. Ancak onlar, Osmanlı ordusunun Çehrin'e ilerleyeceği konusunda daha kesin istihbarata sahip oldukları için bu yöneticinin verdiği malumat ve isteği pek dikkate almamışlardı⁸¹².

1 Temmuz 1678 günü Eflak Beyi Duka idaresinde yaklaşık 2.500 kişilik bir kuvvet alay gösterdikten sonra orduya katılmıştı. Boğdan Beyi ise ondan önce orduya

⁸⁰⁸ Croix'ya göre Rusları oyuna getirmek isteyen Sadrazam, ordusuyla günde 12-13 saat yürüyüş gerçekleştiriyordu. De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 125. Orduya eşlik eden Proski'ye göre ise 3-10 Temmuz boyunca Türk ordusu Yedisan bölgesinin vahşi bozkırında, yanan güneşin altında ve güç koşullarda günde altı saatlik yürüyüş gerçekleştiriyordu. Hatta Sadrazam'ın kuraklıktan yaşanabilecek muhtemel bir sıkıntıyı önlemek için Eflak ve Boğdanlıları önden göndererek çok sayıda kuyu kazmalarını emrettiğini yazmaktadır. V. M. Zaruba, "a.g.m.", s. 416-417.

⁸⁰⁹ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 50b-55a. Gordon'un 27 Haziran 1678 tarihli kaydında Rus yardımcı kuvvetlerin de Özi Nehri yakınlarına gelerek ordugâhını alçak bir zeminde kurdukları ifade edilmektedir. *General Patrick Gordon*, s. 55.

⁸¹⁰ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 55b-56a.

⁸¹¹ Dua edilmesi için gönderilen Evâil-i Câ sene [10]89 (30 Haziran 1678) tarihli hüküm şöyledir: "Mağnisa ve İzmir ve Tire ve Kuşadası ve Sakız ve Rodoscuk ve Çardak ve Kal'a-i Sultâniye ve Kilidü'l-bahr ve Mihaliç kâdîlarına hüküm ki; Asâkir-i İslâm-ı nusret-şi'âr düstûr-ı ekrem müşir-i efham Vezîr-i a'zam ve Serdâr-ı ekrem Mustafa Paşa edâmallâhu te'âlâ iclâlehu ile Moskov keferesi üzerine irsâl olunup hudûd-ı a'dâya karîn olmağla mu'tâd üzere isneyn ve hamsîn günlerinde avdet-i sefere dek ulemâ ve sulehâ ve meşâyih ve fukarâ ve etfâl-i sıbyân cevâmi'-i şerîfede ale's-seher cem' ve tazarru' ve niyâz eyleyeler deyü başka başka hükm-i şerîf yazılmışdır. Fî evâil-i Câ sene 89" BOA, A.{DVNS.MHM.d-96, Sayfa/Hüküm 56/292.

⁸¹² *General Patrick Gordon*, s. 55.

katılmış ve Silistre Beylerbeyi Hüseyin Paşa ile Aksu Nehri üzerinde köprü yapımına tayin olmuştu⁸¹³. Anlatıldığına göre, paşalar ve vasal kuvvetler iki hafta içinde Çehrin'e varmayı planlamışlardı. Bir sonraki gün Sarıgöl'e gelen Kırım Hanı'nın elçisi, İvan Sirko tarafından gönderilen Kazak kuvvetlerin Kırım ordusunu taciz ettiğini haber vermişti. Kara Mustafa Paşa'nın sefer sırasında yanında getirdiği Leh diplomat Samuel Proski, yaşanan bu gelişme üzerine Sadrazam'ın dört paşayla birlikte 3.000 yeniçeriyi yardıma yolladığını kaydetmektedir⁸¹⁴.

Yürüyüşe devam eden Osmanlı ordusu 8 Temmuz'da Aksu'ya ulaşmıştı. Kırım Hanı, Murad Giray'ın adamlarının ele geçirdiği iki esir buraya getirilerek bunlardan düşman ordusunun harekâtı hakkında bilgi alındı. Esirlerin ifadesine göre, Çehrin'de bulunan askerler kaleyi savunmaya hazırlanırken, Kiev'e yeni gelen bir kuvvet mevcut değildi. Bunun yanında, bu esirlerden Rus ordusu kumandanı Romodonovski'nin henüz Özi Nehri'ne ulaşmadığı öğrenilmişti⁸¹⁵. Yine ertesi gün Çehrin ve Kiev taraflarında ele geçirilen başka iki esirden Sadrazam için oldukça önemli sayılabilecek istihbarat elde edilmişti. Esirlerin anlattıklarına bakılırsa, Romodonovski'nin yürüyüşü devam etmekte, daha önce yardım talep eden Kiev'e destek birlikleri gönderilmemekte ve Çehrin'e dışarıdan yardım henüz ulaşamamaktaydı. Esirlerin verdiği haberlerden hoşnut kalan Kara Mustafa Paşa, vakit kaybetmeden emrindeki askerlerin ve bütün sefer levazımının köprüden karşı tarafa nakledilmesini istemişti. Bu doğrultuda, önce top ve cephaneler taşınmış, ardından bir miktar eyalet askeri de köprüyü aşarak Aksu Nehri'nin öte tarafına geçmişti⁸¹⁶.

Ordusunun geçişine nezaret eden Sadrazam'ın kendisi de öte yakaya geçtikten sonra, çektikleri bu zahmetin düşman Rus ordusunu Çehrin'den def etmek için olduğunu dile getirmiş ve muzaffer olmak için dua edip şükretmeyi ihmal etmemiştir. Bir ara ihtiyar bir adam kendisine gelip “*Koca Paşa sana layık değil amma bir kulun biner.*” diyerek bir at hediye etmek istemiş; ancak Sadrazam, bu harika atı adama geri verdiği gibi para yardımında bulunmuştur. Hüseyin Behçetî Efendi, sefer yürüyüşü

⁸¹³ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 56b.

⁸¹⁴ V. M. Zaruba, “a.g.m.”, s. 416. Proski'nin verdiği bu malumat 2 Temmuz tarihlidir. Buna karşılık Hüseyin Behçetî Efendi, ordunun Sarıgöl mevkiine geliş tarihi olarak 3 Temmuz gününü nakletmekte ve söz konusu hadiseye dair bir kayda yer vermemektedir. *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 58b.

⁸¹⁵ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 63a-63b.

⁸¹⁶ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 66a-66b.

boyunca Sadrazam'ın lütfkârlığına dikkat çekerken verdiği bahşış ve yardım paralarının günde 200 kuruşu bulduğunu belirtmektedir⁸¹⁷.

Çehrin'e doğru ilerleyen Osmanlı ordusuna gönderilen esirler Osmanlı istihbarat kaynağının önemli bir parçasıydı. İstihbarat sağlamak üzere ele geçirilen esirler, oldukça büyük önem arz ederken, Tatarlar bu konuda ciddi katkılarda bulunmuşlardı. 13 Temmuz günü Kırım Hanı tarafından Sadrazam'a yeni bir esir gönderilmiş, ele geçirilen bu şahıs, Rus Çarı tarafından Romodonovski'ye mektup götürmüş, aldığı cevabı geri getirmeye çalışırken Tatar askerlere esir düşmüştü. Daha önceki esirlerin verdiği bilgileri teyit eden bu adam, Romodonovski idaresindeki ordunun miktarı, kale sakinleri ve savunma birlikleri hakkında önemli bilgiler vermişti. Ayrıca savunmada kullanılacak cephanenin miktarı ile kale hakkında kayda değer malumat aktarmıştı⁸¹⁸. Sadrazam Kara Mustafa Paşa, esir aracılığıyla düşman hakkında bilgi edinirken, Rus Çarı'nın gönderdiği destek birlikleri Çehrin'e doğru ilerleyerek sık sık ve uzun konaklamalar yapmaktaydılar. Kara Mustafa Paşa'nın Çehrin'e mi yoksa Kiev'e mi saldıracağını kestiremediklerinden Özi Nehri'nin sol yakasında kalarak bunlardan herhangi birini nasıl koruyabileceklerini anlamaya çalışmaktaydılar⁸¹⁹.

Tüm bunlar olup biterken Aksu Nehri'nin öte yakasında bulunan yeni hatman Hmelnitski, ordugâha gelip Kara Mustafa Paşa'nın elini öpmüş ve saygılarını arz etmişti⁸²⁰. Croix'nın kaydettiğine göre, Hmelnitski beraberinde yaklaşık 4.000 kişilik bir kuvvet getirmişti⁸²¹. Çehrin'e üç konak kala Kırım Hanı Murad Giray'ın da orduya katılması için beklemeye karar verilmişti. Burada ikamet edildiği esnada havanın sert ve soğuk olduğuna vurgu yapan Behçetî, Temmuz ayında yaşanan bu şaşırtıcı iklimden dolayı insanların Ağustos ve Eylül ayında nasıl bir soğuk havayla karşılaşacakları konusunda endişeye düştüğünü bildirmektedir. Orduda vaziyet böyle iken 16 Temmuz günü Kırım Hanı ve askerleri de Büyük Önkol menzilinde orduya katılmıştı⁸²².

⁸¹⁷ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 67b-68a.

⁸¹⁸ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 71b.

⁸¹⁹ *General Patrick Gordon*, s. XXVII.

⁸²⁰ Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 326; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 430. Bazı Osmanlı kaynaklarına göre Hmelnitski, Sadrazam'ın yanına Bender'de iken gelmiş ve burada kendisine hilat giydirilmişti. *Çehrin Seferi*, vr. 29a; *Târîh-i Nihâdî*, vr. 216a.

⁸²¹ De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 127.

⁸²² *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 74a-75a; *Silahdâr Târîhi I*, s. 676; *Zübde-i Vekayîât*, s. 92; *Çehrin Seferi*, vr. 13a-13b; *Ahvâl-i İcmâl-i Sefer-i Çehrin*, vr. 440b; *Gazâ-nâme-i Çehrin*, s. 156-159.

Ordugâhta bunlar yaşanırken ele geçirilen yeni bir esire kalenin durumu ve esir alıp almadıkları sorulmuştu. Esir alınamadığını belirten adam⁸²³, Çehrin'i savunmak için kalede yaklaşık beş altı bin civarında savaşa hazır askerin bulunduğunu ifade etmiştir. Ertesi gün Çehrin'e beş altı saat mesafe uzaklıkta bulunan İki Tellibaşı menziline gelinmiş; daha sonra, Serdar-ı Ekrem Kara Mustafa Paşa, Tatar Hanı ve birkaç ileri gelen komutanla birlikte keşif maksadıyla Çehrin önlerine yürümüşü. Metris yerlerini tespit etmek isteyen Sadrazam ve diğerleri kalenin iki tarafının kara diğer iki tarafının ise Tasmin Suyu ile çevrili olduğuna tanık olmuşlardı. Çağdaş bir İngiliz elçinin ifadesiyle “*adına Çehrin denen o tahammül edilemez yer*”⁸²⁴ sarp bir yerde bulunduğu için kalenin kuşatılması oldukça güçtü. İncelemelerde bulunan Serdar-ı Ekrem, düşmanın kaleyi tahkim ettiğini yakından müşahade etmiş, daha sonra ordugâha geri dönerek Tatar Hanı ve devlet erkânıyla bu konuda müzakerelerde bulunmuştu. Sadrazam, gerçekleştirdiği bu görüşmenin ardından paşalar arasında görev dağılımı yapmıştır. Buna göre, Anadolu Beylerbeyi Ahmed Paşa ve Seyyidzâde Mehmed Paşa sağ kolda yer alırken, Rumeli Beylerbeyi Ali Paşa ve Bosna Valisi Ahmed Paşa ise sol kolda yer alacaktı. Merzifonlu'nun kendisi de ordunun merkezinde bulunacaktı⁸²⁵.

Farklı kaynaklarda yer alan çelişkili ifadeler nedeniyle Osmanlı ordusunun miktarı hakkında kesin rakam belirtmek oldukça güçtür. Croix, Serdar-ı Ekrem Kara Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun 80.000 dolaylarında olduğunu belirtmektedir. Naklettiği bu rakama tahminen 30.000 kişiden oluşan Kırım askerleri ile Eflak ve Boğdan kuvvetleri dâhil değildi⁸²⁶. Ordunun miktarı hakkında aynı rakamları veren Kantemir, buna Hatman Hmel'nitski emrindeki 4.000 Kazak askerini de ilave etmektedir⁸²⁷. Rus kaynakları Osmanlı ordusuna katılan Eflak ve Boğdan askerlerinin

⁸²³ Hâlbuki Rus kaynakları Hatman Samayloviç'in adamlarının ele geçirdiği Türk esirlerden söz etmektedir. Yakalanan esirlerin ifadesine göre Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın emrinde Türk, Eflak ve Boğdan kuvvetleri yer almakta olup, sayıca önceki yıl sefere çıkan ordunun iki ya da üç kat fazlasıydı. *General Patrick Gordon*, s. XX.

⁸²⁴ Baroness Sophie Buxhoeveden, *A Cavalier in Muscovy*, Macmillan and Co., London, 1932, s. 249; John Stoye, *Viyana Kuşatması*, Derin Türkömer (çev.), Doğan Kitap, İstanbul 2004, s. 48.

⁸²⁵ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 76a-78a; *Silahdâr Târihi I*, s. 676; *Çehrin Seferi*, vr. 14a-16b; *Ahvâl-i İcmâl-i Sefer-i Çehrin*, vr. 441a; De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 128-129. Croix, Serdar-ı Ekrem Kara Mustafa Paşa'nın orduyu dört kola ayırdığını kaydetmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 130-131.

⁸²⁶ De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 127; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 58.

⁸²⁷ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 27.

sayısını 12.000 olarak vermektedir. Gordon, Türk ordusundan firar ederek kendilerine sığınan iki Sırp askerinden söz etmekte ve onların verdiği bilgiler doğrultusunda Osmanlı ordusunun mevcudunun yaklaşık 102.000 dolaylarında olduğunu aktarmaktadır⁸²⁸. Benzer şekilde, Dalairac da ordunun sayısının 100.000'den fazla olduğunu ifade etmektedir⁸²⁹. Belirtilen kayıtlara bakılırsa, Osmanlı ordusunda yer alan askerî gücün toplamda 100.000'in üzerinde olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim herhangi bir sayı belirtmeyen ancak Osmanlı ordusunun oldukça kalabalık olduğuna değinen Proski, yürüyüş sırasında Eflak, Boğdan, Bucak ve Kırım Tatarlarından orduya katılan kuvvetlerin onları izleyenler üzerinde unutulmaz bir etki bıraktığını yazmaktadır⁸³⁰.

Sefere katılan Rus ordusuna ait rakamlar ise çelişkili olduğu kadar abartılıdır. Osmanlı tarihçilerinin ifadelerine göre, düşman ordusunun miktarı 180.000 ila 300.000 arasında değişiklik göstermektedir. Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, Rus ordusunun kalabalık olmasına dikkat çekerken asıl unsurların Romodonovski yönetimindeki birleşik Rus ve Kazak birlikleri olduğuna vurgu yapmaktadır. Bunun yanı sıra reisleri Kaspolat olan birkaç bin Kalmuk Tatarı ve çeşitli milletlerin askerleriyle düşman ordusunun sayısının 200.000'e ulaştığını kaydetmektedir⁸³¹. *Îsâ-zâde Târîhi*'nde aynı rakam verilmekte iken⁸³², bizzat savaşa tanıklık eden Hüseyin Behçetî Efendi, Rus ordusunun yukarıda zikredilen rakamdan daha fazla olduğunu ifade etmektedir. Hatta “Çok tabur görmüş ceng-âverler ve mîrzâlar bu mertebe tabur dahi bir yerde cem’ olmamışdır ve görülmemişdir.” diyerek ordunun çok fazla kalabalık olduğunu söylemektedir. Behçetî, bazı tarihçilerin kayıtlarına dayanarak bu bilgileri verdiğini söyledikten sonra, Rus ordusuna hizmet eden birliklerin hangi millete ait olduklarını ve ne miktarda kuvvetle savaşa katıldıklarını teker teker günlüğüne yazmıştır. Verdiği bilgilere göre bu rakam toplam 210.000 kişilik bir orduya tekabül etmektedir⁸³³. Çehrin Seferi yazarı Abdülkerîm Efendi, Rus Çarı'nın ordusunun 180.000'den fazla olduğunu

⁸²⁸ Gordon, ordu-yı hümâyûn haricinde Tatar ordusunun miktarını hayli abartılı bir şekilde 80.000 olarak nakletmektedir. Bununla birlikte onun kayıtlarında geçen askerî birliklerin sayısı öteki kaynaklarla önemli ölçüde yakınlık göstermektedir. Detaylı bilgi için bk. Dmitry Fedosov (ed.), *Diary of General Patrick Gordon*, s. XX-XXI; 60-61.

⁸²⁹ Dalairac, François Paulin, *a.g.e.*, s. 39.

⁸³⁰ V. M. Zaruba, “a.g.m.”, s. 415-416. Savaşa katılan Osmanlı ordusuna katılan muharip ve yardımcı kuvvetler için ayrıca bk. Andrzej Witkiewicz, *a.g.e.*, s. 156.

⁸³¹ *Silahdâr Târîhi I*, s. 678.

⁸³² *Îsâ-zâde Târîhi*, s. 158.

⁸³³ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 113b-114a.

öne sürmektedir⁸³⁴. Bunların haricinde yine doğrudan savaşta yer almış olan Hasan Esirî ve Vuslatî Ali Bey, çeşitli milletlerden müteşekkil bu ordunun miktarını abartılı bir şekilde 300.000 olarak nakletmektedirler⁸³⁵. Sefer esnasında esir alınan iki Rus temsilcisinden öğrenildiğine göre, Rus ordusunun sayısı 100.000'den fazla olup Ruslar Sultan'ın kuvvetlerinden daha kalabalık bir ordu meydana getirmişti⁸³⁶. Öte yandan Gordon'un kayıtlarına göre, kalede bulunan savunma birliklerinin miktarı hakkında bir fikir yürütmek mümkündür. Buna göre, Türk ordusuna karşı koymak üzere kalede bulunan asker sayısı 14.000'den biraz fazladır⁸³⁷.

2.3.3.5. Çehrin'in Kuşatılması

İstanbul'dan hareket eden Merzifonlu Kara Mustafa Paşa idaresindeki Osmanlı ordusu 81 gün sonra 19 Temmuz 1678 günü sabah saatlerinde Çehrin önlerine gelmişti⁸³⁸. Aynı tarihte Gordon, kalabalık Türk ordusunun ilerleyişini gördüklerini yazdıktan sonra “*Yavaş yavaş görkemli otağlarını ve çadırlarını sergileyerek pek hoş ve korkunç bir gösteri yaptılar!*” diyerek kuşatma hazırlıklarından ne denli etkilendiğini yazıyordu⁸³⁹. Bu esnada garnizon görevi gören Rus ve Kazak birlikleri, şehrin dışında yeni bir kale inşa etmeye devam etmişlerdi. Bunlar, Osmanlı ordusunun yaklaştığını öğrendiklerinde, dağınık bir vaziyette kentin içine doğru geri çekilmişti. Bunu değerlendirmek isteyen Kara Mustafa Paşa şehre saldırmak ve bu suretle onları korkutarak teslim olmalarını sağlamak amacıyla bir birlik göndermiş; fakat 9.000 Kazak ve 6.000 Rus askeriyle dört saat süren karşılıklı çatışmalar tam anlamıyla istenilen sonucu vermemişti⁸⁴⁰.

Orduyla birlikte kale önüne gelip yerleşen ve kuşatma hazırlıklarını tamamlayan Sadrazam Kara Mustafa Paşa, ilk olarak kale kumandanından kalenin teslim edilmesini istemişti. Bununla ilgili olarak Gordon, akşam yemeğinden önce üç atlının doğrudan

⁸³⁴ *Ahvâl-i İcmâl-i Sefer-i Çehrin*, vr. 441a.

⁸³⁵ *Gazâ-nâme-i Çehrin*, s. 167; *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel*, s. 692.

⁸³⁶ Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 326.

⁸³⁷ Andrzej Witkowiec, *a.g.e.*, s. 143.

⁸³⁸ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 78a; *Vekâyi'-nâme*, s. 465; *Zübde-i Vekayiât*, s. 92; *Târih-i Râşid I*, s. 204; *Zeyl-i Şakâ'ik*, s. 899; *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, s. 1438; De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 129.

⁸³⁹ Gordon'un günlüğünde bu tarih 9 Temmuz olarak verilmektedir. Dmitry Fedosov (ed.), *Diary of General Patrick Gordon*, s. 62. Sadrazam idaresindeki ordu-yı hümâyûnun Çehrin'e geldiği tarihin 19 Temmuz 1678 olduğu göz önüne alınırsa İskoç komutanın belirttiği tarihler yaklaşık 10 gün geriden gelmektedir.

⁸⁴⁰ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 78b; De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 129-130; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 27.

şehrin Kırım Kapısı'na doğru geldiğini ve Kara Mustafa Paşa tarafından hazırlanan iki mektubun çevirileriyle birlikte küçük bir torbayla kaleye gönderildiğini zikretmektedir. Mektuplardan biri, Rus valisi ve komutanlarına, diğeri de Kazak kumandanları ve sulh hâkimlerine yönlendirilmişti. Yüksek rütbeli askerleriyle kaleye çıkan hatman yardımcısı, okunan bu mektupları beraberinde getirmişti. Osmanlı tarihlerinde yer verilmeyen bu teslim teklifi, Gordon tarafından olduğu gibi nakledilmiştir. Günlüğünde yer alan mektuba göre Serdar-ı Ekrem Kara Mustafa Paşa, kaledeki yetkililere Sultan'ın buyruğuyla buraya geldiğini bildirdikten sonra kendisine ihanet eden Doroshenko tarafından Ruslara terk edilen Çehrin'i yenilmez ordusuyla zapt edeceğini bildirmekteydi. Ayrıca kaleyi teslim etmeleri hâlinde diledikleri yerlere Dinyeper Nehri üzerinden güvenli bir şekilde geçeceklerine dair söz vermişti. Merzifonlu'nun mektuplarındaki iki mührün etkileyiciliğine dikkat çeken Gordon, kaledeki komutanların bu mektup üzerine Sadrazam'a herhangi bir cevap vermeme konusunda anlaştıklarını belirtmektedir⁸⁴¹.

Çehrin Kalesi, teslim teklifinin geri çevrilmesi üzerine 21 Temmuz 1678 günü kuşatma altına alınmıştır. Tan yerinin ağarmasıyla top atışları başlamıştır. Hüseyin Behçetî Efendi'nin anlatımıyla bu top atışları heybetli bir ejderhanın etrafı duman altında bırakmasını andırmaktaydı. Kuşatma başladıktan sonra Serdar-ı Ekrem, kazma, kürek, barut, fitil ve kurşun gibi metriste kullanılacak mühimmatın getirilerek askerlere dağıtılmasını ve gecikmeksizin metrise girilmesini emretmişti⁸⁴². Kuşatma, daha ilk günden kanlı başlamış; Osmanlı topçularının yaptıkları isabetli atışlar, kale ve şehre ciddi zarar vermeye başlamıştı. Gordon, daha ilk günden 18 kişinin hayatını kaybettiğini 35 kişinin ise yaralandığını ifade etmektedir⁸⁴³. Aynı gün Padişah Kara Mustafa Paşa'ya çeşitli hediyeler göndermek suretiyle seferin gidişatı hakkında bilgi istemiştir⁸⁴⁴.

Osmanlı askerlerinin metrise girdiği süreçte ele geçen esirlerden istihbarat toplanmaya devam edilmekteydi. Bu tarihte Rus Çarı ile Romodonovski arasındaki irtibatı sağlamaya çalışan birkaç esir yakalanmış, önemli bilgilere vâkıf olmaları

⁸⁴¹ General Patrick Gordon, s. 64-65.

⁸⁴² *Mi'râcû'z-Zafer*, vr. 79b; *Vekâyi'-nâme*, s. 465; *Silahdâr Târîhi I*, s. 676-677; *Zübde-i Vekayiât*, s. 92-93; *Târîh-i Râşid I*, s. 204; *Gazâ-nâme-i Çehrin*, s. 161.

⁸⁴³ General Patrick Gordon, s. 67-68.

⁸⁴⁴ Sadrazam'a gelen hediyeler arasında bir samur kürk, mücevher hançer, murassa kılıç mevcuttu. *Mi'râcû'z-Zafer*, vr. 80a; *Silahdâr Târîhi I*, s. 677; *Zübde-i Vekayiât*, s. 93. Serdar-ı Ekreme ait "...bundan akdem huzûr-ı izzet-mevfûra tahrîr ve i'lâm olunmuşidi" ifadesinden onun Silistre'de kalan Padişah'ı süreç hakkında bilgilendirdiği anlaşılmaktadır. *Vekâyi'-nâme*, s. 465.

münasebetiyle bizzat Serdar-ı Ekrem tarafından sorguya tutulmuşlardı. Onların ifadelerine göre, kaleye yardım için hareket eden Romodonovski idaresindeki ordu Özi Nehri'ne iyice yaklaşmış vaziyetteydi. Aynı zamanda Rus kumandanı, Osmanlı askerinin çokluğundan söz ederek Rus Çarı'ndan yardım istemişti. Benzer şekilde kaleden gelen mektupta da Çar'dan destek beklenmekteydi⁸⁴⁵. *Îsâ-zâde Târîhi*'nde kaleye dört beş saat mesafede bulunan düşmanın ani bir baskınla Osmanlı kuvvetlerini bertaraf etmek istediği kaydedilmektedir⁸⁴⁶.

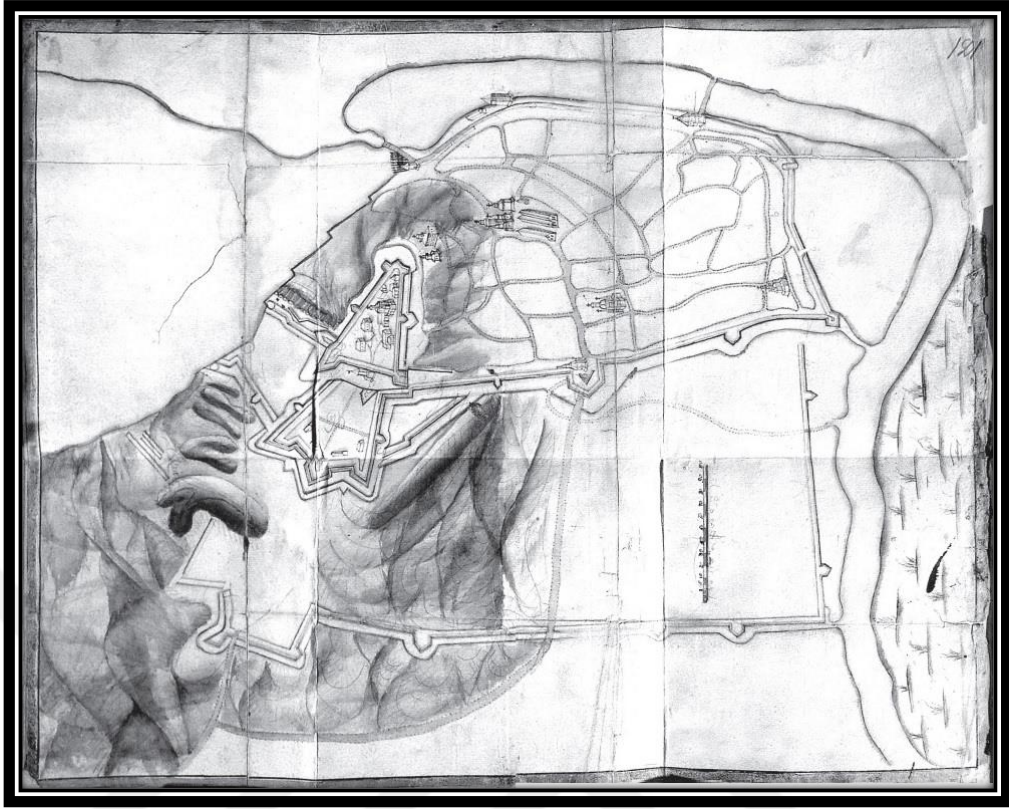
Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Kara Mustafa Paşa, gerekli tedbirleri alması ve Rus ordusunu oyalaması için Halep Beylerbeyi Kara Mehmed Paşa'yı serasker tayin ederek yanına 12.000 asker vermiş, Kırım Hanı Murad Giray emrindeki Tatar birliklerini de onunla beraber Tasmin Nehri'nin öte yakasına göndermişti⁸⁴⁷. Sadrazam'ın bu planla kaleye gelecek yardıma engel olmak ve düşman birliklerinin kaleyle bağlantısını kesmek istediği anlaşılmaktadır. Buna karşılık İskoç komutan Gordon, Türk ve Tatar askerlerin Tasmin Nehri'ni geçtiklerinden ve hâlâ Dinyeper yakınlarında duran Rus ordusuna doğru yürüdüklerinden haberdar olduğunu zikretmektedir. Bu gelişmeyi takip ettiklerini kaydeden Gordon, Türklerin bu müthiş ilerlemelerinden boyarları haberdar etmek için kaleden bir adam gönderdiklerini ve ordu ile acele etmeleri konusunda boyarları uyardıklarını nakletmektedir⁸⁴⁸.

⁸⁴⁵ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 81a-82a; De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 131.

⁸⁴⁶ *Îsâ-zâde Târîhi*, s. 158-159.

⁸⁴⁷ *Vekâyi'-nâme*, s. 465; *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 82a; *Silahdâr Târîhi I*, s. 678; *Zübde-i Vekayiât*, s. 93; *Târîh-i Râşid I*, s. 204; *Çehrin Seferi*, 20a-20b; *Ahvâl-i İcmâl-i Sefer-i Çehrin*, vr. 441a-441b; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 28. Aynı bilgileri veren Croix, Halep beylerbeyini yanlış bir şekilde Kara Mustafa Paşa olarak zikretmektedir. De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 131-132.

⁸⁴⁸ *General Patrick Gordon*, s. 69.

Gordon'un Kaleminden Çehrin Haritası⁸⁴⁹

Tasmin Nehri yakınlarındaki kalenin gerek sağlam gerekse etrafının bataklıklarla çevrili olması kuşatmayı iyice güçleştirmişti⁸⁵⁰. Muhasaranın ilk günleri çetin mücadelelerin yaşandığı bir süreç olmuştur. Bu bağlamda, Türk askerlerinin kaleyi yıpratma girişimlerine karşı düşman askerleri tüfek ve misket atışlarıyla karşılık vermiştir. Sadrazam, yaşanan bütün gelişmeleri yakından takip etmeye çalışmış; bu minvalde, bir taraftan bizzat siperlerde dolaşarak askerlere moral aşılarmış, diğer taraftan Padişah'a kuşatmayla ilgili gelişmeler hakkında bilgi vermiştir⁸⁵¹. 25 Temmuz günü Serdar-ı Ekrem'e gelen bir haberde, Kırım Hanı'nın Özi Nehri'nin ötesinde giriştiği çatışmada düşman taburuna zarar verdiği bildirilmiş; ancak o, doğrudan Murad Giray'dan bir haber gelmeden temkinli olmaya çalışmıştır. Ertesi gün bizzat Kırım Hanı'ndan gelen mektup söz konusu olayı teyit edince bu yeni gelişme Sadrazam'ı oldukça memnun etmiştir⁸⁵².

⁸⁴⁹ General Patrick Gordon, s. 116-117.

⁸⁵⁰ Oldukça müstahkem bir yer olan Çehir Kalesi hakkında yapılan tasvirler için bk. *Silahdâr Târîhi I*, s. 685-686; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 158; De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 130.

⁸⁵¹ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 84a.

⁸⁵² *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 86a-86b.

Kuşatmanın dokuzuncu gününe gelindiğinde, Osmanlı askerleri yoğun top atışıyla kale duvarlarını tahrip etmeye devam etmiş, Kara Mustafa Paşa da metrisleri dolaşarak harekâtın eksiksiz bir şekilde sürmesi için çabalamıştır. Askerlerin girdiği metrislerin sıçan yollarıyla⁸⁵³ ilerlemesini isteyen Merzifonlu, bu konuda gereken her ne varsa hemen yapılmasına büyük önem vermiştir⁸⁵⁴.

Bu süreçte kaleyi savunanlar bütün imkânlarıyla bir yandan Sultan'ın ordusuna karşı koymaya çalışmış; diğer yandan kalenin zarar gören kısımlarını onarmaya gayret etmişlerdi. Ancak saldırılar çok şiddetli bir hâle gelmişti. Kale ağır toplarla bombardımana tutulurken lağımçılar da aralıksız çalışarak iyice kaleye yaklaştırmaya başlamışlardı. Çehrin'in savunulması Sol Yaka Ukrayna'nın tamamında ulusal öneme sahip bir sorun olarak görülmüştü. Nitekim şehrin düşmesini engellemek isteyen kilise görevlileri de bir yandan yardımda bulunmuş, diğer yandan düşmanın bertaraf edilmesi için dua edilip oruç tutulmasını sağlamışlardı⁸⁵⁵.

Özi Nehri'nin öte yakasında çatışmalar sürerken Çehrin'de yaşanan mücadele gittikçe şiddetini artırmıştır. Ağustos ayının ilk günü Kırım Hanı'ndan gelen mektupta, düşman birliklerinin Çehrin'e doğru hareket etmeye niyetlendiği, buna mâni olunması ve kaleye yönelik ikmal yollarının kesilmesi için yardımcı birliklerin gönderilmesi rica edilmiştir. Zira 6.000 kişilik bir düşman kuvveti Silistre Beylerbeyi Kör Hüseyin Paşa koluna hücum etmiş ve metrislerini zapt etmişti. Bu haberi çadırında öğrenen ve “*Bu ne olmaz işdir!*” diyerek tepki gösteren Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, gönderdiği emirlerle mukabele edilmesini istemişti. Fakat durumun mahiyetini anlayınca, Temmuz sonunda birlikleriyle orduya katılan Kaplan Mustafa Paşa 1 Ağustos günü yardıma yollanmıştır. Nehrin diğer yakasına geçen taze birliklerin kuvvetli saldırıyla kaybedilen metrisler bir müddet sonra düşmandan geri alınmıştır⁸⁵⁶.

Muhasaranın başlangıcından bu yana iki hafta geçmiş, bu arada Serdar-ı Ekrem, metrisleri baştan sona gezerek kuşatmayı organize etmeye çalışmış, gün içinde top ve tüfek atışlarıyla gerçekleştirilen çatışmaların aralıksız devam etmesini sağlamıştır.

⁸⁵³ Lağım yolu olarak da bilinen sıçan yolu, düşmanın kale duvarlarını yıkmak niyetiyle düşman siperlerine doğru yer altından açılan dar bir yol olup, Osmanlı ordusunun kale kuşatmalarında sıklıkla kullandığı bir yöntemdir.

⁸⁵⁴ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 90a-90b.

⁸⁵⁵ Dmytro Doroshenko, *a.g.e.*, s. 305.

⁸⁵⁶ *Vekâyi'-nâme*, s. 466; *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 92b-97a; *Silahdâr Târîhi I*, s. 680; *Zübde-i Vekayiât*, s. 94; *Ahvâl-i İcmâl-i Sefer-i Çehrin*, vr. 441b; *Târîh-i Râşid I*, s. 204-205; *Gazâ-nâme-i Çehrin*, s. 167-172; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 159. Çehrin Seferi'ni anlatan anonim yazmada Kaplan Mustafa Paşa'nın ordugâha dâhil olduğu tarih 31 Temmuz 1678 olarak zikredilmektedir. *Çehrin Seferi*, vr. 25a-26a.

Osmanlı ordusuna cesurca karşı koymaya çalışan kale müdafileri ise Rus kumandan Romodonovski'den gelecek yardımdan medet ummuşlardır. Onların bu hâlini gözlemleyen Hüseyin Behçetî Efendi, kaledekilerin hâlâ gelecek destek konusunda ümitli olduklarını, aksi takdirde çoktan hepsinin firar edeceklerini nakletmektedir⁸⁵⁷. Hatta birkaç gün sonra kale yetkilileriyle Rus kumandan arasında iletişimi sağlayan iki kişinin tutsak edildiğinden söz eden yazar, ellerindeki kâğıtların alınarak tercüme ettirildiğini ifade ettikten sonra, mektuplarda Osmanlı ordusuna karşı çok güç durumda kaldıklarını ve yardım istediklerini söylemektedir. Üstelik gönderilen haberde “*Eğer imdâd itdiniz ise hoş, itmediniz ise Çehrin elden gitti, siz bilürsünüz.*” sözüne yer vererek düşmanın içine düştüğü durumun ciddiyetini gözler önüne sermiştir⁸⁵⁸. Aynı günlerde Gordon, Kazak Hatmanı Hmelnitski'den kaleye gönderilen bir mektuptan söz etmektedir. Mektup, kaledekilere hitaben iyi dilek ve samimi duygularla başlamaktaydı. Kısa bir girizgahtan sonra, teslim olmaları hâlinde lütfunu esirgemeyen Padişah'tan arzu ettikleri ayrıcalık ve özgürlüğü elde edeceklerine dair söz alındığı bildirilmekteydi. Bunun yanı sıra sırtını dayadıkları Ruslarla birlikte çatışmaya devam etmeleri hâlinde ortaya çıkacak tahribattan ötürü hatmanın üzgün olacağı ifade edilmekteydi⁸⁵⁹.

Sadrazam, 4 Ağustos günü Topçubaşı Hacı Ali Ağa'ya demir bir yuvarlağı ateşte kızdırarak balyemez topla varoшта yer alan bölgeye fırlatmasını emretmiştir. Çehrin'e fırlatılan kızdırılmış toplarla şehirde büyük yangınlar çıkarılmış, isabet eden bu toplar neticesinde bir saat içinde birbirine uzak üç ayrı kilise, karakol, tabya ve ev gibi önemli yapılar ciddi tahribata uğramıştır. Güç durumda kalan kaledekiler yardım istemek için Romodonovski'ye yeni mektuplar yazarak düşman taburuna gece yarısı iki adam göndermiştir. Türk askerlere yakalanan bu adamlar, Serdar-ı Ekrem'in huzuruna çıkartılarak mektuplar ellerinden alınmıştı. Rus kumandana yazılan mektuplarda; şu ana kadar canlarını dişlerine taktıkları, böylesine ezici ve yiğit bir düşmana karşı güç bela direndikleri ve yardım gelmemesi durumunda kaleyi teslim etmekten başka çareleri kalmadığı yazılmıştır⁸⁶⁰.

⁸⁵⁷ *Mi'râcü 'z-Zafer*, vr. 97b.

⁸⁵⁸ *Mi'râcü 'z-Zafer*, vr. 102a.

⁸⁵⁹ *General Patrick Gordon*, s. 70-71.

⁸⁶⁰ *Silahdâr Târîhi I*, s. 681-682. Aynı olayı günlüğünde nakleden Gordon, şehirdeki büyük kiliselerden birinin ateş aldığı, söndürülemediğini ve kısa sürede yayılarak civardaki yapılara sıçradığını bildirmektedir. Hatta çıkan yangınların etkisiyle ortaya çıkan ısı nedeniyle duvarda bulunan bazı Kazak askerlerin yerlerinde duramadığını kaydetmektedir. *General Patrick Gordon*, s. 72-73.

Osmanlı karargâhında bu gelişmeler yaşanırken, Rus komutanın emrindeki kuvvetler, Kara Mehmed Paşa ve Kırım Hanı Murad Giray idaresindeki birlikler ile çatışma hâlindeydi. Başlangıçta Osmanlı kuvvetlerinin Rus ordusuna karşı yer yer üstünlük sağladığı görülmüştü. Hatta bu durum karşısında Romodonovski tek başına kalacağını bilse dahi yine de Çehrin'e yardımını sürdürceğini ifade ederek Osmanlı ordusuna karşı koymak için askerlerini ikna ve motive etmeye çalışmıştı⁸⁶¹.

Romodonovski idaresindeki düşman ordusunun toparlandığı ve Çehrin üzerine hareket edeceği öğrenilince, buna mâni olmak isteyen Kırım Hanı tarafından yardım istenmişti. Serdar-ı Ekrem Kara Mustafa Paşa, bu istek üzerine, Kaplan Mustafa Paşa'yı serdar tayin ederek⁸⁶² başta onun eyalet askerleri olmak üzere mühim miktarda kuvvetle yardıma göndermişti. O da -diğer birlikler gibi- nehrin öte yakasına geçtiğinde Rus komutanı ve askerlerini hamle yapmaya zorlamıştır. Başlangıçta önemli başarılar elde edilse de askerler arasında düşman ordusunun oldukça kalabalık olduğuna dair söylentiler endişe yaratmış; bu durum, bir süre sonra üstünlüğün Ruslara geçmesine⁸⁶³ ve baskına uğrayan Osmanlı askerlerinin geri çekilmesine neden olmuştur. Osmanlı birliklerinin çabaları yetersiz kalınca, Ruslar Çehrin'e bir saat mesafeye kadar yaklaşmıştır. Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa'nın deyişiyle bu gelişme, Kara Mustafa Paşa'yı bir nebze düşünmeye sevk etmiş, fakat soğukkanlılığını koruyan Sadrazam en ufak bir telaş veya kırılma yaşamamıştır⁸⁶⁴. Silahdar'ın bu görüşlerini destekleyen anonim bir Osmanlı kroniğinde de bu süre zarfında metanetli davrandığı ve isabetli kararlar verdiği kaydedilmektedir. Öyle ki Kara Mustafa Paşa'ya bir adam göndererek “*Sa’âdetli kendiler mi buyururlar, yohsa bir haber mi gönderirler? Nice idelim?*” diye soran Kaplan Mustafa Paşa'ya aralarında müşavere etmelerini tavsiye etmiştir. Bundan sonra düşmanla mukabele edilmesine karar verilmiş, ancak ilerleyen günlerde düşmanın şiddetli hücumları sonuç verince Kaplan Mustafa Paşa ordusunu geri çekmek

⁸⁶¹ *Silahdâr Târîhi I*, s. 684.

⁸⁶² Patrick Gordon, Kaplan Mustafa Paşa'nın yardıma geldiğini bir Sırp casus vasıtasıyla öğrenmişti. Kaplan Mustafa Paşa'nın emrinde 3.000 asker olduğundan söz eden Gordon, Rus ordusunun Çehrin'e doğru yürümesinden dolayı Türklerin sıkıntı yaşadıklarını kaydetmektedir. Bununla birlikte yaşanan savaşta oldukça etkilendiği anlaşılan Gordon, her gün uykuya daldığında bir pazar günü Türklere esir düştüğünü hayal etmekten kendini alamadığını itiraf etmektedir. *General Patrick Gordon*, s. 78.

⁸⁶³ Croix, Kaplan Mustafa Paşa kuvvetleri karşısında yaşanan hezimet nedeniyle yaşanan utancın Rus kuvvetleri daha azimli bir şekilde savaşmaya meylettiğini zikretmektedir. De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 133.

⁸⁶⁴ *Vekâyi'-nâme*, s. 466-467; *Silahdâr Târîhi I*, s. 684-688; *Çehrin Seferi*, vr. 26a-28b; *Ahvâl-i İcmâl-i Sefer-i Çehrin*, vr. 441b-442a; *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, s. 132; *Zübde-i Vekayîât*, s. 95; *Târîh-i Râşid I*, s. 205.

mecburiyetinde kalmıştır. Osmanlı askerlerinin bu ricat harekâtını müşahade eden Ruslar, daha fazla cesaret kazanarak geri çekilen birlikleri takibe başlamışlardır. Bu minvalde, çarh-ı felek adı verilen ve çevreye ateşler saçarak dönen donanma fişeklerini kullanarak Osmanlı ordusunu geri püskürtmeye çalışmışlardır. Düşmanın bu tazyiki karşısında başta Kara Mehmed Paşa olmak üzere bazı rütbeli askerler yaralanmıştır. Bunlar olup biterken Sadrazam, yardım amacıyla sipahilerini yollamışsa da yapılan istişare ve Kırım Hanı'nın teklifi sonucunda ordunun geri çekilmesinin daha akıllıca bir hareket olacağına hükmedilmiştir. Hemen ardından bu karar Serdar-ı Ekrem'e bildirilmiş, o da bu öneriyi kabul ederek ordunun dönmesini emretmiştir. Bundan sonra Kaplan Mustafa Paşa ve Kırım Hanı, askerlerini geri çekerek kale altında bulunan karargâhta toplanmak üzere harekete geçmiştir⁸⁶⁵. Merzifonlu'nun ifadesiyle “*Bu mertebe yorgun askeri girü döndürmekde dahi bir netice olmaduğu zâhir olmağla...*” onları yeniden karşıya geçirmek mümkün olmamıştır. Düşman birlikleri iyice kaleye yaklaşmış ve Çehrin'e çok miktarda asker yerleştirmiştir. Buna karşı Serdar-ı Ekrem, zafiyete düşen askerlerinin gönlünü alarak onları gayrete getirmeye çalışmıştır⁸⁶⁶.

Yaşanan bu mağlubiyetle ilgili ‘*İsâ-zâde Târîhi*’nde düşmanın hilesine dikkat çekilirken, Rus ordusuna katılan takviye asker nedeniyle kuşatmanın uzadığı kaydedilmektedir⁸⁶⁷. Söz konusu hadiseyi gece Türklerden kaçan bir Hristiyan’dan öğrenen Gordon, çetin bir savaştan sonra ordularının galip geldiğini, bununla birlikte geri çekilen Osmanlı kuvvetlerinin bıraktığı ordu teçhizatının ele geçirildiğini nakletmektedir⁸⁶⁸. Bu hadiseyi doğrulayan Hüseyin Behçetî Efendi, 15 Ağustos 1678 tarihli kaydında, kaleden düşman taburuna haber taşıyan adamların Osmanlı ordusunun ricatı hakkında bilgi verdiklerini nakletmektedir. Hatta rivayete göre, “*Ne durursuz, Türk bi’l-küllîye beri canibe geçüp cisrlerine ateş virmişlerdir. Osmanlı ve Tatardan ol cânibde bir ferd kalmamıştır.*” diyen kaledeki yetkililer, Rus askerlerini Osmanlı ordusu üzerine yürümeye teşvik etmişlerdi⁸⁶⁹.

⁸⁶⁵ Hüseyin Behçetî Efendi, Kaplan Mustafa Paşa'nın serdar olarak atanmasından ordunun karargâha avdetine kadar olan süreci oldukça detaylı anlatmaktadır. Bu hususta geniş bilgi için bk. *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 106b-117b.

⁸⁶⁶ *Vekâyi'-nâme*, s. 467-468.

⁸⁶⁷ Rus askerleri metrislerindeki ağaçları yakması üzerine düşman taburunun dağıldığı dedikoduları Kaplan Mustafa Paşa'nın kulağına gitmişti. O da Sadrazam'a haber göndererek düşmanı takip edip etmemeleri hakkında fikrini sormuştu. Kara Mustafa Paşa, gelen mektubu okuduğu sırada düşman ordusunun hücumunu öğrenmiş ve şaşkına dönmüştü. *İsâ-zâde Târîhi*, s. 159-160.

⁸⁶⁸ *General Patrick Gordon*, s. 81.

⁸⁶⁹ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 117b.

Öte yandan Rus askerleri, bu çatışmada üstünlük sağlamalarına rağmen bitkin ve güçsüz bir hâle geldiklerinden⁸⁷⁰ Osmanlı askerlerinin peşinden gidemeyip taburlarına dönmüşlerdi. Oysa takip etmeleri durumunda çatışma ortasında kalan Osmanlı askerlerini canlı ele geçirmeleri Osmanlı tarihçilerinin ifadesiyle bir içim su kadar kolaydı. Geride kalan askerlerini toplamaya çalışan Kaplan Mustafa Paşa ve Kırım Hanı Murad Giray ordugâha avdet edilmesini kararlaştırıp bunu Sadrazam’a bildirmişlerdi. O da bu düşüncelerini kabul ederek geri dönmelerini istemişti. Sadrazam, ordugâha dönen Kaplan Mustafa Paşa ve Kırım Hanı Murad Giray’ı bir kusurlarının olmadığını savaş zamanlarında bu tür hadiselerin yaşanabileceğini belirterek teselli etmiştir. O ana kadar Rus ordusunu kaleye yanaştırmamaları sayesinde kendilerinin de metrislerini ilerlettiklerini ve asıl tabya duvarına yaklaştıklarını söyleyip bundan sonra daha güçlü bir şekilde mücadele edilmesine yönelik sözler sarf etmiştir⁸⁷¹. Ayrıca yaşanan bu hadiseden ve düşmanın oldukça kalabalık olduğu söylentilerinden dolayı korkuya kapılıp geri dönmek isteyenlere yönelik tedbirler almakta da gecikmemiştir. Fındıklılı Mehmed Ağa, bu konuya özellikle dikkat çekmiştir. Ordugâha kaçarak dönen bir kısım esnaf ve manav güruhunu “*korkak ve rezil*” olarak tanımlamakta, beş altı gündür düşmanın büyük bir baskınla hücumu kalkacağı zannıyla bu kimselerin eşyalarını araba ve davarlara yükleyerek firara meylettiklerini yazmaktadır. Bu vaziyet Serdar-ı Ekrem’e bildirildiğinde yanlış düşüncelere kapılarak geri dönenlerin ellerindeki levazımata alınarak orduya getirilmesi ve metrislerinde mücadeleye devam eden askerlere yağma ettirilmesi emri verilmiştir⁸⁷². Hüseyin Behçetî Efendi’nin aktardığına göre Merzifonlu, bu hadiseye sebep olup avdet etmekte başı çeken kimselerin katledilmesini istemiş; fakat, daha sonra bunlara 200 değnek cezası vererek elebaşlarını hapse attırmıştır⁸⁷³.

O tarihe kadar neredeyse her gün kaleye atılan püskürmeler⁸⁷⁴ ve lağımlar tesir etmemiş; istenen gedik açılmadığından ordunun hücumu geçmesi pek mümkün olmamıştır⁸⁷⁵. Kuşatmanın durumunu yakından izleyen Serdar-ı Ekrem, Ruslara daha

⁸⁷⁰ Kaynaklara göre Kaplan Mustafa Paşa, askerlerinin geri dönmeleri nedeniyle ümitsizliğe kapılmış; bu yüzden düşman tarafından takip edilmemek ve ordunun tamamıyla yok olmasını önlemek için bataklıklar üzerinde yer alan köprüleri ateşe vermiştir. *Ahvâl-i İcmâl-i Sefer-i Çehrî*, vr. 442a; De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 133-134; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 28.

⁸⁷¹ *Silahdâr Târîhi I*, s. 691-692; *Zübde-i Vekayiât*, s. 95; *Târîh-i Râşid I*, s. 205.

⁸⁷² *Silahdâr Târîhi I*, s. 697.

⁸⁷³ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 119a.

⁸⁷⁴ Püskürme, kuşatmalarda düşmana zarar vermek için hazırlanan ve yüzeye yakın olan lağımlardır.

⁸⁷⁵ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 118a.

fazla imkân ve fırsat vermemek maksadıyla komutanlarını ve devlet erkânını harp meclisine davet etmiştir. Muhasaranın gidişatı hakkında herkesin fikrini söylemesini istemiş; bu doğrultuda ilk söz alanlar, Rusların kale altına yerleştiklerini, 30.000 kadar askerini kaleye doldurduklarını ve bir baskınla Türk metrislerine saldırımları hâlinde canını kurtarmak derdinde olan askerlerin metrislerde değil orduda bile durmayıp firar edeceğini ifade etmişlerdi. Geceleyin askerleri ve topları metrislerden çekerek sadrazam otağı önünde toplayıp saf cengi için hazırlanmasını önerip, ertesi gün düşmanın kesin bir şekilde üzerlerine geleceklerini belirttikten sonra bunca askerin telef olmasını istemediklerini eklemişlerdi⁸⁷⁶. Mecliste bulunan Bosna Beylerbeyi Ahmed Paşa, “*Geri gidelim.*” sözünü işittiğinde bu teklife karşı gelerek kuşatmanın devam etmesinde ısrar etmiştir. Ondan başka yeniçeri kethüdası da karşı duruş sergilemiş ve konuşmasını “*Hemân yine ceng edelim, dahi ziyâde ikdâm edelim.*” sözleriyle bitirmiştir⁸⁷⁷. Bu son görüşler Merzifonlu’nun düşüncesine uygun olduğu için kuşatmanın devamına karar verilmiştir. Zira soğukkanlılığından ödün vermeyen Serdar-ı Ekrem, bir önceki teklife karşı düşüncelerini zikrederken yapılan saf cenginin askerlere olumsuz tesir ettiğini, asıl hatanın maneviyatı ve morali zedelenmiş bu asker güruhuyla yeniden saf cengine girmenin olacağını vurgulamıştır. Kuşatmayı bırakıp geri çekilmenin doğru olmayacağını gerekçeleriyle anlatan Kara Mustafa Paşa, orduyu dinlendirmek ve maneviyatlarını güçlendirmek suretiyle muhasaraya devam edilmesinin daha doğru bir karar olduğunu uzun uzadıya anlatarak komutanlarını ikna etmeye çalışmıştır⁸⁷⁸.

Romodonski idaresindeki birleşik Rus ordusu kale altından cereyan eden Tasmin Nehri’nin yukarısındaki bataklık başına gelerek karargâhını burada kurmuştu. Daha önce kaleye gönderilen yardımın yanında 18.000 asker daha konulunca yaklaşık 50.000 kişilik bir askerî kuvvet Çehrin’e yerleşmişti. Bir sonraki gün Barabaş Kazakları Hatmanı Samayloviç, Kazak askerleriyle desteğe gelerek bataklığın başında bir dağ korusu içinde taburunu kurmuş, yanında getirdiği 40 parça topu Osmanlı ordusuna çevirip arka arkaya ateşlemesine rağmen çabaları bir netice vermemişti. Bu gelişmeden sonra iki ordu arasında top ve tüfek savaşı bütün şiddetiyle devam etmiştir. Bununla birlikte düşmanın büyük bir hücumla harekete geçeceği endişelerinin hâsıl olmaması

⁸⁷⁶ *Silahdâr Târîhi I*, s. 692-693.

⁸⁷⁷ *Zübde-i Vekayiât*, s. 96-97; *Îsâ-zâde Târîhi*, s. 160.

⁸⁷⁸ Sadrazam Kara Mustafa Paşa, 15 Ağustos günü toplanan bu mecliste, muhasaradan vazgeçilmemesi yönünde oldukça teferruatlı bir konuşma gerçekleştirmiştir. Geniş bilgi için bk. *Mi’râcü’z-Zafer*, vr. 119a-120b; *Târîhi I*, s. 693-694; *Ahvâl-i İcmâl-i Sefer-i Çehrin*, vr.442a-442b.

üzerine Osmanlı askerleri cesaret kazanmıştır⁸⁷⁹. Bu noktada yaşanan çatışmalar önemli kayıplara sebep olmuştur. Garnizon komutanı Rzhevski⁸⁸⁰ hayatını kaybedince komutayı İskoç asker Patrick Gordon üstlenmiştir. Aşağı yukarı bir hafta daha direnecek olan kale şiddetli bir bombardımana tutulurken o da kaleyi savunmak için elinden geldiğince çaba sarf etmiştir⁸⁸¹.

Yaşanan yeni gelişmelerin ardından önceden hazırlanan metrislere daha fazla önem verilerek ordunun kaleye doğru yaklaşması için harekete geçilmiştir. Buna karşılık düşman taburunda bulunan askerler birkaç kez Türk metrislerini basmak için harekete geçmiş; bu vaziyete karşı Türk askerleri mukavemet ederek Rusları zayiata uğratarak geri çekilmelerini sağlamıştır⁸⁸². Hüseyin Behçetî Efendi'nin yazdığına göre, rahatlığı kendisine haram eden Sadrazam, kuşatma boyunca her gün metrisleri dolaşarak askerlerini cesaretlendirmeye çalışmış ve pek çok ihsanlarda bulunmuştur⁸⁸³. Bu davranışı askerleri yüreklendirme konusunda büyük tesir etmiştir. Gayrete gelen askerlerin “*İnşa ‘allâhü’r-rahmân ya bu kal‘ayı cenâb-ı Mevlânın lutf u inâyeti ile feth ideriz, ya cümlemiz sîr-âb-ı şerbet-i şehâdet oluruz.*”⁸⁸⁴ gibi sözleri Sadrazam'ın ikna kabiliyetini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Ruslar, ordunun ağırlık merkezini kaleye doğru kaydırırken iki tarafın çatışması da gittikçe şiddetlenmiştir. Karşılıklı yıpratma harekâtına dönüşen bu çatışma, iki taraf için de kesin bir netice vermemiştir. Her iki tarafta büyük kayıplar yaşanmıştır. Aynı günlerde Saksoncubaşı lağım hususunda kusurlu bulunduğu için azledilmiş; Kara Mustafa Paşa, onun yerine, henüz sadaret kaymakamı iken Human zaferinden sonra kendisine kürk getiren ve hizmetleriyle kendisini hoşnut eden Muhzır Ağa'yı tayin etmiştir⁸⁸⁵. Kuşatmanın son günlerine doğru, yani 17 Ağustos 1678 günü 5.000 kişilik

⁸⁷⁹ *Silâhdâr Târîhi I*, s. 694-696; *Târîh-i Râşid I*, s. 205. Defterdâr Sarı Mehmed Paşa ve Abdülkerîm Efendi, kaleye yaklaşan düşman askerleri arasında 9.000 Barabaş Kazağı ve 6.000 Rus askerinden bahsetmektedir. *Zübde-i Vekayîât*, s. 97; *Ahvâl-i İcmâl-i Sefer-i Çehrîn*, vr. 442b.

⁸⁸⁰ Hüseyin Behçetî Efendi ölen bu komutandan söz ederken “*Kal‘ada zâbit nasb ü ta‘yîn olunan mel‘ûn san‘at-ı şeytanetde mâhir ve fenn-i telbîsde mu‘âdil ve mümâsili nâdir, iblise şeytanet ve dille-i muhtâleye mel‘ânet ta‘lîm ider.*” biri olarak bahsetmekte ve özellikle askerî mühendislik alanında onun eşine az rastlanır biri olduğuna dikkat çekmektedir. *Mi‘râcü’z-Zafer*, vr. 118a.

⁸⁸¹ Dmytro Doroshenko, *a.g.e.*, s. 306. Akşamleyin yanına gelen kıdemli askerler Gordon’dan komutayı ele almasını rica etmişler; bu süreçte kendisine ve emirlerine gönülden bağlı bir şekilde itaat edeceklerini bildirmişlerdi. *General Patrick Gordon*, s. 81.

⁸⁸² *Târîh-i Râşid I*, s. 205.

⁸⁸³ *Ahvâl-i İcmâl-i Sefer-i Çehrîn*, vr. 442b.

⁸⁸⁴ *Mi‘râcü’z-Zafer*, vr. 120b.

⁸⁸⁵ İki taraf arasındaki muharebeleri ayrıntılarıyla anlatan Hüseyin Behçetî Efendi, Hüseyin Paşa’nın hayatını kaybettikten sonra köprülerin öte tarafında bir yere defnedildiğini kaydetmiştir. Rivayete göre,

bir düşman kuvveti Osmanlı ordusunu ve metrislerini basmak ümidiyle Tasmin Nehri'nin öte tarafında siperlere girip 30 kadar topu önlerine dizmişlerdi. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Rusların bu teşebbüslerinden maksatlarının ne olduğunun bilinmediğini ve hemen ardından kendilerine yapılacak bir saldırı endişesiyle firar ettiklerini kaydetmektedir. Ayrıca hepsinin metrislerini terk edip kaçtığını düşünen Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın bir miktar yaya askerini tayin ederek siperlerde kalmış olan düşman üzerine yolladığını eklemektedir. Düşmanın bu ürkek tavrı Osmanlı askerlerine cesaret vermiş, canla başla çalışmak için işe koyulmalarının önünü açmıştır. Rus birlikleri mağlup olup geri çekildikçe Türk askerleri bir yandan siperleri ilerleterek iyice kaleye yaklaşmış, diğer yandan kale duvarlarını havaya uçurmak için lağım hazırlıklarını hızlandırmıştır⁸⁸⁶.

19 Ağustos günü Kırım Hanı, Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın yanına gelmiş, onunla bir süre görüştüktan sonra düşmanı korkutmak ve cesaretini kırmak amacıyla Tatar askerleriyle karşı tarafa geçmiştir⁸⁸⁷. Gün geçtikçe kuşatmanın şiddeti artmaya başlamış, bizzat Serdar-ı Ekrem'in emriyle düşman tabyası ve kale yoğun top atışına tutulmuştu. Düşman askeri bütün güçlülere rağmen cesurca mukabeleye devam etmeye çalışıyordu. Muhasaranın 30. günü gelmiş; ancak, kuşatmadan istenen netice henüz alınamamıştı. Bundan sonraki iki gün kalede gedik açmak ve fethi kolaylaştırmak amacıyla bir lağım patlatılmışsa da kaledeki askerlerin hızlı bir şekilde müdahalesi ve yürüyüş için Türk askerlerine müsaade etmemesi nedeniyle sonuç alınamamıştır. Bu esnada Hüseyin Paşa kolu varoşun sona erdiği bölgedeydi. Su kenarından ortaya çıkan 300'den fazla düşman askeriyle çetin bir muharebe gerçekleşmiş, yaşanan bu çatışmada her iki taraftan mühim miktarda kayıp verilmişti⁸⁸⁸.

Kuşatmanın sevk ve idaresini elinde bulunduran Serdar-ı Ekrem Kara Mustafa Paşa, bir sonraki gün kale altına doğru hazırlanan iki lağımın patlatılmaya hazır hâle getirilmesini emretmiştir. Sabaha kalması durumunda düşmanın gerekli tedbirleri alacağını göz önünde bulundurarak iki lağımın aynı anda ateşlenmesini emretmiştir. Arzu edildiği üzere geniş bir gedik açılınca 5.000 serdengeçdi askeri hep bir ağızdan

merhumun mezarını gören düşman “*Türkün paşalarından imiş.*” diyerek Paşa'nın cesedini mezarından çıkararak kale ve taburda gezdirmiştir. *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 122b-123a.

⁸⁸⁶ *Silahdâr Târihi I*, s. 698-700; *Ahvâl-i İcmâl-i Sefer-i Çehrîn*, vr. 443a; *Zübde-i Vekayiât*, s. 98.

⁸⁸⁷ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 127b.

⁸⁸⁸ *Silahdâr Târihi I*, s. 700-702; *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 128a-129a; *Çehrîn Seferi*, vr. 30b-31a; *Târih-i Nihâdî*, vr. 216a.

“*Gün bugündür, dîn uğruna cân u başımız fedâ!*” diyerek varoş içlerine doğru hücumla geçmiştir. Güneş battığında kalenin varoşunda bulunan 30.000 kadar düşman askeri hayatını kaybetmiştir. Osmanlı askerleri bu muharebenin ardından iki köprünün kontrolünü eline almıştır. Kalenin varoş kısmı ele geçirildiğinde, altı parça humbara havanı ve otuz parça top alınmış, savaşıma gücü kalmayan düşman kuvveti kale içlerine ve Tasma Nehri’nin ötesinde kurmuş oldukları taburlarına doğru firar etmiştir. Peşlerinden takip etmek için bir miktar kuvvet gönderilmiştir. Bir süre sonra kaleyi her taraftan kuşatan ve mevcut tabyaları zapt eden Kara Mustafa Paşa, ordusuyla beraber gece saat üçe kadar büyük çaba harcamış, böylece Çehrin Kalesi nihayet 21 Ağustos 1678 günü fethedilmiştir⁸⁸⁹. Kuşatma boyunca kalede görev yapan Patrick Gordon, Romodonovski’ye gönderdiği mektupta, “*Çar için şehri muhafaza etmemiz söylendi; ben öleceğim ve görevimi terk etmeyeceğim, başkalarının da bunu yapmasını engelleyeceğim.*”⁸⁹⁰ demesine rağmen artık kale düşmüş ve burayı terk etmek zorunda kalmıştır. Fethin yaşandığı gece kaybettiklerini itiraf eden Patrick Gordon, bazı üst düzey askerleri yitirdiklerini ifade ettikten sonra, “*Ayrıca iki uşağımı, atlarımı, zırhımı, giyeceklerimi, paramı ve yanımdaki herşeyimi kaybettim.*”⁸⁹¹ sözleriyle içine düştüğü hüzün sonu özetlemektedir.

Bazı kaynaklar, Çehrin’in kaybedilmesindeki en büyük payı birleşik Rus ordusundan sorumlu komutan Romodonovski’ye yüklemektedir. Zira onun sistemsiz bir şekilde hareket etmesi ve kuşatılmış bir vaziyette bulunan kaledakilere yeteri kadar yardım sağlayamaması kalenin düşmesinde etkili olmuştur⁸⁹². Hatta bir iddiaya göre, kaleye yardım için gönderilen Rus komutan, boş yere çaba göstermemesi ve ihtiyaç hâlinde kaleyi tahliye edip yıkması yönünde gizli talimatlar almıştı⁸⁹³. Kimi yakın

⁸⁸⁹ Çehrin’in fethi ve bu tarihte yaşanan gelişmeler hakkında detaylı bilgi için bk. *Mi’râcû’z-Zafer*, vr. 129b-133a; *Vekâyi’-nâme*, s. 468-470; *Silâhdâr Târîhi I*, s. 702-706; *Zübde-i Vekâyât*, s. 98-100; *Çehrin Seferi*, vr. 31a-37a; *Ahvâl-i İcmâl-i Sefer-i Çehrin*, vr. 443a-443b; *Târîh-i Râşid I*, s. 205-206; *Zeyl-i Şakâ’ik*, s. 899; *Vekâyi’u’l-Fuzalâ*, s. 1438; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 160-161; De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 135-137; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 29. Bahse konu olan süreci manzum bir şekilde aktaran Vuslatî Ali Bey’in bu hususta yazdığı şiirler için bk. *Gazâ-nâme-i Çehrin*, s. 179-196. Ayrıca dönemin şairlerinin gözünden Çehrin Seferi’ni değerlendiren bir çalışma için bk. Dursun Ali Tökel, “Şâirin Tarihe Düştüğü Not: Şâir Gözüyle Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Çehrin Seferi”, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (Merzifon-Amasya, 8-11 Haziran 2000)*, Ankara 2001, s. 371-382. Çehrin’in fethedilmesinin ardından kaleden çıkan toplar için bk. BOA, *İE.AS.*, 6/518.

⁸⁹⁰ Baroness Sophie Buxhoeveden, *a.g.e.*, s. 251.

⁸⁹¹ *General Patrick Gordon*, s. 105.

⁸⁹² Mircea Soreanu, “a.g.m.”, s. 74.

⁸⁹³ Dmytro Dorosenko, *a.g.e.*, s. 305.

dönem araştırmalarda bu savaşa dair Rus komutanlarının kararsızlığı ve Türk ordusu ile açık bir çatışma korkusu bu başarısızlığın temel nedeni olarak gösterilirken, kimi çalışmalarda fatura Patrick Gordon'un önerilerine kulak asmayan Romodonovski'ye kesilmiştir. Bir görgü tanığı olarak Samuel Proski, büyük bir orduya sahip olan Rus kumandanın tecrübeli askerleri geri çekerek kalenin düşmesine izin verdiğini, bu nedenle böyle bir utançtan asla kurtulamayacağını söylemektedir. Zira Çehrin'in kurtulması için şiddetli bir saldırının yeterli olacağı vurgulanırken Rus ordusunun sadece düşmanı tehdit etmekle yetinip pasif kaldığı üzerinde durulmuştur. Öyle ki Strelnikov Tepesi'ndeki zaferden sonra⁸⁹⁴, Osmanlı ordusunu imha etme fırsatı kaçırılmış, ardından Çehrin Rusların gözleri önünde Türklere bırakılmış⁸⁹⁵. Rus ordusunun bu başarısızlığını eleştiren Ukraynalı kronik yazarı Samuil Velichko (1670-1728) savaşın "*Romodonovski'nin yetersizliği ve ihaneti*" nedeniyle kaybedildiğine göndermede bulunmaktadır⁸⁹⁶.

Osmanlı tarihlerinde rastlanılmayan birtakım iddialara göre, Romodonovski, Sadrazam Kara Mustafa Paşa'dan rüşvet aldığı için Çehrin'i savunmakta ağır davranmıştır. Hatta onu korkutmak için Lehçe bir mektup yazan Kırım Hanı, eğer Osmanlı ordusunun peşinden gidecek olursa ellerinde esir bulunan oğlunu ölüme terk etmiş olacağını bildirmişti⁸⁹⁷. Aynı iddiayı aktaran Rumen tarihçi Radu Popescu, Rus Çarı'nın Romodonovski'nin bu utanç verici faaliyetlerini öğrendikten sonra rüşvet olarak aldığı altınları eriterek komutanının boğazına döktürüp öldürdüğünü zikretmektedir⁸⁹⁸.

⁸⁹⁴ Romodonovski ve Samayloviç idaresindeki birleşik ordu, bu seferde en büyük başarısını zikredilen yerde Kaplan Mustafa Paşa yönetimindeki orduya karşı kazanmıştır. Osmanlı kumandanı, yanındaki kuvvetlerle Rusların kaleye yaklaşmalarını önlemek için buraya yerleşmişti. Onları yerinden çıkarmak isteyen Romodonovski ve Samayloviç, bu niyetle ağır bir bombardımanın ardından ordunun üçte birini buraya yığmış, çok çetin bir mücadeleden sonra Osmanlı birlikleri yerlerinden geri püskürtülmüştü. Brian Davies, "The Second Chigirin Campaign (1678): Late Muscovite Military Power in Transition", *The Military and Society in Russia 1450-1917*, Eric Lohr-Marshall Poe (ed.), Brill, Leiden 2002, s. 110.

⁸⁹⁵ *General Patrick Gordon*, s. XXX-XXXII. Yukarıda zikredilen görüşlerin yanında, başta Hammer olmak üzere bazı Batılı tarihçiler daha önce Kaplan Mustafa Paşa kuvvetleri karşısında başarı elde eden Rusların birkaç gün sonra Aziz Mathias bayramını kutladıklarına dikkat çekerek zafer sarhoşluğu yaşadıklarını söylemektedir. Osmanlı askerlerinin bu esnada iki lağımı patlatarak hücumla kalkmasıyla şaşkınlık yaşayan Ruslar firar etmek zorunda kalmışlardı. Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 328; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 58-59; Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 160-161.

⁸⁹⁶ Brian Davies, "a.g.m.", s. 97-98.

⁸⁹⁷ De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 142-143.

⁸⁹⁸ Mustafa Ali Mehmet, "Romen Vekayinâmelerine Göre Köprülü Sadrazamlar ve Bazı Olaylar", *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi İstanbul, 23-28 Eylül 1985*, C. 2, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1989, s. 455.

Fethin ardından Serdar-ı Ekrem Kara Mustafa Paşa, tabipler tayin ederek savaşta yaralanan askerlerin yaralarını sarmak ve iyileşmelerini sağlamak için şifahanede tedavi olmalarını sağlamıştır⁸⁹⁹. Savaşın bu safhasından sonraki gün, yani 22 Ağustos'ta savaş meclisi kurulmuş, yapılan müzakerelerin ardından Serdar-ı Ekrem, Kırım Hanı ile birlikte hazır olan beylerbeyi ve eyalet askerlerini Rus ordusunu takip etmekle görevlendirmiştir. Bu doğrultuda kendisi de bizzat düşman üzerine hareket etmeye karar vermiştir⁹⁰⁰. Öyle anlaşıyor ki Sadrazam, Romodonovski ve birliklerinin bu çabuk geri çekilişi karşısında derhâl kuvvetlerini harekete geçirmek istemiş, yeniden yardım almak suretiyle toparlanmak isteyen düşmanın planlarını önceden bozmak istemiştir.

Kara Mustafa Paşa, 23 Ağustos günü orduyla birlikte yanlarına mühim miktarda top ve cephane alarak kalenin varoşundaki köprüyü geçmek suretiyle yardıma gelmiştir. Bundan cesaret alan Osmanlı kuvvetleri yer yer hücum ederek düşmanı güç durumda bırakmış, ele geçirdikleri düşman tabyalarına yeniçeri ve serdengeçti askerleri yerleşerek metrislerin etrafına toplar dizmişlerdir. Hazırlanan bu toplar sayesinde, mukabele etmek isteyen Rus askerleri ciddi kırılmalar yaşamıştır⁹⁰¹.

Barabaş Kazaklarının Hatmanı Samayloviç ile Rus orduları komutanı Romodonovski, aralarında yaptıkları müşavere neticesinde piyade ve süvari askeriyle hücum edilmesine karar vermişlerdir. Özellikle Kırım Hanı ve Kaplan Mustafa Paşa koluna oldukça yaklaşan düşman ordusuyla sıcak çatışmalar yaşanmış, muharebe esnasında tekbirlerin azaldığını fark eden Serdar-ı Ekrem, Sancak-ı Şerif'i yanına alarak emrindeki tüm askerler ve kapı halkıyla savaş meydanına gelip bizzat cenge girişmiştir. Düşman askeri bunu müşahade edince top ve tüfek atışlarıyla zayıat verdirmeye çalışmış; ancak, ordunun kalbine doğru gelip destek sağlayan Sadrazam düşmanı alt etmek için askerlerine silahlarıyla yayılım ateşi emrini vermiştir. Kaplan Mustafa Paşa'nın yaralandığı bu muharebede Mısır beyi şehit düşmüştür. Öte yandan hezimete uğrayan düşman askerlerinin ölü bedenleri Serdar-ı Ekrem'in huzurunda

⁸⁹⁹ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 133b.

⁹⁰⁰ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 135b; *Çehrin Seferi*, vr. 37b-38a; *Zübde-i Vekayiât*, s. 99-101; *Ahvâl-i İcmâl-i Sefer-i Çehrin*, vr. 443b; *Târîh-i Râşid I*, s. 206. Kırım Hanı Murad Giray ile beraber düşman üzerine gönderilen birlikler içerisinde Diyarbakır Beylerbeyi Kaplan Mustafa Paşa, Halep Beylerbeyi Kara Mehmed Paşa, Rumeli Beylerbeyi Seydizâde Mehmed Paşa ve Anadolu Beylerbeyi Sarhoş Ahmed Paşa'nın eyalet askeri ve ayrıca tayin olunan Mısır askeri mevcuttu. *Silahdâr Târîhi I*, s. 707-708.

⁹⁰¹ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 136a-138b; *Zübde-i Vekayiât*, s. 100-101; *Ahvâl-i İcmâl-i Sefer-i Çehrin*, vr. 444a. Burada Rus ordusunun bozguna uğradığını ifade eden Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, ayrıca düşman askerlerinin 44 farklı milletten bir araya geldiğine dikkat çekmekte ve bunların tek tek isimlerini zikretmektedir. *Silahdâr Târîhi I*, s. 708-710.

sergilenmiştir⁹⁰². Görüldüğü üzere, Osmanlı kuvvetleri düşman karşısında oldukça üstün duruma geçmiştir. Bundan faydalanmak isteyen Kara Mustafa Paşa, güç kaybetmiş olan Rus birliklerin peşinden gidince düşman ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ruslar, üstünlüğü ele geçiren Osmanlı ordusu karşısında ağır zayıyata uğramıştır. Buna rağmen artık tuzağa düşmemeye karar verip, Osmanlı ordusunu yorgun bırakmak suretiyle onları zayıflatmak istemişlerdir. Gordon, bir Alman atlısının yanlarına gelerek Sadrazam'ın bizzat ordugâhta olduğunu haber verdiğini kaydetmektedir. Ayrıca Osmanlı ordusunun sayısal üstünlüğüne, görev alan paşaların vazifelerine, mühimmat mahzeninin havaya uçurulmasına ve Özi Nehri dolaylarında kaç kişinin öldüğüne dair kendilerini haberdar ettiğini ilave etmektedir. Ancak ne kadar süre burada kalacaklarına ya da asıl niyetlerinin ne olduğuna ilişkin herhangi bir bilgi alamadıklarını da belirtmektedir⁹⁰³.

Arka arkaya yedi gün süren bu karşılıklı çatışmalar sonucu gerek bölgenin arazi şartları gerekse düşmanın direnişi nedeniyle Rus ordusu tamamıyla imha edilememiş; fakat yaşadıkları mağlubiyetlerin tesirinde kaldıkları için önemli ölçüde hırpalanmış bir vaziyete düşürülmüştü. Sadrazam, yaşanan bu süreci devlet erkânı ve paşalarıyla görüştüktan sonra kuşatmanın gidişatını anlatan bir fetihnameyi Kapıcılar Kethüdası Ali Ağa'yla Silistre yakınlarında bulunan Padişah'a göndermiştir⁹⁰⁴.

Silâhdâr Târîhi'nde yaşanan son muharebelerde 30.000⁹⁰⁵ düşman askerinin daha öldüğü belirtilmektedir. Osmanlı ordusunda yaşanan kayıp ise 10-15.000 civarındadır. Ayrıca yaşanan savaşta Osmanlı ordusunun iâşesinde bazı sıkıntıların baş gösterdiği anlaşılmaktadır. Muhalif Kazakların zahire ve ot tedarik eden bölgeleri kırıp geçirmesi sonucu orduda iâşe sıkıntısı yaşandığı, çok yüksek miktarda hayvanın açlıktan kırıldığı kaydedilmektedir⁹⁰⁶. Rus kaynaklarına göre, 1678 seferinde Romodonovski idaresindeki ordu için resmî kayıp oranı 3.290 iken yaralı sayısı 5.430'dur. Çehrin'deki garnizonda ise 332 ölü ve 1.047 yaralı söz konusudur. Fakat

⁹⁰² *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 138b-140a. *Silâhdâr Târîhi I*, s. 710-712.

⁹⁰³ *General Patrick Gordon*, s. 115.

⁹⁰⁴ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 145b-146.

⁹⁰⁵ Anonim *Çehrin Seferi*'nde ele geçirilen esirlerden kale ve tabur muharebelerinde ölen düşman sayısının 50.000'e ulaştığı zikredilmektedir. *Çehrin Seferi*, vr. 39a.

⁹⁰⁶ *Silâhdâr Târîhi I*, s. 714-715; *Çehrin Seferi*, vr. 37b-38b; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 161-162. Abdülkerîm Efendi, gemilerle getirilen zahirenin Doğanale'ye gönderildiğini, oradan da Silistre'ye nakledilerek stoklandığını belirtmektedir. Başlangıçta ordunun herhangi bir iâşe sıkıntısı çekmediğini belirten yazar, Kazak lider Sirko'nun hile yoluyla bu zahireleri ele geçirdikten sonra iâşe probleminin ortaya çıktığını ifade etmektedir. *Ahvâl-i İcmâl-i Sefer-i Çehrin*, vr. 442a.

kalede bulunan Gordon 1.000 civarında Rus kaybının daha yaşandığını belirtmektedir. Buna mukabil savaşta ölen Türk ve Tatar askerleriyle ilgili tahminler 12.000 ila 20.000 arasında değişmektedir⁹⁰⁷. Leh tanıklar, kalenin Ruslar tarafından terk edilmesinden öncesine dek 6.000 Türk askerinin şehit olduğunu, kuşatma esnasında 13.000 kişinin yaralı düştüğünü belirtmektedir. Proski, kalenin fethinden sonraki muharebeleri hesaba katmadan Türkler ve Tatarlar için yaşanan kaybın toplamda 30.000'i bulduğunu yazmaktadır. Bunun yanında kuşatmanın başlangıcından ordunun geri dönüşüne kadar Sadrazam'ın ordusunda yaşanan kaybın ise 60.000 dolaylarında olduğunu ilave etmektedir⁹⁰⁸.

Croix, esir düşen iki kardeşin başından geçen ilginç bir olaya da yer vermektedir. Anlattığına göre Sadrazam, hakikati anlatması kaydıyla bu esirlerin canlarının bağışlanacağını bildirmiş ve onları konuşturma görevini tercüman Mavrokordato'ya vermişti. Sorguya ilk alınan gençten önemli malumat alınmış, hemen ardından Sadrazam tarafından kendisine din değiştirmesi teklif edilmiştir. Genç, bir Hristiyan olarak ne kadar erken ölürse kendisi için daha iyi olacağını söyleyince derhâl boynunun vurulması emredilmiştir. Ondan sonra huzura getirilen diğer esire kaç Osmanlı askerini öldürdüğü sorulduğunda, “*Tanrı ve savaş baltam bilir.*” demesi Sadrazam'ı kızdırmış, bu sözlerinin üzerine o da kardeşinin akıbetine uğramıştır⁹⁰⁹.

Düşman ordusunun tam anlamıyla yok edilememesi seferin akıbetini sürüncemede bırakmıştı⁹¹⁰. Çünkü Ruslar birbirine yakın saflar hâlinde ricat etmiş ve bölgeye nakledilen arabalarla desteklenmiştir⁹¹¹. Bunun üzerine Sadrazam Kara Mustafa Paşa, 29 Ağustos günü kuşatmanın sürüp sürmeyeceğini tartışmak için divanı toplamış, meclistekilere bundan sonra ne yapılması gerektiğini sorup herkesin düşüncesini beyan etmesini istemiştir. Hepsi birden düşmanı daha fazla takip etmenin devlete bir katkısının olmayacağını, kışı burada geçirmenin sakıncalarını ve son zamanlarda ortaya çıkan

⁹⁰⁷ Brian Davies, “a.g.m.”, s. 115.

⁹⁰⁸ V. M. Zaruba, “a.g.m.”, s. 424. 1678'de yaşanan savaşta Rusların neden başarısız olduğuna dair yapılan açıklamalarda tarihçilerin büyük bir bölümü Romodonovski'nin stratejik hatalarından kaynaklanan dört madde üzerinde birleşmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Brian Davies, “a.g.m.”, s. 112-113.

⁹⁰⁹ De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 144-146.

⁹¹⁰ Patrick Gordon, Rus askerî kampının çok zor duruma düştüğünü vurgulamaktadır. Çünkü çok sayıda asker hayatını kaybetmiş ve atlar ölmüştür. Bunların sebep olduğu kirlilikten dolayı başta dizanteri olmak üzere birçok bulaşıcı hastalığa yol açan uygunsuz bir havayla karşı karşıya kaldıklarını söylemektedir. Ayrıca ordu teçhizatını yanına alarak Özi Nehri üzerinden geri dönen birçok kimsenin ağır bir şekilde cezalandırıldığını yazmaktadır. *General Patrick Gordon*, s. 115.

⁹¹¹ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 29-30.

erzak sıkıntısını ayrı ayrı ifade ederek ordunun geri dönmesini uygun görmüşlerdir. Ordusuyla Ukrayna topraklarında kalmanın güçlüğüne anlayan Sadrazam da bu teklifi kabul etmiştir⁹¹².

Savaşı son ana dek ciddi bir kararlılık ve soğukkanlılıkla idare eden Serdar-ı Ekrem Kara Mustafa Paşa, askerleriyle birlikte metrislerde bulunan küçük büyük fark etmeksizin tüm top ve mühimmatı geri çekmiştir. Kırım Hanı ve emrindeki Tatar birlikleri tedbir maksadıyla burada bırakılmıştır. Bu ricat harekâtını gören düşman birlikleri Tatarlar üzerine yürümüşse de geri püskürtülmüştür⁹¹³. Ordunun geri çekilişine şahit olan Proski ve Gordon, 31 Ağustos Çarşamba günü şafak vakti, Rus ve Kazak liderlerin adamlarını Dinyeper kamplarından Çehrin'e keşfe gönderdiğini, ardından tüm Osmanlı askerlerini ricat ederken bulduğunu zikretmektedirler. Geride yalnızca Tatar birliklerin bırakıldığından, fakat Rusların onlara karşı hiçbir şey yapamadığından söz etmektedirler⁹¹⁴.

Çehrin'in fethinden ve Ruslar üzerine gerçekleştirilen başarılı muharebelerden sonra, ordusunu geri çeken Serdar-ı Ekrem Kara Mustafa Paşa kale altına gelmiş, fethi kutlamak amacıyla mum donanması ve şenlikler yapılmasını emretmiştir. Bundan sonra üç gün daha kale altında konaklanmıştır. Orduya eşlik eden Kazak Hatmanı Hmelnitski'nin teklifi üzerine sarp bir yerde bulunan ve savunulması güç olan kalenin yıkılmasına karar verilmiştir⁹¹⁵. Sadrazam, bir sonraki gün vezirlerini, paşalarını ve geri kalan adamlarını yeniden bir araya toplamış, seferlerde âdet olduğu üzere, savaşta yararlılık gösterenlere hilatler giydiren, ihsanlarda bulunmuştur. Kış mevsiminin bölgeye erken gelmesi ve muharebelerin uzayacağı düşüncesiyle daha fazla kayıp verilmemesi için savaşı sürdürmekten vazgeçilmiş ve kararın hayırlı olması dileğiyle Fatiha-i Şerif okunduktan sonra meclis dağıtılmıştır. Ertesi gün tuğların yola çıkması için ferman verilmiştir⁹¹⁶.

⁹¹² *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 147a-147b; *Târih-i Râşid I*, s. 206-207.

⁹¹³ *Silahdâr Târihi I*, s. 720.

⁹¹⁴ V. M. Zaruba, "a.g.m.", s. 424; *General Patrick Gordon*, s. 118.

⁹¹⁵ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 147b-148b; *Zübde-i Vekâyât*, s. 102-103; *Ahvâl-i İcmâl-i Sefer-i Çehrin*, vr. 444b. Çehrin'in fethi münasebetiyle emredilen donanma şenliği ülkenin her tarafına yayılmış, Sıhhatî mahlaslı bir şair ise fethi dair yaşanan sevinci ve şenliği tasvir eden bir şiir kaleme almıştır. Detaylı bilgi için bk. *Gazâ-nâme-i Çehrin*, s. 14-15.

⁹¹⁶ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 149a-149b; *Silahdâr Târihi I*, s. 715. Abdurrahman Abdi Paşa'nın kaydına göre, düşman üzerine hücum edildiği takdirde düşman yeteri kadar gemiye sahip olduğu için firar etmekte güçlük yaşamayacaktı. Dolayısıyla teşebbüs edilecek bir yürüyüşün neticesiz kalması muhtemeldi. *Vekâyi'-nâme*, s. 470.

Bundan önce Sadrazam tarafından Sultan IV. Mehmed'e gönderilen telhis önce Kaymakam Kara İbrahim Paşa'nın eline geçmiş, zafer müjdesini içeren bu mektup ava çıkan Padişah'a ancak dönüş yolunda teslim edilebilmişti. Telhisi alır almaz atından inen Sultan, iskemle üzerine oturarak sevinç gözyaşları içerisinde mektubu bizzat kendisi okumuştur. Söz konusu fetih münasebetiyle Osmanlı topraklarında yedi gün yedi gece şenlik yapılmasını emreden fermanlar göndermiştir⁹¹⁷. Kendisini bu müjde ile mutlu eden Sadrazam'ını yolladığı iltifat dolu mektup ve kıymetli hediyelerle onurlandırmıştır. Aynı şekilde, yaşanan çatışmalarda ve savaşlarda önemli hizmetlerde bulunan Kırım Hanı'nı da hediyelerle taltif etmiştir⁹¹⁸.

Fethin ardından cephede yaşanan sevinç, fermanlar ile tüm Osmanlı topraklarına yayılmış; ayrıca bu durum, dönemin şairleri tarafından kaleme alınarak ortaya çıkan yeni hava gözler önüne serilmiştir. Çehrin Seferi'ne bizzat katılan ve rütbeli bir komutan olan Semendire Alay Beyi Vuslatî Ali Bey yaşanan zafer dolayısıyla bir şiir yazmıştır. Bu şiirdeki beyitler söz konusu zaferi şöyle tasvir etmektedir:

“Be-imdâd-ı ecnâd-ı ‘avn-ı kâdir
Çü dil-hâh feth oldı suret-pezîr
Musahhar görüp mülk-i emniyyeti
Çalındı cihâna zafer nevbeti”⁹¹⁹

Şair Bosnalı Alaeddin Sâbit, Çehrin'in fethi münasebetiyle yazdığı şiirin bir kısmında Sadrazam'ın cenk meydanında ortaya koyduğu cesarete dikkat çekmekte, onun bu yiğitliğinin cihanda yankı bulduğunu şu beyitle ifade etmektedir:

“Husûsâ vak‘a-i Çehrin’de izhâr ettiğin merdî
Cihân durdukça zîb-i levha-i nüh-tâk-ı hadrâdır”

Kara Mustafa Paşa'yı dönemin âdil veziri olarak tanımlayan Öziçeli Zârî gibi Rüşdî Ahmed Efendi de “*Mustafâ Paşa dövüp seyfiyle aldı Çehrin'i*” ifadesiyle bu fetihe tarih düşüren şairlerdendir⁹²⁰. O tarihlerde Şam'da olan devrin büyük şairlerinden Nâbî, fetih müjdesini buradayken haber almış; Hac seyahatini anlattığı *Tuhfetü'l-*

⁹¹⁷ *Silahdâr Târîhi I*, s. 719. Padişah'ın ülkenin dört bir yanında başlamasını istediği şenlik emri 20 Eylül'de İstanbul'a ulaşmıştı. *Vekâyi'-nâme*, s. 470. Başlangıcından zaptedildiği güne kadar Çehrin'de yaşananların anlatıldığı fetihname metni için ayrıca bk. *Mi'râcû'z-Zafer*, vr. 152b-154a.

⁹¹⁸ Sadrazam'a gönderilen hediyeler içerisinde oldukça kıymetli bir hançer, mücevherlerle bezenmiş iki sorguç, bir samur kürk ve sade kaftan mevcuttu. Kırım Hanı'na ise değerli bir kılıç, bir süslü sorguç, bir nimtan kürk ve sade kaftan gönderilmişti. BOA, TS.MA.d, 4491, 1.

⁹¹⁹ *Gazâ-nâme-i Çehrin*, s. 193.

⁹²⁰ A.g.e., s. 12-14.

Haremeyn başlıklı eserinde bu gelişmeyi ve Şam'daki yankılarını yazmıştır. Gelen fermanlar gereğince, şehir ve pazarın bahar gelmiş gibi şenlendirilmesinin istendiğini belirten Nâbî, bu haberden sonra şu beyiti kaleme almıştır:

“Gülün teşrifine bülbül nidâ eyler donanmaya
Yine gel çârsû-yı bâgda seyr it temâşâyı”

Nâbî, şehrin süslenişine ilişkin olarak bunu izleyenlerin hayrete düştüğünü, her bir köşenin köşke ve her dükkânın süslenmiş bir haneye döndüğünü ifade etmektedir⁹²¹. Görüleceği üzere, Çehrin zaferi Osmanlı coğrafyasının her tarafında mühim bir yankı uyandırmış; devrin şairleri de bu önemli gelişmeye eserlerinde yer vermişlerdir.

2.3.6. Osmanlı Ordusunun Geri Dönüşü

Çehrin, nihayet bir ay üç günlük kuşatmanın ardından yeniden Osmanlı hâkimiyetine girmiş⁹²², korunması ve elde tutulması oldukça güç olduğu için yıkılması kararlaştırılmıştır. Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın geriye dönüş sürecinde dahi ele geçen esirler vasıtasıyla düşmanın durumu hakkında malumat topladığı görülmektedir. Buna göre, 3 Eylül 1678 tarihinde huzura getirilen üç esir Rus ordusu hakkında bilgi vermiştir. Aynı gün tuğlar ileriye sevk edilmiştir. Kırım Hanı, Serdar-ı Ekrem'i ziyaret ederek bir müddet birlikte vakit geçirmiş ve kendisine hizmetlerinden dolayı bir kürk daha hediye edilmiştir⁹²³.

Sadrazam Kara Mustafa Paşa yönetimindeki ordu, bu seferden sonra Ukrayna'ya nizam vermek ve itaat etmeyen bazı palankaları dize getirmek için harekete geçmiştir. Bizzat Serdar-ı Ekrem tarafından Kazak Hatmanı Hmel'nitski'ye itaat etmeleri için belli başlı palankaların komutanlarına mektuplar gönderilmiştir. Başta Human ve Gürsün kaleleri olmak üzere birçok palanka komutanı gelip Sadrazam'a bağlılıklarını arz etmiş,

⁹²¹ Menderes Coşkun, *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'i*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 207-208; *Gazâ-nâme-i Çehrin*, s. 15-16.

⁹²² Hüseyin Behçetî Efendi, bu fetihten elde edilen kazançları dört maddede sıralamaktadır. Buna göre Osmanlı Devleti adına ilk kazanç düşman ordusunun mağlup edilmesi, ikincisi bu zafer ve istilayla Rusların sindirilmesi, üçüncüsü Çehrin Kalesi'nin hükümet merkezi olması nedeniyle fetihten sonra Ukrayna topraklarının tümünün Osmanlı kontrolüne alınması ve sonuncusu ise arkadan vurma ümidini kaybeden Lehistan'ın henüz teslim etmediği yerleri Osmanlılara bırakması olmuştur. *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 152a. Anonim bir tarihçede kalenin yaklaşık 50 günlük bir kuşatmanın ardından fethedildiği belirtilmektedir. Şuayp Ateş, “17. Yüzyılın İkinci Yarısına Ait Anonim Bir Tarihçe “Vekâyi-i Viyana” (Transkripsiyon ve Değerlendirme)” *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Tokat 2015, s. 104 (İleride, *Vekâyi-i Viyana* olarak anılacaktır).

⁹²³ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 154b-155a.

Kazak Hatman Hmelnitski'ye itaat edeceklerini bildirmişlerdir⁹²⁴. Kendi rızalarıyla boyun eğen palankalar olduğu gibi, yöneticisi Samayloviç tarafından atanan ve “*Zinhâr sakınup Türk'e palankayı virmeyesiz.*” denilerek mukabele etmesi istenen Kaniv gibi bazı palankalar teslim tekliflerini reddetmişlerdir. Bunun üzerine Bosna Beylerbeyi Ahmed Paşa, Kaniv üzerine serasker tayin edilmiş, yanında kalabalık bir kuvvetle bu palanka üzerine gönderilmiştir. Osmanlı kuvvetlerine karşı koyamayan Kazaklar, aman dileyip Hmelnitski'nin idaresine girmeyi kabul etmişlerdir. Lehliler⁹²⁵ tarafından ilk başta teslim edilmeyen Nemirova ve Katlik palankaları da Hmelnitski'nin adamlarına bırakılmıştır. Sadrazam, Korsun palankası altında sekiz günlük bir konaklamadan sonra 17 Eylül günü orduyla birlikte hareket etmiştir⁹²⁶.

Çehrin Seferi, Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın istediği gibi sonuçlanmıştı. İngilizlerin İstanbul'daki elçisi John Finch'e gelen bir haberde, Çehrin Fatihi Kara Mustafa Paşa “*firtına*” olarak tasvir edilmiştir. Aynı haberde, Sadrazam Edirne'ye döndüğü vakit bu başarısı onu yumuşatmazsa artık ondan korkulması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca mektubu gönderen bu kişi, “*Tanrım bana yol göster.*” diyerek Sadrazam'ın bu harekâtından ne ölçüde etkilendiğini ortaya koymuştur⁹²⁷.

Dönüş yolunda fırsat buldukça ava çıkan Kara Mustafa Paşa, 18 Eylül'de Kaputsa menziline doğru yola koyulmuştur. Yolda avlandığı esnada atik ağalarından Uzun Mustafa Ağa isminde bir ihtiyar, uçan bir bildircini eliyle yakalayıp Sadrazam'a sunmuştur. İhtiyarın bu hareketini hayretle karşılayan Kara Mustafa Paşa, bu adama 10 altın ihsan ederek karşılık vermiştir⁹²⁸. Kaniv palankasını fethetmekle görevlendirilen

⁹²⁴ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 156a; *Zübde-i Vekayiât*, s. 102-103; *Ahvâl-i İcmâl-i Sefer-i Çehrin*, vr. 444b-445a.

⁹²⁵ Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın tezkirecisi sıfatıyla sefere katılan Hüseyin Behçetî Efendi, Ruslara karşı muvaffak olunduktan sonra Lehliler hakkında şu ilginç noktaya değinmektedir. Rivayete göre, Romodonovski ve ordusu kale altına geldiklerinde Leh Kralı Sobieski'ye haber göndererek Osmanlıları arkadan vurmak için teşvik etmiştir. Bu arada Sobieski ise Zuravno Antlaşması'na riayet edip teslim etmesi gereken palankaları vermeyi ertelemiş vaziyetteydi. Hatta Leh Kralı, Osmanlı ordusunun yenik düşmesi ihtimalini fırsata çevirmek istemiş; bu doğrultuda, Kamaniçe yakınlarında bir köprü inşa etmiş, iddiaya göre bu tarafa 100.000 asker yığmıştı. Buna göre Osmanlı Devleti'yle aralarındaki sulha aykırı davranmıştı. Ruslardan haber geldikten sonra aceleyle ordunun yarısı köprü'nün öte yakasına geçirilmiştir. Bu arada geride kalan Sirke Kazakları ise Aksu Nehri üzerindeki köprüyü ateşe vermiş, geriye döneceğini düşündükleri Osmanlı askerlerine mukabele ederek hezimete uğratmayı planlamışlardır. Fakat Çehrin'in düşmesi ve Osmanlı ordusunun muvaffak olması üzerine bu düşüncelerini eyleme geçirememişlerdir. *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 151a-151b.

⁹²⁶ *Silahdâr Târihi I*, s. 722-723; *Zübde-i Vekayiât*, s. 103-104; *Ahvâl-i İcmâl-i Sefer-i Çehrin*, vr. 445a-445b. Sadrazam'ın bu faaliyetlerine değinen Gordon, Kiev yönetiminin de korkuya kapıldığını belirtmektedir. *General Patrick Gordon*, s. 119.

⁹²⁷ George Frederick Abbott, *Under the Turk in Constantinople*, s. 264-265.

⁹²⁸ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 158a-158b.

Bosna Beylerbeyi Ahmed Paşa askerleriyle birlikte 18 Eylül'de gelip orduya dâhil olmuştur⁹²⁹. Ülkelerine dönmeleri için Kırım Hanı Murad Giray ve Tatar askerlerine ise 23 Eylül'de müsaade edilmiştir⁹³⁰.

Sadrazam, orduyla birlikte 27 Eylül tarihinde daha önceden bizzat fethettiği Human yakınlarına gelmiş, burada bir gün daha konaklamaya karar vermiştir. Bir sonraki gün Kara Mustafa Paşa ve ordusunu tebrik etmek için Padişah tarafından iltifatla dolu bir hatt-ı şerif gelmiştir. Sultan IV. Mehmed, başta Merzifonlu olmak üzere geri kalan vezir ve komutanlarına ayrı ayrı hediyeler göndererek başarılarından dolayı hepsini takdir etmiştir⁹³¹.

Edirne'ye doğru yürüyüşünü devam ettiren ordu, Aksu Nehri'ni geçerek 1678 Ekimi'nin başında Laçın'e gelmiş, burada dört gün konaklanmıştır. Buradan ayrılmadan önce konaklama boyunca askerlere ulufe dağıtımı gerçekleştirilmiştir⁹³². Sefer boyunca Sadrazam'ın ordusuna eşlik eden Kazak Hatmanı Hmelnitski otağa davet edilerek Nemirova Kalesi'nde ikamet etmek ve Ukrayna topraklarını idare etmek vazifesiyle görev yerine gönderilmiştir⁹³³.

Öte taraftan Çehrin Seferi'nde kullanılan ve Varna İskeleyi'ne gönderilen savaş mühimmatının burada tedarik edilecek araba ve atlarla Hacıoğlupazarı'na nakledilmesi istenmiştir. Bu doğrultuda Varna'dan Hacıoğlupazarı'na varıncaya dek bölge kadıları, yeniçeri serdarları ve diğer yetkililere gönderilen emirde bu iş için gereken ehemmiyetin gösterilmesi emredilmiştir⁹³⁴.

29 Ekim günü İsakçı menziline gelinmiş, bir sonraki gün Sadrazam'ın değerli komutanlarından Halep Beylerbeyi Kara Mehmed Paşa'ya üç tuğla vezirlik rütbesi verilmiştir. Babadağı'nda kışlamak suretiyle serdarlığa tayin edilen Kara Mehmed Paşa'nın yanına ona yardımcı olması için bir miktar asker konulmuştur. Sadrazam ve

⁹²⁹ *Silahdâr Târihi I*, s. 723.

⁹³⁰ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 159b; *Silahdâr Târihi I*, s. 723; *Zübde-i Vekayiât*, s. 105.

⁹³¹ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 160b; *Silahdâr Târihi I*, s. 723-724; *Zübde-i Vekayiât*, s. 105.

⁹³² *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 161b-162b; *Silahdâr Târihi I*, s. 724; *Ahvâl-i İcmâl-i Sefer-i Çehrin*, vr. 445b.

⁹³³ Söz konusu görüşmede Kazak Hatmanı'na bir samur kalpak, hilat ve oldukça süslenmiş bir at hediye edildi. Bununla birlikte Padişah'a itaat etmeyen Kazak halklarının gönülleri kazanarak bunu sağlaması tembihlendi. Ayrıca gideceği yere güvenli bir şekilde ulaşması için yanına 2.000 Tatar askeri verildi. *Silahdâr Târihi I*, s. 724.

⁹³⁴ Evâsıt-ı Ramazan 1089 (7 Ekim 1678) tarihli hükmün içeriği şu şekildedir: “Varna'dan Hacıoğlupazarı'na varınca kâdılara ve yeniçeri serdar ve iş erlerine hüküm ki; Düstûr-ı Ekrem Vezîr-i a'zam Mustafa Paşa edâmallâhu te'âlâ iclâlehinun mühimmatları ümerâ-i deryâdan Kapucuzâde sefinesine tahmil ve irsâl olunmağın Varna İskeleyi'ne dâhil oldukda araba ve bargirler tedârik itdirilüp ber-vech-i ta'cîl Hacıoğlupazarı'na nakl itdirmeniz bâbında fermân-ı âli-şânım sâdır olmuştur deyü yazılmışdır. Evâsıt-ı N Sene 1089” BOA, A.{DVNS.MHM.d-96, Sayfa/Hüküm 144/734.

maiyeti, birkaç gün İsakçı'da dinlendikten sonra yürüyüşe devam etmiştir⁹³⁵. Orduyla birlikte iki hafta sonra Hacıoğlupazarı'na gelinmiş, Serdar-ı Ekrem burada bir müddet avlandıktan sonra otağına geçmiştir. Osmanlı Devleti ile olan sulhu sağlamlaştırmak için gelen Leh elçisi onunla burada görüşmüş ve ardından memleketine dönmüştür⁹³⁶.

Kasım ayı ortasında Karınabad menziline varan Kara Mustafa Paşa, bayram namazını kılmak için bir gün daha burada ikamet etmiş ve 16 Kasım günü bayramlaşmak üzere tüm devlet erkânının hazır bulunduğu bir merasim düzenlemiştir. Maiyetiyle birlikte buradan ayrılan Sadrazam, dört konak menzilden sonra 21 Kasım 1678⁹³⁷ günü büyük bir gösterişle Edirne'ye giriş yapmıştır. Onu burada Kaymakam Kara İbrahim Paşa ile Musahip Mustafa Paşa karşılamışlardır. Padişah tarafından gönderilen çeşitli hediyeler Mirâhûr Süleyman Ağa tarafından Sadrazam'a teslim edilmiştir⁹³⁸. Ardından gelen davet üzerine Padişah'ın huzuruna çıkan Kara Mustafa Paşa, onunla bir müddet görüştüktan sonra otağına geri dönmüştür⁹³⁹. Murphey'e göre, Padişah'ın sefer boyunca en büyük komutanına birden çok hilat göndermesi onunla olan yakınlığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Öte yandan Sultan IV. Mehmed, bu vesileyle emrindeki devlet adamının çabalarını ve faaliyetlerini izleme, denetleme ve kontrol etme fırsatı bulmuş oluyordu⁹⁴⁰.

Edirne'den ayrılan Sultan IV. Mehmed ve maiyeti, 1 Mart 1679 tarihinde Davudpaşa sahrasındaki sarayına geçmiştir⁹⁴¹. Sadrazam Kara Mustafa Paşa ise orduyla beraber 20 Nisan günü İstanbul'a varmıştır. Kara Mustafa Paşa başkanlığında toplanan divanda şehre girecek olan Padişah'ı karşılamak için karada ve denizde üç gün üç gece büyük şenliklerin düzenlenmesi kararlaştırılmıştır⁹⁴². Bundan üç gün sonra bazı yeni atamalar gerçekleştirilmiştir. Buna göre, kaptanıderyalık rikâb-ı hümayûn kaymakamı Kara İbrahim Paşa'dan alınarak ikinci kez olmak üzere Kaplan Mustafa Paşa'ya tevcih edilmiştir. Çehrin Seferi esnasında kethüdalıktan yeniçeri ağalığına getirilen Çelebi

⁹³⁵ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 169b-170b; *Silahdâr Târîhi I*, s. 725.

⁹³⁶ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 172b; *Silahdâr Târîhi I*, s. 725.

⁹³⁷ Croix, Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın Edirne'ye 1678 yılı Ekim ayının sonunda geldiğini yazmaktadır. De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 146. *Îsâ-zâde Târîhi*'nde Padişah ve Sadrazam'ın Ekim ortalarında Edirne'ye dâhil olduğu belirtilmektedir. *Îsâ-zâde Târîhi*, s. 162.

⁹³⁸ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 173a-173b; *Silahdâr Târîhi I*, s. 725-726; BOA, TS.MA.d, 4491.

⁹³⁹ *Silahdâr Târîhi I*, s. 726.

⁹⁴⁰ Rhoads Murphey, *a.g.e.*, s. 231-232.

⁹⁴¹ *Vekâyi'-nâme*, s. 471; *Zübde-i Vekayiât*, s. 106; *Târîh-i Râşid I*, s. 208. *Silahdâr Târîhi* ve *Îsâ-zâde Târîhi*'nde Padişah'ın İstanbul'a varış tarihi olarak bir gün sonrası yani 2 Mart 1679 tarihi zikredilmektedir. *Silahdâr Târîhi I*, s. 727; *Îsâ-zâde Târîhi*, s. 163.

⁹⁴² *Vekâyi'-nâme*, s. 471; *Silahdâr Târîhi I*, s. 728.

İbrahim Ağa'ya vezaret payesi verilmiştir. Birkaç gün geçtikten sonra yeniden donanmanın başına getirilen Kaplan Mustafa Paşa, 37 parça çekdiri ile Karadeniz'e, Abdülkadir Paşa da 10 kıta çekdiri ile Akdeniz'e yollanmıştır⁹⁴³.

2.3.4. Yeni Bir Sefer Harekâtı

Kazak halkı, Çehrin zaferinin üzerinden çok geçmeden Yuri Hmelnitski'ye karşı ayaklanmış ve yeniden şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin zafer sevincinin kursağında kalmasına neden olmuştu. 1679 yazı boyunca yaşanan mücadeleler Ukrayna'yı tahrip etmişti. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'yle savaşı fazla uzatmak istemeyen genç Rus Çarı Fiyodor Alekseyeviç'in Varşova ve Viyana'dan talep ettiği askerî yardım kesin olmayan vaatlerle geçiştirilmişti⁹⁴⁴. Moskova hükümetinin yeniden harekete geçmesinin en önemli sebebi, yanına birkaç aktif ve etkili subayı çeken Hmelnitski'nin Sol Yaka Ukrayna'ya yönelik yayılmacı siyaseti olmuştu. Ancak Hmelnitski'nin bu teşebbüsü Ukrayna tarihine "*Büyük Tahliye*" olarak geçen hadiseyle neticelenmişti⁹⁴⁵.

Sadrazam Kara Mustafa Paşa, -daha önce bahsedildiği üzere- sefer dönüşü Kara Mehmed Paşa'yı geride bırakılan orduya serdar tayin etmiş, Babadağı'nda kışlamasını emretmişti. Bahar geldiğinde ve bütün askerler burada toplandığında Bosna Beylerbeyi Ahmed Paşa'ya yıkılan Çehrin Kalesi yerine iki kale inşa edilmesi emredilmişti. Bu esnada Serdar ise kale inşasına memur edilen askerleri muhafaza etmekle görevlendirilmişti⁹⁴⁶. Yeni inşa edilecek kale, Özi Nehri yakınlarında olacaktı. Böylelikle Kazak gemilerinin Karadeniz'de rahatça dolaşmaları engellenecek; bu suretle, tuz ihtiyacını karşılayamayacak olan Zaporog Kazaklarının da Osmanlı egemenliğine meyletmesi beklenecekti. Bunun için gerekli malzeme ve işçi gücü için

⁹⁴³ *Vekâyi'-nâme*, s. 471-472; *Silahdâr Târîhi I*, s. 728; *Zübde-i Vekayîât*, s. 106-107; *Târîh-i Râşid I*, s. 208-209; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 164.

⁹⁴⁴ C. Bickford O'Brien, "a.g.m.", s. 264.

⁹⁴⁵ Hmelnitski'nin bu siyasetine karşılık Samayloviç de en az onun kadar tedbirli hareket ederek onu bu bölgeden uzaklaştırmak için gayret etmiştir. Onun bütün çabalarına rağmen bir süre sonra Hmelnitski'nin davetlerine sıcak bakan göçmenler evlerine dönmeye başlamıştır. Moskova hükümeti ve Hatman Samayloviç son derece tehlike arz eden bu durumu önlemek için harekete geçmiştir. Samayloviç'in oğlu Semen yönetimindeki Kazak ordusu Sağ Yaka Ukrayna'ya giderek önemli kasabaları ele geçirip etrafı yakıp yıkmış ve bölge sakinlerini Özi Nehri'nin sol tarafına göç etmeye zorlamıştır. Dmytro Doroshenko, *a.g.e.*, s. 306-307.

⁹⁴⁶ *Zübde-i Vekayîât*, s. 109; *Târîh-i Râşid I*, s. 211; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 164.

gerekli emirler verilmişti⁹⁴⁷. İsakçı, Tolcu ve Kili’de bulunan yetkililere gönderilen hükümden anlaşıldığına göre, buralarda bulunan ve ağırlığı bir ila yedi vukıyye arasında değişen top, mühimmat ve levazımatın Doğankale yakınlarında inşa edilecek kalelere nakledilmesi istenmişti. Bu iş için daha önceden mübaşir tayin edilen Bakikulu Ahmed marifetiyle Kaplan Mustafa Paşa tarafından gönderilen gemilere yüklenip vakit kaybetmeden bu kalelere yollanması emredilmişti⁹⁴⁸. Yine Kaptanıderya tarafından inşa edilen kalelerin her birine 150 cebeci ve 50 topçu askeri yerleştirilmişti. Bundan başka Aksu Nehri civarında bina olunan kaleye 100 cebeci ve 30 topçu askeri konulduğu Padişah’a bildirilmişti⁹⁴⁹.

Bu arada yapılması istenen iki kalenin inşası sona ermiş; fakat Kara Mehmed Paşa ve Kırım Hanı’nın merkeze gönderdiği habere göre, Ruslar bölgeyi yeniden baskı altına almıştı⁹⁵⁰. Birtakım iddialara göre, Tatarlar üzerine bir seferden dönen Sirko yönetimindeki 15.000 kişilik Zaporog Kazakları inşaatları henüz tamamlanmayan kaleler üzerinde baskı kurmuştu. Zaporog Kazaklarının bu beklenmedik saldırısı karşısında birçok Türk askeri şehit düşmüş; hatta Kazak Hatmanı Yorgi Hmel’nitski de hayatını burada kaybetmişti⁹⁵¹.

Sadrazam, Serdar Kara Mehmed Paşa ve Kırım Hanı Murad Giray’dan gelen iç karartıcı haberleri bir telhisle Padişah’a bildirmiştir⁹⁵². Yaşanan son gelişmelere hiddetlenen Sultan IV. Mehmed, 8 Ekim 1679 günü başta Kara Mustafa Paşa olmak üzere vezirlerini ve devlet erkânını bu durumu istişare etmek maksadıyla meclise davet etmiştir. Bir araya gelen meclisten Osmanlı askerlerine yapılanların kabul edilebilir olmadığı kararı çıkınca Ruslar üzerine yeniden sefer hazırlıklarına başlanması gündeme gelmiştir⁹⁵³.

⁹⁴⁷ De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 147-148; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 30-31.

⁹⁴⁸ BOA, A.{DVNS.MHM.d-97, Sayfa/Hüküm 7/44.

⁹⁴⁹ *Silahdâr Târîhi I*, s. 729; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 165.

⁹⁵⁰ *Vekâyi ‘-nâme*, s. 473.

⁹⁵¹ Kazak kumandan Sirko, Türkleri yendiği yerde karargâhını kurmuş, yaşanan bu gelişmeleri bir adamı vasıtasıyla Rus Çarı’na bildirmişti. Çar, bu haberi öğrenir öğrenmez Romodonovski’nin yerine atadığı Prens Dolhoruki’yi güçlü bir orduyla birlikte Sirko’ya yardıma göndermişti. De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 147-148; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 31-32; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 331.

⁹⁵² Hammer’in yazdıklarına göre Hmel’nitski, Kazaklar içerisinde yeni bir hareketliliğin olduğunu Osmanlı yönetimine bildirmiş; kendi emniyeti için 2.000 Tatar askerinin görevlendirilmesini rica etmişti. İki Rus elçinin Kırım Hanı’na gittiklerinden, Rusların hızlı bir şekilde yeni bir savaş hazırlığı içerisinde olduklarından ve bu doğrultudaki faaliyetlerinden söz etmişti. Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 331.

⁹⁵³ *Vekâyi ‘-nâme*, s. 473-474; *Silahdâr Târîhi I*, s. 729; *Zübde-i Vekayiât*, s. 110; *Târîh-i Râşid I*, s. 211.

2.3.5. Barış Müzakereleri ve Bahçesaray Antlaşması

Osmanlı Devleti'nin yeni bir sefere hazırlandığı haberi Moskova'da öğrenilince savaştan kaçınmak isteyen Rus Çarı Fiyodor Alekseyeviç İstanbul'a bir elçi yollamıştır. Sultan IV. Mehmed, Çar tarafından gönderilen elçiye ve adamlarına ikişer at, sekiz araba ve ulaklar için dört at temin edilmesini emretmiştir. Ayrıca yol güzergâhında konaklama, iâşe ve emniyeti hususunda elçiye yardım edilmesini istemiştir⁹⁵⁴.

Yaşanan bazı gelişmeler Moskova'nın barışa meyletmesini kolaylaştırmıştır. Kara Mustafa Paşa, Çehrin Seferi esnasında Boğdan voyvodalığına George Duka'yı getirmişti. Eflak voyvodalığı ise Şerban Kantakuzen'e bırakılmıştı. Bazı iddialara göre Sadrazam, bu atamaları ciddi meblağlar karşılığında gerçekleştirmişti. Hammer'ın belirttiğine göre Kara Mustafa Paşa, at binmekteki yeteneğinden dolayı Kantakuzen'e Şeytanoğlu ismini vermişti⁹⁵⁵. Sadrazam, ileride Hmelnitski'den boşalan Kazak hatmanlığını da Duka'ya vererek iki önemli merkezin idaresini ona emanet etmişti. Kırım Hanı'yla birlikte Duka'nın da müzakere sürecine önemli katkısı olmuştu. Çünkü Fiyodor Alekseyeviç, 1679 Mayıs'ında Duka'nın sulh yönündeki aracılık teklifini kabul etmiş, Aralık'ta Osmanlı Devleti'yle barış görüşmelerini başlattığını duyurmuş ve kendisinden bu sürece katkıda bulunmasını istemiştir⁹⁵⁶.

Çehrin Seferi'nde Rus ve Kazak ordusunun mağlup edilmesinde Kırım birlikleri önemli bir paya sahipti. Yapılacak müzakereler Kırım'ı doğrudan ilgilendirdiği için Kırım Hanı Murad Giray sürecin mühim bir parçası hâline gelmişti. Ayrıca Kırım Hanlığı, bir anlamda Osmanlı Devleti'nin kuzey ülkeleriyle olan ilişkilerinde aracılık rolü görmekteydi. Nitekim Lehistan ve Rusya örneğinde olduğu gibi, kuzeyden gelen elçiler ilk önce Kırım Hanı'nın sarayını ziyaret ettikten sonra İstanbul'a gelmekteydiler. Öte yandan Ruslarla görüşme işinin Kırım Hanı'na devredilmesi, Osmanlı Devleti'nin Moskova'yı hâlâ müzakere yapmaya değer bir devlet olarak görmediğini ortaya koymaktaydı⁹⁵⁷. Oysa bu harekât, askerî açıdan güçlenen ve Kazaklar üzerinden

⁹⁵⁴ BOA, A.{DVNS.MHM.d-97, Sayfa/Hüküm 21/108.

⁹⁵⁵ Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 335, 374; Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 161.

⁹⁵⁶ Mircea Soreanu, "a.g.m.", s. 75; Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 162.

⁹⁵⁷ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 250; Halil İnalcık, "Giray", *TDVİA*, C. 14, TDV Yayınları, Ankara 1996, s. 77. Aralarındaki sulhu sürdürmek isteyen Moskova ve Leh hükümeti, 1678 Temmuz ayında daha önceden imzalanan Andrusovo Barış Antlaşması'nı uzatmışlardı. Buna göre Kiev nihayet Rusların egemenliğinde bulunacaktı. Karşılığında ise Lehistan'a 200.000 ruble verildi. Ayrıca Vitebsk eyaleti de onlara bırakıldı. Dmytro Doroshenko, *a.g.e.*, s. 307-308.

bölgedeki asıl emellerini açığa vuran Rusya gibi güçlü bir düşmanın ortaya çıktığını göstermekteydi⁹⁵⁸.

Tüm bunlar olup biterken 1679 yılı sonunda Sukhotin ve Mikhailov isimli Rus elçiler barış görüşmelerini yürütmek için Kırım'a gönderilmişti. İstenen netice alınamayınca, 1680'de onların yerine daha deneyimli bir diplomat olan V. M. Tiapkin'in yollandığı görülmektedir. Ona yardımcı olmaları için N. M. Zotov ve Ukraynalı kâtip Rakovich tayin edilmişti. Rusya'yı temsil eden diplomatlar⁹⁵⁹ ile Kırım Hanı'nı temsil eden yetkililer Yalta'nın kuzeybatısında yer alan küçük ve şirin bir kasaba olan Bahçesaray'da bir araya gelmişlerdi. Görüşmeler, Kırım Hanı Murad Giray'ın sarayında gerçekleşmişti. Başlangıçta Rus elçileri görkemli bir şekilde karşılanmış ve onurlandırılmış; ancak daha sonra, barış şartlarını sunduklarında ve Kırımlıların önerilerine karşı çıktıklarında gerginlik yaşanmış, bunun üzerine Rus temsilciler hemen hapse atılmışlardı⁹⁶⁰.

O sıralarda Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yeniden cereyan eden gerilimi bitirmek ve müzakerede bulunmak maksadıyla İstanbul'a da bir elçi gönderilmişti. Osmanlı yönetimiyle doğrudan görüşmek isteyen Rus diplomat, 4 Mart 1680 tarihinde İstanbul'a gelmiştir. İhtiyaçları görülüp kendisine konaklayacak uygun bir yer ayarlanmıştı⁹⁶¹. Gelen elçinin ismini Nicephore olarak zikreden Hammer, bu diplomata herhangi bir şekilde iase yardımının yapılmadığını kaydetmektedir. Ayrıca divana katılan elçinin Sadrazam'ın huzurunda ayakta bekletildiğini, şimdiye kadar İstanbul ile Moskova arasında bir sulh olmadığı gerekçesiyle de Çar'ın mektubunu Padişah'a teslim etmesine izin verilmediğini yazmaktadır⁹⁶². Sulh teklifinin geri çevrilmesinin altında -daha önce de bahsedildiği üzere- Zaporog Kazaklarının Karadeniz sularından tuz temin etmelerini engelleme isteği yatmaktaydı⁹⁶³. Dolayısıyla ateşkes isteyen Moskova hükümeti ilk safhada maksadına erişememişti. Ülkesiyle Rusya arasındaki barışın

⁹⁵⁸ Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s. 2139.

⁹⁵⁹ Heyetin başında bulunan Tiapkin ve Zoto bu görüşmeler esnasında Kırım Hanı'nın otoritesine ve adamlarının ona olan saygısına dikkat çekmektedir. Etkileyici bir insan olarak tasvir ettikleri Murad Giray'ın dış görünüşü hakkında önemli ayrıntılar sunmaktadırlar. Buna göre uzun boylu ve yakışıklı olarak tarif edilen Kırım Hanı, koyu saçlı, uzun sakallı ve orta yaşlarda bir adamdı. Müzakereler esnasında Türk-Tatar tarzında karışık fakat oldukça kaliteli kırmızı ve yeşil kıyafetiyle gözleri üzerine çekmişti. Natalia Królikowska-Jedlińska, *a.g.e.*, s. 41.

⁹⁶⁰ C. Bickford O'Brien, "a.g.m.", s. 264-265.

⁹⁶¹ *Vekâyi'-nâme*, s. 474; *Silahdâr Târîhi I*, s. 730.

⁹⁶² Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 334.

⁹⁶³ Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 161.

uzatıldığını öğrenen Leh elçi Spandoschi'nin İstanbul ile Moskova hükümeti arasında aracılık etme isteği de sonuç vermemiştir⁹⁶⁴.

Osmanlı hükümetinin önerisiyle kesin bir şekilde sefere çıkılması kararlaştırılmış; bu doğrultuda 13 Eylül 1680 tarihinde tuğlar yeniden Bâbüssaade önüne dikilmişti. Ordunun toparlanması maksadıyla ülkenin dört bir yanına fermanlar gönderilmişti⁹⁶⁵. Hatta sefere bizzat katılacak olan Padişah, 29 Ekim'de büyük bir debdebe ile İstanbul'dan ayrılmış ve Davudpaşa Sahrası'nda kurulan otağına geçmişti. İstanbul kaymakamlığı ise yeniden Abdurrahman Abdi Paşa'ya bırakılmıştı. Abdi Paşa, Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın aracılığıyla huzura çıkarılmış ve kendisine bir kürk giydirilmişti⁹⁶⁶.

Kırım Hanı'yla görüşmeye gelen elçilere gelince, haftalar sonra, büyük sabır gösteren ve gözdağı verilmesini reddeden bu temsilciler serbest bırakılmışlardı. Rus diplomatların özgürlüğüne kavuşmasıyla birlikte kesintiye uğrayan müzakereler yeniden başlamıştır⁹⁶⁷. Rus diplomatlarla bir müddet daha görüşen Kırım Hanı Murad Giray, nihayet üzerinde her iki tarafın anlaştığı maddeleri içeren bir metni ellerine teslim etmiştir. Böylece 3 Ocak 1681 tarihinde iki taraf arasındaki savaşı sona erdiren ve kayıtlara ilk Osmanlı-Rus antlaşması olarak geçen Bahçesaray (Radzin) Antlaşması imzalanmıştır. Kırım Hanı, söz konusu antlaşmayı Padişah'a bildirmiş⁹⁶⁸, muahedenin tasdik edilmesi için Rus temsilcilerine temessük verilmesini rica etmiştir. Ardından 11 Şubat 1681'de Sultan IV. Mehmed ve Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın onayından geçen antlaşma hükümleri aynı minvalde bir temessükle Rus diplomat Tiapkin'e teslim edilmiştir. Ayrıca Rus temsilcisine verilen metinde, resmî antlaşmanın teyidi için Rus Çarı Fiyodor Alekseyeviç tarafından muteber bir elçi gönderilmesi istenmiş; geldiği zaman bu temessük gereğince, kendisine ahitname-i hümayûnun verileceği belirtilmiştir. Geçerlilik süresi 20 yıl olarak öngörülen ve 12 maddeden oluşan antlaşmanın öne çıkan hükümleri şu şekildedir:

- İki devlet arasındaki hududu Özi Nehri teşkil edecek

⁹⁶⁴ Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 332.

⁹⁶⁵ *Silahdâr Târîhi I*, s. 733.

⁹⁶⁶ *Vekâyi'-nâme*, s. 475-476.

⁹⁶⁷ C. Bickford O'Brien, "a.g.m.", s. 265.

⁹⁶⁸ Zinkeisen, Osmanlı Devleti'nin Habsburglarla olan münasebetlerinin bu dönemde yeniden tırmandığına, dolayısıyla Osmanlı hükümetinin kuzey ülkelerine olan sert tutumunu bir kenara bırakarak barışçıl bir siyaset izlediğine dikkat çekmektedir. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 60.

- Kırım Hanı'na ödenecek olan üç yılın vergisi toplu ödenecek, bundan sonra her sene düzenli bir şekilde teslim edilecek
- Beş palankayla beraber Kiev'in Rusya'nın egemenliğinde olması kabul edilecek ve Özi ile Aksu nehirleri arasında kale inşa edilmeyecek
- Kırım Tatarları, sürülerini Özi Nehri'nin her iki yanında otlatabilecek, Kazaklar ise bir yandan balık avlamak için Dinyeper'e diğer yandan tuz temin edebilmek için Karadeniz'e inecek
- Zaporog Kazakları Rusya'ya tabi olacak⁹⁶⁹, mülteciler her iki ülke tarafından geri çevrilecek
- İki taraf arasındaki yazışmalarda Rus Çarı'nın unvanları eksiksiz yazılacak
- Osmanlı Sultanı ve Kırım Hanı, Rusya'nın düşmanlarına karşı tarafsız kalacaktı⁹⁷⁰.

Antlaşmanın İstanbul'da tasdik edilmesi Rusya tarafından görevlendirilecek elçinin gelmesine bağlıydı. Fiyodor Alekseyeviç tarafından yollanan ve “*Küçük elçi*” namıyla tabir olunan düşük rütbeli bir Rus diplomat 29 Nisan 1681 günü İstanbul'a gelmiştir. Unvanına göre bir karşılama töreni yapılan ve ardından Dîvân-ı Hümâyûn'a kabul edilen elçi daha önceki mektubun cevabını ve yanında getirdiği diğer mektubu doğrudan Sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya teslim etmiştir. Rus Çarı'nın ricası üzerine kendisine verilecek ahitnamenin aracısız bir şekilde Padişah tarafından teslimini istemiş; fakat düşük rütbeli bir elçi olması nedeniyle buna müsaade edilmemiştir. Daha sonra âdet olduğu üzere kendisine hilat giydirilip çeşitli hediyeler verilerek onurlandırılmıştır⁹⁷¹.

⁹⁶⁹ Osmanlı yönetimi, Kırım Hanı'nın gönderdiği antlaşma metninde yer alan Zaporog Kazakları maddesi hariç Rusların diğer isteklerini tasdik etmişti. Musatafa Cezar, *a.g.e.*, s. 2139. Ayrıca Jorga, Osmanlı hükümetinin bu antlaşma ile Ruslara ilk defa Kudüs'teki Ortodoks Kilisesi'ni kontrol etme hakkını verdiğini kaydetmektedir. Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 162.

⁹⁷⁰ *Vekâyi'-nâme*, s. 476-477; *Silâhdâr Târîhi I*, s. 737; *Zübde-i Vekayiât*, s. 119; *Târîh-i Râşid I*, s. 218; Abdülkadir Özcan, “Çehrin Seferi”, s. 250; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 250; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 433; Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s. 2139. Kara Mustafa Paşa'nın Rus elçiye verdiği temessük sureti için bk. V. V. Velyaminov-Zernov, *Kırım Yurtuna ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıglar ve Hatlar, Kırım Hanlığı Tarihine Dair Kaynaklar*, A. Melek Özyetgin-İlyas Kamalov (hızl.), TTK Yayınları, Ankara 2009, s. 660-662.

⁹⁷¹ *Vekâyi'-nâme*, s. 479; *Silâhdâr Târîhi I*, s. 739; *Zübde-i Vekayiât*, s. 120-121; *Târîh-i Râşid I*, s. 219. Jorga, Venedik elçisinin raporundan hareketle, Rus Çarı'nın antlaşmanın bu son şeklini imzalamasından ötürü kendi elçisini idam ettiğini kaydetmektedir. Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 162, Dipnot: 171.

Yapılan barış antlaşmasında yer alan şartlara bakıldığında, maddelerin daha çok Kırım ve Rusya'yı ilgilendirdiği görülmektedir. İki ayaklı olan antlaşma öncelikle Kırım Hanı Murad Giray ile Rus Murahhasları arasında kabul edilmiş; ardından İstanbul'da Osmanlı yönetiminin uyguladığı kısmî değişiklikler ile son hâlini almıştır. Bununla beraber, Bahçesaray'da imzalanan antlaşma metninde göze çarpan bir durum söz konusudur. Öne sürülen bir iddiaya göre bu metinde, Kırım Hanı'nın gücünü, şöhretini ve şahsî özelliklerini öne çıkaran gösterişli sıfatlara çok fazla yer verilirken buna karşılık Rus Çarı Fiyodor Alekseyeviç hakkında söylenen itibar dolu sözler sınırlı kalmıştır⁹⁷².

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Bahçesaray Antlaşması, doğurduğu sonuçlar açısından ilerleyen dönemde her iki ülkenin yayılmacı politikasına önemli etkide bulunmuştur. İki taraf arasında akdedilen bu barış antlaşmasıyla birlikte Osmanlı Devleti bir toprak kaybı yaşamamış; fakat Rusya cephesinden bakıldığında, Kiev'den vazgeçmemesi ve buranın hamiliğini elde etmesi gerek stratejik gerekse diplomatik açıdan oldukça önemli bir adım olmuştur. Çünkü Ruslar, Kiev'i himaye etme hakkıyla sınır boylarında zaman zaman huzursuzluk çıkaran Rumenlerin yaşadığı bölgelere açılan kapıyı aralamıştır. Ne var ki Rusya'nın birkaç yıl sonra Osmanlı Devleti aleyhine başlatacağı ısrarlı, yorucu ve sonunda başarı elde ettiği savaşların temeli burada yatmaktadır⁹⁷³. Antlaşma bu açıdan göz önüne alındığında, Rusya'ya çok fazla toprak kazandırmasa bile en azından Kiev gibi stratejik bir mevki elinde tutmasını sağlayarak diplomatik bir kazanç sağlamıştır. Keza aynı antlaşmaya göre, iki taraf arasındaki yazışmalarda Rus Çarı'na hitap etme tarzının değişmesi ve unvanların tam olarak yazılması uluslararası siyaset sahnesinde Rusya'nın itibarını artıran önemli bir gelişme olmuştur.

Antlaşmada yer alan Özi Nehri'nin sınır olması şartına göre, bundan böyle Sağ Yaka Ukrayna'nın Osmanlı Devleti, Sol Yaka Ukrayna'nın ise Rusya hâkimiyetinde kaldığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'deki üstün konumuna ilişkin siyaseti, antlaşmada üzerinde durulan farklı bir noktadır. Öte yandan bu antlaşmanın bir

⁹⁷² Bahçesaray'da imzalanan ve nihaî hâline İstanbul'da kavuşan antlaşma hakkında geniş bir değerlendirme için bk. C. Bickford O'Brien, "a.g.m.", s. 265-268.

⁹⁷³ Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 162. Rusların yayılmacı siyaseti ve Osmanlı Devleti'nin bu konudaki tutumu hakkında bir değerlendirme için bk. Osman Köse, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Rusya Siyaseti", s. 114-115. Aynı konuda yapılmış bir çalışma için ayrıca bk. Hasan Karaköse, "Çehrin Seferi ve Osmanlının Ukrayna Politikası", *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (Merzifon-Amasya, 8-11 Haziran 2000)*, Ankara 2001, ss. 155-168.

başka önemli tarafı vardır ki; bu da Osmanlı Devleti ile Kırım'ı uzun bir aradan sonra yeniden yakınlaştırmasıdır. Kuzey steplerinde yaşanan uzun soluklu mücadeleler sonucunda Osmanlı ve Tatar askerleri yıllar sonra yeniden yan yana savaşmışlardır⁹⁷⁴.

İkinci Çehrin Seferi'nin ardından imzalanan bu antlaşmayla birlikte Rusların Kutsal İttifak savaşlarına dâhil olduğu tarihe kadar Karadeniz'e kıyı memleketlerde göreceli bir barış dönemi hâkim olmuştur⁹⁷⁵. Şunu da belirtmek gerekir ki, Rusya gelecekte Osmanlı Devleti'yle en sıkı ilişkilerde bulunan, yayılmacı siyaseti münasebetiyle özellikle Doğu Avrupa steplerinde devletin egemen olduğu yerlere göz diken ve itibarını sarsan ciddi bir rakip konumuna erişmiş ve kuzeyde güç dengesinin lehine değişmesiyle beraber bölgede hâkim unsurlardan birisi olmaya başlamıştır.

⁹⁷⁴ William H. McNeill, *Europe's Steppe Frontier, 1500-1800*, University of Chicago Press, 2011, s. 144.

⁹⁷⁵ Natalia Królikowska-Jedlińska, *a.g.e.*, s. 40.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARA MUSTAFA PAŞA VE VİYANA SEFERİ (1683)

3.1. SAVAŞIN ARİFESİNDE GENEL DURUM

3.1.1. Osmanlı Devleti'nin Siyasî Vaziyeti

Uzun ve bunalımlı bir sürecin ardından Köprülü Mehmed Paşa'nın 1656 yılında sadarete gelmesiyle birlikte Sultan IV. Murad devrini anımsatan bir siyaset izlenmiştir. Sert ve acımasız bir politika takip edilmekle beraber devlet içeride ve dışarıda yeniden canlanmıştır. Anadolu'da asilik hareketleri ortadan kaldırılmış, Kadızâdeli hareketinin gittikçe artan gücüne son verilmiş, Venedik'e karşı önemli başarılar elde edilmiş ve Erdel tahtına Apafi Mihâl'in oturtulmasıyla bu mesele de çözüme kavuşturulmuştur.

İhtiyar Köprülü vefat edince yerine oğlu Fâzıl Ahmed Paşa geçmiş; usul bakımından babasından farklı olmakla beraber o da geleneksel Osmanlı fetih politikasını sürdürmeye gayret etmişti⁹⁷⁶. Bu doğrultuda Erdel'in iç işlerine müdahale eden Avusturya üzerine sefere çıkıp Uyvar'ı fethetti. Saint Gotthard Muharebesi (1664)'nin ardından Avusturya ile 20 yıl geçerli olacak Vasvar Antlaşması'nı imzalamıştı. Bundan sonra Kandiye Kalesi'ni kuşatmak suretiyle 1669'da Girit'i fethederek devleti uzun yıllar meşgul eden bir savaşa son vermişti. Kandiye zaferi, Batılı çevrelerde bir panik havası yaratmıştı; zira eski ihtişam ve itibarını kazanan Osmanlı Devleti iç işlerini halletmiş bir vaziyette dikkatini artık iyice Batı'ya çevirmişti⁹⁷⁷.

Girit'in fethinden kısa bir süre sonra bizzat Sultan IV. Mehmed'in idare ettiği Osmanlı ordusu 1672 yılında Kamanice'yi fethetmişti. Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'nın vefat ettiği 1676 yılı sonlarına kadar Lehistan üzerine bir dizi sefer düzenlenmiş, sonuç olarak Lehistan'la barış antlaşması imzalanmış ve Kamanice ile Podolya'da Osmanlı hâkimiyeti tesis edilmişti.

⁹⁷⁶ Cevat Üstün, *1683 Viyana Seferi*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 2.

⁹⁷⁷ Osmanlı Devleti'nin 1683 Viyana Kuşatması'ndan önceki durumu hakkında ayrıca bk. Ebubekir Sofuoğlu, "1650-1700 Tarihleri Arasında Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu", *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (Merzifon-Amasya, 8-11 Haziran 2000)*, Ankara 2001, s. 63-64.

Osmanlı Devleti'ni eski günlerine döndüren ve büyük itibar kazandıran Köprülü ailesinden son derece memnun kalan Sultan IV. Mehmed, Fâzıl Ahmed Paşa'nın ölümüyle onun yerine aynı ailede yetişmiş; ancak, doğrudan bir Köprülü olmayan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı sadarete getirmişti. Yönetimin başına onun getirilmesi Batı'da geniş çapta yankı bulmuştu. Zira Merzifonlu'nun sorun yaşamadığı neredeyse hiçbir Avrupa elçisi kalmamıştı. Sadaretinin ilk döneminde birkaç yıl önce himaye edilmesine aracılık ettiği Doroshenko'nun ihanet etmesi ve Moskova'ya sığınması üzerine Rusya'ya karşı sefere çıkmış ve Çehrin'i fethetmişti. İki taraf arasında devam eden ve kesin sonuç vermeyen mücadeleler neticesinde Kırım Hanı Murad Giray'ın aracılığıyla Rusya ile Bahçesaray Antlaşması (1681) imzalanmıştı.

Kayınbiraderinden eski ihtişamına kavuşmuş bir yönetimi miras alan Kara Mustafa Paşa eğitilmiş, idarecilikte deneyimli, dış politikada başarılıydı ve iç işlerinde barışı hedefleyen Köprülü prensiplerine gönülden bağlı biriydi⁹⁷⁸. 1676 yılının sonlarında Osmanlı hizmetinde prestijli ve güçlü bir kariyerin zirvesine ulaşmıştı. Gerçi içinde bulunduğu siyasî ortam, yaşadığı yüzyılın ilk devirlerine göre iyi bir durumda olsa da henüz 16. yüzyılın görkemli ve müthiş havasını yakalamış değildi⁹⁷⁹. Bu durum göz önüne alındığında, Köprülülerin gölgesinde yetişen ve itibar kazanan Merzifonlu'nun izlediği siyasetin “savaş” üzerine temellendiği varsayılmaktaydı⁹⁸⁰. Sadarete geldiğinde yakın bir dönemde Habsburg İmparatorluğu'na savaş açmayı düşündüğüne dair ortada kesin bir kanıt mevcut değildi⁹⁸¹. Üstelik Petro Doroshenko'nun Çehrin'i terk ederek Osmanlılara arkasını dönmesi Ruslarla savaşı önlenemez bir hâle getirmiş⁹⁸²; dolayısıyla bu gelişme, Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın Habsburglar ile daha ılımlı geçinmesine sebep olmuştu⁹⁸³.

Öte yandan farklı çevrelerde Osmanlı Devleti'nin Çehrin Seferi'nden sonra dikkatini artık Malta, Sicilya veya Sardunya üzerine yönelteceği iddiaları mevcuttu. Söz

⁹⁷⁸ Norman Itzkowitz, *a.g.e.*, s. 84.

⁹⁷⁹ Mehmet Beşirli, “a.g.m.”, s. 252.

⁹⁸⁰ Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 155-156.

⁹⁸¹ John Stoye, *a.g.e.*, s. 47.

⁹⁸² Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 314.

⁹⁸³ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 65. Çehrin Seferi esnasında İstanbul'dan ülkesine dönen Habsburg Dışişleri Bakanı Hoffmann, bugünlerde Belgrad'da bulunuyordu. Sadrazam Kara Mustafa Paşa ile görüşme talep etmiş; ancak kendisine seferde olunması nedeniyle bu isteğin İstanbul'a döndükten sonra gerçekleştirilebileceği belirtilmişti. Sir Roger Manley, “The History of the Turkish Empire Continued, from the Year of Our Lord, 1676, to the Year 1686”, *The Turkish History Beginning from Mahomet III. and Continued to this Present Year 1687*, The Sixth Edition, London, 1687, s. 279-280.

konusu iddiaya göre, Sultan ve Sadrazam, Hollandalıların hediye ettiği haritalardan ve baş tercüman Mavrokordato'nun açıklamalarından hareketle Ankona ve Apulya'nın konumlarını belirlemeye çalışıyorlardı. Buna karşın Venedik ise Osmanlı Devleti'ne karşı temkinli bir şekilde hareket etmekteydi⁹⁸⁴. Aslına bakılırsa Rusya ile barış yapan Osmanlı Devleti için Doğu Avrupa'da işler kontrol altına alınmıştı. Lehistan'a gelince Jan Gninski'nin gayretleri neticesinde Varşova hükümeti ile de barış antlaşması imzalanmıştı. Osmanlı yönetiminin Lehistan ile antlaşma yapması aynı zamanda Habsburglar ile mücadele hâlinde olan Fransa'ya yaramaktaydı. Hatta Fransa elçisi Marquis de Nointel, iki ülke arasındaki barışın sağlanması ve Osmanlı Devleti'nin Habsburglara karşı harekete geçmesini teşvik için özel emirler almaktaydı. Ancak aldığı emirleri uygulayamadan Sadrazam Kara Mustafa Paşa Leh elçisiyle antlaşma sağlamış olduğundan Nointel'in bu antlaşmada neredeyse hiçbir etkisi olmamıştı⁹⁸⁵. Nointel'in Habsburglar aleyhine yürüttüğü faaliyetlerden haberdar olan Avusturya elçisi Kindsperg, Fransız elçinin bu teşebbüslerini kendi imparatoruna iletmiş; ancak her ikisi de Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın ilgisinin gerçek boyutunun farkında olamamışlardı⁹⁸⁶.

Osmanlı Devleti, Ege'deki belli başlı adalara sahip olduğundan zaten Doğu Akdeniz'e egemen konumdaydı; bununla birlikte, Venedik kontrolündeki Dalmaçya hariç Balkan kıyılarında söz sahibiydi. Macar asilerin Habsburg karşıtı duruşuyla cesaretlenen Osmanlı Devleti'nin hırslı sadrazamı artık yönünü Osmanlıların kadim düşmanı Habsburglara çevirebilecek durumdaydı⁹⁸⁷. Başka bir deyişle, Osmanlı Devleti'yle Rusya ve Lehistan arasındaki ilişkileri dengeli hâle getiren Kara Mustafa Paşa, dikkatini Macaristan'ın iç işlerine ve Avusturya'ya yönelik savaşın planlanmasına çevirdi⁹⁸⁸. Nitekim Orta Avrupa meselesi, Kanunî devrinden bu yana devletin Habsburglara karşı giriştiği en ciddi sorunların başında gelmekteydi⁹⁸⁹. Sadrazam, işte böyle bir ortamda, Osmanlı Devleti'yle anlaşma yolları arayan Habsburg temsilcilerinin

⁹⁸⁴ Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 163.

⁹⁸⁵ Faruk Bilici, *a.g.e.*, s. 41.

⁹⁸⁶ Thomas M. Barker, *a.g.e.*, s. 68.

⁹⁸⁷ Kenneth M. Setton, *a.g.e.*, s. 257.

⁹⁸⁸ Colin J. Heywood, "a.g.m.", s. 591. Bu hususta Jorga, Osmanlı Devleti'nin Lehistan ve Rusya ile barışmasında ve Avusturya'ya yönelik bir harekâtın teşvikinde Fransa'nın pay sahibi olduğuna dikkat çekmektedir. Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 164.

⁹⁸⁹ Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III*, s. 181.

tekliflerini türlü bahanelerle geri çevirmiş, Orta Macar topraklarını fethetmek suretiyle Viyana'ya doğru gerçekleştireceği harekâtın zeminini oluşturmakla meşgul olmuştu.

3.1.2. Avusturya'nın Siyasî Vaziyeti

Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın iktidarı esnasında Habsburg hanedanının başında hâlâ İmparator I. Leopold bulunuyordu. Osmanlı Devleti'nin karşısında son yıllarda yaşanan muharebe ve mücadelelerden oldukça yıpranmış bir Habsburg İmparatorluğu duruyordu. Habsburglar, içinde bulunduğu siyasî ve askerî vaziyetin yanında bu dönemde Protestan Macarlara yönelik uyguladığı baskıcı politikalarla gündemdeydi. Zira Katolik mezhebi savunucusu Habsburglar ile Protestan Macarlar arasındaki mezhep mücadelesi ziyadesiyle şiddetli bir hâle dönüşmüştü⁹⁹⁰.

Bu arada Fransa ve İsveç siyasî çıkarları doğrultusunda Habsburg İmparatorluğu'na savaş açmış ve Viyana hükümetini oldukça güç durumda bırakmıştı⁹⁹¹. “*Otuz Yıl Savaşları*” adı verilen bu uzun mücadeleden sonra geniş toprak kayıpları yaşayan imparatorluk, 1648 yılında imzalanan Westfalya Antlaşması'nın ardından çok sayıda prenslikten oluşan birleşik bir devlet görüntüsüne sahip olmuştu. Habsburglara bağlı Alman prensler para basmak, ordu toplamak ve imparatora karşı olmamak kaydıyla başka bir devletle antlaşma imzalamaya yetkili konumdaydılar. Protestan mezhebine inanan kesim içerisinde imparatorluğa bağlı bu prenslerin bir bölümü de mevcuttu⁹⁹².

Osmanlı Devleti bir kenara bırakılırsa, aynı dönemde Habsburgların en güçlü rakibi Fransa'ydı. Yukarıda bahsedilen muharebe ve antlaşmalardan sonra Fransa en kârlı çıkan devlet konumundaydı. Alman prenslerini tahrik etmek suretiyle imparatorluğa karşı bir set oluşturmak ve onu zayıflatmak isteyen Fransa, İsveç'le birlikte bazı Katolik ve Protestan prenslerini toplayarak Rheinbund (Ren Birliği) adını verdikleri bir birlik meydana getirmişti. Alman prenslerin buna dâhil olması, kendi

⁹⁹⁰ Leopold, Avusturya tahtına geçtikten sonra Macarların din ve hürriyet özgürlüklerine karşı son derece şiddetli bir politika izlemiş; bu doğrultuda, Macar topraklarında geniş bir alana yayılan Protestanlık mezhebinin zayıflatıp Katolikliği güçlü kılmak amacıyla bölgeye çok sayıda Cizvit papazı göndermişti. Bu papazlar bölge halkını kendilerine çekmek için propaganda girişiminde bulunmuşlar, ikna olmayan kesim üzerinde şiddetli korkutma politikaları uygulamışlardı. Bk. Cevat Üstün, *a.g.e.*, s. 18-19; Zuhuri Danişman, *a.g.e.*, s. 49.

⁹⁹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 127-128.

⁹⁹² Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s. 2143-2144. Söz konusu savaş ve antlaşma hakkında bir değerlendirme için bk. Thomas M. Barker, *a.g.e.*, s. 85.

imparatorları aleyhine Fransa'nın yanında yer almaları demekti. Bu gelişme, imparatorluk tahtına henüz oturmuş olan Leopold'ü zor duruma sokmuştu. Öncelikle din merkezli propaganda yaparak bu birliği ortadan kaldırmayı denemiş; fakat muvaffak olamamıştı. Daha sonra kendisinin Rheinbund'a katılma isteği de sonuçsuz kalmıştı⁹⁹³.

Otuz Yıl Savaşları'nın ardından Habsburg İmparatoru Leopold'ün üzerinde en çok durduğu meselelerden biri Orta Avrupa'da yaşayan Protestanların Katolik mezhebine döndürülmesiyle ilgiliydi. Bu uğurda oldukça şiddetli bir politika izleyen İmparator, Macar ileri gelenlerin bir bölümünü sürgün ve idam ettirmekle kendisine karşı bir isyan hareketine sebep oldu⁹⁹⁴. Westfalya Barışı'ndan sonra yaygara çıkaran Macar asilzâdelerini kontrol altına almak, tüm Habsburg topraklarında bunlara karşı yeniliklerin yayılmasını sağlamak ve Macar topraklarında Osmanlılara karşı güçlü bir karargâh merkezi kurmak isteyen Habsburgların bu politikaya ilişkin dayatmacı çabaları yerel beylerin büyük bir kısmını rahatsız etti⁹⁹⁵. Öyle ki 1670'ten sonra Viyana Sarayı'nın Macar topraklarında icra ettiği despot yönetim ve gittikçe artan baskının bir sonucu olarak hükümet aleyhine ayaklanan “*Hoşnutsuzlar*” adında isyancı bir grup ortaya çıkmıştı⁹⁹⁶. Destek almak için Fâzıl Ahmed Paşa'dan istekte bulunan fakat bu talepleri reddedilen grubun önemli liderleri 1671 yılında idam edilmişti. Hemen ertesi yıl Osmanlı yönetiminden rica ettikleri yeni himaye talebi Osmanlı Devleti'nin kuzeyde yeni bir sefere çıkmasından dolayı net bir şekilde geri çevrilmişti⁹⁹⁷.

Ukrayna'da yaşanan hadiseleri yorumlayan Avusturya elçisi Kindsperg, dikkatini o zamanlar Habsburgların doğudaki yumuşak karnı olan Transilvanya ve Macaristan'a çevirmişti. Görünüşe bakılırsa Kindsperg, Macaristan'daki durumun aciliyeti nedeniyle, Kara Mustafa Paşa'yla doğrudan görüşmeyi beklemeden Edirne'ye geçmiş, onunla buradan gönderdiği tercüman Marco Antonio aracılığıyla iletişime geçmişti. Ona Erdel'de bulunan asilerin çabaları ve Fransız büyükelçisi Marquis de Béthune'nün Lehistan'daki girişimleri hakkında bilgi vermişti. Ardından Fransa, Lehistan ve Erdel⁹⁹⁸

⁹⁹³ 17. yüzyılda Avusturya'da mevcut olan iç ve dış siyasî durum hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Cevat Üstün, *a.g.e.*, s. 8-14.

⁹⁹⁴ Abdurrahman Şeref, *a.g.e.*, s. 276.

⁹⁹⁵ Paul Coles, *Avrupa'da Osmanlı Tesirleri*, Vecdi Bürün (çev.), Ötüken Yayınları, İstanbul 1975, s. 202-203.

⁹⁹⁶ John Stoye, *a.g.e.*, s. 48.

⁹⁹⁷ Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 164; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 128.

⁹⁹⁸ Özellikle Erdel, Osmanlı Devleti için özel bir öneme sahipti. Çünkü stratejik bir noktada bulunan Erdel'in Osmanlı hükümeti aleyhine bir tutum takınması batıya ve doğuya uzanan sınırların emniyetini mühim seviyede etkileyecek bir etkindi. John Stoye, *a.g.e.*, s. 42.

arasında süren görüşmeleri ona hatırlatarak aralarında imzalanan 19 Mart 1675 tarihli bir antlaşma neticesinde Fransızların Macaristan ve Erdel'i kendilerine taraftar bir kral altında birleştirme yolundaki faaliyetleri hakkında Merzifonlu'yu uyarmıştı⁹⁹⁹. Zira İmparator'un karşısında devrin güçlü bir hükümdarı olan ve “*Güneş Kral*” olarak adlandırılan XIV. Louis bulunmaktaydı. Fransa Kralı, Alman birliğinin tesis edilmemesi için çalışmalarda bulunurken, buna mâni olmak isteyen Habsburg İmparatoru doğuda yeni bir mücadelenin başlamasını istemiyordu¹⁰⁰⁰.

Orta Avrupa'da yaşanan gelişmeler Viyana hükümetini hem yeni bir siyaset izlemeye sevk ediyor, hem de Protestanlar üzerinde baskı kurmaya itiyordu. Bu yüzyıl süresince Reformasyon karşıtı önlemler az veya çok fark etmeksizin güç kullanılarak uygulanmaktaydı, fakat yaşanan ağır zulümler, bu dönemde olduğu kadar hiçbir vakitte görülmemişti. Habsburgların bu siyaseti benimsemesinde mezhepçiliğin yanı sıra milliyetçilik duyguları da ağır basmaktaydı¹⁰⁰¹.

Macar asilerin Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın vefatından sonra da devam eden hâmi arama çabaları nihayet Kara Mustafa Paşa'nın sadarete geçmesinin ardından sonuç vermişti. Görünen o ki, Macaristan'daki durum, Osmanlı Devleti'nin Orta Avrupa politikasının değişmesinde kilit role sahipti. Kara Mustafa Paşa, selefi Fazıl Ahmed Paşa'nın aksine, Erdel temsilcilerini memnuniyetle karşılamış ve onları Osmanlı sarayında onurlandırmıştı. Osmanlı politikasındaki bu endişe verici değişim, İstanbul'da bulunan Habsburg temsilcisinin diplomatik stratejisini de etkiledi. Öyle ki 1676 Kasım'ından itibaren Habsburgların Osmanlı başkentindeki hedefi, Erdel'den gelen isyancılar ile Osmanlı sarayı arasındaki bağları koparmaktı. Bu hedefe ulaşmanın en etkili yolu, Osmanlı Devleti'yle barışı uzatmak ve böylece kendilerine yönelik olası bir seferi engellemektir¹⁰⁰².

3.1.3.Orta Macaristan ve Erdel'in Durumu

Kanunî Sultan Süleyman döneminde cereyan eden Mohaç Muharebesi (1526)'nde Macar kuvvetleri Osmanlı ordusuna yenilince Macaristan toprakları üç parçaya

⁹⁹⁹ Yasir Yılmaz, *The Road to Vienna*, s. 170-171.

¹⁰⁰⁰ Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s. 2144.

¹⁰⁰¹ Baskı görenler arasında hem Katolikler hem Protestanlar mevcuttu. Fakat Habsburgların bu politikasından en çok etkilenen kesim Protestan Macarlar olmuştu. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 61; Caroline Finkel, *a.g.e.*, s. 254.

¹⁰⁰² Yasir Yılmaz, *The Road to Vienna*, s. 161.

bölündü. Bu durum, uzun bir süre Orta Avrupa'nın şeklini değiştirdi. Macaristan'ın üçte ikisi, daha sonra Viyana'yı kuşatacak olan Osmanlıların hâkimiyetine geçti, geri kalan Hristiyan bölge ise vergi vermek koşuluyla Habsburgların yönetiminde kaldı. Habsburgların elinde kalan parça Adriyatik sahillerindeki Senj limanından başlayarak Tuna Nehri'ne ulaşan ve Osmanlı topraklarını çevreleyen geniş bir yarım daire içerisindeki bölgeyi kapsamaktaydı. Bu bölgenin çoğunluğu Katolik Macarlardan oluşmaktaydı. Osmanlı tarihlerinde Orta Macar olarak zikredilen bölge ise Macar topraklarının batı yönünden başlayıp kuzeybatıdan Erdel hududuna kadar uzanmakta, Tuna Nehri'nin yukarıda dirsek yaptığı hizadan Tisa Nehri'ne kadar devam etmekteydi. Bahsettiğimiz statüye sahip Macar toprakları, ilerleyen dönemde Osmanlı-Habsburg arasında bir çekişme bölgesi olarak savaş alanına dönüştü. Budin, 1541 yılında Osmanlı Devleti'ne bağlı bir eyalet hâline getirilirken, Erdel'de yarı bağımsız Protestan bir prenslik tesis edildi.¹⁰⁰³

Habsburglar, bir yüzyıldan fazla bir süredir Macaristan'ın büyük bir bölümünde etkili olan Osmanlılara karşı 1664'te Saint Gotthard yakınlarındaki muharebede başarı elde etmiş; ardından Vasvar kasabası civarında buluşan iki heyet arasında bir barış antlaşması imzalanmıştı. Ne var ki bu tarihten sonra Habsburg kontrolündeki topraklarda yaşayan Protestan Macarlara uygulanan zulüm politikası daha keskin bir hâl almıştı. Dönemin en saygın ve varlıklı Macar asilzâdeleri Vesselinyiler, Zrinyiler, Rakocziler, Nadasdyler ve Frangipaniiler gerek vatanperverliklerinden gerekse heveslendikleri bağımsızlık hedeflerinden dolayı imparatorluk aleyhine yürütülen hareketin liderleri olmuşlardı. Ancak bunu tek başına gerçekleştiremeyeceklerini bildikleri için Erdel Kralı Apafi Mihál aracılığıyla Osmanlı Devleti'nden yardım istemişler, fakat başarılı olamamışlardı¹⁰⁰⁴. Habsburgların sert tedbirlerine karşı

¹⁰⁰³ Feridun Emecen, "Mohaç Muharebesi", *TDVİA*, C. 30, TDV Yayınları, Ankara 2005, s. 232-235; Kemal Karpat, "Erdel", *TDVİA*, C. 11, TDV Yayınları, Ankara 2005, s. 281; Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s. 2139-2140; Cevat Üstün, *a.g.e.*, s. 17; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁰⁰⁴ Apafi Mihál, Macar asilzâdelerin istekleri üzerine İstanbul'da birkaç yıl ikamet eden Ladislav Ballo'yu Girit'te savaşan Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'nın yanına göndermişti. Macar asilerin yardım ricası Habsburglarla olan antlaşmanın henüz dolmaması ve Kandiye'de savaşın sürmesinden dolayı kabul edilmemişti. Sadrazam'ın tercümanı Panayot Efendi, bu gelişmeyi Leopold'ün İstanbul'daki mukim elçisi Casanova'ya aktarmış; o da bunu Viyana'ya iletmişti. Buna rağmen ümitlerini yitirmeyen Hoşnutsuzlar, 1667'de Peter Intzedi'nin liderliğinde yeni bir elçi heyetini gizlice Sadrazam'a yollamışlardı. Fakat Fâzıl Ahmed Paşa, Habsburglarla aralarındaki antlaşmaya istinaden bu teklifi kabul edemeyeceğini Apafi Mihál'e bildirmişti. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 61-62; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 434. Ayrıca bk. *Târih-i Râşid I*, s. 222; *Zübde-i Vekayiât*, s. 124-125.

mukavemet etmekte ısrarlı olan Protestan Macarlar oldukça güç durumda kalmıştı. Onların bu faaliyetlerine karşılık Avusturyalı devlet adamı Königsegg, isyana kalkışan Macarların tüm hak ve ayrıcalıklarını kaybettiklerini ve bundan böyle ölüm tehdidiyle itaat altına alınacakları konusunda görüş belirtmişti. Onunla aynı fikri paylaştan Raimondo Montecuccoli ise Habsburgları hiçbir dönem yasal hükümdarları olarak tanımayan Macarların ancak silah zoruyla yola getirilebileceklerini ifade ederek Königsegg'in düşüncesinin pratiğe dökülmesi taraftarıydı. Direniş göstermekte ısrar eden Macarlara göre, Protestan halkın hürriyetlerini elde etmesi Osmanlı Devleti'nin himayesine ve Erdel ile müttefik olunmasına bağlıydı. Onların bu durumuyla ilgili İsveç elçisinin “*Eğer dini baskıdan vazgeçilmezse macarlar tamamen Türklerin kollarına atılacaklardır.*” şeklindeki sözleri ileride yaşanacakları özetler mahiyettedir. Fakat İmparator Leopold “*Katolik olmayanlara müsamaha göstermekten ise o ülkeyi kaybetmek daha iyidir, böyle bir memleketin Türkler tarafından alınması da büyük bir felaket sayılmaz.*” diyerek bu öneri karşısındaki tutumunu açıkça ortaya koymuştur¹⁰⁰⁵. Oysa yakın dönemde yaşanacak hadiseler takındığı bu düşüncesinde yanılıya düştüğünü açıkça gösterecektir.

Yetenekli bir Macar asilzâdesi olan İstvan Tököli 1672'de ölünce Habsburg kuvvetleri Macaristan'ın kuzeybatısının uç hattında bulunan Orava'daki kalesini ve arazisini işgal etmişlerdi. İstvan'ın ölümüyle Erdel'de yetişen oğlu İmre Tököli'ye¹⁰⁰⁶ önemli bir miras kalmıştı. İyi bir eğitim almış olan Tököli, oldukça açıkgozlü ve aktif bir kişi olup liderlik özelliklerine sahip bir karakterdi¹⁰⁰⁷. Herhangi bir hükümdar hanesine bağlı olmadığı hâlde, Habsburg baskısından ezilenler onun yönetiminde toplanmıştı. Çabaları ve cesaretinin bir neticesi olarak Karpat yakınlarındaki Késmárk malikânesini elde etmiş ve asil bir bey kimliği kazanmıştı. Bunda eski Erdel beyi Rakoczi'nin dul eşi İlona Zrinyi'yle evlenmesinin önemli etkisi olmuştu¹⁰⁰⁸.

Macar milliyetçiliğinin simgesi hâline gelen Tököli, emri altındaki Macar asillerle Katolikliğe karşı Protestanlık mezhebini savunmak ve Habsburg baskısına boyun eğmemek için ulusal bir direniş başlattı. O da selefleri gibi Macar halkının özgürlük ve

¹⁰⁰⁵ M. Tayyib Gökbilgin, “Thököly İmre ve Osmanlı-Avusturya İlişkilerindeki Rolü”, Ayrı Basım, *Türk-Macar Kültür Münasebetleri Işığında II. Rákóczi Ferenc ve Macar Mültecileri Sempozyumu (31 Mayıs-3 Haziran 1976)*, İstanbul 1976, s. 183.

¹⁰⁰⁶ İmre Tököli hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sandor Papp, “Tököli, İmre”, *TDVİA*, C. 41, TDV Yayınları, Ankara 2012, s. 277-278.

¹⁰⁰⁷ John Stoye, *a.g.e.*, s. 49.

¹⁰⁰⁸ Ahmet Refik Altınay, *a.g.e.*, s. 19.

istikbalinin ancak Osmanlı Devleti'nin desteğiyle elde edilebileceğine inanıyordu¹⁰⁰⁹. Osmanlı Devleti'nin el altından desteklediği Protestan Macarlar, Erdel'e yerleşmeye başlayarak harekât planlarını buradan yönetmeye başlamışlardı. Öyle ki 1670'li yıllar, yaşanan bu göç hareketlerinden ötürü “*Mülteciler devri*” olarak tanımlandı¹⁰¹⁰.

Protestan Macarların Habsburg baskısı altında olduklarına dikkat çeken Fındıklılı Mehmed Ağa, İmre Tököli liderliğindeki *Hoşnutsuzlar*'ın 1672 yılında önce Yanova Beylerbeyi Cerrah Kasım Paşa'yla buluştuğunu yazmaktadır. Paşa'yla görüşen Tököli'nin Osmanlı Devleti'ne sığınmak istediklerini ve bu suretle dostuna dost, düşmanına düşman olmak istediklerini aktarır. Bu isteklerinin kabul edilmesi hâlinde, her ne tarafa sefer düzenlenirse düzenlensin Padişah'a hizmet etmeyi arzuladıklarını belirtmektedir. Ancak Kasım Paşa, bu teklifin Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki barışa hâlel getireceğini bildiğinden geri çevirmişti. Tököli, daha sonra 1675 yılında, adamlarını Fâzıl Ahmed Paşa'yla görüşmeleri için İstanbul'a yollamıştı. Fakat Köprülüzâde, Habsburglarla 1664'te sona eren savaşın fitilinin yeniden ateşlenmesine razı olmamış, Hoşnutsuzlar'ın yeniden başvurdıkları himaye isteğini kabul etmemişti. Silahdar'a göre, bu ısrarından vazgeçmeyen Macar lider, sadarete Kara Mustafa Paşa'nın geçtiğini ve hırslı biri olduğunu öğrenmişti. Yeni sadrazamın bu özelliğinden faydalanacağını düşünen Tököli, adamlarını bu kez çok miktarda hediyeyle birlikte göndermiş ve sonunda Merzifonlu'yu ikna ederek isteğine erişmişti¹⁰¹¹.

Öte yandan Habsburglar ile mücadele eden Fransa Kralı XIV. Louis, Hoşnutsuzlar'a yardım teklifinde bulunmuş; hatta Osmanlı Devleti'nin onayını aldıktan sonra Erdel'i de buna dâhil etmiştir. Oysa 1677 yılında Apafi Mihal tarafından Sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya peş peşe gönderilen mektuplarda Erdel Kralı'nın Habsburglarla iyi geçinme taraftarı olduğu anlaşılmaktadır. Sadrazam'a yolladığı bir mektupta, Habsburgların yeni teklifleri hakkında bilgi vermiş, Protestan Macarlara baskı yapan İmparator Leopold'ün öfkeli olan Erdel halkına kiliselerini yeniden inşa etme önerisini hatırlatmıştır. Apafi, Viyana hükümetinin bu teklifleri karşısında, söz verilen Osmanlı desteğinin yakın zamanda gerçekleşmemesi hâlinde, Habsburglarla bir

¹⁰⁰⁹ *Silahdâr Târîhi I*, s. 741-473.

¹⁰¹⁰ M. Tayyib Gökbilgin, “Thököly İmre ve Osmanlı-Avusturya İlişkilerindeki Rolü”, s. 180.

¹⁰¹¹ *Silahdâr Târîhi I*, s. 741-743. Aynı süreçten bahseden çağdaş bir açıklama için ayrıca bk. Jeremias Cacavelas, *The Siege of Vienna by the Turks in 1683*, Translated into Greek from an Italian work published anonymously in the year of the siege, edited from an unpublished manuscript in the British Museum dated Bucharest 1686 with Introduction, Text, English Translation, Notes and Glossary by F. H. Marshall, Cambridge University Press, Cambridge 1925, s. 13.

anlaşma yapacağını bildirmiştir. Habsburg elçisi Kindsperg'e göre, söz konusu mektup Osmanlı Devleti'nin kesin bir hamlesine hâlâ yetmiyordu. Buna karşın Sadrazam, sınırdan gelen haberleri aldıktan sonra elçiyle yaptığı görüşmede Macar asilerin faaliyetleri dışında sınırda her şeyin yolunda olduğunu ifade etmiştir. Habsburg elçisi ise ısrarla Fransa ve Lehistan'la ilgili endişelerini anlatmış ve sınırda yaşanan hadiseleri planlayanların bu iki ülke olduğunu savunmuştu. Onun bu endişesi karşısında Kara Mustafa Paşa, Erdel Kralı'nın kendilerinden bağımsız hareket edemeyeceğini ve haber getiren adamlarından bu konuda bir bilgi almadığını anlatmıştı. Zaman kazanmaya çalışan elçi, dile getirmek istediği meseleyi Sadrazam'ın izin vermemesi nedeniyle anlatmakta yetersiz kalmıştı. Anlaşıldığı kadarıyla Kara Mustafa Paşa, bu şekilde Macaristan'a yönelik niyetini saklı tutmuş ve elçiye açık vermemişti¹⁰¹².

1678 senesinde Apafi'nin başdanışmanı olan Mihaly Teleki'nin yönettiği ordu Habsburglara karşı önemli bir başarı elde edememiş iken Tököli idaresindeki kuvvetler önemli maden ocaklarının bulunduğu bazı kentleri ele geçirmişlerdi¹⁰¹³. Gün geçtikçe büyük bir üne kavuşan Tököli, sadece birkaç ay içinde bugün Slovakya sınırları içerisinde yer alan Orava, Murány ve Baňská Bystrica gibi mühim noktaları işgal ederek büyük prestije sahip olmuştu. Elde ettiği zaferlerin ardından ciddi miktarda ganimet elde etmişti. Erdel'de Apafi'nin başdanışmanını gözden düşüren Tököli'nin faaliyetleri doğal olarak Viyana'da endişe yaratmaya başlattı. Leh ve Fransız temsilciler yıldızı parlayan bu Macar beyinin desteğini kazanmak için dikkate değer tekliflerde bulunmuş; buna fırsat vermek istemeyen Viyana hükümeti asilerle imzalanan ateşkes karşılığında Kuzeydoğu Macaristan'a tabi üç bölgeyi Tököli'ye terk etmişti. Sadrazam Kara Mustafa Paşa ise Orta Avrupa'da yaşanan bu gelişmeleri Osmanlı başkentinden sakince takip etmişti¹⁰¹⁴.

Osmanlı yönetimi, çağdaş kaynakların verdiği bilgilere göre, asi Macarlar ile Habsburglar arasındaki rekabetten açıkça 1681 yazından itibaren faydalanmaya başladı. Orta Macar meselesiyle ilgilenmek üzere Varat Beylerbeyi Hüseyin Paşa serasker tayin edilmiş, ayrıca Eğri ve Temeşvar eyaletleriyle birlikte Segedin sancağından askerî

¹⁰¹² Yasir Yılmaz, *The Road to Vienna*, s. 190.

¹⁰¹³ Ferenc Eckhart, *Macaristan Tarihi*, İbrahim Kafesoğlu (çev.), TTK Yayınları, Ankara 2010, s. 139-140; Ali İrfan Kaya, "Osmanlı Belgeleri Işığında Tökeli İmre'nin Osmanlı Himayesindeki Mücadelesi ve Osmanlı Devletinden Sağlanan Parasal Yardımlar", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 62, (Mayıs 2018), s. 348.

¹⁰¹⁴ Caroline Finkel, *a.g.e.*, s. 254; John Stoye, *a.g.e.*, s. 49; Sandor Papp, "Tököli, İmre", s. 277.

birlikler de onun emrine verilmişti. Erdel Kralı Apafi Mihal idaresindeki ordu ile Eflak ve Boğdan voyvodaları tarafından gönderilen 500'er kişilik kuvvet de ona yardıma katılmıştı. Ayrıca 1681 Ağustos'unun sonunda sayısı 15.000'i aşan bir Macar ordusu İmre Tököli yönetiminde Serasker'in ordusuna dâhil olmuştu. Yapılan akınlarda önemli kaleler ele geçirilmişse de mücadele edilmesine rağmen Çatvar ve Sakmar isimindeki iki müstahkem kale ele geçirilememişti. Bu esnada Apafi Mihal ile anlaşmazlık yaşayan İmre Tököli askerlerini çekmiş, buna karşılık Erdel Kralı Apafi Mihal ise Hasan Paşa'nın izniyle memleketine dönmüştü. Serasker, Ekim ortasında kuvvetleriyle beraber Varat Kalesi'ne geçtikten bir ay sonra Habsburg birlikleri kaybettikleri iki kaleyi tekrar işgal etmişti¹⁰¹⁵.

1681'de sona eren Osmanlı-Rus savaşının etkisiyle birlikte, neredeyse herkeste Türklerin yeniden büyük bir fetih hareketine girişeceği beklentisi mevcuttu¹⁰¹⁶. Nitekim Orta Avrupa'da yaşanan hadiseler Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın dikkatini bu bölgeye çevirmişti. Katolik Habsburglar, nüfuzlarını artırmak için bölgedeki Protestan Macarlara baskı uygulamakta, kendi inanışlarına göre sapkın bir mezhebe mensup Macarlara belli aralıklarla saldırılarda bulunmaya hâlâ devam etmekteydi. Bundan başka Habsburg İmparatoru, bir yandan Macar ayaklanmasını sakinleştirmeye çalışırken diğer yandan Şopron'da meclisler ayarlayıp önemli Macar liderlerini müzakerelere davet ediyordu. Onları ikna etmeye yönelik yayımlanan beyannamelere rağmen isyancı Macar beyleri tam tersine hareket etmekte ve "*Vatanımızın saadet ve selameti için Allah'ın himayesinden sonra en kıymetli yardımcımız Osmanlılardır.*"¹⁰¹⁷ diyerek Viyana hükümeti karşısında Osmanlı yönetimine duydukları güveni ifade ediyorlardı. Buna rağmen Habsburg İmparatoru Leopold, 1681 yılı başlarında düzenli aralıklarla toplanan Macar meclisini bir araya getirmek için çabaladı. XIV. Louis'nin yükselen gücü karşısında artık Macarlara birtakım tavizlerin verilmesi uygun görülmekteydi. Ne var ki Sadrazam Kara Mustafa Paşa, toplanacak olan bu meclisten önce gerekli tedbirleri almış vaziyetteydi. Öyle ki Macar milliyetçilerin desteklenmesi ve İmre

¹⁰¹⁵ *Zübde-i Vekayiât*, s. 126; *Târîh-i Râşid I*, s. 223-224. Apafi Mihal ve askerleri, orduya en son katılan birlik olmuştu. Buna sebep olarak, onun Tököli'ye karşı destek verme konusundaki isteksizliği gösterilmektedir. Tököli haricinde Osmanlı paşaları da ona karşı husumet beslemişti. Böyle bir ortamda daha fazla durmak istemeyen Apafi Mihal ise kuvvetleriyle Erdel'e geri dönmüş ve yeni seferlerin başarısız sonuçlanmasında önemli rol oynamıştı. John Stoye, *a.g.e.*, s. 50.

¹⁰¹⁶ John Stoye, *a.g.e.*, s. 103.

¹⁰¹⁷ Yine aynı dönemde Fransa kralı XIV. Louis, Osmanlı Devleti'ni doğrudan Avusturya ile bir harbe teşvik etmese de ayaklanan Macar beylerini destekliyor ve İmre Tököli'yi tahrik ederek kendisini Macaristan'ın hamisi olarak addediyordu. Ahmet Refik Altınay, *a.g.e.*, s. 20.

Tököli'nin bu kurultaya katılmaması yönünde ikna edilmesi için adamlarına gerekli talimatı vermişti. Böylelikle asi Macar lideri, Şopron'da kendisine önerilen barış şartlarını geri çevirmiş, kendi güvenliği için verilen teminata rağmen yalnızca asilerin isteklerini içeren bir bildiri göndermekle yetinmişti¹⁰¹⁸. İmparator, kurultaydan istediğini elde edememiş görünmekle birlikte hâlâ Tököli'yle yapılabilecek bir antlaşmanın olabileceğine inanıyordu. 1682 kışında akdedilen ateşkes antlaşmasından istifadeyle ona yeniden teklifte bulunduysa da netice alamamıştı¹⁰¹⁹.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, uzun süredir devam eden Macar ayaklanmalarından kesin bir şekilde faydalanmak için 1682 yılına kadar beklemişti. Ona göre artık Macaristan'la sınır olan topraklarda yeni değişikliklerin yapılması gerekiyordu¹⁰²⁰. İmre Tököli'nin hâmi arama çabaları onun bu fikrine gayet uygun düşmekteydi. 1682 senesi Ocak ayında Tököli tarafından gönderilen temsilciler Sadrazam tarafından sıcak bir şekilde karşılanmış; kendilerine son askerî faaliyetleri ve Habsburgların durumu hakkında çok sayıda sorular yöneltilmişti. Macar temsilciler yaşadıkları kötü koşulları gözyaşları içinde anlatmış; düşman ordusu hakkında da abartılı bilgiler vermişti. Fransız elçi Gabriel de Guilleragues'a göre, takındıkları bu tutumun altında ya Sadrazam'ın desteğini hemen almak ya da İmparator'un Osmanlı Devleti'yle önceki antlaşmanın imzalanmasını hızlandırmak isteği yatıyordu. Ayrıca o, Sadrazam'ın bu görüşmeden oldukça memnun kaldığını, Padişah'ın dönüşünün ardından gönül rahatlığı içinde ülkelerine dönebileceklerine dair Macar temsilcilerine teminat verdiğini belirtmektedir. Fransız elçinin XIV. Louis'ye gönderdiği 5 Mart 1682 tarihli mektuptan anlaşıldığı kadarıyla Sadrazam, sınırda savaşılmaya can atmakta ancak Sultan'ın karşı çıkması nedeniyle istediği gibi hareket edememekteydi. Yine elçinin ifadesine bakılırsa, Erdel Kralı Apafi Mihai'in Sadrazam'a yardım için başvuran Macar temsilcilerin girişimlerinden pek memnun olmadığını eklemek gerekir¹⁰²¹.

¹⁰¹⁸ John Stoye, *a.g.e.*, s. 49-50.

¹⁰¹⁹ Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III*, s. 187.

¹⁰²⁰ John Stoye, *a.g.e.*, s. 53.

¹⁰²¹ Guilleragues Kontu, *İstanbul Mektupları*, Yaşar Avunç (çev.), Kırmızı Yayınları, İstanbul 2010, s. 19; 50.

3.2. VİYANA SEFERİ'NE DOĞRU

3.2.1. Habsburg Elçileriyle Müzakereler

İnsanlar tarih boyunca belirledikleri siyasî, sosyal, ekonomik, dinsel vb. hedefe ulaşmak için çeşitli araçlara başvurmuşlardır. Bunlar arasında savaşın ve diplomasiğin öne çıktığını ifade etmek mümkündür. İlk zamanlardan itibaren toplumlar, hedefledikleri amaçlar doğrultusunda çıkar çatışmaları yaşamışlar; haklılıklarını ispatlamak, yaptıklarına meşru bir hüviyet kazandırmak, hedef kitleleri yanlarına çekmek ve taraftar kazanmak için gayret göstermişlerdir. Bunu gerçekleştirebilmek için ise propaganda yöntemlerine başvurmuşlardır. Bu yöntemlerle birlikte, insanlar tasarladıkları düşünce ve planları uygulamaya koymak için faaliyetlerde bulunmuş, kitleleri ikna etmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda, her dönemde ve dünyanın her yerinde, devlet adamlarında, seçkinlerde, diktatörlerde, siyasetçilerde misyonerler aracılığıyla, bir politik sistemi kabul ettirme, yönetime ve nizamla bağlılığı sürdürme, yönetim şeklini değiştirme düşüncesi var olmuştur ve bu düşünceleri fiiliyata dökme çabalarının hepsi propaganda kavramıyla doğrudan ilişkilidir¹⁰²².

Her büyük devlet adamının başarısı, elverişli koşullara ve bunları nasıl değerlendirebildiğine bağlıdır. Öyle ki tarihte iz bırakan kişiler önemli değişimleri etkileyen birer araç konumundadır. Bu kişiler çeşitli propaganda ve baskı araçları kullanmak suretiyle hedef kitleyi etkileyerek yaşanan değişimlerin önemli parçası olmuşlardır¹⁰²³. Bu bağlamda 1683 Viyana Kuşatması, Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın propagandayı etkin şekilde bir savaş aracı olarak kullandığını göstermesi münasebetiyle ayrı bir öneme sahiptir. Ne var ki Osmanlı Padişahı ve devlet erkânının razı olmadığı bir sefere zemin hazırlamak isteyen Sadrazam'ın propaganda faaliyetlerine öncelik vermekten başka bir seçeneği yoktu. Habsburglarla yeni bir antlaşma sağlanması olasılığı oldukça güçlü iken, Merzifonlu'nun seferi meşru kılmak için kasıtlı olarak giriştiği faaliyetler bu durumun açık bir delili niteliğindedir. Uygulama açısından geçmişi oldukça eskilere dayanan propagandanın Sadrazam Kara

¹⁰²² Ahmet Ayhan, *Propaganda Nedir?*, L-T Literatürk Yayınları, İstanbul 2007, s. 37.

¹⁰²³ Joseph H. Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, Nilgün Çelebi (çev.), Anı Yayıncılık, Ankara 2001, s. 169.

Mustafa Paşa tarafından kıvrak ve etkili bir şekilde kullanıldığı dikkat çekmektedir¹⁰²⁴. Avusturya üzerine sefer isteyen Sadrazam'ın bu amacına mâni olabilecek önemli engeller söz konusuydu. Bir yandan Sultan IV. Mehmed ve devlet adamlarından bazıları Avusturya'ya karşı bir sefere çıkmak istemezken öte yandan 1664'te St. Gotthard Savaşı sonucu imzalanan Vasvar Antlaşması'nın süresi henüz bitmemişti¹⁰²⁵. Dolayısıyla Merzifonlu Kara Mustafa Paşa seferin meşruiyetini ispat yönünde büyük bir çaba göstermiş; bu doğrultuda, Sultan IV. Mehmed'den Valide Turhan Sultan'a, Yeniçeri Ağası Bekrî Mustafa Paşa'dan kamuoyuna kadar etkili girişimlerde bulunmuştur.

Sınır boylarında sürekli devam eden akınlar ve Viyana hükümetinin baskıcı politikaları karşısında rahatsız olan Hoşnutsuzlar'ın Osmanlı hükümetine sundukları teklifler Batı'ya karşı yeni harekât için haklı sebepler sağlıyordu¹⁰²⁶. Buna karşılık Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın Katolik Habsburglara karşı gelen Protestan Macarları desteklemesi etkili ve çarpıcı bir siyaset olmakla birlikte çok tehlikeli bir girişim anlamına geliyordu¹⁰²⁷. Sonuçta tüm bu kargaşa ortamı Kara Mustafa Paşa için yeni fırsatlar yarattı. Çehrin Seferi'nde başarı kazandıktan sonraki faaliyetleri, kendi itibarını daha da yüceltecek yeni bir askerî harekât için hazır olduğunu gösteriyordu. Buna ek olarak, Habsburgların İstanbul'daki temsilcileri onu Viyana'dan uzak tutmak için büyük çaba sarf ediyorlardı. Bu durum, Habsburglarla bir savaşa girmekten çekinmeyen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa için hoş bir senaryo değildi; dolayısıyla o, çeşitli propaganda faaliyetleriyle Habsburg İmparatorluk Sarayı tarafından gönderilen elçilere gücünü göstermek ve tasarladığı sefer harekâtı için zaman kazanacak girişimlerde bulundu.

¹⁰²⁴ 1683 Viyana Kuşatması sürecindeki propaganda faaliyetlerini ele alan bir inceleme için bk. Songül Çolak-Metin Aydar, "Savaş ve Propaganda: 1683 Viyana Kuşatması Üzerine Bir Değerlendirme", *Belleten*, C. 84, S. 301, (Aralık 2020), s. 1045-1096.

¹⁰²⁵ Abdülkadir Özcan, "Viyana Bozgununun Maddi ve Manevi Sebepleri Dönemin Kısa Panoraması", *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (Merzifon-Amasya, 8-11 Haziran 2000)*, Ankara 2001, s. 231. Sadrazam'ın tasarlamak istediği seferin halk nezdinde de yankı bulduğuna dair tespitler söz konusudur. Örneğin, müellifi bilinmeyen Osmanlı kroniğinde Çehrin Seferi'nden sonra Sadrazam'ın üç yıl kadar İstanbul'da kaldığı, etrafındaki herkesin ondan korktuğu, Rusya'yla barış imzalandıktan sonra halkın "şimdin sonra biz dahi râhat oluruz" düşüncesine kapıldığı kaydedilmektedir. Ardından Sadrazam'ın Padişah'ı Avusturya üzerine sefere çıkmak için ikna ettiğine değinilmektedir. *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, s. 134.

¹⁰²⁶ Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 165.

¹⁰²⁷ Dariusz Kołodziejczyk, "Leh Belgelerde Devlet Adamı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa", s. 121.

Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın oyalama girişimlerine karşılık, Habsburg elçilerinin verdikleri uzun soluklu mücadeleler karşılıksız kalmıştı. Mesela Avusturya elçisi Christoph von Kindsperg (1672-1678), ileride çıkabilecek sınır çatışmalarını önlemek için henüz 1677 yılında Sadrazam'la temas hâlindeydi. Kindsperg, Sadrazam'la ilk görüşmesini 22 Şubat 1677 tarihinde gerçekleştirmişti. Merzifonlu'nun sadarete gelişini tebrik eden Habsburg elçisi, sınırlarda yaşanan kargaşaların çözümüne dair altı sayfalık bir rapor sunmuştu. Kara Mustafa Paşa, kendisini tebrik eden Avusturyalı elçiye, sadarete getirilmesinin Allah'ın lütfu olduğunu söyledikten sonra mektubu okuyacağını söyleyerek, Osmanlı Devleti'nin de mümkün olduğunca barışı sürdürmek ve güçlendirmek istediğini belirtmişti. Ayrıca İmparator'un son zamanlardaki askerî başarılarını duymaktan mutlu olduğunu, dostları olan Habsburglarla barışı korumayı arzu ettiklerini ifade etmişti. Viyana'dan aldığı talimatları hatırlatan Kindsperg, bölgede özellikle Fransa'nın takip ettiği politikadan Osmanlı Devleti'nin de etkileneceğini vurgulamaktaydı. Asilerin bertaraf edilmemesi hâlinde rahat durmayan Fransa'nın kendileriyle de komşu olabileceklerini ve sınır meselelerine karışabileceklerini belirtti. Habsburg elçisinin raporuna bakılırsa, bu durum karşısında Merzifonlu, Fransa'nın Macaristan'a olası bir müdahalesinin kabul edilemez olduğunu; tıpkı Habsburglar gibi Osmanlı yönetiminin de Fransızları komşu olarak görmeyi istemediğini bildirmişti¹⁰²⁸. Kindsperg'in Viyana'ya yolladığı rapor sayesinde onun bu düşüncelerini öğrenen Habsburg Savaş Konseyi Başkanı Raimondo Montecuccoli elçiye özellikle Orta Macar meselesi üzerine yoğunlaşan yeni emirler gönderdi. Gönderilen talimatların yanında Sadrazam'a hitaben kaleme alınmış 9 Nisan 1677 tarihli bir ek metin yer almaktaydı. Montecuccoli, gönderdiği bu yazıda, Merzifonlu'nun sadaretini tebrik edip iyi niyetlerini sunduktan sonra Macar meselesinin çözüme kavuşturulması için hızlı hareket edilmesini istiyordu. Söz konusu mektubun ilgili kısmı şu şekildedir:

“İmdî mübârek sulh ve ko[m]şuluk şartı budur ki mesrûr ve mahzûz olduğumuzu i‘lâm eyleyeyüz. Hemân Hakk Sübhane ve Te‘ala sa‘adetli ve kudretli Âl-i Osman pâdişâhına sadâret-i ‘azamî mertebesi cenâb-ı ‘izzetlerine dâim ü devlet ve sa‘adette ‘ömr-ü tavîl müyesser eyleye. Mezbûr kapu kethüdâsı tafsîl üzere cenab-ı ‘izzîlerine böyle ‘azîm mertebeye lâîk olduğundan me‘ada sulh ve salâha ve emn ve emâna meyl ve muhabbeti ve Macar serhadleri izdiyâd-i refâhiyyet üzere olmaları babında sâdikâne ve va‘adleri olduğu babında bildirmiştir. Böyle olduğu için sulh ve salâha takayyüdümüz zuhurun bulunması için cem‘-i serhadde kapudanlara muhkem fermanlar irsali ile tenbih idüb tâ kim nâma‘kul

¹⁰²⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Yasir Yılmaz, *The Road to Vienna*, s. 172-174.

olan ‘adâvetden ve çeteden men’ idüb ve iki ‘azametlü ve kudretlü pâdişâh arasında ‘akd olunan mübârek sulh ve salâhın maddeleri lâıyık üzere hıfz eyleyeler. Yetmiş seneden berü ‘atebe-i ‘âliye ile ‘akd olunan izdiyâd üzere olan mübarek sulhun şartları üzere eğer ‘asî olanlara ki size tarafdâr olmuştur, bu ana değin bizimkilerden kovulmuş ve fîrar itmiş sizin memleketlere kabul ve himayet olunmazlar ise re‘aya fakirlerine olan zarar ve ziyan ve zulm ve ta‘addi sebebi def’ olunur ve serhadde artırdığımız ‘askeri bundan sonra ref’olunub ve bu vech ile tekrar dostluk ve ko[m]şuluğa lâıyık olan kâ‘ideleri pekiştirmeğe mübâşir olunur ve re‘aya fukarâsı kel-evvel asûde-hâl olub emn ve emâna bâ‘is olanlara du‘âcı olalar.”¹⁰²⁹

Kindsperg, 1678 yılında vebaya yakalanarak hayatını kaybetti. Onun bu ani ölümü ve barış girişimlerinin sekteye uğraması üzerine yerine Peter Franz Hoffmann von Ankerkron (1678-1679) geçti. Elçiliği süresi boyunca Osmanlı yönetimiyle sınırlı görüşme imkânı bulan Hoffmann, Viyana’dan aldığı talimatları uygulamaya girişmişse de bu çabaları ümit ettiği şekilde karşılık bulmadı. Selefî Kindsperg gibi, onun da aynı hastalığa yakalanması ve 1679’da vefat etmesi görevini sürdürmesine engel oldu¹⁰³⁰.

Hoffmann’dan sonra Avusturya’nın İstanbul’daki daimî elçisi Georg Christoph von Kunitz (1680-1683)’in ucu ileride kendi topraklarına dayanacak bir seferi engelleme arzusu ve buna karşı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın takındığı diplomatik tutum seferin tarihsel arka planı açısından önem taşımaktadır. Kunitz, Hofburg Sarayı’ndan aldığı talimatlarla imparatorluğun doğusundaki statüyü korumak için girişimlerde bulunmuş; bu doğrultuda, kendisini kıbarca karşılayan Kara Mustafa Paşa’yla ilk görüşmesini 28 Nisan 1680’de gerçekleştirmişti. Yılmaz’a göre, bu görüşmeden sonra, Padişah’ın huzuruna ilk kez 20 Mayıs’ta çıkan Avusturyalı elçi, itimatnamesini sunduğu bu toplantıda istediği barış görüşmelerini yapamasa da Sultan ve Sadrazam’ın nazik tavırlarından etkilenecek her ikisinin barışı uzatmaya istekli olduğu izlenimine kapılmıştı. Yine Yılmaz’ın belirttiğine göre, büyükelçinin ilk görevi, Sadrazam’ı barışçıl bir çözüme ikna etmektir; fakat 1681 yılı, Osmanlı sarayı ile sürekli temas hâlinde olan Kunitz için kesin olmayan vaatler ve kendi hükümetine rapor göndermeyi sürdürdüğüne ilişkin çelişkili söylentilerle geçmişti. Kunitz, Viyana’ya gönderdiği raporda, Sultan IV. Mehmed’in Avusturya ile bir antlaşma imzalamaya hazır olduğunu, bu niyetle, Merzifonlu’ya yakın bir zamanda Kunitz ile barış görüşmeleri yapıp yapmayacağını sorduğunu belirtmişti. Reisülküttab tarafından büyükelçiye

¹⁰²⁹ Montecuccoli’dan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’ya gönderilen mektubun tam metni için bk. Yasir Yılmaz, *The Road to Vienna*, s. 181. Burada zikredilen mektubun orijinal suretini ortaya çıkaran ve tarafıma gönderme nezaketinde bulunan sayın Yasir Yılmaz’a teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

¹⁰³⁰ Hoffmann’ın elçiliği boyunca giriştiği diplomatik faaliyetler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yasir Yılmaz, *The Road to Vienna*, s. 212-231.

Sadrazam'ın birçok önemli meseleyle uğraştığı ve müzakerenin bir süre erteleneceği bildirilmişti. Kara Mustafa Paşa'nın ele aldığı meselelerden biri, Uyvar'dan gelen bir habercinin ilettiği bir durumla ilgiliydi. Buna göre Uyvar civarında çok sayıda köy Osmanlı Devleti'ne vergi vermeyi terk etmişti. Buna ilaveten, büyükelçinin müzakereleri yürütmek için sunduğu itimatnamesi, Kara Mustafa Paşa'nın görüşmeleri ertelemek için yeni bir bahane ileri sürmesine neden olmuştu. Sadrazam, tercümanı aracılığıyla, Kunitz'in müzakere yetkisi hakkında şüpheleri olduğunu iletti. Kunitz bunun sadece zaman kazanmak için bir bahane olduğunu anlamakta gecikmedi. Kara Mustafa Paşa'nın elçiyle yapacağı görüşmeleri sürekli ertelemesi geç de olsa artık Avrupa'nın merkezine yönelik bir harekât planladığının anlaşılmasına sebep oldu. Barışı uzatma çabalarının suya düştüğünü gören Kunitz, bundan sonra Viyana'ya yolladığı raporda Sadrazam'ın Viyana hükümetiyle barışı yenileme konusunda kararsız olduğunu bildirmişti. Kunitz, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında barış antlaşmasının imzalanmasından bir gün sonra, Macar topraklarına bir seferin gerekliliği konusunda Sadrazam'ın Padişah'ı ikna çabalarını Viyana'ya haber etmişti. Elçinin ilettiği bu karamsar haberlerden ve istenen barış görüşmelerinin hâlâ netice vermemesinden dolayı Viyana hükümeti müzakereleri sürdürmesi için Caprara'yı olağanüstü elçi sıfatıyla İstanbul'a göndermeye karar verdi¹⁰³¹.

Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın Sultan IV. Mehmed'i bu sefere ikna edebilmesinde Orta Macaristan'da yaşanan gelişmeler iyi bir bahane olarak görüldü¹⁰³². Merzifonlu, sadrazam olduktan sonra *Hoşnutsuzlar* tarafından kendisine iletilen himaye tekliflerini sıcak karşılamış ve böylece selefi Fâzıl Ahmed Paşa'nın Habsburglara karşı izlediği sulh politikasını bir kenara itmiştir. Budin Beylerbeyi Arnavud Uzun İbrahim Paşa'yı serdar tayin ederek İmre Tököli'ye yardım etmek üzere görevlendirmişti¹⁰³³. Osmanlı Devleti'ni arkasına alarak daha cesur davranan Tököli, yanındaki 12 bin kişilik orduyla beraber “*Allah ve vatan için!*” sloganlarını içeren bayraklarıyla Habsburglara ait bölgelere akınlar düzenledi¹⁰³⁴. Bu süre zarfında İmre Tököli'ye yardım etmek ve Orta Macaristan tahtına onu oturtmakla görevlendirilen Uzun İbrahim Paşa, 1682

¹⁰³¹ Avusturya büyükelçisi Kunitz'in barışı uzatma çabaları ve bu süreçte Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın izlediği politika hakkında daha geniş bilgi için bk. Yasir Yılmaz, *The Road to Vienna*, s. 232-246.

¹⁰³² Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 32.

¹⁰³³ *Silahdâr Târîhi I*, s. 753; Zuhuri Danışman, *a.g.e.*, s. 50.

¹⁰³⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 435.

Temmuz'unun sonlarında harekete geçerek Honod, Füleke ve Kaşav kaleleriyle birlikte bölgede bulunan birçok palankanın itaat etmesini sağladı. Uzun İbrahim Paşa'nın aracılığıyla Tököli, Orta Macaristan'ın merkezi olan Kaşav'da ikamet etmek suretiyle Kurs Kralı ilan edildi. İmre Tököli ve ona yardımcı olan Osmanlı kuvvetlerinin faaliyetleri Viyana yönetimince kaygıyla karşılanıyor; bu durum, gelecekte kendi topraklarına dayanabilecek bir harekâtın işareti olarak algılanıyordu. Yaşanan bu gelişmeleri “*Bu hasâretler Nemçe diyarına numunedir.*” diyen ve endişeye kapılan Habsburg İmparatoru Leopold, Vasvar Antlaşması'nın maddelerini yenilemek ve barışın süresini uzatmak için harekete geçti¹⁰³⁵. Bu maksatla görevlendirdiği orta elçisi Caprara'yla 14 Ocak 1682'de vedalaştı. Caprara, hava koşullarının etkisiyle Viyana'dan ayrılışını bir müddet erteleyerek 3 Şubat 1682 tarihinde İstanbul'a hareket etti¹⁰³⁶. İleride görüleceği üzere, barışı uzatmaya yönelik tüm girişimleri, kendisinden önce aynı amaçla görevlendirilen Habsburg elçisi Kunitz'in çabalarından farksızdı¹⁰³⁷.

3.2.2. Sadrazam'ın Propaganda Faaliyetleri

Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Avusturya Seferi için gereken ortamı özenle oluşturmaya çalışmıştı. Bu arada İmre Tököli, 9 Nisan 1682'de Viyana hükümetinin temsilcileriyle sürdürdüğü müzakerelere son vererek bundan 20 gün sonra Arnavud Uzun İbrahim Paşa ile görüşmek için Budin'e gelmişti¹⁰³⁸. Bu yeni gelişmeler karşısında gittikçe telaşa kapılan İmparator, güvendiği isimlerden Caprara'yı sulhun uzatılması için İstanbul'a göndermişti. Barışın devamını sağlamak amacıyla gönderilen Caprara, 11 Nisan 1682'de İstanbul'a ulaşmış¹⁰³⁹, Osmanlı yetkililerince saygıyla karşılanmıştı. Habsburg temsilcisinin Sadrazam Kara Mustafa Paşa'yla ilk karşılaşması 12 Mayıs 1682 tarihinde gerçekleşti. Barış müzakerelerini sürdürmek için yetkili olduğuna dair belgelerini sunmuşsa da herhangi bir görüşme şansı elde edememişti¹⁰⁴⁰. Divan-ı Hümayûn'a davet edilen Caprara, beraberindeki hediyeleri sunup nâmesini arz ettikten sonra yaşanan son gelişmelerden dolayı Viyana hükümetiyle görüşmeler

¹⁰³⁵ *Silahdâr Târîhi I*, s. 753-757; *Târîh-i Râşid I*, s. 230-231.

¹⁰³⁶ Yasir Yılmaz, *The Road to Vienna*, s. 246-247; Karl August Schimmer, *The Sieges of Vienna by the Turks*, translated from the Germany by the Earl of Ellesmere, John Murray, London 1879, s. 73.

¹⁰³⁷ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 66.

¹⁰³⁸ *Târîh-i Râşid I*, s. 230-231; Cevat Üstün, a.g.e., s. 23.

¹⁰³⁹ Zinkeisen, Caprara'nın İstanbul'a geliş tarihini Mayıs 1682 olarak nakletmektedir. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 66.

¹⁰⁴⁰ Yasir Yılmaz, *The Road to Vienna*, s. 247-248.

gerçekleştirilmesini talep etti. 10 Haziran 1682’de elçinin bu isteğine karşılık Padişah, “*Pek iyi, pek iyi, devlet erkânıyla görüşülsün.*” diyerek sulha meyilli olduğunu gösterdi¹⁰⁴¹. Ancak Padişah’ın bu tavrı¹⁰⁴², başından beri sefer arzulayan Sadrazam’ın hoşuna gitmemiş, bu sebeple Padişah’ın gözünde düşman bir Habsburg imajı yaratmak adına onların sulha karşı harekette bulunduklarını ileri sürerek kendi fikirlerinin haklılığını ispata çalışmıştı¹⁰⁴³. İlgili konuda Hammer, Habsburg elçilerinin taleplerinin Sultan’a iletilmesinde ve kendilerine verilen cevaplarda Sadrazam Kara Mustafa Paşa’nın laf oyunları yaptığına dikkat çekmektedir¹⁰⁴⁴.

Sadrazam, yeni bir sefer için öncelikle devlet erkânını ikna etmek ve bu seferi halkın gözünde meşru kılmak için harekete geçti. Bu savaşa Osmanlıların değil Habsburgların neden olduğu ortaya konulmalıydı. Bu da ancak güçlü bir propagandayla gerçekleştirilebilirdi. Propagandanın en önemli malzemelerinden olan sözlerin gücü dikkate alındığında, bu süreçteki telkinlerin önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Bu hususta, belli slogan ya da anahtar sözcükler propagandacının oldukça işine yaramaktadır. Kara Mustafa Paşa’nın da en önemli argümanlarından birisi telkinlerdir; bunların da öç alma duygusunu harekete geçirmeye yönelik olduğu görülmektedir. Sadrazam’ı hareketli, açgözlü, savaşa meyilli ve devletin sonunu düşünmeyen gururlu bir kişi olarak kaydeden Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, onun 1664’teki St. Gotthard Muharebesi’nde yaşanan başarısızlığı telafi etmek ister gibi görünerek Padişah’ı etkilemeye çalıştığını belirtir. Bunun için Sadrazam’ın “*Üzerimize Raba¹⁰⁴⁵ cenginde bulaşan yağlı kara henüz dahi silinmeyüp kaldı.*” gibi sözlerle utanç verici bir hatırlatıcı olarak gördüğü o hadiseyle Padişah’ı tahrik ettiğini kaydetmektedir¹⁰⁴⁶. Bozgun yıllarını

¹⁰⁴¹ *Silahdâr Târîhi I*, s. 757; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 437.

¹⁰⁴² Osmanlı tarihlerinde Sadrazam’ın özellikle Macarlara yardım etmek ve bu niyetle sefere çıkmak için Sultan IV. Mehmed’i ikna etmeye çalıştığı belirtilirken, Dimitri Kantemir Padişah’ın Kara Mustafa Paşa ile aynı görüşte olduğunu kaydetmektedir. Kantemir’e göre, Padişah bu seferin Osmanlı toplumu için ağır bir yük olacağını bildiğinden muhtemel bir muhalefeti engellemek amacıyla devlet hazinesinde yetmiş bin kese altının mevcut olduğunu, müthiş bir ordunun varlığını ve birkaç seferi idare edebilecek kadar tüm ihtiyaçlara sahip bulunduklarını beyan etmiştir. Bk. Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 33-34. Kantemir’in bu görüşüne Jorga’nın da katıldığı görülmektedir. Bk. Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 167.

¹⁰⁴³ *Târih-i Râşid I*, s. 231.

¹⁰⁴⁴ Avusturyalı tarihçinin belirttiğine göre Sadrazam, tercüman Mavrokordato tarafından kendisine özetlenerek sunulan Habsburg elçilerinin isteklerini Padişah’a daha da kısaltarak bildirmekteydi. Fakat Sultan IV. Mehmed’in elçilere bildirilmesini istediği yanıtları elçilere genişleterek aktarmaktaydı. Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 353.

¹⁰⁴⁵ Raab.

¹⁰⁴⁶ *Silahdâr Târîhi I*, s. 757; *Netayic ül-Vukuat*, C. I-II, s. 282; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 437. Anonim Osmanlı kroniğinde geçen ifadeler de Sadrazam’ın Padişah’a sarf ettiği bu sözleri

anlatan anonim bir kronikte, kibirli birisi olarak gösterilen Merzifonlu'nun barışın yenilenmesine mâni olmak amacıyla hareket ettiği açıkça ifade edilmektedir¹⁰⁴⁷. Eserin bozgundan yıllar sonra kaleme alındığı göz önüne alınırsa, müellifin bu denli açık sözlü oluşu bir nebze anlaşılabilir. Sadrazam tarafından intikam fikrinin ısrarla ileri sürülmesine gelince, şüphesiz Sultan IV. Mehmed'in fikrinin değişmesinde etkili olmuştur. Kaynakların sunduğu bu durum, yaşanmış bir gerçekliği açık bir şekilde muhataplarına hatırlatması yönüyle aynı zamanda beyaz propagandanın güzel bir örneğini teşkil etmektedir. Sonuçta, Sultan IV. Mehmed Habsburglarla yeni bir askeri çatışmaya karşı olsa da Sadrazam bu konuda ısrarlıydı; hatta Padişah'ı Yanıkkale ve Komoron'un işgalinin aralarındaki barışı korumaya yardımcı olacağına inandırmıştı¹⁰⁴⁸.

Kara Mustafa Paşa, gerektiğinde Padişah'ın bilmesini istemeyeceği gelişmelerin de gündeme gelmesini engellemişti¹⁰⁴⁹. Nitekim amaca aykırı olacak veya muhataplarının dikkatini dağıtabilecek hakikatlerin gizlenmesi propaganda sürecinin önemli bir parçasıydı¹⁰⁵⁰. Dolayısıyla Padişah'ı tamamen ikna edemeyen Sadrazam'ın hileli yollara müracaat ettiği de görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, kara propaganda faaliyetleri de Merzifonlu'nun yürüttüğü siyasette mühim bir role sahipti. Aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere, Kara Mustafa Paşa sahte delillerle hatanın düşman tarafında olduğu düşüncesini zihinlere işlemeye gayret etmişti. Mesela Sadrazam serhad beylerine şikâyetnameler içeren mektupların merkeze gönderilmesini emretmişti. Öte yandan eşkıya taifesinden kimseler Viyana sınırlarında yağma faaliyetlerinde bulunmakta, ele geçirdikleri esir ve eşyaları sınırı korumakla görevli askerlerin haricinde bölgenin kadı, müftü, imam, hatip ve müezzinleriyle paylaşmaktaydı. Buna karşın Viyana hükümetinden Osmanlı merkezine sınırda gerçekleştirilen bu tacizlerin

destekler niteliktedir. Anlatılana bakılırsa, Yanıkkale'de o kadar mescid, cami ve kiliselerin bulunması ve minarelerinin dahi ayakta olmasını ileri sürerek gazaya çıkılması gerektiğini savunmaktaydı. *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, s. 133a.

¹⁰⁴⁷ *Vekâyi-i Viyana*, s. 105.

¹⁰⁴⁸ Kenneth M. Setton, *a.g.e.*, s. 260.

¹⁰⁴⁹ Daha sadaretinin ilk yıllarında, Macar asillerinin temsilcileri 1677'de yeniden İstanbul'a geldiklerinde Sadrazam tarafından yardımsever bir şekilde karşılanırlarken, bu temsilcilerin Dîvân-ı Hümâyûn ile müzakerelerine karşı çıkmak isteyen imparatorluk elçisi Kindsperg sınırlarda ortaya çıkan karışıklıklardan ötürü huzura alınmamıştı. Bk. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 64-65.

¹⁰⁵⁰ Fatma Geçikli, "Geçmişten Günümüze Propaganda Kavramı", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 9, 1999, s. 268.

ortadan kaldırılması için şikâyetler iletiliyordu¹⁰⁵¹. Anonim kroniğin yazarı Sadrazam'ın bu faaliyetlerini şu sözlerle açıklamaktadır.

“Vezîr-i âzam dahi serhât-ı mânsurda olan mîrimîrânlara mâhfi mektuplar gönderüp tembih eyledi ki her birinizde istisnâ-i devlete ârzlar gönderesüz ve gönderilecek ârzlarda tecris idesiz ki sülh içinde Nemçe kralının izn ve emri ile melâ'ini müşrikînin eşkiyaları serhât-ı mânsurda vâki' olan kal'alar altına segirdüp ve hayvanların sürüp ve taşrada rast geldikleri ümmet-i Muhammed, kimin esir alup ve kimin dahi kat' itmekten hâli değılleridir deyü bu siyâkta ârzları ve serhâd âyânları ağzından mahzârlar ve kâfirden dahi diller alup gönderesiz ve ârzlarda ve mahzârlarda tahrîr olan sözleri dillere dahi ta'lim idüp bu usulup üzre taraf-ı sâltânât-ı âliye-ye irsâl eyliyesiz.”¹⁰⁵²

Osmanlı Padişahı sınır beylerine ve komutanlara Habsburglarla olan sulhun aksine bir girişimde bulunulmamasına yönelik emirnameler göndermişse de sınır boylarından gelen arzlar kabahatin düşman tarafında olduğunu belirtiyordu. Hatta Estergon Beyi bu arzları destekleyen yakınmalarda bulunmuş, Hasan Esirî'ye göre işin sonunu düşünmeyenler gurura kapılarak Avusturya İmparatoru'nun Osmanlı Devleti'nin bir tuğlu beyine karşı yakınmasını iftihar olarak addedmişti¹⁰⁵³. Bununla birlikte, merkezden yardım talep eden feryâdnâmelerde halkla beraber tacirler ve yolcuların mağdur oldukları belirtilmişti. Padişah'ın sefere hâlâ razı olmaması üzerine, başta Padişah'ın hocası Vâni Mehmed Efendi olmak üzere selâtin camilerinin vaizlerine görev verilerek kamuoyunu sefere ikna için vaazların verilmesi sağlandı¹⁰⁵⁴. Neticede sınır boylarından gönderilen sahte mektupları bir ikna aracı olarak kullanan Sadrazam, bölgede bulunan birçok kale ve beldenin Avusturyalılar tarafından rahatsız edildiğini

¹⁰⁵¹ Mesela 19 Mayıs 1681 tarihli bir arzuhâlde, Avusturyalı tüccarların Osmanlı iskelelerinden aldıkları ticarî ürünler için verdikleri gümrük vergisinden başka Belgrad'dan geçişleri sırasında kendilerinden aynı ürünler için yeniden vergi talep edilmesi hakkında yakındıkları görülmektedir. Nemçe (Avusturya) kapı kethüdası, buna sebep olan ve Osmanlı Devleti'yle aralarındaki barışa aykırı davranan Belgrad emininin uyarılmasını istemiştir. Bk. BOA, *İE.MT.*, 2/128, 1.

¹⁰⁵² *Vekâyi-i Viyana*, s. 106.

¹⁰⁵³ *Silahdâr Târîhi I*, s. 757; *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel*, s. 1384-1385; Ahmet Refik Altınay, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁰⁵⁴ Abdülkadir Özcan, “a.g.m”, s. 231. Yukarıda kavramsal olarak bahsedilen propaganda tarif edilirken modern propagandanın ilk kez Katolik Kilisesi tarafından sistemleştirildiğinden söz etmek gerekir. Bu bakımdan ele alındığında propaganda ile din (inanç) arasında oldukça güçlü bir bağın bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İslam inancı için de benzer bir durumun söz konusu olduğu söylenebilir. Tekinsoy propaganda faaliyetlerinde vaazların rolünü incelediği çalışmasında camilerin fonksiyonunu şu şekilde ifade etmektedir: “İslam toplumunda inananlar için cami, sosyal, siyasal ve kültürel hizmetlerin merkezi konumunda olan bir kurumdur. Bu açıdan cami; dil ve din birliğinin, ülke içinde siyasî bütünlüğün temini için faal kültür ve propaganda yerlerinden birisidir.” Aynı çalışmada savaş döneminde propaganda merkezi olarak nitelendirilen caminin bu fonksiyonunda vaazların rolü ise şöyle tanımlanmaktadır: “Peki, camilerin harp esnasında bu kadar etkili bir propaganda merkezi hâline gelmesini sağlayan neydi? Bu sorunun cevabını camilerde verilen vaaz ve hutbelerde aramak gerekir.” Bk. Yunus Emre Tekinsoy, “Birinci Balkan Savaşı'nda Bir Propaganda Unsuru Olarak Vaaz”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (SBAD)*, Kış 2018, 13/2, s. 321; 323.

Padişah’a belirterek kendilerinin izni dâhilinde kullarının sefere çıkmak istediğini ifade etmişti¹⁰⁵⁵.

Viyana hükümetiyle sulha yanaşmayan ve yoğun propaganda faaliyetlerine devam eden Kara Mustafa Paşa etkilemek istediği kitlelerin beklentilerinin farkında olan birisiydi. Buna göre hareket eden Sadrazam, Osmanlı Devleti’nin askerî sisteminde nüfuzlu bir role sahip yeniçeri ocağının desteğini almaya çalıştı. Zira yeniçerilerin sefere, dolayısıyla ganimete olan arzusu Sadrazam tarafından bilinen bir gerçektir. Bunun farkında olarak Sadrazam, öncelikle Yeniçeri Ağası Bekrî Mustafa Paşa’yı kendi yanına çekmiş ve onun yeniçeri askerleri üzerindeki otoritesini kullanmıştır. Bu suretle Padişah’ın karşısına çıkan Bekrî Mustafa Paşa sefere razı edilen yeniçerilerin ağzından “*Pâdişâh bizi niye besler, oturmadan kötürüm olduk. Ceng isteriz. Râba’dan kalan câme-dânlarımızı varup düşmenden alalım.*” sözleriyle askerlerin sefer için ısrarlı olduklarını ifade etmiştir. Kara Mustafa Paşa tarafından galeyana getirilen yeniçeriler ve bunlara omuz çıkan komutanlar savaşmak istediklerini belirtmiş; hatta daha ileri giderek Osmanlı Devleti himayesindeki Macarlara zulmeden Habsburg İmparatoru’na karşı ölmeyi göze aldıklarını açıkça bildirmişlerdi¹⁰⁵⁶.

Kara Mustafa Paşa’nın ikna etmesi gereken kişiler bunlarla sınırlı değildi. Nitekim nerdeyse bütün ulema hatta Valide Sultan dahi herhangi bir şikâyetle meydan vermeyen bir imparatora yönelik sefere çıkmanın yanlış olduğunu savunmuş; tersine, o güne kadar barış antlaşmasının şartlarına kesin surette bağlı kaldıklarını vurgulamıştır. Kantemir’in belirttiğine göre, buna karşı çıkan Sadrazam ise, demirin tavında iken dövülmesi gerektiğini ve İslam dinini yaymak için daha uygun bir ortamın ele geçmeyeceğini ileri sürmüştür. Zira ona göre Hristiyan dünyasının önemli bir ülkesi olan Macaristan, kendi arzusuyla boyun eğmek istiyordu. Habsburglar ise Fransa ve İsveç’le yapılan savaşlardan ötürü güç kaybetmiş olup gafil avlanabilirdi. Bu sebeple Sadrazam, düşüncelerine muhalif olan Valide Sultan’ı ikna etmeye çalışmış; bu doğrultuda, ona yeni seferler düzenlendiği takdirde paşamlığının otuz kese daha artacağı sözünü vermiş ve böylece onu da yanına çekmiştir. Valide Sultan’ın

¹⁰⁵⁵ Uğur Demir, Târîh-i Mehmed Giray, YYLT, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006, s. 3.

¹⁰⁵⁶ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 34; 47. Raab’ın Sadrazam’ın propaganda argümanlarından birisi olması hakkında farklı bir açıklama için bk. Jeremias Cacavelas, *a.g.e.*, s. 17.

Sadrazam'ın görüşünü kabul etmesi üzerine bu hususta düşüncesini uzun bir süre gizli tutan Şeyhülislam da razı olmuş ve Sultan'ın düşüncesini bir fetva ile onaylamıştır¹⁰⁵⁷.

Sadrazam'ın muhataplarını iknaya yönelik bütün bu girişimleri karşısında hâlâ sefere razı olmayan kitleler de mevcuttu. Sefer isteyen askerlerin yanında, Kara Mustafa Paşa'nın sefer açılması yönündeki propagandalarına karşı duran askerlerin varlığı da söz konusuydu. Bu grup içerisinde yer alanların başında Arnavut asıllı Burunsuz Ahmed Paşa gelmekteydi. Yeniçeri ocağında yetişerek sekbanbaşılığa yükselen Ahmed Paşa, haşin karakterli bir askerdir. Fındıklılı Mehmed Ağa, onun Sadrazam'ın sefer kararına rıza göstermediğini, üstelik fikrinden dönmeyen Kara Mustafa Paşa'ya karşı ayaklanmaya hazırlandığı söylentilerinden dolayı görevinden uzaklaştırıldığını bildirmektedir¹⁰⁵⁸. Bundan başka, Sadrazam'ın gördüğü bir rüyayı yorumlayan Hasan Efendi kendisine bu sefer fikrinden vazgeçmesi yönünde telkinlerde bulunmuş; ancak Sadrazam bu tavsiyeleri reddetmişti. Söz konusu rüyayla ilgili anlatılan kayıt kısaca şöyledir: Sadrazam, ayağına yeni bir çizme giyip yürüdüğü bir sırada karşısına yedi başlı bir ejderha çıkmakta ve bu ejderha üzerine doğru yürüyerek onu sokmaktadır. Rüyayı yorumlayan Mu'abbir Hasan Efendi¹⁰⁵⁹, giyilen çizmenin büyük bir sefere işaret ettiğini, görülen ejderhanın da emrinde yedi kral olan Habsburg İmparatoru olduğunu ifade etmiş, ardından “*Sizler seferi terk idüp hareket itmemenüz lazımdur. Zîrâ netîcesinde hatar emr-i muḳarrer görünür.*” diyerek seferden vazgeçilmesinin hayırlı olacağını aksi takdirde sonucun pişmanlık vereceğini belirtmişse de Kara Mustafa Paşa'yı düşüncesinden vazgeçirememişti¹⁰⁶⁰.

Merzifonlu'nun sefer istemesine karşı hâlâ aksi yönde düşünenler mevcuttu. Habsburglarla barış antlaşmasına taraftar olanlar, Sadrazam'ın bu fikrinin Sultan Süleyman'ın lanetine karşı bir girişim olacağı kanaatindeydi. Sultan IV. Mehmed'i seferden vazgeçirmek isteyenler çok sayıda isimsiz mektubu divana göndererek Osmanlı halkının haksız bir seferi istemediğini belirtmişlerdi¹⁰⁶¹. Kara Mustafa Paşa'ya muhalif olanlar can sıkı ve tahrik eden tenkitleriyle bu askerî girişiminin karşısında

¹⁰⁵⁷ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 33-34; s. Karl August Schimmer, *a.g.e.*, s. 74-75.

¹⁰⁵⁸ *Silahdâr Târîhi II*, s. 223.

¹⁰⁵⁹ Hasan Efendi'nin Bosna asıllı olan olduğunu nakleden Fındıklılı Mehmed Ağa, onun Nakşibendî tarikatine mensup olduğunu, yaklaşık 40 sene İstanbul'da rüya tabir etmekle meşgul olduğunu ve yorumlarında neredeyse hiç yanılmadığını kaydetmektedir. *Silahdâr Târîhi II*, s. 260.

¹⁰⁶⁰ *Silahdâr Târîhi I*, s. 757-758; *Zeyl-i Şakâ'ik*, s. 859-860.

¹⁰⁶¹ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 34.

durmuşlardı¹⁰⁶². Ancak tüm bu karşı propagandalara rağmen Sultan IV. Mehmed bir hatt-ı hümayunla Orta Macar siyasetini Kara Mustafa Paşa'ya havale etti¹⁰⁶³.

İstanbul'dan Edirne'ye doğru hareket edecek olan Padişah'ın otağı 24 Eylül 1682'de hazırlanarak Çırpıcı Çayırı¹⁰⁶⁴ mevkiinde kuruldu. Sadrazam da beraberinde müftü, kazasker ve ileri gelen devlet adamlarıyla İstanbul'dan Edirne'ye hareket etti. Edirne'ye varıncaya kadar rahat bir yürüyüş amacıyla İstanbul'dan yaklaşık bir mil uzaklıkta bulunan Çırpıcı Çayırı'nda askerlerin sıkıntılarının hafifletilmesi için karargâh kurulması emredildi. Burada yaşanan bazı sel, kasırga ve benzeri iklim felaketleri başından beri sefere yanaşmayan şahıslar tarafından birer propaganda ürünü olarak kullanıldı. Bir gece burada yaşanan korkunç bir fırtınadan ve yağmurla karışık bir kasırgadan dolayı kimse yerinden hareket etmeye cesaret edememişti. Üstelik Sultan IV. Mehmed'in, Kara Mustafa Paşa'nın, diğer paşalar ile müftünün çadırları devrilerek kullanılamaz hâle gelmişti. Çırpıcı Çayırı'nda yaşanan bu felaketlerden sonra karargâh Silivri yakınlarına taşınmış, ancak burada da kopan yeni bir fırtına bu defa sadece çadırları değil, atları, yük arabalarını, hayvanları hatta askerleri bile sürükleyerek denize dökmüştü. Yaşanan bu felaketler askerler arasında bir memnuniyetsizliğe neden olmuştu. Başından beri bu seferin karşısında duranlar, bu hadiselerin ilahi bir öç olduğunu yüksek sesle dillendirmeye başlamışlardı. İleri gelen askerlerden bazıları Sadrazam'a, "*Suyun gelişi yamandır. Hoyrat bahâdırlığı fâ'ide virmez. Belki hırka-i mübâreke ve sancak-ı şerîfe bir hatâ ola. Bari Dâvudpaşa Sarâyı'na yollayup kendünüz çiftliğinize teşrîf buyurun.*" demişlerse de buna, "*Bunları girü döndürmek uğur değildir.*" şeklinde karşılık veren Sadrazam'ı fikrinden döndürememişlerdir. Neticede bu seferi istemeyenlerin tüm şikâyetlerine karşın Sultan da Sadrazam'la birlikte bu olanlara kulak asmamış ve her ikisi de boş inanç olarak gördükleri bu söylentileri görmezden gelmişlerdi¹⁰⁶⁵. Çırpıcı Çayırı'nda yaşanan felaketlerden sonra Sadrazam, Edirne'ye geçmişti. Padişah da ondan sonra aralıklı zamanlar dâhilinde Çatalca, Yapağcı, Çorlu ve Karışdırın üzerinden avlanmak ve dinlenmek suretiyle 7 Kasım 1682'de Edirne'ye geldi¹⁰⁶⁶.

¹⁰⁶² John Stoye, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁰⁶³ *Târih-i Mehmed Giray*, s. 3.

¹⁰⁶⁴ Günümüzde Çırpıcı olarak bilinen bölge, İstanbul'da Zeytinburnu ilçesine bağlı olan bir mahalledir.

¹⁰⁶⁵ *Silahdâr Târihi I*, s. 760-761; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 37-38; Karl August Schimmer, *The Sieges of Vienna by the Turks*, s. 75.

¹⁰⁶⁶ *Silahdâr Târihi I*, s. 761.

3.2.3. Harp İlanı ve Seferberlik

Sadrazam yaptığı propaganda çalışmalarında başarılı olmuş ve ipleri eline almış görünüyordu. Öyle ki daha önce 1682 Nisan'ında başlayan ve Temmuz ayında İmre Tököli ile Budin Beylerbeyi Arnavud Uzun İbrahim Paşa arasında akdedilen ahitname onaylanmak üzere Sadrazam'a sunulmuştu¹⁰⁶⁷. Bu durumu iyi değerlendiren Kara Mustafa Paşa İstanbul'da 10 Ağustos 1682'de bu ahitnamenin kabulü niteliğinde bir berat hazırlanmasına ön ayak olmuş, Eylül ayının bitiminde sancak ve tuğla beraber Tököli'ye gönderilmesini sağlayarak onun Orta Macar Kralı ilan edilmesine fırsat tanımıştı¹⁰⁶⁸. Osmanlı padişahına sığınanları korumanın devlet geleneğinde önemli bir yeri olduğuna değinen 14 maddelik ahitname, Habsburg baskısı altında dinlerini serbest yaşamak isteyen ve Sultan'ın korumasını arayan Protestan Macarların bu isteğinin hangi şartlarda kabul edildiğine ve sürdürüleceğine ışık tutmaktadır¹⁰⁶⁹. Macar lider, Kurs Kralı olarak ilan edilmesinin ardından hamisi Osmanlı Devleti'ne olan sadakatine dikkat çekmek için mührüne şu sözleri yazdırmıştır:

“Mu ‘in-i Âl-i Osmânım itâ ‘at üzreyim emre
Kral-ı Orta Macarım ki nâmım Tökeli İmre”¹⁰⁷⁰

İmparator'un elçisi Caprara, Orta Macaristan üzerine bir sefer istemeyenlerin olduğu ortamdan faydalanacağını düşünmüştü. Ancak onun müzakere talebi, Sadrazam'ın savaşa olan isteği ve kabul edemeyeceği barış şartlarından dolayı sonuçsuz kalmıştı. Elçi Caprara 28 Aralık'ta Kara Mustafa Paşa'ya bin beş yüz altın parayla dolu bir gümüş vazo takdim etti. Sunduğu paraların her biri 12 Macar altın sikkesi ağırlığındaydı. Caprara, Sadrazam'a sefer hazırlıklarının imparatorunu telaşlandırdığını, fakat iki devlet arasındaki barışı yenilemek hususunda kendisinin tam yetkili kılındığını belirterek seferle ilgili dedikoduları umursamadığını dile getirdi. Buna karşılık Sadrazam Padişah'ın bu konudaki fikrini, onun İstanbul'a geri dönmesinden sonra haber vereceğini, aynı zamanda İmparator'un barış konusunda iyi niyet gösterisinde

¹⁰⁶⁷ Cevat Üstün, *a.g.e.*, s. 23.

¹⁰⁶⁸ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 65; John Stoye, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁰⁶⁹ Orta Macar Kralı olarak ilan edilen İmre Tököli'ye verilen Evâil-i Şaban 1093 (5-14 Ağustos 1682) tarihli ahitnamenin sureti için bk. BOA, A.{DVNS.NMH.d., 5/134, s. 347-352; BOA, C.HR., 81/4043; Ahmet Refik, *Türk Hizmetinde Kral Tököli İmre (1683-1705)*, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, İstanbul 1932, s. 8-10. Ahitnamenin sadeleştirilmiş metni için ayrıca bk. *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'dan Günümüze Türk Macar İlişkileri*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2016, s. 248-251; Ahmet Refik Altınay, *a.g.e.*, s. 21-22.

¹⁰⁷⁰ *Netayic ül-Vukuat*, s. 281; Ahmet Refik Altınay, *a.g.e.*, s. 22.

bulunması için Uyvar (Neuhasel) yakınlarında bulunan yetmiş küçük şehir, köy ve kasabayı kendilerine bırakması için acele etmesi gerektiğini ifade etmişti¹⁰⁷¹. Bunun yanında Caprara'nın önüne sürülen barış şartlarında başta Leopoldstadt olmak üzere, inşa edilen yeni kalelerin yıkılması, Uyvar civarındaki köylere ilişkin haracın alınması ve kaçak durumdaki esirler için tazminat istenmesi gibi talepler de geliyordu¹⁰⁷². Sadrazam'ın elçiden istekleri bunlarla sınırlı değildi. Sefer için harcanan masrafların da Avusturya tarafından karşılanmasını talep etti¹⁰⁷³. Şüphesiz tüm bu istekler, Avusturya üzerine sefere çıkmak isteyen Sadrazam için elçi Caprara'yı oyalamak ve bu doğrultuda sefer hazırlıkları için zaman kazanmak anlamına gelmekteydi.

Bu gelişmeler üzerine umutsuzluğa kapılan elçi Caprara, İmparator Leopold'ün kendisini mal veya toprak vermek için değil yalnızca barışı yenilemek amacıyla vazifelendirdiğini dile getirmiş, daha sonra Sadrazam'a yakınmalarda bulunmuştu. Hatta devrin şeyhülislamı Çatalcalı Ali Efendi'nin yanına giderek “*Şerî‘at-i Muhammedî üzre boğazına makrame takup, emân diyene kılıç olur mı? Üzerine sefer câ‘iz midir?*” diyerek seferden vazgeçilmesini istemiş; Şeyhülislam’dan bu girişimin meşru olmadığına dair fetva almaya çalışmış, ancak Sadrazam bu durumu umursamadığı gibi, elçinin sulh konusundaki ısrarlarından dolayı daha gururlu davranarak “*Yok elbette sefer itmedikce olmaz.*” deyip elçiyi göz hapsine aldirmıştı. Hatta müzakereleri abartılı bir şekilde nakleden Kırımli tarihçi Mehmed Giray, elçinin dövülerek divandan uzaklaştırıldığını kaydetmektedir¹⁰⁷⁴. Ancak çağdaş kaynaklar göz önüne alındığında, söz konusu hadisenin bu şekilde gerçekleştiğini söylemek pek mümkün görünmemektedir.

Anonim Osmanlı kroniğinde geçen ve Caprara'ya ait olduğu belirtilen bazı tavizkâr ifadelerle bakılırsa, Avusturya'nın kendisini savunabilecek durumda olmadığı ve aciz hâle düştüğü izlenimini uyandırmıştır. Israrla barış tesis etmeye çalışan Caprara'nın “*Bir iştir olmuş. Biz size emân diyelüm sulh bozuldukda bize ve size çok iş açılır bu işten fâriğ olun.*” şeklindeki sözleri Sadrazam Kara Mustafa Paşa nezdinde bir zayıflık işareti olarak algılanmıştır¹⁰⁷⁵. Bunun üzerine Sadrazam, Sultan IV.

¹⁰⁷¹ Guilleragues Kontu, *a.g.e.*, s. 17.

¹⁰⁷² Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 166.

¹⁰⁷³ *Silâhdâr Târihi I*, s. 758.

¹⁰⁷⁴ *Silâhdâr Târihi I*, s. 758; *Târih-i Mehmed Giray*, s. 3; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 438.

¹⁰⁷⁵ *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, s. 133.

Mehmed'den aldığı yetkiyle Yeniçeri Ağası Bekrî Mustafa Paşa'ya elçi Caprara'yı huzuruna almasını ve kendi tekliflerinin yeniden iletilmesini istemişti. Bunun üzerine Yeniçeri Ağası, 31 Aralık 1682 günü huzuruna gelen elçiye Raab'ın yani Yanıkkale'nin Osmanlı Devleti'ne geri verilmesi hâlinde barışın sağlanabileceğini ifade etmişti. Ancak elçi Caprara yetkisini de aşarak Yeniçeri Ağası'na, “*Kal'a kılıç ile dâhil-i kabza-i teshîre getirilür yohsa bundaki söz ile kal'a virilmez.*” diyerek savaşmadan kalenin teslim edilmesinin söz konusu olmayacağını dile getirmiştir. Hasan Esîrî ise elçinin sözlerini şöyle nakletmektedir: “*Biz emr Şer'in deriz, siz kılıç dersiniz. Geldiğinizde hangi kılıcın keskin olacağını Allah bilir.*”¹⁰⁷⁶. Daha sonra Bekrî Mustafa Paşa'nın da “*Peki öyle ise biz de memleketinize gideriz. Biz Türkler, şu ayağımızın bastığı yerlere hep kılıç kuvvetiyle geldik. Sulh kapısını ancak bizi hoşnut edenlere açabiliriz.*” demesi üzerine Caprara durumun ciddiyetini kavramış oldu. Avusturyalı elçinin ilerleyen günlerdeki çabaları da sonuç vermedi. Orta Macaristan üzerine tasarlanan seferin görüşülmesi için ileri gelen devlet erkânı bir araya geldi. Sadrazam Kara Mustafa Paşa, selimî kavuğu ve erkân kürkünü giymiş bir hâlde Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi'nin ardından toplantıya katıldı. Bir süre devam eden toplantıdan sonra Sultan'ın izniyle tuğların hazırlanıp dikilmesi kararlaştırıldı. Ardından devlet ricalinin önünde Fetih Suresi okundu. Hazırlanan iki tuğ dışarı çıkarılarak biri Sadrazam'a diğeri Şeyhülislam ile birlikte devlet erkânına teslim edildi. Tuğları dikmek için Babüssaade önüne gelindi. Şeyhülislam'ın sefer duasının ardından meydana 40 koyun kurban edildi ve savaş tuğları 21 Ocak 1683'te Babüssaade önünde Macaristan tarafına dikilerek harp resmen ilan edilmiş oldu. Hemen ardından meydana olanlar “*Yâ Rabb! Karîn-i feth ü zafer eyle!*” diyerek zafer dilediler¹⁰⁷⁷. Teşrifatçıbaşı'nın ifadesine göre, harp ilanını temsil eden savaş tuğlarının Babüssaade önüne dikilmesinden sonra padişah sarayında divan yapılması âdet olmadığı için o günkü divan Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın sarayında toplandı¹⁰⁷⁸.

İki taraf arasında savaşa giden bu süreci özetleyen Defterdar Sarı Mehmed Paşa ve Râşid Efendi, Sadrazam'ın Padişah'ı ikna etmesindeki çabasına özel vurgu

¹⁰⁷⁶ *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel*, s. 1386.

¹⁰⁷⁷ Anonim, *Vekâyi-i Beç*, TSMK, Revan Köşkü, Yer. Nu. 1310, vr. 5b-56; *Silahdâr Târîhi II*, s. 1; *Netayic ül-Vukuat*, s. 282; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 177; Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 167. Fındıklılı Mehmed Ağa'nın tuğların dikilmesine ilişkin verdiği tarih 21 Ocak 1683 iken; Râşid Efendi 6 Ağustos 1682, Dimitri Kantemir Hicri 1093 senesinin Şevval ayını kaydetmektedir. Bk. *Târîh-i Râşid I*, s. 231; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 37.

¹⁰⁷⁸ *Vekâyi-i Beç*, vr. 6b-7a.

yapmıştır. Onların deyimiyle Kara Mustafa Paşa, sefer konusunda Padişah'ı şevklendirmiş, Habsburgların sulh karşıtı faaliyetlerde bulunduklarını ispatlamak için büyük gayret göstermiş ve uzlaşma yanlısı olan Sultan'ın barışı görmezden gelerek savaş açmasını sağlamıştır¹⁰⁷⁹. Yine bazı Osmanlı tarihçileri, Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın emriyle Caprara'nın barış için sunduğu mektupların içeriğinin değiştirildiğini ve bundan etkilenen Padişah'ın savaşa ikna olduğunu yazmaktadır¹⁰⁸⁰. Görünen o ki, Kara Mustafa Paşa, Avusturya'ya savaş açılması hususunda propagandadan etkin bir şekilde faydalanmıştır. Nitekim Sultan IV. Mehmed'den Valide Sultan'a, ileri gelen devlet adamlarından ulemaya kadar önemli bir kesimin Habsburg üzerine düzenlenebilecek bir sefere dair düşüncelerini yeniden şekillendirmiş, Avusturya üzerine sefer kararının çıkmasında en etkin rolü oynamıştır¹⁰⁸¹. Üstelik Macar topraklarına yeni bir sefer yapılacağı konusunda kehanette bulunan Venedik balyosunu haklı çıkarmıştır¹⁰⁸².

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Sultan IV. Mehmed ve devlet erkânını Avusturya'ya karşı bir savaşa ikna ettikten sonra aynı titizlikle sefer hazırlıklarını başlattı. Osmanlı Devleti, bu süreçte sefer ihtiyaçlarını kendi iç kaynaklarından karşıladı. Devlet hazinesinin iyi olduğu bir dönemde, böylesine büyük bir harekât için gerekli adımlar neredeyse eksiksiz bir şekilde atıldı. Bu sefer özelinde; personel, iâşe, ikmal ve ulaşım gibi lojistik hazırlıkları ele alan detaylı bir çalışmadan¹⁰⁸³, Osmanlı Devleti'nin Avusturya üzerine çıktığı sefer için oldukça iyi bir hazırlığa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin savaş hazırlığıyla ilgili Fındıklılı Mehmed Ağa, Rumeli ve Anadolu'da bulunan bütün yetkililere gönderilen emirlerde, askerî birlikleriyle baharda Belgrad'da hazır olmalarının istendiğini kaydetmektedir¹⁰⁸⁴. Aynı

¹⁰⁷⁹ *Zübde-i Vekayiât*, s. 135; *Târîh-i Râşid I*, s. 231.

¹⁰⁸⁰ *Îsâ-zâde Târîhi*, s. 186; *Zeyl-i Şakâ'ik*, s. 902.

¹⁰⁸¹ Karl August Schimmer, *a.g.e.*, s. 74.

¹⁰⁸² Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 165.

¹⁰⁸³ Yukarıda söz edilen araştırma, Meryem Kaçan Erdoğan tarafından 2001 yılında hazırlanmış doktora tezidir. Erdoğan, bu çalışmasında, 1683 Viyana Kuşatması'nın askerî ve siyasî faaliyetlerinin ötesinde, sefere çıkan Osmanlı ordusunun iâşe, ikmal ve geri kalan lojistik faaliyetlerini incelemiştir. Geniş bilgi için bk. Meryem Kaçan Erdoğan, "II. Viyana Kuşatması", YDT, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 2001. Ordunun iâşe ihtiyacının bir kısmı da Rumeli bölgesinin önemli idarî merkezlerinden birisi olan Manastır şehrinden karşılanmıştır. Bu konuda hazırlanmış bir inceleme için bk. Faruk Söylemez-Hülya Gözcü, "II. Viyana Seferi'nin Manastır'daki Lojistiği", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20, S. 3, (2021), s. 1449-1462.

¹⁰⁸⁴ *Silahdâr Târîhi II*, s. 1. Ayrıca bk. Jeremias Cacavelas, *a.g.e.*, s. 49-51; John Stoye, *a.g.e.*, s. 21. Yine seferde yararlanmak üzere Anadolu ve Rumeli'nin değişik bölgelerinden 500 nefer lağımçı, 70 nefer

şekilde Kırım Hanı Murad Giray'a da haber yollanarak ordusuyla birlikte sefere davet edildiği görülmektedir¹⁰⁸⁵.

İstanbul'da başlayan sefer hazırlıkları Sultan IV. Mehmed'in ve Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın Edirne'ye geçmesinin ardından burada devam etti. Hazırlıklar sürerken sefere yönelik propaganda faaliyetlerinin devam ettiği göze çarpmaktadır. Örneğin Teşrifatçıbaşı, 12 Mart 1683 tarihli kaydında, Padişah ve Sadrazam ile birlikte ileri gelen devlet erkânının Cuma namazını Edirne'de Sultan Selim Camii'nde kıldığını ve ardından yaşanan gelişmeleri ayrıntılarıyla kaydetmektedir. Buna göre Padişah, namazın ardından kendisine ayrılan yere geçmiş, Sadrazam da arkasını mihraba vermiş bir vaziyette duruyordu. Sadrazam'ın sağ tarafında rütbeli vezirler, Nişancı, Defterdar ve Reisülküttab bulunurken, sol tarafında Şeyhülislam, Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri, medrese hocaları ile dinî zümreden bazı kesimler yer alıyordu. Bu esnada Şeyh Vâni Mehmed Efendi kürsüden gaza ve cihada yönelik sözler sarf etmekte, yeri geldikçe bu minvalde âyet, hadis ve kıssalardan bahsederek karşısındaki güruhu manevî bakımdan sefere hazırlamaktaydı. Teşrifatçıbaşı, insanları telkinlerle savaşa hazırlama konusunda onun hatiplik yeteneğine dikkat çekmekte, verdiği hutbeden dolayı insanların oldukça fazla etkilendiğini kaydetmektedir¹⁰⁸⁶.

Hazırlıklar sürerken, padişah otağı 15 Mart 1683'te Mamak Köşkü önünde bulunan Kabak Meydanı'na kuruldu. Daha önceden Babüssaade önüne dikilmiş savaş tuğları merasimle buradan alınarak yeni kurulan otağın önüne nakledildi. Bu esnada Saraçhane Kasrı'nda bulunan Padişah, Sadrazam'ın kapı halkı ve askerlerinin alay gösterisini buradan takip etti. Alay gösterisi yapan kapı halkının içerisinde Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın iki oğlu da bulunuyordu. Padişah, âdet olduğu üzere, iktidarını temsil eden sadrazamına bir sonraki gün mükemmel bir pusat ve donanmış bir at gönderdi. Gelen hediyeleri ağırbaşlılıkla kabul eden Sadrazam¹⁰⁸⁷, hediyeleri getiren

marangoz ve su yollarının denetimi ve dağıtılmasıyla ilgilenecek 40 su yolcusunun hazırlanması emredilmiştir. 15 Zilkade 1093 (15 Kasım 1682) tarihli hüküm için bk. BOA, *İE.AS.*, 4/303, 1.

¹⁰⁸⁵ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 13b.

¹⁰⁸⁶ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 14a.

¹⁰⁸⁷ Osmanlı padişahları zaman zaman iyi niyetlerinin bir göstergesi olarak mutlak otoritelerini temsil eden sadrazamlarına çeşitli hediyeler vermişlerdir. Buna benzer şekilde, padişahlara bağlılıklarını ve muhabbetlerini göstermek isteyen sadrazamlar da değişik vesilelerle pişkeşler sunmuşlardır. Bu bağlamda, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Sultan IV. Mehmed ile hediyeleşmesini ele alan bir inceleme için bk. Fatma Ünyay Açıkgöz, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın IV. Mehmet'e Sunduğu Hediyeler", *III. Uluslararası Geçmişten Günümüze Merzifon ve Amasya Yöresi Sempozyumu (08-10 Ekim 2015 Merzifon)*, Asım Çoban-Hasan Babacan-Mustafa Çolak-İbrahim Serbestoğlu-Ahmet Sağlam (ed.), Edge Akademi, Amasya 2015, s. 83-87.

Mirâhûr Süleyman Ağa'ya hilat giydirip, adamlarına bahşişler dağıttı. Ardından Kabak Meydanı'na geçen Kara Mustafa Paşa burada Sultan ile buluştu. Alay Köşkü'nden orduyu izleyen Padişah, çok sayıda iki direkli ve kırmızı kumaştan çadır görünce, bu türden çadırları kurmak için geçmişten bu yana kimlerin izinli olduğunun araştırılmasını istedi. Onun bu fermanı üzerine teşrifat defterlerine başvuruldu. Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa döneminde uygulandığı tespit edilen bu uygulama için izinli olan devlet adamlarının tek tek teşrifat defterine kayıtlı olduğu anlaşılmıştır. Sadrazam da bu durumu doğrudan kanıtlı Padişah'a sunmuştur. Daha sonra Padişah, teşrifat defterinde adı geçen devlet adamlarının dışında bu tarzda çadırların kurulmasını yasaklamıştır. Bu hususta tereddüt eden Kızılbaş İshak Efendi'ye Padişah tarafından sözlü olarak izin verilmiş ve Türkmen obası bu yasaktan muaf tutulmuştur. Bununla birlikte, ordugâhında kırmızı kumaşla örtülmüş koçu¹⁰⁸⁸ görmek istemediğini belirten Sultan, bunların beyaz veya mavi renkte kumaşlarla örtülmesini istemiştir. Ayrıca rahatsızlığı bulunmayan kişilerin de koçu kullanmamalarını emretmiştir¹⁰⁸⁹.

Osmanlı ordusu Edirne'de toparlanmaya devam ederken sonradan orduya katılan askerî birlikler gelmeye devam etmekteydi. İstanbul'dan hareket eden Dergâh-ı Âli cebeci ve topçu birliği 20 Mart'ta alay gösterip kendilerine ayrılan yere geçtiler¹⁰⁹⁰.

Ordunun sefere eksiksiz bir şekilde hazırlanabilmesi için tedbir alınması gereken önemli bir husus da iaşe ve ikmal meselesiydi. Çıkılan seferlerde levazımatın nakliyatı için donanmanın da yardımına ihtiyaç duyuluyordu. Tuna Nehri'nde seyrüseferde kullanılabilmesi ve donanmaya katılabilmesi için seferin planlandığı bahar mevsimine kadar 60 parça geminin hazırlanması istenmişti¹⁰⁹¹. Osmanlı Devleti'nin savaş hazırlıklarını yakından izleyen Fransız elçi Guilleragues bu konuda önemli ayrıntılar

¹⁰⁸⁸ Koçu, dört tekerlekli, üstü oda gibi kapalı binek arabasıdır.

¹⁰⁸⁹ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 15b-16b; *Silahdâr Târihi II*, s. 3.

¹⁰⁹⁰ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 19a; *Silahdâr Târihi II*, s. 4.

¹⁰⁹¹ Söz konusu gemilerin yapımı için görevlendirilen Kaftancı Hüseyin Ağa'dan istenilen gemilerin boyutlarıyla birlikte yapımı için gerekli olan malzeme ve tahmini tutarın ayrıntılı bir şekilde bildirilmesi istenmiştir. Buna göre, Hüseyin Ağa tarafından hazırlanacak olan ve 50 asker taşıyabilecek büyüklükte olması istenen 60 şaykanın her birinin uzunluğunun 40 zira, genişliğinin ise dört zira olacağı belirtilmiştir. "*Fermân buyurulduğu üzere sefer-i hümayûn-ı nusret-makrûn için binâ olunacak altmış kut'a şaykanın her biri ne mikdâr akçe ile hâsıl olur, tahmîn ve keşf olunmak için emr-i şerîf ile Hüseyin Ağa kulları ta'yîn buyurulup her bir şaykanın tûlu kırk zirâ' ve arzı dört zirâ' olmak üzere her biri keraste ve mesâmîr ve sâir âlât ve mühimmâtı ile muhammen tahmîni ve cümleinin ittifâkı üzere üç yüz otuz guraşa hâsıl olacağı ma'rûzâtıyla defter olunup Belgrad kâdısı dâ'ileri arz ider. Bu sûretde altmış kut'a şayka otuz dokuz kise ile üç yüz guraşa hâsıl olur...*" Merkez ile Belgrad Kadısı Mehmed Efendi arasında gerçekleşen ve burada bir kısma yer verilen yazışmalar, üretilmesi istenen gemilerin hazırlık süreci hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. BOA, *İE.BH.*, 1/91.

sunmaktadır. Fransa Kralı XIV. Louis'ye yolladığı mektupta, barış umutlarını yitirmeyen Caprara'nın Viyana'dan gönderilen yeni talimatları Osmanlı hükümetine bildirme çabalarının sonuçsuz kaldığını, Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın kendisiyle görüşmek isteyen Habsburg elçisini oyaladığını ve küçümsediğini yazmaktadır. Bununla birlikte, sefer hazırlıklarını başlatan Sadrazam'ın Padişah'ın Tuna Nehri'nde dolaşabilmesi için kayıklar hazırlattığını, bu amaçla Belgrad'a dülgerler yolladığını ve savaş hazırlıklarının 4 Nisan'a yetiştirilmesi için emirler dağıttığını bildirmektedir¹⁰⁹².

3.3. SEFER YÜRÜYÜŞÜ

3.3.1. Osmanlı Ordusunun Edirne'den Hareketi

Padişah ve ordusu yola çıkmadan önce sefer için gerekli hazırlıklar Edirne'de tamamlanmış vaziyetteydi. Orta Macaristan üzerine düzenlenecek harekâtın başlangıç noktası yine burasıydı. Öncelikle yeniçeri ocağı 30 Mart 1683'te harekete geçmişti. Ertesi gün onların arkasından savaş tuğları Kemalçayırı'na gönderildi. Sultan IV. Mehmed yönetimindeki Osmanlı ordusu, 1 Nisan 1683 günü yola çıktı. Sefer güzergâhında uğranan ilk menzil Kemal Çayırı'ydı. Aynı gün Edirne kaymakamı beşinci vezir Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa Yonca Çeşmesi'ne kadar orduya eşlik etmiş ve kendisine bir kürk giydirildikten sonra geri dönmüştü¹⁰⁹³.

Yürüyüşünü sürdüren Osmanlı ordusu, 7 Nisan 1683'te Papaslı'ya gelmişti. Buraya gelinceye kadar pis sular içinden geçmek zorunda kalan askerler epey zahmet çektikten sonra kirlenen kıyafetlerini yıkayıp temizlenmek zorunda kalmıştı. Silahdar Şahin Mustafa Ağa, henüz çadırları kurulmadığı için Enderun halkının açıkta kaldığını Padişah'a bildirmiş, develerin iyisinin vezirlere ve kâtiplere, en fena hâlde olanların efendisinin hizmetine verildiğini söylemişti. Bahsettiği kötü develerin yollarda yıkılıp balçık içinde kaldığından söz etmiş, bu sebeple Padişah'ın maiyetinin çadırlarda kalamadığını ifade etmişti. Sultan IV. Mehmed'in anlatılan hadiseye oldukça hiddetlendiğini işiten Sadrazam Kara Mustafa Paşa, vezir ve âyan takımından devlet adamlarının çadırlarının ellerinden alınarak Enderun halkına teslim edilmesini

¹⁰⁹² Guilleragues Kontu, *a.g.e.*, s. 119-120.

¹⁰⁹³ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 20a; *Silâhdâr Târihi II*, s. 5; *Zeyl-i Şakâ'ik*, s. 900; *Târîh-i Râşid I*, s. 234; *Zübde-i Vekâyât*, s. 139. Osmanlı tarihlerinde ordunun Edirne'den Belgrad'a hareket ettiği tarih 1 Nisan 1683 olarak belirtilmektedir. Bu hususta Croix, ordunun Edirne'den ayrılış tarihini 15 Nisan 1683 olarak naklederken; Kantemir bu tarihi 25 Nisan 1683 olarak vermektedir. De La Croix, *An Account of the Turks...*, s. 168; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 38.

emretmiş, ortalıkta özenle hazırlanmış ne kadar çadır var ise yıkılmasını buyurmuştur¹⁰⁹⁴.

Bir sonraki gün Filibe'ye geçildi ve burada üç gün ikamet edilmesi kararlaştırıldı. Yürüyüş sırasında izdihama yol açmaması için ağırlıkların Belgrad'a varıncaya kadar arabalarla önden gönderilmesi emredildi. Bu arada Kaşav'dan yollanan Macar elçiler 10 Nisan'da Sadrazam'la bir araya gelerek efendileri İmre Tököli tarafından hazırlanmış bir savaş planını ona sundular. Ardından Merzifonlu tarafından Tököli'nin temsilcilerine bir kaftan giydirildi¹⁰⁹⁵.

13 Nisan 1683'te Saruhanlı menziline gelen ordu, bölgede yer alan dar ve küçük bir köprüyü geçerken oldukça güç duruma düşmüştü. Sadrazam ile birlikte civarda avlanmak isteyen Sultan IV. Mehmed yaşanan sıkıntılara bizzat tanık olmuştu. Edirne'den Belgrad'a kadar köprülerin onarımı, genişletilmesi ve ihtiyaç hâlinde çifte köprü inşa etmesi için görevlendirilen Silahdar Kethüdası Halil Ağa'nın ihmali bu sıkıntının meydana gelmesine sebep olmuştu. Otağına güçlkle geçebilen Padişah, "*Ben köprüleri her lüzûmı olan yerlerde ikişer üçer aded binâ olunmasını fermân itmişdim. Elbette nezâret iden katl olunsun.*" diyerek suçlunun cezalandırılmasını istemişti. Olayı aktaranlardan birisi olan Fındıklılı Mehmed Ağa, Padişah'ın bu emrinin Sadrazam tarafından öğrenildiğinde, Halil Ağa'nın firar etmesi için fırsat tanıdığına işaret etmektedir. Bununla birlikte, Sadrazam'ın olaydan habersizmiş gibi davranarak hadisenin içyüzünü öğrenmek için çavuşlar tayin ettiğini kaydetmektedir. Onun firarından sonra köprülerle ilgilenme vazifesi Kamanîçe muhafızı olan Abdurrahman Paşa'nın kapı kethüdası Ali Ağa'ya verildi¹⁰⁹⁶.

1683 Nisanı'nın başında Edirne'den hareket eden Osmanlı ordusu 3 Mayıs 1683'te Belgrad'a vardı¹⁰⁹⁷. Bu şehir, Osmanlı Devleti'nin Macaristan'a açılan kapısı konumundaydı. Sefer zamanlarında Belgrad, ordunun uzun süre konakladığı şehirlerin başında geliyordu. Ordunun buraya gelmesinden sonra bazı birlikler Zemun Sahrası'na gönderildi. Ordunun ihtiyaç duyduğu zahire ve savaş malzemeleri de Sava Nehri'ndeki gemilere yüklenerek Budin'e yollandı. Sultan IV. Mehmed ve Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, 5 Mayıs'ta Belgrad Kalesi'nde tertip edilen ziyafette buluştular.

¹⁰⁹⁴ *Silahdâr Târîhi II*, s. 6.

¹⁰⁹⁵ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 21a-22a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 6-7; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 360-361.

¹⁰⁹⁶ *Silahdâr Târîhi II*, s. 7-8; *Vekâyi'-i Beç*, vr. 22b.

¹⁰⁹⁷ *Silahdâr Târîhi II*, s. 9; *Vekâyi'-i Beç*, vr. 25a; *Târîh-i Râşid I*, s. 234; *Zübde-i Vekayiât*, s. 139; *Zeyl-i Şakâ'ik*, s. 900.

Daha sonra ikisi birlikte iskeleye indi. Sultan'ın emri üzerine hazırlanan kayıklar, ordunun yola çıkmasından önce sipariş edilen 60 şayka içerisinde yer almaktaydılar. Sultan ve Sadrazam, hazırlanan bu gemileri bir süre yerinde denetleyip geri döndüler. Sultan, aynı gün içinde sipah alayında dikkatini çeken bir kır atın bedeliyle satın alınması için Mirâhûr Süleyman Ağa'yı Sadrazam'a gönderdi. Merzifonlu da Sultan'ın çekici bulduğu bu kır atı sahibinden rızasıyla satın alarak efendisine teslim etti¹⁰⁹⁸.

Belgrad'a gelen ve İmre Tököli'nin adamları ile son üç yıllık vergilerini getiren Ragusalı temsilciler, 7 Mayıs'ta huzura kabul edildiler. Resmî bir tören içinde gerçekleşen bu görüşmede, önce Orta Macar Kralı ilan edilen Tököli'nin temsilcileri yer aldı. Osmanlı sultanı ve sadrazamıyla yaptıkları soru-cevap faslının ardından huzurdan ayrıldılar. İttifak arayışı içerisinde olan Avusturya'nın Lehistan'la bir antlaşma imzaladığı bilgisi bu esnada öğrenildi. Macar temsilciler, bu ziyaretlerinde Sultan IV. Mehmed'e 5.000 altın, Sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya 1.000 altın sunmuşlardı. Ragusalı elçi, Tököli'nin adamlarının kabulünden sonra huzura alınmış ve hediyelerini vermişti¹⁰⁹⁹.

Ordunun başında bulunan Sultan IV. Mehmed Belgrad'dan ilerisine devam etmedi. Bundan önce, Çehrin Seferi'nde olduğu gibi, serdarlık Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya emanet edilecekti. Sultan'ın orduyla birlikte Belgrad'a kadar gelmesi manevî bakımdan askerlere güç katıyordu; hatta düşman ordusu karşısında çekinmeyen askerler Viyana hükümetinin ittifak arayışlarını işittiklerinde “*İsterse bütün Hristiyanlık aleyhimize ittifak etsin. Biz kimseden korkmayız.*” diyorlardı¹¹⁰⁰. Sultan'ın ordunun yönetimini Sadrazam'a devretmesi büyük bir merasimle gerçekleştirildi. Daha önceden Zemun Sahrası'na gönderilen kapıkulu askerlerinin de alay gösterisinde bulunmaları için dönmeleri emredildi. Alayda bulunan tüm birlikler dikkat çeken bir uyum içerisinde merasimin gerçekleşmesini bekliyorlardı. Sadrazam, huzura çıkmadan önce kendisine ayrılmış özel çadıra yöneldi. Giydiği selimî kavuğu, erkân kürkü, şalvar pantolonu, tirkeşi ve çerkesî fularıyla tüm dikkatleri üzerine çekmekteydi. Gümüş eyerle donatılmış atı üzerinde çadırın önüne geldi. Sultan'ın adamları tarafından bu çadıra davet edilerek gerçekleştirilen merasime özel olarak hediye edilen kıyafet ve silahları kuşandı. Ardından huzura kabul edilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa,

¹⁰⁹⁸ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 25b; *Silâhdâr Târîhi II*, s. 9-10.

¹⁰⁹⁹ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 25b-26b; *Silâhdâr Târîhi II*, s. 10-11; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 361.

¹¹⁰⁰ Ahmet Refik Altınay, *a.g.e.*, s. 25.

Sultan'ın önünde yer öptükten sonra ayağa kalkıp el bağladı. Otağında Sadrazam'ı karşılayan Sultan'ın tahtının bir yanında Şehzade Mustafa ve diğer yanında Şehzade Ahmed bulunuyordu. Otağdaki görevlilerin yanı sıra Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi ve Şeyh Vânî Mehmed Efendi de huzura davet edilenler arasındaydı. İki din adamı Sultan'ın elini öptükten sonra Şeyhülislam, Sadrazam'ın hemen yanına geçmişti. İkisine de birer kürk giydirildi. Kısa bir konuşmadan sonra Sultan'ın işaret etmesi üzerine hazinedarbaşı Sadrazam'ın selimî kavuğunun sağ tarafına, tülbend ağası da sol tarafına birer mücevher top sorguç taktılar. Bundan sonra Sultan, Sancak-ı Şerif'i bizzat alıp öptükten sonra önünde tekrar yer öpen Sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya uzatıp, “*Sancak-ı Şerîfî sana ve seni Bârî ta‘âlâ’ya emânet eyledim. Hâfız ve nâsırın olsun.*” diyerek ordunun idaresini ona emanet ettiğini beyan etti. Sadrazam, Sancak-ı Şerif'i büyük bir tevazuyla alıp omzuna yerleştirdi. Şeyh Vânî Mehmed Efendi'nin fetih duasının ardından selam vererek dışarı çıktı, ardından sipah ve silahtar ağası Sancak-ı Şerif'i ondan alarak imamına teslim etti. Bundan sonra Sadrazam ileri gelen devlet ricalinin tebriklerini otağında kabul etti. Aynı gün ikindi vaktinde Sultan tarafından gönderilen Mîrâhûr Sarı Süleyman Ağa, yanında getirdiği Kâbe anahtarını uğur getirmesi için Merzifonlu'ya verdi¹¹⁰¹.

Sultan IV. Mehmed, ordunun yönetimini Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya bıraktıktan sonra yola çıkmadan son kez görüşmek ve vedalaşmak için 22 Mayıs günü onu ziyaret edip birlikte yemek yediler. Sadrazam'ın hediyelerini arz etmesinin ardından ona ve adamlarına birer kürk giydirildi. Daha sonra Sultan, Merzifonlu'yu Allah'a ısmarlayarak sandalına binip otağına döndü. Serdar-ı Ekrem Kara Mustafa Paşa idaresindeki Osmanlı ordusu 24 Mayıs'ta Belgrad'dan ayrılarak Zemun Sahrası'na doğru hareket etti. Bu yürüyüş esnasında Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi ve Rikâb-Hümâyûn Kaymakamı Kara İbrahim Paşa yemek molasına kadar ona eşlik ettiler. Bir buçuk saat süren bu birliktelikten sonra onlar da Sadrazam ile vedalaşarak Belgrad'a döndüler. Ordunun yürüyüşe devam ettiğini aktaran Teşrifatçıbaşı, bu sırada

¹¹⁰¹ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 27a-29a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 12-14; De La Croix, *An Account of the Turks...*, s. 170-171. Râşid Efendi, serdarlığın Sadrazam'a veriliş tarihini 12 Mayıs 1683 olarak kaydetmektedir. *Târîh-i Râşid I*, s. 234. Sultan'ın Belgrad'da kalmak suretiyle serdarlığı Kara Mustafa Paşa'ya bırakması hakkında ayrıca bk. *Zübde-i Vekayîât*, s. 140; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 39; Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 167; Andrew Wheatcroft, *Kapıdaki Düşman, Habsburglar ile Osmanlıların Avrupa Mücadelesi*, Neşenur Domaniç (çev.), Doğan Kitap, İstanbul 2012, s. 129; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, s. 253-254. Kâbe anahtarının tesliminin önemi hakkında bk. Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 157-159.

sadrazamların giydiği kallavi kavuğu, erkân kürkü, tirkeşi, şalvarı ve fularıyla at sırtında hareket eden Merzifonlu'nun dikkatleri üzerine çektiğini kaydetmektedir¹¹⁰².

Belgrad'dan ayrılan Osmanlı ordusunun hedefi Yanıkkale ve Komoron kaleleriydi. Serdarlık devredildikten sonra artık ordunun tek hâkimi Padişah yerine Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ydı. Harekâtın bütün kontrolü ona bırakılmıştı. Serdar-ı ekrem idaresindeki ordu 2 Haziran'da Ösek'e ulaştı¹¹⁰³. Kara Mustafa Paşa'nın Drava Nehri üzerinde tamamlanmasını emrettiği köprü'nün bitmesi ve geride kalan askerlerin ordugâha gelmesi süresince 12 gün Ösek'te konaklandı. Bu süre zarfında Merzifonlu, kendisine alay gösterisi sunan askerlerini önceden olduğu gibi dikkat çekici kıyafetleri ve kuşandığı silahlarıyla selamladı. Yine burada onun nezaretinde askerlere ulufe dağıtımı yapıldı. Bu arada Sadrazam, Habsburg elçisi Caprara'yı da orduyla birlikte Ösek'e getirmişti¹¹⁰⁴. 7 Haziran'da huzura çıkmasına izin verilen elçi, ülkesine dönmek için izin istemiş, kısa süreli bir konuşmadan sonra gözetim altında bulunmak kaydıyla Budin'e gitmesine izin verilmişti. Yapılan görüşmede elçiye hilat giydirilmediğine vurgu yapan Teşrifatçıbaşı, bu muamelenin sebebini şu cümleyle izah etmektedir. “*Bu makûle sefer olan kral ilçisine izin virildikde hil'at giydirilmez. Zîrâ vaktinize hâzır olun dimekdir.*”¹¹⁰⁵.

Merzifonlu, Avusturya Savaş Konseyi Başkanı Herman von Baden tarafından kendisine yollanan 11 Mayıs 1683 tarihli mektuba henüz bir cevap vermemişti. Baden'in mektubu, iki taraf arasında olası bir savaşın engellemesi için kaleme alınmıştı. Sadrazam Caprara'yla yaptığı görüşmede Hermann von Baden'e hitaben yazılmış mektubu ona teslim etti. Görüşmeyi aktaran Hammer, Caprara'ya teslim edilecek mektubun Sadrazam tarafından Reisülkütab Mustafa Efendi'ye, onun aracılığıyla da elçinin sekreteri Benaglia'ya teslim edildiğini bildirmektedir. Caprara, bu görüşmeden beş gün sonra 12 Haziran'da Budin'e doğru yola çıktı. Kırmızı atlastan yapılmış bir kese içinde ona teslim edilen mektup, Merzifonlu'nun gurur ve haşmetini temsil ediyordu. Caprara'nın güvenli bir şekilde salıverileceğini belirten mektupta, Avusturya'nın barışa

¹¹⁰² *Vekâyi'-i Beç*, vr. 31b-32a; *Silahdâr Târihi II*, s. 17.

¹¹⁰³ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 33a; *Silahdâr Târihi II*, s. 19; *Târih-i Râşid I*, s. 235; *Zübde-i Vekayiât*, s. 140-141. Îsâ-zâde, ordunun Ösek'e varış tarihini 3 Haziran 1683 olarak zikretmektedir. *Îsâ-zâde Târihi*, s. 179. Ordunun Ösek'te konakladığı süre boyunca yaşanan gelişmeler için ayrıca bk. Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s.162-166.

¹¹⁰⁴ Orduyla birlikte sefere götürülen Avusturya elçisi Caprara'nın günlük iaşe ihtiyacı devlet hazinesinden karşılanmaktaydı. BOA, AE.SMMD.IV, 25/2784, 1.

¹¹⁰⁵ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 34b; *Silahdâr Târihi II*, s. 20.

muhalif hareket ettiği, sulhun uzatılması için önerilen teklifleri kabul etmediği ve Osmanlı Devleti'ne dostane bir tavır sergilemediği belirtilmişti. Bununla birlikte, kendisine sığınan mazlumlara sahip çıkmanın Osmanlı sultanının geleneğinden olduğunu ifade eden Sadrazam, “*Bundan sonra Hâliki arzu semanın iradeti aliyesinde olan suveri hayrû şer her ne ise zuhur eder.*” sözleriyle mektubuna son vererek işin akıbetinin yüce yaratıcının takdirinde olduğunu altını çizmişti¹¹⁰⁶. Öte yandan Sadrazam, Caprara'ya bütün yaşayıp gördüklerini Viyana'ya iletebileceğini uygun bir dille söylemişti¹¹⁰⁷.

Habsburg elçisi Caprara'yla yapılan görüşmeden üç gün sonra, Merzifonlu'nun gayretleriyle Orta Macar Kralı ilan edilen İmre Tököli 10 Haziran'da Ösek'teki ordugâha geldi. Onu karşılamak ve Sadrazam'ın huzuruna getirmek için divan tercümanı Mavrokordato'yla birlikte çok sayıda adam yollandı. Tököli, büyük bir merasim eşliğinde 20 adamıyla birlikte Sadrazam'la buluşacağı çadıra geldi. Sofa üzerinde kendisine ayrılan iskemleye oturdu. Hamisinin içeri girdiğini gören Tököli, hürmet gösterisinde bulunmak için ayağa kalkarak Sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya doğru yöneldi ve eteğini öpüp saygılarını arz etti. Ardından iskemlesinin yanına çekilerek ayakta bekledi. Sadrazam'ın kendisini muhabbetle karşılayıp “*Hoş geldin, otur.*” demesinin ardından saygıdan ötürü iskemlesine yine oturmadı. Tekrar etek öptükten ve yeni oturma teklifinden sonra yerine geçti. Oturur oturmaz elini dudaklarına ve başına götürerek minnettarlığını gösterdi. Kendisiyle sohbet eden Merzifonlu'yu can kulağıyla dinledi. Sadrazam'ın konuşması esnasında sadakatini göstermek isteyen Tököli, yeniden ayağa kalkarak sözünü bitirmesini bekledi. Sadrazam'ın konuşması bitince gidip tekrar eteğini öptü ve oturmak için geri iskemlesine yöneldi. Kahve, şerbet ve tutsü eşliğinde süren soru-cevap faslından sonra Tököli ve bazı adamlarına hilat giydirildi. Hediye takdiminden sonra saygılarını sunan Tököli, Sadrazam'ın adamları eşliğinde huzurdan ayrılarak kendisi için hazırlanan çadırına geçti. Sadrazam'ın tavırlarından söz eden Hammer, onun bu şekilde davranmakla Mohaç zaferinden sonra Kanunî'nin Janos Zapolya'ya, Estergon zaferinden sonra Lala Mehmed Paşa'nın Istvan Bocskai'ye gösterdiği muameleyi taklit ettiğini kaydetmektedir. Bu görüşmeden iki gün sonra yeniden huzura çıkan Tököli, bu kez üç saat boyunca Sadrazam ile baş başa sefer işlerini görüştü. Görüşmeyi aktaran Fındıklılı Mehmed Ağa, Teşrifatçıbaşı'nın

¹¹⁰⁶ Cevat Üstün, *a.g.e.*, s. 29-30; John Stoye, *a.g.e.*, s. 56; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 361-362.

¹¹⁰⁷ De La Croix, *An Account of the Turks...*, s. 173; John Stoye, *a.g.e.*, s. 56.

anlattıklarına eklemeye yaparak ikili arasında geçen konuşmada Sadrazam'ın Tököli'yi Viyana'nın başına kral olarak geçirmeyi planladığını, şimdilik Pojon Kalesi'nin fethiyle görevlendirdiğini kaydetmektedir. Ösek'te Kara Mustafa Paşa ile İmre Tököli arasında görüşmeler sürerken 13 Haziran'da Serdar İbrahim Paşa'nın yolladığı bir haberciden Uyvar'a yardım geleceğini duyan düşman birliklerinin kuşatmayı kaldırarak geri çekildiği öğrenilmişti. Bu sevindirici haberin ertesi günü Tököli, Kara Mustafa Paşa'ya birbirinden kıymetli hediyeler yollamak suretiyle sadakatini gösterdi. Bu arada Osmanlı birlikleri peyderpey Ösek'ten ayrılarak yürüyüşe devam etmekteydi. Sadrazam Kara Mustafa Paşa ve Ösek'te kalan birlikler de 15 Haziran'da buradan ayrılarak Varda'ya geçti. Merzifonlu, önceki ulufe taksimine yetişemeyen askerlerin maaşlarını burada dağıttırdı. Atına binip orduyu dolaştığı esnada kendisini kızdıran bir hadiseyle karşılaştı. Askerleri arasında gezerken bir Mısırlının bölge halkının tarlasında davarını otlattığını ve aynı tarladan davarına mal yükleyip yoluna devam ettiğini görmüştü. Buna kayıtsız kalamayan Sadrazam, halkın malını gasp ettiğini düşündüğü bu adamı yakalattı ve ibretiâlem için idam ettirdi¹¹⁰⁸.

Sadrazam'la birlikte iki gün Varda'da konaklayan Osmanlı ordusu 17 Haziran'da Pernevar menziline geldi. İmre Tököli, Merzifonlu'yla vedalaşmak için onu burada ziyaret etti. Bundan iki gün sonra Tököli aracılığıyla civardaki bölgelere “*Şevketlü Pâdişâh-ı İslâm'a inkiyâd iderseniz, rağbet-i kabûl ile emîn u sâlim oturursuz, ve illâ sizi cümle kırdırırım!*” gibi Osmanlı padişahına itaate davet mektupları gönderildi¹¹⁰⁹. Bu doğrultuda Şopron ahalisine yollanan mektup gerek üslup gerekse Merzifonlu Kara Paşa'nın hırsını yansıtmaması bakımından özel bir öneme sahiptir. Serdar-ı Ekrem Kara Mustafa Paşa tarafından bizzat mühürlenerek Şopron halkına gönderilen ve Tököli'ye itaat çağrısında bulunan mektupta, Osmanlı Padişahı'nın hizmetine giren İmre Tököli'nin Orta Macar Kralı olarak tanındığı hatırlatılmakta, ardından sefere çıkmalarının sebebi izah edilmektedir. Buna göre, Orta Macar topraklarına nizam verilmesini isteyen halkın talebini yerine getirmek ve Osmanlı Devleti'yle aralarındaki barışa muhalif davranan Avusturya topraklarını işgal etmek temel sebepler olarak gösterilmektedir. Şopron halkının Tököli'nin krallığını tanınması hâlinde can ve mallarının bağışlanacağını belirten mektup, onları Osmanlı Devleti'nin himayesi altında

¹¹⁰⁸ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 35a-38a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 21-24.

¹¹⁰⁹ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 38a-38b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 24-25; Sir Paul Rychart, *The history of the Turks: beginning with the year 1679*, s. 100; Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 168; Ahmet Refik Altınay, *a.g.e.*, s. 27.

refah dolu bir hayat sürdürmeye davet etmekteydi. Ayrıca Şopron halkı, Sadrazam'ın bu isteği konusunda tereddüt edip, direniş gösterir ve düşmana destek olursa Padişah'ın gazabına uğrayarak kılıçtan geçirilmekle tehdit edilmekteydi. Mektupta bu pasaja kadar sunulan istekler Şopron halkı için kesinlikle ürkütücüydü. Devamında canlarına ve mallarına bir zarar gelmeden Tököli'ye biat ederek Padişah'ın himayesi altına girmek için izlemeleri gereken yol Sadrazam Kara Mustafa Paşa tarafından şöyle belirtiliyordu:

“İmdi ehl ü evlâdınız esîr ve kendünüz giriftâr-ı bend ü zencîr ve emvâl ve erzâkınız yağma ve gâret ve şehriniz târâc ve hasâret olmadın ve hân mânınız ateşlere yanmadın zir-i sâye-i hümâ-fersâ-yı şehriyârîde âsûde-hâl olmak için fermân-ı hümâyûn-ı Pâdişâhî üzere mûmâ-ileyhe itâ'at ve devlet kulluğunda gönül birliği ile izhâr-ı sadâkat ve istikâmet eyleyesiz ve mûmâ-ileyh kralınız tarafından ta'yîn olunan başbuğun yanına askeriniz bir gün evvel gelüp cem' olup arz-ı ita'at ü kabul ve inkıyâd-ı ubûdiyyet ile Devlet-i Aliyye-i tâc-dârinin sâye-i selâmet-i mâyesinde âsûde-hâl ve müreffehü'l-bâl olasız.”¹¹¹⁰

Yukarıda alıntılanan ve mektubun son bölümünü oluşturan kısımda görüleceği üzere Merzifonlu, Tököli tarafından belirlenen liderin yanına askerleriyle gelip bağlılık yemini etmelerini istediği Şopron halkına Osmanlı Devleti'nin yüceliği sayesinde rahat ve huzurlu bir gelecek vaad etmiştir. Kısa sürede bu çağrının işe yaradığı görüldü. Bazı Macar bölgeler Tököli'ye boyun eğerken, Habsburglardan destek alamayacağını düşünen birçok kent itaat edip etmeme konusunda hâlâ kararsız kalmıştı. Nihayet bunlar da düşmana direnerek güç durumda kalmaktansa, ilk çağrıda kapılarını Tököli'ye açacaklarını İmparator'un adamlarına bildirmişti. Macarların bu beyanda bulunarak Tököli'ye meylettiğine dair haberler ister istemez İmparator için kaygı verici bir gelişmeydi¹¹¹¹.

Eflak Voyvodası Kantakuzen, yürüyüşün sürdüğü 24 Haziran'da 4.000 kişi ile orduya katıldı ve kendisine hilat giydirildi. Osmanlı ordusu, bir sonraki gün yani 25 Haziran'da İstolni-Belgrad'a¹¹¹² vardı. Ordunun buraya varmasının ardından büyük bir alay merasimi gerçekleştirildi. Ordugâhta ve kalede bulunan toplar Sadrazam Kara

¹¹¹⁰ Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Şopron halkına yolladığı mektup hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Halil Edhem, “Kara Mustafa Paşa'nın (Şopron) Şehri Ahalisine Beyannâmesi”, *TOEM*, III/15 (1328/1912), s. 924-937. Krş. Ahmet Refik Altınay, *a.g.e.*, s. 27-29.

¹¹¹¹ Sir Paul Rychaut, *The history of the Turks: beginning with the year 1679*, s. 100.

¹¹¹² Osmanlı tarihçilerinin İstolni-Belgrad olarak tanımladıkları yer; Macarca Székesfehérvár, Almanca Stuhlweißenburg ismiyle anılan bölgedir.

Mustafa Paşa'yı tebrik için ateşlenerek şenlik yapıldı. Ertesi gün Besprim¹¹¹³ Kalesi'nin itaat ettiği haberini alan Sadrazam, atına binerek bir süre ordugâhın etrafını dolaştı¹¹¹⁴.

3.3.2. Savaş Meclisinin Toplanması

Önceden sefere davet edilmiş olan Kırım Hanı Murad Giray¹¹¹⁵, iki oğlu ve Tatar kuvvetleriyle beraber 27 Haziran'da İstolni-Belgrad'da konaklayan orduya katıldı. Gösterişli bir teşrifatla ordugâha gelen Kırım Hanı ve adamlarına Leylek Çadırı yakınında mükellef bir ziyafet verildi. Kendisi ve iki oğlu için özel bir çadır kuruldu. Yemekten sonra sadrazam otağının önüne gelen Murad Giray'ı bizzat Merzifonlu Kara Mustafa Paşa karşıladı. Birlikte Sadrazam'ın otağına geçerek burada ayrıca hazırlanan sofrada yiyip içtiler. Ziyafetin ardından Sadrazam, ileri gelen devlet erkânını huzura davet ederek seferin hedefi konusunda görüş bildirmelerini istedi¹¹¹⁶. Ona kalırsa, Hristiyanların zayıfladığına dair aldığı istihbarattan hareketle, Viyana üzerine gidilmesi daha uygundu¹¹¹⁷. Muhtemelen içinde bir sır olarak tuttuğu bu cesur girişimi emrindeki rütbeli askerlerin de onaylamalarını bekliyordu. Oysa serdarlık yetkisi kendisinde olduğu için normal şartlarda bu teklifinin onaylanmasını beklemeden harekete geçmekte serbestti. Zira ona her konuda hareket serbestisi sağlayan Sultan'ın hatt-ı hümayûnunu yanında taşımaktaydı. Bu savaş meclisinden bahseden Kantemir, Merzifonlu'nun bu girişiminin altında paşaların sempatisini elde ederek emirlerinin kolayca uygulanmasını ve olası bir başarısızlık durumunda yalnızca kendisinin değil geri kalan paşaların da bundan sorumlu tutulmalarını sağlamak istemesinin etkili olduğunu yazmaktadır¹¹¹⁸.

Harp meclisinde bir saat kadar süren fikir alışverişinden sonra çıkan nihaî karar Viyana üzerine gidilmesi oldu. Kararın hayırlı olması için dualar edildikten sonra tüm devlet adamları birer birer saygılarını arz ederek meclisten ayrıldılar. Bundan sonra

¹¹¹³ Macarca: Veszprém

¹¹¹⁴ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 39a-39b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 26-27; Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 168. Îsâ-zâde Efendi ve Uşşâkîzâde İbrâhîm Hasîb Efendi, ordunun İstolni-Belgrad menziline geliş tarihini 26 Haziran 1683 olarak vermektedirler. *Îsâ-zâde Târîhi*, s. 179-180; *Zeyl-i Şakâ'ik*, s. 901.

¹¹¹⁵ Kantemir, birlikleriyle beraber ordugâha gelen Kırım Hanı'nın ismini yanlış bir biçimde Selim Giray olarak zikretmektedir. Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 46-47.

¹¹¹⁶ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 39b-40a.

¹¹¹⁷ De La Croix, *An Account of the Turks...*, s. 174-176.

¹¹¹⁸ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 39-40.

Sadrazam, Sancak-ı Şerif'in teslim töreninde kendisine giydirilen kürk başta olmak üzere, Kırım Hanı'na iltifat maksadıyla birbirinden kıymetli hediyeler verdi¹¹¹⁹.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Osmanlı tarihçilerinin sıradan bir harp meclisi gibi geçiştirerek bahsettiği bu toplantıya dair oldukça önemli ayrıntılar sunmaktadır. Onun anlattığına göre Sadrazam Kara Mustafa Paşa, sefer planını kendi istediği gibi şekillendirme konusundaki uzun vadeli planını burada açığa çıkarmıştı. Her ne kadar bir savaşı yürütmek için gereken bütün imkânlarla sahip olsa da böylesine büyük bir kararı almak ve vereceği emirlere komutanlarının koşulsuz katılımını sağlamak zafer için gerekli meselelerdi. Savaş müzakeresi başladığında, söze önce o başlamıştı. Konuşmasının başında “*Gerçi kasdımız feth-i Yanık kal’asıyla Komaran kal’asıdır. Fazl-ı Hakk ile teshîri mümkün, lakin kal’a almış oluruz memleket değil. Murâdım inşâ’allâh Beç’e gitmekdir. Ne dersiz?*” diyerek niyetini açığa çıkardı. Merzifonlu, muhtemelen bu zafer planıyla hem kendi ihtişamını hem de Osmanlı Devleti’nin itibarını yüceltmek istiyordu. Nitekim bir buçuk asır önce, Kanunî Sultan Süleyman’ın kuşattığı Viyana ona göre eski kudretinden çok uzak olup ele geçirilmeye daha müsaitti. Sefer planını açıkladığında kimseden ses çıkmayınca Şam Beylerbeyi Abaza Kör Hüseyin Paşa’ya hitaben “*Ağzın bağlı mı, niye söylemezsin?*” diye sorması üzerine “*Ferman sizden, hizmet bizden.*” yanıtını almıştı. Onun bu fikri onaylamasının ardından diğer paşalar da uygun gördüklerini beyan etmişlerdi. Fındıklılı Mehmed Ağa, tam da bu noktada, yani Sadrazam’ın kararına kimsenin ses çıkaramadığı bir ortamda Kırım Hanı Murad Giray’ın itiraz ederek öncelikle Yanıkkale ve Komoron üzerine gitmenin gerekliliğini savunduğunu bildirmektedir. Kırım Hanı’na göre, bu iki kale fethedilmek suretiyle, etrafı tahrip edilmeli, düşman zayıflatılmalı ve kış sınırda geçirilerek Viyana üzerine yürümenin ertesi bahara bırakılması daha doğru bir karardı. Nitekim o, Habsburg İmparatoru’nun şehri savunmak zorunda kalması hâlinde egemenliği altındaki Alman prensliklerin yanı sıra Hristiyan devletleri bir araya getirmekte güçlük çekmeyeceğini ifade etmişti. Han’ın söylediklerine bakılırsa, Sadrazam’ın ileri sürdüğü strateji, Osmanlı ordusuna kısa sürede başarı getiremeyecekti. Hakkında ne düşünülürse düşünülün, yakın gelecekte yaşananlar Kırım Hanı’nın bu düşüncesinde haklılık payı

¹¹¹⁹ *Vekâyi’-i Beç*, vr. 39b-40b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 27-28; *Târîh-i Râşid I*, s. 237; *Zübde-i Vekayîât*, s. 143; *Zeyl-i Şakâ’ik*, s. 901; De La Croix, *An Account of the Turks...*, s. 176-177. Mehmed Giray, İstolni-Belgrad’a gelen ordunun miktarını abartılı bir şekilde 100.000’in üzerinde olduğu kaydetmektedir. *Târîh-i Mehmed Giray*, s. 4.

olduğunu gösterecekti. Sadrazam, onun bu girişimine “*İnsanların zihnini bulandırıp, fikrime muhalefet ediyor.*” düşüncesiyle biraz gücendiyse de bunu belli etmemiş, ancak ona yönelik fikirleri değişmişti¹¹²⁰. Buna karşılık Kırım Hanı’nın da Sadrazam’ın fikrini makul bulmadığı, dolayısıyla bu harekât değişikliğini gönülsüzce kabul ettiği açıktır.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın Kırım Hanı Murad Giray’ın önerilerine kulak asmadığı doğru olmakla birlikte ona karşı doğrudan bir husumet beslediğine dair anlatımlar Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa’nın bu konudaki yorumuna dayanmaktadır. İkili arasındaki anlaşmazlığı belirttikten sonra, bu Osmanlı vakanüvisinin Sadrazam için kullandığı “*Lakin izhâr etmeyüp, muhabbeti adâvet kabul olup, bir dahi meşverete getürmeyüp sonra avdetde azliyle mutayyep kılındı.*”¹¹²¹ ifadesi, olayları geriye dönük kaleme aldığını ve yer yer şahsî gözlemlerini yansıtmaktadır. Elbette böyle bir kanaate varmasında ve bu analizi yapabilmesinde hadiseleri sonradan kaleme almasının etkisi yadsınamaz¹¹²². Nitekim aynı ifadede kuşatma sonrasında yaşanan Kırım Hanı’nın azli meselesine değinmesi buna işaret etmektedir. Ayrıca Merzifonlu’nun bu görüşmeden sonra bir daha Kırım Hanı’yla görüşmediğini belirterek aralarındaki ilişkiyi bir düşmanlığa dönüşmüş gibi sunması kendi yazdıklarıyla örtüşmeyen bir yorumdur¹¹²³. Teşrifatçıbaşı’nın günlüğünde yer alan bir kayda göre, ricatten önce Kara Mustafa Paşa ile Murad Giray arasında yaklaşık üç saatlik bir görüşme gerçekleştirildiği, hizmetlerinden ötürü Han’a bir samur kürk giydirildiği ve Sadrazam’ın iltifatına mazhar olduğu belirtilmektedir¹¹²⁴. Yapılan bu görüşme dikkate alındığında, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın Kırım Hanı’na kapıları en azından sonuna kadar kapatmadığı anlaşılmaktadır.

Kırım Hanı Murad Giray dışında, Sadrazam Kara Mustafa Paşa’nın bu kararını akla yatkın bulmayıp itiraz edenlerden birisi de ihtiyar olduğu kadar tecrübesiyle

¹¹²⁰ *Silahdâr Târîhi II*, s. 28-29. Râşid Efendi ve Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Sadrazam ile paşalar arasındaki bu diyalogun Yanıkkale’de toplanan ikinci meşveret meclisinde gerçekleşmiş gibi aktarmaktadırlar. *Târîh-i Râşid I*, s. 239-240; *Zübde-i Vekâyât*, s. 146-148.

¹¹²¹ *Silahdâr Târîhi II*, s. 29.

¹¹²² Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, kaleme aldığı tarih eserinde kendisinden söz ederken birçok kez “*müverrih*” ifadesine başvurmuştur. O tanık olduğu olayları sadece aktarmakla yetinmemiş; yeri geldikçe bizzat kendi düşünce ve yorumlarını da eklemiştir. Kaydettiği hadiseleri sebep-sonuç bağlamında nakletmesi, onu Râşid Efendi ve Defterdar Sarı Mehmed Paşa gibi çağdaşı tarihçilerden farklı kılan en belirgin özelliğidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Abdülkadir Özcan, “Silahdâr Mehmed Ağa”, *TDVİA*, C. 37, TDV Yayınları, Ankara 2009, s. 194-197.

¹¹²³ Kuşatmanın kaldırılması öncesinde yapılan bir görüşme, Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa tarafından özetlenerek nakledilmiştir. *Silahdâr Târîhi II*, s. 82-83.

¹¹²⁴ *Vekâyi’-i Beç*, vr. 75b.

ünlenen Budin Beylerbeyi Arnavud Uzun İbrahim Paşa'ydı. Eyalet askerleriyle birlikte orduya katılmasına rağmen o gün toplanan meclise davet edilmemişti. Onun da fikrini almak maksadıyla yanına çağıran Sadrazam, *“Paşa baba Beç'e gidecek olduk, ne dersin?”* diye sorduğunda bu kararı şaşkınlıkla karşılayan Arnavud İbrahim Paşa'dan aldığı cevap onu pek memnun etmemişti. Nitekim o da Kırım Hanı'nın itirazlarına benzer gerekçeler sunarak Viyana'nın kuşatılmasının bir sonraki yıla bırakılmasını teklif etti. Yanıkkale'nin alınmasından vazgeçilerek Viyana'ya gidilmesi hâlinde, tıpkı Kanunî Sultan Süleyman döneminde olduğu gibi, bu seferin de başarıya ulaşamayacağını belirtti, ancak Sadrazam'ı inadından vazgeçiremedi. Hatta bu önerilere karşı Merzifonlu, *“Sen bunamışsın!”* şeklinde sert tepki göstermiş, ardından Yanıkkale ve Komoron'un fethedilmesinin devlete büyük bir kazanç sağlamayacağını ileri sürerek kendi fikrinden dönmeyeceğini bildirmişti. Bu konuşmadan sonra iyice gurura kapıldığı belirtilen Sadrazam, İbrahim Paşa'ya dönerek: *“Hemân sen me'mûr olduğun hizmeti gör. Yanık Komaran didiğin kal'alar bize helva gelmez ve alındığı takdîrce etrâfındaki kurâsı içinden olan mustahfizân askerine ze'âmet ve tîmâr kılınır, devlete ne fâ'ide olur ve ammâ Beç alınacak, bunlar bî-ceng ü cidâl emân ile zapt olunup, bunlara sarf olunacak makdûr ve itlâf kılınacak hazîne ve cebahaneyi Beç kal'asına ideriz. Bârî bir azîm ülkeye mâlik olmuş oluruz.”* dedikten sonra, onu *“azîmetime mâni' oluyor.”* düşüncesiyle huzurundan göndermişti. Fındıklılı Mehmed Ağa'nın deyişiyle, karşılaştığı itirazlar nedeniyle huzursuzluğa kapılan Merzifonlu, *“Her kim bana bu yoldan men'e dair söz söyleyip, mu'âraza ider ise, bilâ-emân katl iderim.”* diyerek bundan sonraki muhtemel bir muhalefetin önünü kesmek istemişti¹¹²⁵.

İmre Tököli'yle de uzun uzadıya bir görüşme yapmış olan Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın ondan dinlediği tavsiyeler Kırım Hanı ve Budin Beylerbeyi'nin anlattıklarından farksızdı. Daha önceden Sadrazam'la bir araya gelip yaptığı görüşmede harekât planı hakkındaki görüşlerini bütün detaylarıyla ifade etmişti. Ona göre Sadrazam'ın başarıya ulaşabilmesinde üç unsur büyük öneme sahipti. Bunlar; para, insan ve belki de en önemlisi olan tedbirdi. Tököli'ye göre başarı, sadece bu unsurların göz önünde bulundurularak hareket edilmesiyle elde edilebilirdi. Görüşmeyi aktaran Kantemir, Orta Macar Kralı'nın Sadrazam'ın hoşuna gitmeyecek kadar özgür konuştuğunu yazmaktadır. Tököli'nin tavsiyesi, Viyana üzerine gitmek yerine Habsburg

¹¹²⁵ *Silahdâr Târîhi II*, s. 29-30.

egemenliğinde olan Macar topraklarıyla birlikte tüm Macaristan'ın fethedilmesi idi. Yine Kantemir'e göre, Viyana'nın kuşatılması fikrine en muhalif isim Tököli'ydi. Bu düşüncelere sahip olmasının asıl nedeni ise Viyana'nın kuşatılması hâlinde kendisinin Macar tahtındaki bütün ümitlerinin suya düşmesi idi¹¹²⁶.

Serdar-ı Ekrem Merzifonlu Kara Mustafa Paşa yönetiminde İstolni-Belgrad'da toplanan Osmanlı ordusunun asıl hedefi artık Yanıkkale ve Komoron değil, doğrudan Viyana olarak belirlendi. Fakat Sadrazam'ın bu plan değişikliğinden ne kendisine giydirilen kaftanı hediye ettiği Kırım Hanı Murad Giray, ne ihtiyar ve tecrübeli Budin Beylerbeyi Arnavud İbrahim Paşa, ne de Orta Macar Kralı olmasını sağladığı İmre Tököli memnun kalmıştı. Kendisinin yapabileceği büyük şeyleri yapma onuruna sahip olmak için şüphesiz onların da gönüllü desteği önemli bir husustu. Fakat zikredilen isimler, Merzifonlu'nun düşüncesine muhalif bir biçimde, aynı çizgide bir görüş sunmak suretiyle, Viyana'dan önce etrafındaki halkanın kırılması gerektiği konusunda hemfikirlerdi. Buna karşılık Sadrazam, kendisine göre, arzuladığı başarıyı gölgelemek isteyenlerin düşüncelerini hesaba katmadan hareket ettiği için belki de yarattığı ilk uyumsuzluk buydu. Bu isimleri kendi düşüncesine katılmaya zorlamak için bütün becerilerini kullanmak zorunda kalmıştı. Onun bu davranışı, Avusturya karşısında savaşıırken yararlanmayı amaçladığı devlet adamlarının kendisine karşı muhalif bir blok oluşturmaya sebep olmuştu. Kuşatma boyunca bu komutanların yüksek sesle şikâyet etmesinin belki de en büyük nedeni buydu ve buna karşı Sadrazam onları otoritesiyle bastırmıştı.

1683 Viyana Kuşatması'na ilişkin burada kısaca ele alınan fakat daha detaylı açıklanması gereken bir başka husus, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı Viyana'ya götüren saiklerin ortaya konulmasıdır. Seferin yönünün Viyana'ya doğru evrilmesinin Kara Mustafa Paşa'nın zihninde ne zaman belirdiği bu hadisenin karanlık noktalarından birisidir. Yukarıda zikredilen isimlerin sefer planı hakkında ortaya attığı görüşler haklı görülecek birçok gerçeği barındırmasına rağmen, Yanıkkale ve Komoron üzerine sefere çıkmakla görevlendirilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kendi fikrinde ısrarlı olmasını etkileyen unsurlar nelerdi? Bu bağlamda Sadrazam'ın hedefinde baştan beri Viyana mı vardı? Eğer yoksa, Sultan'ın haberi olmadan harekât planında değişiklik

¹¹²⁶ İstolni-Belgrad'dan önce Sadrazam Kara Mustafa Paşa'yla bir araya gelen ve harekât planını değerlendiren İmre Tököli'nin görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 40-48.

yapmasının altında yatan hakikat ne olabilirdi? Sadrazam'ın İmre Tököli'yle 12 Haziran'da Ösek'te bir araya geldiği toplantının ayrıntıları tam olarak bilinmediğinden buradan bir Viyana Seferi kararının çıkıp çıkmadığını kesin bir şekilde belirtmek güçtür¹¹²⁷. Bu konuda açık görüş belirten Osmanlı tarihçilerinin başında Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa gelmektedir. O ve onun görüşüne katılan tarihçiler, Sadrazam'ın seferde yanında götürdüğü Reisülküttab Mustafa Efendi'nin telkinlerinden etkilendiği kanısındadırlar. Bu görüşe göre, Sadrazam'ın hırslı biri olduğunu bilen Reisülküttab Mustafa Efendi'nin telkinleri, harekât planının değişmesinde etkili olmuştur. Reisülküttab, ordunun Ösek'e yürüyüşü sırasında Kara Mustafa Paşa'ya böylesine devasa bir orduyla doğrudan Viyana üzerine gidilmesinin önemine ilişkin sözler sarf etmişti. Ona göre Sadrazam, kimseyi dinlememeli, en yetkili kişinin kendisi olduğunun farkında olarak hareket etmeliydi. Hiçbir komutanın böyle büyük bir orduya sahip olmadığını hatırlatmak suretiyle, Sadrazam'ı İskender ile karşılaştıran Reisülküttab, ona sefer yönünün değiştirilmesini iştah kabartan sözlerle telkin ediyordu. Sadrazam'ı etkilemeye çalışan ve “*Kızilelma'ya dek değil, bütün Frengistan'ı dolaşsak karşınızda kim durabilir?*” diyen Reisülküttab, Yanıkkale üzerine yürümenin zaman kaybindan başka bir şey olmayacağını ifade ettikten sonra konuşmasına “*Mübârek ayağınızın tozuyla varalım, bir baş dizginimizi tahtgâh-ı Çasar olan Beç kal'asında çekelim. İnşâallâhü te'âlâ feth ü teshîri su içmek kadar gelmez. Bari memleket almış oluruz.*” sözleriyle devam ederek hedef olarak Viyana'yı göstermişti. Türlü söz oyunları ile Kara Mustafa Paşa'nın zihnini bulandıran Reisülküttab, Viyana'nın fethedilmesi hâlinde Merzifonlu'nun hiçbir Osmanlı sadrazamına nasip olmayan bir güç ve şöhrete sahip olacağını dile getirmişti. Reisülküttab'ın bu sözlerini aktaran Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'ya göre, onun bu cezbedici düşünceleri Sadrazam'ın daha hırslı ve bencil davranmasını sağlamıştı. Silahdar'ın anlattığına bakılırsa, Sadrazam bu konudaki düşüncesini İstolni-Belgrad'da toplanacak olan harp meclisinde açıklayana kadar sır olarak tutmuştu¹¹²⁸. Silahdar ile çağdaş farklı bir Osmanlı tarihçisi de çok iyi tahkim edilmiş Yanıkkale yerine Viyana'nın daha rahat fethedilebileceğine ilişkin telkinlerin daha Budin'de iken yapıldığını nakletmektedir¹¹²⁹.

¹¹²⁷ Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 174-176.

¹¹²⁸ *Silahdâr Târîhi II*, s. 18-19.

¹¹²⁹ *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, s. 134.

Sadrazam ile çağdaş olması itibarıyla Merzifonlu'yu bizzat tanıyan ve çoğu kez sert biçimde eleştiren Silahdar'ın bu hususta sunduğu bilgiler büyük öneme sahiptir. Seferin yakın tanıklarından olan Teşrifatçıbaşı, yukarıda zikredilen hususta bir bilgiye yer vermezken; Fransız yazar Croix, pek fazla ayrıntılı olmasa da Fındıklılı Mehmed Ağa'nın aktardıklarına benzer bilgiler paylaşmaktadır. Onun yazdıklarına bakılırsa, Sadrazam'ın Viyana'nın fethine ikna edildiği görülmektedir. Üstelik Croix, Reisülkütab'ın iddialı sözlerine eklemeler yaparak, Viyana'yı ele geçirebilecek güce sahip olduğunu düşünen Kara Mustafa Paşa'nın kendisini ikinci bir Attila olarak düşünmeye başladığını, Viyana'yı fethedebilirse ordusuna direnebilecek bir güçle karşılaşmadan Roma'nın kapılarına dayanabileceğine inandığını yazmıştır¹¹³⁰. Yine bir başka Fransız yazar Dalairac, Viyana'yı kuşatmaya karar veren Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın boş bir hırsla sahip olduğunu kaydetmektedir. Hatta birçok Türk'ten duyduğuna göre, Alman ve Fransız topraklarını fethetmek isteyen Sadrazam'ın kendisini Fransa'nın başına getirmeyi düşündüğünü eklemektedir. O ana kadar görülmemiş bir şekilde yapılan hazırlıklar bu düşüncesinin bir tezahürüydü. Çehrin'de olduğu gibi, Viyana'da da başarı sağlayabileceğini düşünen Sadrazam kendisinden oldukça emindi¹¹³¹. Gerek Osmanlı gerekse Batılı kaynakların bu minvalde bilgiler nakletmesine bakılırsa, Sadrazam'ın potansiyel gücünün farkına varmasını sağlayan ve ileride görüleceği üzere, sefer yönünün değişmesi konusunda onu ikna eden kişinin Reisülkütab Mustafa Efendi olduğu görülmektedir. Sadrazam'ın kendine olan özgüveni, tutumu ve savaşa yönelik hazırlıkları göz önüne alındığında, bu türden spekülasyonların üretilmesi pek de şaşırtıcı değildir. Fakat Kara Mustafa Paşa'nın zihninde Viyana'ya yönelme düşüncesinin bu tarihten itibaren mi, yoksa daha önceden mi şekillendiği hakkında ayrı bir parantez açmak gerekmektedir.

Yakın dönemdeki bir araştırmaya göre, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadarete gelişinden kısa bir süre sonra, İmre Tököli'nin yolladığı temsilciler ile görüşmesi bir yana, aynı tarihlerde Habsburg elçisi Kindsperg'le yaptığı müzakerelerde Hoşnutsuzlar'ın imparatorluk aleyhine başlattığı gelişmelerle ilgilenmediği izlenimini vermesi, ileride düzenleyebileceği bir askerî harekât için zaman kazanmaya çalıştığını

¹¹³⁰ De La Croix, *An Account of the Turks...*, s. 153.

¹¹³¹ Dalairac, François Paulin, *a.g.e.*, s. 41-42.

göstermektedir¹¹³². Yine de Sadrazam tarafından ortaya konan sefer planının hedefinde doğrudan Viyana'nın olup olmadığı bir soru işaretidir. Hâlbuki henüz kaymakam olduğu yıllarda Kara Mustafa Paşa ile Evliyâ Çelebi arasında yaşanan bir görüşme bu konuya az çok ışık tutmaktadır.

Kara Mustafa Paşa ile Evliyâ Çelebi arasında gerçekleşen görüşme, onun Viyana'ya olan ilgisinin çok daha erken zamanlarda başladığını göstermektedir. Sadrazam, Viyana'ya gidip oraları görmüş olan Evliyâ Çelebi'yle 1668 yılında yaptığı görüşmede, ona Viyana hakkında çeşitli sorular yöneltmiştir. Çelebi, Merzifonlu'nun kendisine Viyana'da ne kadar süre kaldığını, kalenin durumunu ve istihkâmını sorduğunu belirtmektedir. Ayrıca Viyana bahsinden sonra Prag, Yanıkkale ve Pojon Kalesi hakkında yaklaşık iki saat süren bir müzakereden söz etmektedir. Seyyah-ı âlemin kendi ifadesine göre, uzun yoldan geldiği için epey yorgun düşmüş, dolayısıyla Kara Mustafa Paşa, akşamleyin onunla tekrar bir araya gelmiş ve gece yarısına kadar süren sohbette Viyana'ya dair aklındaki sorulara cevap aramıştı. Merzifonlu'nun sorularını karşılıksız bırakmayan Çelebi, “*Sultânım, Beç'i ne sorar[sız]?*” dedikten sonra Viyana'nın Macar, Alman ve imparatoru seçen yedi krallığın kilidi olduğunu, Habsburg İmparatorluğu'nun başkenti olduğunu söylemiştir. Kanunî Sultan Süleyman döneminde kuşatılıp alınamadığını hatırlatmış, ardından geri çekilen Kanunî'ye ait olduğu rivayet edilen şu ağır bedduayı aktarmıştı: “*Ba'dehu Süleymân Hân bed-du'â edüp 'Îlâhî benim ırk-ı tâhirimden olan evlâd ve askerlerim Beç'e varırlar ise peç olalar ve pîç olup pûç olalar ve hiç bulalar. Ve Fir'avn ve Yezîd-i Mervân ve Karûn'un la'netin alalar. Ve Yanıĝ'a varanlar yanalar, bir yana gideler.*”. Uzun uzadıya Viyana hakkında konuşmak isteyen Kara Mustafa Paşa, Çelebi'nin bu ifadelerine karşılık şu dikkat çekici yanıtı vermiştir. “*Evliyâm, Süleymân Hân'ın Beç altındaki inhizâmın işitdik ammâ anın intikâmın pâdişâhımız almak isterse bir vezîria'zamın Beç üzre mühr ile serdâr-ı mu'azzam ederse bizi de bile koşuntu edüp Beç seferine biz bile giderse[k] ihtimâle haml edüp anın hayfinden Beç ahvâlin sorarım. Yohsa ne zimmetimize lazımdır.*” Merzifonlu'nun bu yanıtından sonra Evliyâ Çelebi'nin dile getirdiği ifadeler oldukça dikkat çekicidir. Çelebi'ye göre, Viyana'ya sahip olmak isteyen bir vezir iki yıl Budin, İstolni-Belgrad ve Eğri vilayetlerinde kışlamak suretiyle, 100.000 Osmanlı ve aynı sayıda Tatar askeriyle civar bölgelere akınlar gerçekleştirip önce düşmanın kolunu

¹¹³² Kara Mustafa Paşa'nın sadrazamlığının ilk döneminde Habsburglara yönelik bir sefer tasarlayıp tasarlamadığına ilişkin bir değerlendirme için bk. Yasir Yılmaz, *The Road to Vienna*, s. 177-179.

ve kanadını kırmalıydı. Viyana'nın kuşatılmasının ertesi seneye bırakılmasının doğru olacağını, kalenin iki aylık bir muhasaradan sonra ele geçirilmemesi durumunda kış şartları dolayısıyla vakit kaybetmeden yakında bulunan İstolni-Belgrad'a çekilebileceğini belirtmiştir. Yine bu süreçte askerlerle birlikte hareket etmenin önemine vurgu yaparak onlara “*Mâl-ı ganâ'im sizin, kal'a pâdişâhın.*” dedikten sonra sadece Viyana değil, Prag, Amsterdam ve Lonçat (Londra?) şehirlerinin bile ele geçirilebileceğini beyan etmiştir¹¹³³. Evliyâ Çelebi'nin Merzifonlu'yla olan bu görüşmeyi eserine sonradan eklediği düşünülürse, özellikle kuşatmaya dair tavsiyelerinin okuyucular için sonradan kurgulanmış olduğu ve kuşatma sonrasında önerilerinde haklı çıkmaya çalıştığı düşünülebilir¹¹³⁴.

Bozgunla sonuçlanan kuşatmanın ardından Sadrazam'ın Budin Beylerbeyi Arnavud İbrahim Paşa'ya hitaben yaptığı bir konuşma dikkatle incelendiğinde, sarf ettiği sözler onun bu sefere ilişkin kararlılığını ve başarıya olan inancını ortaya koyan önemli ipuçları içermektedir. Hadiseleri çok yakından izleyen Teşrifatçıbaşı'nın anlattığına göre Merzifonlu, ihanetinden dolayı cezalandırmak istediği İbrahim Paşa'yı karşısına aldığından ondan gelen her mektupta Viyana'nın kolayca ele geçirilebileceği, muharip gücünün az olduğu, kale tahkimatının zayıflığı ve bu tarafa sefer açılması hâlinde bu girişimin her yönüyle daha münasip olacağı şeklindeki telkinlerini şöyle ifade etmektedir. “*Her-bâr ki mektubun gelürdi. Beç kal'ası sehldir, cenkcisi azdır ve metânet istihkâmı yokdur. Sihhati üzre haberim vardır ve bu tarafa sefer itmenüz her veçhile enseb ve re'y-i savâba akrebdir.*”¹¹³⁵. İbrahim Paşa'nın “*bu tarafa*” sözünden maksadının Yanıkkale ve Komoron'u mu, yoksa Viyana'yı mı işaret ettiği tam belli değildir. Fakat, kuşku yok ki Budin Beylerbeyi'nin bu telkinleri, Avusturya üzerine sefer tasarlayan Kara Mustafa Paşa'nın zihninde Viyana'nın zafiyet içinde olduğunu düşünmesinde ve buranın öncelikli hedef olmasında etkili olmuş olabilir. Bununla birlikte, savaş meclisinde alınan karardan sonra İbrahim Paşa'nın Sadrazam'ın kararına

¹¹³³ Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 8. Kitap, s. 27-28. Gazaya giden ordunun motive edilmesi hakkında Evliyâ Çelebi'nin düşünceleri için bk. Mehmet Yaşar Ertaş, “Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nde Gazâ”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 27, S. 1, (Temmuz 2021), s. 88-89.

¹¹³⁴ Önceden Evliyâ Çelebi'nin 1683 Viyana Kuşatması'ndan habersiz olduğu ileri sürülmüşse bile, yakın dönemde yapılan araştırmalarda durumun bu şekilde olmadığı; yaşanan hezimet hakkında Evliyâ'nın bilgi sahibi olduğu ve öne sürülen bazı gerekçelerden dolayı bu başarısız kuşatma hakkında bilgi vermediği belirtilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Semih Tezcan, “Kızılalema Viyana, bir ümidin sönüşü”, *Cahiers balkaniques-Evliyâ Çelebi et L'europe*, S. 41, (2013), s. 45-61; Nurettin Gemici, “a.g.m.”, s. 133-135.

¹¹³⁵ *Vekâyi-i Beç*, vr. 81b.

muhalefet etmesinin ve önceden yolladığı haberlere tezat bir görüş ortaya atmasının altında yatan sebebin Merzifonlu'nun gittikçe artan otoritesi karşısında onu kendisine bir tehdit olarak görmesi olduğu ileri sürülebilir.

Nihayetinde Kara Mustafa Paşa, “*ağacın yapraklarıyla ve dallarıyla oyalanmak yerine, baltayı doğrudan gövdeye indirmek*”¹¹³⁶ için Yanıkkale ve Komoron'dan vazgeçerek ordunun başında Viyana'ya yönelmiştir. Sadrazam'ın kendi fikriyle Viyana'ya yürüdüğünü savunan Üstün, başkalarının nasihatlerine aldanarak bu kararı aldığı yönündeki iddiaların geçersiz olduğunu belirtmiştir. Ona göre, hırsı ve paraya düşkün olması, az da olsa onun bu kararı almasında etkili olmuştur. Yine Üstün'e göre, Avusturya'nın içinde bulunduğu vaziyet göz önüne alınırsa, başta Karl Toiefel olmak üzere tarafsız tarihçiler nazarında Sadrazam'ın bu girişiminde haklılık payının olduğu görülmektedir¹¹³⁷. Üstün'le aynı fikirde olan tarihçi Finkel de Sadrazam'ın bu harekât değişikliğini savunan bir fikir ortaya koymuştur. O, Merzifonlu'nun bu düşüncesini şu ifadelerle desteklemektedir: “*Bu kararın haklı yanı vardı, çünkü Habsburg ordusunun üst komutası kişisel ve bürokratik anlaşmazlıklarla bölünmüş durumdaydı ve bir savunma stratejisi oluşturmakta ve seferberlikte geç kalmıştı.*”¹¹³⁸. Tüm bu görüşler tahlil edildiğinde, Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın doğrudan Viyana olmasa bile, en azından Habsburglara yönelik bir harekâtı uzun yıllar öncesinden tasarladığı, Orta Macar meselesinin ise kafasındaki planı harekete geçirmek için iyi bir gerekçe sunduğu söylenebilir. Nitekim söz konusu plan, Çehrin Seferi nedeniyle ertelenmiş olsa da Sadrazam'ın savaş istemeyen Habsburg temsilcilerini oyalaması, barış kapılarını kapatması ve bu süreçteki propaganda faaliyetleri bunu açıkça ortaya koymaktadır.

3.3.3. Avusturya'nın Müttefik Arayışı ve Propaganda Faaliyetleri

Osmanlı ordusu, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa idaresinde ilerlemeye devam ederken bu esnada Avusturya'da nelerin yaşandığına göz atmak gerekmektedir. Nitekim Osmanlı ordusu Edirne'den hareket etmeden önce, Avusturya tarafında önemli gelişmeler yaşanmaktaydı. Zira 16. yüzyıldan itibaren hissedilen Türk korkusu uzun bir süre sonra yeniden alevlenmiş; bu durum, başta Habsburg İmparatoru Leopold olmak

¹¹³⁶ Nazım Tektaş, *Çadırdan Saraya Saraydan Sürgüne Osmanlı*, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul 2007, s. 377.

¹¹³⁷ Cevat Üstün, *a.g.e.*, s. 50.

¹¹³⁸ Caroline Finkel, *a.g.e.*, s. 255.

üzere bütün Avusturya halkını büyük bir endişeye sürüklemişti¹¹³⁹. Osmanlı tarihçisi Fındıklılı Mehmed Ağa, Habsburg İmparatoru Leopold'ün bu dönemde yaşanan siyasî iklimin olumsuz havasından ve Macar beylerinin kendisine yaptıklarından ötürü İspanya Kralı IV. Philip'in kızı olan eşi Margaret Theresa'ya acı bir şekilde sitem ettiğinden bahsetmektedir¹¹⁴⁰.

İmparatorluk aleyhine yaşanan gelişmeleri izleyen Leopold, 11 Ağustos 1682'de danışmanlarını Laxenburg'a davet etti. İmparator'un danışmanları Osmanlı Devleti'yle olan ilişkilerin barış çerçevesinde sürdürülmesini istiyorlardı; fakat Stoye'a göre, Habsburglar savaşa tamamen hazırlıksız yakalanmamışlardı. Ancak göz ardı ettikleri husus Osmanlıların vurucu gücünü yeterli düzeyde önemsememiş olmalarıydı¹¹⁴¹. Diğer taraftan Viyana, Türklerin desteğiyle daha cesur hareket eden Tököli'yle uzlaşma yolları ararken, onun bitmek bilmeyen istekleri görüşmelerin önünü tıkamaktaydı. Oysa imparatorluk, Macar prensine taviz vermeye hazırdı. Buna karşın Tököli, *Partium Lordu* sıfatıyla Yukarı Macaristan'ın doğusundaki yedi kazanın prensi olmak niyetindeydi. Ayrıca Rakoçi'nin dul eşi İlona'yla evlenme isteğinin de Viyana hükümeti tarafından onaylanmasını istemiş, Avusturya ve Osmanlı Devleti arasında arabuluculuk yapmak için bu şartları öne sürmüştü¹¹⁴². İmparatorluğun barış elçisi Caprara'nın Türklerin seferden vazgeçmeyecekleri yönünde ilettiği karamsar haberler Viyana'daki korku iklimini üst düzeye çıkardı. Osmanlılara karşı tek başına direnemeyeceğini anlayan İmparator Leopold kendisine müttefik aramak zorunda kaldı¹¹⁴³. Nitekim 1682-1683 yıllarında iki tarafın siyasî ve askerî vaziyeti göz önüne alındığında, mevcut koşullar Osmanlı Devleti'nden yanaydı¹¹⁴⁴. Dolayısıyla imparatorluk için Papalık'tan gelecek maddi-manevi destek, Kuzey İtalya ve Frankonya'da bulunan genç asilzadelerin gönüllü yardımları, Bavyera ve Saksonya prensliklerinde asker toplanması

¹¹³⁹ Habsburg topraklarında Türk korkusunun ortaya çıkışı ve gelişimi hakkında bk. Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları*, 3. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 1995, s. 295.

¹¹⁴⁰ *Silahdâr Târîhi II*, s. 44.

¹¹⁴¹ İmparatorluk danışmanları, Fransa Kralı XIV. Louis'nin yayılmacı faaliyetleri ile İspanya tahtının vârisiz kalması durumunda tahta kimin geçeceği meselesiyle daha fazla ilgileniyorlardı. John Stoye, *a.g.e.*, s. 22-23.

¹¹⁴² Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 43-45.

¹¹⁴³ Yukarı Macaristan'dan, İmre Tököli'nin 15 Mayıs'ta güçlü bir orduyla yürüyüşe başlayacağı haberi üzerine İmparator, bu kadar güçlü ve korkunç düşmanlara karşı yüzleşmeye hazır olmaları için bakanlarına çabalarını iki katına çıkarma emri verdi. Bk. Stéphane Haffemayer, "Public and Secret Networks of News: The Declaration of War of the Turks against the Empire in 1683", *News Networks in Early Modern Europe*, Joad Raymond, Noah Moxham (Ed.), Brill, Leiden&Boston 2016, s. 809.

¹¹⁴⁴ Andrew Wheatcroft, *a.g.e.*, s. 132.

ciddi önem taşımaktaydı¹¹⁴⁵. Bu doğrultuda İmparator Leopold, Brandenburg, Saksonya ve Bavyera prenslerine, Frankonya ve Suab meclislerine, Venedik Cumhuriyeti'ne, Polonya Krallığı'na, İspanya'ya, Papa'ya ve Hollanda'ya ittifak maksadıyla elçiler gönderdi¹¹⁴⁶.

Onun bu ittifak çağrısına karşılık ikili oynayan Fransa, Avusturya'ya doğrudan destek vermese de Papalık ve Hristiyan dünyasının tepkisini çekmemek ve yalnızlaşmamak için Papalık'ın isteğine uygun davranmış gibi görünerek Habsburglara karşı savaşa son vermişti¹¹⁴⁷. Fakat diğer yandan İstanbul'daki temsilcisi Guilleragues aracılığıyla Sadrazam Kara Mustafa Paşa'yı Habsburglar üzerine bir harekât konusunda teşvik etmekten de geri durmamıştı. Çağdaş bir kaynak, Avrupa'nın çehresini büyük ölçüde değiştiren Nijmegen Antlaşması'nın ardından Fransa Kralı XIV. Louis'nin 1664'ten beri süregelen Osmanlı-Avusturya barışından rahatsız olduğunu ve elçisi vasıtasıyla Avusturya aleyhinde entrikalar çevirdiğini ortaya koymaktadır. İspanya tahtına göz diken XIV. Louis, İmparator ile Sultan arasındaki barışı bozmak suretiyle Osmanlı ordusunun Avusturya üzerine sefere çıkması için girişimlerde bulunuyordu. Fransa'nın Güneş Kral'ı Sultan IV. Mehmed'e göndermiş olduğu 3 Nisan 1681 tarihli dostluk mektubunda onu ortak düşman olarak nitelediği Avusturya'ya karşı birlikte hareket etmeye davet etmekteydi. Sakız Adası sorunu yaşanmadan önce gönderilen bu mektupta, Avusturya'nın işgalci faaliyetleri ve Macaristan'daki önemli gelişmeler hakkında Sultan'ı bilgilendirmesi için İstanbul'daki elçiye talimat verdiği belirtilmektedir¹¹⁴⁸. Bu süre zarfında Avusturyalı elçi Kunitz boş durmuyor, kendilerinin Lehistan'la müttefik olduklarına ve XIV. Louis'nin Fransız veliahtını Kutsal Roma İmparatorluğu'na aday gösterdiğine ilişkin havadisler yayıyordu. Fransız elçi Guilleragues ise bu dedikoduları gözden düşürmeye çalışıyor, XIV. Louis de Sakız

¹¹⁴⁵ Alan Palmer, *a.g.e.*, s. 23.

¹¹⁴⁶ Habsburgların ittifak girişimleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. John Stoye, *a.g.e.*, s. 117-121; Cevat Üstün, *a.g.e.*, s. 32; Andrew Wheatcroft, *a.g.e.*, s. 190; Songül Çolak-Metin Aydar, "a.g.m.", s. 1068-1069; Jean-François Solnon, *Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa*, Ali Berkay (çev.), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 221.

¹¹⁴⁷ Selim Hilmi Özkan, "a.g.m.", s. 65.

¹¹⁴⁸ *The Intreigues of the French King at Constantinople to embroil Christendom discovered in several dispatches past betwixt him and the late Grand Seignior, Grand Vizier and Count Teckily: all of them found among that Count's papers seiz'd in December last: with some reflections upon them*, s. 7-8.

olayı nedeniyle Çanakkale önlerine demirleyen Amiral Duquesne'nin donanmayı geri çekmesini emrediyordu¹¹⁴⁹.

Papalık'ın devreye girmesine rağmen Fransa'dan beklenen destek elde edilememişti. Böylece Avusturya için Lehistan'la yapılacak bir ittifak daha fazla önem arz ediyordu. İmparator Leopold bundan önce ittifak tekliflerini geri çevirdiği Jan Sobieski'ye ve ordusuna hiç olmadığı kadar muhtaçtı. Nitekim Türklerle savaş ciddi bir boyuta ulaşmış ve kaçınılmaz hâle gelmişti. Caprara, İmparator'a gönderdiği mektubunda, “*Türklere karşı monarşiyi ve bütün hristiyanlığı korumak için Majestelerinin kılıca sarılmaktan başka yapacakları bir şey kalmamıştır. Barış umutları ortadan kalktı.*” diyerek durumun vahametini bildiriyor, Hermann von Baden'e gönderdiği başka bir mektupta ise “*Sonunda, bütün bu iş muhakkak harbe dayanacaktır.*” diyordu¹¹⁵⁰. Görünüşe bakılırsa, Habsburgların batıda Fransa tarafından baskılandığını bilen Sadrazam, Caprara'nın barış tekliflerini bir zafiyet olarak algılıyor, bu sebeple savaşın zaferle sonuçlanacağı ihtimaline olan kanaati gitgide güçleniyordu¹¹⁵¹.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın savaş ısrarı ve Viyana üzerine sefer düşüncesini hemen açıklamaması hem Avusturya'yı hem de Lehistan'ı aynı derecede endişelendirmişti. Dolayısıyla Sadrazam'ın bu tutumu iki tarafın yakınlaşmasında temel faktör olmuştu¹¹⁵². Öte yandan Papalık'ın ittifak çağrısına en olumlu bakan Jan Sobieski'ydi¹¹⁵³. O da hiç vakit kaybetmeden başta Krakov piskoposu Jan Małachowski

¹¹⁴⁹ Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 46-47. Fransız elçi Guilleragues'ın Kral'a yolladığı 29 Mayıs 1683 tarihli mektupta, tercüman Fontaine ile görüşen İstanbul Kaymakamı'nın Yakın Doğu'ya gelmek üzere yola çıkan 60 büyük gemi ve 50 kadirgadan müteşekkil Fransız donanmasının asıl niyetini sorguladığını bildirmektedir. Anlattığına göre Kaymakam, hakikatın özel bir ulak aracılığıyla Padişah'a ve Sadrazam'a bildirilmesini istemişti. Buna karşılık Fontaine, Kaymakam'a böyle bir gelişmeden haberi olmadığını, bu söylentilerin korkak veya kıskanç bazı yabancılar tarafından yayıldığını ve buna ihtimal vermediğini söylemişti. Daha sonra Kaymakam, tercümanın gelişmeleri elçiden öğrenerek kendisine haber vermesini talep etmişti. Buna karşılık Guilleragues, yayılan haberlerin asılsız olduğu konusunda Kaymakam'a güven verdiğini, donanmanın bazı Cezayirli'lere ders vermek amacıyla gönderildiğini, dolayısıyla donanmanın yakın denizlerle ilgili bir art niyet gütmeyeceğini Sadrazam'a bildirebileceklerini söylemişti. Guilleragues, aynı bilgileri Hüseyin Paşa'ya yazmış, o da kısa sürede bu haberleri Sadrazam'a iletti. Guilleragues Kontu, *a.g.e.*, s. 123-124. Olayla ilgili İsâ-zâde Efendi, otuz kalyon ve kırk çekirdiden mürekkep bir Fransız donanmasının Değirmenlik Adası'na demirlediği haberinin Kaptan Paşa'ya geldiğini, bu donanmanın Boğaz'da durmayıp Sakız'a doğru gittiğini nakletmektedir. *İsâ-zâde Târîhi*, s. 179.

¹¹⁵⁰ Ahmet Refik Altınay, *a.g.e.*, s. 24-25. Caprara'nın Viyana hükümetini uyarması hakkında ayrıca bk. Jeremias Cacavelas, *a.g.e.*, s. 17.

¹¹⁵¹ Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III*, s. 187.

¹¹⁵² John Stoye, *a.g.e.*, s. 124.

¹¹⁵³ Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, Sobieski'den bahsederken onun daha önce yalandan dost görünerek Osmanlı Devleti'yle barış antlaşması imzaladığını, ancak daha önce Lehistan'ın kaybettiği topraklar olan

ve Vilnius piskoposu Stefan Pac olmak üzere, temsilcilerini İmparator'un özel elçisi Waldstein ile görüşmeleri yürütmek için görevlendirdi¹¹⁵⁴. Ancak Sobieski'nin bu ittifakı gerçekleştirmesi gerek Diyet Meclisi'ni güç bela ikna etmesi gerekse Fransa'nın entrikaları sebebiyle oldukça zorlu olmuştu¹¹⁵⁵. Üç ay süren müzakerelerin ardından 1 Nisan 1683 günü Avusturya-Lehistan arasında savunma ittifakı oluşturan antlaşma imzalandı. İmparator Leopold tarafından 2 Mayıs 1683'te Viyana yakınlarındaki Laxenburg şatosunda onaylanan bu savunma antlaşmasına göre, Avusturya 60.000 ve Lehistan 40.000 silahlı birlik sağlayacaktı. Bununla birlikte Leopold, askerlerin donanımı için Jan Sobieski'ye ilk fırsatta 200 bin taler ödeme yapacaktı. Antlaşmanın asıl amacı, Viyana veya Krakov'un Osmanlılar tarafından kuşatılması hâlinde, her iki ülkenin bütün ordusuyla bir diğerine destek vermesiydi¹¹⁵⁶. Antlaşmanın resmiyet kazandığı haberi Viyana'da büyük bir coşku yarattı. Alman kronikçi Brüligh oluşan bu sevinç havasını şöyle nakletmektedir. “*İşte çok ağır bir fırtınadan sonra güneşin ilk ışıkları parladı ve beklenilmedik şekilde üzüntü mutluluğa dönüştü, çünkü uzun zamandan beri beklenen ittifak antlaşmasının imzalandığı haberi Varşova'dan geldi*”¹¹⁵⁷. Lehistan'da onaylanan antlaşma, bilindiği gibi, Leopold tarafından 2 Mayıs 1683 tarihinde tasdik edildi¹¹⁵⁸. Söz konusu ittifakın başarıyla neticelenmesinde Papa

Kamaniçe, Podolya ve Ukrayna'nın içine dert olduğunu ve bu sebeple ilk fırsatta barış antlaşmasını bozarak Avusturya İmparatoru'nun yardımına koşan hain biri olduğunu kaydetmiştir. *Zübde-i Vekayiât*, s. 158.

¹¹⁵⁴ *Yoldaki Elçi: Osmanlı'dan Günümüze Türk-Leh İlişkileri*, s. 174.

¹¹⁵⁵ Lehistan Kralı Jan Sobieski'nin Avusturya ile ittifak antlaşması imzaladığı süreçte yaşanan gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Songül Çolak-Metin Aydar, “a.g.m.”, s. 1069-1072. Krş. Thomas M. Barker, *a.g.e.*, s. 157-158; John Stoye, *a.g.e.*, s. 126; Cevat Üstün, *a.g.e.*, s. 34-35; Sabire Arık, “a.g.t.”, s. 136-139.

¹¹⁵⁶ John Shirley, *The history of the state of the present war in Hungary, Austria, Croatia, Moravia, and Silesia between Leopold Emperour of Germany, and Mahamet the fourth Sultan of the Turks, in conjunction with Count Teckely and the Hungarian rebels*, London 1683, s. 28-29; Sir Paul Rycout, *The history of the Turks: beginning with the year 1679*, s. 96; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 72; Thomas M. Barker, *a.g.e.*, s. 19; John Stoye, *a.g.e.*, 125; Cevat Üstün, *a.g.e.*, s. 35; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 151. Şakul'un da belirttiği gibi, iki taraf arasındaki savunma ittifakının bu tarihten bir gün önce, yani 31 Mart 1683 tarihinde imzalandığına ilişkin kayıtlar da mevcuttur. Augusta T. Drane, *The Knights of st. John: with the battle of Lepanto and Siege of Vienna*, Burnsand Lambert, London 1858, s. 244; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 72; Sabire Arık, “a.g.t.”, s. 139; Andrew Wheatcroft, *a.g.e.*, s. 132; Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III*, s. 190; Isabella Ackerl, *Avrupalı Gözüyle 1683 Viyana Kuşatması*, Sezai Yalçinkaya (çev.), Alp Yayınevi, Ankara 2007, s. 36-38.

¹¹⁵⁷ Sabire Arık, “a.g.t.”, s. 140.

¹¹⁵⁸ Cevat Üstün, *a.g.e.*, 35; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 72.

XI. Innocentius'in hizmetinde çalışan ve finanse edilen Papalık elçisi Pallavicini'nin de ciddi katkıları oldu¹¹⁵⁹.

Öte yandan Habsburglar, geniş çaplı savaş hazırlıklarına girişen Türklere karşı etkili propaganda faaliyetlerinde yabancı kamuoyunun önemli desteğini gördü. Başta *Gazette* olmak üzere, yabancı basın organları iki taraf arasındaki gerilimin artmasına Osmanlı Devleti'nin sebep olduğu yönündeki haberleri gündemlerine taşıdı. Gazete sütunlarına aktarılan haberler, Sultan IV. Mehmed'in ve Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın bu askerî harekâtın ortaya çıkmasındaki rolüne odaklandı¹¹⁶⁰. Ne var ki Merzifonlu'nun sadaret yıllarında İstanbul'a gelen Batılı elçilerin çoğu onur kırıcı muamelelere maruz kalmıştı. Keza Sadrazam'ın sert diplomasisi ve uzlaşmaz tavırları nedeniyle, Türklerle bir çatışmaya girmek istemeyen Avrupalı hükümdarların fiilî iş birliğine girişmeleri önceki devirlere kıyasla daha kolay gerçekleşti¹¹⁶¹.

İyi bilindiği gibi, Osmanlılar ile Habsburglar arasındaki çatışmalar, uzun bir geçmişe sahiptir. Bu iki hasmın mücadelesi gerek dünyevi iktidar savaşları gerekse din savaşları olarak algılandığından kiliselerin kutsal değerlerinin çiğnenmesine dair anlatılar her vakit iyi ürün veriyordu¹¹⁶². Dolayısıyla etkili bir Hristiyan birliğinin oluşmasında Papalık öncü bir role sahipti. Papa XI. Innocentius, Hristiyan hükümdarlara gönderdiği mektuplarda, durmadan Türk karşıtı bir propagandayı yaygınlaştırmak için uğraş vermektedir. Belki de XI. Innocentius'in Osmanlılara karşı bir savaşa çağrıda bulunması izlediği propaganda sürecinin en önemlisiydi. Hasan Esirî'nin bu hususta Papa'ya ithaf ettiği Türk karşıtı ifadeler son derece önemlidir. Papa'nın aldığı karar uyarınca, Türkler, Hristiyanlığın en önemli düşmanıydı. Ona göre, Viyana, Türkler tarafından işgal tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Buna karşı Hristiyan hükümdarların sessiz kalması onların da aynı sonla karşılaşacağı anlamına gelmekteydi. Tanrı'nın gazabından oluşan bu Türklere karşı acil önlemler alınması ve bu konuda herkesin üstüne düşeni bir farzmış gibi yerine getirmesi gerekiyordu. Aksi hâlde kaçınılmaz sonun diğer ülkelere sıçraması işten bile değildi. Türklerin saldırılarına karşı fedakârlık gösterenlerin cennet ile müjdeleneceğini bizzat kendisi vaat ediyordu. O

¹¹⁵⁹ Thomas M. Barker, *a.g.e.*, s. 158.

¹¹⁶⁰ Stéphane Haffemayer, "a.g.m.", s. 805; 808-809; 819.

¹¹⁶¹ Dariusz Kolodziejczyk, "1795'e Kadar Osmanlı-Leh İlişkilerinin Karakteri Üzerine Bazı Tespitler", s. 683.

¹¹⁶² Suraiya Faroqhi, *Yeni Bir Hükümdar Aynası: Osmanlı Padişahlarının Kamusal İmgesi ve Bu İmgenin Algılanması*, Gül Çağalı Güven (çev.), Alfa Yayınları, İstanbul 2011, s. 215.

hâlde gittikleri yerde felakete sebep olan Türklere karşı herkes iş birliği yapmalıydı. Esirî'ye göre Papa'nın bu çağrısı ciddi anlamda bir farkındalık uyandırdı¹¹⁶³.

Kara propagandanın her türlü, vatandaşların belli bir eyleme yönelik fikirlerinin oluşmasında önemli bir role sahipti. Bu sebeple yerli ve yabancı kamuoyunun savaşa olan desteğini artırmak, onları Türklere karşı verilen mücadelenin bir parçası kılmak için çeşitli girişimlerde bulunuldu. Savaşa askerî ve malî gelir sağlamak için bir yandan Türk vergisi adı altında para toplanırken, diğer yandan Osmanlılar ve savaşın gidişatına dair manipüle edici bilgiler sunuldu. Nitekim halkı savaşa teşvik için istenilen şekilde bilinçlendirilmeleri arzu edilen bir durumdu¹¹⁶⁴. Viyana'da halkın sempatisini elde etmiş vaizler de kamuoyunun savaşa katılımını sağlama konusunda önemli roller üstlendi. Vaizler, söylevlerinde Tanrı'nın Türkleri kendilerine ders vermek amacıyla yolladığını dile getiriyorlardı. Mesela “*Sancta Clara*” üyesi vaiz Abraham basılması için matbaaya verdiği eserinin ismini “*Ey Hristiyanlar, uyanın uyanın!*” koyarak insanları Türklere karşı destek vermeye davet ediyordu. Kitabında bariz bir biçimde Türklere dair kara propaganda ifadelerine yer veriyordu¹¹⁶⁵. Bu arada boş durmayan Kilise yönetimi de Türk tehlikesinin bertaraf edilmesi için 27 Haziran'dan 3 Temmuz'a kadar kapsamlı dinî ayinlerin düzenlenmesini sağladı¹¹⁶⁶.

Haziran ayı süresince, Habsburg birliklerinin Estergon veya Uyvar'da başarılı olması bir yana dursun, Osmanlı askerlerinin Macaristan'daki ilerleyişi olumsuz bir iklim havası oluşturmıştı. Viyana'da yeniden tekerrür eden Türk korkusu sebebiyle ayinler kesintisiz devam ediyor, morali bozulan halkın iyileşmesi için büyük uğraş veriliyordu. Alınan resmî bir kararın ardından tüm esnaf ve meslek sahiplerinin haftada bir saat St. Stephan Katedrali'nde düzenlenen dinî törenlerde bulunmaları emredilmişti. İmparator Leopold'ün kendisi de pazar günleri düzenlenen ayinlere katıldı. Yine bir emir doğrultusunda eski çanlar onarılarak çalışır hâle getirildi. “*Türk Çanları*” ismi

¹¹⁶³ *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel*, s. 1387-1388; Songül Çolak-Metin Aydar, “a.g.m.”, s. 1072-1073. Papa XI. Innocentius'un bir Haçlı birliği oluşturma yönündeki politikası için ayrıca bk. Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 36-39. Viyana'nın kurtuluşu için yardım çağrısında bulunan Papalık'ın yazışmaları için bk. Augustin Sauer, *Rom Und Wien Im Jahre 1683: Ausgewählte Actenstücke Aus Römischen Archiven Zur II. Säcularfeier Der Befreiung Wiens Als Festgabe Des Unter Allerhöchstem Protectorate Stehenden Priestercollegiums Von Campo Santo Zu Rom*, K. K. Hof- und Staatsdruckrei, Wien 1883.

¹¹⁶⁴ Karl Vocelka, “Erken Yeniçağda Hristiyan Batı Dünyasında Türk İmajı”, Songül Çolak-Fatma Akay-Türker (çev.), *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (Kış 2016), 11/2, s. 250.

¹¹⁶⁵ Lynne Tatlock, “Selling Turks: Eberhard Werner Happel's *Turcica* (1683-1690)”, *Colloquia Germanica*, Vol. 28, No. 3/4 (1995), s. 307.

¹¹⁶⁶ John Stoye, *a.g.e.*, s. 150.

verilen bu çanlar her sabah başta Viyana’da olmak üzere ülkenin her kesiminde çalmaya başlıyor ve halk sürekli Türk işgalinden kurtulmak için dua etmeye çağrılıyordu¹¹⁶⁷.

Şehri saran panik havasıyla birlikte yükselen “*Türkler kapılarda!*” sözleri Viyana halkını derinden etkiliyordu. Çatışmalara ilişkin gelen haberlerin doğruluğu tartışmalı olmasına rağmen halkın büyük bir kısmı, bitip tükenmek bilmeyen söylentilerin etkisiyle daha fazla endişeye kapılmışlardı. Halk, kentte oluşan panik havası nedeniyle bir an önce Viyana’yı terk etmek niyetindeydi¹¹⁶⁸. Nitekim direnilmesi güç olan Türklere karşı hissedilen dehşet sınırsızdı. 1683’te İngilizce okuma bilenlerin karşılaştıkları ürkütücü haberler ve endişe verici tasvirler bu korkunun meydana gelmesinde ipi çekti¹¹⁶⁹. Propaganda unsuru sayılabilecek birçok basmakalıp ve önyargı dolu sloganlar Hristiyan halkın Türklere dair aynı zeminde düşünmelerinde etkili oldu. Dönemin broşür, şiir, şarkı ve askerî istihbaratlarında yer alan “*Tanrı’nın kırbacı*” ve buna benzer olumsuz çağrışım uyandıran ifadelerle Türkler yakıp yıkan korkunç bir kavim olarak tasvir edildi¹¹⁷⁰.

3.3.4. Osmanlı Ordusunun Viyana Yürüyüşü

İstolni-Belgrad’da toplanan harp meclisinin ardından Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Viyana’ya bir an önce saldırmaya kararlıydı, çünkü müttefik bir düşmanı yenmek onları birer birer ortadan kaldırmaktan çok daha zor olacaktı. Aldığı kararlar göz önüne alındığında, Osmanlı Devleti’nin sınırlarını genişletmeye ve iktidarını pekiştirmeye oldukça kararlıydı. Emrindeki Osmanlı ordusu 28 Haziran’da İstolni-Belgrad’dan tekrar harekete koyuldu. Budin Valisi İbrahim Paşa, Tata Kalesi’nin fethine memur kılındı. Ertesi gün gelen haberci Tata Kalesi’nin kendi arzusuyla itaat ettiğini bildirdi¹¹⁷¹. Gelen bu müjdeli haber orduda büyük sevinç yaratmıştı. Kalabalık Osmanlı ordusunun Yanıkkale’ye doğru ilerleyişi abartılı tasvirlerle konu olmuştur. Örneğin İngiliz yazar ve Katolik rahibe Augusta Theodosia Drane, ucu bucağı gözükmeyen bu orduyu asırlar

¹¹⁶⁷ John Stoye, *a.g.e.*, s. 150. Habsburg birliklerinin Osmanlı kuvvetleri karşısındaki başarısız girişimi hakkında bk. De La Croix, *An Account of the Turks...*, s. 176.

¹¹⁶⁸ John Stoye, *a.g.e.*, s. 152.

¹¹⁶⁹ Andrew Wheatcroft, *a.g.e.*, s. 118.

¹¹⁷⁰ Stephan Theilig, “The Change of Imaging the Ottomans in the Context of the Turkish Wars from the 16th to 18th Century”, *Cahiers de la Méditerranée*, 83, 2011, s. 1.

¹¹⁷¹ *Vekâyi’-i Beç*, vr. 41a; *Silâhdâr Târîhi II*, s. 30-31.

önce Yunanistan üzerine sefere çıkan Pers hükümdarı Kserkses'in devasa ordusuna benzetmiştir¹¹⁷².

Osmanlı ordusu sefer yürüyüşünü sürdürdüğü günlerde Lorraine Dükü Karl'ın emrindeki savunma birlikleri de Yanıkkale önüne gelmişlerdi. Fakat Avusturya ordusunun hangi bölgeye konuşlanacağına dair üst düzey komutanlar arasında önemli fikir ayrılıkları vardı. Olası bir savunma için ordunun Yanıkkale önlerine yerleştirilmesini isteyen Karl'ın bu fikrine itiraz eden Hermann von Baden ve Kont James Leslie ordunun Küçük Schütt Adası'nda mevzilenmesini daha uygun buluyorlardı. Karl'a göre ikinci seçeneğin harekete geçirilmesi durumunda zayıf istihkâmlara sahip Yanıkkale'nin elden çıkması Osmanlılar için pek de güç olmayacaktı. Buna rağmen Baden ve Leslie'nin savunma planı uygun görüldü. Ancak Yanıkkale'nin tahkimatlarının da en kısa sürede onarılması için 7.000 kişi görevlendirildi. Bu süreçte görev alan isimlerden birisi de bir süre sonra Osmanlı esirlerine katılacak olan meşhur İtalyan mühendis Luigi Ferdinando Marsigli'ydı¹¹⁷³.

Sadrazam idaresindeki ordu, 28 Haziran'da Mori'ye, ertesi gün Kerburuk'a ulaştı. Gece yarısından itibaren başlayan yağmur ve kış günlerini aratmayan ağır hava şartları içinde Kerburuk'a gelen ordu, Teşrifatçıbaşı'nın deyişiyle, 29 Haziran itibarıyla küffar topraklarına ayak basmış oldu. Bu arada Yanıkkale tarafından firar eden birkaç düşman askeri Kara Mehmed Paşa tarafından Sadrazam'a yollandı. Bir gün sonra Yanıkkale'den bir önceki durak noktası olan Per'e geçildi. Yol boyunca itaat eden köylerin korunması için bir miktar yeniçeri askeri görevlendirildi. Nihayet ordu 1 Temmuz günü Yanıkkale tarafına hareket etti. Şafak sökerken Yanıkkale'ye önce tuğ ve sadrazam otağı gönderildi. Onların peşinden ordu ağırlıkları yollandı. Sadrazam da Şeyh Vâni Mehmed Efendi'yle birlikte savaş düzeniyle ilerleyen ordunun merkezinde bulunuyordu. Fındıklılı Mehmed Ağa'nın anlatımıyla, Yanıkkale önlerine gelen Osmanlı ordusunun kalabalığı sebebiyle “*iğne bırakacak yer*” kalmamıştı. Mehter takımının semaları inleyen marşları muazzam bir güç gösterisini temsil ediyordu¹¹⁷⁴. Ordunun bu denli kalabalık oluşu Avusturya tarafında ciddi bir şaşkınlık yaratmıştı. Türklerin Yanıkkale önlerine gelmesinden sonra ordunun miktarı hakkındaki yanlışlıklar gün gibi ortaya çıkmıştı.

¹¹⁷² Augusta T. Drane, *a.g.e.*, s. 247; Thomas M. Barker, *a.g.e.*, s. 218-219; Andrew Wheatcroft, *a.g.e.*, s. 137.

¹¹⁷³ John Stoye, *a.g.e.*, s. 141; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 188-189. Avusturya ordusunun nizamı hakkında detaylı bilgi için bk. Thomas M. Barker, *a.g.e.*, s. 164-176.

¹¹⁷⁴ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 41a-42a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 30-32.

Yanık sahrasında kurulan Osmanlı çadırlarını gözlemleyenler burada toplanan ordunun 80.000 ila 150.000 arasında olabileceğine kanaat getirmişlerdi¹¹⁷⁵. Kalabalık Osmanlı ordusunu ve ordugâhı tasvir eden Hasan Esirî, askerlerin sahrayı tıka basa doldurduğundan, buna ilaveten, güya dünyadaki tüm insanların, at, katır, deve, öküz ve koyun gibi binek ve otlak hayvanların buraya toplandığını anımsatan bir manzara ortaya çıktığından söz etmektedir¹¹⁷⁶.

Kara Mustafa Paşa, Raba ve Rabçe nehirleri üzerinde köprüler inşa edilmesini buyursa da Türklerin Yanıkkale sahrasında toplandığını gören Avusturyalı kuvvetler savaş düzeni almışlardı. Piyade ve süvariyle karışık bu ordunun asıl amacı Osmanlıların Viyana tarafına geçişini engellemek ve Yanıkkale'yi muhafaza etmektir. Buna karşılık Serdar-ı ekrem, düşmanın bu hamlesine cevap vermek için başta Kara Mehmed Paşa olmak üzere birkaç paşa ve beyi tayin ederek karşı tarafa geçmelerini istedi. Bu paşalar ve beyler, yanlarına aldıkları Tatar askerleriyle beraber köprü mahallinden yukarıya doğru yürüdü. Yaklaşık bir saat mesafedeki bataklık ve kamışlıklar içinden güçlükle de olsa karşıya geçmeyi başarmışlardı. Boş durmayan düşman ordusu, Osmanlı ordugâhını hedef almak suretiyle toplarını ateşlemişlerdi. Buna mukabil Osmanlı ordusunda ise ikinci vaktine kadar altı parça balyemez top ve 50 parça şahi top hazırlanmış ve kesintisiz ateşlenmeye başlamıştı. Bu süre zarfında Sadrazam, otağı kurulana kadar Yeniçeri Ağası Bekrî Mustafa Paşa'nın çadırında bekliyordu. Paşa'nın çadırı, köprü kurulması planlanan Raba Nehri kenarına yakın olduğu için Sadrazam bir anlamda tehlike altındaydı. Sadrazam otağının hazırlandığını öğrenen Kul Kethüdası Çelebi İsmail Ağa, Merzifonlu'nun yanına gelerek “*Efendim bârgâhınız kurulmuş, şimden gerü teşrîf buyurun.*” dedikten sonra efendisini otağına gönderebilmek için onu güçlükle ikna etti. Diğer yandan yeniçeriler de düşmanla mukabele etmek için metrise girmişlerdi. Yanıkkale'de iki taraf arasında çatışmalar sürerken, yukarıdan karşıya geçen öncü birlikler ciddi bir engelle karşılaşmadan Raba Nehri boyunca güneye doğru ilerlemişlerdi. Direnmeye mecali kalmayan Avusturya ordusu ricat etmek mecburiyetinde kalmıştı. Nehrin öte yakasına geçmeyi başaran bu birlikler, düşman

¹¹⁷⁵ John Stoye, *a.g.e.*, s. 143; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 190.

¹¹⁷⁶ *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel*, s. 1386.

birliklerinin bozulmasında ve firar etmesinde büyük rol oynamışlardı. Düşman taburunun kurulduğu yere konularak kale varoşunu ateşe verdiler.¹¹⁷⁷

Orduyla birlikte Yanıkkale önlerinde bulunan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, müttefik ordusu toplanmadan Avusturya ordusunu yenmesi gerektiğini iyi biliyordu. Kuşatmanın tanıklarından Valcaren'e göre, Sadrazam Habsburg birliklerinin Yanıkkale önlerinden geri çekilişinin korkudan kaynaklandığına kanaat getirmişti. Aynı tanık, düşmanın takip edilmesi ya da Yanıkkale'nin kuşatılması hakkında rütbeli paşalarıyla fikir alışverişi yaptığını ifade etmektedir¹¹⁷⁸.

Habsburg kuvvetlerinin bu beklenmedik başarısızlığı ve ordunun sağ kanattan sarılma tehlikesi komutan Karl'ın geri çekilme emri vermesine sebep olmuştu. Bu kararı her ne kadar eleştirilse de sonuçta İmparator tarafından ordunun bütünlüğünü koruma görevi daha önemliydi ve koruması gereken öncelikli bölge biraz daha yukarıda bulunan Avusturya'nın güney topraklarıydı. Osmanlılar bu ani çekilişe bir anlam verememişlerse de sebebini öğrenmekte geç kalmamışlardı. Mavrokordato ve Sadrazam'ın kethüdası, o günlerde esir düşen ve sorguya alınan Martelli'den bu çekilişin lojistik sorunlardan ve Osmanlı ordusunun kalabalık oluşundan kaynaklandığını öğrenmişlerdi. Lorraine Dükü Karl'ın komutasındaki Avusturya ordusunun 50.000'i bulduğunu belirten Martelli, imparatorluğun müttefik kuvvetleri hariç bu miktarı iki katına çıkarabileceğini fakat Tuna Nehri'nin bu birleşmeye izin vermeyeceğini bildirmişti. Neticede Leslie ve Starhemberg ana piyade ve topçu grubunu Küçük Schütt Adası'na çekmişlerdi. Öte yandan geri çekiliş emrini veren Karl, 2 Temmuz gecesini Osmanlıların Ovar adıyla andıkları Ungarisch-Altenburg'da geçirdi. Peşinden giderek etrafı tahrip eden Tatarlar düşman birliklerini güç durumda bıraktı. Yanıkkale'den gelen ilk istihbarata göre, Sadrazam Kara Mustafa Paşa kuşatmayı buradan başlatmak için hazırlıklara başlıyordu. Bu hazırlıklar sürerken, Viyana'ya yönelen Tatarlar iç bölgelere akınlar gerçekleştiriyordu¹¹⁷⁹.

Harekât o ana dek Kara Mustafa Paşa'nın arzuladığı gibi gitmekteydi. Kara Mehmed Paşa ve adamlarının Yanıkkale varoşunu ateşe vermesi ve şiddetli rüzgârın

¹¹⁷⁷ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 42-42b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 32-33; *Târîh-i Râşid I*, s. 237-238; *Zübde-i Vekayiât*, s. 144-145; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 180; *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel*, s. 1386-1387. Stoye, 1 Temmuz 1683 tarihinde Raba Nehri'nin gerisinde 12.500 piyade ve 9.500 süvariden oluşan bir ordunun hazır bulunduğunu söylemektedir. John Stoye, *a.g.e.*, s. 142.

¹¹⁷⁸ John Peter Valcaren, *A Relation or Diary of the Siege of Vienna*, Londra 1684, s. 7.

¹¹⁷⁹ John Stoye, *a.g.e.*, s. 143-144; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 193-194.

etkisiyle kalenin zor durumda kalması Yanıkkale yetkililerini harekete geçirdi. Kötü gidişatı önlemek isteyen Yanıkkale komutanı, gönderdiği haberde, asker ve cephane eksikliğine rağmen kaledekilerin savaştan teslim olmayacağını ve her iki tarafın ciddi zayıyata uğrayacağını bildirmişti. Ayrıca aldığı istihbarattan ordunun asıl hedefinin Viyana olduğunu, dolayısıyla Osmanlı ordusunun Yanıkkale’de zaman kaybetmektense doğrudan oraya ilerlemesini önermişti. Yaptığı teklifte, Viyana’yı ele geçirmeleri durumunda kendilerinin de kaleyi cenk etmeden teslim edeceklerinin sözünü vermişti. Kale komutanının tavsiyesi Sadrazam Kara Mustafa Paşa’nın sefer tasarısına oldukça uygun düşüyordu¹¹⁸⁰. Komutanın bu öneriyle hem Yanıkkale’yi Türk işgalinden bertaraf etme hem de Osmanlıların Viyana’ya geçene kadar kentin hazırlıklarını sürdürme olasılığını artırabileceğini düşündüğü varsayılabilir. Nitekim bu öneriyle Yanıkkale komutanı, bir oyalama yaratmanın Kara Mustafa Paşa’nın zihnini karıştıracak ve bunun imparatorluğa bir avantaj sağlayacağını iyi biliyordu. Öyle ki Hasan Esirî’nin anlatımına göre, Viyana’ya sağladığı istihbaratta Türk ordusunun gökteki yıldızlar kadar kalabalık olduğunu vurgulamıştı. Ordunun ilerleyişine hiçbir şeyin engel olamadığını, Yanıkkale’den vazgeçip Viyana’ya yürüyeceğini, dolayısıyla gafil avlanmamaları için gerekli önlemlerin alınması hususunda uyarıda bulunmuştu¹¹⁸¹. Buna rağmen Merzifonlu’nun orduyla beraber Yanıkkale’den ayrılışına kadar Viyana’nın hedefte olup olmaması Avusturya tarafı için belirsiz bir durumdu. Sefer yönünün Viyana mı yoksa Yanıkkale mi olduğu yönündeki şüpheler ancak Petronell hadisesinin yaşanmasından sonra anlaşılabilmisti¹¹⁸².

Üstün’ün de belirttiği üzere, Sadrazam Kara Mustafa Paşa’nın asıl hedefinin Viyana olduğu düşünülürse, Yanıkkale tarafında çok fazla beklemeye gerek yoktu. Ancak İstolni-Belgrad’da toplanan savaş meclisindeki muhalif görüşlerin tesiriyle yaşadığı kararsızlık ordunun Yanıkkale önlerinde zaman kaybetmesine ve Viyana’ya doğru yürüyüşün gecikmesine zemin hazırlamıştı¹¹⁸³.

Ayrıca ordunun Yanıkkale’den hareketini kolaylaştırması için gerekli köprülerin tamamlanması bekleniyordu. Bu arada Dük Karl, Albay Heisler emrinde 800 kişilik bir süvari birliğini Neusiedl Gölü civarındaki bölgeleri geri almak niyetiyle yollamışsa da

¹¹⁸⁰ *Târih-i Râşid I*, s. 238-239; *Zübde-i Vekayiât*, s. 145-146.

¹¹⁸¹ *Mi’yârü’l-Düvel ve Misbârü’l-Milel*, s. 1387.

¹¹⁸² Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 201.

¹¹⁸³ Cevat Üstün, *a.g.e.*, s. 48-49.

gelen haberler iç karartıcıydı. Gelen bilgilere göre büyük kitleler hâlinde ilerleyen Türk piyade birlikleri Yanıkkale'yi geçmeye başlamışlardı. Aynı sırada Kont Leslie'den gelen haberde, 4 Temmuz'a kadar aksi belirtilmediği sürece emrindeki piyade birliğiyle batıya çekileceği bildiriliyordu. Onların da bölgelerini terk etmesi Yanıkkale'nin kaderine terk edilmesi demekti. Karl, kendisine 4 Temmuz'da ulaşan bu habere karşılık piyade birliğinin Schütt'te kalmasını istemişse de Leslie gelen emri beklemeden zaten çekilmişti. Bunun üzerine Karl, yola koyularak Avusturya Harp Meclisi Başkan Yardımcısı Caplirs'le görüşmek için Kittsee'ye doğru yola koyuldu ve ordugâhını 6 Temmuz'da Berg civarında kurdu¹¹⁸⁴.

Avusturya ordusunda bu gelişmeler yaşanırken, tıpkı Sultan IV. Mehmed gibi avlanmaya düşkün olan İmparator Leopold, hayatını riske atmasına rağmen 5 Temmuz'da vaktini Perchtoldsdorf ve Gresshübel civarında avcılıkla geçiriyor ve yapılan uyarılara kulak asmıyordu. Ertesi gün de av için Mödling civarındaydı. Viyana'ya çok uzak olmayan bu bölgelerde avlanmak için kendine göre gerekçeleri vardı. Ayrıca Viyana'dan ayrılmak niyetiyle Haziran'da başlattığı hazırlıklar sürmekteydi. Ordudan gelen karamsar haberler kentten ayrılması için yeterli sebeplerdi. Fakat Viyana'dan ayrılmak için yine de son ana kadar beklemeye kararlıydı¹¹⁸⁵.

Viyana'ya ulaşan haberler ileride yaşanacakların bir işareti niteliğindedi. Sadrazam'ın isteği doğrultusunda başlayan akınlar istenen sonucu veremekteydi. Besprim'de olduğu gibi, Yanıkkale'nin güneyinde bulunan Tata ve Papa kaleleri de İmre Tököl'iye bağlılıklarını bildirerek Osmanlı tarafına geçmişlerdi. İyi niyetlerini göstermek için ellerindeki esirleri serbest bıraktılar. Tutsak Müslümanların özgürlüğüne kavuşması ordugâhta memnuniyet verici gelişmelere yol açtı. Kara Mustafa Paşa, itaat eden kalelerin korunması için gruplar hâlinde asker gönderdi¹¹⁸⁶.

Tarihler 6 Temmuz'u gösterdiğinde, Osmanlı ordusunun Yanıkkale'den geçişini sağlamak için 12 köprü tamamlanmıştı. Biten köprülerin yarısı Raba ve Rabçe suları üzerinde, geri kalan yarısı ise Yanık Adası'nda yapılmıştı. Sadrazam'ın emri üzerine, inşası biten köprülerin gözetimi için Budin İbrahim Paşa'nın 20.970 kişilik bir orduyla

¹¹⁸⁴ John Peter Valcaren, *A Relation or Diary of the Siege of Vienna*, s. 7; John Stoye, *a.g.e.*, s. 144.

¹¹⁸⁵ İsabella Ackerl, *a.g.e.*, s. 54-55; John Stoye, *a.g.e.*, s. 151; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 207.

¹¹⁸⁶ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 43a, 44b-45a; *Silahdâr Târihi II*, s. 33-36; *Târih-i Râşid I*, s. 241; *Zübde-i Vekayiât*, s. 148-149; *Vekâyi-i Viyana*, s. 108; *İsâ-zâde Târihi*, s. 180; *Zeyl-i Şaka'ik*, s. 901. Ayrıca bk. Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 196-197.

burada bırakılması kararlaştırıldı¹¹⁸⁷. Ne var ki itaat eden yerleşim yerlerini ve Yanıkkale'deki köprüleri denetlemek için bırakılan birlikler esas ordunun neredeyse çeyreğini oluşturuyordu. Dolayısıyla bu durum, Viyana'ya yürüyecek olan Kara Mustafa Paşa'nın kuşatmaya eksik bir muharip güçle gitmesi demekti¹¹⁸⁸.

Sadrazam'ın tuğuyla birlikte, tüm ordugâh 7 Temmuz'da Raba Nehri'ni aşarak karşı tarafa geçti. Niğbolu sancağına mutasarrıf Abaza Kör Hüseyin Paşa'ya Eğri eyaleti verilmek suretiyle serdarlık verildi ve İmre Tököli'yle birleşerek Tuna'nın karşısındaki Pojon'un fethine tayin kılındı. Hüseyin Paşa'yla görüşen Sadrazam, ona Tököli'yle iyi geçinmesini, istişaresiz hareket etmemesini ve askere ihtiyaç duyması hâlinde bunu kendisine bildirmesini istedi. Ayrıca “*Seni askersiz komam.*” diyerek yardımda bulunacağını, dolayısıyla ondan iyi hizmet beklediğini ifade etmiş ve dönüşte umduğundan daha fazla ödüllendirileceği sözünü vermişti. Ardından Tököli'yle buluşması için yol haritası belirledi. Buna göre Hüseyin Paşa Estergon üzerinden Ciğerdelen palankasına geçecek, ardından Tököli'ye katılacaktı. Aynı gün içerisinde, ileride büyük bir düşman taburu olduğu öğrenilince, evvelce Yanıkkale varoşlarına yerleşen Kara Mehmed Paşa ve Saadet Giray emrindeki kuvvetlerin ileriye gitmeleri buyruldu¹¹⁸⁹.

Söz konusu tabur, Lorraine Dükü Karl'ın emrinde Ungarisch-Altenburg'da bekleyen süvari birliğiydi. Sadrazam'ın baskın vermesi için gönderdiği kuvvetlerin 25.000 ila 30.000 arasında olduğu zannediliyordu. Öncü kuvvetlerin Berg'teki Avusturya askerlerine aniden düzenlediği baskının Karl'ı hayretler içerisinde bıraktığı söylenmektedir. Karl'ın Yanıkkale önlerinde durduramadığı Türkleri Berg bölgesinde durdurma hayalleri de böylece suya düşmüştü. Olan biteni bildirmesi için Kont Auersperg'i derhâl Viyana'ya yolladı. Yaşanan olumsuz gelişmelere çare arayan Karl, komutasındaki birlikleri Berg ile Viyana arasında bulunan Fischamend'e yönlendirdi. Artçı ve öncü birliklerin yönetimini de komutanları arasında paylaştırdı. Ordu ağırlığının önden gönderildiğini öğrenen Tatarlar uzun ve dağınık biçimde yol alan kervana ani bir baskın düzenlediler. Öncülerin yönetiminden sorumlu olan Mercy ve Gondola hemen yardıma koşmuş, Tatarları geri püskürttükten sonra Fischamend'e

¹¹⁸⁷ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 45b; *Silâhdâr Târîhi II*, s. 36-37; *Zübde-i Vekayîât*, s. 149; *Târîh-i Râşid I*, s. 241-242.

¹¹⁸⁸ Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 197.

¹¹⁸⁹ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 46a; *Silâhdâr Târîhi II*, s. 37-38; *Vekâyi-i Viyana*, s. 109.

doğru hareket etmişlerdi. Birkaç kilometre geride duran ve gelişmeleri yüksek bir tepeden takip eden Karl başlarına geleni savuşturmanın yolunu düşünürken, tam da bu esnada, bir başka Osmanlı öncü birliği artçı Avusturya kuvvetlerine hücum edince ortalık iyice karışmıştı. Hiç vakit kaybetmeden emrindeki birlikle dönüp baskını bertaraf etmek istedi; ancak anlatılana göre, bu isteğini gerçekleştirmesi pek de kolay olmadı. Osmanlıların oldukça kalabalık bir orduyla geldiği söylentilerine inanan bazı subaylar çatışma bitmeden alanı terk edip Viyana'ya kaçmışlardı. Askerlerini savaşa sevk etmekte güçlük çeken Karl, bir rivayete göre, eline aldığı tabancasının kabzasıyla askerlerine vuruyor ve onları imparatorluk ordusunun onuruna yaraşır bir şekilde mücadele etmeye çağırıyordu. Nihayet kuvvetli bir karşı saldırı sayesinde bu tehlike güç bela ortadan kaldırıldı. Çağdaş Osmanlı tarihçilerinin yüzeysel bir şekilde anlattıkları olay¹¹⁹⁰, tarihe “*Petronell Hadisesi*” olarak geçmiştir. Bu ufak çaplı savaşta, çok fazla bir kayıp verilmemesine rağmen, Viyana'da yaydığı korku iklimi ve sebep olduğu bunalım nedeniyle düşman tarafında oldukça dikkate alınan bir gelişme olmuştur. Öyle ki taraflar arasındaki bu çatışmanın ardından Avusturya ordusunun tümüyle tutsak edildiği, hatta Dük Karl'ın da bu çarpışmada hayatını kaybettiği gibi hakikatten uzak söylentiler yayıldı. Viyana'daki gelişmeleri aktaran Valcaren, yaşanan bu hadisenin imparatorluk ordusunda büyük bir kargaşaya yol açtığını itiraf etmektedir¹¹⁹¹.

3.3.5. Avusturya'nın Son Savunma Hazırlıkları

Türklerin ciddi bir engelle karşılaşmadan Avrupa'nın kalbi Viyana'ya doğru yürüdüğü haberleri duyuldukça başta İmparator Leopold olmak üzere Avusturya halkı büyük bir telaşa düşmüştü. Savaş tanıklarından biri, meydana gelen korku havasını “*Sanki Türkler çoktan Viyana'nın efendisi olmuş gibi her yerde çığlıklar ve ağlama sesleri duyuluyordu*” sözleriyle âdeta hafızalara kazıyordu¹¹⁹².

¹¹⁹⁰ Defterdar Sarı Mehmed Paşa ve Râşid Efendi, söz konusu hadiseyi ele alırken Tatarların düşman birliklerine baskın yaptıklarını, öncü ve artçı Avusturya birliklerinin başlarına üşüşen Tatarların saldırıları karşısında kalplerine korku salındığını belirterek geçiştirmektedir. *Zübde-i Vekayiât*, s. 150; *Târih-i Râşid I*, s. 242-243.

¹¹⁹¹ Petronell hadisesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. John Peter Valcaren, *A Relation or Diary of the Siege of Vienna*, s. 7-8; Henry Elliot Malden, *Viyana 1683*, Uygur Kahraman (Çev.), Adapa Yayınevi, Ankara 2005, s. 36-38; Karl August Schimmer, *a.g.e.*, s. 85-86; Thomas M. Barker, *a.g.e.*, s. 219-221; John Stoye, *a.g.e.*, s. 147-148; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 199-201; Cevat Üstün, *a.g.e.*, s. 53-54.

¹¹⁹² Andrew Wheatcroft, *a.g.e.*, s. 162.

Kara Mustafa Paşa ve ordusunun Yanıkkale'den ayrılarak Viyana'ya yöneldiği söylentileri endişe vericiydi. Öte yandan 7 Temmuz'da Viyana'ya gelen haberler kentin karşı karşıya kaldığı tehlikenin boyutunu gözler önüne sermişti. Yakın zamanda patlak veren Petronell olayı Viyana'yı etkisi altına alan korkunç panik havasını üst düzeye çıkarmıştı. Dük Karl tarafından yollanan Auersperg'in getirdiği başarısızlık haberleri İmparator'un şehirden ayrılma kararını gözden geçirmesine ve hazırlıkların hızlandırılmasına yol açtı. Öyle ki saraydan taşınacak kıymetli eşyaların arasına Pojon'dan Hofburg'a aceleyle getirilen Aziz Stephan'ın tacı da dâhil olmuştu. Yaşadığı tereddüde son veren İmparator, aynı gün saat altıda şahsî dairesindeki toplantıda yaptığı görüşmede Viyana'dan ayrılma kararını resmîyete kavuşturdu. Bundan sonra bir süre hangi yoldan gitmesi gerektiği tartışıldı, nihayet kaçış güzergâhını belirlerken danışmanlarının tavsiyelerini dikkate aldı. Buna göre İmparator, Tuna'yı aşmak suretiyle nehrin öte yakasından hareket edecek ve Viyana'nın batısında bulunan Lintz'e çekilip, oradan da ilerleyerek Passau'ya geçecekti. Kalenin savunulması işini Montecuccoli'nin hizmetinde yetişen, sağduyulu ve tecrübeli kişiliğiyle bilinen Kont von Starhemberg'e emanet ediyordu. Habsburg ordusunu yönetme görevini ise bundan önce Lehistan tahtına aday gösterdiği eniştesi Lorraine Dükü Karl'a devretmişti. İmparator'la birlikte saray mensuplarının şehirden ayrılmasının doğuracağı sonuçlar ortadaydı. Nitekim düşmanın yaklaşması, gelen haberlerin dehşet vericiliği ve kaçakların ürkütücü hikayeleri kısa sürede yaygın bir korku iklimi yaratmıştı. Sonuç olarak İmparator'un kentten ayrılıp Lintz'e çekilmesi halk arasında gözle görülür bir memnuniyetsizliğe yol açtı. Kentten kaçma ihtimali olan her kesimden insanlar başının çaresine bakmak zorunda kaldı. Ağıtlar içerisinde şehirden ayrılmanın yollarını aradıkları ifade edilmektedir. Bir rivayete göre, yaklaşık 60.000 insan yarım günde Viyana'dan ayrılarak şehri kendi kaderine terk etmişti¹¹⁹³.

Leopold'ün yanında olan Fransız elçi Marquis de Sébeville, hükümdarı XIV. Louis'ye yolladığı 14 Temmuz 1683 tarihli mektupta, İmparator'un Viyana'dan

¹¹⁹³ İmparator Leopold'ün Viyana'dan ayrılış süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bk. *Silahlâr Târihi II*, s. 46; John Peter Valcaren, *A Relation or Diary of the Siege of Vienna*, s. 10-11; *A Journal or a most particular account of all that passed in the late siege of Vienna*, Rogers & Gyllishower, London 1684, s. 3-4 (İleride, *A Journal* olarak anılacaktır); *Netayic ül-Vukuat*, s. 282-283; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 47, 53; Karl August Schimmer, *a.g.e.*, s. 87; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, s. 70; İsabella Ackerl, *a.g.e.*, s. 44-46, 54-59; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 205-208; Ahmet Refik Altınay, *a.g.e.*, s. 31; Cevat Üstün, *a.g.e.*, s. 55; Andrew Wheatcroft, *a.g.e.*, s. 164; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 444.

ayrılışını ve kent halkının içine düştüğü ortamı şu sözlerle bildiriyordu: “*Biz Viyana’dan çıkarken burjuvalar bağıryorlardı. İmparator kendilerini yalnız bırakıp gittiğine göre onların da Tökoly’nin himayesine girmekten başka bir yapacakları kalmadığını yüksek sesle söylemekten çekinmiyorlardı. Şehre giren Garnizon ahaliyi vatana karşı ödevlerini başarmağa mecbur etmeseydi, eminim ki dediklerini yapacaklardı.*”¹¹⁹⁴. Şehri terk eden insanlara dair anlatılar ve bu süreçte yaşananlar, kuşatmayı anlatan anonim tarihçede de dile getirilmektedir. Kentten firar eden çok sayıda Avusturyalının çadırları korumakla görevli Osmanlı askerlerine esir düştüğü ifade edilmektedir. Kimliği bilinmeyen bu Osmanlı tarihçisi “*Ol defa diyar-ı Alaman’dan kaçan esirlerin kıyasın Allah’dan gayrı bir kimesne bilmezdi.*” diyerek Viyana’da meydana gelen firarın boyutunu gözler önüne sermektedir¹¹⁹⁵.

Viyana’yı savunmak için başlatılan siyasî girişimler kadar kalenin tahkimi de oldukça önem arz eden bir meseleydi. Bu konuda bazı girişimlerde bulunulmuş; fakat yavaş davranılmıştı. Askerî savunma ve lojistik bakımdan gerekli tedbirler mümkün olduğunca iyi hazırlanmaya çalışılmıştı. Fakat mevcut insan kaynağının yetersizliği ve muharip gücün az olması ciddi bir sorundu. Türklerin şehri kuşatma girişimine karşı koyacak insan gücünün önemli bir bölümü şehir halkı ve işçilerden oluşmaktaydı. Kale kuşatmalarında lağımcılık faaliyetleriyle meşhur Türklere karşı ellerinde bulunan lağımcı uzmanı oldukça yetersizdi. Hâl böyle olunca bu görevi şehirdeki kuyucular üstlenmişlerdi. Bundan başka sorun teşkil eden bir diğer husus iyi eğitilmiş hekimlerin eksik oluşuydu. Yaklaşan Türk tehlikesinden çekinen çok sayıda doktor ilk fırsatta şehri terk etmişlerdi. Öte yandan Viyana’yı savunan silahlı kuvvetlerin ve şehir halkının giderleri kenti terk eden soylular ve kendini güvence altına alan Macar başpiskoposu tarafından finanse edildi¹¹⁹⁶.

7 Temmuz’da Viyana’ya gelen Starhemberg, halkın desteği olmadan Türklere karşı bir savunma savaşı vermenin ve başarı elde etmenin güçlüğüne düşünerek onları bu mücadeleye teşvik için büyük uğraş verdi. Öncelikle kent sakinlerini teskin etmeye çalıştı ve kalenin tahkimatı konusunda yardım etmeye davet etti¹¹⁹⁷. Aynı gün şehir

¹¹⁹⁴ Cevat Üstün, *a.g.e.*, s. 54. İmparator Leopold’ün Viyana’dan ayrılış süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İsabella Ackerl, *a.g.e.*, s. 54-59.

¹¹⁹⁵ *Vekâyi-i Viyana*, s. 110-111.

¹¹⁹⁶ İsabella Ackerl, *a.g.e.*, s. 46-48; Jason Goodwin, *Ufukların Efendisi Osmanlılar*, Armağan Anar (çev.), Merkez Kitaplar Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 172.

¹¹⁹⁷ Henry Elliot Malden, *a.g.e.*, s. 38-39; Cevat Üstün, *a.g.e.*, s. 56-57.

meclisini bir araya getiren Viyana Belediye Başkanı Von Liebenberg, bu süreçte onların da katkı sağlamalarını istedi. Fakat İmparator'un kentten ayrılmış olmasının verdiği huzursuzluk halk nazarında ciddi bir isteksizliğe sebep olmuş, dolayısıyla halkın tutumu bu süreci daha da zora sürüklemişti. Ne var ki soylu kesimi teşvik için Von Liebenberg'in bizzat fedakârlık göstermesi de pek etkili olmamıştı. Yaklaşmakta olduğu düşünülen düşman ordusunun halk üzerinde yarattığı olumsuz havayı geçiştirmek pek kolay olmamıştı. Buna çare arayan Starhemberg, arada bir şiddete başvurmak suretiyle, kentteki halkı umutsuzluğa düşüren ve kötü söylentiler yayan insanları cezalandırmak zorunda kaldı. Nihayet bu girişimi halkın önemli bir bölümünü ikna etmede işe yaradı¹¹⁹⁸.

Kuşatma öncesi bu süreci, yaşanan hadiselerin yakın görgü tanığı askerî hâkim John Peter Valcaren'ın günlüğünde görmek mümkündür. Belirttiğine göre, cinsiyet, genç ve yaşlı fark etmeksizin yardıma koşan sıradan halk ve ruhban sınıfından insanlar var gücüyle kentin kurtuluşu için çabalıyorlardı. Düşmanın ilerlemesini engellemek için hendekler kazıyorlar ve bunları daha da derinleştirmek için büyük çaba sarf ediyorlardı¹¹⁹⁹. İmparator Leopold'ün emrettiği hazırlıklar istenilen düzeyde olmasa da önemli ölçüde bitmiş, güneyde toplanan kalabalık Osmanlı ordusuna dair kaygılar kısmen de olsa azalmıştı¹²⁰⁰. Osmanlı ordusunun ağır ilerlemesine karşılık vakit kazanan Viyanalılar müthiş bir çaba sonucunda 7 Temmuz'da kalede 10 top koyacak yer yokken 13 Temmuz'da neredeyse 300 top yetecek kadar yatak oluşturmuştu¹²⁰¹. Bu hâliyle Viyana, Türkler tarafından ilk kez kuşatıldığı 1529 yılındaki durumuna göre daha iyi bir vaziyetteydi. Doğu'dan gelecek muhtemel bir saldırıya karşı kalelerin tahkimi için önemli tedbirler alınmıştı. Mesela Savaş Konseyi Başkanı Hermann von Baden, Batı'nın en kaliteli kale mühendislerinden biri olan Georg Rimpler'in yanı sıra tecrübeli bir mühendis ekibi Viyana'ya davet etmişti. Rimpler, Türklerin Kandiye Kuşatması'na şahit olmuş bir mühendis olarak kentin daha rahat savunulması adına önlemler alınmasında kritik sayılabilecek katkılarda bulundu. Yapılan son hazırlıklar

¹¹⁹⁸ John Peter Valcaren, *A Relation or Diary of the Siege of Vienna*, s. 2-3; Cevat Üstün, *a.g.e.*, s. 57-58.

¹¹⁹⁹ John Peter Valcaren, *A Relation or Diary of the Siege of Vienna*, s. 15; Andrew Wheatcroft, *a.g.e.*, s. 147.

¹²⁰⁰ Andrew Wheatcroft, *a.g.e.*, s. 132.

¹²⁰¹ Avusturya'nın kuşatmaya karşı koymak için aldığı son savunma tedbirleri hakkında detaylı bilgi için bk. Sir Paul Rycout, *The history of the Turks: beginning with the year 1679*, s. 94; Thomas M. Barker, *a.g.e.*, s. 224-240; John Stoye, *a.g.e.*, s. 152-157; Andrew Wheatcroft, *a.g.e.*, s. 145-162; İsabella Ackerl, *a.ge.*, 60-66; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 224-227; Cevat Üstün, *a.g.e.*, s. 58.

neticesinde kuşatmaya hazırlanan Viyana, Osmanlıların umduğu üzere küçük bir garnizon kenti olmaktan çıkmıştı¹²⁰².

3.3.6. Osmanlı Ordusunun Yanıkkale'den Viyana'ya Yürüyüşü

Yanıkkale'de bulunan Sadrazam Kara Mustafa Paşa, 8 Temmuz'da gün doğumundan yarım saat sonra orduyla birlikte hareket etti. Önceden Raba ve Rabçe'de yapılmasını emrettiği köprüleri kullandı. Teşrifatçıbaşı, ordunun buradan geçişi esnasında epey sıkıntı çekildiğini belirtmekle birlikte kimseye bir zarar gelmeden geçişin tamamlandığını bildirmektedir. Aynı tarihte, Kara Mehmed Paşa komutasındaki öncü birliklerin karşılaştıkları direnişe rağmen Altenburg'u ele geçirdiklerinden bahsettikten sonra buranın zahire bakımından oldukça zengin bir yer olduğuna dikkat çekmektedir. Anlattıklarına bakılırsa, birkaç bin asker yanlarına bu zahireden almalarına rağmen yine de çok fazla miktarda erzak geride bırakılmıştı. Teşrifatçıbaşı, zahire palankası olarak belirttiği bu yerde askerlerin esirlere olan rağbetinden ötürü zahireye itibar etmemelerini hayıflanarak ifade etmektedir. Kaldı ki kuşatmanın ilerleyen günlerinde ortaya çıkacak olan zahire sorunu onu haklı çıkaracaktır. Öte yandan Merzifonlu'nun en güvendiği komutanı Kara Mehmed Paşa ele geçirdiği esirler içerisinde efendisine hediye etmek üzere bir kız ve bir oğlan köle yollamıştı. Efendisi de esirleri getirenlere oldukça cömert davrandı. Bu arada Kara Mustafa Paşa ordunun Yanıkkale ve Komoron'un fethinden vazgeçerek Viyana'yı kuşatmaya hazırlandığını bildiren bir mektubu Telhisî İsmail Ağa'yla Sultan IV. Mehmed'e yolladı. Köprülü Mehmed Paşa'nın telhisçiliğini yaptığı dönemde Yanova'nın fethini bildiren müjdeyi Padişah'a o getirmişti. Fakat bu kez bizzat kendisinin yolladığı haber bir müjde değil, aksine Sultan'ın verdiği kararın dışında yaşanan bir gelişmeyi içermekteydi. Sultan o tarihlerde Belgrad'da bulunuyordu. Kaymakam Kara İbrahim Paşa'nın aracılığıyla huzura çıkan Telhisî İsmail Ağa, Sadrazam'ın mektubunu teslim ettikten sonra içeriği sözlü olarak da ifade etmiştir. Silahdar'ın anlatımına göre, Sultan IV. Mehmed aldığı haber karşısında şaşkınlığını gizleyememiş ve aldığı karara karşın Sadrazam'ın gösterdiği saygısızlığı "*Kasdımız Yanık ve Komaran kal'aları idi. Beç kal'ası dilde yokidi. Ne aceb paşa saygısızlık idüp, bu sevdâya düşmüş. Hoş imdi Hakk te'âlâ âsân*

¹²⁰² Geniş bilgi için bk. John Stoye, *a.g.e.*, s. 157; Andrew Wheatcroft, *a.g.e.*, s. 154-158; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 183.

getüre. Lakin mukaddem bildireydi rızâ virmezdim.” sözleriyle dile getirmişti. Söz konusu mektubu gönderen Merzifonlu, günün ikinci vaktinden sonra seyir amaçlı Tuna’nın kenarına geçmişti. Bu zaman zarfında üç Tatar askeri atlarıyla yüzerek suyun karşı tarafına geçmiş, ancak ileride karşılaştıkları düşman askerlerinin çokluğu sebebiyle dönmek zorunda kalmış ve Sadrazam tarafından her birine yirmişer kuruş bahşiş verilmişti¹²⁰³.

Rabçe’ye geçmesinin ardından burada bir gün konaklamaya karar veren Sadrazam Kara Mustafa Paşa, 9 Temmuz’da kendi tuğuyla birlikte yeniçeri kuvvetlerini Altenburg’a doğru gönderdi. Teşrifatçıbaşı’ya göre, dârülharp ilan edilen topraklara tuğ ve yeniçeri halkının önden gönderilmesi o ana dek yapılan savaşlarda görülmuş bir hadise değildi. Merzifonlu’nun bu hareketini o tarihe kadar yaşanan harekâtın zaferle sonuçlanmasına atfetmektedir. Aynı gelişmeyi yazan Fındıklılı Mehmed Ağa ise Merzifonlu’nun yaşanan zaferlerin tesiriyle askerlerine hiçbir şekilde korkuya kapılmadan kendi memleketleriymiş gibi ilerlemelerini ferman buyurduğunu yazmaktadır. Ordunun etrafını gezip otağına dönen Sadrazam, sayeban altına geçerek divanı topladı. Ertesi gün kendisi de Altenburg’a doğru yola koyuldu. Buraya varmadan yaklaşık üç saat önce, yürüyüş sürerken insanların birbirini görmesini engelleyen bir toz fırtınasına denk gelindi. Altenburg’a gelen Merzifonlu, ikinci vakti atına binerek yakın zamanda fethedilen bu bölgeyi denetlemeye çıktı¹²⁰⁴.

¹²⁰³ *Vekâyi’-i Beç*, vr. 46a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 38-40; *Zübde-i Vekayiât*, s. 149-150; *Târîh-i Râşid I*, s. 242.

¹²⁰⁴ *Vekâyi’-i Beç*, vr. 46b-47a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 40.

Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Komutasındaki Osmanlı Ordusunun Yürüyüş Düzeninden Bir Görüntü¹²⁰⁵

Sadrazam Kara Mustafa Paşa yönetimindeki Osmanlı ordusu 11 Temmuz'da tan yeri ağarırken Gattendorf'a doğru yola çıktı. Ara vermeden sürdürülen yürüyüşte, ana yolun solundaki bir araziden geçen yoldan devam etti. Ordu ağırlıklarının büyük bölümü ise derelerle dolu sağ taraftan ilerlediği için hayli sıkıntılar yaşadı. Aynı gün Kara Mehmed Paşa ve Deli Bekir Paşa'yı emrindeki kuvvetlerle daha önce Tatarlar tarafından ele geçirilemeyen Hainburg üzerine gönderdi. Petronell ile Pojon arasındaki bölgede, Tuna'nın kenarında bulunan bu yer oldukça büyük, güçlü ve iyice sağlamlaştırılmış bir palankaydı. Paşalar, Hainburg palankasının ciddi bir direniş gösterdiğini görünce Sadrazam'a gönderdikleri bir ulak vasıtasıyla top yardımı istemişlerdi. Bu istek üzerine Merzifonlu hemen iki kolonborna topu yolladı. Ancak Osmanlı kuvvetleri, daha toplar varmadan palankanın gösterdiği direnişi kırmıştı. Osmanlı tarihçilerine göre "*taşdan kâvî hisâr*" olan ve yaklaşık üç hafta dayanabileceği

1205

düşünülen Hainburg kısa sürede zapt edilmişti. Burası da Altenburg gibi zahire bakımından oldukça zengin bir yerdi. Teşrifatçıbaşı'ya göre bu zafer Allah'ın yardımıyla birlikte düşmanın yüreğine düşen korku ve endişe sayesinde elde edilmişti. Sadrazam'ın kendi ulaklarıyla birlikte paşaların yolladığı adamlar gün batmadan evvel Gattendorf'a gelerek zafer müjdesini iletiler. Palankadan ele geçirdikleri esirleri ve kelleleri onun önüne serdiler. Esirlerin boynu vurulduktan sonra müjdeyi getirenlere bahşişler dağıtıldı. Yaşanan zaferden gayet memnun kalan Kara Mustafa Paşa, böylesine stratejik bir palankanın tahrip edilmemesi için haber göndermişse de adamlarının yolda vakit kaybetmesi üzerine buraya vardıkları zaman palanka duvarları çoktan yerle bir edilmişti. Teşrifatçıbaşı, Hainburg'un da fethedilmesiyle beraber, sefer yürüyüşünden bu yana zapt edilen kale ve palankaların sayısının 110'u bulunduğunu kaydetmektedir¹²⁰⁶.

12 Temmuz sabahı Wildungsmauer'e doğru yola koyulan Kara Mustafa Paşa, üç saatlik bir yürüyüşün ardından kahvaltı molası verip ardından otağına çekildi. Hainburg palankasında yakalanan 10 esir ve 200 kelle burada konakladığı sırada kendisine getirildi. Getirenlere kürk giydirip bahşiş verdikten sonra Hainburg palankasına doğru atını sürüp bölgeyi gözden geçirdi. İkinci vaktinden sonra otağına dönüp divanı topladı. Teşrifatçıbaşı, Wildungsmauer'e yürüdükleri sırada sağ ve sol taraflarında 20 kadar palankanın yakılıp yıkıldığını gözlemlediğini belirtmektedir. Ona göre bu yaşananlar rakiplerinin hezimete uğradığını gün gibi ortaya çıkarmaktaydı. Öte yandan Silahdar da fethedilen bölgelerde çapulcu manav taifesinin ele geçirdikleri tutsak ve yağma faaliyetlerine vurgu yapmaktadır¹²⁰⁷.

O günü Wildungsmauer'de geçiren Sadrazam'ın tuğu ertesi gün 13 Temmuz'da gün doğumundan yarım saat sonra Schwechat'a gönderildi. Kısa bir süre sonra kendisi de buraya hareket etti. Burası Viyana'ya varmadan konaklanacak son duraktı. Teşrifatçıbaşı'nın anlattıklarından yola çıkarak şehre iyice yaklaşan Merzifonlu'nun heyecan ve tutumu bir dereceye kadar anlaşılmaktadır. Onun anlattığına göre Kara Mustafa Paşa, Schwechat'a vardikten hemen yarım saat sonra hiç beklemeden 10.000 askeriyle birlikte Viyana Kalesi'nin surlarını seyretmeye ve kuşatma için metris

¹²⁰⁶ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 47a-47b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 40-41; *Zübde-i Vekayiât*, s. 150; *Târîh-i Râşid I*, s. 243; Jeremias Cacavelas, *a.g.e.*, s. 45-47. Birkaç gün önce Osmanlılara esir düşen Martelli, ana yolun bataklığa dönüştüğünü, yürüyüş sırasında yaşanan gecikmenin bu sebepten kaynaklandığını bildirmektedir. Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 203. Ayrıca bk. İsabella Ackerl, *a.g.e.*, s. 66.

¹²⁰⁷ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 47b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 41.

yerlerini keşfetmeye gitmişti. Şehrin önlerine gelindiğinde, bir miktar Osmanlı askeri St. Ulrich varoşunda yangın çıkartmaya çalışan Avusturyalı askerlere saldırmış, 800'den fazla düşman askerini öldürmenin yanında çok sayıda esir ele geçirip mallarını yağmalamışlardı. Avusturyalı kaynaklara bakılırsa, kuşatmanın ilk çatışma safhası kendi askerleri tarafından başlatılmış olup Türkler 100 kadar asker kaybına uğratılmıştı. Sadrazam, kısa süren bu çatışmadan sonra, kendisinden yaklaşık bir buçuk asır önce buraya gelen Kanunî Sultan Süleyman'ın otağını kurduğu yeri görmeye gitti. Yüksek duvarlarla çevrili ve içinde muhteşem bahçeler barındırdığı söylenen bu mekân, rivayete göre, ilk Viyana Kuşatması'na hatıra olması için Sultan Süleyman'ın otağını kurdurduğu yere inşa edilmişti. Silahdar, çatısı kurşun yerine bakır yaldızla örtülü ve güneş vurdukça parıltıdan gözleri alan bu köşkten detaylıca bahsetmektedir. Kara Mustafa Paşa, burayı bir süre gezdikten sonra konak yeri Schwechat'a döndü. Bu esnada Schwechat ve Fischamend'de çıkarılan yangınlar dolayısıyla yükselen dumanları görünce epey sinirlenmişti. Esirî'ye göre, Viyana güzergâhındaki kale ve varoşların öncü kuvvetler tarafından yağmalanıp tahrip edilmesine ek olarak zahire bakımından zengin ambarların da ateşe verilmesi Merzifonlu'yu epey kızdırmış, hâliyle bu durumdan sorumlu tuttuğu komutanı Kara Mehmed Paşa'yı iyice azarlamasına yol açmıştı. Bir iddiaya göre, yangınların genel olarak Osmanlılar tarafından çıkarıldığı düşünülse de bunların bir kısmından ricat eden Habsburg birlikleri sorumluydu¹²⁰⁸. Başka bir iddiaya göre ise Fischamend'de çıkan yangınlardan doğrudan Kara Mustafa Paşa sorumlu tutulmaktadır¹²⁰⁹.

Görgü şahitlerinin aktardığına göre, kuşatmanın başlamasına dek Osmanlıların elinin değdiği hemen her yerden gelen haberler Viyana'da benzeri görülmemiş bir korkunun yükselişine, buna paralel olarak savunma hazırlıklarının hızlı bir şekilde yerine getirilmesine neden olmuştu. Hatta bir tanık, Kara Mustafa Paşa ve ordusu Schwechat'tan Viyana önlerine gelmeye hazırlanırken, yaşanan panik havasından ötürü tüm Hristiyan aleminin büyük bir acı içinde olduğunu söylemekteydi. Rivayete göre, Avrupa'nın bir ucundan diğer ucuna Türk mehterinin sesi duyulmakta ve bir milyon

¹²⁰⁸ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 47b-48a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 41-42; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 204, 211-213; Abdülkadir Özcan, "Viyana Bozgununun Maddi ve Manevi Sebepleri", s. 237; Isabella Ackerl, *a.g.e.*, s. 67. Defterdar Sarı Mehmed Paşa ve Râşid Efendi, Kırım Hanı Murad Giray'ın da şehrin önlerine keşif için giden Kara Mustafa Paşa'nın yanında olduğunu belirtmektedirler. *Zübde-i Vekayiât*, s. 152; *Târîh-i Râşid I*, s. 244.

¹²⁰⁹ Andrew Wheatcroft, *a.g.e.*, s. 162-163.

insan “*Ey Tanrım, halkını düşmanlarının elinden kurtar!*” diye dua etmekteydi¹²¹⁰. Şehri savunmaya yönelik en önemli çalışmalar Petronell hadisesinin yaşandığı 7 Temmuz’dan 12 Temmuz’a kadar yapılanlardı. Son olarak Starhemberg, Viyana garnizonuna hareket imkânı sağlamak için -1529 Viyana Kuşatması’nda yapıldığı gibi- 13 Temmuz’da şehrin dışında kalan ne varsa ateşe verip yıktırmakla meşgul oldu¹²¹¹.

3.4. VIYANA’NIN KUŞATILMASI

3.4.1. Kuşatmanın Başlaması (14 Temmuz 1683)

14 Temmuz 1683 günü şafak sökerken savaş ağırlıkları geride bırakılıp, önce Sadrazam Kara Mustafa Paşa’nın tuğu Viyana önlerine gönderildi. Hemen ardından o da yeni konaklayacağı yere doğru yola koyuldu. Sefer zamanlarında âdet olduğu üzere, sağ ve sol yanında bulunan kuvvetlerle birlikte saf düzeni şeklinde ilerliyordu. Viyanalı sakinler Osmanlı ordusunun gelişini Wienerberg’in tepelerinden izliyorlardı. Otağının kurulmasını bekleyen Merzifonlu, iki saat boyunca kalenin karşısındaki açık arazide hazırlattığı gölgelik çadırda dinlendi. Ardından otağının kurulduğu haberi gelince bir saat kadar daha dinleneceği yeni otağına geçti¹²¹².

Sadrazam için hazırlanan özel otağ ve ordugâhta kurulan çadırlar ayrı ve özel bir anlatıma değerlidir. Ordunun merkezinde yer alan Kara Mustafa Paşa’nın otağı, St. Ulrich varoşunda, yanmış evlerin duvarlarının arkasında yüksek bir tepeye kurulmuştu. Süslenişi ve zarafeti bakımından kendisinden önce bu şehri kuşatan Kanunî Sultan Süleyman’ın otağıyla rekabet edecek seviyedeydi. Anlatıldığına göre, çevresinde hamamlar, çeşmeler, çiçek bahçeleri ve hatta bir hayvanat bahçesi vardı. Çok sayıdaki ara sokakları ve bölmeleri bakımından tuvale dökülmüş bir kasaba manzarasına sahipti. Eserini 1845’te yazan Schimmer’e göre, Sadrazam otağının içeriği bakımından değeri bir milyon dolar civarındaydı. Birkaç saat içerisinde kentin etrafına 25.000 çadırın kurulduğu gözlemlenmişti. Yine ifade edilene bakılırsa, en deneyimli gözlerin bile, çok sayıda insan, at, deve ve arabalardan oluşan bu kalabalık arasından belirli nesneleri ayırt etmesi epey güçtü. Viyana’nın, batısındaki dünyayla irtibatını kesen ve kentin üç

¹²¹⁰ *In The Turkish Camp and Other Stories, from the German of Konrad Kuemmel*, by Mary Richards Gray, St. Louis, MO., 1899, s. 15.

¹²¹¹ Jeremias Cacavelas, *a.g.e.*, s. 47-49; Karl August Schimmer, *a.g.e.*, 88; John Stoye, *a.g.e.*, s. 157; Cevat Üstün, *a.g.e.*, 59-60; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 211.

¹²¹² *Vekâyi ‘-i Beç*, vr. 48a-48b; *Silâhdâr Târîhi II*, s. 44; *Zübde-i Vekayîât*, s. 152; *Târîh-i Râşid I*, s. 244; *Vekâyi-i Viyana*, s. 110; *‘İsâ-zâde Târîhi*, s. 181; *Zeyl-i Şakâ’ik*, s. 901.

tarafını çevreleyen çadırlar Tuna'nın bir ucundan öteki ucuna doğru kuzeydoğu-güney-kuzeybatı yönünde bir yarım ay görünümü oluşturunuyordu. Böylelikle Avrupa'da şimdiye kadar görülen en büyük ordu, şehrin etrafında muazzam bir çadır kentin altında toplanmış vaziyetteydi¹²¹³. Esirî'nin belirttiğine göre, Viyana'nın ileri gelenleriyle birlikte halkın kendisi kale burçlarına ve evlerin üzerine çıkarak bu etkileyici manzaraya şahit olmaktadır¹²¹⁴.

Dalairac'ın anlattıklarına bakılırsa, Sadrazam o ana kadar üzerine düşeni fazlasıyla yapmıştı. Yine ona göre, Çehrin'deki başarısını gölgede bırakmak isteyen Sadrazam, Viyana'yı almak için yapılan hazırlıklardan son derece mutluydu. Bununla birlikte, hiçbir komutanın kendi yeteneğinin öngörüsüyle daha fazla ileri gidemeyeceğini eklemektedir¹²¹⁵.

Nihayet Viyana önlerine gelen Kara Mustafa Paşa, bir süre otağında dinlendikten sonra metrislerin yapılacağı ve topların yerleştirileceği yerleri belirlemek için atına bindi ve kentin varoşunda uygun bir yere geçti. İleri gelen paşalarını toplayıp müşavere etti. Kuşatma planına göre, Osmanlı ordusu üç ayrı küme hâlindeydi. Merzifonlu, Burg Tabyası'nın karşısında konuşlandırılan ordunun merkezinde bulunacaktı. Ondan başka Yeniçeri Ağası Bekrî Mustafa Paşa 20 bölük yeniçeri askeriyle, Kul Kethüdası Çelebi İsmail Ağa kapı halkıyla ve Rumeli Beylerbeyi Küçük Hasan Paşa da eyalet askerleriyle aynı kolda bulunuyordu. Ordunun sağ kanadında Diyarbakır Beylerbeyi Kara Mehmed Paşa, Halep Beylerbeyi Deli Bekir Paşa, Anadolu Beylerbeyi Osman Paşazâde Ahmed Paşa ve 20 bölük yeniçeriyle Zağarcıbaşı Mustafa Ağa vardı. Sol kolda ise Yanova Beylerbeyi Defterdar Ahmed Paşa, Sivas Beylerbeyi Bî-namaz Halil Paşa, henüz Viyana'ya ulaşmamış olan Karaman Beylerbeyi Şişman Mehmed Paşa ve 20 bölük yeniçeri askeri ve 500 cebeciyle Saksoncubaşı Süleyman Ağa vardı. Bunlara ilaveten hem merkezdeki hem de sağ ve sol koldaki muharip gücün kullanımı için beş kolonborna ve 20 şahi topu dağıtılmıştı. Metris görevi verilmeyen kuvvetlerin bir bölümü etraftaki palanka ve kasabaların fethiyle görevlendirilirken arta kalanlar ise geri hizmetlere verilmişti. Teshrifatçıbaşı'nın anlatımına göre, Sadrazam hiç vakit kaybedilmeden tabyaların kurulmasını, metrise girilmesini ve sıçan yolları kazılmasını

¹²¹³ Karl August Schimmer, *a.g.e.*, s. 93; Henry Elliot Malden, *a.g.e.*, s. 40; Augusta T. Drane, *a.g.e.*, s. 247; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 235-236; İsabella Ackerl, *a.g.e.*, s. 67, 71; Andrew Wheatcroft, *a.g.e.*, s. 164.

¹²¹⁴ *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel*, s. 1390.

¹²¹⁵ Dalairac, François Paulin, *a.g.e.*, s. 42.

emretmişti. Merzifonlu'nun kuşatmayı yöneteceği tabya, otağına kıyasla kaleye daha yakın bir bölge olan ve türlü türlü meyve ağaçlarını barındıran Rotenhof'ta bulunuyordu. Metrise giren askerler ile kuşatılanlar arasında yer yer açılan tüfek ateşi Osmanlıların lehine sonuçlanınca metrisler beklenilenden hızlı bir şekilde kaleye doğru ilerleme kaydetmişti¹²¹⁶.

1683 yazında, Yanıkkale ve Komoron'dan vazgeçerek Viyana'ya gelen kalabalık ve donanımlı Osmanlı ordusunun sayısı hakkında gerek çağdaş tanıklar gerekse onları izleyen tarihçiler oldukça abartılı rakamlar ileri sürmüşlerdir. Osmanlı ordusunun muazzam derecede kalabalık olduğu yönünde hem Osmanlı hem de Batılı yazarlar müttefiktir. Ordunun miktarının 200.000 ila 700.000 arasında bir sayı olduğuna dair öne sürülen düşünceler gerçekte örtüşmeyen varsayımlardan ibarettir. Bununla birlikte, son dönemde yapılan akademik çalışmalar göz önüne alındığında, Viyana önlerine gelen Osmanlı ordusunun miktarını 150.000 olarak kabul etmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Buna karşılık kenti Türklere karşı savunacak olan sınırlı garnizon kuvvetinin kuşatmanın ilerleyen dönemlerinde 10.000 kişiyi bulduğu kaydedilmektedir¹²¹⁷.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, 14 Temmuz günü ordusunu kuşatmaya hazırlarken, Viyana garnizonunun komutanı Starhemberg ise kentin savunulması için son hazırlıkları sürdürüyordu. Âdet olduğu üzere, kuşatmanın ilk gününde kale yetkililerine teslim teklifinde bulunuldu. Sadrazam tarafından hazırlanan ve teslim olma şartlarının ana hatlarını belirten bir mektup Delibaşı Ahmed Ağa'ya verilerek birkaç adamla birlikte kaleye yollandı. Kale hendeklerine kadar at süren Delibaşı, “*Kralınıza bir mektubum var.*” dedikten sonra teslim teklifini içeren mektubu kaleden çıkan bir Hırvat'a verdi. Mektubu alan Hırvat, Delibaşı'ya biraz ötede durmasını söyleyerek tekrar kaleye girdi. Teşrifatçıbaşı'nın ifadesine göre, teslim çağrısının şartları oldukça netti. Gösterişli bir üslupla kaleme alınan mektupta; ilk olarak İslam'a davet çağrısı, ikinci seçenek olarak Osmanlı hâkimiyetinde haraç şartı teklif edilmişti. Her iki teklifin

¹²¹⁶ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 48b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 44-45; *Zübde-i Vekayiât*, s. 152-153; *Târîh-i Râşid I*, s. 245; Sir Paul Rychaut, *The history of the Turks: beginning with the year 1679*, s. 105; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 237, 239, 242. Kuşatmada yer alan Osmanlı ordusu içindeki geri hizmet sınıfları hakkında detaylı bilgi için bk. Meryem Kaçan Erdoğan, “1683 Viyana Seferi'nde Görev Alan Hizmet Sınıfları”, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (Merzifon-Amasya, 8-11 Haziran 2000)*, Ankara 2001, s. 183-194.

¹²¹⁷ İki tarafın sahip olduğu kuvvetlerin sayısı hakkında ayrıntılı inceleme için bk. Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 227-234. Ayrıca bk. İsabella Ackerl, *a.g.e.*, s. 132-135; Meryem Kaçan Erdoğan, “a.g.t.”, s. 21-26; Fatih Gürcan, “Avrupa'daki Askeri Gelişmeler ve İkinci Viyana Kuşatması”, *Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, İstanbul 2008, s. 40-42.

geri çevrilmesi hâlinde taraflar arasındaki husumetin kılıçlarla çözüleceği bildirilmişti. Starhemberg başta olmak üzere kaledeki yetkililer¹²¹⁸, iki günden beri epey adamlarının öldüğünü ve dara düştüklerini bahane ederek teslim çağrısına herhangi bir cevap veremeyeceklerini söylemişlerdi. Delibaşı'yla yeniden görüşen Hırvat, kaledekilerin bu cevabını ilettikten sonra hasmına hemen çekip gitmesini, aksi takdirde Viyanalı askerler tarafından vurulacağını söylemişti. Uyarıyı alan Delibaşı, hızlı bir şekilde dönerek Merzifonlu'nun huzuruna geldi. Olan biteni anlatmasının ardından Sadrazam da topların hemen kurulup kuşatmanın başlamasını ferman buyurdu. Kaleye aynı anda ateşleyebilmek için geceleyin her kola üç kolonborna top kuruldu. İmparator Leopold'ün kentten ayrıldığı bilgisi de bu süreçte kesinlik kazandı. Sadrazam, teslim çağrısının reddedilmesinden pek memnun olmasa da gün içerisinde ordugâhta sevinç uyandıran gelişmeler de yaşanmaktaydı. Macar beylerinden gelen ulakların getirdikleri itaat haberlerini gözlemleyen Teşrifatçıbaşı, önemli iki Macar beyin sadece bir mektupla itaat etmesini Allah'ın bir lütfu olarak yorumlamaktaydı¹²¹⁹.

Anonim bir Osmanlı kroniğinde, Viyana'nın kuşatılmasından hemen sonra gerçekleştirilen teslim çağrısına ilişkin olarak farklı bir senaryo anlatılmaktadır. Buna göre, kuşatma hazırlıklarının ciddiyetini gören kale komutanı¹²²⁰, bir hileye başvurarak Sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya bir elçi göndermişti. İmparator'un çok miktarda altın ve gümüş hazinesinin kalede bulunduğunu söylemiş, bunlarla birlikte tüccar ve ahalinin mallarının yağma edilmesi hâlinde “*Bundan size ne hâsıl olur?*” diye sorarak kafa karışıklığı yaratmıştı. Olayın görgü tanığı olup olmadığını bilmediğimiz müellif, kuşatma harekâtını oyalamak isteyen komutanın farklı bir teklifte bulunduğunu kaydetmektedir. Diğer kaynaklarda rastlanılmayan bu teklife bakılırsa, “*Size Yanık kal'asını virelim ve istediğiniz kadar mâl virelim.*” diyen Starhemberg, İmparator'dan izin almak için Sadrazam'dan mühlet istemiştir. Müellif, Sadrazam'ın açgözlülüğe düştüğünü söyleyerek para hırsına gönderme yapmıştır. Bu teklifi kabul eden Sadrazam'ın, metrislerde bulunan askerlere emir göndererek bizzat emretmeyene kadar

¹²¹⁸ Starhemberg'den sonra kaledeki en yetkili isimler için bk. Sir Paul Rycha, *The history of the Turks: beginning with the year 1679*, s. 102. Kentteki sivil halkın idaresinden Viyana Belediye Başkanı John Liebenberg ve yardımcısı Daniel Fockius sorumluydu. Komuta ettikleri sivil halk toplamda sekiz bölükten oluşuyordu. Bunların her birinin başına da birer sorumlu atanmıştı. John Peter Valcaren, *A Relation or Diary of the Siege of Vienna*, s. 23.

¹²¹⁹ *Vekâyi '-i Beç*, vr. 48b-49a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 45-46. Kara Mustafa Paşa'nın Viyana Kalesi komutanı Starhemberg'e yolladığı mektup için bk. Cevat Üstün, *a.g.e.*, s. 66; Tahsin Ünal, *İkinci Viyana Muhasarası (Mağlubiyetimizin Gizli Sebepleri)*, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1954, s. 38.

¹²²⁰ Kale komutanı olarak kast edilen kişi, Kont Ernst Rüdiger von Starhemberg'tir.

top atışı yapılmasını istemediğini belirtmektedir. Vereceği emir doğrultusunda gün içinde kaleye ateşlenecek top sayısının 10 ya da 20 kadar olması gerektiğini tembihlemiştir¹²²¹. Ne var ki müellifin Sadrazam'ın teslim davetine ilişkin ortaya attığı bu anlatı, çağdaş kaynaklardaki bilgilerle örtüşmemektedir. Bununla birlikte, henüz kuşatmanın ilk günlerinde yoğun top ateşi yapıldığı yönündeki bilgiler ileri sürülen bu bilgiye ihtiyatla yaklaşmayı gerekli kılmaktadır. Kaldı ki kuşatmanın yakından şahidi olan yabancı tanıklar da bu tarzda bir teklifin varlığından söz etmemektedirler.

Kuşatmanın henüz ilk günü Osmanlı cephesinde kuşatma hazırlıklarının sürdüğünü gören Starhemberg, bilhassa şehrin batısında olan ve hendeğe çok yakın mahallelerin bulunduğu arazinin açılmasına özel önem vermişti. Starhemberg, Viyana garnizonuna hareket imkânı sağlamak için 13 Temmuz'da ön tabyanın dışında kalan her şeyin yakılmasını emretmişti. Ateşe verilen yerlerden birisi de şehrin kuzeybatısında yer alan Rossau idi. Çıkarılan yangın, rüzgârın etkisiyle dış mahalleleri aşarak surlara yaklaşmıştı. Hatta etrafa dağılan kıvılcımlardan birisi İskoç Kapısı yakınlarında bulunan manastırın çatısına sıçramış ve olağanüstü bir endişeye yol açmıştı. Viyana, 14 Temmuz'da şehrin kaderine ve tarihin gidişatına yön verebilecek bir felaketle baş başa kalmıştı. Şöyle ki çevreye yayılan yangın imparatorluğa ait silah deposunun oldukça yakınına uzanmıştı. Deponun anahtarlarının kayıp olması, rivayete göre içerisinde yaklaşık 1.800-2.000 varil barut bulunması üst düzeyde bir panik havası meydana getirmişti. Yangının barut deposuna sıçraması hâlinde surların yerle bir olması, ardından kalenin daha ilk günden kaybedilmesi işten bile değildi. Deponun anahtarlarının hâlâ bulunamaması üzerine, kapıların kırılması kale komutanının yeğeni Guido Starhemberg'in soğukkanlı gayretiyle gerçekleşti. Rüzgârın da yön değişmesiyle birlikte, önce alevler kontrol altına alındı ve kıvılcımların silah deposuna sıçramasını önlemek için deponun pencereleri tuğlalarla örüldü. Bu girişimin sebebi yangının kontrol edilmesine mâni olmak isteyen Türklerin yoğun top ateşleriydi. Nihayet yangın denetim altındaydı ve kuşatmanın henüz ilk günü büyük bir felaketin eşiğinden dönülmüştü. Yaşanan hadisenin kasıtlı olarak gerçekleştirildiğini düşünen Viyanalı sakinler, daha çok Baron Zwifl adıyla tanınan ve çıldırıp yangına ateş eden komedyen Thanon ile kadın kılığında dolaşan bir başka genci ihanet ettikleri düşüncesiyle linç etmişlerdi. Özellikle Thanon'un cesedinin sürüklenerek Peter mezarlığına taşınması,

¹²²¹ *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, s. 134.

ardından derisinin paramparça edilmesi kentte yaşanan gerginliği ve sonuçlarını göstermesi bakımından çarpıcıdır¹²²². Kalede bu gelişmeler yaşanırken, Dük Karl aynı gün Leopoldstadt ve adalardan çektiği süvari birlikleriyle beraber Tuna'yı geçerek nehrin kuzey sahilindeki yeni mevzilere yerleşti. Yukarıda da ifade edildiği üzere, bu süvari birliklerinin ayrıldığı Leopoldstadt Kara Mustafa Paşa'nın Şam Valisi Hüseyin Paşa'yı kontrol altına almakla görevlendirdiği yeri. Öte yandan Leslie emrindeki piyadeler de Viyana'ya girmeye çalışıyor, kent sakinleri ve askerler nehirden gelen malzemeleri kaleye taşımak için çaba harcıyordu¹²²³.

15 Temmuz sabahı, Sadrazam'ın emriyle metrislere konulmuş olan topların yoğun ateşiyle başladı. Metrisler için seçilmiş arazi taşlık olduğu için Osmanlı askerleri sıçan yollarının kazılması hususunda epey sıkıntılar çekti. Bu arada Rossau varoşuna gelen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa¹²²⁴, bağlar içinde bir tepede kurdurduğu gölgelikte Leopoldstadt'taki köprüleri seyretmekteydi. Bu sırada adadan çıkan düşman askerini görünce mukabele etmesi için üzerine bir grup süvari yolladı. Hasımların geri çekildiğini gören Sadrazam, kaleyle adanın bağlantısını kesmenin ve kenti tümüyle abluka altına almanın önemini fark etti ve bu görev için Şam Beylerbeyi Sarı Hüseyin Paşa ile ona yardımcı olacak Eflak ve Boğdan voyvodalarını görevlendirdi. Öğle namazını kılıp atına binerek kalenin köprü tarafında mevcut varoşun içinden geçerek otağına geldi. Aynı gün cephanenin muhafazası için Kayseri Beylerbeyi Deli Dilaver Paşa ile Saruhan Sancakbeyi Şeyhoğlu Ahmed Paşa'yı vazifelendirdi. Diğer yandan geceleri metrislerin güvenliğini sağlamaları için sipahi ve silahtar ağalarına emirler verdi. Macar beylerinden Batthyany ve Draskovich'in itaat haberini getiren temsilciler Sadrazam'ın huzuruna çıkarak etek öptüler. Sadrazam'a sadakatlerini gösterebilmek için ellerindeki tüm Müslüman esirleri serbest bıraktıklarını, buna karşılık tutsak Macarların da aynı muameleyi görmelerini dilediler. Bu istek üzerine Merzifonlu, Padişah'a sadakatle hizmet etmeleri hâlinde onun himayesinde her isteklerinin karşılık bulacağını belirtmiş, bu cevaptan memnun kalan yetkililer de yeniden eteğini öpüp

¹²²² Sir Paul Rycha, *The history of the Turks: beginning with the year 1679*, s. 104; John Stoye, *a.g.e.*, s. 157; İsabilla Ackerl, *a.g.e.*, s. 72-73; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 213-214, 237-239.

¹²²³ John Stoye, *a.g.e.*, s. 158.

¹²²⁴ Fındıklılı Mehmed Ağa, aynı hadiseyi anlattığı bölümde, Viyana gibi müstahkem bir kaleyi kuşatan ve tedbirsizlik ederek büyük kuşatma toplarını getirmeyen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı şu sözlerle ağır bir şekilde eleştirmektedir: "...hiç bu denli ufak top ile böyle metin kal'a mı dövülür ve bu tedarüksüzlük ile Alaman düşmanına cevâb mı virilir? Hayf bu gurûra, hayf bu fıkirsizliğe ki, kendü toplarına karşı düşmandan atılan top dânelerin vezn itdirmekle teessüf çeküp hayrete vardı, ammâ çi-fâ'ide..." *Silahdâr Târîhi II*, s. 46-47.

çadırlarına çekilmişlerdi. Hemen ertesi gün Sadrazam'ın emri üzere, paşalardan birkaçı kalenin sol yanında yer alan ada köprüsünün yakılması için harekete geçti. Henüz adadan ayrılmamış olan Avusturyalı askerler Osmanlı askerleri tarafından kılıçtan geçirildi. Sağ kalanlar ise Tuna'nın yukarısında bulunan ordugâhlarına firar etmişlerdi. Adana Beylerbeyi Emir Mehmed Paşa'nın kaleden gelecek bir hücumu önlemek için bölgenin kontrol altına alınması gerektiği yönündeki tavsiyesi üzerine, Sadrazam harekete geçip, kale karşısındaki nehrin kıyısını kontrol etmek üzere Bosna Beylerbeyi Hızır Paşa'yı vilayet askerleriyle birlikte yolladı. Emir Mehmed Paşa'nın da askerleriyle ona dâhil olmasını emretti. Ayrıca Osmanlı ordugâhının bulunduğu kıyı tarafından gelebilecek olası bir saldırıya karşı bu birlikleri korumak için Şam Beylerbeyi Hüseyin Paşa görevlendirildi. Bu doğrultuda hem ona hem de Hızır Paşa'ya 15 şahi topu teslim edildi. Yine aynı gün içinde, çadırında dinlenmekte olan ve düşmanın ateşlediği şahi topuyla yaralanan Rumeli Beylerbeyi Küçük Hasan Paşa bir buçuk saat sonra şehit oldu. Sadrazam, önemli komutanlarından birisinin şehit olmasına üzüldüğü sırada orduda yaşanan bir başka gelişmeden dolayı öfkesine engel olamadı. Ordugâhtaki Kazak esirlerden birisinin efendisini şehit ettiği haberi üzerine tutsak edilen Kazakların katline ferman vermişti. Teşrifatçıbaşı'nın anlattığına göre, hemen bir saat içinde Leylek Çadırı önünde 150 Kazak esirin boynu vurulmuştu. Bir iki gün içinde bütün orduda katledilen esirlerin sayısının neredeyse 10.000'i bulduğu kaydedilmektedir. Fındıklılı Mehmed Ağa ise katledilen esir sayısının 20.000'i geçtiğini belirtmektedir¹²²⁵. Ordugâhta idam edilen Kazak esirlerin miktarlarına ilişkin rakamlar oldukça abartılı görünmektedir.

Sadrazam, Küçük Hasan Paşa'nın şehit olmasının ardından Rumeli beylerbeyliğini Niğbolu Sancakbeyi Şeyhoğlu Ali Paşa'ya verirken, onun görevini de paşalık payesiyle Köstendil Sancakbeyi Arslan Mehmed Bey'e tevcih etti ve ikisine de huzurunda hilat giydirdi. Kaleyi daha yakından görmek isteyen Merzifonlu, Teşrifatçıbaşı'nın deyimiyle, rüzgâr gibi koşan küheylanına binip yine onun övüp bitiremediği "*Kral Bahçesi*" ismi verilen yeri ziyaret etti ve bir süre burada dinlendi. Eline aldığı uzun bir dürbünle kaleyi ve Tuna üzerindeki köprüyü bir de buradan inceledi. Daha sonra bir tüfek atımı mesafede olmasına rağmen hiçbir endişe göstermeksizin geldiği yolu takip ederek otağına döndü¹²²⁶. Kuşatmanın en canlı

¹²²⁵ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 49b-51b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 46-49; *Zübde-i Vekayîât*, s. 153-154; *Târîh-i Râşid I*, s. 245-246; John Peter Valcaren, *A Relation or Diary of the Siege of Vienna*, s. 29-30.

¹²²⁶ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 51b-52a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 49-50.

tanıklarından olan Valcaren ve ismi bilinmeyen yetkili bir subay, sürekli karşı koyulmasına rağmen Türklerin metrislerini ileri taşımak için bütün gün yoğun bir şekilde çalıştıklarını, Burg ve Löbel burçları ile ikisi arasında kalan Ravelin'e doğru ilerlettiğini ve düşman ateşi altında kalmanın kendileri için endişe ve sorun teşkil ettiğini belirtmektedirler¹²²⁷.

Osmanlı ordugâhında hâkim olan düşünce zaferin kendilerinden yana olduğuydu. Kuşatmanın ilk haftası boyunca Kara Mustafa Paşa'ya gelen itaat haberleri, Sultan'dan hediyeler gelmesi, elde edilen başarılar ve yapılan yeni atamalar buna işaret etmekteydi. Ordugâhta yaşanan bu hava şüphesiz Viyana garnizonunda da derinden hissediliyordu. Ele geçirdikleri bir esirden Osmanlı ordusunun 100.000'in üzerinde olduğunu öğrenmişlerdi. Kuşatmanın ardından Türk ordugâhını inceleme fırsatı bulan Hristiyan tanıklar, kuşatma ağının tasarısı ve düzeni hakkında Osmanlıları takdir etmekten kendilerini alamamışlardı¹²²⁸. Teşrifatçıbaşı'nın anlatımı göz önüne alındığında, ordugâhtaki durum gerçekten de bu inancı kanıtlar niteliktedir. Örneğin, zafer esintilerinden söz ettiği 18 Temmuz tarihli kaydında, tam bir teslimiyetle Viyana'nın fethine girişen Sadrazam'ın Allah'ın lütfu sayesinde bu arzusuna erişeceğine dair inancını dile getirmektedir. Sadrazam'ın yeniçeri metrislerini denetime çıktığını ve bir süre Yeniçeri Ağası'nın tabyasında dinlendiğini ifade ettikten sonra aynı gün yeniçeri metrislerinden kaleye akan yeni bir su yolu keşfedildiğini yazmaktadır. Bundan başka varoшта bulunan ve kendi ifadesiyle “*buz pâresinden nişân virir*” suların olması, suyu dışarıdan tedarik etmek zorunda kalmayan metristeki askerler için ciddi bir zahmetten kurtuluş olup, bu da Cenâb-ı Hakk'ın Osmanlı askerlerine lütfunun bir diğer işaretiydi. Kalenin arka taraftan da kuşatılması üzerine kaledekilerin dışarıdan yardım alma ümitleri boşa çıkmıştı. Sadrazam'ın cömertliğinden dem vuran Teşrifatçıbaşı, hazine kâtibi Şeyhoğlu Abdi Efendi'nin onun emriyle yaralılara bahşiş dağıttığını söylemektedir. Bunun yanında yaralılarla birlikte fakir fukaraya da yemek dağıtımı yapılması için talimat verdiğini eklemektedir. Silahdar'ın ifadesiyle, metrislere taşınan yemeklerden nice aç ve muhtaç insan faydalanmaktaydı¹²²⁹.

Kuşatmanın başlangıcından bu yana, Osmanlıların esas amacı tüm engellere rağmen metrisleri kaleye doğru çekip hendeğe ulaşmaktı. Metrislerin ilerleme hızına

¹²²⁷ John Peter Valcaren, *A Relation or Diary of the Siege of Vienna*, s. 34-35; *A Journal*, s. 17-18.

¹²²⁸ *A Journal*, s. 21-23; John Stoye, *a.g.e.*, s. 170-171; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 252.

¹²²⁹ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 52a-52b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 50-51; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 254.

ilişkin görüşler farklılık gösterse bile Osmanlılar ilk üç günde yaşanan çatışmalara rağmen hızlı ilerlemişlerdi. Aynı süre zarfında Türklerle çatışmaya giren garnizon kuvvetleri de Türk metrislerinin hendeğe yaklaşmasını önlemeye çalışmaktaydı. Bu plan doğrultusunda, 18 Temmuz günü geceleyin 80 kişiden oluşan ve el humbaralarıyla donanmış garnizon askeri sol koldaki Osmanlı metrislerini basmaya kalkışmışsa da geri püskürtülmüştü. Hasımların ertesi gün sağ kola denediği bir diğer huruç harekâtı ilkine kıyasla fazla etkili olmadığı gibi 100 asker kaybıyla neticelenmişti. Böylece birer gün arayla Osmanlı metrislerine yönelik düzenlenen hücum girişimleri sonuçsuz kalınca, bir süreliğine bundan vazgeçilerek metrislerin ilerlemesini önlemek için top ve humbara kullanma yoluna gidildi¹²³⁰.

Aynı günün gecesi Sultan IV. Mehmed tarafından gönderilen Hazinedar Ali Ağa ordugâha geldiğini Sadrazam'a bildirdi. Teşrifatçıbaşı, Hazinedar'ın bir sonraki gün büyük bir merasim eşliğinde Kara Mustafa Paşa'yla buluşmasını detaylarıyla anlatmaktadır. Ali Ağa ve beraberindeki heyet sadrazam otağına yaklaştığı vakit divan halkının tamamıyla birlikte Yeniçeri Ağası ve Kul Kethüdası tören düzenine girmişlerdi. Hazinedar'ın gelişini kutlayan mehter takımı onun görünmesiyle sessizliğe bürünmüştü. Ali Ağa, otağ kapısının yanında atından inip Sadrazam'ı beklemeye koyuldu. Tam bu sırada Merzifonlu, başında selimî kavuğu ve sırtında erkân kürkünü donanmış şekilde ona doğru yürüdü. Bir yanında Defterdar Ahmed Paşa diğer yanında Yeniçeri Ağası Bekrî Mustafa Paşa bulunuyordu. Ali Ağa, tuğların dört adım ilerisine kadar gelen Sadrazam'a iki eliyle tuttuğu hatt-ı hümayûnu takdim edip, ardından eteğini öptü. Buna karşılık Sadrazam da çavuşların tebrikleri arasında aldığı hatt-ı hümayûnu alıp öptükten sonra koynuna soktu. Ardından Padişah'ın kendisine yollamış olduğu hilat, kılıç ve hançeri de hürmet göstergesi olarak sırasıyla alıp teker teker öptü. Teşrifatçıbaşı'nın anlatımına göre Merzifonlu, adamlarının alkışları arasında hediyeleri alırken gurur dolu bir sevinç içindeydi. Yollanan hediyelerin her birini silahtarının yardımıyla kuşandı. Ardından baş çadırına dönüp koynundan çıkardığı hatt-ı hümayûnu içinde bulunduğu keseden çıkararak Reisülküttab Mustafa Efendi'ye uzattı. Hatt-ı hümayûnu eline alan Reisülküttab, yazılanları oturaklı sesiyle etrafının anlayabileceği bir şekilde okudu. Reisülküttap, yazının baş tarafına Sultan'ın kendi elleriyle basmış

¹²³⁰ Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 249, 252-253.

olduğu tuğrayı da okuduktan sonra fermanı Sadrazam'a uzattı. Dönemin gerek Osmanlı gerekse Batılı kaynakları gönderilen hatt-ı hümayûnun muhtevası hakkında sessizdirler.

Çağdaş kaynaklarda yer almayan bir anlatıya göre, bu süre zarfında Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ile Hazinekar Ali Ağa arasında geçen diyalog son derece ilgi çekicidir. Sadrazam, ifade edildiği kadarıyla, huzuruna gelen Ali Ağa'yı - Teşrifatçıbaşı'nın söylediklerine benzer şekilde- görkemli çadırının kapısında gururla karşılamıştı. Rivayete göre Merzifonlu, toz ve duman bulutlarıyla çevrili, mutsuz ve kuşatılmış Viyana'ya sessizce bakmaktaydı. Yanında, hizmetlerinin karşılığı olarak kendisine değerli hediyeler getiren Sultan'ın habercisi vardı. Ali Ağa, her zaman görev duygusuyla hareket etmesinden ve başarılarından dolayı Sultan'ın takdirini kazandığını, kilise ve manastırlardan toplayarak gönderdiği altın ve gümüş hazinelerin kendisini çok sevindirdiğini ifade ediyordu. Ayrıca Sadrazam tarafından Sultan'a gönderilen çok sayıdaki genç Hristiyan köleden dolayı özellikle memnun kalındığını ekliyordu. Buna karşılık Merzifonlu, Sultan'ı çok daha zengin bir armağan beklediğini belirterek yakında İstanbul'a 50.000 Hristiyan yollanacağını vadetmişti. Ardından Ali Ağa'ya hitaben *"Kasabalarda ve köylerde ağlayan ve feryat edenleri işitmeliydin!"* diyerek Sultan ve kendisi için özel esir seçtiğini dile getiriyordu. Bunlardan bir kısmının siperlerde, geri kalanının da sarayda hizmet edeceğini söylüyordu. Belgrad'dan Viyana'ya kadar gerçekleşen kıyımlar ve köleleştirmeler için *"Muhteşem bir manzaraydı!"* diyor ve Ali Ağa'ya beş gün ordugâhta kalmasını tembihleyerek Sultan'a Viyana'nın düştüğünü ya da her hâlükârda düşüşünün yaklaştığını anlatmasını istiyordu. Ona göre, Viyana'nın kapıları Türklere açıldığında tüm Avrupa açık bir hâle gelecek, Ren üzerinden Almanya'ya, ardından İtalya ve İspanya üzerine yürünülebilecek ve orada Osmanlıları bekleyen Afrikalı kardeşlerle karşılaşma fırsatı doğacaktı. Yine ifade ettiğine göre, nefret edilen Hristiyan Tanrı'nın adı tüm dünyadan silinecek ve İstanbul'dan Cebelitarık'a kadar sadece Allah ve onun peygamberinin hükmü geçerli kılınacaktı. Konuşmasını, Belgrad'da serdarlığı devraldığı gün Sultan'a ettiği yemin üzere, Hristiyanlığı yer yüzünden silmeye niyetli olduğuna dair sözleriyle sona erdirmişti. Gerçekten de iki taraf arasında böyle bir konuşmanın geçip geçmediğine kanaat getirmek oldukça güçtür. Bununla birlikte, 18 Temmuz'da ordugâha gelen Hazinekar Ali Ağa'nın 30 Temmuz' kadar burada kaldığını ve bu süreçte sık sık metrisleri ziyaret edip Sadrazam ile buluştuğunu belirtmekte fayda vardır. Nihayetinde

Sadrazam, çavuşların bağırış ve alkışları arasında hatt-ı hümayûnu öpüp yeniden koynuna yerleştirmişti. Ardından Padişah tarafından gönderilen Hazinedar Ali Ağa'ya bir kürk giydirilerek kendisi için özel hazırlanan çadıra gönderildi. Beraberindeki 12 kişiye de orta dereceden birer hilat giydirilmişti. Padişah'ın göndermiş olduğu hatt-ı hümayûn ve hediyelerden ötürü Sadrazam'ın oldukça memnun olduğu anlaşılmaktadır. Sadrazam, yukarıda anlatılan merasimin ardından kendi çadırına çekilirken, herkes görevinin başına döndü. Geceyi metrislerin dışındaki otağında geçiren Merzifonlu, yolladığı emirle bütün kolların dikkatli olmalarını istedi. Daha önce kısaca bahsedildiği üzere, garnizon kuvvetinin ikinci huruç harekâtı bu gece gerçekleşmiş, başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bunun haricinde humbaracıbaşının gayretiyle şarampolde bulunan bir tabyada yangın çıkartılmıştı. Sadrazam, humbaracıbaşının bu başarısından dolayı kendisini taltif edip birkaç kese altın ihsanda bulunmuştu¹²³¹.

Viyanalı tanıkların ifadelerinden Türklerin ateşledikleri toplar nedeniyle Burg Burcu'nun çok rahatsız edildiği anlaşılmaktadır. Yine Osmanlı askerlerinin toplarına hedef olan Kraliyet Sarayı da bu esnada zarar gören bir başka yapı oldu. Akşama doğru atılan büyük toplardan biri Löbel Burcu'nun yakınlarında soylulara ait ahırlar üzerine düşmüştü. Bu ana tanık olan Valcaren, ortaya çıkan yangın manzarasına şahit olmanın korkunç bir şey olduğunu itiraf etmektedir. Öte yandan Starhemberg'in her şeye rağmen çok dikkatli davrandığını ve yangının derhâl söndürülmesi için 250 kişilik bir grubu görevlendirdiğini yazmaktadır¹²³².

Sadrazam Kara Mustafa Paşa, 20 Temmuz sabahı metrisleri dolaşmaya çıktı. Vardığı gibi divanı toplayıp, ardından Defterdar Ahmed Paşa tabyasını ziyaret etti. Metrisleri iyice gözden geçirdikten sonra kendi tabyasına döndü. Gün içerisinde huzuruna getirilen ve işe yarar sözleri olmayan iki esirin boynu vuruldu. Bundan başka, Teşrifatçıbaşının ifadesiyle, “*Frenk*” görünümlü bir casus ele geçirilmiş; ancak Sadrazam'ın huzuruna getirildiğinde ekmekçi olduğu konusunda ısrar edince sorguya çekilmesi için asesbaşuya teslim edilmişti. Ertesi gün ordugâha gelen ve 580 askeriyle alay geçidi gösteren Karaman Beylerbeyi Şişman Mehmed Paşa, Sadrazam'ın emri

¹²³¹ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 52b-53b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 51-52; *Zübde-i Vekayiât*, s. 154; *Târîh-i Râşid I*, s. 246; *In The Turkish Camp*, s. 15-18. Şakul'un haklı tespitine göre, Padişah tarafından gönderilen Hazinedar Ali Ağa'nın getirmiş olduğu hatt-ı hümayûn ve armağanlar, muhtelemen Yanıkkale'nin kuşatılacağı düşüncesiyle gönderilmiş olup, Sadrazam'a ancak Viyana'da takdim edilmişlerdi. Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 267.

¹²³² John Peter Valcaren, *A Relation or Diary of the Siege of Vienna*, s. 37; *A Journal*, s. 23.

üzerine Afyonkarahisar Sancakbeyi Ömer Paşa ile adaya hareket etti. Alay geçidini kendi tabyasından seyreden Sadrazam, kaleden fırlatılan düşman topları sebebiyle Ömer Paşa'nın sekbanlarından birinin şehit oluşuna tanıklık etti. O güne kadar metrislerin içerisinden geçit töreni yapılmadığını yazan Teşrifatçıbaşı'ya göre bu durum pek görülmuş bir şey değildi. Bu durum, ona göre, tam bir tevekkülle Allah'a sığınan Sadrazam'ın yaklaşan görkemli zaferinin bir başka işaretiydi. Aynı gün kaleden düşman taburuna haber götüren bir düşman yakalanmıştı. Merzifonlu'nun karşısına çıkarıldığında, kaledekilerin büyük bir sıkıntı içerisinde olduklarını ifade ettikten sonra yaşamına son verilmişti. Esirin yanında taşıdığı mektubun istihbarat bakımından önemli görüldüğü kesindir. Nitekim Sadrazam tercüme edilmesi için mektubu tercümana veriyse de mektup şifreli olduğu için yazılanları kimse anlayamadı. Öte yandan bir gün önce Kara Mehmed Paşa ve Ahmed Paşa kollarında şarapollere doğru lağım kazılmasına başlanmıştı. Reisülkütab Mustafa Efendi her iki lağımın kazıldığı noktaya vararak incelemelerde bulunmuş; kendisine emredildiği üzere, gözlemlerini Sadrazam'a aktarmıştı. Sadrazam, akşamleyin kendi tabyasında yemek yemeğe hazırlanırken, garnizon tarafından burası hedef alındı. Sofracıbaşı, şanssızlık eseri denk gelen bir kurşun sonucu ayağından yaralandı. Ondan başka yeniçeri ağası tabyasında misafir edilen Bezmî mahlaslı Boşnak şair Yasakçı-zâde İbrahim Efendi ayağından vurulduktan üç gün sonra hayata gözlerini yumdu. Teşrifatçıbaşı'ya göre kuşatmanın şiddeti önceki günlere nazaran gittikçe artan bir hâl almıştı¹²³³.

Onun bu düşüncesini doğrulayan Valcaren, boş durmayan Türklerin her zamanki gibi sabah erken saatlerde top atışlarına başladıklarını ve önceki günlere kıyasla daha ağır top gülleleri kullandıklarını kaydetmektedir. Buna karşılık Starhemberg, bir dizi yeni tedbirler almak zorunda kalmıştı. Varoşları yakmak suretiyle, Osmanlıların kaleye doğru ilerlemesinin önleneyeceği düşünülmüş; fakat onların St. Ulrich tarafından süren ilerlemesi bu planı suya düşürmüştü. Dolayısıyla büyük hendeği daha kuvvetli bir savunma tahkimatına dönüştürmek daha önemli bir hâle geldi. Öte yandan asker maaşlarının zamanında ödenmesinin önemi bilen Starhemberg, garnizondakilerin hiç değilse yarım aylık maaşlarını almalarını sağladı. Bölükler daha iyi bir düzene konulurken, insanların bir kısmı yangınları söndürmeye bir kısmı da diğer işlere hizmet etti. Ayrıca öğrenciler de kentin savunması konusunda bölükler hâlinde sorumluluk

¹²³³ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 53b-54b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 53; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 259, 261.

üstlenmişlerdi. Aynı gün Lorraine Dükü Karl tarafından gönderilen bir haberci kaleye geldi. Alınan habere göre Dük Karl, bir araya gelecek olan müttefik ordusundan söz etmekte, kısa bir süre sonra kuşatmayı kaldırmaları için Osmanlıların çetin bir savaşa zorlanacağını ifade etmekteydi. Karl, kaledekilere yardım edileceğini vadettikten sonra, Starhemberg'e umutlarını yitirmemeleri konusunda cesur olmaları gerektiğini hatırlattı. Öte yandan Valcaren, ordugâh ile Leopoldstadt'ta konuşlandırılan birlikler arasında iletişimin serbestçe sağlandığını, aradaki köprülerin kuşatmaya pek istekli gelmeyen yaklaşık 6.000 kişilik Eflak ve Boğdan kuvvetleri tarafından korunduğunu bildirmektedir¹²³⁴. Starhemberg ile Kara Mustafa Paşa'yı karşılaştıran Schimmer, Sadrazam'ın kuşatma sürecinde daha az yorulduğuna dikkat çekmektedir. Belirttiğine göre, metrisleri üç günde bir teftişe çıkan Sadrazam demir levhalarla kaplanmış bir tahtırevan içinde dolaşmaktaydı¹²³⁵. Teşrifatçıbaşı, Schimmer'in anlattığı bu durumun tam tersini kaydetmektedir. Sadrazam'ın faaliyetlerini günbegün kaydeden Teşrifatçıbaşı, herhangi bir vesileyle böyle bir bilgiye yer vermediği gibi, Sadrazam'ın neredeyse her gün metrisleri denetlemeye çıktığını açık bir şekilde ifade etmektedir.

Kuşatmanın sekizince gününde ele geçirilen iki esirden birisi, serdengeçtiler kolunda bir lağım olduğunu itiraf edince canı bağışlandı, diğerinin ise boynu vuruldu. Garnizon kuvvetlerini şaşırtacak derecede top, tüfek ve humbarayla yayılım ateşi açıldı. Teşrifatçıbaşı'ya göre, kale savunucuları buna karşılık vermekte oldukça güçlük çekmişlerdi. Fakat kuşatma altındaki tanıklar, o günkü saldırının uzun sürmediğini, tersine, Türklerin bir önceki gün kadar başarılı olamadıklarını kaydetmektedirler. Yine onların kayıtlarından Osmanlı ordugâhında alıkonulan Kunitz tarafından kaledekilere istihbarat sağladığı anlaşılmaktadır. Elçinin Türk giysisi giyen Jacob Heider isimdeki bir adamı kente girmeyi başarmış, Kunitz'ın Türklerin lağım faaliyetlerine başladığı yönündeki uyarısını ancak bir gün gecikmeli bildirebilmişti. Dönüşte Rossau'da Osmanlı askerleri tarafından ele geçirilmişti. Sadrazam'ın bu teşebbüsün farkına varması ihtimali bile korkması için yeterli bir sebep teşkil ediyordu. Heider, ordugâhtan efendisine şarap almak niyetiyle ayrıldığını ısrarla söylemişse de yetkilileri ikna edememiş, nihayet efendisinin tercümanlarından birinin verdiği yüksek rüşvet

¹²³⁴ John Peter Valcaren, *A Relation or Diary of the Siege of Vienna*, s. 38-39; *A Journal*, s. 23-26. Viyana garnizonunda alınan ilave tedbirler için ayıca bk. John Stoye, *a.g.e.*, s. 155, 173-176; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 255-257.

¹²³⁵ Karl August Schimmer, *a.g.e.*, s. 105; Henry Elliot Malden, *a.g.e.*, s. 44; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 247.

karşılığında kurtulabilmişti. Bu arada Lorraine Dükü Karl'a götürmesi gereken mektubu da ortadan kaldırmak zorunda kalmıştı.

23 Temmuz'da metrisleri denetlemeye çıkan Sadrazam, bütün kolların beylerbeyi ve vezirlerini toplayarak savaş konusunda bir görüşme yapıp, gayretli olmalarını istedi. Görüşmenin gündeminde yer alan konulardan biri de muhtemelen lağım yürütme faaliyetlerinin durumu üzerineydi. Ardından Kırım Hanı Murad Giray tarafından gönderilen ve Sadrazam'ın huzurunda sorguya çekilen zırhlı bir esirle ilgili ilginç bir hadise gerçekleşti. Tutsak, kendinden emin bir şekilde, kuşandığı zırha kurşun işlemediğini beyan edince açık arazide üzerine üç tüfek atışı yapılmış, söylediklerinde haklı çıkınca üzerinden zırhı çıkarılarak kılıçla öldürülmüştü. Sadrazam'ın emriyle, ortalık kararmadan önce Şeyhoğlu Ali Paşa ve Kara Mehmed Paşa kolundaki iki lağım patlatılacak duruma getirilmişti. İlk olarak Rumeli kolundaki lağım ateşlendi. Teşrifatçıbaşı'nın söylediğine göre, ilk lağımın patlatılmasının ardından 100 ya da 200 düşman cehennemin ebedi ateşine gönderilmişti. Serdengeçtilerle onlara saldıran garnizon kuvvetleri arasında çarpışmalar meydana geldi. Serdengeçtilerin cesur mücadelesi sonucu hasımlar püskürtüldü ve lağımın havaya uçurulduğu yer metris hâline getirildi.

Diğer yandan Kara Mehmed Paşa kolundaki lağım da patlatılmış, düşmana kayıplar verdirilmesine rağmen gün batmadığı için ilerleyip burada metris kurma imkânı doğmamıştı. Dolayısıyla bunun için karanlığın çökmesi beklendi. Bu aralıkta, yoğun top ve tüfek seslerinin yer ve göğü titrettiği belirtilmektedir. Yaşanan çatışmanın ardından Kara Mehmed Paşa kolundaki lağım yeri de geceleyin havaya uçurulmuş ve zapt edildikten sonra içine konulmuştu. Söz edilen lağım patlamaları sonucu Viyana'da oldukça önemli isimler zarar görmüştü. Bunlar arasında kale komutanı Ernst Rüdiger Starhemberg hafif yaralanırken, yeğeni Guido Starhemberg ağır bir şekilde yara almıştı. Fakat şehrin savunmasında önemli görevler üstlenen ve bu patlamanın etkisiyle kolu parçalanmış yüksek mühendis Georg Rimpler, yaşadığı acıya sadece birkaç gün daha dayanabilmiş ve hayatından olmuştu¹²³⁶.

24 Temmuz gününden Ağustos ayının başına kadar geçen süreçte kalenin fethine ilişkin kayda değer bir gelişme yaşanmadı. Bununla birlikte Sadrazam, söz konusu tarih

¹²³⁶ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 54b-55a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 54-56; John Peter Valcaren, *A Relation or Diary of the Siege of Vienna*, s. 40-41; *A Journal*, s. 27; John Stoye, *a.g.e.*, s. 218; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 258, 262-263; İsabella Ackerl, *a.g.e.*, s. 76-77.

aralığında, sık sık metrisleri kontrol edip kale hendeğine ulaşmak için yürütülen lağım faaliyetlerini bizzat gözlemledi. Gün geçtikçe metrislerin adım adım ilerlemesi nedeniyle kendisi için de ön hatlarda yeni bir tabya kurulmasını emredip, yapım çalışmalarını yakından takip etti. Ona eşlik eden Hazinekar Ali Ağa da zaman zaman metrislerin teftişinde yer aldı. İki haftaya yakın bir süre ordugâhta kalan Ali Ağa, Temmuz ayı sonunda Padişah'ın yanına dönmek üzere yola çıktı.

Ordu işleriyle meşgul olan Merzifonlu, hayatını yitiren devlet adamlarının yerini yenileriyle doldurdu. Zira bu sürede düşman tarafından atılan el humbaraları orduda ciddi zayiata neden olmaktaydı. Örneğin kendi kethüdası Ahmed Ağa serdengeçti tabyasında bulunurken bir el humbarasıyla yaralanıp hayatını kaybetmişti. Bunun üzerine Sadrazam, yine kendi ağalarından Gürcü Ali Ağa'yı yeni kethüdası olarak tayin etti. Merzifonlu'nun gözde komutanlarından Kara Mehmed Paşa da benzer şekilde bir el humbarasının etkisiyle yaralanan isimlerdendi.

Öte taraftan Defterdar Ahmed Paşa kolunda ilerletilen lağım patlatılmışsa da şarampol üzerinde istenilen etkiyi yaratmamıştı. Bundan başka Rumeli kolunda bir püskürme lağım patlatılarak şarampolün bir kısmı çökertilmiş; fakat açılan gediğe rağmen bir hücum gerçekleşmeyince önemli bir fırsat ziyan edilmişti. İlerleyen günlerde düşman kuvvetleri de Kara Mehmed Paşa kolunda lağımlar patlatmasına rağmen, Teşrifatçıbaşı'nın ifadesiyle, İslam ordusuna zarar veremedikleri gibi patlatılan lağımlardan biri geri tepince kendi taraflarında zayiata neden olmuştu.

Ordunun Viyana'ya gelmesinden önce, 8 Temmuz'da Sadrazam'ın Viyana Seferi'ne yönelik kararını Padişah'a bildirmeye gönderilen Telhisî İsmail Ağa 26 Temmuz'da ordugâha dönmüştü. Ordunun Yanıkkale yerine Viyana'ya yürüdüğünü öğrenen Padişah'ın tavrını muhtemelen Sadrazam'a anlatmış olsa gerektir. Padişah'ın konuşmasından anlaşılan ilk izlenim Sadrazam'ın Viyana kararına pek de sıcak bakmadığıdır. İlerleyen dönemde onun bu tutumunun ordudakiler tarafından biliniyor olması da herhâlde Sadrazam üzerindeki psikolojik baskıyı artırmış olmalıdır. Dolayısıyla Kara Mustafa Paşa, rakiplerinin gözünü korkutacağını umduğu yeni bir eylem tarzına karar verdi. Daha önce 21 Temmuz'da kaleden Lorraine Dükü Karl'a haber uçurmaya çalışan casustan aldığı şifreli mektubu, 26 Temmuz'da ayrı bir notla beraber bir okun ucunda Burg tabyasına fırlattı. Sadrazam, gönderdiği mektupta Viyana'nın içinde bulunduğu durumun farkında olduğunu, teslim tekliflerinin

onaylanması hâlinde bağışlanacaklarını bildirmişti. Aksine direniş göstermeleri hâlinde her şeyin yakıp yakılarak büyük bir kıyım yapılacağını ifade etmişti. Fakat Starhemberg, ilkinde olduğu gibi, bu ikinci teslim teklifini de reddedip herhangi bir karşılık vermemişti.

Bu gelişmelerin yaşandığı günlerde, Sadrazam, 27 Temmuz'da İmre Tököli'den gelen bir ulağı ağırladı. Pojon'u kuşatmaya hazırlanan Tököli, Avusturyalıların kuvvetli bir orduyla yürüyüşe geçtiği bilgisini alınca üç saat mesafedeki bir bölgeye çekildiğini ve hâlâ orada beklediğini bildirmişti. Onun çekilmesi üzerine Lorraine Dükü Karl, emrindeki Habsburg birlikleriyle Pojon'u geri aldı. Yaşanan bu yenilgide Macar kuvvetlerin isteksizliği ve bir kısmının taraf değiştirerek Habsburg birliklerine katılması sonucu önemli kayıplar verildi. Tököli, Pojon'da yaşanan yenilgi hakkında Sadrazam'a rapor niteliğinde bir mektup yolladı. Mektuptaki ifadelerden hareketle, yaşanan başarısızlıktan dolayı Tököli'nin kendisini aklamak istediği anlaşılmaktadır. Kör Hüseyin Paşa'yla istişare hâlinde hareket etmesine karşılık tavsiyelerinin görmezden gelindiğini belirterek yenilginin sorumluluğunu Osmanlı paşasına yüklemiştir. Olan biteni bildirmeyi görev saydığını belirten Tököli, başarısızlığını telafi etmek için Sadrazam'dan takviye kuvvet istemiştir.

Öte yandan Kör Hüseyin Paşa'dan Sadrazam'a gelen mektupta ise Macar taifesinin iki yüzlü siyasetinden dem vurulup, “*Devlet-i Aliyye'ye ihanetlerinden gayri bir hayır mutasavver değil!*” denilerek yaşanan gelişmelerden haber verildi. Bununla birlikte, Habsburg kuvvetlerinin haricinde, 35.000 kişilik bir Leh ordusunun İskender Köprüsü'nden geçerek Viyana'ya yardıma koşacağı istihbaratı verilmişti. Her ne kadar abartılı bir rakam olsa da Kör Hüseyin Paşa'nın çekindiği bu durum karşısında Sadrazam'ın sarf ettiği “*Gelecek imdâdı bilürüm, üç dört bin Lehlü ile beş on bin Nemçe, tevâtür idicek ne var!*” ifadesinden anlaşılabileceği üzere gerek Habsburg gerekse Leh kuvvetlerini pek ciddiye almadı. Muhtemelen haberin ordugâhta yayılmasını istememesi bu tutumunun ortaya çıkmasında etkili oldu. Fakat Silahdar'ın belirttiğine göre, mektubu okuduğu gibi gönlü bir kere bulanmıştı. Merzifonlu, kendisinden takviye kuvvet isteyen Kör Hüseyin Paşa'ya destek vermesi için Kırım Hanı'nın oğlu Alp Giray idaresinde 10.000 Tatar askeri göndermeye karar verdi¹²³⁷. Yardıma gidecek olan Tatar

¹²³⁷ Pojon yenilgisi hakkında detaylı bilgi için bk. İsabella Ackerl, *a.g.e.*, s. 112-113; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 277-282. İsmi meçhul Osmanlı tarihçisi Sadrazam'ın Kör Hüseyin Paşa'ya gönderdiği desteğin 5.000 kişiden oluştuğunu belirtmektedir. *Vekâyi-i Viyana*, s. 112. İmre Tököli'den Sadrazam Kara

ordusu Ağustos'un ilk günü yola çıktı. Yine aynı gün içerisinde düşman tarafından atılan etkili top atışları anlatılana göre ordugâhta düştüğü yerleri tertemiz ediyordu.

Geldiğinden beri ordugâhta konaklayan Hazinedar Ali Ağa, 31 Temmuz günü Padişah'ın yanına varmak üzere erkenden hareket etti. Sadrazam, Yanıkkale'ye kadar ona eşlik etmeleri için bir miktar asker tahsis etti. Yine bu arada, düşman tarafından kaçan bazı kimseler Osmanlı ordugâhına sığındılar. Teşrifatçıbaşı, Tuna taraflarından gelen dokuz kişinin Sadrazam'ın huzurunda sorguya çekildiğini ve kendi istekleriyle Osmanlılara katılmalarından dolayı bunların merhamet sahibi Kara Mustafa Paşa tarafından Delibaşı'nın emrine verildiğini kaydetmektedir¹²³⁸.

İlerleyen günlerde Kara Mustafa Paşa, metrisleri sık sık gözden geçirmeye devam etti. Surlara ulaşana dek sıçan yollarının istenen şekilde hazırlanmasına çok dikkat edilmesini istiyordu. Bu hususta ihmalkâr davranan Rumeli Beylerbeyi ile sağ ve sol kol alay beylerini 3 Ağustos günü sert bir biçimde azarladı. Hatta görevindeki kusur ve ihmalden dolayı sağ kol alay beyini azlettiği ve diğer askerlere ibret olması için ölümle cezalandıracak iken merhamet göstererek değnek cezasına mahkûm ettiği nakledilmektedir. Öyle ki sağ kol alay beyi 400'den fazla değnek yemek suretiyle ölümden kurtulmuş oldu. Sadrazam'ın bu eylem tarzının asker üzerindeki tesirini Teşrifatçıbaşı'nın sonraki kayıtlarında görmek mümkündür. 5 Ağustos'ta hem zağarcı kolundaki hem saksoncu kolundaki şarampollerin metris kenarına kadar olan kısmının ele geçirildiği anlaşılmaktadır.

Öte yandan yeni tedbirler alan Sadrazam, yaralı hâlde bulunan Kara Mehmed Paşa'ya çadırına çekilmesini, sağlığına kavuşuncaya kadar metrislere uğramamasını emretmiş, yerine temsilen Şam Beylerbeyi Hüseyin Paşa'yı vazifelendirmişti. Fakat akşam üzeri düşmanın humbara patlatması ve yanı başındaki siperi çökertmesi sonucu Hüseyin Paşa talihsiz bir şekilde göçük altında kalmış ve büyük uğraşlar neticesinde toprak altından ancak çıkarılabılmıştı. Bir süre yaşayan bir ölü gibi hareket eden Hüseyin Paşa, kendine geldiğinde, iyice muayene edilmiş ve herhangi bir yarasının olmadığı anlaşılmıştı. Bununla birlikte şehit haberlerinin gelmesi de yaşanan olumsuz

Mustafa Paşa'ya yollanan 9 Ağustos 1683 tarihli raporun tamamı için bk. Jeremias Cacavelas, *a.g.e.*, s. 75-77.

¹²³⁸ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 55a-57a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 56-58; John Peter Valcaren, *A Relation or Diary of the Siege of Vienna*, s. 43-44; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 376-377; John Stoye, *a.g.e.*, s. 218; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 266.

gelişmelerdendi. Sadrazam, 4 Ağustos'ta şehadete erişen Kırşehir Sancak Beyi'nin yerine İskender Bey'i görevlendirdi.

Tüm bunlar olup biterken Macar beylerinden gelen itaat haberleri ordugâhta yaşanan olumlu gelişmelerdendi. Sadrazam, 5 Ağustos'ta tabyaları dolaştıktan sonra en son kul kethüdası Gürcü Ali Ağa'nın tabyasına gelip, burada bir süre kuşatmanın gidişatına ilişkin istişarede bulundu. Ertesi gün kalenin karşı tarafında bulunan Eflak ve Boğdan voyvodalarına Hızır Paşa ile Hazinekar Hasan Paşa'nın bölgelerinde birer köprü inşa etmelerini emretti. Kaleden şarap almak niyetiyle dışarı çıkan ve yaşanan çatışmada ele geçirilen üç esir Sadrazam'ın huzuruna çıkarıldı. Esirlerden ikisi kılıçtan geçirildi. Kalenin durumu hakkında itiraflarda bulunan öteki esir, hâlâ şaşkınlığın hüküm sürdüğü Viyana'da gıda fiyatlarındaki dalgalanmadan ve çekilen sıkıntıdan bahsetti. Viyana'da Temmuz sonlarında başlayan dizanterinin yanı sıra, gıda fiyatlarındaki enflasyonun Sadrazam'ın işine geldiğini söylemek mümkündür. Nitekim söz konusu gelişmelerin şehri savunanlar üzerinde moral bozukluğuna yol açtığı açıktır. Buna çare arayan Starhemberg ise olası bir kıtlığı önlemek için yeni tedbirler alıp, şehirdeki herkesten bu konuda fedakârlık göstermelerini istemişti. Viyana'da durum böyle iken Macar Beyi Nadasdy tarafından hediye olarak erzak gelmesi Osmanlı ordugâhında memnuniyet verici bir durumdu. Erdel Kralı Apafi Mihal'in kuşatmaya katılması için gönderilen Recep Ağa 6 Ağustos'ta dönmüş, Erdel Kralı'nın Sadrazam'ın emrine uygun bir şekilde geleceği haberini vermişti.

Ağustos'un ilk haftası boyunca, Osmanlı askerleri lağımcılık faaliyetlerinde etkili olurken, kuşatma altında kalan Viyanalılar ise şehri savunma konusundaki inat ve hünelerlerini göstermişlerdi. Aynı süreçte düşman garnizonu tarafından patlatılan lağımlar fazla etkili olmasa da Osmanlı askerleri arasında kayıplara sebep olmaktaydı. Boş durmayan garnizon askerleri ön savunma hatlarını gittikçe ele geçiren Türklere karşı harekete geçti. Çatışmaların şiddetinin gittikçe arttığını ifade eden Teşrifatçıbaşı, 7 Ağustos tarihli kaydında, kuşatmanın başından bu güne kadar benzeri görülmemiş bir mücadele yaşandığını nakletmektedir. Düşman askerinin çökerttikleri bir lağımın içerisinde 30 kadar Osmanlı serdengeçtisinin hayatını kaybetmesi ve yaralıların olması o gece Sadrazam'ın gözüne uyku girmemesine sebep olmuştu. Nitekim düşmana karşı gerçekleştirilen son hücumlar istenen neticeyi vermeyince, garnizon birlikleri geçici de

olsa bir nebze rahatlama imkânı bulmuştu. Ancak düşmanın o geceki üstünlüğü kendilerine kalıcı bir başarı sağlamamıştı¹²³⁹.

Sadrazam'ın daha önce Ösek'te iken Budin'e yollamış bulunduğu Habsburg elçisi Caprara hâlâ burada gözetim altındaydı. Budin'den erzak getirmekle görevlendirilen Hersek Sancakbeyi Mustafa Paşa 8 Ağustos'ta Viyana'ya gelmiş ve onu da beraberinde getirmişti. Osmanlı tarihçileri, Caprara'nın henüz İstanbul'da bulunduğu sıralarda, Yeniçeri Ağası Bekrî Mustafa Paşa'nın Yanıkkale'nin teslimi teklifine karşılık "*Kal'a kılıç ile dâhil-i kabza-i teshîr kılınur, yohsa bundaki söz ile kal'a virilmez.*" şeklindeki meşhur sözünü hatırlatmak suretiyle, Yanıkkale'den Viyana'ya doğru gelen ve şaşkınlık geçiren elçinin gördüğü manzaralar karşısında üzüntüsünü gizleyemediğini kaydetmektedirler. İstanbul'da iken sarf ettiği gururlu sözler üzerine pişmanlığını dile getiren elçi, İmparator'un başkentini böylesine yağma edilmiş hâlde görmektense Yanıkkale gibi birçok kalenin verilmesinin daha iyi olacağını düşünmüştü. Caprara, yanına bir miktar asker verilen Şeyhoğlu Ahmed Paşa'nın eşliğinde Kırım Hanı'na gönderildi. Han da bunlara bir miktar Tatar askeri daha ekleyerek elçiyi Tulln şehrine sevk etti. Silahdar, Sadrazam'ın kararıyla elçinin Budin'den getirilmesi ve ardından Tulln'a gönderilmesi kararını şiddetle tenkit etmektedir. Kimsenin bu kararı doğru bulmadığını belirttikten sonra düşman askerlerinin birleşerek Osmanlı ordusu üzerine yürümesine Caprara'nın sebep olduğunu ifade etmektedir¹²⁴⁰.

Tulln'a gönderilen Habsburg elçisi Caprara 9 Ağustos'ta serbest bırakıldı. Aynı gün Macar Beyi Batthyany'den ordugâha yüz araba arpa, un ve çeşitli zahire geldi. Gün içerisinde zağarcıbaşı kolundan atılan lağım sonucu düşmana kayıplar verdirildi. Sipahi serdengeçtilerinin ele geçirdikleri iki esir yeniçeriler tarafından Sadrazam'ın önüne getirildi. Esirleri kastederek, "*Bizim elimizden cebren aldılar.*" diyen serdengeçtiler, yeniçerilerin bahşiş kapmak için giriştikleri bu kurnazlıktan dolayı Sadrazam'a şikâyetle bulundular. Bunun üzerine Merzifonlu, her iki tarafın da gönlünü hoş tutmak maksadıyla iki gruba ayrı ayrı ihsanda bulundu. Ancak Sadrazam'a gelen şikâyet sadece bununla sınırlı değildi. Ertesi gün Kara Mehmed Paşa'nın yerine sağ kolu idare eden

¹²³⁹ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 57a-59b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 58-62; Jeremias Cacavelas, *a.g.e.*, s. 77; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 272-273, 285. Viyana'da meydana gelen gıda fiyatlarındaki artış ve yayılan dizanteri bahsi için bk. İsabilla Ackerl, *a.g.e.*, s. 88-94; Kenneth M. Setton, *a.g.e.*, s. 265.

¹²⁴⁰ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 59b-60a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 62-63. Caprara'nın Budin'den ordugâha getirilerek önce Tulln'a gönderilmesi, ardından serbest bırakılması hakkında ayrıca bk. Karl August Schimmer, *a.g.e.*, s. 105; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 292-293, 295.

Sarı Hüseyin Paşa kendilerine verilen savaş mühimmatının yetersizliğinden yakındı. Bu durum, askerlerin savaşa olan kararlılığına da zarar vermekteydi. Derhâl önlem almak isteyen Sadrazam, yaralı hâlde bulunan Cebecibaşı Fazlı Ağa'nın hizmete muktedir olamayacağını ileri sürerek görevinin değiştirilmesi gerektiğine kanaat getirdi ve yerine Silahdar Ağası Siyavuş Ağa'yı atadı. Ondan boşalan yeri Kapıcılar Kethüdası Ali Ağa'ya devretmek isteyen Sadrazam, teklifinin geri çevrilmesi üzerine epey gücenmiş, ardından kapıcılar kethüdalığını elinden alıp Hazinedar Hasan Ağa'ya vermişti. Siyavuş Ağa'dan boşalan silahtar ağalığına ise Daî Ömer Ağa'yı getirmişti.

Öte yandan Avusturyalı askerler aynı günün akşam saatlerinde Rumeli kolunda saldırıya geçtiler. İlk safhada başarılı görünen bu huruç hareketi serdengeçtilerle yeniçerilerin büyük gayreti neticesinde geri püskürtülerek etkisiz hâle getirildi. Bu arada zağarcı koluna düzenlendikleri bir diğer baskın başarısızlıkla sonuçlandığı gibi önemli kayıplara sebep oldu. Düşmandan alınan çeşitli kazma kürek gibi savaş mühimmatları Sadrazam'a sunuldu. O da bunları getirenlere ummadıkları derecede ihsanda bulundu. Bunun yanında tabyasında gereğinden az asker bulunduran Konya alaybeyine kızdığı için huzurunda 200 değnek vurdurdu. Metrislerde duyulan ihtiyaç üzere, serdengeçti olarak yazılan 297 asker Sadrazam'ın huzuruna çağrılarak beratlarını teslim aldılar. Yakın zamanda görevinden alınan Cebecibaşı Fazlı Ağa'nın adamlarından biri 12 Ağustos'ta kaleye kaçmaya çalışırken ele geçirildi. Merzifonlu'nun huzurunda sorguya çekildi. Kendisine Müslüman olup olmadığı sorulduğunda, "*Ağam kâfir ise ben dahi kâfirim.*" şeklinde verdiği cevap dikkat çekicidir. Öyle ki efendisi Fazlı Ağa din değiştirmiş bir Fransız mühtedisiydi. Yabancı kaynaklar, onun kuşatmayı kasten sekteye uğrattığından söz etmektedirler. Büyük olasılıkla, kuşatma esnasında mühimmatı eksik tutması haricinde şehre atılan humbaraların etkisiz oluşu böyle düşünülmesinde etkili olmuştur¹²⁴¹.

Uzun bir uğraş veren Osmanlı askerleri, Burg Tabyası'ndaki ilk mevzilerini kuşatmanın ilk ayının sonlarında ele geçirebildi. 12 Ağustos'ta kazanılan bu başarı kuşatanlar açısından oldukça önemli bir adımdı. Nitekim Osmanlı askerleri, 11 Ağustos'u 12 Ağustos'a bağlayan gecede oldukça şiddetli bir top ve tüfek ateşi gerçekleştirmiş, lağım faaliyetlerini takip eden garnizon kuvvetlerini yanıltmayı başararak lağım patlatacakları yeri ve zamanı tespit etmelerini önlemişlerdi. Lağımlar

¹²⁴¹ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 60a-62b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 63-65; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 290-291.

bütün gece ilerletildikten sonra bunlardan ikisi öğle vakti bir anda patlatılmıştı. Anlatıldığına göre, patlamanın meydana getirdiği şiddetli sarsıntı tabya ile birlikte Viyana'nın yarısında deprem etkisi yaratmıştı. Valcaren'e göre bu patlama çok büyük bir darbe niteliğinde olup, ölü ve yaralıları kendi taraflarında yaklaşık olarak 100'ü bulmuştu. Buna rağmen Teşrifatçıbaşı, bu patlamanın tam anlamıyla beklentileri karşılamadığını yazmaktadır. Bunun yanı sıra iki taraf arasında aniden cereyan eden yoğun çatışma ciddi kayıpları da beraberinde getirmişti. Burg Tabya'sının hâkimiyeti nihayet Osmanlıların elindeydi. Bir sonraki gün lağım patlatılan yerden iki ayrı sıçan yolu açmaya başladılar. Sadrazam, 13 Ağustos'ta kendi tabyasına davet ettiği komutanlarıyla kuşatmanın gidişatına dair bir toplantı yaptı. Söz konusu süreçte yaşanan kayıplar ve yorgunlukları dikkate alarak askerlerin motivasyon kaybını önlemek için çeşitli düzenlemelerde bulundu. Bu doğrultuda bazı birliklerin yerini değiştirdi. Karşı tarafta Leopoldstadt'a gönderilmiş olan Niğbolu Sancakbeyi Arslan Mehmed Paşa geri çağrılarak merkez ile sağ kol arasında metrise sokuldu. Maraş eyalet askerleri de onun emrine verildi. Saruhan Sancakbeyi Şeyhoğlu Ahmed Paşa da ondan boşalan yeri doldurmak için adaya yollandı. Ayrıca Rumeli, zağarcı ve saksoncu kolları 500'er Mısır yeniçerisiyle takviye edildi. Bundan başka, sağlığına kavuşan Kara Mehmed Paşa ise Sarı Hüseyin Paşa'nın sağ kola çekilmesinden sonra adada boşalan bölgeye atandı. Aynı gün akşamüzeri başlayan top ve tüfek ateşinden yarım saat sonra yağmur bastırdı. Şimşek ve gök gürültüsüyle bir arada yağın yağmur yaklaşık iki saat sürmüştü. Bu beklenmedik yağış, metrislerin çamurla dolmasına neden olduğu gibi, öncesinden başlayan çatışmayı sona erdirmiş ve emredilen sıçan yollarının ilerletilmesini de durdurmuştu¹²⁴².

13 Ağustos'a kadar kuşatmanın detaylarını kesintisiz aktaran Teşrifatçıbaşı ile Silahdar, bugünden itibaren 18 Ağustos'a kadar geçen günleri herhangi bir gerekçe belirtmeden boş geçmişlerdir. Dolayısıyla bu aralıkta yaşanan boşluk zorunlu olarak kuşatılanların gözünden ve diğer kaynaklardan tamamlanabilmektedir. Görünüşe göre, bu günler öncekileri aratmayacak şekilde hücum saldırılarının yanında top ve humbara atışlarının yoğun kullanıldığı bir mücadeleye sahne olmuştu. Ordugâhtan yapılan top ve tüfek ateşlemeleri kenttekileri yer yer güç durumda bırakmıştı. Kale komutanı Starhemberg 16 Ağustos'ta saldırıya geçmeyi denemiş; fakat tam bir netice alamamıştı.

¹²⁴² *Vekâyi '-i Beç*, vr. 62b-63b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 65; John Peter Valcaren, *A Relation or Diary of the Siege of Vienna*, s. 60; Jeremias Cacavelas, *a.g.e.*, s. 81-83; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 298-300, 302.

Kara Mustafa Paşa da aynı gece askerlerin başına bizzat geçerek Ravelin’e yönelik art arda dört kez hücum etmişse de müdafilerin müthiş direnişini kıramamıştı. Kuşatma tanıkları, bu başarısız saldırılardan dolayı Türk birliklerinin oldukça öfkелendiğini kaydetmektedirler. Aynı tanıklar çok sayıda yük arabaları ve develerle savaş mühimmatının Türk ordugâhına taşındığını gözlemlemişlerdi. Yine bu süreçte, Lorraine Dükü Karl ile gerçekleştirilen temaslara değinilmekte, haber taşımaya çalışan casusların faaliyetlerine vurgu yapılmaktadır. Kale yetkilileri Starhemberg ve Caplirs’in 8 Ağustos’ta kaleme aldıkları ve Türklerin ön tabya duvarlarına girdiğini belirten bir mektubu Teğmen Gregorovitz ile yollamışlar; fakat kendisinden haber alınmadığı için yeni birini göndermeyi düşünmüşlerdi. Haber taşımayı kabul eden Koltschitzki’nin 13-17 Ağustos arasında Starhemberg ile Karl arasında iletişimi sağlayan girişimleri kuşatma tarihine geçmesini sağlamıştır. Kendisiyle birlikte hizmetkârı Stefan Seradly, Türk kıyafetleri içinde şehirden kaçmayı başarmış ve Lorraine Dükü kalenin son durumu hakkında güncel bilgileri bu iki adam sayesinde öğrenmişti. Mektuplar vasıtasıyla aldığı haberler oldukça kötümserdi. Zira Karl, Osmanlıların Burg Tabyası’na lağım atmaya başladığını bu vesileyle öğrenmişti. Öte yandan mektuplarda, Viyana’da el humbarasının tükenmeye yakın olduğundan ve eğitilmiş lağımçıların yetersizliğinden dem vurulmaktaydı. Ayrıca Karl, Mühendis Rimpler’in ölümünü ve dizanteriye yakalanan Starhemberg’in yatağa düştüğünü bu ulaklardan haber almıştı. Bununla birlikte, Burg Burcu’nun Osmanlılara ne kadar süre dayanabileceği kafalarda soru işareti oluşturmıştı. Anlatılana bakılırsa Karl, kaleden gelen mektuplarda herhangi bir olumlu haber alamamıştı. Dolayısıyla şehirdeki karamsar havayı dağıtmak için Viyanalıları rahatlatacak bir mektup kaleme aldı. Mektubu alan Koltschitzki 17 Ağustos’ta tekrar gizli bir şekilde Viyana’ya döndü. Mektup, ay sonuna kadar Viyana’nın rahatlayacağına dair vaatler veriyordu. Şüphesiz Karl’ın gönderdiği haberler müdafilerin şehri savunma hususundaki gayretlerini pekiştirmişti. Öyle ki Starhemberg’in Karl’a yolladığı 18 Ağustos tarihli yeni mektupta, Viyana’da her şeyin yolunda olduğu havası sezilmektedir. Zira Türklerin kaleye yaklaşma çabalarına karşı başarılı girişimlerde bulunduğunu ifade eden Starhemberg, “*Damarlarımda kan kalmayana kadar bu kaleyi teslim etmeyeceğim.*” sözleriyle kanının son damlasına kadar şehri savunacağına dair Karl’a güvence vermekteydi. Ayrıca taarruz cephesi boyunca bütün hendek başının Türklerin eline geçtiğini bildirmektedir. Ravelin’de ele geçirilen

bir yeniçeri askerinden alınan istihbarattan Türklerin o tarihe kadar 11.000 asker kaybettiği öğrenilmişti. Teşrifatçıbaşı'nın kayıtları dikkate alınırsa, bir yeniçeriden öğrendiğini ileri sürdüğü bu rakamın gerçeği yansıtması pek mümkün değildir. Bu arada Karl, Starhemberg'in yeniden sağlığına kavuştuğunu bu sırada öğrendi. 8 Ağustos'tan bu yana kentteki son durumu belirten mektup, Koltschitsky'nin kaleden yeniden ayrılmayı kabul etmemesi üzerine, hizmetkârı Seradly bu görevi 100 duka karşılığında Karl'a ulaştırdı¹²⁴³.

Kuşatmanın beşinci haftası sona ererken, Avusturyalı askerler 18 Ağustos günü Arslan Mehmed Paşa kolu üzerine hücum ettiler. Çatışmanın kızıştığı sıralarda düşman askerleri lağım karşısında bulunan serdengeçtilere de saldırdılar. Kara Mustafa Paşa, bu saldırıların etkisiz kılınmasının ardından metrisleri ziyaret için önce Sarı Hüseyin Paşa koluna gitti. Bir süre burada durduktan sonra yeniçeri kolundaki başçavuş tabyasına yöneldi. Burayı da gözden geçirdikten sonra dış hatlarda bulunan kendi tabyasına geçti. Aynı günün akşamı saat beşten sonra harekete geçen bu kez Osmanlılar oldu. Tabyanın şehre bakan yönünde, yani Ravelin'de iki etkili lağım patlatıldı. Buna karşılık Bernhard von Cronberg-Dupigny emrindeki 300 askerle bir saldırı girişiminde bulundu; fakat, kendisinin de hayatını kaybettiği bu huruç hareketi ciddi kayıplarla geri püskürtüldü. Diğer yandan Osmanlılar, daha önceden Rumeli kolunda lağım patlatılmış yerde üç ayrı sıçan yolunun yapımına başlamışlardı. Buna karşılık Starhemberg, Osmanlı askerlerinin lağım yürütme girişimlerini sekteye uğratmak için hemen ertesi gün sabahı bir lağım patlattırdı. Avusturyalı kaynaklar, önceki gün Türklere kaptırılan mevziyi geri aldıklarını ve epey zayıat verdirdiklerini öne sürerken, Teşrifatçıbaşı, bu görüşe zıt bir şekilde, askerlerin zarar görmediğini ifade etmekle birlikte tabyanın üçte ikisinin kendi ellerinde olduğunu ve geri kalan kısmında düşman kalmadığını kaydetmektedir. Ayrıca öğleden sonra zağarcı kolundan atılan bir püskürme lağımın ardından düşmana ait şarampol ve domuz damlarının çöküp Avusturyalı askerlerin toprak yığını altında kaldıklarını bildirmektedir. Sağ kolda bazı metrisler de Burg Tabyası'na iyice yaklaşmış vaziyetteydi. Bu arada Sadrazam, Macar beyi Batthyany'den gelen hediyeleri kabul etti. Aynı gün içinde selam ağalığı görevine yeni birisini tayin etti. Birçok taliplisi olduğu

¹²⁴³ *A Journal*, s. 53-59; John Peter Valcaren, *A Relation or Diary of the Siege of Vienna*, s. 69; Jeremias Cacavelas, *a.g.e.*, s. 89-91; Henry Elliot Malden, *a.g.e.*, s. 44-46; Cevat Üstün, *a.g.e.*, s. 69; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 291, 302-304. Starmhemberg'den Lorraine Dükü Karl'a yollanan mektubun tamamı için ayrıca bk. *A True Copy of a Letter from Count Starembergh to the Duke of Lorraine, Concerning the Present Condition of Vienna*, London, 1683.

belirtilen bu göreve, kimsenin gönlünü kırmamak için Enderun mehterbaşısı Mehmed Ağa'yı getirdiği nakledilmektedir. Bazı kol çavuşları, Sadrazam'ın haberi olmadan 100 kadar sığırı Sarı Hüseyin Paşa kolunun arkasından gizlice geçirerek kaledeki düşmana satmaya çalışmış, ancak yakayı ele vermişlerdi. O sıralarda kalede bulunan Valcaren, sabah saat dokuz civarında gerekli tedbirlerin alındığını, ardından Türkler tarafından getirilen sığırların 32 tanesinin şehrin Karintiya Kapısı'ndan içeri alındığını belirtmektedir. Bu girişime oldukça öfkelenildiği anlaşılan Sadrazam, bundan sorumlu tutulan adamların her birine 300 değnek cezası verdi¹²⁴⁴.

Sadrazam, Osmanlı ordusunda disiplinsizliğin arttığı son günlerde¹²⁴⁵, her zaman olduğu gibi metrisleri teftişe çıkmış; Deli Bekir Paşa kolunu inceledikten sonra soluğu kendi tabyasında almıştı. Daha önce Padişah'a yollanan Ömer Ağa 20 Ağustos'ta ordugâha geldi. Aynı gün, Darüssaade Ağası Yusuf Ağa tarafından gönderilen Baltacı Abdülkerim Çelebi de Sadrazam'ı ziyaret edip eteğini öptü. Kara Mustafa Paşa, Sultan IV. Mehmed'in annesi Turhan Sultan'ın 5 Temmuz'da Edirne'de vefat ettiğini ve İstanbul'da yaptırmış olduğu caminin türbesine defnedildiğini bu esnada öğrendi. Yine Abdülkerim Çelebi'nin getirdiği habere göre, kuşatma sırasında şehit olan Rumeli Beylerbeyi Küçük Hasan Paşa'nın ve Kethüda Ahmed Ağa'nın İstanbul'daki eşyaları Padişah'ın emriyle müsadere edilmişti. Kızlar Ağası tarafından Sadrazam'a hediye etmek için değerli taşlarla süslenmiş bir kılıç ve elmasla kaplı bir hançer getirilmişti. Aynı gün Erdel Kralı'ndan gelen bir ulak da Sadrazam'ın huzuruna çıktı ve Apafi Mihal'in iki gün sonra orduya katılması kararlaştırıldı¹²⁴⁶.

¹²⁴⁴ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 65a-65b; *Silâhdâr Târîhi II*, s. 65-66; *A Journal*, s. 59-60; John Peter Valcaren, *A Relation or Diary of the Siege of Vienna*, s. 69-70; Jeremias Cacavelas, *a.g.e.*, s. 89; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 307-309.

¹²⁴⁵ Ramazan ayının yaklaştığı günlerde yaşanan bazı hadiseler orduda birtakım itaatsizliklerin olduğunu göstermektedir. Yukarıda anlatılan olaydan hemen iki gün sonra üç Ermeni ekmekçinin kente ekmek sattığı tespit edilmiş, kol çavuşlarına benzer şekilde, 300 değnek cezasına çarptırılmışlardı. Öte yandan top çekmekle görevli birkaç tımarlı sipahinin görevini aksatması nedeniyle onlara da falaka cezası uygulanmıştı. Orduda görülen disiplinsizlikler hakkında diğer örnekler için bk. Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 309-310.

¹²⁴⁶ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 64a-65a; *Silâhdâr Târîhi II*, s. 66, 116-117; *Zübde-i Vekayîât*, s. 156; *Târîh-i Râşid I*, s. 248, *İsâ-zâde Târîhi*, s. 179. Hatice Turhan Sultan'ın yaşamı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Filiz Karaca, "Turhan Sultan", *TDVİA*, C. 41, TDV Yayınları, Ankara 2012, s. 424-425; Erhan Afyoncu-Uğur Demir, *Turhan Sultan*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015. Valide Sultan'ın ölüm tarihi hakkında farklı görüşler mevcuttur. Uşşâkizâde İbrâhîm Hasîb Efendi, Valide Hatice Turhan Sultan'ın vefat tarihini açık bir şekilde Şaban ayının on birinci günü (5 Ağustos 1683) olarak kaydetmektedir. *Zeyl-i Şakâ'ik*, s. 901. Bir diğer kayıta, Hatice Turhan Sultan'ın ölüm tarihi, 4 Ağustos 1683 şeklinde belirtilmektedir. Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 315. 11 Ağustos 1683 tarihli bir kayda göre ise Valide Sultan'ın ölümünün yedinci günü için sadaka niyetiyle yemek dağıtımı hazırlıkları yapıldığı anlaşılmaktadır. BOA, *İE.SM.*, 12/1216.

22 Ağustos önemli gelişmelerin yaşandığı bir gün oldu. Erdel Kralı'nın ordugâha yaklaştığı haberi gelince, Eflak ve Boğdan voyvodalarıyla birlikte, Kara Mustafa Paşa'nın bir miktar deli ve gönüllü askeri onu karşılamaya gittiler. Apafi Mihal, kendisine gönderilen tam donanımlı ata binip yanında tercüman Mavrokordato olduğu hâlde Sadrazam'ın otağına doğru yöneldi. Orduya katılmasının onuruna bir alay merasimi tertip edildi. Merasim için kurulan üç direkli çadıra gelip sofa kenarında hazırlanan iskemleye çöktü. Gelişinin ardından Reisülküttab ve Çavuşbaşı yanına geldi. Akabinde Sadrazam, hemen sağ yanında kethüdası, sol yanında ise Yeğen Hüseyin Bey ile birlikte çadıra girdi. Apafi Mihal, Kara Mustafa Paşa içeri girip yerine oturduktan sonra hemen oturmayıp bir saygı nişanesi olarak iki kez eteğini öptü. Sadrazam'ın "Otur." teklifini yinelemesinin ardından elini ağzına ve başına götürerek iskemlesine çekildi. İkili arasındaki sohbet bir müddet soru-cevap şeklinde ilerledi. Bu sırada Erdel Kralı'na kahve, şerbet ve tütüsü ikram edilip, ardından kendisine ve heyetindekilere toplam 61 parça hilat ve kuşaklık verildi. Buna karşılık Apafi Mihal de Sadrazam'a altı atlı bir hintov, altı parça yaldızlı gümüş kupa ve biri eğerli, dördü eğersiz olmak üzere beş at hediye etti. Teşrifatçıbaşı, bu görüşmeyi Apafi Mihal'in Sadrazam'ın eteğini üçüncü kez öptükten sonra izin alıp huzurdan ayrılmasıyla bitirmektedir. Ancak Silahdar, ona ilaveten, kuşatmayla ilgili geçen dikkat çekici bir diyaloga yer vermektedir. Anlattığına göre Sadrazam, kuşatmanın gidişatı hakkında bilgi verdikten sonra "İnşallâhu te'âlâ birkaç güne değin fethi ümidindeyiz." deyince Apafi Mihal de ona hitaben "Pek güzel olmuş, Allah kolay getüre, isâbet buyurmuşsuz." şeklinde yanıt vermişti. Erdel Kralı'nın ifadelerinin, normal koşullarda Sadrazam tarafından memnuniyetle karşılanması beklenirdi. Nitekim İstolni-Belgrad'da topladığı harp meclisinden bu yana fikrini açıkladığı üst rütbeli komutanların düşüncesi hep aynı çizgide olup, Viyana'nın kuşatılmasının sonraki yıla ertelenmesi yönündeydi. Apafi Mihal'in bu sözleri Sadrazam'ı bir miktar şaşırtmış olmalı ki, ona izin verdiğini söyleyerek içindekileri korkmadan söylemesini istemiştir. Bundan sonra, o da meşhur pilav bahsinden yola çıkarak Sadrazam'a "Sofraya bir sahan pilav konsa, evvelâ ortasından mı başlanur yohsa kenarından mı?" sorusunu yöneltmiş, "Zâhir kenarından." cevabını almıştı. Merzifonlu, Erdel Kralı'na verdiği bu yanıtın sonra hoşuna gidecek tek bir söz duymadı. Apafi Mihal de öteki muhalif komutanlar gibi, Viyana'dan önce Yanıkkale ve çevresinin işgalini savunan şu sözleri sarf etti:

“Siz Viyana’nın etrafını ihmal etmişsiniz, doğruca ortadan başlamışsınız. Ordunuzun mevcuduna, muharebe kudretine ve silah kuvvetine bir diyeceğim yok, bütün Salip (Haçlı) âlemi bir araya gelse böyle bir ordu çıkaramaz. Ancak Viyana Kalesi sarp ve çok müstahkem bir kaledir. Eğer gelir gelmez oyalanıp zaman harcamadan hemen taarruz ve hücum etseydiniz, az zayıyla Viyana’yı alırdınız. Fakat böyle bekledikçe bu orduyu beslemekte güçlük çekersiniz. Bu kadar insanın beslenmesine dağlar dayanmaz. Hem bu diyarın kışı erken gelir ve sert olur, sonra zahmet çekersiniz. Öğrendim ki, İmparator bütün Hristiyan âlemine kanla yazılmış yardım ricaları yollamış, onlar da kudretleri içindeki varlıklarıyla yardıma gelmeyi vaad etmişler (söz vermişler). Eğer siz bu sene Yanıkkale’yi alıp atlı askerlerinize izin verseydiniz, kalan yayalarla da kışı sınırlarda geçirseydiniz, bu zaman içinde de devamlı akınlar yapsaydınız, Avusturya İmparatoru boynuna makrama (beyaz mendil) takıp teslim olurdu. Hem siz Viyana’ya bağlanıp kalmayarak, iki konak kuzeybatıya doğru yürüyüp Horalan Köprüsünden geçerek tekrar doğuya ve Uyvar’a doğru yürüyüp Tuna’nın her iki sahilini tarayarak bütün Macaristan’ı ele alsaydınız, bu muharebede çok şey kazanırdınız...”

Tüm bu sözleri duyan Merzifonlu sakinliğini yitirdi ve Apafi Mihal’i Avusturyalılardan korktuğu için bu şekilde konuşmakla itham etti. Söylediklerinin askerler arasında duyulması hâlinde korku ve panik havası oluşacağını düşündüğü için askerleriyle Yanıkkale’ye çekilmesini emretti. O da tekrar Sadrazam’ın eteğini öpüp, kendisine tahsis edilen çadırına varmak üzere huzurdan ayrıldı. Merzifonlu aynı gün ordugâha gelen bazı Macar beylerini huzuruna kabul etti. Bir müddet ayak üstü süren görüşmenin ardından her bir Macar beyine, ileri gelen adamlarına ve tercümana birer hilat giydirildi. Gün içerisinde aldığı bir haberde, Avusturya ordusunun yardıma gelen birliklerle toplanmak için Tabor’dan çekildiğini öğrendi. Hasım ordusu, Silahdar’ın anlattığına bakılırsa, Kör Hüseyin Paşa kuvvetleriyle karşılaşmak üzere adadan ayrılmıştı. Aldığı bu haberin ardından Sadrazam akşam namazını kılıp, gün bitmeden metrisleri bir kez daha dolaşarak tabyasına öyle döndü. Emrettiği üzere Apafi Mihal, hemen ertesi gün sabahı mehter eşliğinde ordugâhtan ayrılarak Yanıkkale civarındaki köprüleri korumak üzere yola çıktı¹²⁴⁷.

Apafi Mihal’in Viyana’dan ayrıldığı gün, Yanıkkale önlerinde beklemeye devam eden Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa’ya orduya katılması yönünde bir emir gönderildi. O sırada metrisleri inceleyip tabyasına dönen Kara Mustafa Paşa, şehit olan Tırhala Beyi’nin yerine bir tımar sahibini alay beyi olarak tayin etti. Ardından Yeniçeri Ağası

¹²⁴⁷ *Vekâyi’-i Beç*, vr. 65b-67a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 67-69; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 316-317; Aşir Arkayın, *İkinci Viyana Kuşatması 1683*, T.C. Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Askeri Tarih Yayınları Seri No: 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1983, s. 81. Apafi Mihal’in baş nazırı Teleki’nin kuşatmadan önce Hofburg Sarayı ile dirsek teması hâlinde olduğuna dair kayıtlar mevcuttur. Erdel tahtının geleceğinden emin olmak isteyen Teleki, kuşatmadan önce İmparator’la yazışmasında güvence verilmesi hâlinde Apafi Mihal’in Habsburg hâkimiyetini tanıyacağını bildirmişti. Hüseyin Şevket Çağatay Çapraz, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’dan Geri Çekiliş Sürecinde Osmanlı, Habsburg, Erdel Dış Politikası ve Diplomasisi”, *Akademik Bakış Dergisi*, C. 10, S. 19, (Kış 2016), s. 35.

ile Rumeli Beylerbeyi'nin hazır bulunduğu Kul Ketküdası'nın tabyasına vardı. Her birine memur oldukları görevde kusurlu hareket etmemeleri yönünde nasihatlerde bulundu ve daha sonra kendi tabyasına geçti. Buradan da dış hatlarda yer alan tabyasına gitti. Yaklaşık 40 kişilik bir garnizon kuvveti, 23 Ağustos gecesi sağ kanatta yer alan Sarı Hüseyin Paşa kolu üzerine bir saldırı düzenledi. Baskına maruz kalan ve karşı koyamayan serdengeçti askerleri yerlerini terk etmişlerdi. Serdengeçtilerin firar ettikleri haberi, çok geçmeden Sadrazam'ın kulağına gitti. Yaşanan bu olaya çok kızan Merzifonlu, tabyasında bulunduğu sırada, Serdengeçti Ağası'nı huzuruna çağırıp ağır bir şekilde azarlamış ve ardından hapsedilmesini istemişti. Bundan önce akşam üzeri Rumeli kolunda atılan bir püskürme lağım sonucunda düşmanın domuz damı ise yerle bir edilmişti. Buradan arta kalan işe yarar malzemeleri getirenler Sadrazam'ın kethüdası tarafından ödüllendirildi. Bu gelişme, aynı koldaki diğer askerlerin de bahşiş almak maksadıyla şevkle çalışmalarına yol açmıştı¹²⁴⁸.

3.4.2. Bisamberg Muharebesi ve Kuşatmaya Etkisi

Kuşatma bütün hızıyla devam ederken, bir yandan Osmanlı askerine direnme çabaları diğer yandan kentte yaşanan hastalıklar şehir halkını karamsarlığa sürüklemekteydi. Kentte durum böyle iken, Lorraine Dükü Karl'ın 24 Ağustos'ta Osmanlı-Tatar birliklerine karşı Bisamberg'de kazandığı zafer Avusturyalılar için umut verici bir gelişmeydi. Bu savaş esnasında İmre Tököli, yaklaşık bir ay önce Pojon'da yaptığı gibi, askerleriyle bu çatışmaya dâhil olmayıp, yine geri çekilme tavsiyesinde bulunmakla yetinmişti. Sadrazam'ın fazlaca güvenmiş olduğu Tököli'nin isteksiz tutumu, iki taraf arasında gerçekleşen muharebenin Osmanlılar açısından ağır bir kayıpla sonuçlanmasına sebep oldu. Nitekim Kör Hüseyin Paşa, Sadrazam'dan korktuğu için düşmanla çarpışmadan geri dönmemeye kararlıydı. Emrindeki beş altı bin kişilik askerle birlikte, üç tarafın düşman bir tarafın da nehirle çevrili olduğu bir ortamda ölenin şehit, kalanın gazi olacağı düşüncesiyle düşman üzerine hücumla geçmişti. Sol tarafta iki süvari taburuna karşı üstünlük sağlamalarına rağmen Karl'ın ikinci hattına vardıklarında çevreleri sarılmıştı. İki taraf arasında oldukça şiddetli bir çarpışma meydana gelmişti. Osmanlı kuvvetleri olağanüstü bir mücadele sergilemiş;

¹²⁴⁸ *Vekâyi '-i Beç*, vr. 67a-67b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 69. İtalyanca anonim kronik, Osmanlı kaynaklarının belirttiği 40 kişilik kuvveti 400 olarak zikretmektedir. Jeremias Cacavelas, *a.g.e.*, s. 97.

fakat, sayı bakımından kendilerinden oldukça üstün durumda olan düşman birliklerinin ısrarla iki taraftan yayılım ateşi açması üzerine ricat etmek zorunda kalmışlardı. Tatarlar, sağ tarafa hamle yaptılarsa da püskürtülünce derhâl geri çekilmişlerdi. Yaşanan yenilginin ardından Kör Hüseyin Paşa, yaralı bir şekilde geri çekilirken, yıkılmış hâlde bulunan Viyana köprülerini kullanmak niyetine kapıldı. Ancak nehri geçmek istediği sırada yaralı olmasının da etkisiyle ona yardım etmeye çalışan kethüdasıyla birlikte boğulmaktan kurtulamayıp şehit olmuştu. Gelişmeleri o gün öğrenen Kara Mustafa Paşa, şehit Kör Hüseyin Paşa'nın kethüdalığından çıkma Sarı Hüseyin Paşa'yı yanına çağırarak üzüntüyle "*Başın sağ olsun.*" deyip, hizmetlerinden dolayı Kör Hüseyin Paşa'ya vezirlik payesiyle daha yüksek bir görev vermek ve onu akraları arasında seçkin bir yere koymak niyetinde olduğunu, ancak şehit olmasının ardından bu düşüncesini hayata geçiremediğini ekledi. Öte yandan, düşman askerinden kaçamayan Osmanlı askerlerinin büyük bölümü de feci bir şekilde can vermişti. Osmanlı askerleri arasında hayatını kurtarabilenler sadece Moğrulzâde Gürcü Mehmed Paşa'yla birlikte nehri geçen az sayıdaki askerdı. İmre Tököli ile Tatarlara gelince, firar ederken doğru bildikleri yoldan geri çekilmiş, Silahdar'ın deyimiyle, bu çatışmadan burunları bile kanamadan çıkmışlardı. Gürcü Mehmed Paşa da ilk fırsatta sağ kalan askerleri yanına alıp, Morava'ya geçen Tököli ile Alp Giray'ın bulunduğu yere geçmişti. Sadrazam, yaşanan acı gelişmeler üzerine, fazla vakit kaybetmeden yeni atamalar yaptı. Maraş Beylerbeyi Sarhoş Ahmed Paşa'ya Eğri eyaletini vermek suretiyle, acele bir şekilde İmre Tököli tarafına gitmesini, Gürcü Mehmed Paşa'yla bir araya gelip Eğri ve Varat eyalet askerlerini toplayıp ardından Viyana tarafına gelmesini, gerekirse öte yakaya geçmesini emretti. Maraş eyaletini devrettiği Ömer Paşa'nın dışında, Harmuş Mehmed Paşa ve Şeyhoğlu Ahmed Paşa'yı da Kırım Hanı'na desteğe yolladı. Kara Mustafa Paşa bu girişimiyle ordunun bir bölümünü Pojon tarafına sarkıtmakla muhtemelen düşman ordusuna karşı burada ağırlığını hissettirmek istiyordu. Kaledekiler, ordugâhtan Pojon'a doğru yol alan birliğin geçişini izlediği sırada, Sadrazam'ın olası bir yenilgiye karşı ganimetlerini geriye çektiğini düşünmüşlerdi. Teşrifatçıbaşı, yukarıda zikredilen Bisamberg mağlubiyetini kısaca geçiştirirken, Silahdar, yenilginin faturasını Kara Mustafa Paşa'ya kesmektedir. Sadrazam'ı Kör Hüseyin Paşa'ya vadetmiş olduğu askerî yardım konusunda yetersiz davranmakla itham etmektedir. Oysa dönemin canlı tanıklarından Kunitz, o günlerde Osmanlı ordugâhından ayrılan Tatar kuvvetlerinin

sayısını 10.000 olarak belirtirken, bir diğer tanık Caprara Yanikkale’de bulunduğu günlerde Alp Giray komutasında 6.000 Tatar askerinin geçtiğine şahitlik etmişti. Bu sebeple, farklı tanıkların ifadeleri göz önüne alındığında, Silahdar’ın Bisamberg’deki bozulmanın tüm sorumluluğunu Kara Mustafa Paşa’ya yüklemesine ihtiyatla bakmak gerekmektedir. Her hâlükârda yaşanan bu bozgun, kuşatmanın başından bu yana Tuna’nın batı ve kuzeyine sarmaya çalışan Osmanlı kuvvetlerinin bu tarafa yönelik gerçekleştirmeye çalıştığı yayılcılığın sonu anlamına gelmekteydi. Ramazan ayının ilk gününe rastlayan hadise, Viyana’yı kuşatan Osmanlı askerleri arasında moralleri bozarken, zor durumda kalan kent halkının kaleyi savunma azmini pekiştirmişti¹²⁴⁹.

Kara Mustafa Paşa, uzayıp giden kuşatmanın gidişatı ve istenen neticenin hâlâ elde edilememesi üzerine, 25 Ağustos’ta Sarı Hüseyin Paşa, Halep Beylerbeyi Deli Bekir Paşa, Yeniçeri Ağası Bekrî Mustafa Paşa, Kethüda Beyi Yusuf Ağa ve belli başlı komutanları tabyasına davet etti. Kuşatmaya dair gözlemlerini bildirip, zafer için canla başla fedakârlık yapmaları hususunda sert tembihlerde bulundu. Yabancı kaynakların belirttiğine göre, Deli Bekir Paşa idaresindeki askerler siperlerini terk etmeye başlamışlardı. Buna engel olan Sadrazam, onları güç bela siperlerine döndürdüğü gibi, İmparator Leopold’ün öldüğü ve Bisamberg’de yenilen tarafın kendilerinin olmadığı şeklinde yalan söylentiler yaymaktaydı. Silahdar, bir önceki gün Osmanlı-Tatar ordusunun Bisamberg’de bozulması üzerine Merzifonlu’nun epey telaşlandığını öne sürmektedir. Ona göre, planları tutmayan Sadrazam, müttefik ordusunun harekete geçeceğini bildiği için korkuya kapılmış, var gücüyle kalenin fethine yönelik acil tedbirler almıştı. Şakul’un belirttiği gibi, Sadrazam’ın büyük taarruzlara dair girişimlerinin Bisamberg Muharebesi’nden hemen sonrasına rastlaması, Silahdar’ı bu şekilde düşünmeye sevk etmiş olabilir. Silahdar’la aynı görüşü paylaşan çağdaş bir Osmanlı tarihçisi, Bisamberg’de meydana gelen bozulmanın Osmanlı ordusundaki düzeni sarstığına vurgu yapmaktadır. Ona göre, bu ana dek kuşatmayı ağırdan alan Merzifonlu, bu muharebeden sonra harekete geçerek lağım faaliyetlerini artırmış ve kalenin fethi için girişimlerde bulunmuştu. Oysa Sadrazam’ın daha birkaç gün önceden taarruz planları yaptığı, hatta 28 Ağustos’ta büyük bir saldırı düzenleyeceği haberinin Viyana’da dolaştığı bilinmektedir. Bununla birlikte kaledeliklerin asıl endişe ettiği tarih, geçmişte Belgrad ve Budin’in fethi ile Mohaç zaferinin kazanıldığı tarih olan 29

¹²⁴⁹ *Vekâyi ‘-i Beç*, vr. 67b-68b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 74-76; İsabella Ackerl, *a.g.e.*, s. 113-115; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 318-323, 331-332.

Ağustos günüydü. İtalyanca kaleme alınmış anonim kronik de kaledekilerin böyle bir saldırıyı beklediklerini aktarmaktadır. Ortalıkta dolaşan söylentilere göre, Türkler beş büyük mayının aynı anda patlatmak suretiyle genel bir saldırı yapmak ve bir sonraki günü büyük bir şölenle kutlamak için hazırlanmaktaydılar. Bir rivayete göre, Sadrazam Kara Mustafa Paşa genel bir hücum emri vermeden önce topladığı mecliste şu sözleri sarf etmişti:

“Vezir karındaşlarım, günlerce muharebeler edip âzım kanlar akıttık. Lâkin kaleyi mezburu alamadık. Din ve devlet yolunda nasıl cenkeder, mertlik gösterilir doğrusu şaşıyorum. Vaktile bir hamlede kaleler fetheden gayretlerimizin membaı mı kurumuş, kılıçlarımız mı küflenmiş anlıyamadım. Yoksa Stonilbelgrattan beri olduğu gibi, aranızda başkaca kavliniz mi var. Fakat unutmamalı ki mileli nasara bize bakar. Diyarı Küfrün, devletimiz için fitne ocağı olan bu kalesi, ya fethedilecek veya biz burada şehit olacağız. Buradan eli boş dönemeyiz. Hünkârın karşısına ne yüzle çıkarız. Devletin hiçbir veçhile itibarı kalmaz. Belki Macaristan, belki tekmil Rumeli elden çıkar. Yarın ne olacaksa olacak. Hep beraber Allah Allah diyerek surlara saldıracağız. Kalkanlarımız ve kılıçlarımızla surlara tırmanacağız. Yılmadan, imanla çarpışacağız. Allah Beç kalesinin fethini bize ihsan edecektir.”¹²⁵⁰

Son günlerde yaşanan gelişmelere bakıldığında, Sadrazam’ın genel taarruza yönelik bir hazırlık içerisinde olduğu görülmektedir. Fakat Ünal’ın Sadrazam’a ait olduğunu belirttiği bu nutuğun gerçeği yansıtıp yansıtmadığı tartışmalıdır. Nitekim ne Teşrifatçıbaşı ne kuşatmayı ondan nakleden Silahdar ne de kuşatmanın önemli tanıklarından Hasan Esirî bu tarzda bir konuşmaya yer vermemektedir.

Valcaren’in ifadesiyle, 28 Ağustos günü ortaya çıkan gök gürültüsü ve fırtınalı hava nedeniyle her iki tarafta da sessizlik hâkimdi. Öğlen gibi yağan yağmur metrisleri ve dışarıda kalan araziye çamur hâline getirmişti. Bu beklenmedik havanın etkisiyle barutun ıslanması sonucu toplar ateşlenememişti. İkinci vaktinden sonra Ravelin tarafında patlatılan bir püskürme lağımla düşman tabyasının neredeyse tamamı havaya uçuruldu. Serdengeçtiler, daha sonra hücumla geçseler de garnizon askerlerinin direnişini kıramayıp, geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Avusturyalı kaynaklar, bu çarpışmada Osmanlı zayıfatının fazlalığından söz ederken, Teşrifatçıbaşı herhangi bir kayıptan söz etmemekle birlikte, düşman tarafında kayıplar verildiğini kaydetmektedir. Öte yandan Lorraine Dükü Karl’dan şehrin kurtuluşu için acele edilmesini isteyen Viyanalılar, geceleyin kentteki St. Stephan Katedrali (Aziz İstefan)’ne çıkıp 100 imdat fişegi attılar. Ertesi gün metrislerin kuruyup temizlendiğini gören Sadrazam, önce kendi tabyasına oradan da Şeyhoğlu Ahmed Paşa’nın tabyasına geçip, bu koldaki sıçan

¹²⁵⁰ Sadrazam’a atfedilen konuşma için bk. Tahsin Ünal, *a.g.e.*, s. 42.

yollarını denetledi. Ardından kendi tabyasına dönüp, öğleye doğru Yeniçeri Ağası kolunda atılan bir püskürme lağımı izledi. Bir sonraki gün, daha önceden İmre Tököli'nin yanına gitmesi kararlaştırılan Eğri Beylerbeyi Sarhoş Ahmed Paşa, emrindeki askerler ile yola çıktı. Geceleyin Rumeli kolunda bir düşman lağımı bulunmuş, atılan kazan humbarasıyla burada çalışan garnizon askerlerine kayıplar verdirilmişti. Bundan etkilenen garnizondakiler, gece boyunca bu koldaki serdengeçtiler üzerine 30 kazan humbarası fırlatmıştı. Teşrifatçıbaşı, düşmanın bu geceki girişiminin pek fazla etkili olmadığını yazmaktadır. Valcaren ise Ağustos'un sonlarına gelirken, Ravelin'de yaşanan çatışmaların yanı sıra Osmanlıların Burg ve Löbel burçlarına doğru siperlerini genişletmeye devam ettiklerini itiraf etmektedir. Yine belirttiğine göre, lağım faaliyetlerini kolaylaştırmak ve kaleye iyice yaklaşmak isteyen Osmanlı askerleri 31 Ağustos'ta biri Ravelin, diğer Burg tabyası tarafında olmak üzere iki lağım patlatmışlardı¹²⁵¹.

Ağustos ayı sona ererken kuşatmanın beklenilenden fazla sürmesi bir yana, erzak sıkıntısı da gün geçtikçe kendisini belli etmekteydi. Henüz kuşatma başlamadan önce, yakıp yıkılan bölgelerdeki zahireye önem verilmemesi o devrin Osmanlı tarihçileri tarafından ciddi bir tedbirsizlik olarak karşılanmıştır. Sadrazam, ordugâhtaki erzak sıkıntısını nispeten giderebilmek için Şopron'daki Macarlardan mevcut fiyat üzerinden erzak getirip satmalarını istemişti. Onun bu girişiminden söz eden Teşrifatçıbaşı, bu konuda sadık davranan Macarları övmektedir. Ancak 31 Ağustos günü itibarıyla gıda fiyatlarında yaşanan artıştan ve yetersizliğinden de ayrıca yakınmaktadır. Şüphesiz, sefer başlangıcında gerçekleştirilen yıkıcı ve tahripkâr akınlar ordugâhta bu durumun meydana gelmesinde görece etkili olmuştur. Altenburg'un fethi sırasında zahire yerine esirlere rağbet edilmesini eleştiren Teşrifatçıbaşı, kuşatmanın son dönemlerinde haklı çıktığına bizzat tanık olmuştu. Aynı olayı aktaran ve “*Bu ni‘met-i celîlenin kadrini bilmeyüp, kimin yakdılar ve kimin ayaklar altında pâymâl itdiler.*” diyen Silahdar da işin sonunun düşünülmediğini ve tedbirsiz davranıldığını söylemektedir. Benzer şekilde, durumun farkında olan bir görgü tanığı, bu hususta ortaya çıkan sıkıntılara bizzat Osmanlıların sebep olduğunu yazmaktadır. Ayrıca anlatılanlara göre, yaşanan sıkıntı sadece ordunun beslenmesiyle sınırlı değildi. Ne var ki hayvanların beslenmesi de ayrı

¹²⁵¹ *Vekâyi‘-i Beç*, vr. 68b-71b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 76-78; *Vekâyi-i Viyana*, s. 111; *A Journal*, s. 68-71; John Peter Valcaren, *A Relation or Diary of the Siege of Vienna*, s. 78-81; Jeremias Cacavelas, *a.g.e.*, s. 101; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 324-328, 330-331; Fatih Gürcan, “a.g.t.”, s. 72.

bir sorundu. Civarda otlak arazi kalmaması nedeniyle otlak aramaya gidenlerin üç dört günde ancak gidip geldikleri belirtilmektedir. Yaşanan bu sıkıntıdan dolayı at, koyun, keçi ve sığır gibi iş gören hayvanların büyük bir kısmının telef olduğu, geri kalanında ise kuvvet kalmadığının belirtilmesi durumun vahametini açıkça göstermektedir¹²⁵². Devrin Osmanlı tarihçilerinin bu gözlemleri, kuşatma başlamadan önce yapılan akınlarda lojistik planlamanın inceliklerinin göz ardı edildiğine işaret etmektedir. Böylesine önemli bir stratejinin kaldırılıp kenara konmuş olması, Osmanlıların bu konuda ihtiyatsız davrandığına düşünmeye sevk ediyor ki, gerçekten de olanlar bunu kanıtlamaktadır.

Sadrazam Kara Mustafa Paşa, kenti kuşatırken neredeyse her türlü yiyecek tedarikini önlediği için garnizon ve siviller için de durum ordugâhtakinden pek farklı sayılmazdı. Zira Viyana'da felaketin yaklaştığı yönündeki korkunç panik havası gün geçtikçe kendisini derinden hissettirmekteydi. Gıda sıkıntısı yaşanan kentte insanlar eşek, fare ve kedi gibi hayvanları da sofralarına eklemek zorunda kalmışlardı. Yaşanan kıtlık ve kötü sağlık koşulları kuşatma altındakilere büyük zorluklar yaşatmıştı. Cesetlerin ve telef olan hayvanların gömülememesi her iki tarafta sağlık şartlarını tehdit etmekteydi¹²⁵³. Viyana'da giderek umutsuzluğa kapılan ve şehri var gücüyle savunanlara karşılık kenti teslim edip canlarını kurtarmak isteyenler de mevcuttu. Buna karşın Starhemberg, Viyana'daki muhalif sesleri susturmak için oldukça sert tedbirler uygulamıştı. Kentten ayrılıp Osmanlılara iltica etmeye çalışan firarilerin yanı sıra Osmanlılara istihbarat sağladığı tespit edilen bazı casuslar şiddetli bir şekilde ölümle cezalandırılmıştı¹²⁵⁴.

¹²⁵² *Vekâyi'-i Beç*, vr. 46a-46b, 71b-72a; *Silâhdâr Târîhi II*, s. 39, 78; *Zübde-i Vekayiât*, s. 157; *Târîh-i Râşid I*, s. 248-249.

¹²⁵³ Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 336-339; İsabella Ackerl, s. 96; Andrew Wheatcroft, *a.g.e.*, s. 175.

¹²⁵⁴ Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 329-330.

1683 Viyana Kuşatması'nı Gösteren Bir Gravür¹²⁵⁵

3.4.3. Kuşatmanın Son Günleri

Diyarbakır Beylerbeyi Kara Mehmed Paşa, Eylül'ün ilk günü öğleden önce Sadrazam'ın huzuruna gelip eteğini öptü. Aralarında nasıl bir görüşme gerçekleştiğine dair bilgi mevcut değildir. Ancak kuşatmanın gidişatına ilişkin konuların bu görüşmede gündeme geldiğini söylemek mümkündür. Sadrazam, bu görüşmeden sonra metrisleri gezmeye gitti. Komutanlar ise onun emri üzerine hendek başında yapılan yeni

¹²⁵⁵ <https://militarymaps.rct.uk/ottoman-habsburg-wars-1521-1791/siege-of-vienna-1683-viena-davstria-0>

tabyalarında maiyetlerinin başına geçti. Bu arada Sadrazam, sol taraftaki Ahmed Paşa kolunda Sivas eyaleti askerlerinin önüne düşen kale bedeninin “*makas*” diye tabir edilen bölümünden birkaç parça taş çıkartıp getirenlere büyük ihsanda bulundu. Buna karşılık Starhemberg, Osmanlı askerlerinin kaleye oldukça yaklaştığı gerekçesiyle huruç kararı verdi. Onun emriyle, sayısı 200 ila 400 arasında değişen bir garnizon birliği Burg Burcu’na yakın olan ordunun sağ kanadındaki serdengeçtiler üzerine saldırıya geçti. Öğle vakti yaşanan ve yarım saat sürdüğü belirtilen bu çarpışmada, müdafiler ilk başta serdengeçtileri hendek başına kadar geri ittiyse de serdengeçtilerin karşı hücumu çok daha şiddetli oldu. Avusturyalı kaynaklar, garnizon kuvvetlerinin bu saldırıda ölü ve yaralı 100 adam kaybettiğini ifade etmektedirler. Teşrifatçıbaşı ise kendi taraflarından sadece birkaç askerin şehit olduğunu, düşmanla yaşanan çatışmadan elde edilen 21 adet kellenin Sadrazam’ın önüne serildiğini yazmaktadır. Müdafilerin gece bir kez daha denediği yeni bir huruç başarısızlıkla sonuçlandı. Kuşatma altındaki tanıklar, yardıma muhtaç olduklarını belli etmek için geceleyin birkaç fişek daha fırlatıldığını dile getirmektedirler. Bunun yanında, Viyana’da yaşanan kıtlık ele geçirilen esirler aracılığıyla Osmanlı ordugâhında bilinen bir durumdu. Görülen o ki, Burg Burcu’na iyice yaklaşan Osmanlı askerlerinin buradaki hendekten gönderilmesi oldukça güçtü.

Teşrifatçıbaşı, ordunun Yanıkkale’ye varmasından bu tarihe kadar geçen süreçte, adını neredeyse hiç anmadığı ordu şeyhi Vânî Mehmed Efendi’ye o günkü kaydında özellikle yer vermektedir. Vânî Mehmed Efendi, daha önce Çehrin Seferi’nde olduğu gibi, burada da Osmanlı askerlerinin manevi duygularını harekete geçirmek için gayret etmekteydi. Bilhassa 1 Eylül’de gaza ve cihada dair verdiği nasihatleri her zamandakinden fazla tesirli olmuştu. Onun bu girişiminin bir sonraki gün Burg Burcu altında patlatılması planlanan lağım ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Yaşanan gelişmelere bakılırsa, Osmanlı askerleri 2 Eylül günü tabya ve burçlara yönelik baskısını iyice hissettirmişlerdi. O gün sabah Sarı Hüseyin Paşa kolunda, Bekir Paşa’nın Burg Burcu’nun sol tarafına doğru yürüttüğü lağımın makas altına ulaştığı düşünülmüştü. Ancak söz konusu lağım patlatılınca ortaya çıkan vaziyet büyük bir hüsrandı. Nitekim Osmanlılar patlatılacak lağımın konumu hususunda yanlışlığa düşmüşlerdi. Bir aydır büyük çabalarla yürütülen bu lağım duvarın sadece bir kısmını tahrip edince Burg Burcu’nu ele geçirme ümitleri boşa çıkmıştı. Bu arada Starhemberg, garnizon kuvvetlerini Burg Tabyası’nda mücadeleye davet etmiş; fakat, tüm çabalarına

rağmen onları daha fazla ikna edememişti. Tabyanın savunulamayacağını anlayınca askerlerini peyderpey son savunma hattına çekmeye başlamıştı. Avusturyalı askerlerin isteksiz vaziyetleri neticesinde, neredeyse bir aydır çok sayıda saldırıya ve lağıma karşı koyan Burg Tabyası 3 Eylül’de düşmüştü. Burada yaşanan çetin mücadelelerden dolayı, Burg Tabyası’nın Avusturyalı askerlerce “*Ayı kafesi*”, Kara Mustafa Paşa tarafından da “*Sihir tepe*” olarak nitelendirildiği rivayet edilmektedir. Burg Tabyası’nın düşüşü Avusturyalılar tarafından ehemmiyetle karşılanmasına rağmen, aynı durumun Osmanlı kaynaklarında dikkate değer bir gelişme olarak görülmemesi ilgi çekicidir. Tabyanın düşüşünden söz etmeyen Teşrifatçıbaşı, o günkü kaydında, kaleden 30 adet yardım fişeginin fırlatıldığını yazmaktadır. Bunun yanında, kuşatmanın başından beri büyük hizmetlerde bulunan Yanova Beylerbeyi Defterdar Ahmed Paşa’nın gut hastalığı sebebiyle gerçekleşen ölümüne yer vermektedir. Ondan başka, dört gün önce kolundan vurulan Gürcü Mehmed Paşa’nın oğlu Zaim Mustafa Bey’in de bu gece vefat ettiğini kaydetmektedir¹²⁵⁶.

Ahmed Paşa’nın ölümü ordunun sol kolunda önemli bir boşluk meydana getirdi. Ondan boşalan görevi doldurmak isteyen Sadrazam Kara Mustafa Paşa, 4 Eylül’de akrabası Başdefterdar Çerkeşli Celeb Hasan Efendi’yi tüm isteksizliğine rağmen Temeşvar Beylerbeyliği payesiyle bu göreve tayin etti¹²⁵⁷.

Müdafilerin savunma direnişini kırmaya çalışan Osmanlılar, lağımlar aracılığıyla surlarda gedikler açmayı ve hücum etmek suretiyle buraları ele geçirmeyi hedefliyordu. Avusturyalı kaynaklara göre, Osmanlılar 4 Eylül günü geçmişe kıyasla daha etkili girişimde bulunmuşlardı. Öğleden sonra saat üç civarında, Burg Burcu’nun sağ yüzünün büyük bir kısmını en başından havaya uçuran büyük bir lağım patlatmışlardı. Neredeyse şehrin yarısını sallayan bu patlamanın ardından, Osmanlı askerlerinin “*Allah Allah Allah*” nidaları eşliğinde saldırıya geçip gediğe yüklenmeye çalıştıkları kaydedilmektedir. Garnizon askerlerinin hemen karşılık vermesinin ardından bir buçuk saat süren çatışmada her iki taraftan birçok kişi yaralanıp hayatını kaybetmişti. Açılan gediğin Avusturyalı askerler tarafından onarılması üzerine Osmanlı kuvvetleri adım adım geri çekilmek mecburiyetinde kalmışlardı. Kenttekiler geceleyin saat dokuz gibi

¹²⁵⁶ *Vekâyi’-i Beç*, vr. 72a-73b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 78-79; *A Journal*, s. 71-73; John Peter Valcaren, *A Relation or Diary of the Siege of Vienna*, s. 81-85; Jeremias Cacavelas, *a.g.e.*, s. 101-103; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 333-336.

¹²⁵⁷ *Vekâyi’-i Beç*, vr. 73b-74a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 79-80.

St. Stephan Katedrali'nden yeniden yardım fişekleri havaya uçurdular. Kuşatma altında bulunan Valcaren'e göre bugün atılan fişeklerden sonra artık şehri rahatlatacak haberlerin gelmesi gerekiyordu, nitekim bu yardım çağrısı şehrin savunmasında son günlere gelindiğinin işaretiydi. Aynı gün içinde Lorraine Dükü Karl'a gizlice haber götürmeye çalışan casusun görevi kentteki bu son durumu bildirmektir¹²⁵⁸.

Kuşatmanın başından beri Türk ordugâhında göz hapsinde tutulan Kunitz bir süredir istihbarat sağlayamamaktaydı. Kuşatmanın son günlerine yaklaşırken, Passau'daki Lorraine'e gizlice gönderdiği 6 Eylül tarihli mektupta, kaleden kendisine haber getirmeye çalışan casusun iki gün önce Türkler tarafından ele geçirildiğini ve Sadrazam'ın huzurunda sorguya çekildiğini bildirdi. Bahse konu olan esir, daha önce efendisi Koltschitzky ile casusluk yapan hizmetkâr Seradly idi. Osmanlı askerlerinden yakasını kurtaramayan Seradly, canını kurtarmak için Kara Mustafa Paşa'ya çok önemli itiraflarda bulundu. Anlattıklarına bakılırsa, Starhemberg'in komutasında en fazla 5.000 askerin kaldığını ve acil yardıma ihtiyaç duyduklarını söylüyordu. İlaveten kent halkı ile askerler arasında fikir çatışmasının olduğunu, hatta 4 Eylül'deki saldırının sürmüş olması hâlinde kalenin teslim edilip edilmemesine dair görüş ayrılıklarının ortaya çıktığını bildirdi. Kunitz'e göre, Sadrazam'ın işittiği bu itiraflar öylesine hoşuna gitmişti ki, o gün akşamüstünden itibaren tüm gece şehri top ateşine tutup, saldırıları artırmıştı. Müttefik ordusunu toparlamaya çalışan Lorraine Dükü Karl, Kunitz'in bu mektubu sayesinde Sadrazam'ın kalenin durumuna artık daha hâkim olduğunu öğrenmiş bulunmaktaydı. Bu sebeple Kunitz, onu mümkün olan en kısa sürede karşı saldırıyı başlatmaya teşvik etmek için son sözlerini sarf etmekteydi¹²⁵⁹.

Teşrifatçıbaşı, Kunitz'in aktardıklarına ek olarak, İmparator Leopold'ün askerî destek için her tarafa mektuplar yolladığı ve Lehistan Kralı Jan Sobieski'nin 35.000 kişilik ordusuyla yardım için yolda olduğu haberini de Seradly'den aldıklarını nakletmektedir. Ayrıca Sobieski'nin ordusuyla birlikte, İmparator'a bağlı prenslerin kuvvetlerinden oluşan 40.000'i süvari, 80.000'i piyade olmak üzere yaklaşık 120.000 kişilik müttefik ordusunun toplanıp, yakın zamanda Viyana'ya gelip saldırıya geçeceği

¹²⁵⁸ *A Journal*, s. 73-74. Valcaren, patlatılan lağımın Burg Burcu'nun sol cephesinde olduğunu kaydetmektedir. John Peter Valcaren, *A Relation or Diary of the Siege of Vienna*, s. 85-86. İtalyanca anonim kronikte ise 4 Eylül günü iki büyük lağımın patlatıldığı belirtilmektedir. Jeremias Cacavelas, *a.g.e.*, s. 105. Osmanlıların 4 Eylül saldırısı ve yaşanan başarısızlık hakkında bk. Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 342-344.

¹²⁵⁹ Heinrich Kretschmayr, *Viyana Kapısında Türkler, 1683 Yılına Ait Görüşler ve Raporlar*, Lara Nişel (çev.), Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2018, s. 52; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 344-345.

öğrenilmişti. Casusun belirttiği rakamlar her ne kadar tartışmaya açık olsa da müttefik ordusunun yakın zamanda Viyana'ya doğru yöneleceği gerçeği yansıtmaktaydı. Sadrazam, Seradly'nin itiraflarından sonra Yanıkkale civarındaki köprüleri muhafaza etmekle görevli Budin Beylerbeyi Arnavud İbrahim Paşa'yı acele bir şekilde Viyana'ya davet etti. Kapı halkı ve eyalet askerleri dışında Yanıkkale'de bulunan yeniçerileri, cebecileri ve kapıkulu süvarilerini toplayıp gelmesi emrediliyordu. Onun yerine nezaret etmesi için Silistre Beylerbeyi Midillili Mustafa Paşa görevlendirildi¹²⁶⁰. Bazı Osmanlı tarihçilerine göre Sadrazam, bu yolla kuşatmanın uzamasından bıkan ve bitkin düşen askerlerin morallerini artırmak niyetindeydi¹²⁶¹. Öyle ki yaşı oldukça ilerlemiş bulunan Arnavud İbrahim Paşa, ordu arasında sevilen ve tecrübesine güvenilen komutanların başında gelmekteydi.

Osmanlı tarihçilerinin 4 Eylül'den itibaren kayıt altına almadığı sonraki üç gün, yine yabancı tanıkların aktarımlarından takip edilebilmektedir. Buna göre Osmanlılar düşmanı ciddi şekilde sarsan hamleler yapmışlarsa da istenen netice elde edilememişti. Bu durum, Osmanlı askerlerinin sadece fiziksel olarak tükenmişliğini değil, aynı zamanda geceli gündüzlü çalışmalarına rağmen surları yıkıp şehre giremedikleri için cesaretinin kırıldığını göstermekteydi. Kuşatma boyunca büyük hizmetlerde bulunmalarına karşılık çok fazla sayıda tehlikeye maruz kalmışlardı; fakat, tüm çabaları tatmin edici olmayan bir şekilde sonuçlanmıştı. 4 Eylül'ün ardından 6 ve 8 Eylül'de Löbel Burcu'na yönelik yürütülen lağımların patlatılması garnizon kuvvetlerini büyük ölçüde sarsmış olsa da direnişlerini kırmaya yetmemişti. Osmanlı askerlerinin saldırıları zorlukla geri püskürtüldü. Uzayıp giden karşılıklı saldırılarda iki taraf da ciddi kayıplar vermişti. Özellikle garnizonda yaşanan kayıplar savaşma kabiliyetine sahip müdafilerin sayısını görece bir şekilde azaltmıştı. Daha öncesinde olduğu gibi, imdat ordusuna artık dayanamayacaklarını söylemek için havaya fişekler ateşlemeyi sürdürdüler. Buna karşılık, ruh hâllerini bir nebze de olsa iyileştiren haber Kahlenberg tepesinde yükselen cevap niteliğindeki fişekler aracılığıyla geldi. O ana dek imdat ordusu tarafından Bisamberg'den atılan fişeklerin bu kez Viyana yakınlarında görülmesi yardıma gelen ordunun yaklaştığı anlamına gelmekteydi. Bunun üzerine yeni tedbirler alan Starhemberg, Osmanlıların şehre girmesi hâlinde şehir surlarına yakın sokaklarda zincirlerle örtülü barikatlar kurdurdu. Türklerin muhtemel bir saldırısına karşı muhafız

¹²⁶⁰ *Vekâyi 'i Beç*, vr. 73b-74a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 79-80.

¹²⁶¹ *Zübde-i Vekayîât*, s. 156-157; *Târîh-i Râşid I*, s. 248.

birlikleri yüksek alarma geçirildi. Hastalık ve yaralanmalardan doğan asker kaybını telafi etmek için kent halkını savaşa çağıran duyurular yapıldı¹²⁶².

Teşrifatçıbaşı, 8 Eylül'de düşman taburundan kaleye gitmek isteyen ikinci bir esirden söz etmektedir. Esirin Sadrazam'ın huzuruna getirildiğini, üzerinden çıkan mektubun Türkçeye tercüme edilerek çok önemli istihbarat bilgilerine ulaşıldığını kaydetmektedir. Esirlerin müttefik ordusunun toparlanmasına dair verdikleri malumat artık Viyana'ya doğru gelen Jan Sobieski'nin ordusuyla yaklaştığı konusundaki Kara Mustafa Paşa'nın kuşkularını ortadan kaldırmış olmalıdır. Bu arada Viyana'ya hareket eden Budin Beylerbeyi Arnavud İbrahim Paşa idaresindeki 8.000 kişilik kuvvet¹²⁶³, sabahleyin ordugâha geldi. Bu gelişmeler üzerine metrisleri dolaşmaya çıkan Sadrazam, askerlerinin gönüllerini okşayıp, var gücüyle mücadele etmeleri için teşvik dolu sözler sarf etti. Öğleden sonra saksoncu kolunda Löbel Burcu'na yönelik hazırlanan iki lağım patlatıldı. Ancak havaya uçurulan lağımlar burcun ele geçirilmesi için yetersiz kaldı. Osmanlıların bir saat içinde iki kez saldırıya geçtiği bu çatışma her iki tarafta çok sayıda kayba mâl oldu. Valcaren, bugün yaşanan saldırılarda önemli sayılabilecek isimlerin yaşamlarını kaybettiğine değinmektedir. Öte yandan müttefik ordusunun gelmesine çok az kalmasına rağmen Osmanlı askerlerinin lağım faaliyetlerini sürdürmesi kaledekiler için endişe verici bir gelişmeydi. Bunu önlemek için başlatılan bir karşı lağım hareketi herhangi bir sonuç vermekten uzaktı. Bunun üzerine Starhemberg, Viyana'da savunma gücünü artırmaya yönelik girişimlere odaklandı. En büyük düşmanı Kara Mustafa Paşa ise imdat ordusunun yürüyüş yönünü kestiremediği için bunu öğrenebilmek maksadıyla Karahisar-ı Sahib Sancak Beyi Ömer Bey'i bir birliğin başında keşfe gönderdi. Gün batımının ardından üst rütbeli komutanlarını davet ederek kuşatmanın durumunu müzakere etmek ve gerekli önlemleri almak için bir konuşma gerçekleştirdi. Müşavereden çıkan ortak fikre göre Sadrazam'ın şimdilik çadırına çekilmesi ve orada kalması uygun görüldü. O da bu karara uyarak sabaha doğru maiyetiyle birlikte otağına geçti. Bu arada bazı yeni düzenlemeler yaptı. Saksoncu kolunda bulunan Sivas Beylerbeyi Bî-namaz Halil Paşa'yı oradan çekerek yerine Şişman Mehmed Paşa'yı

¹²⁶² Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 346-348; İsabella Ackerl, *a.g.e.*, s. 118.

¹²⁶³ Viyana Seferi'ni anlatan anonim tarihçede Arnavud İbrahim Paşa'nın emrindeki kuvvetlerin toplamı 7.000 olarak nakledilmektedir. *Vekâyi-i Viyana*, s. 113.

tayin etti. Zağarcı kolunda bulunan Halep Beylerbeyi Deli Bekir Paşa'yı da sorumlu olduğu bölgeden geri çekti. Geri kalan komutanları görevlerinin başında bıraktı¹²⁶⁴.

Takvim 9 Eylül'ü gösterdiğinde, metrislerden ayrılıp otağına dönen Sadrazam Kara Mustafa Paşa, Sarı Hüseyin Paşa, Kara Mehmed Paşa, Deli Bekir Paşa'nın yanı sıra sipahi ile silahtar ağalarını, cebecibaşı ve topçubaşayı otağına çağırdı. Yaklaşık bir saat süren görüşmede imdat ordusunun gelmesi hâlinde metristeki birliklerin yerinde kalması, bütün paşaların da kapı halkı ve eyalet askerleriyle birlikte savaş düzenine girmesi kararlaştırıldı. Sadrazam, yaptığı görüşmede bizzat kendisinin de paşalarla birlikte ön saflarda yer almak istediğine dair düşüncesini belirtmişse de ihtiyatlı davranılması gerektiğini düşünen diğer komutanlar onun otağında kalmasını uygun görmüşlerdi. Bunu kabul eden Merzifonlu, atına binip düşmanın sağdan ve soldan gelebileceği yolları gözetlemeye çıkıp otağına geri döndü. Hiç vakit kaybetmeden Kara Mehmed Paşa'yı akıncı birliğinin başına getirerek emrine 5.400 asker verdi. Budin Beylerbeyi Arnavud İbrahim Paşa'yı 4.000 kişilik bir kuvvetle ordugâhın sol tarafına düşen dağ üzerindeki kilise yanındaki yolun korunmasına tayin etti. Bunların dışında, toplamda 23.000 kişiden oluşan farklı birlikleri ordugâhın etrafını sarmaları için görevlendirdi. Metrislerden çekilen iki kolonborna top ve 60 şahi topu düşmanın gelmesi beklenen üç yol ağzına yerleştirildi. Macar beylerinden erzak geldiği bu günde Kırım Hanı Murad Giray da ordugâha geldi. Teşrifatçıbaşı'nın aktarımına göre Merzifonlu, Kırım Hanı'yla üç saat süren bir görüşme gerçekleştirdi. İkili arasındaki müzakerenin gündemi, yaklaşan imdat ordusu ve buna karşı alınması gereken tedbirler üzerineydi¹²⁶⁵.

Teşrifatçıbaşı, Kırım Hanı Murad Giray'ın ordugâha gelişini üstünkörü anlatırken, onun anlattıklarına eklemeler yapan Silahdar, ordugâha gelen Kırım Hanı'nın ziyaretini iğneleyici bir üslupla dile getirmektedir. Anlattığına göre Kırım Hanı, Viyana'dan altı saat uzaklıkta olan ve Tuna üzerinde taştan yapılmış İskender Köprüsü'nü korumakla görevliydi. Öncelikli amacı Avusturya ve Lehistan ordusunun buradan geçişine izin vermemekti; fakat, gücü yetmesine rağmen buna engel olmadığı gibi ordugâha gülüp oynayarak geldiği belirtilmektedir. Silahdar'ın bu hususta Kırım Hanı ile imanı

¹²⁶⁴ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 74b-75a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 80-81; *A Journal*, s. 76-78; John Peter Valcaren, *A Relation or Diary of the Siege of Vienna*, s. 94-95; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 347-348.

¹²⁶⁵ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 75a-75b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 81-82. Teşrifatçıbaşı ve Silahdar'ın anlattıklarından farklı olarak Kırım Hanı'nın ordugâha gelişinden sonra Sadrazam tarafından azar dolu sözler işittiğini ifade eden de mevcuttur. *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, s. 134.

arasında geçen bir konuşmaya dair aktardıkları oldukça dikkat çekicidir. Sözde, düşman askerinin geçini yüksek bir tepede izleyen imamın “*Han’ım şu bölük bölük geçen kâfiri kırdırsanız gerisi kesilmez miydi?*” diye sorması üzerine karşılık veren Kırım Hanı, “*Behey efendi, sen bu Osmanlı’nın bize ettiği hakareti bilmezsin.*” sözleriyle başlamıştı. Osmanlı Devleti’nin gözünde Eflak ve Boğdan yöneticileri kadar değer görmediklerinden yakınmıştı. Düşmanın çok oluşu ve hareketi konusunda Sadrazam’ı defalarca uyardığını, buna karşı koymanın güç olduğunu, askerleri ve topları metristen çekmek suretiyle kuşatmanın kaldırılıp yerine ya savaş düzenine girilmesi ya da geri çekilmesi yönünde tavsiyelerde bulunduğunu ifade etmişti. Fakat onu inadından döndüremediği gibi, göndermiş olduğu mektuplarda Sadrazam’ın kendilerine kokmuş at eti yedirdiklerine varıncaya kadar ağır sözler söylediğini eklemişti. Şayet Silahdar’ın anlattıkları doğruysa, Han’ın tavsiyelere uymayan Sadrazam’a oldukça gücenik ve öfkeli olduğu anlaşılmaktadır. Sözlerine devam ederken, yardıma gelen düşmanı alt etmenin kendisi için güç olmadığını ve yaptığıının İslam’a göre ihanet olduğunu itiraf etmektedir. Ne var ki Sadrazam’ın tutumu nedeniyle elinden bir şey gelmediğini söylemişti. Sadrazam’a bir ders vermek istercesine konuşmasına devam eden Kırım Hanı, kendilerinin kıymetini anlasınlar diye duruma seyirci kalıp elini kolunu sallayarak ordugâha dönmüştü. Sadrazam’ın huzuruna geldiğinde düşman kuvvetleri için “*Köpek gibi ardıma uymuş geliyor.*” deyip, tahminine göre iki gün sonra Viyana yakınlarında olacağını ve önlem alınması gerektiğini bildirdi. Silahdar’ın ifadelerine göre, Kırım Hanı’nın söylediklerini dinleyen Sadrazam, devlete yaptığı hizmetleri karşılığında “*Berhurdâr ol, yüzün ak olsun.*” diyerek ona bir kürk giydirmişti¹²⁶⁶.

Silahdar’ın naklettiği bu anlatı, kuşatmanın kaldırılmasına birkaç gün kala yazılmış olmakla birlikte, Kırım Hanı’na ait tavsiyelerin geçtiği bahis muhtemelen Ağustos ortasında yaşanan hadiselerin bir yansımasıdır. Ayrıca İskender Köprüsü’nün korunması hususu ve yardıma gelen Avusturya ve Lehistan ordusunun durumu hakkındaki tahminlerinin hatalı olduğu görülmektedir¹²⁶⁷. Dolayısıyla bu konuda

¹²⁶⁶ *Silahdâr Târîhi II*, s. 82-83; Aşır Arkayın, *a.g.e.*, s. 84-85; İsabella Ackerl, *a.g.e.*, s. 124-125. Kırım Hanı ile imamı arasında geçen bahis için ayrıca bk. İsmail Hâmi Dânişmend, *a.g.e.*, s. 455.

¹²⁶⁷ Silahdar’ın anlattıklarını derinlemesine inceleyen Şakul, Silahdar’ın rivayet ettiği konudaki tahminlerinin hatalı olduğunu açık bir şekilde ortaya koymuştur. Nitekim İskender Köprüsü’nün konumu Silahdar’ın ifade ettiği gibi Viyana’ya altı saat değil 74 saat uzaklıktaydı. Diğer yandan Tatarların korumakla vazifeli olduğu bu köprü hâlihazırda Lorraine Dükü Karl’ın yolladığı birlikler tarafından kontrol edilmekteydi. Ayrıca Avusturya ve Lehistan kuvvetlerinin Tatar ordusunun peşine takılması söz

anlattıklarına ihtiyatla bakmak gerekmektedir. Öte yandan iki devlet adamı arasında bir husumet olduğu açıktır. Kırım Hanı'nın başından beri kuşatmaya muhalefet etmesi, tavsiyelerinin dikkate alınmaması bu durumun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. İkili arasındaki anlaşmazlığa dikkat çeken Mehmed Giray, Kara Mustafa Paşa'ya gücenik olan Kırım Hanı'nın tepkisini şöyle aktarmaktadır: “*Ey Türk! Sen cezân bulursun ve illâ bir alay ümmet-i Muhammed'e belâ-yı âsumânî olursın.*”¹²⁶⁸.

Kara Mustafa Paşa, 10 Eylül sabahının erken saatlerinde maiyetiyle birlikte ordugâhı dolaştı. Ardından otağına dönen Sadrazam, öğleden sonra Kara Mehmed Paşa'dan gelen haber vesilesiyle, imdat ordusunun ordugâhın üst tarafından iki ayrı kol hâlinde ilerlediğini ve yaklaşık üç saat mesafeye kadar yaklaştıklarını öğrendi. Müttefik kuvvetlerin yaklaşması üzerine, tüm maiyeti ve kapı halkının yanı sıra, silahtar ve sipahilerin davul ve sancaklarını hazırlanmasını istedi. Bosna Beylerbeyi Hızır Paşa'yı Leopoldstadt'tan eyalet askerleriyle birlikte çekerek yerine bakması için Eflak ve Boğdan voyvodaları ile birlikte birkaç Osmanlı paşasını bıraktı.

Viyana, gün içerisinde top ve tüfek ateşlemeleriyle baskı altına alınırken, Kara Mustafa Paşa'yı epey sevindiren haber Rumeli kolundan geldi. Alınan habere göre, bu kolda işledikleri beşinci sıçan yolu da kale duvarına ulaşmış ve lağım yerleştirme hazırlıklarına başlanmıştı. Sadrazam bu lağımın ertesi gün seher vaktine kadar yetiştirilmesini istemişti. Bu arada Burg Burcu altında yürütülen bu ikinci lağımın kale müdafileri tarafından fark edilmesi üzerine, iptal etmelerine fırsat verilmeden geceleyin havaya uçuruldu. Teşrifatçıbaşı, patlatılan bu lağımın ardından garnizon kuvvetlerine kayıplar verildiğini ifade ederken, yabancı görgü tanıkları gediğe yakın patlayan bu lağımın fazla etkili olmadığını, bununla birlikte Türklerin çalışmalarına devam ettiklerini kaydetmektedirler. Ancak kaledeki vaziyet kuşatmayı birkaç gün daha kaldıracak durumda değildi. Kuşatma altındaki tanıklar, önceki gecelerde olduğu gibi, bu gece de acil yardım fişeklerinin ateşlendiğini belirtmektedirler. Teşrifatçıbaşı, bu yardım çağrısından hareketle garnizonun “*Tutuşduk, yandık. Bize imdâda irişin!*” demeye çalıştıklarını yazmaktadır. Gece bitmeden Kırım Hanı tarafından Sadrazam'a yollanan bir tutsak ordugâhtaki savaş hazırlıklarını iyice hızlandırdı. Esirin söylediğine göre, 40.000 kişilik ordusunu yanına alan Lehistan Kralı Jan Sobieski ile piyade ve

konusu olmadığı gibi, imdat ordusunun Viyana'ya yönelirken takip ettiği güzergâh da Silahdar'ın anlattığından farklıdır. Ayrıntılı bilgi için bk. Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 97-99.

¹²⁶⁸ Uğur Demir, “a.g.t.”, s. 5.

süvarilerden oluşan 70.000 kişilik Avusturya ordusu 11 Eylül'de orduyu basmayı planlıyordu. Teşrifatçıbaşı, esirin anlattıkları içerisinde İmparator Leopold'ün de orduda olduğunu zikretmektedir¹²⁶⁹. Esirin imdat ordusu hakkında verdiği rakamlara ihtiyatla bakmak gerektiğini belirtmek gerekir.

Bu ana gelinceye dek Viyana'nın teslim olma ihtimalini aklından çıkarmayan Sadrazam Kara Mustafa Paşa, müttefik ordusunun iyice yaklaşması üzerine ordusunu savaş düzenine sokmaya başladı. 11 Eylül sabahı oldukça hareketli bir gün oldu. Sabaha top atışlarıyla uyanan Valcaren, Türklerin iki saat boyunca en ağır toplarını ateşlediğini, bununla birlikte lağım yürütme faaliyetlerinin önceki günlere göre biraz daha ağır ilerlediğini yazmaktadır. Görüleceği üzere Osmanlılar, kuşatmanın son demlerinde bir yandan şiddetli bir biçimde surları döverken diğer yandan lağım çalışmalarını sürdürüyordu. Sadrazam'ın maiyeti, daha gün doğarken baştan aşağı silahlarıyla donanmış bir şekilde davul ve sancakla birlikte Leylek Çadırı'nın önünde hazır bulundular. Benzer şekilde hazırlanan gedikli müteferrika ve çavuşlar da ordu hazinesinin gözetimine verildi. Söz konusu günde Macarlardan bol miktarda erzak gelmişti. Bu gelişme moralleri artırabilecek bir durumdu. Fakat Silahdar'a göre iş işten geçtiği için bunun pek bir önemi yoktu.

Kaleyi savunanlar gibi Osmanlı ordugâhı da son mücadelelere hazırlandığının farkındaydı. İki aya yaklaşan kuşatmanın verdiği yorgunluğun yanı sıra telaşlı bir hava da söz konusuydu. Arnavud İbrahim Paşa idaresindeki Maraş Beylerbeyi Ömer Paşa'dan gelen raporda, düşman kuvvetlerinin çekildiği belirtilmekteydi. Bu kolda, o ana kadar düşmanın saldırıya geçeceğine dair bir iz yoktu. Bunun üzerine Sadrazam, bir iki saat geçmesine rağmen hâlâ bir hareketlilik olmayınca, herkesin çadırlarına geçmesine izin vermişti. Yine de her ihtimale karşı teyakkuza bulunmalarını istemişti. Bir süre sonra Kara Mehmed Paşa'dan gelen haberde ise düşmanın öncü kuvvetleriyle çatışmaya girildiği öğrenildi. Teşrifatçıbaşı, bu saldırıda 200-300 kadar düşmanın tepelendiğini, iki kellenin Kara Mustafa Paşa'ya getirildiğini kaydetmektedir. Sadrazam, bu çatışmadan haberdar olunca vakit kaybetmeden tüm maiyeti ve hizmetkârlarını teyakkuza geçirdi. Yeniçeri Ağası Bekrî Mustafa Paşa'yı huzuruna davet edip, acele bir şekilde muharebe alanına giderek topların önünde tahkimat kurmasını emretti. Kethüdası Gürcü Ali Ağa'yı da maiyetiyle beraber onun peşinden

¹²⁶⁹ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 76a-77a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 83-84; *A Journal*, s. 79; John Peter Valcaren, *A Relation or Diary of the Siege of Vienna*, s. 96-97; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 348-349.

gönderdi. Bu arada kendisi otağındaki bekleyişi sürdürecektir olup, yanındaki kuvvetlerin daima hazır ve uyanık olmalarını istedi.

Öte yandan ordugâhtaki hareketliliği gözlemleyen kaledekiler, Osmanlı birliklerinin öğle vakti savaşmak için tepelere gittiklerine şahit olmuşlardı. Ordugâhtan ayrılan birliklerin tepelerin ayağına konuşlanması düşman ordusunu Viyana'nın biraz ilerisinde karşılayacakları anlamına gelmekteydi. Akşamüzeri saat beş gibi iki öncü kıta arasında çıkan çatışma hasım güçlerinin çekilmesiyle sona erdi. Çatışmada ele geçirilen iki esirin boyunları ordugâha getirildiği gibi bedenlerinden ayrıldı. O arada kale duvarına yönelik sürdürülen lağım çalışmalarından iyi sayılabilecek bir haber geldi. Söylediklerine göre, kale duvarının altına yerleştirilmek üzere hazırlanan beş lağımda önemli ilerlemeler söz konusuydu. Böyle giderse yakın zamanda barut koyulması kararlaştırılan noktaya ulaşılacaktı¹²⁷⁰.

İki ay boyunca kesintisiz süren kuşatmanın ardından müttefik Haçlı ordusu artık Viyana yakınlarındaydı ve karşılıklı yapılan havai fişek gösterileri artık kuşatmanın son safhasına gelindiğine işaret ediyordu. Buna karşılık Osmanlı ordusu, kuşatmanın ilk günlerinden itibaren canla başla mücadele etmesine ve Viyana'ya neredeyse her türlü yiyecek tedarikini engellemesine rağmen kenti ele geçirememişti. Genel kaniya bakıldığı zaman başarısızlığın faturası genel hücum emri vermediği için Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya kesilmiştir. Paraya olan hırsından dolayı şehri yağmalatmak istemediği ve kentte olduğunu düşündüğü devasa hazinenin paylaşılmasını istemediği yönündeki rivayetler bu düşüncenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Oysa Sadrazam'ın kuşatmayı gevşek tuttuğu yönündeki ithamlar tam anlamıyla gerçeği yansıtmamaktadır. Nitekim daha Ağustos'un son haftasına girerken kalabalık taarruzlarla hendeği ele geçirme planlarının gündemde olduğu bilinmektedir¹²⁷¹. Üstün, Sadrazam'ın stratejik hatalarda bulunduğunu kabul etmekle birlikte, kuşatmayı ağır ilerlettiği yönündeki iddiaların yerli tarihçilerce de tasvip edilmesini anlamsız bulmaktadır. Ayrıca, “*Kaleyi elde etmek için Kara Mustafanın durmadan dinlenmeden yaptığı şeyleri gözden geçirince bu mutalâanın kıymetsizliği kendiliğinden meydana*

¹²⁷⁰ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 77a-78a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 84; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 384-385. Kalenin sağlam surlara sahip olduğuna dikkat çeken Esirî, henüz istenen gedik açılmamakla birlikte bu uğurda çok sayıda asker kaybedildiğini aktarmaktadır. Ayrıca geriye kalan dokuz lağımın hepsinin hazırlanıp aynı anda ateşlenerek genel bir hücum tasarlandığından söz etmektedir. *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel*, s. 1396.

¹²⁷¹ Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 80-85, 323.

çıkıyor.” diyerek söz konusu iddianın bir temeli olmadığını ifade etmektedir¹²⁷². Sadrazam’ın kuşatmayı ağırdan aldığına yönelik iddiaların çoğu aşırı derecede önyargılıdır ve onun açgözlü olduğuna ve ganimeti paylaşmak istemediğine dair göndermelere dayanan duruşlar sergilemektedir. Özellikle 24 Ağustos 1683 tarihinde Bisamberg’deki çatışmanın ardından izlenen kaleyi ele geçirme planları da bu görüşü desteklemektedir. Kaldı ki aynı günlerde Viyana’da dolaşan söylentiler Osmanlı ordusunun genel bir hücum hazırlığı içinde olduklarını yansıtmaktadır.

3.4.4. Kahlenberg Meydan Muharebesi (12 Eylül 1683)

Tarihteki en büyük muharebelerinden biri olarak kabul edilen ve 12 Eylül 1683’te gelişen bu olay, yalnızca Viyana açısından değil, Orta Avrupa’daki Hristiyanlığın hâkimiyetine dair sonuçları bakımından Batılılar için tam bir dönüm noktasıydı¹²⁷³.

Asıl savaşın yaşanacağı gün gelip çatığında, her iki ordu komutanlarının savaş düzenini tasarlamakla meşgul olduğu görülmektedir. Kara Mustafa Paşa’nın komuta yeteneğinin zayıf olduğunu düşünen Sobieski gibi, Lorriane Dükü Karl da Viyana’nın batısına düşen Wienerwald’dan geçen yolun korunmasız, ordugâhın tahkimat ve savunma bakımından zayıf bırakılmasını büyük şaşkınlıkla karşılamıştı. Stoye’a göre, Merzifonlu’nun yaptığı en büyük hata, şehri ele geçirmek için gereken kuvveti ve süreyi planlarken yanılğıya düşmesiydi. Bundan başka, Wienerwald tepelerini zamanında önemsememesinin dışında, kentin direniş kabiliyetini hor görmesi ve tüm gücünü kuşatmaya aktarması diğer kritik hatalarındandı¹²⁷⁴. Buraya yönelik bir girişim için geç kalınmıştı. Çünkü yardıma koşan imdat ordusu, kentin batısındaki ovayı yüksekten gören Wienerwald tepelerini ele geçirip, topraklarını dizmeye başlamışlardı¹²⁷⁵. Hasmının faaliyetlerini adamakıllı hesaplayan Sobieski, Lorraine Dükü Karl’a hitaben “*Moralinizi bozmayın; kim 200 binlik bir ordunun başında bulunur da kendisine beş fersah mesafede bir köprü’nün kurulmasına izin verir?*” diyerek Kara Mustafa Paşa’nın

¹²⁷² Cevat Üstün, *a.g.e.*, s. 77-78.

¹²⁷³ İsabella Ackerl, *a.g.e.*, s. 130.

¹²⁷⁴ Viyana’nın batı tarafında tahkimat eksikliği göze çarpsa da Nussdorf’un güçlendirilmesi için bazı hazırlıkların yapıldığı bilinmektedir. Bu yer, Viyana’nın kuzeyinde, Tuna yakınlarındaki Leopoldsberg’in eteklerinde harap vaziyetteki bir köydü. Bazı kaynaklar, Osmanlıların buranın üç kilometre güneybatısındaki Währing’de bir tabya hazırladığından söz etmektedirler. John Stoye, *a.g.e.*, s. 286-288. Ayrıca bk. Kenneth M. Setton, *a.g.e.*, s. 267; Cevat Üstün, *a.g.e.*, s. 87; Fatih Gürcan, “a.g.t.”, s. 86-87.

¹²⁷⁵ Halil İnalcık, *Devlet-i ‘Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III*, s. 197.

ihmalkârlığını gözler önüne sermekteydi. Öte yandan eşine yazdığı 12 Eylül tarihli mektupta ise hasmının akıbetine dair düşüncelerini şöyle yazmıştı: *“Tüm ümitlerimizi Tanrı’ya bağlamakla beraber, sanki biz daha yüz mil uzaktaymışız gibi ne siper almayı ne de askerlerini toparlamayı düşünen ve hâlâ kampında bekleyen bir ordu komutanının [Kara Mustafa gibi] bozguna uğramaya mahkûm olduğunu varsayabiliriz herhalde.”*¹²⁷⁶ Görünüşe göre, Osmanlı ordugâhının dış hatlarının tahkimi mümkün olsa da ihmal edilmişti. Bu durumda Kara Mustafa Paşa, müttefik ordusunu Viyana ormanlarının geçitlerinde durdurma şansını kaçırmış, dolayısıyla onları şehrin ön tarafında karşılamak zorunda kalmıştı.

Şimdi bizzat başında bulunduğu Osmanlı ordusunun savaş düzenini şöyle planlamıştı. Ordunun sağ kanadında sırasıyla Kara Mehmed Paşa, Deli Bekir Paşa, Arnavud İbrahim Paşa, Bî-namaz Halil Paşa dışında bazı beylerbeyi ile sancak beyleri yer alıyordu. Kara Mehmed Paşa, Tuna’nın sol kıyısında Nussdorf, Nussberg ve Kahlenberg arasında kalan bölgenin denetimini sağlayacaktı. Aynı kanatta olan Eflak ve Boğdan voyvodaları ise askerleriyle birlikte Tuna’ya doğru en sağda bulunacaktı. Ordunun sol kanadı Viyana Deresi’ne uzanan araziye tutacak olan Sarı Hüseyin Paşa tarafından komuta edilecekti. Güvence altına almaya çalıştığı bölge Ottakring ile Baumgarten idi. Yani St. Ulrich’in ardında kalan kırsal bölgeyi savunacaktı. Kırım Hanı Murad Giray’ın emrindeki Tatar birlikleri de bu kanadın en uç noktasında olacak olup, Leh kuvvetlerine karşı koyacaktı. Serdar-ı Ekrem Kara Mustafa Paşa ise orduyu orta kolun bulunduğu Türkenschanz’da yönetecekti. Onunla birlikte, ordunun merkezinde yer alacak birlikler arasında Yeniçeri Ağası Bekrî Mustafa Paşa ile Kul Kethüdası Gürcü Ali Ağa’nın yönetimindeki askerlerin yanı sıra Bosna askeri, silahtar ve sipahi birlikleri bulunuyordu. Osmanlı ordusunda muharip gücün ağırlığı sağ kanattaydı. Sarı Hüseyin Paşa idaresindeki sol kanat ise ordunun zayıf tarafını oluşturmaktaydı. Muharip ordunun miktarına gelince, birbirinden oldukça farklı rakamlar belirtilmektedir. Savaş esnasında birliklerin yerlerinin kaydırılması kesin bir rakam vermeyi güçleştirmektedir. Bununla birlikte, makul olan görüş metrislerde bırakılan yeniçerilerin sayısının yaklaşık 15.000, imdat ordusuna karşı koyacak kuvvetlerin sayısının 50.000 olarak kabul edilmesidir. Önceden belirtildiği üzere savaş düzenine giren ordunun kullanabileceği topun miktarı ise metrislerden çekilen 60 şahi top ile iki kolonborna topla sınırlıydı.

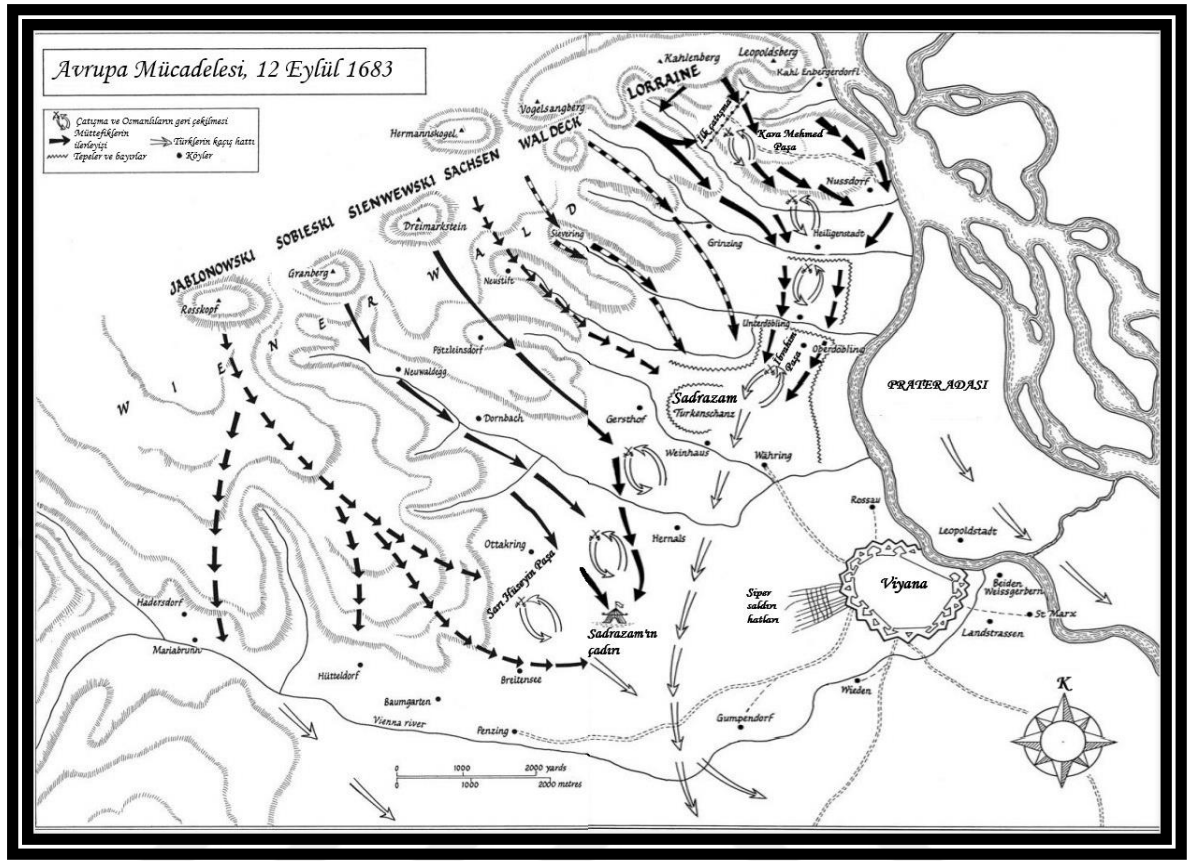
¹²⁷⁶ Karl August Schimmer, *a.g.e.*, s. 129; Heinrich Kretschmayr, *a.g.e.*, s. 61; Henry Elliot Malden, *a.g.e.*, s. 64.

Sonuç olarak Sadrazam'ın oluşturduğu savunma hattı, bir ucu Döbling'e dek uzanan ve Hernals'e uğrayarak Ottakring'e ulaşan bir yarım ay suretindeydi¹²⁷⁷.

Tuna Nehri'ni aşarak Tulln'a geçen müttefik ordusu ise şimdi Wienerwald'ın eteklerine yerleşmiş vaziyetteydi. Karşı karşıya gelen iki hasım sessizlik içinde birbirlerini süzmekteydi. İmdat ordusunun dizilişi Osmanlı kuvvetlerinin karşısına düşecek şekilde şöyle sıralanmıştı. Sol tarafta Lorraine Dükü Karl ile birlikte, I. Ludwig Wilhem, Kont James Leslie ve Kont Caprara emrindeki Avusturyalı birlikler vardı. Merkezde Alman prenslerin birlikleri yer alırken, Jan Sobieski idaresinde Leh birlikleri sağ taraftan hazırlık içerisindeydiler. Karl idaresindeki sol kanat kuvvetleri Kahlenberg'e odaklandı. Kuşatmayı kaldırmaya gelen imdat ordusunun miktarı süvari, atlı piyade ve piyade erleri olmak üzere 85.400 kişiden oluşuyordu. Şakul'a göre, muharip asker gücünün 65.000 dolaylarında olduğu göz önüne alınırsa, geri kalan kısım ise muhtemelen geri hizmet sınıfını teşkil etmekteydi. Ayrıca müttefik ordusunun elinde olan top sayısı da Osmanlı ordusununkinden iki kat fazla olup 168 adetti¹²⁷⁸.

¹²⁷⁷ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 78a-78b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 85; Osmanlı ordusunun savaş düzeni ve miktarı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Henry Elliot Malden, *a.g.e.*, s. 71-72; Thomas M. Barker, *a.g.e.*, s. 319-321; John Stoye, *a.g.e.*, s. 288-289; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 388-393; İsabella Ackerl, *a.g.e.*, s. 131-136; Cevat Üstün, *a.g.e.* s. 87.

¹²⁷⁸ John Peter Valcaren, *A Relation or Diary of the Siege of Vienna*, s. 99; *A Journal*, s. 83-84; Jeremias Cacavelas, *a.g.e.*, s. 115; Henry Elliot Malden, *a.g.e.*, s. 67-68; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 393-395; Cevat Üstün, *a.g.e.*, s. 88; Aşir Arkayın, *a.g.e.* s. 89-90.

12 Eylül 1683 Günü Osmanlı Ordusu ile Müttefik Ordusunun Harekât Düzeni¹²⁷⁹

Eskiden beri Hristiyan Katolikler için dinî bir bayram günü olarak kutlanan 12 Eylül 1683 Pazar günü büyük bir ayin düzenlendi. Şöhreti Alplerin kuzeyine kadar ulaşan Kapuçin rahibi Marco d'Aviano (1631-1699), töreni Kahlenberg Tepesi'nde Türkler tarafından daha önceden yakılmış olan kilisenin olduğu yerde yönetti. Asıl amacı, müttefik ordusunu örgütlemektir. Bu doğrultuda, zaferi vadederek onları dua etmeye, inançlarını ve sevdiklerini koruyabilmek için morallerini yüksek tutmaya davet ediyordu. Kentin kader gününde, şafak sökmeden Hristiyanlığın kurtuluşu için verdiği vaazlarıyla herkesi cesaretlendirdi. Başta Lehistan Kralı Jan Sobieski ve Lorraine Dükü Karl olmak üzere, müttefik ordusunun komutanları onun etkili dualarına eşlik edip, takdis edildiler. Böylece kuşatmanın kaldırılmasının yanı sıra Hristiyan ordusunun örgütlenmesinde ve Türklere karşı iş birliği yapılmasında belirleyici bir rol oynadı¹²⁸⁰.

¹²⁷⁹ Görsel, Thomas M. Barker'ın *Double Eagle and Crescent: Vienna's Second Turkish and Its Historical Setting* başlıklı eserinden alınmıştır.

¹²⁸⁰ Henry Elliot Malden, *a.g.e.*, s. 69. İmparator Leopold'ün Papalık'tan ricası üzerine davet ettiği rahip Marco d'Aviano 8 Eylül günü Lehistan Kralı Jan Sobieski'nin çadırına giderek bir ayin düzenlemiş, ardından onu, oğlunu ve tüm orduyu kutsayarak savaşa kısa süre kala onlara moral vermeye çalışmıştı. Jeremias Cacavelas, *a.g.e.*, s. 111. Bir görüşe göre, Lorraine Dükü Karl'ın katılmadığı bu ayinde Jan Sobieski'nin de kesin katılım katılmadığı belirsizdir. Isabella Ackerl, *a.g.e.*, s. 136-137. Marco

Öğleden önce iki taraf arasında gerçekleşen çatışmaların en hararetli kısmı Osmanlı ordusunun sağ kanadı ile müttefik ordusunun sol kanadı arasında meydana gelmişti. Sabahın erken saatlerinde her iki ordu artık kader gününe hazırды. Avusturyalılar, dinî ayinden hemen sonra, Sadrazam'ın çadırının önüne dikilmiş kırmızı bayrağa meydan okumak için üzerinde beyaz bir Haç bulunan dev bir kırmızı bayrağı Kahlenberg'in tepesine dikmişlerdi. Ardından düşman tarafında yer yer savaş havası çalınan borazanların sesi yakında saldırı emrinin geleceğine işaret etmekteydi. Bu arada, Kara Mehmed Paşa'nın komutasındaki Osmanlı askerleri Kahlenberg'in eteklerinde, kentin kuzey bölümünde kalan Nussdorf ile Nussberg arasına yığılmışlardı. İki ordu arasındaki ilk çatışma onun olduğu bölgede patlak verdi. Saat 5:00'te başlayan ilk saldırı Paşa'nın birlikleri tarafından gerçekleştirildi. Lorraine Dükü Karl, Kahlenberg'in eteğinde emniyetli bir yer sağlaması için Kont Leslie'den bir topçu bataryası hazırlamasını istemişti. İşte, Osmanlıların ilk hamlesi henüz hazırlanma aşamasında olan bu bataryaya yönelikti. Onların bu saldırısına karşı düşman birlikleri, engebeli arazi nedeniyle elverişsiz bir konumda olsa da olabildiğince saf düzeni hâlinde inip çıkarak karşı koymaya çalıştı. Oldukça çetin geçen kısa süreli çatışmalar neticesinde, Kara Mehmed Paşa idaresindeki birlikler büyük mücadeleler verip, düşmana karşı yer yer başarı elde etti. Bunun üzerine Karl, bu bölgeye daha fazla asker sevk etmek zorunda kaldı. Sadrazam Kara Mustafa Paşa da benzer şekilde sağ kola destek birliği gönderdi. Fakat Osmanlı kuvvetleri, düşmanın yetişen takviye kuvvetlerine karşı daha fazla direnemeyip adım adım geri çekilmeye mecbur oldu. Oldukça şiddetli mukavemet etmelerine rağmen, ilk tahkimatlarını terk etmek zorunda kalınca önce Tuna civarındaki Burgstall Tepesi'ndeki istihkâmlara çekildiler. Böylece Nussberg, müttefik ordusunun sol kanattaki üstün saldırıları sonucu öğleden önce saat 10:00 gibi düşman kontrolüne geçti. Bu sayede, ilerleyen saatlerde bir hücum için daha elverişli bir araziye kavuştular. Sobieski ise Leh topçuların çoğunluğunun gelmesini beklemeden harekete geçip geçmemekte kararsız kalmıştı. Fakat Nussberg'deki başarıdan sonra birliklerini harekete hazırlayıp, daha önce Türklere karşı kazandığı Hotin zaferini hatırlatan uzun bir nutuk

d'Aviano'nun kuşatmadaki rolü hakkında bir değerlendirme için bk. Songül Çolak-Metin Aydar, "a.g.m.", s. 1080, 1083-1084.

çektii. Bu arada, meşhur Savoy Prensi Eugene de Croy göğüs göğüse yaşanan çatışmalar esnasında yaralanmış, genç kardeşi Thomas'ı da burada kaybetmişti¹²⁸¹.

Osmanlı ordusunun sağ kanadında bu gelişmeler yaşanırken Sadrazam Kara Mustafa Paşa maiyetiyle birlikte Türkenschanz'da bulunuyordu. Sabah saatlerinde Türkenschanz'a geçen Sadrazam, muharebe günü savaş bitimine dek orduyu buradan idare etti¹²⁸². Nussberg'in düşman askerinin sol kanadı tarafından işgal edilmesinden sonra başlayan duraksama fazla uzun sürmedi. Merzifonlu, Nussberg'in kaybının Osmanlı ordusunun sağ kanadı için ciddi bir tehlike olduğunun farkına varmış olmalıydı ki, çatışmaların buraya sarkmasıyla birlikte yanında bulundurduğu tüm maiyet ve birlikleri alıp Türkenschanz'a gelmişti. Yanındaki askerlerin bir kısmını sağ kanatta bozularak geri çekilen Kara Mehmed Paşa'ya destek için yollamıştı. Düşman, onun yaklaşık 30.000 askerle buraya geçtiğini düşünmüşse de savaşın ilerleyen aşamalarında varsayımlarının doğru olmadığını anlamıştı. Nussberg'in elden çıkmasından sonra, yer yer merkez birliklerle desteklenen sol koldaki düşman askerlerinin yeni hedefinde Nussdorf ve Heiligenstadt vardı. Kara Mehmed Paşa komutasındaki askerler, yeni gelen takviye kuvvetini de alarak üç saf hâlinde düşmanın sol ve orta koluna karşı saldırıya geçti. İlk başta bir miktar geri püskürtülen Osmanlı askerleri, ikinci saldırısında müttefik ordusunun piyade saflarını neredeyse kırmak üzereydi. Bocalayan düşman askerine yardıma tepeden inen beş Sakson taburu yetiştii. Ayrıca, o ana dek savaşmamış olan tam zırhlı süvari birliklerinin de yardıma gelmesi üzerine Kara Mehmed Paşa kolu iyice sarsıldı. Oldukça şiddetli bir şekilde süren sıcak çatışmada, üzerine gelen bir okun etkisiyle yanağından yaralanan Saksonya elektörü Johann Georg ölümle burun buruna geldi. Osmanlı ordusundaki dağılmayı gören Avusturyalı ve Saksonyalı birlikler, bunların peşine düşüp iki yönlü saldırıya geçtiler.

Avusturyalılar Nussdorf'a yönelik saldırılarını artırırlarken, Saksonyalı General von der Goltz yönetimindeki birlikler Heiligenstadt tarafına yöneldiler. Bozulmaya yüz tutan sağ koldaki birlikler, geri çekildikleri bölgede ev yıkıntılarıyla şaraphanelerin ardında mevzilenip büyük bir direniş göstermişlerdi. Nussdorf'a giren Avusturyalı

¹²⁸¹ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 78a-78b; Uğur Demir, "a.g.t.", s. 6; Karl August Schimmer, *a.g.e.*, s. 136-139; Henry Elliot Malden, *a.g.e.*, s. 73-76; Thomas M. Barker, *a.g.e.*, s. 322-325; John Stoye, *a.g.e.*, s. 289-291; Cevat Üstün, *a.g.e.*, s. 89-90; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 398-400; Aşir Arkayın, *a.g.e.*, s. 90; İsabella Ackerl, *a.g.e.*, s. 137.

¹²⁸² Sadrazam'ın muharebe günü nerede bulunduğu ilişkin bir tartışma için bk. Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 425-426.

birlikleri bir an için Nussberg'e doğru geri püskürtmüşlerdi; fakat, "Türk Lui" unvanıyla şöhret kazanan I. Ludwig Wilhelm dragonlarıyla yetişerek Osmanlı birliklerine yandan saldırıp Osmanlıların bu girişimini sonuçsuz bırakmıştı. Nihayet Avusturyalılar, Nussberg'in ardından Nussdorf'u da kontrol altına alıp Viyana'ya iyice yaklaşmışlardı. Bu arada Saksonyalı askerlerin Heiligenstadt tarafına yönelmesi üzerine, Budin Beylerbeyi Arnavud İbrahim Paşa sağ kanadın büyük bir bölümünü bu yana çekmeğe mecbur kalmıştı. Fakat Nussdorf'taki muharebede gösterilen büyük direniş burada karşılık bulamayınca Heiligenstadt'ın düşmana kaptırılması daha kolay gerçekleşti. Lorraine Dükü Karl, sol kanadın diğerlerine göre ileride bulunması sebebiyle hem artçı birliklerin yetişmesi hem de diğer cephelerin aynı hizaya çekilebilmesi için savaşa kısa bir süre ara verdi. Bu sırada müttefik ordusunun sağ kanadını oluşturan ve yavaş hareket ettiği ileri sürülen Sobieski emrindeki Leh kuvvetleri de merkezdeki ve soldaki birliklere yetişmek için Wienerwald tepelerinden inmeye başladılar¹²⁸³.

Öte yandan kaledekiler, cephede yaşanan gelişmeleri başta St. Stephan Kulesi olmak üzere şehrin belli başlı yüksek yerlerine çıkıp büyük bir endişeyle izliyorlardı. Buna karşılık metrislerde bırakılan Osmanlı askerleri sabahtan başlayıp öğlene kadar devam ettirdikleri yoğun top ve gülle ateşiyle kale surlarını dövüp kuşatmayı sürdürmekteydi. Kuşatmada mahsur kalanlardan birisi, Osmanlıların önceki günlere nazaran oldukça hevesli çalıştıklarını, ilerlettikleri lağımları her an patlatabilecekleri düşüncesinin kentte endişeye yol açtığını ifade etmektedir¹²⁸⁴.

Öğlene kadar yaşanan çatışmalarda, imdat ordusunun ilerlemesini durdurmak isteyen sağ kanattaki Osmanlı askerlerinin tüm gayretleri buna yetmemişti. Düşman ordusunun sol kanadı ve merkezin solunda bulunup buraya yardım eden birlikler Nussdorf ve Heiligenstadt'a sarkınca Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın yer aldığı Türkenschanz yeni hedef hâline gelmişti. Sobieski yönetimindeki Leh ordusunun da sol taraftan harekete geçeceği düşünüldüğünde, iki ateş arasında sıkışıp kalacaktı. Gelişmeleri Türkenschanz tarafında takip eden Sadrazam, her ne kadar sezgilerinde haklı çıksa bile, üzerlerine gelen çifte saldırıyı bozmak için tasarladığı saldırı planını

¹²⁸³ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 78b-79a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 85-86; John Peter Valcaren, *A Relation or Diary of the Siege of Vienna*, s. 97-98; Thomas M. Barker, *a.g.e.*, s. 325-326; John Stoye, *a.g.e.*, s. 291-292; İsabella Ackerl, *a.g.e.*, s. 138-139; Cevat Üstün, *a.g.e.*, s. 91; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 401-403.

¹²⁸⁴ *A Journal*, s. 81; John Stoye, *a.g.e.*, s. 291.

uygulayamamış görünüyordu. Stanisław Jabłonowski komutasındaki üçüncü Leh birliğinin tepelerden aşağı sarktığını gözünden kaçırmıştı. O, yaşanan olumsuz gelişmelere rağmen son bir umut olarak Türkenschanz'ın batısında yeni bir cephe açmayı düşünse de zaman oldukça dardı. Nitekim Leh kuvvetleri de güneşin en tepeye ulaştığı vakitte tepeye tırmanışı bitirmiş, yüzü Osmanlı ordusunun sol kanadına dönük bir şekilde harekete geçmeyi beklemekteydi.

Tam da bu saatlerde Lorraine Dükü Karl ile Lehistan Kralı Jan Sobieski'nin Osmanlılara son darbeyi indirmek için saldırılara devam edip etmeyecekleri konusunda kesin bir karar vermeleri gerekiyordu. Önceki planlamalarına göre, Osmanlı ordusunun bertaraf edilmesi için iki gün zamana ihtiyaç duyduklarını düşünmüşlerdi. Fakat sabahın erken saatlerinden bu yana müttefik ordusu lehine yaşanan gelişmeler bu kararı yeniden gözden geçirmelerine yol açtı. Nitekim Osmanlı ordusu manevi ve fizikî açıdan yorgun düşmüş, ellerindeki önemli mevzileri bırakıp geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Sadrazam'ın niyeti açıktı. Asıl stratejisini, askerlerin önemli bir bölümünü metrislerde bırakmak suretiyle Viyana'yı ele geçirmek üzerine kurgulamıştı. Fakat cephelerde yaşanan yenilgiler şimdi bu stratejiyi de tehdit eder hâle gelmişti. Öyle ki müttefik ordusunun merkezi ve sağ kanadı, kontrolü peyderpey ele geçiyordu. Müttefikler, esas büyük zaferin elden kaçmasından endişe ederek saldırılara öğleden sonra devam edip etmeme konusunda karar vermeliydiler. Bu doğrultuda ileri gelen komutanların fikri alındı. Hatta rivayete göre Karl, Sakson meslektaşlarına öğleye kadarki ilerlemeden tatmin olup olmadıklarını, yeni bir saldırıya geçmeden önce başka bir savaş meclisinin toplanmasının gerekli olup olmadığını sormuştu. Ona cevap veren Saksonyalı General von der Goltz, savaşıma devam etmenin daha iyi olacağını ve o ana kadar yaşananların zafere işaret ettiğini ifade etmişti. Ardından kendisinin ihtiyar bir komutan olduğunu belirten Goltz, *“Geceyi Viyana’da rahat bir döşekte geçirmek isterim.”* diyerek Osmanlı ordusu üzerine yeni bir hamle yapmanın gerekliliğini savunmuştu. Bu sözleri Karl'ı oldukça memnun ettiği gibi, Waldeck ve Sobieski tarafından da kabul görmüştü¹²⁸⁵. Görünüşe göre, Osmanlı ordusunun yorgunluk ve düzensizliğinden faydalanmak isteyen müttefik kuvvetler savaşın gidişatına hemen son vermek niyetindeydiler.

¹²⁸⁵ Henry Elliot Malden, *a.g.e.*, s. 75; Thomas M. Barker, *a.g.e.*, s. 330; John Stoye, *a.g.e.*, s. 292-293; Andrew Wheatcroft, *a.g.e.*, s. 206-207; Cevat Üstün, *a.g.e.*, s. 91-92; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 403-405, 407, 409.

Nussberg ve Nussdorf'ta kazanılan başarılar müttefik ordusunun cesaretini bir hayli artırmıştı. Osmanlıların sıkışmasından yararlanmak isteyen Dük Karl, emrindeki birlikleri yeni saldırılara hazırlarken, Sobieski ve Jabłonowski idaresinde ikiye bölünen Leh kuvvetleri de Osmanlı ordusunun sol tarafına hücum için düzene sokulmakla meşgullerdi. Müttefik ordusunun bu hazırlıklarına karşı Sadrazam da muhtemelen Viyana Nehri çevresinden kuşatılma ve dolayısıyla geri çekilme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığının farkındaydı. Bu doğrultuda birbirine daha yakın ve sağlam bir cephe oluşturmak gibi bir dizi tedbir aldı. Öte yandan sol kanada saldırmaya hazırlanan Sobieski'nin öncelikli amacı Osmanlıların ateş gücü ve cesaretini ölçmek için bir hüsar¹²⁸⁶ birliğiyle deneme hücumu yapmaktı. Lehistan Kralı, saat 4:00 civarında küçük oğlu Alexander'ın ismini taşıyan ve Sieniawski'nin komutasında sayısı 120 ila 150 arasında değişen bir hüsar birliğini çatışmaya yolladı. İlk deneme başarısızlıkla sonuçlandığı gibi, gönderilen birliğin ancak üçte ikisi geri dönebildi. Bunun üzerine ikinci kez alelacele bir hücum emri verilmiş; fakat savaş hattı tamamen oluşmadan başladığı için bu saldırı da başarısız kalmıştı. Üstelik sonuç vermeyen bu saldırılarda soylu kesimden olan önemli Leh komutanları kaybedilmişti. Sadrazam, muhtemelen Türkenschanz ile sol kanadın birleştiği bölgeye yapılan bu hücumlar sırasında hâlâ merkezde duruyordu. Leh öncü birliklerinin sarsılıp geri çekildiğini gören Sarı Hüseyin Paşa, Saksonyalı kuvvetlerle birleşen bu kuvveti bozmak istedi. Saat 4:30 civarında Heuberg Tepesi'nin yamaçlarında bekleyen bu birliklere karşı hücumla geçti. Lehlilerin uğradığı bu karşı saldırı üzerine, ordusunun kırılacağını düşünen Sobieski derhâl Sachsen-Lauenburg dükünden yine destek istedi. Sarı Hüseyin Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri ancak Saksonyalı askerlerin yardımıyla geri püskürtülebildi. Osmanlı askerlerinin ricat ettiğini gören Paşa, durumu lehine döndürmek için kendi sancağını otağının yanına diktirdi. Ancak bu hamlesi, onun bayrağını Sancak-ı Şerif sanan Lehlileri saldırmak için daha da heveslendirdi. Bu arada merkezde yer alan Bavyeralı ve Frankonyalı birlikler Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın bulunduğu Türkenschanz'ı top atışlarıyla etkisiz hâle getirmeye çalışıyorlardı. Saldırıların gidişatını yakından takip eden Karl, sağ ve orta koldaki baskıyı azaltmak için olsa gerek emrindeki kuvvetleri Krottenbech ve Döblinger tarafına sevk edip, Osmanlıları Tuna tarafından sindirmeyi amaçlamaktaydı. Sadrazam'ın merkezdeki birlikleri desteğe göndermesi ve düşman

¹²⁸⁶ Kanatlı hüsar olarak da bilinen Leh hüsarları, sırtlarına yapma kanatlar geçiren hafif süvari alaylarıdır.

ordusunu kırmak için aldığı tedbirler arzuladığı gibi sonuçlanmadı. Arnavud İbrahim Paşa'nın cephede yaşanan bocalama üzerine geri çekilmesi ordunun merkezini tehdit altına sokmuştu. Tüm direnişine rağmen önce ordunun sağ kanadı bozuldu¹²⁸⁷.

Düşman askerlerinin iyice savaşa sokulması ve Osmanlı ordusunun merkezine saldırmak için harekete geçmesi ordugâhta oldukça telaşlı ve kaygılı bir hava yaratmıştı. Şehre yapılan önceki saldırıların başarısızlığının ardından Osmanlı birlikleri yorgun ve morali bozuk bir vaziyetteydi. Muharebe sırasında Kara Mustafa Paşa'nın yanında olduğunu belirten Hasan Esirî'ye göre, Türkenschanz'daki Osmanlı askerleri burayı mümkün olduğunca iyi savunmuşlardı. Ancak Arnavud İbrahim Paşa'nın bozulmasının ardından buradaki direniş daha kırılgan bir hâle gelmişti. Sağ kanattaki vaziyetin fenalaştığını gören Sadrazam, buradan çekilen askerlerin merkeze gelerek savunma gücüne dâhil olacaklarını düşünmüştü. Fakat bu fikri gerçekleşmedi. Ordunun kalbi olan merkezde, Sancak-ı Şerif mahallinde bulunduğu sırada emrinde yaklaşık 5.000-6.000 asker mevcuttu. Bunların bir kısmını kapıkulu süvarileri teşkil ederken, bir bölümü kendi maiyetinden olup, geri kalanlar ise hizmetli, zabıt ve kâtiplerden oluşmaktaydı. Hasan Esirî, bu süre zarfında Sadrazam'ın manevi bakımdan çöktüğüne işaret etmektedir. Şayet söyledikleri doğruysa, iyice yalnızlaşan Merzifonlu, elinde tuttuğu ok ve yayıyla bir iskemleye oturup ağlamaya başlamış, bu hâlde bile düşman üzerine ok atarak karşılık vermeye çalışmıştı. Görgü tanıklarından Mavrokordato da Türkenschanz'da bulunan Sadrazam'ın akşamüzeri otağına çekilene dek aslanlar gibi savaştığını belirtmektedir. Merzifonlu'nun son çabalarına karşılık "*Ama ne fayda!*" diyen Esirî, Dük Karl yönetimindeki kuvvetlerin öküz boynuzunu andıracak şekilde ikiye ayrılarak saldırdıklarını kaydetmektedir. İlk kol, Löbel Burcu tarafındaki metrislerde bulunan yeniçeri askerlerine doğru yönelirken, diğeri ordugâhın merkezine hareket etti. İki ateş arasında kalan metristeki askerler, kuşatma toplarını çekirge sürüsü gibi üzerine üşüşen düşmana çevirmeye çalışmışsa da pek başarılı olamamışlardı. Bir başka tanık Subhî'nin belirttiğine göre, firar edebilen askerler canlarını kurtarıırken geri kalan kısım ise yerlerini terk edemeyip saatlerce çatışmayı sürdürmüşlerdi¹²⁸⁸.

¹²⁸⁷ Henry Elliot Malden, *a.g.e.*, s. 77-78; Thomas M. Barker, *a.g.e.*, s. 328-330; John Stoye, *a.g.e.*, s. 293-294; Andrew Wheatcroft, *a.g.e.*, s. 207-208; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 410-414; İsabilla Ackerl, *a.g.e.*, s. 140-141; Aşir Arkayın, *a.g.e.*, s. 91-92.

¹²⁸⁸ *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel*, s. 1401; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 414-415.

Ortaliğın birbirine girdiği vakit o heybetli Osmanlı ordusundan geriye Türkenschanz'da direnişi sürdüren Sadrazam ve yanındakiler kalmıştı. Sağ kanadın çözülmesinin ardından öğleden sonraki Leh süvarilerinin taarruzları savaşın gidişatını değiştirdi. Sol koldaki Sarı Hüseyin Paşa idaresindeki birlikler her ne kadar ellerinden geleni yapıp başarılı girişimde bulundularsa da art arda destek alan Leh kuvvetlerine boyun eğmek zorunda kalmıştı. Yukarıda da değinildiği gibi, bu çarpışmalarda Kırım Hanı Murad Giray'ın gözle görülür bir desteği olmamıştı. Kırım Hanı, bir rivayete göre, “*Aman Allahım, Kral gerçekten de aralarında.*” diye bağırarak şaşkınlığını dile getirmişti. Bir diğer anlatıya göre, kendisine “*Bana yardım edemez misin?*” diye soran Sadrazam'a olumsuz cevap vermiş, ardından Sobieski'yi iyi tanıdığını, dolayısıyla ona karşı koymanın güç olduğunu belirterek “*Sadece nasıl kaçacağınızı düşünün.*” demişti¹²⁸⁹.

Hemen hemen bütün yerli ve yabancı kaynaklar, seferin başından beri Sadrazam'a muhalif olan Kırım Hanı'nın yardım etmediği konusunda aynı fikirdedir. İbrahim Paşa'nın Tuna vadisinde bozulup geri çekildiğini belirten Teşrifatçıbaşı, sol kanatta Sarı Hüseyin Paşa'nın gösterdiği büyük direnişe karşılık Kırım Hanı Murad Giray'ın hiçbir şekilde ona destek olmadığını kaydetmektedir. Silahdar da buna ek olarak orduya daha sonradan katılan ve Jabłonowski emrindeki Leh kıtasıyla çarpışan Hacı Giray Sultan'ın savaşa sadece bir süreliğine dâhil olduğunu yazmaktadır. Kırımlı tarihçi Mehmed Giray da ona benzer şekilde Hacı Giray Sultan'ın savaşa katıldığını söyledikten sonra güya Sancak-ı Şerif'in o ve birlikleri tarafından kurtarıldığını gösterme çabasıdadır. Hasan Esirî'ye göre, Kırım Hanı 3.000 askeriyle Türkenschanz'a geldiğinde, Sadrazam ona askerlerinin nerede olduğunu sormuş, o da “*Sultânım! Biz sana dimedik mi bu asker ve Tatar gâyet toyum olmuştur. Şimden sonra bunlardan hayr yokdur ve gelen kâfir gâyet çokdur. Ma'kûlî topları çeküp ırzımız ile gidelüm dimedik mi? Sözüüm geçdüğü mertebesi gelüp sâ'irleri mâlları sevdâsıyla gelmediler.*” yanıtını vermişti. Bunun üzerine sinirlenen Sadrazam “*Hoş! İmdi bu iş de biter. Ammâ ben de işim bilirüm.*” deyip sözü uzatmadan düşmanla savaşmaya kaldığı yerden devam etmişti. Seferin meçhul Osmanlı tarihçisi de başından beri Sadrazam

¹²⁸⁹ Henry Elliot Malden, *a.g.e.*, s. 76-79. Schimmer, burada Kırım Hanı Murad Giray'ı yanlış bir şekilde Selim Giray olarak zikretmektedir. Karl August Schimmer, *a.g.e.*, s. 142. Olayların görgü tanığı Pasek'in anılarında geçen Sadrazam Kara Mustafa Paşa ile Kırım Hanı Murad Giray arasındaki diyalog için bk. *Les Mémoires de Jean-Chrysostome Pasek, Gentilhomme Polonais (1656-1688)*, Traduits et commentés par Paul Cazin, Paris 1922, s. 306.

Kara Mustafa Paşa ile Kırım Hanı Murad Giray'ın karşılıklı uyumsuzluğuna dikkat çekmektedir. Anlattığına göre, Kırım Hanı'nın muharebe gününden önce istihbarat amacıyla gönderdiği haberlerin önemsenmemesi bir yana dursun, “*Tatar Han niçün bana yalan diller gönderüp ‘asker-i İslâm’a ihtilal virür?’*” diyen Sadrazam'ın Kırım Hanı tarafından gönderilen adamları azarlaması onun iyice gücenmesine yol açmıştır. Müellif, Kırım Hanı'nın askeriyle savaşa girmemesinin altında bunu sebep olarak göstermektedir. Görgü tanıklarından Subhî de açık bir şekilde Kırım Hanı'nı savaştan fırlar etmekle suçlamaktadır¹²⁹⁰. Çağdaş anlatılar ışığında, en az Kara Mustafa Paşa kadar gururlu olan Kırım Hanı Murad Giray'ın herhangi bir hakarete tahammül edecek komutanlardan olmadığı anlaşılmaktadır.

Yabancı kaynakların çoğu da bu görüşleri teyit etmekte olup, Kırım Hanı'nın savaşta destek vermediği konusunda hemfikirdir. Sobieski'ye dair bazı kayıtlarda geçen ve Sadrazam'ın içoğlanlarından duyulan bir hadiseye göre, Kırım Hanı Lehistan Kralı'nın savaşa bizzat giriştiğini öğrenince hiç beklemeden kaçıp gitmişti. Bunu gören Merzifonlu'nun yanındaki iki oğluna sarılarak hıçkıra hıçkıra gözyaşı döktüğü belirtilmektedir. Savaşın Osmanlı cenahındaki tanıklarından baştercüman Mavrokordato da Kırım Hanı'nın süratle kaçan Tatarların peşine takıldığını yazmaktadır. Jorga, Kırım Hanı'nın daha önceden Lehistan Kralı Jan Sobieski'yle iletişime geçtiği ihtimali üzerinde durmaktadır¹²⁹¹. Kırmımlı tarihçiler de Murad Giray'ın Viyana Kuşatması'ndaki rolüne ilişkin farklı görüşlerde bulunmuşlardır. Kırım Hanı'nın kuşatmadaki rolü hakkında doğrudan görüş belirtmeyen Seyyid Mehmed Rıza, Sadrazam'ın başarısız ilk Çehrin Seferi'nden sonra Selim Giray'ı azletmesini hatırlatmaktadır. Daha sonra aynı muameleyi Murad Giray'a yaptığını, Sultan'a mektuplar göndermek suretiyle yenilginin suçunu Kırım Hanı'na yüklediğini ifade etmektedir. Dolaylı olarak Viyana yenilgisinden Kırım Hanı'nı suçlu görmediği anlaşılmaktadır. Han'ın kuşatmadaki rolünü eleştiren Abdulgaffar el-Kırmî, bozgundan onu suçlu tutarken görevden alınmasını sefer sırasındaki tutumuna bağlamaktadır. Halim Giray, Murad Giray'ın Varazdin civarında Osmanlı Devleti'ne karşı sorumluluklarını yerine getirmediği için tahttan indirildiğini kaydetmektedir. Mehmed Giray ise askerî becerilerinden dolayı

¹²⁹⁰ *Vekâyi-i Beç*, vr. 79a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 86; Uğur Demir, “a.g.t.”, s. 6; *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel*, s. 1400-1401; *Vekâyi-i Viyana*, s. 114; Thomas M. Barker, a.g.e., s. 329; Kahraman Şakul, a.g.e., s. 407, 419-420.

¹²⁹¹ Nicolae Jorga, a.g.e., s. 172.

övdüğü Murad Giray'ın yenilgiden sorumlu olmadığını ifade ederken kendisini aklamak isteyen Sadrazam'ın onu günah keçisi olarak seçtiğini belirtmektedir. Viyana önlerine geldiğinde ganimeti yeniçerilerle paylaşmak istemediği ve Murad Giray'ın önerilerine kulak asmadığı için açık bir şekilde Kara Mustafa Paşa'yı töhmet altında bırakmaktadır¹²⁹².

Öte yandan sağ kanatta ordusu bozulan Budin Beylerbeyi Arnavud İbrahim Paşa'nın savaş meydanını terk eden ilk komutan olduğu noktasında da kaynaklar müttefiktir. İbrahim Paşa'nın geri çekilmesinden önce düşmana direnip direnmediği konusunda farklı rivayetler vardır. Mavrokordato, İbrahim Paşa'nın daha savaş sırasında çekilip Sadrazam'ın yanına geldiğini ve hakarete maruz kaldığını bildirmektedir. Sadrazam'a göre, direniş göstermeden çekilmeyi tercih eden ve çadır bozan Paşa, diğer askerlerin de firar etmesine sebep olmuştu. Râşid Efendi ise düşmanın çokluğu sebebiyle ümitsizliğe düşen İbrahim Paşa kolundaki askerlerin hasmına mukavemet edemeyeceğini düşünerek firar ettiklerini yazmaktadır. Budin Beylerbeyi'nin çatışa çatışa geri çekilip Sadrazam'ın yanına uğradıktan sonra firar ettiğine ilişkin kayıtlar olduğu gibi, onun bulunduğu tarafa saldıran Dük Karl emrindeki birliklerin direnişle karşılaşmadan merkeze doğru yürüdüğüne dair bilgiler de mevcuttur. Onun savaş meydanını terk etmesine ilişkin ortaya atılan iddialar öteden beri Sadrazam'la olan husumetine dayanmaktadır¹²⁹³. Viyana Seferi'ni ana hatlarıyla anlatan çağdaş bir Osmanlı kroniği, Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa'nın ordunun sağ kanadından çekilmesiyle ilgili diğer kaynaklara nazaran oldukça farklı ve tenkite muhtaç bir fikir sunmaktadır. Müellif, Sadrazam'ın savaş günü Budin Beylerbeyi'ne ferman göndererek ordusunu geri çekip, çatışmaya yer açmasını emrettiğini kaydetmektedir. Ardından feryat eden Budin Beylerbeyi'nin "*Ben şimdi çadır kaldırmağa başlasam cümle halk kaldırmağa başlar bozuluruz olmaz.*" dediğini, buna karşılık ısrar eden Sadrazam'ın da "*Elbette kaldırursun.*" sözleriyle karşılık verdiğini belirtmektedir. Müellif, Sadrazam'ın bu emrinin yerine getirilmesinden sonra çadırların kalkmaya başladığını ve ordu

¹²⁹² Natalia Królikowska-Jedlińska, *a.g.e.*, s. 48-49.

¹²⁹³ *Zübde-i Vekayiât*, s. 159-160; *Târih-i Râşid I*, s. 249-250; *İsâ-zâde Târihi*, s. 182; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 418-419. Kuşatmada yer alan bir İngiliz görgü tanığı da Kara Mustafa Paşa'nın Budin Beylerbeyi Arnavud İbrahim Paşa'yı savaş alanından ilk çekilmekle suçladığı için boğdurduğunu kaydetmektedir. bk. *A True and Exact Relation of the Raising of the Siege of Vienna and the Victory obtained over the Ottoman Army, the 12th of September 1683*, London 1683, s. 6.

halkından firarların başladığını ifade etmektedir¹²⁹⁴. Budin Beylerbeyi'nin geri çekilişi hakkında sunulan bu anlatı, savaşın görgü tanıkları Teşrifatçıbaşı ve Hasan Esirî'nin verdiği bilgilerle çelişmektedir. Nitekim her ikisi de İbrahim Paşa kolunun bozulduktan sonra geri çekildiğini açıkça yazmaktadır.

12 Eylül günü şafağın sökmesinden akşamüzerine dek yaşanan tüm olumsuz gelişmeler, müttefik ordusunun savaştaki tempoyu belirlemesine ve Osmanlıları kendi şartlarına göre savaşmaya zorlamasına izin verdi. Teşrifatçıbaşı, düşmanın her iki taraftan saldırması ve ordugâhta bozgun havasının ortaya çıkması üzerine Sadrazam'ın etrafındaki askerlerin savaşmaya heveslerinin kalmadığını yazmaktadır. Ona göre, bu durum, Sobieski idaresindeki Leh kuvvetlerini cesaretlendirmiş ve Sancak-ı Şerif üzerine saldırılarına yol açmıştı. Bu arada ordunun kalbinde yer alan ve savaşı buradan yöneten Sadrazam, atına binip tüm maiyetini sağlı sollu dizmiş, Şeyh Vâî Mehmed Efendi'nin yanı sıra orada bulunan sipahilerle silahdarların tamamını savaşa hazır hâle getirmişti. Sadrazam'la birlikte Osmanlı askerleri, Türkenschanz'da bozguna uğrayıncaya kadar Waldeck yönetimindeki düşman askerlerine karşı büyük bir direniş göstermişlerdi. Sadrazam'ın yapabileceği tek şey, olabildiğince düşmana karşı savaşmak ve saldırıya geçen birliği dağıtmaktı. Ancak beş altı saat kadar arka arkaya süren şiddetli saldırılar ve düşmanın top ile tüfek mermilerini yağmur gibi yağdırması geri çekilmekten başka seçenek bırakmamıştı. Teşrifatçıbaşı, savaşın kaybedileceğinden korkan Osmanlı askerlerinin çarpışa çarpışa firar ettiklerini belirtmektedir. Onların da çekilmeye başlamasıyla ordunun merkezindeki savunma hattında gittikçe daha fazla boşluk oluşmuştu. Sancak-ı Şerif'in düşman eline geçme tehlikesine karşın ölümü göze alarak çarpışan Sadrazam da geri çekilmeye güç bela ikna olmuştu. Bu süreci anlatan Hasan Esirî, Merzifonlu'nun Sancak-ı Şerif'i alıp ordugâha çekilmesinde Amca Hasan Ağa'nın¹²⁹⁵ rolüne dikkat çekmektedir. Anlattığına bakılırsa, Sadrazam'a “*Buyrun gidelim.*” diyen Amca Hasan Ağa, Sancak-ı Şerif'i düşmana kaptırıp kıyamete kadar lanete uğramaktansa yanına alıp, geri kalan askerlerle birlikte selamete çıkarmasını ve gücünü boşa harcamamasını istemiştir. Bozguna hayli üzüldüğü belirtilen Sadrazam, güçlüğüle ikna olunca ağlayarak iskemleye çıkmış, bir koltuğuna Amca Hasan Ağa,

¹²⁹⁴ Anonim Osmanlı Vekayinâmesi, s. 135.

¹²⁹⁵ Burada dikkat çekilen Amca Hasan Ağa, Sadrazam Kara Mustafa Paşa'yı yetiştiren meşhur Köprülü Mehmed Paşa'nın ağabeyidir. Bk. Selim Hilmi Özkan, *Köprülü Amcazâde Hüseyin Paşa (1644-1702)*, Vezirköprü Belediyesi Yayınları, Vezirköprü 2010, s. 37.

diğerine Cebecibaşı Siyavuş Ağa girmişti. Atına binip hızla ordugâha yöneldi. Bu sırada peşine takılan düşman askerlerinin tacizlerinden Sancak-ı Şerif'i muhafaza için geriden gelen artçı birliklerin sayesinde kurtulup ordugâha dönmüştü. Dük Karl'ın çadırlara varması sebebiyle, buraya geldiği gibi, Burg tarafında kuşatmayı sürdüren askerlere metrislerden ayrılmaları emrini verdi. Silahdar, metrisleri terk eden askerlerin ordugâha geldiğini kaydetmektedir. Buna karşın yabancı kaynaklar, bu askerlerin ordugâha gelmek yerine yerlerinden ayrılır ayrılmaz firara başladıklarını ifade etmektedir. Ayrıca bu askerlerin savaş mühimmatını yok etmeleri ve esirleri de katletmeleri yönünde Sadrazam'dan emir aldıklarını ileri sürmektedirler. Çağdaş Osmanlı tarihçileri öne sürülen son görüşü teyit etmemekle beraber can ve mal telaşına düşen askerlerin tüyler ürperten bir izdiham içinde firar ettikleri üzerinde durmaktadırlar¹²⁹⁶. Bu geri çekilişi gözlemleyen Valcaren, askerlerinin dağılıp kaçtıklarını gören Sadrazam'ın, atına binerek olabildiğince hızlı bir şekilde otağına hareket ettiğini yazmaktadır¹²⁹⁷. Gelişmeleri yakından takip eden Avusturyalı komutan Johann Georg von Hoffman da sağ kanadın çekildiği sırada metrislerde kalan yeniçerilerin garnizona karşı hâlâ ateşi sürdürmesini hayretle karşılamaktadır¹²⁹⁸.

Hasan Esiri'nin anlatımına göre, Türkenschanz'dan aceleyle otağına çekilen ve dönüş yolunda sokakları yaktıran Sadrazam Kara Mustafa Paşa, burada bir iskemle üzerinde otururken, Bosna askerlerinin de hazine sandıklarının arkasında siper almalarını emretmişti. Ancak askerlerinin dört bir yana kaçıştığına bizzat tanık oluyordu. Artık ne düşünmek için ne savaşı komuta etmek için zamanı vardı. Dolayısıyla yeni bir saldırıya geçmenin olanaksız olduğunu bildiği için artık son savunacağı bölgede çaresiz girişimlerde bulundu. Teşrifatçıbaşı'nın deyiimiyle, düşman askerleri sağdan ve soldan ordugâha sokulmaya başlamışlardı. Bunun üzerine Kara Mustafa Paşa, metriste kuşatmayı sürdüren Osmanlı askerlerine yerlerini terk etmeleri için emir yollamıştı. Gelen buyruk üzerine; Kul Kethüdası Gürcü Ali Ağa, Zağarcıbaşı, Saksoncubaşı Süleyman Ağa, Anadolu Beylerbeyi Ahmed Paşa, Karaman Beylerbeyi Şişman Mehmed Paşa, Yanova Beylerbeyi Celep Hasan Paşa'nın yanı sıra sipah ve silahtar serdengeçdileri ile savaş erbabı kimseler metrislerinden ayrıldılar. Silahdar'ın

¹²⁹⁶ *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel*, s. 1401-1402; Thomas M. Barker, *a.g.e.*, s. 333; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 424-427.

¹²⁹⁷ John Peter Valcaren, *A Relation or Diary of the Siege of Vienna*, s. 99.

¹²⁹⁸ Heinrich Kretschmayr, *a.g.e.*, s. 62-63; Isabella Ackerl, *a.g.e.*, s. 141-143.

anlattığına göre, meydan muharebesinin yapıldığı gün dördü Rumeli kolunda, biri zağarcı ve diğeri de saksoncu kolunda olmak üzere, toplamda altı lağım hazırlanmış, fakat metrislerin terk edilmesi üzerine hiçbir patlatılamamıştı. Bu arada Jabłonowski idaresindeki Leh askerleri Leylek Çadırı'na ulaştığında, Osmanlıların elinde kalan tek yer otak bölgesiydi. Geri kalan kısımlar herkesin gözünün önünde işgal altındaydı. Durumun vahametini anlayan Sadrazam, hazinenin düşman eline geçmemesi için yağma edilmesine izin vermişti. Mavrokordato'ya göre, ordugâhtaki esir ve din değiştirmiş çok sayıda iç oğlanın hazineyi yağmalayıp Leh tarafına kaçması üzerine yalnızca 10.000 altın sikke kurtarılabilmişti. Lehlilerin hazine sandıklarının olduğu tarafa bayrak dikmeleri üzerine, Sadrazam gözü kara bir şekilde girişimde bulundu. Teşrifatçıbaşı'nın anlattıklarına bakılırsa, bazı paşalarla birlikte yakın adamlarını yanına alan Sadrazam, eline aldığı mızrakla düşman saflarını kırmak için çaresiz girişimlerde bulunmuş, ancak kararlı bir şekilde yüzleştiği düşmanın tükenmek bilmeyen saldırıları neticesinde çok sayıda adamını kaybetmişti. Öyle ki artık düşmanı bertaraf edecek yeterli insan gücüne de sahip değildi. Osmanlı cenahındaki meçhul görgü tanığına göre, düşmanın ordugâhtaki çadırlara sızdığı vakit “*ne ata oğula ne de oğul ataya*” bakmayıp firar etmekte yarışmışlardı. Sadrazam'ın son çırpınışları fayda etmeyince, bizzat başlattığı savaşın felaketle sonuçlandığını inkâr etmesi mümkün değildi. Maneviyatı kırılan Osmanlı askerlerinin savaşma isteği de yerini korkuya bırakmıştı¹²⁹⁹.

Bozulan askerler geri çekildikçe, Sobieski'nin ağır süvarileri saldırıya geçtikleri bölgede dehşet saçarak ordugâhta büyük paniğe yol açmışlardı. Muhtemelen Sadrazam Kara Mustafa Paşa, savaşın son demlerinde iki ay süren kuşatmaya rağmen olası bir zaferin elinden nasıl kaçtığını düşünmekteydi. Fakat üzerine gelen düşman kuvvetleri çemberi iyice daraltmış ve Peygamber mirası Sancak-ı Şerif'in kaybedilmesi an meselesiydi. Bu ana tanıklık eden Osmanlı tarihçileri Merzifonlu'nun şehitlik erdemlerini canlandıran bir duruş sergilediğine vurgu yapmaktadırlar. Teşrifatçıbaşı, savaş meydanında yiğitçe savaşan Sadrazam'ın açıkça şehadeti arzulayarak mücadele ettiğini belirtmektedir. Sipahiler Ağası Osman Ağa, Sadrazam'ın yanına sokulmuş,

¹²⁹⁹ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 79b-80a; *Silâhdâr Târîhi II*, s. 86-87; *Vekâyi-i Viyana*, s. 114; *Zübde-i Vekayiât*, s. 159; *Târîh-i Râşid I*, s. 250; *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel*, s. 1402; Karl August Schimmer, *a.g.e.*, s. 142; Thomas M. Barker, *a.g.e.*, s. 333; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 428. Sobieski, eşine yazdığı 13 Eylül tarihli mektupta, adamlarının düzgün giyimli ve iyi atlara sahip çok sayıda kaçak getirdiklerini ve bunlar arasında birçoğunun kendi taraflarına ve dinlerine geçtiğini söyleyerek Mavrokordato'nun iddiasını doğrulamaktadır. Heinrich Kretschmayr, *a.g.e.*, s. 64; İsabella Ackerl, *a.g.e.*, s. 145.

Teşrifatçıbaşı'nın deyimiyle, geriye kalan askerlere merhamet ve Sancak-ı Şerif'i muhafaza etmek niyetiyle “*Efendim! Kerem ü ihsân eyle! İş işden geçdi.*” deyip varlığının askerin ruhu olduğunu, feda edilmesi hâlinde İslam askerinin tamamının helak olacağını söylemişti. Onun şehit olma arzusundan vazgeçmesini ancak böyle sağlayabilmişti. Hadiseleri Teşrifatçıbaşı'ndan aktaran Silahdar ise bugünleri görmektense ölümü yeğleyen Merzifonlu'nun sergilediği yiğitliği hoyratça bir girişim olarak nitelendirmektedir¹³⁰⁰.

Öte yandan Sadrazam'ın şoka girdiğini söyleyen Hasan Esirî de onun ölümü isteyip yerinden ayrılmak istemediğini ifade etmektedir. Ayrıca Erdel Kralı Apafi Mihâl'in düşmanla bir olup Yanıkkale önündeki köprüleri kestiği söylentisinin orduda yayılması üzerine tüyler ürperten bir izdihamın ortaya çıktığını eklemektedir. Yayılan dedikodunun kendi kalbine bir korku düşürmediğine dikkat çeken Esirî, “*Kuş olsa dahi haber getiremez.*” diyerek söylentilerin gerçeği yansıtmadığını nakletmektedir. Nitekim ona göre, Yanıkkale kendilerinden yaklaşık bir buçuk gün mesafedeydi ve böyle bir haberin kendilerine ulaşması bu kadar kısa sürede pek mümkün değildi. Bir diğer tanık Subhî de Esirî'nin bahsettiği söylentinin orduda büyük bir panik havası oluşturduğunu nakletmektedir. Esirî, bu söylenti nedeniyle, umudunu kesen bazı askerlerin ağlayarak kucaklaşıp helalleştiğini söylemektedir. Ne var ki hiç kimse, böyle bir ortamda şoka giren Sadrazam'a savaş meydanını terk etmesi gerektiğini söyleme cesaretini kendinde bulamıyordu. Esirî, tam da bu esnada, Amca Hasan Ağa'nın Sadrazam'a yaklaşarak uygun bir dille onu uyardığını ve geri çekilmesi gerektiğini şu sözlerle aktarmaktadır. “*Be hey oğlum! Be hey cânım! İş işden geçdi. Bütün orduyu küffâr zabt itdi. Şimden girü mukâvemet mi olur. Seni bu hâle getüren hep inâdındur. Köprüler için dahi şöyle bir haber şâyi' oldu. Sen askerin rûhusın. Buyrun gidelüm. İyâzen-billâhi te'âlâ¹³⁰¹ sancak-ı şerîfî aldurursun da kıyâmete değin siper-i la'net oluruz.*”. Hasan Ağa'ya göre vaziyeti bu hâle getiren şey Sadrazam'ın sarsılmaz inadıydı, ancak savaş meydanını terk etmek mecburiyetindeydi. Esirî'den farklı olarak Mavrokordato ise Sadrazam'ın çekilmesi hususunda onu ikna eden kişi olarak Sipahiler Ağası Osman Ağa'nın rolüne dikkat çekmektedir. Öte yandan Sadrazam'ın ikna edilmesinde ve Sancak-ı Şerif'in kurtarılmasında Yeniçeri Ağası Bekrî Mustafa Paşa'nın etkili olduğuna dair görüş de mevcuttur. Subhî'nin ortaya attığı bu sonuncu iddia, yeniçeri ocağıyla olan bağlantısı

¹³⁰⁰ *Vekâyi '-i Beç*, vr. 80a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 87.

¹³⁰¹ “Allah korusun.”

göz önüne alındığında, metrisleri terk eden fakat Sadrazam'ın emrinin aksine ordugâha gelmek yerine kaçmayı seçen yeniçeri askerlerini temize çıkarmak amacıyla olduğu hissini uyandırmaktadır. Her hâlükârda, savaşın son demlerinde hatırı geçen kişiler ordunun tamamen yok olmaması ve Sancak-ı Şerif'in düşmana kaptırılmaması için Merzifonlu'yu geri çekilmek hususunda uyarmaya çalışmışlardır. Bu telkinleri göz yaşları içinde kabul eden Kara Mustafa Paşa geri çekilmeye güç bela ikna olmuştur. Daha önce olduğu gibi, bir koltuğuna Amca Hasan Ağa, diğerine Cebecibaşı Siyavuş Ağa girerek onu atına bindirdiler. Sadrazam, akşam saat 18:30 civarında yanına özel hazinesi ve Sancak-ı Şerif'i almak suretiyle, Yanıkkale'ye doğru hareket etti. Ordu kenarından akan Viyana Deresi'ni geçtikten sonra atından inip akşam namazını kıldı ve vakit kaybetmeden tekrar atına binip gece karanlığından faydalanarak yoluna devam etti¹³⁰². Görüleceği üzere, zaferin elinin altında olduğuna inanan, bunun hızlı ve kolay gerçekleşeceğini düşünen Kara Mustafa Paşa, iki ay süren kuşatmanın ardından müttefik ordusunun yardıma gelmesiyle saldırılara daha fazla dayanamamış; canını ve Peygamber'in sancağını kurtarmaktan öteye gidememişti. Burun buruna geldiği hasmının zaferine yaraşır bir av parçası olması ise işten bile değildi.

Buna karşılık cesaretiyle ünlenen Lehistan Kralı Jan Sobieski, Osmanlı ordusunu kırmak için emrindeki süvarilere ilham vermek adına çok şey yapmıştı. Bu süreçte müttefik ordusundan sık sık önemli destekler görmüştü. Emrindeki süvarilerin cüretkâr saldırısı, Osmanlı ordusunun düzensiz bir şekilde geri çekilmesine ve kaçmasına neden olmuştu. Cephanelik komutanı İrlandalı Graff Taaffe, “*Biraz cesur olsalardı onlara galebe çalamazdık.*” diyerek o gün içerisinde yaşanan çatışmaların en fazla Sobieski tarafında sürdüğünü itiraf etmektedir¹³⁰³. Sobieski de eşine yazdığı mektupta, hasmının Viyana önlerinden ayrılışını “*Düşünebileceğin en harika çekilişi yaptılar.*” şeklinde yorumlamaktaydı. Nihayet Osmanlıların Viyana önlerinden çekilmesiyle birlikte, rivayete göre, Sadrazam'ın otağına ilk o ayak basmıştı. Eşine buradan yazdığı bir başka

¹³⁰² *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel*, s. 1402-1403; *Vekâyi-i Viyana*, s. 114; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 64; İsabella Ackerl, *a.g.e.*, s. 141. Sadrazam'ın geri çekilmeye razı edilmesi ve ordugâhtan ayrılışı hakkında ayrıntılı bir değerlendirme için ayrıca bk. Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 428-431.

¹³⁰³ İrlandalı subay, kardeşi Earl of Carlingford'a Osmanlı ordugâhından yolladığı 12 Eylül 1683 tarihli mektuplarda, kuşatmanın kaldırıldığı gün yaşanan gelişmelere dair önemli ayrıntılar sunmaktadır. Detaylı bilgi için bk. *Count Taaffe's Letters from the Imperial Camp to his brother the Earl of Carlingford here in London: giving an account of the most considerable actions, both before and at the raising of the siege at Vienna, together with several remarkable passages afterward, in the victorious campagne against the Turks in Hungary: with an addition of two other letters from a young English nobleman, a volunteer in the imperial army*, London 1684, s. 10-14.

mektubunda, “*Ruhumun tek neşe kaynağı, alımlı ve çok sevgili Marie!*” diyor ve şunları ekliyordu. “*Tanrı’ya sonsuza kadar şükürler olsun! Ulusumuza bu zaferi bahşetti...*” Hemen ardından, Osmanlı ordusunun çekildiği sırada ordugâhla birlikte tüm savaş mühimmatını geride bıraktıklarını yazıyordu. Savaşın ardından yaşanan manzarayı eşine büyük bir heyecan ve gururla anlatırken, Kara Mustafa Paşa’yla ilgili eklediği şu anekdot en büyük hasmına karşı olan tutumunu yansıtmaktadır. “*Sadrazam kaçarken her şeyi geride bıraktı; sadece giysilerini ve atını aldı. Kendimi onun mirasçısı olarak görüyorum, çünkü servetinin çoğu benim elime geçti.*”. Mektubu kaleme aldığı sıralarda Viyana artık kurtulmuştu. Fakat Osmanlı ordusunu tamamıyla yok edememişlerdi. Gerek Türklerin yeniden dönebilecekleri endişesi gerekse ele geçirilen ganimetlerin yağmaya uğraması ihtimalinden dolayı buraya nöbetçiler yerleştirilerek otak güvence altına alınmıştı. Esirî’ye göre, “*Türkün belki böyle bir hilesi vardır.*” diye düşünen ve hâlâ çekindikleri anlaşılan müttefikler, kaçan Osmanlıların peşine düşmekte acele etmemişlerdi. Anlattığına bakılırsa, ertesi gün kuşluk vaktine kadar atlısı at üstünde, piyadesi ise ayakta sabahlamış, dört bir yana asker yollanarak Türklerin tekrar dönmeyeceklerinden emin olmaya çalışılmıştı. Ayrıca Hristiyan ordusu son birkaç gündür savaşmaktan yorgun düşmüştü. Bu gibi sebeplerden dolayı, Yanıkkale’ye çekilen Osmanlılar düşman tarafından herhangi bir saldırıya uğramadan kaçışını sürdürmüşlerdi¹³⁰⁴.

12 Eylül günü yaşanan bozgundan söz eden Teşrifatçıbaşı, Sadrazam Kara Mustafa Paşa’nın hazine ve tüm mallarını otağında terk etmek zorunda kaldığını, götürebildiklerinin ise koyuna ve koltuğa sığar şeylerle sınırlı olduğunu açık seçik yazmaktadır. Buna ilaveten, orduya mensup herkesin geri çekilirken tüm eşyalarını bırakıp yanlarına sadece hafif olanları alabildiklerini ifade etmektedir. Kayıpları sıralayan Teşrifatçıbaşı, geride bıraktıkları her şeyin düşman eline geçtiğini “*Küffâr dahi çadırları ve hazineyi ve cebehâneyi ve cümle topları zabt eyledi.*” cümlesiyle itiraf etmektedir. Benzer şeyler söyleyen Silahdar, hezimetin ardından Sadrazam’ın otağı ve içerisinde bulunan bütün eşyaların ordugâhla birlikte müttefik ordusunun eline geçtiğini kaydetmektedir. Adı bilinmeyen görgü şahidi de aynı şeyleri tekrar etmektedir. Bununla birlikte kuşatma esnasında yaralı düşüp çadırlarında bekleyen 8.000 askerin yattıkları yerde katledildiğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca hayvanlar için ot aramaya giden ve

¹³⁰⁴ *Mi’yârü’l-Düvel ve Misbârü’l-Milel*, s. 1402; Henry Elliot Malden, *a.g.e.*, s. 80; John Stoye, *a.g.e.*, s. 294-295; İsabella Ackerl, *a.g.e.*, s. 141-143; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 439.

yaşanan bozgundan haberleri olmadığı için ordugâha gelen otlakçıların tamamının esir düştüğünü aktarmaktadır. Aynı tanık, böyle bir mağlubiyetin Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan bu yana yaşanmadığını belirterek ortaya çıkan hezimetin etkisine dikkat çekmektedir. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, mağlubiyet ve geri çekilişten sonra Hazinekar Mehmed Ağa'nın¹³⁰⁵ çadırında bulunan 102 kese nakit para, 16 adet samur kürk ve çok sayıda hilat olduğundan söz edip, hepsini götürmeye imkân olmaması sebebiyle Osmanlı askerlerinin yağmasına izin verildiğini söylemektedir. Buna karşın Râşid Efendi, onun söylediklerine ek olarak, bu sefere katılan ordunun daha önce hiçbir seferde görülmemiş derecede kalabalık olduğuna dair herkesin hemfikir olduğunu, iki ay süren kuşatma ve nihayet bozgundan sonra Osmanlı ordugâhındaki mevcut topların yanı sıra tüm savaş araç ve gereçlerinin, erzak ve çadırların düşmana terk edildiğini belirtmektedir. Osmanlı askerlerinin kurttan ürken koyun gibi paniğe kapıldıklarını, Sadrazam'ın kibrine vurgu yaparak onun yüzünden tüm ordu, hazine ve savaş mühimmatının savaş meydanlarında bırakıldığını yazmaktadır¹³⁰⁶.

Osmanlı ordusunun çekilişini tasvir eden yabancı bir görgü tanığı ise Sadrazam'ın da ağır bir şekilde yaralandığını ve dört paşasının gözleri önünde ölmesine şahit olduğunu, böyle bir ruh hâliyle firar ettiğini kaydetmektedir. Anlatılana göre Sadrazam, asıl atına ulaşip binmeye fırsat bulamadığı için ilk bulduğu ata binerek ordugâhı terk etmişti. Kalabalık oluşuyla dillere düşen Osmanlı ordusu, bu kez Maraton Savaşı'nın ardından çekilen Pers ordusuna benzetilmektedir. Sadrazam ise yandaşları tarafından terk edilen ve yalnız başına kalan Pers Hükümdarı Kserkses'le karşılaştırılmaktadır¹³⁰⁷.

3.4.5. Bozgunun Sebepleri

Böylesine tarihî bir savaşı incelerken, ortaya çıkan sonuca hangi eylemlerin ve olaylar dizisinin yol açtığını sormak gerekir. Nitekim dünya tarihinde çok az olay, Viyana Seferi'nin sonucuna yol açan faktörlerle aynı düzeyde tartışma ve ihtilafla

¹³⁰⁵ Sadrazam'ın baştercümanı Mavrokordato, Leh asıllı Hazinekar Mehmed Ağa'nın babasının oğlunu kurtarmak için 6.000 duka teklif ettiğini, buna karşılık Mehmed Ağa'nın Osmanlı Devleti'nde edinmiş olduğu konumu tercih ederek özgürlüğe kavuşup memleketine dönme teklifini geri çevirdiğini nakletmektedir. Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 441.

¹³⁰⁶ *Vekâyi-i Beç*, vr. 80a-80b; *Silahdâr Târihi II*, s. 87; *Vekâyi-i Viyana*, s. 114-115; *Zübde-i Vekayiât*, s. 159; *Târih-i Râşid I*, s. 250; Uğur Demir, "a.g.t.", s. 6-7. Bozgundan söz eden Uşşâkizâde, sadece ordunun geri çekildiğini ifade ederek geçiştirmektedir. *Zeyl-i Şakâ'ik*, s. 901.

¹³⁰⁷ Jeremias Cacavelas, *a.g.e.*, s. 121.

çevrilidir. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana'yı fethetmek için başlattığı harekât 12 Eylül 1683'te kentin önündeki yenilgiyle son bulmuştu. Daha o dönemde, seferin bozgunla sonuçlanmasına yol açan faktörler için çeşitli görüşler sunulmuştur. Viyana Seferi'nin görgü tanığı Teşrifatçıbaşı, Osmanlı ordusunun Viyana önlerinde uğradığı sonuca ilişkin dört temel sebep ileri sürmekte ve alınması gereken tedbirlerin bir listesini sunmaktadır. Ona göre, sadece ganimet sevdasına düşerek ordunun peşine takılan yağmacı, “*manav makûlesi*” tayfasından insanlar, daha savaş gününün sabahı can derdine düşerek mallarını ve esirlerini kurtarmak için firar etmiş, dolayısıyla bu durum orduda da paniğe sebep olmuştu. Ordu içerisinde korkuya kapılan bazı askerler de onlara katılmıştır. Ordugâhtaki firara ilişkin haberler cephede savaşan Osmanlı askerleri arasında duyulduğunda, onlardan da çadırlarına yönelip korkudan firara meyledenler olmuştu. Teşrifatçıbaşı'ya göre, hasım ordusunun Budin Beylerbeyi Arnavud İbrahim Paşa'nın bulunduğu koldan rahatlıkla ilerleyebilmesindeki temel unsur yaşanan bu firar hadiselerinin ortaya çıkardığı panik ortamıydı. Ona göre, Sadrazam'ın yapması gereken şey savaşta hiçbir faydası olmadığı gibi, orduya yük ve kıtlığa sebep olan bu kesimi özellikle ayırt etmeli ve savaş meydanına getirmemeliydi. İşe yaramaz olarak nitelediği bu güruhun orduyla birlikte bulunmasını ağır bir şekilde eleştirmekte ve onlarla bir kez daha yoldaş olmamak için temennide bulunmaktaydı¹³⁰⁸. Teşrifatçıbaşı'nın bu yaklaşımda haklı olduğunu ifade etmek mümkündür. Nitekim daha savaşın erken saatlerinde ortaya çıkan panik havası, müttefik ordusunun inisiyatifi ele geçirmesine, savaşta tempoyu belirlemesine ve Osmanlı ordusunu kendi şartlarında çatışmaya zorlamasına zemin hazırlamıştı.

Yenilginin nedenlerini sıralayan Teşrifatçıbaşı'ya göre, gaflete düşen Sadrazam'ın garnizona yardıma gelen müttefik ordusuna karşı metrisleri yeterince boşaltmaması bir diğer kritik hataydı. İki ay boyunca metriste var gücüyle mücadele eden Osmanlı askerleri doğal olarak güçten düşmüştü. 12 Eylül'deki savaş konusunda Sadrazam'ın strateji ve taktiğini eleştiren Teşrifatçıbaşı, müttefik ordusunun kalabalıklığına değindikten sonra yapılması gerekenleri sıralamaktadır. Buna göre, “*Herkes bildüğü gibi cenk itmiye*” diyerek savaş düzeninin ve disiplininin önemine değinmektedir. Yaklaşık 1.000 kadar askerin metriste bırakılarak geri kalanının şahi ve balyemez toplarla birlikte savaş düzenine sokulması gerektiğinden söz etmekte, hasım

¹³⁰⁸ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 82a-83a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 89-90.

ordusu savaş meydanına geldiğinde ise gerekirse Osmanlı süvarilerinin de hücumla geçebileceğini eklemektedir. Hatta Tatarların düşmanın arkasına dolanarak panik yaratabileceklerine değinmektedir. Ancak ganimete doydukları için savaşa girme konusundaki isteksizliklerine ve bozguna uğranmasında önemli payları olduğuna dikkat çekmektedir¹³⁰⁹. Gerçekten de Tatar ordusunun savaşma konusundaki isteksiz tavırları hem yerli hem de yabancı kaynakların dikkatinden kaçmayan bir mesele olmuştur.

Ordunun yenilgiye uğramasındaki etkenlerden üçüncüsü, savaş esnasında faydalanılacak at gibi önemli hayvanların iki aydan beri yem yüzü görmemesi ve güçsüz düşmeleri idi. Hayvanların takatsiz kalması nedeniyle savaş günü kullanılamadığından yakınan Teşrifatçıbaşı, ordunun lojistik ihtiyaçlarında olduğu gibi hayvan ihtiyaçlarının giderilmesi için de zorunlu tedbirlerin alınmış olması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca bu tedbirlerin henüz sefer bölgesine varılmadan önce alınmasının lüzumundan bahsetmektedir. Nitekim o, “*Yohsa dârü’l-harbe birkaç konak girildikten sonra tedâriki müşküldür.*” diyerek sefer için gerekli tüm ihtiyaçların hesaba katılması ve zamanında halledilmesi gerektiğini savunmaktadır¹³¹⁰. Görünüşe bakılırsa Teşrifatçıbaşı, kuşatma başlamadan önce tahrip edilen bölgelerdeki erzağın göz ardı edilmesi hususundaki eleştirilerine gönderme yapmak suretiyle haklılığını ortaya koymaya çalışmıştır.

Teşrifatçıbaşı’nın Osmanlı ordusunun nasıl yenildiği konusunda ortaya attığı son iddia ise İslâm’ın uzak durulmasını emrettiği ahlakî ilkelere rağmen ordu halkının ortaya koyduğu olumsuz tavırlarıyla ilişkilidir. Daha ordunun yürüyüşü sırasında, düşmanın Ösek’te karşılarına çıkıp çıkmayacağı endişesinden bahseden Teşrifatçıbaşı, böyle bir girişimin akıllarına bile gelmediğini ve herhangi bir engele rastlamadan Yanıkkale’ye geçildiğini yazmaktadır. Ancak daha sonra kendilerine verilen nimetler karşılığında türlü kabahatler işleyip iğrençliklere bulaşan askerlerin aldırıışsız tavırlarına özellikle vurgu yapmaktadır. Kuşatma günlerine dek yaşananların zaferin bir işareti olarak algılandığını yazan Teşrifatçıbaşı, bunca nimetin değerinin bilinmemesinden dolayı yenilgiyi biraz da metafizik sebeplere dayandırmak suretiyle talihin kendi aleyhlerine döndüğünü itiraf etmektedir. Silahdar ise onun anlatmaktan çekindiği ayrıntıları daha açık sözlerle dile getirmektedir. Ordunun özellikle Viyana önlerine gelmesinden sonra, yakılan varoşlarda terk edilen çok miktarda şaraba ve bunların ele

¹³⁰⁹ *Vekâyi ‘-i Beç*, vr. 83b-84a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 90-91.

¹³¹⁰ *Vekâyi ‘-i Beç*, vr. 84a-84b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 91.

geçmesinin ardından ortaya çıkan manzaraya temas etmektedir. Ona göre, müptelası olmayanlar bile içmeye başlamış, bunun yanı sıra “*akla gelmez kabâhata*” bulaşarak göz göre göre günah işlemişlerdi. Akıl almaz işler olarak nitelendirdiği olumsuz hareketler ise oldukça şaşırtıcıdır. Ona göre, Allah’tan korkmayan ve ordunun disiplinini bozan bazı kimseler, kuşatma aylarına rastlayan Ramazan ayı içerisinde bile gece-gündüz zina, livata ve içki içmekle meşgul olmuşlardı. Dolayısıyla yaşanan bozgun, kendilerine sunulan nimetlerin kadrini bilmeyenlere karşı “*kahr-ı İlâhî*”nin bir tecellisiydi. Ayrıca uzun süre göz hapsinde tutulan ve ordunun zaaflarına yakından tanık olan elçi Caprara’nın salıverilmesi de ona göre ciddi bir tedbirsizlikti. Bunun yanı sıra fethedilen bölgelerin ve ele geçen sınırsız ganimetin varlığından söz eden Silahdar, bu konuda akına çıkan Tatarların rolüne özellikle dikkat çekmektedir. Kısaca yağma faaliyetleriyle düşman topraklarının kökünü kazıdığına vurgu yapmaktadır. Ona göre ele geçirilen çeşit çeşit ve kıymetli ganimetin miktarını ancak Allah bilebilirdi. Ganimetin bolluğundan ötürü kimsenin yüzüne bakmadığı malların ucuz yollu satıldığına örneklerle değinmektedir. Öyle ki Sadrazam Kara Mustafa Paşa’nın da 2.500 koyunu sadece elli kuruşa aldığı belirtilmektedir. Tatarların ele geçirdiği çok sayıdaki öküzden dolayı sığırların yüzüne bile bakılmadığı, hatta geri salındığı kaydedilmektedir. Üstüne üstelik uzun süredir itaate yanaşmayan Macar beylerinden bazıları da Sadrazam’a gelip bağlılıklarını bildirmişlerdi. Osmanlıların lehine olan bunca gelişmeye karşılık şükürsüzlüğün ciddi boyutlara ulaştığı bir ortamda yaşanan yenilgi İlâhi takdirin bir işaretiydi¹³¹¹. İleri sürülen bu iddialar ışığında hem Teşrifatçıbaşı hem de Silahdar, lehteki gelişmelere karşılık gösterilen nankörlüğün kendilerine zafer ve nimet kapısını kapattığına dair beyanlarda bulunarak “*Gazabullah*”ı üzerlerine çektiğini izah etmeye çabalamışlardır.

Savaşın önemli tanıklarından olan ve hezimetin yaşanmasına neden olan sebeplerin henüz o dönemde tartışılmaya başladığını belirten Hasan Esirî, Teşrifatçıbaşı ve Silahdar’ın anlattıklarına benzer şekilde, kapsamlı bir görüş ortaya koymuştur. Hezimetin sebeplerini sıralayan Esirî, yağmacılığın, acımasız kıyımların, haddi aşan israfların, İslam imajına ters düşen uygulamaların, Tatarların isteksiz duruşlarının ve komuta kademesindeki fikir ayrılıklarının savaşın gidişatına etkisini analiz ettikten sonra yenilginin sebeplerini maddi hataların yanı sıra metafizik açıklamalarla

¹³¹¹ *Vekâyi’-i Beç*, vr. 84b-86b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 91-93.

sunmaktadır. Ayrıca üzerinde durduğu bir nokta vardır ki, o da Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki askerî gelişmeleri yakalayamamış olmasıdır¹³¹². Çoğu çağdaş tarihçinin göz ardı ettiği bu hususu seferin tanıklarından birisinin hatırlatması dikkate değerdir.

Dönemin diğer yerli ve yabancı kaynakları arasında gerek savaşa tanıklık edenler gerekse eserlerini ilerleyen yıllarda kaleme alan çağdaş müellifler savaştaki asıl hata payını Sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya yüklemiş, yaşanan hezimetin ve doğurduğu sonuçların etkisiyle onu hedef tahtasına oturtmuşlardır. Kaynaklar, Viyana Seferi'ndeki rolünden hareketle, Sadrazam için oldukça hırslı, inatçı, kibirli ve istişareye önem vermeyen bir komutan portresi sunmaktadır. Özellikle kuşatmayı ağırdan aldığını ileri süren yerli kaynaklar, bu hususta Sadrazam'ın açgözlülüğüne vurgu yaparlarken, yabancı kaynaklar bunu bir adım daha öteye taşıyarak Viyana'daki gizli hazineye tek başına sahip olmak istediğini iddia etmektedirler. Öte yandan hemen hemen tüm çağdaş kaynaklar, onun Kırım Hanı Murad Giray ve Budin Beylerbeyi Arnavud İbrahim Paşa'nın tavsiyelerine kulak asmadığına vurgu yaparak kibirli oluşuna dair söylemler üretmişlerdir. Bu iki isme atfedilen ihanet anlatıları ve Sadrazam'a iade-i itibar çabaları neredeyse aynı çizgide ilerleyerek günümüze dek büyük oranda kabul görmüştür. Oysa askerî tarihçi Kahraman Şakul tarafından hazırlanan ve Viyana Seferi üzerine odaklanan inceleme, bu süreçte Sadrazam'ın rolünü, savaş düzenini etkileyen faktörleri, savaşın stratejik ve taktik planlamasını ve nihayet yenilginin sebeplerini çağdaş kaynakların sunduğu bilgiler ışığında ayrıntılarıyla analiz etmektedir. Söz konusu inceleme, yenilginin sebeplerine dair alışlagelmiş görüşleri eleştirel bir yaklaşımla ele alarak Kara Mustafa Paşa'nın askerî becerilerini ve kusurlarını, savaşın sonucuna etki eden dışsal faktörleri ve bazı yanlışları geniş bir zemine oturatarak bu tarihî yenilgiye yol açan unsurları daha net bir tablo çizerek sunmaktadır¹³¹³.

3.4.6. Sadrazam Otağının Serencamı

Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın Viyana'yı alelacele terk edişinin ardından ordunun geride bıraktığı ganimet dillere düşecek cinstendi. Ordugâhın her tarafı değerli eşyalarla dolup taşmaktaydı. Ordugâhın yağma edildiğine tanıklık edenler gördüklerini tasvir ederken bir hayli etkilendiklerini açıkça itiraf etmektedirler. Şüphesiz talan

¹³¹² Abdülkadir Özcan, "Viyana Bozgununun Maddi ve Manevi Sebepleri", s. 234-237.

¹³¹³ Osmanlı ordusunun başarısız olmasında etkili olan sebepleri geniş bir perspektifte sunan değerlendirme için bk. Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 69-130.

bölgesinin en önemlisi, Sadrazam'ın otağıydı. Nitekim burası başlı başına bir hazine kıymetindeydi. Sadrazam, Yanıkkale'ye doğru atını sürerken, Lehliler yasak olmasına rağmen herkesten önce otağı işgal ederek ganimetin en değerli kısmına göz dikip, paylarına düşeni çoktan almışlardı. Önceden de söylendiği gibi, Jan Sobieski otağı ilk ziyaret eden kişiydi. Eşi Kraliçe Marysienka'ya yazdığı mektupta, Sadrazam'ın çadırını ve geride bıraktığı kıymetli hazinesini öve öve bitirememekteydi. Muzaffer olanın kendisi olması nedeniyle, Sadrazam'ın firarının ardından ihtişam ve onurun kendisine miras kaldığını söylüyordu. Sadrazam'ın çadırını ve ince detaylarını onun geride bıraktığı bir odalığı aracılığıyla öğrenmişti. Sadrazam'ın geride bıraktıklarını saymaktan kendisini alamayan Sobieski, en büyük hasmının bütün nişanlarını, bayraklarını ele geçirdiğini büyük bir keyifle anlatmaktaydı. Özel sekreteri Tommaso Talenti'yi hem zafer müjdesini Papa'ya iletmek hem de Sancak-ı Şerif ile karıştırmış olduğu bayrağı sunmak amacıyla Roma'ya yollamıştı. Oysa bir zafer nişanesi olarak gönderilen sancak¹³¹⁴, Sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya ait olan ve çadırında terk edilen sancaktı. O an itibarıyla çok zengin çadırların, lüks arabaların yanı sıra oldukça kıymetli mücevher takımlarının ellerine geçtiğini yazmaktaydı. Henüz tamamını görmediğini belirttiği ganimetin 1673'teki Hotin zaferinden sonra elde ettikleriyle kıyaslanamayacağını ifade etmekteydi. Sadrazam'a ait birkaç yakut ve safirlerle bezenmiş ok kılıfları, binlerce kırmızı altına eşdeğer mükemmel koşumlu atı da onun eline geçmişti. Yine Sadrazam'a ait altın kaplamalı üzengi Leh asıllı bir iç oğlanı tarafından merhamet dilenmek umuduyla sunulmuştu. Kıymetli taşlarla bezenmiş kılıçlar ganimetin bir başka kısmıydı. Ordugâhtan çekiliş sırasında hazineden götürülemeyen nakit paralar da ganimet içerisindeydi. Papa'ya müjdeyi vermek ve Sadrazam'ın bıraktığı Peygamber'in bayrağını ona vermek için Tommaso Talenti Roma'ya gönderildi.

Şüphesiz Sobieski'nin ganimet bakımından etkilendiği şeyler yukarıda anlatılanlarla sınırlı değildi. Birkaç gece konaklayacağı otağın görkemli tasarımı onu hayran bırakmıştı. Nitekim altından sırmaların yanı sıra değerli taşlar ve Çin ipeğiyle

¹³¹⁴ Sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya ait olan sancağın Peygamber sancağı zannedilmesi çağdaş araştırmacıların yanlış yorumlarına dayanmaktadır. Bu konuda bir inceleme yapan Karl, Roma'ya yollanan sancağın hiçbir şekilde Sancak-ı Şerif olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca Sobieski'nin eşine yazdığı mektuplarda doğrudan Sancak-ı Şerif'i zapt ettiğine dair bir ima söz konusu değildir. Öte yandan ele geçirdiği bayrağı Sadrazam'ın sancağı olarak da tanımlamıştır. Söz konusu sancağın tarihsel önemini, propaganda çerçevesinde inceleyen çalışma için bk. Barbara Karl, "Silk and Propaganda-Two Ottoman Silk Flags and the Relief of Vienna, 1683", *Textile History*, 45 (2), 192-215, November 2014, s. 192-215. Peygamber sancağı zannedilen Sadrazam sancağına ait bir tarif için bk. Jeremias Cacavelas, *a.g.e.*, s. 151-153.

hazırlanmış olan Sadrazam'ın otağı muazzam bir şekilde donatılmıştı. İçerisinde lüks avlular, küçük bahçeler, hamamlar, fiskiyeli havuzlar, şadırvanlar ve hayvan barınakları mevcuttu. Hayvanat bahçesini andıran bölümde görülen hayvanların başında köpek, kedi ve tavşanlar geliyordu. Bunların dışında, Leh askerlerinin yakalamaya çalışıp ellerinden kaçırdıkları bir papağan da Sadrazam'ın canlı hayvan sergisinin içinde bulunuyordu. Ayrıca Sobieski'nin burada hayranlık uyandıran güzellikte ölü bir devekuşuna rastlaması, bu hayvanın kendi ellerine geçmemesi için kesildiği izlenimini uyandırmıştı. Eklem ağrılarına iyi geldiği düşünülen bazı balık türlerinin çadırda görülmesi buna anlam veremeyen Sobieski'yi şaşırtan farklı bir durumdu. Mektubunda, Sadrazam'ın çadırında topladığı, özenle seçtiği eşya ve malzemelerin ihtişamını tarif etmenin imkânsız olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, Sadrazam'ın yakut ve elmaslarla süslenmiş bu muazzam miktardaki zenginliklere, elmaslarla donatılmış kuşaklara, yaylara, oklara, kılıçlara, değerli taşınır eşyalara verdiği önemi Sancak-ı Şerif'in korunmasına vermesi çok daha yararlı olurdu. Bu arada Sadrazam'a sadakatini sürdüren iç oğlanları ordugâhtan ayrılmadan önce hazineden kaptıkları payları sonraki günlerde getirip yeni sahibine teslim etmişlerdi. Ne var ki geride bıraktığı hazinenin önemli bir bölümü yağmacıların elinde kalmıştı.

Sobieski, Marysienka'ya gönderdiği mektubun yanında sadrazam çadırındaki bazı nesneleri de savaş ganimeti olarak yollamıştı. Yolladıkları içerisinde el değmemiş, yeni, sarı çiçek motifleriyle bezenmiş, beyaz atlas kumaştan hazırlanmış bir yorgan vardı. Anlattığına bakılırsa, Sadrazam'ın ilk eşi tarafından kendi elleriyle işlenen bir minder de gönderilen ganimetler arasındaydı. Eşine şaka yollu takılan Kral, Tatar kadınlarının evlerine ganimetsiz dönen kocalarına söylendiği gibi, Marysienka'nın da kendisine “*Bana hiçbir şey getirmemişsin.*” şeklinde bir sitemde bulunamayacağını yazmaktadır. Öte yandan Sobieski'nin çadırda el koyduğu önemli ganimetlerden birisi de Sadrazam'ın ilaç sandığıydı. İlaç yapımında kullanılan önemli malzemeler görülmüştü. Hatta Lehistan Kralı'nın başhekimisi Pecovini şahit olunan bu durum karşısında hayranlığını gizleyememişti. Çadırda dikkat çeken unsurlar arasında eklem ağrılarına iyi geldiği düşünülen bazı balık cinslerinin varlığı şaşırtıcıdır. Sadrazam'ın hastalıklarla imtihanı ve ağızdan ilaç almaya mesafeli olduğu göz önüne alınırsa¹³¹⁵,

¹³¹⁵ Pétis de La Croix'nın ifadesine göre, Sadrazam ağızdan ilaç almama konusunda ısrarcı birisiydi. Anlatılana göre, Kara Mustafa Paşa bir dönem ciddi ağrılar yaşatan bir deri enfeksiyonuna yakalanmıştı. Oldukça rahatsızlık veren bu yılanlık hastalığından dolayı mecburen hekimlerden destek almaktaydı. Bu

sefere çıktığı sırada bu tıbbî varlıkları yanında götürmesi sağlık konusunda ne denli titiz davrandığına delil teşkil etmektedir. Ayrıca zehirlenmeye ve hastalığa karşı iyi geldiğine inanılan bazı kıymetli taşlara rastlanılması Sadrazam'ın zehirlenmekten çekindiğine ve her ihtimale karşı önlem aldığına işaret etmektedir. Genel olarak bakıldığında, düzenli olduğu kadar kıymetli çadırlardan oluşan Sadrazam otağı bir labirenti anımsatmaktaydı. Ufak bir kasaba genişliğine sahip bu otağın ihtişamı eski sahibi Kara Mustafa Paşa'nın karakterinin yansıması niteliğindeydi. Rivayete göre, Büyük İskender'in İssos Muharebesi'nde Ahemeniş İmparatorluğu'nun son hükümdarı III. Darius'un çadırında ya da Yunanlıların Platea Muharebesi'nde Pers karargâhında el koydukları ganimetten bu yana Avrupa orduları böylesine devasa bir zenginliğe rast gelmemişlerdi¹³¹⁶. Aynı şekilde, ordugâhı tasvir eden Dalairac, şahit olduğu eşsiz manzara karşısında şaşkınlığını gizleyememiştir. Ona göre bu manzara, Romalıların Pers'in kadim kralları hakkında söylediklerini inandırıcı kılacak kadar fazlasıyla gurur ve ihtişamı yansıtmaktaydı¹³¹⁷.

Kuşatmaya ve yağmaya tanık olan Taaffe, ilerleyen günlerde kardeşi Carlingford'a yazdığı yeni bir mektupta, ele geçirilen ganimetin zenginliği hakkında en az Sobieski kadar detaylı bilgiler sunmaktadır. Ona göre, kuşatmanın bertaraf edilmesinde Sadrazam'ın savaşı iyi idare edememesi büyük bir etkendi. Osmanlı ordusunun kaçıışı o kadar aceleyle gerçekleşmişti ki, tüm ordugâh kendiliğinden ellerine geçmişti. Söylediğine bakılırsa, Lehlilerin yasağa rağmen Sadrazam'ın otağını talan etmesine karşılık Alman birlikleri yağma için ganimet dolu savaş alanına henüz el sürmemişlerdi. Sonraki süreçte toplanan ganimetlerin Lehlilerin topladıklarından fazla olduğunu, fakat Sadrazam'ın hazinesinin Sobieski ve adamlarına kaptırıldığını kabul etmektedir. Sobieski'den öğrendiğine göre, Kara Mustafa Paşa'nın hazinesinden Kral'ın

konuda, ona yardımcı olanların başında İstanbul'da hekimlik yapan d'Hermenge gelmekteydi. Fransız kökenli olduğu düşünülen ve 10 yılı aşkın bir süredir İstanbul'da hizmet eden d'Hermenge'in büyük bir saygınlık elde ettiği bilinmektedir. John-Paul Ghobrial, *Fısıldaşan Şehirler, 17 Yüzyılda İstanbul, Londra ve Paris Arasında Bilgi Akışı*, Kahraman Şakul (çev.), Küre Yayınları, İstanbul 2015, s. 173.

¹³¹⁶ Karl August Schimmer, *a.g.e.*, s. 145-146; Henry Elliot Malden, *a.g.e.*, s. 81-82; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 65; Sabire Arık, "a.g.t.", s. 152-153; Heinrich Kretschmayr, *a.g.e.*, s. 63-64; İsabella Ackerl, *a.g.e.*, s. 145-148; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 439-442; Cevat Üstün, *a.g.e.*, s. 93. Jan Sobieski'nin eşi Marysienka'ya yolladığı 13 Eylül 1683 tarihli mektubun tam sureti için bk. Jan III Sobieski, *Listy Jana III króla polskiego, pisane do królowy Maryi Kazimiry w ciągu wyprawy pod Wiedeń w roku 1863*, wydane przez Edward Raczyński, w Warszawie 1823, s. 49-67. Sadrazam sancağının Papa'ya teslim edilmek üzere Roma'ya gönderilme bahsi için ayrıca bk. Dalairac, François Paulin, *a.g.e.*, s. 359; Jeremias Cacavelas, *a.g.e.*, s. 119-121.

¹³¹⁷ Dalairac, François Paulin, *a.g.e.*, s. 43.

hissesine düşen ganimet para 100.000 Kron değerindeydi. Sefere çıkarken Sultan IV. Mehmed'in Sadrazam'a giydirdiği sorguçlar da Lehlilerin eline düşen ganimettendi. Öte yandan çadırları aramaya devam eden Alman süvarilerinin beş altı bin duka altın bulduklarını eklemektedir. Ellerine düşen bir esirden haber aldıklarına bakılırsa, kuşatmaya gelen 40.000 yeniçeri askerden sadece 18.000'i firar edebilmişti. Lorraine Dükü Karl'ın zafer gününün ertesi sabahı Osmanlıları takibe başlamak istediğini, ancak söylentiye göre, bunun uygun olmadığını düşünen ve atının neredeyse 48 saattir su içmediğini hatırlatan Sobieski'nin buna engel olduğunu yazmaktadır. Böylelikle ordugâhın yağmasının tamamlanması için bir gün daha zaman tanınmıştı. Bu arada sadece zaferin onuruyla yetinen Saksonya Prensi'nin kuvvetlerini alarak geri döndüğünü belirtmektedir¹³¹⁸.

Anılarını kaleme alan Jan Chryzostom Pasek'in savaş alanı ve Sadrazam'ın otağında gördüğü ganimet hakkında söyledikleri oldukça ilgi çekicidir. O, altınlar, süslü çadırlar, özel meyveler, çeşitli hayvan sürüleriyle kaplı ordugâhta karşılaştığı manzaranın görenleri büyüleyen bir çekicilikte olduğunu kaydetmektedir. Çadırları tasvir eden Pasek, taler dolu para keselerinin yığın hâlinde kaldığını, yerlerin halılarla kaplı olduğunu, dikkatini çeken çarşafly yatağın on binlerce taler değerinde olduğunu yazmaktadır. Sadrazam'ın otağına yönelik son derece ilginç gözlemlerini şöyle aktarmaktadır.

“Bu çadırlarda odalıklar öyle sıkı saklanmıştı ki, ancak üçüncü gün vezirin [Kara Mustafa Paşa'nın] boğulmuş bir odalığı bulundu, ikincisi ise çok süslü olan başı kesilmiş olarak çadırın önünde bulunmuş. Düşmanın eline geçmemesi için vezirin kendisinin öldürdüğü söyleniyor. Bizimkiler, Türklerin orada kendi çadırlarının içinde çok rahat yaşadıklarını söylüyor; bir şehir apartmanında olması gereken bütün teşkilatıyla banyo, hamam, hemen kuyuların yanında çok zarif testiler, raflarda parfümlü sabunlar, ilaçlar, çeşitli balsamlar, çeşitli çanak-çömlekler, gümüş su kapları, likörlükler, tas leğen, bulaşık malzemeleri, bıçak, kama, asılı altın aynalıklar, tespihler, kolyeler, çok değerli taşlar, paralar, çuvallarla yerlere serilmiş.”

Bir görgü tanığı olarak Pasek'in gözlemleri, devrin diğer tanıklarının kayıtlarıyla büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Fakat Sadrazam'ın odalıklarına yaptığı muamele hakkındaki ifadesinin güvenilirliğine ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Nitekim 12 Eylül'deki savaşta can derdine düşen Sadrazam'ın önce Türkenschanz'dan otağına, ardından kısa sürede Yanıkkale'ye çekildiği göz önüne alınırsa, Pasek'in ifadelerinin geçerliliği şüphelidir. Bununla birlikte, savaş meydanında terk edilen ganimetin bolluğuna ilişkin gözlemlerinin tutarlılığını “*Kısacası Osmanlılar arasında*

¹³¹⁸ *Count Taaffe's Letters*, s. 17-21; İsabella Ackerl, *a.g.e.*, s. 143-145.

bulunan her şey paha biçilmez ganimettir.” ifadesinde açıkça görmek mümkündür. Öyle ki ordugâhta ele geçirilen ganimetin ardından çok kişinin zengin olduğu kaydedilmektedir. Bu anlatıyı, Sobieski’nin “*bu sayede pek çok bey doğdu*” sözünden de anlamak mümkündür¹³¹⁹.

Ordugâhta ele geçirilen savaş kazancı müttefik kuvvetlerin başını döndürecek boyuttaydı. Ele geçirilen ganimet yalnızca maddi nesneler ile sınırlı değildi. Ne var ki ordugâhta bunların haricinde, XIV. Louis ile yapılan yazışmalar başta olmak üzere, önemli belge ve fermanlar da düşmanın eline geçen ganimetler arasındaydı¹³²⁰. Zaferden sonra Sadrazam’a ait mükemmel donanımlı iki atı İmparator Leopold’e hediye eden Sobieski, Sadrazam’ın gizli belgeleri arasında bulduğu önemli mektupları da onunla baş başa kaldığında göstermişti¹³²¹. Firar sırasında ordugâhta bırakılan resmî belgeleri toplayıp düzenleme işi, Sadrazam’ın bir zamanlar başını almaya yemin ettiği Leopold Graf Kollonitsch’e kalmıştı. Bununla beraber düşmana kaptırılan evrağın akıbeti belirsizdir¹³²².

3.5. VIYANA’DAN DÖNÜŞ

3.5.1. Osmanlı Ordusunun Yanıkkale’ye Çekilmesi

Viyana Seferi’ne dair tekrarlanan itiraz ve tavsiyeleri görmezden gelen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, bozgundan sonra Yanıkkale’nin yolunu tutmuştu. Üstün bir konuma sahip olmalarına rağmen yaşanan mağlubiyet planlarını alt üst etmişti. Sadrazam, Viyana’dan çekildikten sonra çaresiz ve düzensiz bir şekilde 14 Eylül günü öğleden önce sağ gözü sarılı bir biçimde Yanıkkale’ye varıp Silistre Beylerbeyi Mustafa Paşa’nın çadırına geçti. Kuşatmadan önce Viyana’ya gelirken bir haftada kat ettiği yolu iki günde tamamlamış olması dikkate değerdir. Ne var ki ordunun eksik olması ve savaş ağırlıklarının Viyana önlerinde bırakılmasının bu süreçteki etkisi yadsınamaz. Yaşananlara şahitlik eden Mavrokordato, Yanıkkale’ye çekilirken iki gün boyunca kendilerini sarsan bir susuzluk çektiklerini belirtmektedir. Teşrifatçıbaşı’nın anlattığına göre, Yanıkkale’ye gelen Sadrazam’ı köprü başında Silistre Beylerbeyi Midillili

¹³¹⁹ *Les Mémoires de Jean-Chrysostome Pasek*, s. 307-309; Sabire Arik, “a.g.t.”, s. 154. Sadrazam otağı hakkında bir başka anlatı için ayrıca bk. Jeremias Cacavelas, *a.g.e.*, s. 123.

¹³²⁰ Fatma Akay-Türker, “Avusturyalıların Gözünden “Büyük Türk Savaşı” 1683-1699”, YDT, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Tokat 2018, s. 127.

¹³²¹ Jeremias Cacavelas, *a.g.e.*, s. 143-145.

¹³²² Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 437.

Mustafa Paşa ile birlikte Erdel Kralı Apafi Mihál karşılaşmıştı. Merzifonlu, Budin Beylerbeyi Arnavud İbrahim Paşa'nın savaş meydanını terk edip kendisinden önce Yanıkkale'ye geldiğini burada öğrenmişti. Savaşın hezimetle sonuçlanması göz önüne alındığında, kendisini aklamak isteyen Sadrazam'ın geri çekiliş sonrasında yaptığı ilk icraat mağlubiyete sebep olan kişileri cezalandırmasıydı. Öğrendikleri, başından beri kendisine muhalefet eden İbrahim Paşa'yla bir hesaplaşma için zemin hazırladı. İbretiâlem için katlini düşünmekteydi. Büyük bir öfkeyle, huzuruna çağırması için Ahmed Ağa'yı aynı gün içinde ona yolladı. Ancak hastalığını bahane edip huzura çıkmak istemediğini söyleyen İbrahim Paşa, ne söylenmek isteniyorsa fermanla bildirilmesini istemişti. Bu hareketine karşılık daha da hiddetlenen Kara Mustafa Paşa, görüşülecek işler olduğunu belirttikten sonra arabasına binip gelmesini emredince can korkusuyla atına binip huzura gelmişti. Sadrazam'ın kaldığı çadırın önüne geldiğinde atından indikten hemen sonra huzura çıkıp yer öptü¹³²³.

Teşrifatçıbaşı'nın anlatımına göre, ihtiyar paşayı oldukça ağır sözlerle eleştiren Sadrazam, iki gün önce yaşanan yenilginin faturasını doğrudan ona kesmekteydi. Görünüşe bakılırsa Sadrazam, yenilginin nedenlerini günah keçisi ilan ettiği İbrahim Paşa'ya yüklemekteydi. Nitekim konuşmasında, Sultan IV. Mehmed'e ondan bahsederken kendisini övdüğünü söylemekteydi. Sultan ile konuşmalarında ihtiyar paşayı öne çıkaran Sadrazam, İbrahim Paşa'nın diğer vezirlere nazaran daha sadık ve değerlerine bağlı bir devlet adamı olduğunu savunuyordu. Bununla birlikte, sefere çıkana dek kendisine gönderdiği mektuplarda muharip gücü az ve istihkâm bakımından zayıf olan Viyana üzerine gidilmesini bizzat onun teklif ettiğini, fakat iş icraata gelince

¹³²³ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 80b-81b; *Silâhdâr Târîhi II*, s. 88; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 455-456. Sadrazam'ın Yanıkkale'ye sağ gözü sarılı olarak geldiği bahsi için bk. John Stoye, *a.g.e.*, s. 307. Hasan Esîri, Sadrazam'ın Yanıkkale'ye çekildiği süre zarfında, yaşanan yenilgiye rağmen düşman safına katılmayan Erdel Kralı Apafi Mihál'in sadakatine ayrıca dikkat çekmektedir. Yanıkkale'de atılan top ve tüfek seslerine şaşırان Erdel Kralı, bir adamını yollayarak bunun sebebini öğrenmek istemişti. Kendisine verilen yanıtta, "*Tâbur gelüp Türk askerini kırmışlar ve bozmuşlar ve kiralımızdan sana dahi fermân böyledür ki köprüleri kesüp askerini ve toplarını hâzır idüp gelen Türkleri cümle kırasız.*" denilerek açık bir şekilde düşman safına geçmesi tavsiye edilmişti. Buna karşılık yanındakilerle birlikte ağlayarak kalpağını yere vuran Apafi Mihál, "*Eğer bu haber vâki' ise vâý bizim hâlimize!*" deyip ne yapacağı üzerine derin derin düşünmüştü. Yanındakilerle yaptığı müşaverede, bunca zamandır düşmanlarına karşı yanlarında olan Osmanlı Devleti'nin yanında olup köprüleri muhafaza etmenin daha hayırlı olacağı sonucuna varılmıştı. *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel*, s. 1403-1404. Esirinin bu ifadelerine karşılık Mavrokordato, kuşatmanın sonunda Osmanlı ordugâhında paniğe sebep olan dedikodudan sonra ilk Erdel birliklerinin çekildiğini ifade etmektedir. Hatta ona göre, İmre Tököli gibi Apafi Mihál de Lehistan Kralı Jan Sobieski ile yazışmalarını sürdürmüştü. Öte yandan Avusturya ordusu başkumandanı Lorraine Düku Karl'a Osmanlı ordusunun vaziyeti hakkında da bilgi vermekten geri durmamıştı. Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 460.

muhalefet edip yan çizdiğini ima ediyordu. Öyle ki savaş meydanında düşman saldırılarına karşı direniş göstermeyen Paşa'yı önüne bakıp firar etmekle itham ediyor ve ordunun güç duruma düşmesinden onu sorumlu tutuyordu. Nitekim Sadrazam'a göre yaşanan felaketin başlangıcı ve nihayetinde Osmanlı ordusunun toptan bozguna uğraması İbrahim Paşa'nın Sancak-ı Şerif ve serdarın akıbetini düşünmeden ilk çekilen kişi olmasından kaynaklanıyordu. İbrahim Paşa'ya kusurlu olduğunu bildirirken sert sözlerle serzenişte bulunuyor ve iğneleyici bir şekilde “*hünerler itmiş merd gibi çadırında oturursun!*” diyerek yenilgiden mesul olduğunu söylüyordu. Bundan sonra Teşrifatçıbaşı, kendisini savunan İbrahim Paşa'nın sözlerinin işe yaramadığını ve çavuşbaşına teslim edildikten sonra hayat defterinin bir daha açılmamak üzere kapandığını kaydetmektedir. Boğularak idam edilmesinin ardından gerek orduda gerekse Budin'de sahip olduğu tüm mal varlığı müsadere edildi. Ondan boşalan Budin beylerbeyliğine Sadrazam'ın emriyle Kara Mehmed Paşa getirildi¹³²⁴.

Teşrifatçıbaşı, Budin Beylerbeyi Arnavud İbrahim Paşa'nın öldürülmesi hususunda Kara Mustafa Paşa'yı haklı gösterirken, Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, aynı diyalogu aktarmakla birlikte, ilerleyen bölümlerde Sadrazam'ın suçu olmayan İbrahim Paşa'yı düşmanlık beslediği için öldürttüğünü ifade etmektedir¹³²⁵. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, İbrahim Paşa'nın idamını ele aldığı bölümde, Viyana'yı fethedemediği için oldukça kederli olan ve başarısızlığın kendisine mâl edileceğini düşünen Sadrazam'ın can derdine düşerek yakın adamlarından bazılarını fikir danıştığını yazmaktadır. Ondan sonra kendisini aklamak maksadıyla savaş meydanından ilk firar eden kişinin İbrahim Paşa olduğu bahanesiyle onu idam ettirdiğini zikretmektedir. Burada Sadrazam'ın suçlamalarına karşı İbrahim Paşa'nın nasıl bir karşılık verdiği yine onun aracılığıyla bilinmektedir. Defterdar'ın aktarımına bakılırsa, İbrahim Paşa şahsına itham edilen suçlamaların aslının olmadığını şu sözlerle savunmuştur. “*Hâşâ ben firar etmedim. Siz geri döndüğünüzde ben yalnız kalacak değildim. Fakat benim varlığım bundan sonra boş ve geri kalan ömrüm dahi sona ermiştir. Ancak benim ölmem ile senin yüzünden bu âlemde ortaya çıkan alçaklığın*

¹³²⁴ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 80b-81b; *Vekâyi-i Viyana*, s. 115. İdam edilen Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa'nın Belgrad'da kalan parası da müsadere edilmişti. “*Bin doksan dört Ramazân-ı şerifinde Budin valisi iken fevt olan İbrahim Paşa'nın Belgrad'da bulunan muhallefâtından olmak üzere yetmiş kise gelmiştir. Ve yine mezkûr İbrahim Paşa Budin'de mevcûd olan muhallefâtı nukûdundan târîh-i muhtelif ile havâlâtıdan yüz yigirmi altı kise ile dört yüz elli beş gurus gelmiştir.*” Bk. BOA, TS.MA.e, 224/1.

¹³²⁵ *Silahdâr Târîhi II*, s. 88-89, 122.

temize çıkarılması oldukça güçtür. Çok zaman geçmeden yaşadığın korkuya sen de düşersin.”¹³²⁶ şeklinde yanıt vermiştir. Görgü tanığı Subhî de Sadrazam’ı idam kararından ötürü cellat olarak nitelendirip bu hususta İbrahim Paşa’yı masum görmektedir¹³²⁷.

İbrahim Paşa’nın idamına ilişkin üretilen ifadeler aslında ikili arasında süren çekişme ve yenilginin yarattığı sorunlara dayanmaktadır. Devrin Osmanlı tarihçilerinin cephesinden bakıldığında, Sadrazam’ın kendi akıbetine dair endişelerinin olduğu bir ortamda, bu şekilde bir karar alması şaşırtıcı olmasa gerektir. Örneğin Hasan Esirî, bu hususta söylenebilecek sözün çok olduğunu fakat doğru sözün acı verici olduğunu ima etmektedir. Sözü kısa kestğini belirttikten sonra İbrahim Paşa’yı işaret ederek “*Hak bu ki serdâr-ı ekrem hazretlerinin işini istemeyenlerin başı idi.*” demektedir ve yaşanan felaketin sorumluları arasında onu göstermektedir. Ayrıca yenilgi nedeniyle tüm kabahatin Sadrazam’a isnat edildiğini, hatta haşerat kısmı olarak nitelediği kimselerin diline düşmesi nedeniyle töhmet altında bırakıldığını vurgulamaktadır¹³²⁸. Bu hususta, Kara Mustafa Paşa’nın tarafını tuttuğu anlaşılan Râşid Efendi ise İbrahim Paşa’nın ağzından aktardığı ifadelerle Sadrazam’ı aklama çabası içerisinde olmuştur. Anlattığına göre İbrahim Paşa, idamı sırasında kendi ölüm fermanını veren Sadrazam’ın cezalandırılmaması yönünde ricada bulunmuştur. Sadrazam ile olan amansız düşmanlığını kabul eden İbrahim Paşa, onca yıl ekmeğini yediği devlete olan hizmetlerinin hatırına Padişah’tan yaşanan hezimet için böyle kuvvet ve kudret sahibi bir veziri idam etmemesini rica etmiştir. Ona göre, bu başarısızlığı tersine çevirebilecek güce sahip olan yine Merzifonlu’ydu ve yaşanan felaketi de ondan başka bir vezir bertaraf edebilecek yetkinlikte değildi¹³²⁹. İbrahim Paşa’nın kendisinin ölüm kararını

¹³²⁶ *Zübde-i Vekayât*, s. 159-160.

¹³²⁷ Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 89.

¹³²⁸ Hasan Esirî, Sadrazam’ın Budin Beylerbeyi Arnavud Uzun İbrahim Paşa’yı idam ettirmesinin ardından Yeniçeri Ağası Bekrî Mustafa Paşa’yı da ölümle cezalandırmak niyetinde olduğunu, buna karşılık onunla buluşmaya gelen Yeniçeri Ağası’nın Sadrazam’ın bu niyetine karşı otağa kalabalık bir maiyetle geldiğini kaydetmektedir. *Mi’yârü’l-Düvel ve Misbârü’l-Milel*, s. 1404.

¹³²⁹ “Egerçi bu âdem hâlâ benim helâkime müsâra’at üzre olmak hasebiyle hasm-ı cânım ve adû-yı bî-emânım olduğu muhtâc-ı beyân değildir, lâkin Devlet-i Aliyye’nin bu âna dek müstağrak-ı nân u nimeti olduğum ecilden hukûk-ı bendegîyi edâ için Pâdişâhımızdan recâ ederim ki, töhmet-i inhizâm ile bir böyle kuvvet ve miknet sâhibi vezîrin katl ü i’dâmına ikdâm etmeyüp bu işin hüsn-i sûret bulmasını yine ânın gerden-i iktidârına tahmil eyleye ki külliyetli etbâ’ ve kelâm-ı âlem-mutâ’ sâhibi bir vezîr-i gayret-semîrdir, yine bundan gayri vezîr bu gâileyi sed ve dâmen-i mülkten dest-i te’addî-i a’dâ-yı redd edemez.” Bk. *Târih-i Râşid I*, s. 250-251, 259. Sadrazam’ın emri sonucu idam edilen Budin Beylerbeyi Arnavud Uzun İbrahim Paşa ve hakkındaki ihanet anlatıları hakkında tafsilatlı bir değerlendirme için ayrıca bk. Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 89-96.

veren Sadrazam namına dile getirdiği ifadeler uzun süre hatırlarda kalarak kabul gören bir anlatı olmuştur. Fakat Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın sunduğu anlatı dikkate alınırsa, Râşid Efendi'nin anlattıklarının tenkide muhtaç bir malumat olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

İkili arasındaki çekişme ve nihayetinde İbrahim Paşa'nın savaş suçlusu olarak görülmesi nedeniyle idam edilmesi, dönemin yerli tanıklarında olduğu gibi, gelişmeleri dışarıdan takip eden yabancı tanıkların da notlarına yansımıştır. İrlandalı subay Taaffe, Londra'daki kardeşine yolladığı mektuplarda, Sadrazam'ın yaşanan utanç verici bozgunundan dolayı oldukça öfkeli olduğunu ve yenilginin acısını başta seksen yaşındaki ihtiyar İbrahim Paşa olmak üzere çok sayıda rütbeli askerden çıkardığını yazmaktadır. Ayrıca o, İbrahim Paşa'nın muhtemelen en yetenekli Osmanlı askeri olduğuna dikkat çekmekte ve Kara Mustafa Paşa'ya rakip olabilecek en tehlikeli düşman olarak öne çıktığını yazmaktadır¹³³⁰. Kantemir, başta İbrahim Paşa olmak üzere, suçlu görülen paşaların İmre Tököli'yle hemfikir bir şekilde Sadrazam'a Viyana'nın kuşatılmasını teklif ettiklerini, onu bu konuda ikna etmelerine rağmen daha sonra yan çizdiklerini ve savaş meydanını ilk bunların terk ettiklerini zikretmektedir¹³³¹. Budin Beylerbeyi'nin askerler arasında popüler, sevilen ve saygı duyulan bir komutan olduğunu belirten Rycout ise Paşa'nın Sultan'a gönderdiği mektuplarla Sadrazam Kara Mustafa Paşa'yı şikâyet ettiğini zikretmektedir. Eğer anlattıklarına inanılacak olunursa, Budin Beylerbeyi, Sadrazam'ın beceriksizliği ve askerî işlerdeki kararsızlığı nedeniyle seferin başarısız sonuçlandığını bildirmişti. Şehri vireyle teslim almayı umut eden, ganimeti askerle bölüşmek istemeyen ve gereksiz lağım faaliyetlerinde ısrar eden Sadrazam, kuşatmayı ağırdan almış, dolayısıyla bu planı müttefik ordusunun işine yaramıştı. Rycout'ya göre İbrahim Paşa, her ne pahasına olursa olsun etkili hücumlarla başarı sağlanabileceği kanısını taşımaktaydı. Bu tür şikâyetlerden bıkan Sadrazam, Budin Beylerbeyi'nin hayatını kendi akılsızlığına ve kaderine kurban etmişti¹³³². Rycout'nun anlattıkları her ne kadar ikili arasındaki husumeti doğrulasa da İbrahim Paşa'nın kuşatma esnasındaki tavrına yönelik görüşlerine temkinli yaklaşmak gerekmektedir. Zira savaşın tanıklarından biri olan Hasan Esirî, Kahlenberg Muharebesi'nden kısa bir

¹³³⁰ *Count Taaffe's Letters*, s. 21-23.

¹³³¹ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 66.

¹³³² Sir Paul Rycout, *The history of the Turks: beginning with the year 1679*, s. 124.

süre önce ordugâha çağrılan İbrahim Paşa'nın yapılan istişarede ordunun geri çekilmesi yönünde görüş bildirdiğini kaydetmektedir¹³³³.

Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın ordunun denetimi konusunda otoritesinin iyice sarsıldığı anlaşılmaktadır. Aldığı sert önlemler, asker nezdinde ona karşı bir antipati doğmasında etkili olmuştur. Nitekim 15 Eylül'de Yanıkkale önlerinde yaşanan yeni panik havası ordu halkı içerisinde büyük bir kargaşaya sebebiyet vermiştir. Marsigli'ye göre, Yanıkkale'deki bu izdihama sebep buradaki kale garnizonunun bir saldırı girişimiydi. Buna karşılık Teşrifatçıbaşı ile Silahdar, düşmanın ordugâhı bastığına dair dedikodunun ve ortaya çıkan keşmekeşliğin sadece yağma niyeti güden ayaktakımının bir ürünü olduğunu yazmaktadırlar. Anlatılana bakılırsa, mallarını arabasına yükleyen ve esirlerini yanına alan pek çok kimse hızla İstolni-Belgrad'ın yolunu tutmuştu. Orduyu güçlükle bir arada tutabilen Sadrazam da yaşanan bu kargaşayı sonucu ölüm cezalarına varan bir dizi tedbirle bastırabilmişti. Askerler arasında büyük şaşkınlığa neden olan fitnenin bertaraf edilmesi için bazı paşaları özellikle bu iş için vazifelendirmiştir. Ordunun başından geçenleri anlatması için telhisçisi İsmail Ağa'yı aynı gün Sultan IV. Mehmed'e göndermiştir. Öte yandan, hemen ertesi gün savaşta kusurlu gördüğü bazı önemli isimleri de görevinden azletmiştir. Bu doğrultuda Sipah Ağası Osman Ağa ile Silahdar Ağası Ömer Ağa'yı görevlerinden azlederek kethüdaları ve erleriyle birlikte Çavuşbaşı Ağa'ya teslim etmiştir. Yerlerine Ahmed Ağa ve Hasan Ağa'yı getirip, kethüda ve kethüda erlerini de değiştirmiştir¹³³⁴.

3.5.2. Sadrazam'ın Budin'e Dönmesi

Yanıkkale'den ayrılan Sadrazam Kara Mustafa Paşa, Estergon'a gitmek niyetiyle 17 Eylül'de harekete geçmiştir. Teşrifatçıbaşı, Viyana'dan dönerken yaşanan su sıkıntısının hâlâ devam ettiğini, yürüyüş esnasında sazlıklar arasında temiz su birikintisi bulduklarını ancak onu da önden gidenlerin şerbet niyetine içtiklerini kederli bir şekilde anlatmaktadır. Buna ilaveten Uyvar Beylerbeyi Şeyhoğlu Ali Paşa'nın tedbir amacıyla tez elden Uyvar'a gönderildiğini, kendi ordusunun emniyeti için Budin Beylerbeyi Kara

¹³³³ Sadrazam, Kırım Hanı Murad Giray ve Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa'nın katıldığı toplantıda onların görüş belirtmesini istemişti. İbrahim Paşa ve Kırım Hanı, askerlerin yorgun olduğuna ve ganimete doyduklarına dikkat çekerek istenildiği gibi savaşamayacaklarını söylemişlerdi. Bunun üzerine Sadrazam, görüşlerini bildirmelerini isteyince, söz alan İbrahim Paşa topları çekmek suretiyle kışlağa dönmeyi ve ertesi sene gereken her ne ise ona göre hareket edilmesini tavsiye etmişti. Bu görüşe karşılık Sadrazam'ın tepkisi ise oldukça sert olmuştu. *Mi 'yârü 'd-Düvel ve Misbârü 'l-Milel*, s. 1397-1398.

¹³³⁴ *Vekâyi 'i Beç*, vr. 87a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 93-94; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 459-460.

Mehmed Paşa'yı görevlendirdiğini belirtirken, Kırım Hanı Murad Giray'ın da askerleriyle birlikte geride bırakıldığını yazmaktadır. Kırım Hanı'nın yüzü tutmadığı için ileriye gitmediğini ifade eden Silahdar, Erdel Kralı Apafi Mihai'in de ordunun güvenliği için arkadan takibi sürdürdüğünü zikretmektedir. Sadrazam ve ordusu, ertesi gün Tata'ya ulaştı. Teşrifatçıbaşı, önde gidenlerin büyük bölümünün perişan bir şekilde Budin'e yöneldiklerini ifade etmektedir. Diğer yandan herhâlde uğur getirmesi için Sultan IV. Mehmed tarafından gönderilen Hırka-i Şerif suyu¹³³⁵ da o gün gelmişti. Sadrazam, Telhisî İsmail Ağa'dan sonra Karakulak Hacı Ahmed Ağa'yı da Sultan'a yolladı. Emrettiği üzere önceden boşaltılan Tata Kalesi'nin erzak ve cephanesi yağmalandı, ardından atılan lağımla kale duvarları yerle bir edildi. Eğri Beylerbeyi Sarhoş Ahmed Paşa da eyalet askeriyle birlikte Besprim tarafına yollandı. Kuşatmanın meçhul tanığı, Sadrazam'ın Besprim Kalesi'ni tahrip için asker göndermesini açıkça tenkit etmektedir. Anlattığına göre, Viyana üzerine gidilirken Sadrazam tarafından itaat eden bölgeleri korumak maksadıyla bir miktar asker bırakılmıştı. Bunlardan birisi de Besprim Kalesi'ydi. Ancak burası, Osmanlı ordusunun Viyana önlerinde bozguna uğradığını işitince, kendilerini korumakla vazifeli Osmanlı askerlerini esir almışlardı. Sadrazam'ın göndermiş olduğu birliğe muhalefet etmeyeceklerini belirterek hileyle içeri aldıklarını, fakat daha sonra katlettiklerini zikretmektedir. Öyle ki müellife göre, bozguna uğrayıp firar edilmesine rağmen kale talebi için düşmana asker göndermek büyük bir tedbirsizlikti. Öyle ki katledilenler arasında İstolni-Belgrad âyanlarından ve reislerinden kimseler de mevcuttu. Ayrıca belirttiğine göre, bu, Sadrazam'ın kendi fikri olduğu için hiçbir şekilde karşıt görüş belirtilememiştir. Sadrazam, 20 Eylül günü Yeniçeri Ağası Bekrî Mustafa Paşa'yla bir araya geldi. Geri çekilişin önceden kararlaştırıldığı üzere Estergon'a mı yoksa Budin'e mi olması gerektiğini istişare etti. Alınan kararda ordunun Budin'e yönelmesinin daha uygun olacağı düşünülmüş ve yürüyüşün yönü değiştirildi¹³³⁶.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından gönderilen Telhisî İsmail Ağa, 21 Eylül günü Sultan IV. Mehmed ile Belgrad'da bir araya geldi. İsmail Ağa, sunduğu telhiste

¹³³⁵ Sultan II. Mahmud döneminde kaldırılan Hırka-i Şerif suyu uygulaması hakkında bk. Ebru Baykal, "Osmanlılarda Törenler", YYLT, *Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Edirne 2008, s. 63. Hz. Muhammed'e ait olduğu bilinen ve bugün Topkapı Sarayı'nda muhafaza edilen Hırka-i Saadet hakkında detaylı bilgi için bk. Nurhan Atasoy, "Hırka-i Saadet", *TDVİA*, C. 17, TDV Yayınları, Ankara 1998, s. 374-377.

¹³³⁶ *Vekâyi-i Beç*, vr. 87a-88b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 94-95; *Vekâyi-i Viyana*, s. 115; *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel*, s. 1404-1405; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 461-462.

Viyana'yı kuşatan Osmanlı ordusunun bozgun sonucu Yanıkkale'ye çekildiğini, barışa aykırı davranan Lehistan Kralı Jan Sobieski'nin kendilerine karşı imdat ordusuna destek verdiğini bildirdi. İsmail Ağa'nın söylediklerini aktaran Silahdar, buna ilaveten, Sadrazam'ın ertesi yıla kadar yeni bir ordu kurmak suretiyle, düşmana karşı tekrar bir saldırı başlatıp kötü giden talihi tersine çevirecek bir hazırlık planladığını yazmaktadır. Bu süre zarfında, Budin'de ikamet edileceğini ve toplanacak orduyla beraber Belgrad'da kışlanacağını eklemektedir. Öte yandan yeni bir ordu toparlayacak olan Sadrazam, intikam maksadıyla yeniden düşman üzerine yürüyeceğini bildirmekteydi. Sultan'ın kendisine de kış mevsimini Üsküp, Filibe veya Edirne'de geçirmesini tavsiye ediyordu. Yapılan müşavereden sonra, küçük bir yer olması hasebiyle burada kışlamanın bölge halkını güç durumda bırakacağı düşünüldü. Sultan'ın kışlaması için Üsküp'ün elverişli olmadığı kararı üzerine Filibe'de kışlamaya karar verilmiştir¹³³⁷.

Sultan'a yollanan mektuptan söz eden Kantemir, başarısızlığın sebeplerine dikkat çeken ve Sadrazam'ın seferin tüm aşamalarına dair görüşlerini içeren geniş bir rapordan bahsetmektedir. Merzifonlu, Rumen tarihçinin anlattıklarına bakılırsa, raporunun başında kuşatmanın başarıyla sonuçlanacağına dair olan inancından ve karşılaştıkları bütün güçlülere rağmen gösterdikleri gayretten söz etmişti. Ardından sarf ettiği *“Kuşatmanın mutlu başlangıcı bana, kısa bir sürede kenti ele geçirebileceğime dair, büyük ümitler vermişti ve az sonra tüm Batı imparatorluğu ile birlikte Viyana kentinin anahtarlarını haşmetlerine sunabilecek durumda olduğuna inanyordum.”* sözleri kentin fethine ilişkin ne derecede umutlandığını göstermektedir. Ancak sözde raporun bundan sonraki kısmında, yaşanan hezimetin düşman tarafından değil emrindeki paşaların itaatsizliğinden kaynaklandığını söylemektedir. Sadrazam'a göre, bozguna sebep olanların başında kuşatma başlamadan önce Viyana'nın alınabileceğine ilişkin telkinlerde bulunan, fakat daha sonra bu konuda destek vermeyen Arnavud İbrahim Paşa gelmekteydi. Onun düşüncesine göre, idam ettirdiği İbrahim Paşa'nın ihanet etmesinin altında iki sebep yatıyordu. Kendisine itaat etmemesi, Viyana fethedilmesi hâlinde Budin beylerbeyliğinin anlamını kaybedeceğini düşünmesinden ya da sadaret

¹³³⁷ Silahdar, mektubun içeriğinde her ne kadar Budin'de ikamet edileceğini belirtmişse de bu hususta tutarsız davranmaktadır. Nitekim Sadrazam, mektubu gönderdiği sırada henüz Yanıkkale'de bulunmaktaydı. Üstelik buradan ayrıldıkları günlerde ordunun ilk istikameti Budin değil Estergon'du. Budin'e çekilme kararı, Yeniçeri Ağası'yla 20 Eylül'de yapılan görüşme sonucunda çıkmıştı. Sadrazam'ın mektubunun Sultan'a 21 Eylül'de ulaştığı göz önüne alınırsa, Telhisî İsmail Ağa'nın hemen bir gün önce alınan kararı ertesi gün Belgrad'a yetiştirmesi mümkün değildir. *Silahdâr Târîhi II*, s. 117; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 462.

makamına göz dikmiş olmasından kaynaklanıyordu. Kısaca hezimetin baş sorumlusu olarak tarif ettiği Arnavud İbrahim Paşa, kendisinin emirlerine uymadığı gibi, muhalif duruşuyla öteki paşa ve askerlere de kötü örnek olmuştu. Her şeye rağmen bu duruma katlandığını ve hoşgörü gösterdiğini söylese de ortaya koyduğu iyi niyetinin savaşın kaybedilmesine yol açtığını ifade etmişti. Ne olursa olsun askerler arasında böylesine saygın bir paşanın idamını istemenin kendisine güç geldiğini, ancak ordunun yenilmesinden sorumlu olması ve devletin menfaatine aykırı hareket etmesinden ötürü kendisini feda etmek zorunda kaldığını belirtmiştir. Sözlerine devam eden Sadrazam, bir yandan Sultan'ın adaletine çok güvendiğini belirtirken, diğer yandan bu paşayı ortadan kaldırmakla hem devlete hem de ona en büyük hizmeti yerine getirdiğini ileri sürmüştü. Öyle ki başkalarının kusurlarından dolayı ortaya çıkan hezimetten kendisinin mesul tutulacağını düşünemediğini yazmıştır¹³³⁸. Bahse konu raporda yer alan ifadeler göz önüne alınırsa, evhama kapılan Kara Mustafa Paşa'nın kendisini temize çıkarmak ve masum olduğunu kanıtlamak için girişimde bulunduğu açıktır.

Sadrazam Kara Mustafa Paşa, Sultan'ın bozgun haberini almasından bir gün sonra, yani 22 Eylül günü öğleden sonra Budin'e gelip, kendisi için hazırlanmış otağına geçti. Budin Beylerbeyi Kara Mehmed Paşa ve emrindekilere çadırlarını kalenin dışında kurmalarını emretti. Ordu halkının büyük bölümü şehrin dört bir köşesine yerleşirken, bir kısmı deniz veya kara yoluyla Belgrad'a doğru firar etti. Mehmed Giray'a göre, ordunun geri kalanı ancak Budin'e geldiğinde rahat bir nefes alabilmişti. Sadrazam'ın Budin'e gelişinin ertesi günü Ramazan Bayramı'nın ilk günüydü. İleri gelen asker halkı, bu münasebetle, Sadrazam'ın bayramını tebrik etmek için otağını ziyaret etti. Bu arada tebrikleri kabul eden Merzifonlu, tüm vezir, beylerbeyi ve komutanlarına ertesi bahara kadar askerlerini toplamalarını emretti. Törene katılımın az olmasından hareketle, ordu halkının Sadrazam'a karşı bir tavır içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Hasan Esirî, Sadrazam'ı Budin'de karşılayanların 500 yeniçeri askerini geçmediğini belirtmektedir. Bu duruma hayli üzülen Sadrazam'ın kederlenip gözyaşı döktüğünü eklemektedir¹³³⁹.

¹³³⁸ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 73-74.

¹³³⁹ *Vekâyi-i Beç*, vr. 89a; *Silahdâr Târihi II*, s. 96; *Vekâyi-i Viyana*, s. 116; *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, s. 135; Uğur Demir, "a.g.t.", s. 7; *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel*, s. 1405. Defterdar Sarı Mehmed Paşa ve Râşid Efendi, ordunun Yanıkkale'den ayrılış tarihi olan 17 Eylül'ü Budin'e geliş tarihi olarak kaydetmektedir. *Zübde-i Vekayîât*, s. 161; *Târih-i Râşid I*, s. 251.

Budin’de karşılaştığı tavır nedeniyle huzursuzluğa kapılan Kara Mustafa Paşa, 24 Eylül günü bir süre orduyu gezdikten sonra Budin Kalesi’ne nazır Gürz İlyas¹³⁴⁰ tepesine gelerek bir süre burada vakit geçirdi. Askerlerinin Belgrad’a çekilişini buradan izledi. Takip eden günlerde Uyvar’ın muhafazası için bazı önlemler aldı. Asker yoklamasının yapıldığı bu günlerde, Estergon ve Uyvar’a takviye birlikler yolladı. Besprim ve Papa kalelerini korumakla yükümlü olan Mustafa Bey ve Ali Bey, daha düşman gelmeden görev yerlerini terk edip firar ettikleri için ikisinin boynu otak önünde vuruldu¹³⁴¹.

Öte yandan İmre Tököli tarafından gönderilen bir ulak, biner asker dolu 30 Fransa kalyonunun Daniska¹³⁴² sınırına yaklaştığını ve Sobieski’nin Orta Macar Kralı’yla Avusturya İmparatoru Leopold arasında arabuluculuk teklifi ettiğini bildirmişti¹³⁴³. Ayrıca Kara Mustafa Paşa, Tököli’nin Vah Nehri kıyısında beklediğini bu ulak sayesinde öğrenmişti. Sadrazam tarafından cevap niteliğinde gönderilen mektupta, Viyana’nın fethine ramak kala zaferin ellerinden kaçtığı, fakat düşmandan intikam almak için gereken hazırlıklara başlandığı ifade edilmiştir. Osmanlı ordusunun Budin’de toplandığını haber veren Sadrazam, bizzat Tököli’nin de buraya gelmesini istemiş, kendisiyle yapacağı görüşmenin ardından yeni sefer için birlikte karar alacaklarını söylemiştir. Sadrazam’ın ifadelerine bakılırsa, müttefik ordusuna karşı vereceği mücadele için kendinden oldukça emin bir tutum içerisinde olduğu görülmektedir. Mektupta dikkat çeken bir diğer husus da Sadrazam’ın Jan Sobieski’nin aralarındaki barışa aykırı davranıp Avusturya’ya yardım edeceğine dair yaşadığı şaşkınlıktır. Sobieski’nin Avusturya’ya yardım edeceğine dair Tököli’nin de kendisini defalarca uyardığını, kendisinin buna ihtimal vermediğini itiraf etmektedir. Anlaşılan o ki, Kara Mustafa Paşa, kendisine yapılan tüm uyarılara rağmen kuşatmanın son anına kadar hâlâ Sobieski’nin Avusturya’ya yardım edeceğine ihtimal vermemiştir. Ancak bu tedbirsizliği ona pahalıya mâl olmuştu. Sobieski’nin ihaneti sonrasında, Habsburg topraklarında olduğu gibi, Lehistan topraklarında da taş üstünde taş bırakmayarak Kral’ın topraklarını yaşanılmaz hâle getireceğini zikretmiştir. Merzifonlu, “*Kim ki*

¹³⁴⁰ Bugün Gellért-hegy ismiyle bilinen tepe, Macaristan’ın başkenti Budapeşte’de Tuna Nehri’ne bakan 235 metre yüksekliğindeki Gellért Tepesi’dir.

¹³⁴¹ *Vekâyi’-i Beç*, vr. 89a-90a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 96.

¹³⁴² Günümüzde, Danzig/Gdansk olarak bilinen ve Polonya sınırları içerisinde kalan yer, Baltık denizinde önemli bir liman şehridir.

¹³⁴³ *Vekâyi’-i Beç*, vr. 90a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 96.

kutsal anlaşmalara uymaz ve ettiği yemini bozarsa, her şeye gücü yeten Allah'ın gazabına uğrar." sözüne binaen İlahi takdirin bunu gerektirdiğini belirtmiştir. Osmanlılar aleyhine yaşanan tüm gelişmelerden kendisini haberdar etmesini isteyerek mektubunu iyi dileklerle sonlandırmıştır¹³⁴⁴.

Endişeli bir şekilde akıbetini merak eden Sadrazam'ı bir nebze de olsa rahatlatan haber 28 Eylül'de geldi. Sultan IV. Mehmed tarafından gönderilen hassa silahtarlarından Şahin Mustafa Ağa yanında taşıdığı hatt-ı hümayûn, kılıç ve kaftan ile Budin'e ayak basmıştı. Bir yandan Sadrazam'ın adamları onu karşılamaya hazırlanırken, diğer yandan devlet erkânı otağa gelip emanetlerin teslimi için düzenlenen merasimde yerlerini aldılar. Şahin Mustafa Ağa, tören alayı ve mehter eşliğinde Sadrazam'ın otağına yöneldi. Kallavi kavuğu ve erkân kürkünü giymiş olan Sadrazam baş çadırda oturan devlet ricalinin selam ve alkışları arasında yerine geçip oturdu. Teşrifatçıbaşı'nın anlattığına göre, sadrazam çadırında oturma düzeni şöyleydi: Kara Mustafa Paşa'nın sağında sırasıyla Şam Beylerbeyi Sarı Hüseyin Paşa, Yeniçeri Ağası Bekrî Mustafa Paşa, Silistre Beylerbeyi Midillili Mustafa Paşa, Anadolu Beylerbeyi Ahmed Paşa bulunurken, sol yanında Budin Beylerbeyi Kara Mehmed Paşa, Bosna Beylerbeyi Hızır Paşa, Rumeli Beylerbeyi Arnavud Hasan Paşa öne çıkmaktadır. Mehter sesinin yaklaşması üzerine, Şahin Mustafa Ağa'nın otağa yaklaştığı anlaşıldı. Yerinden kalkan Sadrazam onu bizzat karşılamak için dışarı çıktı. Atından inen Şahin Mustafa Ağa, hatt-ı hümayûnu koynundan çıkarıp elleri üzerinde Sadrazam'a doğru yürüdü. Kara Mustafa Paşa da ona doğru birkaç adım attı. Silahdar Ağa, Sultan'dan getirdiği hatt-ı hümayûnu öptükten sonra Sadrazam'a teslim edip saygılarını sundu. Merzifonlu, çavuşların alkışları eşliğinde aldığı hatt-ı hümayûnu öpüp başına koyduktan sonra koynuna soktu. Ardından Sadrazam, yakasından öptüğü hilatı Silahdar Ağa'nın ellerinden giydi. Sultan'dan gelen kılıcı da kabzasından öptükten sonra beline kuşandı. Bundan sonra çadırına dönen ve minder kenarına geçen Sadrazam, hemen oturmayıp koynuna sakladığı hatt-ı hümayûnu çıkararak Reisülküttap Mustafa Efendi'ye verdi. O da mühürlü bir kese içinden çıkardığı Sultan'ın mektubunu büyük bir hürmetle Sadrazam'a sundu. Hatt-ı hümayûnu eline alan Kara Mustafa Paşa, açıp kısaca göz attıktan sonra okuması için yeniden Reisülküttâb'a uzattı. O da bizzat Sultan'ın kaleminden çıkan fermanı baştan sona okuyup Merzifonlu'ya geri verdi. Daha sonra

¹³⁴⁴ Heinrich Kretschmayr, *a.g.e.*, s. 74.

Sadrazam, kendisini rahatlatan bu haberi getiren Şahin Mustafa Ağa'ya ve adamlarına hilat giydirip, kendi otağı içinde ona mahsus kurulan çadıra yolladı. Merasimin bitmesiyle birlikte, tüm devlet erkânı Sadrazam'ın yanına gelip, eteğini öpmek suretiyle saygılarını sunup huzurdan ayrıldılar. Silahdar Ağa, bir süre sonra Sadrazam tarafından yemeğe davet edilip, kendisine bir kürk de burada giydirildi. Teşrifatçıbaşı, yemekten iki saat sonra Kara İbrahim Paşa tarafından gönderilen Telhisî Murtaza Ağa'nın hediyelerle Budin'e geldiğini kaydetmektedir. Ayrıca pek çok kişinin o gün içerisinde Budin'den ayrılmasından söz etmesi dikkate değerdir¹³⁴⁵.

Şahin Mustafa Ağa'nın gelişinin ardından Sultan'ın gözünden hâlâ düşmediğini fark eden Kara Mustafa Paşa'nın yeniden cesaret kazandığını ve kendisine ihanet edenlere tepkisini göstermeye devam ettiğini Kırım Hanı Murad Giray'la yüzleşmek istemesinden anlamak mümkündür. Nitekim Sadrazam, Şahin Mustafa Ağa'yı kabul ettikten hemen bir gün sonra 29 Eylül'de Kırım Hanı'na bir ulak yollayarak kendisiyle görüşmek istediğini bildirmişti. Teşrifatçıbaşı'nın dediğine bakılırsa, Kırım Hanı daveti kabul etmek üzereyken, oğulları ve yakın devlet erkânının aklını çelmesi sonucu can havline düşmüş ve bu kararından vazgeçerek davete o gün katılamayacağını bildirmişti. Bu konuda Teşrifatçıbaşı, Kırım Hanı'nı davet eden Sadrazam'ın ona yönelik bir husumet beslemediğini ima etmektedir. Aslına bakılırsa o, Viyana'dan Yanıkkale'ye erken dönen Kırım Hanı'nı namert olarak nitelemekte, bir erkek gibi değil neredeyse bir kadın kadar işe yaramadığından dem vurarak onu suçlamaktadır. Ona göre, Kırım hanları arasında hiçbiri o ana dek seferlerde böyle bir isteksizlik göstermemişti. Defterdar Sarı Mehmed Paşa ile Râşid Efendi, Kırım Hanı'nın azledilmesini kuşatmadaki kusurlu hareketlerine atfetmektedirler. Silahdar ise Padişah'a gelen telhiste Sadrazam'ın Murad Giray'ı ihanetle suçladığını aktarmaktadır. Bu hususta anonim Osmanlı kroniği de Silahdar'ı teyit etmektedir. Kara Mustafa Paşa, isteğinin yerine getirilmemesi ve kuşatma sürecinde ortaya koyduğu muhalif tavrından dolayı Kırım Hanı Murad Giray'ı hanlıktan azlederek yerine II. Hacı Giray Sultan'ı tayin etti. Teşrifatçıbaşı, Sadrazam'ın bu kararını kısaca geçiştirirken, hanlığın değişim sürecine dair en ayrıntılı bilgiyi Kırımlı tarihçi Mehmed Giray aktarmaktadır. Anlattığına bakılırsa, Murad Giray'ın yerine geçmek isteyen bir han adayı olmadığı için Sadrazam'ın arayışı bir hafta sürmüştü. Nitekim kendisine hanlık teklifi götürülen

¹³⁴⁵ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 90b-92b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 97; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 473.

isimler arasında Hacı Giray Sultan'ın iki abisi Saadet Giray Sultan ve Cihan Giray Sultan “*Biz ol hânın üzerine tasaddur itmeyüz.*” diyerek hatırını kırmadıkları Murad Giray'ın yerine geçmek istemediklerini açıkça belirtmişlerdi. Mehmed Giray'a göre Sadrazam'ın hanlık teklifini nihayet iktidar hırsına kapılan Hacı Giray Sultan kabul etmişti. Onun hanlığı kabul etmesi üzerine, Murad Giray'ın oldukça huzursuzluğa kapıldığı ve duyduğu üzüntü ve gücenikliği sebebiyle Hacı Giray Sultan'a beddua ettiği nakledilmektedir. Sadrazam'ın bu tayin değişikliği haberi Tatar ordusunda duyulunca ciddi bir tepki ortaya çıkmıştı. İlk tepki gösterenlerin başında Hacı Giray Sultan'ın büyük abisi Saadet Giray Sultan geliyordu. Vakit kaybetmeden ileri gelen devlet ricalini toplayarak aralarında bir meşveret gerçekleştirmiş ve eski hanlarından hoşnut ve razı oldukları konusunda görüşlerini almıştı. Daha sonra Murad Giray'ın yanına giderek yapılan bu tayinden memnun olmadıklarını, dolayısıyla kendisine bağlı kalacaklarını dile getirmişlerse de Murad Giray, Tatarların sözüne sadık olmadıklarını vurgulayarak, “*Hemân bizi kendü hâlümüze kosanız ma'kûl idersiz.*” deyip kendisine yöneltilen teklifleri geri çevirmişti. Hemen ertesi gün ricalin yeni hana sadakatlerini bildirmesine hayıflanarak Mehmed Giray, Tatarların sözlerine sadık kalmayıp vefasız davrandıkları konusunda Murad Giray'ın haklı çıktığını itiraf etmektedir. Bu arada Teşrifatçıbaşı ve Silahdar, hanlıktan azledilen Murad Giray'ın yakınları ve adamlarıyla birlikte 3 Ekim günü Yanbolu'ya sürüldüğünü kaydetmektedirler¹³⁴⁶.

Kırım hanlığına seçilen Hacı Giray Sultan'a gelince, 30 Ekim'de Kara Mehmed Paşa'nın çadırında Sadrazam Kara Mustafa Paşa'dan gelecek davet haberini bekliyordu. Şeyhoğlu Bekir Ağa'nın gelip davet etmesi üzerine yanına birkaç Tatar alarak Sadrazam'ın otağına doğru hareket etti. Bu sırada gölgelik çadırının önünde bekleyen Kara Mustafa Paşa, huzuruna gelen Hacı Giray Sultan'ı kucaklayıp dostane bir şekilde karşıladı. Daha sonra minderlerine oturup bir süre kahve, şerbet ve buhur eşliğinde sohbet edildi. Ardından yeni hana âdetten olması münasebetiyle kürk giydiren Merzifonlu, “*Şevketlü pâdişâhımız hazretleri size Kırım Hânlığını ihsân buyurdu.*” diyerek kendisini tebrik etti ve beline değerli taşlarla bezenmiş bir kılıç ve okluk takıp, iyi dileklerde bulundu. Vânî Mehmed Efendi'nin dua etmesiyle sona eren merasimin ardından hediye edilen atla birlikte geri Kara Mehmed Paşa'nın yanına gönderildi. Aynı

¹³⁴⁶ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 82a, 92b-93a, 96b-97a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 98, 117; *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, s. 135; Uğur Demir, “a.g.t.”, s. 7-9; *Zübde-i Vekayîât*, s. 162; *Târîh-i Râşid I*, s. 252; Kahraman Şakul, a.g.e., s. 474-475.

gün içinde, emrindeki Tatarlarla Tuna'nın karşı yakasına geçip, çadırını bir buçuk saat ötede kurdurdu. Geride kalan askerleri de peyderpey Kırım Hanı'nı takip ederek ona katıldı. Sadrazam'ın emri üzerine yeni han için tedarik edilen sancak ve tuğ bir sonraki gün teslim edildi¹³⁴⁷.

3.5.3. Ciğerdelen ve Estergon'un Elden Çıkması

Sultan IV. Mehmed tarafından gönderilen fermanı ve hediyeleri Sadrazam'a getiren Silahdar Şahin Mustafa Ağa, geri dönmek üzere Telhisî Murtaza Ağa ve Ömer Bey'le birlikte 2 Ekim'de hareket etmişti. Bu arada ele geçirilen bir Leh esirden Avusturya ve Lehistan kuvvetlerinin Uyvar üzerine yürüyeceği haberi alınmıştı. Bunun üzerine Sadrazam, bir dizi yeni tedbir almak zorunda kalmış ve Rumeli Beylerbeyi Arnavud Hasan Paşa'yı eyalet askeriyle birlikte Estergon'un karşısında yer alan Ciğerdelen palankasına sevk etmişti. Buna ilaveten 15 topçu askerini Uyvar'a göndermişti. Ertesi gün Besprim'den Budin'e gelen Eğri Beylerbeyi Sarhoş Ahmed Paşa'yı da 4 Ekim günü İmre Tököli'nin yanına yolladı. Aynı gün Telhisî İsmail Ağa ise Tuna üzerinden Belgrad'a gönderildi. Gün içerisinde Sadrazam'ın kulağına gelen bir söylenti onu iyice kızdırıp, yine sert yüzünü göstermesine sebep olmuştu. Ortalıkta dolaşan dedikoduya göre, azaplar kethüdası 12 Eylül'de gerçekleşen muharebe günü daha sabah vaktinden firar edip Budin'e gelmişti. Bunu işiten Sadrazam, kethüdanın ibretiâlem için otak önünde boynunu vurdurdu. 5 Ekim'de aldığı yeni istihbarattan müttelik ordusunun kesin hedefinin Uyvar değil, Ciğerdelen ve Estergon olduğunu öğrendi. Teşrifatçıbaşı'ya göre, Sadrazam o güne kadar Uyvar ve Estergon taraflarına destek için 5.000 kadar yeniçeri göndermişti. Yeni haber üzerine başta Budin Beylerbeyi Kara Mehmed Paşa olmak üzere Silistre Beylerbeyi Midillili Mustafa Paşa, Karaman Beylerbeyi Şişman Mehmed Paşa, Sivas Beylerbeyi Bî-namaz Halil Paşa ve Bosna Beylerbeyi Hızır Paşa'dan eyalet askerleriyle beraber Ciğerdelen tarafına gitmeleri için hazırlanmalarını istedi. Komutanlarına yaptığı konuşmaya bakılırsa, kendisinin de daha sonradan Estergon'a gitme düşüncesine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim askerlerini eksiksiz bir şekilde götürmeleri konusunda eyalet yöneticilerine uyarıda bulunmuş, daha sonra Estergon'a bizzat geleceğini kastetmiş, yapacağı yoklamada eksiklik görmesi hâlinde bunun hesabını soracağını açıkça ifade

¹³⁴⁷ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 94b-96a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 98-99; Natalia Królikowska-Jedlińska, *a.g.e.*, s. 49.

etmiştir. Birliklerin geçişini izlediği ertesi gün düşman askerinin Ciğerdelen'e dört buçuk saat mesafede bir yerde konakladığını öğrendi¹³⁴⁸.

Sadrazam'ın müttefik ordusundaki gelişmelerden haberdar olduğu Tököli'ye gönderdiği mektuptan da açıkça anlaşılmaktadır. Sobieski'nin eline geçen ve İspanyolcaya tercüme edilerek İspanya'nın son Habsburg hükümdarı II. Charles'a yollanan 28 Ekim tarihli bu mektup Uyvar, Estergon ve civarını kontrol etmek isteyen Sadrazam'ın stratejisine ve Tököli'den beklentilerine dair ışık tutmaktadır. Buna göre Sadrazam, ele geçirilen esirler aracılığıyla aldığı istihbarattan Sobieski'nin Ciğerdelen üzerine yürümek gibi bir niyete sahip olduğundan iyice emindi. Söz konusu esirler muhtemelen Ekim başlarında tutsak edilenlerdir. Sadrazam, yukarıda da bahsedildiği üzere, Budin Beylerbeyi Kara Mehmed Paşa yönetimindeki Osmanlı birliklerini Ciğerdelen tarafına sevk ettiğini bildirmiştir. Ardından Kırım Hanı Hacı Giray Sultan'a haber göndererek Peşte'den hareket etmesini ve Tököli'ye destek vermesini emretmiştir. Ayrıca Tököli'ye de tembihte bulunarak emrindeki Macar ordusuyla birlikte Budin Beylerbeyi ve Kırım Hanı'nın yanında müttefik ordusuna karşı iş birliği yapması için çağrıda bulunmuştur. Tököli'ye sarf ettiği uyarılar göz önüne alınırsa, Sadrazam'ın hâlâ ona güvendiği ve Osmanlı Devleti'ne sadakatle hizmet edeceği yönünde bir beklentiye sahip olduğu dikkat çekmektedir. Bu seferde faydalı işler yapmak için çok çaba sarf etmesi, diğer Osmanlı komutanlarıyla uyum içerisinde hareket etmesi gerektiğini belirtmiştir. Tököli'nin bu seferde, asıl olması gerektiği gibi, cesaretini ortaya koymasını ve sadakatini sergilemesini istemiştir. Bu vesileyle, sadakati karşılığında Sultan'ın nezdinde itibarının yükseleceğini vadedmiştir. Hatta Sadrazam'a göre o günler, Tököli için güzel hizmette bulunmak ve düşmandan haber almak için her türlü çabayı sarf etmek yoluyla sadakat ve itaatini gösterebileceği günlerdi. Budin Beylerbeyi ve Kırım Hanı'yla ortak hareket etmesini ve olası bir çatışma için alınacak

¹³⁴⁸ *Vekâyi-i Beç*, vr. 96a-98a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 99-101. Teşrifatçıbaşı, Estergon'a gönderilen ordunun sayısı hakkında görüş belirtmezken; Silahdar, Kara Mehmed Paşa idaresindeki eyalet ordusunun miktarının 30.000 dolaylarında olduğunu zikretmektedir. Karşı kaynakların belirttiğine göre, takviye amacıyla gönderilen ordunun mevcudu 8.000 ila 9.000 civarındaydı. Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 476. Görgü tanığı bir Osmanlı tarihçisi de Estergon'u berkitmek üzere gönderilen ordunun miktarının 30.000 civarında olduğunu yazmaktadır. *Vekâyi-i Viyana*, s. 116.

en uygun kararın alınmasını istemiş ve “*Allah’a itaat edenlere selam olsun.*” sözleriyle mektubuna son vermiştir¹³⁴⁹.

Kara Mustafa Paşa, Estergon ve civarını korumak için Budin’de önlem alırken, Belgrad’a varan Silahdar Şahin Mustafa Ağa’nın kendisini Sultan’a şikâyet ettiğinden habersizdi. Şahin Mustafa Ağa, 6 Ekim günü Zemun’da avlanan Sultan’ın yanına vardığı gibi Budin’de şahit olduğu manzaradan bahsetmişti. Bu hususta, Silahdar’ın tanıklığına güvenilirse, Şahin Mustafa Ağa, Sadrazam ile ordu arasında anlaşmazlık çıktığını, gücenen askerin ondan yüz çevirdiğini ve sadaret görevini elinde bulundurduğu sürece işlerin yolunda gitmeyeceğini en küçük ayrıntısına kadar anlatmıştı. Sözlerine devam eden Silahdar, Şahin Mustafa Ağa’nın bu girişimiyle Merzifonlu’nun evini yakıp ocağını söndürdüğüne göndermede bulunarak arkasından kuyusunu kazdığını ima etmektedir¹³⁵⁰.

Kantemir’in aktardığı bir hadise göz önüne alınırsa, Sadrazam’ın Belgrad’da yaşanan gelişmelerden haberdar olduğunu ve Sultan’ın olası bir tepkisine karşı girişimde bulunduğunu söylemek mümkündür. Öyleyse efendisinin gönlünü almak için kıymetli hediyeler göndermek iyi bir seçenektir. Hatta bu niyetle, yanında tuttuğu bir Yahudi’den de yardım istemişti. Kantemir’e göre, saraydaki adamları vasıtasıyla Sultan’ın kendisine gücenik olduğunu bilen Sadrazam, başarısızlığını telafi etmek ve onun gönlünü kazanmak için yanında tuttuğu Konnorto Anakavoğlu isminde bir Yahudi’den yardım istemişti. Kendisine değerli eşyalarının olup olmadığını soran Sadrazam’a elinde mevcut olan tüm kıymetli mallarının Belgrad’da kaldığını ifade etmişti. Sadrazam, gidip kıymetli eşyalarını getirmesi için kendisine beşyüz kadar hafif süvarinin eşlik edebileceğini söylemişti. Bunun üzerine Yahudi, sahip olduğu Alman şapkasından dolayı yolculuk esnasında bir sıkıntı yaşamayacağını ve bu görev için kendisine yalnızca üç asker verilmesinin yeterli olacağını dile getirmişti. Yahudi’nin bu yanıtını anlayan ve iç çeken Sadrazam, karşılık olarak “*Allahın fırara sevk ettiği kimseler, Yahudiden de çekinirler*” yanıtını vermişti¹³⁵¹.

Müttefik ordusunun liderleri Lorraine Dükü Karl ile Lehistan Kralı Jan Sobieski, Viyana önlerindeki parlak zafere rağmen Osmanlı ordusuna kesin bir darbe

¹³⁴⁹ Carta de Kara Mvstafâ, gran visir, del Sultan Mehemet IV. escrita al rebelde Tekelî, y remitida al rey nuestro señor, por copia con el despacho de su Magestad Polaca, de 28. de octubre, arriba trasladado, que la cita, S. de Armendariz, 1683.

¹³⁵⁰ Silahdâr Târîhi II, s. 117; Kahraman Şakul, a.g.e., s. 473-474.

¹³⁵¹ Dimitri Kantemir, Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi, C. 3, s. 393, Dipnot: 67.

indirilmediğinin farkındaydı. Bu sebeple, Budin'e yönelen hasmını takip etmek ve ortadan kaldırmak için yeniden harekete koyulmuşlardı. Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın Estergon tarafına kuvvet yolladığını ve bu manevrayla kendilerine karşı tedbir aldığının farkındaydılar. Nitekim yukarı Macaristan'ın kontrolü için Tuna Nehri'nin sol yakasındaki Estergon kilit öneme sahipti. Dalairac, geriden gelen Lorraine Dükü'nün henüz orduya katılmamış Alman birliklerinin yetişmesi için bir gün daha beklemleri gerektiği yönünde Jan Sobieski'ye teklifte bulunduğunu ve Kral'ın da bunu ilk başta kabul ettiğini belirtmektir. Daha sonrasında ansızın fikir değiştiren Kral'ın komutanlarına hemen ertesi sabah Ciğerdelen üzerine yürümek için hazırlanmaları emrini verdiğini yazmaktadır. Ciğerdelen'in az sayıda askerle korunduğuna inanan Sobieski, 6 Ekim gecesini Karl ile yaptığı görüşmede, hızlı bir saldırıyla burayı ele geçirmeyi önermişse de Karl'ı ikna etmeyi başaramamıştı. Ayrıca Karl, imparatorluk ordusuyla birlikte geride kalmayı tercih ettiği gibi, başına bir bela gelmesi hâlinde Sobieski'ye yardım edemeyeceğini de bildirmişti. Ne var ki Sobieski, Karl'ın sözlerini görmezden gelerek 7 Ekim sabahı 5.000 kadar Leh süvarisini yanına alıp, batı tarafından Ciğerdelen'e doğru yola çıktı. Rivayete göre, Almanları bu seferin şanından mahrum etmeye ve onların yardımı olmadan başarılı olmaya göz dikmişti¹³⁵².

Stefan Bidziński komutasında ilerleyen öncü Leh birliği, Ciğerdelen yakınlarındaki tepelere çıktıktan sonra kalabalık olmayan bir Türk süvari kuvvetiyle çatışmış, ancak diğer tepelerin ardında gizlenen Osmanlı birliklerini fark edememişti. Teşrifatçıbaşı ve ondan aktaran Silahdar'a göre, Kara Mehmed Paşa'nın yolladığı öncü birlikler Sirem ve Semendire sancağı askerleriydi. Bunlarla çatışan Bidziński ve askerleri, bu öncü birliğin çekilişini anlamadan takip etmeye kalkışınca pusuda bekleyen asıl orduyla karşı karşıya kalmıştı. O ve askerleri, onun peşinden gelen Stanisław Jabłonowski'nin tüm çabalarına rağmen Türklerin ezici gücü karşısında kırılarak geri çekilmek zorunda kalmıştı. Leh askerleri arasında ortaya çıkan panik havası ve sebep olduğu kaçışmalar, durumu Osmanlıların lehine çevirdi. Daha önce Viyana önlerindeyken Jabłonowski emrinde oldukça etkili olan kanatlı Leh hüusarlar gerekli manevrayı bu kez yeterince başaramamışlardı. Jabłonowski'nin yardım çağrısı üzerine, çatışma meydanına doğru atını süren Sobieski, geri çekilişi durdurmak istemiş ve askerlerin geri kalanını yeni bir saldırıya hazırlamaya çalışmıştı. Bu arada gönderdiği

¹³⁵² Dalairac, François Paulin, *a.g.e.*, s. 139-140; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 476-478; John Stoye, *a.g.e.*, s. 308.

bir haberciyle imparatorluk ordusundan da yardım talep etmişti. Ancak bu isteğine herhangi bir karşılık verilmediği gibi, çatışma esnasında ölümden kıl payıyla kurtulmuştu. Evvelce Türklere karşı savaş meydanında hayatını kaybeden Lehistan Kralı Władysław¹³⁵³ ile benzer bir sonu görmesine ramak kalmıştı. Yanındaki bir subay, Kral'a saldıran iki Osmanlı askerinden birini öldürürken diğerini yaralayıp etkisiz hâle getirerek Sobieski'nin canını kurtarmış; fakat, bunun bedelini kendi hayatıyla ödemişti. Yaralı Osmanlı askeri, Kral'ın canına kastetmeye yeltenirken bu kez onu bir Lipka Tatarı olan Samuel Mirza Krzeczowski kurtarmıştı. Sobieski'yi kurtardıktan sonra birkaç adamın yardımıyla onu atına bindirmiş ve oradan güçlükle uzaklaştırmıştı. Dalairac'a göre, Sobieski o kadar iriydi ki, onu böyle bir ortamdaki yolculukta taşıyabilecek bir at ender bulunabilirdi. İkinci kez ölümlü burun buruna gelen Sobieski, hayatını kurtaran bu kişiye olan minnettarlığını Kruszyniany'de arazi vererek göstermişti. Oğlu Prens Jacob da bir Osmanlı süvarisinin eline geçmek üzereyken Jabłonowski'nin girişimi sayesinde kurtulabilmişti. Canını güçlükle kurtaranlar içerisinde Sobieski ve oğlundan başka Prens Lubomirski de vardı. Yaşanan kargaşada canını kurtarabilecek kişiye 100.000 duka sözü vermişti. Sonunda elindeki yedek atı onunla paylaşan bir seyis sayesinde kurtulabilmişti.

Kara Mehmed Paşa idaresindeki muzaffer Osmanlı kuvveti bir süre bozguna uğrayan Leh ordusunu takip etti. Sobieski'nin bu ezici mağlubiyetten ötürü büyük bir utanç içerisinde geri çekildiği ve düzenli ve disiplinli bir şekilde bekleyen imparatorluk ordusuna sığınarak kurtuldukları kaydedilmektedir. O dönemde hayatının en zor anlarından birisini yaşadığına şüphe yoktur. Bu savaşa katılanların geri kalanı onunla aynı hüsrana uğradı. Sobieski idaresindeki ordunun 40.000 kişiden oluştuğunu belirten Teşrifatçıbaşı, mukavemet edemeyen Leh ordusundaki kaybın 15.000 ila 20.000 civarında olduğunu yazmaktadır. Müttefik ordudan ayrılan Leh ordusunu 12.000 kişi olarak zikreden Silahdar ise karşı taraftaki kaybın 8.000'den fazla olduğunu ve çatışmaya giren piyade askerlerinin hiçbirinin hayatını kurtaramadığını ifade etmektedir. Defterdar Sarı Mehmed Paşa ile Râşid Efendi ise Habsburg ordusundan ayrılarak Ciğerdelen'e gelen atlı ve piyade Leh ordusunun sayısını 24.000 olarak belirtirken; savaş meydanında 10.000'den fazla ceset bıraktıklarını yazmaktadırlar. Osmanlı kaynaklarındaki bu abartılı rakamlara karşılık yabancı kaynakların belirttiği

¹³⁵³ Lehistan Kralı Władysław, 1444'teki Varna Muharebesi sırasında Osmanlılara karşı savaşırken hayatını kaybetmişti. Sabire Arık, "a.g.t.", s. 159.

kayıp 500 ila 3.000 arasında değişiklik göstermektedir. Her ne kadar yaşanan kayba dair rakamlar farklılık gösterse de şüphesiz Kara Mehmed Paşa açısından Lehistan Kralı'na karşı elde edilen bu ezici zafer büyük önem taşıyordu. Onun emrindeki Osmanlı birlikleri geri kalan hasmını bir süre takip etti; fakat, Lorraine Dükü Karl'ın ordusuyla çatışma riskine girmeyip Ciğerdelen altındaki çadırlarına döndüler. Yanya sancağına mutasarrıf Ahmed Paşa hemen ertesi gün yaşanan gelişmelerin tümünü bildiren bir raporla birlikte Sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya gönderildi. Budin'e gelen zafer haberi büyük bir sevince yol açtı. Bunun üzerine hemen kalede top şenlikleri yapıldı. Leh ordusunun bozguna uğratıldığı haberi, hem Leva kalesinde bekleyen İmre Tököli'ye hem de Hacı Giray Sultan'a iletildi. Ayrıca Sadrazam, Kırım Hanı'na yolladığı haberde Tatar askeriyle beraber hazırlanarak ileriye gitmesini istedi. Fakat Silahdar, Hacı Giray Sultan ve yanındaki az sayıdaki Tatar askerinin üç saat ötedeki Vac palankasına geçtiğini, Ciğerdelen'deki muharebeden sonra yerlerinde kaldıklarını zikretmektedir¹³⁵⁴.

Ciğerdelen'deki başarıdan sonraki gün, Budin'de sevinç havası yaşanırken Kara Mehmed Paşa yönetimindeki orduda yeni muharebenin hazırlıkları sürdürülmekteydi. Ciğerdelen'de ele geçirilen savaş ganimetleri de gemiye taşınarak Tuna Nehri üzerinden Budin'e sevk edilmişti. 9 Ekim'de Budin'e gelen ganimetler Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın huzurunda sergilendi. Belki de bunlar arasında en önemli sayılabilecek olan ganimet Jan Sobieski'ye ait olan bayraktı. Evvelce Viyana önlerindeyken sadrazam sancağının Lehlilere kaptırıldığı hatırlanırsa, sırma işlemeli bu bayrağın Sadrazam'ın eline geçmesinin onu oldukça memnun ettiği açıktır. O da önüne yığılan ganimetleri hiç bekletmeden aynı gün Kapıcılar Kethüdası Ali Ağa'yla birlikte Belgrad'da bulunan Sultan IV. Mehmed'e yolladı. İşler, bir önceki başarısız seferi telafi etmek isteyen ve Padişah'ın güvenini geri kazanmaya çalışan Sadrazam için artık kritik bir noktadaydı. Kara Mehmed Paşa'nın yardım talebine olumlu yanıt vererek Estergon'a takviye kuvvet göndermek için hazırlık yaptı. Bu doğrultuda, Şam Beylerbeyi Sarı Hüseyin Paşa hasta olduğu için yerine kethüdası Murtaza Ağa, Halep Beylerbeyi Deli Bekir Paşa ile 1.000 kişilik Mısır askerini yardıma gönderdi. Fakat, bu yardımcı birlikler daha varmadan Ciğerdelen'de gerçekleşen ikinci muharebede Osmanlı ordusu bozguna uğramıştı.

¹³⁵⁴ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 98b-99a; *Silahdâr Târihi II*, s. 101-102; *Zübde-i Vekayiât*, s. 161; *Târih-i Râşid I*, s. 251; Henry Elliot Malden, *a.g.e.*, s. 88; John Stoye, *a.g.e.*, s. 309; İsabella Ackerl, *a.g.e.*, s. 161; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, 478-480. Ciğerdelen Muharebesi'nin ilk safhasına dair ayrıntılar için bk. Dalairac, François Paulin, *a.g.e.*, s. 140-147.

Sadrazam'ın ve ordunun motivasyonunu alt üst eden bu kötü haber aynı günün akşamında Budin'e ulaştırılmıştı¹³⁵⁵.

İmparatorluk ordusunun komutanları, kendilerini dinlemeyen ve başına buyruk davranan Jan Sobieski ve ordusunun yaşadığı yenilgiden dolayı sevinçlerini gizleyememişlerdi. Öte yandan morali bozulan Leh askerleri yeniden savaşmak istemiyordu. Üst düzey bazı subaylar da daha fazla gecikmeden kışlık ordugâhlarına çekilmek istiyorlardı. Savaş yanlısı Sobieski, tüm olumsuzluklara rağmen zafere olan inancını göstermek için ordusunu savaşmaya ikna etti. 8 Ekim'de her iki taraf da zamanlarını yeni savaşa hazırlanmakla geçirdi. Silahdar'ın anlatımına göre, ilk muharebede elde edilen zaferin sarhoşluğunu yaşayan Kara Mehmed Paşa, yaptığı istişarede önceki muharebede olduğu gibi düşman ordusunun kalbine saldırarak onları durdurmak niyetinde olduğunu açıklamış; fakat, yanındaki vezirler ve beylerbeylerinin bu konudaki itirazlarını dinlememiş, önerilen taktiği görmezden gelerek müttefik ordusunu bir önceki muharebede olduğu gibi yine Ciğerdelen'de karşılamak istemişti. Harp meclisindeki farklı görüşlere göre, Ciğerdelen kasabasını boşaltarak halkını Tuna'nın karşı kıyısındaki Estergon'a geçirmek, aradaki köprüyü yıkarak düşmanın karşı yakaya geçişini önlemek ve savunmayı bu tarafta sürdürmek en uygun stratejiydi. Ancak yakın zamandaki zaferin etkisinde kalan Kara Mehmed Paşa, cüretkâr bir tavırla “*ferman böyledir.*” deyip tavsiyeleri duymazdan geldiği gibi, askerın fırarını engellemek için de Ciğerdelen ile Estergon arasındaki köprünün birkaç tombazını bozdurmuştu. Hadiselerin görgü tanığı Dalairac, Sadrazam'ın böyle bir emir verdiğini ikinci muharebede esir düşen Silistre Beylerbeyi Midillili Mustafa Paşa'nın ağzından öğrendiği bilgilerle doğrulamaktadır.

Müttefik ordusu, 9 Ekim sabahı işaretle birlikte Ciğerdelen'e doğru yürüyüşe geçti. Ardından ilk muharebede Kara Mehmed Paşa'nın pusuya yattığı kuzeybatı tepelerinin arkasında toplandı. İki ordunun miktarı hakkında ileri sürülen görüşlere bakılırsa, müttefik ordusunun Osmanlı ordusundan yaklaşık iki kat fazla olduğu görülmektedir. İmparatorluk ordusunun düzeni, Lorraine Dükü Karl'ın isteği doğrultusunda oluşturuldu. Savaş nizamı alan ordu, sıkı saflar hâlinde üç hattan oluşmaktaydı. Kısa süre önce Viyana'yı savunan Starhemberg, emrindeki 7.600 piyadeyle merkezde bulunurken, 9.000 kişilik Alman süvarisinin yarısı sağında yer alan

¹³⁵⁵ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 99a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 102; Thomas M. Barker, *a.g.e.*, s. 353.

Ludwig Wilhelm'in komutasına ve diğer yarısı sol tarafındaki Johann von Dünwald'ın emrine verildi. Lubomirski yönetimindeki 1.500 kişilik süvari birliği de Ludwig'in bulunduğu orduya dâhildi. Geriye kalan Leh ordusu ikiye bölünmüş surette hatların en ucunda bulunuyordu. Jan Sobieski sağ kanadı yönetirken, Stanislaw Jabłonowski ise süvarileriyle beraber sol hattın en ucuna komuta ediyordu. Defterdar Sarı Mehmed Paşa ve Râşid Efendi, müttefik ordusunun sayısının abartılı bir şekilde yaklaşık 50.000 kadar olduğunu belirtmektedirler. Öte yandan Osmanlı kuvvetleri, Sobieski'nin bulunduğu hattın karşısına düşen palankanın önünde mevzilenmişti. Ciğerdelen'in eteklerinde toplanan 1.200 yeniçeri piyadesi dışında ordunun geri kalanı süvarilerden oluşuyordu. Dalairac, Sadrazam'ın yolladığı takviye birliğinin 12.000 ila 15.000 arasında değiştiğini yazmaktadır. Ordunun arkasında Hron Nehri ve bataklığı ile Estergon'a geçiş yolu olan zayıf köprü yer almaktaydı. Bu köprü, olası bir çekilme durumunda nehri aşmak ve karşıya geçmek için mevcut tek yoldu. Muharebe esnasına dönülürse, Osmanlıların görünenden daha kalabalık olduğunu düşünen Jan Sobieski, Tatarların hatta Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın da orduya katıldığına dair bir söylenti üzerine tereddüt etmişse de Lorraine Dükü Karl, savaşacakları arazinin elverişli olduğunu söylemişti. Bunun üzerine kendine gelen Kral, "*Haydi Tanrı adına gidelim!*" diye bağırarak ordusunun hazır olduğunu gösterdi. Rivayete göre, her iki komutan da Osmanlıları bozguna uğratacaklarına dair iddiaya girmişlerdi. Görünüşe göre, Kara Mehmed Paşa idaresindeki Osmanlı ordusunun hedefi ilk muharebede olduğu gibi ani bir baskınla düşmanı bir anda bertaraf etmek ve yenilgiye uğratmaktı. Buna yönelik ilk girişim merkeze ve Jabłonowski'nin bulunduğu sol kanada doğru yürümek oldu. Kara Mehmed Paşa, ilk başta Starhemberg'in olduğu merkeze ilerleyen bir görüntü sergilerken, birdenbire 2.000 kişilik bir kuvvet iki gün önce hırpalanmış Jabłonowski'nin kanadına doğru saldırıya geçti. İlk hücumu hafif süvarileriyle geçiştirmeye çalışan Leh komutan, geriden gelenlerden de destek istedi. Hemen yardıma giden Karl, Leh askerlerinin isteksizliğini görünce kendi askerlerini harekete geçirdi. Sayı üstünlüğünün de karşı tarafta olması sonucu, savaşın ilk safhasında saldırıya geçen Osmanlı birliği büyük bir düzensizlik ve ağır kayıplarla geri çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine ikinci hamle yine aynı bölgeye kaydırıldı. Jabłonowski tarafına yönelen Kara Mehmed Paşa, ordusuyla birlikte sol taraftaki Dünwald'ın süvarilerinden dikkatli bir şekilde kaçınarak hızlı bir manevrayla sağ tarafa döndü. Ancak bu hamlesi kendi ordusunu soldan

gelebilecek saldırıya maruz bıraktı. Sol hattın en ucuna gerçekleştirilen yeni saldırıda istenen netice elde edilemediği gibi, etrafı sarılan ve sendelemeye başlayan Osmanlılar panik hâlinde ricate başladılar.

Teşrifatçıbaşı'ya göre, her iki yandan saldırıya maruz kalan ve bozguna uğrayan Kara Mehmed Paşa bir miktar askeri yanına alarak herkesten önce karşı yakaya geçmişti. Köprü başına geldiğinde, yanındakilerin desteğiyle birkaç tombazı yerleştirip nehri aşmış, ardından köprüyü geri bozarak Estergon Kalesi'ne yerleşmişti. Her ne kadar Osmanlı kaynaklarından doğrulamak mümkün olmasa da Dalairac'ın ifadesine göre, Kara Mehmed Paşa savaşın bu ikinci aşamasından yaralı bir şekilde ayrılmıştı. Geri çekilen Osmanlı kuvvetleri arasında dehşetli bir panik yaşandı. Hasımlarının isabetli top ve tüfek atışları arasında bir kısım Osmanlı askeri güçlükle köprüye yönelirken, bir kısmı da Hron Nehri tarafından Novigrad'a doğru kaçmaya başlamışlardı. Dönem kaynakları, müttefik ordusunun yaklaşık bir buçuk saat süren korkunç baskısı altında çekilen askerlerin oldukça kötü bir sonla karşılaştıklarını yazmaktadırlar. Topçu ve tüfek saldırısı yoğunlaştıkça, kaçan piyade ve süvariler köprünün ağırlığa dayanamayıp yıkılmasından dolayı kendilerini Tuna Nehri'nin sularına bırakmışlardı. Teşrifatçıbaşı, Tuna Nehri'nin akıntıları arasına karışan Osmanlı askerlerinden ancak binde birinin canını kurtarabildiğini ifade etmektedir. Yine ona göre, Tuna Nehri deyim yerindeyse kan gölüne dönmüştü. Novigrad tarafına yönelenler de bataklığa sürüklenip şiddetli bir şekilde can vermişlerdi. Palankayı teslim etmek isteyen kasabadakiler, esir alınmak yerine, yurttaşlarının intikamını almak isteyen Lehliler tarafından kılıçtan geçirilerek kanlı bir şekilde öldürülmüşlerdi. Ciğerdelen, müttefik ordusu tarafından ateşe verilmiş ve yerle bir edilmişti. Ne var ki Osmanlı ordusu, Ciğerdelen Muharebesi'nin ikinci safhasında hezimete uğrayarak yaklaşık 9.000 asker kaybetti. Kara Mehmed Paşa'yla birlikte Estergon tarafına geçenlerin sayısının 700 ila 2.000 arasında değiştiği söylenmektedir. Şehit olanların yanı sıra yaklaşık 1.200 asker de esir düşmüştü. Bunlar arasında Silistre Beylerbeyi Midillili Mustafa Paşa ve Sivas Beylerbeyi Bî-namaz Halil Paşa gibi dikkat çeken önemli isimler de mevcuttu. Diğer yandan Tuna Nehri'ne atlayan Bosna Beylerbeyi Hızır Paşa hayatını kurtaramazken, nehrin kenarında atından düşen Karaman Beylerbeyi Şişman Mehmed Paşa ise esaret hayatı yaşamaktansa vurularak şehit olmuştu. Niğbolu Paşası Arslan Paşa'nın akıbeti meçhuldü. Canını zor kurtaran ve Kara Mehmed Paşa'yı ardında

bırakan Rumeli Beylerbeyi Arnavud Hasan Paşa ise Teşrifatçıbaşı'nın ifadesiyle, hünerler etmiş gibi öğle vakti Budin'e gelmiş ve Sadrazam'la buluşmuştu. Silahdar'ın ifadesine bakılırsa, Sadrazam'la konuşan Hasan Paşa savaşta herhangi bir ihmalin bulunmadığını söylemiş ve yenilginin daha çok müttefik ordusunun kalabalık oluşundan kaynaklandığını bildirmişti. Ondan başka Tuna Nehri'ni takip ederek ordugâhın yolunu tutan ve birçoğu yaralı olan asker de ancak geceleyin Budin'e gelebilmişti. Sonuç olarak ilk aşamada umut veren muharebe, iki gün sonra Osmanlı ordusu için tam bir felaketle sonuçlanmıştı. Teşrifatçıbaşı, hezimetin sebebini Kara Mehmed Paşa'nın akıllıca hareket edememesine bağlarken, bu hususta daha da ileri giden Silahdar, Kara Mehmed Paşa'yı oldukça ağır sözlerle itham edip tüm suçun ondan kaynaklandığını yazmaktadır. Hadiselerin meçhul görgü tanığı da bütün suçu Kara Mehmed Paşa'ya yüklemektedir. Büyük olasılıkla, Paşa'nın harp meclisindeki tavsiyeleri dinlememesi, Sadrazam'ın emrinin farklı yönde olduğu konusunda direktmesi ve başarılı olamaması günah keçisi ilan edilmesine yol açmıştır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, savaş menziline dışında kalan Kırım Hanı Hacı Giray Sultan'ın destek veremeyişi ile birlikleriyle savaşa katılmayan İmre Tököli'nin gönülsüz davranması yenilginin önemli sebeplerinden olmuştur. Kont Forval'den duyduklarını da aktaran Dalairac, Tököli'nin ilk muharebede yenilgiye uğratılan Lehliler adına içten içe üzüldüğünü, sözde Osmanlıların küstahlığına karşı onları önemli bir denge unsuru olarak gördüğünü ve böyle düşünmesinin arka planında kendi şahsî çıkarlarının etkili olduğunu kaydetmektedir. Buna ek olarak, Tököli'nin Ciğerdelen'de çarpışan Osmanlı ordusuna yardım etmesi hâlinde savaşın gidişatını doğrudan etkileyebilecek olduğunu itiraf etmektedir¹³⁵⁶.

Sadrazam Kara Mustafa Paşa, Ciğerdelen'deki beklenmedik mağlubiyeti öğrenince önceden Budin'e yayılmış olan neşeli ortam yerini üzüntülü bir havaya bıraktı. Yakın zamanda önemli sayıda üst düzey komutanını kaybeden Sadrazam, bu boşlukları doldurmak için yeni atamalar yapmak mecburiyetinde kaldı. Ayrıca Ciğerdelen gibi stratejik bir yerin kaybedilmesinden sonra Estergon'u koruma telaşı ortaya çıktı. Dolayısıyla hiç vakit kaybetmeden Halep Beylerbeyi Deli Bekir Paşa'yı 11

¹³⁵⁶ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 99b-100a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 102-104; Dalairac, François Paulin, *a.g.e.*, s. 148-157; *Vekâyi-i Viyana*, s. 117; *Zübde-i Vekayîât*, s. 161-162; *Târîh-i Râşid I*, s. 249-250; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 181; Thomas M. Barker, *a.g.e.*, s. 353-356; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 482-491; Andrew Wheatcroft, *a.g.e.*, s. 220; John Stoye, *a.g.e.*, s. 309; İsabella Ackerl, *a.g.e.*, s. 161. Osmanlılar açısından stratejik bir öneme sahip Ciğerdelen, Cumhuriyet devri yazarlarından Safiye Erol'un (öl. 1964) 1946'da yayımladığı "Ciğerdelen" başlıklı romana da konu olmuştur. Ciğerdelen'deki muharebe ve söz konusu romana dair bir değerlendirme için bk. Vojtech Kopčan, "Ciğerdelen", *TDVİA*, C. 7, TDV Yayınları, Ankara 1993, s. 527.

Ekim’de bir miktar askerle Estergon’a sevk etti. Ayrıca Kara Mehmed Paşa’nın Budin’e gelmesini haber vermesi için bir ulak gönderdi. Ertesi gün Sadrazam, huzuruna gelen Budin Beylerbeyi’yle bir süre görüşti. Muhtemelen yaşananları bir de ondan dinledi. Silahdar, her şeye rağmen Merzifonlu’nun sadık komutanına “*Güzel hizmetde bulundun, yüzün ak olsun.*” diyerek samurdan bir kürk giydirdiğinden söz etmektedir. Aynı gün kayıtlara yansıyan bir diğer önemli gelişme de Estergon şeyhinin Sadrazam’ın huzuruna çıkarak müttefik ordusundan haberler getirmesi, yeni hedefin Estergon olduğunu söylemesi ve yerli halkın çekincelerini dile getirmesidir. İmre Tököli tarafından yollanan bir Leh esir de şeyhin söylediklerini teyit etmişti. Bunun üzerine harekete geçen Sadrazam, Anadolu Beylerbeyi Hazinedar Hasan Paşa, Yanova Beylerbeyi Defterdar Hasan Paşa, Cebecibaşı Abaza Siyavuş Ağa, Topçular Kethudası Kırkbir Mustafa Ağa, Zağarcıbaşı Arnavud Mehmed Ağa, Saksoncubaşı Gürcü Süleyman Ağa ve Zenberekibaşı Pabucubüyük Arnavud Mehmed Ağa’yı asker ve cephaneye birlikte Estergon’a yolladı. Verilen emre bakılırsa, Cebecibaşı ve Topçular Kethudası cephane ve 18 topçu askerini teslim ettikten sonra geri döneceklerdi. Bu arada, evvelce kuşatma sırasındaki kusurlarından ötürü hapsedilen sipah ve silahdar ağalarının serbest bırakılması zikretmeye değerdir¹³⁵⁷.

Takviye kuvvetlerle Estergon’u tahkim etmeye çalışan Sadrazam, 12 Ekim’de Budin Beylerbeyi Kara Mehmed Paşa, Rumeli Beylerbeyi Arnavud Hasan Paşa, Bosna Beylerbeyi Osman Paşazâde Ahmed Paşa ile ocak halkının katılım sağladığı bir toplantı yaptı. Sadrazam otağında düzenlenen meşveretten Kul Kethudası Çelebi İsmail Ağa’nın 40 oda yeniçeriyle birlikte Budin’de kışlayıp burayı koruması kararı alındı. Silahdar, ayrıca Şam Beylerbeyi Sarı Hüseyin Paşa’nın da Budin’de bırakılması kararından bahsetmektedir. Günün önemli gelişmelerinden bir diğeri de Erdel Kralı Apafi Mihal’in Sadrazam’la bir araya gelmesidir. Yaklaşık 50 kadar adamıyla gelen Erdel Kralı, oldukça sıcak bir şekilde karşılandı. Sadrazam’ın eteğini öpüp saygılarını sunduktan sonra, baştercüman Mavrokordato aracılığıyla iltifat dolu sözler beyan etti. Teşrifatçıbaşı, kahve, şerbet ve buhur eşliğinde geçen görüşmede, Erdel Kralı’nın din ve devlete olan hizmetlerinden dolayı Sadrazam tarafından takdir edildiğini ve buradan memnuniyetle ayrıldığını ifade etmektedir. Ayrıca Erdel Kralı’nın ziyaretiyle ilgili olarak üzerinde durulan noktalardan birisi de görüşmeye gelmeden önce gelişini

¹³⁵⁷ *Vekâyi ‘-i Beç*, vr. 100b; *Silâhdâr Târîhi II*, s. 104-105; *Zübde-i Vekayîât*, s. 162; *Târîh-i Râşid I*, s. 252.

bildiren trampet, zurna ve davul gibi çalgı aletlerini çaldırmamasıdır. Ciğerdelen'deki bozgundan dolayı böyle davrandığı düşünülen Erdel Kralı, çalgıları ancak ordugâhtan ayrıldıktan sonra çaldırması ve Peşte tarafına yönelmişti¹³⁵⁸.

Erdel Kralı Apafi Mihal'in ordugâhtan ayrılmasından hemen sonraki gün Sadrazam'ın yeni konuğu Darüssaade Ağası Yusuf Ağa'dan gelen bir görevliydi. Teşrifatçıbaşı, bu ziyareti Sadrazam'a getirilen hediye bohçaların teslimi olarak geçiştirirken; Silahdar, Darüssaade Ağası'nın bu hediyeleri göndermesinde “*münâfıkâne*” bir tavır sezdiğine gönderme yapmaktadır. Kuşku yok ki aynı hadiseyi farklı aktarmasında yıllar sonra bitirdiği eserinde geriye dönük bir tarih metni inşa etmesinin ciddi payı vardır. Nitekim, ileride de görüleceği üzere, Sadrazam'ın arkasından entrikalar çeviren isimler arasında doğrudan Yusuf Ağa'nın da rolüne odaklanmaktadır. Yine Budin'deki gelişmelere dönülürse, Delvine sancağı zaimlerinden birisi Estergon'a gitmekle görevlendirilmiş iken bir süre sonra geri dönüp, alay beyinin firar ettiğini Rumeli Beylerbeyi Arnavud Hasan Paşa'ya bildirmiştir. Fakat Rumeli Beylerbeyi, ona “*Sen firar eyledin.*” diyerek durumu Sadrazam'a arz etmiş ve zaimin boynu otak önünde vurulmuştur. Diğer yandan, kendilerine emredildiği üzere cephaneye ve topçu askerlerini Estergon'a götüren Abaza Siyavuş Ağa ile Kırkbir Mustafa Ağa Budin'e geri dönmüşlerdi. Sadrazam'a anlattıklarına göre, Niğbolu Beylerbeyi Arslan Mehmed Paşa birkaç askeriyle Estergon Kalesi'ne girmesine rağmen, Halep Beylerbeyi Deli Bekir Paşa ve Anadolu Beylerbeyi Hazinedar Hasan Paşa çadırlarını dışarıda kurarak burada beklemişler ve kaleye girmemişlerdi. Bunun üzerine Sadrazam, kaleye girmeleri için daha sert bir ferman göndermişti. Bu arada müttefik ordusunun Estergon tarafına geçmek amacıyla Tuna üzerindeki köprü kurma girişimlerini de haber almıştı. Estergon'dan gelen haberciler hasımların harekât planı ve durumu hakkında istihbarat sağlıyordu. Hazinedar Hasan Paşa, gönderdiği haberde düşmanın 3.000 kadar askeri karşı yakaya asker geçirdiğini bildirmişti. Aynı şekilde, ele geçirilen esirler de bu hususta önemli bilgiler vermekteydi. Örneğin Novigrad Sancağı Beyi tarafından gönderilen Avusturyalı iki esir aracılığıyla müttefik ordusunda başta ekmek olmak üzere ciddi bir erzak sıkıntısının yaşandığı öğrenilmişti. 14 Ekim'de konuşturulan bu esirlerden ayrıca Dibavar isminde bir komutanın 7.000-8000 askeriyle ordudan ayrıldığı, fakat ne tarafa gittiklerinin bilinmediği bilgisi alınmıştı. Diğer kaynaklara

¹³⁵⁸ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 101a-101b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 105-106; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 492.

bakılırsa, müttefik ordusuna farklı tarihlerde takviye kuvvetlerin katıldığı görülmektedir. Buna karşılık Sadrazam da Estergon'u tahkim etmek üzere peyderpey asker yollamaya devam etti. 15 Ekim'de yeni tımar verilen askerler de oraya sevk edildi. Ayrıca 8 Ekim'de Sultan IV. Mehmed'in Hacı Giray Sultan'a verilmek üzere yolladığı hediyeler aynı gün içinde Sadrazam'a teslim edildi. 8 Ekim'de yola çıkan Kapıcılar Kethüdası Gazzazoğlu Ahmed Ağa, 15 Ekim'de önce Hamzabey köyüne ulaşmış, ardından Budin'e gelerek Sadrazam'ın huzuruna çıkmış ve Padişah'ın hanlık değişimini belirten bir hatt-ı hümayûnla birlikte yeni Kırım Hanı'na verilecek hediyeleri sunmuştu. Bundan bir gün sonra orduya katılan Eğri Beylerbeyi Sarhoş Ahmed Paşa da bir miktar askerle beraber Estergon'a gönderildi. Buraya önceden gönderilen Anadolu Beylerbeyi Hazinesdar Hasan Paşa ile Yanova Beylerbeyi Defterdar Hasan Paşa'nın dönüp orduya katılması istendi. Aynı gün İmre Tököli'ye de kendi memleketine gitmesine izin verildi. Estergon'a asker desteği ertesi gün de sürdü. Estergon'dan gelen bir ulaktan söz eden Teşrifatçıbaşı, düşmanın kale karşısındaki köprünün onarımında epey zahmet çektiğine değindikten sonra önce Topçular Kethudası Kırkbir Mustafa Ağa'nın ve ardından beş oda yeniçerinin daha Estergon'a yollandığını kaydetmektedir¹³⁵⁹.

Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın Budin'deki ikameti 22 gün sürdü. Çağdaş Osmanlı tarihçileri, Sadrazam'ın sınır boylarında gerekli önlemleri aldıktan sonra orduyla birlikte kışlamak üzere Belgrad'a hareket ettiğini kaydetmektedirler¹³⁶⁰. Belirtmek gerekir ki, nihai hedef her ne kadar Belgrad olsa da ağır yürüyüş ve farklı mevkilerde konaklamalar sebebiyle ordu ancak Kasım ayı ortalarında Belgrad'a varabilmiştir. Sadrazam'ın Budin'den kalktıktan sonra sıradaki esas durağın Ösek olduğu bilgisini çağdaş tarihçiler arasında sadece müellifi bilinmeyen kronik yazarı kaydetmektedir. Yine bu tarihçinin dediklerine bakılırsa, Sadrazam'ın Budin'den ayrılarak Ösek'e geçmesindeki sebep, müttefiklerin Estergon tarafına geçmek için köprüyü onarmaya çalışmalarıydı¹³⁶¹. Şayet bu tarihçinin söyledikleri doğruysa, daha önce Estergon'a gitmeye niyetli olan Sadrazam'ın bizzat sıcak bir çatışmaya dâhil olmamak için yönünü Ösek'e çevirdiği ileri sürülebilir.

¹³⁵⁹ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 101b-103a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 106-108, 117; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 494-496.

¹³⁶⁰ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 102b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 107. Bazı Osmanlı tarihçileri, Sadrazam'ın Budin'den ayrılış tarihini hatalı bir şekilde 18 Şevval 1094 (10 Ekim 1683) olarak belirtmektedirler. *Zübde-i Vekayîât*, s. 163; *Târîh-i Râşid I*, s. 252.

¹³⁶¹ *Vekâyi'-i Viyana*, s. 117.

Budin'den yola çıkan Sadrazam Kara Mustafa Paşa, iki haftalık bir yürüyüş ve konaklamadan sonra 30 Ekim'de Ösek'e geldi. Bu aralıkta, orduda yaşanan gelişmeler hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. 18 Ekim'de Novigrad'dan gelen biri Avusturyalı diğeri Leh iki esir bundan dört gün önce konuşturulan esirlerin söylediklerini doğrulamıştı. Müttefik ordusunda baş gösteren erzak sıkıntısı ve hastalıklardan söz etmişlerdi. Ayrıca köprünün onarımından ve Estergon'un kuşatılması fikrinden vazgeçildiğini belirtmişlerdi. Esirlerin ifadesine göre, Jan Sobieski "*Budin'e gidelim, gelmişken bari seyredelim.*" demişse de kendi komutanlarını ikna edememişti. Nitekim muhalefet edenler o taraflarda otlak yer kalmadığını, hayvanlarının güçsüz düştüğünü, kendi topraklarında kışlamak isteyen Avusturyalı askerleri ima etmek suretiyle kendi vilayetlerine ne zaman çekileceklerini sorarak Kral'ın bu isteğine onay vermemişlerdi. Söylentiye göre müttefik ordusunun her iki tarafında da geri dönüş isteği mevcuttu¹³⁶².

Sadrazam, 19 Ekim'de Budin ve İstolni-Belgrad'a yeni birlikler göndererek takviyede bulundu. Ayrıca ordunun Belgrad'da kışlayacağı kesinleşince, konaklanacak yerlerin bir listesi hazırlanıp Belgrad'da bulunan Konakçı Zülfikâr Ağa'ya gönderildi. İki gün sonra Sadrazam'la buluşan Baygeldi Ağa isimdeki bir Tatar 25.000 Büyük Nogaylı ve 15.000 Yaman Sadak kabilesinden Tatarın Peşte tarafına geldiğini bildirmişti. Tatarın belirtmiş olduğu rakamların abartılı olduğunu ifade etmek gerekir. Estergon'un yanı sıra Budin'i de takviye etmek isteyen Sadrazam, Yanova Beylerbeyi Defterdar Hasan Paşa'yı eyalet askeriyle birlikte Peşte tarafına yolladı. 22 Ekim'de sabah namazını kıldıktan sonra önce Yanbolu palankasına oradan da Födvar'a geçti¹³⁶³. Bu arada köprüyü onarmayı başaran müttefikler nihayet askerlerini 20-21 Ekim'de Estergon tarafına nakledip ordugâhını kurmayı başarmışlardı. Avusturyalı ve Bavyalı birlikler karşıya geçerken, Leh birliklerinin ülkesine dönmesini istemeyen ve bu konuda Jan Sobieski'yi ikna etmeyi başaran Dük Karl geriden top ateşi yardımıyla bulunması için onları oldukları yerde bıraktı. Müttefiklerin kuşatma hazırlıklarını tamamlamasıyla birlikte Estergon 22 Ekim'de muhasara edildi¹³⁶⁴.

Sadrazam'ın 23 Ekim'de Pakşe palankası yakınlarına geldiğini kaydeden Teşrifatçıbaşı, yağın yağmurun şiddetinden dolayı ordunun bu yürüyüş esnasında epey

¹³⁶² *Vekâyi'-i Beç*, vr. 103a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 108; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 495.

¹³⁶³ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 103a-104a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 108-109.

¹³⁶⁴ Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 498.

zahmet çektiğini belirtmektedir. Yürüyüş sürerken ulaşan yeni haberler Sadrazam'ın dikkatini Sigetvar tarafına çevirmesine sebep oldu. Sigetvar'dan gelen feryatçı Kanije yakınlarındaki Brezence ve Babofça palankalarına saldırı düzenlendiğini bildirmişti. Bunun üzerine bir gün daha Mihaç'ta konaklayan Sadrazam, Sigetvar ve etrafını koruması için Bosna Beylerbeyi Osman Paşazâde Ahmed Paşa'yı muhafız tayin etti. Sık sık kötü hava koşulları ve olumsuz etkilerinden söz eden Teşrifatçıbaşı'nın maruz kaldıkları zahire sıkıntısından önemle bahsetmesi kayda değerdir. 25 Ekim'de Peçuy (Peçs) şehrinin doğusundaki Batasek palankasına uğradıklarında, askerin eziyet etmesinden korkan ve ellerindeki arpanın kendilerine yettiğini düşünen kasaba halkının arpa satmaya yanaşmadığını yazmaktadır. Ona göre, ordunun bu hâle düşmesindeki temel sebep, dönüş yolunun önceden bildirilmesine rağmen gerekli tedbirlerin uygulanmamasıydı. Yaşanan sıkıntıları açık bir şekilde eleştiren Teşrifatçıbaşı, bu türden sıkıntıları çözenin ordunun başı olan serdarın yetkisinde olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Sadrazam, canını ve malını ortaya koyarak bu seferde var gücüyle din ve devlet için gayret göstermişti. 27 Ekim'de Sigetvar'a gitmekle görevlendirilen Ahmed Paşa'ya destek için yeni birlikler de yollamıştı. Ne var ki bu takviye birlikleri bundan önce iki kez hezimete uğramışlardı. Teşrifatçıbaşı, bu başarısızlıklardan dolayı hem askerlerin hem hizmetkârların hem de hayvanların güçten düştüğünü ifade etmektedir. Ösek'e doğru yürüyüş Pernevar ve Darda üzerinden devam etti. 29 Ekim'de Sigetvar'dan gelen bir haberci, Macar ve Hırvatlardan oluşan birliğin az önce zikredilen iki palankayı vireyle teslim alıp yaktığını, içindeki Müslüman ahalinin bir kısmını da salıverdiğini bildirmişti. Anlattığına göre, palankaya saldıranlar Sadrazam'ın Födvar tarafına geldiğini işittikleri gibi nehrin karşı yakasına firar edip, ardından köprüyü yıkmışlardı. Oysa Sadrazam'ın Födvar'a 22 Ekim'de uğradığını dikkate almak gerekir. Sadrazam, Budin'de başlayan iki haftalık yürüyüşüne nihayet 30 Ekim'de Ösek'e gelmesiyle bir süre ara verdi¹³⁶⁵.

Teşrifatçıbaşı, bundan önce Viyana'ya gidilirken onarımı geciken köprünün bu kez tamamlanmış bir vaziyette olmasından dolayı zahmetsiz bir geçişin olduğunu aktarmaktadır. Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın Ösek'e gelir gelmez ilk faaliyeti Kırım Hanı Hacı Giray Sultan'ı ağırlamak oldu. Görüşmenin sebebi, Padişah tarafından gönderilen hanlık hediyelerinin teslimiydi. Merasim eşliğinde otaktan içeri giren Kırım

¹³⁶⁵ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 104a-106b; *Silâhdâr Târîhi II*, s. 109; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 496-497.

Hanı, kendisini karşılamaya gelen Sadrazam'ı görünce saygısını göstermek için atından erken inip yürümek istemişti. Bunun üzerine Sadrazam, “*A birader, niçün ilerüde inmedin?*” deyip, Hacı Sultan Giray'ı muhabbetle karşılamış ve içten bir şekilde kucaklaşmıştı. Görünüşe bakılırsa Sadrazam, Murad Giray'la yaşadığı tatsızlıklardan sonra yeni Kırım Hanı'yla ilişkilerini sağlam bir zemine oturtmak niyetindeydi. Ösek'teki ilk gün Kırım Hanı'nın şerefine sadrazam otağında büyük bir ziyafet verildi. Onun yanı sıra önceden gelen Büyük Nogaylı ve Yaman Sadak Tatarlarının reisleri de bu ziyafete katılmışlardı. Sadrazam ve Kırım Hanı, hemen ertesi gün düzenlenen törende üç direkli çadırın önünde buluştular. Kırım Hanı, Kapıcılar Kethüdası Gazzazoğlu Ahmed Ağa'nın getirdiği hatt-ı hümayûn ve hediyeleri teslim alıp, saygılarını sundu. Ardından Sadrazam, kendisine veda eden Kırım Hanı'nı ve Tatar askerlerini daha önce Sigetvar'a gönderilen takviye kuvvetleriyle birlikte Budin'in muhafazasına tayin etti¹³⁶⁶.

Önce Viyana, ardından Ciğerdelen'de yaşanan başarısızlıklarından dolayı otoritesi iyice sarsılan Sadrazam Kara Mustafa Paşa, dizginleri yeniden ele geçirmek ve ordusunu çöküşten kurtarmak için toparlamaya çalışırken bir felaket haberi de 1 Kasım gecesi gelmişti. Silahdar'ın ifadesiyle, Budin Valisi Beylerbeyi Kara Mehmed Paşa'dan gelen “*kara haber*” Estergon'un kaybedildiğini, kalenin tüm cephaneyle birlikte müttefiklerin eline geçtiğini bildiriyordu. Sadrazam, Estergon'da yaşanan gelişmelerin detayını 3 Kasım'da Ösek'e gelen mektuplardan öğrendi. Ciğerdelen'in kaybindan sonra Estergon'un da müttefik ordusu tarafından işgal edilmesi, işleri Sadrazam açısından iyice çıkmaza sürüklemişti. Bilindiği gibi, Estergon'a karşı müttefik harekâtı 22 Ekim'de başlamıştı. Bir gün sonra müttefikler, topraklarını kaleye doğru üç farklı bölgede yerleştirmişlerdi. 24 Ekim'de toprakların ateşlenmesine karşılık Osmanlı garnizonu varoşları ateşe vererek iç kaleye kapanmıştı. Bu durum, lağım faaliyetlerine başlayacak olan Bavyerahıların işini kolaylaştırmıştı. Kale surlarında gedik açmayı başaran müttefikler, kalenin teslim edilmesi için önce teslim davette bulunmayı kararlaştırmış, ardından bu mektubu önceden Ciğerdelen'deki muharebede esir düşmüş olan Midillili Mustafa Paşa ve Bî-namaz Halil Paşa'nın yazmalarını istemişse de kendilerinin esir durumda olduklarını ve sözlerine kulak asılmayacağını ifade eden paşalar bu talebi karşılıksız bırakmışlardı. Bunun üzerine müttefikler, kaleyi teslim

¹³⁶⁶ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 106b-107b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 110-111; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 493-494.

etmeleri için mektubu kendileri yazıp iç kaleye gönderdiler. O sırada müttefiklerle boy ölçüşemeyeceğini düşünen garnizon askerleri, kaleyi teslim etmek istediklerini, aksi takdirde kendi askerlerinin savaşa girmeyeceklerini söylemişlerdi. Üstelik bu kararlarını kabul ettirmek adına Sadrazam'ın destek için yolladığı Halep Beylerbeyi Deli Bekir Paşa, Zağarcıbaşı Arnavud Mehmed Ağa ve Saksoncubaşı Gürcü Süleyman Ağa'nın üzerine yürümeye yeltenince onlar da birkaç gün düşünmek için süre talebinde bulunmayı teklif etmişler ve bu doğrultuda haber yollamışlardı. Ancak müttefikler, garnizonun bu isteğine karşılık sadece üç dört saat süre verebileceklerini, sonrasında gelecek cevaba göre hareket edeceklerini bildirmişlerdi. Garnizon, saldırıya uğramaları durumunda birbirlerine yardım etme konusunda hâlâ isteksiz davranmaktaydı. Varoş bölgelerin müttefiklerin eline geçmesi ve kalenin dik bir yamacın ucunda bulunması kaleyi uzun süre elde tutma olasılığını düşük kılmaktaydı. Kaldı ki, Ciğerdelen'deki yenilgiden sonra garnizonun burayı savunma isteği de oldukça düşüktü. Çağdaş kaynaklardan biri, Estergon ahalisinin Ciğerdelen'deki ikinci muharebeye tanık olduğunu ve korkuya kapıldıkları için kaleyi teslim etmek istediklerini açıkça beyan etmektedir. Deli Bekir Paşa, garnizondakilerin ısrarı üzerine 26 Ekim gecesi Lehistan Kralı Jan Sobieski'yle irtibata geçip teslim olma koşullarını ileterek kaleyi teslim edeceklerini bildirmişti. Buna göre, müttefikler kaledeki top ve savaş mühimmatı dışında kimsenin malını yağmalamayacak ve kale halkı emniyetli bir şekilde nakledilecekti. Ayrıca kaleyi savaştan teslim etmenin hayatına mâl olacağını düşünen Paşa ve diğerleri, bu konuda kararın kendilerinden çıkmadığına dair garnizon yetkililerinden hüccet istemiş; onlar da “*Kal'ayı biz virdik, Bekir Paşa ve Zağarcı ve Saksoncubaşının bunda medhali yokdur.*” yazısını içeren bir hüccet hazırlayıp vermişlerdi. Deli Bekir Paşa, garnizonun silah bırakmasının ardından kadınlar ve çocukları tahsis edilen gemilere taşıyıp Peşte'ye sevk etti. Kendisiyle birlikte ileri gelen komutanlar Budin'e dahil olurken, asker kısmı ise Peşte tarafına geçti. Böylece üç günlük bir kuşatmadan sonra yaklaşık bir buçuk asır Osmanlıların elinde kalan Estergon komutanların teslim etmesiyle müttefiklerin eline geçti. Osmanlılar için hezimet, müttefikler için ciddi bir zafer olan bu gelişme aynı zamanda hasımların sonbahardaki savaşını bitirmiş oldu¹³⁶⁷.

¹³⁶⁷ *Vekâyi-i Beç*, vr. 107b-108b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 111-112; *Vekâyi-i Viyana*, s. 118; Dalairac, François Paulin, *a.g.e.*, s. 166-167; Thomas M. Barker, *a.g.e.*, s. 360; John Stoye, *a.g.e.*, s. 310; İsabella Ackerl, *a.g.e.*, s. 162. Tuna Nehri üzerinde önemli bir liman kenti olan Estergon'un kaybı ve Kara

Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın Budin'den ayrılmadan önce hâlâ zorlu bir komutan olduğunu kanıtlama fırsatı vardı; fakat Estergon'a gitmek yerine yönünü Ösek'e çevirmişti. Her ne kadar Estergon'a takviye kuvvet yollamışsa da kale mücadele göstermeden birkaç gün içinde teslim olmuştu¹³⁶⁸. Olayın ayrıntılarını öğrendikten sonra sorumluların idam edilmesi için Budin Valisi Kara Mehmed Paşa'ya ferman göndermesinden ne derecede hiddetlendiğini görmek mümkündür¹³⁶⁹. Neticede bu nihai başarısızlık, kendisinin hem itibarını hem de iktidardaki konumunu sarsacak niteliğe sahipti. Viyana'daki hezimetin ardından istikrara ihtiyacı olduğunu biliyordu, fakat Ciğerdelen ve Estergon'un kaybı ordudaki iç çatlakları ve askeri kayıpları daha da belirgin kıldı. Önceden Kara Mustafa Paşa'yı alkışlayan ordu halkı, yaşanan son başarısızlıklardan ve savaşta ölenlerin sayısından hoşnutsuzdu. Hatırlanacağı üzere, Belgrad'a dönen Şahin Mustafa Ağa Sultan IV. Mehmed'e Sadrazam ile ordu arasında açık bir anlaşmazlığın olduğunu rapor etmişti.

3.5.4. Sadrazam'ın Belgrad'a Hareketi

Estergon'un da kaybedilmesiyle birlikte Sadrazam için işler artık yolunda değildi. Bundan sonra yapabileceği tek şey, iktidarını ve itibarını korumak için kendisini Padişah'a affettirmektir. Bu niyetle, 5 Kasım'da Ösek'ten ayrılarak Belgrad'ın yolunu tuttu. Vukovar'a geldiği gün, seferin başından beri yanında bulundurduğu Şeyh Vâni

Mustafa Paşa'nın bu süreçteki rolü hakkında bir değerlendirme için ayrıca bk. Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 498-502. Deli Bekir Paşa'nın sunduğu teslim olma şartlarının ayrıntıları için ayrıca bk. Sir Paul Rychart, *The history of the Turks: beginning with the year 1679*, s. 130-131.

¹³⁶⁸ Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 501.

¹³⁶⁹ Sadrazam, Estergon gibi müstahkem bir kalenin tüm top ve cephanesiyle birlikte teslim edilmesine fena hâlde kızmıştı. Bu yüzden başarısızlığın faturasını, ellerinde kendilerini savunacak hüccet olduğu hâlde Deli Bekir Paşa, Şatır Arslan Mehmed Paşa, Zağarcıbaşı Arnavud Mehmed Ağa, Saksoncubaşı Gürcü Süleyman Ağa ve Zenberekçibaşı Papucubüyük Arnavud Mehmed Ağa'ya kesti. Budin Beylerbeyi Kara Mehmed Paşa'ya gönderdiği fermanda sorumluların idamla cezalandırılmalarını emretti. Cezalandırılan sorumluların kimler olduğu konusunda kaynaklar arasında kısmen farklılıklar bulunmaktadır. Teşrifatçıbaşı, bu isimler arasında yalnızca Deli Bekir Paşa'nın katline ferman verildiğinden söz ederek Zağarcıbaşı ile Saksoncubaşı'nın görevlerinden azledildiğini ifade etmektedir. Bir diğer çağdaş tarihçi, Deli Bekir Paşa'nın yanı sıra Arslan Mehmed Paşa ile Zenberekçibaşı'nın katledildiğini belirtmekte, fakat Zağarcıbaşı ile Saksoncubaşı'nın akıbetinden söz etmemektedir. Silahdar'a kalırsa, yukarıda zikredilen beş ismin tamamı da katledilmiştir. Benzer şekilde, Râşid Efendi öldürülen bu isimleri teyit etmektedir. Öte yandan Defterdar Sarı Mehmed Paşa, günahsız olduğunu iddia ettiği bu beş kişinin yolda öldürüldüğünü zikretse de Silahdar, kalede boğdurulduktan sonra başlarının orduya gönderildiğini kaydetmektedir. İsâ-zâde'nin eserinde de öldürülen isimlerle ilgili farklılık söz konusudur. Şatır Arslan Mehmed Paşa'dan bahsetmeyen İsâ-zâde, Deli Bekir Paşa, Zağarcıbaşı, Saksoncubaşı ve Zenberekçibaşı'nın yanında katledilenler arasında kale naibi ve dizdarının da olduğunu eklemektedir. Neticede, Sadrazam'ın emriyle katline ferman verilen bu isimlerin Ösek'te bulunan tüm mal ve eşyaları da müsadere edilmişti. Bk. *Vekâyi-i Beç*, vr. 108a-108b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 112; *Vekâyi-i Viyana*, s. 118; *Zübde-i Vekayîât*, s. 163; *Târîh-i Râşid I*, s. 253; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 183.

Mehmed Efendi'yi önden Belgrad'a yolcu etti. 7 Kasım'da Kara Mehmed Paşa'dan gelen haber aracılığıyla, Estergon'u zapt eden müttefiklerin kalenin tahrip olan yerlerini onardıklarını ve içine asker yerleştirip kışlaklarına geri çekildiklerini öğrendi. Uyvar'dan gelen iki haberciden de kalenin iyi durumda olduğunu öğrenmesi bir nebze de olsa içini rahatlatmıştı. Uyvar'ı ayrıca tahkim etmesine gerek kalmadığı için İstolni-Belgrad'a bir miktar asker yollamakla yetindi¹³⁷⁰.

Sadrazam, 8 Kasım'da Tovarnik'e geldi. Avusturya Seferi'ne çıkmadan önce, kayınbiraderi Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa'yı devlet işlerini idare etmesi için Edirne'de bırakmıştı. Ancak bir süre önce, kendi isteği üzerine Fâzıl Mustafa Paşa'nın serasker unvanıyla Silistre eyaletine atandığını 9 Kasım'da İstanbul'dan gelen ulak sayesinde öğrendi¹³⁷¹. Yürüyüşü sürdüren Sadrazam, Tovarnik'e gelişinden bir hafta sonra ordusuyla birlikte Zemun'a geldi ve burada üç günlük bir konaklamadan sonra nihayet 18 Kasım'da Belgrad'a vardı. Jorga, hiçbir engelle karşılaşmadan Belgrad'a gelen Sadrazam'ın halktan gerçeği saklamak için büyük bir zafer merasimiyle şehre giriş yaptığını ileri sürmektedir. Ancak Belgrad'a geliş sürecinin Sadrazam açısından pek de kolay olmadığını ifade etmek gerekir. Nitekim Râşid Efendi, bozgun gününden beri Sultan'ın gazabından çekinen Sadrazam'ın bir türlü işleri yoluna koyamadığını ve kendi derdine düştüğünü belirtmektedir. Üstelik Sultan'la yüz yüze görüşerek kendisini affettirme şansına da sahip değildi. Çünkü Sultan, Silahdar'ın da belirttiği gibi, 163 gün süren konaklamanın ardından maiyetiyle birlikte 12 Ekim'de Belgrad'dan ayrılarak Filibe'ye hareket etmişti. Hemen ertesi gün Sadrazam tarafından gelen haberciden Cigerdelen'in elden çıktığı öğrenilmişti. Silahdar, aynı haberde Estergon'nun da kaybedildiğinden söz etse de bu kalenin kuşatılmasına 22 Ekim'de başladığını hatırlatmakta fayda vardır. Ne var ki Silahdar, iki hafta sonra gerçekleşen hadiseyi aynı haberde kaydetmiştir. Benzer şekilde, Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın verdiği çelişkili bir bilgi de okuyucuları yanılgıya düşürmektedir. Ona göre, Sultan Estergon'un kaybedildiğini daha Belgrad'da iken öğrenmiş, bu üzücü habere sinirlendiği için Kara

¹³⁷⁰ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 109a-109b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 112-113; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 503. Viyana Kuşatması'nın bozgunla sonuçlanması üzerine Sultan IV. Mehmed, kamuoyunda ortaya çıkan kargaşa hâlini sakinleştirebilmek için çok değer verdiği hocasını Bursa'nın Kestel ilçesine sürgüne göndermişti. Vâni Mehmed Efendi'nin hayatını ele alan biyografisi için bk. Erdoğan Pazarbaşı, "Mehmed Efendi, Vâni", *TDVİA*, C. 28, TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 458-459.

¹³⁷¹ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 109b-110a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 113; *Zübde-i Vekayîât*, s. 164; *Târîh-i Râşid I*, s. 253. Behçetî Seyyid İbrahim Efendi'nin Fâzıl Mustafa Paşa hakkında hazırladığı biyografi için ayrıca bk. *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, s. 164a-178b.

Mustafa Paşa'yı sadarettten uzaklaştırmak istemiş, fakat bu düşüncesini erteleyerek ona değerli bir kılıç göndermekle yetinmişti. Fakat ifade etmek gerekir ki, Şakul'un da belirttiği gibi, Estergon'un elden çıkması Sultan'ın Belgrad'ı terk etmesinden iki hafta sonra gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, Sultan'ın Estergon'un kaybedildiği haberini daha Belgrad'da iken alması mümkün değildir. Bununla birlikte, Sultan'ın Sadrazam'a kızgınlığından dolayı Belgrad'dan ayrıldığı yönündeki anlatımlar da gerçeği yansıtmamaktadır. Gerek Sadrazam'ın Belgrad'a gelişi gerekse Sultan'ın Filibe'de kışlaması önceden tasarlanmış bir plandı. Öte yandan Belgrad'a gelen Sadrazam, Sultan'a söz verdiği üzere, yenilginin acısını çıkarmak için buraya gelir gelmez yeni sefer hazırlıklarını başlatmıştı¹³⁷².

Ordunun Belgrad'a gelmesinden iki gün sonra Uyvar'dan gelen haber Sadrazam Kara Mustafa Paşa'yı nispeten memnun etti. Müttefiklerin Estergon'dan aldığı topları gemilerle Komaran'a götürmeye çalıştıkları haber alınmış, bunun üzerine Uyvar Beylerbeyi Şeyhoğlu Ali Paşa ve Hersek Sancakbeyi Mustafa Paşa, bunlar üzerine saldırıya geçerek 80 kadar esir ve 300-400 kadar kelle ele geçirmişlerdi. Teşrifatçıbaşı'nın anlattığına göre, topları zapt etmek mümkün olmadığından gemilerde açtıkları deliklerle topları da onlarla birlikte suya batırmışlardı¹³⁷³.

Son dönemde yaşadığı bir dizi askerî yenilgi Sadrazam Kara Mustafa Paşa'yı sadarettteki gücünün aşınmasıyla karşı karşıya bırakmıştı. Buna rağmen hâlâ Osmanlı Devleti'nin muktedir sadrazamı olarak siyasî ve askerî desteğini yeniden inşa etmeye çalıştı. Bir daha Edirne'ye ayak basıp basamayacağını bilmeden ve henüz görevden alınmadan önce son faaliyetlerini Belgrad'da uygulamaya koydu. Son günlerine bakılacak olunursa, divan toplantıları, yeni atamalar, asker maaşlarının ödenmesi meşgul olduğu işlerin başında gelmekteydi.

Sadrazam, 23 Kasım günü İstanbul Kaymakamı Mahmud Paşa'dan kendisine hediye gönderilen altı adet atı kabul etti. Hemen ertesi gün geniş çaplı bir atama yaptı. Teşrifatçıbaşı, Belgrad'a dönen hastaların çok az kısmının iyileştiğini ve tarihte misli görülmemiş kadar çok esirin hayatlarını kaybettiklerini aktarmaktadır. 26 Kasım Cuma günü divanı toplayan Sadrazam, ardından Cuma namazını kılmak için civardaki camiye ziyaret etti. Ertesi gün kendisini ziyaret eden sınırlı sayıda rütbeli askerle bir araya geldi

¹³⁷² *Vekâyi'-i Beç*, vr. 110b-111a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 113, 118; *Zübde-i Vekayiât*, s. 163-164; *Târîh-i Râşid I*, s. 253; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 508-509; Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 175.

¹³⁷³ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 111a-111b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 113-114.

ve üç gün öncesinden Kurban Bayramı için gelen tebrikleri kabul etti. 28 Kasım'da başlayan ulufe dağıtımına o gün bitene dek bizzat nezaret etti. Ertesi gün huzuruna çıkan Eflak Voyvodası'na topraklarına dönmesi için izin verdi. Silahdar, Eflak Voyvodası'nın 50 kese akçe borcu bulunduğunu ve bunu ödemeye yanaşmadığını ifade etmektedir. Öyle ki Sadrazam kethüdasının evine hapsedildikten sonra bu borcu ödemek mecburiyetinde bırakılmış, ardından serbest bırakılarak 5 Aralık'ta Tuna Nehri üzerinden gemilerle ülkesine dönebilmişti¹³⁷⁴.

30 Kasım günü Kurban Bayramı'nın ilk günüydü. Bayram sabahı hazır bekleyen Yeniçeri Ağası Bekrî Mustafa Paşa ve yeniçeriler Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın konakladığı saraydan çıkmasını bekliyorlardı. Sabah namazını sarayında kılan Sadrazam, selimî kürkünü giyerek bayram namazını kılmak için karşıdaki camiye teşrif etti. Hemen kapı ağzında bekleyen Yeniçeri Ağası, Sadrazam'ın koltuğuna girerek camiye birlikte dâhil oldular. Bayram namazını bizzat Sadrazam'ın kendi imamı kıldırmıştı. Yeniçeri Ağası, namaz bitiminden hemen sonra yine eşlik ederek Sadrazam'ı sarayına uğurladı. İleri gelen devlet erkânının yanı sıra, yeniçerilerin de geniş katılımı bayram törenine dâhil olması Sadrazam ile ordu halkı arasındaki buzların eridiğine bir işarettir. Şüphesiz bunda son dönemde alamadıkları maaşlarını yakın zamanda almalarının önemli payı vardı. Sadrazam, bu grupla bayramlaştıktan sonra kapı halkı ve ağalarının tebriklerini aldı. Teşrifatçıbaşı, bayramlaşma töreninin sona erdiğini ve herkesin dağıldığını belirttikten sonra güzel bir havanın oluştuğunu ifade etmektedir¹³⁷⁵. Oysa bu, devlet erkânı ve kapı halkının Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın bayramını tebrik ettikleri son törendi. Aynı şekilde Sadrazam da akıbetinden habersiz bir şekilde son kez bu merasime katılmış oluyordu.

Sadrazam'ın merhametine vurgu yapan Teşrifatçıbaşı, bayramın ikinci günü olmasına rağmen sipahilere ulufe dağıtımına ara vermediğini kaydetmektedir. Ulufeleri dağıtmaya devam eden ve yeniden asker toplamaya girişen Sadrazam, Filibe'de 18 gün kalan Sultan'ın Edirne'ye geçmek için hazırlıklara başladığını 1 Aralık günü öğrenmişti. O da 3 Aralık'ta divanı toplamış, muhtemelen gelecek bahardaki sefer işlerini görüşmüş ve ardından Cuma namazını kaldığı sarayın karşısındaki camide kılmıştı. Teşrifatçıbaşı, 5 Aralık'ta Dobrucalı sipahilere ulufelerini vermeyen Sadrazam'ın bununla neyi amaçladığını kimsenin bilmediğini kaydetmektedir. Bununla birlikte, Sadrazam'ın

¹³⁷⁴ *Vekâyi '-i Beç*, vr. 111b-113a, 114a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 114.

¹³⁷⁵ *Vekâyi '-i Beç*, vr. 113a-113b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 114; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 505.

Yeniçerilere ulufe dağıtma işini 18 Aralık'a kadar sürdürdüğünü yazmaktadır. Teşrifatçıbaşı'nın bu konuda Sadrazam'ın tutumuna ayrıca değinmesi onun ordu halkıyla arasındaki soğukluğu kırmak istediğini akıllara getirmektedir. Sefer yürüyüşü esnasında, Ösek'te iken orduya yetişemeyen kapıkulu sipahilerinin de yoklamasını arz odasında alarak yeniden kayıt altına alınmalarına izin vermişti. Aynı günlerde Yeniçeri Ağası Bekrî Mustafa Paşa'yla hususi olarak iki saat görüşmesi bu tutumunun bir diğer örneği olarak anlaşılabılır¹³⁷⁶. Avusturya Seferi'ne çıkmadan önce de Yeniçeri Ağası'yla bizzat görüşen Sadrazam, ordunun sefer istemesi konusunda Sultan'ı ikna edebilmek için onun nüfuzunu kullandığını hatırlatmakta fayda vardır.

Ulufe dağıtımından mahrum kalan Dobrucalı sipahiler nihayet 18 Aralık'ta Sadrazam tarafından affedildiler ve yoklamaya tabi tutulduktan birkaç gün sonra paylarına düşeni aldılar. İki gün sonra Kamanîçe Muhafızı Abdurrahman Abdi Paşa, Sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya onu sevindirecek bir haber yollamıştı. Gelen haberde, Jan Sobieski'nin isteği üzerine bir kısım Leh askerinin kışlamak üzere Kamanîçe tarafına gönderildiği, Abdi Paşa'nın bunu öğrendiği, sonrasında düzenlenen bir saldırı sonucu büyük bir darbe indirildiği, kayda değer miktarda ganimet ile esir ele geçirildiği bildiriliyordu. Ayrıca Abdi Paşa'nın isteği üzerine harekete geçen Bucak Tatarları, Nogayları da yanlarına alarak akınlar gerçekleştirmişler ve bir hayli ganimet kazanmışlardı. Buna benzer bir diğer sevindirici haber de İmre Tököli'den gelmişti. Buna göre, Orta Macaristan'ın merkezi Kaşav'dan geçen Leh ordusuna baskın düzenlenmişti. Silahdar'ın belirttiğine göre, Lehliler bu saldırıda 3.000 askerini kaybetmiş ve 700 askerini de esir olarak bırakmıştı. Öte yandan Tököli, her ihtimale karşı Sadrazam'dan asker desteği talebinde bulunmuştu. Bunun üzerine Eğri Beylerbeyi Sarhoş Ahmed Paşa ile Selim Giray'ın oğlu Azamet Giray, Budin'den ayrılan askerlerle beraber ona yardıma gönderilmişti¹³⁷⁷. Sadrazam'ın öğrendiği bu sevindirici bilgiler, Sultan tarafından gelecek adamları karşılamadan önce aldığı son iyi haberlerdi.

¹³⁷⁶ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 113b-115a. Avlanma hususunda Filibe'de umduğunu bulamayan Sultan IV. Mehmed, uzun süredir ayrı kaldığı Edirne'ye dönüş için gerekli hazırlıkların yapılmasını emretmiş; bu doğrultuda, ilk olarak Musahip Mustafa Paşa ve devlet erkânı 24 Kasım'da yola koyulup, beş gün sonra Edirne'ye varmıştı. Daha sonra Sultan'ın kendisi de 2 Aralık'ta Filibe'den ayrılarak 6 Aralık'ta Edirne'ye ulaşmıştı. Önceden Silistre Beylerbeyi olarak tayin edilen Fâzıl Mustafa Paşa'nın da bu tarih itibarıyla görev yerine gitmesi emredilmişti. *Silahdâr Târihi II*, s. 119.

¹³⁷⁷ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 115a-116a; *Silahdâr Târihi II*, s. 115. Avusturya ordusuyla birlikte önce Ciğerdelen, ardından Estergon Kalesi'ni işgal eden Lehistan ordusunun ülkesine çekilmesi ve yaşadıkları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 506-508. Viyana Seferi'nden sonraki askerî harekâtlarda, Lehistan ordusunun durumunu ele alan Rıdvan Nafiz Edgüer'in *Hayat Mecmuası*'nda

3.5.5. Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Ölümü

Köprülü hanesinin gözde damadı Sadrazam Kara Mustafa Paşa, 12 Eylül'de Viyana önlerindeki bozgundan sonra her şeyin baş aşağı gittiğini bizzat tecrübe etmişti. Hezimete rağmen Sultan'ın onu henüz azletmemesi kendisi açısından hâlâ büyük bir şanstı. Fakat Ciğerdelen ve Estergon'da yaşanan üst üste başarısızlıklar iyice gözden düşmesini tetikleyen hadiseler olmuştu. Öyle ki Sadrazam'ın ters giden şansı yüzünden hedefine ulaşamadığı, gece gündüz Padişah'ın kendisi hakkında ne karar vereceğini düşündüğü, elinden gelen tüm gayreti sarf ederek gamlı ve kederli bir şekilde bekleyişte olduğu kaynaklara yansımıştır¹³⁷⁸. Durum böyle iken, Viyana'yı terk etmeden önce kaleme aldığı ve firar sırasında geride bıraktığı bir mektup yüzünden Venediklilerin barış antlaşmasına aykırı hareket etmelerine zemin hazırlamıştı. Venediklilerin karşı harekâta giriştiklerine dair olumsuz haberlerin ortaya çıkması başarısızlığını telafi etme şansını oldukça düşürmüştü¹³⁷⁹.

Sadrazam'ı gözden düşürmek isteyen saraydaki muhalifleri de hiç oyalanmadan onun aleyhine yoğun bir kara propaganda girişimlerine başlamışlardı. Amaçları Merzifonlu'yu sadareten indirmek ve layık olduğunu düşündükleri ölüm cezasıyla baş başa bırakmaktı. Ölüm anına geçmeden önce, saraydaki düşmanlarını tanımak ve faaliyetlerine değinmek yerinde olacaktır. Bu konuda en teferruatlı bilgiyi saraydaki

neşrettiği köşe yazılarının derlendiği bir çalışma için bk. Münir Atalar, "Viyana Mağlubiyetimizden Sonra Leh Ordusu", *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000)*, Ankara, 2001, s. 195-208.

¹³⁷⁸ *Zübde-i Vekayiât*, s. 168; *Târîh-i Râşid I*, s. 257.

¹³⁷⁹ Venedikliler, ülkelerinden yola çıkan ticaret gemilerinde gümrük vergisi vermemek için bazı malları saklamaya yeltenmişlerdi. Ayrıca Yedikule zindanında tutuklu bulunan esirlerden birkaçı firar ederek bu ticaret gemilerine sığınmış ve izlerini kaybettirmişlerdi. Bunun yanında Bosna taraflarında sınır çekişmelerinden dolayı çıkan çatışmalarda çok sayıda Müslüman öldürülmüştü. Tüm bunları işiten Sultan, oldukça öfkelenmiş ve Venedik elçisinden hesap sordurtmuştu. Yaşananlarla ilgili olarak özür dileyen ve beş yüz kese akçe tazmin eden elçi gerginliğin üstünü örtmeye çalışmıştı. Ancak o sıralarda Venedik'ten gelen ticaret gemilerindeki mallar Gümrük Emni'nin isteğiyle Kurşunlu mahzenine konulmuş iken, ansızın bir ateş isabet etmesi sonucu çıkan yangında mahzende bulunan mallar tamamıyla yanmıştı. Bu kez de yangın meselesi iki taraf arasındaki antlaşmayı bozmak için yeterli bir sebep olarak görülmüştü. O sıralarda Sadrazam Kara Mustafa Paşa Viyana Seferi'ne çıkmış olmasına rağmen, gelişmeleri yakından takip etmiş, Bosna'daki durumu ve beş yüz kese akçenin verilmesiyle ilgili Padişah'a göndermek üzere bir mektup hazırlamıştı. Yazıda, hâlihazırdaki Avusturya Seferi'nden dolayı Venedik'e karşı yeni bir savaşın ertelenmesinden bahsedilmekteydi. Ne var ki söz konusu mektup, Osmanlı ordusunun Viyana önlerinden kaçması üzerine İmparator'un eline geçmişti. O da bunu bir fırsat olarak addetmiş; bu doğrultuda, Venedik hükümetine gönderdiği haberde Osmanlılara karşı birlik ve beraberlik çağrısında bulunmuştu. Osmanlıların hezimete uğradığını öğrenen Venedikliler de Mora'ya karşı bir harekât hazırlığına girişmiş ve adadaki Ayamavra Kalesi'ni kuşatmışlardı. O sıralarda Galata'da ikamet eden Venedik elçisi de top imalathanesinde çıkan bir yangını fırsat bilerek önceden hazırlamış olduğu kayığına binerek firar etmişti. *Zübde-i Vekayiât*, s. 164-166; *Târîh-i Râşid I*, s. 254-255.

gelişmeleri yakından takip eden Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa vermektedir. Anlattıklarına bakılırsa, Sadrazam'ın saraydaki başlıca düşmanları Kızlar Ağası Yusuf Ağa ve Büyük Mîrâhûr Boşnak Sarı Süleyman Ağa idi. Güvenilir birisinden duyduğuna göre, Viyana önünde uğradığı hezimet düşmanları tarafından duyulduğu zaman büyük bir sevinç yaratmıştı. Şöyle ki bozgun haberini alan Sarı Süleyman Ağa apar topar Yusuf Ağa'nın odasına gitmiş, ortak düşmanları olan Kara Mustafa Paşa'nın yenilgiye uğradığını, artık intikam alma vaktinin geldiğini söylemişti. Üstelik Merzifonlu'ya duydukları husumetten ötürü ellerine mendil alıp döne döne bu yenilgiye sevinecek kadar ileri gitmişlerdi. Bu iki ismin Sadrazam'ın arkasından gıybet etmekten geri durmadığını anlatan Silahdar, doğal olarak Merzifonlu'nun da bunları sevmediğini, hatta Sultan'ın yanından uzaklaştırmak için elinden geleni yaptığını fakat bunu beceremediğini kaydetmektedir¹³⁸⁰.

Sadrazam Kara Mustafa Paşa ile Sarı Süleyman Ağa arasındaki husumetin ne kadar geriye dayandığı kesin değildir. 1682 yılına tarihlenen ve Sarı Süleyman Ağa ile Musahip Mustafa Paşa arasında geçtiği düşünülen bir görüşme kaydında, şayet doğruysa, Kara Mustafa Paşa'nın Sarı Süleyman Ağa'yı öldürtmesi için Sultan'a 16 kez telhis sunduğu, bunların hiçbirisi işe yaramayınca idam talebini iletmek için bizzat kendisinin huzura çıktığı, fakat arzusuna erişemediği anlaşılmaktadır. İstanbul'da gerçekleşen ve Yüsrî Hüseyin Efendi tarafından kayıt altına alınan görüşme, birbirine hasım olan iki devlet adamı arasındaki düşmanlığı göstermesinin yanı sıra birbirlerinin kuyusunu kazan iki Osmanlı elitinin hedeflerine ulaşmak için ne tür yollara başvurduğunu ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Örneğin Sadrazam'ın defalarca Sultan'a şikâyet ettiği ve ölümünü istediği Sarı Süleyman Ağa, güvendiği sekiz adamını casusluk yapmak maksadıyla hasmının adamları arasına yerleştirmiş, böylece kendisi hakkında tasarlanan girişimleri hayata geçirilmeden önce öğrenme fırsatı yakalamıştır. Bu vesileyle, Sadrazam'ın kendisine yönelik planlarına karşı o da tedbir almakta gecikmemiştir¹³⁸¹. Yüsrî Hüseyin Efendi'nin kaleme aldığı bu kayıtlar,

¹³⁸⁰ *Silahdâr Târîhi II*, s. 119.

¹³⁸¹ Yüsrî Hüseyin Efendi tarafından kayda alınan ve Bosna defter kethüdası Mehmed Bey tarafından tertip edilen görüşme kaydı oldukça ilginç ayrıntılar sunmaktadır. İstanbul'da geçen görüşme, Sarı Süleyman Ağa ile muhabbet etmek için boş bir anımı yakaladığı Musahip Mustafa Paşa arasında gerçekleşmiştir. Musahip Mustafa Paşa, konuşmanın bir bölümünde, kendisine açılan Sadrazam'ın ona olan husumetinden ve buna bağlı olarak zihninde tasarladığı düşüncelerinden söz etmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla, Musahip Mustafa Paşa, Sadrazam'ın Sarı Süleyman Ağa'yla ilgili düşüncelerini değiştirmeye çalışmışsa da bunu başaramamıştır. Bunları duyan Sarı Süleyman Ağa, Sultan IV. Mehmed sayesinde

Sarı Süleyman Ağa'nın geleceğini güvence altına almak için mümkün olan her yolu kullandığını kanıtlamaktadır. Yeri gelmişken Sadrazam ile Sarı Süleyman Ağa arasındaki çekişmenin yabancı tanıkların da gözünden kaçmadığını belirtmek gerekir. Şöyle ki İstanbul'daki ünlü bir tüccarın Londra'daki arkadaşına yazdığı 10 Ekim 1682 tarihli mektupta, herhangi bir ayrıntı vermese de Sarı Süleyman Ağa'nın Sadrazam'ın can alıcı düşmanı olduğundan bahsetmesi dikkate değerdir¹³⁸².

1671'den itibaren darüssaade ağası olan Yusuf Ağa, toplamda 16 yıl bu görevi sürdürmüş olup, 1687 yılı sonlarında azledilmiş, önce Mısır'a gönderilmiş, 1690/1691'de affedilerek şeyhülhareme olmuştu. Azledilmiş bir darüssaade ağasının ilk kez Medine-i Münevvere şeyhülharemlğine tayin edilmesi elde ettiği nüfuzun bir yansımasıdır. Râşid Efendi, bu görevi almasını uzun müddet Sultan'a hizmet etmesine dayandırmaktadır¹³⁸³. Kuşkusuz uzun bir süre Sultan IV. Mehmed'in yanında olmasının bir sonucu olarak onunla iyi ilişkilere sahip olması ve nüfuzunu artırması şaşırtıcı olmasa gerektir.

Yıllarca Sadrazam'ı ve faaliyetlerini yakından izleme fırsatı bulan Rycout da bu konuda mühim bilgiler sunmaktadır. Ona göre, gittikçe zenginleşen, güçlenen ve bir o kadar da küstahlaşan Sadrazam, kendisine birçok düşman yaratmıştı. Bunlar içerisinde en tehlikelisi saraydaki bir hizipti. Bu grubun başını çeken üyeler olarak Darüssaade Ağası Yusuf Ağa ile Sarı Süleyman Ağa'nın en büyük işlerinin Sadrazam'ın arkasından planlar yapmak olduğunu yazmaktadır. Buna karşın, toprak kaybetmekten, gücünün ve menfaatinin zedelenmesinden çekinen Sadrazam'ın daha önceden sözlendiği Sultan'ın küçük kızıyla planlanan evliliğini de hızlandırmaya çalıştığını belirtmektedir¹³⁸⁴. Ne var ki bu evliliği gerçekleştirecek fırsatı yakalayamamıştı.

ilişkilerinin düzeldiğini, hatta aralarında su sızmadığını ifade etmiştir. Bu sözler üzerine şaşkınlık geçiren Musahip Mustafa Paşa, aralarını düzelten Sultan'ın nasıl bir girişimde bulunduğunu sormuştur. Sarı Süleyman Ağa da Sadrazam'ın kendisi hakkındaki planlarını, bunu nasıl öğrendiğini ve Sultan'ın onu nasıl ikna ettiğini bütün ayrıntılarıyla anlatmıştır. Musahip Mustafa Paşa ile Sarı Süleyman Ağa arasında geçtiği belirtilen konuşmanın ayrıntıları ile bu konuda yapılmış bir değerlendirme için bk. Ömer Faruk Akün, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Mirâhur Sarı Süleyman Ağa Mücadelesi ile İlgili Bir Konuşma Zaptı", *Türkiyat Mecmuası*, C. XIX, (1977), s. 7-15, 61-64.

¹³⁸² A Letter from an Eminent Merchant in Constantinople, to Friend in London: Giving an Exact Relation of the Great and Glorious Cavalcade of Sultan Mahomet the fourth, present Emperour of the Turks, as he Marched out of Constantinople, for the Invasion of Christendome, and the Siege of Vienna, London: A Jones, 1683.

¹³⁸³ Darüssaade Ağası Yusuf Ağa'nın biyografisini konu alan bir inceleme için bk. Ahmet Nezihi Turan, "Bir Biyografi İnşâ Denemesi: Kızlar Ağası Yusuf Ağa -Kara Yüzlü Kanlı Arap mı? Ağâ-yı Sâde-dil mi?-", *İslâmiyât*, C. 2, S. 4, (Ekim-Aralık 1999), s. 145-162.

¹³⁸⁴ Sir Paul Rycout, *The history of the Turks: beginning with the year 1679*, s. 6.

Çünkü baş düşmanları Sarı Süleyman Ağa ile Yusuf Ağa, Bayburtlu Kara İbrahim Paşa'yı da yanlarına çekmişlerdi. Sadrazam'ın himayesinde yükselen Kara İbrahim Paşa, Silahdar'ın deyimiyle, sadaret sevdasına düşmüş ve hamisinden yüz çevirmiş birisiydi. Ayrıca Yusuf Ağa'yla birlikte bir dönem Fırarî Mustafa Paşa'nın hizmetinde bulunmuş ve onun yakın arkadaşıydı. Kara İbrahim Paşa'nın yanına giden Yusuf Ağa, *"Bu herifin niçeye dek kılıcın salasın, murâdın sadâret değil mi, işte bundan eyü fırsat mı olur?"* sözleriyle onu da ikna edip, efendisine ihanet etmesini sağladı. Bundan sonra Silahdar, üçünün bir araya gelerek kendi derdine düşmüş olan Sadrazam'ın katli için iş birliği yaptığını anlatmaktadır. Sultan'a giderek yalnızca asker güruhunun değil halkın da Sadrazam'dan yüz çevirdiğini, o sadarete durdukça kimsenin sefere çıkmayacağına dair duyumlar aldıklarını söylemişlerdi. Hatta daha da ileri giderek Sadrazam'ın saltanat sevdasına düştüğünü bile söylemişlerdi. Hazırladıkları sahte mektuplarla, Sadrazam'ın bazı ocaklara, Anadolu'nun müfsid diyarlarına ve özellikle İçel eşkıyasına vaatlerle dolu mektuplar gönderdiğini belirterek Sultan'ı bu konuda inandırmaya çalışmışlardı. Ancak Sultan, *"Bu âdem bu işin sâhibi değildir."* deyip, bu sözlerle güvenmemiş ve yıllardır kendisine hizmet eden vezirinin itibarını savunmuştu.

Silahdar'ın bu noktadan sonra anlattıkları oldukça ilginçtir. Şöyle ki 13 Aralık'ta yağın yoğun yağmur ve çakan şimşekler Silahdar'ın kafasında bir soru işareti uyandırmıştı. *Melhame* isimli fal kitabına baktığında, Aralık ayında bu tarz tabiat olaylarına denk gelinmesi, o ülkenin padişahı tarafından büyük bir devlet adamına ölüm fermanı verileceğine ve mallarının müsadere edileceğine işaret etmekteydi. Okuduğu bu yorum üzerine acaba ne olacak diye düşünürken, bir gün sonra Sadrazam'ın adamı Telhisî İsmail Ağa çıkagelmışti. Sadrazam'ın adamlarından Kadıköylü Mehmed Ağa ve yakın dostları ona içerlemiş olan Sultan'ın gönlünü kazanabilmesi için devlete layık kıymetli hediyeler göndermesini tavsiye etmişlerdi. O da bunun üzerine tedarik ettiği nakit 100.000 frengî altın ve değerli mücevher takımını Telhisî İsmail Ağa'yla Sultan'a yollamıştı. Onun Edirne'ye geldiğini duyan Kara İbrahim Paşa ile Sarı Süleyman Ağa derin bir korkuya kapılıp, Silahdar'ın ifadesiyle, Kara Mustafa Paşa'nın kuyusunu kazmışlardı. Alelacele Yusuf Ağa'nın yanına giderek eteğine sarılmışlar ve kendisinden Sadrazam'ın idamına dair kararı hemen o gece kabul ettirmesini istemişlerdi. Aksi takdirde, Sultan alacağı hediyeler karşısında kızgınlığını unutabilir ve Sadrazam'a

arkasından çevrilen entrikaları anlatabilirdi. Bu durumda Sadrazam'ın kendilerini en ağır şekilde katletmek isteyeceğini ve bu hususta Sultan'a vereceği teklifin geri dönmeyeceğini düşündükleri için akılları başlarından gitmişti. Olan biteni anlatmaya devam eden Silahdar, Yusuf Ağa'nın Sultan'ın 14 Aralık'taki av macerasına katıldığını ve bu süre zarfında ne yapıp edip Sadrazam'a karşı kalbini nefretle doldurduğunu ve ardından “*Ahşam görelim.*” cevabını aldığını belirtmektedir. Müellifi belli olmayan Osmanlı tarihinde, Sadrazam'a muhalif isimlerin bu süreçte Sultan IV. Mehmed'in şuursuzca hareket etmesinden yararlandıklarına dikkat çekilmektedir. Ayrıca yukarıdaki muhalif isimlere ek olarak bir başka isim zikredilmektedir ki, o da Köprülüzade Fâzıl Ahmed Paşa'nın nedimi olarak tanıtılan ve kötü huylu, kibirli, gururlu olarak tasvir edilen İshak Efendi'dir. Ancak çevrilen entrikalarda İshak Efendi'nin rolüne dair bir kayıt verilmemektedir. Öte yandan Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Sultan'ın bu kararı almasında, Venediklilerin Bosna ve Mora tarafına saldırıya hazırlandıklarına dair haberler almasının ve Sadrazam'a karşı sabrının tükenmiş olmasının payı olduğunu ifade etmektedir. İlk resmî Osmanlı tarihçisi olarak kabul edilen Naîmâ Efendi de bu sürece dair görüş ortaya koyanlardan birisidir. O, “*Rahneyi (gediği) açan kapar ve binâyı yıkan yapar.*” atasözünden hareketle, yaşanan yenilginin çözümünü Kara Mustafa Paşa'da aramak var iken, idam kararının Sultan'ın çevresindeki bazı isimlerin tahrikiyle alındığını yazmaktadır. Ona göre, güya devlet namusunun temizlenmesini Sadrazam'ın idamında arayanlar, onu iki kanadı kırılmış bir doğana benzetmek suretiyle, bir daha av meydanına gidemeyeceğini, halkın nefretini kazanmış bir devlet adamının iş yapamayacağını, dolayısıyla hemen idam edilerek mal ve mülkünün müsadere edilmesi gerektiğini bahane ederek idam kararının çıkmasında Sultan'ı ikna etmişlerdi. Rycaut ise son zamanlardaki talihsizliklerin tek müsebbibi olarak Sadrazam'ın gösterildiğini ve askerin yatıştırılması için divan tarafından Sultan'a onun ölmesi yönünde telkinlerde bulunulduğunu belirtmektedir. Rycaut'ya göre, Sultan için bu tavsiyeden daha üzücü bir şey olamazdı; fakat, sonraki günlerde çıkan karışıklıklar yeniden dehşete kapılan Sadrazam'ın ölüm emrini imzalamasına gerekçe teşkil ediyordu.

Telhisî İsmail Ağa, Sadrazam'dan getirdiği para ve hediyeleri teslim edebilmek için Sultan'ın avdan dönmesini beklemişti. Akşamleyin sarayına dönen Sultan, koçudan indiği mahalde İsmail Ağa'yı kabul etmişti. Sınırdaki gelişmeleri sorduktan sonra,

büyük bir öfkeyle gerek kendisinin gerek Sadrazam'ın büyük bir yalancı melun olduğunu, devletini yıkıp namusunu ayaklar altına aldığını, askeri kırdırıp yetenekli paşalarını öldürdüğünü ve Osmanlı topraklarını düşmana bıraktığını söyleyip Telhisî İsmail Ağa'nın hapsini emretti ve ardından haremine geçti. Darüssaade Ağası Yusuf Ağa, Sadrazam'ın katlini emreden hatt-ı hümayunu geceleyin bizzat Sultan'dan aldı. Daha sonra Kapıcılar Kethüdası Gazzazoğlu Ahmed Ağa ile Kadıköylü Mehmed Ağa'yı odasına davet etti. Ahmed Ağa'ya hitaben “*Vezîr-i a'zam Mustafâ Paşa'nın katline ve andan emânet olan mühr-i hümayûnla Sancak-ı Şerîf'i ve miiftâh-ı Ka'be'yi alup, getürmeğe sen me'mûrsun.*” diyerek ilgili hatt-ı hümayunu teslim etti. Mehmed Ağa'ya da Sadrazam'ın Belgrad'daki tüm mal varlığını toplamakla görevli olduğunu bildirdi. Bu arada Yeniçeri Ağası Bekrî Mustafa Paşa'nın Halep Beylerbeyi payesiyle Macaristan serdarlığına atandığına ilişkin yazıyı da bir kürkle birlikte Ahmed Ağa'ya teslim edip, hemen yola çıkmalarını istedi. Her iki ağa da duydukları karşısında derin bir üzüntü hissetmiş olacaklar ki, Silahdar, Yusuf Ağa'nın yanından odasından çıkarken ikisinin de ağlaşarak ayrıldıklarını kaydetmektedir. Ne var ki yıllardır hizmet ettikleri devlet adamının bu kez ölüm fermanını götürmeleri kendilerine oldukça ağır gelmişti. Ancak emir, Sultan'dan geldiği için mecburen geceleyin Belgrad'a yola çıktılar. Öte yandan Kara İbrahim Paşa, Sultan'ın huzuruna davet edildi ve sadaretin kendisine emanet edildiği bildirildi. Sadrazamlık makamını Kara İbrahim Paşa'ya veren Sultan, sözlerini bitirirken, ona uyanık davranmasını öğütlemiş, aksi takdirde kendisini selefinden beter edeceğini söyleyerek ikaz etmeyi de ihmal etmemişti. Mîrâhûr Sarı Süleyman Ağa ise Merzifonlu'nun İstanbul'daki bütün mal ve mülkünü müsadere etmekle görevlendirilmişti¹³⁸⁵.

Sultan'ın idam kararının bundan sonraki ayrıntıları Teşrifatçıbaşı'dan takip edilebilmektedir. Aynı hususa değinen Silahdar ise eserine bu kısmı eklerken büyük oranda Teşrifatçıbaşı'nın kayıtlarından istifade ederek yazmıştır. Ayrıca İngiliz Rycout ile Fransız Croix da bu hususta önemli sayılabilecek eklemelerde bulunmaktadır.

¹³⁸⁵ *Silahdâr Târîhi II*, s. 119-121; Sir Paul Rycout, *The history of the Turks: beginning with the year 1679*, s. 133; *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, s. 136; Na'imâ Mustafa Efendi, *Târîh-i Na'imâ*, (*Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbâri'l-Hafikayn*), C. I, Mehmet İpşirli (hızl.), TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 44. Yeniçeri Ağası Bekrî Mustafa Paşa'nın Macaristan Seferi'ne serdar atanmasıyla ondan boşalan makama yeniçeri ocağının tecrübeli ve ihtiyar emektarlarından olan Zülfikâr Ağa getirilmişti. *Zübde-i Vekayiât*, s. 166-167; *Târîh-i Râşid I*, s. 256, 259.

Kapıcılar Kethüdası Gazzazoğlu Ahmed Ağa ile Çavuşbaşı Mehmed Ağa, 14 Aralık günü öğrendikleri idam kararını iletmek ve uygulamak için 25 Aralık günü öğle vakti Belgrad'a gelmişlerdi. Silahdar'ın anlattığına göre, buraya gelmeden önce Yeniçeri Ağası Bekrî Mustafa Paşa'ya bir haberci gönderip Sultan'ın kararını bildirmişlerdi. O da güvenlik amacıyla dolaşır gibi yapıp Sultan'ın gönderdiği bu adamlarla kırdan buluşmaya gitmişti. Ahmed Ağa, Sultan'ın kararını bildiren hatt-ı hümayunu ve kürkü ona uzatarak, serdarlık için verilecek olan kararlar birlikte kılıç ve kaftanın geriden geleceğini söylemişti¹³⁸⁶. Yetkililerin gizlice Yeniçeri Ağası'yla buluşması ve kararı bu şekilde bildirmesi olası bir isyana karşı güvenlik önlemlerinin alınacağını ortaya koymaktaydı. Nitekim Rycout, birkaç hizmetkârla birlikte Belgrad'a gelen ve Yeniçeri Ağası'yla buluşan bu isimlerin Sadrazam'ın infazı konusunda gerekli tüm önlemlerin alınmasını ve kendilerine yardım edilmesini istediklerini kaydetmektedir. Bu görev, elden geldiğince ses getirmeyecek şekilde tamamlanmalıydı. Hem Yeniçeri Ağası hem de infaz için memur edilen isimler arkadan gelen çok sayıda yeniçeri eşliğinde Sadrazam'ın konakladığı yere doğru hareket etti¹³⁸⁷.

Teşrifatçıbaşı'ya göre, Sadrazam bu esnada imamı Mahmud Efendi'yle birlikte öğle namazını kılmanın hazırlığı içerisindeydi. Seccadeler yere döşendiğine göre namaz başlamak üzereydi. Fakat o sırada sokaktan gelen sesler üzerine, Sadrazam ne olup bittiğini merak edince sokağa bakan pencereye yönelmiş ve aşağı baktığında önde Yeniçeri Ağası'nın gerisinde ise Kapıcılar Kethüdası ile Çavuşbaşı'nın geldiğini görmüştü. Telhisçisi olan ve gönlünü alması için Sultan'a yolladığı İsmail Ağa'nın gelen heyetin içerisinde olmaması ve buluşmanın kendisinden habersiz gerçekleşmesi muhtemelen Sadrazam'ın aklında bir şüphe uyandırmıştı. İşlerin kendi açısından yolunda gitmediğini hissetmiş olacak ki, geriye dönüp, "*İmam Efendi, namâzı boz.*" deyip bir şeylerin yolunda gitmediğini ifade etmiş, daha sonra ellerini ovuşturarak kederli bir şekilde odada gezinmeye başlamıştı¹³⁸⁸. Sadrazam'ın ruh halinden bahseden Croix, tüm olup biteni Sadrazam'ın bir iç oğlanından duyduğunu kaydetmektedir. Anlattığına göre Sadrazam, yaşadığı yenilgi sebebiyle uzun süredir zaten melankolik ve huzursuzdu. İsteddiği rahatlığı bir türlü elde edememişti. Son zamanlarda gözüne uyku girmiyor ve güya Türklerin her zamanki âdetlerine uyarak odasında gece gündüz

¹³⁸⁶ *Silahdâr Târîhi II*, s. 123.

¹³⁸⁷ Sir Paul Rycout, *The history of the Turks: beginning with the year 1679*, s. 133-134.

¹³⁸⁸ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 116a; *Silahdâr Târîhi II*, s. 123.

yürüyüp kaderinin ne göstereceğini bekliyordu. Aşağıdan gelen heyeti görünce, rengi atmıştı. Bu da gösteriyor ki, başına gelecekleri az çok anlamıştı¹³⁸⁹.

Yeniçeri Ağası'yla birlikte gelen Kapıcılar Kethüdası ve Çavuşbaşı, hızlıca yukarı kata çıktılar. Teşrifatçıbaşı, onları ilk olarak Sadrazam'ın kethüdası Ali Ağa'nın karşıladığını ve hiçbir şey söylemeden doğrudan Sadrazam'ın olduğu odaya yöneldiklerini zikretmektedir. Hep birlikte Sadrazam'ın huzuruna geldiler. Yeniçeri Ağası, Merzifonlu'nun eteğini öpüp saygılarını sunarken, Kapıcılar Kethüdası ile Çavuşbaşı selam verip durmuşlardı. Sadrazam, aklını bulandıran bu ziyaret üzerine kendisine ne haber getirdiklerini sordu. Sorusunun cevabını Ahmed Ağa'dan öğrendi. Gazzazoğlu, Sultan'ın emri üzerine, Sadrazam'dan sadaret mührünün yanı sıra Sancak-ı Şerif ile Kâbe anahtarını vermesini istedi. Bunun üzerine Sadrazam, "*Emir Pâdişâhımın.*" diyerek koynundan çıkardığı sadrazamlık mührünü teslim etti. Sancak-ı Şerif ile Kâbe anahtarı da saklı tutuldukları sandıklarla getirilerek Ahmed Ağa'ya verildi. Ardından "*Bize ölüm var mı?*" diye sorması belki de kendisine en ağır gelen soruydu. Buna karşılık hizmetkârı olan Kapıcılar Kethüdası Ahmed Ağa da "*Zâhir olmak gerek! Allâh, imândan ayırmaya!*" deyip efendisine bu söylemesi zor cevabı vermişti. Hayat defterinin dürüldüğünü anlayan Sadrazam, "*Rızâ Allâh'ın*" diyerek teslimiyetini gösterip, seccadesinin serilmesini istemişti. Buna karşılık Rycaut, Sadrazam'ın son sözlerini daha farklı bir sunumla aktarmaktadır. Buna göre, "*Ah yalancı dünya!*" diyerek söze başlayan Sadrazam, hemen ardından hakkında verilen ölüm fermanına tepki göstererek, "*Ölümümden sonra Sultan beni hatırlayacak ve tüm imparatorluk düşüşüme ağıt yakmak için çok geç kalacak.*" sözleriyle karşılık vermişti¹³⁹⁰. Sadrazam'ın son anlarını anlatan İngiliz diplomatın bu bilgilere nasıl veya kim aracılığıyla ulaştığı belirsizdir. Bununla birlikte, uzun yıllar Osmanlı coğrafyasında ikamet etmesi göz önüne alınırsa, muhtemelen Croix gibi, onun da bu anları Sadrazam'ın yakın çevresinde yer alan birisinden duymuş olma ihtimali vardır.

Nihaî sonun yaklaştığını hisseden Sadrazam, önceden hazırlık içerisinde olduğu öğle namazını kıldı. Teşrifatçıbaşı, bu esnada Sadrazam'ın hiçbir şekilde kırgın bir ruh hâli içinde olmadığına dikkat çekmektedir. Namazını kıldıktan sonra son duasını edip

¹³⁸⁹ De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 188.

¹³⁹⁰ *Vekâyi-i Beç*, vr. 116a-116b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 123-124. Rycaut, Sadrazam'ın sorusuna karşılık Yeniçeri Ağası Bekri Mustafa Paşa'nın cevap verdiğini ileri sürmektedir. Sir Paul Rycaut, *The history of the Turks: beginning with the year 1679*, s. 134.

ellerini yüzüne götürmüştü. Ardından iç oğlanlarına seslenerek “*Artık varın siz gidin, beni du’âdan unutmayın.*” dedi. İdamını geciktirmek gibi bir düşünceye sahip olmadığından iç oğlanlarını gönderdikten sonra hemen kendi eliyle kürkünü ve sarığını çıkarmıştı. Croix, bu esnada efendilerinin öldürülmesine karşılık hizmetkârlarının onun emrinde yok olmaya hazır olduklarını ifade etmektedir. Fakat Sadrazam, Sultan’ın kararını hiçe sayacak bu direnme düşüncesine karşı gelerek efendisinin emirlerine tam bir bağlılıkla uyacağını söylemişti. Fransız oryantalistin vurguladığı üzere, yöneticiye tam itaat yani ülü’l-emre sadık kalmak¹³⁹¹, İslam töresinin temel prensiplerindendi. Esir Martelli de benzer şekilde hizmetkârların idama karşı durma isteğinin geri çevrildiğini belirtmektedir. Bozgun günü, şehit olma arzusuyla göğüs göğüse çarpışırken çekilmeye güç bela ikna edilmişti; fakat bu kez kendisini itaatsizliğe davet eden adamlarına dönüp “*Benden şehitlik tacını mı alacaksınız ve canlarını teslimiyetle verenlere vadedilen saadetten beni mahrum mu bırakacaksınız?*” diyerek tepkisini ortaya koymuştu¹³⁹². Demek ki Sadrazam, gerçekten de bir direniş şansına sahip olsa da kendi arzusuyla böyle bir davranışta bulunmamış ve yıllarca hizmet ettiği efendisinin buyruğuna uyarak sessiz bir şekilde bu işin derhâl sonlanmasını istemişti.

Sadrazam için ölüm artık bir adım ötedeydi. Teşrifatçıbaşı’ya göre, kürkünü ve sarığını çıkaran Sadrazam, hizmetkârlarını yolladıktan sonra cellatları içeri davet etmiş, ardından yerdeki kilimin kaldırılmasını isteyerek cesedinin toprağa düşmesini tembihlemişti. İnfazın üst katta yapıldığı düşünülürse, Şakul’un da ifade ettiği gibi, cesedinin toprağa düşmesi olanaksızdı. Muhtemelen bunu istemesindeki amacı gaza ideolojisinin bir yansıması olan şehitlik mertebesine erişmekti. Cellatlar da bu isteğini derhâl yerine getirmişlerdi. Boğmak için iplerini hazırladıklarında, elleriyle sakalını yukarı kaldırıp cellatlara yol gösteren Sadrazam, rivayete göre, hoşça bir üslupla “*Takın!*” diyerek kaderine razı olmuştu. Cellatların boynuna geçirdikleri sicimin iki üç kez çekilmesiyle ruhunu teslim etmişti. Görevliler Merzifonlu’nun üzerini çıkarıp aşağıdaki saray avlusuna indirmiş, ölüsünü köhne bir çadırda gasledip kefenlemişlerdi. Cenaze namazı yine aynı avluda kılınmıştı. Bedeni, kafa derisi yüzüldükten sonra

¹³⁹¹ Kur’ân-ı Kerîm’de iki âyette geçen ülü’l-emr ifadesi, Müslüman toplumlarda herhangi bir güvenlik sorunuyla karşılaşıldığında onu yaymaktansa yöneticinin kararına boyun eğmek ve kendilerine tavsiye edilen emri yerine getirmek manasına gelen bir kavramdır. Ülü’l-emr kavramı hakkında detaylı bilgi için bk. Talip Türkan, “Ülü’l-emr”, *TDVİA*, C. 42, TDV Yayınları, Ankara 2012, s. 295-297.

¹³⁹² *Vekâyi’-i Beç*, vr. 116b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 124. Sadrazam Kara Mustafa Paşa’nın idamı hakkında farklı bir anlatı için ayrıca bk. Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 512-516.

Belgrad'da kaldığı sarayın karşısındaki caminin avlusuna defnedilmişti. Böylece, yaklaşık çeyrek asırlık siyasî hayatın ardından Hristiyanların Noel Bayramı'nı kutladıkları 25 Aralık 1683 günü idam edilen Sadrazam'ın dünya hayatına son verilmişti¹³⁹³. Sultan'ın fermanıyla Belgrad'da boğdurulan Sadrazam'ın mal varlığına el konulduğu gibi hizmetinde çalışan önemli isimler de cezalandırmalardan paylarına düşeni almışlardır¹³⁹⁴. Öte yandan Sadrazam'ın Belgrad'da idam edilmesinin ardından kafatasının akıbetine dair yaşanan tartışmalar ise hâlâ güncelliğini korumaktadır¹³⁹⁵. Paşa'nın, bedeninden mahrum kalan başı infazın delili olarak Sultan IV. Mehmed'e sunulduktan sonra, bir rivayete göre, Edirne Sarayı kapısında bulunan ibret taşının üzerinde üç gün boyunca teşhir edilmiş, ardından Saruca Paşa Camii haziresine gömülmüştür¹³⁹⁶. Günümüzde Saruca Paşa Camii'nde yer alan Kara Mustafa Paşa'ya ait mezar kitabesinde şu satırlar yer almaktadır:

“Ser-i Serdar-ı Ekrem Sadriâzam Mustafa Paşa
Edip rihlet civâr-ı evliyâda eyledi mev'â

Kusuru yok iken s'ay-i gazâda min vech nev'a
Şehid ü hem saîd oldu ola firdevs ana sükna"¹³⁹⁷

¹³⁹³ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 116b; *Silahdâr Târîhi II*, s. 124; Sadrazam'ın ölüm tarihi resmî kayıtlara da yansımıştır. “*Fî 6 Muharrem sene 1095, yevm-i mezbûrda sadr-ı a'zam Kara Mustafa Paşa merhûm olmuştur.*” Bk. BOA, MAD.d, 6105, s. 25.

¹³⁹⁴ Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın idam ettirilmesinin hemen ardından başlayan müsadere süreci ile aile bireylerine ve adamlarına uygulanan muameleler için bk. Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 521-526.

¹³⁹⁵ Dönemin kaynaklarına ve günümüzdeki tartışmalara bakıldığı zaman Kara Mustafa Paşa'nın kafatasının Edirne'de mi yoksa Belgrad'da mı olduğu konusunda öne sürülen iddiaların ittifak içerisinde olmadığı göze çarpmaktadır. Öyle ki günümüzde hâlen canlılığını koruyan bu tartışma gerek bilim camiasında gerekse Türk basınında ilgi görmeye devam etmektedir. Bu hususta öne çıkan tartışmalara toplu bir bakış için bk. Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 516-521; Kerstin Tomenendal, “Merzifonlu'nun Avusturya'daki Bir Başka Emaneti?”, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000)*, Ankara, 2001, s. 275-286. Yıllar önce Viyana Müzesi'nde sergilenen kafatasının Kara Mustafa Paşa'ya ait olduğunu düşünen ve Türkiye'ye iade edilmesi gerektiğini belirten Mithat Sertoğlu'nun bu konudaki yazıları için bk. Mithat Sertoğlu, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Kesik Başı Nerede?”, *Resimli Tarih Mecmuası*, 1955, s. 3927-3932; Aynı yazar, *Tarihten Sohbetler*, TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 48-60. Ayrıca bu konuda Türk basınında öne çıkan bazı haberler için bk. Safiye Usul, “Merzifonlu Paşa'nın Başı Duasız Gömülecek”, *Vatan Gazetesi*, 06.06.2005; Murat Kutlu, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Kesin Başı Nerede?”, *Star Gazetesi*, 03.03.2013; Murat Bardakçı, “Avusturya'da Bir Kilisede Ortaya Çıkan Bu Kemikler Acaba Merzifonlu'nun Mu?”, *Habertürk Gazetesi*, 10.07.2015.

¹³⁹⁶ N. Berin Taşan, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Mezarı ve Viyana Müzesindeki Kafatası”, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000)*, Ankara, 2001, s. 287-298. Bir rivayete göre, Merzifonlu'nun kesik başının sergilenmesinden sonra aynı günün akşamı ezan vaktinde düşen bir yıldırım söz konusu ibret taşına önemli derecede zarar vermişti. Rifat Osman, *Edirne Sarayı*, Süheyl Ünver (Yay. hzl.), TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 101, Dipnot: 37.

¹³⁹⁷ Mithat Sertoğlu, *Tarihten Sohbetler*, s. 58-59.

Hâfız Hüseyin Ayvansarayî'nin eserinde ve ismini yaşatan medresenin kitabesinde ise şu beyitler bulunmaktadır:

“Kazâ-yı mübremin tedbîr ile tağyîr mümkün mü
O tîrin def’i kâbil mi ki râmidir kazâ kavsi

Ziyâret eden ahhâbı desin fevti için târîh
Vedûdâ Mustafa Paşa’ya ihsân eyle Firdevsi”¹³⁹⁸

Dönemin Venedik balyosu Donado, Osmanlı ve Batı dünyası için dönüm noktalarından biri olan Viyana Seferi’ni ve Merzifonlu’nun sonunu şu sözlerle özetlemektedir: “*Böylece büyük bir görkem, büyük çabalar ve zenginlik ve itibar umudu ile başlatılan bu savaş, büyük kayıplar, utançlar ve ölüm ile sonuçlandı*”¹³⁹⁹. Sonuç olarak Merzifonlu Kara Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun Viyana önlerinde aldığı ağır mağlubiyet, yalnızca ona olan bakışı değil Avrupalılar tarafınca yenilmez addedilen Türklerin imajının da değişmesine yol açmıştır¹⁴⁰⁰.

¹³⁹⁸ *Mecmuâ-i Tevârih*, s. 138.

¹³⁹⁹ Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 157.

¹⁴⁰⁰ 1683 Viyana Kuşatması’nın öncesinde var olan ve sonrasında ortaya çıkan Türk imajı hakkında bir değerlendirme için bk. Mustafa Çolak, “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Orta Avrupa’da Türk İmajı ve II. Viyana Kuşatması ile Kazandığı Boyut”, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000)*, Ankara, 2001, s. 265-273. Osmanlı ordusunun Viyana önlerindeki çekilişi, ilerleyen dönemde iktisadî bakımdan Avusturya’nın lehine sonuçlar vermiştir. Bununla birlikte, ordunun bu beklenmedik başarısızlığı Balkanlar bölgesinde ciddi bir kargaşa ortamı yaratmıştır. Bu konuda bir inceleme gerçekleştirmiş olan Ortaylı’nın yazısı için bk. İlber Ortaylı, “İkinci Viyana Kuşatmasının İktisadî Sonuçları Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. 2, S. 2, (İstanbul 1981), s. 195-202.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KAYNAKLARIN DİLİNDEN BİR MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA PORTRESİ

4.1. MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA

Sadaret mektupçuluğundan sadarete kadar yükselen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, bugün dahi tartışmalı bir figür olmaya devam etmektedir. Onu, Türk ve Batı tarihinde daha fazla tanınır hâle getiren şey, Osmanlı Devleti için bir dönüm noktası olarak kabul edilen 1683 yılında düzenlediği Viyana Seferi'dir. Ancak Merzifonlu, hiç kuşku yok ki, kendisine kötü bir şöhret kazandıran bu başarısız seferden önce de Avrupalıların dikkatlerini üzerine çeken bir şahıs olmuştur.

Osmanlı tarihçileri ondan ilk defa Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı döneminde bahsetmektedirler. Tarihî bir şahsiyete kavuşması, yaşadığı dönemde yazılan yerli ve yabancı tarihçilerin eserlerinden hareketle ortaya konulabilmektedir. Gerek yerli gerekse yabancı tarihçiler, eserlerinde ondan söz ederken zaman zaman farklı şekillerde anmışlardır. Mustafa Paşa'ya takılan unvanlar ve lakaplar göz önüne alındığında, çağdaş tarihçiler ondan ilk kez bahsederken “*Telhisci*¹⁴⁰¹ veya *Telhist*¹⁴⁰² *Mustafa Ağa*” şeklinde söz etmektedirler. Böyle anılmasının nedeni dönemin sadrazamı Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaret mektupçuluğu görevini icra etmesidir. Aynı ifadede geçen “*Ağa*” sözcüğü ise Osmanlı askerî teşkilatında en sık kullanılan unvanlardan birisidir. Bu bağlamda, asker kökenli bir aileye mensup olmasından dolayı böyle bir unvan kullanıldığını söylemek mümkündür. İlerleyen yıllarda Fâzıl Ahmed Paşa'nın yerine vekil olarak bırakılmasından dolayı uzun bir dönem “*Kaymakam Mustafa Paşa*” olarak anılmıştır. İnsanların doğdukları memleketin ismiyle hatırlanmaları lakap takmanın bir başka yoludur. Bu doğrultuda dönemin yazarları ve arşiv belgeleri Paşa'dan söz ederken “*Merzifonî*”¹⁴⁰³ ismine sık sık gönderme yaparak nereli olduğunu hatırlatmaktadırlar.

Lakaplar, bir kimsenin belirli bir özelliğini vurgulamak ve ayırt etmek amacıyla takılmaktadır. Türk tarihinde başta yöneticiler olmak üzere pek çok zümreye mensup

¹⁴⁰¹ *Vekâyi'-nâme*, s. 124.

¹⁴⁰² *Silahdâr Tarihi I*, s. 127; *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 44a.

¹⁴⁰³ *Hadikatü'l-Vüzerâ*, s. 122; *Hadikatü'l-Cevâmî*, s. 233; *Silahdâr Tarihi I*, s. 127; 140; 217.

insanlar birtakım lakaplar ile anılmışlardır. Lakapların takılmasında kimi zaman mensup oldukları soy, sahip oldukları fizikî özellikler ya da şahsiyetini yansıtan davranışlar belirleyici olmaktadır. Bu gibi sebeplerden ötürü şahıslara lakap takılabileceği gibi kişinin sahip olduğu meslek dalını belirten unvanlara da yer verilmesi yaygın bir gelenektir.

“Kara”¹⁴⁰⁴ lakabı Mustafa Paşa’nın ismiyle bütünleşmiş bir biçimde göze çarpmaktadır. Mustafa Paşa’ya “Kara” denmesine ilişkin muhtelif görüşler mevcuttur. Esası olmayan bir iddiaya göre yüzü bir yangın esnasında yanmıştır¹⁴⁰⁵. Oysa gerek Osmanlı tarihleri gerekse yabancı tarihler bu veya buna benzer bir rivayet konusunda suskundurlar. Bir diğer görüşe göre ise teninin esmerliğinden dolayı “Kara” olarak anılmaktadır¹⁴⁰⁶. Fakat kaynaklarda, sık sık ifade edildiği üzere, Mustafa Paşa’nın cesur, yiğit ve soğukkanlı bir karaktere sahip olduğu tasvir edilmektedir. Dolayısıyla bu lakabın verilmesinde zikredilen bu unsurların etkili olduğunu kabul etmek daha doğru olacaktır. Bununla birlikte, Bayburtlu Kara İbrahim Paşa ve Kara Mehmed Paşa gibi devrin önemli devlet adamlarına takılan aynı takma adın muhtemelen Kara Mustafa Paşa’nın himayesinde yükselmelerinden kaynaklandığı söylenebilir.

Kara Mustafa Paşa, ölümünden sonra kaynaklarda pek çok yerde “*Maktûl*” yani öldürülmüş kimse olarak geçmektedir. Öyle ki vefatından yıllar sonra Osmanlı Devleti’ne hizmet edecek olan oğlu Genç Ali Paşa da “*Maktûlzâde*” lakabıyla öne çıkmaktadır¹⁴⁰⁷.

4.1.1. Şahsiyeti ve Fizikî Yapısı

Çağdaş kaynaklardan yola çıkarak Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın şahsî portresini gerçeğe yakın bir şekilde anlatmak çok zordur. Merzifonlu’yu dış görünüşü açısından tasvir eden Osmanlı kaynaklarının verdiği bilgiler sınırlıdır. Onun nasıl görüldüğünü ve tanımlandığını az çok ihmal eden Osmanlı kaynaklarının aksine yabancı gözlemcilerin bu konuda anlattıklarını göz ardı etmemek gerekir. Nitekim bir

¹⁴⁰⁴ “Kara” lakabı kişisel isimlerde siyah veya koyu kahverengi saç rengine atfen kullanılabilmektedir. Koyu ten rengini de temsil eden kara lakabı aynı zamanda güç ve cesareti temsil eden bir karşılığa sahiptir. J. H. Kramers, “Karā”, *The Encyclopedia of Islam*, Ed. E. Van Donzel, B. Lewis and Ch. Pellat, Vol. IV, E. J. Brill, Leiden 1997, s. 572.

¹⁴⁰⁵ Jason Goodwin, *a.g.e.*, s. 171.

¹⁴⁰⁶ George Frederick Abbott, *Under the Turk in Constantinople*, s. 193; John Stoye, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁴⁰⁷ Göynüklü Ahmed Efendi, *Târih-i Göynüklü (Osmanlı Tarihi 1123-1172/1711-1759)*, Songül Çolak-Metin Aydar (hızl.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019, s. 55.

vesileyle onu şahsen tanıma fırsatı bulan yabancı şahısların kaleme aldıkları notlar, ileride görüleceği üzere, bu konuda daha geniş bir yelpaze sunmaktadır. Genel olarak bir Osmanlı devlet adamının fizikî görünüşü hakkında malumat verme kaygısı taşımayan Osmanlı tarih yazarlarının aksine “*Doğu*”yu hep merak eden oryantalistler, seyyahlar ve diplomatlar önem verdikleri şahıslara dair eserlerinde veya raporlarında ayrıntılı bilgiler nakletmektedirler. Çağdaşları açısından bakıldığında oldukça önemli görünen tarihî şahıslar veya olaylar onlar için göreceli olarak daha az önemli görünebilmekte ya da bunun tam tersi de olabilmektedir. Bazı Batılı tarihçi ve diplomatlar daha sadrazam olmadan tanıdıkları Kara Mustafa Paşa’nın şahsiyetiyle ciddi anlamda ilgilenmişler ve onu tarif ederken genellikle Osmanlı tarihçileri tarafından sunulan figürden çok farklı tahlillerde bulunmuşlardır. Sundukları bilgiler kaçınılmaz bir şekilde çarpıtmalarla iç içe olsa da güvenilir tanıklar bulmanın çoğu zaman güç olduğu bir dönemde bu yabancı kaynaklara başvurmak elzem hâle gelmektedir. Merzifonlu’nun genel bir portresini sunmak ancak onunla çağdaş olan ya da onu devrin kaynaklarından yola çıkarak takdim eden tarihçilerin aktardığı bilgiler sayesinde mümkün olabilmektedir.

17. yüzyılın ikinci yarısında ve müteakip asırlarda yaşamış muhtelif Osmanlı tarihçileri Merzifonlu hakkında fikir beyan etmişlerdir. Merzifonlu’nun kısa bir biyografisini kaleme alan Osmanzâde Taib Ahmed Efendi ve onu tekrar eden Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Kara Mustafa Paşa’nın “*Devlet işlerinin inceliklerinden anlayan, akıllı, çok çalışkan, cömert ve anlayış sahibi bir vezir olduğunu fakat görülmedik bir şekilde ağırbaşlı ve servet toplamaya çok meyilli*”¹⁴⁰⁸ bir şahıs olduğunu yazmaktadır. Uşşâkizâde, aynı minvalde sözler sarf ederken¹⁴⁰⁹, ondan başka Şakâ’ik’e yeni zeyl yazan bir diğer tarihçi Şeyhî Mehmed Efendi, Merzifonlu’dan bahsederken onun güzel ahlaklı, akıllı ve yetenekli bir devlet adamı olduğuna işaret etmektedir¹⁴¹⁰. Benzer şekilde, yaşadığı dönemi kapsayan anonim bir tarih eserinde, cesur, akıllı bir devlet adamı olduğu, divan toplantılarında diğer devlet adamlarından üstün olduğu ifade edilmektedir¹⁴¹¹.

¹⁴⁰⁸ *Hadikatü'l-Vüzerâ*, s. 122; *Hadikatü'l-Cevâmî*, s. 234.

¹⁴⁰⁹ “*Vezîr-i mezbûr vâkıf-ı ahvâl-i cumhûr, icrâ-yı merâsime kâdir, levâzım-ı salâtında mâhir idi. Ancak ziyâde tammâ ve mâ'il-i şevket ü câh olmak cihetiyle mezmûm idi.*” Bk. *Zeyl-i Şakâ'ik*, s. 912.

¹⁴¹⁰ *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, s. 1455.

¹⁴¹¹ *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, s. 136.

Kara Mustafa Paşa'yı karakteri ve faaliyetleri açısından tenkit eden çağdaşı Osmanlı tarihçilerin başında Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa gelmektedir. Bilhassa Viyana Seferi'ni anlattığı bölümde Sadrazam'ı eleştiri oklarının hedefi olarak gösterme eğilimindedir. Mustafa Paşa'nın İmre Tökeli'yi himaye etmesinin altında yatan sebep olarak dünya malına olan fazlaca düşkünlüğünü, yani açgözlülüğünü ileri sürmektedir¹⁴¹². Silahdar, seferin yönünü Viyana'ya çevirmesinden dolayı Sadrazam'ı “*mübtelâ-yı fikr-i fâsid*” yani bozuk fikre düşkün, ordusuna çok fazla güvenmesinden ötürü çok gururlu olarak tasvir etmektedir¹⁴¹³. Sadrazam'ın kendi düşüncesinde inatçı biri olduğunu da İstolni-Belgrad'da gerçekleştirilen harp meclisindeki müzakereleri örnek vererek ispata çalışmaktadır¹⁴¹⁴. Keza sefere çıkarken ağır savaş toplarını sefere götürmemesini hatırlatarak tedbirsiz davrandığından uzun uzadıya söz etmektedir¹⁴¹⁵. Nihayet başarısız Viyana Seferi'nden ötürü yenilginin faturasını Kara Mustafa Paşa'ya mâl eden bir anlatış tarzı sunmuştur.

Vakanüvis Râşid Mehmed Efendi, Paşa'nın ölümünün ardından onu tanımlarken “*Din ve devlet işlerinin inceliklerinden iyi anlayan, dürüst, pek çalışkan, kerem sahibi, vakarlı ve kanunun icra edilmesinde Aristo gibi hareket eden*”¹⁴¹⁶ bir vezir olarak tasvir etmektedir. Viyana Seferi'ne bizzat katılan Teşrifatçıbaşı da Râşid Efendi'yle benzer şekilde Sadrazam'ı “*Aristo gibi tedbirli vezir*”¹⁴¹⁷ olarak anmaktadır.

19. yüzyıl devlet adamlarından Mustafa Nuri Paşa, Viyana bozgununun ardından öldürülen Sadrazam'ın kabahatlerini reddetmemekle birlikte onun kuvvetli, kabiliyetli ve itibar sahibi olduğunu ve azledilmemesi hâlinde yaşanan mağlubiyeti tersine çevirebilecek güçte olduğunu yazmaktadır¹⁴¹⁸.

Mustafa Nuri Paşa'nın çağdaşı ve devletin resmî tarihçisi olan Ahmed Cevdet Paşa, uzun yıllar kaymakamlık yapmış olan Merzifonlu'nun meşhur bir vezir olduğunu, ardından icra ettiği sadaret dönemini iyi idare ettiğini söylemektedir. Viyana'da ihmalkârlık ve başarısızlığı nedeniyle azledilen Sadrazam'ın yerinde bırakılması

¹⁴¹² Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Habsburg ve Macar sınırlarında çaresiz dolaşan İmre Tökeli'nin Sadrazam'a yanaşma sebebini şöyle anlatmaktadır. “*Nemçe ve Macar sınırlarında serseri gezerken, hâliyâ Vezîr-i a'zam Kara Mustafâ Paşa sadrû'l-vüzerâ oldukda tama'ı gâlib âdem olduğın haber alup, hayli mâl göndermekle murâdına vâsıl oldu.*” *Silahdâr Târîhi I*, s. 743.

¹⁴¹³ *Silahdâr Târîhi II*, s. 18.

¹⁴¹⁴ *Silahdâr Târîhi II*, s. 28-30.

¹⁴¹⁵ “*Aceblerin Serdâr-ı A'zam'ı ki, bu denli şevket-i tımturaka ve asâkir-i pür-yaraka ve sarf u itlâf kılduğu cehâne ve hazâ'ine göre iri topar ve humbara havanları getürmedi*” *Silahdâr Târîhi II*, s. 47.

¹⁴¹⁶ *Târîh-i Râşid I*, s. 258.

¹⁴¹⁷ *Vekâyi '-i Beç*, vr. 50a; 61a; 111a.

¹⁴¹⁸ *Netayic ül-Vukuat*, s. 285.

gerektiğini savunan Cevdet Paşa, düşmanları yüzünden Merzifonlu'nun entrikalara kurban gittiğini ifade etmektedir. Şahsî menfaatlerini devletin çıkarlarından önde gören hasımlarının “*Kanadı kırılan şahin bir daha yükseklere çıkıp uçarak av yapamaz, hemen askerin kulağına küpe olsun ve ibret için katlolunmalıdır.*” diyerek bu meşhur devlet adamının idamına sebep olduklarını kaydetmektedir. Kara Mustafa Paşa'nın ölümü hakkında “*Bu vezirin insanlık hali, çabukluk istemesi hatâ bile olsa, idamı daha büyük bir hata idi.*” yorumunu yapmaktadır. Sadrazam'ın yaptığı hatalarından ders çıkarabileceğini düşünen Ahmed Cevdet Paşa bu durumu bir örnekle izah etmektedir. Prusya kralı ünlü Frederik'in komutanlarından birisi çok kez yenildiğinde kendisini görevden almak yerine “*bozula bozula elbette bozmanın usûlünü öğrenmiştir, yerine başkası gelse bozmayı öğreninceye kadar o da birçok defa bozulur demiş.*” sözünü hatırlatarak söz konusu generalin nihayet başarılı olduğunu yazmaktadır¹⁴¹⁹. Aslına bakılırsa Kara Mustafa Paşa'nın idamının ardından aleyhte yaşanan gelişmeler bu değerli fikir adamının yorumunun ne derece isabetli olduğunu göstermektedir.

Türk Edebiyatı'nın önemli isimlerinden Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-Â'lâm* isimli eserinde Paşa'dan söz ederken onun “*akıllı, tedbirli, ağırbaşlı ve cömert olmakla birlikte mal biriktirmeye aşırı düşkün*” birisi olduğundan bahsetmektedir¹⁴²⁰. Öte yandan Merzifonlu'nun savaş konusunda yetenekli olduğunu belirten *Sicill-i Osmanî* yazarı Mehmed Süreyya da benzer ifadeler kullanarak onun “*cesur, akıllı, zekî, tedbirli ve vakûr*” bir şahsiyete sahip olduğunu nakletmektedir¹⁴²¹.

Kara Mustafa Paşa gibi Merzifon'da doğan Türk tarihçisi İsmail Hami Danişmend'in hemşehrisi hakkındaki düşüncelerinde milliyetçi bir bakış açısı ağır basmaktadır. Bilhassa Merzifonlu hakkında ağır tenkitlerde bulunan Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'yı “*devşirme çocuğu*” gibi hareket etmekle itham etmektedir. Kırım Hanı Murad Giray ve Budin Beylerbeyi Arnavud İbrahim Paşa'nın savaşta rollerini açık bir ihanet olarak yorumlarken, Merzifonlu'yu şehadete erişmek isteyen ve kahramanca mücadele eden bir devlet adamı olarak tasvir etmektedir. Ayrıca Avusturyalı elçi

¹⁴¹⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. 1, Dündar Günday (sad.), Hikmet Neşriyat, İstanbul 1972, s. 56.

¹⁴²⁰ *Kâmûsu'l-Â'lâm*, s. 4306.

¹⁴²¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. IV, s. 1198.

Caprara'ya şartlı barış teklifi sunulmasından hareketle, Merzifonlu'nun yeterince mutedil davrandığına kanaat getirmektedir¹⁴²².

Çağdaşı tarihçiler dışında Merzifonlu'yu açıkça eleştirip hedef tahtasına koyan Osmanlı tarihçileri de bulunmaktadır. Bunlardan birisi de 19. yüzyılda gazetecilik, tarihçilik ve yazarlık yapmış olan Mizancı Mehmed Murad'dır. *Târîh-i Ebu'l-Fârûk* isimli eserinin yedinci cildinde Kara Mustafa Paşa bahsine uzun bir yer ayırmaktadır. Kara Mustafa Paşa'yı oldukça ağır bir dille eleştiren yazar söze başlarken onu şöyle vasıflandırmaktadır: “*Evet. Kara Mustafa Paşa hadîd mizâc, mağrûr, bâ-husûs câhil ve cehli nisbetinde cesur bir âdem idi.*”¹⁴²³. Mehmed Murâd, Merzifonlu'nun birtakım iç ve dış icraatlarını anlattıktan sonra eleştirilerine “*Kara Mustafa Paşa'nın başlıca fenâlığı paraya olan hırsı ve tama'ından ileriye geliyordu. Hediye, gasb, müsâdere, rüşvet aynı sûretde makbûlü idi. Da'vâcılardan iki tarafı da aldatır, soyardı.*”¹⁴²⁴ gibi ağır sözlerle devam etmektedir. Yazarın, özellikle Sadrazam'ın paraya olan hırsıyla ilgili görüşlerinde Avusturyalı tarihçi Hammer'in etkisinde kaldığı görülmektedir. Bizzat kendisi para konusuyla ilgili ele aldığı meseleleri ondan naklettiğini açıkça ifade etmektedir¹⁴²⁵.

Popüler Osmanlı tarihçisi olarak bilinen Ahmed Refik, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa hakkında düşüncelerini ortaya koyan bir diğer yazardır. Yetenek ve kabiliyet bakımından selefi Fâzıl Ahmed Paşa'ya nispetle Merzifonlu'nun daha alt seviyede olduğunu bildirmektedir. Ona göre Merzifonlu “*gayet mağrur, hiddetli ve korkusuzca hareket eden bir mizaca sahip*” birisidir. Onun haddinden fazla isteklerinin, etkin gücünün, hâl ve hareketinin ilerleyen dönemlerdeki faaliyetlerine delil oluşturduğunu söylemektedir. Kara Mustafa Paşa'nın özellikle para ve iktidar hırsına değinen Ahmed Refik, kendi düşüncelerine karşılık siyasî tedbirlerin onun nezdinde pek önemli olmadığını ileri sürmektedir¹⁴²⁶. Türk tarihçiliğinin önemli isimlerinden İsmail Hakkı Uzunçarşılı ise Sadrazam'ın şahsiyetini şu ifadelerle özetlemektedir. “*Merzifonî Kara Mustafa Paşa zeki, idaresi iyi, azim sahibi, işten anlar değerli bir devlet adamı olmakla*

¹⁴²² İsmail Hâmi Dânişmend, *a.g.e.*, s. 452-455. Budin Beylerbeyi Arnavud İbrahim Paşa'nın idamından sonra Râşid Efendi'yle başlayan ve İsmail Hâmi Dânişmend'le devam eden Kara Mustafa Paşa'ya dönük iade-i itibar çabaları hakkında bk. Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 93-96.

¹⁴²³ Mehmed Murâd, *Târîh-i Ebu'l-Fârûk*, C. 7, Tefeyyüz Matbaası, İstanbul 1332, s. 304.

¹⁴²⁴ *Târîh-i Ebu'l-Fârûk*, C. 7, s. 308.

¹⁴²⁵ Mizancı Mehmed Murâd'ın Kara Mustafa Paşa hakkındaki geniş değerlendirmesi için bk. *Târîh-i Ebu'l-Fârûk*, C. 7, s. 304-324.

¹⁴²⁶ Ahmet Refik Altınay, *a.g.e.*, s. 17-18.

*beraber paraya haris, asabi; kendisini beğenmiş ve kinci olduğundan bu halleriyle epi düşman kazanmıştı.”*¹⁴²⁷

Yukarıda zikredilen Osmanlı tarihçilerinin bu çok tartışmalı Sadrazam’a ait düşünce ve yorumlarına bakıldığında bir yandan akıllı, tedbirli, zeki, ağırbaşlı ve gayretli oluşuyla ideal bir devlet adamı portresi sunarlarken, öte yandan bütün iyi meziyetlerinin yanında kibirli ve paraya çok fazla düşkün olması gibi kusurlarını öne çıkardıkları görülmektedir. Osmanlı tarihçilerinin eserlerinde verdikleri bu bilgilerin yanı sıra Batılı diplomat, tarihçi ve yazarların -her ne kadar oryantalist bir bakış açısıyla yazsalar da- Paşa’yla ilgili sundukları bilgiler ciddi bir öneme sahiptir.

Merzifonlu’ya dair izlenimlerini aktaran ilk Avrupalılardan birisi Hollandalı elçi Justinius Colyer’dir. Mustafa Paşa o dönemde Edirne kaymakamıdır. Günlüğünde Paşa’yla ilk karşılaşmasına yer veren elçi, Mustafa Paşa’nın 28 ya da 29 yaşlarında olabileceğini kaydettikten sonra onun bir portresini tasvir etmektedir. Colyer ilk fiziksel gözleminin ardından onun oldukça akıllı ve etkili konuşan biri olduğunu vurgulamaktadır. Öte yandan çok nazik ve cana yakın duran Merzifonlu, göze çarpan geniş bir sakala ve ortalama boya sahip birisidir. Elçinin karşısındaki bir Osmanlı devlet adamı olunca giyinme tarzı ister istemez dikkat çeken bir ayrıntıdır. Colyer bu hususta onun altın, gümüş veya ipek giysileri asla giymediğini dile getirmektedir¹⁴²⁸. Görevde kaldığı süre zarfında Kara Mustafa Paşa’yı en yakından tanıyan diplomatın Colyer olduğunu söylemek mümkündür. Paşa’nın kaymakamlık yaptığı yıllarda onu sempatiyle anan Colyer’in fikirlerinde yıllar sonra değişmelerin olduğu dikkat çekmektedir. Şüphesiz bu durumun meydana gelmesinde Kara Mustafa Paşa’nın sadarete gelmesiyle birlikte izlediği ılımlı politikayı terk etmenin büyük etkisi vardır. Colyer’in yazılarında bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Şöyle ki Merzifonlu’yla ilk görüşmesinden 11 yıl sonra yaptığı bir görüşme sonucunda beslediği hayranlık yerini hayal kırıklığına bırakmıştır. Colyer, 27 Şubat 1679’daki görüşmenin ardından Kara Mustafa Paşa için *“Tüm işlerinde son derece hırslı ve uzlaşmaz.”* demektedir. Onun bu görüşüne İzmir’deki Hollanda konsolosu olan Jacob van Dam da eşlik etmektedir. 1668’den 1689’a kadar bu görevi yürüten Dam, 4 Mart 1679 tarihli bir yazısında Kara Mustafa Paşa’yı *“Hristiyan uluslara karşı büyük girişimlerde bulunan ve fahiş prosedürler uygulayan bir adam.”* olarak nitelendirdi. İzmir’deki Hollanda konsolosunun hazinedarı

¹⁴²⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 422.

¹⁴²⁸ Merlijn Olton, *“Brough under the law of the land”*, s. 189.

Jacobus van der Merct de yurttaşlarıyla aynı görüşleri paylaşmıştır. Ülkesine gönderdiği 21 Ekim 1681 tarihli bir mektupta Sadrazam'ı “*sadece şiddet ve düpedüz zorbalıkla davrandığı için yırtıcı pençeleri olan bir griffin*¹⁴²⁹” şeklinde tasvir etmiştir¹⁴³⁰.

Colyer'den sonra Mustafa Paşa ile ilgili izlenimleri aktarabileceğimiz bir başka kaynak daha önce de belirttiğimiz Fransız şarkiyatçı Antoine Galland'ın İstanbul anılarını anlattığı eserine eklenen rapordur. Söz konusu rapor da Kara Mustafa Paşa'nın henüz kaymakamlık yaptığı sıralarda kaleme alınmıştır¹⁴³¹. Raporda, Paşa'nın tabiatı anlatılırken şiddete meyilli olmakla birlikte ahlâkının çok iyi olduğundan söz edilmektedir. Aynı notlara göre Merzifonlu, ahlâk zayıflıklarından nefret eden, emrindeki adamlarının içeride veya dışarıda aşırılıklara kaçmamaları konusunda dikkat eden bir devlet adamıdır. Raporda bulunan kayıtlara bakılırsa Kara Mustafa Paşa mizacı gereği işinde ciddi ve senli benli davranışlardan pek hoşlanmayan bir devlet adamı olarak öne çıkmaktadır¹⁴³².

Bir dönem Fransız büyükelçisi olan Marquis de Nointel'in elçilik faaliyetlerini anlatan Albert Vandal, Nointel'in sadarete yeni tayin edilen Kara Mustafa Paşa'yı erken tebrik etmesini bir hata olarak nakletmektedir. Belgrad'da idam edilen Sadrazam'ı “*despot ve yozlaşmış barbar*” birisi olarak gösteren Vandal, ayrıca büyükelçinin Merzifonlu hakkındaki görüşlerine yer vermektedir. Nointel'e göre Sadrazam “*vücut bulmuş bir şeytan*” profilini taşımaktaydı. Şöyle ki “*her şeye gücü yeten bir alkolik*” olarak tanımladığı Kara Mustafa Paşa, “*her zaman kibirli ve aşırı açgözlü*” birisiydi. Ona göre anlamsız bir şatafat sergileyen Sadrazam, kötü amaçlara ve berbat zevklere sahip birisiydi. Şiddeti Köprülü'nünki gibi gerekçeli değildi; sürekli olarak güçlü içecekleri fazlaca tüketmesi nedeniyle aşırı heyecanlı, tutarsız ve düzensiz birisiydi¹⁴³³.

Nointel'in ardından Fransız sefirliği yapan Gabriel de Guilleragues'ın XIV. Louis'ye yolladığı mektuplarda Kara Mustafa Paşa'yla ilgili oldukça önemli noktalara temas edilmektedir. Fransız elçi, Sadrazam'a göndermek için kaleme aldığı 17 Ocak 1682 tarihli mektup taslağında ondan “*Çok ünlü, çok yüce, çok iyi yürekli Paşa Hazretleri, Müslümanların Sultanının, çok güçlü, çok soylu ve yenilmez İmparatoru'nun*

¹⁴²⁹ Aslan vücutlu, kartal kanatlı ve kafalı efsanevî bir yaratıktır.

¹⁴³⁰ Merlijn Olon, “*Brough under the law of the land*”, s. 190.

¹⁴³¹ Kara Mustafa Paşa hakkında hazırlanan ve Galland'ın günlüğüne eklenen rapor son derece mühimdir. Bu yazıda Merzifonlu'nun resmî ve hususî hayatına dair oldukça önemli bilgiler nakledilmektedir.

¹⁴³² Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, C. II, s. 138.

¹⁴³³ Albert Vandal, *l'Odysée d'un Ambassadeur: Les Voyages du Marquis de Nointel, 1670-1680*, Paris: Pion-Nourrit et Cie, 1900, s. 225.

Bâbüâli'sinin Sadrazamı"¹⁴³⁴ sözleriyle bahsetmektedir. Oysa Fransız elçinin Sadrazam'a karşı kullandığı bu diplomatik üslubun pratikte bir karşılığı olmadığı ve ona yönelik düşüncelerinde samimiyetten uzak olduğu yine onun kendi ifadelerinde ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki Fransız devlet adamı Jean-Baptiste Colbert'e yollamış olduğu 4 Şubat 1682 tarihli yazısında Sadrazam'ı "*çoğu zaman inat*" eden bir saraylı olarak zikretmektedir. Akabinde Osmanlılar ile Fransızlar arasında patlak veren Sakız hadisesinden söz ederken Fransız Amiral Duquesne'ye gönderdiği mektupta ona "*Sadrazam'ın gözünü korkutmaktan daha çok hiçbir şey beni hoşnut kılmaya zorlayamaz.*" diyen Guilleragues, daha sonra Merzifonlu'nun bilgisiz oluşuna vurgu yapmaktadır¹⁴³⁵. Amirale gönderdiği 25 Nisan 1682 tarihli bir diğer mektupta ailesini gemiye bindirip gönderme isteğine karşılık Sadrazam'ın tavrını "*Her zamanki nezaketiyle bu isteğimi geri çevirdi.*" gibi ironik bir ifadeyle dile getirmektedir¹⁴³⁶.

Fransız şarkiyatçı De La Croix, Merzifonlu hakkında bilgi veren bir diğer Avrupalıdır. Kara Mustafa Paşa'nın Viyana hezimetinden ve idamından bahsettikten sonra trajik bir son yaşayan Merzifonlu'nun o sıralar yaklaşık 60 yaşlarında olduğunu zikretmektedir. Ancak doğum tarihinin 1634 yılı olduğunu ve 49 yaşında idam edildiğini ifade etmiş olsa da Croix'nın zikrettiği yaş abartılıdır. Yine anlattıklarına bakılırsa, Paşa, kalın kaşlı, geniş sakallı, iri ve siyah gözlüdür. Gurur ve azameti yansıtan gösterişsiz bir yüze sahiptir. Croix, onu tarif ederken herhangi bir insanda böylesine doyumsuz bir para hırsının görülmediğine ayrıca vurgu yapmaktadır¹⁴³⁷.

Kara Mustafa Paşa'nın Edirne'de kaymakamlık yaptığı yıllarda İstanbul'da bulunan İngiliz büyükelçisi Sir Daniel Harvey'nin sekreteri George Etherege'in ona dair düşünceleri dikkat çekicidir. Etherege, Joseph Williams'a yolladığı 8 Mayıs 1670 tarihli mektubunda Kara Mustafa Paşa'dan söz ederken onu "*Konuşması düzgün, kurnaz, fırsatçı ve büyük bir içten pazarlıklı*" biri olarak betimlemektedir. Harvey'nin halefi olarak İstanbul'a gönderilen Sir John Finch, onun "*Büyük bir asker, yetenekli bir saray adamı ve etkili bir dahi*" olduğu izlenimine kapılmıştır. Aynı diplomat birkaç yıl sonra Mustafa Paşa'yı "*Para için her şeyi yapabilecek ve onsuz hiçbir şey yapamayan bir*

¹⁴³⁴ Guilleragues Kontu, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁴³⁵ Guilleragues Kontu, *a.g.e.*, s. 39-40.

¹⁴³⁶ Guilleragues Kontu, *a.g.e.*, s. 66.

¹⁴³⁷ "... he was about threescore of years of age, his eyes large and black like his beard, his eyebrows thick, his aspect homely, proud and losty; never was seen in a man such an insatiable avarice." De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 191.

Vezir” olarak nitelendirmiş ve ondan Hristiyan âlemine büyük acılar yaşatan bir zalim olarak bahsetmiştir. Halefi Lord Chandos, Sadrazam’ın ağır maddî istekleri karşısında “eğer bu aşağılık Bakan’ın dayanılmaz zulmü hızlı bir şekilde kontrol edilmezse” gibi ağır sözlerle İngiltere Kralı’nı uyarmakta ve “Onu şiddetli öfkesine duyarlı hâle getirmenin başka bir yolu” olabileceği konusunda ikna etmeye çalışmaktadır¹⁴³⁸. Kara Mustafa Paşa’nın sadarete gelişine tanık olan Rycout ise onu bir yandan “düzgün bir davranışa sahip akıllı ve deneyimli bir kişi” diğer yandan “büyük bir saray mensubu” olarak tarif etmektedir¹⁴³⁹. Ancak yıllar sonra Kara Mustafa Paşa’dan bahsederken onun “Şiddetli, soyguncu, kendini beğenmiş, açgözlü, ikiyüzlü, güvenilmez, kanlı ve adaletsiz” bir kişiye dönüştüğünden dem vurmaktadır. Hemen ardından iktidar yılları için son derece çarpıcı bir yorum getirmektedir. “Onun hükümetinin ilk zamanlarını temsil eden -en zalim prenslerin hükümdarlığında bile daha önce hiç uygulanmamış olan zulmü, haraç kesmesi, gaddarlığı ve adaletsiz faaliyetleri dışında anlatacak hiçbir şeyimiz yok.”¹⁴⁴⁰.

Paşa hakkında görüş bildirenler arasında Venedikli diplomatlar da önemli bir yere sahiptir. Venedik balyosu Morosini di Alvise, Merzifonlu’yu tam bir zalim ve insafsız olarak tanımlamaktadır. Bir önceki sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa’nın genelde Batılı diplomatlara çok farklı bir saygı duyduğunu ifade eden Venedik elçisi, Kara Mustafa Paşa’yı büyük Hristiyan güçlerini gaddarca hor gören, kendisinin yaptıklarını çok az önemseyen veya hiç düşünmeyen kibirli birisi olarak yorumlamaktadır. Ayrıca Sadrazam’ın Asyalılara ait alışlagelmiş bir içgüdüyle, Hristiyan ismine karşı nefret duyduğunu ve açık bir düşmanlık sergilediğini ilave etmektedir¹⁴⁴¹.

Venedik balyosu Morosini’nin ardından İstanbul’a gönderilen Pietro Civrano’nun Sadrazam Kara Mustafa Paşa hakkındaki görüşleri selefiyle neredeyse aynı çizgidedir. Venedikli balyos Civrano, Merzifonlu’nun sert otoritesine dikkat çektikten sonra iyi yönetim sanatını kısa sürede öğrenemeyen Sadrazam’ın ani değişikliklerini Padişah nezdinde protesto ettiğini ancak saltanatını sürdürmek isteyen IV. Mehmed’in o

¹⁴³⁸ George Frederick Abbott, *Under the Turk in Constantinople*, s. 194; 359. Yasir Yılmaz’a göre, Kara Mustafa Paşa’nın Hristiyan âlemine karşı cihat olgusuyla hareket ettiği düşüncesi, ilk bakışta makul görünse de aslında oldukça yanıltıcıdır. Avusturya elçisi Kindsperg, Kara Mustafa Paşa’nın şiddetinden sadece Hristiyan temsilcilerin değil, aynı zamanda Türklerin de nasibini aldığını yazmaktadır. Yılmaz, bu noktadan hareketle, Kara Mustafa Paşa’yla ilgili dinî veya ideolojik saiklere dayalı açıklamaların oldukça indirgemeci olduğu kanısındadır. Yasir Yılmaz, *The Road to Vienna*, s. 202.

¹⁴³⁹ Sir Paul Rycout, *The History of the Turkish Empire, from the year 1623, to the year 1677*, s. 263.

¹⁴⁴⁰ Sir Paul Rycout, *The history of the Turks: beginning with the year 1679*, s. 1.

¹⁴⁴¹ Nicolo Barozzi-Guglielmo Berchet (ed.), *a.g.e.*, s. 207-208.

büyük imparatorluğun Sadrazam'ının zulümlerine kulak asmadığını söylemektedir. Civrano'nun Sadrazam hakkındaki gözlemleri ilginç olduğu kadar önemli ayrıntılar sunmaktadır. Balyosa göre “*Yakışıklı ve dindar görünümlü*” olan Kara Mustafa Paşa, kendi iç dünyasında “*Zalim, cimri ve gururlu bir ateist*”ti. Düşüncelerinde sıkıntılar olan birisiydi. Edindiği ilk izlenime göre Merzifonlu, “*Kurnaz, her şeyden önce Hristiyanların amansız düşmanı olarak imparatorluğun tüm ağırlığını ve komutasını mutlak hâkimiyetle destekleyen*” bir devlet adamıydı¹⁴⁴². Yine aynı diplomat, “*rakiplerinin öykünmesinden tedirgin olan*” Sadrazam'ın açgözlü olmasını Sultan'ın lütfunu sürdürebilmek için olduğunu yazmaktadır¹⁴⁴³. Civrano'nun halefi Donado ise Viyana bozgununun sorumlusu olarak gördüğü Sadrazam'ın görevini “*tamamıyla mağrur ve despotça*” yürüten bir kişilikte olduğunu yazmaktadır¹⁴⁴⁴.

Merzifonlu'nun sadarete gelişinden sonra dramatik bir değişim geçirdiği ve eskisinden çok daha karmaşık ve uzlaşması güç bir figür olduğu konusunda yorum yapan Habsburglu diplomatlar ve tarihçiler Avusturya tarih yazıcılığında Sadrazam'ın olumsuz bir imaja sahip olmasında etkili olmuşlardır. Şüphesiz Osmanlı Devleti'nin en yetkili idarecisi olarak Habsburglara karşı izlediği fetih siyaseti bu durumun ortaya çıkmasında önemli bir paya sahipti. Köprülüler ile başlayan toparlanma sürecinin ardından fetih ideolojisinin yeniden gündeme gelmesi ve Sadrazam'ın da bu siyaseti etkin bir biçimde takip etmesi, Batı'da “*öteki*” olarak algılanan Osmanlı Devleti'nin Padişah'tan sonra en yetkili ismi olan Kara Mustafa Paşa'ya ve faaliyetlerine duyulan ilgiyi artırmıştır. Örneğin, Merzifonlu'nun sadrazamlığının ilk iki yılında Johann Christoph von Kindsperg, Viyana hükümeti adına görüşmelerde bulunuyor ve ülkesine ayrıntılı raporlar gönderiyordu. Elçinin yeni sadrazamla ilk görüşmesi şahsına dair önemli detaylar sunmaktadır. Merzifonlu'nun sadaretini ilk tebrik edenin kendisi olduğunu öne süren Kindsperg, Kara Mustafa Paşa'ya övgüde bulunarak selefi Fâzıl Ahmed Paşa'ya kıyasla onun daha dost, iyi ve açık sözlü bir karaktere sahip olduğunu belirtmektedir¹⁴⁴⁵. İlerleyen zamanlarda Habsburg temsilcisi Kindsperg'in raporlarında en dikkat çeken unsur, Kara Mustafa Paşa'nın sadarete gelişinden kısa bir süre sonra dostça bir kişilikten düşmanca bir karaktere dönüşmesiydi. Sadrazam'ın özellikle

¹⁴⁴² Nicolo Barozzi-Guglielmo Berchet (ed.), *a.g.e.*, s. 259.

¹⁴⁴³ Thomas M. Barker, *a.g.e.*, s. 71.

¹⁴⁴⁴ Nicolo Barozzi-Guglielmo Berchet (ed.), *a.g.e.*, s. 308.

¹⁴⁴⁵ Yasir Yılmaz, *The Road to Vienna*, s. 176.

Lehistan elçisi Jan Gninski'ye yönelik davranışları yazdığı raporda ayrıntılı anlatılarak onun yabancı temsilcilere olan tavrından bahsedilmiştir. Polonya elçisi Jan Gninski, Kara Mustafa Paşa'nın değişen mizacından mustarip olan tek yabancı temsilci değildir. Kindsperg, Viyana'ya yolladığı 13 Eylül 1677 tarihli raporunda, tüm yabancı temsilcilerin patronluk taslayan Kara Mustafa Paşa tarafından güç duruma sokulduğunu yazmaktaydı¹⁴⁴⁶.

Kindsperg'in ardından elçilik misyonunu üstlenen Kunitz, selefiyle neredeyse aynı düşünceleri paylaşmaktadır. Ona göre, İstanbul'a gelen tüm elçiler istisnasız bir şekilde aşağılanıyor, uluslararası hukuka uygun düşmeyen hareketlere maruz kalıyorlardı. Acımasız ve saygısız bir yönetim tarzı benimseyen Sadrazam, istediklerini tehdit yoluyla yaptırmaktan çekinmeyen bir karakter sergiliyordu¹⁴⁴⁷.

Merzifonlu hakkında bilinenler kimliği ve karakterinden ziyade 1683 yılında Viyana'ya düzenlediği başarısız seferden dolayıdır. Sahip olduğu olumsuz imajda Avusturyalı tarihçi Joseph von Hammer'in ciddi tesiri vardır. Hammer, Sadrazam'ı oldukça kibirli ve komutanlık yönü zayıf birisi olarak öne çıkarmıştır. Bu tarihçinin yazdıklarından hareketle yayımlanmış bir broşürde Kara Mustafa Paşa şöyle tanıtılmaktadır: “*Radikal bir adamdır. Sınırsız derecede şa'shaya tutkundur ve gaddardır. Kendini beğenir. Yöneticilik hırsı ile doludur.*”¹⁴⁴⁸.

Meşhur Rumen tarihçi Dimitri Kantemir, Kara Mustafa Paşa'yı anlatırken onu “*imparatorluğun en cimrisi*” olarak nitelendirmektedir. Başarısızlıklarını bu sebebe bağlamaktadır. Onu tanıtırken, Hammer'in düşüncesinden farklı olarak yetenekli bir asker olduğunu belirtmiş; ardından “*cesur biraz basiretli savaşçı, haris ve komşu devletleri savaşa kıskırtmak için bin bir bahane uyduran birisiydi.*”¹⁴⁴⁹ diyerek onun öne çıkan özelliklerini aktarmıştır.

Sadrazamlık senelerinde Osmanlı Devleti'nin dış politikasını belirleyen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa gerek yaşarken ve gerek ölümünden sonra farklı çevrelerce çeşitli şekillerde tasvir edilmiştir. Burada tarihçinin öncelikli amacı, Merzifonlu'nun dönemini 17. yüzyıl değerleri, sorunları ve beklentileri açısından

¹⁴⁴⁶ Yasir Yılmaz, *The Road to Vienna*, s. 62-63; 200.

¹⁴⁴⁷ Fatma Akay-Türker, “a.g.t.”, s. 63.

¹⁴⁴⁸ Ernst Petrisch, “Avusturya'nın Bakış Açısından Kara Mustafa Paşa”, Zeki Cemil Arda (çev.), *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000)*, Ankara, 2001, s. 91-93. Ayrıca bk. Yasir Yılmaz, *The Road to Vienna*, s. 5-6.

¹⁴⁴⁹ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 377, Dipnot: 31.

yorumlamak olmalıdır. Öyle ki az önce görüşlerine yer verilen Batılı yazarların büyük bir bölümü Kara Mustafa Paşa'dan bahsederken onun eylem ve politikalarından etkilendikleri ölçüde düşüncelerini yazmışlardır. Böylesine önemli bir siyasî figüre yönelik düşünceleri şekillendiren husus onun benimsediği politika tarzıdır. Bu konuda dikkat edilmesi gereken en önemli mesele Merzifonlu'nun gerek mizacı gerekse kendi iradesiyle dayattığı sert politikaların ortaya koyduğu gergin havanın Batılı diplomatlar nezdinde derin bir travmaya yol açmış bulunmasıdır. Herhangi bir vesileyle onunla ilişkisi olan hiç kimse bu duruma kayıtsız kalmamıştır. Örneğin, tüccarlarla ilgili bazı konuları görmezden gelmesi için önerilen rüşvet tekliflerini reddetmesi elçilerin gözünde onu uzlaşmaz bir figür hâline sokmuştur¹⁴⁵⁰.

Merzifonlu, olumlu ya da olumsuz anlamda insanları derinden etkilemiştir. O kadar ki çağdaşlarının ve gelecek nesillerin onunla ilişkilendirdiği tüm vasıflar arasında despot yönetim tarzı, para hırsı ve şöhrete düşkünlüğü en öne çıkan unsurlar olmuştur. Bu özellikleri yüzünden o -normal şartlar altında bile- korkunç derecede otoriter bir insan olarak tasvir edilmiştir. Bu durumun ortaya çıkması Paşa'nın bu politikasına maruz kalan kimselerin kendilerini haklı çıkarma amacının bir parçası olarak da düşünülebilir. Öte yandan Batı literatüründe yer verilen tasvirlerin “oryantalizm” zihniyetinin gölgesinde şekillenen düşünceler olduğunu unutmamakta da yarar vardır. Bununla birlikte, Merzifonlu'nun karakterini tahlil eden yazarların ondan söz ederken tutkusu, çalışkanlığı ve cesareti gibi niteliklerini de anmaktan kendilerini alamamaları kayda değerdir.

4.1.2. Bir Devlet Adamı Olarak Kara Mustafa Paşa

4.1.2.1. İdareciliği

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, yöneticilik kariyerine ilk defa 22 Şubat 1660 tarihinde Silistre'ye beylerbeyi atanarak adım atmıştır. Ertesi yıl, 26 Nisan 1661 tarihinde vezirlik payesiyle Diyarbakır'a beylerbeyi olarak gönderilmiştir. Paşa'nın bu süreçteki idarecilik faaliyetleri tarihî kaynaklarda pek dikkate alınmamıştır. Merzifonlu'nun beylerbeyilik vazifesi bu iki yerle sınırlı kalmış; Köprülü Mehmed Paşa'nın vefatının ardından sadarete geçen oğlu Fâzıl Ahmed Paşa tarafından 23 Aralık

¹⁴⁵⁰ Rüşvet bahsi için bk. Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 119.

1661’de donanmanın başına getirilerek kaptanıderyalık makamına tayin edilmiştir. 27 Mart 1666 tarihine dek bu görevi yürüten Kara Mustafa Paşa, deniz seferine çok fazla çıkmamakla birlikte bu makamda kaldığı sürece önemli sayılabilecek icraatlarda bulunmuştur.

Beylerbeyilik görevleri bir kenara bırakılırsa, Merzifonlu’nun idarî hayatına yön veren en mühim dönem, Fâzıl Ahmed Paşa’nın 1663 Nisan’ında Uyvar Seferi’ne çıktığı esnada yerine onu rikâb-ı hümayûn kaymakamı olarak bıraktığı süreçle başlamaktadır. İlk kaymakamlık dönemi, Köprülüzâde’nin 1665 Temmuz’unda Edirne’ye dönmesiyle sona ermektedir. Bahse konu olan dönem iyice analiz edildiğinde, Merzifonlu’nun bu süre zarfında sürekli olarak Padişah’ın av gezilerine eşlik etmesi ve zaman zaman aldığı kararlarda etkili hâle gelmesi bundan sonraki idarî hayatı için oldukça önemli gelişmelerdi. Şöyle ki katıldığı av seferlerinde soruşturma, denetleme, danışma veya disiplin olsun, tüm eylemleri Padişah adına gerçekleştirdi. Sert tabiatıyla bilinen Paşa, çözülmesi istenen hadiselerde sorumluları cezalandırmada hiç vakit kaybetmezdi. Bununla birlikte, şikâyet durumlarında Padişah’ın isteği üzerine olayları iyice tahkik ettirir, buna göre bir karar verirdi¹⁴⁵¹. Keza bu süreçte Padişah ve Sadrazam’ın ona karşı duyduğu memnuniyet ve üstlendiği vazifeleri istendiği gibi icra etmesi Paşa’nın bundan sonraki siyâsî kariyerinin şekillenmesinde büyük öneme sahiptir.

1666’da Venedik’e karşı Girit Seferi’ne çıkan Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa, önceden olduğu gibi, geride devlet işleriyle ilgilenmesi ve idare etmesi için Kara Mustafa Paşa’yı yeniden kaymakam tayin etmiştir. Dönemin tarihçileri, Merzifonlu’nun bu makama yeniden atanmasını, onun hem iyi bir idareci olmasına hem de üvey kardeşi Köprülüzâde’yle arasındaki sıkı ilişkilere bağlamaktadırlar. Örneğin *Cevâhirü’l-tevârih*’in yazarı Mühürdar Hasan Ağa, Sadrazam ve Merzifonlu arasındaki ilişkiden söz ederken “*Muşâru’n-ileyh Mustafâ Paşa Sadr-ı A‘zam Ahmed Paşa’nun pederi olan meşhûr Köprülü vezîr-i ‘azam merhûmun küçükden berü terbiyet-yaftesi olub ol aşinâ-yı kadîm sebebi ile Ahmed Paşa bu cümle seferlerde kendüsünü kâyim-i makâm nasb iderdi. Babası çerağı olduğundan ve kendüye ziyâde i‘timad itdüğünden ötürü ve fi’l-hakika ‘âkil ve sâhib-i tedbîr olduğundan uhuvvet makâmında olup.*”¹⁴⁵² ifadelerine yer

¹⁴⁵¹ 1664 yılında Silifke Mütesellimi tarafından yakalandıktan sonra cezalandırılmaları için Padişah’a gönderilen Derdhanoglu ve yandaşlarının sorgulanması hadisesi bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir. *Vekâyi’-nâme*, s. 170-172.

¹⁴⁵² Abubekir Sıddık Yücel, “Mühürdar Hasan Ağa’nın Cevâhirü’l-tevârih’i”, YDT, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kayseri 1996, s. 331.

vermektedir. Hasan Ağa, Kara Mustafa Paşa'nın kaymakam tayin edilmesinde bu iki devlet adamının arasındaki yakınlık kadar Merzifonlu'nun akıllı ve ihtiyatlı birisi olması, Sadrazam'ın ona fazlaca güvenmesi gibi sebeplere de işaret etmektedir. Köprülü ailesi hakkında biyografik bir eser kaleme alan Behçetî Seyyid İbrahim Efendi, ikili arasındaki güçlü bağa dikkat çekerken, Hasan Ağa'nın yazdıklarına benzer şekilde çocukluktan itibaren birlikte yetişmelerine vurgu yapmaktadır¹⁴⁵³.

Kara Mustafa Paşa'nın kaymakamlığı esnasında kayıtlara geçen bir hadise idarecilik yıllarında izlediği sert politikaları yansıtmaları bakımından burada zikretmeğe değerlidir. Padişah'ın sırkatibi Abdi Paşa'nın belirttiğine göre, Avusturyalıların Osmanlı Devleti'yle aralarındaki barışa muhalefet ederek civarda kale inşa etmesi ve Uyvar Muhafızı Söhrâb Mehmed Paşa'nın buna göz yumması Sultan'ın gazabına neden olmuştu. Katline ferman verilen Paşa'nın kesik başı 23 Temmuz 1669 tarihinde Padişah'ın huzurunda sergilenmişti¹⁴⁵⁴. Abdi Paşa, bu idam cezasında Kara Mustafa Paşa'nın doğrudan bir etkisi olduğuna dair bilgi vermezken, Fındıklılı Mehmed Ağa, yaşanan idam hadisesinde Merzifonlu'nun rolüne değinmektedir. Bu ikinci tarihçinin kayıtlarına göre suçsuz olan Söhrâb Mehmed Paşa'nın katledilmesinin başlıca sebebi, Kaymakam Kara Mustafa Paşa'nın can düşmanı olmasından kaynaklanmaktadır. İddiaya göre Uyvar Muhafızı, konuyu daha önceden Padişah'a haber edip alınacak tedbirleri öğrenmek istemişse de Merzifonlu gönderdiği arzı saklayıp Padişah'a göstermemiştir. Yine aynı tarihçinin belirttiğine göre Kara Mustafa Paşa, Sultan IV. Mehmed'e "*Mehmed Paşa kâfirden mâl alup kal'a yapdırmış.*" diyerek onu yanlış düşüncelere sevk etmiş ve Söhrâb Mehmed Paşa'nın katline sebep olmuştur¹⁴⁵⁵.

Otoriter bir idareci olan Kara Mustafa Paşa'nın 1671 yılında Ramazan Bayramı münasebetiyle katıldığı protokol yürüyüşüne dair Fransız elçi Nointel önemli bilgiler vermektedir. Fransa Kralı XIV. Louis'ye gönderdiği 9 Mayıs 1671 tarihli mektubunda Edirne'de bulunan Padişah'ın Ramazan Bayramı namazını kılmaya geçerken düzenlenen alay töreni hakkında bilgi vermektedir. Nointel, Padişah'ın ardından muhtelif saray hizmetlilerinin geçmesinin ardından dört vezirin yürüyüşe devam ettiğini

¹⁴⁵³ Sadrazam'ın yokluğunda kaymakamlık makamının Kara Mustafa Paşa'ya emanet edilmesinin gerekçesini şöyle yazmaktadır. "*Sadr-ı a'zam Köprülü-zâde fâzıl-ı bî-nazir Ahmed Paşa küçükden bir yerde terbiye olundığından kendüleri sefere teşriflerinde bunları kâyim-makâm nasb buyurırlaridi.*" Bk. *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, vr. 164a.

¹⁴⁵⁴ *Vekâyi '-nâme*, s. 326.

¹⁴⁵⁵ *Silahdâr Târîhi I*, s. 552.

kaydetmektedir. Bunlardan birisi olan Kara Mustafa Paşa, etrafında şatırbaşı ismi verilen saray görevlileriyle yola devam ediyordu. Öteki vezirlere benzer şekilde, Merzifonlu da satenden elbiseler giymişti. Bindiği atın sağrısını kaplayan işlemeli haşa bezleri oldukça güzel görünüyor ve dikkat çekiyordu¹⁴⁵⁶.

Râşid Efendi, Kara Mustafa Paşa'nın kaymakamlık yaptığı yıllarda veziriazamlar gibi şan ve şöhrat bulduğunu kaydetmektedir¹⁴⁵⁷. Nihayet Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın vefatıyla Kara Mustafa Paşa, 5 Kasım 1676 günü sadaret mührünü teslim alarak siyasî kariyerinin en zirve noktasına erişmiştir. Artık yapması gereken şey, Padişah'ı kendisinin vazgeçilmez olduğuna inandırması olmuştur. Güçlerini ve niteliklerini tanımlamanın yanında, eylemlerini meşrulaştırmak için reformların çok önemli olduğu sonucuna varmıştır. Bunun için Abdurrahman Abdi Paşa'ya yeni bir kanunname hazırlatmak gibi bir dizi tedbir almıştır. Öte yandan kendi konumunu sağlamlaştırma ve itibarını artırma ihtiyacı hissettiği için hiç vakit kaybetmeden yönetici kadroda değişiklikler gerçekleştirmiştir. Başta, himaye ettiği Kara İbrahim Paşa'nın büyük mîrâhûrluk görevinden alınarak kubbe veziri olmasını sağlamış ve böylece yetiştirmesi de Dîvân-ı Hümâyûn üyesi olmuştur. Onun yerine mîrâhûrluk vazifesi sabık sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'nın kethüdası Süleyman Ağa'ya verilmiştir¹⁴⁵⁸. Merzifonlu'nun Osmanlı yönetici elitlerini değiştirme teşebbüsü, iktidarını sağlamlaştırmanın bir yansıması olarak telakki edilmiştir. Öyle ki yaptığı bu dikkat çekici tayinler yabancı diplomatların gözünden kaçmamıştır. Örneğin Habsburg Büyükelçisi Johann Christoph von Kindsperg, 25 Kasım 1676'da Viyana'ya gönderdiği raporda, sadarete geçen Kara Mustafa Paşa'yla birlikte Kara İbrahim Ağa ve Süleyman Ağa'dan da bahsetmektedir. Kindsperg, bu üç ismin iktidarı Sultan IV. Mehmed'in zevkine göre yöneteceğini yazmıştır. Ayrıca yapılan atamaların bu isimlerle sınırlı olmadığını belirten Habsburg elçisi, diğer memurların da yenileri ile değiştirildiğinden söz etmektedir¹⁴⁵⁹.

Sadarete gelmesinin ardından konumunun göz kamaştırıcı gücüne aldanıp kendi güçlerini abartma ve başkalarının güçlerini küçümseme eğilimine gidip gitmeyeceğine dair varsayımlar da söz konusu olmuştur. Örneğin Merzifonlu'yu henüz kaymakam iken

¹⁴⁵⁶ Marquis de Nointel'in mektubunda anlattığı geçiş alayının detayları için bk. Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, C. I, s. 226-228.

¹⁴⁵⁷ *Târîh-i Râşid I*, s. 257-258.

¹⁴⁵⁸ *Vekâyi'-nâme*, s. 451; *Silahdâr Târîhi I*, s. 653; *Târîh-i Râşid I*, s. 195; *Zübde-i Vekayiât*, s. 77-78.

¹⁴⁵⁹ Yasir Yılmaz, *The Road to Vienna*, s. 139.

tanıma ve gözlemlene şansına sahip olan Rycout, sadarete gelmeden önce onun gayet nazik, güvenilir ve medenî olduğundan bahsetmekte, fakat sadrazam olduktan sonra makamına güvenerek gururunu, hırsını ve vahşiliğini artıracığından endişe duyduğunu ifade etmektedir. Bu korkusundan hareketle, sadarete geldiğinde başka neler olabileceğine dair kimsenin bir fikrinin olamayacağını yazmıştır¹⁴⁶⁰.

Venedikli balyos Pietro Civrano, raporunda Sadrazam'dan bahsederken onun görevlerinde dakik, despotik bir otoriteye sahip, her işi aceleye getiren ve bir vezirden çok siyasal gücü zorla ele geçiren ve bunu kötüye kullanan bir tiran gibi hareket ettiğini yazmaktadır¹⁴⁶¹.

Sadrazam hakkında bir değerlendirmede bulunan tarihçi Heywood ise kaleme aldığı Kara Mustafa Paşa biyografisinde, açgözlü olarak nitelediği yeni sadrazamın gelenekçi iç politikalarının hem savaş ekonomisinin hem de kişisel zenginliğinin gerekliliğine göre tasarlandığından söz etmektedir¹⁴⁶².

Sadrazamlık döneminde otoritesi gittikçe artan Kara Mustafa Paşa, gerektiğinde Padişah'ın en ağır cezalandırmalarında ara buluculuk yapıp suçluların affını sağlayabiliyordu. Mesela saray mutfağı aşçılarından 15 kişilik bir grup ile yeniçeriler arasında Balıkpazarı denilen yerde yaşanan bir kavga, 31 Ağustos 1677'de Padişah'ın kulağına gitmiş, o da bu yaşananlara oldukça tepki göstermiştir. Öyle ki bu sinir bozucu hadiseden sonra Sultan IV. Mehmed, olaya neden olan saray görevlilerinin darağacına asılarak idam edilmelerini emretmiştir. Fakat Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın araya girerek Padişah'tan bu kişilerin affını istemesi üzerine olaya karışan aşçılar asılmaktan kurtularak Limni Adası'na sürülmüşlerdir¹⁴⁶³.

Selefleri Köprülü Mehmed Paşa ve onun oğlu Fâzıl Ahmed Paşa'da olduğu gibi, bazı dönemlerde Kara Mustafa Paşa da Padişah'ınkine denk bir iktidara sahip olmuştu¹⁴⁶⁴. Başına buyruk hareket ettiği için yaşanan bir hadisede Padişah'la karşı karşıya gelmemeye ve kendini aklamaya yönelik izlediği siyaset onu eleştiri oklarının hedefi hâline getirmişti. 1680 yılı Aralık ayında gerçekleşen hadise dönemin çağdaş tarihçilerin kayıtlarına yansımıştır. Anlatılanlara göre, bu tarihlerde Edirne'ye geçen 46 yaşındaki Sadrazam, mutlak otoritesinin sarsılması gibi o ana kadar hiç

¹⁴⁶⁰ Sir Paul Rycout, *The History of the Turkish Empire, from the year 1623, to the year 1677*, s. 264.

¹⁴⁶¹ Nicolo Barozzi-Guglielmo Berchet (ed.), *a.g.e.*, s. 259.

¹⁴⁶² Colin J. Heywood, "a.g.m.", 591.

¹⁴⁶³ *Vekâyi 'nâme*, s. 459; *Silahdâr Târîhi I*, s. 662.

¹⁴⁶⁴ Robert Mantran, *XVI.-XVII. Yüzyıl'da İstanbul'da Gündelik Hayat*, s. 69.

deneyimlemediği endişe verici bir durumla karşılaştı. Sadrazam, meyhane işletmelerinin yasak olduğu bir dönemde para karşılığında İstanbul'da bozahanelerin açılmasına müsaade etmişti. Kara Mustafa Paşa'nın Padişah'a danışmadan ve onun asla izin vermeyeceği mutlak olan bu konuda istediği gibi davranması kendisini güç duruma sokmuştu. Sadrazam, -yetkisi olmadığı hâlde- evvelce yıkılan bozahanelerin para karşılığında yeniden inşasına izin vermişti. Çatalca'da bulunan Padişah bu haberi aldığı anda oldukça sinirlenmiş ve bir hayli şaşırılmıştı. Sultan, derhâl İstanbul Bostancıbaşı Kuşçu Mustafa Ağa'ya hatt-ı hümayûn yollayarak bu haberin doğru olup olmadığını kendisiyle paylaşmasını, hakikati gizlemesi durumunda katledileceğini bildirmişti. Padişah, kendisine aktarılan olayın doğru olduğunu öğrendikten sonra bu önemli gelişmeye kayıtsız kalamayarak Sadrazam'ı sert bir üslupla azarlayan bir hatt-ı hümayûnu göndererek meselenin ne olduğuna dair bilgi istedi. Siyasî kariyeri boyunca Padişah karşısında ilk defa böylesine köşeye sıkışan Kara Mustafa Paşa, anlatılana bakılırsa, kendisinin bu girişimden haberi olmadığını öne sürerek suçu kâhyasına yüklemişti. Ardından Padişah'ın "*Kethüdânı rikâb-ı hümayûnuma gönderesin.*" demesiyle kâhyası Hasan Ağa'nın soruşturma geçireceğini öğrendi. Sadrazam, kâhyasını göndermesi durumunda kabahatin kendi başında patlayacağını bildiği için "*Pâdişâh ile söyleşmek âsândır.*" diyerek orta yolu bulmak için harekete geçti. Olayı aktaran tarihçilere göre Merzifonlu, 6 Aralık 1680 Cuma günü Hasan Ağa'yı kendi sarayında hapsedip geceleyin boğdurarak öldürülmesini sağladı ve cesedini Sultan'a yolladı. Aynı zamanda Padişah'a gönderdiği haberde "*Hatt-ı hümayûn gelmezden mukaddem hâinin cezâsı tertîb olundu.*" demek suretiyle kâhyasının sorgulanmasına mâni olmuş ve töhmet altında kalmaktan kurtulmuştu. Söz konusu hadiseyi yaklaşık iki buçuk asır sonra ele alan Mizancı Mehmed Murad'ın belirttiğine göre, Padişah'ın olayın örtbas edilmesine göz yumması Hasan Ağa'nın 80.000 duka değerindeki altınlarının müsadere edilmesiydi¹⁴⁶⁵. Örnekte görüldüğü üzere Kara Mustafa Paşa, bu tarzda önemli bir konuda Padişah'a danışmadan, yaptıklarının gerekçesini açıklamadan ve son kararı ona bırakmadan başına buyruk hareket etmiş ve görünüşe bakılırsa, kâhyasını gözden çıkarmak yoluyla kendisini bu hadiseden aklayarak çıkmıştı. Yukarıda zikredilen olaydan sonra Padişah ile Sadrazam arasında bir soğukluk olup olmadığına

¹⁴⁶⁵ *Silâhdâr Târîhi I*, s. 735; *Târîh-i Râşid I*, s. 217; *Zübde-i Vekayiât*, s. 117; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 168; Sir Paul Rychaut, *The history of the Turks: beginning with the year 1679*, s. 13-14; *Târîh-i Ebu'l-Fârûk*, C. 7, s. 319-320.

ilişkin çağdaş kroniklerde somut bir bilgi mevcut değildir. Devrin saray tarihçisi Abdi Paşa, bu konuda sessizdir, hatta hadiseden dahi hiç söz etmemektedir. O hâlde Sadrazam'ın bu girişiminden sonra onun en azından Padişah'ı ikna ettiğini ifade etmek mümkündür.

Viyana Seferi'ne çıkmadan önce toplanan bir divanda Kara Mustafa Paşa'nın Cezayir beylerine yaptığı bir konuşma, vazifesinde kusurlu davrananlara karşı onun nasıl bir tutum sergilediğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. 29 Ocak 1683'te Cezayir Beylerbeyi İsmail Paşa'dan Padişah'a sunulacak hediyeleri getiren Kethüda Halil Ağa, vilayet müftüsü Hacı Ali Efendi ve ocak dayıları Sadrazam'ın huzuruna çıkmıştı. Kara Mustafa Paşa, huzurunda iki buçuk saat süren bu divanda bulunan Cezayirli beyleri görevlerini ihmal etmeleri nedeniyle epey azarlamıştı. Daha sonra Padişah tarafından gönderilecek herhangi bir emre tam anlamıyla itaat etmelerini, aksi hâlde fermana karşı gelme cesaretini gösterirlerse cezalandırılmaları için gereken ne varsa yapılacağını söylemişti. Merzifonlu'nun bu konuşmasına hiçbir karşılık verilemediği, hatta mecliste bulunan ve bu azarlamadan pek fazla etkilenen Hacı Ali Efendi'nin divandan ağlayarak dışarı çıktığı kaydedilmektedir¹⁴⁶⁶.

Sadrazam'ın atamalar konusunda göze çarpan yönlerinden biri sabırsız ve tez canlı oluşudur. Örneğin yaptığı tayinlerde alınan kararlara karşı çıkmak bir kenara dursun, tereddüt edilmesi dahi Sadrazam'ın tahammül edemediği bir husus olarak dikkat çekmektedir. Viyana Kuşatması'nın son günlerinde, bu konuya ilişkin olarak yaşanan bir hadise Paşa'nın bu özelliklerine delil oluşturmaktadır. Kuşatmanın başından beri önemli hizmetlerde bulunan Temeşvar Beylerbeyi Ahmed Paşa, son birkaç günde ilerleyen damla hastalığından dolayı 4 Eylül 1683'te vefat edince ondan boşalan yeri vakit kaybetmeden doldurmak gerekiyordu. Bu doğrultuda Merzifonlu, merhumun yerine akrabası Başdefterdar Hasan Efendi'yi atamayı düşünmüştü. Sadrazam, kesin olarak bilinmeyen bazı hâl ve tavırlarından dolayı akrabası olan Hasan Efendi'ye güvenmiş olduğundan onu görevinden azletmeyi zaten kafasına koymuştu. Ertesi gün Hasan Efendi'ye paşalık payesiyle Temeşvar beylerbeyiliğini teklif etmesine rağmen bu isteğinin karşılık bulmaması Sadrazam'ı epey öfkeliendirdi. Teşrifatçıbaşı'nın anlatımına göre, sinirlerine engel olamayan Kara Mustafa Paşa, Hasan Efendi'yi sakalından tutup iyice bir tokatladı. Hasan Efendi'nin isteksizliği hâlâ devam edince

¹⁴⁶⁶ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 8a-8b; *Silâhdâr Târîhi II*, s. 2.

defterdarlıktan azledilerek Çavuşbaşı Ağa hapsine yollandı. Yerine Manisalizâde Mahmud Efendi getirildi. Defterdarlık makamını kaybeden Hasan Efendi, bir müddet sonra huzura getirilerek kendisine bir hilat giydirildi ve merhum Ahmed Paşa'nın yerine Temeşvar beylerbeyi olarak tayin edildi¹⁴⁶⁷.

4.1.2.2. Diplomatik Kişiliği

İcraatlarıyla isminden sık sık söz ettiren Merzifonlu Kara Mustafa Paşa gibi bir devlet adamının diplomasiyle olan münasebetlerine odaklanmak beraberinde bazı önyargıları sorgulamaya davetiye çıkarmaktadır. Kara Mustafa Paşa'nın olumsuz bir imaja sahip olması siyasî kariyerinin ilk senelerine dayanmaktadır. Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın Girit seferinde bulunduğu dönem içerisinde, Kaymakam Kara Mustafa Paşa Osmanlı Devleti'nin dış politikasına yön veren ve bu doğrultuda Osmanlı ülkesine gelen yabancı diplomatlarla temas kuran bir devlet adamı olarak öne çıkmaktaydı. Diplomatik bir bakış açısından bu konumu, çeşitli Avrupa ülkelerinin hükümet temsilcileriyle doğrudan iletişim kurmasına olanak sağladı. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nin dış politikasını belirleyen beyni olarak Kara Mustafa Paşa, çeşitli şekillerde tasvir edildi. Paşa'nın doğrudan etkisi bulunan diplomatik görüşmeler, ülkenin kaderini belirlemenin yanında Mustafa Paşa'nın diplomat yönüne dair ipuçları vermesi bakımından zikredilmeye değerdir.

Osmanlı Devleti'nde her devlet adamı veya diplomatın imparatorluk vizyonunu paylaşıp paylaşmadığı hakkında kesin kanaat belirtmek oldukça güçtür. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa için diplomasi ve savaş, politikanın uygulanmasında temel bir araç olduğu için son derece önemli bir konuydu. Bu hususa ilişkin olarak diğer ülkelerin diplomatlarıyla gerçekleştirdiği müzakereleri, dış politikaya etki eden icraatları ve dikkat çekici birkaç vaka, Merzifonlu'nun takip ettiği diplomasiyi anlayabilmek için bahsedilmeyi hak etmektedir.

Diplomatik müzakerelerde Hristiyan âlemine karşı takındığı katı ve olumsuz tavır, tarihçilerin ondan sevimsiz biri olarak bahsetmelerinde etkili oldu. Örneğin Hammer, 1667 yılında yaşanan depremden kötü bir şekilde etkilenmelerine rağmen haraçlarını teslim etmeye gelen Ragusalı elçilerin tutuklandığından bahsetmektedir.

¹⁴⁶⁷ *Vekâyi 'i Beç*, vr. 73b-74a; *Silâhdâr Târîhi II*, s. 79-80; *Zübde-i Vekayîât*, s. 155-156; *Târîh-i Râşid I*, s. 247-28; *İsâ-zâde Târîhi*, s. 182; Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 340.

İddiaya göre bu elçiler, Felemenk elçisi George Crook'un ölümünden sorumlu tutuldukları için Kaymakam Kara Mustafa Paşa tarafından hapsedilmişlerdi. Hammer'e göre bu olumsuz durum Merzifonlu'nun merhametsiz yönünden kaynaklanmaktaydı¹⁴⁶⁸. Fakat belirtmek gerekir ki, hem yaşanan depremden hem de Ragusalı temsilcilerin getirdiği vergiden söz eden Abdi Paşa, hazineyi teslim edecek olan elçinin Merzifonlu'nun vasıtasıyla huzura çıktığını ve getirdiği haracı teslim ettikten sonra kendisine kaftan giydirildiğini şöyle ifade etmektedir: “*Kā'im-makām Paşa kulları vesâtatiyle Dubra-Venedik ilçisi, rikâb-ı hümayûna yüz sürdü. Mu'tâd üzre getürdüğü harâc alınup kendüye hil'at-i fâhire ilbâs olundu.*”¹⁴⁶⁹.

Merzifonlu'nun devlet işlerinde etkili olduğu dönemlerde, büyükelçilerin diplomatik amaçlarını gerçekleştirmek için ağladıklarına da zaman zaman şahit olunmuştur. Ragusalı elçiler, anlatılana göre, mecbur kaldıklarında kelimenin tam anlamıyla gözyaşları nehirlerini anımsatacak bir şekilde ağlayabiliyordu. Bu elçiler, kimin önünde, nerede ve hangi bağlamda ağlayabileceklerini açıklayan talimatlara göre, ağlama konusunda eğitimliydi. Ragusalı temsilciler tarafından yazılan mektuplarda bahsedilen gözyaşlarının, ikna edici bir metafor olarak kullanılıp kullanılmadığı hakkında şüpheler vardır. Ancak, 1678 yılında Osmanlı Devleti'ne haraç getiren Sekundo Gozze'nin, Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın önünde kıyafetini ıslatacak kadar çok gözyaşı döktüğünü iddia etmesi bu konuda herhangi bir şüphe bırakmamaktadır. Onun bu tavrının Sadrazam'ı ne ölçüde etkilediği belirsizdir. Ancak Gozze'nin kendisini küçük düşüren bu diplomatik tutumu göz önüne alındığında, başta Merzifonlu olmak üzere, öteki devlet ricali nezdinde alay konusu olduğu kesindir. Nitekim ağlama becerisini garip oranlarda kullandığı belirtilen Sekundo Gozze, kendi mektuplarına göre, her zaman ve her yerde gözyaşı dökmüştü. O kadar ağlamıştı ki, sadece isminin anılması bile Osmanlı ileri gelenleri arasında mide bulantısına neden olmuştu. Onlardan biriyle tekrar konuşmak istediğinde, aldığı cevap “*Onu göreceğim, ama ağlamayı planlıyorsa, gelmesin daha iyi.*” olmuştu. Merzifonlu'nun kethüdası, diğer üç Ragusalı elçiyle karşılaştığında, onu işaret ederek “*Ağlayan bu mu?*” diye sormuştu¹⁴⁷⁰.

¹⁴⁶⁸ Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 186.

¹⁴⁶⁹ *Vekâyi'-nâme*, s. 273.

¹⁴⁷⁰ Vesna Miović, “Diplomatic Relations Between The Ottoman Empire and The Republic of Dubrovnik”, *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Gábor Kármán, Lovro Kunčević (Ed.), Leiden-Boston: Brill, 2013, s. 205-206.

Diplomatik müzakerelerde konu, Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini savunmak olduğunda, Kara Mustafa Paşa Karadeniz'in kuzeyinde yaşanan ve devleti yakından ilgilendiren gelişmeleri dikkatle takip etmiş ve bu hususta oldukça etkin bir politika ortaya koymuştur. Merzifonlu'nun kuzeyde Kazakların Lehistan ve Rusya aleyhine desteklenerek himaye edilmesini sağlaması bu siyasetin bariz bir örneğidir. Bu bağlamda Kara Mustafa Paşa, Rusya ve Lehistan'ın Andrusovo Antlaşması'yla müttefik olup Osmanlı Devleti'ni kuzeydeki gelişmelerin dışında tutan ve tecrit eden uluslararası politikalarına kayıtsız kalmamış ve Kazakları desteklemek suretiyle Osmanlı Devleti'nin çıkarı doğrultusunda diplomatik faaliyetlerde bulunmuştu. Bu politikasının neticesinde 1672'de Lehistan ile gerçekleşen savaşı Osmanlı Devleti kazanmış ve barış görüşmelerini Padişah'ın emriyle bizzat kendisi yürütmüştür. Bucaş Antlaşması (1672)'nin müzakereleri, her şeyden önce Kara Mustafa Paşa'nın diplomatik meselelerle ilgili görüşünü değiştirmenin pek mümkün olmadığını kanıtlamaktadır. Merzifonlu'nun diplomatik başarıları ve girişimleri, Padişah tarafından artan bir ilgiyle gözlemlendi. Müzakereleri takip eden Hacı Ali Efendi'nin kayıtları, Merzifonlu'nun mümkün olduğunca Osmanlı Devleti'nin lehine bir uluslararası durum yaratmaya kararlı olduğunu göstermektedir. Ali Efendi'nin bu süreçte “*sâhib-i akl-ı selîm ve mâlik-i tab‘-ı müstakîm*”¹⁴⁷¹ olarak tanımladığı yani sağduyulu ve doğruyu savunan birisi olarak gösterdiği Kara Mustafa Paşa, süreci ülkesinin menfaatleri hususunda ödün vermeden tamamlamıştı. Diplomatik faaliyetleriyle birlikte Merzifonlu, bu savaş sürecinin başından sonuna dek yaşanan hadiselerin ana yönlendiricisi gibi göründü. Örneğin 1677 Ağustos'unda Osmanlı Devleti ile Lehistan arasında barış görüşmeleri için gelen Jan Gninski, yeni Sadrazam Kara Mustafa Paşa'yla olan diplomatik müzakerelerde gösterişli ve güçlü imajlar içeren adımlar atmak istemiş; ancak yanında getirdiği görkemli elçilik heyeti bu niyetini zora sokmanın yanı sıra aşağılanmasına yol açmıştı. Kantemir'in kaydettiğine göre, Osmanlıları Lehlilerin zenginliğine hayran bırakmak isteyen Gninski, atlarına gümüş nallar taktırmış, onurla karşılanacağını düşünürken Sadrazam tarafından küçümseyici bir tutuma maruz kalmıştı. Bu nallardan birinin Merzifonlu'ya getirildiğini belirten Kantemir, buna karşılık Sadrazam'ın “*Kâfirin gümüşten nalları var, ama kafası tunçtandır. Zira atlarına gümüşten nal taktıracak kadar bu gülünç acayıpliğe hangi aklı başında insan inanabilir?*” dediğini

¹⁴⁷¹ *Târîh-i Kamaniçe*, vr. 112a.

yazmaktadır. Başka bir vesileyle, Gninski'nin beraberinde 700 kişiyle geldiğini ve bu kalabalık heyet için erzak istediğini öğrenen Kara Mustafa Paşa'nın Leh elçiye yönelik ağır sözlerini şöyle ifade etmektedir:

“Elçiye söyleyin ki, eğer bu insan yığınıyla İstanbul'u işgal etmek amacıyla geliyorsa sayıları çok azdır; ama Bab-ı Âli'nin yüce eşiğini öpmek için geliyorsa, o takdirde yanına fazla insan almıştır. Zira bunlar dudaklarıyla Bab-ı Âli'nin eşiğini kirletirler. Zaten sultan da, imparatorluk gemilerinde forsaya mahkûm olan yedi bin köylüye yaptığı muameleyi bu yedi yüz Lehli'ye kolayca uygulayabilir.”¹⁴⁷²

Sadrazam Kara Mustafa Paşa ile Lehistan elçisi Jan Gninski arasında yaşanan diplomatik kriz yalnızca bu olayla sınırlı değildi. Elçi, görüşmek istediği Sadrazam'ın kendisini epeyce oyalamasından, yapılan müzakerelerde küçük düşürücü bir politika izlemesinden ve verdiği sözleri tutmamasından sitemle bahsetmektedir. Gninski huzura kabul edildiğinde, protokolde oturduğu iskemlenin Sadrazam'ınla eşit seviyede olmasına rağmen daha az süslü olduğundan yakınmıştır. Yeni görüşmeler talep ettiğinde, Sadrazam yerine sürekli adamlarıyla görüşmek zorunda kalmasına bir anlam veremeyen Gninski, bu durumu “*Yine de bilmek isterim neden vezir efendi kuralları bir kenara bırakıp beni aşağılamak için mi, başka kişilerle görüştürüyor dedim.*” sözleriyle dile getirip Merzifonlu'nun takip ettiği diplomatik tutumu eleştirmişti. Leh elçisi, Sadrazam'ın diplomasi ilkelerine uymadığını düşündüğü bu yaklaşımını aşağılayıcı bulmuş, bu süreçte kendisini görüşmeye değer bir diplomat olarak görmediğini ifade etmiştir¹⁴⁷³.

Yukarıda zikredilen örnekler dışında Merzifonlu'nun izlediği birtakım diplomatik faaliyetler ve elçilerle olan münasebetleri, onun dış ilişkilere yaklaşımını ortaya koyması bakımından önemlidir. Sadareti döneminde ortaya koyduğu dış politikanın ilkeleri, amaçları ve dinamikleri pek çok kez eleştiriye maruz kalmıştır. Batılı diplomatlar, ara ara Kara Mustafa Paşa'nın sergilediği nezaketten övgüyle söz etmektedirler. Buna karşın, müzakerelerde farklı bir diplomat kimliğine bürünmesi elde ettiği iktidarın verdiği imkân ve bunun neticesinde uyguladığı yeni politikası, idealize ettiği devlet inşasının bir yönü olarak yorumlanabilir. Merzifonlu'nun diplomat yönünden bahseden John Stoye ondan şöyle bahsetmektedir. “*Aslında bu Osmanlı devlet adamının kişiliği hakkında en güvenilir kaynak başkalarının anlatılarından çok*

¹⁴⁷² Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 16-17.

¹⁴⁷³ Karolina Anna Kotus, “a.g.t.”, s. 40-41.

*yaptıklarıdır. Bunlar hiç değilse bir insanın ihtirasından öte daha kalıcı ve önem taşıyan tarihî olgularla şekillenmiştir.”*¹⁴⁷⁴.

Merzifonlu'nun diplomatlarla yaşadığı bazı sorunlar zaman zaman Batılı devletlerin dikkatini üzerine çekmiştir. Örneğin Fransa elçisi Marquis de Nointel ile yaşadığı iskemle krizi sadece Fransa nezdinde değil Avrupa'nın birçok yerinde ses getiren bir hadise olmuştu. Protokol meselesiyle ilgili, Osmanlı sarayında diplomatik temsilciler tarafından gözlemlenen düzen ve öncelik, hükümetlerinin prestij ve statüsü bakımından çok hassas bir konuydu. Sadrazam'ın kendisine uygun gördüğü taburede oturmak istemeyen ve bu hususta Merzifonlu'nun adamlarıyla inatlaşmaya başlayan Fransa elçisi Marquis de Nointel ile yaşanan iskemle krizi, diplomatik tartışmaların şiddete dönüştüğü bir sorun olmuştu. Sadrazam'ın diplomatik tavrının yol açtığı bu hadise, Osmanlı Devleti ile Fransa arasında birkaç yıl daha sürmüş, Nointel'in yerine İstanbul'a gönderilen Gabriel de Guilleragues'ın sefaret döneminde çözüme kavuşmuştu.

İskemle krizi sürerken Fransız Amiral Duquesne idaresindeki Fransa gemilerinin Sakız Adası'nı topa tutması yeni bir krize neden olmuştu. Gabriel de Guilleragues, İstanbul'da görev yaptığı 1681 yılında Osmanlı Devleti ile Fransa arasında bir krize dönüşen bu hadisenin çözümünde önemli rol üstlendi. Bu konuyla ilgili Fransa Kralı XIV. Louis'ye gönderdiği 14 Ocak 1682 tarihli bir mektupta Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Fransa'yla yaşanan bu siyasî ve diplomatik kriz karşısındaki tutumuna dair önemli bilgiler vermektedir. Fransız elçi, ismini vermediği fakat güvenilir demekle yetindiği bir kaynaktan hareketle, Kara Mustafa Paşa'nın öfkelenmesinde çok korku gösterdiğini, o hâldeyken ne tavır takınacağını belli olmadığını söylemektedir. Ayrıca Fransız tüccarların hakkını teslim eden Sadrazam'ın acımasız tehditler savurduğunu sözlerine eklemektedir. Yakın zamanda, huzura çıkma isteğine karşılık kendisinin bir şey yapamayacağını ve bu konuda Padişah'ın tutumunun belirleyici olacağını bildirdiğinden de bahsetmektedir¹⁴⁷⁵. Öte yandan Guilleragues, henüz uzlaşma sağlayamadığı iskemle meselesi hakkındaki görüşlerini Vitry Markisi'ne yazdığı 27 Şubat 1682 tarihli mektupta şu sözlerle aktarmaktadır:

“Daha önce size yazdığım mektuplarda belirttiğim şeylere şunu eklemekten kendimi alamıyorum: Altı hizmetçiyle birlikte Sadrazam'ın salonunda bulunduğum sırada, bu

¹⁴⁷⁴ John Stoye, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁴⁷⁵ Guilleragues Kontu, *a.g.e.*, s. 25.

hizmetçilerin huzur odasına alındığımda beni zorla sedirin alt tarafında bir yere oturtacaklarını öğrenir öğrenmez, Sadrazam'ın huzurunda beni zorlamak isteyecek ilk Türk'ü öldürmek üzere bir hançer arattım; ne var ki elleri boş iken ölmüş ya da hakarete uğramış bir büyükelçi arasında fark olabileceğini anlamamıştım. Tanrı'ya şükür, böyle bir şey yaşamadım.”

Bu sözlerin ardından mektubuna devam eden Fransız elçi, Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın Fransızların sebep olduğu Sakız hadisesi yüzünden kendisini Yedikule zindanına yollayacağını, Sultan IV. Mehmed'in yatıştırılması için ona hediye sunulup sunulmayacağını sorduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte, Sadrazam'ın teslim edilecek hediyeler karşılığında iskemle meselesinin halledileceğine yönelik vaatte bulunduğunu kaydetmektedir¹⁴⁷⁶.

Guilleragues, Amiral Duquesne'ye yolladığı 12 Mart 1682 tarihli bir diğer mektubunda Kara Mustafa Paşa'nın sert diplomasisi hakkında şöyle demektedir. *“Sadrazam çekilmez bir adam, çok da kararsız. Belki beni korkutmanın ve para istemenin yollarını denemeye karar verecek, ama başarılı olamayacak; zaten sanıyorum ki sonunda beni mutlu edecek. Size sık sık haber göndereceğim; sonuç aşamasına geldik, şimdi Sadrazam'ın ne gibi bir karar alacağını görmek gerekiyor.”*¹⁴⁷⁷. Fransız elçinin yazdıkları doğrultusunda, Kara Mustafa Paşa'nın uyguladığı bu kişisel diplomasi tarzı çoğu kez etkili oluyordu. Diğer bir ifadeyle Sadrazam, iç içe geçmiş tehditler ve baskılardan kaynaklanan tartışmalarla muhatabının zayıf noktalarına odaklanıp onu yıpratmaya çalışıyor ve çoğu zaman öfkeli, şaşkın ve sindirilmiş hâle gelen elçi onun isteklerini karşılamak mecburiyetinde kalıyordu. Elçiliği boyunca bu durumla karşı karşıya kalan Guilleragues, Merzifonlu'nun diplomatik teamüllere yakıştıramadığı bu tavrını *“Sadrazam'ın Edirne'deki odasında kibar bir huzura kabul edilme şekli yok.”*¹⁴⁷⁸ sözleriyle özetlemektedir.

Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın Batılı temsilcilerle yaşadığı sorunlara değinen Rycout, tüm Batılı elçilere karşı Osmanlı Devleti'nin vasallarının bir temsilcisi gibi davrandığını kaydetmektedir. Onun anlattığına göre, elçilerle görüşürken üst perdeden bakan Sadrazam'ın, onlarla olan iletişimde diplomasinin ilkelerinden sayılan karşılıklı saygı, onur ve adil davranma gibi unsurları görmezden geldiğini belirtmektedir. Hatta

¹⁴⁷⁶ Guilleragues Kontu, *a.g.e.*, s. 43-44.

¹⁴⁷⁷ Guilleragues Kontu, *a.g.e.*, s. 56.

¹⁴⁷⁸ Guilleragues Kontu, *a.g.e.*, s. 113.

kendisiyle münakaşaya giren Venedik elçisine “*Sultan’ın havasını solumuyor musun ve bunun için ona hiçbir şey ödemeyecek misin?*” şeklinde sarf ettiği sözler izlediği diplomasi politikasını gözler önüne sermektedir¹⁴⁷⁹.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın diplomasi politikasını anlamının bir başka yolu, Habsburglu diplomatlarla gerçekleştirdiği karmaşık ve hararetili diplomasiyi anlamaktan geçmektedir. Sadaret döneminde İstanbul’a gönderilen Viyanalı elçiler, içinde bulundukları istikrarsız jeopolitik durumunun bir sonucu olarak Osmanlı Devleti’yle statükoyu sürdürme talimatı almışlardı¹⁴⁸⁰. Sadrazam’ın 22 Şubat 1677’de Habsburg elçisi Kindsperg’le ve bundan dört gün sonra Avusturyalı tercümanla yaptığı görüşmelere bakılırsa, zihnindeki dış politikayı ne şekilde formüle ettiğini anlamak belli bir oranda mümkündür¹⁴⁸¹. Öte yandan Merzifonlu’nun öngörülemez politikaları, Habsburg elçileriyle yürütülen diplomatik süreci şekillendiren önemli bir unsur olmuştur. İktidara geldiğinde diplomatik ve askerî kaynaklarının büyük bir kısmını sınırların savunmasına ya da genişlemesine yoğunlaştırmak için çaba harcadı. Kendisinden önceki Köprülü sadrazamlardan daha başarılı olma ve konumunu güvence altına alma kaygısı bu durumun ortaya çıkmasında elbette etkili oldu.

Sadrazam Kara Mustafa Paşa’nın Avusturya temsilcileriyle yapılan müzakerelerde muhataplarını sık sık dolambaçlı sözlerle oyalamaya çalışması ve güçlü görünmek istemesi onun diplomatik tutumunun bir başka yönünü ortaya koymaktadır. Habsburglar üzerine sefere çıkmadan önce Viyana’dan gönderilen temsilcilerin barışın uzatılması konusundaki taleplerini göz ardı ederek kendi diplomasi kurallarını oynaması Osmanlı Devleti’nin izlediği dış politikaya doğrudan yön verdi. O zamandan itibaren Kara Mustafa Paşa, diplomatik bir uzlaşma stratejisinden vazgeçerek cezalandırma, kontrol altına alma ve caydırıcılık stratejileri üzerine yoğunlaştı. Onun müzakerelerde kullandığı dilinin sertliği, iddialı tavırları ve açık sözlülüğü diplomatik tutumunu yansıttı. Ona göre zafer için savaş ve diplomasi birbirini tamamlayan unsurlar oldu.

¹⁴⁷⁹ Sir Paul Rycart, *The history of the Turks: beginning with the year 1679*, s. 12.

¹⁴⁸⁰ Yasir Yılmaz, *The Road to Vienna*, s. 3-4.

¹⁴⁸¹ Viyanalı temsilciler ile yapılan ilk görüşmeler oldukça olumlu geçmişti. Görünüşe göre Sadrazam, bu görüşmede kendisini sıcakkanlı ve uysal bir kişi olarak göstermiş ve barışın uzatılması konusuna sıcak baktığını hissettirmiştir. Oysa Sadrazam, iktidara geldikten kısa bir süre sonra, Osmanlı Devleti’nden himaye talep eden Hoşnudsuzlar’ın temsilcileriyle de görüşmüştü. Buna rağmen tercümanla yaptığı görüşmede Macaristan’da yaşanan Habsburg karşıtı hareketler hakkında bilmiyormuş gibi davranarak sorular sorması, Habsburglarla ilgili gelişmelere ilgisiz olduğu izlenimini vermek içindi. Durum böyleyse, Sadrazam muhtemelen Avusturyalıları yanıltarak zaman kazanmaya çalışıyordu. Sadrazam Kara Mustafa Paşa ve Avusturyalı temsilciler arasında geçen görüşmenin detayları için bk. Yasir Yılmaz, *The Road to Vienna*, s. 176-179.

Diplomasi sahasında elde ettiği başarıların çoğu, yıpratma ve zorla kabul ettirme temeli üzerine inşa edilmesinden kaynaklandı. Viyana Seferi'nin arifesindeki diplomatik tavrı hayatına mâl olan askerî harekâtın çıkmasında başlıca faktör oldu.

Sonuç olarak Kara Mustafa Paşa, -Habsburg elçileriyle gerçekleştirilen müzakerelerde görüldüğü gibi- diplomasiyi ve savaşı önüne koyduğu politik hedeflere ulaşmanın anahtarı olarak gördü. Elindeki diplomatik ve askerî kaynakların etkinliği göz önüne alındığında, önceden kestirilemeyen politikaları ve bu doğrultudaki çabaları Osmanlı Devleti'nin uluslararası ilişkilerde geleceğini etkileyen faktörler oldu ve gelecek yıllarda Osmanlı Devleti'nin Batı siyaseti açısından izlediği diplomaside önemli sonuçlar doğurdu.

4.1.2.3. Askerî Kişiliği

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın idareci yönü kadar askerî kişiliği de tartışmaya açıktır. Asker kökenli bir babanın oğluydu. Fakat onun gözetiminde eğitime fırsat bulamadan henüz dört yaşlarında iken babası Oruç Bey'i savaşta kaybetti. Ufak bir çocuk iken Köprülü ailesine evlatlık olarak verildi. Bundan sonra babasının çok yakın arkadaşı Köprülü Mehmed Paşa'nın kontrolünde yetişti. Köprülü'nün sadrazamlığı sırasında Erdel Seferi'ne onunla birlikte katıldı. Bu esnada, sadaret mektupçusu unvanıyla Sadrazam ile Sultan IV. Mehmed arasındaki iletişimi sağladı. Bundan sonra Fâzıl Ahmed Paşa'nın isteği doğrultusunda yıllarca kaymakamlık makamını yönetti.

Sultan IV. Mehmed'in idaresinde 1672'de gerçekleştirilen Kamanice Seferi'ne katıldı. Lehistan'a karşı yapılan bu savaşta ordunun sol kolunu komuta etme vazifesi ona verildi. Çağdaş tarihçiler, başarılı bir asker olarak niteledikleri Merzifonlu'nun bu savaşta gösterdiği yararlılıklar hususunda müttefiktir. Sefer esnasında yaptığı stratejik ve başarılı hamlelerle Padişah'ın gözüne giren Kara Mustafa Paşa, yeri geldiğinde ordunun muvaffakiyeti için düşmana acımasızlığını göstermekte tereddüt etmemiştir. Bununla ilgili olarak Hacı Ali Efendi'nin verdiği bir anekdot burada zikretmeye değer. Kamanice'nin fethinden sonra Türkçe bilen bir Ermeni, muhasaranın son gününden önceki gece şehir halkının yaşadıklarına dikkat çekmiştir. Onun belirttiğine göre halk, kuşatmanın son gecesinde Kaymakam Kara Mustafa Paşa kolundan gelen taarruzların sebep olduğu elem ve korkuyu bundan önceki tabya, kale ve şehirde yaşanan

çatışmalarda hissetmediklerini belirtmişti. Öyle ki bu taarruz karşısında o koldan gelen emirleri kimin verdiği merak konusu olmuş; bu olay, şehir ve kaledekilerin zihinlerini epeyce meşgul etmişti. Bu kişinin Kaymakam Kara Mustafa Paşa olduğu anlaşıldığında, “*Bu mertebe merhamet eylemeyüp kahr u helâk itmeğe, cidd ü ihtimâm itmesine mazhar olacak huzûr-ı sa‘âdetlerinde ne cürmimiz zâhir olmuşdu?*” sözleriyle Paşa’nın kararlılık, acımasızlık ve merhametsizliğine vurgu yapmışlardı. Hatta şehir halkı boyun eğip haraç vermeye razı olmaları hâlinde bile bu öfkeden kurtulabileceklerinden emin olamamışlardı¹⁴⁸².

Askerî yeteneklerini Kamanîçe Seferi’nde ispatlama fırsatı bulan ve bu konuda Sultan’ın takdirini kazanan Kara Mustafa Paşa emrindeki askerlerin de gönlünü fethetti. Savaş sırasında birliklerini sürekli denetleyip onları motive etti. Merzifonlu’nun askerî sahadaki bu yükselişi 1674 yılında Human Seferi’ne serdar olmasının önünü açtı. Bu sefer, onun orduyu doğrudan komuta edeceği ilk savaşı. Teslim teklifini reddeden Human kenti, Paşa’nın idaresindeki birliklerin ağır taarruzları karşısında boyun eğmek zorunda kaldı. Askerî kariyerinin parlamasına yardımcı olan bu zaferi, Padişah nezdinde büyük bir memnuniyet uyandırdı. Öte yandan katı bir mizaca sahip olan Merzifonlu’nun Human’daki zaferi, Batı dünyasında ciddi bir katliam gerçekleştirdiği söylentilerine yol açtı¹⁴⁸³.

Kara Mustafa Paşa’nın askerî şahsiyeti hakkında ipuçları içeren bir diğer hadise, sadaret yıllarında Rusya üzerine gerçekleştirdiği seferdir. Tarihte Çehrin Seferi olarak bilinen bu hadisede Sultan IV. Mehmed, Hacıoğlupazarı mevkiine geldiklerinde bütün ordunun komutasını Sadrazam’a teslim etmiş, kendisi de Silistre’de ikamet etmişti. Sadrazam hem savaş hem de barış dönemlerinde askerî istihbarat faaliyetlerinin katkılarını göz ardı etmeyecek kadar akıllı bir komutan olduğunu sefer sırasında pek çok kez ortaya koymuştur. Casuslar ve esir alınan diller aracılığıyla elde edilen istihbaratın zafer için önemini bilen Merzifonlu bu hususta pek dikkatli davranmıştır. Örneğin sefer yürüyüşü devam ederken Kırım Tatarları tarafından getirilen bir esirden düşman hakkında öğrendiği bilgileri doğrudan kabul etmediği gibi, aldığı istihbaratı

¹⁴⁸² *Târîh-i Kamanîçe*, vr. 80a-80b.

¹⁴⁸³ Paşa hakkında bu konuda ileri sürülen iddialar, “*Kara Mustafa Paşa ve Human Seferi (1674)*” bahsinde ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

teyit için daha önceki esirlerin verdiği bilgilerle mukayese edip, ona göre karar vermişti¹⁴⁸⁴.

Herhangi bir kuşatma savaşında düşmanın savaş pozisyonu göz önüne alınarak saldırı girişimlerine yönelik alınacak tedbirler harekâtın başarıya ulaşmasında oldukça önemli bir unsurdur. Buna yönelik Sadrazam, henüz kuşatma başlamadan kalenin ne taraftan kuşatılacağını, Osmanlı kuvvetlerinin nerelerde metrise gireceğini bizzat kendisi belirlemiş, kaleye dışarıdan gelecek yardımlara mâni olmak için de önceden tedbirler almıştır. Sefer boyunca yaşanan çatışmalarda bir komutanın yapması gerektiği gibi, askerlerinin morallerini yükseltmek için gerektiğinde tek tek metrisleri dolaşmış, yaralılarla ilgilenmişti. Öte yandan savaşta görev yerlerini terk ederek firar eden ya da ihmalkâr davranan askerlere karşı tedbirler almakta da gecikmemiştir. Zaman zaman ordunun düşman karşısında yıprandığı vakitlerde cesaret ve soğukkanlılığını koruyarak nihayet harekâtın başarıya ulaşmasında ciddi bir role sahip olmuştur. Seferin bitiminde ileri gelen askerlerle yaptığı müşavere ve makul gördüğü teklifleri geri çevirmemesi, kuşatmanın zaferle sonuçlanmasına etki eden başka bir olumlu yönüdür. Yine bu sefer sırasında askerlerinin ulufelerini zamanında almasına son derece önem veren Merzifonlu'nun bu konudaki tutumu ayrıca dikkate şayandır¹⁴⁸⁵. Kara Mustafa Paşa'nın söz konusu seferdeki rolü bir bütün olarak ele alındığında, Osmanlı tarihçileri nezdinde en üst rütbeli bir komutan olarak parlak bir asker rolüne kavuştuğu söylenebilir. Bununla birlikte bu başarısı onun katı hırsını harekete geçirmiş ve görkemli çabalarının altını oymuştur.

Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın askerî harekât bağlamında en cüretkâr girişimi Habsburglar üzerine sefere çıkmak olmuştur. Daha önce Ruslara karşı başlatılan sefer, Petro Doroshenko'nun Çehrin'i Ruslara terk etmesi nedeniyle mecburî bir harekât iken; Habsburglara karşı yürütülen savaş girişimi, İmre Tököli'nin hami arama çabaları sonucunda Sadrazam'ın kendi iradesiyle gerçekleşmiştir. Bu savaşı başlatmak üzere giriştiği propaganda faaliyetleri bunun bir delili niteliğindedir¹⁴⁸⁶. Seleflerinin ardından yeniden yükselişe geçen bir devleti yönetmenin sert gerçekleri, onu, özellikle fetih siyasetinde, başkalarını alt edebileceğini göstermeye teşvik etti ve devletin çıkarlarına

¹⁴⁸⁴ *Mi 'râcü 'z-Zafer*, vr. 71b.

¹⁴⁸⁵ Çehrin Seferi'nde Sadrazam'ın tezkireciliğini yapan Hüseyin Behçetî Efendi, yürüyüş sırasında ulufe dağıtımını gerçekleştiren Merzifonlu'nun bu konuya çok önem verdiğine ve askerler arasında bundan duyulan memnuniyete dikkat çekmektedir. *Mi 'râcü 'z-Zafer*, vr. 28b.

¹⁴⁸⁶ Songül Çolak-Metin Aydar, "a.g.m."

en iyi şekilde hizmet etme yükümlülüğünü üstlenmek zorunda kaldı. Birçok yabancı tarihçi, Kara Mustafa Paşa'nın doyumсу bir saldırgan olduğuna kanaat getirdi ve yaşanan tüm savaşılara onun neden olduğuna inandı. Öyle ki o, diplomatik seçeneklere başvurmak yerine savaş ya da zorla yaptırım ilkelerini benimsiyordu. Bu nedenle askerî gücünü daha da güçlendirecek ezici bir zafere ihtiyacı vardı. Sadarete geldikten sonra iktidarını muhafaza etmek ve seleflerinden daha başarılı bir devlet adamı olmak gibi kendine özgü nedenleri vardı. Habsburglar üzerine bir sefere çıkmanın gerekliliğini savunurken izlediği propaganda faaliyetleri göz önüne alındığında, o ana kadar elde ettiği askerî ve diplomatik başarıların kendine olan güvenini fazlaca artırdığını, iktidarını sağlamlaştırmanın yolunu Osmanlı Devleti'nin topraklarının genişlemesinde gördüğü rahatlıkla anlaşılabacaktır. Buna karşılık, Avusturyalı diplomatların barışçıl niyet beyanları Sadrazam'ı sefere çıkma fikrinden vazgeçirememiştir. Habsburg temsilcileriyle gerçekleştirilen diplomatik müzakereler Merzifonlu'nun savaşımaya bahane arayan yönünü ortaya çıkardığı gibi, bu süreçte takındığı diplomatik tutum parlak bir zafer kazanması için gerek duyulan hesaplaşmalar olarak görüldü.

Macarları korumak bahanesiyle sefere çıkan Kara Mustafa Paşa, sadece büyük bir komutan değil, aynı zamanda lojistiği de önemseyen bir askerdir. Başarılı bir savaş için hazırlıkların yerinde olmasını sağladı. Osmanlı ordusunun yürüyüşe devam edebilmesi için gerekli önlemleri almakta gecikmedi. Fakat öngöremediği ağır hava koşulları ve bazı ihmalkâr davranışlar sefer yürüyüşünün gecikmesine sebep oldu. Mesela ordunun Ösek'te tahmin edilenden fazla bir süre konaklaması rahat bir yürüyüş için tamamlanması emredilen köprünün yetersiz kalışından kaynaklanmıştı. Bu tarz aksaklıklara rağmen, Belgrad'da ordunun komutasını devralan Merzifonlu, çok sayıda kalenin itaat etmesini sağlayarak Viyana önlerine geldi. Ortaylı'ya göre, 17. yüzyılda değişen dünya şartlarına uyum sağlamakta hâlâ zorlanan bir imparatorluk ordusunun Viyana kapılarına nasıl dayandığı henüz tam anlamıyla çözülebilmemiş değildir. Aynı asırda arazi rejimi, bürokratik teşkilat ve askerî düzenin güç kaybettiğini ifade eden Ortaylı, böyle bir dönemde başlatılan bu kuşatma girişiminde ve ilk safhasındaki başarılarla 1648'de sona eren 30 Yıl Savaşları'nın Habsburglar üzerinde neden olduğu tahribatın ve Osmanlı ordularının göreceli üstünlüğünün etkisinden söz etmektedir¹⁴⁸⁷. Savaşın tanıklarından Teşrifatçıbaşı'nın anlattıklarından Sadrazam Kara Mustafa

¹⁴⁸⁷ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008, s. 373.

Paşa'nın, kuşatmanın başlamasına dek geçen süreçte ve sonrasında orduyu organize etme hususunda itinalı hareket ettiği anlaşılmaktadır. Savaş alanında, güç durumlarda bile söylemleriyle muzaffer bir komutan havası taşıyordu. Sık sık askerlerine güven duyduğunu hissettirdi. Onlara ilham verdi ve zaferin kesin olduğunu onlara temin ederek morallerini yükseltmeye çalıştı. Nitekim arzuladığı zaferle, askerlerinin, dünya tarihinin en büyük komutanlarından biri olmayı hedefleyen ve Osmanlı Devleti'ni tekrar bir dünya gücüne dönüştürmek isteyen adamın emrinde savaşmalarını sağlamış olacaktı. Bütün bu yaptıklarına rağmen, önüne geçemediği hırsı ve gururu askerî yeteneklerini köreltti. Kuşatmanın uzaması, Osmanlı askerlerine genel bir hücum emri vermemesi gibi sebepler seferin başından beri onu buraya getiren düşüncelerinde hayal kırıklığı yarattı. Öte yandan ihtiraslarına yenik düşüp, düşmanını fazla küçümsemesi, ileri gelen paşa ile devlet adamlarını küçük düşürmek suretiyle düşmanlıklarını kazanması planlamaları açısından stratejik bir hata oldu. Sefer zamanında gerçekleştirmek durumunda kaldığı tayinlerde kıdeme dikkat etmemesi, isteğini zorla gerçekleştirmesi sevgi ve saygı duyulan bir lider olmaktan ziyade korkulan bir kumandan olduğunu gösterdi¹⁴⁸⁸. Büyük umutlarla başlattığı bu harekâta, amaçlarını ve araçlarını düşmanlarıninkine göre yanlış hesaplaması askerî felaketlerin art arda gelmesine neden oldu. Bundan başka savaşın son demlerinde Kırım Hanı'nın Lehistan ordusuna dair sunduğu istihbarat bilgilerini görmezden gelmesi ve müttefik ordusunu aşağılaması Osmanlı ordusunun çarpıcı bir biçimde mağlup edilmesi ve geri çekilmesiyle sonuçlandı¹⁴⁸⁹. Kısacası, zaferle sonuçlanacağına kesin gözle baktığı bu savaş, düşmanlarına Osmanlı Devleti aleyhine yeniden bir araya gelmeleri için zaman tanıdı ve cesaret verdi. Sonuç olarak Merzifonlu'nun bu askerî genişleme çabası Osmanlı Devleti'nin Batı'daki imajının da değişmesine yol açtı.

Bu bağlamda Kara Mustafa Paşa, yaşadığı dönem ve içinde bulunduğu şartların etkisiyle hızlı ilerlemenin mümkün olduğu bir zamanda yetişti. Katıldığı seferlerde, siyasî yükselişi için gerekli olan başarılarla imza attı. Askerî kariyeri boyunca katıldığı beş savaşın üçünü bizzat kendisi komuta etti. Bunların büyük bir bölümünde gerek stratejik gerekse taktiksel anlamda başarılı bir profil sergiledi. Öte yandan savaşlardaki

¹⁴⁸⁸ Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 290-291.

¹⁴⁸⁹ Kara Mustafa Paşa'nın savaş sırasındaki tutumlarından söz eden ve onu yeteneksiz bir asker olarak tanımlayan Hammer'in değerlendirmesi için bk. Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 386.

merhametsizliği Avrupa tarihindeki en acımasız komutanlardan birisi olarak görülmesine sebep oldu.

4.1.3.Ailesi

Tımarlı sipahi olan Oruç Bey'in oğlu Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, babasının ölümünün ardından Köprülü Mehmed Paşa tarafından evlatlık alındı, daha sonra onun himayesinde yetişerek bu ailenin bir ferdi hâline geldi. Henüz erken yaşlarda kaybettiği öz babasının anısına geride bir eser bırakmadığından dolayı Oruç Bey'in oğlunun hayatında oynadığı rol hakkında pek bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak annesi adına Merzifon'da inşa ettirdiği bir cami onun Köprülülerle birlikte yaşamaya başlamasından sonra da validesi Abide Hatun'u unutmadığını ve ismini yaşatmak istediğini göstermektedir.

Merzifonlu daha genç yaşlardan itibaren yeteneği ve zekâsıyla Köprülü'nün ilgisini üzerine çekti. Köprülü Mehmed Paşa ve birlikte büyüdüğü Fâzıl Ahmed Paşa'nın Merzifonlu'nun hayatındaki en önemli iki kişi olduğu konusunda çok az şüphe olabilir. Çünkü onun bu ikiliyle olan ilişkileri hakkında günümüze ulaşan bilgiler aralarında sıkı bir bağın olduğunu ortaya koymaktadır. Gün geçtikçe ailenin gözdelelerinden biri hâline gelen ve evlilik çağına erişen Kara Mustafa Paşa, Köprülü Mehmed Paşa tarafından kendi kızıyla evlendirildi. Köprülü'nün üç kızından birisi olan ve Merzifonlu'yla evlendirilen kızı Saliha Hatun'dur¹⁴⁹⁰. Kara Mustafa Paşa, Sadrazam olmadan önce Sultan IV. Mehmed tarafından Küçük Sultan ile söz kesmişse de Viyana önlerindeki yenilginin ardından idam ettirilmesi sonucu evlilikleri gerçekleşmemiştir. Seferden önce Habsburg elçisi Caprara'nın Viyana'dan İstanbul'a yaşadıklarını yazan Giovanni Benaglia, Merzifonlu'nun Küçük Sultan'la tezvicinden bahsederken uzun yıllar birlikte yaşadığı eşini boşamak mecburiyetinde olduğu için bu gelişmeye karşı gönülsüz olduğunu yazmakta, hatta iddiaya göre boşadığı eşinin kendi hane hizmetkârlarından İslamiyet'i kabul etmiş bir Fransız'la evliliğini ayarlamıştı¹⁴⁹¹. Ancak Galland'ın günlüğündeki rapor hesaba katıldığında, Benaglia'nın Saliha Hatun hakkında sunduğu bu bilgilerin gerçeği yansıtmadığı görülmektedir. Rapordaki ifadelere inanacak olursak, Saliha Hanım'ın ölüm tarihi 1673/1674'tür. Küçük Sultan'ın Kara Mustafa

¹⁴⁹⁰ Köprülü Mehmed Paşa'nın diğer iki kızı da Abaza Siyavuş Paşa ve Kaplan Mustafa Paşa ile tezvic edilmişti. M. Fatih Çalışır, *A Virtuous Grand Vizier*, s. 54.

¹⁴⁹¹ Suraiya Faroqhi, "a.g.m.", s. 233, Dipnot: 53.

Paşa'yla sözlenmesi de 1675 yılında gerçekleşen Edirne şenliklerine rast gelmektedir. Bu noktadan hareketle, Kara Mustafa Paşa'nın Küçük Sultan'la sözlenmesinin bahis konusu olmadığı bir dönemde eşini boşamak durumunda kaldığını ileri sürmek yanlış bir tespit olacaktır. Öte yandan cinsel anlamda farklı yönelimlerinin olduğuna dair ortaya atılan iddialar gerçeği yansıtmaktan uzaktır¹⁴⁹². Batılı tarihçi Palmer, Sadrazam'ın Viyana üzerine sefere çıkarken hareminden 1.500 kadın ve onları muhafaza etmek için 700 siyah haremağasını beraberinde götürdüğü söylentilerinin de hakikati yansıtmadığını açıkça ifade etmektedir. Bununla birlikte oldukça ihtirash olarak nitelendirdiği Sadrazam'ın bitip tükenmez bir cinsel iştaha sahip olduğunu da eklemektedir¹⁴⁹³.

Kara Mustafa Paşa'nın ailesine dair en geniş bilgiler yine Fransız şarkiyatçının eserine eklenen raporda yer almaktadır. Fransız elçi Nointel için hazırlanan bu raporda, Merzifonlu'nun 28¹⁴⁹⁴ yaşında evlendiği ve eşinin bu sıralarda 17 yaşında olduğu kaydedilmektedir. Raporda bahsedilen ilk eşi Saliha Hatun olmalıdır. Yine aynı rapor, Paşa'nın bu ilk evliliğinden Yusuf ve Mehmet isminde iki oğlunun olduğunu ve ikisinin de -herhangi bir sebep belirtmeden- hayatta olmadığını bildirmektedir. Eşi Saliha Hatun'un ise bu rapor hazırlanmadan iki yıl önce yani 31 yaşında iken yaşamını yitirdiği yazılmaktadır. Paşa'nın ailesi hakkında bilgi vermeye devam eden raporda, Sadrazam'ın eşinin vefatının ardından dört odalığa¹⁴⁹⁵ sahip olduğu ifade edilmektedir. Buna göre, ilk odalığından iki kızı ve bir oğlu doğmuştur. Kızlarından ilki 10 yaşında olan ve evlilik için Padişah'ın silahtarına vadedilen Fatma'dır. Öteki kızının adı Emine'dir. Bu odalığından doğan tek oğlunun ismi Yusuf'tur¹⁴⁹⁶. İkinci odalığından Ayşe ve Mehmed¹⁴⁹⁷ isminde iki çocuğu olmuştur. Paşa'nın Zeynep isimindeki kızı

¹⁴⁹² Batılı tarihçi Thomas Barker, Venedikli elçi Morosini'nin raporlarına dayanarak Kara Mustafa Paşa'nın kadınların yanı sıra erkeklere de ilgi duyduğuna işaret etmiştir. Thomas M. Barker, *a.g.e.*, s. 70.

¹⁴⁹³ Alan Palmer, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁴⁹⁴ Ahmed Refik, Merzifonlu'nun evlilik hayatından bahsederken, Galland'ın günlüğündeki rapora dayanarak onun 18 yaşında evlendiğini aktarmaktadır. Muhtemelen bu fark, Ahmed Refik'in Kara Mustafa Paşa'nın doğum tarihini 1634 olarak kabul etmesinden kaynaklanmaktadır. Ahmet Refik *a.g.e.*, s. 16.

¹⁴⁹⁵ Osmanlı döneminde bir erkeğin nikâhsız olarak aldığı cariyeye verilen isimdir.

¹⁴⁹⁶ Yaklaşık iki yıl süresince Osmanlı memleketinde esir hayatı süren De Martelli, hatıratında Sadrazam'ın idam edilmesine acı gözyaşları döken Yusuf Bey isminde bir oğlundan söz ederek bu isim konusunda Galland'ın eserindeki raporu teyit etmektedir. Suraiya Faroqi, *a.g.e.*, s. 229. 19 Şaban 1093 (23 Ağustos 1682) tarihli bir resmî arşiv kaydında Sadrazam'ın bu oğlundan "*Müteferrika Yusuf*" olarak söz edilmektedir. BOA, *AE.SMMD.IV*, 81/9620.

¹⁴⁹⁷ 17 Ramazan 1093 (19 Eylül 1682) tarihli bir kayıta, Sadrazam'ın ikinci odalığından olan oğlu da "*Müteferrika Mehmed*" olarak nakledilmektedir. Kara Mustafa Paşa'nın oğullarının müteferrika olarak

üçüncü odalığından olan tek çocuğudur. Son odalığından ise bu yıllarda henüz bir çocuğu olmamıştır¹⁴⁹⁸.

Teşrifatçıbaşı'nın Viyana Seferi'ni anlattığı günlükten yola çıkarak hem Yusuf Bey'in hem Mehmed Bey'in Edirne'deki savaş hazırlıkları sırasında Merzifonlu'ya eşlik ettiği bilinmektedir¹⁴⁹⁹.

Yakın dönemde hazırlanan ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın vakıflarını ele alan titiz bir incelemeden hareketle aile bireylerinin geri kalanı ve akıbetleri hakkında bir şeyler söylemek mümkündür. Buna göre, Merzifonlu'nun birinci odalığından olan erkek çocuğu Yusuf Bey 1688'de vefat etmiştir. Ölüm sebebi bilinmemektedir. Benzer şekilde, ikinci odalığından olan oğlu Mehmet Bey de Yusuf Bey'in vefatından bir yıl sonra ölmüştür. Merzifonlu'nun yetişkin olan her iki oğlunun ölmesi üzerine vakfının idaresi oğlu Ali Bey'e geçmiştir¹⁵⁰⁰.

Osmanlı tarihlerinde “*Maktûlzâde*” ya da “*Genç*” olarak anılan Ali Paşa Merzifonlu'nun hayatta kalan tek oğlu olup babasının vefatından sonra Osmanlı Devleti'ne hizmetlerde bulunmuş, Safiye Sultan'la¹⁵⁰¹ evlenerek saraya damat olmuştur¹⁵⁰². Silahdar, *Nusretnâme* isimli eserinde Ali Paşa'nın 7 Mart 1702 tarihinde

anılmasının babalarının emrinde bir saray görevlisi olarak hizmet etmiş olabileceklerini düşündürmektedir. Müteferrika kavramı hakkında detaylı bilgi için bk. Erhan Afyoncu, “Müteferrika”, *TDVİA*, C. 32, TDV Yayınları, Ankara 2006, s. 183-185.

¹⁴⁹⁸ Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, C. II, s. 131. De Martelli, bu dönemde bir süre Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın oğullarının hanesinde barındığını ve yeme içme hususunda bir eksiklik hissetmediğini belirtmektedir. Ancak oğullarının isminden söz etmemektedir. Bununla birlikte, Sadrazam'ın genç oğullarından ciddi bir yardım gördüğünden bahseden De Martelli, kendisinin serbest kalabilmesi için yapılan fideye görüşmelerinde bu gençlerin onun adına müdahalede bulunarak Yedikule zindanına, hatta kadırgalara gönderilme tehlikesini ortadan kaldırmışlardı. Suraiya Faroqhi, *a.g.e.*, s. 224-225.

¹⁴⁹⁹ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 15b.

¹⁵⁰⁰ Ramazan Pantık, “a.g.t.”, s. 63.

¹⁵⁰¹ 1696 yılında doğan Sultan, Ali Paşa'yla henüz yedi yaşındayken nişanlanmıştı. Düğünün 1703 yılında yapılması planlanmış olsa da II. Mustafa'nın tahttan indirilmesi nedeniyle ertelenmek zorunda kaldı. Ali Paşa'nın düğünün tamamlanıp saraya damat olması ancak 8 Mayıs 1710 yılında gerçekleşebildi. Bk. Çağatay Uluçay, *a.g.e.*, s. 121-122. Safiye Sultan ile Ali Paşa'nın evliliklerinden söz eden iki mensur surnâme Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Hatice Aynur, “Surnâme”, *TDVİA*, C. 37, TDV Yayınları, Ankara 2009, s. 566.

¹⁵⁰² Mehmed Süreyya, Ali Paşa'nın Kandiye'ye tayinini daha erken bir tarihte belirtmektedir. Ona göre Ali Paşa, 1700'de vezirlik payesiyle Kandiye valisi, 1701/1702'de Özi ve ardından Azak muhafızı olmuştu. Bu vazifesinden sonra çeşitli yerlerde valilik yapmıştı. 1710 senesinde Safiye Sultan'la evlenen Ali Paşa, Diyarbakır beylerbeyliğine tayin edilmişti. Buradan azledildikten sonra muhtelif bölgelerde valilik yapmış ve savaşlara katılmıştır. 1722 yılında Mekke ile Medine arasında kalan Bereke'de ölmüştür. Şahsiyet olarak hoş, tedbirli, levendâne, meşhur bir devlet adamı olarak bilinen Ali Paşa'nın bir ara sadarete getirilmesi dahi düşünüldüğü kaydedilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. I, s. 291-292. Ayrıca bk. *Târîh-i Göynüklü*, s. 55; 83; 90; 103; 290. Padişah II. Mustafa'nın kızı Safiye Sultan'ın Ali Paşa'yla evlenmesi münasebetiyle düğünü için alınan eşyaların listesi için bk. BOA, *TS.MA.d.*, 2354.

Kandiye'ye tayin edildiğini ve o sıralarda 19 yaşında olduğunu kaydetmektedir. Bu durumda Ali Paşa'nın doğum tarihinin babasının Viyana Seferi'ne çıktığı 1683 yılı olduğuna hükmetmek mümkündür¹⁵⁰³. Kantemir, Kara Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra geriye kalan tek oğlunun İbrahim olduğunu belirtmektedir. Anlatılana göre büyük zorluklar içinde yaşayan İbrahim'in yüzü ancak Amcazâde Hüseyin Paşa sadarete geldikten sonra gülebilmiştir. Hüseyin Paşa, geçmişte Merzifonlu'nun kendisine yaptığı iyilikleri hatırlayarak İbrahim'e üç tuğlu paşalık payesi vermek suretiyle onu Halep'e göndermişti. Kantemir'in yazdıklarına göre o, kaybettiği her şeyi Hüseyin Paşa sayesinde geri kazanmış ve İstanbul'da kendi adına şahane bir saray inşa ettirmişti¹⁵⁰⁴. Rumen tarihçinin ileri sürdüğü İbrahim ismine ne çağdaş Osmanlı kroniklerinde ne de vakıf kayıtlarında rastlamak mümkündür. Muhtemelen Merzifonlu'nun son oğlu Ali Paşa'yla karıştırmış olmalıdır.

Kara Mustafa Paşa vakfının yönetimini ilgilendiren 23 Aralık 1696 tarihli bir tereke kaydında, Ali Paşa'nın Abide Hatun isminde bir kız kardeşe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu iki öz kardeş, Kara Mustafa Paşa'nın Ayşe Hatun adındaki hanımından dünyaya gelmiştir. 1693 yılında gelindiğinde, ailenin bireylerinden erkek olarak sadece Ali Bey'in, kız olarak ise Fatma, Abide ve Hatice hanımların hayatta olduğu bilinmektedir. Vakfın son erkek mütevellisi olan Ali Paşa¹⁵⁰⁵, 1723'te vefat etmiştir. Ali Paşa biri erkek olmak üzere üç çocuğa sahiptir. İsimleri Kasım, Zeynep ve Emine idi. Merzifonlu ailesinin diğer üyelerinden Hatice Hanım 1699'da, Fatma Hanım 1733'te vefat etmiştir. Abide Hanım ise Merzifonlu bireyler arasında en uzun yaşayan kişidir ve 1739'da vefat etmiştir. Aynı zamanda Kara Mustafa Paşa'nın öz evlatları içerisinde aile vakfına mütevellilik yapan son kişi olmuştur¹⁵⁰⁶.

Öte yandan Ali Paşa dışında yukarıda zikredilen oğullarından birine dair bir kayda rastlanmaması bu isimlerin erken yaşta vefat ettikleri ihtimalini doğurmaktadır¹⁵⁰⁷. Rycaut, Sadrazam'ın kızlarından birini 1680 yılında Sultan IV. Mehmed'in hazinedarıyla evlendirdiğinden söz eder. Hammer bu kişiden bahsederken onu Padişah'ın eski hazinedarı Mehmed Paşa olarak tanımlamaktadır. Sadrazam'ın ilk

¹⁵⁰³ Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname, İnceleme ve Metin (1106-1133/1695-1721)*, Mehmet Topal (hızl.), Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2018, s. 643.

¹⁵⁰⁴ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 377, Dipnot: 31.

¹⁵⁰⁵ Mehmed Süreyya, Ali Paşa'nın 1722 yılında Mekke ile Medine arasında kalan Bereke'de öldüğünü yazmaktadır. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, C. I, s. 291.

¹⁵⁰⁶ Ramazan Pantık, "a.g.t.", s. 63-66, 70-71.

¹⁵⁰⁷ Suraiya Faroqhi, *a.g.e.*, s. 229.

eşi Saliha Hanım'dan doğduğu belirtilen kıza babası Kara Mustafa Paşa tarafından çeyiz için 800 kese değerinde mücevher takılmıştı. Rycout bu evliliğin üzerinden henüz 40 gün geçtikten sonra Hazine'dar'ın öldüğünü ve kızının dul kaldığını yazmaktadır. Ayrıca kızının dul kalması münasebetiyle Sadrazam'ın büyük bir mirasa konduğunu belirten Rycout, kızın Sadrazam tarafından İstanbul kaymakamlığı yapmış olan ve bostancıbaşılıktan çıkıp daha sonra Kahire'ye yönetici olarak atanan Osman Paşa'yla sözlendirildiğini, hemen ardından yalnızlığının pek uzun sürmediğini ifade etmektedir¹⁵⁰⁸. Sadrazam'ın bir kızını Hazine'dar ile evlendirmesi hususunda Rycout ve Hammer müttefikler. Ancak Hammer'in belirttiği gibi Sadrazam'ın evlenen kızının ilk eşinden yani Saliha Hatun'dan olması ihtimali Galland'ın eserindeki rapor esas alındığında pek mümkün görünmemektedir. Nitekim bu raporda, Saliha Hanım'ın iki erkek evladı dışında bir kız çocuğa sahip olduğuna dair herhangi bir bilgi yoktur. Bu nedenle Sadrazam'ın evlendirdiği kızının eşinin vefatından sonra birlikte yaşadığı odalıklardan birisine ait olması daha güçlü görünmektedir. Râşid Efendi ise damatlarından birisini Çavuşbaşı Mustafa Ağa olarak zikretmektedir¹⁵⁰⁹.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın öz evlatları haricinde, neslinden gelen başka önemli isimler de Osmanlı Devleti'nin hizmetinde bulunmuşlardır. Örneğin, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya damat olmasıyla tanınan ve önemli bir devlet adamı olan Kaymak Mustafa Paşa, maktul sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın kızı Fatma Hanım'dan olan torunudur. Bir süre dedesi Merzifonlu'ya ait vakfın idareciliğini de üstlenmiştir. Kabri, dedesi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa medresesinde yer almaktadır¹⁵¹⁰. Meşhur şair Keçecizâde İzzet Molla'nın oğlu ve Tanzimat devrinin en öne çıkan devlet adamlarından olan Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa'nın soyu annesi Hibetullah Hanım tarafından Merzifonlu'ya dayanmaktadır¹⁵¹¹. 20. yüzyılda yaşamış önemli yazarlardan birisi olan Sâmîha Ayverdi'nin "*Ne idik Ne olduk*" isimli eserinde yer verdiği bir hatırası İstanbul'un Vefa semtinde yaşayan Merzifonlu torunlarından ikisinin içine düştüğü hazin durumu ve Paşa hakkında önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Ayverdi'nin eserinde yer verdiği ilgili kısım şu şekildedir:

¹⁵⁰⁸ Sir Paul Rycout, *The history of the Turks: beginning with the year 1679*, s. 6; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 339.

¹⁵⁰⁹ *Târih-i Râşid I*, s. 602.

¹⁵¹⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. IV, s. 1200; Ramazan Pantık, "a.g.t.", s. 66-67.

¹⁵¹¹ Orhan F. Köprülü, "Fuad Paşa, Keçecizâde", *TDVİA*, C. 13, TDV Yayınları, Ankara 1996, s. 202. Fuad Paşa'nın anne tarafından Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya dayanan şeceresi için bk. Yılmaz Öztuna, *Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1988, s. 94.

“Dost çevremizin Sâdiye Kabartay Hanım isminde ve ihtiyarlığı ruhen ve hissen yanından kovalayıp uzaklaştırmış, yaşlı bir yakını vardı. Çoluğunu çocuğunu sevdiği gibi, bizi ve bütün insanları sever, kusurlarını hoş görür, alınmaz, darılmaz, canlı ve neş’eli, mütevâzı, cömert, îmanlı ve tatlı dilli bir müstesnâ insandı. Vefâ’da büyük fakat çok harap olan ahşap evini, bölük bölük kirâya verip, kendi de üst katında otururdu. Günlerden bir gün, bölüklerinden birini kiralayan iki erkek kardeşten büyüğünün yaptığı elbise askılarını, küçük kardeşinin omuzundaki sırığa geçirip mahalle mahalle dolaşarak sattığını, böylece de nafakalarını çıkardıklarını öğrenir. Bu arada, satışı yapan gencin, taşıdığı ağırlıktan dolayı omuz adelesinin yıpranıp omuzunda, âdeta mor bir oyuk meydana gelmiş olduğunu, güler yüzüne yakışmayan, bir acı ile ifâde etmişti. Uzun zaman sonra Sâdiye Hanım’ın dehşete düşerek öğrendiği bir hazin hakikat de bu gençlerin, Kara Mustafa Paşa ahfâdından oldukları keyfiyeti olmuştu. Biliyoruz ki, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Osmanlı vezirleri arasında, kapı halkı en kalabalık olan devlet adamı idi. Târihler, beş bini bulan bu kalabalığı idâre etmek için büyük bir servet gerektiğini söylerler. Köprülü Ocağı’nın feyzi içinde yetişmiş olan Kara Mustafa Paşa, zekâsını, tecrübe ve dirâyetini gölgeleyen gururu yüzünden ayağını sürçmekten kurtaramamış, böylece de “kazâ-i mübrem” hükmünü icra etmiştir. Paşa, Osmanlı Devleti’nin şanslı vezirleri kafilesinden biri olarak zikredilse revâdır. Çarşıkapı’daki külliyesinin kitâbesinde, canına mal olan 1683 Viyana Bozgunu’nun alnına vurduğu kader çizgisi, üstü kapalı olarak belirtilmiştir. IV. Mehmed devrinin bu kudretli veziri, Köprülüler’den sonra, Osmanlı Devleti’nin idâre çarkını muvaffakiyetle elinde çeviren adamdı. O muazzam dümeni döndüren kimsenin, emri altında bulunan kapı halkı, birkaç beş bin dahi olsaydı, gene de rahatlıkla idare edebilirdi. Kara Mustafa Paşa’nın kapı halkı da padişahın muhteşem av alayları, düğünler dernekler, resmi merâsimler tablosunun şahıslar seviyesinde ifâde buluşu sayılabilirdi.”¹⁵¹²

4.1.4. *Günlük Hayatı ve İhtişamı*

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, sadarete iktidarı yedi yıl boyunca elinde tutan, Osmanlı tarihinin gelmiş geçmiş en fazla tartışılan devlet adamlarından birisidir. Köprülüler ailesinin himayesinde filizlenen askerî ve diplomatik başarıları onu yıllar sonra gücünün zirvesinde Osmanlı iktidarının başına getirmişti. Peki yıllarca Osmanlı yönetimin tepesinde yer alan bir devlet adamının günlük hayatı nasıldı? Onunla birlikte sıklıkla vurgulanan ihtişam teması hayatında tam olarak nasıl bir yere sahipti? Söz konusu Merzifonlu Kara Mustafa Paşa olunca bu sorular daha bir geniş bir zaviyeden değerlendirmeye muhtaç olmaktadır. Eldeki veriler, 17. yüzyılda yaşamış bir paşanın günlük hayatına dair ilk bakışta ilginç ve çekici bir yaşam tarzı olduğunu göstermektedir.

Kara Mustafa Paşa’nın özel hayatına dair ayrıntılı fikir edinmek için Fransız oryantalist Galland’ın eserine eklenen rapordan daha iyi bir kaynak bulmak epey güçtür. Bu bakımdan Paşa’nın günlük hayatının tasvirini en iyi şekilde ortaya koyma çabası ayrıntılı bilgi veren bu rapora başvurmayı zorunlu kılmaktadır. Bahse konu olan raporun

¹⁵¹² Sâmiha Ayverdi, *Ne idik Ne olduk*, Aysel Yüksel (hzl.), Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2007, s. 14-16.

Paşa'nın henüz sadrazam olmadan kısa bir süre önce kaleme alınmış olduğunu belirtmekte yarar vardır.

Daha önce de belirtildiği gibi, ahlak bakımından oldukça iyi fakat biraz şiddete eğilimli olan Merzifonlu, herkesin işinin başında olmasını isteyen son derece ciddi bir kişidir. Raporda anlatılana göre Kara Mustafa Paşa, oldukça düzenli bir yaşam tarzına sahiptir. Gece yarısı saat 02:30 gibi yatan Paşa'nın odanın ortasında bulunan yatağı pamuk bir döşektendir. Yastıkları da benzer şekilde pamuktandır. Yatarken kullandığı çarşafların tümü özenle seçilmiştir. Her mevsime göre ayrı ayrı seçilen kumaşların hepsinin bir ihtişam göstergesi olduğu, bunların ipekten ya da Hindistan ve İran'dan getirilen özel kumaşlar olduğu belirtilmektedir. Paşa'nın ayakları açık olarak uyuduğunun gerçeği yansıtmadığına vurgu yapılması herhâlde bu konuda söylentilerin varlığını düşündürmektedir. Bununla birlikte, sevdiği içoğlanlarından birisine ayaklarını ovdurduğundan söz edilmekte, hatta bu iş için özel memuru olduğu kaydedilmektedir. Gece yatarken kapısında genellikle 15 kişi nöbet beklemektedir. Paşa'nın uyanıp bir şey istemesi durumunda nöbetleşerek bekleyen bu kişilerin ceza almamak için uykuya kalmamaları önem arz etmektedir.

Sabahleyin güneş doğmadan önce uyanan Kara Mustafa Paşa, önce abdestini alır ve sabah namazını kılar. Bundan sonra yeniden uyuyup güneşin doğmasından iki saat sonra tekrar uyanıp, kahvaltısını yapardı. Sabah kahvaltısından sonra yediği tek öğünün ikindi vaktinde yediği büyük yemek olduğu söylenmektedir. Son olarak yatmadan önce tatlı ve hoşafтан oluşan bir yemek daha yediği belirtilir. Sağlığına düşkün olduğu bilinen Paşa'nın daimî bir doktorunun olmaması şaşırtıcıdır. Hasta olması hâlinde onunla Sultan'ın ya da memleketteki diğer doktorların ilgilendikleri aktarılmaktadır. Bunun yanı sıra Giritli bir cerrahı olduğundan ve onu oldukça zengin bir Rum hatunıyla evlendirdiğinden söz edilmektedir.¹⁵¹³

Kapı halkının kalabalıklığıyla meşhur olan Kara Mustafa Paşa'nın daha sadrazam olmadan önce de geniş bir maiyete sahip olduğu görülmektedir. Özel hayatını anlatan rapor, Paşa'nın emrindeki daire halkının organizasyonunu ve bunların efendileriyle olan iletişim ağını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Burada dikkat çeken husus içeride ve dışarıda Merzifonlu'ya bağlı olan kapı halkının epeyce farklı birimlerden oluşuyor olmasıdır. İç kapı halkına hazinedar ağası nezaret ederken, dış

¹⁵¹³ Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, C. II, s. 138-139.

kapı halkının en başında ise kethüdası bulunuyordu. Her bir görevlinin işi karşılığında alacağı maaş ya da geçim kaynakları belliydi. Yeme-içmesinden giyinmesine kadar maiyetinin masraflarını bizzat Paşa'nın kendisi karşılamaktaydı. Ayrıca Paşa, bayram gibi özel günlerde maiyetindekilere çeşitli ihsanlarda bulunur ve ihtiyaçlarının giderilmesine yardımcı olurdu¹⁵¹⁴.

Kara Mustafa Paşa'nın yemek kültürünü değerlendirmek katıldığı savaşıardan bahsetmekten daha güçtür. Raporun son kısmında mutfakla ilgili eklenen ve günlük hayatındaki yemek kültürüne ışık tutan gıda türlerinden yola çıkarak nelerden hoşlandığını en azından bir dereceye kadar anlamak mümkündür. Görünüşe göre, mutfak zevklerine kayıtsız kalan birisi değildir. Yemeklerde birbirinden farklı sebze ve meyve tüketimlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Paşa'nın sofrasına dâhil olan temel gıdalar içerisinde et ve pirincin yoğun olarak yer aldığı görülmektedir. Bundan hareketle, Paşa'nın sofrasında en fazla tercih edilen yemekler listesinde etli yemeklerin ve pirincin olduğu varsayılabilir. Tüketilen gıdalar arasında herhangi bir deniz ürününün olmaması düşündürücüdür. Çeşitli meyvelerin bulunduğu listede üzüm çeşitlerinin ağırlıkta olması Paşa'nın bu meyveden ayrıca hoşlandığı izlenimini uyandırmaktadır. Aynı şekilde, badem de Paşa mutfağının önemli gıdalarından birini oluşturmaktadır. Mutfak malzemeleri arasına güvercin eklenmiş olması ise elit bir devlet adamı için hazırlanan zengin sofranın tezahürüdür. Yemeklere ilave edilen baharatlarda da çeşitlilik söz konusudur. Kısaca etli yemeklerden sarmalara, çeşitli pilavlardan baharatlarla lezzetlendirilmiş yemeklere ulaşan zengin bir mutfığa sahip olduğu belirtilebilir. Paşa'nın hayatında kahvenin de önemli bir yer tuttuğunu listeye dâhil edilmiş olmasından anlamak mümkündür. Mutfığa giren erzaklar arasında kakulenin bulunması kahveyi kakuleli içtiğini akıllara getirmektedir¹⁵¹⁵. Teşrifatçıbaşı'nın anlatımına bakılırsa, Merzifonlu'nun sefer yürüyüşü sırasında mola verirken kahve tükettiği görülmektedir¹⁵¹⁶. Kaldı ki, Osmanlı teşrifat geleneğinde misafirlere kahve ikram edilmesinin önemi göz önüne alınırsa Paşa'nın kahve tüketimine olan ilgisi şaşırtıcı olmasa gerektir.

¹⁵¹⁴ Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, C. II, s. 132-136.

¹⁵¹⁵ Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, C. II, s. 144-145. Gurre-i Rebü'l-ahir 1088 (3 Haziran 1677) tarihli bir kayıttan Sadrazam'ın mutfağına giren et miktarının beş vukıyye artırıldığı anlaşılmaktadır. BOA, AE.SMMD.IV., 40/4570.

¹⁵¹⁶ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 105b,

Osmanlı tarihinde padişahların ve devlet erkânının içki içip içmedikleri meselesi günümüze dek uzayan bir tartışma konusu olmuştur. Bu hususta Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın nasıl bir konuma sahip olduğu üzerine birbirinden farklı görüşler ortaya atılmıştır. Örneğin uzun süre İstanbul'da bulunan Fransa büyükelçisi Nointel, gösteriş düşkünü olarak nitelediği Merzifonlu'nun alkolik biri olduğundan söz etmekte, bu hâli nedeniyle aşırı heyecanlı ve tutarsız davrandığını bildirmektedir¹⁵¹⁷. Fransız diplomat, her ne kadar alkolik olduğunu ileri sürmüştü de Galland'ın eserine eklenen ve Paşa hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler veren raporun bu konuda hiçbir bilgi vermemesi Nointel'in görüşüne ihtiyatla yaklaşmayı gerekli kılmaktadır. Ayrıca Merzifonlu'yu tanıma ve gözlemleme fırsatı bulan papaz Covel, kaleme aldığı günlüğünde Edirne'de şarap ticaretinin yaygın olduğundan, gayrimüslimler gibi Türklerin de alkol aldığından, sarayda Sultan IV. Mehmed, Musahip Mustafa Paşa ve Kaymakam Kara Mustafa Paşa hariç şarap içmekten keyif alan ciddi bir kesimin varlığından söz etmektedir¹⁵¹⁸. Çağdaş bir rivayete göre, Amcazade Hüseyin Bey, şarabı sevmesine karşın babası Amca Hasan Ağa'nın ve Kara Mustafa Paşa'nın tepkisini çekmemek için içmeye cesaret edememekteydi¹⁵¹⁹. Yine farklı bir kaynakta, üvey kardeşi Fâzıl Ahmed Paşa ve Köprülü ailesine mensup diğer üyelerden farklı olarak Kara Mustafa Paşa'nın hiçbir şekilde alkole dokunmadığı kaydedilmektedir¹⁵²⁰. Tüm bu görüşler dikkate alınırsa, Merzifonlu'nun alkol almaya mesafeli bir devlet adamı olduğu görüşü ağır basmaktadır.

Osmanlı siyasî tarihinde bir hayli aktif olan ve adından sık sık söz ettiren Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, günlük hayatında spor faaliyetleriyle de yakından ilgilenmiştir. Onun bu ilgisi kimi zaman faaliyetlere doğrudan katılmasıyla kimi zaman da teşvik etmesiyle kendini göstermektedir. Bizzat avcılığa meraklı olduğu Sultan'ın av şenliklerine katılmasından ve zaman zaman ava çıkmasından anlaşılmaktadır. Örneğin Çehrin Seferi'ne katılan tezkirecisi Hüseyin Behçetî Efendi, Paşa'nın boş zamanlarında ava çıktığını ve mahir bir kuşçuya sahip olduğunu bildirmektedir¹⁵²¹. Avcılığın yanı sıra ilgilendiği spor faaliyetlerinden birisi de cirit gösterileridir. Teşrifatçıbaşı'nın kayıtları göz önüne alınırsa, Sultan'la birlikte cirit gösterilerine katılım sağladığı anlaşılmaktadır.

¹⁵¹⁷ Albert Vandal, *l'Odyssée d'un Ambassadeur*, s. 225.

¹⁵¹⁸ James Theodore Bent (ed.), *a.g.e.*, s. 245. Kara Mustafa Paşa'nın sarayda içki içenler arasında anılması, eserin Türkçe tercümesindeki ilgili kısmın çeviri eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Krş. John Covel, *a.g.e.*, s. 169.

¹⁵¹⁹ Maria Pia Pedani, "Venetian Hosts and Ottoman Guests", s. 19-20.

¹⁵²⁰ Andrew Wheatcroft, *a.g.e.*, s. 109.

¹⁵²¹ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 33b-34a.

Avusturya üzerine sefere çıkan Sultan IV. Mehmed, yanında Kara Mustafa Paşa'yla birlikte 22 Nisan 1683 günü konaklamak için bugün Sırbistan sınırları içerisinde bulunan Şehirköyü'ne gelmiştir. Konağa geldikten sonra cirit oynamaya başlayan Sultan, bir ara yönünü Merzifonlu'ya çevirip, “*Ola Paşa!*” dedikten sonra şaka niyetiyle üzerine bir cirit fırlatmıştı. Teşrifatçıbaşı'ya göre, bu şakadan hoşnut kalan Merzifonlu ise “*Koluna kuvvet Pâdişâhum.*” diyerek mukabele etmiştir¹⁵²². Şehirköyü'nde yaşanan bu renkli sahne iki taraf arasındaki yakınlığı göstermesi bakımından dikkate değerdir. Öte yandan Kara Mustafa Paşa'nın yukarıda zikredilen av ve cirit gibi faaliyetlere katıldığı göz önüne alınırsa, beden açısından kuvvetli bir yapıya sahip olduğunu varsaymak mümkündür.

Yine Teşrifatçıbaşı'nın günlüğünde geçen bir hadise, Kara Mustafa Paşa'nın sadece spor yapmayı seven birisi değil, aynı zamanda müsabakalardan hoşlanan bir devlet adamı olduğunu kanıtlamaktadır. 7 Şubat 1683 tarihli bir kayıta anlatıldığına göre, sahipsiz kalan bir tımar için iki asker gönüllü olmuştur. Bunun üzerine Merzifonlu aralarında dövüşmelerini isteyerek kazanan kişinin tımarı elde edeceğini belirtmiştir. Kalkan ve mızrağını alıp, kılıcını kuşanan Arnavut asker derhâl atına binerek rakibini meydana davet etmiş; fakat, aslen Bosnalı olduğu belirtilen asker ise korkuya kapılarak bir köşeye gizlenmiş ve meydana çıkma cesareti gösterememiştir. Müsabakanın sonucunu belirleyen Merzifonlu, Arnavut asıllı askeri gösterip, “*Bu yiğide müstahakdır.*” diyerek onun kazandığını ifade etmiştir¹⁵²³. Bundan başka “*Tarihte Türk Kahramanları*” serisinde Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya dair anlatılan bir rivayette ise Paşa'nın güreşe de meraklı olduğu kaydedilmektedir¹⁵²⁴.

İhtişam ve lüks yaşam, Kara Mustafa Paşa'nın yaşantısında en göze çarpan unsurlar arasındadır. Paşa, özellikle giyim kuşam konusunda kendisine özgün bir tarzla hayatını sürdürmüştür. Devrin diplomatları onun bu tarzını kanıtlarcasına yorumlarda bulunup, Merzifonlu'nun yaşayış tarzı ve buna verdiği önemi gündeme getirmişlerdir. Kaymakamlık yaptığı dönemde dahi mutlak otoritenin farkında olan birisi olarak davranan Kara Mustafa Paşa'nın yaşam tarzından anlaşıldığı kadarıyla görsel sanatların ikna edici gücünü açıkça ortaya koyduğu görülmektedir. Evvelce bahsedildiği gibi, Hollandalı elçi Colyer'in Kaymakam Kara Mustafa Paşa'yla 1668'deki görüşmesinde

¹⁵²² *Vekâyi'-i Beç*, vr. 23b.

¹⁵²³ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 9b.

¹⁵²⁴ Söz konusu rivayet için bk. Murad Sertoğlu, “a.g.m.”, s. 22-29.

onun hiçbir şekilde altın, gümüş ya da ipekten kıyafet giymediğine dair notları dikkate değerdir. Nointel için hazırlanan raporda ise Merzifonlu'nun her gün saten veya kumaştan hazırlanmış farklı bir kaftan giydiği, ancak bunlar içerisinde sırmalı kıyafetin olmadığı kaydedilmektedir¹⁵²⁵. Günlük hayatında kullandığı kemer ve kuşaklık gibi takılar ise oldukça kıymetli taşlarla süslenmiştir¹⁵²⁶. Her gün kaftan değiştiren Merzifonlu'nun dairesinde bu kıyafetlerini düzenleyen ve muhafaza eden özel bir memurun olduğu bilinmektedir¹⁵²⁷.

Merzifonlu'nun ihtişamının bir işareti olarak Edirne'de inşa ettirdiği iki saray örnek gösterilebilir. Özellikle ikinci saray, Timurtaş'taki çiftliğinde yer alan malikaneye göre pek büyük olmayan fakat oldukça lüks biçimde donatılan bir saraydır. Saraydaki odaların döşemeleri seçkin eşyalardan oluşturulmuştu. Resmî arşiv kayıtlarına göre, büyük ve orta boydan oluşan 18 adet keçe yer döşemesi Selanik, Edirne ve İran'dan getirilmiştir. Yine odalara serilen 11 büyük halının yedisi İran halıları olup, geri kalan dördü Uşak halılarıydı. O dönemde birer diplomatik hediye aracı olarak kullanılan ve kendine özgü renkleri, dokumaları ve desenleriyle öne çıkan bu iki halı türünün Merzifonlu'nun seçimleri arasında olması kayda değerdir. Öte yandan en az bunlar kadar özenerek seçilen diğer eşyalar sarayda ayrıntılı tasarımların hâkim olduğunu göstermektedir. Öyle ki sarayında sarı renkli iki tabak Çin porseleni bulundurması ender bir durumdu. Kiel'e göre, bu porselen tabaklar, muhtemelen yalnızca Çin imparatoru için üretilen sarı sırlı Ming porseleniydi. Dolayısıyla bunlar ulaşılması oldukça zor ve ender bulunan türler arasındaydı¹⁵²⁸. Muhtemelen bu durum, Merzifonlu'nun kudretini

¹⁵²⁵ Merlijn Olon, "Brough under the law of the land", s. 189; Hedda Reindl-Kiel, "The Must-Haves of a Grand Vizier. Merzifonlu Kara Mustafa Pasha's Luxury Assets", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 2016, Vol. 106 (2016), s. 181-182. Kara Mustafa Paşa için dikilen kaftan türlerini ve kullanılan malzemeleri içeren bir liste için bk. BOA, C.DH., 226-11270.

¹⁵²⁶ "Minvâl-i meşrûh üzere tahmin olunan yigirmi yedi aded murassa' kemer ve çengel kuşak ve bir nice sorguç ve iki çift bilezik tahmin olunduğu üzere beş yüz on dört bin yedi yüz elli gurus idüb beş yüz hesabıyla bin yigirmi dokuz buçuk kise itmiştir." BOA, TS.MA.e, 533/7, 1-2.

¹⁵²⁷ Paşa'nın giyim tarzı ve kıyafetlerini muhafaza etmekle yükümlü görevliler hakkında bk. Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, C. II, s. 136-137.

¹⁵²⁸ Aynı belgeden anlaşıldığına göre, söz konusu sarayın bakımıyla üç kişi ilgilenmekteydi. Gulam olarak nitelendirilen bu kişiler, Kara Mustafa Paşa'nın hizmetinde çalışan İsmail, Mehmed ve Yovan isimli çalışanlardı. BOA, D.BŞM.MHF., 4/48, 1. Bahse konu olan eşyalar, Kara Mustafa Paşa'nın Edirne'deki sarayında müsadere edilen ve resmî görevlilerce kayıt altına alınan taşınabilir mallardır. Paşa'nın Timurtaş'ta ve Edirne'de bulunan sarayları ve burada müsadere edilen eşyalar hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Hedda Reindl-Kiel, "a.g.m.", s. 183-191. Ayrıca Kara Mustafa Paşa da dâhil seçkin Osmanlı Devlet adamlarının gösteriş merakı ve tüketim alışkanlıkları hakkında bir değerlendirme için bk. Tülay Artan, "18. Yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı", *Toplum ve Bilim*, S. 83, (Kış-1999/2000), s. 312-315.

gösterme arayışının bir parçası olarak ziyaretçilerine dönük bir zenginlik ve statü farkını uyandırmayı amaçlıyordu.

Kara Mustafa Paşa'nın gösteriş konusundaki tutkusunu yansıtmaları bakımından Viyana önlerinde terk ettiği otağı ve kişisel eşyaları da özel bir öneme sahiptir. Başta Lehistan Kralı Jan Sobieski olmak üzere, Sadrazam'ın otağını ziyaret edenlerin otağın düzeni, döşenmesi ve burada yer alan hususî eşyalara ilişkin sarf ettikleri sözler Merzifonlu'nun ihtişama ve gücünü ifade etme çabasına ne kadar özen gösterdiğini açık bir şekilde gözler önüne sermektedir¹⁵²⁹. Öyle ki Merzifonlu idaresindeki Osmanlı ordusunun Viyana önlerinde terk ettiği çadır kent devrin sanatsal yaklaşımını da etkilemiş ve bazı mimarî eserlere ilham kaynağı olmuştur. Buna dönemin barok mimarlarından olan askerî mühendis Johann Lukas von Hildebrandt'ı örnek olarak göstermek mümkündür. Hildebrandt, meşhur Habsburg komutanlarından Prens Eugene için şatafatlı bir yazlık saray inşa etmiştir. İki binadan oluşan sarayın asıl görkemli kısmı Yukarı Belvedere binasıdır. İddiaya göre, Hildebrandt, Yukarı Belvedere'nin çatı kısmını Osmanlı otaklarından aldığı ilhamla kaplattırmıştır¹⁵³⁰.

Kara Mustafa Paşa'nın elmas ve inci gibi değerli taşlara özel bir ilgi duyduğu bilinmektedir. Bu ilgisi nispeten saraya damat olmasıyla da ilişkilidir. Nitekim 1675'te söz kestiği Ümmi Sultan'la gerçekleştireceği evliliğin çeyiz hazırlıklarını da erken dönemde başlattığı görülmektedir. 25 Aralık 1683'teki idamından sonra Kara Mustafa Paşa'nın İstanbul'daki mallarını müsadere eden Sarı Süleyman Ağa'nın hazırladığı listede bu durum oldukça belirgindir. Küçük Sultan'a sunmak istediği çeyiz koleksiyonunun önemli bir kısmını değerli taşlarla süslenmiş eşyalar oluşturmaktadır. Yukarıda zikredilen listede “*Bin doksan beş şehir-i saferü'l-hayrın evâ'ilinde merhûm vezir-i a'zam Mustafa Paşa'nın cihaz için ihzâr idüp muhallefâtından alınan murassa'âtdır ki ki, zikr ve beyân olunur.*” ifadesinin geçmesi de evlilik hazırlıklarının erkenden başladığı görüşünü desteklemektedir. Söz konusu koleksiyonda, Sadrazam'ın elmaslarla süslenmiş hatırı sayılır sayıda eşyası mevcuttur. Ancak kendisinin günlük hayatta elmasla benzenmiş kıyafet giymediği, hatta israftan kaçınarak saten ve kumaştan cübbeler giydiği bilinmekte ve kabul edilmektedir¹⁵³¹. Benzer şekilde,

¹⁵²⁹ Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana önlerinde terk ettiği otağına ilişkin görüşler için “Sadrazam Otağının Serencamı” başlıklı bölüme göz atılabilir.

¹⁵³⁰ Jean-François Solnon, *a.g.e.*, s. 262.

¹⁵³¹ Aynı listenin devamında Kara Mustafa Paşa'ya ait olduğu belirtilen ve değerli taşlarla süslendiği anlaşılan çok sayıda eşya da mevcuttur. Kara Mustafa Paşa'nın muhallefât kayıtlarını ele alan bir

Galland'ın günlüğündeki raporda, Merzifonlu'nun mücevherlere ilgi duyduğu anlatılmakta, toplamda 250.000 ekü değerinde mücevhere sahip olduğu kaydedilmektedir. Ayrıca, 400 dizi inci alınması için Basra'ya adamlar yolladığının belirtilmesi de dikkate değerdir¹⁵³². Büyük olasılıkla satın alınacak bu inciler de Küçük Sultan'ın çeyizinde kullanılacaktı.

Sadareti döneminde yaşanan ilginç bir hadise, onun elmas merakına başka bir delil teşkil etmektedir. Olay, günümüzde Topkapı Sarayı Müzesi'nde sergilenen “*Kaşıkçı Elması*” isimindeki mücevherin ortaya çıkışı ve Kara Mustafa Paşa'nın da buna talip olmasıyla ilgilidir. 1679 yılı ortalarına rast gelen hadisede, Râşid Efendi'nin deyimiyle, talihsiz bir gafil İstanbul Eğrikapı'daki bir çöplükte değerli bir taş bulmuş, değerini anlayamadığı bu taşı üç kaşık karşılığında bir kaşık satan yaymacıyla¹⁵³³ takas etmişti. Rycaut'ya göre taşı bulan genç bir çocuktı ve bu değerli taşın ortaya çıkması yakın zamanda Fener Kapısı civarında çıkan yangından sonrasına tesadüf etmişti. Çıkan yangını Defterdar Sarı Mehmed Paşa ile Râşid Efendi de doğrulamaktadır. Elması alan kaşıkçı da aynı taşı 10 akçe karşılığında Sultan Bayezid Camii yanında özel taşlar satan yeni alıcısına satmıştır. Bir süre kıymeti bilinmeyen taş Ermeni bir kuyumcuya gösterilene kadar burada bekletilmişti. Daha sonra dükkân sahibi, taşı Ermeni bir kuyumcuya göstermiş, o da taşın değerli olduğunu fark etmişse de düşündüğü gibi değerli bir elmas olup olmadığı konusunda kararsız kalmıştı. Nitekim ellerindeki taşın boyutunun büyüklüğü kafasını karıştırmıştı. Hadisenin bu kısmında farklı detaylar veren Rycaut, Ermeni kuyumcunun da taşın kıymetinden emin olmak için iki arkadaşına danıştığını ve ardından gerçek bir elmas olduğunun kanıtlandığını aktarmaktadır. Hatta elmas olduğu anlaşıldıktan sonra gerçek sahibine kayıpmış gibi davranarak onu memnun etmek için bir miktar para verdiklerini yazmaktadır. Ancak elmasın değerinin diğer kuyumcular tarafından da fark edilmesi üzerine çıkan paylaşım sorunu Kuyumcubaşı'nın kulağına gitmiştir. Bunun üzerine, olaya dâhil olan Kuyumcubaşı ise iki kuyumcuya birer kese akçe verip elması ellerinden almıştır. Nihayet böylesine

incelemede, onun ihtişamını yansıtan bu yönü oldukça kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Detaylı bilgi için bk. Hedda Reindl-Kiel, “Diamonds Are a Vizier's Best Friends or: Merzifonlu Kara Mustafa's Jewelry Assets”, *Living the Good Life, Consumption in the Qing and Ottoman Empires of the Eighteenth Century*, Elif Akçetin-Suraiya Faruqi (Ed.), Brill, Leiden-Boston 2017, s. 409-432. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın İstanbul'daki mallarını müsadere etmekle görevli Mirâhur Sarı Süleyman Ağa'nın tuttuğu kayıt için ayrıca bk. BOA, *D.BŞM.MHF.*, 45, 1b-4a.

¹⁵³² Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, C. II, s. 142.

¹⁵³³ Yaymacı, her çeşit ufak tefek eşyâyı, hırdavatı sergiye sererek satış yapan kimseye denmektedir. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 612.

değerli bir elmasın varlığından haberdar olan Kara Mustafa Paşa da onu Kuyumcubaşı'dan almak istemiştir. Ne var ki bu hadise sonunda Sultan IV. Mehmed'in kulağına gitmiş, o da elmasın kendisine gönderilmesini emrederek kendi hazinesine dâhil etmiştir. Bu vesileyle Sultan, Kuyumcubaşı'ya kapıcıbaşılik göreviyle birlikte birkaç kese akçe vererek ihsanda bulunmuştur¹⁵³⁴.

Çağdaş görgü tanıklarının ve takipçilerinin neredeyse tümü Merzifonlu'nun ihtişama ve paraya olan tutkusu hususunda müttefiktir. Fransız büyükelçisi Nointel için yazılan isimsiz rapora göre, Merzifonlu'nun henüz kaymakamlık döneminde toprak gelirlerinden 243.000 kuruş gelire sahip olduğu kaydedilmektedir¹⁵³⁵. Jorga, Fâzıl Ahmed Paşa'nın vefatının ardından sadarete getirildikten sonraki gelirini 1.000.000 altın olarak belirtmektedir¹⁵³⁶. Belgrad'da idam edildiğinde görevlilerce yapılan sayımda müsadere edilen nakit paranın miktarı 607 kese ve 55,5 kuruştur¹⁵³⁷. Yine resmî kayıtlara yansıyan bilgilere göre Kara Mustafa Paşa, yüklü miktarda nakit paraya sahip olup bunların bir kısmını geride bıraktığı çocukları Yusuf ve Mehmed'in zorluk çekmemesi adına saklamaları için çeşitli adamlarında bulundurmuydu¹⁵³⁸.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın hem şahsiyeti hem de elde ettiği siyasî gücün sınırları göz önüne alındığında, potansiyel olarak tüm zamanların en varlıklı ve dikkat çekici Osmanlı sadrazamları arasında olduğu söylenebilir. Paşa'nın servet biriktirmeye olan düşkünlüğü ve bu konudaki hırsı gerek yerli gerek yabancı tarihçiler tarafından sıkça vurgulanan bir yönü olmuştur. Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın çok zengin olduğuna dikkat çeken Morosini ve Civrano gibi Venedik elçilerinin bu hususta anlattıkları dikkate değerdir. Onlara göre, Kara Mustafa Paşa bu mal varlığı sayesinde Sultan'a, Valide Sultan'a ve saray erkânına hediyeler sunabiliyor ve tüm servetini iktidarını sürdürmek için kullanıyordu. Söylediklerine bakılırsa Sadrazam'ı bu kadar aç gözlü yapan şey de makamını sürdürme arzusu¹⁵³⁹.

Merzifonlu'ya ilişkin hem Batı hem de Osmanlı kaynaklarında çeşitli iftira ve övgü dolu pasajların bol miktarda bulunduğuna dikkat çeken Yılmaz, bunların tarihsel

¹⁵³⁴ Defterdar Sarı Mehmed Paşa ile Râşid Efendi, elmasın işletildikten sonra 84 kırat ağırlığında olduğunu belirtmektedirler. Buna karşılık Rycout ise elmasın ağırlığını doğru vererek 86 kırat olduğunu kaydetmektedir. *Zübde-i Vekayiât*, s. 107-108; *Târih-i Râşid I*, 209; Sir Paul Rycout, *The history of the Turks: beginning with the year 1679*, s. 5-6.

¹⁵³⁵ Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, C. II, 141.

¹⁵³⁶ Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 150.

¹⁵³⁷ BOA, *D.BŞM.MHF.*, 4/84, 1.

¹⁵³⁸ BOA, *D.BŞM.MHF.*, 4/49, 1.

¹⁵³⁹ Maria Pia Pedani, "Venetian Hosts and Ottoman Guests", s. 11-12.

gerçeği yansıtmıyorsa sorguladıktan sonra, Avrupa'nın hemen hemen her yerinde ayırt edici bir özellik olarak zenginlik ve prestijin toprak mülkiyetine dayandığı bir dönemde yaşayan Kara Mustafa Paşa'nın ihtiraslarının ulaştığı boyutun şaşırtmaması gerektiği kanaatine varmaktadır¹⁵⁴⁰. Sonuç olarak denilebilir ki, hakkında söylenegelen ifadeler, olmayı çok arzuladığı o zengin ve görkemli insanın birer yansımasıdır.

4.1.5. Din ve Dünya Görüşü

17. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış bir devlet adamı olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın dinî değerleri ve bunların gündelik yaşamındaki rolü dönemin kaynaklarının sunduğu bilgiler doğrultusunda anlaşılabilmektedir. Merzifonlu'nun din ve dünya görüşüyle ilgili faaliyetleri kaynaklarda açık bir şekilde belirtilmektedir. Vakıf kayıtları, Merzifonlu'nun Halvetiyye tarikatının bir kolu olan ve Aziz Mahmud Hüdâyî'nin kurucusu olduğu Celvetîlik tarikatına muhabbet beslediğini kanıtlamaktadır. Pantık'a göre, bu sufi tarikatıyla olan ilişkilerinde ona Amcazade Hüseyin Bey yardımcı olmuştur¹⁵⁴¹. Viyana Seferi'ne çıkılmadan önce, Kara Mustafa Paşa'nın gördüğü rüyayı yorumlayan Bosnalı Hasan Efendi'nin de Celvetiyye tarikatına mensup olması ve rüya tabiri işinin özellikle ona havale edilmesi Paşa'nın bu tarikata olan eğilimini desteklemesi bakımından önemlidir¹⁵⁴².

Onu yakından gözlemleme fırsatına sahip olan devrin tanıkları, Kara Mustafa Paşa'nın manevi yaşantısını anlatırlarken, derin bir dinî bağlılığa ve dindar bir yaşantıya sahip olduğu yönünde açık bir eğilim içindedirler. Merzifonlu, bu tanıkların kayıtlarında dindar bir Müslüman tasvirine bürünmüştür. Özellikle sefer zamanlarında bizzat onun yanında bulunan Hacı Ali Efendi, Hüseyin Behçetî Efendi ve Teşrifatçıbaşı gibi isimler Kara Mustafa Paşa'nın namazlarını aksatmadan rutin ibadetleri yerine getirdiğine ve dinî görevlere olan sıkı ilgisine vurgu yapmaktadırlar¹⁵⁴³. Divan şairi Behçetî Efendi onun için kaleme aldığı kasidelerden birinde “*Cenâb-ı Mustafa Pâşâ-yı dîn-perver ki*

¹⁵⁴⁰ Yasir Yılmaz, *The Road to Vienna*, s. 92.

¹⁵⁴¹ Ramazan Pantık, “a.g.t.”, s. 39. Kara Mustafa Paşa, gönül bağı kurduğu bu tarikatın Üsküdar'da bulunan tekkesi için bağışta da bulunmuştur. Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 525. Celvetîlik tarikatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hasan Kâmil Yılmaz, “Celvetiyye”, *TDVİA*, C. 7, TDV Yayınları, Ankara 1993, s. 273-275.

¹⁵⁴² Anonim *Osmanlı Vekayinâmesi*, s. 159.

¹⁵⁴³ *Târih-i Kamanîçe*, vr. 38a, 66a, 103b; *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 63a, 67b, 77a; *Vekâyî-i Beç*, 14a, 20a, 31a, 46a, 67a, 80b, 104a, 109a-109b, 110b-111a, 112a, 113b.

her demde” dizesiyle dindarlığına atıfta bulunurken, bir diğer dizesinde “*Zihî hâmi-i dîn düstûr-ı ekrem kim vücûdiyle*” diyerek onun varlığıyla dinin hamisi olduğuna dikkat çekmiştir¹⁵⁴⁴.

Başta Gioavanni Morosini di Alvisi ve Pietro Civrano gibi Venedikli diplomatlar olmak üzere onların düşüncelerini paylaşan Thomas M. Barker, Osmanlı kaynaklarının dindar bir Müslüman olarak nitelediği Kara Mustafa Paşa’ya ateist yakıştırmasında bulunmuşlardır¹⁵⁴⁵. Fakat Nointel için hazırlanan raporda, Osmanlı tarihçilerinin aktardıklarına benzer şekilde, İslam dininin temel esaslarından biri olan namazın Kara Mustafa Paşa’nın günlük yaşantısındaki öneminden bahsedilmektedir. Raporda, henüz güneş doğmadan uyanan Merzifonlu’nun abdest alarak sabah namazını kıldığından bahsedilmektedir. Ayrıca Paşa’nın namaz kılmak için halılarını seren bir seccade ciye de sahip olduğu belirtilmektedir¹⁵⁴⁶. Bununla birlikte, dönemin divan şairlerinin edebî ürünlerinde Kara Mustafa Paşa, İslam dinine hizmet eden ve bu uğurda çok gayretli bir figür olarak öne çıkmaktadır. Merzifonlu’nun kaynaklara yansıyan kişisel dinî bağlılığı, yaşadığı dönemde rutin Müslüman ibadetlerini yerine getirmesinden, dinsel merasimlere katılmasından ve eşlik ettiği vaaz toplantılarından kaynaklanmış gibi görünmektedir.

Resmî arşiv kayıtları ışığında, Kara Mustafa Paşa’nın din değiştirme hareketi olarak bilinen ihtida¹⁵⁴⁷ faaliyetlerini desteklediği dikkat çekmektedir. Bilhassa Sultan IV. Mehmed döneminde yoğun bir şekilde görülen din değiştirmelerin karşılıksız bırakılmayarak taltif edildiği görülmektedir. Mensup oldukları dini terk ederek İslamiyet’i kabul eden mühtediler, bazen Padişah’ın huzurunda bazen de Kara Mustafa Paşa’nın huzurunda kaftanın yanı sıra kavuk ya da sarık giymişlerdir. Örneğin 11 Zilkade 1076 (15 Mayıs 1666) tarihli bir kayda göre, Padişah ve Kaymakam Kara Mustafa Paşa’nın huzuruna çıkan yeni Müslüman olmuş beş kişiye birer kavuk ve sarık hediye edilmiştir¹⁵⁴⁸. Zaman zaman İslam’ı seçen kişiler, geçimlerini sağlamak üzere

¹⁵⁴⁴ Ahmet Ölmez, “a.g.t.”, s. 352-353.

¹⁵⁴⁵ Nicolo Barozzi-Guglielmo Berchet (ed.), *a.g.e.*, s. 209, 259; Thomas M. Barker, *a.g.e.*, s. 70.

¹⁵⁴⁶ Antoine Galland, *İstanbul’a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, C. II, s. 133, 139.

¹⁵⁴⁷ Sözlükte, doğru yolu bulmak anlamına gelen “ihtida”, terminolojik açıdan herhangi bir dine mensup ya da inançsız kimselerin İslam dinini benimseyerek Müslüman olması anlamına gelmektedir. İhtida kavramı hakkında geniş bilgi için bk. Ali Köse, “İhtida”, *TDVİA*, C. 21, TDV Yayınları, Ankara 2000, s. 554-558.

¹⁵⁴⁸ BOA, *AE.SMMD.IV*, 84/9946, 1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı arşivinde, din değiştiren mühtedilerin Sultan IV. Mehmed ve Kara Mustafa Paşa huzurunda hilat giydiklerine dair çok

Padişah’a hitaben bir arzuhâl kaleme alırlardı. Buna bir örnek olarak, yeni Müslüman olmuş bir adamın isteği üzerine, onun ve yedi çocuğunun geçimi için İstanbul gümrük gelirlerinden düzenli olarak para tahsis edilmesi emredilmiştir. Minkov’un belirttiği üzere, belgede yer alan “*buyruldu*”¹⁵⁴⁹ ifadesinden hareketle bu talebin Sadrazam Kara Mustafa Paşa’nın onayından geçtiği anlaşılmaktadır¹⁵⁵⁰.

Yine resmî kayıtlara göre, din değiştirip Müslüman olan kimselerin yanı sıra gayrimüslim din temsilcilerine de hilat giydirildiği görülmektedir. 29 Rebiülevvel 1078 (18 Eylül 1667) tarihli bir belgeye göre, Kaymakam Kara Mustafa Paşa’nın huzurunda hilat giydirilenlerden birisinin İstanbul Rum Patriği’nin olduğu anlaşılmaktadır. Edirne’de Paşa’nın huzurunda kendisine âlâ cinsinden bir hilat giydirilmiştir¹⁵⁵¹.

4.2. DÖNEMİN SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYATINDAKİ ROLÜ

4.2.1. İlim ve İlim Adamlarıyla Münasebeti

Günümüze kadar daha çok siyasî ve askerî yönleriyle tartışıl原因 Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın ilme ve âlimlere sahip çıkması, onları koruma gayreti pek odak noktası olmamıştır. Onun eğitim hayatına, entelektüel düşünce dünyasına dair bilinenler oldukça sınırlıdır. Yaşadığı devrin kaynakları, Merzifonlu’nun Fâzıl Ahmed Paşa’yla birlikte eğitim aldığını açık bir şekilde kaydetmektedirler. Üvey kardeşiyle birlikte iyi bir eğitim aldığı gerçeğine rağmen Mizancı Mehmed Murâd, herhangi bir gerekçe ileri sürmeden Kara Mustafa Paşa’nın cahil olduğuna özellikle vurgu yapmıştır¹⁵⁵². Alman tarihçi Onno Klopp, eserinde Kara Mustafa Paşa’dan söz ederken benzer ifadeler kullanmakla birlikte Merzifonlu’nun ilerleyen yıllarda iyi bir eğitim aldığını yazmaktadır. Klopp’a göre Merzifonlu, sadaret kaymakamı olana kadar herhangi bir bilimsel eğitim almanın ötesinde okuma yazma dahi bilmemekteydi. Bununla birlikte Alman tarihçi, Kara Mustafa Paşa’nın bu mevkiye geldikten sonra sık sık resmî

sayıda resmî kayıt mevcuttur. Bunlardan birkaçı için bk. BOA, AE.SMMD.IV, 83/9853, 1; 83/9910, 1; 84/9953, 1.

¹⁵⁴⁹ Osmanlı Devleti’nde yüksek makamlar tarafından alt makamlara verilen yazılı emirdir. Geniş bilgi için bk. Mübahat S. Kütükoğlu, “Buyruldu”, *TDVİA*, C. 6, TDV Yayınları, Ankara 1992, s. 478-480.

¹⁵⁵⁰ Anton Minkov, *Conversion to Islam in the Balkans: Kısve Bahasi Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730*, Brill, Leiden-Boston 2004, s. 137.

¹⁵⁵¹ BOA, AE.SMMD.IV, 83/9900, 1.

¹⁵⁵² *Târih-i Ebu'l-Fârûk*, C. 7, s. 304. Cumhuriyet dönemi tarihçi, gazeteci ve yazarlarından birisi olan Ziya Şakir Bey de Mizancı Mehmed Murâd gibi Kara Mustafa Paşa’yı cahil ve yeteneksiz biri olmakla itham etmiştir. Ziya Şakir, *Osmanlı İmparatorluğunda Maktul Vezirler*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1944, s. 118.

belgelerle karşılaşması nedeniyle bürokraside okuma yazma kavramının gerekliliğine inandığını, ardından bu konuda kendisini iyi yetiştirdiğini ve Osmanlı topraklarına gelen yabancı elçilere bu konuda övündüğünü nakletmektedir¹⁵⁵³. Yukarıda yer verilen görüşler tartışmaya açık bir meseledir. Nitekim çeyrek asır Osmanlı Devleti hizmetinde bulunan ve bu sürenin büyük bir kısmını idarecilikle geçiren Merzifonlu'nun iyi eğitim aldığı, iyi düzeyde yazıp konuştuğu ve gerektiğinde etkili bir üslup kullandığı devrin tarih eserlerinde ve yabancı devlet temsilcilerine gönderdiği mektuplarda bariz bir biçimde görülmektedir. Kaldı ki, onun ciddi bir devlet tecrübesine sahip olmasının yanı sıra oldukça eğitilmiş olduğu Batılı yazarlar tarafından da kabul edilmektedir¹⁵⁵⁴.

Erken yaşlardan itibaren yolu Köprülü ailesiyle kesişen Kara Mustafa Paşa'nın eğitim hayatından hemen sonra siyasete adım attığı görülmektedir. Birlikte eğitim aldığı Fâzıl Ahmed Paşa, ilmiye sınıfında devam etmek istemiş; fakat babasının isteği üzerine siyasete atılmıştır. Dönemin kaynaklarından hareketle, her iki devlet adamının gözlemlenebilir davranışlarından Ahmed Paşa'nın ilim dünyasına daha yatkın bir şahsiyet olduğu henüz yaşadığı dönemde kendisine verilen “*Fâzıl*” lakabından açıkça anlaşılmaktadır¹⁵⁵⁵. Buna karşılık geride ilmî bir eser bırakmayan Kara Mustafa Paşa'nın kapı halkı arasında özel bir kitapçı bulundurması ilim faaliyetleriyle meşgul olduğunun kanıtıdır¹⁵⁵⁶.

Râşid Efendi'nin, Kara Mustafa Paşa'yla ilgili kullandığı ifadeler, tarihsel ve kültürel bakımdan göz önüne alındığında, Merzifonlu'nun ilmiye sınıfına bakış açısını açıkça yansıtmaktadır. Ondan bahsederken Paşa'nın “*erbab-ı ma'ârif ü kemâlâta bezl-i avâtıf u sılât ettiğinden*”, yani ilmiye mensubu kimselere çokça iyilik yaptığından ve ödüllendirdiğinden söz etmektedir¹⁵⁵⁷.

Onun âlimlere değer verip hürmet ettiğine, zaman ve mekân fark etmeksizin toplanan ilim meclislerinde onları dinlendiğine dair örneklerle devrin tarihçilerinin anekdotlarında rastlamak mümkündür. Örneğin Çehrin Seferi'ne katılan Hüseyin Behçetî Efendi, bir yandan ordunun sefer yürüyüşünü anlatırken diğer yandan Sadrazam'ın gün gün faaliyetleri hakkında bilgi vermektedir. Sefere iştirak edenler

¹⁵⁵³ Fatma Akay-Türker, “a.g.t.”, s. 63. Krş. Onno Klopp, *Das Jahr 1683 und der folgende gro ße e Türkenkrieg bis zum Frieden von Carlowitz 1699*, Verlagsbuchhandlung Styria, Graz 1882, s. 50.

¹⁵⁵⁴ Norman Itzkowitz, *a.g.e.*, s. 84.

¹⁵⁵⁵ M. Fatih Çalışır, *A Virtuous Grand Vizier*, s. 13.

¹⁵⁵⁶ Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, C. II, s. 133. Hammer, Kara Mustafa Paşa'nın imamlık yapan bir kitapçısından söz etmektedir. Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 8.

¹⁵⁵⁷ *Târih-i Râşid I*, s. 258.

arasında zikrettiği Şeyh Arabzâde Halil Efendi, kendi isteğiyle sefere katılmak isteyen ve bunun için Sadrazam'dan özellikle izin isteyen birisiydi. Behçetî'ye göre, bütün ilimlerden anladığını ileri süren bu şeyh, âlim olduğu kadar nüktedan kişiliğiyle ön plana çıkmaktaydı. Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın arta kalan zamanlarında sürekli Arabzâde Halil Efendi'nin sohbet meclislerine eşlik ettiğini ve kendisine saygıda kusur etmediğini kaydetmektedir¹⁵⁵⁸.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, bizzat ilmî çalışmalarda bulunmasa da yaşadığı devirde âlim ve ulemayı korumayı sürdürmüştür. Paşa, telif ve tercüme çalışmalarıyla yakından ilgilenmiş ve bizzat desteklemiştir. Örneğin 22 Ağustos 1666 tarihli bir kayıt, onun bu özelliğini gözler önüne sermektedir. Abdi Paşa ve Râşid Efendi, Anadolu Kazaskeri Abdurrahman Efendi'nin dinî ve önemli meseleler içeren *Mülteka*¹⁵⁵⁹ isimli esere yazdığı şerh kitabını Sultan IV. Mehmed'e sunmasında doğrudan onun aracılık ettiğini belirtmektedirler. Kayda göre Paşa, sadece bununla kalmayıp böyle faziletli ve âlim kimselerin ödüllendirilmesi gerektiği konusunda Sultan'a teklifte bulunarak Abdurrahman Efendi'nin Rumeli Kazaskerliği'ne tayin olmasını sağlamıştır¹⁵⁶⁰. Aynı zamanda Abdurrahman Efendi'nin bu eserini kişisel kütüphanesinde bulundurması da kayda değerdir¹⁵⁶¹.

Telif ve tercüme gibi ilmî faaliyetleri destekleyen Kara Mustafa Paşa'nın *Mülteka* kitabı dışında da çok farklı alanlarda çalışmaların hazırlanmasını teşvik ettiği görülmektedir. Örneğin İslam'ın temel prensiplerini ele alan kelim ilmi ve onun yöntemlerini anlatan bir eserin tamamlanmasına yardımcı olmuştur. Bu niyetle, kelim ilminin yaygınlaşması gerektiğini savunan ve bu sahada Türkçe bir kaynağın eksik olduğunu düşünen Osmanlı âlimlerinden Abdülbâki Ârif Efendi'yle görüşmüş, daha önce başlayıp müsvedde hâlinde bıraktığı “*Menâhicü'l-Usûli'd-Diniye ila Mevâkifi'l-Makâsıdu'l-Yakînîye*” adlı eserini tamamlası konusunda teşvikte bulunmuştur¹⁵⁶².

¹⁵⁵⁸ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 24a, 34b; 41b. Ayrıca bk. *Târih-i Râşid III*, s. 1318.

¹⁵⁵⁹ Osmanlı coğrafyasında kapsamı ve içeriği bakımından oldukça kabul gören *Mülteka* adlı eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Şükrü Selim Has, “Mülteka'l-Ebhur”, *TDVİA*, C. 31, TDV Yayınları, Ankara 2006, s. 549-552.

¹⁵⁶⁰ *Vekâyi'-nâme*, s. 246; *Târih-i Râşid I*, s. 83.

¹⁵⁶¹ *Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu*, 34/2, [Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Koleksiyonu], Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984, s. 80.

¹⁵⁶² Müellif, eserinin giriş bölümünde bu çalışmayı hazırlama gerekçelerini ve bu konuda onu teşvik eden kişinin velinimetî Kara Mustafa Paşa olduğunu ayrıntılı bir şekilde kaydetmektedir. Abdülbâki Ârif Efendi, *Menâhicü'l-Usûli'd-Diniye ila Mevâkifi'l-Makâsıdu'l-Yakînîye*, Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 652, vr. 1b-4a. Ayrıca krş. Mustafa Uzun, “Abdülbaki Ârif Efendi”, *TDVİA*, C. 1, TDV Yayınları, Ankara 1988, s. 198.

Merzifonlu'nun hamiliğinde hazırlanan eserlerden birisi de halk sağlığıyla ilgilidir. Şuuri Hasan Çelebi tarafından yazılan ve “*Ta’dil-i Emzice*” başlığını taşıyan eser, çeşitli hastalıkların teşhisi, tedavi usulleri, ilaç bilimi ve musiki makamlarının hastalıklara olan olumlu etkileri gibi insan sağlığını ilgilendiren farklı konuları kapsamaktadır¹⁵⁶³. Paşa'nın kendi sağlığına düşkün olduğu göz önüne alınırsa, bu türden bir eserin hazırlanmasına ön ayak olması dikkate değerdir.

Çağdaş kaynaklar göz önüne alınırsa, Kara Mustafa Paşa'nın iyi bir tarih meraklısı ve hatırı sayılır bir tarihsel bilgi birikimine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Paşa'nın Osmanlı âlimlerinden Müneccimbaşı Ahmed Dede'yi huzuruna çağırarak tarih sohbetleri gerçekleştirdiği bilinen bir gerçektir. Yalnızca bu sohbetlere eşlik etmekle kalmamış, aynı zamanda, Müneccimbaşı'dan bir dünya tarihi kaleme almasını istemiştir. Bunun üzerine harekete geçen Müneccimbaşı, Merzifonlu'nun isteği üzerine “*Câmi'ü'd-düvel*” isimli tarih kitabını yazmıştır. Eserin Türkçe ismi “*Sahâifü'l-ahbâr*” olarak bilinmektedir. Eser, yaratılıştan başlayarak 1670 yılına kadar süren hadiseleri ihtiva etmektedir¹⁵⁶⁴. Bundan başka, çağdaşı Serezli Mehmed Abdurrahman Bey'den bir Mısır tarihi yazmasını istemiştir. O da bu istek üzerine “*Nahlistân tarab fî mahâsin arz el-arah*” ismini verdiği eseri kaleme almıştır¹⁵⁶⁵. Bu ikinci eser, Paşa'nın Batı coğrafyası dışında Doğu'ya olan özel ilgisini göstermesi bakımından kayda değerdir.

Kara Mustafa Paşa, hayatının ilerleyen dönemlerinde askerî bir harekât planlarken, savaşa gideceği yerin tarihini, coğrafyasını ve kültürünü incelemek ve bilgi edinmek için coğrafya ve harita bilimiyle de ilgili çalışmaların oluşmasına özel bir ilgi göstermiş ve destekte bulunmuştur. Şüphesiz haritalara olan ilgisinin ortaya çıkmasında zihninde tasarladığı askerî harekâtın etkileri yadsınamaz. Nitekim 17. yüzyılın ünlü haritacılarından Hollandalı Joan Blaeu'nun hazırladığı “*Atlas Major*”, onun yayımcı siyasetine hizmet eden önemli bir çalışmadır. Hollanda elçisi Colyer tarafından 1668'de diplomatik bir hediye olarak Sultan IV. Mehmed'e takdim edilen bu atlas Coğrafyacı

¹⁵⁶³ Söz konusu eser ve yazarı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Neyzar Peruzat Altınay, “Veziriazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa için Bir Telif: Ta’dil-i Emzice”, *Geçmişten Günümüze Merzifon*, Merzifon Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2010, s. 171-195.

¹⁵⁶⁴ Nuri Ünlü, “Camîü'd-Düvel (İkinci Bayezid ve Yavuz Sultan Selim Devri)”, YDT, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 1990, s. XXVI; Ahmet Ağırakça, “Müneccimbaşı, Ahmed Dede”, *TDVİA*, C. 32, TDV Yayınları, Ankara 2006, s. 5.

¹⁵⁶⁵ Abdurrahman Bey'in Türkçe yazdığı Mısır kitabı dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Mısır'ın kadim tarihi, ikinci bölümde Tufan hadisesinden o tarihe kadar gelen Mısır hükümdarları, üçüncü bölümde İslam fetihleri ve son bölümde ise Nil Nehri'ne dair efsaneler anlatılmıştır. Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Coşkun Üçok (çev.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 246.

Ebû Bekir b. Behrâm ed-Dımaşkî (ö. 1102/1691) tarafından tercüme edilmeye başlanmıştır. Ne var ki Habsburglar üzerine sefere hazırlanan Kara Mustafa Paşa, bu coğrafyacıyı davet ederek aynı eserden hareketle Orta Avrupa coğrafyası üzerine bir eser hazırlamasını buyurmuştur. Ebû Bekir b. Behrâm, hamisinin kendisinden istediği talebini şöyle aktarmaktadır:

“Bu ‘abd-i fakîr el-mütercimü kitâbü’l-Atlâs kitâb-ı coğrafya tercümesine icmâlen takayyüd üzere iken nâgâh bir dem-i huceste mukaddemde emr-i ‘âlîlerinin sudûrî ile pâye-i i’tibârım fark-ı ferkadân-ı hem-ser buyurulub ‘ale’l-‘acele Engürüs ve Cermânya memleketinin şekl-i müşahhasla tahrîr ve tasvîri ile me’mûr olduğumuz ecilden teşmîr-i sâk-ı ikdâm ve ihtimâm idüb ber-mûceb-i fermân vâcibü’l-iz‘ân murâd-ı şerîfleri üzre memleket-i mezbûreyi ‘ale’l-icmâl tahrîr ve ana müte‘allik nice evsâf ilhâk idüb bir muhtasar risâle tertîb eyleyüb hâk-pây-ı ‘âlîlerine ‘arz kılınmışdır.”¹⁵⁶⁶

Tercüme çalışmalarını teşvik ettiğine dair bir örnek daha vardır ki, o da Ebû Yûsuf (öl. 798) tarafından Abbasilerin ünlü hükümdarı Halife Hârûn Reşid (öl. 809) için hazırlandığı düşünülen ve genel çerçevede malî meseleleri ele alan “*Kitâbü’l-harâc*” isimli Arapça eserin tercümesidir. Mütercim Rodosîzade Mehmed bin Mehmed, tercümeye başlamadan önce bu eseri Kara Mustafa Paşa’nın isteği üzerine hazırladığını açık bir şekilde ifade etmiştir. Mütercimin kendi ifadelerinden hareketle, tercüme işinin 6 Şubat 1683 tarihinde sonlandığı anlaşılmaktadır. Rodosîzâde’nin tercüme ettiği eser kendisinden sonra da istinsah edilmiştir¹⁵⁶⁷.

4.2.2. Dinî ve Toplumsal Bir Akımın Ortaya Çıkışı: Sabatay Sevi ve Kara Mustafa Paşa

Tarihin farklı dönemlerinde ve dünyanın çeşitli yerlerinde kendilerini Mesîh ilan edip önemli bir insan kitlesini etrafında toplamış şahsiyetler vardır. Osmanlı tarihinde böyle bir iddiayla gündeme gelen Sabatay Sevi (1626-1676)’nin faaliyetleri Sultan IV. Mehmed’in kulağına kadar giderek geniş çapta bir şöhrete kavuşmuştur. Ufak yaşlardan itibaren dinî ve mistik bir eğitimle meşgul olan Sabatay Sevi, İspanyol kökenli bir Yahudidir. Okuduklarının tesirinde kalarak kendisinin Yahudiler tarafından asırlardır beklenen Mesîh olduğunu varsayarak 1648 yılında İzmir’de Mesîhliğini ilan

¹⁵⁶⁶ Ebû Bekir b. Behrâm ed-Dımaşkî, *Oriental manuscript*, Mscr. Dresd. Eb. 370, 1b; M. Fatih Çalışır, A Virtuous Grand Vizier, s. 157. Coğrafıca Ebû Bekir b. Behram’ın kısa bir biyografisi için bk. *Vekâyi’u’l-Fuzalâ*, C. 2, s. 1850-1851.

¹⁵⁶⁷ Rodosîzade Mehmed bin Mehmed, *Tercüme-i Kitâbü’l-Harâc*. s. 3-6, 345. Hacı Süleyman tarafından tarafından istinsah edilen nüsha için bk.

<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015079130921&view=1up&seq=5> (Erişim Tarihi: 12/05/2021)

etmiştir¹⁵⁶⁸. 17. yüzyılın ortalarında Yahudilerin yaşadıkları İzmir'den İstanbul'a, Selanik'ten Kudüs'e, Avrupa ülkelerine hatta Amerika kıtasına kadar yayılan bu garip, ilgi ve heyecan uyandıran haber insanlar arasında büyük bir hareketliliğe yol açmıştır¹⁵⁶⁹. Sevi, etrafında topladığı insan yığınının sağladığı gurur ve havayla kendisine “İlk yaratılmış; Allah'ın yegâne oğlu, Mesîh, Müncî-i İsrâil”¹⁵⁷⁰ sıfatlarını vermiştir. Bu vasfının tüm Yahudiler tarafından onaylanmasını isteyen Sabatay Sevi dindaşlarına mektuplar yollayarak Mesîhlik propagandasında bulunuyordu¹⁵⁷¹.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Sabatay Sevi meselesinde -1666'da ve 1673'te yapılan yargılanmalarda hazır bulunmak suretiyle- başından sonuna kadar hadiseye müdahil olan belki de en aktif devlet adamıydı. Sevi'nin Mesîhlik faaliyetlerinden rahatsızlık duyan Sultan IV. Mehmed, onu yargılamak için İstanbul'a getirtmişti. Sahte Mesîh, 8 Şubat 1666 günü büyük güvenlik tedbirleri eşliğinde başkente ulaşmıştı. İstanbul'a geldikten sonra üç gün hapiste tutulan Sevi'nin Dîvân-ı Hümâyûn'da ilk kez yargılanması Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'nın önünde gerçekleşmişti. Sultan IV. Mehmed, Çatalca'da av işleriyle vakit geçirdiği için 11 Şubat 1666'daki divan toplantısında bulunmamıştı. Kara Mustafa Paşa ise bu günlerde İstanbul'da sadaret kaymakamı görevini yürütmekteydi. Sadrazam başkanlığında kurulan mahkemede Şeyhülislam Minkârîzâde Yahya Efendi ve Kaymakam Kara Mustafa Paşa, Dîvân-ı Hümâyûn üyeleri oldukları için mahkemede olmalıydı. Duruşma sırasında Sabatay Sevi, en yüksek Osmanlı yetkilileri nezdinde Mesîh iddialarını “*Ben ne kralım ne de peygamberim. Ben kayda değer değil, hayatını okuyarak kazanan sıradan bir adamım.*” diyerek reddetti¹⁵⁷². Yargılamada kendisini savunan Sevi, sorgulandıktan sonra Tersane

¹⁵⁶⁸ Sevi hakkında yapılan bir değerlendirme için bk. Cengiz Şişman, “Sabatay Sevi”, *TDVİA*, C. 35, TDV Yayınları, Ankara 2008, s. 334. Osmanlılarda Sabataycılık, diğer adıyla dönmeçiliğin kurucusu olarak bilinen Sabatay Sevi'nin hayatı ve faaliyetleri hakkında önemli çalışmalar mevcuttur. Bunlardan başlıcaları şunları şunlardır: Cengiz Şişman, *The Burden of Silence, Sabbatai Sevi and the Evolution of the Ottoman-Turkish Dönme*, Oxford University Press, Oxford 2015; Erhan Afyoncu, *Sahte Mesih, Osmanlı Belgeleri Işığında Dönmeçiliğin Kurucusu Sabatay Sevi ve Yahudiler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013; Abraham Galante, *Sabatay Sevi ve Sabataycılarının Gelenekleri*, Erdoğan Ağca (çev.), Zvi-Geyik Yayınları, İstanbul 2000; İbrahim Alâettin Gövsa, *Sabatay Sevi*, Elips Kitap, Ankara 2009.

¹⁵⁶⁹ İbrahim Alâettin Gövsa, *a.g.e.*, s. 10; Cengiz Şişman, “Sabatay Sevi”, s. 334.

¹⁵⁷⁰ Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 170.

¹⁵⁷¹ Sevi'nin Yahudi topluluklara gönderdiği mektubun sureti için bk. Sir Paul Rycout, *The History of the Turkish Empire, from the year 1623, to the year 1677*, s. 177.

¹⁵⁷² Erhan Afyoncu, *Sahte Mesih*, s. 115; Cengiz Şişman, *a.g.e.*, s. 55-56. Bir iddiaya göre Sevi, Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'nın huzuruna çıkarılmadan önce Çavuşbaşı'nın önünde sorguya alınmıştı. Söylentiye göre Sadrazam, Sevi'yi bizzat yargılayacak kadar önemsememişti. Kendisine yöneltilen soruları reddeden Sabatay Sevi, dayak atıldıktan sonra zincire vurularak soruşturmanın sonucunu beklemek üzere

Zindanı yerine daha iyi şartlara sahip başka bir zindana gönderildi. 1666 yılının Nisan ayına kadar burada tutuldu. Ancak etkisi gün geçtikçe artan Sevi, İstanbul'da kaldıkça daha zararlı sonuçlara yol açabileceği düşüncesiyle Gelibolu'daki Boğazhisarı'na¹⁵⁷³ nakledildi. Her ne kadar kontrol altında tutulsa da dünyanın dört bir yanından gelen insanlar Sabatay Sevi'yi ziyaretçi akınına uğrattı¹⁵⁷⁴. Devrin Osmanlı kaynakları da bu gelişmeye vurgu yapmaktadırlar. Kayıtlara göre, fitneye neden olan Sevi, Boğazhisarı'na sürülmüşse de ona destek olan Yahudiler Sevi'yi yalnız bırakmadıkları gibi “Bu bizim peygamberimizdir.” diyerek sahte Mesih'in¹⁵⁷⁵ etrafında birleşmişlerdi¹⁵⁷⁶.

Bir müddet Gelibolu'da hapis tutulan Sevi'nin Lehistan'dan gelen bir hahamla arasında yaşanan anlaşmazlıklar kaderini farklı bir yöne tayin etti. Nehemiah isimindeki bu haham, Hammer'e göre, kendisini Sabatay Sevi gibi üstün görmüş; hatta ona göre dünyaya gönderilecek iki Mesih'ten biri âlemin hâkimi diğeri onun müjdecisi konumundaydı. Ancak Sabatay Sevi'yle yaptığı görüşmede onu bu konuda ikna edemeyen haham, Edirne'ye giderek onu Rikâb-ı Hümâyûn Kaymakamı Kara Mustafa Paşa'ya şikâyet etti. Leh haham, Sevi'nin insanları isyan etmeğe teşvik ettiği konusunda Paşa'yı uyarmaya çalıştı. Ondan başka Çanakkale'de nüfuz sahibi Şeyh Mahmud Efendi'nin Edirne'ye giderek Sabatay Sevi aleyhinde türlü şikâyetlerde bulunması üzerine Kara Mustafa Paşa kontrol altında tutulmasına rağmen Yahudi hahama yönelik dillendirilen şikâyetlerden rahatsız oldu. Sultan IV. Mehmed de Yahudiler arasında

Zindankapısı'ndaki hapishaneye gönderilmişti. İbrahim Alâettin Gövsa, *a.g.e.*, s. 32; Abraham Galante, *a.g.e.*, s. 47-48.

¹⁵⁷³ Kaynaklar, kalenin nerede olduğu konusunda fikir ayrılığı içindedir. Bu konuda bir değerlendirme için bk. Cengiz Şişman, *a.g.e.*, s. 58-59.

¹⁵⁷⁴ Sabatay Sevi'nin İstanbul'a getirildiği tarih, ilk yargılanmasına kadar geçen üç gün boyunca nerede tutulduğu ve hapiste kaldığı süre içerisindeki faaliyetleriyle ilgili geniş bir değerlendirme için bk. Erhan Afyoncu, *Sahte Mesih*, s. 115-130.

¹⁵⁷⁵ Sabatay Sevi, kendisini Mesih olarak tasvir etmişse de dönemin başlıca Osmanlı kaynaklarında doğrudan bu tanımlaya yer verilmemektedir. Abdi Paşa, Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa ve Râşid Efendi gibi Osmanlı tarihçileri ondan “sahte” bir Yahudi peygamber olarak söz etmektedirler. Şişman'a göre, bu isimlerin Sabatay'ı neden “peygamber” olarak adlandırıp “Mesih” olarak tanımlamadıkları hâlâ cevapsız bir sorudur. Yazarın bu konudaki değerlendirmesi için bk. Cengiz Şişman, *a.g.e.*, s. 50.

¹⁵⁷⁶ *Vekâyi'-nâme*, s. 247; *Silahdâr Târîhi I*, s. 431; *Târîh-i Râşid I*, s. 84.

dolaşan Mesîh dedikodularından rahatsız olmuş¹⁵⁷⁷, bu konudaki gelişmeler için Merzifonlu'dan malumat istiyordu¹⁵⁷⁸.

Fransız yazar Croix'nın yazdıklarına göre Edirne'de yaşayan Yahudiler büyük bir sevinç içerisindeydiler. Bunun sebebini öğrenmek isteyen Padişah, Kaymakam Kara Mustafa Paşa'yı yanına çağırarak neler olup bittiğini öğrenmek istedi. Merzifonlu, Yahudiler arasındaki hareketliliğin sebebi olarak Mesîh'in yeniden dünyaya geldiğine inandıklarını söyledi. Yahudi inançlarına göre Mesîh tüm imparatorlukların efendisi olmalıydı. Sultan IV. Mehmed saltanatını tehdit edebilecek böyle önemli bir meseleye karşı sessiz kalıp önlem almadığı için Paşa'yı ağır bir biçimde eleştirdi. Ardından Merzifonlu'dan bu konudaki gelişmeleri yakın takibe almasını ve her şeyden haberdar olmak istediğini emretti. Kendini temize çıkarmak isteyen Paşa ise bu konuda gerekenin yapılacağı konusunda Padişah'a güvence verdi¹⁵⁷⁹.

Kaymakam Kara Mustafa Paşa, Sultan'ı endişeye sürükleyen bu önemli hadiseyi ortadan kaldırmak için hemen harekete geçti. Padişah'ın emri üzerine Sabatay Sevi'nin Edirne'ye getirilmesi ferman buyuruldu. Onu getirmekle görevlendirilen kapıcıbaşı 1666 yılının Eylül başlarında Boğazhisar'a vardı. Edirne'ye götürülmeye hazırlanan Sevi, destekçilerinin gözü önünde zincirlendi. Kapıcıbaşı'nın gözetiminde Gelibolu üzerinden yola koyuldu ve 15 Eylül 1666 tarihinde Edirne'ye getirildi. Edirne'deki Yahudiler inandıkları Mesîh'in gelişine tanık olmak istiyor ve büyük bir heyecan içinde bekliyorlardı. Sevi, ilk olarak Merzifonlu'nun huzuruna çıkarıldı. Kara Mustafa Paşa, vakit kaybetmeden onu da yanına alarak Padişah'ın sarayına doğru yola koyuldu¹⁵⁸⁰.

O andan itibaren Sevi için kaderini belirleyen büyük gün yaklaşmıştı. Bu arada onun Edirne'ye gelişine dair halk arasında çeşitli söylentiler yayılmıştı. Bu Yahudi haham hakkında ateşin ona etki etmediği, suda terk edildiğinde boğulmadığı, tüfeğin ve

¹⁵⁷⁷ Bu dönemde ilginç bir vaka yaşanmıştır. Sultan IV. Mehmed'in kıyametin yaklaştığına dair yayılan söylentilerden rahatsız olup *Melâhim* isimli eseri yaktırmıştır. Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Erhan Afyoncu, *Sahte Mesih*, s. 136-139.

¹⁵⁷⁸ Sir Paul Rycha, *The History of the Turkish Empire, from the year 1623, to the year 1677*, s. 181; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 170-171; Erhan Afyoncu, *Sahte Mesih*, s. 131-134; Abraham Galante, *a.g.e.*, s. 49-51; İbrahim Alâettin Gövsa, *a.g.e.*, s. 35-36. Galante'ye göre, Sabatay Sevi'nin faaliyetlerinden rahatsız olanlardan birisi de dönemin Galata İngiliz tüccarıydı. Bahse göre, Yahudi tüccarlardan borçlarını ödemelerini isteyen İngiliz tüccar kendisine artık Mesîh'in geldiğini ve borçların verilemeyeceğinin bildirilmesi üzerine İngiliz elçisi aracılığıyla Sevi'yi Divân-ı Hümayûn'a şikâyet edip hapsedilmesinde etkili olmuştu. Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler, Tarihi, Siyasî Tetkik*, Tan Matbaası, İstanbul 1947, s. 152.

¹⁵⁷⁹ De La Croix, *Memoires du Sieur de la Croix*, s. 369-370; Erhan Afyoncu, *Sahte Mesih*, s. 140.

¹⁵⁸⁰ İbrahim Alâettin Gövsa, *a.g.e.*, s. 36. Sevi'nin Edirne'ye getirilişi ve ortaya çıkan manzara hakkındaki görüşler için ayrıca bk. Erhan Afyoncu, *Sahte Mesih*, s. 141-142.

kılıcın zarar veremediği hatta onun bütün işkence aletlerinin etkisini yok ettiğinden söz ediliyordu¹⁵⁸¹. Sabatay Sevi'nin yargılanmasını gerçekleştirecek meclis 16 Eylül 1666'da Edirne'de Yeniköşk'te bir araya geldi. Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa Girit'te bulunduğu için vekili olarak meclise Kaymakam Kara Mustafa Paşa¹⁵⁸² katıldı. Onunla birlikte toplantıya katılanlar arasında Şeyhülislam Minkârîzâde Yahya Efendi, Vâni Mehmed Efendi ve ileri gelen Osmanlı devlet erkânı vardı. Sultan IV. Mehmed¹⁵⁸³ ise duruşmayı bir pencerenin arkasından gizlice seyretmekteydi¹⁵⁸⁴. Rycaut'nun kaydettiğine göre duruşmayı izleyen Sultan, Sevi'nin Mesîh olduğunu kanıtlayabilmesi için bir mucize konusu belirlemişti. İddiaya göre, Yahudi haham çıplak bir şekilde soyunarak göğsünü en usta okçulara siper edecekti. Kendisine atılacak bu oklardan yaralanmadan çıkması hâlinde Mesîh olduğu kabul edilecekti¹⁵⁸⁵. Ölümle karşı karşıya kalan Sevi, Mesîh olduğu yönündeki söylentileri reddederek kendisinin basit bir Yahudi hahamı olduğunu ve ortalıkta dolaşan söylentilerin Yahudiler tarafından yayıldığını belirtti. Bunun üzerine kendisine İslamiyet'i kabul etmesi, aksi takdirde katledileceği¹⁵⁸⁶ bildirildi. Kendisine yöneltilen teklifi kabul eden Sabatay Sevi, Müslüman olduktan sonra Aziz Mehmed Efendi ismini aldı ve Sultan tarafından Kapı Ortası¹⁵⁸⁷ emekliliğiyle 150 akçeyle maaş bağlandı. Bunu müteakiben içoğlanlara özgü hamama götürüldükten sonra kendisine yeni kıyafet verildi ve bir kürk giydirildi¹⁵⁸⁸. Sabatay Sevi'nin karısı Sara da eşi gibi Yahudiliği terk ederek Müslüman oldu ve Fatma Hanım

¹⁵⁸¹ Abraham Galante, *a.g.e.*, s. 51. Ayrıca bk. Erhan Afyoncu, *Sahte Mesih*, s. 143.

¹⁵⁸² Mecliste bulunan Merzifonlu şöyle tasvir edilmektedir: “Onun [Fâzıl Ahmed Paşa] yerinde Sadrazam Vekili Mustafa Paşa samur kürküyle kaplanmış beyaz saten bir ceket ve altmış santim uzunluğunda, silindirik tabanlı, çevresine beyaz muslin kumaş dolanmış ve ucuna kırmızı kumaş dolanarak süslenmiş kavuğuyla oturuyordu.” Bk. Marc David Baer, *Selanikli Dönemler, Yahudilikten Dönenler, Müslüman Devrimciler ve Seküler Türkler*, Sevinç Kayır (çev.), Doğan Kitap, İstanbul 2011, s. 23.

¹⁵⁸³ Sevi'nin sorgulandığı duruşmada Padişah'ın mecliste yer alıp almadığına ilişkin bir değerlendirme için bk. Cengiz Şişman, *a.g.e.* s. 70-72.

¹⁵⁸⁴ *Vekâyi'-nâme*, s. 247; *Silâhdâr Târîhi I*, s. 431; *Târîh-i Râşid I*, s. 84; İbrahim Alâettin Gövsa, *a.g.e.*, s. 37; Erhan Afyoncu, *Sahte Mesih*, s. 143.

¹⁵⁸⁵ Sir Paul Rycaut, *The History of the Turkish Empire, from the year 1623, to the year 1677*, s. 181; Abraham Galante, *a.g.e.*, s. 51; İbrahim Alâettin Gövsa, *a.g.e.*, s. 37.

¹⁵⁸⁶ Bu konuda bir müddet düşünceli görünen Sevi, rivayete göre Hekimbaşı Hayatîzâde Mustafa Efendi'nin telkinleri üzerine bu teklifi kabul etmişti. Osmanlı kaynaklarında zikredilmeyen bu dönme Yahudi doktorun ismi Moshe ben Rafael Abravenel'dir. Sevi'nin ölümden kurtulmasında ve Müslümanlığı kabul etmesinde önemli tesiri olmuştur. Abraham Galante, *a.g.e.*, s. 51; Cengiz Şişman, *a.g.e.*, s. 72; İbrahim Alâettin Gövsa, *a.g.e.*, s. 38. Bir görüşe göre, Sevi'nin ölümle cezalandırılmasının önlenmesinde Valide Hatice Turhan Sultan'ın da etkili olduğu söylenmektedir. Filiz Karaca, “Turhan Sultan”, s. 425.

¹⁵⁸⁷ Sabatay Sevi'ye tevcih edilen bu unvanın mahiyeti için bk. Erhan Afyoncu, *Sahte Mesih*, s. 147-149. Sevi'nin maaşı hakkında ayrıca bk. BOA, *KK.d.*, 3411, s. 62; Erhan Afyoncu, *Sahte Mesih*, s. 150.

¹⁵⁸⁸ *Vekâyi'-nâme*, s. 247; *Silâhdâr Târîhi I*, s. 431-432; *Târîh-i Râşid I*, s. 84

adını aldı¹⁵⁸⁹. Sevi'ye tahsis edilen maaş 17 Eylül 1676'daki vefatına dek devam etmiştir¹⁵⁹⁰.

Sevi'nin İslamiyet'i kabul etmesi o sıralar Osmanlı ve civar memleketlerdeki Mesîh'i bekleyen Yahudi taraftarları arasında büyük bir hayretle karşılanmıştı. İnsanlar ona inananlarla alay ediyor, bilhassa İzmir Yahudileri bu konuda büyük dalga konusu olmuştu. Sevi'nin eski müritlerinden bir bölümü sırf bu yüzden bir süre evlerinden çıkamaz hâle gelmişlerdi¹⁵⁹¹.

Sabatay Sevi, müslüman olmuş fakat ölmeden önceki son yıllarında Müslümanları Museviliğe davet etme yolunda propagandalarını gizlice sürdürmüştü. Sevi'nin bu faaliyetleri bir müddet Musevilerden şüphe duyulmasına sebep olmuştu. Onun ölmesinden sonra bu misyonu takipçileri üstlenmişti. Zamanla bu girişimleri özellikle İstanbul ve Selanik'te yayılan dönme tarikatının ortaya çıkmasına yol açmıştır¹⁵⁹².

4.3. DEVLETİN İÇ İŞLEYİŞİYLE İLGİLİ İCRAATLARI

4.3.1. Orduyla İlgili Düzenlemeleri

Bu bölümün amacı, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın bir askerî komutan olarak kazandığı ya da kaybettiği bir seferin başka bir tarihsel anlatımını sunmak olmayacaktır. Burada Paşa'nın orduyla ilgili yaptığı iyileştirme faaliyetleri gözden geçirilecektir. Ordunun sevk ve idaresi elinde olduğu sürece askerlerin maaşlarını zamanında almalarına özen gösteren Merzifonlu, sefer zamanlarında ordunun organizasyonuna yönelik de çeşitli düzenlemelerde bulunmuştur. Bir başka deyişle, siyasî ve idarî faaliyetlerinin yanı sıra ordunun iyileştirilmesi yönünde çeşitli girişimlerde bulunarak askerî örgütlenmenin düzene konulmasında faydalı işler yapmaya çalışmıştır. Muhtemelen o da güçlü ve disiplinli bir ordunun otorite ve iktidarı temsil eden önemli bir eylem aracı olduğunun farkındaydı. Yine de belirtmek gerekir ki, onun bu alanda yaptıkları yeni bir şey değildi, ancak çeşitli arşiv vesikalarından

¹⁵⁸⁹ Abraham Galante, *a.g.e.*, s. 52.

¹⁵⁹⁰ Müslüman olduktan sonra Aziz Mehmed Efendi adını alan Sabatay Sevi'nin ölümüne kadarki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Erhan Afyoncu, *Sahte Mesih*, s. 151-170. Ayrıca bk. İbrahim Alâettin Gövsa, *a.g.e.*, s. 42-45; Cengiz Şişman, "Sabatay Sevi", s. 335.

¹⁵⁹¹ İbrahim Alâettin Gövsa, *a.g.e.*, s. 42.

¹⁵⁹² Robert Mantran, *XVI.-XVII. Yüzyıl'da İstanbul'da Gündelik Hayat*, s. 52.

hareketle, ordunun disiplinini bozan unsurların geleneksel bir şekilde denetlenerek iyileştirmeler yapıldığı anlaşılmaktadır.

Yukarıda söz edilen arşiv vesikaları Kara Mustafa Paşa'nın sadaret yıllarında çıktığı ilk sefer olan Çehrin Seferi'ni kapsamaktadır. Bu sefer üzerinden ele alınan mesele, seferlere katılma mecburiyeti olmasına rağmen bu görevini yerine getirmeyen bazı tımarlı sipahilere uygulanan muameledir. Osmanlı ordusunun önemli bir kısmını teşkil eden bazı tımarlı sipahilerin zaman zaman savaşa katılmadıkları görülmektedir. Sefere davet edildiği hâlde savaşa katılmayan tımar sahiplerine tahsis edilen tımarların ellerinden alınarak başkalarına tevcih edilmesi en fazla göze çarpan uygulamadır. Örneğin Çehrin Seferi'ne çağrılmasına rağmen orduya katılmayan Ahmed isimli şahsın Kütahya sancağına bağlı Uşak nahiyesinin Dumlupınar karyesindeki tımarı elinden alınarak Şahin isminde bir başkasına tevcih edilmiştir¹⁵⁹³. Yine aynı sefere memur edildiği hâlde iştirak etmeyen Mehmed'in Çorum sancağına bağlı Karaberk nahiyesinin Karahisar köyündeki tımarı ondan alınarak Ahmed adında başka birisine verilmiştir¹⁵⁹⁴. Benzer şekilde sefere gitmeyen Abdullah'ın elinden alınan Saruhan sancağına bağlı Marmaracık nahiyesinin Çomarlı karyesindeki tımarı Hasan'a bırakılmıştır¹⁵⁹⁵. Bu konudaki örnekleri çoğaltmak mümkündür. Burada sadece birkaçına yer verilen örneklerden hareketle, Kara Mustafa Paşa'nın sadaret döneminde asker yoklamasına özel bir önem atfedildiği ifade edilebilir. Bununla birlikte, söz konusu sefere katılım sağlamayan çok sayıda kişinin varlığı ve bunların resmî kayıtlara yansımaları düşündürücüdür¹⁵⁹⁶.

Sefer zamanında orduya katılım sağlamayan tımarlı sipahilerin yanı sıra savaş esnasında firar ederek vazifelerini terk eden ve ordunun düzenini sarsan askerlerin de mevcut olduğu görülmektedir. Örnek vermek gerekirse, Çehrin Seferi esnasında Rus ordusunun kendilerinden kalabalık olduğu söylentisine kapılan ve korkudan firara kalkışan bazı Osmanlı askerleri Sadrazam'ın sert tedbirlerine maruz kalmıştır¹⁵⁹⁷. Sefer sırasında firar edenlerin tımarları da ellerinden alınmıştır. 20 Ağustos 1678 tarihli bir kayda göre, Çehrin Seferi'ne katılan fakat savaş sırasında firar eden Mehmed isimli

¹⁵⁹³ BOA, *İE.AS.*, 13/1296.

¹⁵⁹⁴ BOA, *İE.AS.*, 10/873.

¹⁵⁹⁵ BOA, *AE.SMMD.IV*, 22/2409.

¹⁵⁹⁶ Çehrin Seferi'ne katılım sağlamadıklarından dolayı tımarları ellerinden alınan şahıslara ilişkin birkaç örnek için bk. BOA, *AE.SMMD.IV*, 17/1905; 17/1857; 17/1892; 21/2370; 21/2378; 22/2409; 26/2902; 33/3769; 42/4780.

¹⁵⁹⁷ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 119a; *Silahdâr Târîhi I*, s. 697.

şahsın Köstendil sancağına bağlı Malişova nahiyesindeki tımarı elinden alınarak Mustafa adındaki şahsa tevcih edilmiştir¹⁵⁹⁸.

Yukarıdaki örneklerde de görüleceği üzere, savaş zamanlarında memur olduğu hizmeti yerine getirmeyen tımarlı sipahilerin gelir elde ettikleri tımarları geri alınarak bu sorumsuzlukları karşılıksız bırakılmamıştır. Ayrıca sefere katıldığı hâlde savaşta bulunduğunu kanıtlamak zorunda kalanlar da mevcuttur. Sultan IV. Mehmed'in Sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya hitaben gönderdiği bir ferman bu konuda açık bir örnektir. 30 Haziran 1678 tarihli fermanda, saray müteferrikalarından olan ve Sivas sancağına bağlı Venk bölgesinin bazı karyelerinde toplamda 75.150 akçe gelirlik zeamete sahip Ali'nin yapılan yoklamada sefere katıldığını ispatlaması üzerine tezkiresinin verilmesi emredilmiştir¹⁵⁹⁹. Bundan başka hem Lehistan'a karşı Kamaniçe, Laçin hem de Ruslara karşı Çehrin Seferi'ne katılan bazı askerlerin ulufe defterindeki isimlerinde yaşanan uyuşmazlık başlatılan tahkikatla giderilmeye çalışılmıştır¹⁶⁰⁰. Kimi zaman savaşlara katılmasına rağmen esame hakkı başkası tarafından gasbedilen askerler de olmuş, sorunun giderilmesi için tahkikat başlatılması istenmiştir¹⁶⁰¹. Bunların yanında savaş sırasında yaralanarak mağduriyet yaşayanlar da bir arzuhâl sunarak kendilerine yardımcı olunmasını istemiştir. Örneğin Çehrin Seferi'nde vücuduna isabet eden kumbaranın etkisiyle gözleri görmez duruma gelen İskender¹⁶⁰² ile sol ayağından yaralanarak sefere çıkamaz duruma gelen bölükbaşı kullarından Halil'in¹⁶⁰³ kendilerine maaş bağlanmak suretiyle emeklilik talepleri kabul edilmiştir. Resmî kayıtlar merkezi yönetimin bu konuda hassas davrandığını göstermektedir. Öte yandan orduya katılmayıp maaşlarını almaya devam ederek mirî hazineye külfet olan kişilerin tespiti dönemin bir gerekliliği olmuştur. Nitekim 17. yüzyıldan sonra ocak düzeninin bozulmasıyla birlikte kapıkulu askerlerinin kadro kaydını gösteren esame kağıtlarının alınıp satılması, boşalan kadrolara maaş bağlanarak başkalarına haksız kazanç sağlaması yönetimi belli aralıklarla fazla ya da boşa düşen esamelerin takibatını yapmak mecburiyetinde bırakmıştır¹⁶⁰⁴. Kurulan bu denetim mekanizmasıyla birlikte ulufe

¹⁵⁹⁸ BOA, *AE.SMMD.IV*, 29/3304.

¹⁵⁹⁹ BOA, *C.TZ.*, 86/4300.

¹⁶⁰⁰ BOA, *İE.AS.*, 171676; 171677; 171678; 171679.

¹⁶⁰¹ BOA, *İE.AS.*, 6/520.

¹⁶⁰² BOA, *İE.AS.*, 15/1457.

¹⁶⁰³ BOA, *AE.SMMD.IV*, 28/3158.

¹⁶⁰⁴ Abdülkadir Özcan, "Esâme", *TDVİA*, C. 11, TDV Yayınları, Ankara 1995, s. 356.

defterlerinde kadro kayıtları olmayan ya da başkalarının ismi aracılığıyla haksız kazanç sağlamak isteyen kişiler tespit edilerek bunun önüne geçilmek istenmiştir.

4.3.2. Donanma-yı Hümayûn ve Tersâne-i Âmire ile İlgili Çalışmaları

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kaptanıderyalık makamıyla tanışması Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın sadarete getirilmesinin hemen sonrasına rastlamaktadır. O sıralarda Diyarbakır beylerbeyi olan Kara Mustafa Paşa, Köprülüzâde'nin sadarete gelişinden kısa bir süre sonra 17 Aralık 1661 tarihinde kaptanıderyalığa getirilmişti. Bundan sonra Osmanlı donanmasının en büyük âmiri olan Merzifonlu, görev yaptığı süre zarfında donanma faaliyetlerinin içerisinde bizzat bulunarak çeşitli katkılarda bulunmuştur. Köprülüzade, Uyvar Seferi (1663)'ne çıkınca kaptanıderyalık üzerinde kalmak şartıyla bir süre rikâb-ı hümayûn kaymakamı olmuştur.

18. yüzyılın resmî tarihçilerinden Râşid Efendi, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kaptanıderyalık görevini icra ettiği yıllarda önemli hizmetlerde bulunduğunu kaydetmektedir¹⁶⁰⁵. Paşa'nın kaptanıderyalık yılları içerisinde hâlâ tartışılmaya devam eden konuların başında Osmanlı donanmasının temel gücünü oluşturan kadirga türü gemilerin yerini kalyon tarzı gemilerin alıp almayacağı meselesi gelmektedir. 15. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı donanmasında yerini almaya başlayan kalyonlar, 17. yüzyılın ortalarına kadar deniz savaşlarında sınırlı sayıda kullanılmış, daha çok nakliyyede kullanılan gemiler olmuştur¹⁶⁰⁶. Girit Seferi'yle birlikte Venedik'e karşı girişilen deniz savaşlarında başarılı olunamaması ciddi bir rahatsızlığa sebep olmuştur. Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'nın bu konudaki memnuniyetsizliğinin ve kalyon üretiminden feragat edip kadirgalara ağırlık vermesinin kaynaklara yansımaları bu durumun bir tezahürüdür¹⁶⁰⁷. Son yıllarda kadirgadan kalyona geçiş yönünde çalışmalar olmuşsa da yeterli sayıda donanımlı personelin olmaması ve mevcut olanların da istenen tecrübeye sahip olmaması arzu edilen sonucun elde edilememesine yol açmıştır. Hâl böyle iken Fâzıl Ahmed Paşa, kadirga yapımında ısrar etmiştir. Böylece kalyon

¹⁶⁰⁵ *Târîh-i Râşid II*, s. 1233.

¹⁶⁰⁶ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı*, s. 94.

¹⁶⁰⁷ *Cevâhirü't-tevârih*, vr. 4b-5a.

üretimine ağırlık verilmesi gerektiği yönündeki düşünceler Merzifonlu sadrazam olana kadar rafa kaldırılmıştır¹⁶⁰⁸.

Akdeniz ve civarının güvenliği bir müddet bu kadirgalar aracılığıyla yürütülmüştür. Fakat Kara Mustafa Paşa'nın sadrazam olduğu dönemde Venedik ile ilişkilerin bozulması üzerine kalyona geçiş meselesi yeniden gündeme gelmiştir. Venedik'e üstünlük sağlayabilmek için donanmanın güçlendirilmesi gerektiğini düşünen Kara Mustafa Paşa, Tersâne-i Âmire'de yeniden kalyon inşa edilmesi için emir vermiştir. Sadrazam'ın buyruğu üzerine 10 adet yeni kalyon yapılmasına başlanmıştır. Bu kalyonlardan dört tanesi üç ambarlı ve 80 tunç toplu, altısı ise 60 tunç toplu olacaktı. Kalyonların sekiz tanesinin uzunluğu 34m, geriye kalan ikisinin uzunluğu ise 38m olarak planlanmıştı. İlk sekiz kalyonun mürettebat sayısı 300 olarak belirlenirken, diğer iki kalyonda ise 400 mürettebatın bulunması kararlaştırılmıştı. Böylece Osmanlı Devleti'nde 1662'de ara verilen kalyon üretimine 20 yıl sonra yani 1682'de yeniden başlanmıştır¹⁶⁰⁹. Kalyonlardan altı tanesinin inşası için gereken kereste İznikmid bölgesinden geri kalanı da Istranca Dağı etrafından kesilerek tedarik edilmiştir¹⁶¹⁰. Bu bağlamda Kara Mustafa Paşa'nın donanmanın ıslahına yönelik değişikliği ele alındığında mevcut koşullara yanıt verecek şekilde hareket ettiğini söylemek mümkündür.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın donanma işleriyle ilgili yaptığı çalışmalar yukarıda zikredilen meseleyle sınırlı değildir. Kaptanıderya olduğu dönemde kimi

¹⁶⁰⁸ Sadarete geldikten hemen sonra Osmanlı donanmasına çekidüzen vermek isteyen Fâzıl Ahmed Paşa, 40'ı derya beylerinin emrinde, 40'ı da tersane gemisi olmak üzere 80 parça kadirga yapılmasını emretmiştir. *Silahdâr Târîhi I*, s. 221; İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, s. 191-192. Kadirga üretiminden kalyon üretimine geçişi ve bu sürecin neden geciktiğini ele alan bir değerlendirme için bk. İdris Bostan, "Osmanlılar Niçin Kalyon İnşasından Bir Süre İçin Vazgeçtiler? (1656-1682)", *Tarih Dergisi*, S. 71, (2020/1), s. 223-238.

¹⁶⁰⁹ İnşa edilmesi planlanan kalyonların beşinin idaresi birinci kaptan olmak üzere denizci beylerden Mısırlızâde İbrahim Paşa'ya, diğer beşinin idaresi ise Cezayirli Baba Hasan Bey'e bırakılmıştır. Birinci kaptan olan İbrahim Paşa'ya Rodos sancak beyliği görevi, Hasan Bey'e ise Reşid sancak beyliği görevi verilmiştir. Ayrıca Rodos'tan Reşid'e varıncaya kadar tüccarların güvenliğini sağlama görevi de bu iki kaptana bırakılmıştır. *Silahdâr Târîhi I*, s. 762; *Tarih-i Cevdet*, C. 1, s. 140; *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, s. 195-196; Daniel Panzac, *Osmanlı Donanması (1572-1923)*, Ahmet Maden-Sertaç Canpolat (çev.), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 164. Jorga, Venedikliler ile barış imzalandıktan sonra kadirgaların tersanede çürümeye terk edildiğini, bu sebeple kadirgaların eski işlevselliğini yitirdiğini ve kalyona dönüşte Rusya'ya karşı düzenlenen Çehrin Seferi'nin önemli olduğunu belirtmektedir. Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 149.

¹⁶¹⁰ BOA, *D.BŞM.TRE.d.*, 14573.

zaman Sultan IV. Mehmed ve Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'yla birlikte onarımı devam eden hisarların teftiş gezilerine de çıkmıştır¹⁶¹¹.

Donanmada olduğu gibi, Tersâne-i Âmire'nin de en büyük âmiri olan Kara Mustafa Paşa'nın kaptanıderyalık döneminde tersane ihtiyaçlarının tedarik edilmesi gibi çalışmalar da aksatılmadan uygulanmaya çalışılmıştır. Örneğin İznikmid'de kereste emini olan Hacı Mehmed'e gönderilen 9-18 Mayıs 1663 tarihli hükümde, donanmadaki kadirgaların küreklerinin eksik olduğu, o ana kadar bu ihtiyacın tamamlanmadığı ve en kısa sürede tedarik edilmezse bundan kendisinin sorumlu tutulacağı bildirilmiştir¹⁶¹². Tersâne-i Âmire'de eksikliği hissedilen marangoz ve burgucu gibi personellerin Sakız ve diğer adalardan bulunarak tersaneye gönderilmesi istenmiştir¹⁶¹³. Yine gemi yapımında kullanılan çivi, çapa vb. malzemeler için gerekli olan ham demirin sağ salim Tersâne-i Âmire'ye ulaştırılması için yol güzergâhındaki yetkililere haber gönderilmiştir¹⁶¹⁴.

Görev yaptığı süre zarfında tersaneye bağlı tüm personeli kapsayacak geniş çaplı yoklamalar yapıldığı gibi¹⁶¹⁵, zaman zaman boşalan personellerin yeri de yenileriyle doldurulmuştur¹⁶¹⁶. Sultan'ın Kaptanıderya Kara Mustafa Paşa'ya yolladığı 10 Nisan 1663 tarihli fermanda, Tersâne-i Âmire'nin harmancı bölümünde çalışan emektarlardan Yusuf Recep'in Simkeşhane mukataasından günlük üç akçe almak şartıyla emekliliğe sevk edildiği bildirilmektedir¹⁶¹⁷.

Sonuç olarak Osmanlı denizciliğinde kadirgadan kalyona geçişte ön ayak olması ve Osmanlı donanmasının güçlendirilmesi için yaptığı çalışmalar, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın bu alanda dönemin mevcut koşullarına ayak uyduran, yenilikçi ve disipline önem veren bir izlenim bıraktığı söylenebilir.

4.3.3. İdarî, Ekonomik ve Sosyal Faaliyetleri

Osmanlı bürokrasisinde ortaya çıkan bozuklukların ıslah edilmesi, kanun ve nizamın yeniden tesis edilmesi, önceden olduğu gibi, 17. yüzyılda da varlığını sürdüren

¹⁶¹¹ *Vekâyi'-nâme*, s. 202; *Silâhdâr Târîhi I*, s. 386.

¹⁶¹² BOA, A.{DVNS.MHM.d-94, Sayfa/Hüküm 10/45.

¹⁶¹³ BOA, A.{DVNS.MHM.d-94, Sayfa/Hüküm 26/111.

¹⁶¹⁴ BOA, A.{DVNS.MHM.d-94, Sayfa/Hüküm 48/234.

¹⁶¹⁵ BOA, *MAD.d.*, 3730.

¹⁶¹⁶ BOA, *AE.SMMD.IV.*, 107/12454; 76/8963; *C.BH.*, 32/1510.

¹⁶¹⁷ BOA, *İE.BH.*, 2/189.

kanunnameler aracılığıyla gerçekleşmiştir¹⁶¹⁸. 1676 yılı sonlarında iktidara gelen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, çok geçmeden konumunu sağlamlaştırmayı ve idarî bürokrasiyi iyileştirmeyi amaçlayan bir reform hareketine girişmiş, bu doğrultuda bir kanunname hazırlanmasını istemiştir.

Sadrazam Kara Mustafa Paşa tarafından dikte edilen yeni kanunnameyi hazırlama görevi Abdurrahman Abdi Paşa'ya verilmiştir. Abdi Paşa, yeni kanunname hazırlanmasının gerekçesini ve bu işin kendisine havale edilmesini eserinde geçen şu sözlerle zikretmektedir:

“...Gâzî Sultân Mehmed Hân halleda'llâhu saltanâtehû bi'l-'adl ve'l-ihsân hazretlerinin bin seksen yedi (1676) târîhinde vezîr-i mutlakı olan düstûr-ı ekrem müşîr-i efhâm nizâmü'l-'âlem nâzım-ı menâzımu'l-ümem vezîr-i a'zam Mustafa Pâşâ hazretleri merâsim-i selâtin-i 'Osmâniyye'den mürûr-ı ezmân ve inkirâz-ı kânûn-şinâsân sebebi ile mânde-i gûşe-i nisyân olan ba'zı kavânin-i devletin ehemmi ve dahi fî zamânina düstûr-ı 'amel kılınan erkân-ı saltanatan elzemi cem' u tedvîn olunmak ve hîn-i iktizâda mahalli bulunmak için bu fakire fermân buyurdıkları üzre tahrîr olundu.”¹⁶¹⁹

Yukarıda yer verilen kanunnamenin hazırlanış gerekçesi göz önüne alınırsa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadaretinin henüz ilk döneminde, mutlak otoriteye, liyakata ve sıkı çalışmaya dayalı bir devlet teşkilatı oluşturmak istediği izlenimi ortaya çıkmaktadır. İnalçık'ın da ifade ettiği üzere, bu kanunname, sadrazamın mutlak iktidarını pekiştiren, Köprülüler devri yönetiminde köklü değişimlere adım atıldığına işarettir. Nitekim bu reform hareketiyle birlikte, devletin en üst kademesinden başlayan ve halkın her sınıfına dâhil olan herkes sadrazamın emirlerine uymakla zorunlu kılınmıştır. Ayrıca kanunnamede üzerinde durulan hususlar, sadrazamın yanı sıra devlet erkânının idarî teşkilat içerisindeki vazifeleri, teşrifat kuralları ve toplumu ilgilendiren meselelere dair hüküm ve uygulamalardır¹⁶²⁰.

Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın sadrazamlık yıllarında ortaya çıkan değişiklikler arasında 1680 tarihli narh kanunuyla birlikte faiz haddini düşürmesi de

¹⁶¹⁸ Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III*, s. 119.

¹⁶¹⁹ Sadık Müfit Bilge, *a.g.e.*, s. 3. Aynı kanunname metni farklı çalışmalara da konu olmuştur. *Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi*, H. Ahmet Arslantürk (hzl.), Okur Kitaplığı, İstanbul 2013; Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri*, 10. Kitap, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2015, s. 387-422.

¹⁶²⁰ Kanunname hakkında bir değerlendirme yapan Halil İnalçık'ın bu konudaki görüşleri için bk. Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III*, s. 119-121. Söz konusu kanunname üzerine bir inceleme yapan Mustafa Akdağ, bu kanunnamenin tanıdığı yargılama ve ceza yetkileri sayesinde eyalet yöneticilerinin otoritelerinin arttığını, kadıların birer danışman durumuna düştüğünü, dolayısıyla bu durumun yarı derebeyci bir sisteme yol açtığını belirtmektedir. Ona göre bu gelişme, ileride idarî düzenin bir parçası hâline gelecek olan ayanlık sisteminin oluşmasında etkili olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Akdağ, “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 6, 1966, s. 229-231.

sayılabilir. Bu kanunla birlikte, 1609 tarihinde çıkarılan narh kanununda kâr oranı %15 olarak belirtilmişken, bu oran onun iktidarında biraz daha aşağı çekilmiştir. 1680 tarihli yeni narh kanununa göre esnafın satacağı mallardan elde edeceği kâr oranı sınırı %10 olarak belirlenmiştir¹⁶²¹. Narh oranıyla ilgili düsturların ortaya konulduğu bu kanunda zahmet ve emek isteyen işlerde bu kâr oranının %20'ye hatta %40'a kadar da çıkabileceği belirtilmiştir¹⁶²².

İdarî ve ekonomik alanda yukarıda zikredilen düzenlemeler gerçekleştirilirken Osmanlı coğrafyasında meydana gelen ve toplumun sosyal düzenini sarsan eşkıyalık faaliyetleri de bertaraf edilmeye çalışılmıştır. 1667 yılı sonlarında Anadolu'da etkisini hissettiren bazı eşkıyalık faaliyetleri ortaya çıkmıştı. Dönemin sadrazamı Fâzıl Ahmed Paşa, Girit'te seferle meşgul olması hasebiyle yerine vekâlet eden Kara Mustafa Paşa, toplumun huzurunu bozan bu faaliyetlere son verilmesi için gereken adımı atmakta gecikmemiştir. Bu doğrultuda, Kapıcılar Kethüdası Mehmed Ağa'ya vezirlik verilerek Anadolu'daki eşkıyaların teftişiyle görevlendirilmiştir. O da kendi yerine bu görevi tamamlaması için bir adamını tayin etmiştir¹⁶²³.

Kara Mustafa Paşa'nın sadrazamlığının ilk döneminde girişilen ilk icraatlardan birisi yine asayiş ihlal edenlerin faaliyetlerinin önlenmesi ve bunların boyunduruk altına alınması meselesi olmuştur. Halkın refahını kötü yönde etkileyen eşkıyalık faaliyetlerinin sonlanması, buna sebep olanların cezalandırılması için merkeze yollanması ve bu hususta ihmalkârlık gösterecek ya da kayıtsız kalacak olan yöneticilerin de cezalandırılması hususunda Anadolu'daki yöneticilere emir gönderilmiştir¹⁶²⁴. Eşkıyalık olaylarının Kıbrıs'ta da kendisini göstermesi üzerine, bölgeye gönderilen hassa silahşörü Frenk Mehmed Bey burada emniyeti yeniden tesis etmiş ve ele geçirdiği bozguncuların başlarını merkeze yollamıştır¹⁶²⁵. Halkın asayiş hususunda itinalı davranmaya gayret gösteren Sadrazam Kara Mustafa Paşa, 1677 yılında “*Büyük kol*” adında bir denetleme teşkilatının kurulmasına da öncülük etmiştir¹⁶²⁶.

¹⁶²¹ Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Riba – Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık”, *Vakıflar Dergisi*, S. 9, (2006 - Tıpkıbasım), s. 51.

¹⁶²² Söz konusu narh kanunuyla ilgili geniş bilgi için bk. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 656.

¹⁶²³ *Vekâyi'-nâme*, s. 279.

¹⁶²⁴ *Vekâyi'-nâme*, s. 453; *Silahdâr Târîhi I*, s. 654.

¹⁶²⁵ *Silahdâr Târîhi II*, s. 2.

¹⁶²⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 148.

Eşkıyalık faaliyetlerinin bastırılmasıyla yakından ilgilenen Paşa'nın zaman zaman gözlemci sıfatıyla yerel davalara katıldığı da görülmektedir¹⁶²⁷. Onun sadrazamlığı döneminde ortaya çıkan en çarpıcı hadiselerden birisi de Osmanlı tarihinde ilk ve son kez uygulanmış olan recm olayıdır. Bilindiği üzere, zinadan dolayı suçlu görülenlerin ölünceye kadar taşlanmasıyla gerçekleştirilen bu ceza yöntemi, halkın önünde açık bir şekilde uygulanmaktadır. Hadise, 1680 yılında İstanbul'da cereyan eden ve Müslüman bir kadın ile Yahudi bir erkek arasında cinsel münasebete konu olan bir davaya dayanmaktadır. Anlatılana göre, Abdullah Çelebi isimdeki şahıs, Yahudi erkekle zina yaparken yakalandığı ileri sürülen eşi Ayşe'nin yargılanmasını istemiş, nihayetinde böylesine önemli bir mesele için gereken şahit tanıklıkları da tamamlanınca Beyazîzâde Ahmed Efendi, ikisi hakkındaki hükmünü Sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya bildirmiş, o da bu kararı Sultan IV. Mehmed'e sunmuştur. Beyazîzâde'nin hükmüyle, hadisenin içerisinde yer alan kadın recm cezasına çarptırılırken, Müslüman olmayı kabul eden Yahudi ise din değiştirdikten sonra idam edilmiştir¹⁶²⁸. Öte yandan 23 Haziran 1680 tarihinde ortaya çıkan bu hadiseye ait mahkeme kararının iki gün sonrasında, hükmün icra edilmesinin ise kararın hemen ertesi günü uygulanması bu dönemde yargılama sürecinin ne kadar çabuk ilerlediğinin bir yansımasıdır¹⁶²⁹.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı öne çıkaran özelliklerinden birisinin de hayırsever yönü olduğunu hatırlatmak icap etmektedir. Nitekim başta kendi memleketi Merzifon olmak üzere, Osmanlı coğrafyasının muhtelif bölgelerine yatırımlar yaparak buraların gerek kentleşmesinde gerekse ticarî bakımdan kalkınmasında önemli bir rol oynamıştır. Örneğin 1660 yılında İstanbul'da meydana gelen büyük yangından sonra Suriçi ve Yedikule bölgelerinin yeniden kentleşmesini sağlamak suretiyle bu afette evlerini kaybeden ahalinin sıkıntılarını bertaraf etmeye çalışmıştır. Onun sayesinde Yedikule'de bulunan mezbaha bölgesinin yeniden hizmete açılması başkentin kasaplık et sorununa çare olmuştur. Yine bu yangından epeyce tahrip olan Galata Limanı'nın yanı sıra Galata gümrüğünün ve yağkapanının da tekrar onarılmasını sağlamıştır. Ayrıca

¹⁶²⁷ Paşa, Sultan IV. Mehmed'in isteği üzerine, henüz kaymakam olduğu dönemde davalara katılmaya başlamış ve aktif bir şekilde hizmet etmiştir. *Vekâyi'-nâme*, s. 240, 279.

¹⁶²⁸ *Silahdâr Târîhi II* s. 731; *Târîh-i Râşid I*, s. 215; *Zübde-i Vekayîât*, s. 114-115. Söz konusu recm hakkında bir inceleme yapan Baer'in incelemesi için bk. Marc David Baer, *At Meydanında Ölüm, 17. Yüzyıl İstanbul'unda Toplumsal Cinsiyet, Hoşgörü ve İhtida*, çev. Pınar Yanardağ, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 89-97.

¹⁶²⁹ Yukarıda zikredilen recm cezasını konu edinen bir diğer değerlendirme için bk. Ömer Menekşe, "Osmanlı'da Zina Cezası Olarak Recm", *Marife*, Yıl 3, S. 2, (Güz 2003), s. 17.

Osmanlı coğrafyasının birbirinden farklı bölgelerinde kurduğu vakıf eserleriyle bu alanda en önde gelen hayırsever Osmanlı devlet adamları arasında yer almıştır¹⁶³⁰. 17. yüzyılda oluşturulan vakıfların gelir kaynaklarının bir bölümünün toplamı 74.092.563 akçedir, ki bunun 14.760.000 akçelik kısmı yani %19.92'sinin sadece Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından vakfedilmiş olması bu konudaki icraatını göstermeye yeterlidir¹⁶³¹.

Aşağıda yer verilen tabloda da görüleceği üzere¹⁶³², Osmanlı coğrafyasının dört bir yanında vakıflar kuran Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, bu yönüyle, Osmanlı şehirlerinin, iktisadî, sosyal ve kültürel bakımdan canlanmasına ciddi katkılarda bulunmuş bir tarihî şahsiyettir.

	Cami	Mescit	Medrese	Han	Hamam	Çeşme	Mektep	Bedesten&Arasta
Merzifon	2			1	2		1	1
Çorum				1				
İncesu	1		1	1	1			1
İstanbul		3	1	2		3	1	
Edirne				1		14		
Kamanıçe	1					1	1	
İzmir		1		1	1			
Mudanya				1				
Halep				1				
Cidde	1			1	1			
Toplam	5	4	2	10	5	18	3	2

Tablo 1: Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Vakıf Eserleri Listesi

¹⁶³⁰ Ramazan Pantık, “a.g.t.”, s. 41. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın vakıflarını ele alan en kapsamlı çalışma, yakın dönemde Ramazan Pantık tarafından hazırlanmıştır. Bu sebeple, çalışmamızda Kara Mustafa Paşa'nın vakıfları hakkında detaylı bir incelemeye yer verilmemiştir. Merzifonlu'nun vakıflarını konu alan bir başka geniş değerlendirme için bk. Sultan Murat Topçu, *Güçün Mimariye Yansıması, Köprülüler*, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 210-310. Ayrıca Kara Mustafa Paşa'ya ait vakıflardan bazıları farklı çalışmalara konu olmuştur. Bunlardan başlıcaları şunlardır: Hasan Babacan, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Vakfiyesi ve Merzifon'daki Vakıflarına Dair Bazı Bilgiler”, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000)*, Ankara, 2001, s. 363-370; Murat Çerkez, “Merzifon'da Türk Devri Mimari Eserleri” YDT, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara 2005; Abdülkâki Yeşil, “Merzifon-Kara Mustafa Paşa Külliyesi”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara 1992; Hicabi Gülgen, “Merzifon Kara Mustafa Paşa Camii ve Hamamı ile Narince Abide Hatun Camii”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 1996; Cansel Özerdem, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi, Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü*, İstanbul 1966.

¹⁶³¹ Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Dilek Matbaası, Sivas 1998, s. 119.

¹⁶³² Paşa'nın vakıflarını listeleyen tablo, Topçu'nun eserinden alınmıştır. Bk. Sultan Murat Topçu, *a.g.e.*, s. 210.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BİR HAMİ OLARAK KARA MUSTAFA PAŞA

5.1. EDEBÎ HAMİLİK GELENEĞİNDE KARA MUSTAFA PAŞA

Patronaj, bir başka deyişle hamilik sisteminin karmaşık bir kurum olduğunu, bununla birlikte edebî himayenin pek çok biçimde ve farklı amaçlarla ele alındığını ifade etmek mümkündür. Hamiliğin bir davranış türü gibi kesin olarak tanımlanması zordur, çünkü bu kavram, hamiler ile himaye edilenler arasındaki karşılıklı ilişkiler üzerine kuruludur. Bu açıdan hamilik her iki tarafa da fayda sağlamaktadır¹⁶³³. Hamiler tarafından bir şaire verilen ödül, yeteneklerinin olumlu bir şekilde takdir edilmesinden ziyade bir satın alma gibi değerlendirilebilir. Bu tarz durumlarda himaye edilen tarafın maksadı “*şâirin para koparması*” gibi telakki edilse de burada asıl önemli olan hamilik akımının iktidar-edebiyat ilişkini gözler önüne sermesidir¹⁶³⁴. Kaldı ki herhangi bir edebî eser sunan yazara hamisi tarafından verilen ödül yalnızca parayla sınırlı olmayıp, himaye edilen şahıs yazar, ulema veya askerî zümreden hangisine mensupsa onu memnun edecek bir ihsanda bulunulurdu¹⁶³⁵. Dolayısıyla şairlerin hamileriyle olan münasebetleri birer geçim kaynağı olmaktan ziyade kendilerinin makam ve itibarını yüceltecek dayanak noktası olarak görülmektedir.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın edebî bir ürün ortaya koyduğunu gösteren herhangi bir kanıt mevcut değildir, ancak bir devlet adamı olarak hamilik yaptığı şairlerin ona sunduğu kasidelerde açık bir şekilde görülmektedir.

Köprülü ailesinde yetişen Fâzıl Ahmed Paşa¹⁶³⁶ ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın bu ailenin en ileri gelen hamileri olması ve çok sayıda edebî ürüne konu

¹⁶³³ Tübâ Işınsoy Durmuş, *Tutsan Elini Ben Fakirin, Osmanlı Edebiyatında Hamilik Geleneği*, Doğan Kitap, İstanbul 2009, s. 15-16.

¹⁶³⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Songül Çolak-Cennet Hilooğlu, “Osmanlı İktidar Anlayışı Çerçevesinde Şiir”, *Bilig*, S. 53, (Bahar 2010), s. 93-98; Dursun Ali Tökel, “Osmanlı Dönemi: İktidarın Edebiyatı Değil, Edebiyatın İktidarı”, *Hece Dergisi*, S. 103, (Temmuz 2005), s. 43-51.

¹⁶³⁵ Halil İncelik, *Şâir ve Patron, Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2003, s. 28.

¹⁶³⁶ Başarılı bir devlet adamı olmasının yanı sıra büyük bir ilim adamı olan Köprülüzâde, çağının ilim dünyasına da ciddi bir şekilde tesir etmiştir. Fâzıl Ahmed Paşa’nın bu yönünü ele alan kıymetli bir çalışma için bk. M. Fatih Çalışır, *A Virtuous Grand Vizier*, s. 133-168.

olması muhtemelen tesadüf değildir. Merzifonlu'ya atfen yazılmış kasideler veya tarihler azımsanmayacak derecededir; fakat, belki de burada üzerinde durulması gereken mesele, çağdaşı ve aynı zamanda birlikte yetiştiği Fâzıl Ahmed Paşa'yla mukayese edildiğinde bu konuda onu neden yakalayamamış olmasıdır. Nitekim aynı devirde yaşamalarına rağmen Merzifonlu, Köprülüzâde'ye göre daha fazla öne çıkan ve tartışılan bir figürdür. Bu meseleye cevap ararken dönemin siyasî havasının davranış üzerinde belli ölçüde etki yaptığını varsaymak mümkündür. Çünkü davranış, hüküm süren ideolojinin basit bir yansıması olarak görülebilir. Fâzıl Ahmed Paşa'nın sadaret yıllarında elde edilen askerî başarılar -Osmanlı siyasî tarihindeki önemine bağlı olarak- çok sayıda divan şairinin kalemine malzeme olmuştur. Buna karşılık yedi yıl sadrazamlık yapan Kara Mustafa Paşa'nın askerî başarıları selefine nazaran sınırlı kalmış; üstelik sefere çıktığı Viyana Kuşatması'nda mağlup olmasından dolayı şairlerin dünyasında selefının gölgesinde kalmıştır. Ancak bu, elbette, yeterli bir neden teşkil etmez, çünkü hami ile şair arasındaki yakın temaslar da bu konuda belirleyici bir faktördür¹⁶³⁷. “Fâzıl” lakabıyla bilinen Köprülüzâde Ahmed Paşa ilim ve sanat dünyasındaki hamiliğiyle ön plana çıkmış bir devlet adamıydı¹⁶³⁸. Onun kadar olmasa da Kara Mustafa Paşa'nın şairleri çokça koruduğu ve desteklediği görülmektedir. Örneğin, ona hitaben bir kaside kaleme alan şair Nâbî, onun bu yönünü şu beyitle açıklığa kavuşturmaktadır.

“Bana farz idi medhün itmek illâ cümleden evvel
Ki çok lutf u mürüvvet görmişüm senden Hudâdânâ”¹⁶³⁹

Yine aynı şair, Merzifonlu'nun oğlu Maktulzâde Ali Paşa'ya yazdığı mektupta, “*peder-i bülend-ahterünüzden müşâhede olunan ‘atâyâ ve kerem hadden efzûn ve kıyâsdan bîrûndur.*” diyerek Kara Mustafa Paşa'nın kendisine fazlaca ihsanda ve lütufta bulunduğunu hatırlatmakta ve babasının edebî hamiliğine göndermede bulunmaktadır¹⁶⁴⁰.

Burada önemli olan asıl husus, divan şairlerinin devlet adamlarına hangi gerekçelerle ve ne ölçüde kaside sunduklarından ziyade kaleme döktükleri şahsiyetin

¹⁶³⁷ Şairler ile oldukça yakın bir ilişki içerisinde olan, sanatı ve sanatçıyı himaye etme uğrunda masraf yapmaktan çekinmeyen Fâzıl Ahmed Paşa'nın bu konudaki tutumunu ele alan bir değerlendirme için bk. Özlem Ercan, “Baba-Oğul Sadrazamların Şairlere Farklı Yaklaşımları ve Fâzıl Ahmed Paşa'ya Yazılan Manzumeler”, *Turkish Studies*, Vol. 7/2, (Spring 2012), s. 464-466.

¹⁶³⁸ Abdülkadir Özcan, “Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa”, s. 262.

¹⁶³⁹ Alif Fuat Bilkan, Nâbî Dîvânı I, MEB Yayınları, İstanbul 1997, s. 197.

¹⁶⁴⁰ *Münşeât-ı Nâbî*, s. 445.

tutum ve ahlakını nasıl kategorize ettiklerini anlamaktır. Kara Mustafa Paşa, odak noktası olduğu manzumelerde şairlerin en yüksek ideallerini oluşturan ve bir dizi üstün nitelik sergileyen bir şahıstır. Ondan söz edilirken geleneksel divan şiirlerinin gerekliliklerine uygun olarak bilgili olma, adil davranma, çalışkanlık ve cömertlik gibi temalar vurgulanmaktadır. Genellikle sert politik yönleriyle tanınan Kara Mustafa Paşa'nın hamiliğine vurgu yapan şairler, mısralarında bu devlet adamının kendi edebî dünyalarına görkemli bir şekilde nasıl sıçradığını farklı şekillerde tasvir etmektedirler. Bu bağlamda Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın edebî himayedeki rolünü ortaya koyan bu bölümde esas amaç, Paşa'ya atfedilen edebî metinleri gün yüzüne çıkarmak ve edebî kültür barındıran bu metinlerde şairlerin onu nasıl işlediğini anlamaktır.

5.1.1. Sâbir Pârsâ

Doğum tarihi belli olmayan şairin asıl adı Muhammed'dir. Gelibolu'da doğduğu bilinmektedir. Mevlevî bir şair olan Sâbir Pârsa aynı zamanda Gelibolu Mevlevîhanesi'nin kurucusudur. 1665 yılından sonra Şeyhülislam Minkârîzâde Yahya Efendi'nin tavsiyesi üzerine bir dönem mollalık yapmışsa da 14 yıl sonra memleketi Gelibolu'ya gelerek yeniden Mevlevîhane'ye şeyhlik yapmıştır. Gelibolu'da devam ettiği ikinci şeyhliği uzun sürmemiş; 1679/1680 yılında vefat etmiştir¹⁶⁴¹.

Sâbir Pârsâ'nın en öne çıkan eseri yazmış olduğu *Dîvân*'ıdır¹⁶⁴². Eserinde Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yla ilgili üç manzumeye yer ayırmıştır. Şairin Paşa hakkında yazdığı şiirlerin ikisi kaside birisi de tarih manzumesidir¹⁶⁴³.

Şairin Merzifonlu'ya hitaben yazdığı ilk kaside onun kaymakamlık dönemini ele almaktadır. Sâbir Pârsâ, "*Kasîde Berây-ı Kâ'im-Makâm Mustafa Paşa*" başlığını taşıyan ve 20 beyitten oluşan şiirinde Kara Mustafa Paşa'ya pek çok defa övgüler sunmaktadır. Divan yazarı bir müddet sıkıntı çektikten sonra kendisine sığınacak yer bulduğu için şükretmektedir. İltica ettiği mevki olarak "*adaletli*" ve "*en üstün vezir*" olarak tanımladığı Merzifonlu'ya gönderme yapmaktadır. Ardından desteğini aldığı Vezir'e

¹⁶⁴¹ Şairin biyografisi hakkında detaylı bilgi için bk. Kâzım Yoldaş, "XVII. Yüzyıl Mevlevî Şairlerinden Sâbir Pârsâ (Hayatı ve Eserleri)", *İlmî Araştırmalar*, S. 16, (İstanbul 2003), s. 125-128; Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C. I, A. Fikri Yavuz-İsmail Özen (hızl.), Meral Yayınevi, İstanbul [t.y.], s. 175.

¹⁶⁴² Sâbir Pârsâ ve eseri hakkında yapılmış en kapsamlı çalışma Kâzım Yoldaş'a ait olan doktora tezidir. Neşredilen bu çalışma için bk. Kâzım Yoldaş, *Sâbir Pârsâ Divanı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005.

¹⁶⁴³ Kâzım Yoldaş, "a.g.m.", s. 132-133.

methiyeler sıralamakta ve cömert huylara sahip hamisine olan borcunu şu beyitle dile getirmektedir.

“Eyâ vezir-i mükerrerem eyâ kerîm-şiyem
Der-i sa’âdetünü menbâ-ı vefâ gördük”¹⁶⁴⁴

Ardından halkın vezir için dua ettiğini belirten ve kendisinin de bunlardan biri olduğuna dikkat çeken Sâbir Pârsâ kasidesini bitirirken Cenab-ı Hakk’tan Paşa’nın ömrünün uzun olmasını dilemiştir¹⁶⁴⁵.

Dîvân’da Kara Mustafa Paşa’ya dair yazılan bir diğer kaside 42 beyit olup, “*Kaside-i Gül Berây-ı Sadr-ı A’zam Mustafâ Paşa*” ismini taşımaktadır. “*Gül*” redifli ikinci kasidede en dikkat çeken bölüm Paşa’nın sadarete gelmesiyle birlikte değişen havadan bahsedilmesidir. Şair, Kara Mustafa Paşa’nın sadrazam olmasından sonra yaşanan olumlu havayı çorak bölgelerin gül bahçesine dönüştüğünü belirterek izah etmektedir. Ardından cesaretine vurgu yapan divan yazarı, Vezir’in çok lütuf sahibi birisi olduğuna parmak basmaktadır. Sadaret döneminde Kara Mustafa Paşa’nın âdil olduğuna oldukça dikkat çekmeye çalışan Sâbir Pârsâ, bu bahse fazlasıyla yer ayırmaktadır. Öte yandan Vezir’in misafirperveliğine işaret eden şair, onun bu özelliğini gül-bülbül tasviriyle dile getirmektedir. Buna göre, bülbülün Paşa’nın bu vasfını işitmesi hâlinde güle arkadaşlık etmek için bir daha bağa girmeyeceğini zikretmektedir. Kara Mustafa Paşa’yı birçok yönüyle metheden kaside ona yönelik iyi dileklerle sonlanmaktadır¹⁶⁴⁶.

Sâbir Pârsâ’nın eserinde konumuzla ilgili yer verdiği bir başka tür “*Târîh-i Feth-i Çehrin*” ismini verdiği tarih manzumesidir. Şair, Çehrin Seferi’ni 20 beyitlik bir kasideyle övmektedir. Şiirde Kara Mustafa Paşa’nın orduyu toplayıp sefere çıkışı, düşman ordusuyla yaşanan mücadele ve ardından elde edilen zafer edebî bir üslupla ele alınmaktadır. Sadrazam’ın çokça methedildiği şiirde, şair telmihte bulunarak onun çıktığı bu seferi öncekilerden üstün tutmaktadır. Manzumede yer alan,

“Bir gazâ itdi kim unutdurdı
Kosova vü Mohaç cengini”

örneğindeki gibi Sâbir Pârsâ, Vezir’in başarısını öne çıkarmak için Çehrin Seferi’nin Kosova ve Mohaç muharebelerini geride bıraktığını ifade etmekten kendini

¹⁶⁴⁴ “Ey saygıdeğer vezir, ey kerem sahibi/Senin saadet kapını vefanın kaynağı gördük”

¹⁶⁴⁵ Kâzım Yoldaş, *a.g.e.*, s. 19-20.

¹⁶⁴⁶ Kâzım Yoldaş, *a.g.e.*, s. 26-30.

alıkoyamamıştır. Abartılı bir üslup kullandığı görülen şairin aynı tavrı kalenin zaptedilmesi konusunda da sürdürdüğü göze çarpmaktadır. Şairin betimlemesine göre cihan halkı bu kalenin bir iki yıldan önce fethedilmesinin imkânsız olduğunu düşünürken Kara Mustafa Paşa böylesine müstahkem bir kaleyi bir iki günde fethetmiştir¹⁶⁴⁷. Şair son olarak fetih münasebetiyle yaşadığı sevinci “*Âsaf-ı vakt yıkdı Çehrin’i*” dizesiyle dile getirip bu zafere tarih düşürmüştür¹⁶⁴⁸.

5.1.2. Yûsuf Nâbî Efendi

1642 yılında Ruha’da¹⁶⁴⁹ doğduğu bilinen şair Nâbî’nin asıl ismi Yûsuf’tur. Çocukluğuyla beraber ilk gençlik dönemini Urfa’da geçiren Nâbî, burada iyi bir tahsil görmüştür. Meşhur olmasında Sultan IV. Mehmed’in damadı Musahip Mustafa Paşa’nın büyük tesiri vardır. Gördüğü bu himaye üzerine Nâbî, hamisinin ölümüne dek hep yanında bulunmuştur. Çok sayıda esere sahip olan Nâbî’nin *Dîvân*’ı bunlar arasında en ünlüsüdür. 1712’de öldüğü bilinen şair, kaynaklara göre cana yakın, kültürlü, akıllı, kendisini oldukça güzel ifade eden birisidir¹⁶⁵⁰.

Aslen Musahip Mustafa Paşa’nın himayesinde değer gören Nâbî, aynı dönemde Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’dan da destek almıştır. Mantran, Nâbî’yi tanımlarken 17. yüzyıl içerisinde önde gelen şairlerden biri olarak belirtir. Ayrıca onun Merzifonlu’nun yakın arkadaşlarından birisi olduğunu zikretmektedir¹⁶⁵¹.

Şair Nâbî, gördüğü himayeye karşılık vefa borcunun bir göstergesi olarak Kara Mustafa Paşa’ya eserinde yer vermiştir. Kaleme aldığı “*Târîh-i Dil-Ârâ Berây-ı Sadâret-i Kara Mustafa Pâşâ*” başlıklı tarih manzumesi 44 beyitten oluşmaktadır. Hemen her beyitte Kara Mustafa Paşa’nın sadarete getirilmesinden sonra ortaya çıkan güzel manzarayı zikretmektedir. Birçok güzel vasfın onda bulunduğu dikkat çeken Nâbî, ısrarla bunu bir iftihar sebebi olarak göstermektedir. Bunu yaparken mübalağalı bir üslup tercih etmektedir¹⁶⁵².

¹⁶⁴⁷ Çağdaş kaynaklara göre, Çehrin Kalesi 33 günde fethedilmiştir.

¹⁶⁴⁸ Kâzım Yoldaş, *a.g.e.*, s. 37-39.

¹⁶⁴⁹ Bugünkü Şanlıurfa.

¹⁶⁵⁰ Abdülkadir Karahan, “Nâbî”, *TDVİA*, C. 32, TDV Yayınları, Ankara 2006, s. 258-260.

¹⁶⁵¹ Robert Mantran, *XVI.-XVII. Yüzyıl’da İstanbul’da Gündelik Hayat*, s. 185.

¹⁶⁵² Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 194-198.

Kimi zaman hamilerinin yüksek makamlara geldiğine tanık olan divan şairleri zaman zaman kendileri için de bir kazanç sağlayacak bu değişiklikleri şiirsel bir dille eserlerine yansıtmışlardır. Merzifonlu'nun sadaret makamına atanmasını sevinçle karşılayan Nâbî de bu güzel gelişmeyi şu beyitle izah etmektedir.

“İrişdi bir nidâ-yı pür-beşâret gûş-ı ümmîde
Didi müjde vezîr-i a‘zam oldı hazret-i Pâşâ”

Liyakat bakımından onun sadaret makamına yakıştığını “*Umur-ı devlete a‘lem fûnûn-ı himeme evfâ*” dizesiyle açıklayan şair, onun yönetim işlerinde âdil olduğuna odaklanmaktadır. Hatta Sadrazam'ın devleti idare etme noktasında adaletli hareket ederek bu konuda emsal teşkil eden Nizamülmülk'ün ruhunu ihya ettiğini yazmaktadır. Ayrıca Nâbî'nin yazdıklarına bakılırsa, Kara Mustafa Paşa'nın ilim ve kültür erbabıyla yakından ilgilendiğini şu beyitler ortaya koymaktadır.

“Huzûrında ma‘ârif hırmen-i gevherden a‘lâdur
Umûrında talebkâr-ı rızâ-yı hazret-i Mevlâ
Gelür mü dehre böyle kadrin bilür âsaf
Olur mı ehl-i ‘ilm ü tab‘a mâ‘il böyle bir Pâşâ
O denlü virmiş isti‘dâd ü kudret hazret-i Bârî
Ki şugl-ı devlet içre itdi ‘ilm ü ma‘rifet peydâ
O denlü kâbiliyyet zât-ı pâkinde müheyyâ kim
Ki ednâ ma‘rifet olmuş ana imlâ ile inşâ”¹⁶⁵³

Şaire göre Kara Mustafa Paşa ideal bir devlet adamında olması gereken sıfatları kendisinde toplamıştır. Nâbî, onu yüceltirken Cemşîd, Keyhüsrev, İskender ve Dârâ gibi geçmişte yaşamış büyük hükümdarların bile böyle bir veziri nerede görmüş olabileceklerini sorgulamaktadır. Dolayısıyla onun gibi bir devlet adamına sahip olmanın büyük bir şans olduğunu beyan etmektedir. Kasidede yer alan şu beyit Nâbî'nin gözünden yeni sadrazam olmuş Kara Mustafa Paşa'nın vasıflarını gözler önüne sermektedir.

““Adâlet sende himmet sende lutf u merhamet sende
Sana benzer bulunmaz bir vezîr-i ‘âkil ü dânâ”¹⁶⁵⁴

Manzumenin geri kalanında Nâbî, methettiği Kara Mustafa Paşa nâmına sadarete atandığı için övgüler dizmeye devam etmiştir.

¹⁶⁵³ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 195-196.

¹⁶⁵⁴ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, s. 196.

5.1.3. Bosnalı Sâbit

Sâbit, Bosna'ya bağlı Öziçe kasabasında doğmuştur. Gerçek adı Alâeddin Ali olan şairin muhtemelen 1650 senesi civarında doğduğu sanılmaktadır. İlk tahsilini memleketinde aldıktan sonra İstanbul'a geçmiş, hayatına bir müddet mülazım olarak devam etmiş ve 1678'de La'lîzâde ailesine damat olmuştur. Ardından müderrislik yapan Sâbit, Kırım Hanı Selim Giray'a bir kaside kaleme alarak ondan vazife istemiş; daha sonra Han'a ithafen yazdığı Zafernâme'nin beğenilmesi üzerine sâniye payesiyle Kefe'ye kadı olarak atanmıştır. Bundan sonra sırasıyla Tekfurdağı'nda müftülük, Rüstem Paşa Medresesi'nde müderrislik, Mûsile-i Sahn rütbesiyle Saraybosna mevleviyetine tayin edilen Sâbit, birkaç yıl içinde iki oğlunu kaybedince büyük üzüntü yaşamış ve mazuliyetle geçen bir dönemin ardından İstanbul'a dönmüştür. Nihayet 1708'de atandığı Diyarbakır mevleviyetinde iki yıl görev yaptıktan sonra payitahta geri dönmüş ve 1712'de burada vefat etmiştir¹⁶⁵⁵.

Yazmış olduğu *Dîvân*'ı Sâbit'in en mühim yapıtıdır. Edebiyat dünyasına kazandırdığı bu eserinde Sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya 45 beyitlik bir kaside yazmıştır. Sâbit, "*Berây-ı Mustafâ Paşa*" adını verdiği kasidesine övgülerle başlamakta, "*sâhib-kırân-ı 'âlem-ârâ*"¹⁶⁵⁶ olarak nitelediği Vezir'in varlığının Cenab-ı Hakk tarafından sunulan ikramın ta kendisi olduğunu belirtmektedir¹⁶⁵⁷. Cesaret ve kahramanlığını ön plana çıkaran beyitlerden sonra verilen mesajlara bakıldığında, şairin bu kasidesini Viyana Seferi'nden önce yazması ve dönemin toplumsal hafızasını yansıtmaları açısından oldukça önemlidir. Şöyle ki Sadrazam'a seslenen şair, ona kılıcını çıkarıp Habsburg İmparatoru'na mucizelerini göstermesini tembihlemektedir. Diğer yandan günahkârlarla dolu Viyana'nın yağmaya muhtaç olduğunu hatırlatmaktadır. Burada asıl üzerinde durulması gereken kısım Kutsal Roma İmparatorluğu'nun hedef tahtasına koyulduğu beyittir. Sâbit, Kara Mustafa Paşa'ya hitap ederek Viyana'yı ayaklar altına alıp fethetmesini istemektedir. Böylece o, en büyük başarısının Kızılelma'ya ulaşmak olduğunu anımsatmaktadır. Kasidede yer alan ilgili kısım şu şekildedir.

“Çıkar şemşiri görsün mu‘cizâtı Nemçe Çâsârı

¹⁶⁵⁵ Turgut Karacan, “Sâbit”, *TDVİA*, C. 35, TDV Yayınları, Ankara 2008, s. 349.

¹⁶⁵⁶ Cihanı süsleyen üstün yetenekli hükümdar anlamına gelmektedir.

¹⁶⁵⁷ Turgut Karacan, “XVII. Yüzyıl Şairlerimizden Sâbit ve Edisyon Kritikli Divan Metni” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Erzurum 1981, s. 94-96.

Yed-i beyzâ-yı tîg ‘arz idecek Fir‘avn-i ‘uzmâdur
 Salâ kıl seby ü târâca kırıntı isteyen girsün
 O dârü’l-mülk-i tугyân hayliden muhtâc-ı yagmâdur
 Beçi pâmâl idüp Romiyetü’l-kübrâsını feth it
 Kızıl Elmâsın al kim emr-i elzem anı almadır.”

Sadrazam’ın cihangirliğine değinen Sâbit, cihanı fethetmek istemesi hâlinde ne Kızılbaşların ne de Hristiyan toplulukların Sadrazam’ın karşısında duramayacağını dile getirmektedir. Onun Osmanlı Devleti’ne yaptığı hizmetleri övmekte, hemen ardından Çehrin Seferi’ndeki kahramanlığını hatırlatmaktadır. Mustafa Paşa’nın kılıcının çarpışmasını gören Rusların barış istediklerini, bununla birlikte, yaşanan çatışmalarda Moskov diyarının titreyen taraf olduğunu zikretmektedir¹⁶⁵⁸.

Ardından Kara Mustafa Paşa’nın karakteristik özelliklerinden bahseden şair, yiğitliğin, yardımseverliğin, marifet ve ilmin onda toplandığını anlatmaktadır. Güzel kişiliğinde birleşen bu sıfatların birbirinden yüce olduğunu şu mısralarla ima etmektedir.

“Şeca‘ât sende himmet sende ‘ilm ü ma‘rifet sende
 Sıfat-ı zât ü pâkûn hep birbirinden a‘lâdur.”

Sâbit, Kara Mustafa Paşa’yı metheden bu sözlerin ardından kasideyi ona niyazda bulunarak ve dua ederek bitirmektedir¹⁶⁵⁹.

5.1.4. Neşâtî

Edirneli olan Neşâtî’nin asıl adı Ahmed’dir. 17. yüzyılın başlarında doğduğu sanılan şairin Nişancı Ahmed Dede veya Neşâtî Süleyman Dede isimleriyle de anıldığı görülmektedir. Soylu bir aileden geldiği düşünülen Neşâtî, Gelibolu Mevlevîhanesi Şeyhi Ağazâde Mehmed Dede’den ilim tahsil etmiş, hocasının vefatının ardından Konya ve İstanbul’a seyahate çıkmış ve nihayet Edirne’ye gelerek 1670 yılında Edirne Mevlevîhanesi şeyhliğine atanmıştır. Burada görev yaptığı dört senenin ardından hayatını kaybeden şairin mezarı Murâdiye Camii haziresindedir. Güçlü bir dil ve ince bir üsluba sahip olan Neşâtî’nin şiirlerinde dikkate değer bir sanatkâr zekâsı ve hissiyat öne çıkmaktadır¹⁶⁶⁰.

¹⁶⁵⁸ Turgut Karacan, “a.g.t.”, s. 96.

¹⁶⁵⁹ Turgut Karacan, “a.g.t.”, aynı yer.

¹⁶⁶⁰ Bayram Ali Kaya, “Neşâtî”, *TDVİA*, C. 33, TDV Yayınları, Ankara 2007, s. 18.

Şair, Kara Mustafa Paşa'nın rikâb-ı hümayûn kaymakamlığı yaptığı dönemde ona iki kaside yazmıştır. Bunlardan birincisi 41 beyitten oluşan bir manzumedir. Neşâtî, kasidenin hemen hemen tamamında Paşa'yı ve vasıflarını övmektedir. Onun gözünde cihana gölge salan Mustafa Paşa, kalem ile kılıç işlerini birlikte idare etmeyi iyi beceren bir devlet adamıdır. Aynı zamanda iyi ok kullandığını ima eden şair bu konuda onu Fars edebiyatının önemli portrelerinden Zaloğlu Rüstem'den üstün tutar. Neşâtî, “*Der Midhat-ı Mesned-Nişîn-i Sadâret-i Kübrâ Hazret-i Mustafa Paşa*” başlıklı bu şiirinde Merzifonlu'yu -kendine has bir üslupla- fazlaca övdükten sonra kasideyi dua ederek sonlandırmaktadır¹⁶⁶¹.

Merzifonlu'ya yazılan ikinci kaside 30 beyitten oluşmaktadır. Neşâtî, “*Der Sitâyîş-i Kâ'im-makam-ı Âlî-makâm Vezîr-i Müşterî-tedbîr Hazret-i Mustafa Paşa*” başlığı altında Mustafa Paşa'nın ihtiyatlı, adil, iş bilir ve hami kişiliğine ilişkin göndermeler yapmaktadır. Örneğin, kasidenin ilk beyitlerinde Merzifonlu'nun kaymakamlık döneminde mevcut refah düzeyine temas etmektedir. Ona göre bu devirde, mutluluk hüküm sürmekte, felek gönül ehline kötülük etmekten çekinmekte ve dünya esenlik içindedir. Tüm bunlara sebep olarak değerli Vezir'in adaleti gösterilmektedir. Dolayısıyla küçük büyük fark etmeksizin herkesin onun makamında kalması için dua etmeleri öğütlenmektedir. Merzifonlu'nun adaletini yücelten Neşâtî, onun adaletinden çekinen fitnenin en ücra köşelere kaçtığını tasvir etmektedir. Ardından Paşa'nın heybet ve itibarına dikkat çekmektedir. Ona göre Büyük İskender'in ruhu, Vezir'in bu vasıflarına şahit olması hâlinde kıyamet gününe dek hicap içinde kalacaktır. Abartı sanatında bir sınır tanımayan şair, Vezir'in lütfundan bahsederken itibarından doğan rüzgârın yaydan yanlış çıkan oku dahi doğrultacağını dile getirmektedir. Paşa'nın ışık saçan adaleti ay ışığının verdiği mutluluğu geride bırakmaktadır. Onun döneminde harap olmuş yerler ihya olmuştur. Şaire göre Vezir, İlâhi gücün tesiriyle hikmet dolu birisidir. Saadet onun devlet kapısına sığınmış, ululuk da o yüce makama mensup olmak üzeredir. Şair, Merzifonlu'nun ülke yönetimindeki kararlı tutumuna değindikten sonra yeniden sonsuz adalete sahip olduğunu ifade etmektedir. Onun hamiliğinden de söz eden Neşâtî, dünyadaki zayıfları himaye etmesi durumunda güçlü bir fırtınanın su yüzeyindeki hava kabarcıklarına bile etki edemeyeceğini tasvir etmektedir. Kasidede Kara Mustafa Paşa'nın yukarıda anlatılan özellikleri şu beyitlerle ifade edilmektedir.

¹⁶⁶¹ Mahmut Kaplan, *Neşâtî Divanı*, Akademi Kitabevi, İzmir 1996, s. 67-71.

“Bu emn-i dehre bâ’is ‘adl-i düstûrî mükerrermdir
 Ki vâcibdür du‘â-ı devleti her şeyh ü şâb üzre
 ‘Adâlet-pîşe düstûr-ı cihân kim bîm-i kahrından
 Gürîzân olmada her kûşeden fitne şitâb üzre
 Vezîr-i muhteşem kim görse zîb-i şevket-i câhın
 Kalurdı ta kıyâmet rûh-ı İskender hicâb üzre
 Mühim-saz-ı cihân kim bâd-ı lutfından anun bî-şek
 Kemândan her çıkan tîr-i hatâ lâbüd savâb üzre
 Cenâb-ı hazret-i Kâyim-makâm Paşa-yı zî-şân kim
 Fûrûg-ı ‘adli gâlibdür safâda mâhtâb üzre
 Vücûd-ı kâmilî bir nüsha-i sun‘-ı ilâhîdür
 Ki pür-ma‘nâ-yı hikmetdür ser-â-ser çâr bâb üzre
 Der-i devlet-penâhında sa‘âdet kim mülâzımdur
 Şükûh o dergeh-i vâlâyâ dâyim intisâp üzre
 Olurdı zulmet-i şeb ber-taraf bir dahi ‘alemden
 Düşeydi sâye-i temkîni cirm-i âftâb üzre
 Ger olsa feyz-i ‘adli ‘âcizâna takviyyet-güster
 İder hamle kebûter-beççeler fevc-i ‘ukâb üzre
 Zâ‘ifân-ı cihâna olsa hâmi dâver-i hıfzı
 Şikest etmez tokınsa sadme-i sarsar habâb üzre”¹⁶⁶²

Merzifonlu’ya yazılan kasidede öne çıkan bir vasfı da cömertliğidir. Bu hususta şair, Vezir’in cömertliğinden bir damla düşse sonu olmayan denizlerin incilerle dolup taşacağını şu dizelerle ifade etmektedir.

“Olurdı gevher-i nâb ile pür bir bahr-ı bî-sâhil
 Düşeydi ebr-i cûdından eger katre serâb üzre”¹⁶⁶³

Şair, kasidenin sonlarında Merzifonlu’ya hitaben seslenirken sözlerinin saflığının parlak inciler karşısında üstün konumda olduğunu belirtmekte, fakat aynı kelimelerin onu övmeye asla layık olmadığını zikretmektedir.

“Hudâvendâ degül bir vech ile şâyeste-i medhûn
 Safâda ta‘n iderken her sözüm dürr-i hoş-âb üzre”¹⁶⁶⁴

Neşâtî, sözü daha fazla uzatmaktan imtina ettiğini belirttiikten sonra Vezir’e dua kısmına geçmektedir. Bu hususta Mustafa Paşa’nın vezirliğinin sürmesini, içinde iyilikler barındırmasını, bahtına ve makamına düşman olanların ise kıskançlık ateşinden yanmasını dilemektedir. Her zaman ve her işinde İlâhi gücün ona yardım etmesini temenni ederek duasına son vermektedir¹⁶⁶⁵.

¹⁶⁶² Mahmut Kaplan, *a.g.e.*, s. 75-76.

¹⁶⁶³ Mahmut Kaplan, *a.g.e.*, s. 76.

¹⁶⁶⁴ Mahmut Kaplan, *a.g.e.*, s. 77.

¹⁶⁶⁵ Mahmut Kaplan, *a.g.e.*, s. 77.

5.1.5. Hüseyin Behçetî Efendi

Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın himaye ettiği divan şairlerinden birisi Hüseyin Behçetî Efendi'dir. Şairin nereli olduğu ihtilaflıdır. Kaynaklar doğum yerinin Hazergrad ve İstanbul'da doğmuş olabileceği üzerinde durmaktadır. Divan kâtipliği ve maliye kalemi gibi muhtelif görevlerde bulunmuştur. Bir dönem Şam'a gönderilerek sürgün hayatı yaşamıştır. Şiir yazma kabiliyetine oldukça güvenen Behçetî Efendi hak ettiği değeri görmemesi sebebiyle yakınan bir şairdir. 1683'te Viyana hezimetinin dönüşünde hayatını kaybetmiştir¹⁶⁶⁶.

Divan şairi olmasının yanında tarihçi olan şair, Sadrazam'ın himayesinde Çehrin Seferi'ne katılmış ve seferi günbegün anlatan bir ruzname telif etmiştir. Müellif, savaşta yaşananların bizzat tanığı olarak yaşanan mücadeleleri *Mi'râcû'z-Zafer*, diğer adıyla *Zafernâme* başlığı altında ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Behçetî'nin bu eserinin haricinde bir de *Dîvân*'ı vardır. İkinci eserinde yazmış olduğu bazı kaside ve tarihler Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya matuftur. Nicelik bakımından göz önüne alındığında, Kara Mustafa Paşa'ya en çok manzume sunan şairin Hüseyin Behçetî Efendi olduğu görülmektedir.

Müellif Çehrin Seferi'ni anlattığı eserde 64b ile 65b varakları arasında 61 beyitlik bir kasideye yer ayırmıştır. Kasidenin ilk beytinde Vezir'e seslenen Behçetî Efendi, çıktığı seferden ötürü onu tebrik ederek yaratıcı tarafından yardım görmesi ve muvaffak olması için yakarıшта bulunmaktadır. Sadrazam'ın henüz kaymakam iken serdar olarak çıktığı ilk sefer olan Human'ı hatırlatıp, orada gösterdiği başarıları Çehrin'de yinelemesini istemektedir. Şair, Sadrazam'ın yüce gayreti karşısında düşman ordusunu sedd-i İskender'e benzetmektedir. Onun zafer elde etmesi için pek çok kez öğüt vermektedir. Ardından Vezir'i yücelten dizelere yer vermektedir. Mustafa Paşa'yı uzun uzadıya metheden Behçetî, aslı temiz olan böyle bir devlet adamının cihana gelmediğini ve âlemin böyle bir vezire tanık olmadığını şu beyitlerle dile getirmektedir.

“Vezîr-i a'zâm-ı Cem-pâye Mustafa Paşa
Cihâna gelmedi bir böyle sadr-ı pak-gevher”

Zehî Vezîr-i mu'azzam ki görmedi 'âlem
Cenâb-ı zât-ı gibi safdur zafer-i leşker¹⁶⁶⁷

¹⁶⁶⁶ Hüseyin Behçetî Efendi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Ölmez, “a.g.e.”, s. 27-37.

¹⁶⁶⁷ *Mi'râcû'z-Zafer*, vr. 64b.

Övgülere ara vermeden devam eden Behçetî, Sadrazam’a hitap ederek devleti adaletle idare etmesinden dolayı övülmeye değer nitelikleri olduğunu, bu sayede keder tozlarının âlemde kendisine yol bulamayacağını şöyle ifade etmektedir.

“Sen ol sûtûde-şiyemsin ki devr-i ‘adlinde
Derûn-ı ‘âleme yol bulamaz gubâr-ı keder”¹⁶⁶⁸

Şair, bir beyitte söylediği sözlerinin hatıra layık olduğunu belirtermekte ve Sadrazam’ın dikkatini bu kasideye çekmek istemektedir. Öyle ki müellif ona yazdığı bu kasideye çok fazla güvenmektedir. Daha sonra Sadrazam ve orduya dua ederek zafer kazanılmasını dilemektedir¹⁶⁶⁹.

Hüseyin Behçetî Efendi, nazmettiği *Dîvân*’ında hamisi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa için sekiz kaside, üç tarih manzumesine yer vermiştir. Eserinde yer verdiği ilk kaside 68 beyitten müteşekkildir. Manzume “*Kasîde-i Dilkeş Der-Vasf-ı Kâyim Makâm-ı Sadâret-‘uzmâ Mustafa Pâşâ*” başlığını taşımaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere, kaside Mustafa Paşa’ya henüz sadaret kaymakamı iken takdim edilmiştir. Paşa’nın vasıflarının yüceltildiği kasidede cömertliği, ihtişamı, liyakatı ve cengâverliği üzerinde durulmaktadır. Örneğin, uzattığı yardım elini gül bahçesine yağan bir damlaya, Nisan yağmurunun feyzine benzetmektedir. Nitekim inanışa göre Nisan yağmuru şifa ve bereketi temsil etmektedir.

“Sadr-ı ekrem Mustafa Pâşâ ki dest-i himmeti
Gülsitâna feyz-i ebr-i katre-i nîsân ider”

Şair birkaç beyit sonra Merzifonlu’nun fikir ve tedbirdeki kabiliyetini methederken onun bu konuda vezir Âsaf ile İran hükümdarlarından Dârâ bir kenara dursun, İskender’i dahi kendisine hayran bıraktığını tasavvur etmektedir.

“Re’y ü tedbîr-i cihângîr-i kazâ-fermânına
Âsf ü Dârâ değil İskenderi hayrân ider”

Behçetî, dua kısmına geçmeden evvel hamisine seslenerek kendisini şöyle öne çıkarmaktadır.

“Kimse itmez idigüm meydân-ı nazm içre yine
Eyler ise Behçetî-i fâiku’l-akrân ider”¹⁶⁷⁰

¹⁶⁶⁸ *Mi ‘râcü’z-Zafer*, vr. 65a.

¹⁶⁶⁹ *Mi ‘râcü’z-Zafer*, vr. 65b.

¹⁶⁷⁰ Kasidenin tamamı için bk. Ahmet Ölmez, “a.g.t.”, s. 336-341.

Dîvân'da yer alan ikinci kaside bir bahar tasviri olup “*Kasîde-i Bahariyye Der-Vasf-ı Vezîr-i Cem Mikdâr Mustafa Pâşâ-yı Vâlâ-Tebâr*” başlığını taşımaktadır. Güzel bahar manzaralarının betimlendiği şiirde cihanın bekçisi olarak tanıtılan Mustafa Paşa devlet işlerinde klasik İran efsanelerinden Hüsrev ve Hz. Süleyman'ın meşhur veziri Âsaf'tan üstün tutulmaktadır. Vezir'i eli bol, âdil olarak anlatan Behçetî, onun vasıflarını arzu ettiği gibi anlatabilmenin mümkün olmadığını, bunu amaçlaması hâlinde gerçekleşmeyecek bir düşünceye dalacağını şu beyitle ifade etmektedir.

“Murâd üzre ne mümkün vasf-ı zâtun eyleye hâmem
Eger kim kasd idersem olurum fikr-i muhâl üzre”¹⁶⁷¹

Hüseyin Behçetî Efendi'nin Kara Mustafa Paşa için yazdığı üçüncü kasidenin başlığı “*Kasîde-i Hâlet-Efzâ Der-Vasf-ı Vezîr-i Âlem-Ârâ Mustafa Pâşâ-yı Âsâf-Râ*” olup 75 beyitlik uzun bir manzumedir. Şair yazdığı bu kasidede Merzifonlu'nun üstün vasıflara sahip olduğunu sembolleştirmektedir. Şahsî özelliklerini öne çıkarırken divan şiirinde yaygın bir gelenek olan efsanevî kahramanlarla kıyaslamaktadır. Bu şiirinde Vezir'in adaletli, lütufkâr olduğunu ima eden şair, onun yöneticilik yaptığı dönemi ihsanların bolca dağıtıldığı bayram günlerine benzetmektedir.

“Sütûde rây ü kerem-pîşe Mustafa Pâşâ
Zamân-ı devleti eyyâm-ı 'ıyd-ı ihsândur”

Behçetî'ye göre eğer bir şair Vezir'in lütfunun büyüklüğünü anlatmaya kalksa şiirini seyreden Nisan yağmuru olduğunu sanmaktadır.

“Kemâl-i lutfını ger vasf iderse bir şâ'ir
Sanurdu şi'irini seyr iden ebr-i nîsândur”

Şair, Mustafa Paşa'yı övdükten sonra kendi şiir yazma becerisini öne çıkarmakta, cihanı tutan şöhretinin düşmana dahi ulaştığını iddia etmektedir. Kasidenin son bölümünde kendisine pay biçtiği görülen şair bundan sonra dua kısmına geçmektedir¹⁶⁷².

Hamisini methetmeye devam eden Behçetî, Vezir'e sadareti sırasında sunduğu bir kasideye yer ayırmaktadır. 54 beyitten meydana gelen “*Kasîde Der-Vasf-ı Bîrûn Pâşâ-yı Cihânân Vezîr-i A'zam Vâlâ-Mekân*” isimli manzumede Mustafa Paşa her daim “*dîn-perver*” birisi olarak zikredilmektedir. Paşa'nın siyasî kabiliyeti ve savaş zamanlarındaki kahramanlığı göze çarpan diğer unsurlardandır. Öyle ki Merzifonlu,

¹⁶⁷¹ Kasidenin tamamı için bk. Ahmet Ölmez, “a.g.t.”, s. 341-345.

¹⁶⁷² Kasidenin tamamı için bk. Ahmet Ölmez, “a.g.t.”, s. 345-351.

Dîvân-ı Hümâyûn'a çıktığında Âsaf'a, savaş meydanına girdiğinde ise Rüstem'e benzetilmektedir. Öte yandan vezir Âsaf ile Merzifonlu'nun aldığı tedbirleri kıyaslayan şair bu hususta Paşa'yı tercih etmektedir. Vezir'in savaşa girdiği anın kıyametten bir örnek, düşmana çaldığı kılıcın ise cehennemi tutuşturan bir ateş olarak ifade etmektedir. Hamisi Kara Mustafa Paşa'ya olan vefayı kendisine borç bilen Behçetî bu durumu şu şekilde izah etmektedir.

“Ki ben gibi kapunda bende-i fermânun olmakla
Nevâ-yi vasf-ı zatun eylemek her dem musammemdir”

Kasidenin son kısmında şair kendisini överken cömert davrandığı görülmektedir. Nihayet sözü uzattığını belirttikten sonra sözlerini dua ederek şiirine son noktayı koymaktadır¹⁶⁷³.

Sâbir Pârsâ gibi Kara Mustafa Paşa için “Gül” kasidesi nazmedenlerden birisi de Hüseyin Behçetî Efendi'dir. Şiire döktüğü bu gül kasidesi 54 beyit olup, “*Kasîde-i Gül Der-Vasf-ı Vezîr-i Âlî-Makâm Mustafâ Pâşâ-yı 'Âlem-Ârâ*” başlığıyla kayıtlıdır. Şiirde gül motifi ön planda tutulmuştur. Bununla birlikte kasidede üzerinde en çok durulan tema Merzifonlu'nun âdil oluşuyla ilgilidir. O derece ki Behçetî, Paşa'yı bu konuda Hz. Ömer'e yakın tutmuş, gül bahçesindeki güllerin onun zatıyla övündüğünü belirtmiştir¹⁶⁷⁴.

Hüseyin Behçetî Efendi, yukarıda zikredilen gül kasidesinin ardından bir “*Temmûziyye*”¹⁶⁷⁵ kasidesi kaleme almıştır. 53 beyitlik bir kasidedir. Kasiden başlığı “*Kasîde-i Temmûziyye Der-Vasf-ı Mustafa Pâşâ-yı Kâ mukâr Tavvele-Allâhü 'Ömrihü*” şeklindedir. Şair daha ilk beyitte Temmuz ayının gelmesiyle cihanın yakıcı sıcaklarla dolduğunu şöyle açıklamaktadır.

“İrdi temuz yandı cihân tef ü tabdan
'Âlem pür oldu el-'ataş-ı şu'le-tâbdan”

Yaz sıcaklıklarının etkisini edebî bir üslupla anlatmaya devam eden Behçetî, bundan sonra Vezir'i yine İran'ın efsanevî karakterleriyle mukayese etmektedir. Buna göre savaşçı, düşman saflarını yaran Mustafa Paşa, bu yönüyle İran hükümdarlarından İsfendiyyar'ın oğlu Behmen ve yiğitlik ile gücün sembolü olarak anılan Efrasiyab'dan

¹⁶⁷³ Kasidenin tamamı için bk. Ahmet Ölmez, “a.g.t.”, s. 351-355.

¹⁶⁷⁴ Kasidenin tamamı için bk. Ahmet Ölmez, “a.g.t.”, s. 355-359.

¹⁶⁷⁵ Söz konusu kaside türü, yaz aylarından özellikle de Temmuz sıcaklarından bahsetmek için kullanılan bir metafordur.

daha önde tutulmaktadır. Yine İran hükümdarlarından Nûşîrevân'da olduğu gibi, yaşlı ve genç kimselerin onun da kapısına yüz sürdüğü tasvir edilmektedir.

“Ol safder-i zamâne ki berter tutar felek
Zâtın cenâb-ı Behmen ü Efrâsiyâbdan
Ol Cem-cenâb kim der-i Nûşîrevân gibi
Rû-mâl ider kapısına çok şeyh ü şâbdan”

Şair, Mustafa Paşa'nın zamanın gönül ehlinin ümidi olduğunu şu beyitle açıklamaktadır.

“Sensin ümîd-i hâtır-ı erbâb-ı rûzigâr
Sensin murâd-ı her dil-i hâlet”

Behçetî, uzun uzadıya kendi şairliğini övdükten sonra yeniden Temmuz sıcaklarından bahsetmekte ve doğru yoldan ayrılmamak için dua etmektedir¹⁶⁷⁶.

Hüseyin Behçetî Efendi, Temmûziye kasidesinden sonra Merzifonlu Kara Mustafa Paşa liderliğinde kazanılan Human'ın fethine ilişkin bir kaside yazmıştır. “*Kasîde Der-Vasf-ı Mustafa Pâşâ vü Teshîr-Kerden Ev-Kal'a-i 'Ummân Berâ*” başlığını verdiği manzumede Allah'ın yardımıyla Human'ı fethetmesinden dolayı Vezir'i tebrik etmekte ve devrin şahının şerefli vezirine binlerce kez aferin demektedir.

“Hezârân âferîn ey şâh-ı dehrün sadr-ı zî-şânı
Mu'îyn oldı Hüdânun himmeti feth itdün 'Umman'ı”

Kasidenin tamamında Human Seferi'ni yürüten Kara Mustafa Paşa methedilmektedir. Ayrıca Behçetî, onun öne çıkan vasıflarını kâğıda dökmenin güçlükleri üzerinde durmaktadır. Şair, son bölümde Vezir'in Human'daki başarısının sürmesini ve bahtının güzel geçmesini dilemektedir¹⁶⁷⁷.

Şairin eserinde Merzifonlu'ya hitaben yazılan son kaside 53 beyitten müteşekkil olup “*Kasîde-i Dîger Der-Vasf-ı Vezîr-i Pür-Hüner Mustafa Pâşâ-yı Dâd-Ger*” adını taşımaktadır. Şair, bu nazmında hamisinin ilgisini kendi üzerine çekmek istemektedir. Öyle ki Behçetî, şiirin ilk bölümünde yaşadığı bitmek tükenmek bitmeyen sıkıntılarını büyük bir sitemle anlatmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla, felekten ümit ettiği şansı görememekten yakınmaktadır. Dile getirdiği şu beyit onun bu durumunu açıkça gözler önüne sermektedir.

“Ol kadar ‘aks-i murâd üzre döner kim devrân

¹⁶⁷⁶ Kasidenin tamamı için bk. Ahmet Ölmez, “a.g.t.”, s. 359-363.

¹⁶⁷⁷ Kasidenin tamamı için bk. Ahmet Ölmez, “a.g.t.”, s. 364-368.

Baht lutf itse bile câna olur lutfi sakil”

Hamisini metheden şair bunu yaparken sık sık abartıya başvurmaktadır. Bundaki amacı ise ona bir rol biçerek yüceltmektir. Merzifonlu’nun hamiliğine vurgu yapan şair, Vezir’i fukaranın, büyük ve erdemli kimselerin iltica ettiği kimse olarak betimler. Bununla beraber Mustafa Paşa’yı adaletiyle meşhur Cemşid’in veziri, vezirlerin iftihar olarak göstermektedir. Öte yandan onu ahaliye sahip çıkan, savaş meydanlarının yiğidi olarak öne çıkarmaktadır. Geniş bir hayal dünyasına sahip olan şair, doğrulukta ve âdil olma yolunda kimsenin vezirlerin veziri Mustafa Paşa’yla eşit olamayacağını şu dizelerle anlatmaya çalışmaktadır.

“Mültecâ-yi fukarâ fahr-i kibâr ü fuzalâ
İftihâr-ı vüzerâ dâver-i Cemşid-i ‘adîl
Sadr-ı Cem kevkeb-i destûr-ı ahâlî-perver
Safder-i ma‘delet-ârâ eser-i sun‘-ı celîl
Mustafa nâm o vezîrû’l-vüzerâ kim olamaz
İstikâmetde ‘adâletde ana kimse ‘adîl”

Hüseyin Behçetî Efendi, bir şairin Mustafa Paşa’nın vasıflarını kısaca anlatmak istemesi durumunda kaleminin güneş parıltısına döneceğini söylemektedir. Daha sonra kendisinin yazma gerekçelerini izah etmeye çalışmaktadır. Buna sebep olarak hoş izler bırakan pek güzel çabalarını göstermektedir. Aksi takdirde Paşa’nın vasıflarını yazabilmek için başkalarından öğrenmesi gerektiğini ima etmektedir. Nazım konusundaki kabiliyetini beyitlere dökmeye devam eden şairin kendisini ısrarla bu konuda yüceltmeye çalıştığı göze çarpmaktadır¹⁶⁷⁸.

Hüseyin Behçetî Efendi tarafından yazılan Dîvân’da yukarıda bahsedilen kasidelerin dışında üç tarih manzumesi yer aldığı belirtilmişti. Bunlardan birincisi “*Târîh-i İtmâm-ı Tevârîh-i Hazret-i Sadr-ı Güzîn Kâyim-Makâm Mustafa Paşa*” başlıklı olanıdır. Adı geçen kasidenin Merzifonlu’nun isteği üzerine yazıldığı Behçetî’nin kendi ifadesinden anlaşılmaktadır. Dokuz beyitlik tarih manzumesinde Paşa’nın adalet sahibi, temiz inançlı ve ilme meyilli olduğu betimlenmektedir¹⁶⁷⁹.

Paşa’ya yazılan diğer iki tarih manzumesi 1674’te kazanılan Human Seferi’yle ilgilidir. Dokuz beyitten meydana gelen “*Târîh-i Feth ü Teshîr-i Kal‘a-i ‘Ummân Ez-Yed-i Müeyyed-i Hazret-i Kâyimmakâm Mustafa Pâşâ*” başlıklı tarih manzumesinde Vezir’in Human’ı bir haftada fethi anlatılmaktadır. “*Sahib-i tedbir*” olan Mustafa

¹⁶⁷⁸ Kasidenin tamamı için bk. Ahmet Ölmez, “a.g.t.”, s. 368-372.

¹⁶⁷⁹ Ahmet Ölmez, “a.g.t.”, s. 398.

Paşa'nın Human'ı fethine ilişkin “*Niheng-i seyf ile ‘ummânı aldun Mustafâ Pâşâ*” dizesiyle tarih düşmüştür¹⁶⁸⁰.

Şair tarafından kaleme alınan “*Târîh-i Diger Feth-i Kal‘a-i ‘Ummân ‘An-Yed-i Vezîr-i ‘Âli-Şân Mustafa Pâşâ-yı Vâlâ-Mekân*” isimli ikinci tarih sekiz beyittir. Kara Mustafa Paşa’ya övgüyle başlayan manzumede Paşa’nın Human Kalesi’ni fethetmeye memur kılındığı, yaşanan mücadeleden sonra düşmanı kılıçtan geçiren Serdar’ın kaleyi yıktığı ve fethin ardından yaşanan sevinç üzerinde durulmaktadır¹⁶⁸¹.

Ölüm hadiselerine kayıtsız kalmayan Kara Mustafa Paşa, Hasan Beyzâde’nin vefatı üzerine Hüseyin Behçetî Efendi’den bir tarih yazmasını istemiştir. Dokuz beyitlik bu tarih manzumesinin başlığı “*Târîh-i İtmâm-ı Tevârih-i Hazret-i Sadr-ı Güzîn Kâyim-Makâm Mustafa Paşa*”dır¹⁶⁸².

5.1.6. Öziçeli Vuslatî Ali Bey

Asker kökenli bir aileden gelen Vuslatî Ali Bey (ö. 1688), günümüzde Sırbistan sınırları içinde olan Öziçe’de doğmuştur. Semendire alay beyliğine tayiniyle o da askerlik mesleğini sürdürmüştür. İyi bir eğitim almış olan Vuslatî, askerî kişiliğinin yanında nazım ve nesir sahasında da ustalaşmıştır¹⁶⁸³. Onu konumuz açısından önemli kılan yönü Sadrazam Kara Mustafa Paşa’nın himayesinde 1678’de gerçekleşen Çehrin Seferi’ne katılmasıdır. Savaşın yakın şahitlerinden birisi olan Vuslatî Ali Bey, Sadrazam’ın emriyle bu seferi anlatan manzum bir eser telif etmiştir. Buna karşılık Kara Mustafa Paşa tarafından bolca lütuf görmüştür¹⁶⁸⁴. Çağdaş şairlerden Sâbit, Sadrazam’ın çıktığı Çehrin Seferi’nin her övgünün üstünde olması nedeniyle kaleme alınmasını gerektiğini belirtmektedir. Vuslatî’nin bu işi üstlenerek oldukça güzel bir eser ortaya koyduğunu ifade etmektedir¹⁶⁸⁵.

Şair Vuslatî’nin telif ettiği *Gazâ-nâme-i Çehrin* isimli eser esasen bu savaşı anlatmakla birlikte Mustafa Paşa’nın selefi Köprülüzâde Ahmed Paşa’nın Uyvar ile Kandiye seferlerini ve Sultan IV. Mehmed’in Lehistan seferlerini nazma çekmiştir. Şair *Gazâ-nâme*’de seferi anlatırken adeta bir Şehnâme yazdığını zikretmektedir. Eserin telif

¹⁶⁸⁰ Ahmet Ölmez, “a.g.t.”, s. 398-399.

¹⁶⁸¹ Ahmet Ölmez, “a.g.t.”, s. 399-400.

¹⁶⁸² Ahmet Ölmez, “a.g.t.”, s. 398.

¹⁶⁸³ *Gazâ-nâme-i Çehrin*, s. 3.

¹⁶⁸⁴ Franz Babinger, *a.g.e.*, s. 248.

¹⁶⁸⁵ Dursun Ali Tökel, “Şâirin Tarihe Düştüğü Not”, s. 376.

kısımında Osmanlı ordusunun bu destansı zaferinin kesinlikle yazılmasının icap ettiğini söyleyerek üstlendiği misyonun önemini ortaya koymaktadır.

“Sebeb feth-i ‘Ummân ile Çehrin’e
O ikbâl-i nusret-eserdir yine”

beytiyle başlayan bölümde hamisi Kara Mustafa Paşa’nın bu seferdeki gayretlerini açıklamaya çalışan Vuslatî, tabiatındaki coşkunluğun sebebini buna bağlamaktadır.

“‘Ayân ol memdûhumun kûşîşi
K’odur tab‘umun bâ’is-i cûşîşi”¹⁶⁸⁶

Çehrin Seferi’ni anlatan manzum eser, savaşın başlangıcından bitimine dek önemli ayrıntılar vermekte, bu konuda diğer eserleri destekleyen ve katkı sağlayan mühim bilgiler sunmaktadır. Aynı eser yer yer Kara Mustafa Paşa’nın karakteristik özelliklerine dair ipucu verecek beyitlere yer vererek hamisini yüceltmektedir. Örneğin Merzifonlu’nun sadarate getirilmesinin bahsedildiği manzumede memleket ve milletin padişahının veziri olduğuna, bu makama uygun olduğuna, devlet işlerine düzen getirdiğine gönderme yapılmaktadır. Keza aynı yerde adaleti gözeten, temiz yürekli, kahraman, yiğit, cömert ve din uğrunda hizmet eden bir devlet adamı olarak nitelendirilmektedir¹⁶⁸⁷. Eserin bir başka bölümünde, Kara Mustafa Paşa’nın güzel hasletleri zikredilmektedir. Buna göre Vezir, cesaretiyle diğer askerlere örnek olan, ihsanda sınır tanımayan, din yolunda çalışan, tedbirli, savaşta başarı gösteren ve yaralanan askerlerinin gönlünü çeşitli yollarla alan birisidir¹⁶⁸⁸. Vuslatî Ali Efendi, savaşın sona erdiği dönemde Paşa’nın danışan, istişareye önem veren birisi olduğunu pek çok kez ifade etmektedir¹⁶⁸⁹.

5.1.7. Sükkerî

Sükkerî, Kara Mustafa Paşa’ya kaside yazan bir diğer divan şairidir. 17. asrın ikinci yarısında yaşayan Bosnalı şairin asıl ismi Zekerîyya’dır. Dönemin bir başka önemli şairi Mezâkî Süleyman Efendi’den eğitim almıştır¹⁶⁹⁰.

¹⁶⁸⁶ Dursun Ali Tökel, “Şâirin Tarihe Düştüğü Not”, s. 378-379; *Gazâ-nâme-i Çehrin*, s. 66.

¹⁶⁸⁷ *Gazâ-nâme-i Çehrin*, s. 109-112.

¹⁶⁸⁸ Vuslatî’nin Kara Mustafa Paşa’yı methettiği manzumenin tamamı için bk. *Gazâ-nâme-i Çehrin*, s. 250-253.

¹⁶⁸⁹ *Gazâ-nâme-i Çehrin*, s. 274-278.

¹⁶⁹⁰ Hayatı hakkında geniş malumat için bk. Erdoğan Erol, *Sükkerî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1994, s. 6-9.

Merzifonlu için kaleme aldığı manzume 15 beyit olup, Vezir'in serdar sıfatıyla çıktığı ilk savaş olan 1674 tarihli Human Seferi'ne yöneliktir. Övgüye başlarken gönlü geniş sultanın veziri Mustafa Paşa'yı Hz. Süleyman'ın kuvvetli ve zeki veziri Âsaf'a benzetmektedir. Ardından onun İslâm ordusuna serdar tayin edildiğini ve Kazak memleketini istila etmeye gittiğini şöyle zikretmektedir.

“Yine kâyim-makâm-ı âsaf-ı sultân-ı deryâ-dil
Neheng-i Bahr-ı ‘Ummân-ı şecâ’at Mustafâ Paşa

Sa’âdetle olup ser-dâr-ı ekrem cünd-i İslâma
Kazak küffârının dâr u diyârın itmege yagmâ”¹⁶⁹¹

Sükkerî, bir yandan Human Kalesi'ne karşı Osmanlı askerlerinin takdire şayan mücadelesini belirtirken öte yandan mağlup düşman ordusunu abartılı sözlerle küçültmektedir. Cümle düşmanın kırıldığını, dökülen kanlarının sel gibi aktığını söylemektedir. Son bölümlerde fethin duyulmasını isteyen şair, farklı bir tasavvurla inci kabuğuna seslenerek kulağını açıp pür dikkat dinlenmesini istemekte ve zaferi müjdelemektedir. Daha sonra bu başarısından dolayı Paşa'ya uzun ömür dileyen şair, her işinde ona yardımcı olması için Mevlâ'ya niyazda bulunmaktadır. Human zaferine şükrettikten sonra bu fethin büyüklüğüne dikkat çekerek cihandaki gören gözlerin böyle bir zafere şahit olmadıklarını ifade etmektedir. Sözlerini bitirirken yazdığı bu manzumenin dillerde anılmasını temenni etmekte ve bu fethin bir tarih düşmektedir.

“Sade f açsun kulâğın zîver-i guş kabûl itsün
Dür-i silk-i fütûhât oldu çün bu gazve-i kübrâ

Hudâ ser-dâr-ı âsaf-ı mesnedün ‘ömrin füzûn itsün
Mu‘in ü yâveri her yerde olsun hazret-i Mevlâ

Bi‘hamdi’llâh ki yümn-i devletinde bir gazâ oldu
Cihanda mislini hiç görmemişdür dîde-i bînâ

Anılsun tâ kıyâmet SÜKKERÎ dillerde târihi
“Kılıçla aldı ‘Ummânı kılıçla Mustafâ Pâşâ”¹⁶⁹²

5.1.8. Mezâkî

Kaynaklarda Mezâkî mahlasıyla meşhur olan şair Bosnevî Süleyman Efendi, 17. yüzyılın ortalarında yaşamış bir divan şairidir. Bosnalı olan şair, eğitiminin ilk safhasını memleketinde aldıktan sonra İstanbul'a gelip Enderun'a girmiştir. Burada muhtelif ilimler ve edebiyat eğitimi alan Mezâkî sarayı terk ettikten sonra sipahi olmuştur.

¹⁶⁹¹ Erdoğan Erol, *a.g.e.*, s. 256.

¹⁶⁹² Erdoğan Erol, *a.g.e.*, s. 256-257.

Birçok devlet adamının yanında kâtiplik yapmıştır. Sık sık sohbet meclislerinde bulunan şair zevkli kişiliğiyle bilinmektedir. 1676'da öldüğü tahmin edilen Mezâkî, daha çok Fâzıl Ahmed Paşa'nın himayesini görmüştür¹⁶⁹³. Bununla birlikte Merzifonlu'ya “*Der-Sitâyiş-i Kâim-i Makâm Mustafa Paşa*” başlıklı bir kaside sunmuştur.

Başlığından da anlaşılacağı üzere, Kara Mustafa Paşa'ya takdim edilen kaside 56 beyit olup, onu methetmeye odaklanan bir manzumedir. Önceki şairler gibi Mezâkî de Merzifonlu'nun cömertliği üzerinde durmakta, vezirliğini İran mitolojisinin efsanevî kahramanlarından Cemşid ile ilişkilendirmektedir.

“Sadr-ı Cem-pâye Mustafa Paşa
Ki itdi hoşnûd hâs ile ‘âmi”¹⁶⁹⁴

Vezir'in dünyayı saran şöhretinin Mısır ile Şam'da yankılandığından, sahip olduğu kuvvetinin ise yine İran'ın mitolojik kahramanlarından Rüstem ile Sâm'ı mağlup edebileceğinden dem vurmaktadır. Şair Neşâtî gibi o da Merzifonlu'nun ok atmadaki maharetini öne çıkarmaktadır. Adil oluşuna dikkat çeken beyitlerin yanı sıra “*zât-ı kerîm*” olarak nitelendirilen Vezir'in Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa ile olan yakınlığı zikredilmektedir. Kasidenin bitimine dek Paşa'yı metheden Mezâkî nihayet ona dua ederek sözlerine şu beyitle son vermektedir.

“Ol dü-zât-ı mükەرremi dâyim
Ola her yirde lutf-ı Hak hâmi”¹⁶⁹⁵

5.1.9. Abdülbâkî Ârif Efendi

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya kaside yazan bir başka divan şairi de Abdülbâkî Ârif Efendi'dir. 1633'te doğduğu tahmin edilen şair İstanbul'da Kasımpaşa'da dünyaya gelmiştir. 80 yıl kadar yaşadığı sanılmakta olup, eğitime küçük yaşlarda başlamıştır. Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler yazabilecek kadar bu dillere hâkimdir. Edebiyatla birlikte dinî ilimlerle de ilgilenen şair bu alanda devrin ileri gelen âlimlerinden biri olmuştur. Ayrıca hattatlık ve musiki sahasında da ustalaşmış birisidir. Bir süre sürgün hayatı yaşadktan sonra 1687'de affedilmiş, sırasıyla Bursa, Kahire ve

¹⁶⁹³ Mezâkî'nin hayatı hakkındaki bilgiler kendi eseri ve dönemin diğer şairlerinin verdiği bilgilerden çıkarılabilmektedir. Geniş bilgi için bk. Ahmet Mermer, *Mezâkî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 1991, s. 19-25.

¹⁶⁹⁴ Ahmet Mermer, *a.g.e.*, s. 254.

¹⁶⁹⁵ Ahmet Mermer, *a.g.e.*, s. 254-256.

İstanbul’da görev yapmış ve 1713’te vefat etmiştir¹⁶⁹⁶. Hayattayken önce Fâzıl Ahmed Paşa’ya intisap etmiş, onun vefatının ardından Merzifonlu’nun himayesine mazhar olup yakın alâka ve desteğini görmüştür¹⁶⁹⁷.

Abdûlbâki Efendi’nin Paşa hakkında iki kaside yazdığı bilinmektedir. Bunlardan ilkinin Merzifonlu’nun kaptanıderyalık yaptığı dönemde takdim etmiştir. “*Bu Kasîde Veliyyi’n-neam Sadr’zâm Mustâfâ Pâşâ Hazretlerine Kapûdanlıklarında Verilmiştir*” ismini verdiği kasidenin başlık ve muhtevasından hareketle, Mustafa Paşa’yla Abdûlbâki Ârif Efendi arasındaki hami-şair ilişkisinin erken yıllarda başladığını söylemek mümkündür. 63 beyitten oluşan uzun bir kasidedir. Manzumeye övgüyle başlayan şair, Mustafa Paşa’nın kaptanıderyalığa getirilmesi nedeniyle sahilin muradına kavuştuğunu, gamlı akşamın kaybolduğunu ifade etmektedir. Onun bu makamda olmasını cihana müjde olarak tasvir etmektedir. Onun sayesinde zamana sitem eden ile zavallı gönülün cengi sulha dönüşmüştür. Şair Mustafa Paşa’nın cömertliğinin taklitten uzak olduğunu “*Bunun mekârîmi taklîdden müberrâdur*” dizesiyle betimler. Süslü bir üslupla Paşa’nın güvenilir olduğuna vurgu yapan Ârif Efendi, onun iyi işlere sahip donanma kumandanlarının başı olduğunu belirtmektedir. Ardından yöneticiliği ve insaflı oluşuna dair övgüler dizip hayır duasında bulunarak kasideyi bitirmektedir¹⁶⁹⁸.

Şairin Merzifonlu’ya hitaben Arapça kaleme aldığı ikinci kaside 41 beyitlik bir methiye olup el-Muhibbî’ye ait “*Nefhatu’r-Reyhâne ve Raşhatu Tîlâi’l-Hâne*” başlıklı eserin üçüncü cildinde yer almaktadır. Sadrazam Kara Mustafa Paşa’nın methedildiği kasidede bilhassa onun güzel özelliklerinden, ülke yönetimindeki başarılarından ve becerikli bir komutan olduğundan bahsedilmektedir¹⁶⁹⁹.

Kasidenin ilk bölümünde başarıda zirveye ulaşmak için gereken hasletlerden söz edilmektedir. Şair, hemen ardından Peygamber Efendimiz’le adaş olduğunu işaret ederek Kara Mustafa Paşa’nın saadet yayan, gönlü zengin, lütufkâr, dinî vecibeleri icra eden, bu uğurda sadıkâne çalışan, dinsiz saldırganların hakkından gelen birisi şeklinde sembolize edilmiştir. Akabinde eli bol birisi olarak öne çıkarılan Merzifonlu’nun hami kişiliğine, askerî hünerlerine, temiz ahlakına vurgu yapılmaktadır. Mükemmel bir insan

¹⁶⁹⁶ Celal Turgut Koç, “Abdûlbâki Ârif Efendi ve İki Kasidesi Üzerine”, *Nüsha, Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. XVII, S. 44, 2017, s. 108-109. Şairin hayatı ve eserleri hakkında ayrıca bk. Mustafa Uzun, “a.g.m.”, s. 195-198.

¹⁶⁹⁷ Celal Turgut Koç, “a.g.m.”, s. 109; Mustafa Uzun, “Abdûlbâki Ârif Efendi”, s. 196.

¹⁶⁹⁸ Ali Şahin, “Abdûlbâki Ârif Efendi (Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği)”, YYLT, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya 2002, s. 88-94.

¹⁶⁹⁹ Celal Turgut Koç, “a.g.m.”, s. 110.

portresi ortaya koymaya çalışan Abdülbâkî Ârif Efendi'nin bu gayesi şu beyitten açıkça anlaşılmaktadır.

“Sen cömertlik sahibi, vezir oğlu veziri âzamsın,
Kıymetli, şerefli, herkese iyilik yağdıran Sadrazamsın.

Cömert ellerin her tarafı kuşattı,
İhsanlarına karşılık şükür sözleri az kaldı”

Methiyede Merzifonlu'nun kapısına sığınanların boş dönmediği ve tebessümle ayrıldığı belirtilmektedir. Öte yandan şair, muhtaçların korucuyusu olarak nitelendirdiği Mustafa Paşa'dan hacı olabilmek için ricada bulunmaktadır. Son bölümde cömertliğini sürdürmesi ve karşılığını alabilmesi için dua etmektedir¹⁷⁰⁰.

Bu arada Abdülbâkî Ârif Efendi'nin Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın emriyle kelim ilmi ve usullerine dair bilgi veren “*Menâhicü'l-usûli'd-dîniyye ilâ mevâkıfı'l-makâsıdı'l-ayniyye*” isminde bir eser hazırladığı bilinmektedir¹⁷⁰¹. Eserinin girişinde şer'î ilimlerin temeli olan kelim ilminin herkes tarafından bilinmesinin icap ettiğini, fakat bu alanda Türkçe kaleme alınmış bir eser olmadığını belirterek bir risale yazmaya başladığını, sonradan vazgeçtiğini, ancak Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın buyruğu üzerine müsveddeleri toplayarak çalışmasını bitirdiğini ifade etmektedir¹⁷⁰².

5.2. SİYASÎ HAMİLİĞİ

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Osmanlı Devleti'ne hizmet ettiği süreç içerisinde devlete önemli hizmetlerde bulunan birçok ismin yetişmesine katkıda bulunan bir devlet adamı ve askerî liderdi. Genel olarak bakıldığında, nüfuzunu başka bir kişiye yardım etmek ya da onu himaye etmek için kullanan Merzifonlu'nun bu yolla güçlü bir siyasî ve askerî örgütlenmeyi oluşturmak istediği varsayılabilir. Elbette hamilik yaptığı kişilerle arasındaki karşılıklı ilişkiler bu siyaseti izlemesinde etkili olmuştur. Söz konusu ilişkiler arasında öne çıkan başlıca unsurlar; sadakat, güven ve iş birliğiydi.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın hızlı yükselişi de yine bir himaye politikasının ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Köprülü Mehmed Paşa'nın himayesinde başlayan siyasî kariyeri, kayınbiraderi ve üvey kardeşi olan Fâzıl Ahmed

¹⁷⁰⁰ Celal Turgut Koç, “a.g.m.”, s. 112-114.

¹⁷⁰¹ Edebiyat tarihçisi ve tercüman Abdülbaki Gölpınarlı, eserin Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın isteği üzerine hazırlandığını iddia etmişse de eser üzerinde yapılan çalışma sonucunda Merzifonlu tarafından yazdırıldığı ortaya konmuştur. Ethem Karaçoban, “Abdülbaki Arif Efendi'nin Menahicu'l-Usul'ü ve Kelâmî Görüşleri”, YYLT, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 1996, s. 7.

¹⁷⁰² Mustafa Uzun, “a.g.m.”, s. 198.

Paşa'yla birlikte üst noktalara taşınmıştır. Köprülü Mehmed Paşa örneğinde olduğu gibi, sarayla yakın ilişkiler içerisinde olmak siyasetî bakımdan yükselmenin temel unsurlarındandır. Bu durumu, geç yaşlarda sadarete getirilen Köprülü Mehmed Paşa'nın kendi hane halkını himaye etmesi örneğinden anlamak mümkündür¹⁷⁰³. Bu bağlamda, selefleri Köprülü Mehmed Paşa ve Fâzıl Ahmed Paşa gibi, politik himayenin önemini iyi bilen Kara Mustafa Paşa da bu yöntemi sıkı bir şekilde uygulamaya çalışmıştır. Burada, onun aracılığı sayesinde güçlü konumlara yükselen ve dikkat çeken isimlerden bazılarının yer verilecektir.

5.2.1. Kara Mehmed Paşa

Kara Mehmed Paşa¹⁷⁰⁴, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sahip çıktığı önemli devlet adamları arasında olan bir askerî şahsiyettir. İkili arasındaki ilişkilerin başlangıcı Merzifonlu'nun kaymakamlık yaptığı yıllara kadar geri gitmektedir¹⁷⁰⁵. Bir süre sipahiler ağalığı yapan Kara Mehmed Paşa, 4 Mart 1671'de Trablusşam Beylerbeyliği'ne atanmıştır¹⁷⁰⁶. 23 Ekim 1672'de bu görevine ek olarak Şam eyaleti verildi ve ondan hacca gidecek Müslümanların sağ salim bir şekilde gidip gelmelerini sağlaması istendi¹⁷⁰⁷. Kara Mustafa Paşa sadrazam olunca, Kara Mehmed Paşa Trablusşam'dan sonra 20 Ocak 1677'de Halep beylerbeyliğine getirildi¹⁷⁰⁸.

Kara Mehmed Paşa, Merzifonlu'nun sadaretinden sonra düzenlenen ilk sefer, yani Çehrin Seferi'ne katılmış ve önemli hizmetlerde bulunmuştur. Kalenin kuşatılması

¹⁷⁰³ 17. yüzyıl Osmanlı tarihine damgasını vuran Köprülü ailesi, bilinçli ve sistemli bir şekilde, merkezi bürokrasiden taşraya kadar uzanan bir himaye politikası takip etmiştir. Bu politika sayesinde, söz konusu dönemde, Osmanlı Devleti'nin hem idarî hem de askerî mevkileri yıllarca sadarete bulunan bu ailenin ellerinde şekillenmiştir. Köprülü ailesi özelinde, seçkin sınıfın himaye edilmesi ve bu politikada yaşanan dönüşümü ele alan bir inceleme için bk. Cumhur Bekar, "The Rise of the Köprülü Household: The Transformation of Patronage in the Ottoman Empire in the Seventeenth Century", *Turkish Historical Review*, 11 (2020), s. 229-256.

¹⁷⁰⁴ Vasvar Antlaşması'nı tasdik için Viyana'ya gönderilen elçi Kara Mehmed Paşa ile karıştırılmamalıdır. Bununla birlikte, Rumeli Beylerbeyliği payesiyle Viyana'ya büyükelçi olarak gönderilen Kara Mehmed Paşa da bu diplomatik görevi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın aracılığıyla üstlenmiştir. Bostancılar odabaşılığından çıkan ve müteferrika zümresinden olan Mehmed Ağa'nın bu göreve atanmasında ve Padişah'ın huzuruna çıkarılıp hilat giymesinde doğrudan Merzifonlu'nun katkısı vardır. *Vekâyi'-nâme*, s. 173; *Silahdâr Târîhi I*, s. 376-377; *Zübde-i Vekayiât*, s. 9. İki devlet adamının birbiriyle karıştırıldığı hususunda ayrıca bk. Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 215, Dipnot: 3.

¹⁷⁰⁵ 20 Safer 1077 (22 Ağustos 1666) tarihli bir belgeye göre, Kara Mehmed Bey, Edirne Kaymakamı Kara Mustafa Paşa'nın elinden bir hilat giymişti. BOA, *AE.SMMD.IV.*, 84/9941.

¹⁷⁰⁶ *Vekâyi'-nâme*, s. 347; *Silahdâr Târîhi I*, s. 561.

¹⁷⁰⁷ *Vekâyi'-nâme*, s. 402; *Silahdâr Târîhi I*, s. 620. Trablusşam'da yöneticilik yaptığı zaman içerisinde tutulan 15 Ramazan 1084 (24 Aralık 1673) tarihli masraf defteri için bk. BOA, *D.BŞM.d.*, 268.

¹⁷⁰⁸ *Silahdâr Târîhi I*, s. 655.

sürecinde büyük yararlılıklar gösteren Kara Mehmed Paşa, seferin başarıyla sonuçlanmasının ardından Sadrazam Kara Mustafa Paşa tarafından serdar unvanıyla ordunun başına geçirilmiş ve Babadağı'nda kışlamak suretiyle bölgenin kontrolü ona bırakılmıştı¹⁷⁰⁹.

Halep Beylerbeyi Kara Mehmed Paşa, Viyana Seferi'ne çıkılmadan önce 6 Ağustos 1682 tarihinde Diyarbakır Beylerbeyliği'ne getirilmiştir¹⁷¹⁰. Eyalet askeriyle 1683'te Viyana Kuşatması'na katılmıştır. Kuşatma başlamadan önce, yola çıkan eyalet askerlerinin talan ve zulmünden söz eden Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, bu hususta Kara Mehmed Paşa'yı yerden yere vururken, ona sahip çıktığı için Sadrazam Kara Mustafa Paşa'yı da kabahatli bulmaktadır. Silahdar'ın anlattığına bakılırsa, orduya katılmak üzere yola çıkan Kara Mehmed Paşa idaresindeki askerler yaklaşık 200 kızın bozulmasına sebep olmuşlardı. Yine onun belirtmesine göre, ellerine kanlı çarşaf alan 400 kişilik ulema ve ileri gelenler yaşananların hesabının sorulması için Diyarbakır'dan yola çıkmışlardı. Büyük bir bölümü Belgrad'a kadar gelerek yaşanan zulmü bizzat Sultan IV. Mehmed'e şikâyet etmişlerdi. Onların bu feryatlarına karşılık Merzifonlu, Kara Mehmed Paşa'ya sahip çıkarak onu savunmuştu. Padişah'a anlatılan şikâyetlerin gerçeği yansıtmadığını söyledikten sonra “*Şimdi hâtırları için böyle bir azîm sefere gelmiş paşayı öldürelim mi?*” deyip, yanında getirmiş olduğu askerleri dağıtmanın doğru olup olmadığını sormuştur. Sözlerine devam edip, “*İ'timâd buyurman, seferlerin hâli budur. Bunun bu vakt izâlesi küllî hatadır.*” diyerek Kara Mehmed Paşa'yı katledilmekten kurtarmıştır. Görünüşe bakılırsa, Padişah yaşananlardan oldukça etkilenmişti. 18 Mayıs'ta Diyarbakır eyalet askerlerinin Zemun'daki alay gösterisini izlemek için Sadrazam'ın çadırına geçmiş, burada Kapıcılar Kethüdası Ahmed Ağa'ya seslenerek Kara Mehmed Paşa'yı işaret edip, “*Şu kâfir yakın gelmesün.*” dedikten sonra kürkünün uzakta giydirilmesini emretmişti. Padişah, yaşananları inkâr etmesi hâlinde Paşa'nın katline ferman vermekten kendisini alıkoyamayacağını düşünmüştü¹⁷¹¹. Fakat merasimleri yakından izleyen Teşrifatçıbaşı, aynı tarihte Kara Mehmed Paşa'nın

¹⁷⁰⁹ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 169b-170b; *Silahdâr Târîhi I*, s. 725. Çehrin'in yıkılmasının ardından güvenliği sağlamak amacıyla bölgede inşa edilecek iki kalenin muhafazasından yine Kara Mehmed Paşa sorumluydu. *İsâ-zâde Târîhi*, s. 164.

¹⁷¹⁰ *Silahdâr Târîhi I*, s. 760.

¹⁷¹¹ *Silahdâr Târîhi II*, s. 16. Viyana Seferi'ne katılan ve adı bilinmeyen kronik yazarı da Silahdar'ın naklettiği hadiseye benzer ifadeler kullanmaktadır. Silahdar'ın belirttiği 200 rakamına karşılık müellif bozulan kızların miktarını 150 olarak kaydetmektedir. Öte yandan bu konuda naklettiği bilgiler, Silahdar'ın aktardıklarıyla hemen hemen aynıdır. Ancak Sultan IV. Mehmed'in Kara Mehmed Paşa'ya karşı sert bir tutum takındığından söz etmemektedir. Bk. *Vekâyi-i Viyana*, s. 107-108.

Sultan'ın huzuruna çıktığını, yer öptükten sonra kendisine hilat giydirildiğini kaydetmektedir. Ayrıca Sadrazam'ın yanına geçip bir süre onunla sohbet eden Kara Mehmed Paşa'ya bir hilat da burada giydirildiğini belirtmektedir¹⁷¹². İki tarihçinin anlattıkları göz önüne alındığında, Silahdar'ın anlatısı Viyana hezimetinden sonra ahlakçı hikâyeler kaleme almasının bir ürünü gibi görünmektedir. Öyle ki yukarıda anlatılan hadisenin devamında, mazlumların feryatlarına göndermede bulunarak bu kimselerin beddualarının yaşanan bozgunda etkili olduğunu yazmaktadır¹⁷¹³.

Viyana Seferi, her ne kadar amacına ulaşmamış olsa da Kara Mehmed Paşa harekât esnasında gösterdiği gayretten ötürü Sadrazam'ın takdirini kazanmıştır. Ayrıca harekâtın başarısız sonuçlanmasında büyük paya sahip olan ve suçlu görülen Budin Beylerbeyi Arnavud İbrahim Paşa idam edildikten sonra makamı boş kalınca, Sadrazam Kara Mustafa Paşa onun yerini her fırsatta kendisine sadakatle hizmet eden Kara Mehmed Paşa'yla doldurmuştur. Onunla Merzifonlu arasındaki sıkı ilişkiye dikkat çeken Dimitri Kantemir, Kara Mehmed Paşa'nın pek meşhur olmadığını; bununla birlikte, Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın bütün emirlerini tam bir bağlılıkla yerine getirdiğini kaydeder. Sadık hizmetlerinden dolayı onun Kara Mustafa Paşa nezdinde ciddi itibara sahip bir komutan olduğunu ekleyen Kantemir, Budin'in yönetiminin ona verilmesinde bu uysallığının etkili olduğunu belirtmektedir¹⁷¹⁴.

Kara Mehmed Paşa'nın kişiliği hakkında yorum yapan tarihçilerin başında yine Silahdar gelmektedir. Yukarıda bahsettiği hadisenin bir yansıması olarak onu büyük bir zalim olarak nitelendirmektedir. Öte yandan Ciğerdelen'in kaybedilmesinin baş sorumlusu olarak onu gösterirken, Kara Mehmed Paşa'nın mağrur, cahil, sitemkâr, anlayışsız, merhametsiz ve eli kanlı bir Türk olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte, Paşa'nın şehadetini anlattığı bölümde, yiğitliğinden dem vurmaktadır¹⁷¹⁵. Görüldüğü gibi, Kara Mehmed Paşa'nın güvenilir ve çalışkan olması, onu Kara Mustafa Paşa'nın ve ordunun öne çıkan simalarından birisi olmasını sağlamıştır.

¹⁷¹² *Vekâyi'-i Beç*, vr. 31a.

¹⁷¹³ Sefere çıkan birliklerin olumsuz faaliyetleri hakkında bir değerlendirme için bk. Kahraman Şakul, *a.g.e.*, s. 108-118.

¹⁷¹⁴ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 3, s. 390-391.

¹⁷¹⁵ *Silahdâr Târîhi II*, s. 104, 149.

5.2.2. Bayburtlu Kara İbrahim Paşa

Kara Mustafa Paşa'nın sadrazam olarak seçilmesinin ardından yetkisini kullanarak kendi istediği idareyi oluşturmak ve buna yönelik adımlar atmak için harekete geçtiğini söylemek doğrudur. Bu konuda göze çarpan örneklerden biri, sadarete geldikten hemen sonra hamisi olduğu Kara İbrahim Paşa'nın mevkisini yükseltme girişimidir. Katırcı Ahmed isminde bir köylünün oğlu olan Kara İbrahim Paşa¹⁷¹⁶, 1620/1621 tarihinde o dönemde Bayburt'a bağlı Hınzıverek köyünde dünyaya gelmiştir. Gençliğinde bir süre Abaza Hasan Paşa'nın yanında bulunmuş, Hasan Paşa'nın sebep olduğu isyanın bastırılmasının ardından İran'a kaçmış ve daha sonra geri dönerek Firarî Mustafa Paşa'nın maiyetine katılmıştı. Hamisinin vefatı üzerine bir dönem mukabelecilik yapmış ve bazı devlet adamlarının emri altında çalışmıştır. Kara İbrahim Paşa'nın Kara Mustafa Paşa'ya intisap etmesi, Merzifonlu'nun Silistre beylerbeyliği yaptığı döneme tesadüf etmektedir. Kara Mustafa Paşa, görevlerinde yükseldikçe koruyup kolladığı Bayburtlu da onun sayesinde önemli görevlere tayin edilmiştir¹⁷¹⁷.

8 Ağustos 1671 tarihinde küçük mîrâhûrluğa tayin edilen İbrahim Paşa, kısa sürede terfi ettirilerek 1 Eylül 1671'de büyük mîrâhûrluğa getirilmiş ve Sultan IV. Mehmed'in yakın adamlarından birisi olmuştur¹⁷¹⁸. Kara Mustafa Paşa'nın himayesinde yükselişini sürdüren Bayburtlu, Merzifonlu'nun sadrazam olmasından hemen birkaç gün sonra üçüncü vezir payesiyle kubbealtı veziri olmuş ve Dîvân-ı Hümâyûn üyeleri arasına katılmıştır. Sultan IV. Mehmed'e olan hizmetlerinden ötürü bu atamaya layık görülen Kara İbrahim Paşa, bu göreve bizzat onun isteği üzerine tayin edilmişti. Ardından Sadrazam'ın huzurunda kürk giydirilmişti¹⁷¹⁹.

¹⁷¹⁶ Kara İbrahim Paşa'yı tarif eden Croix, onun selefi Kara Mustafa Paşa'dan daha yaşlı ve uzun olduğunu belirtmektedir. Saçları, selefininkine göre daha siyahtı. Zayıf ve kuru bir yüze sahip olup, ten rengi sarımsı kahverengi tonlarındaydı. Tarife göre, ısıltılı gözlere sahip olan Kara İbrahim Paşa, şiddetli ve gergin bir surete sahipti. De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 193.

¹⁷¹⁷ Bayburtlu Kara İbrahim Paşa hakkında hazırlanmış en kapsamlı biyografi çalışması için bk. Abdülkadir Özcan, "İbrahim Paşa, Kara", *TDVİA*, C. 21, TDV Yayınları, Ankara 2000, s. 329-330.

¹⁷¹⁸ *Vekâyi'-nâme*, s. 352; *Silahdâr Târîhi I*, s. 563; *Zübde-i Vekayiât*, s. 18; *Târîh-i Râşid I*, s. 151.

¹⁷¹⁹ *Vekâyi'-nâme*, s. 451; *Silahdâr Târîhi I*, s. 653; *Zübde-i Vekayiât*, s. 77; *Târîh-i Râşid I*, s. 195. Kara İbrahim Paşa'nın kubbe vezirliğine atanmasına dair resmî kayıt şöyledir: "Sâdır olan hatt-ı hümâyûn mücebince mîr-âhûr-ı evvel olan İbrahim Ağa'ya ibtidâ mutasarrıf olduğunuz has ile kubbe altına vezâret tevcih olunmak." Bk. BOA, AE.SMMD.IV, 96/11350.

Bundan bir yıl geçtikten sonra Kara İbrahim Paşa, 13 Kasım 1677'de kaptanıderyalığa tayin edilmiştir¹⁷²⁰. İddiaya göre bu atamanın arkasında, İbrahim Paşa'ya hamilik yapan Merzifonlu'nun kendi yetiştirmesinin Sultan IV. Mehmed üzerinde nüfuz sahibi olması endişesi yatmaktadır¹⁷²¹. Oysa Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, bu atamanın görünüşteki sebebi olarak bir önceki kaptanıderya olan Seydîzâde Mehmed Paşa'nın Karadeniz'den dönüşünde donanmanın telef olmasını engelleyemediği için azledilmesini göstermektedir. Ayrıca Kara İbrahim Paşa'nın kaptanıderya olduktan kısa bir süre sonra rikâb kaymakamlığı yaptığını zikretmektedir¹⁷²². Ondan başka Hüseyin Behçetî Efendi, Çehrin Seferi sırasında yeniden rikâb-ı hümayûn kaymakamlığına getirilen Kara İbrahim Paşa ile Sadrazam Kara Mustafa Paşa arasındaki sıkı dostluğa dikkat çekmektedir¹⁷²³. Ona benzer şekilde Croix, -daha önceden de ifade edildiği gibi- ikisi arasında güçlü bir bağ olduğunu ifade etmekte, ayrıca Kara Mustafa Paşa'nın çekindiği kişi olarak Musahip Mustafa Paşa'yı göstermektedir. Fransız şarkiyatçının belirttiğine göre Merzifonlu, ona tam manasıyla güvenmediğinden sefer döneminde kendi yerine vekâlet etmesi için özellikle İbrahim Paşa'nın bu göreve getirilmesini istemiştir¹⁷²⁴. Aslına bakılırsa kaynaklarda ikisi arasında bir rekabetin olduğuna dair kesin bilgi mevcut değildir. Bununla birlikte, İbrahim Paşa'nın yükselişi göz önüne alındığında Padişah'la bir yakınlaşma içerisinde olduğu ve bu durumun Sadrazam'ı endişeye sürüklediği açıktır.

Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ile Bayburtlu Kara İbrahim Paşa arasındaki ilişkilerin 1683 Viyana Kuşatması öncesine kadar iyi yönde seyrettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Sadrazam, Belgrad'da serdarlığı devraldıktan sonra -Çehrin Seferi'nde olduğu gibi- yerine vekil olarak en güvendiği isim olan Kara İbrahim Paşa'yı kaymakam olarak bırakmıştır¹⁷²⁵. Bu hususta Viyana Seferi'nin günlüğünü tutan Teşrifatçıbaşı, yer yer iki paşa arasındaki yakın ilişkilere temas etmektedir¹⁷²⁶.

Kara Mustafa Paşa, Osmanlı ordusunun Viyana önlerinde bozguna uğramasından sonra Belgrad'a geçmiş, buradan Padişah'la iletişime geçerek yaşanan

¹⁷²⁰ BOA, C. BH., 142/6825; *Vekâyi'-nâme*, s. 461; *Târih-i Râşid I*, s. 202.

¹⁷²¹ Abdülkadir Özcan, "İbrahim Paşa, Kara", s. 329.

¹⁷²² *Silahdâr Târihi I*, s. 663.

¹⁷²³ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 32a. Kara İbrahim Paşa'nın rikâb-ı hümayûn kaymakamı olarak atanmasına ilişkin diğer kayıtlar için bk. *Vekâyi'-nâme*, s. 464; *Zübde-i Vekayiât*, s. 91.

¹⁷²⁴ De la Croix, *An Account of the Turks...*, s. 124.

¹⁷²⁵ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 27a; *Silahdâr Târihi II*, s. 12; *Zübde-i Vekayiât*, s. 140; *Târih-i Râşid I*, s. 235.

¹⁷²⁶ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 9b, 20a, 31b.

hezimetin arka planında neler yaşadığını anlatarak kendini aklamaya çalışmıştır. İlk safhada, Sadrazam'ına yönelik bir cezalandırma düşünmeyen Sultan IV. Mehmed, Kara Mustafa Paşa'nın saraydaki rakiplerinin tahriki üzerine onu idam ettirmiştir. Kara İbrahim Paşa, bu süreçte kendisine vadedilen sadrazamlık tekliflerine uyarak hamisinin arkasından çevrilen oyunlara dâhil olmuş ve Merzifonlu'nun öldürülmesinde Kızlarağası Yusuf Ağa ve Sarı Süleyman Ağa'yla birlikte birinci derecede sorumlular arasında yer almıştır¹⁷²⁷.

Maktul Kara Mustafa Paşa'dan sonra sadarete gelen Kara İbrahim Paşa, *Hadikatü'l-Vüzerâ*'da bir yandan muktedir bir devlet adamı olarak nitelenirken diğer yandan hırslı ve kibirli biri olarak tanımlanmaktadır. 1687 yılında Rodos'a sürülen İbrahim Paşa, aynı yıl içerisinde burada boğdurularak idam edilmiş ve hamisi Kara Mustafa Paşa'nın yaşadığı akıbete uğramıştır¹⁷²⁸. Uzunçarşılı, Merzifonlu'nun rakipleriyle işbirliği yaparak hamisinin makamına geçen Bayburtlu Kara İbrahim Paşa'nın sonunu şöyle ifade etmiştir.

“Kara İbrahim Paşa, azlinden sonra tekaüd olup hacca gitmek isteyerek evvelâ kendisine müsaade edilmiş ve o da yolda muhafazası için asker yazmağa başlamış ise de aleyhdarlarının bunu padişaha, isyan edeceği şekline sokmaları üzerine evvelâ hapsolunup üç bin kese parası müsadere edildikten sonra Rodos adasına sürgün edilip orada boğdurulmak suretiyle efendisine yaptığı fenalığın cezasını görmüştür.”¹⁷²⁹

Ondan kısaca bahseden *Zeyl-i Şakâ'ik*'te, çeşitli görevlere getirildikten sonra velinimet Merzifonlu'nun makamına yükselip arzusuna eriştiği kaydedilmiştir. Akıllı biri olduğu belirtilen İbrahim Paşa'nın görev yaptığı dönemin felaket senelerine rastladığına ve yalandan hasta görünerek sefere çıkmadığına işaret edilmiştir¹⁷³⁰. Buna karşılık Râşid Efendi, ordunun başında bizzat sefere çıkmak istemeyen Kara İbrahim Paşa'nın bu amacının akıbetini düşünmekten ileri geldiğini yazmaktadır. Nitekim ona göre İbrahim Paşa, saraydan uzaklaşması hâlinde selefi Kara Mustafa Paşa gibi entrikalara kurban gidebileceği ve Padişah'ın gazabına uğrayabileceği ihtimalinden dolayı sefere gitmek istememiştir¹⁷³¹. Ondan bahseden bu kaynaklar dışında, Bayburtlu

¹⁷²⁷ *Silâhdâr Târîhi II*, s. 119-121; Abdülkadir Özcan, “İbrahim Paşa, Kara”, s. 329.

¹⁷²⁸ *Hadikatü'l-Vüzerâ*, s. 122-123.

¹⁷²⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 424.

¹⁷³⁰ *Zeyl-i Şakâ'ik*, s. 912.

¹⁷³¹ Râşid Efendi, Kara İbrahim Paşa'nın sefere çıkmak istememe gerekçesini şu sözlerle aktarmaktadır. “*Vezirî'zam hazretlerinin bizzât kendisi sefere azîmet etmesi murâd buyuruldukda da sadria'zam*

İbrahim Paşa'yı en ağır şekilde eleştiren tarihçi çağdaşı Fındıklılı Mehmed Ağa'dır. Kaleme aldığı tarih eserinde onun biyografisine yer veren Mehmed Ağa, Bayburtlu'nun hayatından kısaca bahsettikten sonra onun bencil, kendi fikriyle iş gören, acımasız, çok kıskanç, kibirli, varlıklı, cimri ve hayırsız bir devlet adamı olduğunu yazmıştır¹⁷³².

5.2.3. Hacı Ali Paşa

Aslen Merzifonlu olan Çalık Hacı Ali Paşa, Kara Mustafa Paşa'nın yetiştirmiş olduğu devlet adamları arasında dikkat çeken bir diğer figürdür. Merzifonlu'nun hemşehrisi olan Ali Paşa'nın 1640 yılı civarında doğduğu düşünülmektedir. Gençlik yıllarında Kara Mustafa Paşa'nın himayesine girmiş; hamisinin silahtarlığını yaptıktan sonra kapıcılar kethüdalığı görevini idare etmiştir. Ali Ağa, bu vazifesini yürütürken hamisiyle birlikte 1683 Viyana Seferi'ne katılmıştır¹⁷³³. Hatırlanacağı üzere Sadrazam Kara Mustafa Paşa, kuşatma esnasında kendisinin kapıcılar kethüdalığını yapan Ali Ağa'ya bu sefer esnasında oldukça güvenmişti. Teşrifatçıbaşı'nın anlattığına göre Merzifonlu, 10 Ağustos 1683 günü Silahdar Ağası Siyavuş Paşa'yı cebecibaşı ağalığına getirmiş, ondan boşalan yeri de Kapıcılar Kethüdası Ali Ağa'yla doldurmak istemişti. Sadrazam, silahtar ağalığı teklifininin geri çevrilmesi üzerine ona epey kırılmış, daha sonra Ali Ağa'yı görevinden azlederek yerine Hazinedâr Hasan Ağa'yı kapıcılar kethüdalığına atamıştır¹⁷³⁴.

Hamisinin ölümünün ardından Hac vazifesini icra etmiş, ardından 1685-1688 yıllarında sırasıyla çavuşbaşılık, Sakız muhafızlığı, Kandiye beylerbeyliği görevlerinde bulunmuştur. 1690 yılında Erzurum beylerbeyi tayin edilen Çalık Hacı Ali Paşa'dan buradan cepheye asker sevkıyatı sağlanması istenmiştir. Aynı yılın Temmuz ayında İstanbul kaymakamlığına getirildikten sonra ertesi yıl Diyarbakır beylerbeyliğine tayin edilmiştir. Sözüne güvenilir ve dürüst biri olarak bilinen Paşa, 1692'de Arabacı Ali

hazretleri dahi âkıbet-i kârı tefekkür ve adem-i nusret sûretinde selefi Kara Mustafa Paşa gibi mazhar-ı kahr-ı kahramânî olacağın tasavvur ile, "bizim bi'n-nefs azîmetimizden ise vüzerâ-yı kâr-âzmâdan biri ser'asker nasb olunup bu taraftan umûruna temşiyet ve pey-der-pey asker ve mühimmât ve zehâir irsâliyle kendüye takviyet verilse münâsib idi. Zirâ kendimiz teveccüh ettiğimiz sûrette ne'üzü billâh re'y ü tedbîrimiz muhâlif-i muktezâ-yı takdîr olacak olursa sa'y u kûşîşimiz netîce-pezir olmadığından mâ'adâ düşmene cevâb vermeye müceddeden asker ta'yîn ü tesyîr olunmak asîr olur" deyü murâd ettikçe taraf-ı pâdişâhîden ibrâm ü ilhâh müzdâd olurdu." Târih-i Râşid I, s. 289.

¹⁷³² Silahdâr Târihi II, s. 294-295.

¹⁷³³ Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Abdülkadir Özcan, "Hacı Ali Paşa", *TDVİA*, C. 14, TDV Yayınları, Ankara 1996, s. 440; *Hadîkatü'l-Vüzerâ*, s. 127-128; *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116 / 1688-1704)*, Abdülkadir Özcan (hazl.), TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 47-48.

¹⁷³⁴ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 61a-61b.

Paşa'nın yerine sadarete atanmıştır. Hacı Ali Paşa, 27 Mart 1693 tarihinde çok güvendiği adamların başında gelen Defterdar Cânîb Ahmed Efendi'nin aşırı vergi isteğiyle halka baskı yaptığı gerekçesiyle görevden alınmasını engellemek istemiş, onun bu karşı duruşu sadaret mührünün kendisinden alınarak sadrazamlıktan azledilmesiyle neticelenmiştir. Malları müsadere edilmeden azledilen Hacı Ali Paşa, emekli olduktan sonra önce Küçükçekmece'deki çiftliğine, ardından Bursa'ya yerleşerek burada ikamet etmiştir. 1698 yılında tayin edildiği Kandiye muhafızlığına atanmış, 25 Ekim 1700 tarihinde burada vefat etmiştir. Tarih eserlerinde temiz kalpli ve pak itikada sahip dindar bir şahsiyet olarak öne çıkmıştır¹⁷³⁵. Çalık Hacı Ali Paşa, Kara Mustafa Paşa'ya intisap ederek onun himayesinde yetişen ve sadarete kadar yükselebilen ikinci devlet adamı olmuştur.

5.2.4. Acem Ebubekir Efendi

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın desteklediği devlet adamlarından birisi de Şirvanlı Rüstem bin Ahmed Bey'in oğlu Ebu Bekir Efendi'dir. Ona Karabekir Efendi veya Acem Bekir Efendi de denilirdi. Gençliğinde babasıyla hacca giden ve dönüşte Mısır'da kalarak burada ileri düzeyde eğitim alan Ebubekir Efendi, Mısır'da bulunduğu dönemde buranın beylerbeyi Şişman İbrahim Paşa'ya intisap etmiştir. Hoş sohbetleriyle kendisini sevdiren Ebubekir Efendi, hamisinin ölümü üzerine bir süre daha Mısır'da kaldıktan sonra 1672'de İstanbul'a gelmiş, burada Amcazâde Hüseyin Bey'in toplantılarına katılmış, ardından hâcegân payesiyle hazine kâtipliğine atanmıştır. Onun âlim ve değerli bir zat olduğunu anlayan Kara Mustafa Paşa, sadrazam olduktan sonra Ebubekir Efendi'yi himaye ederek 1679 yılında haslar ve maden kaleminin başına getirmiş, ardından Anadolu muhasebeciliğine yükselmesini sağlamıştır. 1682'de süvari mukabelecisi olarak hizmet eden Acem Ebubekir Efendi, hamisiyle birlikte katıldığı 1683 Viyana Kuşatması esnasında yeniçeri kâtipliği yapmış, yaşanan bozgunun ve Merzifonlu'nun idamının ardından bu vazifesinden azledilmiştir. Görevden alınmasından sonra uzun bir süre boşta kalan Ebubekir Efendi, Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa'nın sadrazam olmasıyla birlikte reisülküttaplığa tayin edilmiştir. Saltanatı döneminde İran Şahı'na gönderilen nâmenin tahrir usulünü çok beğenen Sultan III.

¹⁷³⁵ Zeyl-i Şakâ'ik, s.1016-1017; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. I, s. 282; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 436-437; Abdülkadir Özcan, "Hacı Ali Paşa", s. 440.

Ahmed, bir hatt-ı hümâyûn çıkararak Ebubekir Efendi'nin azledilmemek üzere bu görevde bırakılmasını sağlamıştır. Fakat bundan sonraki dönemde devlet adamlarıyla olan ilişkileri geleceğini şekillendirmiş, farklı görevleri yapmak zorunda bırakılmıştır. 1723'te vefat ettiği bilinen Ebubekir Efendi, bulunduğu çeşitli görevlerin dışında ilim alanında yaptığı şerh ve tercüme çalışmalarıyla da Osmanlı Devleti'ne önemli katkılarda bulunmuştur¹⁷³⁶.

5.3. ULEMAYLA MÜNASEBETLERİ

5.3.1. Kara Mustafa Paşa ve Dinî Zümreler

Genel olarak insan varoluşunun anlamına yönelik cevaplar sunan din, insan düşüncesini ve davranışını etkileyen bir arayıştır. İslam dinine bağlılıkla bilinen Kara Mustafa Paşa'nın bazı faaliyetleri, dönemin meşhur vaizlerinden ve Kadızâdelilerin önemli temsilcilerinden olan Vânî Mehmed Efendi'yle olan ilişkisi hakkında fikir sağlamaktadır. Merzifonlu'nun Vânî Mehmed Efendi'yle tanışması kaymakamlık yaptığı yıllara rastlamaktadır. Bilindiği üzere, tasavvuf ve tarikatlara yönelik karşı duruş sergileyen Kadızâdelilerin olumsuz tutum sergilediği konulardan birisi de türbe ve kabir ziyaretleridir. Vânî Mehmed Efendi, Kara Mustafa Paşa'nın 1667 yılı Ekim ayında kaymakamlık yaptığı günlerde, bir hutbesinde Edirne'de bulunan Hafsa yakınlarındaki Kanbur Dede isimli zatın türbesinin ziyaret edilmesini eleştirmiştir. Merzifonlu, bu vaazın üzerinden çok geçmeden harekete geçerek türbenin yıkılması için Padişah'a teklifte bulunmuştur. Bu girişiminin arka planında, hutbenin içeriğini önceden öğrenip Sultan'a yaranmak mı yoksa gerçekten Vânî Mehmed Efendi'yle benzer bir görüş sergilemek mi olduğunu belirtmek güçtür. Ancak onun bu davranışının Sultan IV. Mehmed tarafından memnuniyetle karşılandığı bir gerçektir¹⁷³⁷.

Tarihî kayıtlar göz önüne alındığında, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadrazam olduktan sonra da Vânî Mehmed Efendi'yle olan yakın ilişkilerini sürdürdüğü göze çarpmaktadır. Kadızâdelilerin öğretilerine karşı Merzifonlu'nun sempatik bir bakış açısına sahip olup olmadığını; eğer öyleyse, bunun zihin dünyasını ne ölçüde etkilediğini belirlemek güç bir meseledir. Çünkü Paşa'nın başından geçen bazı hadiselerden yola çıkarak onun Kadızâdeliler gibi bir zihin dünyasına sahip olduğunu ve

¹⁷³⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. VI, Baskı 5, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 602-604.

¹⁷³⁷ *Vekâyi'-nâme*, s. 267-268; *Târih-i Râşid I*, s. 88.

yaşantısını buna göre şekillendirdiğini ileri sürmek oldukça zordur. Bununla birlikte, aralarındaki ilişkiler dikkate alındığında, Paşa'nın en azından Vânî Mehmed Efendi'nin şahsına karşı yakınlık hissettiğini ve hürmette kusur etmediğini ifade etmek mümkündür. Nitekim Merzifonlu, sefer zamanlarında ordu vaizi olarak yanında götürdüğü Vânî Mehmed Efendi'nin iyi bir hatip olması özelliğini etkin bir şekilde kullanmıştır. Çehrin Seferi'ni anlatan Hüseyin Behçetî Efendi, ikili arasındaki yakınlığa dikkat çekmek için atlarının sefer yürüyüşü sırasında baş başa gittiğine vurgu yapmaktadır¹⁷³⁸. Yine aynı yazar, Çehrin önlerine gelindiğinde Merzifonlu'nun yüksek bir tepede beklediği sırada atıyla yanına gelen Vânî Mehmed Efendi'yi büyük bir izzetle karşıladığına dikkat çekmektedir¹⁷³⁹. Viyana Kuşatması'nın günlüğünü tutan Teşrifatçıbaşı, -Hüseyin Behçetî Efendi'nin yazdıklarını destekler bir şekilde- 12 Mart 1683 tarihli kaydında, Vânî Mehmed Efendi'den bahsederken onun bir yandan çok iyi bir hatip olduğunun altını çizmekte, diğer yandan gaza ve cihada dair ayet, hadis vb. dinî unsurları çok etkili kullandığını yazmaktadır¹⁷⁴⁰. Görünüşe göre Vânî Mehmed Efendi, daha kaymakamlık yıllarından itibaren Kara Mustafa Paşa'nın dostu ve sırdaşı konumundaydı¹⁷⁴¹. Bu açıdan bakıldığında, Kara Mustafa Paşa'nın çıktığı seferlerde ordu şeyhi olarak onu götürmesinin pratik bir yönü olduğu çok açıktır. Öte yandan Merzifonlu, onun hatiplik özelliğinden istifade ederek verdirdiği hutbelerin iktidarın bir propaganda aracı hâline gelmesinde etkili olmuştur. Nitekim Habsburglara karşı bir savaşın başlamasını sağlayabilmek için Vânî Mehmed Efendi'nin de dâhil olduğu bir gruba vaazlar verdirmiştir. Padişah'ın sefere razı edilmesinde ve kamuoyu oluşturulmasında Vânî Mehmed Efendi'nin önemli tesiri olmuştur. Vânî Mehmed Efendi'yle olan ilişkisi, Merzifonlu'nun dinî inançlarını ve faaliyetlerini nasıl etkilediğini biraz ortaya çıkartmaktadır. Şöyle ki din adamlarına ve yararlılıklarına karşı pratik bir tavrı olan Kara Mustafa Paşa'nın dinin araçsal ve faydacı taraflarından istifade ettiğini göstermektedir.

Kadıızâdeli öğretilerini benimseyen bir âlim ve din adamı olarak Vânî Mehmed Efendi, yaşadığı dönemde tasavvuf ehline karşı etkili girişimlerde bulundu. Bu eğilimi, kişisel inançlarına dinî politikada biçimlendirici bir rol verdiğinde, Sadrazam Kara

¹⁷³⁸ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 33b.

¹⁷³⁹ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 78a-78b.

¹⁷⁴⁰ *Vekâyi'-i Beç*, vr. 14a.

¹⁷⁴¹ Kenneth M. Setton, *a.g.e.*, s. 250.

Mustafa Paşa'nın otoritesini zaman zaman kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya çalıştı. Onun tesiriyle, devrin tasavvuf âlimlerinden Karabaş-ı Velî Efendi, Merzifonlu'nun sadrazamlık yıllarında sürgün edilmişti. Halvetîyye-Şa'banîyye tarikatının şeyhlerinden olan ve Karabaşıyye kolunu kuran bu zat, tasavvuf ve zikir ehline karşıt olan Beyazîzâde Ahmed Efendi'nin verdiği hüccetle Limni'ye sürülmüştü. Sürgün edilmesi hakkında çeşitli rivayetler mevcuttur. Bilindiği kadarıyla, Padişah ile Karabaş-ı Velî Efendi arasındaki muhabbetin oldukça olumlu seyretmesi ve İstanbul'daki irşad vazifesini devam ettirmesi bir kesimi rahatsız etmeye başlamıştı. Bir iddiaya göre Karabaş-ı Velî'nin sürgün edilmesinde, dönemin tasavvuf ehline karşıt olan ulemayla Merzifonlu arasında kapalı kapılar ardında gerçekleştirilen bir görüşme bu sürgünde etkili olmuştu. Karabaş-ı Velî dışında, iki sene önce onun gibi Sultan IV. Mehmed ile iyi ilişkiler içerisinde olmasına rağmen Limni'ye sürülen bir başka âlim ve mutasavvıf Niyâzî-i Mısırî'ydi. Belirtilene göre, bu iki ismin sürgün edilmesindeki gerekçeler tarikat ve tasavvuf karşıtı Vâni Mehmed Efendi'nin telkinleri ve Padişah ile birlikte bazı devlet adamlarının bundan etkilenmiş olmasıdır. Özellikle Karabaş-ı Velî'nin sürgün edilmesinde, verdiği vaazlarla Sultan IV. Mehmed'i kendisine hayran bırakmasının ve onun nezdinde itibarının ciddi anlamda artmasının rolü büyüktür. Karabaş-ı Velî Efendi, Limni'deki dört yıllık sürgün hayatının ardından yeniden İstanbul'a dönmüş, Padişah'la olan iyi muhabbetini sürdürmüştü. Tasavvuf tarihçisi Hüseyin Vassâf Bey'in naklettiğine göre Sadrazam Kara Mustafa Paşa, Sultan IV. Mehmed'in dünya işlerinden uzaklaşacağı endişesiyle Karabaş-ı Velî'yi İstanbul'dan uzaklaştırmanın yolu arıyordu. Bu hususta harekete geçerek ona Sultan'ın kendisini hacca yollamak istediğini, bu doğrultuda gereken paranın da tahsis edildiğini bildirmişti. Sadrazam'ın gerçek niyetini fark eden Karabaş-ı Velî, onun bu girişimine karşı kibar bir şekilde “*A cânım, bizden bu kadar niye korktunuz? Biz padişaha tâc u tahtı terk ettirmeden esrâr-ı ma'rîfet telkin edebilirdik.*” demiş ve Kara Mustafa Paşa'nın bu teklifine rıza göstermişti. Önceki sürgünde olduğu gibi, Karabaş-ı Velî Efendi'nin İstanbul'dan uzaklaştırılmasında yine Vâni Mehmed Efendi'nin de etkisi vardı¹⁷⁴².

¹⁷⁴² Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, “Karabaş-ı Velî (ö. 1097/1686)”, *Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S. 6, (Ankara 2001), s. 39-42; Kerim Kara, “Karabaş Velî”, *TDVİA*, C. 24, TDV Yayınları, Ankara 2001, s. 370; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Süfîler, Devlet ve Ulema*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 105-106. Abdurrahman Abdi Paşa, onun sürgün edilmesine gerekçe olarak şöyle demektedir: “*Meşâyih-i mutasavvifeden Üsküdar'da sâkin*

Kaynakların belirttiğine göre, Karabaş-ı Velî'nin sürgün edilmesinde Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın etkili olduğu ortadadır. Onun bu girişiminin tasavvuf şeyhleriyle arasında bir mesafe olduğu şüphesini uyandırır da Çehrin Seferi'nde yanında götürdüğü tezkirecisi Hüseyin Behçetî Efendi, bu belirsizliği açıklığa kavuşturmuştur. Behçetî'nin naklettiğine göre, Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın himayesinde sefere katılanlar arasında Edirne'deki Bostancıbaşı Tekkesi'nin şeyhi Arabzâde Halil Efendi de vardı. Halil Efendi, henüz sefere çıkılmadan önce Sadrazam'ın İstanbul'a harekete geçtiği günlerde kendisinin de davet edilmesini beklemiş; fakat, bu arzusunun gerçekleşmediğini görünce Kırk Kilise¹⁷⁴³ mevkiine gelip, Sadrazam'a “*Bin sefere olsun giderim. Tek pâ-yı pür-kâr gibi, ayağım dâ'ire-i devletden taşra kalmasun.*” diyerek sefere katılmak isteğini dile getirmiştir. Şeyhin bu sözleri üzerine etkilendiği belirtilen Kara Mustafa Paşa, “*Bir şeyh-i safâ-şî'ârdır.*” diyerek sefere katılmasının faydalı olacağını düşündüğü Halil Efendi'nin bu arzusunun kabul etmiş, kendisine iyi donatılmış bir at ihsan ederek sefer ihtiyaçlarının temin edilmesini sağlamıştır¹⁷⁴⁴. Sadrazam'ın Bostancıbaşı Tekkesi'nin şeyhini yanında sefere götürmesinden, sık sık onun sohbet meclislerine katılmasından ve kendisine hürmette bulunmasından tasavvuf mensuplarına karşı mesafeli bir ilişki gütmeye başladığı görülmektedir. Kaldı ki kendisinin de Celvetîlik tarikatına meyilli olduğu daha önce zikredilmişti. Bu bağlamda, aynı anda bir Kadızâdeli temsilcisinin ve bir tasavvuf şeyhinin birlikte sefere götürülmesi göz önüne alınırsa, Kara Mustafa Paşa'nın iki taraf arasında dengeli bir politika takip ettiğini, pragmatist davrandığını söylemek mümkündür.

5.3.2. Himayesine Giren Bazı Din Adamları

Kara Mustafa Paşa'nın ulema dostu bir şahsiyete sahip olup olmadığını çağdaş kaynakların verdiği bazı isimlerden hareketle anlamak mümkündür. Merzifonlu'yla etkileşimde bulunan ve çeşitli vesilelerle dinî meselelerde ona yardımcı olan bazı ulema mensubu kişilerin var olduğu bilinmektedir. Bunlardan bir bölümü Kara Mustafa Paşa'ya intisap ederek bir süre onun imamlığını yapan din adamlarıdır.

Karabaş Ali Efendi, dâ'imâ ıstılâhât-ı sūfiyyenin gavâmız-ı müşkilâtından dem urup, beyne'l-ulemâ bâ'is-i kıl ü kâl olmağla, mâh-ı mezbûrın yigirmi yedinci Salı gününde fermân-ı hümâyûnla Limni Adası'na nehy olunup, tekkesi âhara tevcîh olundu” Bk. *Vekâyi'-nâme*, s. 473. Ayrıca krş. *Silâhdâr Târîhi I*, s. 729.

¹⁷⁴³ Günümüzdeki Kırklareli'nin eski ismidir.

¹⁷⁴⁴ *Mi'râcü'z-Zafer*, vr. 24a.

Merzifonlu Kara Paşa'nın imamlığını yaptığı bilinen isimlerin başında Bosnevî Kassam Mehmed Efendi gelmektedir. Bosna'nın Neşne kasabasından doğan bu şahıs, gençliğinde İstanbul'a gelmiş ve dönemin önemli âlimlerinden olan Şeyhülislam Minkârîzâde Yahya Efendi'den eğitim almıştı. Hocasına olan hizmetinden sonra ilme yönelen Mehmed Efendi, o dönemde kaptanıderya olan Kara Mustafa Paşa'ya imamlık yapmış, güzel ve tatlı sesinden dolayı Paşa'nın büyük iltifatına mazhar olmuştu. 1693 yılında vefat eden Mehmed Efendi, Üsküdar'da Çengelköyü yakınlarında defnedilmiştir. *Zeyl-i Şakâ'ik*'te, âlim, dürüst, güvenilir bir kişi olarak zikredilen Kassam Mehmed Efendi'nin Merzifonlu'nun desteğiyle uzun bir süre kassamlık¹⁷⁴⁵ yaptığı için Boşnak Kassam ismiyle meşhur olduğu belirtilmektedir¹⁷⁴⁶.

Sultan İmamı olarak bilinen Kerestecizâde Abdullah Efendi, Kara Mustafa Paşa'ya imamlık yapan bir diğer isimdir. Amasyalı olduğu bilinen Abdullah Efendi, bir müddet Köprülü Mehmed Paşa'nın yeğeni Amcazâde Hüseyin Bey'e imamlık yapmış, onunla birlikte hac ziyaretinde bulunduktan sonra kaymakamlık yaptığı dönemde Merzifonlu'ya intisap etmişti. Günden güne ilme daha çok merak salan Abdullah Efendi, bu yoldaki arzusuna Şeyhülislam Ali Efendi'nin yanında tahsil görerek ulaşmıştı. Kerestecizâde, Kara Mustafa Paşa sadrazam olduktan sonra Sultan IV. Mehmed'in üçüncü imamlığını yürüten Mehmed Efendi'nin yerine tayin edildi. 1681 yılında Kaba Halil Efendi'nin yerine Sultan'ın ikinci imamlığına yükseltildi. Aynı zamanda çeşitli medreselerde görev yapmayı sürdüren Abdullah Efendi, 1686 yılı ortalarında İbrahim Efendi'nin görevini devralarak İmam-ı Şehriyârî yani Sultan'ın birinci imamı oldu. Bir dönem Merzifonlu'nun himayesinde bulunan ve 1691 yılında vefat eden Kerestecizâde Abdullah Efendi'nin güzel sesli, hoş nağmeli, makamlara hâkim, musiki alanında mâhir biri olduğundan bahsedilmektedir¹⁷⁴⁷.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın himaye ettiği din adamlarından birisi de Hanlızâde Mehmed Efendi'dir. Babasının Diyarbakır civarındaki Han isminde bir kasabada yaşaması nedeniyle Hanlızâde olarak tanınmaktadır. Önce Veli Efendi'ye talebe olan Hanlızâde Mehmed Efendi, ardından Kürd Abdurrahman Efendi'nin yanında eğitim görmüştür. Eğitiminden sonra yaşadığı kasabadaki Ali Paşa

¹⁷⁴⁵ Vârisler arasında terekeyi paylaştıran ve yetimlerin mirasını koruyup idare eden şer'i görevliye verilen isimdir.

¹⁷⁴⁶ Geniş bilgi için bk. *Zeyl-i Şakâ'ik*, s. 981-982.

¹⁷⁴⁷ Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. *Vekâyi 'u'l-Fuzalâ*, s. 1926-1927.

Medresesi'nde göreve başlamış, ardından görevine Mesudiye Medresesi'nde devam etmiştir. Gittikçe şöhret kazanan Hanlızâde, dönemin sadrazamı Fâzıl Ahmed Paşa tarafından İstanbul'a davet edilmiş, Köprülüzâde Mustafa Bey ve Amcazâde Hüseyin Çelebi'ye öğretmenlik yapmakla görevlendirilmiştir. Bir süre sonra memleketine dönen ve burada ilim irfan eğitimiyle meşgul olan Hanlızâde, Kara Mustafa Paşa tarafından yeniden İstanbul'a çağırılmış ve Merzifonlu tarafından çok büyük iltifata mazhar olmuştur. 1680/1681'de es-Seyyid Cafer Efendi'nin yerine Nakibüleşraf olan Hanlızâde, daha sonra Kara Mustafa Paşa'yla birlikte Viyana Seferi'ne katılmış, hâmisinin vefatından sonra eli boş kalınca 1686 yılında memleketine döndüğü esnada vefat etmiştir. Akranları arasında üstün tutulan, fazilet ve kemal sahibi biri olarak tanıtılan Hanlızâde Mehmed Efendi'nin Doğu'daki ulema içerisinde benzerlerinden üstün olduğuna dikkat çekilmiştir. Hadis usulünde önemli bir eser olan Nuhbe şerhinin üzerine yazdığı haşiye ile meşhurdur¹⁷⁴⁸.

Kara Mustafa Paşa'nın etrafında biriken dinî zümrenin zaman zaman hemşehrilerinden oluştuğu görülmektedir. Örneğin “Şehzadeler Hocası” olarak tanınan el-Mevlâ Mehmed Efendi, Merzifon'da doğup büyümüş, tahsilini de buradaki ulema vasıtasıyla tamamlamıştır. Bir süre burada ilim ve irfanla uğraştıktan sonra hemşehrisi Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından İstanbul'a davet edilmiştir. Burada Şeyhülislam Minkârîzâde Yahya Efendi'nden eğitim aldıktan sonra ders vermeye başlamış, daha sonra Kara Mustafa Paşa'nın yardımıyla 1669 yılında Sultan IV. Mehmed'in şehzadelerine hocalık yapmıştır. 1669 Temmuz'unda Sahn-ı Seman Medresesi'ne talebe yetiştirmek için Üsküdar'daki Mihrimah Sultan Camii'nde görev yapmıştır. Bir süre burada çalıştıktan sonra Kabasakal Ahmed Efendi'nin yerine Sahn-ı Seman Medresesi'ne atanmış olan Mehmed Efendi, burada görev yaptığı süre zarfında hastalığı iyice ilerlemiş ve 15 Ocak 1670 tarihinde vefat etmiştir. İlim ve fazilet sahibi, temiz, dürüst bir şahsiyet olarak tanınmıştır¹⁷⁴⁹.

Merzifonlu Hafız Abdurrahman Efendi, Kara Mustafa Paşa'nın himaye ettiği hemşehrilerinden bir diğeridir. Eğitim hayatını Merzifon'da tamamlayan Abdurrahman Efendi, çeşitli yerlerde görev yapmıştır. *Zeyl-i Şakâ'ik*'te Kara Mustafa Paşa ile olan hemşehriliğine vurgu yapılmış; ayrıca âlim, hafız, yumuşak huylu, derviş yaratılışlı

¹⁷⁴⁸ *Zeyl-i Şakâ'ik*, s. 809-810.

¹⁷⁴⁹ *Zeyl-i Şakâ'ik*, s. 612.

olarak tanıtılan Abdurrahman Efendi'nin düşük payelerden hemşehrisi Merzifonlu sayesinde kurtulduğu belirtilmiştir¹⁷⁵⁰.

17. yüzyıl ulemasından olan ve Beyler Hacesi olarak şöhret bulan Ahmed Efendi Kara Mustafa Paşa'ya hizmet eden din adamları arasında bir diğeridir. Karaman asıllı olan Ahmed Efendi, ilk eğitimini Karaman civarında tamamladıktan sonra İstanbul'a geçmiştir. Burada Şeyhülislam Minkârîzâde Yahya Efendi'den dersler alarak icazet alan Ahmed Efendi, çeşitli medreselerden Sahn-ı Seman medresesine kadar önemli sayılabilecek eğitim kurumlarında dersler vermiştir. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya intisap ettiği kaydedilen Ahmed Efendi'nin Sadrazam'ın iç ağalarına hocalık yaptığı belirtilmektedir. Bu sebeple “*Beyler Hâcesi Ahmed Efendi*” ismiyle şöhret bulmuştur. İlim sahasında kendisini iyi yetiştirdiği, devrinin iyi hocalarından olduğu bilinmektedir¹⁷⁵¹.

¹⁷⁵⁰ Zeyl-i Şakâ'ik, s. 922-923.

¹⁷⁵¹ Uşşâkîzâde es-Seyyid İbrâhîm Hasîb Efendi, *Uşşâkîzâde Târihi*, C. 2, Raşit Gündoğdu (hızl), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2005, s. 883-885; *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, C. 3, s. 2485-2486.

SONUÇ

Osmanlı tarihinin en dikkat çekici ve tartışmalı devlet adamlarından biri olarak kabul edilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, 1634'te Merzifon'un Marınca kazasında dünyaya geldi. Babası tımarlı bir sipahi olan Oruç Bey, annesi Abide Hatun idi. Oruç Bey'in Sultan IV. Murad döneminde gerçekleşen Bağdat Seferi (1638)'nde şehit olması üzerine, küçük yaşta yetim kalan Merzifonlu'yu babasının yakın dostu Köprülü Mehmed Paşa evlat edindi. Köprülü ailesinin himaye ve terbiyesinde yetişen Kara Mustafa Paşa'nın devlet kademelerindeki hızlı yükselişi, Osmanlı tarihinin en göze çarpan hadiselerinden birisidir. Karşılaştığı elverişli durumları değerlendirmek ve bunları lehine çevirmek için gerekli beceri ve zekâyâ sahip olan Kara Mustafa Paşa'nın siyasî, askerî ve kültürel mirası onu tarihin en ünlü ve tartışmalı liderlerinden birisi yaptı.

Osmanlı tarihçileri, onun Köprülü hanesine henüz ufak yaşlarda iken evlatlık alındığı hususunda müttefiktir. Buna karşın Fransız elçi Nointel için hazırlanan raporda, bu aileye on sekiz yaşında intisap ettiği kaydedilmişse de devrin kaynaklarında üvey kardeşi Fâzıl Ahmed Paşa ile birlikte büyüdüklarine ve eğitim aldıklarına sık sık vurgu yapılmış olması bu görüşü zayıflatmaktadır. Tımarlı bir sipahinin oğlu iken Köprülü ailesine girmesi ve kısa sürede bulunduğu konumun sağladığı imkânları değerlendirmesi öngörülemeyen bir şekilde hızla yükselmesini sağladı. Nihayet Osmanlı Devleti'nin sancılı bir döneminde sadarete getirilen Köprülü Mehmed Paşa'nın bu süreçte Merzifonlu'ya aktif görevler vermesi onu tanınan siyasî bir figür hâline getirdi.

Kara Mustafa Paşa'nın siyasal iktidara yükselişinde Köprülü ailesinde yetişmesinin yadsınamayacak bir etkisi vardır. Merzifonlu, doğası itibarıyla hamilerini kendisine çekme yeteneğine sahip birisiydi. Öyle ki önce Köprülü Mehmed Paşa, ardından da Fâzıl Ahmed Paşa'nın sadaretleri döneminde üstlendiği bir dizi görev, kariyerinin büyük ölçüde güçlü hamiler aracılığıyla şekillendiğinin en büyük kanıtıdır. Bu bakımdan her ne kadar kan bağı olmasa da Köprülü ailesine mensubiyeti, iktidara yükselişinde önemli bir faktördür. Zira Köprülüler tarafından himaye edilmesinin siyasî gücün yaratılması ve korunması için paha biçilemez bir önemi vardı.

Çağdaş kaynaklara yansıdığı kadarıyla, aktif siyasî kariyerine Köprülü Mehmed Paşa'nın hizmetinde başlayan Merzifonlu, başlangıçta Paşa'nın silahtarı olarak hizmet

ederken, hamisinin sadarete getirilmesiyle birlikte sadaret mektupçuluğuna terfi ettirilmiştir. Yanova'nın fethini bildirmesi nedeniyle önce mîrâhûr-ı sânilîğe (küçük/ikinci mîrâhûrluk), ardından önce Silistre beylerbeyliğine, sonra da vezirlik payesiyle Diyarbakır beylerbeyliğine tayin edilmiştir. Babasının vefatının ardından sadarete getirilen Fâzıl Ahmed Paşa, üvey kardeşi Kara Mustafa Paşa'yı Diyarbakır'daki görevinden alarak kaptanıderya rütbesiyle donanmanın başına getirdi. Köprülüzâde, Uyvar Seferi (1663)'ne çıkarken donanmayla ilgili önemli hizmetlerde bulunan ve en güvendiği isimlerin başında gelen Merzifonlu'yu kaptanıderyalık uhdesinde kalmak suretiyle rikâb-ı hümayûn kaymakamı olarak atadı. Merzifonlu'nun layıkıyla yerine getirdiği bu görevi, Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında Vasvar Barış Antlaşması (1664)'nin imzalanması ve Köprülüzâde'nin geri dönmesiyle birlikte sona erdi.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'nın Girit kuşatmasını sürdürmek için Kandiye'ye geçmesi üzerine yeniden kaymakam tayin edilmiştir. Siyasî kariyeri bakımından özellikle bu kaymakamlık vazifesi yerli ve yabancı çevrelerce daha fazla tanınır hâle gelmesindeki sürecin ayrılmaz bir parçasıdır. Zira gerek devlet işlerini idare etme gerekse Osmanlı Devleti'nin dış politikasını belirleme tarzı bu süreçte etkili olmuştur. Sultan'a fiziksel olarak yakın olmanın politik önemini bilen Kara Mustafa Paşa, ilk müzakere ve diplomasi deneyimini kaymakam olarak görev yaptığı bu süreçte edinmiş; Sadrazam'ın yokluğunda, Batılı temsilcilerle görüşmeleri yürütmüş; böylece uluslararası ilişkilerde hatırı sayılır bir tecrübe kazanmıştır. Öte yandan Kazakların himaye edilmesini sağlamak suretiyle, Osmanlı Devleti'nin fetih siyasetine bizzat yön vermiş ve yeni kuzey siyasetinin belirlenmesinde birinci derecede rol oynamıştır. İlk askerî deneyimini ciddi katkılar verdiği Kamanıçe Seferi (1672)'nde elde eden Kara Mustafa Paşa, bu başarılı seferini Lehistan temsilcileriyle gerçekleştirdiği barış müzakereleriyle taçlandırmıştır. İlerleyen dönemde, Lehistan seferleri kapsamında düzenlenen Human Seferi (1674)'ni serdar sıfatıyla bizzat komuta edip, başarıyla sonuçlandıran Kara Mustafa Paşa'nın söz konusu seferlerdeki katı tutumu, Batı dünyasında oldukça acımasız bir komutan olduğu şeklinde yankı bulmuştur.

Askerî başarılarıyla öne çıkmaya başlayan Kara Mustafa Paşa, bir süre sonra saraya damat adayı olmuştur. Öyle ki 1675'te Sultan IV. Mehmed'in şehzadeleri

Mustafa ve Ahmed için Edirne’de düzenlenen sünnet töreninde aktif rol oynamış ve bundan kısa bir süre sonra ufak yaşlardaki Küçük Sultan ile söz kesmişti. Bu vesileyle saraya damat olma fırsatını elde etmişse de ömrü buna vefa etmemiştir.

Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa’nın geçirdiği hastalık sonucu vefat etmesi üzerine, yerine kayınbiraderi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa 5 Kasım 1676 tarihinde sadarete tayin edilmiştir. Sadrazamlık mührünü teslim alan Merzifonlu’nun bu makama oturması gerek yerli gerekse yabancı çevrelerce beklenen bir hadise olmuştur. Nitekim yıllarca rikâb-ı hümayûn kaymakamlığı yapan, bu süre zarfında Sultan’ın yanından ayrılmayan Kara Mustafa Paşa, sarayın gözde vezirleri arasına girmiştir.

Sadarete gelir gelmez izlemeye başladığı dış politika, ona ve dönemine dair düşüncelerini açıklayan çağdaş diplomat ve tarihçilerin üzerinde en çok durduğu husus olarak öne çıkmaktadır. Öyle ki dış politika, Kara Mustafa Paşa’nın yoğun ilgi gösterdiği bir konuydu. Nitekim Kara Mustafa Paşa, kendisini uluslararası sahada üne kavuşturan ve etrafında dönen tartışmaları artıran dinamik bir dış politika tarzını benimsiyordu. Merzifonlu’nun dış politikasını bir bütün içinde değerlendirmeye çalışan görgü tanıkları, onun barışçıl ilkelerden uzak ve tutarsız bir duruş sergilediğini, dolayısıyla dolambaçlı eylemlerini anlamakta sıkıntı çektiklerini aktarmaktadırlar. Korku ve merakla karışık bir zihniyetin etkisinde gelişen bu türden değerlendirmeleri neredeyse onu tanıyan her Batılı temsilcinin notlarında görmek mümkündür. Kara Mustafa Paşa, muhtemelen insanların seçimlerinde ve eylemlerini şekillendirmelerinde baskının belirleyici bir rol oynadığının farkında olacak ki, çoğu zaman isteklerini dayatmak için korkutmayı denemiş ve büyük ölçüde başarılı da olmuştur. Sultan’ın izin verdiği ölçüde, iktidarı dilediği gibi kullanması, gücünün zirvesine ulaşması ve bunu otoriter bir şekilde devam ettirmesi, Batılılar tarafından büyüyen bir tehdit olarak algılanmıştır. Örneğin, Osmanlı Devleti’yle kapitülasyonları yenilemek isteyen Batılı temsilcilerle yaptığı görüşmelerde gündemin dışında aşırı isteklerde bulunduğu dair iddialar onun böyle bir imaja sahip olmasında etkili olmuştur. Dolayısıyla, Batılılar tarafından *hırslarının esiri olmuş birisi* olarak tasvir edilen Merzifonlu’ya dair abartılı değerlendirmelerin olumsuz yönde seyretmesi şaşırtıcı olmasa gerektir.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın sert mizacı ve bununla ilişkili olan tutumu, yönetiminin doğası üzerinde derin etkilere sahipti. Şahsiyetine yönelik ileri sürülen iddialar ışığında, sadaretinin öncesinde ve sonrasında oldukça farklı bir kimliğe

büründüğü anlaşılmaktadır. Onu uzun yıllar yakından tanıma ve gözlemlene fırsatı yakalayan bazı Batılı diplomat ve tarihçiler özellikle sadrazam olduktan sonra bambaşka bir Kara Mustafa Paşa portresi ile karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Onu Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa ile karşılaştıran tarihçiler selefine göre oldukça uzlaşmaz bir tutum sergilediğinin altını çizmişlerdir. Hâlbuki yanında yetiştiği Köprülü Mehmed Paşa'nın otoriter yapısından fazlasıyla etkilenen Merzifonlu, seleflerinin karşılaştığı sorunları ve izledikleri politikaları miras almıştı. Ayrıca Köprülülerle birlikte yeniden canlanan fetihçi politikaları sürdürmesi, inşa ettiği siyasî düzenle yakından ilişkiliydi. Onun yönetimi altında yeni bir imaja kavuşan Osmanlı dış politikası doğal olarak ilgili kesimin ona dair olumlu söylemlerinin tersine dönmesine yol açtı. Ancak Kara Mustafa Paşa'nın gücünün zirvesine ulaşmış olması, bilhassa yabancı temsilcilere karşı yaşadığı kimlik değişimini açıklar niteliktedir. Kaldı ki özünde amansız bir Hristiyanlık karşıtı olduğuna ve yabancı temsilcilere karşı sert, tavizsiz ve küçümseyici davranmasının bu hissiyattan kaynaklandığına ilişkin söylemlerin hemen hemen tüm gözlemcilerin notlarına yansımış olması gayet tabiidir.

İç ve dış politikalarının değişen vurguları göz önüne alındığında, Kara Mustafa Paşa'nın askerî ve diplomatik stratejisi olabildiğince saldırgan, hızlı ve kararlı bir tutuma dayanmaktaydı. Seleflerinin başarılarına karşılık o da Sultan IV. Mehmed'e fetih haberlerini göndermek için çabalamıştı. Sadrazamlık dönemindeki ilk askerî harekâtını Çehrin'de Rusya'ya karşı düzenlemiş ve Karadeniz'in kuzeyinde üstünlük sağlamıştı. O ana dek katıldığı savaşlarda amansız bir irade ile sarsılmaz bir cesaret gösterdiği ve soğukkanlılıkla hareket ettiği, üzerinde durulan konuların başında gelmektedir. Nitekim Merzifonlu'yla çağdaş Osmanlı tarihçileri onun kişisel karizmasından bahsetmekten geri durmamışlardır.

İktidarda olduğu süre boyunca Avrupa siyasetini yakından takip eden Kara Mustafa Paşa, Osmanlı Devleti'nin çıkarları söz konusu olduğunda oldukça aktif bir siyasî kariyer ortaya koymuştur. Bu bağlamda, onun için yayılmacılığın temel araçlarından birisinin himaye politikası olduğunu rahatlıkla söylememiz mümkündür. Kazakların himaye edilmesi örneğinde olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin Doğu Avrupa'daki çıkarlarının bu yol ile sağlanacağına kanaat getirmiş, ancak bu politika Osmanlı Devleti ile Lehistan arasında birkaç yıl süren savaşın başlamasına zemin hazırlamıştı. Benzer şekilde, sadrazam olduktan sonra Macar asi İmre Tököli

liderliğindeki *Hoşnutsuzları* desteklemiş; bu doğrultuda, etkili propaganda faaliyetleriyle çevresindeki herkesi Avusturya üzerine tasarladığı sefer için ikna ederek veya mecbur bırakarak Osmanlı Devleti'nin fetih politikasını sürdürmek istemişti. Onun sefer konusundaki kararlılığı, Habsburg temsilcilerinin tüm barış çabalarının karşılıksız kalmasına ve şahsiyetine yönelik ileri sürülen olumsuz ifadelerin ortaya çıkmasına ön ayak olmuştur. Bu da menfi Kara Mustafa Paşa imajının Viyana Seferi'ne giden süreçteki tutumuyla yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.

Kara Mustafa Paşa, düşüncelerini eyleme geçirme konusunda genellikle yetenekli ve kararlı birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Viyana Seferi'ne çıkmadan önce, saray mensuplarıyla ve Batılı temsilcilerle kurduğu temaslara yakından incelenmesi, onun aynı zamanda etkili bir propagandacı kişiliğe sahip olduğuna işaret etmektedir. Onun propagandayı kontrolü ve insanları ikna yeteneği, en canlı hâliyle, söz konusu seferden önce saray halkının zihniyetini ve fikirlerini istediği şekilde değiştirmesine izin verdi. Öyle ki yukarıda da ifade edildiği üzere yaşadığı kimlik değişimin yarattığı olasılıklar, Merzifonlu'nun yayılmacı politikayı bırakıldığı yerden devam ettirmesini ve başta Sultan IV. Mehmed olmak üzere saray erkânının da aynı düşünce etrafında birleşmesini sağladı.

Nihayet 1683 yazında Habsburglar üzerine sefere çıkan Osmanlı ordusunun yönetimini devralan Sadrazam Kara Mustafa Paşa, tüm muhalif görüşlere rağmen ordunun yönünü kendi inisiyatifiyle Viyana'ya doğru çevirmiştir. Ancak ne kadar etkin ve otoriter bir idareci olursa olsun askerî yeteneği, hayatının son ve en önemli muharebesini kazanmak için yetersiz kalmıştır. İki ay süren kuşatmanın ardından, hayatının en cürekâr fetih tasarısı büyük bir bozgunla sonuçlanmış; uğradığı ağır yenilgi gerek yerli gerekse yabancı çevrelerde ihtişamına ve otoritesine gölge düşürmüştür. İlk bakışta, bu hezimetin Merzifonlu'nun taktik ve strateji becerisinde büyük bir hata olduğu yargısına varılabilir. Zira hedef değiştiren Osmanlı ordusunun Yanıkkale önlerinden Viyana'ya ağır ilerlemesi, kale garnizonunun savunmayı güçlendirmesine ve toparlanmasına imkân tanımıştı. Osmanlı kuşatmasının başlangıçtaki yavaş temposu, saldırıya dayanmaya çalışan garnizona önemli bir zaman kazandırmıştı. Belki de Sadrazam'ın en büyük zaafı, kendinden çok emin olması, zamanın kendisinden yana olduğunu düşünmesi, şehrin düşmesini beklemesi ve bir Hristiyan ittifakı ihtimaline hazırlıklı olmamasıydı. Öte yandan ifade etmek gerekir ki,

Sadrazam'ın savaş boyunca kuşatmayı ağırdan aldığı iddiası hâkim yanılığa dönüşmüşse de bu seferi derinlemesine inceleyen bir çalışma sayesinde gerçeğı yansıtmamakta olduğı görölmüşür. Nitekim Sadrazam'ın Bisamberg Muharebesi (24 Ağustos 1683)'nden sonra orduyu hızlı bir şekilde saldırıya hazırlama stratejisi, asıl savaşın gerçekte olduğu Kahlenberg Muharebesi (12 Eylül 1683)'ne kadar kuşatmayı yavaş sürdürdüğü iddialarının doğru olmadığını göstermektedir. Kaledeki hazineye tek başına sahip olmak için garnizonun teslim olmasını beklediğı görüşü ise Batılı tarihçiler ve onları tekrar eden yazarlarca servete düşkünlüğünden yola çıkılarak ortaya atılmıştır.

Yenilginin sadece Sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya mâl edilen stratejik veya taktik başarısızlıktan kaynaklanmadığını, ordunun savaşma kabiliyetine ciddi şekilde zarar veren dış unsurların da sonuca etki ettiğini vurgulamak gerekir. Taktik ve strateji açısından Sadrazam'ın gerçekten de hataları vardı. Müttefik kuvvetlerin saldırılarına karşı tam anlamıyla hazır olma konusundaki ihmalleri onun adına vahim bir son olacaktı. Bununla birlikte, suçu esas olarak Sadrazam'ın etkili savaşma ve komutanlık becerisine yüklemek ya da tek başına düşmanlarının askerî becerilerinin onun düşüşüne yol açtığını iddia etmek de aynı şekilde kusurludur. Sadrazam'ın Viyana önlerinde kesin bir yenilgiye uğramasına yol açan başlıca etkenler, sadece taktikleri veya stratejisindeki hatalar değil, kontrolünün ötesindeki gelişmelerdi. Üst komuta kademesindeki fikir ayrılıkları ve komutanların gönülsüz hareket etmeleri görece etkili olmuştur. Şüphesiz bu durumun ortaya çıkmasında komuta kademesine karşı takındığı tutumun da payı vardır. Ayrıca uzun süren kuşatma sonunda askerî gücün zayıflaması ve olumsuz çevre koşulları da askerî çatışmaların sonucuna etki etmiştir. Netice olarak yukarıdaki argümanların tümü seferin dramatik bir şekilde sonuçlanmasında bir miktar değer taşımaktadır.

Viyana bozgunundan sonra her ne kadar gücenik de olsa Sultan IV. Mehmed'in onu affetmesi sadece kaçınılmaz olanı geciktirmiştir. Nitekim hezimetinin ardından yaşanan bir dizi başarısızlık, Sultan üzerindeki etkisini çarpıcı biçimde zayıflatmış ve bardağı taşıran son damla olmuştur. Ciğerdelen ve Estergon'un kaybedilmesi, Kara Mustafa Paşa'nın kötü giden talihini tersine çevirme şansını kaybetmesine sebep olmuştur. Nihayet saraydaki muhaliflerinin entrikalarından etkilenen Sultan, Sadrazam hakkında idam kararı vermiştir. Böylece Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Sultan'ın

fermanı gereği, 25 Aralık 1683'te bir Noel günü Belgrad'da boğdurularak idam edilmiştir.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yla ilgili anlatımları değerlendirirken siyasî ve askerî kariyerinin haricinde, sosyal ve kültürel yönlerinin de dikkate alındığı bir ayırım yapmamız gerekmektedir. Zira onun ihmal edilen bu yönleri hakkında yerli ve yabancı çağdaşların anlattıklarını ele alarak yeni bir perspektif sunmak, biyografisine dair söylenenlerin birbirinden ne kadar farklı olduğunu daha rahat anlamamızı sağlayacaktır. Biyografisi hakkında bir şeyler söylemiş olsalar bile onu yalnızca siyasî ve askerî hayatı ekseninde ele alanların verdikleri kırık dökük bilgilerde “*Viyana hezimetinin baş sorumlusu*” klişesinin etkisinde kalarak ön yargılı davrandıkları görülmektedir. Öyle ki Kara Mustafa Paşa'yı yakından tanıma fırsatı bulanlar veya işiten tanıklar âdetâ bir hesaplaşma duygusuyla davranarak gerçeklerle ön yargıları birbirine harmanladıkları anlatılar sunmuşlardır. Elbette kötü bir şöhretle anılmasını yalnızca tarihî Viyana Seferi'ne bağlamak mümkün değildir. Diplomatik kaidelere yakışmayan küçümseyici, kibirli ve kendi düşüncesiyle uyuşmayan görüşleri yok sayan tutumunun da böyle tanıtılmasında ciddi tesiri söz konusudur. Fakat yine de onun hayatını anlatırken siyasî ve askerî faaliyetlerine odaklanan çemberi daraltmak yerine genişletmeye çalışmak geleneksel bir şekilde oldukça hırslı, kibirli ve cimri olarak tasvir edilen portrenin ötesinde daha farklı bir karaktere sahip olduğunun farkına varmamızı sağlayacaktır.

Yaklaşık çeyrek asır Osmanlı Devleti'ne hizmet eden Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, sadarete gelir gelmez devletin iç işleyişine yönelik düzenlemelerde bulunmuştur. Örneğin Abdurrahman Abdi Paşa'ya yeni bir kanunname hazırlatması onun reformcu yönünü oluşturmaktadır. Yenilikçi bir yönü olduğu anlaşılan Merzifonlu, henüz kaptanıderyalık döneminde kadirga türü gemilerden kalyona geçişin gerekliliğini savundu. Bu düşüncesini söz konusu dönemde hayata geçiremediyse bile sadrazamlık yıllarında uygulayarak değişim konusundaki ısrarcılığını gösterdi. Yukarıda zikredilen her iki dönemde de Tersâne-i Âmir'e'nin yararlı bir şekilde işleyişini sağlamaya çalıştı ve donanmanın gelişimine önemli sayılabilecek katkılarda bulundu.

Öte yandan merkeze intikal eden asayiş olaylarını bertaraf etmeye çalıştı. Bu doğrultuda Osmanlı topraklarının farklı bölgelerinde ortaya çıkan eşkıyalık faaliyetlerini bastırdı. Hatta “*Büyük kol*” adında kurdurduğu teftiş birimiyle denetimi

sağlamaya çalıştı. Kimi zaman aracı olmak suretiyle Sultan IV. Mehmed tarafından emredilen idam gibi ağır cezalarındırmaların önüne geçti.

Her ne kadar aşırı cimri olduğuna ilişkin vurgular söz konusu olsa da askerlerin maaşlarını ödeme konusundaki titizliği dönemin kaynaklarına yansıyan önemli bir husustur. Bununla ilgili olarak Çehrin Seferi yazarlarından Hüseyin Behçetî Efendi'nin Köprülü döneminden itibaren ulufe dağıtımına Merzifonlu kadar önem veren birisinin olmamasından bahsetmesi çekici bir örnektir. Öte yandan ihtişama düşkün olduğu su götürmez bir gerçektir. Bunu, değerli mücevherlere duyduğu ilgiden de anlamak mümkündür. Merzifonlu'dan bahseden kaynakların çoğu onu servet avcısı bir devlet adamı olarak nitelendirmiştir. Neredeyse tüm kaynakların bu konuya özellikle vurgu yapması bu yöndeki söylemlerin haklılığını göstermektedir. Bununla birlikte, epey kalabalık bir kapı halkına sahip olduğu göz önüne alınırsa, bunları finanse etmenin kolay bir durum olmadığı da gerçektir. Kaldı ki onun bu denli paragöz olmasının arkasında yatan sebeplerden birisinin bu geniş kapı halkının geçimini sağlamak olduğu yönünde çağdaş görüşler mevcuttur.

Askerî ve siyâsî kariyerinin ötesinde Kara Mustafa Paşa'nın biraz da sosyal ve kültürel yönüne odaklanmak ortaya çıkan manzarayı daha ilgi çekici bir duruma dönüştürmektedir. Günlük hayatında oldukça düzenli ve ağırbaşlı bir hayata sahip olan Merzifonlu'nun dinî yönü de yaşantısının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Ulemayla olan ilişkileri genel olarak bir denge politikası üzerine kuruludur. Çevresinde hem tasavvuf ehli âlimlerin bulunması hem tutucu bir dinî akım olan Kadızadelilerin önemli temsilcilerinden Şeyh Vâni Mehmed Efendi'yi yanında tutması bunun bir göstergesidir. Bununla birlikte, çağdaş kayıtlar onun Celvetîlik tarikatına meyilli olduğuna işaret etmektedir.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, yaşadığı dönemin kültürel hayatına da ciddi katkılarda bulunmuş bir şahsiyettir. Selefî Fâzıl Ahmed Paşa kadar olmasa bile âlimleri ve ilmî faaliyetleri yakından takip edip önemli destekler vermiştir. Bu açıdan bakıldığında, ilmî faaliyetleri destekleyerek dönemin kültürel hayatının canlanmasına katkılarda bulunmuş, iktidar-himaye ilişkisinin varlığının sürdürülmesinde ciddi rol oynamıştır. Onun hamiliğinde tarih, coğrafya ve tıp gibi birbirinden farklı alanlarda önemli telif ve tercüme eserlerin hazırlanması bunun kanıtıdır. İlim erbabıyla bizzat yakından ilgilenmiş, devrinin şartları içerisinde mümkün olduğu kadarıyla onlarla iç içe

olmuştur. Öyle ki sefer sırasında bile etrafında gelişen ilmî sohbetleri sıkı sıkıya takip ettiğine vurgu yapılması bu ilginin bir tezahürüdür. Âdeta entelektüel bir yaşantıdan izler bırakan Paşa, çok sayıda kişiye hamilik yapmış, ilim erbabının maddi ve manevi bakımından mükâfatlandırılmasını sağlamıştır. Öte yandan yaşadığı devrin edebî dünyasında da işlenen önemli bir tarihî şahsiyet olmuştur. En başta 17. yüzyıl edebiyat dünyasının meşhur temsilcilerinden Yusuf Nâbi olmak üzere, hatırı sayılır derecede divan şairi ondan gördükleri lütuflara karşılık şiirler kaleme almışlardır. Bu hususta sosyal değerler ve tutumlar üzerine odaklanan divan şairleri, oldukça cömert, lütufkâr, âdil ve dindar birisi olarak tasvir ettikleri Kara Mustafa Paşa'yı hayatı boyunca bir prensip adamı ve kendisini devletin çıkarlarına adanmış bir karakter olarak resmetmişlerdir. Divan edebiyatında kaside yazma geleneği gibi nazım türlerinin doğası dikkate alındığında, bu şiirlerde ortaya konan ideal devlet adamı portresinin varlığı şaşırtıcı olmasa gerektir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, yerli ve yabancı gözlemcilerin notlarında da âdil bir idareci olduğu yönünde kayıtlar mevcuttur.

17. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin siyasî hayatında etkin bir yere sahip olan Kara Mustafa Paşa'nın Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinde kurduğu vakıf eserler sayesinde tam bir "*sâhibü'l-hayat*" olarak tanımlanabileceğini söylemek mümkündür. Yaşadığı dönem içerisinde askerî ve idarî görevlerinin yanı sıra diğer seçkin Osmanlı devlet adamları gibi o da çeşitli hayır kurumları tesis etmiş, halkın hizmetine sunduğu bu vakıflar aracılığıyla ilgili bölgenin ihtiyaçlarının giderilmesinde ve istihdam sağlanmasında önemli katkılarda bulunmuştur. Ayrıca son dönemde hazırlanan bir inceleme sayesinde, İstanbul örneğinde olduğu gibi, kentsel dönüşüm ve ilk toplu konut projesinin hayata geçirilmesi hususunda oldukça önemli bir role sahip olduğu bilinmektedir. Ayrıca kurduğu vakıf miktarının azımsanmayacak ölçüde olması dikkate değerdir. Tüm bu yönleriyle Merzifonlu gerek vakıf kurduğu gerekse idarecilik yaptığı bölgelerin ekonomik, sosyal ve kültürel hayatının iyileşmesinde faydalı ve nüfuz sahibi bir devlet adamı portresine sahiptir.

Tüm bu değerlendirmelerin ardından, giriş bölümünde belirttiğimiz, olayların akışında bireyin mi yoksa dönem şartlarının mı etkili olduğu ya da bir bireyin tarihi ne kadar değiştirebileceği sorusuna yanıt vermek daha mümkündür. Buna göre, bireylerin kendi başlarına tarih yazamayacağını, fakat tarihin seyri ile nedensel bağları içerisinde ele alındığında, tarihin değişiminde çarpıcı bir role sahip olabileceklerini ifade etmek

mümkündür. İnsanların değişime neden olabilecekleri dikkate alınırsa, tarihin akışını değiştiren önemli figürler olabileceği ihtimali ortaya çıkar. Güçlü bir liderin tarihin akışına etki edebileceği çok önemli dönüm noktaları vardır. Öyle ki belirli bir zamanda ve belirli bir yerde kimin olduğu bu yüzden önemli bir husustur. Diğer yandan bireyin tarihin akışında değişiklikler yapabilmesi için gerekli koşullara sahip olup olmaması da bir diğer önemli noktadır. Nitekim tarihe geçen önemli insanlar ses getiren hadiselerin gerçekleşmesinde aracı konumundadırlar. İnsanları ve eylemlerini yaşadıkları dönemin tarihsel koşullarının bir ürünü olarak görmekte fayda vardır. Zira başarılı veya başarısız olsun, iradelerini ortaya koymak isteyen insanların içinde bulundukları toplumsal koşullardan bağımsız bir şekilde hareket edebilmesi güç bir durumdur. Bu açıdan bakıldığında, serbest bir iradenin ortaya konulmasında tarihsel koşulların olgunlaşmış olması gereklidir. Bu bağlamda, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa da yaşadığı dönemin seyri içerisinde ve bulunduğu konumun imkânları sayesinde gerek Osmanlı gerekse Batı tarihinin değişiminde bireysel bir düzeyde etkin bir role sahip olmuştur. Kendisini imparatorluk vizyonuna sahip birisi olarak gören Merzifonlu, karşısına çıkan fırsatları değerlendirmek ve tarihin değişen dünyasında yerini alabilmek için kariyerinin en cüretkâr girişimi olan Viyana Seferi'ne çıkmış; fakat, devletin çıkarlarını ilerletmek için başlattığı bu eylemi hayal kırıklığıyla son bulmuştur. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki üstünlüğünü güvence altına almaya çabaladığı bu girişim hem bireysel zafiyetinin ve hatalarının hem de dış etkenlerin tesiriyle ağır bir yenilgiyle neticelenmiştir. Bu yenilgi aynı zamanda onun askerî ve siyasî kariyerinin sonudur. Böylesine önemli bir seferde orduyu etkili idare edememesi, devletin uzun yıllar süren savaşa girmesine zemin hazırlaması yıkıcı toplumsal sonuçlar doğurmuştur. Bu olaylar Avrupa siyasetinde de büyük bir değişimi tetiklemiştir. Ahmed Refik'in ifadesiyle, "*Felaket Seneleri*" onun Viyana önlerinde yenilmesiyle başlamış ve tarihte böylesine silinmez bir iz bırakmıştır.

Son tahlilde belirtmek gerekir ki, kabul edilmesi gereken akla uygun yaklaşım Kara Mustafa Paşa'yı yaşadığı dönemin değerleri, sorunları ve beklentileri açısından yorumlamak olmalıdır. Nitekim çeşitli vesilelerle onunla anlaşılamayan, istediklerini kabul ettiremeyen çağdaşların ortaya koyduğu perspektifler kaçınılmaz olarak çarpıtmaya yol açmaktadır. Bu bakımdan dönemin yazılı tarih kaynaklarının önemli bir yönü de yanlışlık ve çarpıtma içerebilmeleridir. Gerek yerli gerekse yabancı müelliflerin kasıtlı olarak kendi görüşlerine uygun olarak yazabilecekleri ya da olayların hoşuna

gitmeyen bazı yönlerini dışarıda bırakabilecekleri olasılığını göz ardı etmemek gerekir. Öyle ki bazıları tarafından oldukça önemli görünen olaylar, çağdaşlar için nispeten az önemli görünebilir veya bunun tersi olarak daha fazla önemsenebilir. Öte yandan bazı çağdaş yazarların eserlerini geriye dönük okumalar yaparak kaleme almaları da bu sürecin önemli bir parçasıdır. Bu tür durumlar Kara Mustafa Paşa'yla ilgili değerlendirme yapan kaynakların büyük bir bölümünde sık rastlanan bir durumdur. Ayrıca yazılı kaynakların en önemli kusurlarından birisi de çapraz okumalara bağlı kalınmaksızın birer gerçek gibi kabul edilmeleridir. Bir başka ifadeyle, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa örneğinde olduğu gibi, dönemin yazılı kaynaklarında aktarılan bilgilerin tümüyle gerçeği yansıtmadıklarını, biraz abartı, yanlılık ve ön yargı içerebileceklerini zihinden çıkarmamak gerekir. Bu bağlamda, Merzifonlu'nun başta Batılılar olmak üzere çağdaşları tarafından ağır bir şekilde tenkit edilmesi ve kaba, uzlaşmaz, bir despot gibi takdim edilmesi yukarıda zikredilen sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Kara Mustafa Paşa'ya, 21. yüzyılın geçmişe bakışı yerine, yaşadığı dönemin değerleri ve sorunları açısından bakmak daha makul bir bakış açısıdır. Aksi takdirde, ortaya sunulan figürden çok daha farklı bir karakterle karşılaşmak muhtemeldir. Bu noktadan hareketle, onu Osmanlı tarihinin belirli bir kısmına dâhil etme girişimi en azından bu odak kayması problemini görece ortadan kaldıracaktır. Son söz olarak denilebilir ki, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadaret mektupçuluğundan sadarete uzanan yükselişi ve ardından düşüşü, politik görüşleri ne olursa olsun, aynı yılları yaşayan herkes tarafından büyük bir ciddiyet ve ilgiyle takip edilmiştir. Hâlâ günümüzde de sıkça tartışılan ve incelemeye değer görülen tarihî şahsiyetlerin başında gelmektedir.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)¹⁷⁵²

1.1. Ali Emiri Tasnifi

Mehmed IV (AE.SMMD.IV)

1.2. Bâb-ı Âsafî Tasnifi

Divan-ı Hümâyûn Askeri Ruznamçe Kalemi (A.{DVN.ARZ.})

Divan-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri (A.{DVNS.MHM.d-93})

Divan-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri (A.{DVNS.MHM.d-94})

Divan-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri (A.{DVNS.MHM.d-96})

Divan-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri (A.{DVNS.MHM.d-97})

Divan (Beylikçi) Kalemi Düvel-i Ecnebiye Defterleri (A.{DVN.DVE.d})

Divan (Beylikçi) Kalemi Mühimme Defterleri (A.{DVNS.NMH.d.})

1.3. Cevdet Tasnifi

Bahriye (C.BH.)

Dahiliye (C.DH.)

Hariciye (C.HR.)

Saray Mesalihi (C.SM.)

Tımar Zeâmet (C.TZ.)

1.4. Bâb-ı Defterî

Başmuhassebe Kalemi Defterleri (D.BŞM.d.)

Başmuhassebe Kalemi Muhallefat Evrakı (D.BŞM.MHF.)

Başmuhassebe Tersâne-i Âmire Eminliği (D.BŞM.TRE.d.)

1.5. Hatt-ı Hümâyûn

Hatt-ı Hümâyûn Kaleme (HAT.)

1.6. İbnülemin Tasnifi

Askeriye (İE.AS.)

¹⁷⁵² Çalışmada kullanılan arşiv kaynaklarının dosya/gömlek numaraları ve defter tasnif numaraları metin içerisinde ilgili dipnotlarda verilmiştir.

Bahriye (İE.BH.)

Dahiliye (İE.DH.)

Hariciye (İE.HR.)

Maliye (İE.ML.)

Müstediyat (İE.MT.)

Umûr-ı Nâfia (İE.NF.)

Saray Mesalihi (İE.SM.)

1.7. Kamil Kepeci

Kamil Kepeci Defter (KK.d.)

1.8. Maliyeden Müdevver Defterler

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.)

2. Topkapı Arşivi

Topkapı Sarayı Müze Arşivi Defterleri (TS.MA.d)

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e)

3. Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD)

Arch. Kor., Dz. turecki, teczka 449, nr 755.

” ” ” ” ” 450, nr 756.

” ” ” ” ” 453, nr 762.

” ” ” ” ” 458, nr 768.

” ” ” ” ” 459, nr 770.

” ” ” ” ” 462, nr 777.

” ” ” ” ” 467, nr 783.

Kronikler ve Kaynak Eserler

A Journal or a most particular account of all that passed in the late siege of Vienna,
Rogers & Gyllishower, London 1684.

*A Letter from an Eminent Merchant in Constantinople, to Friend in London: Giving an
Exact Relation of the Great and Glorious Cavalcade of Sultan Mahomet the fourth,
present Emperour of the Turks, as he Marched out of Constantinople, for the Invasion
of Christendome, and the Siege of Vienna,* London: A Jones, 1683.

*A True Copy of a Letter from Count Starembergh to the Duke of Lorraine, Concerning
the Present Condition of Vienna,* London, 1683.

A True and Exact Relation of the Raising of the Siege of Vienna and the Victory obtained over the Ottoman Army, the 12th of September 1683, London 1683

Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, Fahri Ç. Derin (hızl.), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008.

Abdülbâki Ârif Efendi, *Menâhicu'l-Usûli'd-Diniye ila Mevâkıfı'l-Makâsıdu'l-Yakînîye*, Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 652.

Abdülkerîm Efendi, *Ahvâl-i İcmâl-i Sefer-i Çehrîn*, Bibliothèque nationale de France. Département des manuscrits. Supplément turc 134. (Neşir için bk. Lubomyr Andrij Hajda, "Two Ottoman Gazanames Concerning The Chyhryn of 1678", PhD Dissertation, Harvard University, Boston 1984.)

Anonim, *Çehrîn Seferi*, Le Roux (hızl.), Bibliothèque nationale de France. Département des manuscrits, Supplément turc 927.

Anonim *Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit'in Fethi*, Ayşe Pul (Yay. hızl.), Gece Kitaplığı, Ankara 2017.

Anonim *Osmanlı Tarihi (1099-1116 / 1688-1704)*, Abdülkadir Özcan (hızl.), TTK Yayınları, Ankara 2000.

Anonim, *Vekâyi'-i Beç*, TSMK, Revan Köşkü, Yer. Nu. 1310. (Neşir için bk. Mehtap Yılmaz, "Vekayi'ne (Vekayi-i Bec) (Metin ve Değerlendirmesi)", YYLT, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, İstanbul 2006.)

Anonim Osmanlı Vekayinâmesi, H. 1058-1106 / M. 1648-1694, (Metin ve Değerlendirme), YYLT, Ramazan Aktemur (hızl.), *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 2019.

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi-vd., *Hadikatü'l-Cevâmi'*, Ahmed Nezih Galitekin (hızl.), İşaret Yayınları, İstanbul 2001.

Argenti, Philip P., *Diplomatic Archive of Chios 1577-1841*, Vol. I, Cambridge at the University Press, 1954.

Barozzi, Nicolo-Berchet, Guglielmo (ed.), *Relazioni degli stati Europei lette al Senato dagli Ambasciatori Veneti nel secolo decimosettimo*, Turchia, Vol II, Venice, 1871.

Behçetî Seyyid İbrahim Efendi, *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa Bölümü, Nr. 212. (Neşir için bk. Mehmet Fatih Gökçek, “Behçetî Seyyid İbrahim Efendi “Târîh-i Sülâle-i Köprülü” (Transkripsiyon ve Tahlil)”, YYLT, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, İstanbul 2006.)

Bent, James Theodore (ed.), *Early Voyages and Travels in the Levant, 1670-1679*, London 1893.

Cacavelas, Jeremias, *The Siege of Vienna by the Turks in 1683*, Translated into Greek from an Italian work published anonymously in the year of the siege, edited from an unpublished manuscript in the British Museum dated Bucharest 1686 with Introduction, Text, English Translation, Notes and Glossary by F. H. Marshall, Cambridge University Press, Cambridge 1925.

Carta de Kara Mvstafà, gran visir, del Sultan Mehemet IV. escrita al rebelde Tekeli, y remitida al rey nuestro señor, por copia con el despacho de su Magestad Polaca, de 28. de octubre, arriba trasladado, que la cita, S. de Armendariz, 1683.

Chardin, Jean, *Chardin Seyahatnamesi, İstanbul, Osmanlı Toprakları, Gürcistan, Ermenistan, İran 1671-1673*, Stefanos Yerasimos (ed.), Ayşe Meral (çev.), Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.

Count Taaffe's Letters from the Imperial Camp to his brother the Earl of Carlingford here in London: giving an account of the most considerable actions, both before and at the raising of the siege at Vienna, together with several remarkable passages afterward, in the victorious campagne against the Turks in Hungary: with an addition of two other letters from a young English nobleman, a voluntier in the imperial army, London 1684.

Covel, John, *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü, Saray Merasimler Gündelik Hayat*, Nurten Özmelek (çev.), Dergâh Yayınları, İstanbul 2017.

Coyer, M. L'Abbé, *The History of John Sobieski, King of Poland*, London 1762.

Dalairac, François Paulin, *Polish Manuscripts: or The Secret History of the Reign of John Sobieski, the III. of that Name, K. of Poland...*, London, 1700.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, Abdülkadir Özcan (hızl.), TTK Yayınları, Ankara 1995.

De La Croix, Édouard, *Memoires du Sieur de la Croix, cy-devant secretaire de l'ambassade de Constantinople: contenans diverses relations tres-curieuses de l'empire Othoman*, Seconde Part II, Paris, 1684.

De la Croix, *An Account of the Turks Wars with Poland, Muscovy and Hungary*, 1711.

Diary of General Patrick Gordon of Auchleuchries 1635-1699, Vol. III: 1677-1678, Dmitry Fedosov (ed.), AHRC Centre for Irish and Scottish Studies, Aberdeen 2012.

Ebû Bekir b. Behrâm ed-Dımaşkî, *Oriental manuscript*, Mscr. Dresd. Eb. 370.

Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, C. 6-8, Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı (hızl.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

Galland, Antoine, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, Baskı 2, C. I-II, Charles Schefer (Yay. hızl.), Nahid Sırrı Örik (çev.), TTK Yayınları, Ankara 1987.

Göker, İnan, "Hasan Esîrî'nin Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel İsimli Tarih ve Coğrafya Eseri (İnceleme-Transkripsiyon)", YDT, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, İstanbul 2017.

Göynüklü Ahmed Efendi, *Târîh-i Göynüklü (Osmanlı Tarihi 1123-1172/1711-1759)*, Songül Çolak-Metin Aydar (hızl.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019.

Guilleragues Kontu, *İstanbul Mektupları*, Yaşar Avunç (çev.), Kırmızı Yayınları, İstanbul 2010.

Hacı Ali Efendi, *Târîh-i Kamanîçe*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Kısım, Yer Nu. 308. ((Neşir için bk. Hacı Ali Efendi, *Târîh-i Kamanîçe*, Ayşe Hande Can (hızl.), T.C. Kültür Bakanlığı, Kültür Eserleri 475, ISBN 978-975-17-3433-4, Elektronik kitap)

Hadikatü'l-Vüzerâ ve Zeylleri: Osmanlı Sadrazamları, Mehmet Arslan (hızl.), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013.

Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih*, Fahri Ç. Derin-Vahid Çabuk (hızl.), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1985.

Hasan Ali Cengiz, Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin Tevârîh-i Cezâire-i Girid Adlı Eseri: Tahlil ve Metin, YDT, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Edirne 2018.

Hüseyin Behçetî Efendi, *Mi'râcü'z-Zafer*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Bölümü, Nr. 2368. (Kısmî neşri için bk. Filiz Duman, “Bir Gazavat-nâme Türü Olarak Hüseyin Behçetî'nin Mi'râcü'z-Zafer Adlı Zafer-nâmesi (H. 1088/M. 1678)”, YYLT, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Isparta 2010.)

Îsâ-zâde Târîhi (Metin ve Tahlil), Ziya Yılmaz (haz.), İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1996.

Kantemir, Dimitri, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, C. 2-3, Özdemir Çobanoğlu (çev.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980.

Kretschmayr, Heinrich, *Viyana Kapısında Türkler, 1683 Yılına Ait Görüşler ve Raporlar*, Lara Nişel (çev.), Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2018.

Mehmet Halife, *Târih-i Gilmânî*, Kâmil Su (sad.), MEB, İstanbul 1976.

Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, C. I-II, Neşet Çağatay (sad.), TTK Yayınları, Ankara 1987.

Mustafa Zühdi, *Ravzatü'l-Gazâ*, İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No. 2488.

Mühürdâr Hasan Ağa, *Cevâhirü't-tevârih*, Köprülü Kütüphanesi, Fâzıl Ahmed Paşa Bölümü, No. 231. (Abubekir Sıddık Yücel, “Mühürdar Hasan Ağa'nın Cevâhirü't-tevârih'i”, YDT, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kayseri 1996)

Na'imâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)*, C. 6, Mehmet İpşirli (haz.), TTK Yayınları, Ankara 2014.

Nâbî, Yusuf, *Fetihnâme-i Kamanîçe*, Tercüman-ı Ahval Matbaası, İstanbul 1281. (Neşri için bk. Hüseyin Yüksel, “Gazavat-nameler ve Nabi'nin Fetih-name-i Kamanîçe Adlı Eserinin Metni”, YYLT, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İzmir 1997.)

Nâbî, Yûsuf, *Nâbî'nin Mektupları, Münşeat-ı Nâbî*, Adnan Oktay (haz.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2017.

Nabi'nin Surnâmesi: Vakaayi'-i Hutân-ı Şehzâdegân-ı Hazret-i sultan Muhammed-i Gaazi li Nabi Efendi, Agâh Sırrı Levend (haz.), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1944.

Nihâdî, *Târih-i Nihâdî*, TSMK, Bağdat Kısım1, No. 219.

Ramiz Paşa-zâde Mehmed İzzet Bey, *Harita-i Kapudânân-ı Deryâ*, İstanbul, 1285.

Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, Abdülkadir Özcan vd. (hızl.), C. I, Klasik Yayınları, İstanbul 2013.

Ricaud, *Türklerin Siyasi Düsturları*, M. Reşat Üzmen (çev.), Elips Yayınları, Ankara 2004.

Rodosîzade Mehmed bin Mehmed, *Tercüme-i Kitâbü'l-Harâc*, <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015079130921&view=1up&seq=5> (Erişim Tarihi: 12/05/2021).

Roger North, *The Life of the Honourable Sir Dudley North, Knt., Commissioner of the Customs, and afterwards of the Treasury to his Majesty King Charles the Second*, London 1744.

Semendire Alay Beyi Vuslatî Ali Bey, *Gazâ-nâme-i Çehrin*, Mustafa İsen-İsmail Hakkı Aksoyak (hızl.), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003.

Shirley, John, *The history of the state of the present war in Hungary, Austria, Croatia, Moravia, and Silesia between Leopold Emperour of Germany, and Mahamet the fourth Sultan of the Turks, in conjunction with Count Teckely and the Hungarian rebels*, London 1683.

Sir Paul Rycout, *The History of the Turkish Empire, from the year 1623, to the year 1677*, London: Thomas Basset, 1687.

Sir Paul Rycout, *The history of the Turks: beginning with the year 1679*, Robert Clavell and Abel Roper, London 1700.

Sir Roger Manley, "The History of the Turkish Empire Continued, from the Year of Our Lord, 1676, to the Year 1686", *The Turkish History Beginning from Mahomet III. and Continued to this Present Year 1687*, The Sixth Edition, London, 1687, ss. 277–338.

Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'ü'l-Fuzalâ, Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli*, C. 2, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2018.

Tevkî'î Abdurrahman Paşa, *Osmanlı Devleti'nde Teşrifat ve Törenler, Tevkî'î Abdurrahman Paşa Kānûn-Nâmesi*, Sadık Müfit Bilge (hızl.), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011.

_____, *Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi*, H. Ahmet Arslantürk (hızl.), Okur Kitaplığı, İstanbul 2013.

Uşşâkîzâde İbrâhîm Hasîb Efendi, *Zeyl-i Şakâ'ik, Uşşâkîzâde'nin Şakâ'ik Zeyli*, Ramazan Ekinci (hızl.), Derya Örs (Ed.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2017.

Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme, İnceleme ve Metin (1106-1133/1695-1721)*, Mehmet Topal (hızl.), Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2018.

Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdâr Târîhi I*, Devlet Matbaası, İstanbul 1928. (Neşri için bk. Nazire Karaçay Türkal, "Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca. 1106 / 1654-7Şubat 1695)", YDT, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, İstanbul 2012.)

Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdâr Târîhi II*, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1928.

Uğur Demir, "Târîh-i Mehmed Giray", YYLT, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, İstanbul 2006.

Valcaren, John Peter, *A Relation or Diary of the Siege of Vienna*, Londra 1684.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Abbott, George Frederick, *Under the Turk in Constantinople, A Record of Sir John Finch's Embassy 1674-1681*, Macmillan and Co., London 1920.

Ackerl, İsabella, *Avrupalı Gözüyle 1683 Viyana Kuşatması*, Sezai Yalçinkaya (çev.), Alp Yayınevi, Ankara 2007.

Açıkgöz, Fatma, "Fransızların 1681 Sakız Saldırısında Verdikleri Zarar Karşılığında XIV. Louis Tarafından IV. Mehmet'e Gönderilen Tarziye Hediyeleri", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 1, (Ocak 2011), ss. 59-77.

_____, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın IV. Mehmet'e Sunduğu Hediyeler", *III. Uluslararası Geçmişten Günümüze Merzifon ve Amasya Yöresi Sempozyumu (08-10*

Ekim 2015 Merzifon), Asım Çoban-Hasan Babacan-Mustafa Çolak-İbrahim Serbestoğlu-Ahmet Sağlam (ed.), Edge Akademi, Amasya 2015, ss. 83-87.

Afyoncu, Erhan, “Müteferrika”, *TDVİA*, C. 32, TDV Yayınları, Ankara 2006, ss. 183-185.

Afyoncu, Erhan (ed.), *Venedik Elçi Raporlarına Göre Kanunî ve Pargalı İbrahim Paşa*, Pınar Gökpar-Elettra Ercolino (çev.), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012.

_____, *Sahte Mesih, Osmanlı Belgeleri Işığında Dönmeliğin Kurucusu Sabatay Sevi ve Yahudiler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013.

Afyoncu, Erhan-Demir, Uğur, *Turhan Sultan*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015.

Ağırakça, Ahmet, “Müneccimbaşı, Ahmed Dede”, *TDVİA*, C. 32, TDV Yayınları, Ankara 2006, ss. 4-6.

Akay-Türker, Fatma, “Avusturyalıların Gözünden “Büyük Türk Savaşı” 1683-1699”, YDT, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Tokat 2018.

Akdağ, Mustafa, “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 6, 1966, ss. 201-247.

Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanûnnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri*, 10. Kitap, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2015.

Akpınar, Turgut, “Galland, Antoine”, *TDVİA*, C. 13, TDV Yayınları, Ankara 1996, s. 337-338.

Aksun, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, C. 2, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994.

_____, *Son Cihan Padişahları 1617-1703*, Erol Kılınç (Yay. hzl.), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011.

Aktan, Berkin, “Kara Mehmed Paşa’nın Viyana Elçiliği”, *Journal of Turkish Studies*, S. 51, (Aralık 2019), ss. 147-176.

Aktepe, Münir, “Mustafa Paşa, Merzifonlu, Kara”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 8, MEB, İstanbul 1979.

_____, “Çınar Vak‘ası”, *TDVİA*, C. 8, TDV Yayınları, Ankara 1993, ss. 301-302.

Akün, Ömer Faruk, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Mîrâhur Sarı Süleyman Ağa Mücâdelesini İlgili Bir Konuşma Zaptı”, *Türkiyat Mecmuası*, C. XIX, (1977), ss. 7-64.

Altınay, Neyzar Peruzat, “Veziriazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa için Bir Telif: Ta’dil-i Emzice”, *Geçmişten Günümüze Merzifon*, Merzifon Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2010, ss. 171-195.

Arı, Bülent, “Conflicts Between the Dutch Merchants and the Ottoman Local Authorities According to the “Felemenk ‘Ahdnâme Defteri” dated 1091 /1680”, Master Thesis, *Bilkent University*, Ankara 1996.

Arık, Sabire, “Polonya Kralı Jan III. Sobieski ve Hükümdarlığında Osmanlı-Lehistan İlişkileri (1674-1696)”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara 2004.

_____, “Polonya Kralı III. Jan Sobieski Hükümdarlık Dönemi (1674-1696)”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 38, (Ankara 2005), ss. 213-238.

Arkayın, Aşir, *İkinci Viyana Kuşatması 1683*, T.C. Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Askeri Tarih Yayınları Seri No: 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1983.

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı’dan Günümüze Türk Macar İlişkileri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2016.

Artan, Tülay, “18. Yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı”, *Toplum ve Bilim*, S. 83, (Kış-1999/2000), ss. 292-322.

Atalar, Münir, “Viyana Mağlubiyetimizden Sonra Leh Ordusu”, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000)*, Ankara, 2001, ss. 195-208.

Atasoy, Nurhan, “Hırka-i Saâdet”, *TDVİA*, C. 17, TDV Yayınları, Ankara 1998, s. 374-377.

Aydın, M. Âkif, “Evlât Edinme”, *TDVİA*, C. 11, TDV Yayınları, Ankara 1995, ss. 527-529.

_____, *Osmanlı Aile Hukuku*, Baskı 2, Klasik Yayınları, İstanbul 2018.

Ayhan, Ahmet, *Propaganda Nedir?*, L-T Literatürk Yayınları, İstanbul 2007.

Aynur, Hatice, “Surnâme”, *TDVİA*, C. 37, TDV Yayınları, Ankara 2009, ss. 565-567.

Ayverdi, Sâmiha, *Ne idik Ne olduk*, Aysel Yüksel (hızl.), Kubbealtı Neşriyâtı, İstanbul 2007.

Babacan, Hasan, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın Vakfiyesi ve Merzifon’daki Vakıflarına Dair Bazı Bilgiler”, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000)*, Ankara, 2001, ss. 363-370.

Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Coşkun Üçok (çev.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

Baer, Marc David, *Selanikli Dönmeler, Yahudilikten Dönenler, Müslüman Devrimciler ve Seküler Türkler*, Sevinç Kayır (çev.), Doğan Kitap, İstanbul 2011.

_____, *At Meydanında Ölüm, 17. Yüzyıl İstanbul’unda Toplumsal Cinsiyet, Hoşgörü ve İhtida*, çev. Pınar Yanardağ, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.

Banner, Lois, “Biography as History”, *The American Historical Review*, Vol. 114, No. 3 (Jun., 2009), ss. 579-586.

Bardakçı, Murat, “Avusturya’da Bir Kilisede Ortaya Çıkan Bu Kemikler Acaba Merzifonlu’nun Mu?”, *Habertürk Gazetesi*, 10.07.2015.

Barker, Thomas M., *Double Eagle and Crescent: Vienna’s Second Turkish and Its Historical Setting*, Albany, State University of New York Press, New York 1967.

Başkurt, Ahmet Çağrı, *Vallahi Canım Ben Rumeli Beylerbeyiyim! Avrupa’da İlk Muhteşem ve Mükemmel Elçilik Alayının Hikayesi: Kara Mehmed Paşa ve Viyana Elçiliği (1665)*, Libra Yayınları, İstanbul 2020.

Baykal, Ebru, “Osmanlılarda Törenler”, YYLT, *Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Edirne 2008.

Bekar, Cumhur, “The Rise of the Köprülü Family: The Reconfiguration of Vizierial Power in the Seventeenth Century”, PhD Dissertation, *Leiden University, Institute for History*, Leiden 2019.

_____, “Köprülü Mehmed Paşa’nın Osmanlı Tarih Yazımında Değişen Algısı”, *Tarihyazımı*, C. 1, S. 1, (Yaz 2019), ss. 62-78.

_____, “The Rise of the Köprülü Household: The Transformation of Patronage in the Ottoman Empire in the Seventeenth Century”, *Turkish Historical Review*, 11 (2020), ss. 229-256.

Benton, Michael, *Literary Biography, An Introduction*, Wiley-Blackwell, Chichester 2009.

Beşirli, Mehmet, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın Viyana’ya İlerlemesi Sürecinde Avrupa Politikası”, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (Merzifon-Amasya, 8-11 Haziran 2000)*, Ankara 2001, ss. 251-264.

Bilici, Faruk, *XIV. Louis ve İstanbul’u Fetih Tasarısı*, TTK Yayınları, Ankara 2004.

Bilkan, Alif Fuat, *Nâbî Dîvânı I*, MEB Yayınları, İstanbul 1997.

Birinci, Ali, “Türkiye’de Biyografi Geleneği”, *Yedikta*, S. 99, (Kasım 2016), ss. 49-53.

Boogert, Maurits H. Van den, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi, 18. Yüzyılda kadılar, konsoloslar ve beratlılar*, Ali Coşkun Tuncer (çev.), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

_____, “Negotiating Foreignness in the Ottoman Empire: The Legal Complications of Cosmopolitanism in the Eighteenth Century”, *Exploring the Dutch Empire: Agents, Networks and Institutions*, Catia Antunes and Jos Gommans (ed.), London: Bloomsbury, 2015, ss. 27-42.

Bostan, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, TTK Yayınları, Ankara 1992.

_____, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008.

_____, “Osmanlılar Niçin Kalyon İnşasından Bir Süre İçin Vazgeçtiler? (1656-1682)”, *Tarih Dergisi*, S. 71, (2020/1), ss. 223-238.

Bulut, Mehmet, “The Role of the Ottomans and Dutch in the Commercial Integration Between the Levant and Atlantic in the Seventeenth Century”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 45, No. 2 (2002), ss. 197-230.

Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C. I, A. Fikri Yavuz-İsmail Özen (hzl.), Meral Yayınevi, İstanbul [t.y.],

Buxhoeveden, Baroness Sophie, *A Cavalier in Muscovy*, Macmillan and Co., London, 1932.

Caine, Barbara, *Biyografi ve Tarih*, Müge Sözen (çev.), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

Cezar, Mustafa, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C. IV, TTK Yayınları, Ankara 2011.

Coles, Paul, *Avrupa'da Osmanlı Tesirleri*, Vecdi Bürün (çev.), Ötüken Yayınları, İstanbul 1975.

Coşkun, Menderes, *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Harameyn'i*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

Count John Sobieski, *The life of King John Sobieski, John the Third of Poland; a Christian knight, the savior of Christendom*, Boston: R.G. Badger, 1915.

Çabuk, Vahid, *Köprülüler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1988.

Çağatay, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğunda Riba – Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık”, *Vakıflar Dergisi*, S. 9, (2006 - Tıpkıbasım), ss. 39-66.

Çalışır, M. Fatih, *A Virtuous Grand Vizier: Politics and Patronage in the Ottoman Empire During The Grand Vizierate of Fazıl Ahmed Pasha (1661-1676)*, PhD Dissertation, Georgetown University, Washington 2016.

Çapraz, Hüseyin Şevket Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'dan Geri Çekiliş Sürecinde Osmanlı, Habsburg, Erdel Dış Politikası ve Diplomasisi”, *Akademik Bakış Dergisi*, C. 10, S. 19, (Kış 2016), ss. 33-54.

Çavdar, Necati, “Tarihsel Biyografi İnşasında Sübjektiflik Sorunu”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 60, (Eylül 2017), s. 627-644.

Çerkez, Murat, “Merzifon'da Türk Devri Mimari Eserleri” YDT, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara 2005.

Çetin, Mahmut, *Biyografi Kitabı*, Biyografi Net Yayıncılık, İstanbul 2012.

Çıtlak, Ayşegül, “XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Fransız İlişkileri, Müteferrika Süleyman Ağa'nın Fransa Elçiliği”, (YYLT), *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Trabzon 2016.

Çolak, Mustafa, “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Orta Avrupa’da Türk İmajı ve II. Viyana Kuşatması ile Kazandığı Boyut”, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000)*, Ankara, 2001, ss. 265-273.

Çolak, Songül-Hilooğlu Cennet, “Osmanlı İktidar Anlayışı Çerçevesinde Şiir”, *Bilig*, S. 53, (Bahar 2010), ss. 89-102.

Çolak, Songül-Aydar, Metin, “Savaş ve Propaganda: 1683 Viyana Kuşatması Üzerine Bir Değerlendirme”, *Belleten*, C. 84, S. 301, (Aralık 2020), ss. 1045-1096.

Danışman, Zuhuri, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. X, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1965.

Dânişmend, İsmail Hâmi, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 3, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.

Davies, Brian, “The Second Chigirin Campaign (1678): Late Muscovite Military Power in Transition”, *The Military and Society in Russia 1450-1917*, Eric Lohr-Marshall Poe (ed.), Brill, Leiden 2002, ss. 97-118.

Davies, Norman, *God’s Playground, A History of Poland*, Vol. I, New York: Columbia University Press, 2005.

Decei, Aurel, “Hotin”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 5/1, MEB, İstanbul 1987, ss. 567-571.

Doroshenko, Dmytro, *A Survey of Ukranian History*, Oleh W. Gerus (ed.), Winnipeg, Humeniuk Publication Foundation, 1984.

Dumas, Juliette, “Erken Modern Dönemde Dâmâd-ı Şehriyârî”, *Toplumsal Tarih*, S. 227, (Kasım 2012), s. 72-78.

Drane, Augusta T., *The Knights of st. John: with the battle of Lepanto and Siege of Vienna*, Burnsand Lambert, London 1858.

Durmuş, Tûbâ Işınsu, *Tutsan Elini Ben Fakirin, Osmanlı Edebiyatında Hamilik Geleneği*, Doğan Kitap, İstanbul 2009

Eckhart, Ferenc, *Macaristan Tarihi*, İbrahim Kafesoğlu (çev.), TTK Yayınları, Ankara 2010.

Edhem, Halil, “Kara Mustafa Paşa’nın (Şopron) Şehri Ahalisine Beyannâmesi”, *TOEM*, III/15 (1328/1912), ss. 924-937.

Emecen, Feridun M., “İki Osmanlı Ricalinin Resmi Hayatlarının Kaynaklarına Dair”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 17, (İstanbul 1997), ss. 91-97.

_____, “Mohaç Muharebesi”, *TDVİA*, C. 30, TDV Yayınları, Ankara 2005, ss. 232-235.

Ercan, Özlem, “Baba-Oğul Sadrazamların Şairlere Farklı Yaklaşımları ve Fâzıl Ahmed Paşa’ya Yazılan Manzumeler”, *Turkish Studies*, Vol. 7/2, (Spring 2012), ss. 461-480.

Erdbrink. Gerard, “Onyedinci Asırda Osmanlı-Hollanda Münasebetlerine Bir Bakış”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 2-3 (İstanbul 1974), ss. 159-180.

Erdoğan, Meryem Kaçan, “1683 Viyana Seferi’nde Görev Alan Hizmet Sınıfları”, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (Merzifon-Amasya, 8-11 Haziran 2000)*, Ankara 2001, ss. 183-194.

_____, “II. Viyana Kuşatması”, YDT, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 2001.

Erol, Erdoğan, *Sükkerî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1994.

Ertaş, Mehmet Yaşar, “Evliya Çelebi’nin Seyahatnâmesi’nde Gazâ”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 27, S. 1, (Temmuz 20212), s. 79-100.

Ertaş, Mehmet Yaşar, *Sultanın Ordusu, 1715 Mora Seferi’nde Organizasyon ve Lojistik*, Kronik Yayınları, İstanbul 2018.

Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Elif Kılıç (çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.

_____, *Yeni Bir Hükümdar Aynası: Osmanlı Padişahlarının Kamusal İmgesi ve Bu İmgenin Algılanması*, Gül Çağalı Güven (çev.), Alfa Yayınları, İstanbul 2011.

Fichter, Joseph H., *Sosyoloji Nedir?*, Nilgün Çelebi (çev.), Anı Yayıncılık, Ankara 2001.

Finkel, Caroline, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı*, Zülal Kılıç (çev.), Timaş Yayınları, İstanbul 2007.

Fujimura, Thomas H., “Etherege at Constantinople”, *Publications of the Modern Language Association*, Vol. 71, No. 3 (Jun., 1956), ss. 465-481.

Galanti, Avram, *Türkler ve Yahudiler, Tarihi, Siyasî Tetkik*, Tan Matbaası, İstanbul 1947.

Galante, Abraham, *Sabetay Sevi ve Sabetaycılarının Gelenekleri*, Erdoğan Ağca (çev.), Zvi-Geyik Yayınları, İstanbul 2000.

Geçikli, Fatma, “Geçmişten Günümüze Propaganda Kavramı”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 9, 1999, ss. 265-276.

Gemici, Nurettin, “Evliya Çelebi’ye Göre II. Viyana Muhasarasında Kırım Hanı’nın Yanlış Tutumunun Sebepleri”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 26/1, 2016, ss. 131-146.

Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

Ghobrial, John-Paul, *Fısıldaşan Şehirler, 17 Yüzyılda İstanbul, Londra ve Paris Arasında Bilgi Akışı*, Kahraman Şakul (çev.), Küre Yayınları, İstanbul 2015.

Goodwin, Jason, *Ufukların Efendisi Osmanlılar*, Armağan Anar (çev.), Merkez Kitaplar Yayıncılık, İstanbul 2005.

Greene, Mott T., “Writing Scientific Biography”, *Journal of the History of Biology*, Vol. 40, No. 4 (Dec., 2007), ss. 727-759.

Gökbilgin, M. Tayyib, “Thököly İmre ve Osmanlı-Avusturya İlişkilerindeki Rolü”, Ayrı Basım, *Türk-Macar Kültür Münasebetleri Işığında II. Rákóczi Ferenc ve Macar Mültecileri Sempozyumu (31 Mayıs-3 Haziran 1976)*, İstanbul 1976, ss. 180-210.

_____, “Köprülüler”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB, C. 6, İstanbul 1977, ss. 892-908.

Göksel, Aslı, “The “Surname” of Abdi as a Sample of Turkish Prose”, Master Thesis, Boğaziçi University, İstanbul 1983.

Göktaş, Sema, “XVII. Yüzyıldaki On İki Büyük Şenlik ve Bunlardaki Sanatsal Gösteriler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 11, (1999), ss. 81-99.

Gökyay, Orhan Şaik, “Kamaniçe Muhafızlarının Çektiği”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, No. 32, (Mart 1979), ss. 281-300.

Gövsa, İbrahim Alâettin, *Sabatay Sevi*, Elips Kitap, Ankara 2009.

Gözübüyük, Sevil, “Osmanlı-Fransa İlişkilerinde Diplomatik Protokol Unsuru Olarak “İskemle” (XVI.-XVII. Yüzyıllar)”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 6, 2018, ss. 98-117.

Gülgen, Hicabi, “Merzifon Kara Mustafa Paşa Camii ve Hamamı ile Narince Abide Hatun Camii”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 1996.

Gürcan, Fatih, “Avrupa’daki Askeri Gelişmeler ve İkinci Viyana Kuşatması”, *Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, İstanbul 2008.

_____, “XVII. Yüzyılda Bir İngiliz Elçisi John Finch ve Hakkında Yazılmış Eski Bir Kitap”, *Türk Yurdu Dergisi*, C. 33, S. 310, (Haziran 2013), ss. 174-176.

Güvenç, Bozkurt, *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları*, 3. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 1995.

Haffemayer, Stéphane, “Public and Secret Networks of News: The Declaration of War of the Turks against the Empire in 1683”, *News Networks in Early Modern Europe*, Joad Raymond, Noah Moxham (Ed.), Brill, Leiden&Boston 2016, ss. 805-823.

Halaçoğlu, Yusuf, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Menzil Teşkilâtı Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *Osmanlı Araştırmaları II*, İstanbul 1981, ss. 123-132.

Halkın, Léon E., *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Baskı 2, Bahaeddin Yediyıldız (çev.), TTK Yayınları, Ankara 2000.

Hammer, Joseph von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 6, Mümin Çevik-Erol Kılıç (çev.), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1992.

Has, Şükrü Selim, “Mülteka’l-Ebhur”, *TDVİA*, C. 31, TDV Yayınları, Ankara 2006, ss. 549-552.

Heywood, Colin J., “Karā Mustafā Pasha, Merzifonlu, Maktül”, *The Encyclopedia of Islam*, Ed. E. Van Donzel, B. Lewis and Ch. Pellat, Vol. IV, E. J. Brill, Leiden 1997, ss. 589-592.

Hrushevsky, Michael, *A history of Ukraine*, Ed. O. J. Frederiksen, Archon Books, 1970.

Ingram, Anders, *Writings the Ottoman: Turkish History in Early Modern Englands*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015.

In The Turkish Camp and Other Stories, from the German of Konrad Kuemmel, by Mary Richards Gray, St. Louis, MO., 1899.

Itzkowitz, Norman, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*, Cihan Kaplan (çev.), Babil Yayınları, İstanbul 2006.

İlgürel, Mücteba, “Köprülü Mehmed Paşa”, *TDVİA*, C. 26, TDV Yayınları, Ankara 2002, ss. 258-260.

İnalcık, Halil, “Giray”, *TDVİA*, C. 14, TDV Yayınları, Ankara 1996, ss. 76-78.

_____, “Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don Volga Kanalı Teşebbüsü (1569),” *Belleten*, C. 8, S. 46, 1998, ss. 349-402.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, C. 1, Halil Berktaş (çev.), Halil İnalcık-Donald Quataert (ed.), Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.

_____, *Şâir ve Patron, Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2003.

_____, “Karadeniz’de Kazaklar ve Rusya: İstanbul Boğazı Tehlikede” *Çanakkale Savaşları Tarihi*, C. I, Mustafa Demir (ed.), Değişim Yayınları, İstanbul 2008, ss. 59-64.

_____, *Devlet-i ‘Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

İnanç, Veli, “Osmanlı Devletinde Yetimlerin Sosyal Haklarının Korunması”, *içinde, Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, Emine Gürsoy-Naskali - Aylin Koç (ed.) Kırmızı Yayınları, İstanbul 2003, ss. 19-33.

İnbaşı, Mehmet, *Ukrayna’da Osmanlılar, Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004.

_____, “Bucaş Antlaşması”, *TDVİA*, EK 1, İstanbul 2016, ss. 213-215.

İpşirli, Mehmet, “Beylerbeyi”, *TDVİA*, C. 6, TDV Yayınları, Ankara 1992, ss. 69-74.

_____, “Sadrazam”, *TDVİA*, C. 35, TDV Yayınları, Ankara 2008, ss. 414-419.

Jan III Sobieski, *Listy Jana III króla polskiego, pisane do królowy Maryi Kazimiry w ciągu wyprawy pod Wiedeń w roku 1863*, wydane przez Edward Raczyński, w Warszawie 1823.

Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1640-1774)*, C. 4, Nilüfer Epçeli (çev.), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009.

Kaplan, Mahmut, *Neşâtî Divanı*, Akademi Kitabevi, İzmir 1996.

Kara, Kerim, “Karabaş Velî”, *TDVİA*, C. 24, TDV Yayınları, Ankara 2001, ss. 369-371.

Karaca, Filiz, “Turhan Sultan”, *TDVİA*, C. 41, TDV Yayınları, Ankara 2012, ss. 423-425.

Karacan, Turgut, “XVII. Yüzyıl Şairlerimizden Sâbit ve Edisyon Kritikli Divan Metni” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Erzurum 1981.

_____, “Sâbit”, *TDVİA*, C. 35, TDV Yayınları, Ankara 2008, ss. 349-350.

Karaçoban, Ethem, “Abdülbaki Arif Efendi’nin Menahicu’l-Usul’ü ve Kelâmî Görüşleri”, *YYLT, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 1996.

Karahan, Abdülkadir, “Nâbî”, *TDVİA*, C. 32, TDV Yayınları, Ankara 2006, ss. 258-260.

Karaköse, Hasan, “Çehrin Seferi ve Osmanlının Ukrayna Politikası”, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (Merzifon-Amasya, 8-11 Haziran 2000)*, Ankara 2001, ss. 155-168.

Karl, Barbara, “Silk and Propaganda-Two Ottoman Silk Flags and the Relief of Vienna, 1683”, *Textile History*, 45 (2), 192–215, November 2014, ss. 192-215.

Karpat, Kemal, “Erdel”, *TDVİA*, C. 11, TDV Yayınları, Ankara 2005, ss. 280-283.

Kaya, Ali İrfan, “Osmanlı Belgeleri Işığında Tökeli İmre’nin Osmanlı Himayesindeki Mücadelesi ve Osmanlı Devletinden Sağlanan Parasal Yardımlar”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 62, (Mayıs 2018), ss. 345-374.

Kaya, Bayram Ali, “Neşâtî”, *TDVİA*, C. 33, TDV Yayınları, Ankara 2007, ss. 18-19.

Kessler-Harris, Alice, “Why Biography?”, *The American Historical Review*, Vol. 114, No. 3 (June 2009), ss. 625-630.

Kırmızı, Abdülhamit, “Biyografi”, içinde, *Tarih İçin Metodoloji*, Ahmet Şimşek (ed.), Pegem Akademi Yayınları Ankara 2015, ss. 156-162.

Klopp, Onno, *Das Jahr 1683 und der folgende gro ße e Türkenkrieg bis zum Frieden von Carlowitz 1699*, Verlagsbuchhandlung Styria, Graz 1882.

Kocabaş, Süleyman, *Tarihte Türk-Rus Mücadelesi, Kuzeyden Gelen Tehdit, Vatan Yayınları*, İstanbul 1989.

Koç, Celal Turgut, “Abdubâki Ârif Efendi ve İki Kasidesi Üzerine”, *Nüsha, Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. XVII, S. 44, 2017, ss. 107-126.

Kolçak, Özgür, “Vasvar Antlaşması”, *TDVİA*, C. 42, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 560-562.

_____, “XVII. Yüzyıl Osmanlı-Habsburg Diploması Tarihine Bir Katkı: 1664 Vasvar Antlaşması’nın Tasdik Süreci”, *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C. 22, S. 43, (2017/2), ss. 25-88.

Kołodziejczyk, Dariusz, “Hotin”, *TDVİA*, C. 18, TDV Yayınları, Ankara 1998, ss. 253-254.

_____, “Ottoman Podillja: The Eyalet of Kam’janec’, 1672-1699”, *Harvard Ukrainian Studies*, Vol. 16, No. 1/2 (June 1992), ss. 87-101.

_____, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century), An Annotated Edition of ‘Ahdnames and Other Documents*, Leiden-Boston-Köln: Brill, 2000.

_____, “Kamaniçe”, *TDVİA*, C. 24, TDV Yayınları, Ankara, 2001, ss. 274-275.

_____, “Leh Belgelerde Devlet Adamı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa”, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000)*, Ankara, 2001, ss. 117-127.

_____, “1795’e Kadar Osmanlı-Leh İlişkilerinin Karakteri Üzerine Bazı Tespitler”, *Türkler*, C. 9, Hasan Celâl Güzel, vd. (ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 679-685.

_____, *The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681), Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamaniçe, Part 1: Text, Translation, and Commentary*, Cambridge: Harvard University Press, 2004.

Kopčan, Vojtech, “Ciğerdelen”, *TDVİA*, C. 7, TDV Yayınları, Ankara 1993, ss. 526-527.

Kotus, Karolina Anna, “Polonyalı Elçi Jan Gninski'nin Türkiye Seyahatnamesi'ne Göre Osmanlı Ülkesi ve Osmanlılar (1677-1679)”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Ankara 2015.

Köprülü, Orhan F., “Fuad Paşa, Keçecizâde”, *TDVİA*, C. 13, TDV Yayınları, Ankara 1996, ss. 202-205.

Köse, Ali, “İhtida”, *TDVİA*, C. 21, TDV Yayınları, Ankara 2000, ss. 554-558.

Köse, Osman, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Rusya Siyaseti”, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000)*, Ankara, 2001, ss. 107-116.

Kramers, J. H., “Karā”, *The Encyclopedia of Islam*, Ed. E. Van Donzel, B. Lewis and Ch. Pellat, Vol. IV, E. J. Brill, Leiden 1997, ss. 572.

Królikowska-Jedlińska, Natalia, *Law and Division of Power in the Crimean Khanate (1532–1774)*, Leiden-Boston: Brill, 2019.

Kunt, Metin İbrahim, “The Köprülü Years: 1656-1661”, PhD Dissertation, *Department of Near Eastern Studies*, Princeton University, 1971.

_____, “17. Yüzyılda Osmanlı Kuzey Politikası Üzerine Bir Yorum”, *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Beşeri Bilimler-Humanities*, Vols. 4-5, (1976-1977), ss. 111-116.

Kurat, Akdes Nimet, “III. Murad'dan Kraliçe Elizabeth'e Gönderilen Name”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 1, (1949), ss. 19-24.

_____, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 6. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2014.

Kurnaz, Cemal-Tatcı, Mustafa, “Karabaş-ı Velî (ö. 1097/1686)”, *Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S. 6, (Ankara 2001), ss. 35-59.

Kutlu, Murat, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Kesin Başı Nerede?”, *Star Gazetesi*, 03.03.2013.

Kuzucu, Serhat, *Osmanlı Ordusu ve Sefer Lojistiği (1453-1789)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017.

Kütükoğlu, Mübahat S., “Buyruldu”, *TDVİA*, C. 6, TDV Yayınları, Ankara 1992, ss. 478-480.

_____, *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri (1580-1850), Balta Limanı'na Giden Yol*, TTK Yayınları, Ankara 2013.

Les Mémoires de Jean-Chrysostome Pasek, Gentilhomme Polonais (1656-1688), Traduits et commentés par Paul Cazin, Paris 1922.

Malden, Henry Elliot, *Viyana 1683*, Uygur Kahraman (çev.), Adapa Yayınevi, Ankara 2005.

Mantran, Robert, *XVI.-XVII. Yüzyıl'da İstanbul'da Gündelik Hayat*, Mehmet Ali Kılıçbay (çev.), Eren Yayınları, İstanbul 1991.

_____, *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*, Mehmet Ali Kılıçbay (çev.), İmge Kitabevi, Ankara 1995.

McCluskey, Phil, “An Ottoman Envoy in Paris: Süleyman Ağa's Mission to the Court of Louis XIV, 1669”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 46, (İstanbul 2016), ss. 337-355.

McNeill, William H., *Europe's Steppe Frontier, 1500-1800*, University of Chicago Press, 2011.

Mehmed Murâd, *Târîh-i Ebu'l-Fârûk*, C. 7, Tefeyyüz Matbaası, İstanbul 1332.

Mehmet, Mustafa Ali, “Romen Vekayinâmelerine Göre Köprülü Sadrazamlar ve Bazı Olaylar”, *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi İstanbul, 23-28 Eylül 1985*, C. 2, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1989, ss. 449-458.

Menekşe, Ömer, “Osmanlı'da Zina Cezası Olarak Recm”, *Marife*, Yıl 3, S. 2, (Güz 2003), ss. 7-18.

Mermer, Ahmet, *Mezâkî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 1991.

Minkov, Anton, *Conversion to Islam in the Balkans: Kisve Bahasi Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730*, Brill, Leiden-Boston 2004.

Miović, Vesna, “Diplomatic Relations Between The Ottoman Empire and The Republic of Dubrovnik”, *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth*

and Seventeenth Centuries, Gábor Kármán, Lovro Kunčević (Ed.), Leiden-Boston: Brill, 2013, ss. 187-208.

Mumcu, Serap, *Venedik Baylosu'nun Defterleri/The Venetian Baylo's Registers (1589-1684)*, Venezia: Edizione Ca' Foscari, 2014.

Murphey, Rhoads, *Exploring Ottoman Sovereignty: Tradition, Image and Practice in the Ottoman Imperial Household, 1400-1800*, New York: Continuum, 2008.

Nutku, Özdemir, *IV. Mehmed'in Edirne Şenliği* (1675), Baskı 2, TTK Yayınları, Ankara 1987.

O'Brien, C. Bickford, "Russia and Turkey, 1677-1681: The Treaty of Bakhchisarai", *The Russian Review*, Vol. 12, No. 4 (Oct., 1953), ss. 259-268.

Olçay, Osman Fevzi, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Viyana Muhâsarasındaki Hezimetin Sebepleri*", 1946, TSMA, Arşiv No: 3483/1.

Olson, Merlijn, "Towards Classifying Avaniats: A Study of Two Cases Involving the English and Dutch Nations in Seventeenth-Century Izmir", *Friends and Rivals in the East: Anglo-Dutch Relations in the Levant from the Seventeenth to Early Nineteenth Century*, A. Hamilton-H. de Groot-M. H. van den Boogert (ed.), Leiden: Brill, 2000, ss. 159-186.

_____, "“A Most Agreeable and Pleasant Creature”? Merzifonlu Kara Mustafa Paşa in the Correspondence Of Justinus Colyer (1668-1682)", *Oriente Moderno*, Nuova serie, Anno 22 (83), Nr. 3, (2003), ss. 649-669.

_____, *"Brought under the law of the land": the history, demography and geography of crossculturalism in early modern Izmir, and the Köprülü Project of 1678*, Leiden University Press, Leiden 2013.

Ortaylı, İlber, "İkinci Viyana Kuşatmasının İktisadî Sonuçları Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, C. 2, S. 2, (İstanbul 1981), ss. 195-202.

_____, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat, Ankara 2011.

Osman, Rıfat, *Edirne Sarayı*, Süheyl Ünver (Yay. hzl.), TTK Yayınları, Ankara 1989.

Ostapchuk, Victor, "Cossack Ukraine In and Out of Ottoman Orbit, 1648–1681", *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth*

Centuries, Gábor Kármán-Lovro Kunčević (Ed.), Leiden-Boston: Brill, 2013, ss. 123-152.

Ölmez, Ahmet, “Behçetî Hüseyin Efendi, Divan (Hayatı-Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni)”, YYLT, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kayseri 1995.

Özbaran, Salih, “Kapudan Pasha”, *The Encyclopedia of Islam*, Ed. E. Van Donzel, B. Lewis and Ch. Pellat, Vol. IV, E. J. Brill, Leiden 1997, ss. 571-572.

Özcan, Abdülkadir, “Çehrin Seferi”, *TDVİA*, C. 8, TDV Yayınları, Ankara 1993, ss. 249-251.

_____, “Esâme”, *TDVİA*, C. 11, TDV Yayınları, Ankara 1995, ss. 355-356.

_____, “Hacı Ali Paşa”, *TDVİA*, C. 14, TDV Yayınları, Ankara 1996, ss. 440.

_____, “İbrahim Paşa, Kara”, *TDVİA*, C. 21, TDV Yayınları, Ankara 2000, ss. 329-330.

_____, “Viyana Bozgununun Maddi ve Manevi Sebepleri Dönemin Kısa Panoraması”, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (Merzifon-Amasya, 8-11 Haziran 2000)*, Ankara 2001, ss. 229-239.

_____, “Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa”, *TDVİA*, C. 26, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 260-263.

_____, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa”, *TDVİA*, C. 29, TDV Yayınları, Ankara 2004, ss. 246-249.

_____, “Mi‘râcü’z-Zafer”, *TDVİA*, C. 30, TDV Yayınları, Ankara 2005, ss. 140-141.

_____, “Silahdâr Mehmed Ağa”, *TDVİA*, C. 37, TDV Yayınları, Ankara 2009, ss. 194-197.

Özerdem, Cansel, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi, Mezuniyet Tezi, *İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü*, İstanbul 1966.

Özkan, Selim Hilmi, “XVII. Yüzyılın Sonlarında Hristiyan Birliği Projesi ve Osmanlı-Fransız İlişkileri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.19, (Mayıs 2009), ss. 61-72.

_____, *Köprülü Amcazâde Hüseyin Paşa (1644-1702)*, Vezirköprü Belediyesi Yayınları, Vezirköprü 2010.

_____, *Osmanlı Devleti ve Diplomasi*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2017.

Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. 5, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1983.

_____, *Devletler ve Hanedanlar*, C. 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

_____, *Türk Tarihinden Yapraklar*, MEB, İstanbul 1992.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I-II-III, MEB, İstanbul 1993.

Palmer, Alan, *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, B. Çorakçı Dışbudak (çev.), Sabah Kitapları, İstanbul, 1992.

Pamir, Aybars, “Kaptan Paşa ve Hukukî Statüsü”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 53, S. 3, (2004), ss. 39-60.

Pantık, Ramazan, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Vakıfları: Yönetimi, Kentsel Gelişime Katkıları ve İktisadi Yapısı”, YDT, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara 2021.

Panzac, Daniel, *Osmanlı Donanması (1572-1923)*, Ahmet Maden-Sertaç Canpolat (çev.), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

Papp, Sandor, “Tököli, İmre”, *TDVİA*, C. 41, TDV Yayınları, Ankara 2012, ss. 277-278.

Parmaksızoğlu, İsmet, “Kaptan Paşa”, *İA*, C. VI, MEB, İstanbul 1977, ss. 206-210.

Pazarbaşı, Erdoğan, “Mehmed Efendi, Vanî”, *TDVİA*, C. 28, TDV Yayınları, Ankara 2003, ss. 458-459.

Pedani, Maria Pia, “Venedik”, *TDVİA*, C. 43, TDV Yayınları, Ankara 2013, ss. 44-47.

_____, “*Osmanlı Padişahının Adına*”: *İstanbul'un Fethinden Girit Savaşı'na Venedik'e Gönderilen Osmanlılar*, Elis Yıldırım (çev.), Nevin Özkan (ed.), TTK Yayınları, Ankara 2011.

_____, “Venetian Hosts and Ottoman Guests in the Venedik Sarayı in Constantinople (c. 1670-1681)”, *Annali di Ca' Foscari. Serie Orientale*, Vol. 54, (Giugno 2018), ss. 11-26.

Peirce, Leslie P., *Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, Ayşe Berktaş (çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Petrusch, Ernst, "Avusturya'nın Bakış Açısından Kara Mustafa Paşa", Zeki Cemil Arda (çev.), *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000)*, Ankara, 2001, ss. 91-106.

Plochy, Serhii, *The Gates of Europe, A history of Ukraine*, New York: Basic Books, 2015.

Poumarède, Géraud, "La Querelle Du Sofa. Étude Sur Les Rapports Entre Gloire Et Diplomatie", *Histoire, Économie et Société*, Vol. 20, No. 2, La Gloire À L'époque Moderne (Avril-juin 2001), ss. 185-197.

Possing, Birgitte, "Biography: Historical", *International Encyclopedia of the Social & Behavioural Sciences*, Second Edition, James D. Wright (ed.), Vol. 2, Elsevier, Oxford-Amsterdam-New York-Singapore 2015, ss. 644-649.

Pritsak, Omeljan, "İlk Türk-Ukrayna İttifakı (1648)", Kemal Beydilli (çev.), *İlmi Araştırmalar Dergisi*, S. 7, (1999), ss. 255-284.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri (1580-1850)*, Balta Limanı'na Giden Yol, TTK Yayınları, Ankara 2013.

Refik, Ahmed, *Köprülüler*, Kütübhâne-i Askerî, 1331.

_____, *Türk Hizmetinde Kıral Tököli İmre (1683-1705)*, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, İstanbul 1932.

_____, *Osmanlı'nın Felaket Seneleri (1683-1699)*, Muammer Yılmaz (hızl.), Baskı 2, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2017.

Reindl-Kiel, Hedda, "The Must-Haves of a Grand Vizier. Merzifonlu Kara Mustafa Pasha's Luxury Assets", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 2016, Vol. 106 (2016), ss. 179-221.

_____, "Diamonds Are a Vizier's Best Friends or: Merzifonlu Kara Mustafa's Jewelry Assets", *Living the Good Life, Consumption in the Qing and Ottoman Empires of the Eighteenth Century*, Elif Akçetin-Suraiya Faruqi (Ed.), Brill, Leiden-Boston 2017, ss. 409-432.

Reyhan, Cenk, “Tarihbilim: Tarihyazımı ve Tarihçilik Üzerinden Bir Kavramsallaştırma Denemesi”, *Prof. Dr. Oğuz Onaran’a Armağan*, Erdoğan, Ş. Ö.-Zengin, O. (ed.), Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2016, ss. 417-434.

Robson, Colin-McCartan, Kieran, *Real World Research: A Resource for Users of Social Research Methods in Applied Settings*, Fourth Edition, John Wiley & Sons, Chichester, West Sussex, United Kingdom 2016.

Sâmî, Şemseddin, *Kâmûsu'l-Â'lâm*, C. 6, Mihran Matbaası, İstanbul 1316.

Sauer, Augustin, *Rom Und Wien Im Jahre 1683: Ausgewählte Actenstücke Aus Römischen Archiven Zur II. Säcularfeier Der Befreiung Wiens Als Festgabe Des Unter Allerhöchstem Protectorate Stehenden Priestercollegiums Von Campo Santo Zu Rom*, K. K. Hof- und Staatsdruckrei, Wien 1883.

Savaş, Ali İbrahim, “Osmanlı Devleti ile Habsburg İmparatorluğu Arasındaki İlişkiler”, *Türkler*, C. 9, Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek-Salim Koca (ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 555-566.

Schimmer, Karl August, *The Sieges of Vienna by the Turks*, translated from the Germany by the Earl of Ellesmere, John Murray, London 1879.

Semerci, Ahmet, “Merzifon’lu Kara Mustafa Paşa’nın Memleketi, Yetişme Şekli, Yükselmesi”, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000)*, Ankara, 2001, ss. 129-138.

Sertoğlu, Mithat, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın Kesik Başı Nerede?”, *Resimli Tarih Mecmuası*, 1955, ss. 3927-3932.

_____, *Tarihten Sohbetler*, TTK Yayınları, Ankara 1994.

Sertoğlu, Murad, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa”, *Tarihte Türk Kahramanları*, Üstünel Yayınevi, İstanbul 1954, ss. 3-29.

Setton, Kenneth M., *Venice, Austria, and Turks in the Seventeenth Century*, Philadelphia: American Philosophical Society, 1991.

Sevinç, Necdet, *Osmanlı’nın Yükselişi ve Çöküşü*, Baskı 9, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2010.

Shortland, Michael-Yeo, Richard (ed.), *Telling Lives in Science, Essays on Scientific Biography*, Cambridge University Press, Cambridge 2008.

Smith, Louis M., “Biographical Method”, *Handbook of Qualitative Research*, N. Denzin and Y. Lincoln (ed.), Thousand Oaks, SAGE, CA 1994, ss. 286-305.

Sofuoğlu, Ebubekir, “1650-1700 Tarihleri Arasında Osmanlı Devleti’nin Genel Durumu”, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (Merzifon-Amasya, 8-11 Haziran 2000)*, Ankara 2001, ss. 61-74.

Solnon, Jean-François, *Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa*, Ali Berkay (çev.), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

Soreanu, Mircea, “Le destin de Kara Mustafa Pacha en perspective européenne. Image et vérité”, *Revue des Études du sud-est européen*, XXV, 1987, ss. 69-83.

Söylemez, Faruk-Gözcü, Hülya, “II. Viyana Seferi’nin Manastır’daki Lojistiği”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20, S. 3, (2021), ss. 1449-1462.

Stoye, John, *Viyana Kuşatması*, Derin Türkömer (çev.), Doğan Kitap, İstanbul 2004.

Subtelny, Orest, *Ukraine, A History*, Fourth Edition, Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press, 2009.

Sudár, Balázs, “Osmanlı Macaristanı’nda Camiye Çevrilen Kiliseler”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 25, (2014), ss. 55-78.

Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, C. I-IV, Nuri Akbayer (Yay. hzl.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Şahin, Ali, “Abdülbâkî Ârif Efendi (Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği)”, YYLT, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya 2002.

Şakir, Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda Maktul Vezirler*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1944.

Şakul, Kahraman, “Siege Warfare in Verse and Prose: the Ottoman Conquest of Kamianets-Podilsky (Kamaniçe), 1672”, *The World of the Siege*, Anke Fischer-Kattner-Jamel Ostwald (ed.), Leiden-Boston: Brill, 2019, ss. 205-240.

_____, *II. Viyana Kuşatması, Yedi Başlı Ejderin Fendi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021.

Şen, Muhammet, “I. Selim Giray’ın Hanlık Döneminde Osmanlı Lehistan Savaşlarında Kırım Kuvvetleri 1671-1704”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 38, (Yaz 2013), ss. 55-73.

_____, “İskoç General Patrik Gordon’un Gözüyle İlk Osmanlı-Rus Savaşı: I. Çehrin Seferi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 18, S. 2, (Kış 2018), ss. 339-354.

Şeref, Abdurrahman, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Musa Duman (hızl.), Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2005.

Şişman, Cengiz, “Sabatay Sevi”, *TDVİA*, C. 35, TDV Yayınları, Ankara 2008, ss. 334-335.

_____, *The Burden of Silence, Sabbatai Sevi and the Evolution of the Ottoman-Turkish Dönmes*, Oxford University Press, Oxford 2015.

Talbot, Michael, *British-Ottoman Relations, 1661-1807: Commerce and Diplomatic Practise in Eighteenth-Century Istanbul*, Woodbridge: The Boydell Press, 2017.

Taşan, N. Berin, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın Mezarı ve Viyana Müzesindeki Kafatası”, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000)*, Ankara, 2001, ss. 287-298.

Tatlock, Lynne, “Selling Turks: Eberhard Werner Happel’s Turcica (1683-1690)”, *Colloquia Germanica*, Vol. 28, No. 3/4 (1995), s. 307-335.

Taşdelen, Vefa, “Biyografi: Ötekine Yolculuk”, *Milli Eğitim Dergisi*, S. 172, (Güz 2006), ss. 8-16.

Tekcan, Rana, *The Biographer and the Subject, A Study on Biographical Distance*, Ibidem Verlag, Stuttgart 2014.

Tekinsoy, Yunus Emre, “Birinci Balkan Savaşı’nda Bir Propaganda Unsuru Olarak Vaaz”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (SBAD)*, Kış 2018, 13/2, ss. 317-341.

Tektaş, Nazım, *Çadırdan Saraya Saraydan Sürgüne Osmanlı*, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul 2007.

Tezcan, Semih, “Kızılelma Viyana, bir ümidin sönüşü”, *Cahiers balkaniques-Evliyâ Çelebi et L’europe*, S. 41, (2013), ss. 45-61.

Tertecel, Adrian, “Rumen Tarihçisi Yon Nekulçe’nin “Letopisetul Tarii Moldevel” (Boğdan Vekâyinâmesi) Adlı Kitabında Osmanlı Ordusunun 1672 Yılındaki Kamanîçe Seferi’ne Dair Bilgiler”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 76, (Şubat 1992), ss. 115-123.

Terzioğlu, Derin, “Tarihi İnsanlı Yazmak: Bir Tarih Anlatı Türü Olarak Biyografi ve Osmanlı Tarihyazıcılığı”, *Cogito*, S. 29, (Güz 2001), ss. 284-296.

Theilig, Stephan, “The Change of Imaging the Ottomans in the Context of the Turkish Wars from the 16th to 18th Century”, *Cahiers de la Méditerranée*, 83, 2011, ss. 1-10.

Tomenendal, Kerstin, “Merzifonlu’nun Avusturya’daki Bir Başka Emaneti?”, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (08-11 Haziran 2000)*, Ankara, 2001, ss. 275-286.

Topçu, Sultan Murat, *Gücün Mimariye Yansıması, Köprülüler*, TTK Yayınları, Ankara 2015.

Tökel, Dursun Ali, “Şâirin Tarihe Düştüğü Not: Şâir Gözüyle Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Çehrin Seferi”, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu (Merzifon-Amasya, 8-11 Haziran 2000)*, Ankara 2001, ss. 371-382.

_____, “Osmanlı Dönemi: İktidarın Edebiyatı Değil, Edebiyatın İktidarı”, *Hece Dergisi*, S. 103, (Temmuz 2005), ss. 43-51.

Turan, Ahmet Nezihi, “Bir Biyografi İnşâ Denemesi: Kızlar Ağası Yusuf Ağa -Kara Yüzlü Kanlı Arap mı? Ağâ-yı Sâde-dil mi?-, *İslâmiyât*, C. 2, S. 4, (Ekim-Aralık 1999), ss. 145-162.

Turanlı, Ferhat, “The Chyhyryn Military Campaign of the Turkish Army in Right-bank Ukraine: Causes and Historical Consequences”, *Tarih Dergisi*, S. 70, (2019/2), ss. 37-50.

Türcan, Talip, “Ülû’l-emr”, *TDVİA*, C. 42, TDV Yayınları, Ankara 2012, ss. 295-297.

Türesay, Özgür, “Tarihyazımı ve ‘Biyografinin Dönüşü’”, içinde, *Halil İnalcık Armağanı -I-*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2009, ss. 329-349.

Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu, 34/2, [Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Koleksiyonu], Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984.

Türkmen, Mustafa Nuri, “Kamanice Seferinin Lojistik Hazırlıkları”, YDT, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002.

Uluçay, Çağatay, *Padişahın Kadınları ve Kızları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011.

Usul, Safiye, “Merzifonlu Paşa’nın Başı Duasız Gömülecek”, *Vatan Gazetesi*, 06.06.2005.

Uzun, Mustafa, “Abdülbaki Ârif Efendi”, *TDVİA*, C. 1, TDV Yayınları, Ankara 1988, ss. 195-198.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara 1984.

_____, *Osmanlı Tarihi*, C. III-IV-VI, Baskı 6, TTK Yayınları, Ankara 1988.

_____, *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, 4. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1988.

Ünal, Ayşegül, “Köprülü Ayşe Hanım ve Osmanlı’da Hâne Politikaları”, *YYLT, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 2018.

Ünal, Mehmet Ali, “17. Yüzyılda Karadeniz’de Kazak Saldırıları ve Karadeniz Ticareti”, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik-Samsun*, C. II, Osman Köse (ed.), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2013, ss. 853-856.

Ünal, Tahsin, *İkinci Viyana Muhasarası (Mağlubiyetimizin Gizli Sebepleri)*, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1954.

Ünlü, Nuri, “Camii’-d-Düvel (İkinci Bayezid ve Yavuz Sultan Selim Devri)”, YDT, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 1990.

Üstün, Cevat, *1683 Viyana Seferi*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

Vandal, Albert, *l’Odyssée d’un Ambassadeur: Les Voyages du Marquis de Nointel, 1670-1680*, Paris: Pion-Nourrit et Cie, 1900.

Velyaminov-Zernov, V. V., *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıglar ve Hatlar, Kırım Hanlığı Tarihine Dair Kaynaklar*, A. Melek Özyetgin-İlyas Kamalov (hızl.), TTK Yayınları, Ankara 2009.

Vlami, Despina, *Trading with the Ottomans: The Levant Company in the Middle East*, London-New York. I. B. Tauris, 2015.

Vocelka, Karl, “Erken Yeniçağda Hristiyan Batı Dünyasında Türk İmajı”, Songül Çolak-Fatma Akay-Türker (çev.), *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (Kış 2016), 11/2, ss. 247-267.

Volodomir, Grabovetski, “Kozaklar Osmanlı Himayesi Altında, 17. Yüzyılda Ukrayna Osmanlı İlişkileri”, Ferhad N. Gardaşkanoglu (çev.), *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, S. 26, (Nisan 1996), ss. 53-56.

Witkowicz, Andrzej, *Kara Mustafa Nad Dnieprem, Geneza, przebieg i skutki wojny czehryńskiej 1678 r.*, Infort Editions, Wydawnictwo 2017.

Wheatcroft, Andrew, *Kapıdaki Düşman, Habsburglar ile Osmanlıların Avrupa Mücadelesi*, Neşenur Domaniç (çev.), Doğan Kitap, İstanbul 2012.

Wood, Alfred C., *A History of the Levant Company*, Frank Cass, London 1964.

Yafarova, Madina R., “Posol’sstvo Afanasiya Porosukova v Stambul v 1677–1678 G.”, *Drevnyaya Rus’: voprosı mediyevistiki*, № 1 (75), 2019, ss. 153-157.

Yazıcı, Nesimi, “Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 48, S. 1, 2007, ss. 1-46.

Yeşil, Abdulbaki, “Merzifon-Kara Mustafa Paşa Külliyesi”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara 1992.

Yıldırım, Filiz, *Nazlı Tuna’nın İnce Donanması (18. Yüzyıl)*, Hiperlink Yayınları, İstanbul 2019.

Yılmaz, Hasan Kâmil, “Celvetiyye”, *TDVİA*, C. 7, TDV Yayınları, Ankara 1993, ss. 273-275.

Yılmaz, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sûfiler, Devlet ve Ulema*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2007

Yılmaz, Yasir, *The Road to Vienna: Habsburg and Ottoman statecraft during the time of Grand Vizier Kara Mustafa Paşa (1676-1683)*, PhD Dissertation, Purdue University, Indiana 2015.

_____, “Grand vizieral authority revisited: Köprülüs’ legacy and Kara Mustafa Paşa”, *Mediterranean Historical Review*, Vol. 31, No. 1, 2016, ss. 21-42.

Yoldaki Elçi: Osmanlı’dan Günümüze Türk-Leh İlişkileri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2014.

Yoldaş, Kâzım, “XVII. Yüzyıl Mevlevî Şairlerinden Sâbir Pârsâ (Hayatı ve Eserleri)”, *İlmî Araştırmalar*, S. 16, (İstanbul 2003), ss. 125-134.

Yoldaş, Kâzım, *Sâbir Pârsâ Divanı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005.

Yoldaşlar, Özgün Deniz, “The Realization of Mehmed IV’s Ghazi Title at the Campaign of Kamanice”, Master’s thesis, *Sabancı University*, 2013.

Yüksel, Hasan, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Dilek Matbaası, Sivas 1998.

Zaruba, V. M., “Pokhid osmans’koho viys’ka na Chyhyryn vlitku 1678 r. v shchodennyku pol’s’koho posla S. Pros’koho”, *Ukrayina v Tsentral’no-Skhidny Yevropi*, Vyp. 12–13, 2013, ss. 412-427.

Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 4, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.

Zygulski Jr., Zdzisław “The Polish Embassy To Istanbul, 1677-78”, Originalveröffentlichung in: Kreiser, Klaus u.a. (Hrsg.): *Ars Turcica. Akten des VI. Internationalen Kongresses für Türkische Kunst*, München vom 3. bis 7. September 1979, Bd. 2, München 1987, und Tafel 128 (aus Bd. 3, 1987), ss. 674-671.

Elektronik Kaynaklar

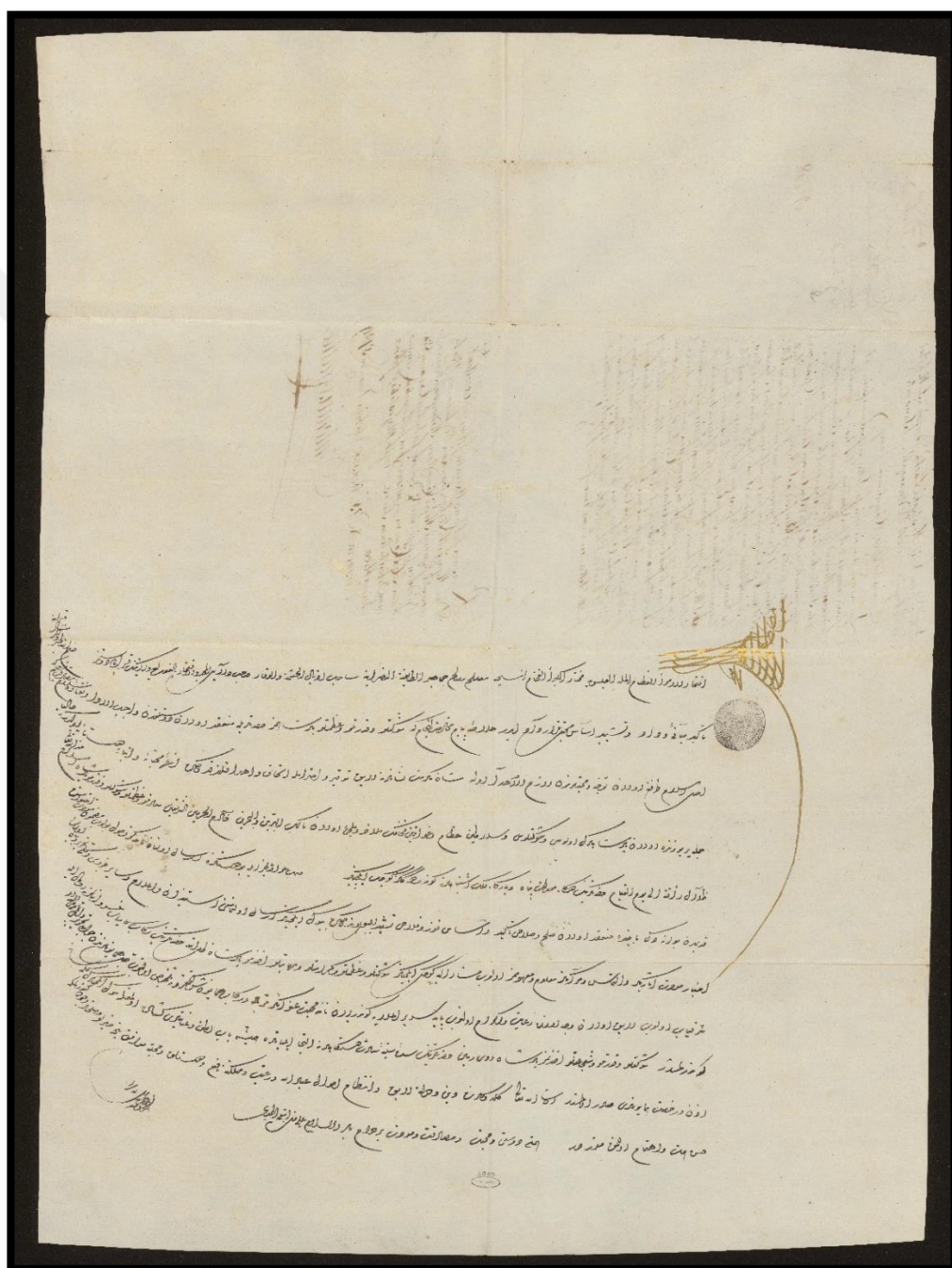
“Dollar”, *Ana Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/dollar>. (Erişim Tarihi: 07/12/2020, Saat: 16:05)

<https://sozluk.gov.tr/>

EKLER

BELGELER VE TRANSKRİPSİYONLARI

Belge-1: Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından Lehistan Kralı Jana Kazimierz'e Yollanan 6-15 Nisan 1667 tarihli mektubun sureti¹⁷⁵³

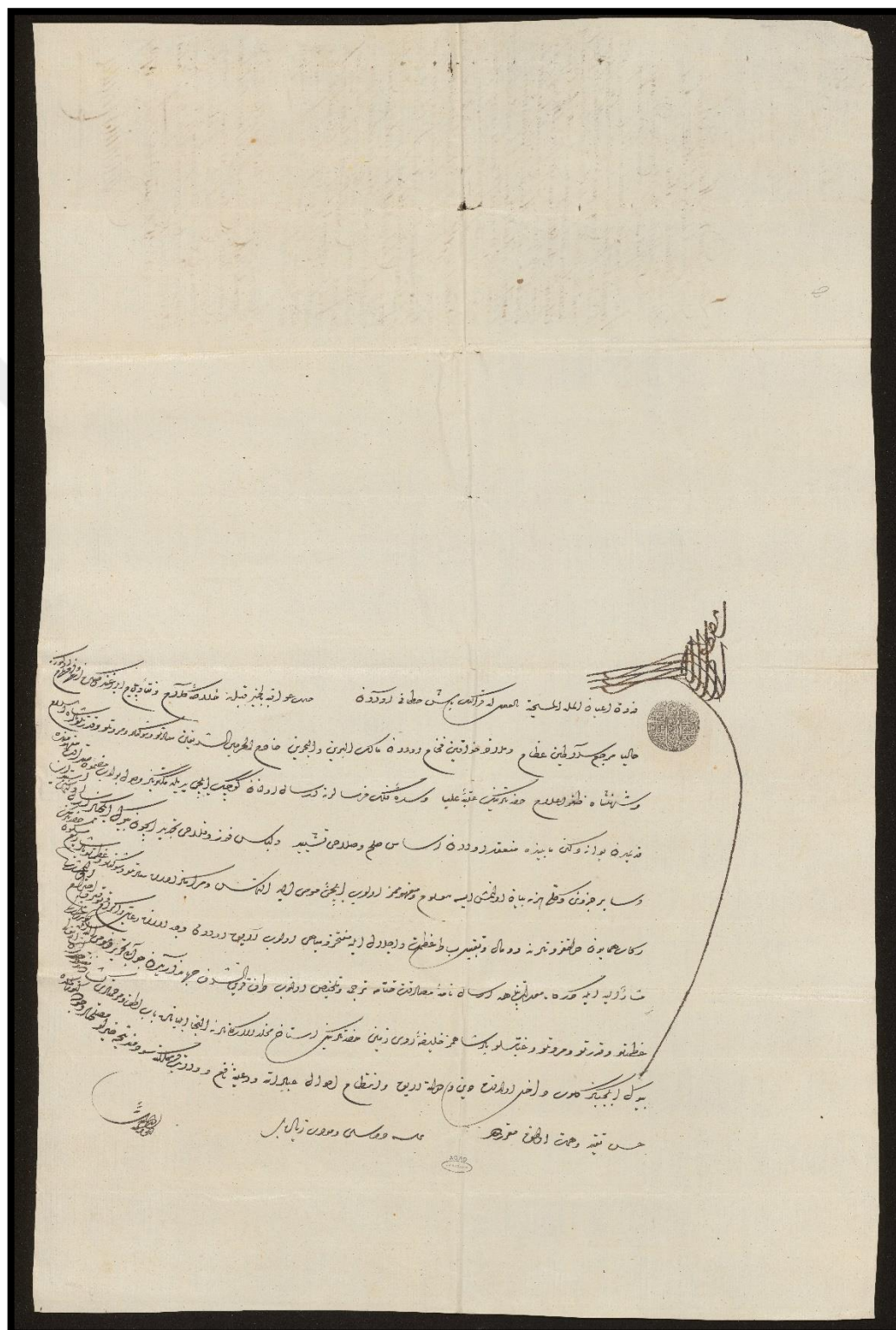

¹⁷⁵³ Arch. Kor., Dz. turecki, teczka 449, nr 755.

Mektubun Transkripsiyonu

İftihârü'l-ümerâi'l-izâmi'l-milleti'l-İseviyye muhtârü'l-küberâi'l-fihâmi'l-Mesihîyye müslîh-i mesâlih-i cemâhîrû't-tâifetü'n-nasrâniyye sâhib-i ezyâlû'l-haşmetü ve'l-vakâr sâhib-i vilâyetü'l-mecd ve'l-iftihâr bi'l-fi'il Lih vilâyetinin kralı dostumuz (boşluk) hatemallâhu bi'l-hayr ve'r-reşâd kibeline te'kîd-i mebânî-i vedâd ve teşyîd-i esâs-ı muhabbet-karâr-ı dâd ider hülâsa-i peyâm-ı muhâlasat-encâm ki şevketlü ve kudretlü ve azametlü pâdişâhımız hazretleriyle mün'akid olan dostlukdan vâcibü'l-edâ ve nekâvet selâm-ı musâdakat-fercâm ki ehl-i İslâm tarafına olan teveccüh ve muhabbetlerinden lâzımü'l-ihdâ ola şân-ı mekremet-nişânlarına lâyük tevkîr ve ihtirâmıla ithâf ve ihdâ kılındıktan sonra inhâ-i muhibbâne ve inbâ-i dostâne oldur ki hâliyâ cümle yeryüzünde olan pâdişâhların ûlûsu ve şevketlûsü ve selâtîn-i izâm ve havâkîn-i fihâmın melâz ve melce'i olan mâlikü'l-berreyn ve'l-bahreyn hâdimü'l-Haremeynü's-şerîfeyn sa'âdetlü ve azametlü ve şevketlü ve kudretlü pâdişâh-ı İslâm meddallâhu te'âlâ zilâl-i re'fetihi ilâ yevmi'l-kıyâm hazretlerinin dergâh-ı ma'delet-penâh ve bârgâh-ı mülk-i iştibâhında gönderdiğiniz küçük elçiniz (boşluk) hutimet avâkibuhu bi'l-hayr ile bu dostunuza irsâl olunan nâmenüz vüsûl bulup mazmûn-ı müfâdı ihtivâsında kadîmden bu âna dek mâbeynde mün'akid olan sulh ve salâhı te'kîd ve esâs fevz ü felâhı teşeyyüd eyleyüp bundan sonra büyük elçiniz irsâl olunmasını istîzân ve i'lâm vesâir cüz'î ve küllî tahrîr ve beyân olunan ihbâr-ı meveddet-âsârınız ve iltimâs ve merâmınız ma'lûm ve mefhûmumuz olup müşârun ileyh küçük elçiniz şevketlü ve azametlü ve kerâmetlü ve mehâbetlü efendimiz pâdişâh-ı zillullâh hazretlerinin rikâb-ı kâm-yâb-ı hüsvânelerine rû-mâl ile şeref-yâb olup lâyük olan vech üzre ri'âyet ve ikrâm olunup pâye-i serîr-i a'lâya gönderilen nâme-i muhabbet-unvânın tercüme ve rikâb-ı hümâyûn-ı şevket makrûna telhîs olunup kibel-i hümâyûnlarından cevâbı tahrîr ve elçi-i mûmâ ileyh ile gönderilmişdir şevketlü ve kudretlü ve şecâ'atlü efendimiz pâdişâh-ı rûy-ı zemîn hazretlerinin südde-i seniyye-i sa'âdet-destgâhlarına ilticâ eyleyenlere hemîşe-bâb-ı lûtf ve inâyetleri küşâde olmağla büyük elçilerin gelmesine izn ve ruhsat-ı hümâyûnları sâdır olmuştur. inşâallâhu te'âlâ geldüklerinde dîn ü devlete lâyük ve intizâm-ı ahvâl-i ibâdullâh ve ra'îyyet ve memlekete nâfi' ve dostluk ve muhabbete muvâfık nice hayırlı maslahatlar vücûda getirilmeğe hüsn-i himmet ve ihtimâm olunmak mukarrerdür himmet-i dostî ve muhabbet ve musâdakat ve meveddet ber-devâm-ı bâr ve's-selâm alâ men ittebe'al-hudâ.

**Belge-2: Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından Lehistan Başhatmanı
Stanislawa Potockiego'ya Yollanan 6-15 Nisan 1667 tarihli mektubun sureti¹⁷⁵⁴**

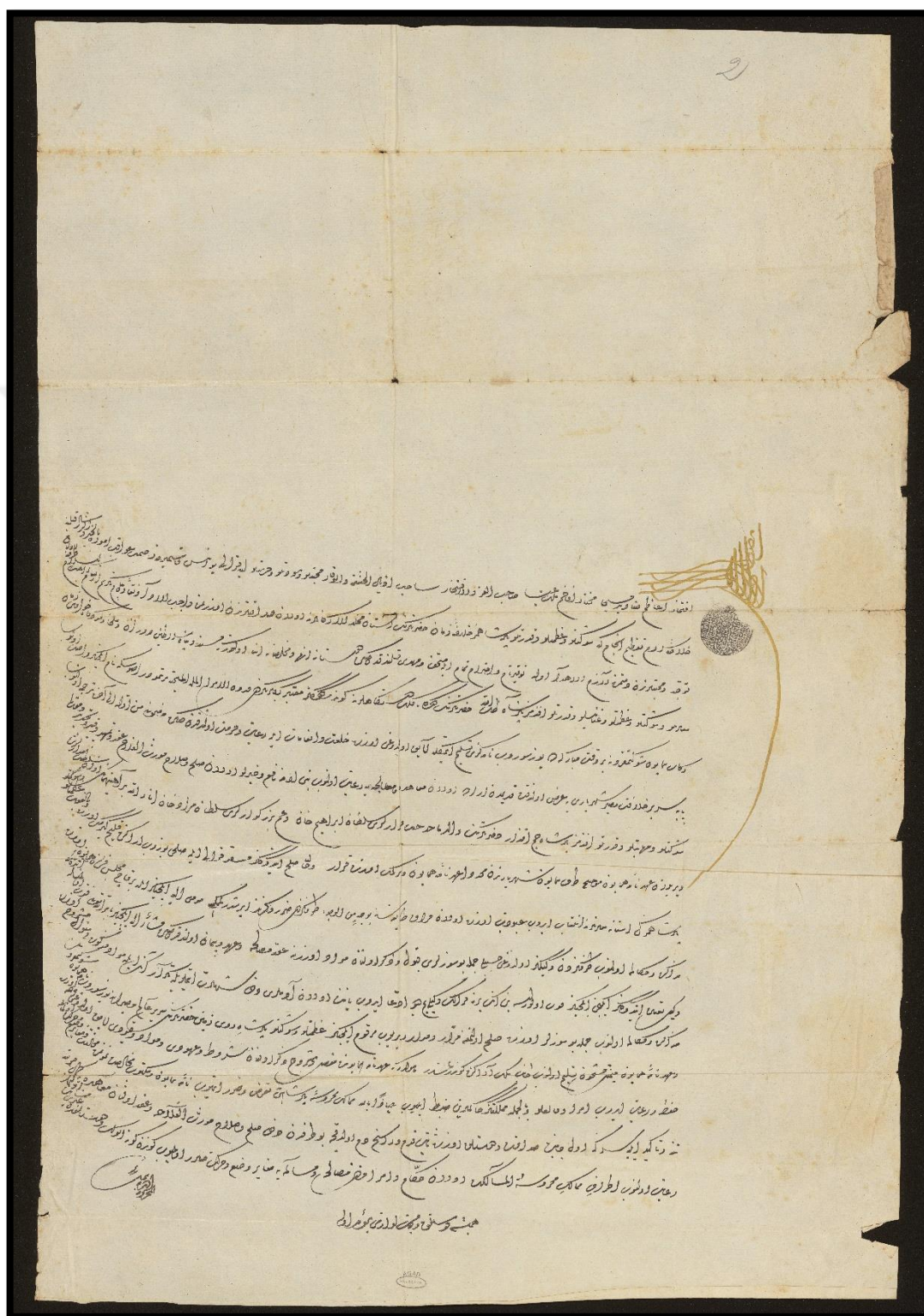

¹⁷⁵⁴ Arch. Kor., Dz. turecki, teczka 450, nr 756.

Mektubun Transkripsiyonu

Kıdvetü a‘yânü’l-milleti’l-Mesihîyye bi’l-fi‘il Lih kralının başhatmanı olan (boşluk) hutimet avâkibuhu bi’l-hayr kıbeline hülâsa-i kelâm ve nekâvet-i peyâm iblâğından sonra inhâ ve ifhâm olunur ki hâliyâ merci‘-i selâtîn-i izâm ve melâz-ı havâkîn-i fihâm olan mâlikü’l-berreyn ve’l-bahreyn hâdimü’l-Haremeynü’ş-şerîfeyn sa‘âdetlü ve şevketlü ve mürüvvetlü ve kudretlü pâdişâh-ı İslâm ve şehinşâh-ı zafer-a‘lâm hazretlerinin atebe-i ulyâ ve südde-i felek-fersâlarına irsâl olunan küçük elçi yediyle mektûbunuz vüsûl bulup mazmûn-ı sadâkat-mefhûmunda kadîmden bu âna değin mâbeynde mün‘akid olan esâs sulh u salâhı teşyîd ve libâs-ı fevz ü felâhı tecdîd için büyük elçiniz irsâl olunmasını istîzân vesâir cüz’î ve küllî her ne beyân olunmuş ise ma‘lûm ve mefhûmumuz olup elçi-i mûmâ ileyh iltimâs ve merâmınız üzre sa‘âdetlü ve şevketlü ve azametlü pâdişâh-ı rub‘-ı meskûn hazretlerinin rikâb-ı hümâyûn-ı devlet-makrûnlarına rû-mâl ve takbîl-i besât-ı azamet ve iclâl ile müftehir ve mübâhî olup lâyük olan vech üzre ri‘âyet ve ikrâm ve tevkîr ve ihtirâm olmuştur müşârun ileyh ile dergâh-ı ma‘delet-penâha irsâl nâme-i musâdakât-hitâma tercüme ve telhîs olunup taraf-ı karînü’ş-şeref-i cihândârîden cevâbı tahrîr ve mûmâ ileyh ile gönderilmiştir azametlü ve kudretlü ve mürüvvetlü ve inâyetlü pâdişâhımız halîfe-i rûy-ı zemîn hazretlerinin istân-ı muhalledü’l-erkânlarına ilticâ eyleyenlere bâb-ı lûtf ve merhametleri küşâde ve (silik) inşâallâhu te‘âlâ büyük elçiniz gelüp dâhil oldukda dîn ü devlete lâyük ve intizâm-ı ahvâl-i ibâdullâh ve ra‘iyyete nâfi‘ ve vilâyet ve memlekete südmend nice hayırlı maslahatlar vücûda getirmekte hüsn-i tekayyüd ve himmet olunmak mukarrerdür himmet-i dostî ve meveddet ziyâde-bâr.

Belge-3: Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından Lehistan Kralı Jana Kazimierz'e, Yollanan 2-11 Ağustos 1667 tarihli mektubun sureti¹⁷⁵⁵

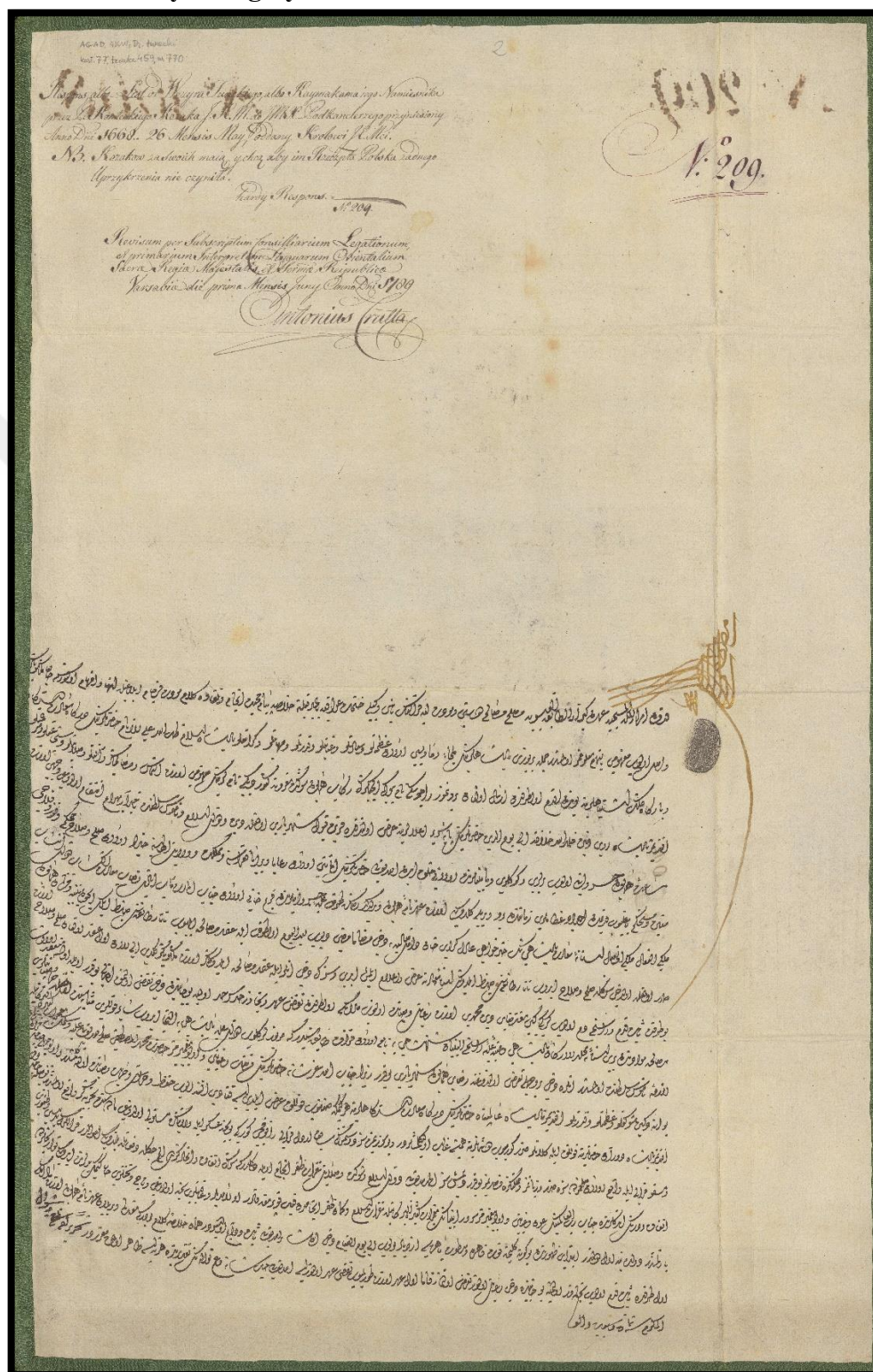
¹⁷⁵⁵ Arch. Kor., Dz. turecki, teczka 462, nr 777.

Mektubun Transkripsiyonu

İftihâr-ı e‘âzım-ı sanâdîd-i Mesîhâ muhtâr-ı efâhim-i millet-i İsa sâhibü’l-izz ve’l-iftihâr sâhib-i ezyâlü’l-haşmetü ve’l-vakâr muhabbetlü ve meveddetlü ve hürmetlü Lih Kralı Yuvanis Kasmiroz hutimet avâkib-umûruhu bi’l-hayr ve’r-reşâd kıbeline hülâsa-i kelâm ta‘zîm-i encâm ki şevketlü ve azametlü ve kudretlü pâdişâhımız halîfe-i zamân hazretlerinin istân-ı muhalledü’l-erkânlarına olan sadâkatlerinden üzerimize vâcibü’l-edâ ve nekâvet-i peyâm-ı tekrîm-irtisâm ki ehl-i İslâm tarafına olan teveccüh ve muhabbetlerinden zimmetimize lâzımü’l-ihdâ ola tevkîr-i tâmm ve ihtirâm-ı temâm ile methaf ve mühdî kılındıktan sonra dostâne inhâ ve muhlisâne inbâ olunur ki mesned ve penâh-ı selâtîn-i devrân ve melce’ ve mürdegâh-ı havâkîn-i zamân sa‘âdetlü ve şevketlü ve azametlü ve inâyetlü ve kudretlü efendimiz pâdişâh-ı zillullâh hazretlerinin dergâh-ı felek-destgâhlarına gönderdiğiniz mu‘teber beğlerinizden kıdvetü’l-ümerâi’l-milleti’l-Mesihîyye Beretmo Drasoski (?) nâm elçiniz vâsıl olup rikâb-ı hümayûn-ı şevket-makrûna bir vakt-i mübâreke de yüz sürüp nâmenizi teslim etmekle lâyük olduğu üzre hil‘at ve in‘âmât ile ri‘âyet ve hürmet olunduktan sonra mazmûnı min evvelihi ilâ âhirihi tercüme olup pâye-i serîr-i hilâfet-masîr-i şehriyârîye arz olundukda kadîmden arada olan mu‘âhede ve musâlahaya ri‘âyet olup Benî Adem’e nâfi‘ ve hayırlı olan sulh u salâh-ı mûrisü’l-felâh akd ü temhîr ve kayd u tahrîr ve mukaddemâ şevketlü ve mehâbetlü ve kudretlü efendimiz pâdişâh-ı cemm-i iktidâr hazretlerinin vâlid-i mâcid-i cennet-medârları Sultan İbrahim Hân ve amm-i büzürgvârları Sultân Murad Hân enârallâhu berâhînühümânın evân-ı saltanat-medârlarında verilen ahidnâme-i hümayûn mücebince taraf-ı hümayûn-ı şehriyârîden müceddeden ahidnâme-i hümayûn verilmek üzre karâr ve hâliyâ sulh etdiğiniz Moskov kralı ile sulhu bozup aranızda kılıç girmek üzre ve bi’l-fi‘il azametlü ve şevketlü pâdişâhımızın Asitâne-i sa‘âdetlerine intisâb idüp ubûdiyet üzre olan Kazak tâifesine vechen mine’l-vücûh tarafınızdan zarar u gezend erişdirilmemeye mûmâ ileyh elçiniz ile birkaç meclis fermân-ı hümayûn üzre müzâkere ve mükâleme olup tarafınızdan vekîliniz olduğu hasebiyle cümle bu sözleri kabûl ve zikr olunan mevâdd üzerine akd-i musâlahaya ve ahd ü peymân olunduktan sonra müşârun ileyh elçiniz bi-emrillâhi te‘âlâ fevt olmağla ândan sonra vekîl ta‘yîn ettiğiniz ikinci elçiniz fevt olur ise ben ânın yerine kralın vekîliyim diyü iddi‘â idüp yanında olan âdemleri dahi şehâdet etmeleriyle tekrâr ânın ile mevâdd-ı mezkûreyi minvâl-i meşrûh üzre müzâkere ve mükâleme olup cümle bu sözler üzre sulh olunmaya karâr ve medâr

verilip merkûm elçiniz azametlü ve şevketlü pâdişâh-ı rûy-ı zemîn hazretlerinin serîr-i âlem-masîrlerine yüz sürüp nâme-i hümayûn-ı şevket-makrûn ve ahidnâme-i hümayûn-ı meymenet-meşhûn teslîm olunup cânib-i mülk aranızda gönderilmiştir me'mûldür ki ahidnâme-i hümayûnda mufasssal ve meşrûh zikr olunan şurût ve uhûdî ve mevâdd ve kuyûdî lâyük olduğu vech üzre hıfz ve ri'âyet idüp ümerâ ve zâbitân ve bi'l-cümle memleketiniz hâkimlerini zabt eyleyüp iyâzen billâh memâlik-i mahrûse-i pâdişâhiye ta'arruz ve zarar etmeyüp nâme-i hümayûn ve mektûb-ı muhâlasat-nümûnumuza muhâlefet ve mugâyir-i vaz' u hareket olmamağa tenbîh ve te'kid eylesesiz ki ol cânibde sadâkat ve dostluk üzre sâbit-kadem ve râsih-dem oldukça bu taraftan dahi sulh u salâh-ı mûrisü'l-felâha ve akd olunan mu'âhedeye kemâl mertebe ri'âyet olunup etrâf memâlik-i mahrûsetü'l-mesâlikde olan hükkâm ve ümerâmızdan musâlaha ve müsâlemeye mugâyir vaz' u hareket sâdır olmayup günden güne iyilik ve dostlukdan gayrı müşâhede olunan hemîşe dostluk ve muhabbet levâzımı mü'eyyed ola.

Belge-4: Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından Lehistan Başhatmanı Jana Leszczyńskiego'ya 15 Mart 1668 tarihli mektubun sureti¹⁷⁵⁶

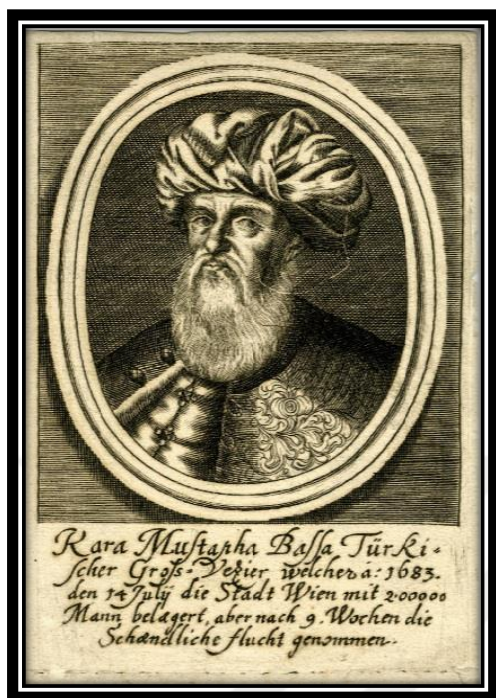
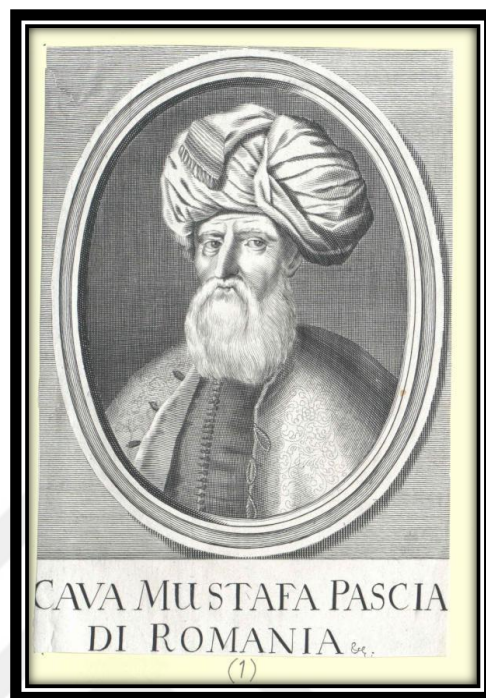
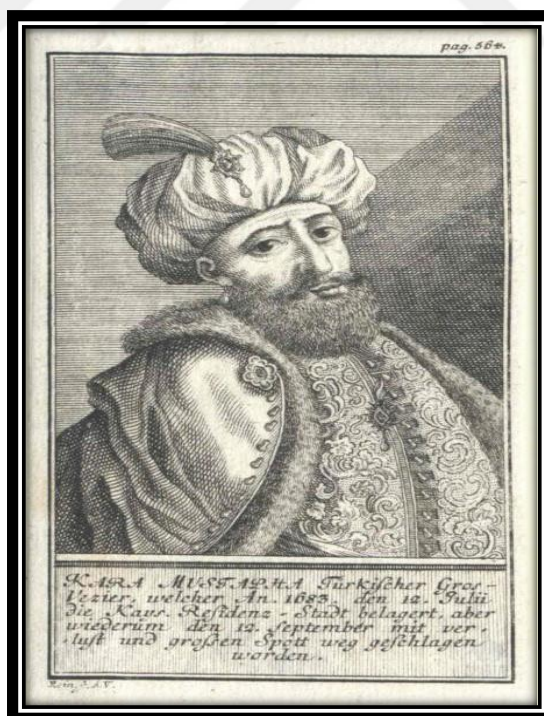
¹⁷⁵⁶ Arch. Kor., Dz. turecki, teczka 459, nr 770.

Mektubun transkripsiyonu:

Kıdvetü ümerâi'l-milleti'l-Mesihîyye umdetü küberâi't-tâifetü'l-İseviyye müslîh-i mesâlih-i dostî ve meveddet Lih kralının başvekîli hutimet avâkibuhu bi'l-hayr kıbeline hülâsa-i peyâm-ı muhabbet-encâm ve nekâvet-i kelâm-ı meveddet-fercâm iblâğıyla inhâ ve ifhâm olunur ki hâliyâ mektûbunuz vâsıl olup mefhûmu bi't-tamâm ma'lûmumuz olmuşdur cümle yeryüzü pâdişâhlarının melce' ve me'vâsı olan azametlü ve sa'âdetlü ve inâyetlü ve kudretlü ve mehâbetlü ve kerâmetlü pâdişâh-ı İslâm zillullâhi aliyyü'l-enâm hazretlerinin dergâh-ı sa'âdet-destgâh ve bârgâh-ı felek-iştibâhlarına bundan akdem ol tarafdán irsâl olunan Yeronimoz Racoski nâm büyük elçinizin rikâb-ı hümâyûn-ı şevket-makrûna getirdiği nâmelerinin mefhûmu üzre iltimâs ve mesâlihiniz re'fetlü ve salâbetlü ve şecâ'atlü ve merhametlü efendimiz pâdişâh-ı rûy-ı zemîn hulledâllâhu hilâfetihi ilâ yevmü'd-dîn hazretlerinin pâye-i serîr-i a'lâlarına arz olundukda karîn-i kabûl-i şehriyârî olmağla dîn ü devlet-i İslâm ve nâmûs-ı saltanat-ı tâcdâr-ı behrâm-ı intikâm olduğı vech üzre müsâ'ade-i hümâyûn-ı hüsrevânî olup yerleri ve gökleri ve mâbeynlerinde olanı halk eden Allah Te'âlâ hazretlerinin emâneti olan re'âyâ ve berâyâ fukarâsına ve memleket ve vilâyet ahalisine hayırlı olan sulh ve salâh muhkem ve fevz ü felâhı metîn ve müstahkem bağlayup kadîmden ecdâd-ı izâmları zamânından berü verilegeldiğı üzre ahidnâme-i hümâyûn verildikten sonra turuk-ı aliyye-i hüsrevânîlerinden Kırım Hânı olan cenâb-ı emâret-meâb eyâlet-nisâb sa'âdet-iktisâb devlet-intisâb melikü'l-müte'âl melikü'l-hısâl Asitâne-i sa'âdet-i pâdişâhînin hayırhâhı Adil Giray Hân dâmet me'âlihiye dahi marazen mâ-marazî (?) diyüp ba'de'l-yevm ol taraf ile akd-i musâlaha eyleyüp Tatar tâifesini zabt eylemen için tenbîh ve fermân-ı hümâyûn sâdır olmağla ol dahi sizinle sulh u salâh idüp Tatar tâifesini zabt eylediğın Asitâne-i sa'âdete arz ve i'lâm eylemiş idi ve sizin dahi ânlar ile akd-i musâlaha eylediğınız üzre mektûbunuz geldi ile'l-ân ol akd olunan sulh u salâh üzre bu tarafda sâbit-kadem ve râsih-dem olup gereğı gibi muktezâ-yı dîn-i Muhammedî üzre ri'âyet ve sıyânet olunup mâdem ki ol tarafdán nakz-ı ahd ve tecâvüz-i hadd-i serhad olmaya bu cânibden dahi nakz olunmak ihtimâli yokdur öyle olsa mün'akid olan musâlaha mevâdından biri Asitâne-i muhalledü'l-erkân-ı pâdişâhî ve atebe-i aliyye-i râsihü'l-bünyân-ı şehinşâhiye tâbi' olan Kazak tâifesidir ki mezbûrlar gelüp Devlet-i Aliyye-i pâdişâhiye ilticâ edip sâir kulları mesâbesinde olmağla himâye ve sıyânetleri lâzıme-i nâmûs-ı saltanat olmuşdur ânlar dahi bir vechile ta'arruz olunduğuna rızâ-yı

hümâyûn-ı şehriyârî yokdur zîrâ Cenâb-ı Allah azze şânuhu hazretlerinin farz ve gıyâbını ve ûlû peygamberimiz Hazret-i Muhammedü'l-Mustafa sallallâhu te'âlâ aleyhi vesellemin mu'cizât-ı kesîretü'l-berekâtıyla bu âna değin şevketlü ve azametlü ve kudretlü efendimiz pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinin dergâh-ı sa'âdet-destgâhlarına her kim ki sığınıp kulluk arz eyledi ise kanadı altına alup hıfz u hırâset ve himâyet ve sıyânet olunagelmışdir ve ol vechile sâhib-kırân-ı zamân efendimiz pâdişâh-ı devrân hazretlerine kulluk ile gelenler zarar görmeyüp düşmanlarına hemîşe gâlib olagelmışlerdir ve bu sözüme siz dostumuzun sâbık Erdel Kralı Rakofçi Gorki bunca asker ile vilâyetinize müstevlî olduğu mâddesinde tecrübeniz vâkı' olmuştur tafsîle hâcet yokdur ve Moskov kralı ile vâkı' olan sulhümüzde size zarar ve ziyânımız ve memleketinize kasdımız yokdur demişsiz elhamdülillâhi te'âlâ devlet-i İslâm ve şevket ü salâbet-guzât-ı zafer-encâm öyle değildir ki sizin ittifâk ve ittihâdınızdan elem çekile defe'âtle bilindiği ahvâldir kralların yedisi ve dokuzu ittifâk ve dernek etdiklerinde cenâb-ı rabbü'l-âlemînin avn u inâyeti ve ûlû peygamberimiz server-i enbiyânın mu'cizât-ı kesîretü'l-berekâtıyla guzât-ı İslâm ve gümân-ı zafer-encâmdan kıl koparmağa kâdir olamadılar ve âkıbetleri nice olduğu ve tâc u tahtları hâlâ kimin yedlerinde idüğü tevârihlerde yazılmışdır devlet yine ol devlettir ibtidâ-yı zuhûrundan bugüne gelince kuvvet-i kâhire ve satvet-i bâhiresi izdiyâd bulup ilâ yevmü'l-kıyâm dahi inşâallâhu te'âlâ sâbit ve dâim oliserdir heman hülâsa-i kelâm budur ki mukaddemâ verilen ahidnâme-i hümâyûn üzre madem ki ol tarafda sâbit-kadem olup tecâvüz olunmaya bu cânibden dahi ri'âyet olunur ta'arruz olunmaz fe-emmâ ol ahid üzre durulmayup nakz-ı ahd olunur ise Allah te'âlâ celle şânühü ve amme nevâlühünün takdîrinde her ne ise zâhir olmak mukarrerdür tahrîren fî gurre-i Şevvâlü'l-mükerrem sene semân ve seb'în ve elf.

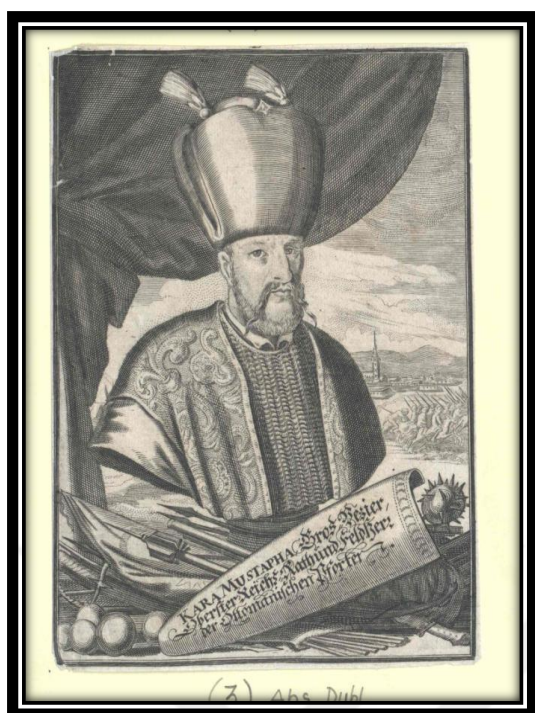
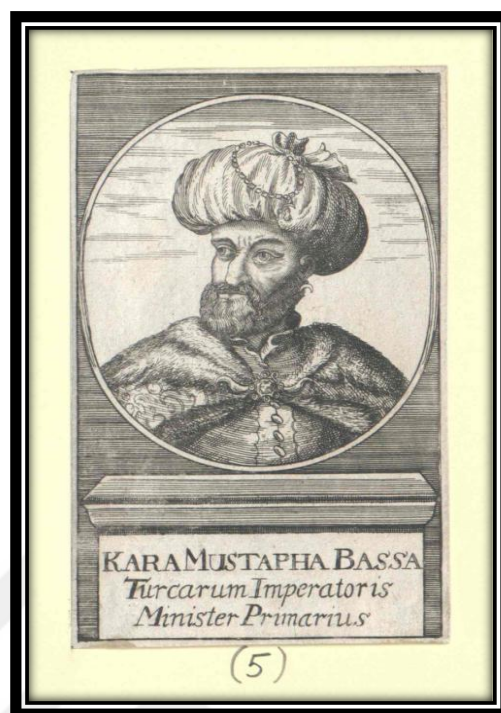
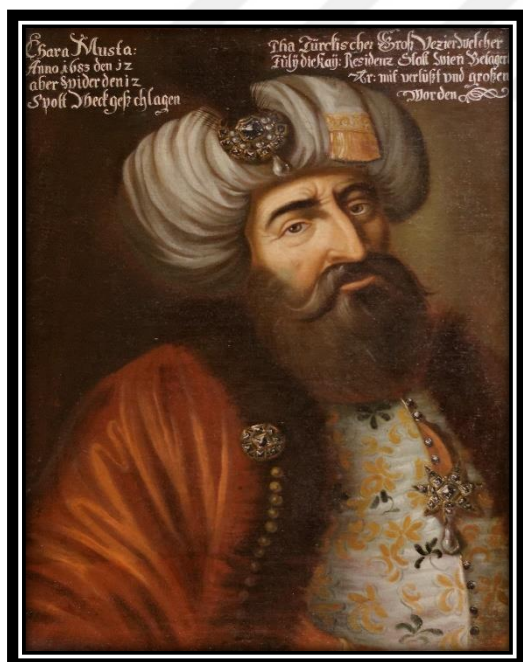
GÖRSELLER

Resim 1: Merzionlu Kara Mustafa Paşa¹⁷⁵⁷Resim 2: Merzionlu Kara Mustafa Paşa¹⁷⁵⁸Resim 3: Merzionlu Kara Mustafa Paşa¹⁷⁵⁹

¹⁷⁵⁷ https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_Bb-14-309

¹⁷⁵⁸ <https://onb.digital/result/10D208D3>

¹⁷⁵⁹ <https://onb.digital/result/10D20865>

Resim 4: Merzifonlu Kara Mustafa Paşa¹⁷⁶⁰Resim 5: Merzifonlu Kara Mustafa Paşa¹⁷⁶¹Resim 6: Merzifonlu Kara Mustafa Paşa¹⁷⁶²Resim 7: Merzifonlu Kara Mustafa Paşa¹⁷⁶³

¹⁷⁶⁰ <https://onb.digital/result/10D208B1>

¹⁷⁶¹ <https://onb.digital/result/10D2085C>

¹⁷⁶² <https://tr.pinterest.com/pin/367113807126775835/>

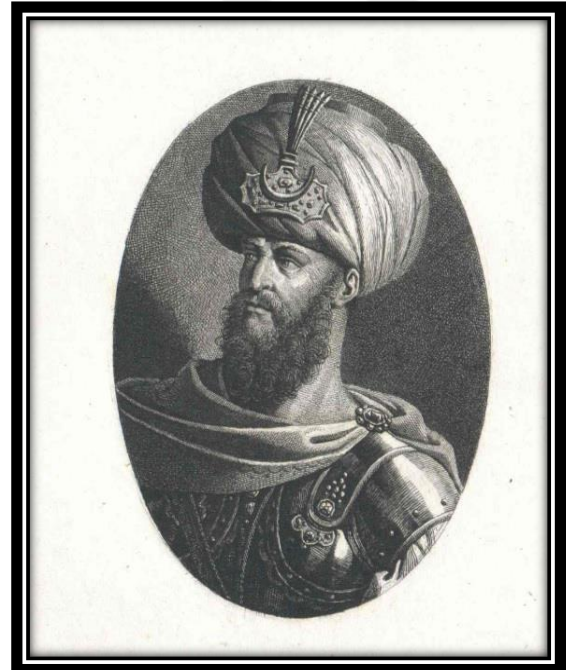
¹⁷⁶³ <http://tr.travelogues.gr/tag.php?view=14674>

Resim 8: Merzionlu Kara Mustafa Paşa¹⁷⁶⁴

Resim 9: Merzionlu Kara Mustafa Paşa¹⁷⁶⁵

Resim 10: Merzionlu Kara Mustafa Paşa¹⁷⁶⁶

¹⁷⁶⁴ Münih, Bavyera, Ordu Müzesi (Heinrich Kretschmayr'in "Viyana Kapısında Türkler" adlı eserinden)

¹⁷⁶⁵ <https://onb.digital/result/10D20843>

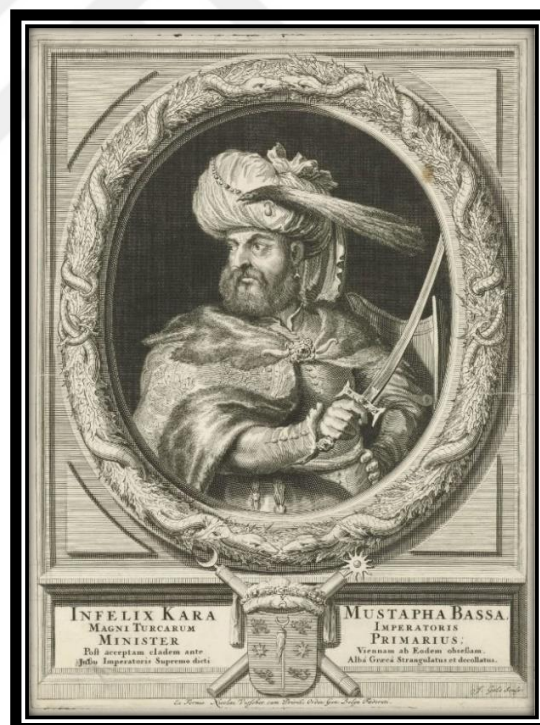
¹⁷⁶⁶ <https://onb.digital/result/10D2087E>

Resim 11: Polonyalı aktör Bolesław Ładnowski'nin Kara Mustafa Paşa'yı canlandırması¹⁷⁶⁷

Resim 12: Merzionlu Kara Mustafa Paşa¹⁷⁶⁸

Resim 13: Merzionlu Kara Mustafa Paşa¹⁷⁶⁹

¹⁷⁶⁷

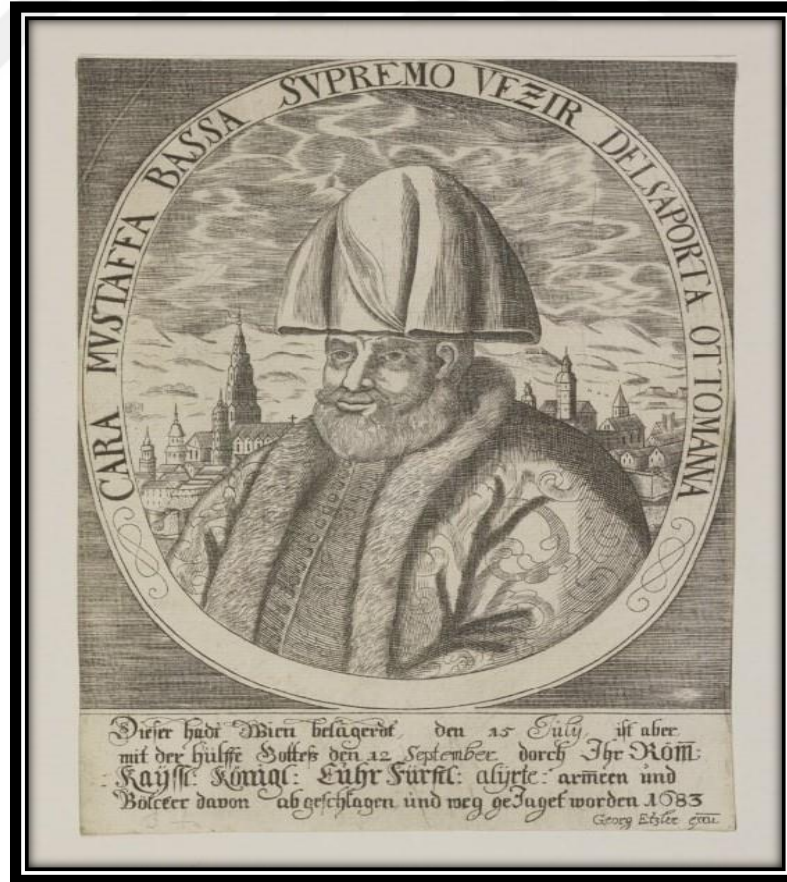
https://fbc.pionier.net.pl/search#fq={!tag=dterms_accessRights}dterms_accessRights%3A%22Dost%C4%99p%20otwarty%22&q=id%3Ann4p38r

¹⁷⁶⁸ Jean Baptiste de Rocoles, Vienne deux-fois assiegee par les Turcs, 1529 et 1683, et heureusement delivree, avec des reflexions historiques sur la maison de Habsbourg ou d'Austriche, et sur l'origine, grandeur et decadence derniere de la puissance Ottomane, Leyde: Jean Prins, 1684, s. 312.

¹⁷⁶⁹ <https://onb.digital/result/10D20887>

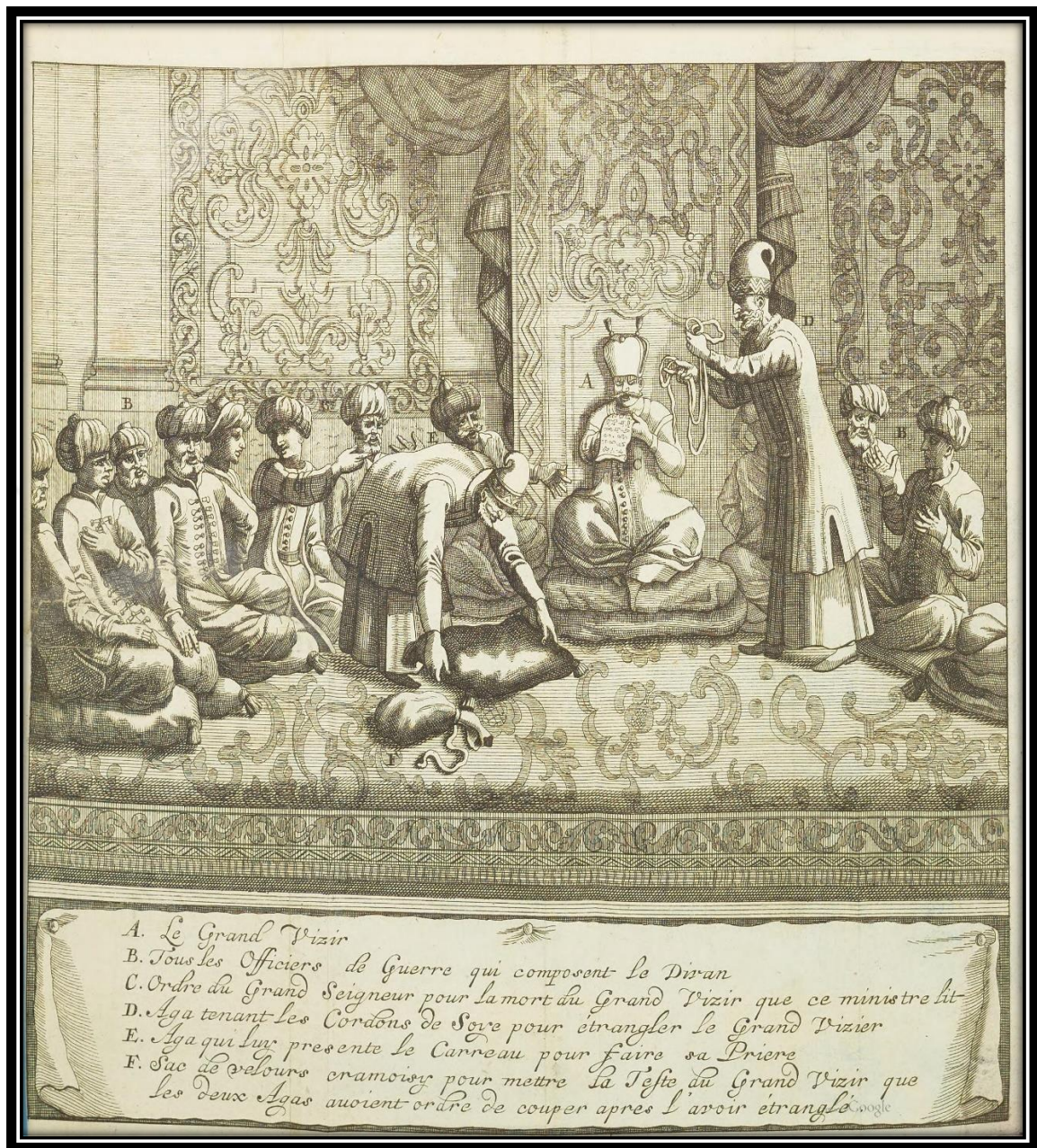

Resim 14: Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve İmre Tököli Adına Basılan Bir Madalyon¹⁷⁷⁰

Resim 15: Merzifonlu Kara Mustafa Paşa¹⁷⁷¹

¹⁷⁷⁰ <https://rodosto.hu/tr/izmit.html>

Resim 16: Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın İdam Sahnesini Tasvir Eden Bir Gravür¹⁷⁷²

¹⁷⁷¹ <https://onb.digital/result/10D208A8>

¹⁷⁷² Jean de Préchac, Cara Mustapha, Grand Vizir. Histoire contenant son élévation, ses amours dans le serrail, ses divers emplois, le vray sujet qui luy a fait entreprendre le Siege de Vienne, et les particularitez de sa mort.

Resim 19: İdam Kararının Kara Mustafa Paşa'ya Tebliğini Temsil Eden Bir Tasvir (Hızl. Münif Fehim)¹⁷⁷⁵

Resim 20: Kara Mustafa Paşa'nın İbret Taşındaki Başı (Hızl. Rıfat Osman Bey)¹⁷⁷⁶

¹⁷⁷⁵ Mithat Sertoğlu, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Kesik Başı Nerede?", *Resimli Tarih Mecmuası*, 1955, s. 3927.

¹⁷⁷⁶ Mithat Sertoğlu, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Kesik Başı Nerede?", *Resimli Tarih Mecmuası*, 1955, s. 3929.

Resim 21: Sadrazam'ın Viyana Kuşatması'nı Tasvir Eden Bir Gravür¹⁷⁷⁷

Resim 22: Sadrazam'ın Huzuruna Gelerek İtaat Eden Macar Beyleri¹⁷⁷⁸

¹⁷⁷⁷ La Hongrie ancienne et moderne. Histoire, arts, littérature, monuments par une société de littérateurs sous la direction de M. J. Boldenyi.

¹⁷⁷⁸ <https://galerij.kb.nl/kb.html#/nl/vanderhagen/page/52/zoom/1/lat/4.915832801313164/lng/-44.296874999999999>

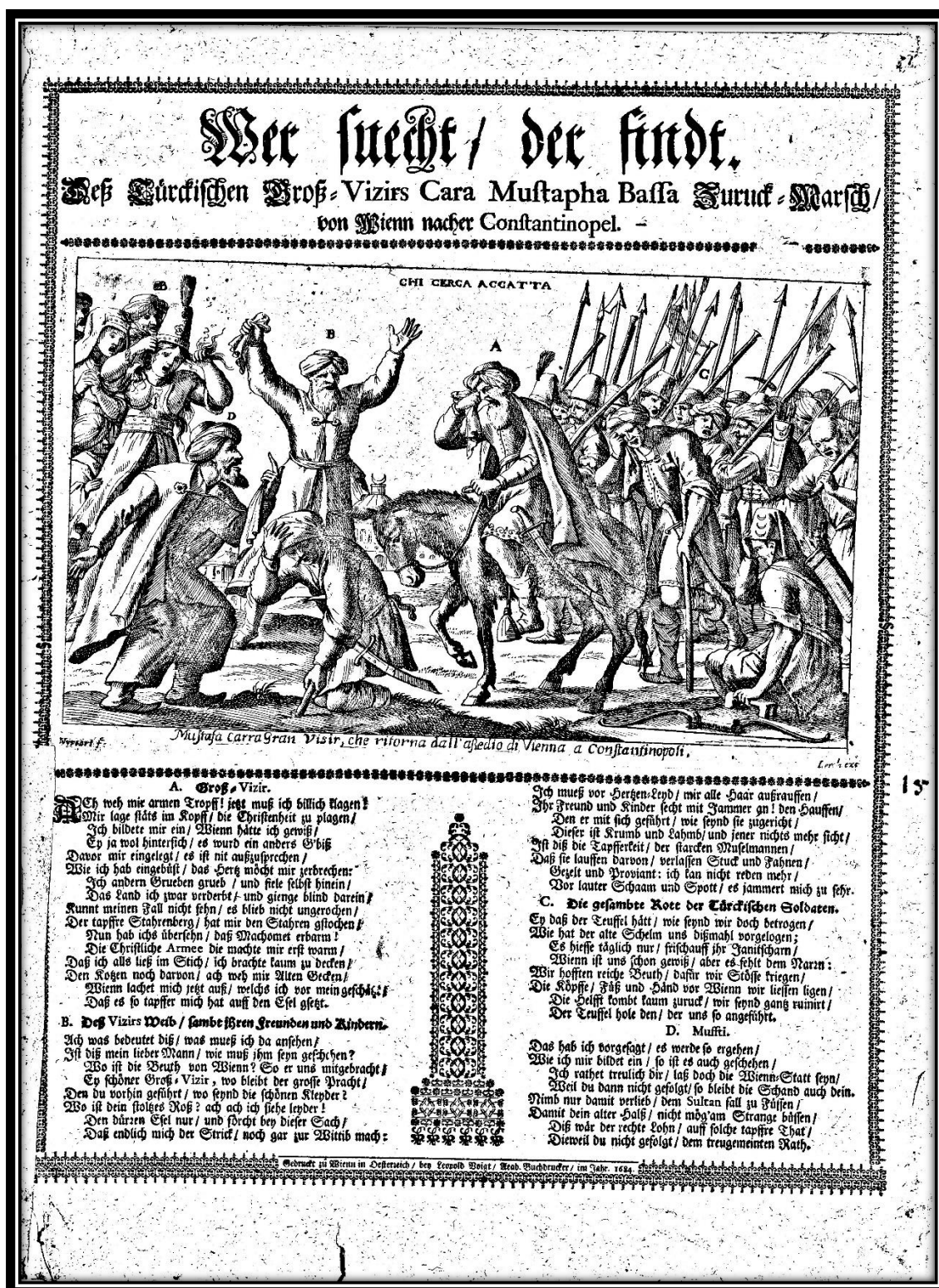
Resim 23: Frans Geffels, “Viyana Kuşatması” (12 Eylül 1683)¹⁷⁷⁹

Resim 24: Habsburg İmparatoru Leopold’ün Sadrazam’ın Otağına Girişi¹⁷⁸⁰

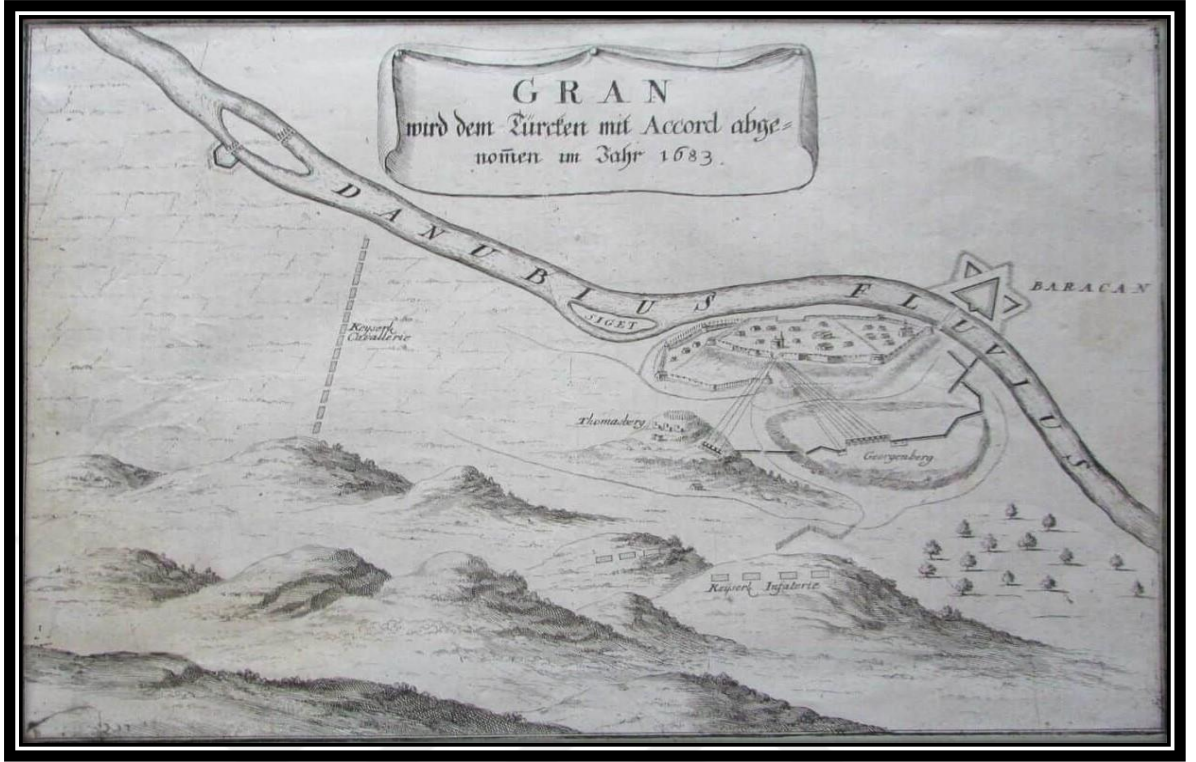
¹⁷⁷⁹ <https://www.worldhistory.org/uploads/images/12487.jpg?v=1626259502>

¹⁷⁸⁰ <https://digital.onb.ac.at/rep/osd/?10BB8E51>

Resim 25: Viyana'da Bozguna Uğrayan Kara Mustafa Paşa'nın Dönüşünü Tasvir Eden Bir

Gravür¹⁷⁸¹

Resim 26: Estergon ve Cigergelen¹⁷⁸²

Resim 27: Kara Mustafa Paşa'nın İzmir'deki Evi (9 Numara)¹⁷⁸³

¹⁷⁸² <https://sigedon.com/zh/shop/maps-and-prints/old-maps/old-map-engraving-gran-siege-esztergom-1683-great-turkish-war-hungary/>

¹⁷⁸³ Merlijn Olzon, "Nederland-Turkije, 1675-1678: Vier jaar op het snijpunt van Gouden Eeuw en moderniteit", s. 16.

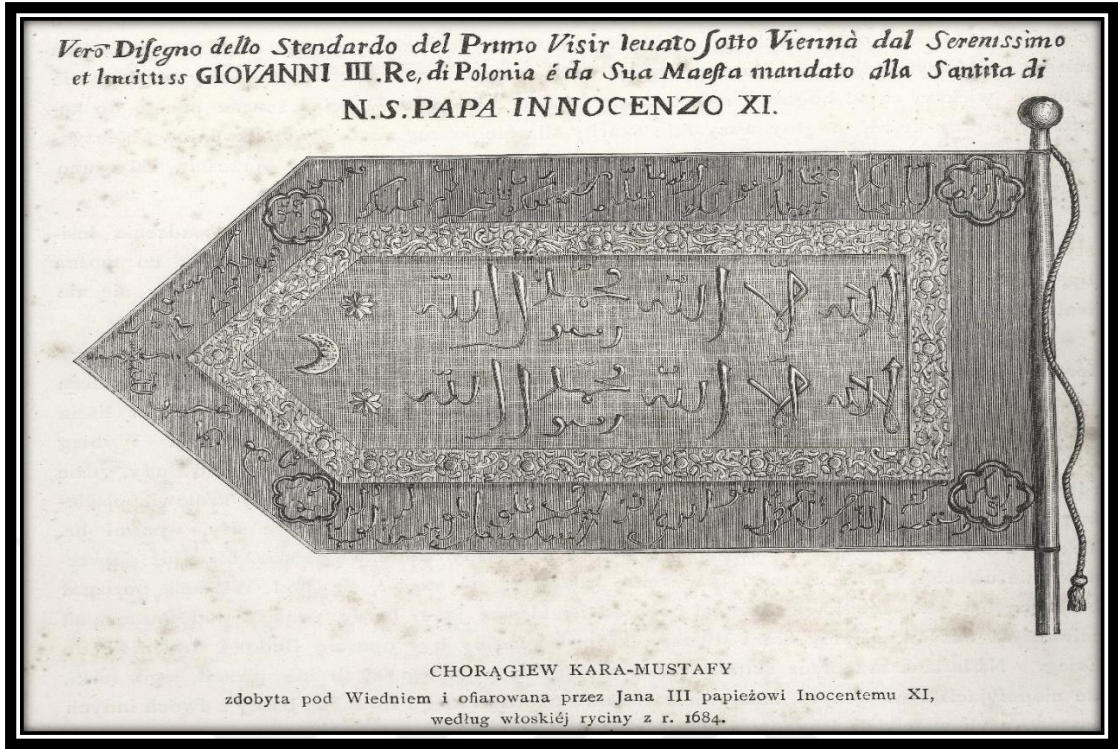
Resim 28: Pierre Paul Sevin, Lehistan elçisi Jan Gninski'nin Sadrazam'ı Ziyareti¹⁷⁸⁴

Resim 29: Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya Ait Üzengi¹⁷⁸⁵

¹⁷⁸⁴ Franciszek Jan Pułaski, *Źródła Do Poselstwa Jana Gnińskiego Wojewody Chełmińskiego Do Turcyi W Latach 1677-1678*, s. 90-91.

¹⁷⁸⁵ https://www.oeaw.ac.at/fileadmin/_processed_/2/a/csm_Steigbuegel_von_Kara_Mustafa_01c67276c0.jpg

Resim 30: Sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya Ait Olan ve Jan Sobieski Tarafından Papa XI. Innocent'e Gönderilen Sancak¹⁷⁸⁶

Resim 31: Kara Mustafa Paşa'nın Edirne'de Saruca Paşa Camii'ndeki Mezarı

¹⁷⁸⁶ Barbara Karl, "Silk and Propaganda — Two Ottoman Silk Flags and the Relief of Vienna, 1683", s. 193.

Resim 32: Kara Mustafa Paşa'ya Ait Mezar Taşı ve Kitabesi

